

**МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ "ДОНИШКАДАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ
ДАНҒАРА"-И ДОНИШҒОҲИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЙЁҲӢ ВА
СОҲИБКОРИИ ТОҶИКИСТОН**

МАВОДИ

**КОНФЕРЕНСИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ
ИЛМӢ-НАЗАРИЯВӢ ДАР МАВЗУИ “РУШДИ
УСТУВОРИ ИСТЕҲСОЛОТИ ВАТАНӢ ДАР ШАРОИТИ
САНОАТИКУНИИ БОСУРЪАТИ ИҚТИСОДИЁТ”**

ДАНҒАРА - 2026

УДК 338.45:330.341.1

ББК 65.30

*Баҳишда мешавад ба 35-умин солгарди
Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Рушди устувори истеҳсолоти ватанӣ дар шароити саноатикунӣ босуръати иқтисодиёт”. (Данғара – 17-уми апрел соли 2026). – КВД “Матбаа”. 2026. – 608 с.

Proceedings of the International Scientific-Theoretical Conference on the topic “Sustainable Development of Domestic Production in the Context of Rapid Industrialization of the Economy.” (Danghara – April 17, 2026). – SUE “Matbaa”. 2026. – 608 p.

ЗЕРИ НАЗАРИ

Сафозода Абдулмачид Карим – д.и.и., профессор, ректори
МД “Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ”-и МД Донишгоҳи байналмилалӣ
сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Чорубов Ф.Ф. - н.и.п., дотсент муовини ректор оид ба таъли, тарбия илм ва инноватсия

Ҳамидов Ф.А. – мутахассиси пешбари шуъбаи илм ва инноватсия.

Қурбонов С.Х. – н.и.п., мудири кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷӣ;

Қодирзода С.М. – н.и.х., и.в дотсенти кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷӣ;

Азимов С.Д. – н.и.ф-м., и.в дотсенти кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷӣ;

Дар маводи конференсияи мазкур мақолаҳои илмӣ ҳаёти профессорону омӯзгорон ва унвонҷӯёни Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ ва олимону пажӯҳишгарони дигар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии кишвар дар самти илмҳои ҷомеашиносӣ ва ҳуқуқ, иқтисодӣ, филология ва педагогика, сайёҳӣ гирд оварда шудааст.

Ҳамзамон, мақолаҳои илмӣ вобаста ба рушди устувори истеҳсоли ватанӣ пеш аз ҳама ба истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва инсонӣ, ҷорӣ намудани навоариҳо, рушди инфрасохтори саноатӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ вобаста мебошад. Дастгирии давлатии соҳаҳои афзалиятнок, таҳкими робитаи байни илм ва истеҳсолот, ташаққули кластерҳои саноатӣ ва рушди соҳибкорӣ хурду миёна метавонанд ба таври назаррас суръати саноатикунориро афзоиш диҳанд.

Маҷмуа ба доираи васеи пажӯҳишӣ, махсусан ба унвонҷӯёну магистрантон тавсия дода мешавад.

Масъулияти муҳтавои илмӣ, далелҳо, иқтибосҳо ба зиммаи ҳуди муаллифони мақолаҳо вогузор аст.

ISBN: 978-9906-9907-8-3

МД “Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ”-и Донишгоҳи байналмилалӣ
сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, 2026

МУНДАРИҶА

БАҲШИ 1. ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ

Пешгуфтор	8
Safozoda A.K. Formation and improvement of the state investment program in industry under conditions of accelerated industrialization of the economy of the Republic of Tajikistan.....	9
Ayub Mirdad. (бо забони англисӣ) Enhancing international cooperation for sustainable development through green transformation, digitalization, and smart technologies.....	13
Safozoda A.K. Improvement of the mechanism for evaluating and managing the efficiency of regional investment projects in the industrial sector.....	17
Sao Limhouth. (бо забони англисӣ) Integrated approaches to sustainable development: the role of green economy, digital innovation, and smart systems in strengthening cooperation.....	22
Sandeep Kulshreshtha. (бо забони англисӣ) Strategic cooperation frameworks for sustainable development in the era of green growth, digital economy, and smart solutions.....	25
Ҳамидов Ф.А. Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар рушди босуръати иқтисодиёти мамлакат.....	28
Азимов С.Д., Раҳмонова С.Н. Истифодаи системаҳо ва технологияи иттилоотӣ дар рушди истеҳсолот.....	30
Холов М.Р. Муайян намудани мушкилот ва маҳдудиятҳо дар самти ҷалби сармоя ба комплекси агросаноатӣ.....	34
Азимов С.Д. Масъалаи канории фарқӣ ва мавҷудияти ҳалли он.....	39
Холов М.Р. Самтҳои афзалиятноки ҷалби сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ.....	45
Азимов С.Д., Раҳмонова С.Н. Назария ва амалияи истифодаи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар таълими омӯзгорӣ.....	49
Холов М.Р. Сармоягузорӣ ва нақши он дар рушди комплекси агросаноатӣ.....	52
Зарипова Г. А. Ташаккули низоми институтсионалии идоракунии таваккал дар фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	58
Раҳимова Д. Шаклҳои маъмурӣ - ҳуқуқии идоракунии давлатӣ.....	62
Зарипова Г.А., Сафозода А.К. Зарурияти ташкили низоми институтсионалии идоракунии таваккал дар фаъолияти соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	66
Раҳимова Д. Моҳият ва сохтори биржаҳои молӣ дар шароити муосир.....	72
Вализода Н. Намудҳои шартномаҳои бонкӣ ва мавқеи онҳо дар фаъолияти тижоратӣ.....	76
Ғаниев С. Арзёбии интегралӣ самаранокии хизматрасониҳои электронӣ гумрукӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ.....	81
Раҳимова Д. Бозори ҷаҳонӣ сугурта ва мавқеи мамлакатҳои мутараққӣ дар он.....	86
Кароматуллоев С.Д., Одинаева Ф.Р. Идоракунии тамоюли тақсими ғоида.....	90
Сафаров С.М., Кароматуллоев С.Д. Захираҳои молиявии корхонаҳои саноатӣ ва сарчашмаҳои ташаккулёбии онҳо.....	97
Исмоил Ю. Н. Моҳияти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва вазифаҳои соҳибкории саноатӣ дар рушди кишвар.....	103
Сафаров С.М., Кароматуллоев С.Д. Роҳҳои беҳтар гардонидани муҳити сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	108
Аслиддинов Н.Н., Мирзоев М.С., Ҳайдарзода Ш.С. Тоҷикистон дар марҳилаи рушди иқтисодиёти рақамӣ.....	113
Аслиддинов Н.Н., Мирзоев М.С. Саноатикунории босуръат – асоси пешрафти инноватсионӣ иқтисодиёт.....	118
Мирзоев М.С., Аслиддинов Н.Н., Энергия ва захираҳои энергетикӣ. Фарҳанги сарфакорӣ мебояд.....	123
Одинаева Ф.Р. Мирзоев М.С. Валиева М.Б. Вазъи истифодаи захираҳои об-энергетикӣ дар замони ҳозира ва дурнамои наздик.....	128

Раҳимзода М.Н., Мирзоев М.С., Ҳайдарзода Ш.С. Саҳми Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рушди иқтисодиёти миллӣ.....	132
Ҳайдарзода Ш.С., Мирзоев М.С. Нақш ва аҳамияти селароӣ молиявӣ дар паст намудани сатҳи камбизоатии аҳоли.....	138
Шамсуллои Н. Тафаккури донишҷӯён нисбат ба зеҳни сунъӣ ва ҷомеа.....	144
Қодирзода С.М. Сифати мол ва маҳсулот дар муносибатҳои ҳуқуқӣ-маданӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истеъмолкунандагонӣ он.....	148
Шамсуллои Н., Нурулло А. Теоремаҳо барои ёфтани лимити касрҳои иратсионалӣ.....	153
Боймаҳмадзода Х.Б. Таъсири рақамисозӣ ба фаъолияти қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлил ва имкониятҳо.....	157
Раҳимова М. М., Сафарова С.С. Идоракунии самараноки фарҳанги ташкилӣ омили муҳими баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои КАС.....	167
Боймаҳмадзода Х.Б., Изатов Қ. Иқтисоди «Сабз» ва аҳамияти он дар рушди устувор.....	170
Шамсуллои Н. Тафаккури донишҷӯён оид ба таърихи пайдоиши интернет ва технологияи иттилоотӣ.....	172
Боймаҳмадзода Х.Б. Таъсири сармоягузори хориҷӣ ба рушди иқтисодиёт.....	176

БАҲШИ 2. ИЛМҲОИ ҶОМЕАШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚ

Чорубов Ф. Ф. Конститутсияи соҳибистиклолии Тоҷикистон ва аҳамияти байналмилалӣ он.....	182
Азизов К.Қ. Таълимот дар бораи ташакул ва инкишофи глобализатсия ва махсусияти асосии он.....	187
Қодирзода С.М., Афқорсозии Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар арсаи байналмилалӣ ва амалишавии онҳо дар кишварҳои ҷаҳон.....	194
Азизов К.Қ., Ҳайдарова Ш. Наврӯз арзиши миллӣ ва асолати миллӣ. Ё ҷаро Наврӯз барои тоҷикон муҳим аст?.....	198
Қодирзода С.М., Ф. Ф. Ф., Шоммаҳмадов А. И. Ташкили идораҳои давлати дар аҳди Сомониён ва нақши он дар давлатҳои мимбаъдаи ҷаҳонӣ.....	204
Раҳимов Р. Масъалаи баробарӣ, таъмини адолати иҷтимоӣ ва муборизаи хайру шар дар таълимоти Монавия.....	207
Қодирзода С.М. Правое государственное устройство в воззрениях Закарии Рази и его роль в современности.....	212
Файзуллозода С.С. Нақши Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар муқовимат бо ифротгарӣ: таҳлилҳои ҳуқуқӣ – сиёсӣ.....	216
Халифаева Ф.И. Правовые и сравнительные основы защиты жизни и здоровья ребёнка в Республике Таджикистан и зарубежных странах.....	220
Аркомиддинзода Ш.А. Ахлоқ аз назари И. Кант: мафҳумҳои асосӣ.....	228
Халифаева Ф.И. Механизмҳои институтсионалӣ ва самтҳои тақмили ҳифзи ҳаёт ва саломатии кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	232
Гулзода Н.А., Саъдуллоева Ф.Қ. Мафҳум ва моҳияти ҳуқуқҳои занон дар низоми ҳуқуқи инсон.....	238
Нуруллозода А.Н. Коррупсия дар соҳаи маориф ва роҳҳои ҳуқуқии муқовимат ба он.....	245
Нуруллозода А.Н., Валиев Ч.Р. Роҳҳои ҳуқуқии муқовимат бо терроризм.....	249
Файзуллозода С.С. Дипломатияи сулҳомези асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон.....	253
Нуруллозода А. Н., Саидзода Д.Х. Асосҳои ҳуқуқӣ ва дипломатияи об дар сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	257
Файзуллозода С.С. Дастоварди бузурги миллат.....	261
Халифаева Ф.И. Мафҳум ва мазмуни ҳуқуқи кӯдак ба ҳаёт ва рушд дар низоми ҳуқуқи байналмилалӣ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	264
Қураева М.Қ. Мавқеи зан дар осори бузургони форсу тоҷик.....	269
Халифаева Ф.И. Механизмҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва миллӣ оид ба ҳифзи ҳуқуқи	

кӯдак ба ҳаёт ва саломатӣ.....	273
Амирализод М.Б. Асосҳои назариявӣ ва заминаҳои асосии бавучудоии мочароҳои сиёсӣ.....	278
Амирализод М.Б. Мочароҳои миллӣ ва минтақавӣ: шароити макони зоҳиршавӣ он.....	283
Талбақзода С.М. Нақши Шириншоҳ Шохтемур дар таҳкими давлатдорӣ тоҷикон ва аҳмияти таърихи он.....	288
Амирализод М.Б. Мочароҳои сиёсӣ байналхалқӣ ва таҳқиқи онҳо.....	292
Талбақзода С.М. Нақши рӯзномаи «Бухорои Шариф» дар тарғиби илму маориф.....	297
Комрони А. Сарчашмаҳои ҳукуки ва меъёрҳои байналхалқии қонунгузорӣ оид ба ҳуқуқҳои сиёсии инсон.....	301
Талбақзода С.М. Баланд бардоштани мақоми қонун дар меҳвари сиёсати сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон.....	304
Комрони А. Системаи ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ дар Тоҷикистони муосир ва таҳкими меъёри онҳо.....	309
Қосимова З.С. Саноаткунонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 80 – 90-уми асри хх ва оғози асри ххI.....	313
Комрони А. Услуби тафтиши ҷиноятҳо ба муқобили моликият.....	317
Қосимова З.С. Аз таърихи чакану чакандузи ва чармгарӣ дар Тоҷикистон.....	320
Шерализода М.С. Масъалаҳои асосии ташаккули мақом ва нақши геополитикии Тоҷикистон.....	324
Қосимова З.С. Масъалаҳои умумии тарбияи насли наврас тибқи қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд".....	328
Шерализода М.С. Ҳокимияти иҷроия ҳамчун руқияи ҳокимияти давлатӣ.....	331
Гулзода А.А., Шералиев Б.Р. Ислоҳи нафс дар “рисолаи аҳд” - и Абуалӣ ибни Сино..	336
Шерализода М.С. Конститутсияи бунёдгузори ҷомеаи демократӣ.....	341
Нурматов У.С., Қураева М.Қ., Зарифзода Х.И., Меросбар Б.МС. Ҷанги бузурги ватанӣ - саҳифаи пуршараф ва таърихӣ дар сарнавишти халқи тоҷик.....	345
Ҳасанов Б.А. Маҷбурсозии Конститутсионӣ: масъалаҳои назариявӣ ва ҳуқуқӣ.....	351
Шомардова Ш. С., Аасмовиддини З. Нақши Конститутсия дар таҳкими арзишҳои демократии ҷомеа.....	356
Шарипов А., Аасмовиддини З. Инъикоси масъалаҳои одоб дар осори Абунасири Форобӣ...	361
Валиева Ф.Б., Ҳайдарова Ш. Ақидаҳои эстетикӣ Абунасири Форобӣ.....	365
Шомардова Ш. С. Баъзе андешаҳо роҷеъ ба таърихи давлатдорӣ Ҳахоманишиҳо.....	370
Валиева Ф. Б., Нигораи З. Ҷойгоҳи Шаҳриёр (шоҳ) дар “Шоҳнома”- и Абулқосим Фирдавӣ.....	375
Қувватова А. А., Мастонои Қ. Аз катра то укёнус: дипломатияи оби Тоҷикистон ҳамчун ҷавҳари ҳаёт.....	381
Амирзода М.Э. Ташаккул ва инкишофи давлати ҳуқуқӣ	385
Қараев Н.Н. Хусусиятҳои соҳторӣ ва вазифавии давлати миллӣ дар шароити глобализатсия.....	390
Вализода Н. Мафҳум, аломат ва хусусияти ҷавобгарии ҷиноятӣ барои вайрон кардани қонунгузории андоз дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	395
Нигораи З., Валиева Ф. Б. Фалсафаи ватандӯстӣ дар “Шоҳнома” – и Абулқосим Фирдавӣ.....	400
Вализода Н. Асосҳои ҳуқуқии фаъолияти филиал ва намояндагии шахсони ҳуқуқӣ.....	407
БАҲШИ 3. ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГИЯ ВА ПЕДАГОГИКА	
Курбонова С.Х. Теоретические основы нравственного воспитания будущих поколений.....	412
Ҷорубов Ф.Ф. Нақши мактабҳои типӣ нав дар вилояти Хатлон ва баланд бардоштани сифати таълим дар ин муассисаҳо.....	417
Курбонова С.Х. Таджикская народная педагогика как средство нравственного воспитания учащихся	421
Ҳамидов Ф.А. Нақш ва мақоми омӯзгор аз нигоҳи Эмомалӣ Раҳмон.....	427

Саидов А.М. Симои темурмалик дар адабиёти ҷаҳон.....	429
Курбона С.Х. Своеобразия лирики Хафиза.....	432
Саидов А.М. Сохту таркиби ҷумлаҳои фразеологии саволи дар осори Саттор Турсун.....	438
Рачабова М. Роҳҳои омӯзиши тарҷума дар забони англисӣ.....	440
Саидов А.М. Маншаъ ва пайдоиши осори тасаввуфӣ дар адабиёти форсу тоҷик.....	444
Раҳимова Д. Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ – поягузори адабиёти форс-тоҷик.....	448
Зиякова З.А. Равобити дӯстӣ ва эҷодии С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ	451
Раҳимова Д. Хусусиятҳои услубӣ ва савтӣ сарфи лексикӣ «Кимии саодат»-и Абуҳомид Муҳаммади Ғаззӣ.....	454
Зиякова З.А. Мероси педагогӣ ва истифодаи ананаҳои миллӣ дар пандномаҳои Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.....	457
Раҳимова Д. Мавқеи иқтибосоти арабӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ	461
Қурбонов Б.Х. Шоҳнома - мактаби худшиносӣ ва ифтихори миллӣ.....	465
Зиякова З.А. Заминаҳои пайдоиш ва доираи густариши шеваҳои тоҷикӣ дар мисоли шеваи ҷанубӣ.....	468
Ашурова З. Ҷаҳонбинии орифонаи Ҳофизи Шерозӣ.....	472
Шаҳноза Ю.С. Рӯзгор ва осори Ҳодии Самарқандӣ.....	475
Ашурова З. Таҳлили луғавию семантикӣ иқтибосоти забони арабии ғазалиёти Соибӣ Табрезӣ.....	479
Шаҳноза Ю.С. Бузурдошти забон ҳамчун сиёсати давлатӣ дар паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон.....	483
Ашурова З. Бозтоби масоили ахлоқӣ дар жанри қасида.....	487
Шаҳноза Ю.С. Хусусиятҳои асосии шеърӣ муносири тоҷик дар адабиёти даврони истиқлол.....	489
Асоев Ҷ., Солеҳов Б.К. Вижагиҳои забонӣ муоширати иқтисодӣ ва таъсири он ба ҷомеа.....	494
Эшпулатова Р.К. Асосҳои филологии омӯзиши адабиёти классикӣ ва бадеӣ ва нақши онҳо дар ташаккули салоҳияти коммуникативии забони тоҷикӣ.....	497
Ҳамидов С.Б. Рушд ва густариши назми гуфторӣ дар фазои фарҳангии даврони истиқлол.....	502
Эшпулатова Р.К. Таҳлили филологии забони асарҳои Садриддин Айнӣ ва нақши он дар омӯзиши забони адабӣ.....	506
Бахтиёр И.З. Ҷумлаҳои амрӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси асари Эрнест Хемингуэй «Мӯйсафед ва баҳр»).....	513
Эшпулатова Р.К. Методикаи омӯзиши забон дар асоси таҳлили филологӣ	517
Бахтиёр И.З. “Таҳлили маъноӣ ва синтаксис ҷумлаҳои пайрави хабар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ: мисоли асари i saw the new world аз john reed”.....	524
Абубакри А. Бозӣ ва аҳмияти он дар омӯзиши забони англисӣ.....	529
Музаффарова Б.Х., Сабурова И. Г. Нақш ва мақоми зеҳни сунъӣ дар раванди таълим ва омӯзгор.....	533
Сафаров Х.Ф. Мақом ва ҷойгоҳи суҳан дар афкори адабии Низомии Ғанҷавӣ.....	537
Алимов З.С. Таснифоти мавзӯии вожаҳои «Кимии саодат»-и Абуҳомид Муҳаммади Ғаззӣ.....	543
Рачабов С. Аминҷон Шукӯҳӣ ва мақоми ӯ дар эҷоди назм.....	549
Алимов З.С. Психологические особенности развития речи у ребёнка до 3-х лет в семье....	560
Шарипова Ф. Технологияи омӯзиши забонҳои хориҷӣ доир ба риоя намудани принсипҳои дидактикӣ зимни истифодаи воситаҳои мултимедиаӣ	566
Турдиева С. Рушди адабиёти атфол ва мавзӯи сулҳу ваҳдат аз диди Гулназар Келдӣ.....	569
Шарипова Ф. Таҳлили вазифавӣ ва маъноии инфинитив дар забони англисӣ.....	580
Турдиева С. С. Феълӣ “to be” дар забони англисӣ ва нақши он дар сохтори грамматикӣ... ..	585
Турдиева С. Нақш ва аҳмияти забон дар шароити ҷаҳонишавӣ: таҳлили амиқ филологӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ.....	588
Шарипова Ф. Ибораҳои феълӣ ва навҳои он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	591

БАҲШИ 4. САЙЁҲӢ

Сафозода А.К., Қодирзода С.М. Таъсири рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар инкишофи иқтисодиёти милли кишвар.....	595
Сафаров Х.Ф. Нақши забони олмонӣ дар соҳаи туризм.....	598
Қурбонов Б.Х. Мафҳум, мақсад ва дурнамои рушди туризм дар Тоҷикистон.....	600

ПЕШГУФТОР

*“Рушди саноат роҳи асосии таъмини ҷойҳои корӣ
ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум аст”.*

Эмомалӣ Раҳмон

Дар асри XXI, ки бо равандҳои босуръати ҷаҳонишавӣ, рақобати шадиди иқтисодӣ ва пешрафти бесобиқаи илму технология тавсиф меёбад, масъалаи рушди устувори иқтисоди миллӣ ба яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ табдил ёфтааст. Дар ин замина, рушди устувори истеҳсоли ватанӣ ҳамчун омили калидии таъмини амнияти иқтисодӣ, тақвияти истиқлолияти миллӣ ва болоравии сатҳи некуаҳволии ҷомеа нақши ҳалкунанда мебозад.

Саноатикунони босуръати иқтисодиёт, ки имрӯз ҳамчун ҳадафи стратегии бисёр кишварҳо пазируфта шудааст, на танҳо раванди афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, балки тағйироти сифатӣ дар сохтори иқтисод, татбиқи технологияҳои муосир, рақамикунонӣ ва рушди сармояи инсонӣ мебошад. Дар чунин шароит, масъалаи мутобик намудани истеҳсоли ватанӣ ба талаботи бозори ҷаҳонӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот ва густариши иқтидори содиротӣ аҳамияти хоса пайдо мекунад.

Рушди устувори истеҳсоли ватанӣ пеш аз ҳама ба истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва инсонӣ, ҷорӣ намудани навовариҳо, рушди инфрасохтори саноатӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ вобаста мебошад. Ҳамзамон, дастгирии давлатии соҳаҳои афзалиятнок, таҳкими робитаи байни илм ва истеҳсолот, ташаккули кластерҳои саноатӣ ва рушди соҳибкории хурду миёна метавонанд ба таври назаррас суръати саноатикунониро афзоиш диҳанд.

Яке аз омилҳои муҳими рушди устувор, инчунин таъмини тавозуни байни рушди иқтисодӣ ва ҳифзи муҳити зист мебошад. Истеҳсоли муосир бояд ба принципҳои “иқтисоди сабз” таъя намуда, истифодаи технологияҳои каммасраф, коҳиши партовҳо ва баланд бардоштани самаранокии энергетикиро таъмин намояд. Дар акси ҳол, рушди босуръат метавонад ба мушкилоти экологӣ ва иҷтимоӣ оварда расонад, ки дар дарозмуддат рушди устуворро зерӣ хатар мегузорад.

Маҷмӯаи мазкури мақолаҳо масъалаҳои мубрами рушди устувори истеҳсоли ватаниро дар шароити саноатикунони босуръат фаро гирифта, ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии ин равандро ба таври фарогир таҳлил менамояд. Дар мақолаҳои дохили маҷмӯа масъалаҳои гуногун, аз ҷумла сиёсати саноатӣ, навовариҳои технологӣ, рушди бозори меҳнат, тақмили муҳити соҳибкорӣ, ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ ва роҳҳои баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Муаллифони маҷмӯа бо истифода аз таҳлилҳои муосири илмӣ, таҷрибаи пешқадами кишварҳои пешрафта ва воқеияти иқтисоди миллӣ, кӯшиш намудаанд, ки роҳҳои муассири рушди истеҳсоли ватаниро муайян намоянд. Инчунин, пешниҳодҳои амалӣ ва тавсияҳо ҷиҳати тақмили сиёсати иқтисодӣ ва саноатӣ ироа гардидаанд, ки метавонанд дар қабули қарорҳои стратегӣ мусоидат намоянд.

Маҷмӯаи мазкур барои доираи васеи хонандагон, аз ҷумла олимони муҳаққиқон, донишҷӯён, мутахассисони соҳаи иқтисод, намояндагони мақомоти давлатӣ ва соҳибкорон пешбинӣ гардида, метавонад ҳамчун манбаи арзишманди иттилоотӣ ва таҳлилий хизмат намояд.

Умед аст, ки ин маҷмӯаи мақолаҳо ба рушди андешаи илмӣ, тақмили сиёсати иқтисодӣ ва тақвияти иқтидори саноатии кишвар мусоидат намуда, дар роҳи расидан ба рушди устувор ва рақобатпазирии иқтисоди миллӣ саҳми назаррас хоҳад гузошт.

FORMATION AND IMPROVEMENT OF THE STATE INVESTMENT PROGRAM IN INDUSTRY UNDER CONDITIONS OF ACCELERATED INDUSTRIALIZATION OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Safozoda A.K.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТи ДБССТ

According to the Law of the Republic of Tajikistan “On State Policy in the Field of Industry,” industry is defined as “a sector of the national economy that exerts a decisive influence on the development of productive forces” [3, p. 1].

According to I.A. Rodionova, “modern global industry is characterized by a complex structure (including production, research and design sectors, service industries, and developed infrastructure), whose elements are formed through interaction with the natural environment, social sphere, socio-political institutions, and under the influence of territorial and sectoral division of labor” [6, p. 12].

In economic literature, various methods are used to evaluate investment projects, among which the method of assessing investment profitability occupies an important place. However, as noted by G.P. Poshivalenko and N.V. Kiseleva, “existing methods for evaluating the efficiency of investment projects are mainly based on discounted indicators and accounting approaches, which consider different types of inflation, changes in bank interest rates, and rates of return, but do not fully reflect the dynamics of changes in resource costs throughout the entire projected period of the investment project implementation” [5, p. 132].

Achieving a high level of industrial production is impossible without the development of modern infrastructure, the formation of export-oriented product policies, and the widespread introduction of innovations. The implementation of these directions is only feasible with adequate financial support, which makes the issue of developing investment activities, including attracting foreign investments, particularly relevant.

It should be noted that in the process of developing and submitting investment projects, particularly from the perspective of regional investment initiatives for inclusion in the State Investment Program, ministries, state committees, and local executive authorities primarily take into account the implementation of measures specified in the Procedure for the Development of State Investment Projects and the Implementation of the State Investment Program of the Republic of Tajikistan. These include: the Millennium Development Goals; the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan until 2030; the Poverty Reduction Strategy; the medium-term socio-economic development outlook of the Republic of Tajikistan; the Public Debt Management Strategy of the Republic of Tajikistan; priorities established by the Government of the Republic of Tajikistan, such as achieving energy independence, overcoming communication isolation, and ensuring food security; as well as the rules for attracting, utilizing, coordinating, and monitoring external assistance to the Republic of Tajikistan [7, p. 22]. In this context, particular attention is paid to aligning regional investment projects with changes in market conditions and the level of competition in international markets.

D.E. Nikanorov, in his research, emphasizes that “the global experience of countries with developed market economies demonstrates that during periods of economic reform, especially under crisis conditions, the role of the state increases, whereas under conditions of stability and recovery it decreases, but never reaches zero. The primary function of the state is to ensure the rule of law and guarantee national security, which in turn creates the foundation for the development of investment activities of all types of organizations” [4, p. 45]. Thus, the state plays a crucial role in creating conditions for sustainable economic development and investment processes.

State regulation of investment activity in the Republic of Tajikistan, particularly in the form of capital investments, is carried out by government authorities such as the Ministry of Economic Development and Trade of the Republic of Tajikistan, the Ministry of Finance of the Republic of Tajikistan, the State Committee on Investment and State Property Management of the Republic of Tajikistan, the Government of the Republic of Tajikistan, as well as relevant sectoral ministries and agencies.

Moreover, domestic academic literature addressing issues related to state investment policy often remains superficial and lacks sufficient depth. Therefore, the application of advanced international experience in the development and implementation of investment policy requires its adaptation to national conditions, particularly within the framework of the State Investment Program.

Each approved priority program within the framework of the State Investment Program consists of investment projects that have confirmed financing and for which agreements with donors have been concluded, as well as projects implemented with partial funding, or projects that currently lack financing sources and are in the process of seeking funds. Some of these investment projects are also at the negotiation stage with designated donors.

At first glance, it may appear that there is no need to develop specific economic criteria for the evaluation and selection of regional investment projects. However, in reality, there are two fundamental aspects that require their differentiation from general criteria for assessing investment project feasibility:

- regions with special resource utilization regimes may significantly influence project evaluation, creating additional challenges in their implementation;
- the assessment of net economic benefits, calculated through economic indicators, can reflect the overall efficiency of regional investment projects and determine their economic viability.

Based on the above analysis, the dissertation proposes the establishment of a State Investment Program in the industrial sector, analogous to the existing national State Investment Program. The main objective of creating such a program is to include exclusively industrial investment projects. This implies that, similar to the general State Investment Program, the government would act as a guarantor in facilitating the implementation of investment projects. In particular, when attracting both foreign and domestic investments, the government would ensure support and enhance the effectiveness of project implementation in the industrial sector (see Figure 1).

The process of implementation and monitoring of priority investment projects in the industrial sector should be carried out directly by the Ministry of Industry and New Technologies of the Republic of Tajikistan. The model for the selection and implementation process of industrial investment projects for inclusion in the State Investment Program in industry can be illustrated as shown in Figure 1.

At the same time, the provision of state guarantees and the direct participation of the government in partnership arrangements for the implementation of industrial investment projects contribute to increasing investor confidence and eliminating the dependency of local executive authorities on external support mechanisms.

Figure 1. Proposed mechanism for the implementation of investment projects within the framework of the State Investment Program in industry

Source: compiled by the author.

At the same time, in order to enhance the effectiveness of the implementation of investment projects within the State Investment Program in industry, it is necessary—within the framework of a goal-oriented management approach—to provide special incentives during the initial years of project implementation under conditions of accelerated industrialization. In addition, annual reports

on the progress of industrial investment projects should be submitted to the Government of the country.

This approach makes it possible to ensure that industrial investment projects are aligned with the overall investment policy strategy of the Republic of Tajikistan and the national development goals. Consequently, it allows for a clear definition of the roles of ministries, ведомства (agencies), and local executive authorities in the implementation of investment projects at both national and regional levels.

In developing and proposing the State Investment Program in industry, attention was paid to the experience of neighboring countries in organizing similar programs. For instance, in the Kyrgyz Republic, the Government (Cabinet of Ministers) adopted the “Program for Attracting Investments to the Kyrgyz Republic for 2022–2026” (Resolution No. 352, dated June 30, 2022), which is currently being implemented and includes a number of priority investment projects.

In the Republic of Kazakhstan, the Government adopted the “State Investment Program for 2000–2002” (Resolution No. 1963, dated December 30, 2000), within the framework of which various investment projects were implemented.

In the Republic of Uzbekistan, the Government adopted the “Investment Program of the Republic of Uzbekistan for 2022–2026 and the Introduction of New Methods and Mechanisms in Investment Project Management” (Resolution No. PP-72, dated December 30, 2021), which is currently being implemented and includes a range of priority investment projects.

In the process of developing the State Investment Program in industry, it is necessary that the Ministry of Industry and New Technologies of the Republic of Tajikistan, in coordination with the State Committee on Investment and State Property Management of the Republic of Tajikistan and leading national research institutions, develop a “Roadmap.” This roadmap should include an approved action plan and clearly defined directions for the introduction of new technologies, industrial exports, selective import substitution, employment generation in the industrial sector, and the spatial expansion of the country’s industrial base, with the aim of accelerating industrialization and increasing the industrial capacity of the Republic.

REFERENCES

1. State Investment Program for 2021–2025. Resolution of the Government of the Republic of Tajikistan dated September 2, 2021, No. 358. – 41 p.
2. Resolution of the Government of the Republic of Tajikistan “On the Procedure for the Development of State Investment Projects and the Implementation of the State Investment Program of the Republic of Tajikistan.” Dushanbe, March 27, 2018, No. 161. – 104 p.
3. Law of the Republic of Tajikistan “On State Policy in the Field of Industry.” Dushanbe, May 18, 2017, No. 384. – p. 1.
4. Nikanorov, D.E. State Regulation of Investments. State and Municipal Administration, 2006, No. 4, pp. 42–45.
5. Poshivalenko, G.P., Kiseleva, N.V. Investment Activity. Moscow: KnoRus, 2006. – 132 p.
6. Rodionova, I.A. World Industry: Structural Shifts and Development Trends (Second Half of the 20th – Early 21st Century): Monograph. Moscow: MGUL, 2009, pp. 11–12.
7. Procedure for the Development of State Investment Projects and Implementation of the State Investment Program of the Republic of Tajikistan. Approved by Resolution of the Government of the Republic of Tajikistan dated March 27, 2018, No. 161. – 22 p.

Фишурда

Дар мақола масъалаҳои ташаққул ва тақмили барномаи сармоягузориҳои давлатӣ дар соҳаи саноат дар шароити саноатикунории босуръати иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мегарданд. Таваҷҷуҳи асосӣ ба таҳлили асосҳои назариявии рушди саноат, усулҳои баҳодихии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, нақши давлат дар танзими фаъолияти сармоягузорӣ ва механизми интиҳоби лоиҳаҳои афзалиятнок равона шудааст. Дар асоси

таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ ва кишварҳои ҳамҷавор пешниҳодҳо оид ба ташкили барномаи махсуси сармоягузориҳои давлатӣ дар саноат ва баланд бардоштани самаранокии таъбиқи он пешниҳод мегарданд.

Калидвожаҳо: сармоягузориҳои давлатӣ, саноат, саноатикунонӣ, барномаи сармоягузорӣ, сиёсати давлатӣ, рушди саноат, самаранокии сармоягузорӣ.

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы формирования и совершенствования государственной инвестиционной программы в промышленности в условиях ускоренной индустриализации экономики Республики Таджикистан. Основное внимание уделяется анализу теоретических основ развития промышленности, методам оценки эффективности инвестиционных проектов, роли государства в регулировании инвестиционной деятельности, а также механизму отбора приоритетных проектов. На основе анализа международного и регионального опыта предложены направления создания специализированной государственной инвестиционной программы в промышленности и повышения эффективности её реализации.

Ключевые слова: государственные инвестиции, промышленность, индустриализация, инвестиционная программа, государственная политика, развитие промышленности, эффективность инвестиций.

Abstract

The article examines the issues of formation and improvement of the state investment program in the industrial sector under conditions of accelerated industrialization of the economy of the Republic of Tajikistan. Particular attention is paid to the theoretical foundations of industrial development, methods for evaluating investment project efficiency, the role of the state in regulating investment activities, and mechanisms for selecting priority projects. Based on the analysis of international and regional experience, the study proposes directions for establishing a specialized state investment program in industry and improving its implementation efficiency.

Keywords: state investment, industry, industrialization, investment program, public policy, industrial development, investment efficiency.

ENHANCING INTERNATIONAL COOPERATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT THROUGH GREEN TRANSFORMATION, DIGITALIZATION, AND SMART TECHNOLOGIES

Ayub Mirdad

Doctor of Philosophy in Social Sciences, Professor, Institute for Regional Economic Development institute, Surabaya, Indonesia

1. Introduction

Sustainable development has evolved into a fundamental paradigm guiding economic policy and international cooperation in the 21st century. The increasing complexity of global challenges—such as climate change, resource depletion, and technological disruption—necessitates a comprehensive and coordinated response from the international community.

The integration of green transformation, digitalization, and smart technologies represents a transformative pathway toward sustainable economic systems. These three dimensions are not isolated; rather, they form an interconnected framework that enhances efficiency, resilience, and inclusiveness.

Despite growing recognition of their importance, many countries face structural constraints in implementing integrated sustainability strategies. This underscores the critical role of international cooperation in facilitating knowledge exchange, technology transfer, and investment flows.

The purpose of this study is to develop a scientifically grounded framework for enhancing international cooperation in sustainable development, with a particular focus on the synergy between green, digital, and smart transformations.

2. Literature Review

The theoretical foundations of sustainable development originate from interdisciplinary research integrating economics, environmental science, and public policy. Modern studies emphasize the transition from linear economic models toward circular and low-carbon systems.

The concept of the green economy is widely associated with environmental sustainability and resource efficiency. According to international research, green transformation contributes to long-term economic stability and environmental protection.

Digitalization has been recognized as a key driver of productivity and innovation. Empirical studies demonstrate that digital technologies significantly improve governance, reduce transaction costs, and enhance market efficiency.

Smart technologies, including artificial intelligence and Internet of Things (IoT), enable real-time decision-making and optimization of complex systems. Their application in urban management, energy systems, and industrial processes contributes to sustainable outcomes.

However, existing literature reveals a gap in integrating these dimensions within a unified framework of international cooperation, which this study aims to address.

3. Methodology

The research adopts a qualitative and analytical approach based on:

- Systemic analysis – to identify interdependencies between green, digital, and smart transformations;
- Comparative analysis – to evaluate international cooperation practices;
- Institutional analysis – to examine governance mechanisms;
- Synthesis method – to formulate policy recommendations.

The study relies on secondary data from international organizations, national development strategies, and academic sources.

Table 1. Economic Model for Evaluating the Effectiveness of Sustainable Development Projects (Green-Digital-Smart Integration)

Indicator Group	Indicator Name	Measurement Formula / Method	Expected Impact	Interpretation in Policy Context
Economic Efficiency	Net Present Value (NPV)	$NPV = \sum (B_t - C_t) / (1 + r)^t$	Positive NPV indicates viability	Basis for investment decision-making
	Internal Rate of Return (IRR)	IRR where NPV = 0	Higher IRR = higher efficiency	Used for project comparison
	Payback Period (PP)	Initial Investment / Annual Net Cash Flow	Shorter period preferred	Indicates investment recovery speed
Green Impact	Carbon Emission Reduction	CO ₂ baseline – CO ₂ after project	Lower emissions	Supports environmental sustainability goals
	Energy Efficiency Index	Output / Energy Consumption	Higher ratio = better efficiency	Reflects green transformation effectiveness
	Share of Renewable Energy	Renewable Energy / Total Energy (%)	Higher share = greener system	Indicator of green transition
Digitalization Level	Digital Adoption Index	Composite index (ICT usage, connectivity)	Higher index = better digitalization	Reflects digital infrastructure development
	Automation Rate	Automated Processes / Total	Increased productivity	Indicates technological

		Processes (%)		modernization
	Data Utilization Efficiency	Output per Data Unit	Improved decision-making	Supports smart governance
Smart Performance	Innovation Index	R&D expenditure / GDP	Higher innovation capacity	Measures technological advancement
	Smart System Efficiency	Output / Smart Technology Input	Increased optimization	Reflects smart system effectiveness
	AI Utilization Rate	AI-based operations / total operations (%)	Higher adaptability	Indicates smart transformation level
Social Impact	Employment Growth Rate	(New Jobs – Lost Jobs) / Total Employment	Positive growth	Reflects inclusive development
	Human Capital Index	Education + Skills indicators	Higher value = better workforce	Supports long-term sustainability
Institutional Factor	Cooperation Index	Number of partnerships / projects	Stronger cooperation	Measures international collaboration
	Investment Attraction Rate	FDI inflow / GDP	Higher inflow	Reflects investment climate

Source: Developed by the author based on international methodological approaches.

The proposed economic model integrates traditional financial indicators with sustainability-oriented metrics, allowing for a comprehensive assessment of investment projects. Unlike conventional approaches, this model incorporates environmental, digital, and smart performance indicators, thereby reflecting the multidimensional nature of sustainable development.

The inclusion of green indicators such as carbon emission reduction and energy efficiency ensures alignment with environmental goals. Digitalization metrics capture the level of technological integration, while smart indicators assess innovation capacity and system optimization. Social and institutional indicators further expand the evaluation framework by incorporating inclusiveness and cooperation dynamics.

This integrated approach enhances the accuracy of project evaluation and supports more informed decision-making in the context of international cooperation and sustainable development.

4. Conceptual Framework of Integrated Sustainable Development

The proposed framework conceptualizes sustainable development as a triadic system:

1. Green transformation – environmental sustainability and resource efficiency;
2. Digitalization – technological infrastructure and data-driven processes;
3. Smart technologies – intelligent systems and innovation-driven solutions.

These components interact within a multi-level governance structure:

- Global (international organizations and agreements);
- National (state policies and regulations);
- Regional (cross-border cooperation);
- Local (project implementation).

The effectiveness of this system depends on the degree of coordination among stakeholders and the availability of resources.

5. Analytical Assessment of Key Components

To better understand the interaction between the core elements of sustainable development, the following analytical table is proposed:

Table 2. Comparative Analysis of Green, Digital, and Smart Components in Sustainable Development

Component	Key Characteristics	Economic Impact	Main Challenges	Role in International Cooperation
Green Transformation	Renewable energy, low-carbon economy, resource efficiency	Long-term growth, environmental stability	High costs, technological barriers	Technology transfer, climate agreements
Digitalization	ICT infrastructure, data economy, digital platforms	Productivity growth, cost reduction	Digital divide, cybersecurity risks	Cross-border data exchange, digital standards
Smart Technologies	AI, IoT, automation, smart systems	Efficiency, innovation, competitiveness	Skills gap, high R&D costs	Innovation partnerships, knowledge sharing

Source: Developed by the author.

6. Challenges to Effective International Cooperation

The study identifies several structural barriers:

- Institutional fragmentation – lack of coordination between stakeholders;
- Technological inequality – uneven access to advanced technologies;
- Financial constraints – limited investment capacity;
- Regulatory divergence – inconsistent legal frameworks;
- Human capital limitations – shortage of skilled professionals.

These challenges reduce the effectiveness of cooperation and hinder the implementation of sustainable development strategies.

7. Policy Framework for Enhancing Cooperation

To address these challenges, the following policy directions are proposed:

1. Strategic Policy Alignment

Countries should harmonize national strategies with international sustainability goals.

2. Investment and Financing Mechanisms

Development of innovative financial instruments, including green bonds and PPP models.

3. Digital Infrastructure Development

Expansion of broadband access and digital platforms.

4. Capacity Building

Training and education programs to develop human capital.

5. Technology Transfer Mechanisms

Facilitating access to advanced technologies through partnerships.

6. Institutional Strengthening

Creation of specialized bodies for coordination of investment and innovation projects.

8. Implications for Developing Economies

For developing countries, including Tajikistan, international cooperation provides opportunities to:

- attract foreign investment;
- modernize industrial sectors;
- implement digital transformation;
- improve environmental sustainability.

However, success depends on institutional reforms and strategic planning.

9. Discussion

The findings indicate that sustainable development cannot be achieved through isolated policy measures. Instead, an integrated and cooperative approach is required.

The synergy between green transformation, digitalization, and smart technologies creates new opportunities for economic growth and social development. At the same time, it requires significant structural adjustments and international coordination.

10. Conclusion

This study demonstrates that enhancing international cooperation is essential for achieving sustainable development in the modern global economy. The integration of green, digital, and smart components forms the foundation of a new development paradigm.

The proposed framework provides a comprehensive approach for policymakers and stakeholders. Future research should focus on empirical validation and the development of country-specific models.

References

1. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. 2015.
2. World Bank. World Development Report: Digital Dividends. 2016.
3. OECD. Green Growth Indicators. Paris, 2020.
4. Dzhurabaev, G.D. Regional Development Strategies. Dushanbe, 2016.
5. Safoev, A.K. Investment Project Management Mechanisms. Dissertation, 2016

Abstract

The transition toward sustainable development has become a central objective of the global economic agenda, requiring coordinated international efforts and integrated policy approaches. This study examines the role of international cooperation in advancing sustainable development through the combined application of green transformation, digitalization, and smart technologies. Using a systemic and comparative analytical framework, the research identifies key drivers, barriers, and institutional mechanisms shaping cooperation processes. The paper argues that fragmented policy approaches and unequal technological capacities significantly constrain sustainable outcomes. A conceptual model is proposed to enhance cooperation effectiveness through policy alignment, investment mobilization, and digital infrastructure development. The findings highlight the importance of multi-level governance and integrated strategies for achieving long-term sustainability goals, particularly in developing economies.

Keywords: sustainable development, international cooperation, green transformation, digitalization, smart technologies, investment policy, economic efficiency

IMPROVEMENT OF THE MECHANISM FOR EVALUATING AND MANAGING THE EFFICIENCY OF REGIONAL INVESTMENT PROJECTS IN THE INDUSTRIAL SECTOR

Safozoda A.K.

Донишкдаи байналмилалии Данғара ДБССТи ДБССТ

To date, at all levels of governance structures, there persists a view that the industrial sector is highly capital-intensive and time-consuming, while generating relatively low returns for the state budget. However, a rigorous economic analysis and consideration of all aspects of economic activity demonstrate that a rational and well-grounded selection of methods for evaluating industrial impacts—taking into account comprehensive economic factors in managerial decision-making—can significantly alter the assessment outcomes regarding the efficiency of regional investment projects in the industrial sector. The traditional approach to evaluating the economic efficiency of regional investment projects does not adequately account for the industrial factor.

In our opinion, in order to enhance the efficiency and quality of managing the implementation of public investment projects, it is necessary to apply the following criteria in their selection:

- alignment with the overall strategy of investment policy in the Republic of Tajikistan in terms of achieving sectoral goals, objectives, and strategic development;
- substantiation through a feasibility study supported by relevant documentation;
- clear allocation of responsibilities between public and private sectors;
- the capacity of local executive authorities to support project implementation;
- consideration of environmental and social impacts within the framework of the legislation of the Republic of Tajikistan;
- accounting for regional interests in project implementation.

If a regional investment project envisages the complete elimination of existing sources of negative impact on the economic environment, but simultaneously involves the creation of one or more new sources, it becomes necessary to include, within such projects, provisions for measures aimed at mitigating these impacts through monitoring programs and related mechanisms. Such measures contribute to overcoming barriers to the effective implementation of regional investment projects.

At present, the evaluation of the economic efficiency of investment projects has become increasingly complex for investors. Conducting an economic assessment and determining the compliance of an investment project with the economic requirements of the legislation of Tajikistan is only possible if sectoral ministries and agencies are involved during its development. As practice shows, the information obtained from ministries and agencies during analytical and informational activities plays a crucial role in the preparation of feasibility studies and in the decision-making process of potential investors regarding participation in investment projects.

Furthermore, when making decisions regarding the use of resources and management tools for investment projects, their significance must be carefully considered. The proposed investment project management framework enables more effective governance and implementation of projects, thereby ensuring proper coordination of relationships at all levels and across all areas of investment project activities.

In our earlier research (2015), we proposed the establishment of a special commission for the selection and implementation of investment projects, noting that: “Undoubtedly, for more effective selection of priority investment projects within the national economy, the government should establish a special commission responsible for selecting priority investment projects.”

At the same time, the Republic of Tajikistan, in its efforts to develop a modern market economy and accelerate economic recovery, cannot fully rely on a selective approach alone, as it requires both foreign and domestic investments across a wide spectrum. Nevertheless, the establishment of a special commission for selecting priority investment projects would contribute to the accelerated development of regions and the country as a whole.¹

It is precisely these scientifically grounded proposals and recommendations that led to the adoption and approval, by the Resolution of the Government of the Republic of Tajikistan dated March 27, 2018, No. 161, of the composition of the commission for the selection of public investment projects for inclusion in the State Investment Program of the Republic of Tajikistan (see Figure 1). The establishment of such a special commission has significantly contributed to the industrial development of the regions of the country.

¹ Сафоев А.К. Совершенствование механизма управления региональными инвестиционными проектами (на материалах Хатлонской области Республики Таджикистан). [Текст]: Дисс. канд. экон. наук: 08.00.05 / Сафоев Абдумаджид Каримович. – Душанбе, 2016. – С. 31, 125.

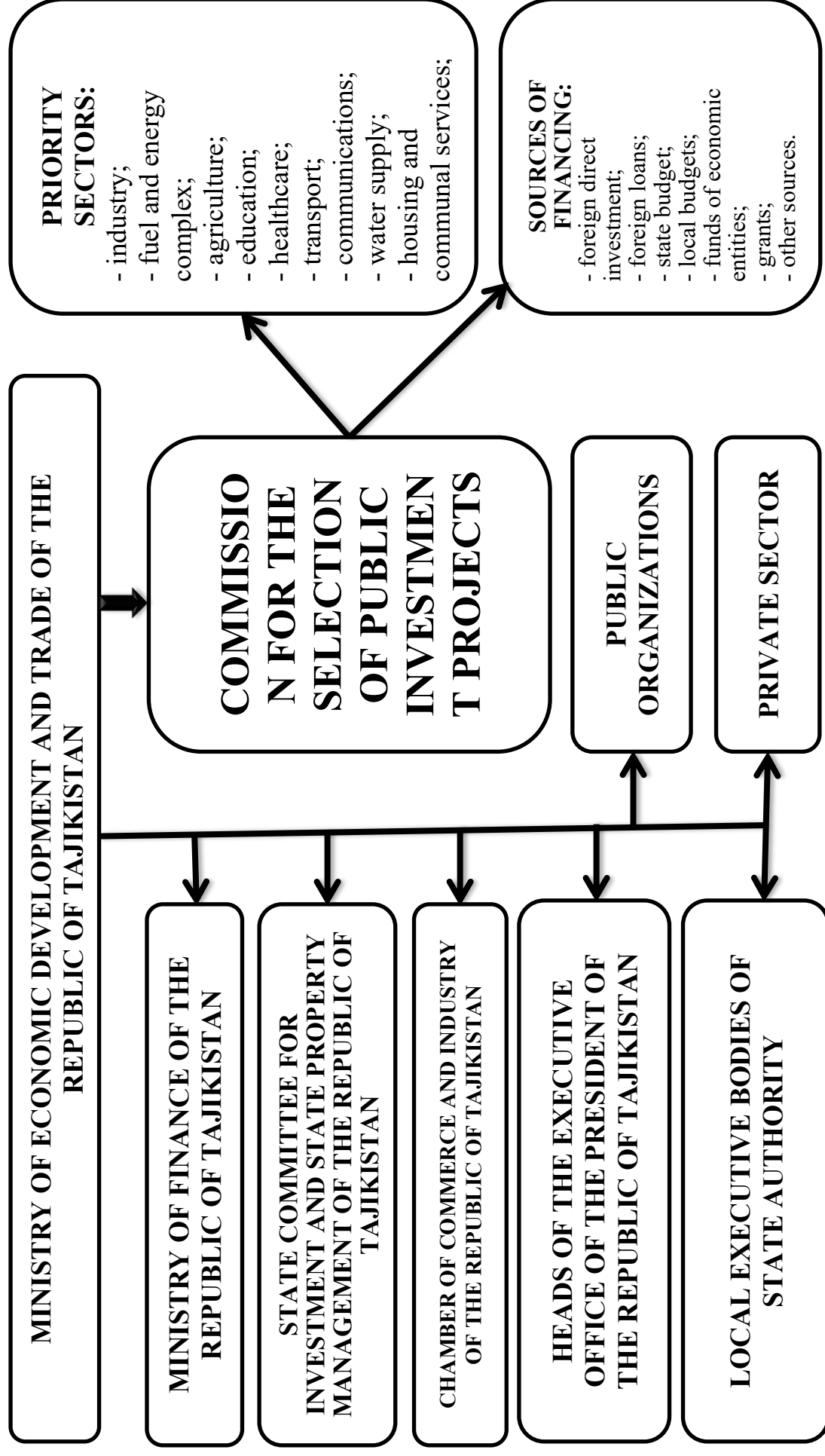

Figure 1. Procedure for the Adoption and Implementation of Public Investment Projects

Source: Compiled by the author.

The established commission primarily includes representatives of power structures, as well as sectoral ministries and committees (see Appendix “G”).

The main objective of establishing the commission is to ensure focused attention on national priority areas, to align the implementation of investment projects with the strategic goals set by the Government of the country, to direct investment projects toward regions based on resource availability, and to promote balanced territorial development in terms of resource provision, among other objectives.

The key problems associated with the implementation of regional investment projects include:

- the degree of alignment of regional investment projects with the overall national development strategy;
- the availability of a qualified, capable, and effective “management team”;
- the readiness of the project initiator to openly address financial issues;
- support of enterprises by public authorities;
- inclusion of regional investment projects in priority and target sectors of national development;
- integration with socio-economic development programs, etc.

The economic criteria for evaluating each regional investment project are developed based on the principles of the state investment policy and the need to enhance the efficiency of investment activities.

In the context of a modern market economy, issues related to evaluation, the quality of regional investment projects, and ways to improve the efficiency of investment activities are of paramount importance in achieving project objectives and ensuring their success. The study of the scientific framework for evaluating economic efficiency, developed over several centuries in global practice, allows for a more comprehensive assessment not only at the enterprise level but also across various stages of development and areas of activity at the state level.

Based on the mechanism of analytical processes for the implementation of investment projects in neighboring countries, and within the framework of our dissertation research on the implementation of investment projects in priority sectors, we proposed the establishment of a **State Investment Program in Industry**, within which a “**Roadmap**” should be developed.

Thus, the “Roadmap” includes a list of priority investment projects aimed at achieving national goals-specifically, the accelerated industrialization of the country. These projects are categorized as follows:

- a) projects implemented with the attraction of external financing and grants;
- b) projects requiring pre-project documentation and approval in coordination with representatives of local executive authorities;
- c) projects requiring further development and mandatory coordination with stakeholders;
- d) projects planned for implementation based on public-private partnership mechanisms.

REFERENCES

1. Alidjanov, D.A.; Kayumova, M.Kh. The Role and Importance of Industrialization as a Factor in Ensuring the Import Substitution Program in the Republic of Tajikistan. Bulletin of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Department of Social Sciences, 2022, No. 2/1 (251), pp. 23–31.
2. State Investment Program for 2021–2025. Resolution of the Government of the Republic of Tajikistan dated September 2, 2021, No. 358, p. 41.
3. Dzhurabaev, G.Dzh. Regional Strategy of Innovation-Oriented Development of Industrial Enterprises. Monograph. Dushanbe: Irfon, 2016, 191 p.
4. Law of the Republic of Tajikistan “On Investment Agreements”. Bulletin of the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, March 19, 2013, No. 944, p. 4.
5. Saidmurodov, L.Kh. Main Instruments for Protecting National Interests of Tajikistan in Foreign Economic Activity. Threats to Economic Security. Dushanbe, 2007, 121 p.

6. Safoev, A.K. Improvement of the Mechanism for Managing Regional Investment Projects (Based on Materials of the Khatlon Region of the Republic of Tajikistan). PhD Dissertation in Economics (08.00.05). Dushanbe, 2016, pp. 31, 125.

Фишурда

Дар мақола масъалаҳои назариявӣ ва амалӣ вобаста ба такмили механизми баҳодихӣ ва идоракунии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузори минтақавӣ дар соҳаи саноат баррасӣ шудаанд. Муаллиф нишон медиҳад, ки муносибатҳои анъанавӣ ба баҳодихии самаранокии иқтисодӣ омили саноатиро ба таври кофӣ инъикос намеkunанд. Зарурати истифодаи меъёрҳои мукамал, аз ҷумла мутобиқат ба стратегияи давлатии сармоягузорӣ, асосноккунии техника-иқтисодӣ, тақсимои масъулият байни бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ, инчунин ба инobat гирифтани омилҳои иҷтимоӣ ва экологӣ асоснок карда шудааст. Пешниҳоди таъсиси комиссияи махсус оид ба интихоби лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва аҳамияти он дар рушди саноатии минтақаҳо асоснок карда мешавад. Ҳамзамон, зарурати ташкили “хариtai роҳнамо” барои татбиқи самаранокии лоиҳаҳои афзалиятнок таъкид мегардад.

Калидвожаҳо: лоиҳаҳои сармоягузорӣ, самаранокии иқтисодӣ, сиёсати сармоягузорӣ, саноат, рушди минтақавӣ, идоракунии лоиҳаҳо, хариtai роҳнамо, комиссияи сармоягузорӣ.

Аннотация

В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты совершенствования механизма оценки и управления эффективностью региональных инвестиционных проектов в промышленности. Автор обосновывает, что традиционные подходы к оценке экономической эффективности недостаточно учитывают промышленный фактор. Предложена система критериев отбора проектов, включающая соответствие государственной инвестиционной политике, технико-экономическое обоснование, распределение ответственности между государственным и частным секторами, а также учет экологических и социальных факторов. Обоснована необходимость создания специальной комиссии по отбору инвестиционных проектов и ее роль в индустриальном развитии регионов. Также предложено формирование «дорожной карты» для реализации приоритетных инвестиционных проектов.

Ключевые слова: инвестиционные проекты, экономическая эффективность, инвестиционная политика, промышленность, региональное развитие, управление проектами, дорожная карта, инвестиционная комиссия.

Abstract

The article examines theoretical and practical aspects of improving the mechanism for evaluating and managing the efficiency of regional investment projects in the industrial sector. The author demonstrates that traditional approaches to economic efficiency assessment do not adequately account for the industrial factor. A system of selection criteria is proposed, including alignment with state investment policy, feasibility studies, distribution of responsibilities between public and private sectors, and consideration of environmental and social factors. The necessity of establishing a special commission for the selection of investment projects and its role in regional industrial development is substantiated. Additionally, the formation of a “roadmap” for the implementation of priority investment projects is proposed.

Key words: investment projects, economic efficiency, investment policy, industry, regional development, project management, roadmap, investment commission.

Маълумотнома дар бораи муаллиф: Сафозода Абдулмачид Карим доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТи ДБССТДонишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Информация об автор: Сафозода Абдулмачид Карим доктор экономических наук, профессор Дангарского международного института Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

Information about the author: Safozoda Abduimdzhid Karim

Doctor of Economics, Professor of the Danghara International Institute of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

INTEGRATED APPROACHES TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT: THE ROLE OF GREEN ECONOMY, DIGITAL INNOVATION, AND SMART SYSTEMS IN STRENGTHENING COOPERATION

Sao Limhouth

Doctor, Professor of tourism Management, at National University of Management, in Phnom Penh, Cambodia

1. Introduction

The modern stage of global economic development is characterized by profound structural transformations driven by technological progress, environmental constraints, and increasing interdependence among national economies. These changes have significantly altered the traditional understanding of economic growth, shifting the focus toward sustainability, resilience, and inclusiveness.

Sustainable development, as a multidimensional concept, requires the simultaneous achievement of economic growth, environmental protection, and social well-being. However, the complexity of these objectives makes it difficult to achieve them through isolated policy measures. As a result, integrated approaches have emerged as a necessary condition for effective development.

Among the most important components of such approaches are the green economy, digital innovation, and smart systems. These elements represent distinct but interconnected dimensions of modern development. The green economy ensures environmental sustainability, digital innovation enhances productivity and connectivity, and smart systems enable efficient and adaptive management of resources.

At the same time, the successful implementation of integrated approaches depends on the level of international cooperation. In an increasingly globalized world, no country can achieve sustainable development independently. Therefore, strengthening cooperation mechanisms becomes a critical factor in ensuring long-term development.

The purpose of this study is to provide a comprehensive scientific analysis of integrated approaches to sustainable development and to develop practical recommendations for enhancing international cooperation.

2. Theoretical Foundations of Integrated Sustainable Development

The theoretical framework of integrated sustainable development is based on the interaction of economic, environmental, and technological systems. Unlike traditional development models, which focus primarily on economic indicators, integrated approaches consider a broader set of factors, including ecological sustainability and technological advancement.

The concept of the green economy emphasizes the importance of reducing environmental risks and improving resource efficiency. It is closely related to the principles of low-carbon development and circular economy.

Digital innovation represents a transformative force that changes the structure of economic systems. It facilitates the transition from traditional production models to knowledge-based and data-driven economies.

Smart systems, based on advanced technologies such as artificial intelligence and the Internet of Things, provide tools for optimizing complex processes and improving decision-making.

The integration of these components creates a synergistic effect, where the combined impact exceeds the sum of individual contributions.

3. Methodology

The study employs a комплексный научный подход, including:

- Systemic analysis to examine interdependencies between key components;
- Comparative analysis of international practices;
- Institutional analysis of governance mechanisms;

- Analytical modeling for evaluating effectiveness.

The methodological approach allows for a comprehensive understanding of integrated development processes.

4. Analytical Assessment of Core Components

In order to better understand the functional roles and interactions of the green economy, digital innovation, and smart systems, it is necessary to conduct a comparative analytical assessment. Such an assessment allows for identifying key characteristics, economic effects, and cooperation dimensions of each component.

Table 1. Comparative Characteristics of Core Components of Integrated Sustainable Development

Component	Key Features	Economic Impact	Role in Cooperation	Main Risks
Green Economy	Renewable energy, low emissions, sustainability	Long-term growth and environmental stability	Climate agreements, green finance	High initial costs
Digital Innovation	ICT, data economy, digital platforms	Productivity growth, cost reduction	Digital integration, data exchange	Digital inequality
Smart Systems	AI, IoT, automation	Efficiency and innovation	Technological partnerships	High R&D requirements

Source: Developed by the author.

The data presented in Table 1 demonstrate that each component contributes to sustainable development through distinct mechanisms. The green economy primarily ensures environmental sustainability, while digital innovation enhances economic efficiency. Smart systems, in turn, provide the technological foundation for optimizing processes.

At the same time, the table highlights the existence of significant risks associated with each component. For example, the implementation of green technologies requires substantial financial investments, while digital innovation is constrained by unequal access to technology.

The analysis confirms that the integration of these components is necessary to achieve balanced and sustainable development outcomes.

5. Economic Model of Integrated Development

A comprehensive evaluation of sustainable development projects requires the use of an integrated economic model that incorporates financial, environmental, technological, and social indicators.

To illustrate this approach, the following analytical model is proposed.

Table 2. Integrated Economic Model for Evaluating Sustainable Development Projects

Indicator Group	Indicator Name	Measurement Method	Expected Effect	Strategic Importance
Economic Efficiency	NPV, IRR	Discounted cash flow	Profitability and investment viability	Investment decision-making
Green Impact	CO ₂ reduction, energy efficiency	Environmental assessment	Environmental sustainability	Climate policy
Digital Innovation	Digital adoption index	ICT usage indicators	Increased productivity	Digital transformation
Smart Systems	Automation level, AI usage	Technology integration metrics	Process optimization	Innovation policy
Social Impact	Employment, education level	Statistical indicators	Inclusive growth	Social development

Institutional Factor	Cooperation index	Number of partnerships	Strengthened cooperation	Governance improvement

Source: Developed by the author.

The proposed model integrates multiple dimensions of sustainable development, providing a more comprehensive evaluation compared to traditional approaches. Financial indicators such as NPV and IRR remain important but are complemented by environmental, technological, and social metrics.

The inclusion of green indicators ensures that projects contribute to environmental sustainability, while digital and smart indicators reflect the level of technological advancement. Social indicators highlight the importance of inclusive development.

Institutional factors, particularly the cooperation index, play a critical role in determining the success of integrated approaches. This confirms that international cooperation is not only a supporting element but a central component of sustainable development.

6. Challenges and Barriers

Despite the advantages of integrated approaches, several challenges remain:

- uneven distribution of technological resources;
- недостаточная координация между институтами;
- ограниченные финансовые возможности;
- regulatory inconsistencies;
- shortage of qualified personnel.

These barriers require targeted policy interventions.

7. Strengthening International Cooperation

To enhance cooperation, the following measures are proposed:

- harmonization of policies;
- development of joint investment projects;
- expansion of digital infrastructure;
- support for innovation ecosystems;
- strengthening institutional coordination.

8. Discussion

The results of the study indicate that integrated approaches significantly improve the effectiveness of sustainable development strategies. The interaction between green, digital, and smart components creates a synergistic effect that enhances economic and environmental outcomes.

However, achieving this synergy requires strong institutional frameworks and international cooperation.

9. Conclusion

Integrated approaches to sustainable development represent a new paradigm in economic policy. The combination of green economy, digital innovation, and smart systems provides a comprehensive solution to global challenges.

The proposed analytical framework and economic model offer practical tools for policymakers and researchers. Strengthening international cooperation remains a key condition for successful implementation.

References

1. United Nations. Agenda 2030 for Sustainable Development. 2015.
2. World Bank. Digital Development Report. 2016.
3. OECD. Green Growth Indicators. 2020.
4. Dzhurabaev, G.D. Industrial Development Strategies. 2016.
5. Safoev, A.K. Investment Project Management. 2016.

Abstract

In the context of increasing global challenges, sustainable development requires the implementation of integrated approaches that combine environmental, technological, and institutional dimensions. This study examines the role of the green economy, digital innovation, and smart systems as interconnected drivers of sustainable development and analyzes their contribution

to strengthening international cooperation. The research applies a systemic and comparative methodology to identify the structural relationships between these components and to evaluate their economic, environmental, and institutional impacts. Particular attention is paid to the development of analytical models that allow for a comprehensive assessment of integrated development strategies. The study demonstrates that fragmented approaches to sustainability significantly limit the effectiveness of development policies, while integrated models enhance economic efficiency, technological advancement, and environmental outcomes. The findings provide a theoretical and practical basis for improving policy frameworks, especially in developing countries.

Keywords: sustainable development, green economy, digital innovation, smart systems, international cooperation, economic efficiency, integrated approach

STRATEGIC COOPERATION FRAMEWORKS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE ERA OF GREEN GROWTH, DIGITAL ECONOMY, AND SMART SOLUTIONS

Sandeep kulshreshtha

President of tourism and hospitality Educators Researchers Association of Asia, India

1. Introduction

In the context of globalization and rapid technological advancement, sustainable development has become a strategic priority for national and international economic systems. The increasing complexity of global challenges—such as climate change, economic instability, and technological disruption—requires the development of new approaches to cooperation.

Traditional cooperation models, based on bilateral agreements and sector-specific policies, are no longer sufficient to address these challenges. Instead, there is a need for strategic cooperation frameworks that integrate multiple dimensions of development.

The modern development paradigm is increasingly shaped by three key elements:

- Green growth, which focuses on environmentally sustainable economic expansion;
- Digital economy, which transforms production and communication systems;
- Smart solutions, which enable intelligent and adaptive management of resources.

The integration of these elements creates new opportunities for economic growth and innovation, while also posing new challenges related to coordination and governance.

This study aims to develop a scientific understanding of strategic cooperation frameworks and to propose an integrated model for sustainable development.

2. Theoretical Foundations of Strategic Cooperation

Strategic cooperation can be defined as a coordinated system of interactions between countries, institutions, and economic actors aimed at achieving common development goals.

In the context of sustainable development, cooperation frameworks must address:

- economic objectives (growth and competitiveness);
- environmental goals (resource efficiency and emission reduction);
- technological development (innovation and digitalization).

Theoretical approaches to cooperation emphasize the importance of:

- institutional coordination;
- resource sharing;
- knowledge transfer;
- long-term strategic planning.

The integration of green, digital, and smart dimensions requires a shift from fragmented policies to systemic frameworks.

3. Methodology

The research is based on a комплексный научный подход, including:

- Systemic analysis of development components;
- Comparative analysis of international cooperation models;
- Institutional analysis of governance structures;

- Analytical modeling for evaluating effectiveness.

This methodology ensures a comprehensive assessment of strategic cooperation frameworks.

4. Structural Components of Strategic Cooperation

To understand the functioning of strategic cooperation frameworks, it is necessary to analyze their core components and their interactions.

Table 1. Structural Elements of Strategic Cooperation Frameworks

Component	Description	Economic Role	Cooperation Mechanism
Green Growth	Sustainable resource use, low-carbon economy	Long-term stability	Environmental agreements
Digital Economy	ICT infrastructure, digital platforms	Productivity and innovation	Cross-border digital integration
Smart Solutions	AI, IoT, automation	Efficiency and optimization	Technological partnerships
Institutional System	Governance structures and policies	Coordination and regulation	International organizations
Financial Mechanisms	Investment tools and funding sources	Capital mobilization	Joint financing initiatives

Source: Developed by the author.

The analysis shows that strategic cooperation frameworks are multi-dimensional systems in which each component performs a specific function. Green growth ensures environmental sustainability, while the digital economy drives productivity and innovation. Smart solutions provide technological capabilities for optimizing economic processes.

Institutional and financial components play a coordinating role, ensuring the effective functioning of the system. Without these elements, cooperation frameworks would lack coherence and sustainability.

5. Economic Model of Strategic Cooperation

The effectiveness of cooperation frameworks depends on the ability to evaluate their economic and social impact. Therefore, it is necessary to develop a comprehensive analytical model.

Before presenting the model, it should be noted that traditional evaluation methods are insufficient for capturing the complexity of modern development processes. Integrated indicators are required.

Table 2. Economic Model for Evaluating Strategic Cooperation Frameworks

Indicator Group	Indicator Name	Measurement Method	Expected Outcome	Policy Implication
Economic Efficiency	NPV, IRR	Discounted cash flow	Investment viability	Strategic planning
Green Growth	Emission reduction, energy efficiency	Environmental metrics	Sustainability improvement	Climate policy
Digital Economy	Digitalization index	ICT indicators	Increased productivity	Digital strategy
Smart Solutions	Innovation index, automation	R&D and technology metrics	Technological advancement	Innovation policy
Social	Employment	Labor statistics	Inclusive	Social

Impact	ent, education		growth	policy
Cooperati on Effectiveness	Partnershi p index	Number of agreements/projects	Stronger cooperation	Institutio nal development

Source: Developed by the author.

The proposed model integrates economic, environmental, technological, and social indicators into a unified framework. This allows for a more accurate assessment of cooperation effectiveness.

The analysis demonstrates that cooperation frameworks are most effective when all components are balanced. For example, high levels of digitalization without green policies may lead to environmental degradation, while green initiatives without technological support may be inefficient.

The inclusion of cooperation indicators highlights the importance of institutional factors in achieving sustainable outcomes.

6. Challenges in Implementing Strategic Cooperation Frameworks

The implementation of strategic cooperation frameworks faces several challenges:

- lack of coordination between countries;
- technological inequality;
- limited financial resources;
- regulatory differences;
- insufficient institutional capacity.

These challenges reduce the effectiveness of cooperation and require targeted solutions.

7. Policy Recommendations

To enhance strategic cooperation, the following measures are proposed:

- development of integrated policy frameworks;
- expansion of international investment mechanisms;
- strengthening of digital infrastructure;
- promotion of innovation ecosystems;
- improvement of institutional coordination.

8. Implications for Developing Countries

For developing economies, strategic cooperation frameworks provide opportunities to:

- accelerate economic modernization;
- attract foreign investment;
- improve technological capabilities;
- ensure environmental sustainability.

However, successful implementation requires strong institutional support.

9. Discussion

The study confirms that strategic cooperation frameworks are essential for achieving sustainable development. Their effectiveness depends on the integration of green, digital, and smart components.

The results highlight the importance of systemic approaches and coordinated policies.

10. Conclusion

Strategic cooperation frameworks represent a new stage in the evolution of sustainable development policy. Their integration with green growth, digital economy, and smart solutions provides a comprehensive approach to addressing global challenges.

The proposed model offers practical tools for policymakers and researchers. Strengthening international cooperation remains a key priority for achieving sustainable development goals.

References

1. United Nations. *Agenda 2030 for Sustainable Development*. 2015.
2. World Bank. *Digital Economy Report*. 2016.
3. OECD. *Green Growth Strategy*. 2020.

4. Dzhurabaev, G.D. *Industrial Development*. 2016.
5. Safoev, A.K. *Investment Management*. 2016.

Abstract

The transition toward sustainable development in the modern global economy requires the formation of effective strategic cooperation frameworks that integrate green growth, digital economy, and smart solutions. This study examines the theoretical and practical aspects of such frameworks, focusing on their role in enhancing economic efficiency, environmental sustainability, and technological innovation. Using a systemic and institutional approach, the research identifies the key components of cooperation frameworks and evaluates their effectiveness through analytical modeling. The paper highlights the importance of policy coordination, investment mechanisms, and technological integration in strengthening cooperation at international and regional levels. The findings contribute to the development of a comprehensive model for sustainable development, particularly relevant for developing economies.

Keywords: sustainable development, strategic cooperation, green growth, digital economy, smart solutions, international cooperation, innovation policy

НАҚШИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР РУШДИ БОСУРЪАТИ ИҚТИСОДИЁТИ МАМЛАКАТ

Ҳамидов Ф.А.

Донишкадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТи ДБССТ

Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар рушди босуръати иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз мавзӯҳои муҳим ва муҳокимашавандаи илми иқтисодӣ ва сиёсӣ ба ҳисоб меравад. Пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ, кишвар ба як қатор мушкilotи ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардид, ки аз ҷумла ҷанги шаҳрвандӣ, коҳиши истеҳсолот, бекорӣ ва паст шудани сатҳи зиндагии аҳоли буданд (5). Дар чунин шароити мураккаб, роҳбарияти давлат бо сарвариин Эмомалӣ Раҳмон сиёсати иқтисодиро ба барқарорсозӣ ва рушди минбаъдаи иқтисоди миллӣ равона намуд (1).

Яке аз дастовардҳои муҳим дар ин самт барқарорсозии иқтисодиёти миллӣ мебошад. Бо татбиқи тадбирҳои фаврӣ ва барномаҳои давлатӣ, иқтисодиёти кишвар тадриҷан аз бӯҳрон баромада, ба марҳилаи рушди устувор ворид гардид. Таъмини суботи макроиқтисодӣ, танзими низоми молиявӣ ва таъсиси низоми бонкии муосир аз ҷумлаи тадбирҳои муҳим буданд (3). Ин раванд ба паст кардани сатҳи таваррум ва устувор гардидани қурби пули миллӣ мусоидат намуд (4).

Дар баробари ин, ислоҳоти иқтисодӣ ва гузариш ба иқтисоди бозорӣ ҳамчун самти асосии сиёсати давлатӣ амалӣ гардид. Хусусигардонии моликияти давлатӣ, рушди бахши хусусӣ ва дастгирии соҳибкорӣ ба афзоиши ҷаъолияти иқтисодӣ мусоидат намуданд (2). Инчунин, қабули қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ барои рушди иқтисоди бозорӣ ва ҳимояи ҳуқуқи моликият заминаи ҳуқуқии мустаҳкам фароҳам овард.

Рушди соҳаҳои стратегӣ, аз ҷумла энергетика, дар сиёсати иқтисодии давлат ҷойгоҳи махсус дорад. Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги обӣ мебошад ва истифодаи самараноки онҳо ба яке аз афзалиятҳои асосӣ табдил ёфтааст. Сохтмони нерӯгоҳҳои барқи обӣ ва татбиқи лоиҳаҳои бузурги энергетикӣ барои расидан ба истиқлолияти энергетикӣ замина фароҳам оварданд (7). Инчунин, рушди соҳаи энергетика ба ҷалби сармоягузори хориҷӣ ва афзоиши содироти нерӯи барқ мусоидат намуд.

Саноатикунони босуръат яке аз ҳадафҳои стратегии рушди иқтисоди кишвар ба ҳисоб меравад. Дар доираи ин сиёсат, таъсиси корхонаҳои нави истеҳсолӣ, рушди саноати коркард ва истифодаи самараноки захираҳои дохилӣ амалӣ гардид. Ин тадбирҳо ба афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва коҳиши вобастагии иқтисодиёт аз воридот мусоидат карданд (5).

Соҳаи кишоварзӣ низ ҳамчун яке аз бахшҳои муҳими иқтисоди миллӣ мавриди таваҷҷуҳи махсус қарор гирифт. Ислоҳоти замин, ҷорӣ намудани шаклҳои нави хоҷагидорӣ ва дастгирии деҳқонон ба афзоиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ оварда расонид (6). Ин

раванд барои таъмини амнияти озуқаворӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот аҳамияти калон дошт.

Чалби сармоягузории хориҷӣ ҳамчун омили муҳими рушди иқтисодӣ арзёбӣ мегардад. Бо мақсади беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ, давлат як қатор тадбирҳоро амалӣ намуд, аз ҷумла содда гардонидани расмиёти бақайдгирии корхонаҳо, пешниҳоди имтиёзҳо ба сармоягузoron ва рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ (2). Ин сиёсат боиси афзоиши ҳаҷми сармоягузорӣ ва рушди соҳаҳои гуногуни иқтисод гардид.

Дар баробари рушди иқтисодӣ, сиёсати иҷтимоӣ низ дар маркази тавачҷуҳи давлат қарор дошт. Баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ, рушди соҳаҳои маориф ва тандурустӣ аз ҷумлаи самтҳои муҳими сиёсати иҷтимоӣ мебошанд (4). Ин тадбирҳо ба беҳтар гардидани шароити зиндагии аҳоли ва баланд шудани сатҳи рушди инсонӣ мусоидат намуданд.

Рушди инфрасохтор низ яке аз омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ мебошад. Сохтмони роҳҳо, нақбҳо, пулҳо ва дигар иншооти муҳими инфрасохторӣ ба беҳтар гардидани иртиботи дохилӣ ва рушди савдо мусоидат намуд (7). Инчунин, рушди инфрасохтор ба чалби сармоягузорӣ ва рушди минтақаҳои дурдаст замина фароҳам овард.

Суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллӣ ҳамчун асоси рушди иқтисодӣ хизмат мекунанд. Таъмини сулҳ ва субот дар кишвар имкон дод, ки ҳамаи захираҳо ба рушди иқтисодӣ равона карда шаванд (5). Ин омил ба чалби сармоягузорӣ ва рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ низ таъсири мусбат расонд.

Дар маҷмӯъ, метавон қайд намуд, ки сиёсати иқтисодии Эмомалӣ Раҳмон ба рушди устувор ва босуръати иқтисодиёти Тоҷикистон заминаи мустаҳкам гузошт. Тадбирҳои андешидашуда дар самтҳои гуногун, аз ҷумла барқарорсозии иқтисодӣ, ислоҳоти бозорӣ, рушди соҳаҳои стратегӣ ва сиёсати иҷтимоӣ ба беҳтар гардидани нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва баланд шудани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат намуданд (1; 7).

Ҳамин тариқ, нақши Эмомалӣ Раҳмон дар рушди босуръати иқтисодиёти мамлакат хеле назаррас буда, сиёсати давлатии амалишуда барои таъмини рушди устувор ва пешрафти иқтисодӣ аҳамияти муҳим дорад. Таҷрибаи Тоҷикистон нишон медиҳад, ки сиёсати дурандешона ва идоракунии самаранок метавонанд дар шароити мураккаб низ ба натиҷаҳои назаррас ноил гарданд.

Рӯйхати адабиёт

1. Раҳмон, Э. Асосҳои сиёсати иқтисодӣ. Душанбе, 2015.
2. Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба иқтисод ва сармоягузорӣ.
3. Ҳисоботи солонаи Бонки миллии Тоҷикистон.
4. Маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
5. Барномаҳои давлатии рушди иқтисодӣ.
6. Мақолаҳои илмӣ оид ба иқтисодиёти Тоҷикистон.
7. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030.
8. Манбаъҳои интернетии расмӣ. culture, sustainability

Аннотатсия

Дар мақолаи мазкур нақши Эмомалӣ Раҳмон дар рушди босуръати иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлили ҳамаҷониба қарор гирифтааст. Масъалаҳои барқарорсозии иқтисоди миллӣ, татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ, рушди соҳаҳои стратегӣ, чалби сармоягузорӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли баррасӣ гардидаанд. Муайян карда мешавад, ки сиёсати давлатии дурандешона барои таъмин намудани рушди устувор ва босуръати иқтисоди кишвар заминаи бозғаймӣ фароҳам овардааст.

Калидвожаҳо: рушди иқтисодӣ, сиёсати давлатӣ, ислоҳот, сармоягузорӣ, саноат, энергетика, кишоварзӣ, устуворӣ

Аннотация

В данной статье всесторонне рассматривается роль Эмомали Рахмона в ускоренном развитии экономики Республики Таджикистан. Анализируются восстановление экономики, реформы, развитие стратегических отраслей, привлечение инвестиций и повышение уровня жизни населения. Делается вывод о том, что продуманная государственная политика обеспечила устойчивый экономический рост.

Ключевые слова: экономическое развитие, государственная политика, реформы, инвестиции, промышленность, энергетика, сельское хозяйство, устойчивость

Annotation

This article comprehensively examines the role of Emomali Rahmon in the rapid economic development of the Republic of Tajikistan. It analyzes economic recovery, reforms, development of strategic sectors, investment attraction, and improvement of living standards. The study concludes that forward-looking state policies have created a solid foundation for sustainable and accelerated economic growth.

Keywords: economic development, public policy, reforms, investment, industry, energy, agriculture, sustainability

ИСТИФОДАИ СИСТЕМАҶО ВА ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ДАР РУШДИ ИСТЕҲСОЛОТ

Азимов С.Д., Раҳмонова С.Н.

Донишкадаи байналмилалии Данғара ДБССТи ДБССТ

Дар рӯзҳои мо иттилоот яке аз захираҳои асосии рушди ҷомеа ба шумор рафта, системаҳо ва технологияҳои иттилоотӣ бошанд, ҳамчун воситаи баланд бардоштани маҳсулнокии ва самаранокии меҳнати мардум ба ҳисоб мераванд.

Системаҳо ва технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаҳои истеҳсолот, идоракунии ва фаъолияти молиявӣ ҳама ваҷҳ истифода шуда, ба соҳаҳои дигари фаъолияти хоҷагидорӣ низ воқеа аз талабот, зарурӣ ва имконоти ин соҳаҳо тадбиқи худро ёфта истодаанд. Имрӯзҳо диққати асосӣ ба ҷониби системаҳо ва технологияҳои иттилоотӣ аз маҷмӯи истифодаи имкониятҳои онҳо барои баланд бардоштани самаранокии меҳнати коргарони соҳаи иттилоотӣ истеҳсолот ва тақвияти қабули қарорҳо дар корхонаҳо ва ширкатҳо равона шудааст [1, 23., 4,127.].

Система. Система гуфта, объекти дилхоҳро мефаҳманд, ки он дар як вақт ҳамчун як бутуни яклухт ва ҳамчун як гурӯҳи элементҳои гуногунҷинсае, ки барои ноил гардидан ба мақсади гузошташуда муттаҳид гардидаанд, мебошад. Системаҳо аз ҳамдигар бо таркиби худ ва ҳамчунон мақсадҳояшон ба таври кулӣ фарқ мекунанд.

Якчанд системаҳоеро, ки аз элементҳои гуногун ташкил ёфтаанд ва барои амалӣ гардонидани мақсадҳои гуногун равона гардидаанд, меорем.

Система	Элементҳои система	Мақсади асосии система
Ширкат	Одамон, таҷҳизот, материалҳо, биноҳо ва ғ.	Истеҳсоли маҳсулот
Компютер	Элементҳои электронӣ ва электромеханики, хатҳои алоқа ва ғ.	Коркарди додаҳо
Системаҳои телекоммуникатсионӣ	Компютерҳо, модемҳо, ноқилҳо, таъминоти барномавии шабакавӣ	Интиқоли информатсия
Системаи информатсионӣ	Компютерҳо, шабакаҳои компютери, одамон, таъминоти информатсионӣ ва барномавӣ.	Истеҳсоли информатсияи касбӣ

Дар информатика мафҳуми “система” васеъ паҳн шудааст ва маҷмӯи қиматҳои мазмуниро дорост. Одатан он нисбати гурӯҳи воситаҳои техникӣ ва барномаҳои истифода бурда мешавад. Қисмати аппаратҳои компютерро низ система номидан мумкин аст. Маҷмӯи барномаҳоро ки барои ҳалли масъалаҳои амалии муайян пешбинӣ шуда, бо амалиётҳои ҳуҷҷатгузорӣ ва идоракунии ҳисобкуниҳо пурра гардонида шудаанд, низ система номидан мумкин аст.

Ба мафҳуми “система” ҳамроҳ намудани калимаи “информатсионӣ” мақсади таҳия ва вазифаҳои онро ифода мекунад. Системаҳои информатсионӣ ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард, ҷустуҷӯ ва ҳосил кардани информатсияро, ки дар раванди қабули ҳалли масъалаҳои соҳаҳои гуногун заруранд, таъмин менамоянд. Онҳо барои таҳлили проблемаҳо ва таҳияи маҳсулотҳои нав кӯмак менамоянд.

Системаҳои омӯзишӣ. Боз як намуди системаҳои иттилоотӣ - системаҳои омӯзиши дар асоси МЭҲ мебошад. Шакли соддатарини ин гуна системаҳо-системаҳои омӯзиши дар компютерҳои фардӣ мебошанд, ки истифодабаранда бо онҳо дар речаи индивидуалӣ кор мекунад. Миқдори ниҳоят зиёди ин гуна барномаҳо аз ҳамаи фанҳои мактабӣ ва як қатор курсҳои таълимоти касбӣ мавҷуданд.

Вазифа ва уҳдадорихои системаи итилоотӣ. Асоси элементҳоро, сохт, таркиби системаи итилоотӣ ва тартиби кори онҳо ташкил медиҳад.

Системаи итилооти-ин маҷмуи бо ҳам алоқаманди элементҳои, ба худ мӯвофиқкунандаи итилоот, сарчашмаи маводу кадрҳо ва раванди ғундори ва таъмини коркарди ислоҳот, нигоҳдори ва фиристодани итилоот ба ташкилот мебошад.

Дар корхонаҳо шумораи мухталифи намудҳои системаи иттилоотӣ вучуд дорад, ки аз расми то муракабӣ, дар баъзаҳои локали ва глобали кор мекунанд дохил мешавад.

Технологияҳои иттилоотӣ –ин маҷмуи метод, восита ва қонунҳои раванди ғундори аз навсозии ислоҳот нигоҳдори ва фиристодани итилоот мебошад [3] .

Истифодаи системаи иттилоотӣ дар ташкилот ва фирмаҳо, муайянкунии дараҷаи муосир таърии маъмурят ба идоракунии ташкилотҳо.

Идоракунии системаи итилоотӣ–ин доираи гуногуни системаи иттилооти таъминкунии идораҳои ҳайат ва қабули самараноки ҳалли идоракунии объект мебошад.

Идоракунии системаи итилооти аз худ системаи коммуникатсионӣ барои ғункунӣ, фиристодан, аз худ кунӣ маълумот дар бораи объект таъмин кардани шумораи мухталифи коргарон барои ба вучудории функцияи идоракунида. Идоракунии системаи иттилоотӣ принсипи ҳолати муайяншудани идораи системаи иттилоотӣ таъмини қабули ҳал бо ёрии он мебошад. Идоракунии системаи иттилоотӣ дар асоси омӯзиши технология, ҳалли масъалаҳо бо истифодаи даромади системаҳои методологӣ ба роҳ монда мешавад.

Дар марҳалаи иттилооти коркард ва таҳлилкунии маълумоти аввала, ки бояд ҷустуҷӯи он дар ҳазинаи маълумот баъди таҳлилкунии ва ба мувофиқа омадани коркардаҳо ба даст меояд, муайян карда шавад.

Барои ҳамаи менечерҳо зарур аст, ки соҳиби маҳорат ва тавоноӣ барои сохтани ҳолати ғайри нақшаи талаботи ташкилотро қонё карда тавонанд. Талаботи иттилооти бевосита аз савияи идоракунии ҷидди вобастаги дорад масъалан: стратегӣ, тактикӣ, зудамал дар таносуб бо функцияи олӣ, миёна ва ҳайати зудамал рақобатпазир бошад.

Сохт ва тартибдиҳии ингуна ҳалҳои одди мисли ҳамеша дар дараҷаи зудамали тактикӣ ва ғайри стратегии қабул карда мешавад.

Чи қадар ҳам дараҷаи идоракуни зиёд бошад ҳамонқадар ҳам ҳалли ғайри таркиби зиёд аст ва барои ҳалли шумораи методҳои ташакули иттилооти барои ҳамагуна воситаҳои иттилооти якхела нестанд. Ҳамин тариқ системаи иттилооти бояд ҷавобгӯи талаботҳои дараҷаи мувофиқ ва ҳамагуна иттилоотӣ даркориро дастрас карда тавонанд.

Талаботи иттилооти мухталифи функцияи идоркуни менечер (идоракунанда) дар анъана ва раванди дохилӣ идоракуни роҳбариятро ба танзим медарорад. Ба нақшагири ҳайати корхона ва ташкилотро ба танзим медарорад. Системаҳои иттилооти менечеро бо маълумот барои иҷрои ҳамагуна функцияҳои идоракуни таъмин мекунад.

Барои банақшагирии системаҳои иттилоотӣ маълумот ва моделҳои ба нақшагириро дар бораи ҳолати дарунию, беруни ва гирду атроф медиҳад. Воситаи барномаҳо бояд методҳои таълилиро таъмин карда тавонанд. Коррелятсионӣ ва регрессионӣ таҳлилий коркарди хабарҳои омили воситаи таълили ва нишондод дар асоси **тренди** ва шумораи муносиби онҳо мебошад [2. 135.].

Барои сардорони корхона ба ғайр аз почтаи электрони пакети муштарак барои дастгири ва ҳуҷатнигори ва ҳуди менечмент инчунин воситаҳои мултимеди, муоширати калективиро дошта бошанд. Бо вучуди идоракунии бе системаҳои иттилооти таёркунии реаксияҳои мувофиқ аз натижаҳои пешгӯӣ ва даромади ислоҳ дар амалиётҳои ташкилот барои ҳамин қори намудани системаи иттилооти ташкилотҳо таъминкуни барои истеҳсолот дар навбати аввал меистад.

Ба ҳамаи истифодабарандагон зарур нест, ки ҳамаи қисматҳо ва хусусиятҳои технологияи-иттилоотӣ системаҳои иттилоотиро донанд. Дар айни замон ин ба мутахассисон низ душвор аст. Ду қисми асосиро чудо кардан мумкин аст: Менечери назариявӣ бояд он қадар донанд, ки ҳангоми баҳодихии системаҳои иттилоотӣ камбудии донишро эҳсон накунанд. Ғайр аз ин бояд методҳои асосии таълилно донанд, чун ки ё бояд масъалаҳои пешомадаро дар ҷараёнҳои электрони ҳал карда тавонад. методҳои таълил асосият, таълили регрессионӣ, таълил ва моделсозии трендҳо ҷустуҷӯи роҳҳои ҳал дар ҷадвалҳои электрони амали мешавад беистифодабари аз барномасозӣ [2. 136].

Ҳаминро қайд кардан лозим аст, асосии рушди ҷомеаи иттилоот ба шумор рафта, системаҳо ва технологияҳои иттилоотӣ бошанд, ҳамчун як воситаи ба сифати баланд бардоштани маҳсулноки ва самаранокии меҳнати коргарон ба ҳисоб рафта истодааст.

Дар соҳаҳои истеҳсолот, идоракунӣ ва фаъолияти молиявӣ системаҳо ва технологияҳои иттилоотӣ нақши калиди ба ҳисоб меравад. Дар замони ҳозира диққати асосӣ ба ҷониби системаҳо ва технологияҳои иттилоотӣ аз мавқеи истифодаи имкониятҳои онҳо дода мешавад, ки самаранокии меҳнати коргарон натиҷагари мешавад.

Системаҳо гуногун буда, дар соҳаҳои гуногуни мухталиф вобаста ба рушди соҳаи истифода бурда мешавад. Онҳо ба таркиби худ аз ҳамдигар бо кулӣ фарқ мекунанд.

Хулоса системаҳо, технологияи иттилоотӣ ва тарзи истифодаи онҳо дар истеҳсолот мавқеи худро ёфта ба таври назаррас истифода бурда шуда истодаанд.

Адабиёт:

1. Информационные системы в экономике / Под. ред. В.В. Дика. – М.: Финансы и статистика, 1996.
2. Информационные технологии бухгалтерского учета / Под ред. О.П. Ильина. – СПб.: Питер, 2001.
3. Компьютерные технологии обработки информации / Под. ред. С.В. Назарова. – М.: Финансы и статистика, 1995.

4. Корнеев И.К., Машурцев В.А. Информационные технологии в управлении. — М.: ИНФРА-М, 2001.
5. Иванов Ю. П., Лотов А. В. Математические модели в экономике. (djvu) / М.: Наука, 1979. 304 с.;
6. Лебедев В.В. Компьютерное моделирование рыночных механизмов // Природа, 2001, № 12.
7. Андреев М.Ю., Поспелов И.Г., Поспелова И.И., Хохлов М.А. Новая технология моделирования экономики и модель современной экономики России. — М.: МИФИ, 2007. — 262 с.
8. «Системаҳои ҳаборӣ дар иқтисодиёт», Раҳимов З.А., Шерматов Р.Б. ,Душанбе 2003 с.
9. Петров А.А., Поспелов И.Г., Шананин А.А. Опыт математического моделирования экономики. — М.: Энергоатомиздат, 1996. — 544 с.
10. Поспелов И. Г. Моделирование экономических структур. — М.: ФАЗИС; ВЦ РАН, 2004. — 208 с.
11. Немчинов В. С. Экономико-математические методы и модели. М., 1965.

Фишурда

Системаҳо ва технологияҳои иттилоотӣ дар ҷаҳолияти идоракунии ва молиявии соҳаҳои истеҳсоли васеъ истифода мешаванд ва инчунин дар дигар соҳаҳои ҷаҳолияти иқтисодӣ вобаста ба эҳтиёҷот ва имкониятҳои ин соҳаҳо татбиқи қарар мешаванд. Дар айни замон диққати аввалиндараҷа ба маълумоти истеҳсоли ва қабули қарор дар корхонаҳои ширкатҳои нигаронида шудааст. Дар корхонаҳо шумораи мухталифи намунаҳои системаи иттилоотӣ вучуд дорад, ки аз расми то мураккаб, дар баъзеҳо локалӣ ва глобалӣ қарор мегиранд дохил мешавад. Технологияҳои иттилоотӣ — ин маҷмӯи метод, восита ва қонунҳои раванди ғундори аз навсозии ислоҳот нигоҳдори ва фирисодани иттилоот мебошад. Истифодаи системаи иттилоотӣ дар ташкилот ва фирмаҳо, муайянкунии дараҷаи муосир тайёрии маъмурят ба идоракунии ташкилотҳо.

Калидвожа: система, системаи иттилоотӣ, функсияи истеҳсоли, регрессия, моделсозӣ, технологияҳои иттилоотӣ, компютерҳо, шабакаҳои компютери, одамон, таъминоти информатсионӣ, барномавӣ.

Аннотация

Системы и информационные технологии в производственных отраслях в управлении и в финансовой деятельности широко используются, и находят свою реализацию в других сферах хозяйственной деятельности в зависимости от требования необходимости и возможностей этих отраслей. В настоящее время основное внимание направлено на сферу производственной информации и принять решений в предприятиях и компаниях. В предприятиях существует множество типов информационных систем, от простых до сложных, функционирующих локально и глобально. Информационные технологии — это совокупность методов, инструментов и законов процесса обновления, хранения и передачи информации. Использование информационных систем в организациях и фирмах определяет текущий уровень готовности администрации к управлению организациями.

Ключевые слова: система, информационная система, производственная функция, регрессия, моделирование, информационные технологии, компьютеры, компьютерные сети, люди, информационная поддержка, программное обеспечение.

Annotation

Systems and information technologies in industrial branches in management and in financial activity are widely used, and find the realization in other spheres of economic activities depending on the requirement of necessity and possibilities of these branches. Now, the basic attention is directed on sphere of the industrial information and accepted decisions in the enterprises and companies. There are a variety of types of information systems in enterprises, ranging from simple

to complex, operating locally and globally. Information technology is a set of methods, tools and laws of the process of updating, updating, storing and transmitting information. The use of information systems in organizations and firms determines the current level of readiness of the administration for managing organizations.

Keywords: system, information system, production function, regression, modeling, information technologies, computers, computer networks, people, information support, software.

Маълумот оиди муаллиф: Азимов Саидиброҳим Давлатович н.и.ф.-м., дотсенти кафедраи илмҳои иқтисодӣ ва риёзии Муассисаи Давлатии “Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ”-и Муассисаи Давлатии Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон, телефон: 933-31-06-33, почтаи электрони azimi58@mail.ru

Раҳмонова Саида Намозовна магистранти курси 1-уми ихтисоси таҳсилоти ибтидоии Муассисаи Давлатии “Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ”-и Муассисаи Давлатии Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон, телефон: 000-40-31-76

Информация об авторе: Азимов Саидиброҳим Давлатович, кандидат физико-математических наук, доцент кафедры экономические и математические науки, Государственного учреждения Международного института Дангары, Государственного учреждения Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. телефон: 933-31-06-33, электронная почта: azimi58@mail.ru

Раҳмонова Саида Намозовна, студентка 1-го курса магистратуры, специализация – начальное образование, Государственного учреждения Международного института Дангары, Государственного учреждения Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. телефон: 000-40-31-76

Information about the author: Azimov Saidibrohim Davlatovich, Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Economic and Mathematical Sciences, State Institution of the International Institute of Dangari, State Institution of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. phone: 933-31-06-33, e-mail: azimi58@mail.ru

Rakhmonova Saida Namozovna, 1st year master's student, specializing in primary education, State Institution of the International Institute of Dangari, State Institution of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. phone: 000-40-31-76

МУАЙЯН НАМУДАНИ МУШКИЛОТ ВА МАҲДУДИЯТҲО ДАР САМТИ ЧАЛБИ САРМОЯ БА КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

Холов М.Р.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Дар шароити муосири рушди иқтисоди миллӣ, бахусус дар мамлакатҳои дар ҳоли гузариш, масъалаи ҷалби сармоя ба комплекси агросаноатӣ яке аз самтҳои калидии таъмини амнияти озуқаворӣ, рушди устувори деҳот ва диверсификасияи иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Қумҳурии Тоҷикистон, ки дорои иқтисодии назарраси аграрӣ мебошад, дар баробари имкониятҳои фаровон бо як қатор мушкилот ва маҳдудиятҳо дар самти ҷалби сармоя рӯ ба рӯ мегардад. Таҳлили амиқи ин омилҳо барои таҳияи сиёсати самараноки сармоягузорӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии бахши агросаноатӣ аҳамияти хоса дорад.

Тибқи арзёбиҳои муҳаққиқони ватанӣ, комплекси агросаноатӣ на танҳо ҳамчун бахши истеҳсолии иқтисод, балки ҳамчун низоми мураккаби ҳамгироии истеҳсол, коркард, тақсимот ва истеъмол баромад мекунад, ки фаъолияти самараноки он аз ҷараёни мунтазами сармоягузорӣ вобастагии бевосита дорад [1, с. 45.]. Дар ҳамин замина, норасоии сармоягузорӣ ба ин соҳа метавонад боиси коҳиши ҳосилнокӣ, паст шудани сатҳи технология ва маҳдуд гардидани имкониятҳои содиротӣ гардад.

Бо вучуди татбиқи як қатор барномаҳои давлатӣ ва ислоҳоти институтсионалӣ, ҷалби сармояи хусусӣ ва хориҷӣ ба бахши агросаноатии Тоҷикистон ҳанӯз ҳам дар сатҳи нокифоя қарор дорад. Тавре ки таъкид мешавад, «бахши аграрӣ дар кишварҳои дар ҳоли рушд бештар

ба таъсири омилҳои хавфнок, аз ҷумла ноустувории бозор, тағйирёбии иқлим ва маҳдудияти инфрасохторӣ дучор мегардад, ки ин ҳолат барои сармоягузoron муҳити камчаззобро фароҳам меорад» [1, с. 112].

Яке аз мушкилоти асосӣ дар самти ҷалби сармоя ба комплекси агросаноатӣ, маҳдудияти дастрасӣ ба захираҳои молиявӣ мебошад. Соҳибкорони деҳот, ки асосан субъектҳои хурду миёна мебошанд, аксаран имконияти гирифтани қарзҳои дарозмуддат ва бо ғоизи пастро надоранд. Ин ҳолат бо сиёсати эҳтиёткоронаи муассисаҳои қарзӣ ва сатҳи баланди хавфнокии бахши аграрӣ вобастагӣ дорад. Тавре ки қайд мегардад, «системаи молиявии миллии ҳанӯз ба таври кофӣ барои хизматрасонии бахши аграрӣ мутобик нашудааст ва ин омил ҷалби сармояро маҳдуд месозад» [9, с. 78].

Илова бар ин, сатҳи пасти рушди инфрасохтори истеҳсоли ва бозорӣ низ ҳамчун монеаи ҷиддӣ баромад мекунад. Норасоии шабакаҳои нақлиётӣ, логистикӣ ва анбордорӣ боиси афзоиши хароҷоти истеҳсол ва коҳиши самаранокии ғайриҷиҳои кишоварзӣ мегардад. Дар ҷунин шароит, сармоягузoron ба лоиҳаҳое, ки сатҳи хавфи онҳо баланд аст, камтар тавачҷуҳ зоҳир мекунад. Ба андешаи баъзе муҳаққиқон, «бе тақмили инфрасохтори деҳот ва таъсиси занҷираҳои пурраи арзиш, ҷалби сармоя ба агросаноат ғайриимкон аст» [5, с. 134].

Омили дигари маҳдудкунанда — норасоии муҳити институционалии мусоид мебошад. Гарчанде дар солҳои охир қонунгузорӣ дар самти сармоягузорӣ тақмил дода шудааст, аммо масъалаҳои вобаста ба ҳифзи ҳуқуқи моликият, шаффофияти расмиёти маъмурӣ ва сатҳи бюрократия ҳанӯз ҳам боқӣ мемонанд. Ин ҳолат ба сатҳи эътимоди сармоягузoron таъсири манфӣ мерасонад. Ҷунончи, таъкид шудааст, «ноустувории қоидаҳои бозӣ ва хавфи тағйирёбии ногаҳонии сиёсатҳои давлатӣ аз омилҳои асосии боздорандаи сармоягузорӣ мебошанд» [7, с. 59].

Ҳамзамон, сатҳи пасти татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар бахши агросаноатӣ низ ба сифати як маҳдудияти ҷиддӣ арзёбӣ мегардад. Истифодаи усулҳои анъанавии истеҳсол, камбудии донишҳои муосири агротехникӣ ва дастрасии маҳдуд ба технологияҳои рақамӣ боиси паст шудани ҳосилнокӣ ва рақобатпазирии маҳсулот мегардад. Дар ҷунин шароит, сармоягузoron бештар ба бахшҳои рӯ меоранд, ки дар онҳо бозгашти сармоя босуръат ва хавф камтар аст.

Ҳамин тариқ, таҳлили ибтидоӣ нишон медиҳад, ки мушкилоти ҷалби сармоя ба комплекси агросаноатӣ хусусияти мураккаб ва бисёрҷанба дошта, аз омилҳои молиявӣ, инфрасохторӣ, институционалӣ ва технологӣ иборат мебошанд. Фаҳмиши амиқи ин маҳдудиятҳо заминаи муҳим барои таҳияи механизмҳои самаранокии ҷалби сармоя ва рушди устувори бахши аграрӣ ба ҳисоб меравад.

Дар таҳлили амиқи мушкилоти ҷалби сармоя ба комплекси агросаноатӣ зарур аст, ки на танҳо омилҳои зоҳирӣ, балки робитаҳои дохилии иқтисодӣ ва механизми таъсири онҳо ба қарорҳои сармоягузорӣ мавриди баррасӣ қарор дода шаванд. Аз нуқтаи назари назарияи иқтисодӣ, сармоягузор ҳамеша байни «даромаднокӣ» ва «хавф» мувозинат меҷӯяд. Дар шароити бахши аграрии Тоҷикистон ин мувозинат ба таври ҷиддӣ ҳалалдор шудааст: сатҳи хавф баланд, вале даромаднокии пешбинишаванда паст боқӣ мемонад.

Яке аз омилҳои калидӣ дар ин раванд — номуайянии даромад мебошад. Бахши кишоварзӣ аз омилҳои беруна, аз ҷумла тағйирёбии иқлим, хушксолӣ, обхезӣ ва дигар хавфҳои табиӣ вобастагии баланд дорад. Дар натиҷа, устувории даромади истеҳсолкунандагон таъмин намегардад. Тавре ки ишора мешавад, «ноустувории истеҳсолоти кишоварзӣ боиси афзоиши хавфи сармоягузорӣ ва коҳиши ҷолибияти соҳа барои сармояи хусусӣ мегардад» [6, с. 52]. Ин ҷо масъала оддӣ аст: агар сармоягузор натавонад даромади худро пешбинӣ кунад, вай пулро ба соҳаи дигар мебарад — ва ин рафтори комилан рационалӣ аст.

Аз нуқтаи назари сохтори бозор, боз як маҳдудияти ҷиддӣ — парокандагии истеҳсолкунандагон мебошад. Қисми зиёди истеҳсол дар дасти ҷолаҳои хурд қарор дорад, ки имконияти ҷамъоварии сармоя, татбиқи технологияҳои муосир ва баромадан ба бозорҳои

калонро надоранд. Ин ҳолат ба пайдоиши «иктисоди микёси паст» оварда мерасонад, ки дар он арзиши аслии маҳсулот баланд ва рақобатпазирӣ паст мегардад. Ба таъкиди муҳаққиқон, «хурд будани ҳаҷми истеҳсолот ва набудани кооператсия байни истеҳсолкунандагон ба коҳиши самаранокии иқтисодӣ оварда мерасонад» [5, с. 141].

Агар рост гӯем: бозори пароканда барои сармоягузор «бизнес» нест — ин танҳо маҷмӯи хавфҳои хурдест, ки ба як хавфи калон табдил меёбад.

Масъалаи дигар — самаранокии пасти истифодаи захираҳо мебошад. Дар бисёр ҳолатҳо, замин, об ва меҳнат ба таври оптималӣ истифода намешаванд. Ин ҳолат бо набудани донишҳои муосири идоракунӣ агробизнес ва камбуди механизмҳои бозорӣ вобастагӣ дорад. Тавре ки таъкид мегардад, «самаранокии пасти истифодаи захираҳо яке аз сабабҳои асосии паст будани даромаднокии баҳши аграрӣ мебошад» [9, с. 83]. Дар чунин шароит, ҳатто ворид шудани сармояи иловагӣ на ҳамеша ба афзоиши самаранокӣ оварда мерасонад, агар муҳити идоракунӣ тағйир дода нашавад.

Аз диди макроиқтисодӣ, маҳдудияти дигар — сатҳи пасти ҳамгироии занҷираҳои арзиш мебошад. Яъне, истеҳсол, коркард ва фурӯш дар як низоми ягона муттаҳид нашудаанд. Дар натиҷа, қисми зиёди арзиши иловашуда дар марҳилаҳои баъдӣ (коркард, бастабандӣ, маркетинг) ташаккул меёбад, ки аксаран берун аз доираи истеҳсолкунандагони маҳаллӣ қарор дорад. Ба гуфтаи муҳаққиқон, «набудани занҷираи пурраи арзиш боиси аз даст рафтани қисми назарраси ғоида мегардад» [1, с. 119].

Ин ҷо як нуқтаи муҳим ҳаст: сармоягузор ба «ашёи хом» сармоягузорӣ намекунад, вай ба «арзиши иловашуда» сармоя мегузорад. Агар ту танҳо маҳсулоти хом истеҳсол кунӣ, ту барои сармоя ҷолиб нестӣ.

Ҳамчунин, таъсири омилҳои институционалӣ дар сатҳи амалӣ боз ҳам амиқтар аст, нисбат ба он ки дар назар аввал менамояд. Масалан, раванди дастрасӣ ба замин, иҷозатномаҳо ва дастгирии давлатӣ аксаран бо монеаҳои маъмурӣ ва номуайянии ҳуқуқӣ рӯ ба рӯ мешавад. Ин ҳолат хароҷоти «пинҳонӣ»-ро барои сармоягузoron зиёд мекунад. Дар иқтисодиёт инро «хароҷоти муомилотӣ» меноманд. Чӣ қадаре ки ин хароҷот баланд бошад, ҳамон қадар сармоя камтар ворид мешавад. Тавре ки қайд шудааст, «баланд будани хароҷоти муомилотӣ яке аз омилҳои асосии коҳиши фаъолиятҳои сармоягузорӣ мебошад» [7, с. 63].

Илова бар ин, масъалаи дастрасӣ ба бозорҳои хориҷӣ низ нақши муҳим мебозад. Маҳдудиятҳои логистикӣ, стандартҳои сифат ва мушкилоти сертификатсия ба содироти маҳсулоти аграрӣ монеа эҷод мекунад. Дар натиҷа, истеҳсолкунандагон асосан ба бозори дохилӣ маҳдуд мешаванд, ки иқтидори он низ маҳдуд аст. Ин ҳолат имконияти афзоиши даромад ва ҷалби сармояро коҳиш медиҳад.

Дар муқоиса бо кишварҳои, ки таҷрибаи муваффақ доранд, масалан дар баъзе давлатҳои Осиёи Марказӣ ва Аврупои Шарқӣ, дида мешавад, ки омилҳои калидии ҷалби сармоя — ин ташкили кооператсия, рушди инфрасохтори логистикӣ ва дастгирии фаъоли давлатӣ мебошанд. Дар он ҷо давлат на танҳо қоида мегузорад, балки ҳамчун «катализатор» амал мекунад. Дар Тоҷикистон, ин нақш ҳанӯз пурра амалӣ нашудааст.

Ҳамин тариқ, таҳлили иқтисодӣ нишон медиҳад, ки мушкилоти ҷалби сармоя ба комплекси агросаноатӣ танҳо ба камбуди маблағҳо вобаста нест. Ин як системаи мураккаби маҳдудиятҳо, ки дар он омилҳои хавф, сохтори бозор, самаранокии захираҳо, сатҳи ҳамгироии занҷираҳои арзиш ва муҳити институционалӣ бо ҳам таъсир мерасонанд. Нодида гирифтани ҳар яке аз ин унсурҳо метавонад ба бесамар шудани сиёсати сармоягузорӣ оварда расонад.

Дар шароити муосир, бартараф намудани мушкилот ва маҳдудиятҳо дар самти ҷалби сармоя ба комплекси агросаноатӣ талаб мекунад, ки равишҳои анъанавии идоракунӣ ва дастгирии давлатӣ аз нав баррасӣ ва ба талаботи иқтисоди бозорӣ мутобик гардонида шаванд. Таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ки ҳалли масъала танҳо бо зиёд намудани ҳаҷми сармоя имконнопазир аст; зарур аст, ки муҳити институционалӣ, сохтори бозор ва механизмҳои иқтисодӣ ҳамзамон такмил дода шаванд.

Яке аз самтҳои афзалиятнок — ташаккули низоми устувори молиявӣ барои дастгирии бахши агросаноатӣ мебошад. Дар ин замина, татбиқи механизмҳои қарздиҳии имтиёзнок, суғуртаи хавфҳои аграрӣ ва таъсиси фондҳои махсуси сармоягузорӣ аҳамияти муҳим дорад. Тавре ки таъкид мегардад, «бе ташкили механизмҳои кам кардани хавф, ҷалби сармояи хусусӣ ба бахшҳои дорои хавфи баланд ғайриимкон мебошад» [9, с. 91]. Ин ҷо масъала оддӣ аст: аввал хавфро паст кун — баъд сармоя худ меояд.

Самти дигари муҳим — рушди кооператсияи истеҳсоли мебошад. Муттаҳид намудани хоҷагиҳои хурд ба шаклҳои кооперативӣ имкон медиҳад, ки онҳо аз иқтисоди миқёс истифода бурда, хароҷотро коҳиш диҳанд ва рақобатпазириро баланд бардоранд. Ба андешаи муҳаққиқон, «кооператсия ҳамчун механизми муттаҳидсозии захираҳо ва баланд бардоштани самаранокии истеҳсол дар бахши аграрӣ нақши калидӣ мебошад» [5, с. 149]. Бе кооператсия, бахши аграрӣ дар сатҳи «майдабизнеси пароканда» мемонад — ва ин барои сармоягузор ҷолиб нест.

Дар баробари ин, рушди инфрасохтори логистикӣ ва бозорӣ бояд ба яке аз самтҳои марказии сиёсати давлатӣ табдил дода шавад. Сохтмони анборҳои муосир, марказҳои тақсимотӣ ва беҳтар намудани шабакаҳои нақлиётӣ метавонад хароҷоти истеҳсол ва талафоти маҳсулотро ба таври назаррас коҳиш диҳад. Тавре ки қайд шудааст, «инфрасохтори рушдёфта ҳамчун заминаи асосии ҷалби сармоя ва рушди бозорҳои аграрӣ баромад мекунад» [1, с. 125].

Самти дигар — баланд бардоштани сатҳи технология ва рақамикунории бахши агросаноатӣ мебошад. Ҷорӣ намудани технологияҳои муосири агротехникӣ, системаҳои обёрии самаранок ва воситаҳои рақамии идоракунии метавонад ҳосилнокии ва самаранокиро зиёд намояд. Дар шароити иқтисоди муосир, сармоя ба он соҳаҳо равона мешавад, ки дар онҳо имконияти афзоиши босуръати маҳсулнокии вучуд дорад. Аз ин рӯ, «инноватсия ва технология омили асосии баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ ба ҳисоб мераванд» [6, с. 60].

Ҳамчунин, тақмили муҳити институционалӣ бояд ҳамчун шартӣ ҳатмӣ баррасӣ гардад. Коҳиш додани монеаҳои маъмурӣ, таъмини шаффофият ва устувории қонунгузорӣ, ҳифзи ҳуқуқи сармоягузoron ва баланд бардоштани эътимод ба институтҳои давлатӣ метавонанд таъсири мусбат расонанд. Чунончи, таъкид шудааст, «муҳити устувори ҳуқуқӣ ва институционалӣ омили асосии ҷалби сармояи дарозмуддат мебошад» [7, с. 68].

Илова бар ин, рушди содирот ва ворид шудан ба бозорҳои байналмилалӣ бояд ҳамчун яке аз ҳадафҳои стратегӣ баррасӣ гардад. Барои ин, мутобиқ намудани маҳсулот ба стандартҳои байналмилалӣ, рушди сертификатсия ва дастгирии маркетинг зарур мебошад. Бе дастрасӣ ба бозорҳои васеъ, имконияти афзоиши даромад ва ҷалби сармоя маҳдуд мемонад.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса намуд, ки масъалаи ҷалби сармоя ба комплекси агросаноатӣ дорои хусусияти системавӣ буда, ҳалли он татбиқи маҷмӯи чорабиниҳои ҳамохангшударо талаб мекунад. Омӯзиши амиқи мушкilot нишон медиҳад, ки омилҳои молиявӣ, институционалӣ, инфрасохторӣ ва технологӣ бо ҳам пайваست буда, таъсири мутақобила доранд. Аз ин рӯ, сиёсати давлатӣ бояд на ба ҳаллу ғасли ҷудогонаи мушкilot, балки ба ташаккули муҳити мусоиди сармоягузорӣ равона гардад.

Хулосаи ниҳой чунин аст: то замоне ки бахши агросаноатӣ аз як низоми пароканда ва хавфнок ба як низоми ҳамгиро, пешгӯишаванда ва самаранок табдил дода нашавад, ҷалби сармоя дар сатҳи маҳдуд боқӣ мемонад. Танҳо дар шароити мавҷудияти муҳити устувор, инфрасохтори рушдёфта ва механизмҳои самаранокии идоракунии метавон интизор буд, ки сармоягузорӣ ба як омили воқеии рушди устувори иқтисодӣ табдил меёбад.

АДАБИЁТ

Абдуллоев А. Ҳ. Рушди комплекси агросаноатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ [матн] / А. Ҳ. Абдуллоев. — Душанбе: Дониш, 2020. — 312 с.

- Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон [матн]. — Душанбе, 2023. — 350 с.
- Ашуров Н. А. Асосҳои иқтисоди бозорӣ [матн] / Н. А. Ашуров. — Душанбе: Маориф, 2016. — 240 с.
- Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳисоботи солони оид ба рушди соҳаи кишоварзӣ [матн]. — Душанбе, 2022. — 110 с.
- Қосимов Д. Қ. Идоракунии комплекси агросаноатӣ [матн] / Д. Қ. Қосимов. — Душанбе: Ирфон, 2021. — 275 с.
- Набиев Р. М. Иқтисодиёти аграрӣ [матн] / Р. М. Набиев. — Душанбе: Ирфон, 2018. — 256 с.
- Саидов З. А. Сиёсати иқтисодӣ ва ҷалби сармоя [матн] / З. А. Саидов. — Душанбе: Дониш, 2017. — 224 с.
- Ҷумҳурии Тоҷикистон. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 [матн]. — Душанбе, 2016. — 88 с.
- Юсупов С. Қ. Сармоягузорӣ ва рушди бахши аграрӣ [матн] / С. Қ. Юсупов. — Душанбе: Маориф, 2019. — 198 с.
- Food and Agriculture Organization (FAO). Investment in Agriculture: Trends and Challenges [text] / FAO. — Rome: FAO, 2019. — 98 p.
- OECD. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation [text] / OECD. — Paris: OECD Publishing, 2021. — 320 p.
- Porter M. E. Competitive Advantage of Nations [text] / M. E. Porter. — New York: Free Press, 1990. — 896 p.
- Sachs J. D. The Age of Sustainable Development [text] / J. D. Sachs. — New York: Columbia University Press, 2015. — 544 p.
- Todaro M. P., Smith S. C. Economic Development [text] / M. P. Todaro, S. C. Smith. — 12th ed. — Boston: Pearson, 2015. — 861 p.
- World Bank. Agriculture and Food Global Practice: Annual Report [text] / World Bank. — Washington, DC: World Bank, 2020. — 120 p.

Фишурда

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои асосии ҷалби сармоя ба комплекси агросаноатӣ дар шароити иқтисодиёти муосир мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудаанд. Муаллиф ба муайян намудани омилҳои калидии маҳдудкунанда, аз ҷумла хавфҳои иқтисодӣ, норасоии захираҳои молиявӣ, сатҳи пасти рушди инфрасохтор, камбудии муҳити институционалӣ ва маҳдудияти таъбиқи технологияҳои инноватсионӣ диққати махсус медиҳад. Дар асоси таҳлили иқтисодӣ ва мантикии сабабу натиҷа нишон дода мешавад, ки паст будани ҷолибияти сармоягузорӣ ба бахши агросаноатӣ хусусияти системавӣ дорад. Ҳамзамон, роҳҳои асосии тақмили сиёсати сармоягузорӣ, аз ҷумла рушди кооператсия, рақамикунонии истеҳсолот, беҳтар намудани инфрасохтор ва тақвияти муҳити ҳуқуқӣ пешниҳод мегарданд. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд барои таҳияи стратегияҳои давлатии рушди бахши аграрӣ ва ҷалби сармоя истифода шаванд.

Калидвожаҳо: комплекси агросаноатӣ, сармоягузорӣ, хавфҳои иқтисодӣ, инфрасохтор, муҳити институционалӣ, кооператсия, самаранокии истеҳсол, занҷираи арзиш, сиёсати аграрӣ.

Аннотация

В данной статье проведён научный анализ основных проблем привлечения инвестиций в агропромышленный комплекс в условиях современной экономики. Особое внимание уделяется выявлению ключевых ограничивающих факторов, таких как высокий уровень рисков, ограниченный доступ к финансовым ресурсам, недостаточное развитие инфраструктуры, несовершенство институциональной среды и низкий уровень внедрения инновационных технологий. На основе экономического анализа причинно-следственных связей обосновывается системный характер низкой инвестиционной привлекательности

аграрного сектора. Также предложены основные направления совершенствования инвестиционной политики, включая развитие кооперации, цифровизацию производства, улучшение инфраструктуры и укрепление правовой среды. Результаты исследования могут быть использованы при разработке государственной стратегии развития аграрного сектора.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, инвестиции, экономические риски, инфраструктура, институциональная среда, кооперация, эффективность производства, цепочка добавленной стоимости, аграрная политика.

Abstract

This article provides a scientific analysis of the key challenges associated with attracting investment to the agro-industrial complex in the context of a modern economy. The study focuses on identifying major constraints, including high economic risks, limited access to financial resources, underdeveloped infrastructure, institutional weaknesses, and low levels of technological innovation. Based on a cause-and-effect economic analysis, the paper demonstrates that the low investment attractiveness of the agricultural sector has a systemic nature. The article also proposes key directions for improving investment policy, such as the development of cooperatives, digitalization of production, infrastructure enhancement, and strengthening of the legal environment. The findings can be applied in the formulation of state strategies for agricultural sector development.

Keywords: agro-industrial complex, investment, economic risks, infrastructure, institutional environment, cooperation, production efficiency, value chain, agricultural policy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холов Махмадсаид Раҳимович — омӯзгори, кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷӣ Муассисаи Давлатии “Донишкадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ”-и Муассисаи Давлатии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон Телефон: +992 903404636

Сведения об авторе: Холов Махмадсаид Раҳимович — преподаватель, кафедры финансов, таможенного дела, права и иностранных языков Государственного учреждения «Международный институт Данғара» Государственного учреждения «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана».

Телефон: +992 903404636

Information about the Author: Kholov Mahmadsaid Rahimovich — Lecturer at the Department of Finance, Customs, Law and Foreign Languages of the State Institution “Dangara International Institute” of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Phone: +992 903404636

МАСЪАЛАИ КАНОРИИ ФАРҚӢ ВА МАВҶУДИЯТИ ҲАЛЛИ ОН

Азимов С.Д.

Донишкадаи байналмилалӣ Данғараи ДБССТ

Барои татбиқи масъалаи гузошташуда мо бояд якчанд қадамҳои аввалро дида бароем. Яъне якчанд шартҳои, ки ба ҳали масъалаи додашуда оварда мерасонад, ҳал намуда усулҳои пешрафтро истифода бурда натиҷагирӣ намуда, дар натиҷаи он масъалаи канории фарқиро ёфта устувории онро исбот намоем.

Дар аввал чунин теоремаро меорем, ки ҳали ягона доштани масъалаи ғайрихатии канории фарқиро нишон медиҳад.

Теорема. Бигузор шартҳои а) – г) иҷро шаванд, онгоҳ барои ба қадри кифоя басандаи $h = (h_1, h_2, \tau)$ ва $\frac{\tau}{h_1} \rightarrow 0, \frac{\tau}{h_1 h_2} \rightarrow 0$ ҳангоми $(h_1, h_2) \rightarrow 0, \tau \rightarrow 0$ будан, масъалаи ғайрихатии канории фарқӣ ҳалли ягонаро дорад [4. С.22].

Исбот. Раванди навбатии итератсиониро барои ҳалли масъалаи ғайрихатии канории фарқии системаҳои зеринро дида мебароем:

$$\begin{cases} Y_t^{S+1} = A_1^S Y^{S+1}, & t' = t + \tau/2, \\ Y_t^{S+1} = A_2^S Y^{S+1}, & t' = t + \tau, \end{cases} \quad (x, \gamma, t') \in Q^h, \quad (1)$$

$$Y^{S+1} \Big|_{t=0} = Y_0, \quad (x, \gamma) \in G^h \quad (2)$$

$$\begin{cases} a_0^S Y_x^{S+1} = \frac{h_1}{2} Y_t^{S+1}, & x = 0 \\ a_1^S Y_{\bar{x}}^{S+1} = -\frac{h_1}{2} Y_t^{S+1}, & x = l \end{cases}, \quad t' = t + \tau/2, \quad (3)$$

$$\begin{cases} a_0^{-S} Y_\gamma^{S+1} = \frac{h_2}{2} Y_t^{S+1}, & \gamma = \gamma_0 \\ a_1^{-S} Y_{\bar{\gamma}}^{S+1} = -\frac{h_2}{2} Y_t^{S+1}, & \gamma = \gamma_1 \end{cases}, \quad t' = t + \gamma \quad (4)$$

$$Y^{S+1}(x, 0, t) = T((x, t)). \quad (5)$$

$$T(x, t) = \sum_{k=1}^n \beta(a) Y^S(x, a, t) h, \quad s = 0, 1, 2, \dots$$

Агар Y^S муайян бошад, онгоҳ барои Y^{S+1} масъали хаттии канорӣ ҳосил мешавад. Ба сифати наздикшавии сифрӣ қимати Y -ро аз қисмати дидашудаи гузашта мегирем. $V^{S+1} = Y^{S+1} - Y^S$ ишора намуда, нишон медиҳем, ки

$$\|V^{S+1}\|_{W_2'(\bar{Q}^h)} \leq \delta \|V^S\|_{W_2'(\bar{Q}^h)}, \quad 0 < \delta < 1.$$

аст.

Аз (1)–(4) мебарояд, ки V^S шартҳои зеринро қаноат мекунонад:

$$\begin{cases} V_t^{S+1} = A_1^S V^{S+1} + \mu^{S+1}, & t' = t + \tau/2, \\ V_t^{S+1} = A_2^S V^{S+1} + \partial^{S+1}, & t' = t + \tau, \end{cases} \quad (x, \gamma, t') \in Q^h, \quad (1_\delta)$$

$$V^{S+1} \Big|_{t=0} = Y_0, \quad (2_\delta)$$

$$\begin{cases} a_0^S V_x^{S+1} = \frac{h_1}{2} V_{\bar{t}}^{S+1} + \mu_0^{S+1}, & x=0 \\ a_1^S V_{\bar{x}}^{S+1} = -\frac{h_1}{2} V_{\bar{t}}^{S+1} + \mu_0^{S+1}, & x=l \end{cases}, \quad t' = t + \tau/2, \quad (3_\delta)$$

$$\begin{cases} a_0^{-S} V_\gamma^{S+1} = \frac{h_2}{2} V_t^{S+1} + \partial_0^{S+1}, & \gamma = \gamma_0 \\ a_1^{-S} V_{\bar{\gamma}}^{S+1} = -\frac{h_2}{2} V_t^{S+1} + \partial_0^{S+1}, & \gamma = \gamma_1 \end{cases}, \quad (4_\delta)$$

дар ин чо

$$\begin{aligned} \mu^{S+1} &= \Delta A_1^S Y^{S+1}, \Delta A_1^S = (\Delta a^S, \bar{\cdot})_x, \Delta a^S = a^S - a^{S-1}, \\ \partial^{S+1} &= \Delta A_2^S Y^{S+1}, \Delta A_2^S = (\Delta \bar{a}^S, \bar{\cdot})_r, \Delta \bar{a}^S = \bar{a}^S - \bar{a}^{S-1}, \\ \mu_0^{S+1} &= -\Delta a_0^S Y_x^{S+1}, x=0, \Delta a_0^S = a_0^S - a_0^{S-1}, \\ \mu_1^{S+1} &= -\Delta a_1^S Y_x^{S+1}, x=l, \Delta a_1^S = a_1^S - a_1^{S-1}, \\ \partial_0^{S+1} &= -\Delta \bar{a}_0^S Y_r^{S+1}, r=r_0, \Delta \bar{a}_0^S = \bar{a}_0^S - \bar{a}_0^{S-1}, \\ \partial_1^{S+1} &= -\Delta \bar{a}_1^S Y_r^{S+1}, r=r_1, \Delta \bar{a}_1^S = \bar{a}_1^S - \bar{a}_1^{S-1}. \end{aligned}$$

Муодилаи (1_δ) -ро скалярӣ ба τV^{S+1} , ҳангоми $t' = t + \tau/2$, $t' = t + \tau$, зарб намуда мувофиқан ҳосил мекунем:

$$\begin{cases} \tau(V_{\bar{t}}^{S+1}, V^{S+1}) = \tau(A_1^S V^{S+1}, V^{S+1}) + \tau(\mu^{S+1} V^{S+1}), & t' = t + \tau/2 \\ \tau(V_t^{S+1}, V^{S+1}) = \tau(A_2^S V^{S+1}, V^{S+1}) + \tau(\partial^{S+1}, V^{S+1}), & t' = t + \tau \end{cases} \quad (6)$$

Дар аввал айнияти (6)-ро табдил медиҳем. Азбаски

$$1) \tau(V_{\bar{t}}^{S+1}, V^{S+1}) = \frac{1}{2}(V^{S+1}, V^{S+1}) - \frac{1}{2}(\bar{V}^{S+1}, \bar{V}^{S+1}) + \frac{\tau^2}{2}(V_{\bar{t}}^{S+1}, V_t^{S+1}),$$

$$\begin{aligned}
& \tau(A_1^S V^{S+1}, V^{S+1}) = -\tau(a^S V_x^{S+1}, V_x^{S+1}) - \frac{h_1}{4} \langle V^{S+1}, V^{S+1} \rangle_l - \frac{h_1}{4} \langle \bar{V}^{S+1}, \bar{V}^{S+1} \rangle_l + \\
& + \frac{\tau^2 h_1}{4} \langle V_t^{S+1}, V_t^{S+1} \rangle_l - \langle \Delta a_1^S Y_x^{S+1}, V^{S+1} \rangle_l \\
2) & - \frac{h_1}{4} \langle V^{S+1}, V^{S+1} \rangle_0 - \frac{h_1}{4} \langle \bar{V}^{S+1}, \bar{V}^{S+1} \rangle_0 + \frac{\tau h_1}{4} \langle b^S V_t^{S+1}, V_t^{S+1} \rangle_0 + \\
& + \tau \langle \Delta a_0^S Y_x^{S+1}, V^{S+1} \rangle_0, \\
3) & \tau(\mu^{S+1}, V^{S+1}) = -\tau(Y_t^{S+1}, V^{S+1}) - \tau(\Delta a^S Y_x^{S+1}, V^{S+1}) + \tau \langle \Delta a_1^S Y_x^{S+1}, V^{S+1} \rangle_l - \tau \langle \Delta a_0^S Y_x^S, V^{S+1} \rangle_0,
\end{aligned}$$

чой доранд, онгоҳ айнияти якуми (6) намуди зеринро мегирад.

$$\begin{aligned}
& \frac{1}{2} (V^{S+1}, V^{S+1}) + \frac{\tau^2}{2} (V_t^{S+1}, V_t^{S+1}) - \frac{\tau^2 h_1}{4} \sum_{0,l} \langle V_t^{S+1}, V_t^{S+1} \rangle + \tau (a^S V_x^{S+1}, V_x^{S+1}) + \\
& + \frac{h_1}{4} \sum_{0,l} \langle V^{S+1}, V^{S+1} \rangle = \frac{1}{2} (\bar{V}^{S+1}, \bar{V}^{S+1}) - \frac{h_1}{4} \sum_{0,l} \langle \bar{V}^{S+1}, \bar{V}^{S+1} \rangle - \\
& - \tau (\Delta a^S Y_x^{S+1}, V_x^{S+1}).
\end{aligned} \tag{7}$$

Айниятидошударо мувофики t' аз τ то t чамъ карда, нобаробарии

$$\tau(\Delta a^S Y_x^{S+1}, V_x^{S+1}) \leq C_1 \sqrt{\frac{\tau}{h_1 h_2}} \left[\|V_x^{S+1}\|_{L_2}^2 + \|V^S\|_{L_2}^2 \right], \tag{8}$$

-ро ва инчунин $a_0^0 \leq a(Y) \leq a_1^0$, $(V_t^{S+1}, V_t^{S+1}) - \frac{h_1}{4} \sum \langle V_t^{S+1}, V_t^{S+1} \rangle \geq \text{const} \geq 0$ -ро ба назар гирифта ҳосил менамоем.

$$\begin{aligned}
& \left\{ \left(\frac{1}{2} - C_0 \sqrt{\frac{\tau}{h_1 h_2}} \right) \|V^{S+1}\|_{L_2(Q)}^2 + \left(a_0 - C_1 \sqrt{\frac{\tau}{h_1 h_2}} \right) \|V_x^{S+1}\|_{L_2(Q)}^2 + \right. \\
& + \left(\frac{1}{4} - \frac{C_2}{2} \sqrt{\frac{\tau}{h_1 h_2}} \right) h_1 \sum_{0,I} \|V^{S+1}\|_{L_2(Q)}^2 \leq C_0 \sqrt{\frac{\tau}{h_1 h_2}} \|V^S\|_{L_2}^2 + \\
& + C_1 \sqrt{\frac{\tau}{h_1 h_2}} \|V_x^{S+1}\|_{L_2}^2 + C_2 h_1 \sqrt{\frac{\tau}{h_1 h_2}} \sum_{0,I} \|V^S\|_{L_2}^2.
\end{aligned} \tag{9}$$

Аз мулоҳизаи (9) мебарояд, ки

$$\left\{ \|V^{S+1^2} + V_x^{S+1^2}\|_{L_2} + h_1 \sum_{0,I} \|V^{S+1}\|_{L_2}^2 \leq q_1 \left(\|V^{S^2} + V_x^{S^2}\|_{L_2}^2 + h_1 \sum_{0,I} \|V^S\|_{L_2}^2 \right), \right. \tag{10}$$

аст ва дар ин ҷо $t' = t + \frac{\tau}{2}$,

$$q_1 = \frac{\max \left\{ C_0 \sqrt{\frac{\tau}{h_1 h_2}}, C_1 \sqrt{\frac{\tau}{h_1 h_2}}, C_2 \sqrt{\frac{\tau}{h_1 h_2}} \right\}}{\min \left\{ \left(\frac{b_0}{2} - C_0 \sqrt{\frac{\tau}{h_1 h_2}} \right), \left(a_0 - C_1 \sqrt{\frac{\tau}{h_1 h_2}}, \frac{1}{2} \left(\frac{b_0}{2} - C_2 \sqrt{\frac{\tau}{h_2}} \right) \right) \right\}}.$$

Чи тавре ки аз рӯйи шарт теорема $\frac{\tau}{h_1 h_2} \rightarrow 0$ хангоми $\tau \rightarrow 0, h_i \rightarrow 0$ чой дорад, он гоҳ барои ба қадри кифоя хурди (τ, h_1, h_2) , $0 < q_1 < 1$ -ро ҳосил мекунем. Ба таври аналогӣ аз айнияти дуюм (10) баҳои зеринро ҳосил менамоем.

$$\begin{cases} \left\| V^{S+1^2} + V_{\tilde{\gamma}}^{S+1^2} \right\|_{L_2} + h_2 \sum_{\gamma_0, \gamma_1} \|V^{S+1}\|_{L_2}^2 \leq q_2 \left(\|V^{S^2}\|_{L_2} + \|V_{\tilde{\gamma}}^{S^2}\|_{L_2}^2 + h_2 \sum_{\gamma_0, \gamma_1} \|V^S\|_{L_2}^2 \right), \\ t' = t + \tau, 0 < q_2 < 1 \end{cases} \quad (11)$$

Қимати $q = \max_i q_i$ мегузорем. Аз баҳои (10) ва (11) иҷрошавии раванди итератсионии натиҷаи иникоси «зичӣ»-и маҳдудият мебарояд. Ҳамин тариқ, раванди итератсионӣ ба

$$\|Y^S - Y\|_{W'_2}^2 \rightarrow 0, \quad S \rightarrow \infty,$$

мувофиқ меояд, ки Y – ҳалли масъалаи ҷорӣ ғайрихатии фарқӣ мешавад. Бо вучуди ин, ҳалли ягонаи масъалаи канонӣ ғайрихатии фарқии (3) – (5) мавҷуд аст.

Устувории ҳалли масъалаи фарқӣ дар намуди системаи муодилаҳои алгебравии се диагональ (усули прогонка) бо коэффицентҳои гузариши хурд аз як оварда шуда нишон дода мешавад, ки раванди итератсия наздик шаванда мебошанд. [6. С.56].

Алгоритми фарқии пешниҳодшуда фақат барои масъалаҳои хаттӣ маъно дорад, чунки табдилдиҳиҳо дар ҳолати ғайрихатӣ будан, маънои худро гум мекунад. Дар ҳолати ғайрихаттӣ бошад схемаи омехтара барои масъалаҳои дигар намудҳо месозем.

Усули пешниҳод шуда дар забони C++ ифода гардида таҷрибаҳои компютери гузаронида шудаанд.

Адабиёт

1. Логофет Д.О. Матрицы и графы: Проблема устойчивости в математической экологии (Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора физико-математических наук). Красноярск, 1986. - 55 с.
2. Логофет Д.О., Юнусов М.К. Вопросы качественной устойчивости и регуляризации в динамических моделях агробиоценоза хлопчатника. Вопросы кибернетики, вып. 5 2. М.: Наука, 1979. - С.62-74.
3. Логофет Д.О., Ульянов Н.Б. Необходимые и достаточные условия законо-устойчивости матриц // Докл. АН СССР, 1982. -Т.264, № 3. -

4. Олейник О.А., Калашников А.С., Чжоу-Юи-Линь. Задача Коши и краевые задачи для уравнения типа нестационарной фильтрации //Изв. АН СССР. Сер.математ. - 1958. - Т.22, № 5.- С.667-704.
5. Свирежев Ю.М., Логофет Д.О. Устойчивость биологических сообществ. М.: Наука, 1978. - 352 с.
6. Свирежев Ю.М., Елизаров Е.Я. Математическое моделирование биологических систем. - М.: Наука, 1972. - 159 с.
7. Свирежев Ю.М. Нелинейные волны, диссипативные структуры и катастрофы в экологии. - М.: Наука, 1987. - 366 с.
8. Смит Дж.М. Модели в экологии. - М.: Мир, 1976. - 183 с.
9. Юнуси (ов) М.К. Существование решения одной интегро- дифференциальной задачи //Докл. АН ТаджССР.-1976.-Т.19, №7.-С3-6.
10. Юнуси (ов) М.К. О задачах оптимального управления, связанных моделями агроценозов// Докл. АН ТаджССР. -1978.-Т.21, №4.- С.10-14.
11. Юнусов М., Асимова Г. Об анализе качественной устойчивости некоторых экосистем заповедника "Тигровая балка" // Известия АН ТаджССР, отд. биол. наук. - 1980. - № 4. - С.86-92. 49.

Фишурда

Дар мақолаи навишташуда барои масъалаи муайянкунии шумораи популяцияҳои мамнунгоҳо бо назардошти вақт, синну сол ва мавқеи ҷағҳӣ, ки дар қорҳои профессор Юнусӣ М.Қ. дохил ва асоснок карда шудааст. Усули омехтаи фарқӣ барои муайянкунии шумораи популясии амсилавӣ бо назардошти вақт, синну сол ва мавқеи ҷағҳӣ дар асоси схемаҳои фарқии локалии якченака ва равишҳои тағйирёбанда дохил карда мешавад ва ба таври математикӣ таҳлил карда шудааст. Пеш аз ҳама барои схемаҳои сохташуда бузургии ҳаҷӣ ва метод, наздикшавии ҳалли масъалаи фарқӣ ба ҳалли масъалаи авалаи интегро-дифференсиалӣ бояд нишон дода шавад, ки тадбиқи худро ёфта аст.

Калидвожа: популяция, мавқеи ҷағҳӣ, усул, фарқӣ, схема, бузургии ҳаҷӣ, локалӣ, тағйирёбанда, интеграл, дифференсиал, масъалаи канорӣ, амсила.

Аннотация

В статье представлена и математически проанализирована проблема определения численности популяций млекопитающих с учетом времени, возраста и пространственного положения, которая включена и обоснована в работах профессора Юнуса М.К. Метод смешанных разностей для определения численности выборочной популяции с учетом времени, возраста и географического положения основан на одномерных локальных разностных схемах и переменных подходах. Прежде всего, для построенных схем рассматривается величина ошибки и метод, аппроксимация решения разностной задачи решением первой интегро-дифференциальной задачи, которая нашла свое применение.

Ключевые слова: популяция, пространственное расположение, метод, разность, схема, величина ошибки, локальный, переменная, интеграл, дифференциал, краевая задача, модель.

Annotation

This article presents and mathematically analyzes the problem of determining the size of mammal populations, taking into account time, age, and spatial location. This problem is included and substantiated in the works of Professor M.K. Yunusi. The mixed-difference method for determining the size of a sample population, taking into account time, age, and geographic location, is based on one-dimensional local difference schemes and variable approaches. First, the error magnitude and method for approximating the solution of the difference problem by the solution of the first integro-differential problem, which has found application, are considered for the constructed schemes.

Key words: population, spatial arrangement, method, difference, scheme, error value, local, variable, integral, differential, boundary value problem, model

Маълумот оиди муаллиф: Азимов Саидиброҳим Давлатович н.и.ф.-м., дотсенти кафедраи илмҳои иқтисодӣ ва риёзии Муассисаи Давлатии “Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ”-и Муассисаи Давлатии Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон, телефон: 933-31-06-33, почтаи электрони azimi58@mail.ru

Информация об авторе: Азимов Саидиброҳим Давлатович, кандидат физико-математических наук, доцент кафедры экономические и математические науки, Государственного учреждения Международного института Дангары, Государственного учреждения Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. телефон: 933-31-06-33, электронная почта: azimi58@mail.ru

Information about the author: Azimov Saidibrohim Davlatovich, Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Economic and Mathematical Sciences, State Institution of the International Institute of Dangari, State Institution of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. phone: 933-31-06-33, e-mail: azimi58@mail.ru

САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРӢ БА КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

Холов М.Р.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва афзоиши рақобати байналмилалӣ масъалаи ҷалби сармоягузорӣ ба бахшҳои калидии иқтисоди миллӣ аҳамияти стратегӣ касб менамояд. Яке аз чунин бахшҳо комплекси агросаноатӣ мебошад, ки на танҳо таъмини амнияти озуқавориро таъмин мекунад, балки ҳамчун манбаи муҳими рушди иҷтимоию иқтисодӣ низ баромад мекунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо дарназардошти хусусиятҳои табиӣ-иқлимӣ ва сохтори иқтисодӣ, рушди комплекси агросаноатӣ ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ муайян гардидааст.

Таҳқиқоти муосир нишон медиҳад, ки сатҳи ҷалби сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ дар кишварҳои рӯ ба рушд нисбатан паст буда, ин ҳолат бо як қатор омилҳои институтсионалӣ, инфрасохторӣ ва бозорӣ вобаста аст. Ба андешаи иқтисодшиноси тоҷик Ҳ.Умаров, «сатҳи пасти ҷалби сармоягузорӣ ба бахши аграрӣ пеш аз ҳама бо номукаммалӣи муҳити сармоягузорӣ ва хавфҳои баланд дар истеҳсолоти кишоварзӣ алоқаманд аст» [9, с. 45]. Ин нуқтаи назар нишон медиҳад, ки барои баланд бардоштани ҷалби сармоя на танҳо имкониятҳои табиӣ, балки муҳити институтсионалӣ низ нақши ҳалкунанда мебозад.

Комплекси агросаноатӣ ҳамчун системаи мураккаби иқтисодӣ аз якҷанд зербахшҳо иборат мебошад, ки ба ҳамдигар вобастагии зич доранд: истеҳсоли ашёи хоми кишоварзӣ, коркарди саноатӣ ва тақсмоти маҳсулот. Аз ин рӯ, ҷалби сармоягузорӣ бояд на ба як бахши алоҳида, балки ба тамоми занҷири арзиш равона карда шавад. Тавре ки А.Абдуллоев қайд менамояд, «самаранокии сармоягузорӣ дар бахши аграрӣ танҳо дар ҳолате таъмин мегардад, ки он тамоми марҳилаҳои истеҳсол ва коркарди маҳсулотро фаро гирад» [1, с. 63].

Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ самтҳои афзалиятноки ҷалби сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ бояд бо назардошти талаботи бозор, имкониятҳои захиравӣ ва афзалиятҳои рақобатии кишвар муайян карда шаванд. Яке аз чунин самтҳо рушди истеҳсолоти рақобатпазир ва содиротгаро мебошад. Тоҷикистон дорои имкониятҳои васеъ барои истеҳсоли маҳсулоти экологӣ тоза, аз ҷумла мева ва сабзавоти органикӣ мебошад, ки дар бозорҳои байналмилалӣ талаботи баланд доранд. Аммо, набудани сармоягузориҳои кофӣ ба технологияҳои муосир ва логистика боиси маҳдуд гардидани иқтидори содиротӣ мегардад.

Дар баробари ин, масъалаи қорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ яке аз самтҳои калидии ҷалби сармоягузорӣ маҳсуб мешавад. Тавре ки тадқиқотҳо нишон медиҳанд, истифодаи технологияҳои муосир, аз ҷумла обёрии қатрагӣ, механизатсияи истеҳсолот ва рақамикунонии равандҳо метавонад самаранокии истеҳсолотро ба маротиб зиёд намояд. Ба гуфтаи М.Назаров, «бе қорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ рушди устувори комплекси агросаноатӣ ғайриимкон аст» [7, с. 112].

Яке аз мушкилоти асосии бахши агросаноатӣ вобастагӣ аз омилҳои табиӣ ва хавфҳои баланд мебошад, ки барои сармоягузoron монеаи ҷиддӣ эҷод мекунад. Аз ин рӯ, ташкили механизмҳои суғуртавӣ ва дастгирии давлатӣ ҳамчун самти муҳим барои ҷалби сармоягузорӣ баромад мекунад. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки мавҷудияти кафолатҳои давлатӣ ва механизмҳои коҳиши хавф метавонад фаъолияти сармоягузoronро ба таври назаррас фаъол гардонад.

Ҳамзамон, рушди инфрасохтори аграрӣ, аз ҷумла роҳҳо, анборҳо, шабакаҳои обёрӣ ва логистика, яке аз омилҳои калидии ҷалби сармоягузорӣ мебошад. Бе инфрасохтори мувофиқ ҳатто мавҷудияти захираҳои табиӣ ва имкониятҳои истеҳсолӣ наметавонад ба натиҷаҳои дилхоҳ оварда расонад. Дар ин замина, давлат бояд нақши фаъолро дар рушди инфрасохтор иҷро намояд, зеро бахши хусусӣ дар аксари ҳолатҳо ба сармоягузорӣ дар лоиҳаҳои дарозмуддат ва камдаромад омода нест.

Ҳамин тавр, таҳлили омилҳои таъсиррасон нишон медиҳад, ки самтҳои афзалиятноки ҷалби сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ бояд ба рушди истеҳсолоти содиротгаро, қорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, ташкили инфрасохтори муосир ва тақмили муҳити институтсионалӣ равона карда шаванд. Танҳо дар ин сурат метавон рушди устувори бахшро таъмин намуда, саҳми онро дар рушди иқтисоди миллӣ афзоиш дод.

Дар шароити муосири рушди иқтисоди миллӣ, муайян намудани самтҳои афзалиятноки ҷалби сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ бояд на танҳо ба таҳлили захираҳо, балки ба арзёбии самаранокии иқтисодӣ ва таъсири мултипликативии онҳо асос ёбад. Аз нуқтаи назари назарияи иқтисодӣ, сармоягузорӣ ба бахши аграрӣ дорои таъсири дучониба мебошад: аз як тараф, он истеҳсолоти ибтидоиро рушд медиҳад, аз тарафи дигар, ба рушди саноати коркард ва бозори хизматрасонӣ тақони ҷиддӣ мебахшад. Тавре ки З.Ҳакимов таъкид менамояд, «сармоягузорӣ ба бахши агросаноатӣ дорои эффекти занҷирӣ буда, ба ташаккули арзиши иловашуда дар тамоми иқтисодиёт мусоидат мекунад» [11, с. 74].

Яке аз самтҳои калидии афзалиятнок рушди занҷирҳои арзиши иловашуда (value chains) мебошад. Дар иқтисодиёти муосир, рақобат на дар сатҳи маҳсулоти хом, балки дар сатҳи маҳсулоти коркардшуда сурат мегирад. Тоҷикистон, ки асосан содиркунандаи ашёи хоми кишоварзӣ мебошад, дар ин замина имконияти бузурги истифоданашидаро дорост. Масалан, содироти пахта ҳамчун ашёи хом нисбат ба содироти маҳсулоти нассочии тайёр чандин маротиба камдаромад мебошад. Ба ҳамин монанд, коркарди мева ва истеҳсоли маҳсулоти консервӣ метавонад арзиши иловашударо ба таври назаррас зиёд намояд. Ба андешаи иқтисодшинос С.Қодиров, «гузариш аз модели ашёи хом ба модели коркарди амиқ шартӣ асосии баланд бардоштани рақобатпазирии бахши аграрӣ мебошад» [5, с. 91].

Самти дигари муҳим ҷалби сармоягузорӣ ба инфрасохтори логистикӣ ва нигоҳдории маҳсулот мебошад. Дар шароити Тоҷикистон, талафоти пас аз ҷамъоварии ҳосил дар баъзе мавридҳо то 30–40 фоиз мерасад, ки ин нишондиҳандаи ниҳоят баланд мебошад. Ин вазъият нишон медиҳад, ки сармоягузорӣ на танҳо ба истеҳсолот, балки ба марҳилаи пас аз истеҳсол низ бояд равона карда шавад. Сохтмони анборҳои муосир, марказҳои логистикӣ ва шабакаҳои хунуккунӣ метавонад ба коҳиши талафот ва афзоиши даромадноки мусоидат намояд.

Ҳамзамон, рушди молияи аграрӣ ҳамчун механизми дастгирии сармоягузорӣ аҳамияти маҳсус дорад. Мавҷудияти дастрасии маҳдуд ба қарзҳои дарозмуддат ва ғоизҳои баланд яке аз монеаҳои асосии рушди бахш мебошад. Тавре ки Н.Саидов қайд мекунад, «бидуни рушди институтҳои молиявии маҳсусгардонидашуда дар бахши аграрӣ, аз ҷумла бонкҳои аграрӣ ва фондҳои сармоягузорӣ, ҷалби сармояи хусусӣ мушкил боқӣ мемонад» [8, с. 58]. Аз ин рӯ,

ташкили механизмҳои нави маблағгузорӣ, аз ҷумла лизинг, қарзҳои имтиёзнок ва шарикии давлат ва бахши хусусӣ (PPP) бояд ҳамчун самти афзалиятнок баррасӣ гардад.

Дар таҳлили самтҳои афзалиятнок инчунин бояд ба омилҳои инсонӣ ва рушди сармояи инсонӣ диққати махсус дода шавад. Самаранокии истифодаи сармоягузорӣ бевосита аз сатҳи таҳассус ва донишҳои кормандон вобаста аст. Дар шароити муосир, кишоварзӣ дигар танҳо меҳнати дастӣ нест, балки соҳаи баландтехнологӣ мебошад, ки донишҳои агротехникӣ, иқтисодӣ ва идоракуниро талаб мекунад. Ба гуфтаи Р.Чалолов, «таҳкими сармояи инсонӣ шартҳои асосии баланд бардоштани самаранокии сармоягузорӣ дар бахши аграрӣ мебошад» [12, с. 37].

Илова бар ин, яке аз самтҳои муҳим ҷалби сармоягузорӣ ба кишоварзии “сабз” ва устувор мебошад. Дар шароити тағйирёбии иқлим ва камшавии захираҳои об, истифодаи технологияҳои сарфакоронаи об ва энергия аҳамияти калидӣ пайдо мекунад. Сармоягузорӣ ба чунин лоиҳаҳо на танҳо ба ҳифзи муҳити зист, балки ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот низ мусоидат менамояд. Ин раванд бо тамоюлҳои ҷаҳонӣ мувофиқ буда, метавонад имкониятҳои нави ҷалби сармояи байналмилалиро фароҳам оварад.

Дар заминаи муқоисаи байналмилалӣ, таҷрибаи кишварҳои, ки ба рушди агросаноатӣ муваффақ шудаанд, нишон медиҳад, ки сиёсати давлатӣ дар ин самт бояд мутамарказ ва пайгирона бошад. Масалан, дар кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ, ҷалби сармоягузорӣ ба бахши аграрӣ бо дастгирии Ҷамоати Давлат, субсидияҳо ва барномаҳои рушди инфрасохтор таъмин карда шудааст. Ин таҷриба нишон медиҳад, ки бе даҳлати Ҷамоати Давлат рушди босуръати бахш имконнопазир аст.

Ҳамин тавр, таҳлили амиқи иқтисодӣ нишон медиҳад, ки самтҳои афзалиятнокии ҷалби сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ бояд ба рушди занҷирҳои арзиши иловашуда, инфрасохтори логистикӣ, молияи аграрӣ, сармояи инсонӣ ва технологияҳои устувор равона карда шаванд. Ин самтҳо на танҳо самаранокии иқтисодиро таъмин мекунанд, балки заминаи рушди дарозмуддати бахшро низ фароҳам меоранд.

АДАБИЁТ:

1. Абдуллоев А. Иқтисоди аграрӣ ва рушди он дар Тоҷикистон [матн] / А. Абдуллоев. — Душанбе: Ирфон, 2020. — 256 с.
2. Алимов Р. Ҳ. Иқтисодиёти миллӣ [матн] / Р. Ҳ. Алимов. — Душанбе: Дониш, 2018. — 312 с.
3. Ваҳобов А. В. Инвестиционная политика в аграрном секторе [матн] / А. В. Ваҳобов. — Ташкент: Финансы, 2017. — 224 с.
4. Гулямов С. С. Экономика аграрного сектора [матн] / С. С. Гулямов. — Ташкент: Университет, 2019. — 198 с.
5. Қодиров С. Рушди комплекси агросаноатӣ [матн] / С. Қодиров. — Душанбе: Ирфон, 2020. — 289 с.
6. Липсиц И. В. Экономика [матн] / И. В. Липсиц. — М.: Омега-Л, 2018. — 656 с.
7. Назаров М. Инноватсия ва рушди иқтисодӣ [матн] / М. Назаров. — Душанбе: Дониш, 2019. — 210 с.
8. Саидов Н. Молияи аграрӣ [матн] / Н. Саидов. — Душанбе: Ирфон, 2017. — 192 с.
9. Умаров Ҳ. Масъалаҳои рушди бахши аграрӣ [матн] / Ҳ. Умаров. — Душанбе: Дониш, 2018. — 230 с.
10. ФАО. Состояние продовольствия и сельского хозяйства [матн] / ФАО. — Рим, 2022. — 180 с.
11. Ҳакимов З. Иқтисодиёти соҳавӣ [матн] / З. Ҳакимов. — Душанбе: Маориф, 2021. — 275 с.

12. Чалолов Р. Сармояи инсонӣ ва рушди иқтисодӣ [матн] / Р. Чалолов. — Душанбе: Маориф, 2019. — 174 с.
13. Porter M. Competitive Advantage of Nations [матн] / M. Porter. — New York: Free Press, 1998. — 896 p.
14. Todaro M. Economic Development [матн] / M. Todaro, S. Smith. — New York: Pearson, 2020. — 861 p.
15. World Bank. Agriculture and Food Overview [матн] / World Bank. — Washington, 2021. — 150 с.

Фишурда

Дар мақола масъалаҳои марбут ба муайян намудани самтҳои афзалиятноки ҷалби сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ дар шароити иқтисодиёти муосир мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудаанд. Муаллиф омилҳои асосии таъсиррасон ба ҷалби сармоягузорӣ, аз ҷумла муҳити институтсионалӣ, инфрасохтори аграрӣ, сатҳи рушди технологияҳо ва дастрасии захираҳои молиявиро баррасӣ менамояд. Бо истифода аз усулҳои таҳлили иқтисодӣ самтҳои калидии афзалиятнок, аз қабيلي рушди занҷирҳои арзиши иловашуда, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, такмили инфрасохтори логистикӣ ва рушди молияи аграрӣ муайян карда шудаанд. Дар мақола аҳамияти сармояи инсонӣ ва гузариш ба кишоварзии устувор ҳамчун омилҳои муҳими баланд бардоштани самаранокии сармоягузорӣ асоснок карда мешавад. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд барои таҳияи сиёсати давлатӣ ва барномаҳои рушди комплекси агросаноатӣ истифода шаванд.

Калидвожаҳо: комплекси агросаноатӣ, сармоягузорӣ, самтҳои афзалиятнок, занҷири арзиши иловашуда, инфрасохтори аграрӣ, молияи аграрӣ, технологияҳои инноватсионӣ, кишоварзии устувор, сармояи инсонӣ.

Аннотация

В статье проведён научный анализ приоритетных направлений привлечения инвестиций в агропромышленный комплекс в условиях современной экономики. Рассматриваются ключевые факторы, влияющие на инвестиционную активность, включая институциональную среду, уровень развития аграрной инфраструктуры, внедрение инновационных технологий и доступ к финансовым ресурсам. На основе экономического анализа обоснованы такие приоритетные направления, как развитие цепочек добавленной стоимости, модернизация логистической инфраструктуры, совершенствование аграрного финансирования и повышение качества человеческого капитала. Особое внимание уделено переходу к устойчивому сельскому хозяйству в контексте глобальных экологических вызовов. Результаты исследования могут быть использованы при разработке государственной политики и стратегий развития агропромышленного комплекса.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, инвестиции, приоритетные направления, добавленная стоимость, аграрная инфраструктура, аграрное финансирование, инновации, устойчивое сельское хозяйство, человеческий капитал.

Abstract

The article provides a scientific analysis of priority directions for attracting investment into the agro-industrial complex in the context of a modern economy. Key factors influencing investment activity are examined, including the institutional environment, agricultural infrastructure development, adoption of innovative technologies, and access to financial resources. Based on economic analysis, priority areas such as value chain development, modernization of logistics infrastructure, improvement of agricultural finance, and enhancement of human capital are substantiated. Particular attention is given to the transition towards sustainable agriculture in response to global environmental challenges. The findings of the study can be applied in the development of public policy and strategic programs for the agro-industrial sector.

Keywords: agro-industrial complex, investment, priority areas, value chains, agricultural infrastructure, agricultural finance, innovation, sustainable agriculture, human capital.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холов Маҳмадсаид Раҳимович — омӯзгори, кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷӣ Муассисаи Давлатии “Донишкадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ”-и Муассисаи Давлатии Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон Телефон: +992 903404636

Сведения об авторе: Холов Махмадсаид Рахимович — преподаватель, кафедры финансов, таможенного дела, права и иностранных языков Государственного учреждения «Международный институт Данғара» Государственного учреждения «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана».

Телефон: +992 903404636

Information about the Author: Kholov Mahmadsaid Rahimovich — Lecturer at the Department of Finance, Customs, Law and Foreign Languages of the State Institution “Dangara International Institute” of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Phone: +992 903404636

НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТИЮ КОММУНИКАТСИОНӢ ДАР ТАЪЛИМИ ОМӢЗГОРӢ

Азимов С.Д., Раҳмонова С.Н.

Донишкадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи маориф таваҷҷуҳи махсус медиҳад ва онро яке аз самтҳои афзалиятноки системаи давлатӣ мешуморад. Ба ҳамагон маълум аст, ки системаи маориф дар ташкил, сохтор ва мазмуни плану барномаҳои миллии таълим такмил меёбад, шаклҳои нави таълими ғоибона инкишоф ёфта, тамоюл ба таълими кушод меафзояд. Тағйирот дар воситаҳо ва технологияҳои таълим махсусан муҳим аст.

Маориф ҳамчун яке аз муҳимтарин соҳаҳои фаъолияти инсон, ки ташаккули нерӯи зеҳнии ҷомеаро таъмин менамояд, аини замон дар Тоҷикистон дар вазъияти наонқадар душвор қарор дорад. Ин ба пайдоиши доимии донишҳои нав вобаста аст.

Онро як қатор зиддиятҳо муайян мекунам, ки дар байни онҳо зиддиятҳои байни суръати анъанавӣи омӯзиши инсон ва пайваста падидаи омадани донишҳои нав мавқеи муҳимро ишғол мекунам.

Аз ин рӯ, дар системаи маориф технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ, ки ба шабакаҳои компютерӣ асос ёфтаанд, ҷорӣ карда мешаванд.

Пайдоиши шабакаҳои компютерӣ маорифро маҷбур мекунад, ки мавқеи худро аз нав дида барояд, зеро технологияҳои коммуникатсионӣ нисбат ба имкониятҳои истифодаи онҳо барои мақсадҳои таълимӣ хеле зудтар инкишоф меёбанд.

Аз ин рӯ, таҳияи моделҳои гуногуни истифодаи технологияҳои коммуникатсионӣ дар таълим масъалаи мубрам ба ҳисоб меравад.

Инкишофи босуръати информатика ва технологияи информатсионӣ масъалаи васеъ намудани амалияи таълими пешқадам, истифодаи воситаҳои нави техникӣ, такмил додани усулҳои таълиму тарбияро ба миён мегузорад [4, 47].

Таҳлили стандартҳои давлатии таҳсилоти олиӣ касбии педагогӣ аз рӯи ихтисосҳои гуногун нишон медиҳад, ки сарфи назар аз таҷдидшавӣ, ки дар натиҷаи пайдоиши технологияҳои нави иттилоотӣ чунин хусусиятҳои дониши илмӣи муосир ба вуҷуд омадаанд, ба монанди тақвияти тамоюлҳо ба синтези донишҳо, ба расмӣят даровардани дониш аз нуқтаи назари ба ҳам пайвастании табиӣи гуманитарӣ ва тайёрии умумӣи маданияи муаллимони оянда дар стандартҳои таълим ва амалияи таълим ҳанӯз ба таври бояду шояд инъикос наёфтааст [3, 23., 11,127.].

Донишҳои илмӣи муосир, аз қабилӣи пурзӯр намудани тамоюлҳо ба синтези дониш, ба расмӣят даровардани дониш аз нуқтаи назари наздикшавӣи фанҳои табиӣ ва гуманитарӣ, омодагии умумӣи фарҳангии омӯзгорони оянда дар стандартҳои таълим ва амалияи таълим ҳанӯз ба таври бояду шояд инъикос наёфтаанд.

Стандартҳои муосири таълим ва амалияи таълими курсҳои информатика дар донишгоҳҳои педагогӣ воқеан як хусусияти фаъолияти педагогиро ба назар намегиранд, аз

кабили хусусияти бисёрчанба ва гуногунчанбаи он, ки бо хусусияти байнисоҳавии информатика ҳамчун илм ва ҳамчун предмети академӣ муайян карда мешавад [3, 29].

Вазъияти имрӯзаи ҷомеа дар назди олимону омӯзгорон вазифаи оптимизатсияи раванди объективии иттилоотонии онро мегузорад.

Яке аз ҳадафҳои асосии иттилоотизатсия тибқи лоиҳаҳои Консепсия ин аст, ки донишҷӯён ба миқдори зиёди иттилоот дар базаҳои маълумотҳо, системаҳои экспертӣ ва ғайра дастрасӣ дошта бошанд.

Ин воридшавии системаи маорифро ба марҳилаи сеюми иттилоотикунонии маориф муайян мекунад, ки ҳадаф аз он амалӣ намудани гузариш ба омӯзиши фанҳои таҳсилоти умумӣ аз рӯи барномаҳои нав мебошад, истифодабарии технологияи иттилоотию коммуникатсиониро дар раванди рушди онҳо таъмин менамояд.

Вактҳои охир дар консепсияҳо ва барномаҳои иттилоотикунонии кишвар ва минтақаҳо тағйирот ба амал меояд.

Курсҳои информатика дар номенклатура, сохтор ва мундариҷа тағйироти ҷиддӣ ба амал овардаанд. Бахшҳои тӯлонӣ дар бораи ҷой ва нақши курсҳои информатикаи мактабӣ, роҳҳои тақмили ихтисоси технологияи информатсионӣ, бозомӯзии омӯзгорон аз байн рафтанд ва дар ибтидои аср онҳо хеле тезу тунд ва ба бӯҳрон табдил ёфтанд. Мушкilot асосан ба зиддиятҳои байни шаклҳои мавҷудаи ташкили таълим ва имкониятҳои эҳтимолии технологияҳои педагогӣ дар асоси технологияҳои иттилоотӣ ва воситаҳои коммуникатсионӣ, зуд фарсуда шудани воситаҳои таълимӣ ва методӣ, тамоюли афзоиши хароҷот барои иттилоотикунонии соҳаи маориф алоқаманданд.

Алақай мо медонем, ки системаи маориф тақмилёбии он аз ташкил, сохтор ва мазмуни плану барномаҳои миллии таълим сарчашма мегирад. Шаклҳои нави таълими ғойбона ташкилшуда, тамоюл ба таълими кушод рушд меёбад.

Муҳимтарин соҳаҳои фаъолияти инсон ин маориф мебошад, ки ташаккули нерӯи зеҳнии ҷомеаро таъмин менамояд. Дар ин асос технологияҳои муосири иттилоотию коммуникатсионӣ, ки ба шабакаҳои компютерӣ асос ёфтаанд, ба соҳаи маориф зич алоқаманд шуда истодааст.

Таҳияи моделҳои гуногуни истифодаи технологияҳои коммуникатсионӣ дар таълим масъалаи асосӣ ба ҳисоб меравад.

Дар мақола стандартҳои муосири таълим ва амалияи таълими курсҳои информатика дар донишгоҳҳои педагогӣ таҳлил шуда хулосабардори шудааст.

Адабиёт:

1. Абдулина О.А. Личность студента в процессе профессиональной подготовки // Высшее образование в России. - 1993. - №3. - С. 165 - 170.
2. Агапов А.П. Математика и информатика в системе подготовки филологов и лингвистов в вузе // Информационные технологии в образовании. IX Международная конференция выставка. М., 1999.
3. Агешин Ю.А. Информационная культура // Педагогическая информатика. 1998.-№3.-С. 10-12.
4. Анализ современного состояния средств информатики для системы образования. М.: РОСЦИО, 1992.
5. Андреев А.А. Введение в дистанционное обучение: Учебно-методическое пособие. М.: ВУ, 1997. 183 с.
6. Алексеева Т.Б. Содержательные основы естествознания как компонент общекультурной подготовки будущего учителя: Автореф. дис.канд. пед. наук. СПб.: РГПУ, 1995. - 18 с.
7. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы: Учебно-методическое пособие. — М.: Высшая школа, 1980.-368 с.
8. Атаян А.М. К вопросу о формировании информационной культуры // Педагогическая информатика. 1998. - №4. - С. 27-32
9. Атанов Г.А. Деятельностный подход в обучении.- Донецк: «ЕАИ –

пресс», 2001.

10. Атанов Г.А., Кандрашин Г.В. Фреймовая организация компьютерной обучающей программы, реализующей деятельностный подход //Искусственный интеллект.- 1996. №1. С.44-53.

11. Атанов Г. А., Кандрашин Г.В., Локтюшин В.В. Реализация деятельностного подхода в компьютерном обучающем комплексе //Сборник избранных трудов Международной конференции «Современные проблемы дидактики высшей школы». Донецк: Изд-во ДонГУ, 1997. С.44-56.

12. Ащепков В.Т. Теоретические основы и прикладные аспекты профессиональной адаптации преподавателей высшей школы: Дис. д-ра пед. наук. Майкоп, 1997. - 355 с.

13. Баграменко А.Я. и др. Анализ исследования разработок в области информатизации образования. М.: ИНИНФО, 1994. С. 32-35

14. Бальцюк Н.Б., Буняев М.М., Матросов В.Л. Некоторые возможности использования электронно-вычислительной техники в учебном процессе. М., 1989. 135 с.

15. Бережкова Б.В. Формирование методической культуры учителя. // Педагогика. 1996. - №4. - С. 14 - 18.

16. Беспалько В.П. Основы теории педагогических систем. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1977. - 304 с.

Фишурда

Курсҳои информатика дар номенклатура, сохтор ва мундариҷа тағйироти ҷиддӣ ба амал овардаанд. Баҳсҳои тӯлонӣ дар бораи ҷой ва нақши курсҳои информатикаи мактабӣ, роҳҳои тақмили ихтисоси технологияи информатсионӣ, бозомӯзии омӯзгорон аз байн рафтанд ва дар ибтидои аср онҳо ҳеле тезу тунд ва ба бӯҳрон табдил ёфтанд. Мушкилот асосан ба зиддиятҳои байни шаклҳои мавҷудаи ташкили таълим ва имкониятҳои эҳтимолии технологияҳои педагогӣ дар асоси технологияҳои иттилоотӣ ва воситаҳои коммуникатсионӣ, зуд фарсуда шудани воситаҳои таълимӣ ва методӣ, тамоюли афзоиши хароҷот барои иттилоотикунони соҳаи маориф алоқаманданд.

Калидвожаҳо: маориф, системаи давлатӣ, плану барномаҳои миллии таълим, технология, анъанавӣ, коммуникатсионӣ, стандартҳо, курсҳои информатика, шабакаҳои компютерӣ, иттилооткунонӣ.

Аннотация

Курсы информатики претерпели значительные изменения в номенклатуре, структуре и содержании. Давно существовавшие дискуссии о месте и роли школьных курсов информатики, способах повышения квалификации в области информационных технологий и переподготовке учителей утихли, а в начале века обострились и переросли в кризис. Проблемы в основном связаны с противоречиями между существующими формами организации образования и потенциальными возможностями педагогических технологий, основанных на информационных технологиях и средствах связи, быстрым устареванием учебно-методических средств и тенденцией к увеличению затрат на информатизацию образования.

Ключевые слова: образование, государственная система, национальные образовательные планы и программы, технологии, традиционные, коммуникации, стандарты, курсы информатики, компьютерные сети, информатизация.

Annotation

The computer science course underwent significant changes in nomenclature, structure and content. Davno existevavshie discussi o meste i roli school courses of informatics, ways of improving qualifications in the field of information technologies and retraining of teachers, and in the beginning of the century, they became worse and turned into crisis. The problems are mainly related to the contradictions between the existing forms of educational organization and the potential possibilities of pedagogical technologies based on information technologies and means of

communication, the rapid obsolescence of educational and methodological tools and the tendency to increase the costs and informatization of education.

Keywords: education, state system, national educational plans and programs, technology, traditional, communication, standards, computer science courses, computer networks, informatization.

Маълумот оиди муаллиф: Азимов Саидиброҳим Давлатович н.и.ф.-м., дотсенти кафедраи илмҳои иқтисодӣ ва риёзии Муассисаи Давлатии “Донишкадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ”-и Муассисаи Давлатии Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон, телефон: 933-31-06-33, почтаи электрони azimi58@mail.ru

Раҳмонова Саида Намозовна магистранти курси 1-уми ихтисоси таҳсилоти ибтидоии Муассисаи Давлатии “Донишкадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ”-и Муассисаи Давлатии Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон, телефон: 000-40-31-76

Информация об авторе: Азимов Саидиброҳим Давлатович, кандидат физико-математических наук, доцент кафедры экономические и математические науки, Государственного учреждения Международного института Дангары, Государственного учреждения Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. телефон: 933-31-06-33, электронная почта: azimi58@mail.ru

Раҳмонова Саида Намозовна, студентка 1-го курса магистратуры, специализация – начальное образование, Государственного учреждения Международного института Дангары, Государственного учреждения Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. телефон: 000-40-31-76

Information about the author: Azimov Saidibrohim Davlatovich, Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Economic and Mathematical Sciences, State Institution of the International Institute of Dangari, State Institution of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

phone: 933-31-06-33, e-mail: azimi58@mail.ru

Rakhmonova Saida Namozovna, 1st year master's student, specializing in primary education, State Institution of the International Institute of Dangari, State Institution of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. phone: 000-40-31-76

САРМОЯГУЗОРӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

Холов М.Р.

Донишкадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Дар шароити ҷаҳонишавӣи иқтисод ва ташаккулёбии рақобати бозорӣ, масъалаи таъмини рушди устувори комплекси агросаноатӣ ба яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии давлатҳо табдил ёфтааст. Комплекси агросаноатӣ ҳамчун низоми мураккаби истеҳсолӣ, ки соҳаҳои кишоварзӣ, саноатӣ коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, инфрасохтори таъминотӣ ва бозориро фаро мегирад, дар таъмини амнияти озукаворӣ, шӯғли аҳолии деҳот ва суботи иҷтимоӣ нақши калидӣ мебозад. Дар ин замина, сармоягузорӣ ҳамчун механизми асосии таъдиди такрористеҳсол, навсозии фонди асосӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ баромад мекунад.

Моҳияти иқтисодии сармоягузорӣ дар адабиёти илмӣ аз дидгоҳҳои гуногун шарҳ дода мешавад. Тибқи таърифи классикӣ, сармоягузорӣ ин «ҷалб ва ҷойгиркунии захираҳои молиявӣ бо мақсади ба даст овардани фоида ё натиҷаи иҷтимоӣ дар оянда» мебошад [15, с. 89]. Аммо дар шароити иқтисодиёти гузариш, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ҷумлаи онҳост, сармоягузорӣ на танҳо воситаи афзоиши фоида, балки абзори сохторсозӣ ва тағйироти институтсионалӣ низ ба шумор меравад. Чунонки иқтисоддони тоҷик Ф. Шарифов таъкид менамояд, «сармоягузорӣ дар иқтисодиёти миллӣ пеш аз ҳама воситаи таҳкими пояҳои истеҳсолӣ ва ташаккули муҳити устувори соҳибкорӣ мебошад» [15, с. 47].

Дар комплекси агросаноатӣ моҳияти сармоягузорӣ хусусияти дугона дорад: аз як тараф, он ба афзоиши ҳаҷми истеҳсол ва баланд шудани ҳосилнокӣ мусоидат мекунад; аз

ҷониби дигар, ба рушди иҷтимоии деҳот, коҳиши сатҳи камбизоатӣ ва муҳочирати меҳнатӣ таъсир мерасонад. Ин хусусияти иҷтимоӣ-иқтисодӣ боис мегардад, ки арзёбии самаранокии сармоягузорӣ дар ин соҳа танҳо бо нишондиҳандаҳои молиявӣ маҳдуд нагардад. Тавре ки Н. Раҳимов қайд мекунад, «дар бахши кишоварзӣ самаранокии сармоягузорӣ бояд бо назардошти таъсири он ба шуғл, сатҳи зиндагӣ ва устувории иҷтимоӣ арзёбӣ гардад» [8, с. 112].

Аз нуктаи назари назариявӣ, сармоягузорӣ ба рушди комплекси агросаноатӣ дар доираи назарияи рушди устувор, назарияи афзоиши эндогенӣ ва консепсияи амнияти озуқаворӣ таҳлил мегардад. Назарияи афзоиши эндогенӣ таъкид мекунад, ки сармоягузорӣ ба технология, дониш ва инфрасохтор манбаи асосии афзоиши дарозмуддат мебошад [18, с. 95]. Барои бахши агросаноатӣ ин маънои онро дорад, ки ҷалби сармоя ба самти инноватсияҳои агротехникӣ, механиконикунонӣ ва рақамикунонии истеҳсолот омили асосии болоравии ҳосилнокӣ мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисми зиёди аҳоли дар деҳот зиндагӣ мекунад, рушди комплекси агросаноатӣ аҳамияти стратегӣ дорад. Барномаҳои давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ пайваста зарурати ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷиро таъкид менамоянд. Тавре ки дар таҳқиқоти М. Қосимов зикр шудааст, «бе густариши сармоягузориҳои мақсаднок ба инфрасохтори обёрӣ, техникаи муосир ва коркарди маҳсулот, рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ таъмин намегардад» [5, с. 73]. Ин андеша воқеияти амалиро инъикос мекунад, зеро фарсудагавии фонди асосӣ ва маҳдуд будани дастрасӣ ба сармоя яке аз монеаҳои ҷиддии рушди соҳа мебошад.

Таҳлили сохтори сармоягузорӣ нишон медиҳад, ки дар комплекси агросаноатӣ сармоягузорӣ метавонад дар шаклҳои гуногун зоҳир гардад: сармоягузориҳои давлатӣ, хусусӣ, хориҷӣ, мустақим ва портфелӣ. Ҳар яке аз ин шаклҳо дорои хусусиятҳои худ мебошад. Сармоягузориҳои давлатӣ бештар ба рушди инфрасохтор ва дастгирии иҷтимоӣ равона мешавад, дар ҳоле ки сармоягузориҳои хусусӣ ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсол ва даромаднокӣ нигаронида шудааст. Ба андешаи иқтисоддони тоҷик А. Ҳайдаров, «ҳамоҳангсозии сармоягузориҳои давлатӣ ва хусусӣ шартӣ асосии ташаккули занҷираи пурраи арзиш дар комплекси агросаноатӣ мебошад» [13, с. 58].

Моҳияти сармоягузорӣ дар ин соҳа инчунин бо хусусиятҳои табиӣ-иқлимӣ ва мавсимияти истеҳсолот алоқаманд аст. Давраи дарозтари гардиши сармоя, вобастагӣ аз шароити иқлим ва хавфҳои баланд сатҳи номуайяниро афзоиш медиҳанд. Аз ин рӯ, механизмҳои суғуртавӣ, кафолатҳои давлатӣ ва дастрасӣ ба қарзҳои имтиёзнок ҷузъи таркибии сиёсати сармоягузорӣ ба ҳисоб мераванд.

Ҳамин тавр, таҳлили моҳиятии сармоягузорӣ нишон медиҳад, ки он дар рушди комплекси агросаноатӣ на танҳо воситаи молиявӣ, балки механизми тағйироти сохторӣ, иҷтимоӣ ва технологӣ мебошад. Бидуни ташаккули муҳити мусоиди сармоягузорӣ, рушди устувори соҳа ғайриимкон аст. Аз ин ҷост, ки таҳқиқи амиқи нақши сармоягузорӣ дар баланд бардоштани самаранокӣ, диверсификатсияи истеҳсол ва тақвияти амнияти озуқаворӣ аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад.

Таҳлили нақши сармоягузорӣ дар рушди комплекси агросаноатӣ бидуни баррасии динамика, сохтор ва омилҳои институционалии ташаккули он нопурра мемонад. Дар шароити иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки хусусияти аграрӣ дорад ва қисми назарраси аҳоли дар деҳот фаъолият менамояд, ҷалби сармоягузорӣ ба бахши агросаноатӣ на танҳо масъалаи афзоиши истеҳсол, балки масъалаи суботи иҷтимоӣ ва коҳиши вобастагии озуқаворӣ низ мебошад. Тавре ки дар таҳқиқоти иқтисодшиноси тоҷик Б. Набиев зикр шудааст, «устувории рушди иқтисоди миллӣ дар кишварҳои аграрӣ бевосита аз сатҳ ва самаранокии сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ вобаста мебошад» [6, с. 64].

Динамикаи сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатии кишвар дар солҳои охир тамоюли тағйирёбанда дошта, ба омилҳои макроиқтисодӣ, сиёсати бучетӣ ва сатҳи ҷалби сармояи хориҷӣ вобаста мебошад. Дар шароити маҳдудияти захираҳои молиявии дохилӣ, нақши сармоягузориҳои давлатӣ ва грантҳои байналмилалӣ афзоиш ёфтааст. Бо вучуди ин, ҳаҷми

умумии сармоягузорӣ ҳанӯз барои навсозии куллии фонди асосӣ ва чорӣ намудани технологияҳои муосир кофӣ нест. Чунонки М. Саидов таъкид менамояд, «мушкилоти асосӣ на танҳо камии сармоя, балки тақсимои ғайримутаносиби он миёни зерсоҳаҳои комплекси агросаноатӣ мебошад» [10, с. 103].

Яке аз масъалаҳои муҳими таҳлилӣ сохтори сармоягузорӣ мебошад. Дар бисёр мавридҳо маблағгузорӣ бештар ба истеҳсоли ашёи хом равона мегардад, дар ҳоле ки бахши коркарди саноатӣ ва логистикаи бозорӣ сармояи кофӣ ҷалб намекунад. Ин ҳолат боиси коҳиши арзиши иловагӣ дар дохили кишвар мегардад. Ба андешаи иқтисодшиносии тоҷик Д. Абдуллоев, «бидуни ташкили занҷираи пурраи арзиш аз истеҳсол то фурӯш, комплекси агросаноатӣ имкони рушди устуворро аз даст медиҳад» [1, с. 91]. Аз ин рӯ, самаранокии сармоягузорӣ на танҳо аз ҳаҷм, балки аз сохтори он низ вобаста аст.

Омилҳои институционалӣ дар ҷалби сармоягузорӣ нақши ҳалкунанда доранд. Муҳити ҳуқуқӣ, сатҳи шаффофияти идоракунии, дастрасӣ ба қарзҳои дарозмуддат ва ҳифзи ҳуқуқи моликият аз ҷумлаи шароити асосии ғайралоқозии сармоя мебошанд. Тавре ки А. Раҳмонзода таъкид мекунад, «тақмили заминаи меъёрии ҳуқуқӣ ва коҳиши монеаҳои маъмурӣ шартӣ ҷалби сармояи хусусӣ ба бахши агросаноатӣ мебошад» [9, с. 57]. Дар ин замина, ислоҳоти замин, рушди кооператсия ва дастгирии соҳибкории деҳотӣ метавонанд таъсири мусбат расонанд.

Дар муқоиса бо таҷрибаи байналмилалӣ, равшан мегардад, ки кишварҳое, ки ба агросаноат ҳамчун бахши стратегӣ муносибат намудаанд, сиёсати мукаммали сармоягузорию татбиқ кардаанд. Масалан, дар кишварҳои дорои иқтисоди бозорию рушдёфта, сармоягузорӣ ба агросаноат бо дастгирии давлатии суғуртаи хавфҳо, субсидияҳо ва барномаҳои инноватсионӣ ҳамроҳ мебошад. Тибқи таҳқиқоти ФАО, «ҷалби сармоягузорию хусусӣ дар шароити кафолатҳои давлатӣ ва инфрасохтори рушдёфта ба афзоиши устувори истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ мусоидат мекунад» [16, с. 28].

Дар кишварҳои пасошӯравӣ низ таҷрибаи гуногун мушоҳида мегардад. Баъзе давлатҳо тавассути таъсири паркҳои агросаноатӣ ва минтақаҳои озоди иқтисодӣ сармоягузорию ба коркарди маҳсулот равона намудаанд. Ин таҷриба нишон медиҳад, ки сиёсати ҳадафнок метавонад сохтори сармоягузорию ба самти истеҳсоли маҳсулоти дорои арзиши иловагӣ тағйир диҳад. Барои Тоҷикистон, ки дорои захираҳои табиӣ ва иқлими мусоид мебошад, истифодаи чунин моделҳо имконияти диверсификатсияи иқтисодро фароҳам меорад.

Аз нуқтаи назари таҳлили иқтисодии муқоисавӣ, равшан мегардад, ки самаранокии сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ ба се унсурӣ калидӣ вобаста мебошад: мутобикати стратегияи давлатӣ, ғайралоқозии бахши хусусӣ ва сатҳи рушди инфрасохтор. Ҳангоми набудани яке аз ин унсурҳо, низом номунавзӣ мегардад ва самаранокӣ коҳиш меёбад. Аз ин рӯ, сиёсати сармоягузорӣ бояд характери комплексӣ дошта, тамоми занҷираи истеҳсолиро фаро гирад.

Ҳамин тавр, таҳлили динамика ва омилҳои институционалии сармоягузорӣ нишон медиҳад, ки рушди комплекси агросаноатӣ дар Тоҷикистон аз ислоҳоти амиқи сохторӣ, тақмили муҳити сармоягузорӣ ва истифодаи таҷрибаи пешрафтаи байналмилалӣ вобаста мебошад. Минбаъда зарур аст, ки самаранокии иқтисодӣ ва иҷтимоии сармоягузорӣ бо усулҳои микдорӣ ва сифатӣ баррасӣ гардида, таъсири он ба амнияти озуқаворӣ ва рушди устувор арзёбӣ карда шавад.

Арзёбии самаранокии сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ талаб мекунад, ки ба он на танҳо аз дидгоҳи молиявӣ, балки аз нуқтаи назари иҷтимоӣ, сохторӣ ва стратегӣ муносибат карда шавад. Агар сармоягузорӣ танҳо бо меъёри фоидаи кӯтоҳмуддат арзёбӣ гардад, мо моҳияти воқеии таъсири онро ба рушди деҳот, амнияти озуқаворӣ ва устувории иқтисодӣ нодида мегирем. Тавре ки иқтисодшиносии тоҷик З. Зокиров таъкид мекунад, «самаранокии сармоягузорӣ дар бахши аграрӣ бояд дар доираи манфиати ҷамъиятӣ ва таъсири дарозмуддат арзёбӣ гардад» [3, с. 119].

Аз ҷиҳати микдорӣ, самаранокии сармоягузорӣ бо нишондиҳандаҳое чун ҳаҷми афзоиши истеҳсол, сатҳи ҳосилнокиӣ, даромаднокии субъектҳои хоҷагидорӣ ва коҳиши

харочоти воҳиди маҳсулот чен карда мешавад. Бо вучуди ин, дар комплекси агросаноатӣ ин нишондиҳандаҳо бо омилҳои табиӣ ва мавсимӣ саҳт алоқаманданд. Давраи гардиши сармоя дар соҳаи кишоварзӣ тӯлонитар буда, сатҳи хавф баланд мебошад. Аз ин рӯ, истифодаи усулҳои классикии арзбӣ, аз ҷумла нишондиҳандаи «арзиши ҷории ҳолис» ва «меъёри даромаднокии дохилӣ», бояд бо назардошти хавфҳои иқлимӣ ва институтсионалӣ мутобик карда шавад. Чунонки дар таҳқиқоти Ҳ. Каримов зикр мегардад, «бе ворид намудани коэффицентҳои ислоҳии хавф, натиҷаи арзбӣи лоиҳаҳои аграрӣ метавонад ғайривоқеъ бошад» [4, с. 88].

Аз ҷиҳати сифатӣ, таъсири сармоягузорӣ ба тағйироти сохторӣ аҳамияти махсус дорад. Ҷалби сармоя ба зерсоҳаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ имкон медиҳад, ки арзиши иловагӣ дар дохили кишвар эҷод гардад. Ин раванд на танҳо даромади истеҳсолкунандагонро зиёд мекунад, балки ба диверсификатсияи иқтисод низ мусоидат менамояд.

Нақши сармоягузорӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ низ бояд ба таври амиқ таҳлил гардад. Амнияти озуқаворӣ на танҳо дастрасии ҷисмонӣ ба маҳсулот, балки қобилияти иқтисодии аҳоли барои харидории онро низ дар бар мегирад. Сармоягузорӣ ба баланд бардоштани ҳосилнокӣ, тақмили инфрасохтори нигоҳдорӣ ва коҳиши талафоти баъдихосилотӣ метавонад сатҳи худкифои озуқавориро афзоиш диҳад. Илова бар ин, сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ таъсири иҷтимоӣ дорад. Бахши кишоварзӣ дар Тоҷикистон манбаи асосии шуғли аҳолии деҳот ба шумор меравад. Ҷорӣ намудани технологияҳои муосир, ташкили корхонаҳои коркард ва рушди кооператсия метавонад сатҳи шуғли расмиро афзоиш дода, муҳочирати меҳнатиро коҳиш диҳад. Тавре ки Ш. Сафарзода қайд менамояд, «сармоягузориҳои самаранок дар деҳот омили коҳиши нобаробарии минтақавӣ ва таҳкими суботи иҷтимоӣ мебошад» [11, с. 61].

Бо вучуди ин, бояд таъкид кард, ки на ҳар як сармоягузорӣ ба натиҷаи мусбат мерасонад. Агар сиёсати сармоягузорӣ бидуни таҳлили дақиқи бозор, иқтидори истеҳсолӣ ва талаботи истеъмоли амалӣ гардад, хавфи самаранок набудани лоиҳаҳо афзоиш меёбад. Таҷрибаи баъзе кишварҳо нишон медиҳад, ки сармоягузориҳои беасоси давлатӣ метавонад ба изофанақшакашӣ ва истифодаи ғайрисамаранокӣ захираҳо оварда расонад. Аз ин рӯ, зарурати ҷамоҳангсозии стратегияҳои давлатӣ бо механизмҳои бозорӣ ба миён меояд.

Ҳамин тавр, самаранокӣ сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ падидаи бисёрҷанба мебошад. Он на танҳо ба афзоиши нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, балки ба таҳкими амнияти озуқаворӣ, рушди иҷтимоӣ ва диверсификатсияи иқтисоди миллӣ мусоидат мекунад. Дар шароити тағйирёбии босуръати муҳити иқтисодии ҷаҳонӣ ва афзоиши таҳдидҳои иқлимӣ, масъалаи тақмили сиёсати сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ ба сатҳи афзалиятнокии стратегияи давлатӣ мебарояд. Агар то имрӯз сармоягузорӣ бештар ҳамчун воситаи дастгирии истеҳсол арзбӣ мегардид, имрӯз он бояд ҳамчун механизми тағйироти сохторӣ, технологӣ ва институтсионалӣ баррасӣ шавад. Бе чунин муносибати системавӣ рушди устувори комплекси агросаноатӣ танҳо шиор менамояд. Тавре ки иқтисодшиноси тоҷик Қ. Ҷабборов таъкид мекунад, «сиёсати сармоягузорӣ дар бахши аграрӣ бояд ба гузариш аз модели экстенсивӣ ба модели интенсивӣ ва инноватсионӣ равона гардад» [14, с. 74].

Самти аввалини тақмил ташаккули муҳити институтсионии мусоид мебошад. Ин муҳит бояд шаффофӣ, кафолати ҳуқуқи молиявӣ, суботи меъёрии ҳуқуқӣ ва дастрасии баробар ба захираҳои молиявиро таъмин намояд. Таҷриба нишон медиҳад, ки ҳатто дар шароити маҳдудияти сармоя, агар муҳити ҳуқуқӣ бозғатимод бошад, сармоягузориҳои хусусӣ фаъол мегардад. Ба андешаи Л. Давлатова, «эғтимод омили асосии ҳаракати сармоя мебошад; бе эғтимод, ҳатто имтиёзҳои андозӣ низ натиҷаи дилхоҳ намедиҳанд» [2, с. 98].

Самти дуюм диверсификатсияи манбаъҳои сармоягузорӣ мебошад. Тақия танҳо ба бучети давлатӣ ё қарзҳои хориҷӣ устувор нест. Зарур аст, ки бозори молиявӣ дохилӣ, аз ҷумла қарзҳои дарозмуддати бонкӣ, лизинг, фондҳои рушди деҳот ва механизмҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ густариш ёбанд. Механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ

метавонад барои татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ, аз ҷумла сохтмони анборҳои муосир, марказҳои логистикӣ ва корхонаҳои коркарди маҳсулот, замина фароҳам оварад. Чунонки Н. Холмуродов қайд мекунад, «шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ воситаи муттаҳидсозии манфиатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар доираи як лоиҳаи сармоягузорӣ мебошад» [12, с. 55].

Самти сеюм афзалият додан ба сармоягузориҳои инноватсионӣ мебошад. Чорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, системаи обёрии сарфакорона, тухмии серхосил ва механиконикунонии муосир метавонад ҳосилнокиро ба таври назаррас боло барад. Дар ин замина, робитаи илм ва истеҳсолот аҳамияти калидӣ дорад. Агар натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ ба истеҳсол ворид нагарданд, сармоягузорӣ ба илм низ самаранок намешавад. Ба гуфтаи М. Назарзода, «ҳамгироии муассисаҳои илмӣ бо субъектҳои хоҷагидорӣ шартҳои асосии рушди инноватсионии комплекси агросаноатӣ мебошад» [7, с. 83].

Самти чорум тақмили низоми мониторинг ва арзёбии лоиҳаҳои сармоягузорӣ мебошад. Набудани назорати муассир метавонад боиси истифодаи ғайрисамараноки захираҳо гардад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ дар маҷмӯъ арзёбӣ шаванд. Ин раванд бояд шаффоф буда, бо иштироки мутахассисони мустақил амалӣ гардад. Танҳо дар ин сурат эътимоди сармоягузoron ва ҷомеа ба сиёсати давлатӣ таҳким меёбад.

Дар баробари ин, масъалаи устувории экологӣ низ набояд нодида гирифта шавад. Сармоягузорӣ ба комплекси агросаноатӣ бояд бо принципҳои ҳифзи муҳити зист мутобик бошад. Истифодаи оқилонаи захираҳои об, коҳиши эрозияи хок ва чорӣ намудани технологияҳои «сабз» на танҳо ба ҳифзи табиат, балки ба баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот мусоидат менамояд. Дар натиҷаи таҳлили анҷомёфта метавон хулоса кард, ки сармоягузорӣ дар рушди комплекси агросаноатӣ нақши бисёрҷанба дорад: он воситаи навсозии технологӣ, механизми диверсификатсияи иқтисодӣ, омили таъмини амнияти озуқаворӣ ва абзори таҳкими суботи иҷтимоӣ мебошад. Аммо самаранокии он танҳо дар сурате таъмин мегардад, ки сиёсати сармоягузорӣ дорои характери комплексӣ, илмӣ асоснок ва мутобик ба шароити миллӣ бошад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев Д. С. Иқтисодиёти аграрӣ [матн] / Д. С. Абдуллоев. — Душанбе: Ирфон, 2018. — 256 с.
2. Давлатова Л. Ҳ. Асосҳои сиёсати сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [матн] / Л. Ҳ. Давлатова. — Душанбе: Дониш, 2019. — 312 с.
3. Зокиров З. М. Самаранокии иқтисодӣ ва роҳҳои баланд бардоштани он дар соҳаи кишоварзӣ [матн] / З. М. Зокиров. — Душанбе: Маориф, 2020. — 284 с.
4. Каримов Ҳ. Р. Идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ [матн] / Ҳ. Р. Каримов. — Душанбе: Ирфон, 2018. — 240 с.
5. Қосимов М. Ҷ. Рушди комплекси агросаноатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ [матн] / М. Ҷ. Қосимов. — Душанбе: Дониш, 2019. — 298 с.
6. Набиев Б. А. Иқтисодиёти миллӣ [матн] / Б. А. Набиев. — Душанбе: Ирфон, 2019. — 344 с.
7. Назарзода М. Т. Инноватсия ва рушди соҳаи аграрӣ [матн] / М. Т. Назарзода. — Душанбе: Дониш, 2022. — 276 с.
8. Раҳимов Н. С. Танзими давлатии иқтисоди аграрӣ [матн] / Н. С. Раҳимов. — Душанбе: Маориф, 2020. — 301 с.
9. Раҳмонзода А. И. Муҳити сармоягузорӣ ва омилҳои ташаккули он [матн] / А. И. Раҳмонзода. — Душанбе: Ирфон, 2020. — 223 с.
10. Саидов М. Ҳ. Ислоҳоти иқтисодӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ [матн] / М. Ҳ. Саидов. — Душанбе: Дониш, 2021. — 267 с.
11. Сафарзода Ш. К. Рушди иҷтимоии деҳот ва сиёсати давлатӣ [матн] / Ш. К. Сафарзода. — Душанбе: Ирфон, 2022. — 214 с.
12. Холмуродов Н. П. Шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар иқтисодиёт [матн] / Н. П. Холмуродов. — Душанбе: Дониш, 2020. — 248 с.

13. Ҳайдаров А. М. Сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ [матн] / А. М. Ҳайдаров. — Душанбе: Дониш, 2021. — 245 с.
14. Ҷабборов Қ. А. Рушди устувори иқтисодӣ ва сиёсати сармоягузорӣ [матн] / Қ. А. Ҷабборов. — Душанбе: Маориф, 2021. — 290 с.
15. Шарифов Ф. А. Сармоягузорӣ ва рушди иқтисодӣ [матн] / Ф. А. Шарифов. — Душанбе: Дониш, 2018. — 280 с.
16. FAO. Agricultural Investment and Productivity in Developing Countries [матн]. — Rome: FAO, 2017. — 142 p.
17. Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money [матн] / J. M. Keynes. — London: Macmillan, 1936. — 403 p.
18. Romer P. Endogenous Technological Change [матн] // Journal of Political Economy. — 1990. — Vol. 98. — P. 71–102.

Фишурда

Дар мақола моҳияти иқтисодии сармоягузорӣ ва нақши он дар рушди комплекси агросаноатӣ дар шароити иқтисодиёти милли баррасӣ мегардад. Сармоягузорӣ ҳамчун омили навсозии технологӣ, тағйироти сохторӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ таҳлил шудааст. Динамика ва сохтори сармоягузорӣ дар комплекси агросаноатӣ бо назардошти омилҳои институтсионалӣ ва иҷтимоӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Самаранокии иқтисодӣ ва иҷтимоии сармоягузорӣ бо истифода аз равишҳои муқоисавӣ арзёбӣ гардидааст. Дар асоси таҳлил пешниҳоди илмӣ-амалӣ ҷиҳати тақмили сиёсати сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ироа шудаанд.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, комплекси агросаноатӣ, амнияти озуқаворӣ, рушди устувор, самаранокии иқтисодӣ, сиёсати давлатӣ, муҳити сармоягузорӣ.

Аннотация

В статье рассматриваются экономическая сущность инвестиций и их роль в развитии агропромышленного комплекса в условиях национальной экономики. Инвестиции анализируются как фактор технологической модернизации, структурных преобразований и обеспечения продовольственной безопасности. Исследуются динамика и структура инвестиционных потоков с учетом институциональных и социальных факторов. Экономическая и социальная эффективность инвестиций оценивается на основе сравнительного анализа. По результатам исследования сформулированы научно-практические рекомендации по совершенствованию инвестиционной политики Республики Таджикистан.

Ключевые слова: инвестиции, агропромышленный комплекс, продовольственная безопасность, устойчивое развитие, экономическая эффективность, государственная политика, инвестиционная среда.

Annotation

The article examines the economic essence of investment and its role in the development of the agro-industrial complex within the national economy. Investment is analyzed as a key factor of technological modernization, structural transformation, and food security. The dynamics and structure of investment flows are studied with consideration of institutional and social factors. The economic and social efficiency of investments is assessed through a comparative analytical approach. Based on the findings, scientific and practical recommendations are proposed to improve the investment policy of the Republic of Tajikistan.

Keywords: investment, agro-industrial complex, food security, sustainable development, economic efficiency, state policy, investment environment.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холов Маҳмадсаид Раҳимович — омӯзгори, кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷӣ Муассисаи Давлатии “Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ”-и Муассисаи Давлатии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон Телефон: +992 903404636

Сведения об авторе: Холов Махмадсаид Рахимович — преподаватель, кафедры финансов, таможенного дела, права и иностранных языков Государственного учреждения «Международный институт Дангара» Государственного учреждения «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана».

Телефон: +992 903404636

Information about the Author: Kholov Mahmadsaid Rahimovich — Lecturer at the Department of Finance, Customs, Law and Foreign Languages of the State Institution “Dangara International Institute” of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Phone: +992 903404636

УДК 334.012.64:005.334(575.3)

ТАШАККУЛИ НИЗОМИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ИДОРАКУНИИ ТАВАККАЛ ДАР ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Зарипова Г. А.

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки иқтисодиёт дар марҳалаи гузариш ба саноатикунӣ босуръат қарор дорад, муҳити соҳибкорӣ бештар ба омилҳои гуногуни хавфнок - аз ҷумла хавфҳои молиявӣ, ҳуқуқӣ, бозорӣ, истеҳсоли ва технологӣ - дучор мегардад. Омилҳои мазкур на танҳо имкониятҳои рушди соҳибкоронро маҳдуд мекунад, балки дар сурати идора нашудан, метавонанд ба коҳиши фаъолияти сармоягузорӣ, пастшавии эътимод ба муҳити соҳибкорӣ ва сустшавии раванди рушди иқтисодии кишвар низ таъсир расонанд. Ба ин хотир, ташкили низоме зарур аст, ки бо истифода аз механизмҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, таҳлилий ва иттилоотӣ таваккалхоро муайян, баҳодиҳӣ, гурӯҳбандӣ ва идора намояд.

Дар заминаи илмӣ яке аз аввалин таҳлилгарони табиати таваккал Ф. Найт ба шумор меравад. Ӯ дар асари маъруфи худ “Risk, Uncertainty and Profit” таваккалро на ҳамчун хатар, балки ҳамчун омиле, ки ба соҳибкор имкони ба даст овардани фоидаи иловагиро медиҳад, шарҳ додааст: «Таваккал як ҷузъи ҷудонашавандаи фаъолияти соҳибкорӣ буда, соҳибкор маҳз барои гирифтани таваккал соҳиби фоидаи соҳибкорӣ мегардад». [9, с.32] Ин ақида дар таҳияи модели институтсионалии идоракунии таваккал муҳим аст, зеро ноустуворӣ ва номаълумии бозорро пурра бартараф кардан имкон надорад, аммо онҳоро идора ва ба фоида табдил додан мумкин аст.

Ташаккули низоми институтсионалии идоракунии таваккал дар фаъолияти соҳибкорӣ ба як қатор қоидаҳои илмӣ таъя мекунад, ки онҳо дар рушди иқтисоди бозорӣ, назарияи таваккалшиносӣ, иқтисоди институтсионалӣ ва идоракунии стратегӣ ҷойгоҳ доранд. Фаҳмиши илмӣ таваккал ва механизмҳои идоракунии он аз заминаи назариявие оғоз мешавад, ки олимони классикӣ ва муҳаққиқони муосир пешниҳод кардаанд.

Таҳқиқгари ватанӣ С.Н. Амонов дуруст қайд менамояд, ки “Дар иқтисоди бозорӣ раванди қабули қарорҳои сармоягузорӣ дар ҳамаи сатҳҳои идоракунӣ дар ҷунин шароит сурат мегирад, ки натиҷаи ниҳонӣ фаъолият пешакӣ маълум нест. Ин ҳолат боиси пайдо шудани норавшанӣ ва номуайянӣ мегардад ва, мувофиқан, сатҳи таваккал меафзояд, яъне эҳтимоли нокомӣ ва ба вучуд омадани талафоти меафзояд, омадани талафоти ғайриҷашмдошт зиёд мешавад”. [2, с.1]

П. Самуэлсон таваккалро ҳамчун ҷузъи ногузири иқтисоди бозорӣ арзёбӣ намуда, таъкид мекунад, ки коҳиши он танҳо тавассути фаъолияти институтҳои иқтисодӣ – бозор, суғурта, қонунгузорӣ ва танзими давлатӣ имконпазир мебошад. Ин андеша нишон медиҳад, ки идоракунии таваккал дорои хусусияти институтсионалӣ буда, самаранокӣ он ба рушди механизмҳои институтсионалии иқтисодӣ вобаста аст.

Аз нуктаи назари иқтисоди институтсионалӣ, тавре Дуглас Норт, ҷоизадори Нобел, қайд мекунад: «Институтҳо қоидаҳои бозӣ дар ҷамъият мебошанд, ки ноустувории иқтисодӣ ва сиёсии амалиётҳои иқтисодиро коҳиш медиҳанд». [10, с.7] Татбиқи ин назария ба соҳаи соҳибкорӣ нишон медиҳад, ки: бидуни институтҳои устувор, механизмҳои ҳуқуқӣ,

инфрасохтори иттилоотӣ, низоми мониторинг ва пешгӯии хавф ва идоракунии таваккал дар сатҳи миллӣ вучуд дошта наметавонад.

Дар пажӯҳиши олимони ватанӣ инчунин зарурати мутобиқ кардани моделҳои ҷаҳонӣ ба хусусиятҳои иқтисоди миллии кишварҳои рӯ ба рушд таъкид мегардад. Муҳити соҳибкорӣ дар Тоҷикистон пур аз хавфҳои институтсионалӣ, ҳуқуқӣ ва бозорӣ мебошад ва ташкили системаи миллии идоракунии таваккал як зарурати объективӣ шудааст. Дар кишварҳои Осиёи Марказӣ масъалаи таваккал бештар хусусияти институтсионалӣ дорад, зеро норасоии маълумот, ноустувории сиёсати иқтисодӣ ва нокифоягии механизмҳои дастгирӣ фаъолиятро хавфнок мегардонад. Ин натиҷаҳо барои таҳияи модели институтсионалии Тоҷикистон хеле мувофиқанд.

Дар истилоҳ ва мафҳуми идоракунии таваккал мафҳуми таваккал чунин омадааст: «Таваккал - ин натиҷаи таъсири номуайяни ба расидан ба ҳадафҳои гузошташуда мебошад». [6, с. 11] Ин мафҳум таваккалро ҳамчун паёмад мефаҳмонад, на танҳо ҳолат ё амалиёт. Яъне ҳар вақте ки муҳит номуайян аст - тағйирёбии бозор, номаълумии сиёсӣ, камбудии маълумот, хавфи молиявӣ ё ҳуқуқӣ - ин номуайянии беруна метавонад ба иҷрои нақша, барнома ё ҳадафи соҳибкорӣ ҳалал расонад.

Идоракунии таваккал дар фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир яке аз самтҳои муҳим ва афзалиятноки сиёсати иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Рушди босуръати соҳибкорӣ, воридшавии технологияҳои рақамӣ, тағйирёбии муҳити ҳуқуқӣ ва густариши муносибатҳои бозорӣ зарурати ташаккули низоми муассири идоракунии таваккалро тақозо менамояд. Бо вучуди ин, вазъи ҷорӣ ин соҳа нишон медиҳад, ки механизми идоракунии таваккал дар аксари корхонаҳо ва субъектҳои хоҷагидорӣ ҳанӯз ба сатҳи институтсионалии мутобиқ ба меъёрҳои байналмилалӣ нарасидааст.

Дар маҷмӯъ, вазъи ҷорӣ идоракунии таваккал дар фаъолияти соҳибкорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки низом ҳанӯз ба сатҳи институтсионалии мутобиқ ба стандартҳои байналмилалӣ нарасидааст. Бо вучуди тадбирҳои давлатӣ ва ислоҳоти иқтисодӣ, барои ташкили низоми муассири идоракунии таваккал зарур аст:

- стандартҳои ягона ва инфрасохтори танзимгарӣ таҳия гардад;
- ба соҳибкорон дастрасӣ ба воситаҳои таҳлили хавф фароҳам шавад;
- мутахассисони соҳавӣ омода шаванд;
- механизмҳои назорат ва мониторинги хавф дар сатҳи корпоративӣ ҷорӣ карда шавад.

Ин ҳама нишон медиҳад, ки зарурати ташкили низоми институтсионалии идоракунии таваккал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва илмӣ қавӣ дорад.

Дар шароити рушди босуръати иқтисодӣ ва рақобати шадид дар бозорҳои байналмилалӣ, ташкили низоми институтсионалии идоракунии таваккал ба як омилӣ калидии таъмини устувории соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфтааст. Ҳар қадар ки иқтисод рушд мекунад ва муносибатҳои бозорӣ амиқ мешаванд, ҳамон қадар таваккалҳои шаклҳои мураккабтар мегиранд ва зарурати танзими онҳо аз сатҳи фардӣ ба сатҳи институтсионалӣ бештар мегардад. Идоракунии таваккал на танҳо фаъолияти дохилии ҳар як корхона, балки самти муҳими сиёсати давлатӣ мебошад, зеро сатҳи таҳаммулпазирии таваккал дар иқтисод нишондиҳандаи муҳими қобилияти рақобатпазирӣ ва ҷалби сармоягузори ба ҳисоб меравад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти вобаста ба таваккал бештар ба набудани инфрасохтори институтсионалӣ, норасоии маълумоти бозьтимод, механизмҳои номукаммали ҷимояи ҳуқуқии субъектҳои хоҷагидорӣ ва дастгоҳи сусти таҳлили хавфҳо марбут аст. Соҳибкорон аксар вақт дар муҳити дорои тағйирёбии зуд қарор мегиранд, ки бо хавфҳои молиявӣ, бозорӣ, ҳуқуқӣ, технологӣ ва амалиётӣ алоқаманд аст ва маҳз набудани низоми муназзами идоракунии таваккал онҳоро ба қабули қарорҳои ноустувор водор месозад. Дар чунин ҳолат, ташкили низоми институтсионалии идоракунии таваккал на танҳо як ниёзи илмӣ, балки зарурати иқтисодӣ ва сиёсати стратегии давлат мебошад.

Таҳлили таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки рушди механизмҳои идоракунии таваккал танҳо дар сурати мавҷудияти асосҳои ҳуқуқӣ, институтҳои дастгирӣ,

марказҳои таҳлили хавфҳо, низоми баҳодихии стандартӣ ва мақомоти масъули ҳамоҳангсоз имконпазир аст. Ин институтҳо на танҳо ҳифзи соҳибкоронро таъмин мекунанд, балки ба рушди бозори сармоя, коҳиши хавфи қарзӣ, устувории низоми бонкӣ ва ҷалби сармоягузори хориҷӣ мусоидат мекунанд.

Дар Паёми Пешвои миллат пайваста ба зарурати тақмили низоми идоракунии иқтисод, паст кардани хавфҳои фаъолият, беҳсозии муҳити сармоягузорӣ ва баланд бардоштани устувории соҳибкорон таъкид карда мешавад. Дар ин замина, тақмили механизмҳои идоракунии таваккал ҳамчун ҷузъи муҳимтарини сиёсати давлатӣ ҷои махсус дорад. Бо дарназардошти мураккабшавии муносибатҳои бозорӣ ва вусъати иқтисоди рақамӣ, талаботи нав ба низоми муосири идоракунии таваккал ба миён омадааст, ки бидуни таҳкими асосҳои институтсионалӣ амалӣ намуданаш ғайриимкон аст.

Ҳамин тавр, пас аз таҳлили пажӯҳиши мазкур метавон чунин хулосагирӣ намуд, ки таҳлили муфассали назарияҳои классикӣ ва муосири таваккал нишон медиҳад, ки зарурияти ташкили низоми институтсионалии идоракунии таваккал дар фаъолияти соҳибкорӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳислати стратегӣ касб намудааст. Дар шароите, ки иқтисоди кишвар ба марҳилаи саноатикунонии босуръат ворид шудааст, механизми анъанавии идоракунии хавфҳо дигар ҷавобгӯи талаботи бозори муосир нест. Таваккал на танҳо падидаи иқтисодӣ, балки категорияи институтсионалӣ мебошад, ки идоракунии он бе заминаи ҳуқуқӣ, иттилоотӣ ва ташкилӣ ғайримутамарказ ва ғайрисамаранок мегардад. Аз ҳамин ҷиҳат, ташкили модели сесатҳа имкон медиҳад, ки сатҳи идоракунии таваккал аз дараҷаи инфиродӣ ва дохиликорхонагӣ ба сатҳи бозори миллий интиқол ёфта, таъсири омилҳои муҳити соҳибкорӣ ба таври устувор коҳиш ёбад.

АДАБИЁТ

1. Абчук В.А. Риск в бизнесе, менеджменте и маркетинге / В.А. Абчук. - СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2006. – С. 24.
2. Амонов С.Н. Организационный механизм управления инвестиционными рисками в промышленности Республики Таджикистан / С.Н. Амонов – дисс. канд. экон. наук. Душанбе, 2010. – С. - 1.
3. Иванов А.А. Риск-менеджмент: учебно-методический комплекс / А.А. Иванов, С.Я. Олейников, С.А. Бочаров. - М.: Изд. Центр ЕАОИ, 2012. – С. 9.
4. Иншаков О.В. Институтция и институт: проблемы категориальной дифференциации и интеграции, ЭНСР. - 2010. - №3(50). - С. 26-38
5. Международный стандарт ISO 31000:2018 Риск менеджмент - принципы и руководство. Для учебных целей. С. 10 с.; <https://certgroup.org/wp-content/uploads/2021/01/iso-31000-2018.pdf>, открытый сайт. Дата обращение 02.12.2025.
6. Менеджмент риска. Термины и определения: ГОСТ 51897-2011 / Руководство ISO 73:2009. - Введ. 2012-12-01. М.: Стандартиформ, 2012. - С. 11.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. шаҳри Душанбе 28.12.2024 12.26
8. Фомичев А.Н. Риск-менеджмент: учебник / А.Н. Фомичев. - М.: Дашко и Ко, 2012. – С. 11.
9. Knight F.H. Risk, Uncertainty and Profit. Boston MA: Hart, Schaffner and Marx; Houghton Mifflin, 1921, p. 32.
10. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge, Cambridge University Press., 1993, p. 7.
11. Samuelson P., “Economics” 1970, p. 412

Фишурда

Мақолаи мазкур ба масъалаи ташаккули низоми институтсионалии идоракунии таваккал дар фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар шароити саноатикунонии босуръат ва густариши муносибатҳои бозорӣ, фаъолияти соҳибкорӣ ба омилҳои гуногуни хавфнок дучор мегардад, ки ба устувории иқтисодӣ ва ҷалби

сармоягузорӣ таъсири манфӣ мерасонанд. Дар мақола асосҳои назариявии таваккал, аз ҷумла назарияҳои олимони классикӣ ва муосир мавриди таҳлил қарор гирифта, зарурати идоракунии институтсионалии таваккал асоснок карда мешавад. Ҳамчунин, вазъи ҷорӣ идоракунии таваккал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ гардида, мушкилоти асосӣ, аз ҷумла норасоии инфрасохтори институтсионалӣ, камбудии маълумоти боэътимод ва нокифоягии механизмҳои ҳуқуқӣ муайян карда шудаанд. Дар натиҷа, самтҳои асосии такмили низоми идоракунии таваккал, аз ҷумла ташкили модели сесатҳа, таҳкими заминаҳои ҳуқуқӣ ва рушди инфрасохтори таҳлилий пешниҳод мегарданд.

Калидвожаҳо: таваккал, идоракунии таваккал, низоми институтсионалӣ, соҳибкорӣ, саноатикунонӣ, муҳити сармоягузорӣ, хавфҳои иқтисодӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аннотация

Данная статья посвящена вопросам формирования институциональной системы управления рисками в предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан. В условиях ускоренной индустриализации и развития рыночных отношений предпринимательская деятельность сталкивается с различными видами рисков, которые оказывают негативное влияние на устойчивость экономики и инвестиционную привлекательность страны. В статье проанализированы теоретические основы риска, включая подходы классических и современных ученых, и обоснована необходимость институционального управления рисками. Также дана оценка текущего состояния системы управления рисками в Республике Таджикистан, выявлены основные проблемы, такие как недостаточное развитие институциональной инфраструктуры, дефицит достоверной информации и несовершенство правовых механизмов. В результате предложены основные направления совершенствования системы управления рисками, включая внедрение трехуровневой модели, укрепление правовой базы и развитие аналитической инфраструктуры.

Ключевые слова: риск, управление рисками, институциональная система, предпринимательство, индустриализация, инвестиционная среда, экономические риски, Республика Таджикистан

Abstract

This article examines the formation of an institutional risk management system in entrepreneurial activity in the Republic of Tajikistan. Under conditions of accelerated industrialization and the expansion of market relations, entrepreneurial activity is exposed to various types of risks that negatively affect economic stability and investment attractiveness. The paper analyzes the theoretical foundations of risk, including the approaches of classical and modern scholars, and substantiates the need for institutional risk management. It also assesses the current state of risk management in the Republic of Tajikistan, identifying key challenges such as underdeveloped institutional infrastructure, lack of reliable information, and insufficient legal mechanisms. As a result, the main directions for improving the risk management system are proposed, including the implementation of a three-level model, strengthening the legal framework, and developing analytical infrastructure.

Keywords: risk, risk management, institutional system, entrepreneurship, industrialization, investment environment, economic risks, Republic of Tajikistan

Маълумот дар бораи муаллиф: Зарипова Гулнисо Абдуллоҷоновна – ассистенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, 734055. Тел. (+992) 901211903;

Сведения об авторе: Зарипова Гулнисо Абдуллоджоновна – ассистент кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055. Тел.: (+992) 901211903;

Information about the author: Zaripova Gulniso Abdullojonovna – Assistant of the Department of Economic Theory, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, 734055. Tel.: (+992) 901211903.

ШАКЛҲОИ МАЪМУРӢ - ҲУҚУҚИИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

Раҳимова Дилбар

Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ

Идоракунии давлатӣ ҳамчун шакли фаъолияти давлатӣ худ аз худ амалӣ намегардад. Зеро амалишавии идоракунии давлатӣ ҳама вақт дар шакли муайян ва мушаххаси амалҳои алоҳида ифода меёбад, ки ин амалҳо дар навбати худ мазмун, самт ва тартиби амалишавии идоракунии давлатиро аз ҷониби субъектони он, яъне мақомоти давлатӣ ифода менамоянд. Гуфтаҳои мазкур дар навбати худ нисбати фаъолияти мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ низ тааллуқ доранд, ки онҳо амалишавии ҳамаҷуза ва ғуноғуни идоракунии давлатиро таъмин мекунанд.

Таҳлилҳои боло ба тадқиқотчиёни идоракунии давлатӣ имкон медиҳад моҳияти мафҳуми идоракунии давлатиро муайян намуда, таснифи илмӣ - амалии махсуси шакли идоракунии давлатиро ба амал бароранд. Аз ин ҷо мафҳуми шакл дар маънидодкунии умумии илмӣ одатан ба таври табиӣ ба мафҳуми дигари ҳаммаъно - *мазмун* алоқамандии зиҷ дорад, ки дар маънои мазкур дар зерин мафҳуми шакл пеш аз ҳама ин ва ё он намуди тартиби амалишавӣ ва ифодаёбии мазмун фаҳмида мешавад. Ҳангоми нисбат додани шакл ба ҳокимияти иҷроия вай тарзи зоҳир гардидани мазмуни хислати ҳокимиятӣ - давлатии ҳокимияи иҷроияро ифода намуда, тамоми ҳамаи сифатҳои (пеш аз ҳама сифатҳои ҳуқуқӣ) дар назар дорад, ки ин сифатҳо ҳокимияти иҷроияро ҳамчун шоҳаи ягона ва алоҳидаи ҳокимияти давлатӣ хусусиятнок мекунанд. Вобаста ба ин ҳар як мақомоти ҳокимияти иҷроия ва ё намоёндаи ваколатдори он (шаҳси мансабдор) дар доираи ваколатҳои ҳокимиятӣ - давлатии нисбати онҳо мустақкам карда шуда имкон доранд дар ин ва ё он ҳолати мушаххас дар ин ва ё он шакл амал намуда, қарорҳои ҳокимиятӣ - давлатиро қабул намоёнд, масалан, ҷарима намудани шахс аз тарафи намоёндагони Хадамоти давлатии зиддисўхтор ҳангоми вайрон карда шудани қоидаҳои зиддисўхтор. Вобаста ба ин аз тарафи субъектони ваколатдори ҳокимияти иҷроия дар амалия татбиқ карда шудани чунин имконият аз тарафи онҳо ба таври ҳатмӣ содир карда шудани амалҳои муайяни фаъл, ба монанди қабули қарор, баррасӣ карда шудани муроҷиати шаҳрвандон ва ҷорачўй карда шудани он, ба амал бароварда шудани амалҳои бақайдгирии давлатӣ ва контролӣ - назоратӣ ва амсоли инҳоро дар назар дорад, ки амалҳои мазкур мазмуни функсияи идоракунӣ - давлатиро ифода менамоянд. Аз ин ҷо дар амалҳои мазкур пеш аз ҳама ваколатҳои давлатӣ - ҳокимиятии субъектони ваколатдори ҳокимияи иҷроия амалӣ карда мешаванд. Муқаррароти мазкур бошад дар навбати худ саволеро ба миён меорад: содир карда шудани амалҳои давлатӣ - ҳокимиятӣ чиро дар назар дорад? Ба фикру андешаи яке аз олимони шинохтаи Федератсияи Россия, намоёндаи барҷастаи ҳуқуқи маъмурӣ Козлов Ю.М. аз тарафи субъектони ваколатдори ҳокимияти иҷроия содир карда шудани амалҳои давлатӣ - ҳокимиятӣ нисбати онҳо шаклҳои муайяни ифодаёбии берунаро мансуб менамояд[1, с 254].

Ҳокимияти давлатӣ дар муносибатҳои ғуноғуни ҷамъиятӣ бояд ба таври дахлдор амал намуда, аз арзи ҳастӣ намудани худ шаҳодат диҳад. Аз ин ҷо ҳокимияти давлатӣ дар раванди амалишавии худ ба дастгоҳе эҳтиёҷ пайдо менамояд, ки дастгоҳи мазкур ба шоҳаҳои ҳокимияти давлатӣ хислати мўътадилиро медиҳад. Вобаста ба ин ҳокимияти давлатӣ ба таври худкор амалӣ нагардида, ҳама вақт дар намудҳои ғуноғуни амалҳои мушаххас, ки мазмуну моҳият ва самтҳои амалишавии фаъолияти субъектони идоракунии давлатӣ, яъне мақомоти дахлдори давлатиро ифода менамоянд, зоҳир мегардад[2, с 254]. Мутобиқ ба ин он чиз қобили қабул аст, ки ҳангоми нисбати ҳокимияти иҷроия нисбат дода шудани шакл вай тарзи зоҳиршавии мазмуни давлатӣ - ҳуқуқии ҳокимияти иҷроияро дар назар дорад[3, с 79].

Амалишавии ҳокимияти иҷроия пеш аз ҳама инъикос карда шудани механизми онро талаб менамояд, ки бо кўмаку мадади он вазифа ва функсияи ҳокимияти иҷроия метавонад дар фаъолияти амалии идоракунӣ - давлатӣ татбиқ карда шаванд. Бинобар ин шакли идоракунӣ ба хислати на ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои идоракунӣ, ки предмети батанзимдарории маъмурӣ - ҳуқуқӣ ба шумор мераванд, мансубият дорад, балки вай танҳо ба

субъектони идоракунӣ, яъне мақомоти иҷроия ва ё шахси мансабдори дахлдор, ки аз номи мақомоти амаликунандаи идоракунӣ баромад менамояд, тааллуқ дораду халос. Аз ин ҷо ба амал бароварда шудани ҳокимияти иҷроия (идоракунии давлатӣ) дар шаклҳои мушаххаси фаъолияти иҷроияву амрдиҳии (шаклҳои идоракунии давлатӣ) мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдори он таъмин карда мешавад. Дар ҳамин асос категорияи «шакли идоракунии давлатӣ» бо амалишавии ваколати мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ вобастагии зич дорад, зеро маҳз амалҳои идоракунӣ имкон медиҳанд ифодаи берунаи ваколати (яъне ӯҳдадорӣ ва салоҳияти) субъектони идоракунии давлатӣ дар амал татбиқ карда шаванд[4, с 179].

Дар асоси гуфтаҳои боло *дар зери мафҳуми шакли идоракунии давлатӣ ифодаи берунаи амали мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ фаҳмида мешавад, ки дар доираи ваколати он ба амал бароварда шуда, оқибатҳои муайянеро ба вуҷуд меорад*[5, с 80].

Дар илми ҳуқуқи маъмурӣ шаклҳои гуногуни идоракунии давлатӣ фарқ карда мешавад, ки вобаста ба он дар ин самт бо мақсади осон карда шудани омӯзиши шаклҳои идоракунии давлатӣ ва фаъолияти мақомоти идоракунии давлатӣ зарурати ба гурӯҳҳо тасниф карда шудани шаклҳои идоракунии давлатӣ ба миён меояд. Истифода гардидани ин ва ё он шакли идоракунии давлатӣ аз тарафи субъектони мушаххаси низоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар мавриди ба амал бароварда шудани салоҳияти худ аз ваколати онҳо (субъектони низоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ), хусусиятҳои хоси объекти идоракунии давлатӣ, мақсади идоракунӣ, масъалаҳои дар раванди фаъолияти идоракунӣ баррасишаванда, ҳислати оқибатҳои бо ин амалҳо ба вуқӯъ пайваستшаванда вобастагии сахт доранд.

Таснифи шаклҳои идоракунии давлатӣ аз рӯи маҳак ва асосҳои гуногун ба амал бароварда мешаванд, ки дар байни онҳо таснифи аз ҳама бештар паҳн гардида ва маъмул *шакли ҳуқуқӣ ва шакли ғайриҳуқуқии идоракунии давлатӣ* ба шумор мераванд, ки асоси таснифоти мазкури шакли идоракунии давлатиро ҳислати оқибатҳои ба вуқӯъ пайвастшаванда ташкил медиҳанд.

Барои шакли ҳуқуқии идоракунии давлатӣ пеш аз ҳама он чиз хусусиятноқ аст, ки онҳо ҳама вақт оқибати аниқ ва мушаххаси ҳуқуқиро ба вуҷуд меоранд, ба монанди содир карда шудани санад дар хусуси ба вазифа таъин ва аз вазифа озод карда шудани ин ва ё он шахси мансабдор, тартиб дода шудани санад дар хусуси ҳуқуқвайронкунии маъмурии содир карда шуда ва амсоли инҳо. Бинобар ин шакли идоракунии давлатӣ ҳамон вақт ҳамчун шакли ҳуқуқии идоракунии давлатӣ эътироф шуда метавонад, ки агар дар амалҳои аз тарафи субъекти ҳокимияти иҷроия содир карда шаванда ба таври аниқ ва мушаххас ҳислати барои идоракунии давлатӣ хос будаи изҳори иродаи ҳуқуқии субъекти мазкур зоҳир гардад[6, с 95].

Дар фарқият аз шакли ҳуқуқии идоракунии давлатӣ шакли ғайриҳуқуқии идоракунии давлатӣ оқибатҳои бевоситаи ҳуқуқиро ба вуҷуд намеоранд. Масалан, гузаронида шудани семинарҳо, маҷлисҳо, чамъомадҳои омӯзишӣ ва амсоли инҳо. Вобаста ба ин амалҳои, ки аз тарафи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ва ё шахсони мансабдори онҳо дар фаъолияти рӯзмарраи онҳо дар шакл ва намудҳои гуногун ба амал бароварда шуда, бо раванди амалишавии бевоситаи ҳокимияти иҷроия алоқаманд буда, лекин худ аз худ ба сифати унсури чунин раванд баромад накунанд, ба ҷумлаи шакли ғайриҳуқуқии идоракунии давлатӣ (ташқилӣ, таъминкунанда, таҳлилкунанда ва амсоли инҳо) шомил карда мешаванд. Аз ин ҷо ҳокимияти иҷроия бо дарназардошти хусусиятҳои хоси онҳо танҳо аз тарафи субъектони ҳокимияти иҷроия дар шакли ҳуқуқӣ ба амал бароварда мешаваду халос на ин ки аз тарафи дастгоҳи он, сохторҳои таркибии ҳислати машваратӣ, омодакунанда ва ё ин ки ёрирасон дошта. Зеро тамоми шаклҳои идоракунии давлатӣ бо амалишавии функцияи ҳуқуқ-муқарраркунанда, ҳуқуқтатбиқкунанда ва ҳуқуқҳифзкунандаи ҳокимияти иҷроия алоқамандии зич доранд.

Шакли ҳуқуқӣ ва шакли ғайриҳуқуқии идоракунии давлатӣ таснифоти охирони шаклҳои идоракунии давлатӣ набуда, ҳамчунин шаклҳои идоракунии давлатиро *вобаста ба мазмунашон ба ҳуқуқэҷодкунӣ ва ҳуқуқтатбиқкунӣ* тасниф менамоянд.

Шакли ғайриҳуқуқии идоракунии давлатӣ дар фарқият аз шакли ҳуқуқии идоракунии давлатӣ дар навбати худ боз ба намудҳои зерин ҷудо мешавад: *шакли ташкилӣ ва моддӣ - техникаии идоракунии давлатӣ*.

Шакли ташкилии идоракунии давлатӣ намудҳои зерини амалҳо, ба монанди баргузор карда шудани маҷлис, дар байни кормандон паҳн намудани таҷрибаи пешқадами ба даст оварда шуда, коркард карда шудани тавсияҳои методӣ ва нишондодҳо, расонида шудани кўмаки амалӣ ба иҷрокунандагон дар маҳал, гузаронида шудани курсҳои омӯзишӣ, омӯзонида шудани иҷрокунандагон ва амсоли инҳо фаро мегирад.

Шакли моддӣ - техникаии идоракунии давлатӣ пеш аз ҳама барои таъмин карда шудани қору фаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроия равона карда шуда, бо пешбурди коргузорӣ, бақайдгирӣ, ба расмӣ даровардан, зиёд ва ирсол карда шудани ҳуҷҷатҳо, маводҳои зарурӣ, маълумотномаҳо ва амсоли инҳо вобастагии зич дорад.

Вобаста ба мақсаднокии идоракунии давлатӣ шакли дохилӣ ва берунии идоракунии давлатӣ фарқ карда мешавад, ки шакли дохилии идоракунии давлатӣ барои баррасӣ ва ҳал карда шудани масъалаҳои дохилиидоравии мақомоти идоракунӣ равона карда шудааст. Дар фарқият аз шакли дохилии идоракунии давлатӣ шакли берунаи идоракунии давлатӣ бештар барои таъмини иҷроиши вазифа ва функцияи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ нигаронида шудааст. Ба таври мушаххас шакли дохилии идоракунии давлатӣ агар бештар масъалаҳои дохилии идоракунии давлатиро фаро гирифта бошад, пас шакли берунаи идоракунии давлатӣ барои таъмини вазифа ва функцияҳои мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ равона карда шудааст.

Таснифоти дар боло оварда шудаи идоракунии давлатӣ ҳадди охирони таснифоти шакли идоракунии давлатӣ набуда, дар илми ҳуқуқи маъмурӣ ҳамчунин намуди дигари таснифоти идоракунии давлатиро фарқ кардан мумкин аст. Дар ин самт таснифоти нисбатан пурра ва мукамал аз тарафи Козлов Ю.М. дода шудааст, ки вай тартиби зерини таснифоти идоракунии давлатиро пешниҳод кардааст: *а) вобаста ба дараҷаи зоҳиршавии ҳуқуқӣ*: асосӣ (содир карда шудани санади ҳуқуқии идоракунии давлатӣ, баста шудани шартномаҳои маъмурӣ - ҳуқуқӣ, интишор карда шудани қоғазҳои қимматнок) ва фундаменталӣ, яъне амалҳои гуногун бо ҳуқуқ пешбинӣ карда шуда, ки оқибатҳои муайяни ҳуқуқиро ба вучуд оварда, дорои самти ҳуқуқӣ мебошанд, масалан, бақайдгирӣ, иҷозатдиҳанда, контролӣ, назоратӣ, пешгирисозанда ва амсоли инҳо; *б) вобаста ба натиҷаҳои ноилшаванда*: батанзимдарории позитивӣ ва ё ин ки воқуниш ба зухуроти номатлуб дар соҳаи идоракунии давлатӣ; *в) вобаста ба самти идоракунии давлатӣ*: таъсиррасонӣ ба муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи идоракунии давлатӣ (самти фаъолияти беруна) ва ё ин ки фаъолияти ҳайати идоракунандаи зертобеъ (самти фаъолияти дохилӣ); *г) вобаста ба ҳаҷми идоракунии давлатӣ*: умумихамтӣ ва ё ин ки ба объектҳои мушаххаси идоракунии давлатӣ ирсол карда шуда; *д) вобаста ба субъекти ифодаёбии идоракунии давлатӣ*: ифодаёбии яктарафа (санадҳои ҳуқуқӣ) ва ё ин ки ифодаёбии ду ё бисёртарафа (шартномаҳои маъмурӣ - ҳуқуқӣ); *е) вобаста ба ташаббуси татбиқнамой*: бо ташаббуси субъектони ҳокимияти иҷроия ва мақомоти иҷроияи маҳаллӣ истифодашаванда, ва ё бо ташаббуси мақомоти болоӣ, ва ё бо ташаббуси иштирокчиёни дигари муносибатҳои идоракунӣ истифодашаванда, масалан, аз рӯи муроҷиати шаҳрвандон, хабари васоити ахбори омма, натиҷаи пурсиши аҳоли ва амсоли инҳо; *ж) вобаста ба шарти татбиқнамой*: вазъи мўътадил ва ё ҳолати ғавқуллода, речаи вазъияти ғавқуллода ва ҳолати ҷангӣ; *з) нисбат ба субъектони дигари ҳокимияти давлатӣ*: дар муносибат бо ҳокимияти қонунгузор (намояндагӣ) ва ё ҳокимияти судӣ истифода шаванда; *и) вобаста ба хусусиятҳои ҳоси объекти таъсиррасонии идоракунӣ*: шахсони ҳуқуқӣ вобаста ба шакли моликиятшон, шаҳрвандон, шаҳрвандони хориҷӣ; *й) вобаста ба мазмуни ҳуқуқӣ*: иҷозатдиҳанда, манъкунанда, ваколатдоркунанда; *к) вобаста ба ҳислат ва усули баррасии масъалаҳои ваколат*: протседуравӣ (масалан, омода ва қабул карда шудани санади идоракунӣ) ва муроғиавӣ (масалан, дар доираи истехсолоти маъмурӣ)[7, с 203]. Мутабиқи таҳлилҳои боло ҷунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст, ки шаклҳои фаъолияти идоракунӣ гуногун буда, вобаста ба мазмун ва моҳияти худ ба таснифоти муайян зарурият

пайдо менамоянд, ки таснифоти онҳоро мо дар боло мавриди таҳлил қарор додем. Аз ин ҷо интихоб карда шудани ин ва ё он намуди шакли идоракунии давлатӣ аз ҳолатҳои гуногуни мавҷуда вобастагии саҳт дорад, ки ба онҳо омилҳои гуногун, аз ҷумла омилҳои зерин: ҳислати ваколати мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ (шахсони мансабдор); ҳислати ҳоси объекти идоракунии таъсиррасонӣ (таъсиррасонии шаклҳои моликият); мақсади мушаххаси амалҳои идоракунандаи содиршаванда; ҳислати масъалаҳои дар раванди фаъолияти идоракунанда баррасӣ шаванда; ҳислати оқибатҳои вобаста ба амали мазкур ба вучуд оянда ва амсоли инҳо таъсири бевосита мерасонанд.

Адабиёт

1. Козлов Ю.М. Понятие административно-правовых форм // Административное право // под редакцией Попова Л.Л. - М.: Юрист, 2000. - С. 254
2. Алехин А.П., Козлов Ю.М. Указанное сочинение. - С. 173
3. Мавқеи мазкур на танҳо аз тарафи Миронов А.Н., инчунин аз тарафи намояндагони дигари ҳукуки маъмурӣ Алехин А.П., Козлов Ю.М., Попов Л.Л. низ дастгирӣ карда шудааст. Ниг. ба: Миронов А.Н. Административное право. - М.: ИД «ФОРУМ», - ИНФРА-М, 2008. - С. 79
4. Тихомиров С.В. Административное право Российской Федерации. - М., 2003. - С. 172
5. Миронов А.Н. Административное право. - М.: ИД «ФОРУМ», - ИНФРА-М, 2008. - С. 80
6. Бахрах Д.Н., Россинский Б.В. Административное право. Курс лекций. - М., 2000. - С. 95
7. Алехин А.П., Козлов Ю.М. Указанное сочинение. - С. 202 - 203

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот шаклҳои маъмурӣ-ҳукукии идоракунии давлатӣ ҳамчун унсuri муҳими фаъолияти ҳокимияти давлатӣ баррасӣ мешаванд. Идоракунии давлатӣ дар доираи меъёрҳои Ҳукуки маъмурӣ амалӣ гардида, тавассути санадҳои меъёрӣ-ҳукукӣ, қарорҳо, фармонҳо ва дигар шаклҳои ташкиливу ҳукукӣ зоҳир мешавад. Таҳлил нишон медиҳад, ки шаклҳои мазкур воситаи асосии татбиқи сиёсати давлатӣ ва танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошанд. Омӯзиши онҳо барои дарки механизми идоракунии давлат ва тақмили фаъолияти мақомоти давлатӣ аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: идоракунии давлатӣ, шаклҳои маъмурӣ-ҳукукӣ, ҳукуки маъмурӣ, санадҳои меъёрӣ, ҳокимият, сиёсати давлатӣ.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются административно-правовые формы государственного управления как важный элемент деятельности органов власти. Государственное управление осуществляется в рамках норм Административное право и реализуется через нормативно-правовые акты, решения, приказы и другие организационно-правовые формы. Анализ показывает, что данные формы являются основным инструментом реализации государственной политики и регулирования общественных отношений. Изучение этих форм имеет большое значение для понимания механизма государственного управления и повышения эффективности деятельности органов власти.

Ключевые слова: государственное управление, административно-правовые формы, административное право, нормативные акты, власть, государственная политика.

Annotation

This study examines the administrative and legal forms of public administration as an essential component of state governance. Public administration is carried out within the framework of Administrative Law and is implemented through нормативно-правовые акты, decisions, orders, and other organizational-legal forms. The analysis shows that these forms serve as the main instruments for implementing state policy and regulating social relations. Studying these forms is

important for understanding the mechanism of governance and improving the effectiveness of public authorities.

Keywords: public administration, administrative-legal forms, administrative law, нормативные акты, governance, state policy.

ТДУ: 330.131.7:334:338.24(575.3)

ЗАРУРИЯТИ ТАШКИЛИ НИЗОМИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ИДОРАКУНИИ ТАВАККАЛ ДАР ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Зарипова Г.А., Сафозода А.К.

Таҳлили раванди рушди соҳибкорӣ дар кишвар нишон медиҳад, ки гарчанде як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ барои танзими фаъолияти соҳибкорон қабул шудаанд, вале механизми институтсионалии идоракунии таваккал ҳанӯз ба таври комил ташаккул наёфтааст. Норасоии инфрасохтори иттилоотӣ, камбудии механизми мониторинг ва пешбинии хавфҳо, набудани марказҳои махсуси таҳлили таваккал, маҳдуд будани воситаҳои коҳиши хавф (суғурта, хеджиронӣ, аудити таваккал) ва паст будани сатҳи саводнокии таваккалшиносӣ миёни соҳибкорон аз мушкилоти ҷиддие мебошанд, ки зарурати ташкили чунин низомро боз ҳам бештар менамоянд.

Илова бар ин, Паёмҳои Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ зарурияти такмили механизмҳои дастгирии давлатӣ, самараноксозии муҳити соҳибкорӣ, ҷалби сармоя ва ҳифзи манфиатҳои соҳибкоронро борҳо таъкид намудаанд. Ин нукта худ яке аз асосҳои муҳим барои ташкили низоми мукаммали идоракунии таваккал ба шумор меравад, зеро бидуни системаҳои пешбинии хавф, таҳлили омилҳои таваккал ва ҷимояи манфиатҳои иқтисодии субъектҳои фаъолияти иқтисодӣ пешбурди соҳибкорӣ дар шароити муосир ғайримумкин мегардад.

Бо дарназардошти ин ҷанбаҳо, омӯзиши илмӣ-амалӣ ва таҳияи низоми институтсионалии идоракунии таваккал дар соҳибкорӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти стратегии миллӣ дошта, ҳамчун омили муҳим дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ, таъмини амнияти иқтисодӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ хизмат мекунад. Маҳз бо ин сабаб, таҳқиқи масъалаи мазкур ва пешниҳоди роҳҳои илмӣ ташкили чунин низом як зарурати объективӣ ва амалӣ ба шумор меравад.

Андешаи таҳқиқгари ватанӣ С.Н. Амонов ба он ишора мекунад, ки дар иқтисоди бозорӣ раванди қабули қарорҳои сармоягузорӣ ҳамеша дар шароити номуайянии амалӣ мегардад. Зеро натиҷаи ниҳии фаъолияти иқтисодӣ пешакӣ пурра муайян нест ва ба таъсири омилҳои гуногуни бозорӣ, аз қабili тағйирёбии талаботу пешниҳод, рақобат, сатҳи инфлятсия ва дигар омилҳои макроиқтисодӣ вобаста мебошад. Дар чунин шароит номуайянии боиси афзоиши сатҳи таваккал мегардад, яъне эҳтимолияти нокомӣ ё ба вучуд омадани талафоти молиявӣ зиёд мешавад. Аз ин лиҳоз, гуфтаҳои муаллиф нишон медиҳанд, ки таваккал ҷузъи табиӣ фаъолияти сармоягузорӣ буда, зарурати баҳодиҳӣ ва идоракунии самараноки таваккал дар фаъолияти соҳибкорӣ ва иқтисодӣ ба миён меояд.

Дар адабиёти иқтисодӣ таваккал ҳамчун падидаи объективӣ, ҷузъи ҷудонашавандаи фаъолияти соҳибкорӣ ва омили таъсиррасон ба натиҷаҳои молиявӣ иқтисодӣ шинохта мешавад. Таваккал хусусияти ҷеншаванда ва идорашаванда дорад, дар ҳоле ки ноумедӣ - ҷеннашаванда мебошад.

П. Самуэлсон, барандаи ҷоизаи Нобел, дар таҳқиқоти худ таваккалро ҳамчун шароити ногузири иқтисоди бозорӣ, ки амалҳои ҳукумат ва сохторҳои институтсионалӣ бояд онро коҳиш диҳанд, шарҳ медиҳад, аз ҷумла: «Танзими муассири таваккал танҳо бо иштироки институтҳои иқтисодӣ - бозорҳо, суғурта, қонунгузорӣ ва танзими давлатӣ - имконпазир аст». [11, с. 412] Ин назария бевосита ба маънои “институтсионалӣ” будани низоми идоракунии таваккал асос мегузорад.

Дар ҳамин росто, муҳаққиқи рус О.В. Иншаков дар мақолаи худ қайд мекунад, ки: «Идоракунии таваккал на танҳо механизми иқтисодӣ, балки як категорияи институтсионалӣ

мебошад, ки аз мувофиқати меъёрӣ, ташкилӣ ва иттилоотӣ вобаста аст». [4, с.38] Муҳаққиқи рус О.В. Иншаков таъкид мекунад, ки идоракунии таваккал танҳо як механизми иқтисодӣ набуда, балки категорияи институтсионалӣ мебошад, ки самаранокии он ба мутобиқати меъёрҳои ҳуқуқӣ, сохтори ташкилӣ ва таъминоти иттилоотӣ вобаста аст. Ин андеша зарурати ҳамгироии омилҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва иттилоотиро дар низоми идоракунии таваккал нишон медиҳад.

Дар шароити иқтисоди муосир, идоракунии таваккал бештар ба моделҳои таҳлилӣ, усулҳои омӯрӣ, иқтисодсанҷӣ ва моделҳои системавӣ таъяс мекунад. Бино ба ҳисоботи ISO 31000:2018, ки стандарти ҷаҳонӣ дар соҳаи идоракунии таваккал аст: «Системаи идоракунии таваккал бояд ба принципҳои шаффофият, муассирӣ, ҳамгироӣ ва таъяс ба далелҳои аналитикӣ асос ёбад». [5] Ин меъёр нишон медиҳад, ки идоракунии таваккал як раванд ва низоми илмӣ буда, бояд ба принципҳои байналмилалӣ ва усулҳои таҳлили санҷидашуда таъяс кунад, то хавфҳои дуруст пешбинӣ ва идора намояд.

Таҳқиқгар В.А. Абчук дар таҳқиқоти худ қайд мекунад, ки: «Таваккал - шакли амал дар шароити норавшан ва номуайян аст». [1, с. 24] Ин ақида табиати асосии таваккалро нишон медиҳад. Таваккал танҳо ҳангоми мавҷуд будани номуайяни, камбудии иттилоот ва норавшании муҳит ба вучуд меояд. Яъне соҳибкор ё идоракунанда маҷбур аст қарор қабул кунад, гарчанде ки натиҷа пешақӣ қомилан маълум нест.

А.Н. Фомичев таваккалро чунин арзёбӣ мекунад: «Таваккал ин имконияти фарқияти манфӣ байни натиҷаи нақшавӣ ва воқеӣ, яъне хатаре, ки як падидаи мунтазира метавонад бо натиҷаи номатлуб анҷом ёбад». [8, с. 11] Дар ин таъриф таваккал ҳамчун эҳтимоли пайдо шудани фарқияти номатлуб байни он чи соҳибкор ё ташкилот пешбинӣ мекунад ва он чи дар амал рӯй медиҳад, шарҳ дода мешавад. Яъне, таваккал вақте ба вучуд меояд, ки натиҷаи воқеӣ аз ҳадафи пешақӣ муайяншуда ба тарафи манфӣ дур шавад. Аз нуқтаи назари илмӣ, ин назария бо моделҳои классикии баҳодиҳии таваккал ҳамоханг аст, ки дар онҳо фарқияти номатлуб байни “нақша” ва “далел” нишондиҳандаи асосии сатҳи таваккал маҳсуб мешавад. Барои ҳамин, идоракунии таваккал бояд пеш аз ҳама ба қардани эҳтимол ва паёмадҳои ҳамин фарқияти манфӣ равона шавад.

Таҳқиқотчиён А.А. Иванов, С.Я. Олейников ва С.А. Бочаров таваккалро чунин муайян намудаанд: «Маҷмӯи ҳамаи шартҳои дохилӣ ва хориҷӣ, ки метавонанд дар давраи мушаххаси мушоҳида ба дастёбии ҳадафҳои стратегӣ таъсири манфӣ расонанд». [3, с. 9] Ин таъриф таваккалро ҳамчун натиҷаи таъсири маҷмӯии омилҳо мефаҳмонад, ки ҳам аз муҳити дохилии ташкилот ва ҳам аз муҳити берунии он сар мезананд. Муҳим он аст, ки таҳқиқотчиён таваккалро бо ҳадафҳои стратегӣ пайваست мекунанд, яъне таваккал танҳо вақте аҳамияти илмӣ ва амалӣ пайдо мекунад, ки ба иҷрои нақшаҳои дарозмуддати ташкилот таъсир расонад. Ин равиш барои соҳибкорӣ ва сиёсати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ муносиб аст, зеро ин ҳолат нишон медиҳад, ки идоракунии таваккал бояд ҳамчун системае баррасӣ шавад, ки ҳамаи омилҳои таъсиррасонро дар сатҳи стратегӣ фаро мегирад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ зарурати тақомул додани асосҳои ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ аз Паёмҳои Пешвои миллат пайваста бармеояд. Дар Паёми соли 2024 Президенти мамлакат таъкид менамоянд, ки: “Ҳукумати мамлакат ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ пайваста ҷорачӯӣ қарда истодааст”. [7] Ин изҳоротҳо аҳамияти нақши давлатро дар низоми институтсионалии идоракунии таваккал пурзӯр менамоянд. Аз нуқтаи назари илмӣ иқтисодӣ ва идоракунӣ, чунин сиёсати давлатӣ нишон медиҳад, ки рушди соҳибкорӣ на танҳо ба иқтисодӣ бозор, балки ба сиёсати ҳуқуқӣ ва институтсионалии мувофиқ вобастагӣ дорад. Ислоҳоти ҳуқуқӣ имконият медиҳад, ки таваккалҳо қоҳиш ёбанд, муҳити пешгӯишавандаи иқтисодӣ ташаққул ёбад ва механизмҳои идоракунии таваккал дар сатҳи давлатӣ ва бахши хусусӣ самараноктар амалӣ шаванд.

Муҳити иқтисодии кишвар, ки аз омилҳои макроиқтисодӣ, тағйирёбии қонунгузорӣ, хавфҳои бозорӣ ва таҳаввулоти геоиқтисодӣ вобаста мебошад, таваккалҳои нав ба нав эҷод мекунад. Қорхонаҳои хусусӣ, махсусан соҳибқорони хурду миёна, дар аксар ҳолатҳо равандҳои таҳлили хавфҳо ба таври системавӣ амалӣ намекунанд.

Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки қисми зиёди соҳибкорон таваккалро бештар ҳамчун “хатар” дарк мекунанд, на ҳамчун “омил ва имкони идорашаванда”, ки ин ба паст шудани қобилияти муҳосиботӣ ва стратегӣ дар фаъолияти онҳо оварда мерасонад.

Соҳибкорони ватанӣ бештар бо таваккалҳои зерин рӯ ба рӯ мешаванд:

- таваккали ҳуқуқӣ - тағйирёбии қонунгузорӣ, номукаммалии танзимот;
- таваккали молиявӣ - ноустувории қурби асъор, маҳдудияти дастрасӣ ба қарз;
- таваккали бозорӣ - рақобати афзоянда, тағйири талабот;
- таваккали идорӣ - камбудии кадрҳои соҳибхтисос дар баҳши идоракунии таваккал.

Бар асоси арзёбии муассисаҳои молиявии кишвар, сатҳи донишу малака дар соҳаи идоракунии таваккал дар байни субъектҳои соҳибкорӣ нобаробар аст ва дар аксар ширкатҳо мутахассисони касбии идоракунии таваккал вучуд надоранд.

Таҳлили вазъи ҷорӣ нишон медиҳад, ки дар бисёр корхонаҳо:

- системаи назорати дохилӣ пурра ғайрест;
- мониторинги хавф бо истинод ба нишондиҳандаҳои воқеӣ вучуд надорад;
- қайди таваккалҳо таҳия нашудааст;
- тартиботи идоракунии бухронҳо вучуд надорад.

Ин ҳолат сатҳи осебпазирии корхонаҳоро афзоиш медиҳад, махсусан ҳангоми тағйирёбии шадиди бозор ё хавфҳои молиявӣ.

Аз нуқтаи назари илмӣ, зарурати ташкили низоми институтсионалии идоракунии таваккал бо он асос меёбад, ки институтҳо ба сифати «қоидаҳои бозӣ» амал менамоянд ва маҳз тавассути онҳо субъектҳои иқтисодӣ қобилияти коҳиши номуайянии бозор, арзёбии дурусти хавфҳо ва қабули қарорҳои стратегиро соҳиб мегарданд. Бар асоси назарияи институтсионалӣ, мавҷудияти чунин низом ба рушди устувор, кам кардани хароҷоти транзаксионӣ ва афзоиши самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат мекунад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки қисми зиёди таваккалҳо бо номукаммалӣ ва парокандагии институтҳои иқтисодӣ алоқаманданд, зарурати ташкили чунин низом бештар эҳсос мегардад.

Аз ин рӯ, зарурати ташкили низоми институтсионалии идоракунии таваккал ҳамчун шартӣ калидии рушди соҳибкорӣ, таъмини устувории иқтисоди миллӣ ва мутобиқшавӣ ба муҳити иқтисодии ҷаҳонӣ арзёбӣ мешавад. Ин раванд имкон медиҳад, ки фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сатҳи нав бардошта, тавоноии муқовимат ба таваккалҳо ва номуайяниҳои иқтисодӣ таҳким ёбад ва дар ниҳоят, рушди босубот ва рақобатпазирии иқтисоди миллӣ таъмин гардад.

Дар робита ба ин, дар таҳқиқот модели сесатҳаи институтсионалии идоракунии таваккал дар фаъолияти соҳибкорӣ дар расми 1. тасвир гардидааст.

ИНСТИТУТҲОИ ДАВЛАТӢ

Ҳукумати ҚТ, Вазорати молияи ҚТ, БМТ, Кумитаи андоз, Оҷонсии суғуртаи пасандозҳо, Оҷонсии сармоягузорӣ, мақомоти танзимгар

Вазифаҳо:

- Ташаккули стратегияи миллии идоракунии таваккал;
- Таҳияи қонунгузорӣ ва заминаи меъёриву ҳуқуқӣ (Кодекси, стандартҳо, ISO 31000)
- Ташкили Маркази миллии ягонаи таҳлили таваккал;
- Мониторинги давлатии таваккалҳои соҳибкорӣ;
- Дастгирии раванди рақамсозӣ ва платформаҳои таҳлилӣ;
- Ҳамоҳангсозии байниидоравӣ.

ИНСТИТУТҲОИ СОҲАВӢ

Бонкҳои тижоратӣ, Ташкилотҳои маблағгузори хурд, Ширкатҳои суғуртавӣ, Биржаҳои фондӣ, Палатаҳои савдо ва саноат, Ассотсиатсияҳои соҳибкорон, Марказҳои экспертизаи соҳавӣ

Вазифаҳо:

- Баҳогузори таваккалҳои системавӣ ва соҳавӣ;
- Таҳияи методикаҳои соҳавии идоракунии таваккал.

САТҲИ ДАВЛАТӢ
(Контური
макроинститутсионалӣ)

САТҲИ СОҲАВӢ
(Контური
институтсионалӣ)

Расми 1. Модели сесатҳаи институтсионалии идоракунии таваккал дар фаъолияти соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Маълумотҳои расм модели секабатаи ҳамгирошударо инъикос менамояд. Ин модел ба он равона шудааст, ки таваккалҳои соҳибкорӣ дар ҳамаи сатҳҳо - аз сиёсати давлатӣ то амалиёти дохилии корхона - ба таври марказонидашуда, ҳамоханг ва илман идора карда шаванд.

Сатҳи аввал - сатҳи давлатӣ (макроинститутсионалӣ) - ҳамчун пояи асосӣ амал мекунад. Ин ҷо мақомоти калидии иқтисодӣ, молиявӣ ва танзимгар - ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигарон) сиёсати умумии кишварро дар самти идоракунии таваккал муайян менамоянд. Дар ин сатҳ қонунгузорӣ, стандартҳо, механизмҳои таҳлили давлатӣ ва мониторинг ташаққул меёбанд. Яъне, давлат меёриҳои умумибозорӣ, инфрасохтори ҳуқуқӣ ва институтҳои масъули мониторингро муайян карда, заминаи ягонаи идоракунии таваккалро барои тамоми иқтисодиёт фароҳам меорад. Ин зина ҳамчун маркази ташаққули стратегия ва қоидаҳо хизмат мекунад.

Сатҳи дуюм - сатҳи соҳавӣ (мезоинститутсионалӣ) - нақши пайванддихандаи сиёсати давлатӣ бо амалияи воқеии бозорро мебошад. Дар ин ҷо муассисаҳои соҳавӣ - бонкҳо, ташкилотҳои маблағгузори хурд, ширкатҳои суғуртавӣ, биржаҳо, ассотсиатсияҳои соҳибкорӣ ва дигар ташкилот - методикаҳои соҳавии идоракунии таваккалро таҳия мекунанд, абзорҳои коҳиши таваккалро меозмоянд ва маълумоти соҳавиро ҷамъоварӣ менамоянд. Ин сатҳ ба сифати муҳаррики амалии сиёсати давлатӣ амал карда, механизмҳои ҳалли таваккалро ба талаботи ҳар як соҳа мутобиқ месозад. Он имконият медиҳад, ки таҳдидҳои соҳавӣ, масалан, хавфҳои бонкдорӣ, суғуртавӣ, истеҳсоли дуруст ва ҳадафмандона идора карда шаванд.

Сатҳи сеюм - сатҳи корхона (микроинститутсионалӣ) - маркази татбиқи амалии идоракунии таваккал мебошад. Дар ин сатҳ корхонаҳо ба таври мустақим бо хавфҳои

молиявӣ, ҳуқуқӣ, бозорӣ ва амалиётӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Шуъбаҳои идоракунии таваккал, аудит, хизматрасониҳои молиявӣ ва сохторҳои рушду стратегӣ механизмҳои дохилии ташхис, арзёбӣ, мониторинг ва коҳиши таваккалро татбиқ менамоянд. Ин сатҳ ба он равона шудааст, ки ҳар як корхона низоми корпоративии худро дошта бошад ва дар доираи меъёрҳои давлатӣ ва тавсияҳои соҳавӣ амал кунад.

Расми модели сесатҳаи институтсионалии идоракунии таваккал дар фаъолияти соҳибкорӣ нишон медиҳад, ки идоракунии таваккал танҳо дар ҳолати амалкарди муттаҳиди ҳамаи сатҳҳои институтсионалӣ самаранок мешавад. Давлат қоида ва меъёрҳоро муайян мекунад, институтҳои соҳавӣ онҳоро ба муҳити амалӣ мутобик месозанд ва корхонаҳо ин моделро дар фаъолияти ҳаррӯза татбиқ менамоянд. Ин сохтор механизми ягонаи “аз боло ба поён ва аз поён ба боло”-ро ташкил дода, устувории иқтисодӣ, шаффофият ва рақобатпазирии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар шароити таваккалҳои афзоянда таъмин менамояд.

Ҳамин тавр, пас аз таҳлили пажӯҳиши мазкур метавон чунин хулосагирӣ намуд:

1. Таҳқиқи мушкilotи мавҷуда дар муҳити соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки набудани инфрасохтори ягонаи иттилоотӣ, камбудии механизми мониторинг, паст будани сатҳи таҳлили хавфҳо ва норасоии саводнокии таваккал яке аз омилҳои асосии таназзули самаранокии фаъолияти соҳибкорон мебошад. Модели сесатҳаи институтсионалии идоракунии таваккал дар ин замина ҳамчун низоми мутамарказ амал мекунад, ки дар он сатҳи давлатӣ сиёсати ҳуқуқӣ ва механизмҳои танзимро таъмин намуда, сатҳи бозорӣ инфрасохтори таҳлилий ва иттилоотиро фароҳам меорад, ва сатҳи дохиликорхонагӣ механизмҳои амалӣ, усулҳои баҳодихӣ, чораҳои камкунии хавф ва қабули қарорҳоро амалӣ месозад.

2. Тақмили муҳити соҳибкорӣ ва коҳиши омилҳои хавф яке аз афзалиятҳои рушди иқтисоди миллӣ аст. Дар ин росто, модели сесатҳа ҳамчун абзори илмӣ-амалӣ на танҳо самаранокии идоракунии таваккалро дар корхонаҳо боло мебарад, балки иҷрои вазифаҳои стратегии давлатро ба монанди таъмини амнияти иқтисодӣ, ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ, беҳсозии фазои сармоягузорӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ таъмин менамояд. Тавассути ҳамохангсозии институтсионалӣ дар се сатҳ - давлатӣ, бозорӣ ва дохиликорхонагӣ - система метавонад ноустувории иқтисодиро маҳдуд намуда, барои рушди соҳибкорӣ фазои пешгӯишаванда ва устувор фароҳам оварад.

АДАБИЁТ

1. Абчук В.А. Риск в бизнесе, менеджменте и маркетинге / В.А. Абчук. - СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2006. – С. 24.
2. Амонов С.Н. Организационный механизм управления инвестиционными рисками в промышленности Республики Таджикистан / С.Н. Амонов – дисс. канд. экон. наук. Душанбе, 2010. – С. - 1.
3. Иванов А.А. Риск-менеджмент: учебно-методический комплекс / А.А. Иванов, С.Я. Олейников, С.А. Бочаров. - М.: Изд. Центр ЕАОИ, 2012. – С. 9.
4. Иншаков О.В. Институты и институт: проблемы категориальной дифференциации и интеграции, ЭНСР. - 2010. - №3(50). - С. 26-38
5. Международный стандарт ISO 31000:2018 Риск менеджмент - принципы и руководство. Для учебных целей. С. 10 с.; <https://certgroup.org/wp-content/uploads/2021/01/iso-31000-2018.pdf>, открытый сайт. Дата обращения 02.12.2025.
6. Менеджмент риска. Термины и определения: ГОСТ 51897-2011 / Руководство ISO 73:2009. - Введ. 2012-12-01. М.: Стандартинформ, 2012. - С. 11.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. шаҳри Душанбе 28.12.2024 12.26
8. Фомичев А.Н. Риск-менеджмент: учебник / А.Н. Фомичев. - М.: Дашко и Ко, 2012. – С. 11.
9. Knight F.H. Risk, Uncertainty and Profit. Boston MA: Hart, Schaffner and Marx; Houghton Mifflin, 1921, p. 32.

10. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge, Cambridge University Press., 1993, p. 7.
11. Samuelson P., "Economics" 1970, p. 412

Фишурда

Дар шароити рушди босуръати муносибатҳои бозорӣ ва афзоиши рақобати иқтисодӣ, масъалаи идоракунии таваккал ба яке аз самтҳои муҳими рушди фаъолияти соҳибкорӣ табдил ёфтааст. Тавре таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, идоракунии илмӣ ва низомманди таваккал имкон медиҳад, ки субъектҳои хоҷагидорӣ эҳтимолияти зарар, ноустувории бозор ва таъсири омилҳои берунӣ ва дохилиро коҳиш дода, сатҳи самаранокиву устувории фаъолияти худро баланд бардоранд. Дар чунин шароит, зарурати ташкили низоми институтсионалии идоракунии таваккал ҳамчун механизми муосир ва муассири дастгирии рушди соҳибкорӣ аҳамияти хоса пайдо мекунад.

Калидвожаҳо: низоми институтсионалӣ, идоракунии таваккал, таваккали соҳибкорӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, муҳити соҳибкорӣ, омилҳои институтсионалӣ, номуайянии иқтисодӣ, сиёсати иқтисодӣ, танзими давлатӣ, амнияти иқтисодӣ, рушди устувори соҳибкорӣ.

Аннотация

В условиях стремительного развития рыночных отношений и усиления экономической конкуренции проблема управления рисками превратилась в одно из важнейших направлений развития предпринимательской деятельности. Как показывает мировой опыт, научно обоснованное и системное управление рисками позволяет хозяйствующим субъектам снижать вероятность убытков, нестабильность рынка и влияние внешних и внутренних факторов, а также повышать уровень эффективности и устойчивости своей деятельности. В таких условиях необходимость формирования институциональной системы управления рисками как современного и эффективного механизма поддержки развития предпринимательства приобретает особое значение.

Ключевые слова: институциональная система, управление рисками, предпринимательские риски, предпринимательская деятельность, предпринимательская среда, институциональные факторы, экономическая неопределенность, экономическая политика, государственное регулирование, экономическая безопасность, устойчивое развитие предпринимательства.

Abstract

In the context of the rapid development of market relations and the growing intensity of economic competition, risk management has become one of the key directions for the development of entrepreneurial activity. As global experience demonstrates, scientifically grounded and systematic risk management enables economic entities to reduce the probability of losses, market instability, and the impact of external and internal factors, while increasing the efficiency and sustainability of their activities. Under such conditions, the establishment of an institutional system of risk management as a modern and effective mechanism for supporting the development of entrepreneurship becomes particularly important.

Keywords: institutional system, risk management, entrepreneurial risk, entrepreneurial activity, business environment, institutional factors, economic uncertainty, economic policy, state regulation, economic security, sustainable entrepreneurship.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Зарипова Гулнисо Абдуллоҷонова* – ассистенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, 734055. Тел. (+992) 901211903; *Сафозода Абдулмачид Карим* - д.и.и., профессори МД “Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ”-и МД Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, 735320. Тел. (+992) 9007733247;

Сведения об авторах: *Зарипова Гулнисо Абдуллоджонова* – ассистент кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055. Тел.: (+992) 901211903; *Сафозода Абдулмачид Карим* - д.э.н.,

профессор ГУ «Дангаринский международный институт» ГУ Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 735320. Тел.: (+992) 9007733247.

Information about the authors: Zaripova Gulniso Abdullojonovna – Assistant of the Department of Economic Theory, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, 734055. Tel.: (+992) 901211903; **Safzoda Abdulmajid Karim** - Doctor of Economic Sciences, Professor of the State Institution “Danghara International Institute” of the State Institution International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, 735320. Tel.: (+992) 9007733247.

МОҲИЯТ ВА СОҲТОРИ БИРЖАҲОИ МОЛӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Раҳимова Дилбар

Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ

Биржаи молӣ ҳамчун маҳсули тараққиёти муносибатҳои бозорӣ таърихи дарози инкишофро соҳиб мебошад, ки он ба чандин аср дакка меҳӯрад. Юнони қадим ва Рими қадим давлатҳое буданд, ки таҷрибаи бонизомии савдуро бо муассисаҳои марказии бозорӣ соҳибӣ мекарданд. Дар ин давлатҳо аллакай таҷрибаи умумии амалиётҳои ивазнамоии молҳо, амалиётҳои низомии пулӣ, таҷрибаи бастанӣ қарордодҳо барои фиристодани молҳо дар асоси шартнома ва мӯҳлати муайян ҷой доштанд. Дар давраи гулгулшукуфии Империяи Рим марказҳои тичоратии «foza vendalia» («бозорҳои фурӯш»), марказҳои асосии фурӯши он молҳо ба ҳисоб мерафтанд, ки римҳо аз ҳар ғӯшаи империя ба он ҷойҳо меоварданд. Аммо ин институтҳои иқтисодӣ буданд, ки аз тарафи халқҳои сивилизатсияи дигар қор қарда баромада шуда буданд. Дар ҳар ҳол аксари амалиётҳои тичорати биржавии шароити муосир ба он амалиётҳо шабоҳат доранд. Биржаҳои муосир бевосита ба ҳаёт ва эҷодиёти халқҳои Европай Ғарбӣ алоқамандӣ дошта, ҳангоми санҷиш қардани шаклҳои тичорати биржавӣ, хусусиятҳои соҳтори психологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии маданияти Аврупои Ғарбиро эҳсос қардан мумкин аст. Суперэтноси Аврупои Ғарбӣ (низомии этникии аз якҷанд халқ иборат, ки дар як минтақа пайдо шуда дар таърих якхела ҳисобида мешаванд) дар бораи пайдоиши худ, асри IX-ро ҳисоб мекунад, ки ин ба давраи Империяи Карли Кабир рост меояд[4, с 336].

Аллакай дар асри XI халқҳои Европай Ғарбӣ ба дараҷаи рушди худ мерасанд. Аз ин рӯ пайдоиши асримёнагии ярмаркаҳо ва бозорҳои яклухфурӯширо дар асри XI ва XII ба Англия ва Франция мувофиқ меонанд. Миёнаи асри XII бошад, ин ярмаркаҳо қалонҳаҷм ва гуногуншакл гаштанд. Аз рӯи анозаи тараққиёти маҳсусгардонӣ чандин ярмаркаҳо маркази тичорати тоҷирони англис, франсуз, испанӣ, ҳолландӣ ва итолиёвӣ гашта буданд. Дар асри XIII бошад, бештар амалиётҳои ҳисоббаробаркунии нақдӣ дар ҷойҳо ва расонидани мол паҳн гардида буданд ва амалиёти оддӣ маҳсуб мешуд. Воқеан аз ин вақт қарда, таҷрибаи бастанӣ қарордодҳоро барои расонидани баъдтари молҳо бо мӯҳлати муайяншуда ва стандартӣ сифат, ки аз рӯи намуна барқарор мешуданд, амалӣ мекардагӣ шуданд.

Фаҳмиши этимологии «Биржа» аз юнонии «birga», немисии «borse» ва ҳолландии «brfsts» (аз ҷойи гузаронидани нахустин биржаҳо, ш.Брюгге (Нидерландия)) пайдо шуда маънояш «(Сумка)» «қапчук», «ҳамён» мебошад. Дар шаҳри Брюгге, дар назди хонаи яке аз тоҷирони ҳолландӣ бо номи Van Der Bfse, ки дар болои хонаи вай герби иборат аз 3-ҳамён овехта шуда буд, ҳамаи тоҷирон қамъ омада, додугирифтӣ аҳборотӣ тичоратӣ менамуданд ва хариду фурӯши векселҳои хориҷиро бе пешниҳоди предмети аниқӣ хариду фурӯш ба ҷой меоварданд. Аммо ҳақиқатан дар солҳои баҳисоб ин биржа, ки шакли нави муносибатҳои иқтисодӣ маҳсуб мешуд, ҷойи худро барои биржаи Антверпенӣ, ки соли 1460 пайдо шуд, ҳолӣ қард. Яъне биржаи шаҳри Антверпен аз нуқтаи назари ҷуғрофӣ ва алоқаҳои тичоратӣ он моҳияти қаҳониро соҳиб шуд. Дар асрҳои XV – XVI биржаҳо инчунин дар ҷойҳое, ки мануфактураҳо (дар Италия ва Голландия) пайдо шуда буданд, арзи вучуд мекарданд. Зеро дар ин мавзёҳо тичорати беруни ривҷ ёфта, амалиётҳои қалони молӣ гузаронида мешуданд. Ба монанди биржаи Антверпенӣ биржаҳои Лион (соли 1545), шохигарии Лондон (1566) ва ғайраҳо созмон дода шуданд, ки асосан молӣ ва векселӣ будан[5, с 201].

Соли 1602 биржаи Амстердам таъсис дода шуд, ки дар тичорати ҷаҳонӣ нақши босазо мегузошт. Нахустин маротиба дар ин биржа саҳмияҳои ҷамъиятҳои саҳомии аввалин маротиба пайдо шуда фурӯхта мешуданд, ки аз ин ҷиҳат хусусияти биржаи фондири соҳиб буд.

Дар ИМА бозорҳои молӣ аз соли 1752 амал мекунанд. Дар онҳо савдои молҳои истеҳсоли ватанӣ, маҳсулоти дар хона тайёршуда, маҳсулоти нассочӣ (текстильные), пӯст, пашм, металлҳо ва масолеҳи аз ҷангал тайёршуда савдо мешуданд. Нахустин маротиба дар ИМА биржаи молҳои ҳақиқӣ, яъне шакли яклухти савдо, маҳсулоти то мануфактура ва мануфактурагӣ пайдо шуданд. Хусусияти хоси биржаҳо дар ИМА аз он иборат буд, ки: -онҳо қариб шакли муосирро доштанд; - дар онҳо савдои молҳо мунтазам ба амал бароварда мешуд; -дар як мавқеи муайян гузаронидани савдо ба роҳ монда шуда буд; - ба қоидаҳои муқарраршуда итоат карда мешуд[1, с 88].

Намуди бештар хоси амалиётҳои биржавӣ муомилот бо моли нақд буд. Дар ин марҳалаи тичорати биржавӣ, алоқа байни тоҷир ва истеҳсолкунанда ё харидор барқарор карда мешуд.

Таъсиси биржаҳо бисёр оҳиста пеш мерафт ва аз баъзе шароитҳои барои тичорати байналхалқӣ мусоид, маҳдудиятҳо дошт. Инқилоби саноати васеънамоеи зиёди талаботро барои ашёи хом ва маҳсулот ба роҳ монд, ки ин сабаби зиёд шудани номгуӣ молҳо, пурзӯрнамоии сифату мунтазам таъминкунии онҳо дар биржа гардид.

Зарурати қаноатмандкунии ҷунин талаботҳои мошинӣ, пурзӯрнамоии намуди якуми биржаҳо рошд бахшид ва барои мутобиқнамоеи онҳо ба шартҳои нав замина муҳайё кард. Аз он ҷумла, баробари пешниҳоднамоеи ҷойи бозорӣ, ташкили савдои биржавӣ ва бақайдгирии анъанаҳои тичоратӣ, ба вазифаҳои асосии биржаҳо: барқароркунии стандартҳои молҳо, коркарди намуди контрактҳо (қарордодҳо), муайяннамоеи нарх, танзимнамоеи баҳсҳо (арбитраж) ва фаъолияти ахбороти рохил мекардагӣ шуданд. Аз ин лиҳоз, Биржаҳо ба марказҳои калони тичорати байналхалқӣ табдил меёфтанд.

Дараҷаи баланди рушди гардиши тичоратӣ, пайдошавии бозори ҷаҳонӣ барои гузаронидани савдо дар асосҳои савдои нақдии мол душворӣ меоварданд. Истеҳсоли зиёд на танҳо гузоштани молро, ки нархаш то андозае тағирёбанда ҳаст, талаб мекунад, балки барои гирифтани ғоидаи сармоявӣ, аз ҷумла хароҷотҳои барои истеҳсоли мол сарфшуда, ки дар арафаи фурӯш мебошанд, равона карда мешаванд.

Зуд-зуд тағир ёфтани нарх, баланд шудани дараҷаи таваккалиятҳо боварии истеҳсолкунандаро барои гирифтани ғоида маҳдуд менамояд. Дар натиҷа, нақши асосиро дар амалиётҳои биржавӣ, муомилотҳои мебозиданд, ки дар онҳо мӯҳлати муайян ва нархе, ки аз он имконияти гирифтани ғоида ба ҷашм мерасад, нишон дода мешуданд. Ин амалиётҳо ба соҳибкорон қафолат медоданд, ки онҳо боргузори худро бо сифати талабкардашуда ба ҷой оранд. Марҳилаи дигари инкишофи тичорати биржавӣ пайдошавии тичорати фьючерсӣ (яклухти ғойбона, ғайринақдӣ) ба ҳисоб меравад. Таърихи тичорати муосири фьючерсӣ аз аввали солҳои 1800 дар Ғарбу ИМА (США) сарчашма мегирад. Вай бо инкишофи фаъолияти тичоратӣ дар Чикаго ва тичорати ғалладона дар Ғарби Миёна алоқамандии зич дорад.

Душворӣ дар муҳити талабот ва таклифот, мушкилиҳои кашонидан ва нигоҳдории молҳо, фермерҳо ва тоҷиронро маҷбур сохт, ки онҳо барои боргузори баъдӣ қарордодҳои тичоратиро ба имзо расонанд.

Нахустин қарордодҳои пешакӣ, бармаҳал барои гирифтани ҷуворимаққа байни тоҷирони роҳи дарёӣ ва фермерҳо баста шуда буданд, ки онҳо дар ин асос ғалларо охири тирамоҳ ва аввали зимистон мегирифтанд. Лекин дар ин вақт тоҷиронро лозим меомад, ки барои бор кардани мол дар қайқ интизор шаванд, зеро ғалладонаро хушк шуданаш ва яхи дарёро об шуданаш лозим буд. Барои он ки таваккалияти пастшавии нархро дар давоми зимистон пешгирӣ кунанд, ин тоҷирон ба Чикаго рафта барои коркарди маҳсулотҳои онҳо дар фасли баҳор қарордод мебастанд. Ҳамин тавр онҳо харидорони худ ва нархҳоро барои ғалла қафолат медоданд. 13 март соли 1851 қарордод барои 3000 бушел (қариб 75 тонна)

баста шуд. Предмети ин қарордод равон кардани чуворимакка дар моҳи июн буд, ки ин дар ин соҳа нахустин ба шумор мерафт.

Охирҳои асри 19 тичорати фючерсӣ соҳиби гардиши зиёд гардид, ки дар ин вақт зарурати: -стандарткунонии қарордодҳо; -барасмиятдарории таҷрибаи тичоратӣ; -барқароркунии қоидаҳои рафтор ва ҳисоббаробаркуниҳо; -тартиби ҳалли баҳсҳо; -раванди оромгардони муноқишаҳо ва гуногунфигурӣ пеш омад.

Аммо аввали асри 20 бошад, тичорати фючерсӣ боз ҳам беш аз пеш инкишоф ёфтани гирифт.

Пайдоиши нахустин биржаҳо дар Россия ба соли 1703 дар ш. Петербург (ба давраи Петри 1) рост меоянд, ки ин аз пайдоиши нахустин биржаҳо дар Фарб 300-400 сол баъдтар мебошад. Дар бинои махсусе, ки барои биржа сохта шуда буд, соли 1705 шахсан Петри 1 соатҳои тичорати биржавиро гузошт. Аз сабаби номукамалии низоми иқтисодӣ, биржаҳо дигар таври 100 сол фаъолият карда натавонистанд.

Қонноқшавии тичорати бижавӣ танҳо аз солҳои 20-уми асри 19 оғоз гардид. Ин ба вақте мувофиқ омад, ки ба муомилот облигацияҳои хазинадорӣ Давлатӣ ва саҳмияҳо (соли 1827) бароварда шуданд. Баъдтар дар Россия тичорати биржавӣ ривож ёфтани гирифт ва биржаҳо дар шаҳрҳои зерин низ ба фаъолият шурӯъ намуданд; ш.Кременчуг (соли 1834), ш.Москва (1839), ш.Рыбинск (соли 1842), ш.Одесса (соли 1848), ш. Нижний Новгород (соли 1848).

Бо суръати тез гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ (баъди ислоҳоти соли 1861) як ҳаширо ба пайдошавии биржаҳо дар шаҳрҳои гуногуни Империяи Россия пеш овард. Чун қоида, пайдошавии онҳо бо тараққиёти тичорати маҳсулотҳои нонӣ вобастагӣ дошт. Солҳои 90-уми асри 19 кори биржавӣ дар алоқамандӣ бо: а) мунтазам сохтани роҳҳои оҳан, б) элеваторҳо, в) пайдошавии бонкҳои тичоратӣ, г) тараққиёти қарзҳои дар асоси мол додашуда, суръати нави пешравиро пайдо кард. То соли 1913 бошад, дар Россия боз 50 биржаҳои гуногун пайдо шуданд. То саршавии ҷанги I Ҷаҳон бошад, шумораи биржаҳо дар Россия ба 115-то расид.

Биржаҳо ва тичорати биржавӣ дар Россия нисбати биржаҳои давлатҳои Аврупо якҷанд хусусиятҳои хоси худро доштанд:

Якум, - дараҷаи пасти техникаи биржавӣ, ки бо тараққӣ нақадани инфрасохтор алоқаманд буд;

Дуюм, - дар биржаҳои Россия муомилот дар мўҳлаташ иҷро карда намешуд ва регламенти қатъии қоидаи баамалбарории муомилот низ ҷой надошт;

Сеюм, - тичорати русӣ, ки ба худ массаи номуайяну шусташуда дошт, биржаҳо танҳо ба худ вазифаи намоёндагии онҳоро мегирифтанд ва ин амал дар бисёр оинномаҳои биржаҳо нишон дода шуда буд. Баръакси ин бошад, дар давлатҳои Аврупо намоёндагии тоҷиронро Палатаҳои Тичоратӣ, ки дар натиҷаи муборизаи сиёсӣ иқтисодию иҷтимоии соҳибкорон пайдо шуда буданд, иҷро менамуданд.

Чорум, - муносибати ҳаррўза ба биржаҳо дар Россия якхела набуд. Ҳар вақт фикре паҳн мегардид, ки шахси боинтизом, доно набояд, ки дар биржа фаъолият кунад.

Дар шароити тараққиёти бўҳронвори сармоядорӣ, дар Россия тамоюли «европоикунонии» биржаҳои Россия оғоз гардид. Аз ин рӯ таври солҳои 1893, 1895, 1911, 191 (16 июл), 1917 (январ – феврал), ҷандин маротиба ба кори биржаҳо дигаргунӣ ворид карда шуда, биржаҳо баста мешуданд ва ё аз сари нав кушода мешуданд.

Ҳамин тариқ биржаҳо ва тичорати биржавӣ гоҳ пайдо мешуданд ва гоҳ нест мешуданд. Ин мерос ба даврони Шўравӣ низ расид. Нахустин биржаҳо дар давраи Шўравӣ соли 1921, моҳи июл-декабр (солҳои аввали СНИ – НЭП) ба таври номуташаққил ташкил карда шуданд. Аммо самаранокиашон паст буд. Дар гардиши биржавии даврони Шўравӣ асосан ҳўрокворӣ ва ему алаф (фураж) мавҷуд буданд. Маҳсулоти нассочӣ, ашёи хом, маҳсулотҳои металлӣ ва пустӣ (чармӣ), сўзишворӣ бошанд, ба биржаҳо ба миқдори маҳдуд пешниҳод мешуданд. Дар ин давра вазифаи асосии биржаҳо аз: 1) муайян кардани талабот ва тақлифот; 2) барегламетдарории муомилот; 3) котиловкаи (муайянкунии) нархҳо иборат буд. Охири

солҳои 20 то миёнаи солҳои 30 тамоми биржаҳои даврони шӯравӣ барҳам дода шуданд. Ва инак баъди барҳамхӯрии биржаҳо ва ҳуди СССР (ИҶШС) ҳамаи давлатҳои аъзои онро лозим омадааст, ки барои аз сари нав ташкилкунии биржа институти махсуси муносибатҳои бозорӣ чораҳои зарурӣ андешанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун собиқ аъзои СССР баъди истиқлолияти худ дар ин самт чораҳои заруриро андешида истодааст. Аз ҷумла, ташкили муомилотҳо дар Биржаи Пахта, дар Биржаи Молу ашӯ, дар Биржаи Байнибонкии Асёр гувоҳи он ҳастанд, ки имрӯзҳо барои ривочи кори биржавӣ қадамҳои устувор гузошта шуда истодаанд. Барои ин пеш аз ҳама лозим аст, ки асосҳои қонунгузорӣ ва ҳавасмандгардонии иштирок дар муомилоти биржавӣ пурзӯр карда шаванд[6, с 679].

Биржаи байналҳалқии молӣ - қисми ташкилкунанда ва низомташкилкунандаи сохтори бозорӣ ба шумор меравад. Он ҳамчун институти муносибатҳои бозорӣ соҳиби объект ва субъектҳои худ буда, як қатор вазифаҳоро дар бар мегирад. Маҳз субъектҳои биржаи байналҳалқии молӣ бо истифода аз объектҳои тичорати биржавӣ ба гузаронидани амалиётҳо (муомилотҳо)-и биржавӣ даст мезананд. Пеш аз шарҳ додани вазифаҳо ва муомилотҳои биржаҳо лозим аст, ки оиди объектҳо ва субъектҳои тичорати биржавӣ маълумот пайдо кунем. Субъекти тичорати биржавӣ гуфта, шахсони ҳуқуқии як давлат ва ё маҷмӯи давлатҳоро дар назар доранд, ки ба сифати иштирокчиҳои муомилоти биржавӣ баромад мекунад. Инҳо пеш аз ҳама: фирмаҳо, корхонаҳо (новобаста аз шакли ҳуқуқию ташкилиашон); ширкатҳои хурд, миёна ва калонҳаҷм; брокерҳо; маклерҳо; диллерҳо ва ғайра ба шумор мераванд.

Объекти тичорати байналҳалқии биржавӣ асосан молҳо, ашёи хом, қоғазҳои қиматнок ва арзҳои давлатҳои гуногун ба шумор мераванд. Мувофиқи маълумотҳои соли 2002[2, с 71], объекти тичорати биржавии молҳо айни ҳол 70 намуди маҳсулотҳо ба ҳисоб мераванд, ки ба онҳо 30%-и гардиши байналҳалқии молҳо рост меояд. Дар раванди инкишофи тичорати биржавӣ миёни ҳамаи молҳои, ки дар бозор харида ва фурӯхта мешаванд, молҳои махсуси биржавиро ҷудо мекарданд, ки предмети тичорати биржавӣ ҳисоб меёфтанд. Ин молҳо бояд соҳиби як қатор хусусиятҳо (талаботи васеъ, якрангии сифатнокӣ, аз нуқтаи назари истеъмолкунандагон ивазкунанда будани молҳо) бошанд ва барои фурӯш дар ҳар як биржаи алоҳида иҷозат дода шаванд. Гардиши умумии биржаҳои байналҳалқии молӣ аз рӯи ҳамаи намуди амалиётҳояш 3,5 – 4 трлн. лолларро ҳарсола ташкил мекунад[3, с 56].

Ҳиссаи молҳои хоҷагии қишлоқ ва маҳсулоти аз ҷангал тайёршуда аз 2/3 ҳиссаи маҷмӯи молҳои дар биржа гардишкунандаро ташкил мекунад. Дар ҷойи яқум молҳои зерин меистанд: рағғани чигит ва маҳсулотҳои, ки аз онҳо қоркард мешаванд: – тухми пахта ва зағир, тухмии соя (як навъ лубиё); рағғани соя. Дар ҷойи дуюм – гандум, ҷуворимаққа, авёс, биринҷ, нахӯд, ҷав, ҷавдор ва маҳсулотҳои онҳо меистанд. Ҷойи сеюмро бошад, ҷорвои зинда ва гӯшт ишғол карда меоянд.

Ба гурӯҳи ашёи хоми саноатӣ бошад (маҳсулоти он) аз нисф зиёдаш ба молҳои сӯзишворӣ рост меоянд: нафти хом, сӯзишвории дизелӣ, бензин, мазут, газ-пропан. Нисфи дигари молҳои ин гурӯҳро металлҳои ранга ва қиматнок ташкил мекунад: рух, свинец, олово, мис, тилло, нукра, платина, палладий. Ба ғайр аз тичорати молҳо, тичорати биржавӣ дар дигар соҳаҳои бозор низ паҳн мегардад. Инро дар бозори сармоя (биржаи фонدى) ва бозори асёр (биржаи асёр) мушоҳида кардан мумкин аст.

Адабиёт

1. Борисов Л.М. «Возникновения биржевой торговли» Минск «Звезда» - 1999г.
2. «Биржевой портфель» под ред. Рубин Ю.В. Москва «СОМИНТЕК» - 2002 г.
3. «Биржевой портфель» под ред. Рубин Ю.В. Москва «СОМИНТЕК» - 2002 г.
4. Внешнеэкономическая деятельность. Общ.ред. Кумок С.И., АОЗТ "ВЕЧЕ", М.: 1994 -336 С.
5. Герчикова И.Н. Международные экономические организации. М. 2001.
6. Дегтярева О.И. «Биржевое дело»: Учебник для вузов.- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002.-679с.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот моҳият, вазифа ва сохтори биржаҳои молӣ дар шароити иқтисоди муосир баррасӣ мегардад. Биржаҳои молӣ ҳамчун қисми муҳими бозори сармоя дар доираи Иқтисодиёти бозорӣ фаъолият намуда, ба тақсими самараноки захираҳои молиявӣ мусоидат мекунанд. Дар сохтори онҳо иштирокчиёни гуногун, аз ҷумла сармоягузoron, брокерҳо ва ташкилотҳои молиявӣ шомиланд. Биржаҳои пешрафта, ба мисли New York Stock Exchange ва London Stock Exchange, бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ва низомии муаммалӣ танзим фаъолият мекунанд. Омӯзиши моҳият ва сохтори онҳо барои дарки равандҳои бозори молиявӣ ва рушди иқтисоди миллӣ аҳамияти муҳим дорад.

Калидвожаҳо: биржаи молӣ, бозори сармоя, иқтисодиёти бозорӣ, сармоягузорӣ, брокер, низомии молиявӣ.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются сущность, функции и структура финансовых бирж в современных условиях. Финансовые биржи являются важной частью рынка капитала и функционируют в рамках Рыночная экономика, способствуя эффективному распределению финансовых ресурсов. В их структуру входят различные участники, такие как инвесторы, брокеры и финансовые организации. Крупнейшие биржи, такие как Нью-Йоркская фондовая биржа и Лондонская фондовая биржа, активно используют современные цифровые технологии и развитые механизмы регулирования. Изучение их сущности и структуры имеет важное значение для понимания финансовых рынков и экономического развития.

Ключевые слова: финансовая биржа, рынок капитала, рыночная экономика, инвестиции, брокер, финансовая система.

Annotation

This study examines the essence, functions, and structure of financial exchanges in modern conditions. Financial exchanges are a key component of the capital market and operate within the framework of Market Economy, facilitating the efficient allocation of financial resources. Their structure includes various participants such as investors, brokers, and financial institutions. Major exchanges like the New York Stock Exchange and the London Stock Exchange utilize advanced digital technologies and well-developed regulatory systems. Studying their essence and structure is essential for understanding financial market processes and economic development.

Keywords: financial exchange, capital market, market economy, investment, broker, financial system.

НАМУДҲОИ ШАРТНОМАҲОИ БОНКӢ ВА МАВҶЕИ ОНҲО ДАР ФАӢОЛИЯТИ ТИҶОРАТӢ

Вализода Н.

Донишкадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Барои амалӣ кардани фаъолияти тиҷоратӣ шартномаҳо ниҳоят зарур мебошанд. Яке аз шартномаҳои хеле муҳим шарномаи суратҳисоби бонк аст, зеро қушодани суратҳисоб дар асоси шартномаи суратҳисоби бонк амалӣ карда мешавад.

Тибқи шартномаи суратҳисоби бонк як тараф (бонк) ё дигар ташкилоти кредитӣ ӯҳдадор мешавад, ки маблағи пулӣ ба суратҳисоби тарафи дигар (молики суратҳисоб) воридшударо қабул кунад ва гузаронад, супориши молики суратҳисобро оиди аз суратҳисоб гузаронидан ва пардохти маблағҳои дахлдор ва вобаста ба суратҳисоб иҷро намудани дигар амалиётро анҷом диҳад (Моддаи 866 Кодекси граҷдани Чумхурии Тоҷикистон). Бонк метавонад, маблағҳои пулӣ дар суратҳисоб мавҷудбудаи молики суратҳисобро бо қафолати ихтиёрдорӣ кардани ин маблағҳо аз тарафи молик (муштарӣ) истифода барад. Аз мафҳуми овардашуда маълум мегардад, ки шартномаи суратҳисоби бонкӣ консенсуалӣ мебошад. Вай на аз лаҳзаи гузаронидани маблағҳои пулӣ ба суратҳисоб, балки аз лаҳзаи дар байни тарафҳо оиди ҳамаи шартҳои муҳими шартнома ба миён омадани созиш басташуда ҳисоб карда

мешавад². Мувофиқи банди 2 моддаи 866 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоббаробаркунӣ байни шахсони ҳуқуқӣ, инчунин ҳисоббаробаркунии соҳибқорони инфиродӣ бояд бо таври ғайринақдӣ анҷом дода шавад. Аз ин ҷо қушодани суратҳисоби бонкӣ ўҳдадории шахсони номбаршуда буда, онҳо наметавонанд, ки аз бастанӣ чунин шартнома даст кашанд. Пас, ўҳдадорӣ оид ба нигоҳ доштани маблағҳои пулӣ дар муассисаҳои кредитӣ ҳарчанд ки дар моддаи 866 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон набошад ҳам, вале аз моҳияти қонун ба миён меояд. Ғайр аз он молике (муштарие), ки шартномаи суратҳисоби бонкиро бастааст, ўҳдадор аст на танҳо талаботи қонунгузорӣ оиди бонк, балки қоидаҳои махсуси дохилии бурдани амалиётҳои бонкиро, ки дар муассисаи кредитии мазкур ҷой дорад, иҷро намояд. Ҳамин тавр, шартномаи ҳисоби бонкӣ дутарафа мебошад.

Шартномаи мазкур шартномаи музднок аст. Бонк барои истифодаи маблағҳои пулии дар суратҳисоб мавҷудбуда ба молики он фоиз мепардозад. Фоизҳо аз ҷониби бонк тибқи андозае, ки дар шартнома, муайян гардидааст ва ҳангоми дар шартнома мавҷуд набудани шартҳои дахлдор ба андозае, ки маъмулан бонк ба пасандозҳои талаб карда гирифташаванда (моддаи 859 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон) мепардозад, гирифта мешавад. Маблағи фоизҳо мувофиқи мўҳлатҳои пешбинишудаи шартнома ва дар ҳолатҳои дар шартнома пешбинӣ нагардидани чунин мўҳлатҳо бо гузашти ҳар семоҳа ба суратҳисоб гузаронида мешавад.

Аз рӯи хусусияти худ шартномаи суратҳисоби бонкӣ ба шартномаи оммавӣ наздик мебошад³. Зеро бонк ўҳдадор аст, ба ҳама гуна шахсе, ки ба ў муроҷиат намудааст, шартнома бандад. Албатта, дар ин маврид доираи шартҳои қушодани сурахисоб, қонун ва қоидаҳои бонкӣ ба инобат гирифта мешавад. Дар ҳолати беасос даст кашидани бонк аз бастанӣ

шартнома бо муштарӣ, онҳо ҳуқуқ доранд ба суд барои маҷбуран бастанӣ шартнома бо бонк ва рӯёнидани тавони зараре, ки дар натиҷаи он расонида шудааст, муроҷиат намоянд. Ҳамин тавр, бонк ҳақ надорад аз бастанӣ шартнома даст кашад.

Тарафҳои шартнома бонк ё дигар ташкилоти тиҷоратӣ, ки иҷозатнома (литсензия) доранд ва муштарӣ (молики суратҳисоб) мебошанд. Ба сифати муштарӣ ҳама гуна шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ баромад карда метавонад. Вале аз қобилияти ҳуқуқдорӣ муштарӣ категорияи суратҳисобе, ки қушода мешавад вобастагӣ дорад, зеро дар як қатор ҳолатҳо «молики суратҳисоб» дар маънои маҳдуд умуман наметавонад тарафи шартнома бошад. Ин дар он маврид мумкин аст, агар шахси ҳуқуқӣ, ки суратҳисоб дорад, ба бонк оиди ба филиал ё намояндагии худ қушодани суратҳисоби бонкии ба ҳамин монанд ё ҷорӣ муроҷиат намояд. Дар ин сурат филиал (намояндагӣ) дорои суратҳисоб, тарафи шартнома (муштарӣ) мегардад.

Предмети шартнома маблағҳои пулии дар суратҳисоббудаи муштарӣ, ки ба воситаи онҳо амалиётҳои бонкии дар шартнома пешбинишуда амалӣ карда мешавад, ташкил медиҳад. Ҳамзамон муштарӣ ба ин маблағҳои пулӣ ҳуқуқи соҳибмулкӣ надорад, зеро онро ҳангоми гузаронидан ба суратҳисоб аз даст медиҳад. Аз ин ҷо ҳуқуқи муштарӣ ба маблағҳои пулӣ характери ўҳдадорӣ дошта, дар намуди бақия дар суратҳисоб ба ҳисоб гирифта мешавад. Вобаста аз мазмуни қобилияти ҳуқуқдорӣ муштарӣ ва доираи амалиётҳо бо маблағҳои пулии дар суратҳисоби он гузаронидашуда суратҳисобро бо намудҳои зерин ҷудо менамоянд:

² Ниг: Гражданское право. Том 2. Учебник / Под ред. А.П. Сергеева и Ю.К. Толстого – М.: Проспект, 2006. – С. 524.

³ Ниг: Гражданское право. Том 2. Учебник / Под ред. А.П. Сергеева и Ю.К. Толстого – М.: Проспект 2006 – С. 525.

- а) суратҳисоби ҳисоббаробаркунӣ;
- б) суратҳисоби ҷорӣ;
- в) суратҳисоби махсус (буҷетӣ, асърӣ, қарзӣ, корреспондентӣ) ва ғайраҳо.

Суратҳисоби ҳисоббаробаркунӣ ба ҳамаи шахсони ҳуқуқӣ, инчунин соҳибкорони инфиродӣ кушода мешавад. Ғайр аз ин, суратҳисоби ҳисоббаробаркуниро филиал ва намояндагӣҳои хангоми машғул шудан ба фаъолияти тижоратӣ бо дархости шахсони ҳуқуқӣ мекушоянд. Хангоми барпо намудани ширкат ва ҷамъиятҳои хоҷагидорӣ муассисони онҳо суратҳисобҳои ҳисоббаробаркунии муваққатӣ мекушоянд. Дар онҳо маблағҳои пулии сармояи оинномавӣ нигоҳ дошта мешавад. Баъдан ба суратҳисобҳои ҳисоббаробаркунии муқаррарӣ гузаронида мешаванд. Сураҳисоби ҷорӣ ба баъзе муассисаҳо, инчунин ба филиал ва намояндагӣҳои шахсони ҳуқуқӣ кушода мешавад, ки онҳо ба фаъолияти тижоратӣ машғул намебошанд. Доираи амалиётҳои суратҳисоби ҷорӣ ба хароҷотҳои маъмурӣ, аз он ҷумла музди меҳнат маҳдуд мешавад. Ҳамчун анъана суратҳисоби ҷорӣ барои шахрвандон кушода мешавад. Аз рӯи ҷунин суратҳисобҳо шахрвандон ҳақ доранд, ки пулдиҳии ғайринақлиро амалӣ намоянд. Ягона маҳдудият аз он иборат аст, ки пардохти ба фаъолияти соҳибкорӣ алоқамандбуда ба воситаи он гузаронида намешавад.

Ба воситаи суратҳисоб бонк ҳисоббаробаркуниро дар байни ташкилотҳои амалӣ менамояд. Қонунгузориҳои граждани намудҳои ҳисоббаробаркуниро муқаррар намудааст: ҳисоббаробаркунӣ бо супориши пардохт, ҳисоббаробаркунӣ тибқи аккредитив, ҳисоббаробаркунӣ тибқи инкассо ва ҳисоббаробаркунӣ бо чек.

Хангоми ҳисоббаробаркунӣ оид ба супориши пардохт (пулдиҳӣ) бонк ўҳдадор мегардад, ки бо супориши муштарӣ аз ҳисоби маблағҳое, ки дар суратҳисоби ў мавҷуданд, маблағи муайяни пулиро ба суратҳисоби шахси зикргардидаи муштарӣ на дертар аз як рӯзи ба он ворид гардидани ҳуҷҷатҳои дахлдори пардохт ҳамин ё дигар бонк гузаронад (банди 8 моддаи 888 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон). Аз мафҳуми овардашуда нишонаҳои зерини ҳисоббаробаркунӣ оиди супориши пардохт (пулгузаронии бонкӣ) ба миён меояд.

1. Пул аз ҳисоби маблағҳои муштарӣ гузаронида мешавад.
2. Пул ба суратҳисоби шахси зикргардидае гузаронида мешавад, ки муштарӣ дар ҳамин ё дигар бонк нишон додаст.
3. Пул на дертар аз як рӯз баъд аз рӯзи ба бонк ворид гардидани ҳуҷҷатҳои дахлдори пардохт гузаронида мешавад, агар дар шартнома мўҳлати дигаре пешбинӣ нашуда бошад.

Мазмуни супориши пардохт ва ҳуҷҷатҳои ҳисоббаробаркунии якҷоя ба он пешниҳодшаванда ва шакли онҳо бояд ба талаботи муқарраргардидаи қонун ва қоидаҳои бонкӣ мутобиқат намоянд. Барои гузаронидани маблағҳои пули пулдиҳанда ба бонк супоришро дар бланкаи шакли муқаррарнамуда пешниҳод менамояд. Супориш аз рӯзи навишта шуданаш дар давоми даҳ рӯз ҳаққонӣ ҳисобида мешавад. Супориш ба мўҳлатнок, пеш аз мўҳлат ва аз мўҳлаташ дарозкардашуда ҷудо мешавад. Пулгузаронии мўҳлатнок бо мақсади аванскунонӣ (пеш аз мол фиристонидан), инчунин баъди молро фиристонидан ва ба сифати пардохти қисман хангоми аҳдҳои калон содир карда мешавад. Пардохти пеш аз мўҳлат ва мўҳлаташ дарозкардашуда бо розигии тарафҳо анҷом дода шуда, шакли муҳимми кредитикунонии тижоратӣ мебошад. Ғайр аз ин, супориши пулдиҳӣ хангоми мунтазам ва баробар фиристонидани молҳо татбиқ карда мешавад. Дар ҷунин сурат супориши пулдиҳӣ намуди пардохтҳои намунавиро мегардад, ки тарафҳо махсус дар шартнома пешбинӣ менамоянд. Бояд қайд намуд, ки дар сурати номутобиқати супориши пулдиҳӣ ба талаботи қонун ва қоидаҳои бонкӣ бонк метавонад мазмуни супоришро аниқ намоянд. Ҷунин дархост баъди гирифтани супориш ба пулдиҳанда бояд фавран пешниҳод карда шавад. Дар сурати нагирифтани ҷавоб дар мўҳлати пешбиниқардаи қонун ё қоидаҳои мутобиқи он муқаррарқардаи бонк ва хангоми вучуд надоштани онҳо, агар дар қонун ва қоидаи бонкии дар асоси он муқарраргардида ё шартномаи байни бонк ва пулдиҳанда тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад, дар мўҳлати қобили қабул бонк метавонад супоришномаро бидуни иҷро монад ва онро ба пулдиҳанда баргардонад (банди 2 моддаи 889 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон). Мўҳлати қобили қабул дар ҳолати мазкур ҳамон мўҳлатро бояд

ҳисоб намуд, ки ахбори почтавию телеграфӣ ё дигар барандаҳои иттилоотии зарурӣ аз бонк ба муштарӣ ва баръакс ҳаракат мекунад. Бонке, ки супориши пулдиҳии муштариро қабул мекунад, ӯҳдадор аст, маблағи пули дахлдорро чиҳати ворид намудани он ба суратҳисоби шахси дар супориш зикргардида ба бонки маблағгиранда дар мўҳлати дар шартномаи суратҳисобҳои бонкӣ муқарраршуда дар мўҳлати муқаррарнамудаи қоидаҳои бонкӣ гузаронад. Одатан, дар супориши пулдиҳӣ бонки пулгузаронанда ва бонки пулқабулқунанда иштирок менамоянд, вале бонки пулдиҳанда ҳуқуқ дорад, бонкҳоро барои иҷрои амалиёти гузаронидани маблағи пулӣ ба суратҳисоби дар супориши муштарӣ зикргардида ҷалб намояд. Чунин зарурият ба он асос меёбад, ки дар байни бонки пулгузаронанда муносибатҳои иттилоотӣ вучуд надорад. Ҳамзамон бонк ӯҳдадор аст, ки ба муштарӣ дар хусуси иҷрои амал фавран хабар диҳад. Дар ин ҳолат бонк оид ба иҷрои супоришнома огоҳномаро бояд ба расмӣ дарорад. Лаҳзаи иҷрои супориши пулдиҳанда рӯзи гузаронидани маблағҳои пулӣ ба суратҳисоби бонки пулқабулқунанда мебошад. Бонки пулқабулқунанда ӯҳдадор аст, ки маблағҳои пулӣ ба муштарӣ воридшавандаро ба суратҳисоби он на дертар аз як рӯзи ба бонк воридгардидани ҳуҷҷатҳои дахлдори пардохт гузаронад. Барои иҷро накардан ва ба таври дахлдор иҷро накардани супориши муштарӣ оиди гузаронидани маблағҳои пулӣ бонк ба ҷавобгарии пурраи молумулкӣ аз рӯи қоидаҳои умумие, ки барои ташкилотҳои тиҷоратӣ муқаррар карда шудааст, кашида мешавад⁴.

Шакли дигари ҳисоббаробаркунӣ мутобиқи аккредитив ҳисобу китоб кардан мебошад¹.

Ҳангоми ҳисоббаробаркунии аккредитиви бонке, ки бо супориши пулдиҳанда оид ба кушодани аккредитив ва мутобиқи нишондоди ў (бонк - эмитент) амал мекунад, ӯҳдадор мешавад маблағҳоро ба маблағгиранда гузаронад ё пардохт намояд, аксепт кунад ё вексели интиқолиро ба инобат гирад ё ин ки ваколатеро ба бонки дигар (бонки иҷроқунанда) оид ба гузаронидани маблағ аксепт кардан ё ба инобат гирифтани вексели интиқолиро диҳад (моддаи 891 Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Ҳамин тавр, аккредитив⁵ ҳамчун шакли ҳисоббаробаркунӣ дорои нишонаҳои зерин мебошад:

1) Аккредитив ӯҳдадории пулӣ буда, танҳо ҳангоми пешниҳод кардани ҳуҷҷатҳои зарурӣ иҷро карда мешавад.

2) Бонк пулдиҳиро аз рӯи аккредитив аз ҳисоби маблағҳои худ ё маблағҳои муштарӣ анҷом медиҳад.

3) Бонк пардохтро аз рӯи аккредитив аз номи худ, вале бо супориши муштарӣ анҷом медиҳад.

4) Аккредитив аҳдест, ки аз шартномаи ҳисоббаробаркунии аккредитивиро пешбиниқунанда ҷудо буда, бонк дар иҷро намудани шартнома иштирок намекунад. Дар ӯҳдадориҳои аккредитивӣ ҳамчун қоида пулдиҳанда (харидор), бонки пулдиҳанда (бонки эмитент), бонки пулқабулқунанда (бонки иҷроқунанда) ва маблағгиранда (фурӯшанда) иштирок менамоянд. Дар ҳолатҳои муайян ҳисоббаробаркунӣ дар байни (фурӯшанда) ва харидор дар як бонк гузаронида мешавад. Ин дар ҳолате мумкин аст, ки агар дар бонки мазкур суратҳисобҳои ҳар ду тарафи шартнома ҷой дошта бошад. Дар чунин сурат нисбат ба бонки эмитент, ки пардохтҳоро ба маблағгиранда мегузаронад ё худ пардохт мекунад, аксепт

⁴ Ниг: Махмудов М.А. Ҳуқуқи граждани. Қисми 2. - Душанбе: «ЭР - граф», 2007. – С - 184.

⁵ Аккредитив (калимаи латинӣ), маънои боварио дорад. Ниг: Словарь иностранных слов. М.: «Русский язык», 1990. С. 21

менамоёд ё вексели интиқолиро ба инобат мегирад, қоидаҳо оид ба бонки иҷроқунанда истифода бурда мешавад⁶.

Маблағгузарони тибқи аккредитив бо тарзи пулдиҳӣ ва вексел анҷом дода мешавад. Тарзи векселии маблағгузаронӣ аз тарафи бонк пардохтани вексели интиқолиро, ки бенефитсиар пешниҳод намудааст ва аз тарафи бонк аксепт кардани ҷунин векселро бо пардохти минбаъда ё ба ҳисоб гирифтани вексел ба манфиати бенефитсиарино дар бар мегирад.

Шакли аккредитиви ҳисоббаробаркунӣ бояд дар шартномаи байни пулдиҳанда (харидор) ва пулқабулқунанда (фурушанда) пешбинӣ карда шавад. Дар шартнома номи бонки эмитент, навъи аккредитив ва нақшаи ҳисоббаробаркунӣ, номгӯи пурра ва характеристикаи аниқӣ ҳуҷҷатҳо, мӯҳлати пешниҳод намудан баъди фиристодани молҳо ва дигар шартҳои, ки оид ба онҳо дар байни тарафҳо розигӣ ба миён омадааст, нишон дода мешавад. Барои қушодани аккредитив пулдиҳанда ба бонки эмитент аризаи шакли муқаррарнамударо бо нишондоди рақами шартномае, ки аккредитив пешкаш мешавад, мӯҳлати аккредитив, номи бенефитсиар ва бонки иҷроқунанда, ҷои иҷрои аккредитив, намуди аккредитив, маблағи он ва ғайраҳо пешниҳод карда мешавад. Ҳамзамон пулқабулқунанда ҷиҳати иҷрои аккредитив ба бонки иҷроқунанда ҳуҷҷатҳои тасдиққунандаи иҷрои ҳамаи шартҳои аккредитивро пешниҳод менамоёд. Дар сурати вайрон кардани ақаллан ҳатто яке аз ин шартҳо, пардохт аз ҳисоби аккредитив анҷом дода мешавад. Ҳангоми бонки иҷроқунанда мутобиқи шартҳои аккредитив пардохтро ба ҷо овардан ё дигар амалиётҳоро анҷом додан, бонки эмитент ўҳдадор аст, ки ба ў тавони масрафгардидаро тибқи қоидаҳои муқарраршудаи бонкӣ диҳад. Ин хароҷот, инчунин ҳамаи дигар хароҷоти бонки эмитент, ки бо иҷрои аккредитив вобаста аст, аз ҷониби пардохтқунанда пӯшонида мешавад (моддаи 895 Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон).

Агар бонки иҷроқунанда қабули ҳуҷҷатҳоеро, ки он бо аломатҳои зоҳирӣ ба шартҳои аккредитив мутобиқат намекунад, рад намояд, ў ўҳдадор аст, ки дар ин хусус фавран, бо зикри сабабҳои рад ба маблағгиранда ва боки эмитент хабар диҳад. Агар бонки эмитент, ҳуҷҷатҳои қабулнамудаи бонки иҷроқунандаро гирифта ҷунин ҳисоб кунад, ки он мувофиқи аломатҳои зоҳирӣ бо шарҳи аккредитив мутобиқат намекунад, ҳуқуқ дорад қабули онҳоро рад намояд ва аз бонки иҷроқунанда маблағи ба маблағгиранда бо вайрон кардани шартҳои аккредитив пардохтшударо талаб намояд ва вобаста ба аккредитиви пӯшонидашуда бошад, метавонад ҷуброни маблағи пардохтшударо рад кунад.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот намудҳо ва аҳамияти шартномаҳои бонкӣ дар фаъолияти тижоратӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Шартномаҳои бонкӣ ҳамчун воситаи ҳуқуқӣ барои танзими муносибатҳои миёни бонкҳо, ширкатҳо ва шахсони ҳуқуқӣ хизмат мекунанд. Муаллифон намудҳои асосии шартномаҳои қарзӣ, амонатӣ, хизматрасонӣ ва кафолатро баррасӣ мекунанд ва нишон медиҳанд, ки онҳо барои амнияти молиявӣ, танзими пулӣ ва рушди фаъолияти тижоратӣ аҳамияти муҳим доранд. Омӯзиши ин мавзӯ барои идоракунии муносибатҳои иқтисодӣ ва рушди тижорат дар муҳити муосир муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: шартномаҳои бонкӣ, қарзӣ, амонатӣ, хизматрасонӣ, кафолат, фаъолияти тижоратӣ, молия, танзими муносибатҳо.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются виды и значение банковских договоров в коммерческой деятельности. Банковские договоры служат юридическим инструментом для регулирования отношений между банками, компаниями и юридическими лицами. Авторы анализируют основные виды договоров: кредитные, депозитные, сервисные и гарантийные, и показывают их важность для финансовой безопасности, регулирования денежных потоков и

⁶ Ниг: Гражданское право. Том I. Учебник / Под ред. А.П. Сергеева и Ю.К. Толстого .М.: Проспект 2006 .С. 463.

развития коммерческой деятельности. Изучение данной темы важно для управления экономическими отношениями и развития бизнеса в современных условиях.

Ключевые слова: банковские договоры, кредитный, депозитный, сервисный, гарантийный, коммерческая деятельность, финансы, регулирование отношений.

Annotation

This study examines the types and significance of banking contracts in commercial activities. Banking contracts serve as a legal tool for regulating relationships between banks, companies, and legal entities. The authors analyze the main types of contracts: credit, deposit, service, and guarantee agreements, highlighting their importance for financial security, cash flow regulation, and business development. Studying this topic is essential for managing economic relations and developing commerce in modern conditions.

Keywords: banking contracts, credit, deposit, service, guarantee, commercial activity, finance, regulation of relations.

УДК: 004.9:339.543(575.3)

АРЗЁБИИ ИНТЕГРАЛИИ САМАРАНОКИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ЭЛЕКТРОНИИ ГУМРУКӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Ғаниев С.

Докторанти Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Фаҳмиши назариявии иқтисодиёти рақамӣ дар таҳқиқоти илмӣ нишон медиҳад, ки миёни муҳаққиқон дар мавриди он иттифоқи устувор вучуд дорад, ки рақамикунонӣ на танҳо воридсозии технологияҳои иттилоотӣ, балки табдили амиқи муносибатҳои иқтисодӣ мебошад, ки бар маълумот, платформаҳои рақамӣ ва алгоритмҳои идоракунии равандро асос меёбад. Дар қорҳои илмӣ А.Е. Кешелава таъкид мегардад, ки «Иқтисодиёти рақамӣ (электронӣ) - ин иқтисодиётест, ки хусусияти фарқкунандаи он қонунҳои гардондани ҳаҷди аксари ниёзҳои ҳамаи иштирокчиёнаш тавассути истифодаи иттилоот, аз ҷумла иттилооти шахсӣ мебошад». [9, с. 28] Ҳамзамон, Баранов Д.Н. дар таҳқиқоти худ зикр менамояд, ки «Иқтисодиёти рақамӣ воридшавии технологияҳои рақамӣ ба тамоми паҳлуҳои ҳаёти ҳоҷагидорӣ ва иҷтимоии ҷомеа мебошад, ки имконият медиҳад тавассути интернет ва бо истифода аз воситаҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ муошират ва ҳамроҳсозӣ анҷом дода шавад, таъсирҳои фаврии иттилооти тағйирёбанда дар вақти воқеӣ амалӣ гардад ва амалиётҳои ҳоҷагидорӣ новобаста аз ҷойгиршавии ҷуғрофӣ субъектҳои муносибатҳои иқтисодӣ иҷро шаванд». [3, с. 19]

Дар доираи ин мантиқ, хизматрасониҳои электронӣ гумрукӣ ҳамчун таҷассуми институтсионалии принсипҳои иқтисодиёти рақамӣ дар соҳаи танзими давлатӣ савдои хориҷӣ баромад менамоянд. Онҳо декларатсияи электрониро, назорати автоматикунонидашуда, қарорҳои электронӣ ҳуҷҷатҳо, қарорҳои онлайн ва истифодаи модули таҳлили идоракунии ҳавфхоро дар бар мегиранд. Тавре Алёхина О.В. таъкид менамояд, ки «Гумруки рақамӣ модели сифатан нави маъмуриятро ташаққул медиҳад, ки дар он нақши қалбиро қарқарӣ маълумот дар рӯи вақти воқеӣ ва гузариш аз назорати пас аз воқеа ба таҳлили пешгирикунандаи ҳавфҳо мебошад». [1, с. 14]

Дар таҳқиқоти илмӣ ба декларатсияи электронӣ бахшидашуда аҳамияти он ҳамчун унсурҳои бунёдии рақамикунонии расмӣ гумрукӣ махсус зикр мегардад. Павлова Я.В. нишон медиҳад, ки «марказҳои декларатсияи электронӣ имконият медиҳанд вақти иҷозати қарқарӣро қисқарта ба таври назаррас қисқарта ёбад ва қарқарӣро иштирокчиёни фаъолияти иқтисодӣ қарқарӣ тавассути стандартсозӣ ва автоматикунонии равандро қарқарӣ карда шавад». [12, с. 48]

Аз ҷиҳати илмӣ, таҳлили самаранокии хизматрасониҳои электронӣ гумрукӣ мувофиқи мақсад аст ҳамчун низомӣ муқаммал ташаққул дода шавад, ки дар он усулҳои институтсионалӣ, равандро ва иқтисодӣ натиҷавӣ бо ҳам пайваст мегарданд. Чунин қарқарӣ ба мантиқи иқтисодиёти рақамӣ мувофиқат мекунад, зеро дар он қарқарӣ на тавассути

амалиётҳои ҷудогона, балки дар натиҷаи фаъолияти ҳамроҳшудаи платформаҳои рақамӣ, муҳити меъёрӣ ва механизмҳои таҳлилий ба вуҷуд меояд.

Усули институтсионалии таҳлил ба арзёбии мутобикати заминаи ҳуқуқӣ, сохтори ташкилӣ ва меъмории рақамии хизматрасониҳои электронии гумрукӣ равона гардидааст. Аҳамияти амалии он дар ошкор намудани маҳдудиятҳои институтсионалӣ зоҳир мешавад, ки ҳатто дар шароити мавҷудияти қарорҳои муосири технологӣ метавонанд таъсири рақамикунонӣро коҳиш диҳанд. Дар таҳлили амалӣ ин усул имкон медиҳад муайян карда шавад, ки то кадом андоза хизматрасониҳои электронии гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низомии умумии идоракунии рақамии давлатӣ ҳамгиро гардида, аҳамияти ҳуқуқии амалҳои электрониро таъмин менамоянд.

Зарурати гузариш ба модели интегралӣ арзёбии самаранокии хизматрасониҳои электронии гумрукӣ бо он асос меёбад, ки нишондиҳандаҳои ҷудогонаи раванدى ва иқтисодӣ имкони пурра ошкор намудани таъсири маҷмӯии рақамикунонии маъмурияти гумрукӣро ба соҳибкорӣ ва савдо фароҳам намеоранд. Дар шароити иқтисодиёти рақамӣ натиҷа дар ҳамбастагии муҳити меъёрӣ, инфрасохтори рақамӣ, таҳлили маълумот ва воқунишҳои рафтории бизнес ташаккул меёбад. Аз ин рӯ, абзори методикӣ таҳлил бояд робитаҳои сабабӣ-натиҷавиро миёни шароити институтсионалии ҷорӣ намудани хизматрасониҳои электронӣ ва натиҷаҳои ниҳии иқтисодӣ инъикос намояд.

Модели интегралӣ арзёбии самаранокии хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ба ҳамгироии параметрҳои институтсионалӣ, раванدى ва натиҷавӣ дар як сохтори ягонаи таҳлилий равона гардидааст. Чунин модел имкон медиҳад аз мониторинги фрагментарӣ нишондиҳандаҳои алоҳида ба тафсири низомии самаранокӣ гузариш сурат гирад, ки дар он қарорҳои рақамӣ ҳамчун унсурҳои экосистемаи платформагӣ баррасӣ мешаванд ва ба динамикаи фаъолияти соҳибкорӣ ва ҷараёнҳои савдо таъсир мерасонанд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин равиш аҳамияти хоса дорад, зеро мувофиқати натиҷаҳои рақамикунонии гумрукро бо вазифаҳои ҳавасмандсозии соҳибкорӣ хурду миёна ва тавсеаи робитаҳои савдои хориҷӣ таъмин менамояд.

Бо мақсади намоиш додани мантиқи арзёбии интегралӣ самаранокии хизматрасониҳои электронии гумрукӣ истифодаи схемаи бисёрсатҳа мувофиқи мақсад мебошад, ки пайдарпайии ташаккули таъсири иқтисодиро аз рақамикунонии маъмурияти гумрукӣ инъикос менамояд. (Нигаред ба расми 1).

Расми 1. Модели интегралӣи баҳодихӣи самаранокии хизматрасониҳои электронии гумрукӣ дар рушди соҳибкорӣ ва савдо

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Таҳлил модели интегралӣи пешниҳодшуда нишон медиҳад, ки самаранокии хизматрасониҳои электронии гумрукӣ дар якҷанд сатҳҳои ба ҳам алоқаманд ташаккул меёбад. Сатҳи ибтидоии моделро муҳити институтсионалӣ-рақамӣ ташкил медиҳад, ки фарогири таъминоти меъёрӣ-ҳуқуқӣ, стандартҳои маълумот, инфрасохтори рақамӣ ва сатҳи салоҳиятҳои рақамии ҳайати кормандон мебошад. Маҳз дар ҳамин сатҳ шароити устуворӣ ва аҳаммияти ҳуқуқии расмиеӣи электронӣ ба вучуд меояд, зеро бе мавҷудияти ин унсурҳои хизматрасониҳои рақамӣ наметавонанд барои рушди устувори соҳибкорӣ таъсири самаранок ба бор оваранд.

Сатҳи навбатии модел самаранокии равандии хизматрасониҳои электронии гумрукиро инъикос менамояд, ки он дар нишондиҳандаҳои чун вақти анҷоми расмиеӣи гумрукӣ, дараҷаи автоматикунории назорат, ҳиссаи эълумияҳои электронӣ ва устувории тартиботи амалкунанда зоҳир мегардад. Оптимизатсияи равандӣ ҳамчун механизми интиқолдиҳанда хизмат мекунад, ки шароити институтсионалиро ба афзалиятҳои амалии соҳибкорӣ табдил медиҳад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон ин сатҳ аҳаммияти калидӣ дорад, зеро коҳиши номуайянии вақтӣ ва хавфҳои расмиеӣӣ ба сармояи гардишии корхонаҳо ва устувории логистикӣи савдо таъсири мустақим мерасонад.

Дар сатҳи болоии модели интегралӣ натиҷаи иқтисодию самаранок ба вучуд меояд, ки он дар афзоиши фаъолнокии соҳибкорӣ, густариши амалиеӣи савдои хориҷӣ, коҳиши хароҷоти маъмурии воҳидӣ ва баланд гардидани рақобатпазирии субъектҳои хоҷагидорӣ ифода меёбад. Ин сатҳ ҳадафи ниҳии рақамикунории хизматрасониҳои гумрукиро дар шароити иқтисодиеӣи рақамӣ инъикос мекунад, ки дар он хизматрасониҳои давлатӣ ҳамчун омилҳои рушди иқтисодӣ баромад намуда, на ҳамчун манбаи маҳдудиятҳои маъмурӣ.

Барои татбиқи амалии модели интегралӣи баҳодихӣи самаранокии хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ташаккули низоми нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ зарур мебошад, ки имконият медиҳанд саҳми ҳар як сатҳи модел дар натиҷаи умумӣ чен карда шавад.

Дар ин замина, дар қадвали 1 нишондиҳандаҳои калидии баҳодихӣи интегралӣи самаранокии хизматрасониҳои электронии гумрукӣ бо тафсири иқтисодии онҳо барои соҳибкорӣ ва савдо пешниҳод гардидаанд. (Нигаред ба қадвали 1).

Таҳлили маълумотҳои дар қадвал 1 пешниҳодшуда имкон медиҳад ба хулосае омад, ки баҳодихӣи интегралӣи самаранокии хизматрасониҳои электронии гумрукӣ дар муқоиса бо таҳлили ҷудогонаи нишондиҳандаҳои алоҳида дарки ҳамачонибатари таъсири онҳоро ба рушди соҳибкорӣ ва савдо таъмин менамояд. Дар қанбаҳои амалӣ чунин модел ба мақомоти идоракунии давлатӣ имконият медиҳад, ки «нуқтаҳои суст»-и равандҳои рақамикунониро муайян намоянд, самтҳои афзалиятноки сармоягузорӣ ба инфрасохтори рақамиро мушаххас созанд ва заминаи меъёрӣ-ҳуқуқиро бо дарназардошти натиҷаҳои воқеии иқтисодӣ тақмил диҳанд.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон модели интегралӣи баҳодихӣи самаранокии хизматрасониҳои электронии гумрукӣ метавонад ҳамчун воситаи идоракунии стратегӣ дар раванди трансформатсияи рақамии маъмурияти гумрукӣ хизмат намояд. Истифодаи он заминаи методологиро барои қабули қарорҳои идоракунӣ фароҳам месозад, ки ба коҳиши монеаҳои маъмурӣ, дастгирии соҳибкории хурду миёна ва ташаккули муҳити устувори савдо дар шароити иқтисодиеӣи рақамӣ равона гардидаанд.

Қадвали 1. Нишондиҳандаҳои интегралӣи баҳодихӣи самаранокии хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ва тафсири иқтисодии онҳо

Сатҳи баҳодихӣ	Нишондиҳан да	Мазмуни нишондиҳанда	Аҳаммияти иқтисодӣ барои соҳибкорӣ
Институтси оналӣ-рақамӣ	Дарачаи ҳамоҳангии меъёрии расмиёти электронӣ	Мутобиқати меъёрҳои ҳуқуқӣ ба мантиқи хизматрасониҳои рақамӣ	Коҳиши номуайянии ҳуқуқӣ ва хавфҳои меъёрӣ
Институтси оналӣ-рақамӣ	Сатҳи камолоти рақамии инфрасохтор	Эътимодноқӣ ва дастрасии платформаҳои электронӣ	Баланд гардидани устувории амалиёти савдои хориҷӣ
Равандӣ	Вақти миёнаи анҷоми расмиёти гумрукӣ	Давомнокии гузаштани тартиботи гумрукӣ	Суръатбахшии гардиши сармоя
Равандӣ	Ҳиссаи иҷозати автоматии барориши мол	Дарачаи автоматикунони назорат	Коҳиши хароҷоти транзаксионӣ ва логистикӣ
Иқтисодию натиҷавӣ	Хароҷоти маъмурии воҳидӣ	Хароҷот барои расмиёт дар сохтори умумии хароҷот	Баланд бардоштани даромаднокии фаъолияти соҳибкорӣ
Иқтисодию натиҷавӣ	Динамикаи иштироки соҳибкориҳои хурду миёна дар савдои хориҷӣ	Тағйирёбии шумораи иштирокчиёни фаъоли ФИБ	Густариши пойгоҳи соҳибкорӣ
Иқтисодию натиҷавӣ	Афзоиши гардиши савдо	Тағйирёбии ҳаҷми содирот ва воридот	Тақвияти мавқеи рақобатпазирии иқтисодиёт

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Ҳамин тавр, бар хилофи равишҳои мавҷуда, ки асосан ба баҳодихии нишондиҳандаҳои ҷудогонаи равандӣ нигаронида шудаанд, дар доираи ин таҳқиқот хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ҳамчун унсури муҳити институтсионалии рақамӣ баррасӣ мегарданд, ки ба фаъолнокии соҳибкорӣ ва ҷараёнҳои савдо тавассути механизми коҳиши хароҷоти транзаксионӣ ва баланд бардоштани пешгӯишавандагии амалиётҳои хоҷагидорӣ таъсир мерасонанд. Модели интегралӣ пешниҳодшуда баҳодихии самаранокӣ имконият медиҳад, ки робитаҳои сабабию натиҷавӣ байни ҳамоҳангии меъёрӣ-ҳуқуқии расмиёти электронӣ, сатҳи камолоти рақамии инфрасохтори гумрукӣ ва натиҷаҳои ниҳии иқтисодӣ барои субъектҳои соҳибкорӣ муайян карда шаванд, ки ин доираи имкониятҳои методологии таҳқиқоти амалӣ дар соҳаи маъмурияти рақамии гумрукро васеъ мегардонад.

Татбиқи роҳи пешниҳодшудаи ҳалли масъала заминаи заруриро барои баланд бардоштани сифати қарорҳои идоракунӣ дар соҳаи трансформатсияи рақамии маъмурияти гумрукӣ фароҳам меорад, зеро он имкон медиҳад нуктаҳои сусти расмиёти рақамӣ муайян карда шаванд, заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ такмил ёбад ва афзалиятҳои сармоягузори рақамӣ бо таъя ба натиҷаи ченшавандаи иқтисодӣ бозбинӣ гарданд. Дар ҷанбаи амалӣ ин раванд ба коҳиши монеаҳои маъмурӣ барои фаъолияти соҳибкорӣ, густариши дастрасии соҳибкориҳои хурду миёна ба амалиёти савдои хориҷӣ ва ташаккули муҳити устувор ва рақобатпазири савдо мусоидат менамояд.

Ҳамин тавр, пакс аз пажӯҳиш чунин хулосагрии намудан мумкин аст:

1. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки самаранокии хизматрасониҳои электронии гумрукӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ хусусияти бисёрченака дошта, дар ҳамбастагии се унсури

асосӣ — муҳити институтсионалӣ, равандҳои рақамӣ ва натиҷаҳои иқтисодӣ ташаккул меёбад. Равишҳои анъанавии арзёбӣ, ки танҳо ба нишондиҳандаҳои равандӣ ё фискалӣ таъяс мекунанд, имкон намедиханд таъсири воқеии рақамикунони гумрук ба рушди соҳибкорӣ ва савдо пурра ошкор гардад. Ташаккули заминаи ягонаи методологии миллӣ барои арзёбии самаранокии хизматрасониҳои электронии гумрукӣ бо дарназардошти ҳамгирии параметрҳои институтсионалӣ, равандӣ ва иқтисодӣ зарур аст;

2. Муайян гардид, ки рақамикунони расмиёти гумрукӣ, аз ҷумла ҷорӣ намудани декларатсияи электронӣ ва назорати автоматикунонидашуда, боиси коҳишёбии хароҷоти транзаксионӣ, камшавии номуайянии вақтӣ ва баланд гардидани пешгӯишавандагии амалиётҳои савдо мегардад, ки ин махсусан барои рушди соҳибкории хурду миёна аҳамияти калидӣ дорад. Тавсеаи минбаъдаи автоматизатсияи равандҳои гумрукӣ ва баланд бардоштани ҳиссаи “барориши автоматӣ” ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати рақамикунони гумрук пешниҳод мегардад;

АДАБИЁТ

1. Алёхина О.В. «Цифровая таможня: прошлое, настоящее, будущее». /О.В. Алёхина, Г.В. Игнатъева, И.А. Смирнова // Вестник СГСЭУ. 2019. - №3(77). – С. 10-14.
2. Ахмедзянов Р.Р., Смирнова С.И. Электронное декларирование как направление повышения качества оказываемых таможенных услуг / Р.Р. Ахмедзянов, С.И. Смирнова/ Вестник форум молодых ученых. 2018. - №10(25). – С. 117.
3. Баранов Д.Н. Сущность и содержание категории «цифровая экономика /Д.Н. Баранов/ Вестник Московского университета имени С. Ю. Витте. Серия 1. Экономика и управление. – 2018 №2(25). – М. – 19.
4. Ворона А.А. Повышение качества таможенных услуг, предоставляемых центрами электронного декларирования/А.А. Ворона . - диссертация ... канд. экон. наук: 08.00.05. Российская таможенная академия, 2020. – 193 с.
5. Ворона А.А., Мешечкина Р.П. Таможенное администрирование на пути к интеллектуальной таможне // Учёные записки Санкт-Петербургского имени В.Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии. 2023. № 1 (85). С. 13.
6. Высотина О.А., Гончарова К.А., Полухин И.В. Электронное декларирование./О.А. Высотина, К.А. Гончарова, И.В. Полухин/ Актуальные проблемы авиации и космонавтики. Социально-экономические и гуманитарные науки. 2012. – С. – 18.
7. Единое окно оформлению экспортных, импортных и транзитных процедур (Государственная информационная система) <https://portal.swcustoms.tj/ru>
8. Зиманова М.А. Нормативно-правовые аспекты и перспективы развития электронной таможни в условиях цифровой трансформации. Бюллетень инновационных технологий/М.А. Зиманова// Вестник БИТ. 2025. – Том 9, №1(33). – С. 68.
9. Кешелава А.Е. Введение в «Цифровую» экономику» / А.В. Кешелава, В.Г. Буданов, В.Ю. Румянцев [и др.]; под общ. ред. А.В. Кешелава; гл. «цифр.» конс. И.А. Зимненко.– ВНИИГеосистем, 2017.– 28 с.
10. Кулешова Л.И. Цифровизация таможенного администрирования /Л.И. Кулешова// III Международная научно-практическая конференция на тему «Научные исследования и инновации». Российский университет транспорта. 2021. – С. – 111.
11. Орлова И.А. Развитие механизма административно-правового регулирования электронного декларирования в таможенных органах/ И.А. Орлова. - диссертация ... канд. юрид. наук: 12.00.14. Люберцы, 2013. – 186 с.
12. Павлова Я.В. Центры электронного декларирования - путь к эффективному таможенному администрированию// Бюллетень инновационных технологий: Экономические науки, БИТ 2020. - Том 4№1(13). – С. 44-48.

Фишурда

Мақола ба таҳлили назариявӣ ва методологии самаранокии хизматрасониҳои электронии гумрукӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ бахшида шудааст. Муаллиф нишон медиҳад, ки рақамикунонии маъмурияти гумрукӣ танҳо автоматикунории равандро набуда, балки ташаккули низоми нави идоракунӣ дар асоси маълумот ва платформаҳои рақамӣ мебошад. Модели интегралӣ арзёбии самаранокӣ пешниҳод гардида, ки унсурҳои институтсионалӣ, равандӣ ва натиҷавиро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти рақамӣ, гумруки электронӣ, декларатсияи электронӣ, идоракунӣ рақамӣ, самаранокӣ, платформаҳои рақамӣ.

Аннотация

Статья посвящена теоретико-методологическому анализу эффективности электронных таможенных услуг в условиях цифровой экономики. Показано, что цифровизация таможенного администрирования представляет собой не только автоматизацию процессов, но и формирование новой системы управления на основе данных и цифровых платформ. Предложена интегральная модель оценки эффективности, включающая институциональные, процессные и результативные компоненты.

Ключевые слова: цифровая экономика, электронная таможня, электронное декларирование, цифровое управление, эффективность, цифровые платформы.

Abstract

The article is devoted to the theoretical and methodological analysis of the effectiveness of electronic customs services in the digital economy. It demonstrates that customs digitalization is not only process automation but also the formation of a new data-driven management system based on digital platforms. An integrated evaluation model is proposed, incorporating institutional, process, and outcome dimensions.

Keywords: digital economy, electronic customs, e-declaration, digital governance, efficiency, digital platforms

Маълумот дар бораи муаллиф: **Ғаниев Саҳобиддин** – докторанти Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, тел. (+992) 974572727.

Информация об авторе: **Ганиев Саҳобиддин** – докторант Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, тел. (+992) 974572727.

Information about the author: **Ghaniev Sahobiddin** – doctoral student at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, tel. (+992) 974572727.

БОЗОРИ ҶАҶОНИИ СУҒУРТА ВА МАВҶЕИ МАМЛАКАТҶОИ МУТАРАКҚИ ДАР ОН

Раҳимова Дилбар

Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ

Бозори суғурта ба сатҳи баландтарини тараққиёти қори суғуртаи дар ИМА, Британияи Кабир, Швейтсария, Олмон, Фаронса, Чопон ва Итолиё расидааст.

Дар ИМА зиёда аз 8 ҳазор ширкатҳои суғуртаи молумулки ва 2 ҳазор ширкати суғуртаи ҳаёт ғайрифаъолият менамоянд, ҳоло он ки дар мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо шумораи он 4200 ташкил медиҳад.

Саноати суғуртавии ИМА ягона соҳае мебошад, ба таҳти қонунгузориҳои зиддимонополи дохил мешавад. Дар ИМА ду намуди ширкатҳои суғуртаи ғайрифаъолият мекунад: ҷамъиятҳои саҳомӣ ва ҷамъиятҳои суғуртаи тарафайн.

Саҳмияҳои ҷамъиятҳои саҳомиро ҳам шахсони ҷисмонӣ ва ҳам шахсони ҳуқуқӣ ба даст оварда метавонанд.

Ширкатҳои саҳомии ИМА се намуди суғуртанамоиҳо ба амал меоранд:

- бенифитҳо (суғуртаи ҳаёт, саломати, тиббӣ, нафақа, амонатҳо ва ғайра);
- суғуртанамоиҳои амалиёти тижоратӣ (доираи аз ҳама васеъ);
- суғуртаи шахси (суғуртаи иншоот, мошинҳо ва дигар моликияти шахрвандон.

Яке аз намудҳои асосии суғурта дар ИМА суғуртаи доираи қарзию молияви ба ҳисоб меравад, ки бо васеъ паҳншавии принципҳои ҳисоббаробаркуниҳо дар соҳаи тичорат ва ҳадамот фаҳмонида мешавад. Аз рӯи суғуртаи ҳаёт ҳаҷми солонаи мукофотҳо қариб 9 млрд. доллар, мувофиқи суғуртанамоии моликият ва масъулияти ширкатҳои азими тичоратӣ ва истеҳсоли ҳаҷми солонаи мукофоти суғуртави қариб 8 млрд. долларро ташкил медиҳад[1, с 64].

Хусусияти асосии системаи суғуртаи ИМА иштироки миенаравони гуногун дар суғуртанамои мебошад - полиси суғурта метавонад ба воситаи агенти суғурта ва ё брокер супурда шавад. Шумораи умумии брокерон ва агентҳо дар мамлакат ба 0,5 млн. нафар мерасад. Ба фаъолияти брокери, ҳам шахсони алоҳида ва ҳам корхонаҳои махсусгардонидашуда машғул мебошанд.

Ширкати тараққикардаи бозори суғуртаи ИМА Ширкати Фаромиллалии Суғуртаи Моликият «Стейт фарм мюочуэл» мебошад, ки аз руи ҳаҷми мукофотҳои якумро на фақат дар ИМА, балки дар тамоми ҷаҳон ишғол мекунанд. «Сигна» яке аз корпоратсияҳои суғуртавии пешбарандаи васеъ диверсифитсиронидашудаи ИМА мебошад, ки масъулият ва моликиятро суғурта мекунад. Дигар ташкилоти суғуртавии ИМА гуруҳи суғуртавии байналхалқӣ ва суғуртакунандаи азимтарини ҳатарҳои тичоратӣю истеҳсоли АИГ (American International Group) мебошад. АИГ ширкати ҳолдинги буда, 44 ширкати духтариро дар 130 давлати ҷаҳон назорат мекунад.

Фаъолияти ширкатҳои суғуртавии ИМА бо се ширкати машварати таҳлил карда мешавад: A.M.Best, Moody S, Standard&Poors, ки ҳар квартал каталогҳоро оиди фаъолияти онҳо chop мекунад. Онҳо рейтингҳои расмӣ ширкатҳои суғуртавино аз рӯи эътимодият барои мизочон ва маълумотҳоро оиди вазъияти қобили пардохтнокии онҳо нашр мекунанд. Омилҳои асосии самаранокии кори суғуртакорон дараҷаи талафот, даромад ва коэффитсиенти фоида ва сатҳи қарзи дебитори мебошанд.

Монополияҳои суғуртавии Аврупо 50% тамоми бозори суғуртаи мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳонро назорат мекунанд. Активҳои ҳамаи ширкатҳои суғуртави тақрибан 1,6 трлн долларро ташкил мекунанд. Ба ҳисоби миёна активҳои як ширкат 950 млн. долл., активҳо 12 ширкати азимтарин 45 млрд. долларро ташкил мекунад.

Бозори суғуртаи Англия таърихи аз ҳама қадим ва пуртаҷриба дошта, соҳиби эътибори калон дар ҷаҳон мебошад. Дар давоми даҳсолаҳои зиёд то замони ҳозира бозори суғуртаи англис қоида ва шартҳои суғуртаро муқаррар менамуд. Қоидаҳои суғуртаи англиси асоси шартҳои суғуртанамоии бисёр мамлакатҳои ҷаҳонро ташкил мекунанд.

Нишондиҳандаҳои бозори суғуртаи англиси то ҳоло дар ҷаҳон ба худ ҳамто надоранд. Ҳамин тариқ дар баробари ҳаҷми на он қадар зиёди бозори суғуртаи дохили (5,3%), ҳиссаи он дар амалиётҳои характери байналхалқӣ дошта қариб 20%-и бизнеси ҷаҳонии суғуртавино ташкил медиҳад. Чамбиятҳои саҳомии британияви дар 43 мамлақати ҷаҳон амалиёт иҷро мекунанд. Қариб 1\10 ҳиссаи ҳамаи премияҳои суғуртавии ҷаҳон ба чамбиятҳои саҳомии англис рост меоянд[3, с 254].

Дар Британияи Кабир дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX 838 ширкати милли ва хориҷии суғурта; 376 синдикатҳои корпоратсияи суғуртавии «Лойд» амал мекард. Шўъбаҳои хориҷии он дар мамлакатҳои Аврупои Ғарби воқеъ буда, дар минтақаҳои дигар иштирок дар сармояи чамбиятҳои саҳомии маҳалли бартари дорад. Ҳамаги дар ин ё он шакл, чамбиятҳои саҳомӣ дар бозорҳои 17 мамлақати ҷаҳон баромад мекунанд.

Бозори суғуртаи Швейтсария бо сатҳи баланди тараққиёти кори суғуртави фарқ мекунад. Дар ибтидои солҳои 90-ум дар мамлакат 117 ширкати суғуртави, аз он ҷумла 23 ширкати суғуртаи умумӣ ва 12 чамбияти аз навсуғуртанамои фаъолият мекунад.

Хусусияти бозори суғуртаи Швейтсария печдарпечшавии сармояи миллию хориҷӣ мебошад. Ширкатҳои суғуртави асосан Ширкатҳои Фаромиллалӣ бо манфиатҳои воқеи хориҷӣ мебошад. Ширкати калонтарини суғуртаи умумӣ «Сюрих форзизе-рунгсгезельшафт» мебошад, ки гуруҳи пуриқтидори суғуртавино роҳбари мекунад ва дар навбати худ аз 34 ширкати духтари воқеъ дар дохил ва хориҷӣ кишвар иборат аст. Ба гуруҳи «Сюрих» ширкати

«Вита» - сеюм ширкати калонтарини суғуртаи шахси, ду ширкати суғуртаи умуми «Альбина» ва «Турегун» ва дигарон дохил мешавад. Дар ИМА 6 ширкати духтариин ин контсерн дар ҳамаи доираҳои фаъолияти суғурта манфиатҳои худро доро мебошанд. Инчунин ширкатҳои духтариин он дар Олмон, Канада, Фаронса, Итолиё ва дигар мамлакатҳо фаъолият мекунад.

Мавқеи нисбатан устуворро ширкатҳои Швейтсария дар бозори ҷаҳонии суғурта дар доираи азнавсуғуртанамои ишғол мекунад. Ба он зиёда аз нисфи ҳамон мукофотҳои суғуртавии хориҷӣ рост меоянд. Дар дохили мамлакат суғуртаи шахси аз нисф зиёди маҷмӯи мукофотҳоро медиҳад. Дар ҷаҳон ширкатҳои таъминкунандаи мукофотҳои аз ҳама баланди пули ба сари аҳоли дар Швейтсария мебошанд[4, с 106].

Таҳлили кутоби бозори суғуртаи мамлакатҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки системаи суғуртанамоиин ҳар яки он қисми таркибии бозори ҷаҳонии суғуртаро ташкил мекунанд.

Дар миқёси ҷаҳон минтақаҳои «сармоягузориин (ҳавфнок) таваккали» мавҷуданд, ки хусусияти умумии онҳо шароитҳои сиёсӣ ва иқтисодии барои сармоягузори номусоид мебошад. Бинобар ин дар шартномаи суғурта номгӯи ҳавфу хатари сиёсиро маъмулан дар қисмати «форс-мажор» қайд менамоянд, ки мувофиқи он дар сурати фаро расидани ҳолатҳои номбурдашудаи «форс-мажор» суғуртакунанда ба ҷуброн кардани зарари ба суғурташаванда, ҷавобгар намебошад. Агар шартнома мувофиқи шартҳои махсуси суғуртаи ҳавфу хатари сиёсӣ ё ба истилоҳ ҳавфу хатари ғайритиҷоратӣ имзо шуда бошад, дар ин маврид ҷуброн кардани зарари онҳо имконпазир мегардад.

Дар шартнома хатарҳои зерин метавонад қайд карда шаванд, аз ҷумла, мусодира кардан, милли кардан, зуран кашида гирифтани моликияти сармоядор, амалиёти ҳарби, ошубҳои оммави, бетартибҳои ҷамъияти, ки дар натиҷаи онҳо ба манфиатҳои моддии сармоядор зарар расонида мешавад, ҷори кардани қонунгузориин, ки табилии пули миллиро маҳдуд менамояд, инчунин баровардани сармояро манъ намуда, ба даст овардани ғоидаро мушкил менамояд.

Агентҳои махсусгардонидашудаи милли (давлати), созмонҳои байналхалқӣ ё ширкатҳои хусусии суғурта аз қаламрави мамлакат баровардани манфиатҳои моддии сармоядорро, дар мавриди вучуд доштани хатарҳои сиёсӣ, суғурта карда метавонанд. Яке аз агентҳои махсусгардондашудаи давлати, ки манфиатҳои моддии сармоядоронро суғурта мекунад, Корпоратсияи сармоягузориин хориҷии хусуси мебошад (ОПИК), ки онро Ҳукумати ШМА соли 1969 таъсис додаст. Корпоратсия ба сармоядорони ШМА дар мамлакатҳои хориҷӣ аз руи се барномаи зерин кумак мерасонад:

1. Суғуртаи манфиатҳои моддии сармоягузорон аз хатарҳои сиёсӣ дар мавриди зуран кашида гирифтани маҷбуран милли кардани сармоя, табдилнопазир гардидани пули милли, расонидани зарар ба моликият ё аз даст рафтани ғоида бар асари ошубҳои оммави, ҷанги дохили, иваз шудани ҳукумати сиёсӣ ва ғайра;

2. Ба маблағ таъмин кардани барномаҳо ва сармоягузориин алоҳида тавассути додани қарзҳои қўтоҳмуддат, бевосита, дарозмуддат ва кафолатнок;

3. Додани маслиҳату машварат ба сармоядорон дар масъалаи омӯختани шароити сармоягузори ва вазъияти сиёсии мамлакате, ки ба он сармоя гузошта мешавад.

Корпоратсияи сармоягузориин хориҷии хусуси (ОПИК) чунин намудҳои сармоягузориинро ба сифати объекти суғурта пешбини менамояд: саҳмияҳо, қоғазҳои дигари қимматнок, ҳуқуқи иштирок дар иҷрои барномаҳо, сармоягузориин мустақим, аз ҷумла ба анҷом додани қорҳои бинокорию васлкуни, тақмили ташаккули истеҳсолот ва ғайра вобаста буда, ҳуқуқи моликияти вобаста ба додани иҷозатнома, лизинги байналхалқӣ ва ғайра, қарзҳо ва навъҳои дигари сармоягузориин.

Тули солҳо ҳавфи «табдилнопазир гардидани пул» бештар ба миён меояд. Ин чунин маъноро дорад, ки ба тарзи арзи устувор иваз кардани сармоя ё ғоида дар натиҷаи аз ҷониби ҳукумати милли қабул намудани қарор оиди манъи баровардани сармоя ба хориҷа ё муқаррар кардани арзиши ночизу номусоиди қурб ва табилии маҳдуди маҷбурии пул, имконпазир мегардад. Вале паст шудани қурби пули милли ва тағйир ёфтани арзиши он,

воқеаи суғуртави намебошад, зеро вай хусусияти тасодуфи надошта, дидаю дониста, бо мақсади муайян амали карда мешавад.

Суғуртаи хатари «зуран кашида гирифтани ё мачбуран милли кардан»-и сармоя, хифзи суғуртавии манфиатҳои сармоядорро дар мавридҳои дар назар дорад, ки агар ҳамин гуна чораҳои ҳукумати милли бе пардохтани ҷуброни пешбинишуда амали карда шавад. Мӯҳлати чунин суғурта аз 12 то 20 сол мебошад. Маблағи суғурта аз 100 миллион то 150 млн. доллари ИМА-ро барои як барнома ва аз 300 то 350 млн. доллари ИМА-ро барои як мамлакат ташкил дода метавонад. Маблағи суғурта аз ҳама зиёдаш 90 фоизи ҳаҷми умумии сармояро ташкил медиҳад. Дар ин маврид ҳимояи маблағи боқимонда ба зиммаи сармоядор гузошта мешавад, ки онро суғурта кардан ё бо роҳҳои дигар ҳимоя кардан мумкин аст. Ҳақи хизмати суғуртакунанда дар мавриди суғурта кардани сармоя аз хатари «табдилнопазирии пул» аз 0,3 фоизи маблағи суғурташуда, дар мавриди суғурта кардани сармоя аз хатари «зуран кашида гирифтани он», то 0,6 фоизи маблағи суғурташавандаро ташкил дода, вобаста ба хусусияти хатари бамиёномада тағйир меебад[5, с 188].

Ба монанди Корпоратсияи сармоягузориҳои хусусии хориҷӣ агентҳои давлати дар мамлакатҳои дигар низ фаълони амал мекунад.

Яке аз ташкilotи танзимкунандаи фаъолияти байналхалқии сармоягузори Агентии бисёртарафа оиди кафолатҳои сармоягузори (МИГА) мебошад, ки дар асоси Конвенсияи дар Сел доир гардидаи Бонки Ҷаҳони бо мақсади ҳавасмандгардони ва ҳимояи сармоягузориҳои шахсии хориҷӣ таъсис ёфта буд. Конвенсия соли 1988 амали худро сар карда ба вазифаҳои он бастанӣ шартномаҳои суғуртави ва азнавсуғуртакуни дар муносибати таваккалҳои ғайритиҷоратие, ки метавонад, сармоягузори қабул кунанд, (иштирокчиёни Конвенсия) дохил мешаванд. Инчунин Агенти метавонад бо мақсади тавсия додани фаъолият оиди таъмини воридоти сармоя ба мамлакатҳои ру ба тараққи - иштирокчиёни Конвенсия ба таври иловагӣ маблағ ҷудо кунад.

Агар чунин ҳимоя аз тарафи қонуни милли ва созишномаи дутарафаи сармоягузори таъмин карда нашавад, дар он сурат мувофиқи шарҳи иловагии Бонки Ҷаҳони фақат баъд аз он ки шартномаи дутарафа нисбати режими мутобиқи маблағгузори қабул мешавад, агенти кафолати онро медиҳад. Агенти ӯҳдадор шудааст, ки бастанӣ шартномаҳоро дар байни аъзоёни худ оиди дастгири ва ҳимояи сармоягузори ҳавасманд гардонад ва дастгири кунад, инчунин доир ба қор карда баромадани кодексҳои сармоягузори маслиҳат диҳад. Агенти оиди мавҷудияти шартномаҳои сармоягузори тадқиқот гузаронида ба ҳукуматҳои мамлакатҳои аъзо дар таҳлили истифодабари ва ғайра аз чунин шартномаҳо кумак мерасонад[2, с 312]. Асоси системаи ҳимояи манфиатҳои молу мулкӣ сармоягузориҳои хориҷиро шартномаи суғуртави, ки тарафҳои онро ба сифати суғуртакунанда МИГА ва ба сифати суғурташаванда сармоягузори хориҷӣ ташкил медиҳад.

Адабиёт

1. Манес А. Основы страхового дела. Пер. с англ. М.: Анкил, 2002. 108с.-с.64
2. Киреев А. П. Международная экономика. В 2-х ч. -Ч.1.Международная макроэкономика: движение товаров и факторов производства. Учебное пособие. - Москва.: «Международные отношения», ЮРАЙТ-Издат, 2006.- 416 с. С 312.
3. Александрова Т.Г., Мещерякова О.В. Коммерческое страхование: Справочник.М.: Ин-т новой экономики, 1996. 254 с.
4. Балабанов И.Т. , Балабанов А.И. Внешнеэкономические связи: Учеб. пособие. М.: Финансы и статистика, 2001.
5. Балабанов И.Т. Риск менеджмент. М.: Финансы и статистика, 1996.188с.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот бозори ҷаҳонии суғурта ва нақши мамлакатҳои мутараққӣ дар рушди он баррасӣ мегардад. Бозори суғурта яке аз бахшҳои муҳими низоми молиявии ҷаҳонӣ буда, дар доираи равандҳои Иқтисодиёти ҷаҳонӣ фаъолият мекунад. Мамлакатҳои мутараққӣ, аз

чумла Иёлотӣ Муттаҳидаи Амрико, Олмон ва Чопон, мавқеи пешсафро ишғол намуда, бо рушди технология, танзими ҳуқуқӣ ва хизматрасониҳои муосир ба пешрафти ин бозор мусоидат мекунад. Таҳлил нишон медиҳад, ки сатҳи рушди бозори суғурта бо рушди иқтисодӣ ва устувории молиявии кишварҳо робитаи зич дорад. Омӯзиши ин масъала барои дарки тамоюлҳои ҷаҳонӣ ва тақмили низоми суғуртаи милли аҳамияти муҳим дорад.

Калидвожаҳо: бозори суғурта, иқтисодиёти ҷаҳонӣ, мамлакатҳои мутараққӣ, хизматрасонии суғурта, низоми молиявӣ, рушди иқтисодӣ.

Аннотация

В данном исследовании рассматривается мировой рынок страхования и роль развитых стран в его функционировании. Страховой рынок является важной частью глобальной финансовой системы и развивается в рамках Мировой экономики. Развитые страны, такие как США, Германия и Япония, занимают лидирующие позиции благодаря внедрению современных технологий, эффективному правовому регулированию и высокому уровню страховых услуг. Анализ показывает тесную взаимосвязь между уровнем развития страхового рынка и экономической стабильностью стран. Изучение данной темы важно для понимания глобальных тенденций и совершенствования национальных страховых систем.

Ключевые слова: страховой рынок, мировая экономика, развитые страны, страховые услуги, финансовая система, экономическое развитие.

Annotation

This study examines the global insurance market and the position of developed countries within it. The insurance market is a key component of the global financial system and operates within the framework of Global Economy. Developed countries such as United States, Germany, and Japan hold leading positions due to advanced technologies, effective legal regulation, and high-quality insurance services. The analysis reveals a strong relationship between the development of the insurance market and the economic stability of countries. Studying this topic is essential for understanding global trends and improving national insurance systems.

Keywords: insurance market, global economy, developed countries, insurance services, financial system, economic development.

ИДРАКУНИИ ТАМОҶУЛИ ТАҚСИМИ ФОИДА

Кароматуллоев С.Д., Одинаева Ф.Р.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Азбаски шакл ва тарзи тақсими фоида бениҳоят зиёд ва мураккаб аст, бинобар ин то ҳанӯз таърихи башарият меёр ва ҳаҷми фоида, ки талаботхоро қонеъ гардонидани тавонад, муайян накардааст, то ҳатто компютерҳои муосир ҳам аз ӯҳдаи ҳал кардани он то ҳол намебароянд.

Муаммои тақсими фоида ҳамчунон шакли зуҳури муносибатҳои истеҳсолии байни гурӯҳҳои ҷамъиятӣ буда, асосан муносибати соҳибкорон, сармоягуздорон, қарздиҳандаҳо ва андозаситонхоро дар бар мегиранд. Ҳар як иштирокчиҳои субъектҳои иқтисодӣ кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, ки дар тақсими фоида вобаста аст, ба оқилона будани таносуби тақсими он мебошад. Муайянкунандаи меёри тақсими фоида, албатта, давлат мебошад, ки он ҳам восита ба ҳолати буча, қурби пул, давраи сикли тақрористеҳсол, даромадгирии аҳоли, вазъияти иқтисодию сиёсии давлат муайян карда мешавад.

Дар ҳамаи давлатҳо вобаста ба меёри тақсими фоида ҳиссаи муайяни соҳибкори ва ҳолати қушод ба ҳолати ниҳон ва ё ба ҳолати баръакс гузашта метавонанд, ки барои иқтисодиёти давлат ва корхона бенатиҷа буда наметавонанд.

Ба ақидаи мо, меёри оқилонаи тақсими фоида бо назардошти чунин масоили умдаи иқтисод бояд суръат гирад:

— кадом соҳаи хоҷагии халқ вазифаи зербинои инкишофи мамлакатро ба ӯҳда мегирад?

— воситаҳои асосии истеҳсолии он соҳа аз ҳисоби кадом истеҳсолот ватанӣ ё хориҷӣ ташкил ёфта аст?

— даромаднокии миёнаи солонаи он чанд фоизро ташкил медиҳад? Фоидаи ҳолиси боқимонда имконияти такрористеҳсоли васеъро таъмин кардан дорад?

— ҳолати рақобатпазирӣ ва мавқеи он дар пешбурди иқтисод чӣ гуна бошад?

— қабули қонунҳои зидди инҳисорӣ (монополӣ) ва қабули онҳо аз ҷониби аъзоёни ҷамъият чӣ гуна аст.

— меъёри андоз аз фоида ва даромаднокии миёнаи солонаи соҳаҳои хоҷагии халқ чӣ тавр ба ҳам мувофиқат мекунад?

Тақсими фоида муамоҳои аз нав андозбандишавии ҳамон як намуди маблағҳоро ҳал намуда, дар натиҷа маҷрои иқтисодиётро ба низоми муайян медарорад.

Дар олами иқтисод чандин гурӯҳбандие тақсими андозбандии фоида дида мешавад.

Дар баъзе давлатҳо намудҳои гуногуни фоида бо меъёрҳои дақиқкардашуда алоҳида – алоҳида андозбандӣ карда мешавад.

Мувофиқи модаи 11 дастурамали №17 оид ба муайян кардан ва пардохти андоз ба буча чунин услуби тақсими фоидаи умумӣ дар Тоҷикистон пешбинӣ шуда аст [1.]:

— фоидаи умумӣ ба мақсади андозбандӣ ба суммаи пардохтҳои зерин кам карда шувад;

— пардохтҳои рентавӣ бо тарзи муқаррар кардашуда ба буча аз ҳисоби фоида супорида мешавад;

— пардохтҳои рентавӣ –шакли ба буча ситонидани қисми фоида, ки фароҳамоии он бо омилҳои ғайрии ширкат алоқаманд нест, чунки он фоида дар натиҷаи шароити хуби табиӣ, нақлиётӣ, техникаӣ иқтисодӣ ба вуҷуд омада аст;

— даромадҳое, ки (дивидент, фоиз) вобаста ба миқдори саҳмия, облигатсия ва дигар қоғазҳои қиматнок, ки ба корхона таълуқ доранд, ба даст оварда мешавад;

— даромад аз иштироки саҳмия дар ғайрии дигар корхонаҳо, ба ғайр аз даромадҳое, ки берун аз марзи Тоҷикистон ба даст оварда мешавад;

— даромадҳое, ки аз ҳисоби иҷорадиҳӣ, казино ва дигра бозиҳои бизнесӣ, видеосалонҳо ба миён омадааст. Аз даромади номбаршуда хароҷоти ташкили соҳибкорӣ ҳатман кам карда мешавад;

— фоида аз амали миёнаравӣ ва савдоҳои коммисионӣ;

— фоида аз ғайрии суғурта, фоида аз баъзе амалиётҳои бонкӣ;

— фоида аз истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, хоҷагиҳои шикорӣ, ба ғайр аз фоидаи ташкилотҳои хоҷагии қишлоқи намуди индустриалӣ дошта;

— зараре, ки аз ҳисоби таъмини истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти хоҷагии ёрирасон ба миён омадааст, дар мавриди муайян намудани фоидаи андозситонидашаванда ба инобат гирифта намешавад.

Барои дуруст муайян намудани маблағи андоз аз фоида ба андозсупоранда зарур меояд, ки ҳисоби алоҳидаи шаклҳои ғайрии ёрирасонро ҷорӣ намояд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ тарзи дигари тақсими фоида низ ҷой дорад. Дар мавриде, ки ҳисоби алоҳидаи намудҳои фоида ҷорӣ карда шудааст, ҳар як фоида дар алоҳидагӣ бо меъёрҳои ба худ хос андозбандӣ карда мешавад.

Аз фоидаи баъди андозбандӣ боқимонда чунин пардохтҳо ва ҳиссагузориҳо ба амал бароварда мешавад:

— пардохти баҳраи авроқи қарз (облигатсия);

— додани даромади саҳмияҳои бартари дошта;

— ҳиссачудокунӣ ба фонди эҳтиётӣ;

— ҳиссачудокунӣ ба дигар фондҳо;

— додани даромади саҳмияҳои оддӣ.

Фоидае, ки баъд аз пардохт ва ҳиссачудонамоиҳои номбаркардашуда боқӣ мемонад, дар иқтисодиёт бо номи фоида ба ҷанбаҳои дар боло қайдшуда, воситаи дар татбиқшавии ғайрии менечер оид ба татбиқи идораи иқтисодӣ дар ҳаёти иқтисодӣ мебошад.

Дар мавриде, ки ғоидаи ширкат азмаблағи дивиденти пардохтшаванда авроқи - қарза кам бошад, сарчашмаи ҷадиди дигар бояд дарёфт карда шаванд, то ки муаммои пардохти дивидент ҳалли дурусти худро ёбад. Сарчашмаҳои гуногуни дорой, ки аз ҳисоби онҳо дар мавриди норасоии ғоида дивиденти авроқи – қарза пардохта мешаванд, пеш аз ҳама маблағи дар суратҳисоби фонди эҳтиётӣ маҳфузбуда мебошад.

Қоидаи эътирофнашудаи рафтор дар олами бозорӣ он аст, ки эмиссияи сахмияҳои афзалиятнок бояд нисбати сармояи уставӣ аз 10 ғоиз зиёд набошад.

Захираҳо. Тақсими ғоида дар аксарияти давлатҳои дунё бо мақсади таъмини қобилияти рақобаттобаварӣ, ҳисоббаробарнамоиҳо, пардохтҳо (андоз, ғоиз, дивиденд, қарз, бима), навсозии фондҳои асосӣ, рафъи оқибатҳо ва пастравии қурби пул ташкил карда мешаванд.

Истифодаи он тибқи қонун ва пастравии қурби пул ташкил карда мешаванд. Истифодаи он тибқи қонун ва андозбандии имтиёзнок сурат мегирад. Дар шароити иқтисодӣ бозорӣ ширкатҳо чунин намудҳои захираҳоро ташкил ва истифода мекунанд:

1. Захираҳои арзишӣ (баҳодиханда);
2. Захираҳо оид ба амалигардонии ўҳдадориҳо (қарзӣ);
3. Захираҳо аз ҳисоби ғоида бо мақсади пешгирии ҳодисаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии мебошад.

Мувофиқи қонунҳои иқтисоди бозорӣ захираҳои арзишӣ ё баҳодиханда ба мақсади муайян дар чунин шаклҳо ташкил карда шудаанд: захираҳо оид ба қарзҳои пардохтанашуд, захираҳо нисбат ба ҷиҳозониш ва навсозии воситаҳои асосӣ, захираи кафолати сифат ва пасгардонии мол мебошад.

Ташкили захираҳо, тибқи ўҳдадориҳо бо мақсади таъмини пардохтҳои ҳатмии дар оянда имконпазир истифода мешавад. Пардохтҳои ҳатмии имконпазир ва ташкили захира вобаста ба андоз, қарз, ғоиз, дивидент, суғуртапулӣ ва муфлисшавӣ, ба роҳ монда мешавад. Онҳо асосан вобаста ба тарзи тақсими ғоида, ки қонунгузори мамлакат муайян намудааст, аз ҳисоби ғоидаҳои то андозбандӣ, ё баъди андозбандӣ ташкил карда мешавад. Захираҳо аз ҳисоби ғоида, асосан, барои ширкатҳо ба мақсади ба амалбарории андўхт ташкил кардашуда, муаммоҳои нигоҳдории сатҳи дивидентро дар шароити бад шудани ҳолати иқтисодӣ ва ҷой доштани хароҷотҳои ғайри ҷашмдошт ҳал менамояд. Азбаски захираҳои ташкилкардашуда аз андозбанди озоданд, бояд, ҳатман, бо мақсади мушаххас истифода шаванд. Агар, чунин расмӣ аз тарафи ширкат вайрон карда шавад, онгоҳ, маблағи захираи истифодашуда ҳамчун ғоидаи аз андозбандӣ пинҳонгардида арзёбӣ карда шуда, аз корхона ҷарима ситонида мешавад.

Дар ҳар ширкат ҷой доштани захира қимати онро дар назди ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ хеле ҳам баланд бардошта, имконияти ғарифтани қарзҳои имтиёзнокро барои он фароҳам меоварад.

Фондҳо. Ширкатҳо- фондҳои алоҳидаи ҳавасмандгардонандаро, ба ғайр аз ҳисоби (счёт) захираҳо, ташкил диҳанд ҳам, фондҳояшон ба ҳисоби захираҳо мувофиқ аст. Ташкили фондҳо дар шароити механизми рақобат на танҳо барои беҳтар намудани шароити иҷтимоӣ маишӣ зисту зиндагии одамон, балки барои қонунгардонидани эҳтиёҷоти ҳавзаи ғайри истеҳсолӣ нигаронида шудааст.

Як қисми ғоидаи ширкат ҳамчун ҳавасмандгардонанда барои пардохти дивидентҳо истифода мешавад ва соҳибкор онро аз истифодабарӣ хориҷ менамояд. Бо ҳамин худро аз даромадгири аз ҳисоби он маблағ озод менамояд. Азбаски мақсади асосии соҳибкор ғарифтани ғоида аст, ў бояд ҳар як сарчашмаи озод боқимондаро бо мақсади таъмини даромади зиёд истифода барад.

Ҳар чанде харида қоғазҳои қиматноки дар мудати кўтоҳ нақдшаванда ғоидаи зиёдро таъмин карда натавонад ҳам, он барои ширкат шароити дар мудати кўтоҳтарин дар бозори қоғазҳои қиматнок фурўхташавиро таъмин менамояд.

Вазиҳои менечери молиявӣ, дар мавриди ташкили фондҳо, муайян намудани таносубияти байни пулҳои нақд ва қоғазҳои қиматбаҳо ва таъмини гуногуннамоии (диверсификация) бастаи асосии сахмия мебошад. Гуногуннамоии бастаи авроқи арзишӣ

(қоғазҳои қимматнок) ба мақсади инъикос намудани дигаргуниҳои бозори ва бартаараф кардани пастравии якбораи нархи қоғазҳои қимматнок нигаронида мешавад.[4.с-75]

Одатан, қоғазҳои қимматноки зуднақдшавандаро ба се гурӯҳ чудо менамоянд. Ба гурӯҳи якум, қоғазҳои зуднақдшаванда, пеш аз ҳама – қарзҳои оидатӣ (дебиторӣ), қарз ба хизматчиён, маблағҳои дар амонат буда дохил мешаванд.

Қарзи оидатӣ – гуфта маблағеро меноманд, ки харидор (истеъмолкунанда) ба фурӯшаванда (истеҳсолкунанда) месупорад.

Ба гурӯҳи дуввум, қоғазҳои қимматноки нақдшавандагии мутлақ, яъне пулҳои дар ҳазина ва ҳисобномаҳо ҷой дошта – санг ва фулузоти қимматнок дохил карда мешавад.

Ба гурӯҳи саввум, дороиҳои нақдшавандагии сирати сушт дошта яъне захираи ашёи хом, материал, маводҳои нимтайёр, маҳсулоти тайёр ва ғайра ворид карда мешавад.

Ҳаҷм ва таносуби фонд вобаста ба вазъи иқтисод ва тақозои бозор аз тарафи менечер муайян карда мешавад, ки он ҳамчун воситаи нисбии ҳалли муаммоҳои ширкатҳо аст.

Дар мавриде, ки ширкат даромалнокии пастраринро нишон медиҳад, ки вазифаи асосии менечер дар ин асно аз он иборат аст, ки дар асоси таҳлил ва танҳо муайян намудани сабаби он, балки муайян намудани ҳаҷми маблағи аз ҳисоби баровардани саҳмия ҷамъкардашуда ва миқдори даромади ба дорандаи саҳҳом додашавандаро муайян намояд.

Дар ин ҳолат, менечер аз ду яке аз имкониятҳои истифода карда метавонад. [3.с- 226]:

1. Муфлис эълон кардани корхона;

2. Аз ҳисоби қарз пардохтани дивиденти дорандагони саҳмия. Ҷавҳари асосии онро қабули қарори мусоид перомуни масрафи камтаринташкил медиҳад.

Ширкатҳо лаҳзаҳое мешаванд, ки ба ҷои ғайри онҳо зарар мебинанд, аммо дар чунин ҳолат низ ба дорандагони саҳмия ширкатҳо додани даромади саҳмияро таъмин мекунад ва бо ҳамин худро аз мушкилоти иқтисодӣ каму беш озод менамоянд. Мувофиқи қоидаи меъёри даромади ба дорандаи саҳҳоми одди пардохта шаванда ба даромаднокии миёнаи ҳоҷагии халқ ва ё ба ғайри қарзи бонкӣ бояд баробар бошад. Меъёри номбаршуда вобаста ба ҳолати иқтисоди молиявии мамлакат ва ширкат дар асоси баҳисобгари таъсири чунин омилҳо: сатҳи раванг, дурнамои инкишоф, меъёри ғайри қарз муайян карда мешавад.

Бояд таъкид кард, ки меъёри пардохти ғайри устувор буда, тақдирёбии он вобаста ба ҳолати иқтисод ба вуҷуд меояд. Баъзан чунин мешавад, ки саҳмияи дар ибтидои амал хело паст, минбаъд дар оянда хеле боло меравад. Андозаи даромадҳои саҳмияҳои оддӣ, ҳамчун таносуби ғайри софи дар ихтиёри ширкат монда, баъд аз пардохти авроқҳои қарза, саҳмияҳои афзалиятнок, чудо кардани маблағ ба ҳисоби фонди эҳтиётӣ ва фондҳо ба тамоми сармояи саҳомӣ ва ё ба тамоми сармояи асосӣ, муайян карда мешавад.

Менечер, ба тарзи ғайри расмӣ, зариби (коэффициент) «котиловка» ин тавр муайян менамояд.

$$\text{Зариби котиловка} = \frac{\text{меъри солонаи даромади саҳҳоми}}{\text{меъри сабти бонкӣ (банковская учетная ставка)}}$$

Нархи бозории саҳмия, пеш аз ҳама, ба андозаи даромаде, ки он таъмин мекунад, вобаста аст. Дар мавриди нархи бозории саҳмияро муайян намудан, имконияти ҳозира ва ояндаи ширкатро нисбати даромади ояндаи он ва сатҳи таваккали сармоягузорӣ, ки тақозоро оид ба саҳмия ва арзиши бозории он фароҳам меорад, ба инобат мегиранд. Нархҳое, ки дар биржаи сармояву дорои оиди саҳҳом ба вуҷуд меоянд, арзиши воқиди пулии ба саҳҳом гузошташударо муайян мекунанд.

$$A_{\text{впс}} = \frac{D_{\text{д}}}{D_{\text{сас}}} = C_{\text{р}} \delta$$

Dð — даромаде, ки баҳар як саҳҳом дар соли чорӣ мепардозанд;

Авпс — арзиши воҳиди пули ба саҳҳом гузошта шуда;

Dсac — даромади соф баҳар як саҳҳом;

Cpð — суръати рушди ченаки дорой;

Мақсад ва мароми ҳар як соҳибкор, вобаста ба қобилияту лаёқат, ба даст овардани фоида дар шароити ҳукмронии муносибатҳои истеҳсолии бозоргонӣ мебошад.

«Нормаи фоида, навиштааст К. Маркс, қувваи ҳаракат диҳандаи истеҳсолоти капиталистӣ мебошад; танҳо ҳамон маҳсулотеро бояд истеҳсол намуд, ки он фоида тавлид карда тавонад».

Сабаби асосии дар иқтисодиёт ҷой доштани фоида, ба вучудой ва истифодаи муносибатҳои пулию молӣ дар ҷамъият аст вобаста ба механизми амали қонуни тақозою арза, нархи муозине ба вучуд меояд, ки соҳибкор ҳамчун иштирокчии он бозор, мол ё хизматрасониашро бо он нарх ба истеъмолгар мефурӯшад. Фарқи нархи муозин ва арзиши асли ҳамчун нишондиҳандаи маҳсули натиҷаи амал, ё худ инъоми соҳибкорӣ сурат мегирад.

Дар мавриде, ки нарх ва хароҷотҳои иқтисодӣ баробар бошанд, фаъолияти соҳибкорӣ бе маҳсул буда, дар ҳолати ҷой доштани фарқ, яъне нархи фурӯш аз арзиши асли баланд будан фоида ҳамчун инъоми (мукофоти) соҳибкорӣ ба назар намоён мешавад.

Менечери молиявӣ фоидаро ҳамчун фарқи нархи фурӯш ва арзиши асли муайян намуда, бо ҳаҷми он сатҳи самараи амали иқтисодиро баҳо медиҳад. Барои он аст, ки омилҳои арзиши аслиро бавучудоранда меёри номаълум мебошад. Сабаби он аст, ки омилҳои арзиши аслиро бавучудоранда меёрианд, яъне ки соҳибкор барои ҳар як дона маҳсулоти истеҳсолшаванда меёри хароҷоти муайяно сарф намуда, онро ҳамчун сирри истеҳсолшаванда меёри хароҷоти муайяно сарф намуда, онро ҳамчун сирри истеҳсоли аз рақибон пинҳон медорад. Сатҳи меёрнокии хароҷоти истеҳсоли ба пешрафти илмию техникий ва номгуи захираҳои истифодаи алтернативӣ дошта вобаста мебошад. [6.с-139]

Сатҳи арзиши асли ба фаъолияти ақлонаи (интеллектуалии) инсон пурра алоқаманд буда, вобаста ба мавқеъ ва мақоми соҳибкор, рақибон ва давлат, бо мақсади таъмини ҳолати муайяни иҷтимоӣ-иқтисодии аъзои коллектив ва фоидагирӣ истифода карда мешавад.

Паҳлӯи дигари муайянкунандаи ҳаҷми фоидаи нархи бозори танзимнашаванда аст.

Ҳамин тавр, фоида ва ҳаҷми он, аз як тараф ба меёри танзим (арзиши асли) вобаста бошад, аз тарафи дигар, ба нархи мувозини дар асоси амали қонуни тақозо ва арза ба вучуд омада муайян карда мешавад.

Соҳибкор ба ивази сармоя — фоидаи соф, коргар ба ивази қувваи коргарӣ — музди кор, давлат ба ивази таъмин бо ресурсҳо, кафолати андоз ва қарзтаъминнамоянда фоиз мегиранд. Азин ҷо хулоса бармеояд, ки иштирокчиёни доираи муносибатҳои моликияти вобаста ба шакли фаъолият, даромадҳоро дар шаклҳои гуногун ба даст меоранд.

Муносибатҳои ҳавасмандгардонӣ оид ба натиҷаи молиявӣ талаботи иштирокчиёни бозорро дар шахсияти соҳибкор, давлат ва ресурстаъминкунанда бояд ифода намояд.

Ҳар як иштирокчии бозор ҳавасманди қонегардонии талаботҳои ҷузъ ва кулл буда, даромади муайяно бояд инъом гирад.

Меёри фоида аз як нигоҳ, нисбат ба рақибон истифодабарии навигарҳои илмию техникийи бартаридоштаро ифода намояд, аз тарафи дигар, ҳолати иқтисодии бозор ва мавқеи соҳибкорро дар он инъикос менамояд. Ноустувории бозор ҳолати табиӣ иқтисодиёт буда, ба меёри фоидагирӣ ва мақомдорӣ соҳибкорӣ ҳатман таъсир мерасонад.

Дар иқтисоди бозорӣ шаклҳои гуногуни фоида, ки мақом ва нақши ҳосаро дар ҷамъият ифода менамоянд, ҷой доранд.

Яке аз он шаклҳо фоидаи бухгалтерӣ ё худ молиявӣ мебошад, ки онро ҳамчун фарқи нархи аз фурӯш бадастомада ва хароҷотҳои ғайримустақими (бавоситаи) ширкат муайян менамоянд. Хароҷотҳои бавоситаи фирма масрафест, ки барои омилҳои истеҳсолот (меҳнат, замин, сармоя) сарф шудааст.

Ҳар қадар омилҳои истеҳсолот бо хароҷоти кам истифода шаванд, ҳамон қадар мавқеи онҳо нисбат ба рақибон устувор мегардад.

Ҷоидаи иқтисодӣ муносибат ва сатҳи таваккали соҳибкорро нисбат ба дигарон ифода намуда, ҳамчун фарқи нархи фурӯш ва хароҷотҳои мустақим ва ғайримустақим муайян карда мешавад.

Ба хароҷотҳои мустақим (аён) хароҷотҳои ашёи хом, сӯзишворӣ, энергия иҷорапулиҳо, ғоиз, истеҳлок ва ғайраҳо шомиланд, хароҷотҳои (бавосита) бошанд, муқоисаи хароҷоти амалишуда ба хароҷоти эҳтимоли мебошанд. Мисол, мо маблағро барои сохтани корхона сарф кардем ва бо ҳамин худро аз гирифтани ғоизи амонатсупорӣ маҳрум кардем. Ҷоизи амонат барои мо, ҳамчун хароҷоти ноаён бояд ба ҳисоб гирифта шавад, аз ин рӯ, мо бояд аз нархи фурӯш хароҷоти аён ва ноаёнро кам кунем, ҷоидаи боқимонда ҷоидаи иқтисодӣ аст.

Натиҷае, ки афзалият ва ё норасоии доираи шӯғли интиҳоб намудаи соҳибкорро нишон медиҳад, мафҳуми ҷоидаи мӯътадил ва ё ҷоидаи баробар аст. Хароҷоти амали соҳибкорӣ ва сатҳи маблағ ҳамон қадар ғоиз диҳад, ҷоидаи мӯътадил ҳисобида мешавад.

Менечери молиявӣ ба ғайр аз ҷоидаҳои дар боло зикршуда бо мафҳумҳои ҷоидаи умумӣ, ҷоидаи балансӣ, ҷоидаи бақиявӣ ва ҷоидаи соф сару кор дорад ва ҷиҳати иқтисодӣ таҳлил намуда, нақшаҳои идораи молиявиро фароҳам меорад.

Муносибатҳои бозорӣ аз менечер истифодаи мафҳуми ҷоидаи умумиро, ки ҳамчун фарқи нархи фурӯш маҳсулот ва хароҷоти тағйирёбанда муайян карда мешавад, зарур мегардонанд. Ҷоидаи умумиро ҷоидаи марҷиналӣ (маржинальная прибил) ҳам меноманд.

Нишондиҳандаи миқдори умумии ҷоида, ки аз ҳамаи шаклҳои амал дар миқёси корхона ба даст оварда шудааст, ҷоидаи балансӣ номида мешавад. Узван ҷоидаи балансӣ аз се қисми асоси бунёд ёфтааст [7.с-418]:

Ҷоида (зарар) аз фурӯши маҳсулот, кори иҷрошуда ва хизматрасонии ба амал баровардашуда: ҷоида (зарар) аз фурӯши воситаи асосӣ ва фурӯши дигар амволи корхона тааллуқдошта;

— ҷоида (зарар) аз амалиётҳои ғайри тичоратӣ, ки корхона ба амал баровардааст. Дивидент ва ғоизҳо аз ҳисоби сармоягузорӣ ба дигар ширкатҳо, иҷорапулиҳо, ҳиссагузориҳо ба амалиёти корхонаҳои дигар, ҷаримапулиҳо ва ҷоидахое, ки аз ҳисоби аз нав нархгузорӣ ба миён омадааст ва дигар сарчашмаҳо ба вучуд меояд.

Ҷоидаи бақиявӣ — катгорияи мушаххаси иқтисодӣ мебошад, ки менечер онро ҳамчун фарқи ҷоидаи соф ва суммаи умумии активҳо, ки арзиши сармояро ба он фарқ зарб зада, муайян менамояд.

Ҷоидаи бақиявӣ = (арзиши сармоя Х суммаи активҳо) — ҷоидаи соф. Яке аз нишондиҳандаҳои сатҳи истифодабарии хароҷоти тағйирёбанда воситаҳои гардон ҳадди хароҷоти ширкат мебошад, ки он чунин муайян карда мешавад:

$$X_x = \frac{\Delta X T}{\Delta ИМ}$$

Ин ҷо X_x — ҳадди хароҷоти тағйирёбанда;

$\Delta X T$ — зиёдшавии хароҷотҳои тағйирёбанда;

$\Delta ИМ$ — зиёдшавии маҳсулоти истеҳсолишуда

Нишондиҳандаи мазкур, вобаста ба сатҳи нарх дар бозор, ба ширкат имконияти қабул намудани қарори мушаххасро оид ба кам ва ё зиёд намудани ҳаҷми истеҳсол ва таъмини миқдори ҷоидаи муайянро фароҳам меорад.

Арзиши сармоя гуфта, нормаи ҷоидаро ба сармоя дар воҳиди вақти муқоисашаванда меноманд:

$$\text{Арз } C_{ар} = (H_{\phi} \text{ ба сармоя } \times 3 \text{ моҳ } \div 1 \text{ сол})$$

Ҷоидаи софро ҳамчун фарқи ҷоидаи аз ҳамаи шаклҳои ғайрилият бадастомад ва зарар ҷой доштаю андозҳои супоридашуда муайян менамоянд:

$$\Phi_c = (\Phi_{xf} - 3 - An)$$

Дар ҳаёти воқеии иқтисодӣ зарурати истифодабарии мафҳумҳои ғоида аз амалиётҳои асосӣ, ғоида то ва баъди пардохти андоз ва ғоидаҳои қарзу облигатсия чой дорад. Менечери молиявӣ мафҳумҳои ғоида аз ғайраҳои асосӣ, ғоида то ва баъди пардохти андозҳо, ғоида то пардохти ғоидаҳо ва ғайраҳо дар амалия истифода мебаранд.

Ғоидаи баъди андозбандӣ боқимонда аз чунин пардохтҳо ва ҳиссачудокунӣҳо таъкил меёбад:

- пардохти ғоидаҳои авроқи — қарза (облигатсияҳо);
- пардохти дивидентҳои саҳмияҳои бартаридошта;
 - ҳиссачудокунӣҳо барои фонди эҳтиётӣ (резерв);
- ҳиссачудокунӣҳо ба дигар фондҳо;
- пардохти дивидентҳои саҳмияҳои оддӣ

Ғоидае, ки баъди пардохтҳои авроқҳои қарза (облигатсияҳо) сирмияҳои афзалиятдор ва ғудо намудани ҳисса барои фонди эҳтиётӣ (резервӣ) боқӣ мемонад, ғоидаи тақсимнашударо таъкил медиҳад.

Таҳлили ҳамаи амалҳои номбаршуда ва қорҳои мушаххасеро, ки шакли воқеии идора аст, менечери молиявӣ ба ӯҳда дорад.

Ҳулоса

Ғоидаи бадастовардашуда муносибатҳои тақсимотиро оид ба таъмини даромаду хароҷотҳои субъектҳои моликият низ фароҳам меорад. Ҳар як субъектҳои моликият, вобаста ба ифодаи муносибатҳои истеҳсолӣ ва шакли шугл, аз он ғоида баҳравар мешавад. Ғоида ҳамчун фарқи байни нархи фурӯш ва арзиши асли муайян қарда мешавад. Омилҳои ба ғоида таъсиррасонандаро аз ду паҳлӯи муқоисашаванда, яъне аз арзиши асли ва нарх ғустуҷӯ намудан лозим аст. Сабаби паст шудани арзиши асли ба сатҳ ва дарачаи болоравии ҳосилнокии меҳнати муҷассам ва қорӣ вобаста мебошад. Таҳти болоравии ҳосилнокии меҳнат қам қардани воҳиди вақт дар истеҳсоли воҳиди маҳсулот ғаймида мешавад. Нишондиҳандаи болоравии ҳосилнокии меҳнат зиёд шудани миқдори маҳсулоти истеҳсолшуда дар воҳиди вақти муайян мебошад.

Адабиёт

1. Кодекси андози Қумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2022.
2. Сайнаков С.П., Қомилбеков А.Ё., Воҳидов Н.Ҳ. “Таърихи муносибатҳои байналмилалӣ (бо унсурҳои идорақунӣ)”. Душанбе – 2020, саҳ- 650.
3. Бозоров Ш.Ш. “Менечмент”. Душанбе – 2015, саҳ- 320.
4. Қомилбеков А.Ё. “Низоми идорақунии сиёсӣ дар Тоҷикистон: таҳлили назариявӣ - амалӣ”. Душанбе – 2022, саҳ- 187.
5. Қурбонов А.А. “Идорақунии молияи қорҳона”. Душанбе – 2021, саҳ- 180.
6. Раҳимов Қ.Р., Саидав Н.М. “Молияи қорҳонҳо” Душанбе-2020, саҳ – 220.
7. Набиев Д.С. “Таҳлили молиявӣ ва идорақунии ғоида”. Душанбе – 2020, саҳ- 650.
8. Қаримов Б.Н. “Асосҳои идорақунии соҳибқорӣ”. Душанбе – 2021, саҳ – 200.

Ғишурда

Ғоидаи иқтисодӣ муносибат ва сатҳи таваққали соҳибқорро нисбат ба дигарон ифода намуда, ҳамчун фарқи нархи фурӯш ва хароҷотҳои мустақим ва ғайримустақим муайян қарда мешавад.

Ба хароҷотҳои мустақим (аён) хароҷотҳои ашёи хом, сӯзишворӣ, энергия иҷорапулиҳо, ғоида, истеҳлок ва ғайраҳо шомиланд, хароҷотҳои (бавосита) бошанд, муқоисаи хароҷоти амалишуда ба хароҷоти эҳтимолий мебошанд. Мисол, мо маблағеро барои сохтани қорҳона сарф қардем ва бо ҳамин худро аз гирифтани ғоидаи амонатсупорӣ маҳрум қардем. Ғоидаи амонат барои мо, ҳамчун хароҷоти ноаён бояд ба ҳисоб гирифта шавад, аз ин рӯ, мо бояд аз нархи фурӯш хароҷоти аён ва ноаёнро қам қунем, ғоидаи боқимонда ғоидаи иқтисодӣ аст.

Қалидвожаҳо: идорақуни, мустақим, ғоида, хароҷот, тамоюл.

Аннотация

Экономическая выгода выражает отношение и уровень риска предпринимателя по отношению к другим и определяется как разница между продажной ценой и прямыми и косвенными издержками.

Прямые (очевидные) затраты включают затраты на сырье, топливо, энергию, арендную плату, проценты, производство (косвенные) затраты представляют собой сравнение реализованных затрат с вероятными затратами. Например, мы потратили деньги на строительство предприятия и тем самым лишили себя возможности получать проценты по депозиту. Процент депозита для нас должен учитываться как невидимые затраты, поэтому мы должны вычесть видимые и невидимые затраты из продажной цены, остаточная прибыль-это экономическая выгода.

Ключевые слова: управление, прямое, прибыль, затраты, тенденция.

Abstract

Economic benefit expresses the attitude and level of risk of the entrepreneur in relation to others and is defined as the difference between the selling price and direct and indirect costs.

Direct (obvious) costs include costs for raw materials, fuel, energy, rent, interest, production (indirect) costs are a comparison of realized costs with probable costs. For example, we spent money on building a company and thereby deprived ourselves of the opportunity to receive interest on a deposit. The deposit percentage should be considered as an invisible cost for us, so we should deduct the visible and invisible costs from the selling price, and the remaining profit is the economic benefit.

Keywords: management, direct, profit, costs, trend.

Маълумот дар бораи муаллиф: Кароматуллоев Сафарали Дустмахмадович - ассистенти кафедраи иқтисод ва идора Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға 735320 Ҷумҳурии Тоҷикистон н Данғара, к Марказӣ 25. телефон (+992) 555-56-55-43

Сведение об авторе: Кароматуллоев Сафарали Дустмахмадович – Дангаринский государственный университет, ассистент кафедры экономика и управление. Адрес : 735320 Республика Таджикистан, Дангаринский район , улица Маркази 25 Тел: (+992) 555-56-55-43

Information about the author: Karomatulloev Safarali - Dangara State University, assistant of the department of economics and management. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, Markaz street 25. Phone: (+992) 555-56-55-43

Маълумот дар бораи муаллиф: Одинаева Фариза Рачабовна – муаллими калон кафедраи иқтисод ва идора Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға 735320 Ҷумҳурии Тоҷикистон н Данғара , к Марказӣ 25. телефон (+992) 008666561

Сведение об авторе: Одинаева Фариза Рачабовна – Дангаринский государственный университет, ассистент кафедры экономика и управление. Адрес : 735320 Республика Таджикистан, Дангаринский район , улица Маркази 25 Тел: (+992) 008666561

Information about the author: Odinaeva Fariza Radzhabovna - Dangara State University, assistant of the department of economics and management. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, Markaz street 25. Phone: (+992) 008666561

ЗАХИРАҶОИ МОЛИЯВИИ КОРХОНАҶОИ САНОАТӢ ВА САРЧАШМАҶОИ ТАШАККУЛӢИ ОНҶО

Сафаров С.М., Кароматуллоев С.Д.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Захираҳои молиявии корхона ин ҳамаи даромадҳои пулиест, ки дар корхона ҳамъ шуда, барои иҷрои ӯҳдадорихои молиявии корхона, хароҷот оиди васеъкунии тақрористеҳсол ва ташаккули фондҳои корхона истифода мешавад.

Захираҳои молиявии корхона аз ҳисоби маблағҳои худӣ, чалби захираҳо дар бозори молиявӣ, воридоти маблағҳои пулӣ дар шакли сармоягузорӣ, қарзҳо ва ғайра ташкил карда мешавад.

Захираҳои молиявии корхонаро аз рӯи нишонаҳои зерин тасниф менамоянд:

- 1) аз рӯи сарчашмаи ташаккулёбӣ;
- 2) аз рӯи усулҳои ҷалбкунӣ.

Захираҳои молиявии корхонаҳо аз рӯи сарчашмаи ташаккулёбӣ ба се намуд ҷудо мешаванд: худӣ; ҷалбшуда; қарзӣ.

Аз рӯи усулҳои ҷалбкунӣ захираҳои молиявии дохилӣ ва берунии корхонаҳоро фарқ мекунанд.

Ба сарчашмаҳои худии ташаккулдиҳии захираҳои молиявии корхонаҳо инҳо дохил мешаванд:

- ✓ сармояи оинномавӣ;
- ✓ сармояи иловагӣ;
- ✓ фоида;
- ✓ фонди истеҳлоқ.

Сармояи оинномавӣ сармояи ибтидоиест, ки ба корхона барои амалӣ намудани фаъолияти молиявӣ – хоҷагидорӣ бо мақсади гирифтани фоида зарур мебошад[1, с.9].

Сармояи иловагӣ дар чараёни афзоиши арзиши амвол, ки дар натиҷаи аз нав наrxгузори муайян гаштааст; гирифтани даромади эмиссионӣ (аз барориши иловагии сахмияҳо, фурӯши сахмияҳо зиёда аз нархи номиналиашон); ба таври бебозгашт гирифтани арзишҳо ва ё амвол аз корхонаҳо ва шахсони дигар, пайдо мешавад.

Фоида натиҷаи молиявии фаъолияти корхона дар давраи ҳисоботӣ, яъне барзиёдии даромад нисбати хароҷот аст.

Аз ҳисоби фоидаи корхона фонди эҳтиёти ва фонди истеъмол ташкил дода мешавад.

Захираҳои молиявии худии корхонаҳо – ин маҷмӯи даромадҳои худӣ ва воридоти пулии аз берун ба корхона (воситаҳои қарзӣ ва ҷалбгардида), барои иҷрои ӯҳдадорихи молиявӣ, маблағгузориҳои хароҷоти ҷорӣ ва хароҷот оид ба васеъ намудани истеҳсолот алоқаманд мебошанд.

Бояд мафҳуми зеринро, ба монанди «сармоя» ҷудо намуд, яъне як қисми захираҳои молиявии ба истеҳсолот гузошташуда, ки бо ба охиerrasии гардиш корхонаро бо даромад таъмин менамояд. Ба маънои дигар, сармоя ҳамчун шакли табдилёфтаи манбаҳои молиявӣ баромад мекунад. Манбаҳои молиявии корхона аз нигоҳи ташкилёбиашон ба худӣ (дохилӣ) ва ҷалбгардида бо шартҳои гуногун (берунӣ) ҷудо мешаванд[4, с.33].

Манбаҳои молиявии худӣ – фоида ва таҳсисоти истеҳлоқро дарбар мегиранд. Бояд хотирасон кард, ки на ҳамаи фоидаи бавучудовардашуда дар ихтиёри корхона мемонад, балки як қисми он дар шакли андоз ва дигар пардохтҳо ба буҷет ворид карда мешавад. Фоидаи дар ихтиёри корхона боқимонанда бо қарори роҳбарият ба мақсади андӯхт ва истеъмол тақсим мегардад. Фоидаи ба андӯхт сафарбаршаванда барои таракқиёти истеҳсолот истифода гардида, рушди амволии корхонаро таъмин менамояд.

Фоидаи ба истеъмол сафарбаршаванда барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ истифода бурда мешавад.

Таҳсисоти истеҳлоқӣ гуфта ифодаи пулии фарсудашавии фондҳои асосии истеҳсолӣ ва дороиҳои ғайримоддиро меноманд. Таҳсисоти истеҳлоқӣ дорои тафсеҳоти дохила мебошад, онро аз як тараф ба арзиши аслии маҳсулот ҳамроҳ намоянд, аз тарафи дигар, дар ҳайати даромад аз фурӯши маҳсулот ба суратҳисоби корхона дохил менамоянд, ки сарчашмаи дохили истеҳсолии маблағгузори тақрористеҳсоли оддӣ ва васеъро ташкил медиҳад[3, с.35].

Манбаҳои молиявии ҷалбгардидаро ба гурӯҳҳои зерин - худӣ, қарзӣ ва маблағҳои аз буҷет ҷудокардашуда тақсим менамоянд. Тақсимои мазкур вобастаи шаклҳои сармоягузорӣ аст. Агар маблағгузори берунӣ воситаи пулии худро ба сифати сармояи соҳибкорӣ сармоягузорӣ намуда бошад, он гоҳ натиҷаи чунин маблағгузорӣ ҷалби захираҳои молиявии худӣ мебошад.

Сармояи соҳибкорӣ – сармояи ба фонди оинномавии дигар корхона сармоягузоришуда мебошад, ки мақсади гирифтани фоида ва иштирок дар идораи онро дорад.

Сармояи қарзӣ ба корхона барои истифодабарии муваққатӣ бо шартҳои музднокию баргардонандагӣ ва муҳлатнокӣ дар намуди қарзи бонкӣ ба мӯҳлатҳои гуногун аз ҳисоби воситаҳои дигар корхонаҳо (дар шакли вексел ё вом) дода мешавад.

Маблағҳои аз буҷет ҷудокардашударо корхонаҳо метавонанд дар асоси бозгардонӣ ва бебозгашт истифода намоянд. Одатан, ин маблағ барои маблағгузори фармоишҳои давлатӣ, барномаҳои алоҳидаи инвестисионӣ ва ё ба сифати дастгирии давлатии кӯтоҳмуддати корхона, ки истеҳсоли маҳсулоти он аҳамияти умумидавлатӣ дорад, ҷудо карда мешавад.

Корхона захираҳои молиявиро дар давраи фаъолияти истеҳсоли ва инвестисионӣ истифода мебарад. Онҳо дар ҳаракати доимӣ буда, ба намуди пулӣ фақат дар шакли бақияи воситаҳои пулӣ дар суратҳисоби бонкӣ ё ҳазинаи корхона ҷойдошта мебошанд[7, с.48].

Корхона барои таъмини устувории молиявӣ ва мавқеи худ дар шароити бозорӣ захираҳои молиявӣ худро вобаста ба навъҳои фаъолият ва фосилаи вақт тақсим менамояд. Тақвияти ин чараён сабаби мушкил гаштани қори молиявӣ ва дар амалия истифодабарии воситаҳои махсуси молиявӣ мегардад.

Захираҳои молиявӣ ҷалбшуда ҳосияти дучониба доранд, зеро, аз як тараф, ин воситаҳо дар гардиши корхона қарор дошта, аз ҷониби дигар, ба кормандони корхона тааллуқ доранд (дивидендҳо ва фонди истеъмол).

Ба захираҳои молиявӣ ҷалбшуда инҳо дохил мешаванд: фонди истеъмол, дивидендҳо ва дигар пардохтҳо ба муассисони корхона, даромадҳои марҳилаҳои минбаъда, захираҳо барои хароҷоти дарпешбуда ва пардохтҳо.

Захираҳои молиявӣ қарзӣ ин воситаҳост, ки бо шартҳои баргардонидан, мӯҳлатнокӣ ва музднокӣ истифода мешаванд. Ба захираҳои молиявӣ қарзӣ инҳо дохил мешаванд:

- ✓ қарзҳои бонкӣ;
- ✓ қарзҳои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ;
- ✓ қарзҳои тижоратӣ;
- ✓ факторинг;
- ✓ лизинг;
- ✓ қарзи кредиторӣ;
- ✓ ғайраҳо.

Қарзҳои бонкӣ маблағҳост, ки бонкҳо ба корхонаҳо ва шахсони воқеӣ дар мӯҳлати муайян, бо шартҳои пардохти фоиз барои истифодаи қарз медиҳанд.

Қарзҳои шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ қарзҳост, ки бо шартҳои баргардонидан, мӯҳлатнокӣ ва музднокӣ дода мешаванд.

Қарзи тижоратӣ ин муносибати молиявӣ - хоҷагидорӣ байни шахсони ҳуқуқӣ ҳангоми фурӯши маҳсулот, иҷрои корҳо ва ё хизматрасонӣ бо дароз намудани мӯҳлати пардохт аст[9, с.58].

Факторинг ин шакли махсуси қарз аст, ки ҳангоми амали он, бонк талаботи пардохтии ин ё он ташкилотро меҳарад ё худ бо он пардохтҳоро қабул менамояд.

Лизинг ин ба иҷораи тӯлонӣ додани амволи манқул ва ғайриманқул, ки дар баъзе ҳолатҳо харидани он амволро ба иҷорагиранда иҷозат медиҳад.

Қарзи кредиторӣ ин қарз оиди молҳо, корҳо ва хизматрасониҳо, векселҳои додашуда, пешпардохтҳои қабулшуда, ҳисобҳо бо буҷетҳо ва фондҳои ғайрибуҷетӣ, пардохти музди меҳнат, дар назди корхонаҳои фаръӣ, бо дигар қарздиҳандагон мебошад.

Ҳаҷми манбаҳои молиявӣ корхонаҳо ба миқдори миёнаи солонаи гардиши фондҳо ва давраҳои силсилаи такрористеҳсол мутаносиби роста буда, ба ҳодисаҳои ғайри ҷашмдошти бавуқӯъпайваста мутаносиби ҷаппа аст.

Ташкили фондҳои пулӣ корхона дар лаҳзаи таъсисёбии онҳо ба миён меояд. Корхона, мувофиқи қонунгузори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалнамоянда, сармояи оинномавӣ ташкил медиҳад[5, с.34].

Сармояи оинномавӣ – манбаи асосии ибтидоии воситаҳои худии корхона ба ҳисоб меравад. Корхона бо ташкили сармояи асосӣ ва гардон, яъне харидани фондҳои асосии истеҳсолию доройҳои ғайримоддӣ ва воситаҳои гардон фаъолияти хешро ба амал мебарорад.

Ба фондҳои пулии корхона сармояи иловагӣ дохил мешавад. Сармояи иловагӣ аз ҳисоби изофарушди арзиши амвол дар натиҷаи азнавбаҳодиҳии фондҳои асосӣ; даромади эмиссионӣ (фарқи нархи фурӯш ва нархи номиналии саҳмия); боигариҳои пулӣ ва моддӣ бебозгашт ба мақсади истеҳсоли гирифта шуда ба вучуд оварда мешаванд. Он дороиро барои лағви маблағи пастравии арзиши амвол, ки дар натиҷаи азнавбаҳодиҳӣ муайян шудааст, барои лағви зарари дар корхона ба миёномада ва ё ба шахси воқеӣ бебозгашт додани амвол, барои афзоиши сармояи оинномавӣ, барои пардохти зараре, ки дар натиҷаи ғаёлияти корхона дар соли ҳисоботӣ ба вучуд омадааст, истифода менамоянд.

Ба ғайр аз он ба онҳо як қисми хароҷот оид ба бароҳмонии ғаёлияти иқтисодиро, ки ба истеҳсол ва ё фурӯши маҳсулот алоқаманд нестанд, вале алоқаманди ғоидагирӣ корхона мебошанд, ҳамроҳ менамоянд. Ин хароҷотҳо низ мувофиқи қонунгузорӣ ба арзиши аслии маҳсулот бурда мешаванд. Тақсими минбаъдаи даромад аз фурӯш ба ташаккули фонди истеҳлоқ, ки аз рӯи мазмуни иқтисодӣ ба таъмини тақрористеҳсоли оддӣ фондҳои асосӣ пешбинӣ гардидааст, алоқаманд аст [14, с.78].

Сармояи захиравӣ - фонди пулии корхона буда, мувофиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳуҷҷатҳои таъсисдиҳии корхона ташкил карда мешавад. Манбаи ташаккули он ҳиссачудокунӣ аз ғоидаи дар ихтиёри корхона боқимонда мебошад. Вай барои рӯйпӯш кардани зарари соли ҳисоботӣ, пардохти ҳақуссаҳмия (даромад аз саҳмия) дар ҳолати набудан ё нокифоя будани ғоидаи соли ҳисоботӣ барои ин мақсадҳо, равона мегардад.

Ҷой доштани фонди захиравӣ шартӣ асосии таъмини устувории ҳолати молиявии корхона ба ҳисоб меравад. Ба гурӯҳи фондҳои захиравӣ пулӣ захираҳо оид ба сукути сармояи ба қоғазҳои қиматнок гузошташуда, сандуқи бозхарида, сандуқи мавқуфгузошташуда ва ғайра, ки дар ҷамъиятҳои саҳомӣ барои лағви вомбарг ва бозхаридаи саҳмия ташкил дода мешаванд, дохил мебошанд [12, с.89].

Фонди андӯхт - воситаҳои пулии барои тараққиёти истеҳсолот пешбинишуда мебошанд. Истифодаи ин маблағҳо аз як тараф алоқаманди инкишофи истеҳсолоти асосӣ бо мақсади афзоиши амволи корхона бошад, аз тарафи дигар, алоқаманди сармоягузории молиявӣ бо мақсади гирифтани ғоида аст.

Фонди истеъмоли - воситаҳои пулии ба эҳтиёҷҳои иҷтимоӣ сафарбаркардашаванда, маблағгузории объектҳои соҳаҳои ғайриистеҳсоли, мукофотпулиҳои яқвақта, пардохти ҷубронпулиҳо ва пардохтҳои ба онҳо монандро дарбар мегирад. Фонди асёр - дар корхонаҳое, ки маҳсулоташонро ба хориҷи кишвар содир намуда, маблағи фурӯши онро бо асёр мегиранд, ташкил карда мешавад.

Сарчашмаҳои воситаҳои корхонаро дар асоси тавозуни корхона чунин тасвир кардан мумкин аст (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Сарчашмаҳои воситаҳои корхона

Моддаҳои активӣ тавозун	Сарчашмаҳои воситаҳо (моддаҳои пасив)
Воситаҳои ғайригардон	
1. Воситаҳои асосӣ ва активҳои ғайри моддӣ	1. Сармояи оинномавӣ ва иловагӣ 2. Қарз ва вомбаргҳои дарозмӯҳлат 3. Фонди захиравӣ ва ғоидаи тақсимнашуда
2. Маблағи асосӣ	1. Қарз ва вомбаргҳои дарозмӯҳлат 2. Фонди захиравӣ ва ғоидаи тақсимнашуда 3. Сармояи оинномавӣ ва иловагӣ
3. Маблағгузориҳои молиявии дарозмӯҳлат	1. Сармояи оинномавӣ ва иловагӣ 2. Фонди захиравӣ ва ғоидаи тақсимнашуда

Воситаҳои гардон	
1.Захираҳо ва харочотҳо	1. Сармояи иловагӣ ва оинномави (бақия) 2. Сармояи захиравӣ 3. Фонди захиракуний ва фоидаи тақсимнашуда 4. Қарз ва вомбарҳои дарозмӯҳлат 5. Қарзҳо 6. Фонди сарфкуний ва захиракуний
2. Дебиторҳо	1. Кредиторҳо 2. Қарз ва вомбаргҳои дарозмӯлат
3. Маблағгузориҳои молиявии дарозмӯҳлат	1. Сармояи захиравӣ 2. Кредиторҳо 3. Фонди сарфкуний ва захиракуний
4. Маблағҳои пулӣ	1. Сармояи захиравӣ 2. Фонди захиракуний ва фоидаи тақсимнашуда 3. Қарз ва вомбаргҳо 4. Фонди сарфкуний ва захиракуний

Дар шароити имрӯза на танҳо инҳисори кардану байналхалқи кардани сармоя, балки дар миқёси ҷаҳон манбаҳои молиявӣ муташаккилона ҷамъоварӣ шуда, барои давлатҳои инкишофёфта воситаи ҳаллу ҷоидаорӣ гардида истодааст.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 28 июни соли 2011 № 726.
2. Каримов Б. Таҳлили иқтисодӣ. Душанбе-2005с.
3. Колчина Н. В. Финансы предприятий. Изд-во ЮНИТИ, М.: 1998г.
4. Оймаҳмадов Г.Н. Молия. Душанбе «Нодир» 2005с.
5. Гулмирзоев Д. Г., Оймаҳмадов Г. Н. Менеджменти молиявӣ. Душанбе, 2004с.
6. Тавсияномаи методӣ оид ба таҳлили ҳолати молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ , Душанбе, 2007.
7. Савицкая Г. В. Методика комплексного анализа хозяйственной деятельности: Краткий курс. —3-е изд., испр. —М.: ИНФРА-М, 2006г.
8. З.Сайидзода , Ф.Саидов. Государственная политика Президента Эмомали Рахмон и устойчивое развитие Таджикистана.- Душанбе,2012.
9. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. -Душанбе:, 2016
10. Ҳасанов А.Р., Миразизов А.Х., Содиков Р.Х. Молия ва қарз(китоби дарсӣ).- Душанбе, 2010.
11. Маҷмӯи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба молия ва бучет.Душанбе .2012.
12. Банковские электронные услуги. Учебное пособие для вузов. О.С. Рудакова – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997 г.
13. Компьютеризация банковской деятельности. Г. А. Титоренко, В. И. Суворова, И.Ф. Возгилевич, В.И. Акимов и др.; Под ред. Г. А. Титоренко. – М.: Финстатинформ, 1997 г.
14. Развитие банковской системы и инновационные банковские продукты (пластиковые карты). Т. Б. Рубинштейн, О.В. Мирошкина – М.: Гелиос АРВ, 2002 г.

Фишурда

Мақсади ниҳой ва натиҷаи ҷаҳонии хоҷагидорӣ корхона ҷоида аст. Баъди пардохти андозҳо ҷоидаи дар ихтиёри корхона боқимонанда ташаккул меёбад, ки аз ҳисоби он сармояи захиравӣ ва дигар захираҳои ба он монанд ва инчунин фонди андӯхт ва фонди истеъмол ташкил дода мешавад.

Натиҷаи ғаёлияти соҳибкории корхона метавонад дар шакли даромад аз фурӯши моли истеҳсол кардашуда, даромад аз кори иҷро гардида ва хизматрасониҳо; даромаде, ки аз баистифодабарӣ супоридани амвол гирифта шудааст, ташкил ёбад, ки дар шакли маблағ аз фурӯш нишон дода мешавад. Ин даромадҳо дар шакли маблағи аз фурӯш ба дастода ба суратҳисоб ва (ё) ҳисоби ашёии корхона (агар мол содиршаванда бошад) дохил мешаванд. Даромад аз фурӯш, пеш аз ҳама, манбаи чуброни хароҷотҳои истеҳсолӣ, пешрафт дар бозор ва фурӯши мол (кор, хизмат) мебошад.

Калидвожаҳо: иқтисод, чуброн, даромад, хароҷот, бозор, соҳибкор, маблағ, фурӯш, мол, сармоя, суратҳисоб, корхона, маҳсулот.

Аннотация

Конечная цель и результат хозяйственной деятельности предприятия - прибыль. После уплаты налогов формируется прибыль, оставшаяся в распоряжении предприятия, из которой формируются резервный капитал и другие аналогичные ресурсы, а также накопительный фонд и потребительский фонд.

Результатом хозяйственной деятельности предприятия может быть доход от продажи произведенной продукции, доход от выполненной работы и оказанных услуг; доход, полученный от передачи имущества в пользование, который отражается в виде выручки от продаж. Эти доходы вносятся в бухгалтерский учет предприятия в виде выручки от продаж и (или) на валютные счета (если товары экспортируются). Выручка от продаж является, прежде всего, источником компенсации производственных затрат, развития рынка и сбыта товаров (продукции, услуг).

Ключевые слова: экономика, компенсация, доход, расходы, рынок, предприниматель, деньги, продажи, товары, капитал, счет, предприятие, продукт.

Abstract

The ultimate goal and result of a company's economic activity is profit. After taxes are paid, profit remains at the company's disposal, forming reserve capital and other similar resources, as well as an accumulation fund and a consumer fund.

An enterprise's economic activity may result in income from the sale of manufactured products, income from work performed and services rendered, or income received from the transfer of property for use, which is reflected as sales revenue. These revenues are recorded in the enterprise's accounting records as sales proceeds and/or in foreign currency accounts (if goods are exported). Sales revenue is primarily a source of compensation for production costs, market development, and sales of goods (products, services).

Keywords: economy, compensation, income, expenses, market, entrepreneur, money, sales, goods, capital, account, enterprise, product.

Маълумот дар бораи муаллифон: Сафаров Сухроб Маҳмадшарифович – саромӯзгори кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: н.Данғара, кӯчаи Шарқ 26. Телелфон: (+992) 902884046, Пойтаи электронӣ: sukhrob.safarov.97@mail.ru

Кароматуллоев Сафаралӣ Дустиаҳмадович -ассистенти кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға 735320 Ҷумҳурии Тоҷикистон н Данғара , к Марказӣ 25. телефон (+992) 555-56-55-43, Пойтаи электронӣ: safarali.karomatulloyev.96@mail.ru

Сведения об авторах: Сафаров Сухроб Маҳмадшарифович – старший преподаватель кафедры управление и экономика Дангаринского государственного Университета. Адрес: р.Дангара, ул. Шарқ 26. Тел: (+992) 902884046, Электронная почта: sukhrob.safarov.97@mail.ru

Кароматуллоев Сафарали Дустиаҳмадович – Дангаринский государственный университет, ассистент кафедры экономика и управление. Адрес : 735320 Республика Таджикистан, Дангаринский район , улица Маркази 25 Тел: (+992) 555-56-55-43, Электронная почта: safarali.karomatulloyev.96@mail.ru

Information about the authors: Safarov Suhrob Mahmadsarif – Senior Lecturer at the Department of Economics and management of Dangara Satet University. **Address:** Dangara district, street Shaq 26. **Phone:** (+992) 902884046, **E-mail** sukhrob.safarov.97@mail.ru

Karomatulloev Safarali - Dangara State University, assistant of the Department of economics and management. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, Markaz street 25. Phone: (+992) 555-56-55-43, **E-mail:** safarali.karomatulloyev.96@mail.ru

МОҲИЯТИ ИҚТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ ВА ВАЗИФАҲОИ СОҲИБКОРИИ САНОАТӢ ДАР РУШДИ КИШВАР

Исмоил Юсупов Насурович
Донишгоҳи давлатии Данғара

Гузариши иқтисодиёти Тоҷикистон ба муносибатҳои бозаргонӣ аҳамияти шаклҳои гуногуни фаъолияти соҳибкориро ҳам дар рушди кишвар ва ҳам дар маҷмӯъ, баланд гардонд. Соҳибкорӣ, чуноне, ки таҷрибаи ҷаҳон нишон медиҳад, омили муҳими ташаккули муносибатҳои бозаргонӣ, таъмини суръати баланди рушди иқтисодӣ ва рушди сектори хусусӣ чун унсури пешбари иқтисодиёти бозаргонӣ мебошад. Боиси тазаккур аст, ки ҳамаи дигаргуниҳои бозаргонии дар давраи охир баргузоршаванда барои ташкили шароит ва заминаҳои иқтисодӣ ва меъёрӣ-ҳуқуқии рушди фаъолияти соҳибкорӣ равона карда шуда буданд. Бо мурури воридшавии тағйиротҳои бозаргонӣ ба соҳаҳои иқтисодиёти миллий зарурати рушди босуръат ва ҳамаҷонибаи соҳибкорӣ ба миён меояд.

Фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузори дар бехтар намудани сатҳу сифати зиндагии аҳоли тавассути таъмини рушди устувори иқтисодӣ, шуғли аҳоли ва истеҳсолоти ватанӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

Ҳамзамон бо ин, соҳибкорӣ ба навовариҳои илму техника, тағйироти талабот ва вазъи бозори ҷаҳониву минтақавӣ ба зудӣ мутобик шуда, дар ин замина, ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазиро таъмин менамояд.

Бо дарки амиқи ҳамаи ин омилҳо Ҳукумати Тоҷикистон рушди соҳибкорӣ ва сармоягузорию яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии худ эълон намудааст. Дар тадқиқоти концептуалӣ оид ба таъмини фаъолият ва рушди соҳибкории саноатӣ, ки барои пешгирии ба вучуд омадани ҳолатҳои бўҳронӣ ва мўтадилгардонии оқибатҳои он равона карда шудаанд, ба ҷанбаҳои зерин таваҷҷӯҳ зоҳир кардан зарур аст:

- тағйири таваҷҷӯҳ ба мавқеи пешбари мақомоти давлатӣ дар рушди соҳибкории саноатӣ ба масъалаи дастгирии давлатии он назари навро ворид месозад, барои муқаррар кардани афзалиятҳо дар идоракунии раванди таъмини устувори фаъолият ва шароитҳоро барои рушди соҳибкории саноатӣ фароҳам меорад;

- ҳолат ва рушди унсурҳои муҳити соҳибкории саноатӣ ба таъсири ҳамдигарии марҳилаҳо ва бўҳронҳо вобастагӣ дорад, ки ин зарурати амалӣ кардани мониторинги фаъолияти корхонаҳои алоҳидаи соҳибкориро барои муайян кардани саршавии равандҳои бўҳронӣ муқаррар мекунад. Тарзи нисбатан қобили қабули таъмини рушди устувори соҳибкорӣ - ин идоракунии раванди пайдошавии ҳолатҳои бўҳронӣ барои пешгирии микёси бештар пайдо кардани онҳо мебошад.

- байни устувори фаъолият ва шакли ташкилӣ-ҳуқуқии соҳибкорӣ робитаи замонӣ мавҷуд аст, ки ба давомнокии марҳилаи ҳаётӣ ва ташаккули механизми идоракунии фаъолият дар зинаҳои рушди корхонаи хурд таъсир мерасонад. [1 С. 36].

Тадқиқот муқаррар кард, ки масъалаҳои рушди соҳибкории саноатӣ дар шароити нави хоҷагидорӣ мутобик ба талаботи нав омӯзиши нисбатан чуқурро тақозо мекунад. Вобаста ба ин фаъолият ва рушди соҳибкории саноатӣ дар баррасии ҳамаҷонибаи масъалаҳои асосноккунии назариявӣ ва методологии онро тақозо мекунад. [2 С. 87].

Вобаста ба ин се вазифаи асосии соҳибкории санотиро муайян кардан мумкин аст:

1. Вазифаи захиравӣ дар сафарбаркунии сармоя, захираҳои меҳнатӣ, моддӣ, иттилоотӣ ва захираҳои дигар барои истифодаи маҳсулноки онҳо амалӣ карда мешавад. Ҳадафгузори

соҳибкор ба самаранокии босуръат ўро ба ҷустуҷўи доимии захираҳои иловагӣ водор мекунад. Аксарияти захираҳои имконпазири ҷамъият бе сафарбаркунии соҳибкорон бидуни талабот боқӣ мемонданд.

2. Вазифаи ташкилӣ. Захираҳои сафарбаркардашуда метавонанд ба соҳибмулки он, соҳибкор ва ҷамъият дар маҷмӯъ дар он сурате, ки онҳо ба таври мутобиқ истифода шаванд, метавонанд ғоида оранд. Бинобар ин соҳибкор ба зиммаи худ вазифаи ташкили истеҳсолот, фурӯш, тадқиқи бозор, тадқиқотҳои илми ва ғайраро мегирад.

3. Вазифаи эҷодӣ. Соҳибкор доимо дар ҷустуҷўи қарорҳои нав бояд бошад. Кӯшиши зиёд кардани ғоида ё натиҷаи дигаре, ки соҳибкор онро ҳадафи асосии фаъолияти худ медонад намегузорад, ки ӯ аз мавқеи мавҷудаи худ қаноатманд бошад. Вай доимо кӯшиш менамояд, ки кори худро беҳтар гардонад.

Дар низоми хоҷагидорӣ бозорӣ рушди соҳибкорӣ дар ҳамаи соҳаҳо ва намудҳои фаъолияти иқтисодӣ миллии кишвар яке аз самтҳои асосии ислоҳот мебошад, ки барои рушди рақобат, пур ва қонеъ кардани бозори истеъмолӣ бо молу маҳсулот ва хизматрасонӣ, ташкили ҷойҳои кори нав, ташаккули табақаи калони соҳибмулкони ва соҳибкорони мусоидат мекунад, махсусан рушди соҳибкорӣ дар соҳаи саноат аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми ҳеш ба Маҷлиси Олӣ қайд намудаанд: “Мо саноатикунони босуръатро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегияи кишвар қабул кардем, зеро рушди саноат барои таъмин намудани устувории иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротии мамлакат ва рақобатнокии он замина мегузорад.

Ҳукумати Тоҷикистон ба сармоягузори соҳаҳои иқтисодиёт ҳамчун воситаи асосии саноатикунони босуръат таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, дар самти беҳтар гардонидани фазои сармоягузорӣ ва ҷалби ҳарчи бештари сармояи мустақим тадбирҳои мушаххасро амалӣ карда истодааст”

Аз ин лиҳоз барои дастгирии соҳибкорӣ хурду миёна, махсусан, дар соҳаҳои истеҳсолӣ ва содироткунандагони ватанӣ ҷиҳати иҷрои вазифаҳои захираҳои дастгирии соҳибкорӣ таъсис додани бонк зарур аст. Дар даврае, ки муносибатҳои бозаргонӣ ҳукмфармо аст, васеъ намудани сектори соҳибкорӣ ба яке аз вазифаҳои афзалияти илм ва амалияи ҳар як давлати мустақил мубаддал мегардад. Зеро дар ин намуди низоми иқтисодӣ соҳибкорӣ узви ҷудонашавандаи субъектҳои хоҷагидорӣ, воситаи ҳалли бисёр масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва механизми асосии рушди хоҷагии миллий мебошад. Аз ин лиҳоз дар кишвар саноатикунони иқтисодиёт ҳадафи муҳими сиёсати давлатӣ ба ҳисоб меравад. [3. С 45].

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро ба самти ноил шудан ба ҳадафҳои дар Стратегияи миллии рушд пешбинигардида равона карда, баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардумро тавассути ҳалли масъалаҳои пешрафти устувори иқтисодӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, тақмили низоми идораи давлатӣ, тавсеаи имкониятҳои содиротии мамлакат, беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ, инкишофи баҳши хусусӣ ва беҳбуди вазъи бозори меҳнатро ҳадафи олии худ эълон намудааст.

Қайд кардан зарур аст, ки соҳибкорӣ яке аз роҳҳои самаранок истифодабарии захираҳои мавҷудаи иқтисодӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, қонеъ гардонидани талаботи бозор ва неъматҳои моддӣ ва хизматрасонӣ, ҳалли масъалаҳои бекорӣ, камбизоатӣ ва шуғли меҳнат мебошад. Вале дар шароити муосири Тоҷикистон сектори соҳибкорӣ ҳоло дар ҳалли масъалаҳои зикргардида нақши ҳалкунанда ва мавқеи устуворро надорад ва олимону тадқиқотчиёни ватанӣ барои таҳқиқот ба худ ҷалб карда истодааст. Масалан, мавҷуд будани номутаносибии сохторӣ дар иқтисодиёт, инчунин номукамаллии бозори муосири дохилӣ, норасоиҳо дар ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ оид ба танзими фаъолияти соҳибкорӣ, қонунгузориҳои андоз, мавҷуд набудани майдони иттилоотии ягона, миқдоран кам ва сифатан номукамаллии фаъолияти инфрасохтори бозор, монеаҳои маъмурӣ дар марҳилаи муосири ободкориву созандагӣ омилҳои ногузир пайдо намуда истодааст.

Бидуни он гуфтаҳо ҳоло дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкорӣ бештар дар соҳаи савдо паҳн гаштааст, зеро бо сабаби рақобатпазир набудани молҳои ватанӣ дар он

боздеҳии маблағгузорӣ хеле баланд буда, мӯҳлати гирдгардиши сармояҳо низ кӯтоҳ аст. Ҳамзамон дар соҳаи аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабаби таҷдиди як корхонаи калони хоҷагиҳои кишоварзӣ ва дахҳо хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) адади соҳибкорӣ зиёд гашт. Вале он низ самари худро нишон надода истодааст. [4. С 22].

Мутаассифона дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкорӣ дар соҳаи саноат хеле суст рушд ёфтааст, ки ин яке аз норасоии ҷиддии рушди иқтисодиёти миллий мебошад. “Мо таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқ, аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардан ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистон, ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолии мамлакат ба ғизои хушсифат, инчунин, вусъатдиҳии шугли пурмаҳсулро ҳамчун ҳадафҳои стратегии худ интихоб намуда, нақшаи гузариши иқтисодиёти кишварро аз шакли аграрӣ - индустриалӣ ба индустриалӣ - аграрӣ амалӣ гардонидани истодаем. Вале ба рақобат тобовар набудан ва баланд будани арзиши аслии маҳсулоти баъзе корхонаҳо, номукамал будани роҳҳои ҳифзи манфиатҳои содироткунандагон дар хориҷи кишвар то ҳол ба таъмин намудани гуногунсамтии истеҳсолот ва содирот мусоидат накарда истодааст”

Ҳамзамон барои рушди соҳибкории саноатӣ дар иқтисодиёти миллий баъзе норасоӣҳо мавҷуданд, ба мисли: сатҳи нисбатан баланди хавф ва вобаста ба ин дараҷаи баланди ноустуворӣ дар бозор; вобаста будан аз ширкатҳои калон; норасоӣҳо дар идоракунии фаъолият; салоҳиятнокии пасти хоҷагидорӣ; мушкилот дар ҷалби воситаҳои иловагии молиявӣ ва гирифтани қарз, нобоварӣ ва эҳтиёткорӣ ҳамкорони хоҷагидор ҳангоми бастанӣ шартномаҳо (аҳдномаҳо) ва ғ. мебошанд.

Бидуни баланд кардани самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи саноат ҳаллу фасли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ имконнопазир аст.

Сухан дар бораи рушди соҳибкорӣ хурд, миёна ва калони корхонаҳои саноатӣ шаклҳои гуногун иқтисодиёт меравад, ки дар асоси он рушди босуботи иқтисодиёти миллий таъмин хоҳад шуд. Ба масъалаи саноатикунони кишвар имкониятҳои хуб вучуд дорад, ки ин рушди энергетикӣ кишвар аз ҷумла НБО Роғун ва сохтмони дигар нерӯгоҳҳои барқӣ имконият медиҳад рушди соҳибкорӣ саноатӣ рӯ ба тараққӣ ниҳод. Вазъияти муосири масъалаҳои мубраму ҳалнашуда аз мавҷуд набудани назарияи ба таври оқилона таҳияшуда оид ба масъалаи тадқиқшаванда дар илми иқтисоди ватанӣ дарак медиҳад. Далелҳои дар боло овардашуда муҳимияти мавзӯи интихобшудаи диссертатсияи илмиро муайян мекунанд, инчунин аҳамияти илмӣ ва амалии онро тасдиқ ва исбот менамоянд. [5. С 36].

Иқтисодиёти давраи гузариш бо номӯътадили ба он хос, вазъияти мураккаби иқтисодиёро мемонад, ки дар он корхонаҳои саноатӣ дар маблағ, санадҳои гуногуни қонунгузорӣ ва дастгирии давлат ниёз доранд, ҳамзамон инвесторон ба қадри кофӣ барои маблағгузорӣ омода нестанд, заминаи қонунгузорӣ номукамал аст, бюҷети давлатӣ бошад барои дастгирии бевоситаи молиявии мутобиқи корхонаҳои нав ташкилшуда ҳоло қудрат надорад. [6 С. 158].

Ҳангоми зарурати фаъолият ва рушди соҳибкорӣ саноатӣ дар рафти омӯзиши масъала мо тадқиқотҳои профессор А.Г. Бучаевро мавриди истифода қарор додем, ки принципҳои фаъолияти соҳибкориро ба таври равшан баён кардааст ва принципҳои асосии онро муайян намудааст:

Принсипи якум: Кишвар барои соҳибкорӣ неву соҳибкорӣ барои кишвар вучуд дорад. Бинобар ин дар мавқеи аввал бояд манфиати тамоми ҷамъият, дар навбати аввал иқтисодиёти миллий, на гурӯҳҳои хурди сарватманди он қарор дошта бошад.

Принсипи дуюм: Озодии иқтисодӣ бояд танҳо бо қонун маҳдуд карда шуда бошад. Кӯшиши баровардани баъзе аз соҳибкорон берун аз доираи қонун - рафтори аз ахлоқ берун аст.

Принсипи сеюм: Кормандони кироя дар кишвар наметавонанд барои соҳибкорон сарборӣ бошанд, онҳо иштирокчиҳои муштараки истеҳсолот ва истеъмолкунандаи маҳсулот мебошанд, музди меҳнат - “хун” ва муҳаррики иқтисодиёт аст. Аҳоли бошад - маблағгузори

мустақим аст, ки маблағгузори мазкур бояд таъмин шуда бошад ва аз ҳама хубтар сарватманд бошад.

Принсипи чорум: Ҳар кас бояд бо кори худ машғул бошад - соҳибкор андоз супорад, давлат бо таъминоти иҷтимоӣ машғул бошад. Мутаассифона, имрӯз одамони сарватманд фикр мекунанд, ки агар барои “қашшоқон” маблағ равон кунанд, бар ивазаш авфи иқтисодӣ мегиранд. Муомилоти мазкур берун аз доираи қонун аст ва ба он розӣ шудан мумкин нест.

Принсипи панҷум: Ахлоқи ҳамида - ёвари беҳтарини соҳибкор аст. Тарзҳои ғайриахлоқии пешбурди соҳибкорӣ асосҳои соҳибкориро хароб мекунанд.

Принсипи шашум: Рақобат бояд софдилона бошад. Кӯшиши ташкили афзалиятҳои рақобатӣ бо воситаи усулҳои сиёсӣ, кӯшиши ташкили фишори давлат ба рақибон ва ба даст овардани шароитҳои махсуси хоҷагидорӣ - иҷозат дода намешаванд. Принсипи ҳафтум: Истеъмолгарони ватанӣ дар ҳимояи манфиатҳои худ ба монанди истеҳсолкунандагони ватанӣ эҳтиёҷи зиёд доранд. Ҳимояи манфиатҳои бозори худӣ набояд барои аз қор бозмондани истеҳсолот ва технологияҳо, ба қафомондагӣ ва шахшавӣ расонад.

Принсипи ҳаштум: На танҳо он, ки пул чӣ тавр ва бо кадом роҳ ба даст оварда шудааст, балки он дар қучо ва чӣ тавр сарф шудааст, муҳим аст. Ҳар қадаре, ки дар кишвар маблағи пулии зиёд хароҷот шуда бошад - ҳамон қадар кишвар бой мешавад. Маблағи пулиро дар маҳалҳои худ сарф кардан зарур аст. Пулро ба маҳалҳо маблағгузорӣ карда, дороиҳоро ба вучуд овардан зарур аст.

Принсипи нӯҳум: Беҳатарини соҳибкориҳои қонунӣ - беҳтарин ҳавасмандкунии иқтисодиёт аст. Ҳимояи моликияти ба таври қонунӣ ба даст овардашуда - ӯҳдадориҳои давлат аст. Ҳамчунон баргардонидани дороиҳои ғайриқонунӣ гузаштшуда.

Принсипи даҳум: Андозҳо - ҳадаф не, балки воситаи ҳалли вазифаҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ мегарданд. Ба мо андозҳои хурдтарин аз манбаҳои қалон, пурра ва саривақт заруранд. Барои ҳеҷ кас набояд истисно вучуд дошта бошад. Ин даҳ принсипе, ки чун даҳ қоида аз ҷониби ҳама - аз соҳибкор оғоз карда, то ҳокимият бояд ҳатман риоя шаванд. [7 С. 67-68.].

Адабиёт

1. Э.Раҳмон. Суханронӣ дар форуми байналмилалӣ сармоягузори тахти унвони “Саҳми соҳибкорӣ ва сармоягузори дар рушди устувор”, 14.10.2015, С. 36 ш. Душанбе
2. Макконелл К., Брю С. Экономикс. Пер с англ. - М., 1992. — С. 87 <http://mirznanii.com/info/id-331694>
3. Раҳмон Эмомалӣ. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат ба Маҷлиси Олӣ. 26.12.2019, С. 45 ш. Душанбе.
4. Раҳмон Эмомалӣ. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат ба Маҷлиси Олӣ. 26.12.2018, С. 22 ш. Душанбе.
5. Раҳмон Э. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат ба Маҷлиси Олӣ. 26.12.2018, С. 36 ш. Душанбе.
6. Налоговый Кодекс Республики Таджикистан: Шарки Озод, 2012. - С. 158
7. Бучаев А.Г. Развитие малого предпринимательства сельских территорий, региона. Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук, 2005 г., С. 67-68.

Фишурда

Дар низоми хоҷагидорӣ бозорӣ рушди соҳибкорӣ дар ҳамаи соҳаҳо ва намудҳои фаъолияти иқтисодиёти миллии кишвар яке аз самтҳои асосии ислоҳот мебошад, ки барои рушди рақобат, пур ва қонеъ кардани бозори истеъмоли бо молу маҳсулот ва хизматрасонӣ, ташкили ҷойҳои қорӣ нав, ташаккули табақаи қалони соҳибмулкони соҳибқорони мусоидат мекунад, махсусан рушди соҳибкорӣ дар соҳаи саноат аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Қайд карда шудааст, ки рушди соҳибкорӣ ва мусоидати ҳамаҷониба ба фаъолияти он яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи Ҳукумати кишвар мебошад, зеро соҳибкориҳои хурд ва миёна, махсусан соҳибкориҳои истеҳсолиӣ яке аз омилҳои асосии баланд кардани сатҳ ва

сифати зиндагии мардуми кишвар ва заминаи устувори таъмини рушди мӯътадили иқтисодӣти миллӣ ва ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад.

Калидвожа: соҳибкорӣи истеҳсолӣ, соҳибкорӣи саноатӣ, воридотивазкунанда, соҳибкорӣи хурд, дастгирии соҳибкорӣ, саноат, истеҳсолот, инноватсия.

Аннотация

В рыночной системе хозяйствования развитие предпринимательства во всех отраслях и видах деятельности народного хозяйства страны является одним из основных направлений реформ, что способствует развитию конкуренции, наполнению и удовлетворению потребительского рынка товарами и услугами, созданию новых рабочих мест, формированию многочисленного класса собственников и предпринимателей. Особое значение имеет развитие предпринимательства в промышленном секторе.

Отмечено, что развитие предпринимательства и всесторонняя поддержка его деятельности является одной из первостепенных задач Правительства страны, поскольку малый и средний бизнес, особенно производственный, является одним из основных факторов повышения уровня и качества жизни населения страны, устойчивой основой обеспечения стабильного развития национальной экономики и решения социально-экономических проблем.

Ключевые слова: производственное предпринимательство, промышленное предпринимательство, импортозамещение, малый бизнес, поддержка предпринимательства, промышленность, производство, инновации.

Abstract

In a market economy, the development of entrepreneurship in all sectors and types of activity of the national economy of the country is one of the main directions of reforms, which contributes to the development of competition, filling and satisfying the consumer market with goods and services, creating new jobs, and forming a large class of owners and entrepreneurs. Of particular importance is the development of entrepreneurship in the industrial sector.

It was noted that the development of entrepreneurship and comprehensive support for its activities is one of the primary tasks of the Government of the country, since small and medium-sized businesses, especially manufacturing ones, are one of the main factors in improving the standard and quality of life of the country's population, a sustainable basis for ensuring stable development of the national economy and solving socio-economic problems.

Key words: manufacturing entrepreneurship, industrial entrepreneurship, import substitution, small business, entrepreneurship support, industry, production, innovation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Юсупов Исмоил Насурович – Донишгоҳи давлатии Данғара, муалими калони кафедраи иқтисод ва идора. Суроға: 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон. н. Данғара, к. Марказӣ, 25. Телефон: (+992)935572616 E-mail: yusupov.ismoil@inbox.ru

Сведения об авторах: Юсупов Исмаил Насурович – Дангаринский государственный университет, старший преподаватель кафедры экономики и управления. Адрес: 735320, Республика Таджикистан. н. Дангара, к. Центральная, 25. Телефон: (+992)935572616 E-mail: yusupov.ismoil@inbox.ru

Information about the authors: Yusupov Ismail Nasurovich – Dangara State University, senior lecturer at the Department of Economics and Management. Address: 735320, Republic of Tajikistan. n. Dangara, building Central, 25. Phone: (+992)935572616 E-mail: yusupov.ismoil@inbox.ru

РОҲҶОИ БЕҲТАР ГАРДОНИДАНИ МУҲИТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.

Сафаров С.М., Кароматуллоев С.Д.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Бо мақсади гузаронидани сиёсати ягонаи давлатӣ оид ба масъалаҳои беҳтар намудани муҳити сармоягузорӣ ва тичорат, ҷалби сармоягузорӣ барои рушди минбаъдаи ҷумҳурӣ аз ҷиҳати иҷтимоию иқтисодӣ ва таъмини ҳамкориҳои самараноки мақомоти давлатӣ дар соҳаи мазкур дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Шӯрои Машваратӣ оид ба беҳтар намудани муҳити сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ таъсис дода шудааст[1, с.3].

Сарфи назар аз беҳтар гардидани муҳити сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ, ширкатҳои хориҷӣ аз сармоягузорӣ намудан дар Тоҷикистон худдорӣ менамоянд, ки ин боиси дар сатҳи паст ворид шудани ҳаҷми сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон мегардад ва айни замон он 6,663 млн. долларро ташкил медиҳад. Бояд қайд кард, ки Тоҷикистон ҳанӯз думболи рейтинги сармоягузориҳои ҷаҳонист ва нишондиҳандаи мазкур байни кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ пасттарин мебошад.

Монеаи ҷиддии сари роҳи ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ дар Тоҷикистон қарордошта - ин барнагардонидани қарзҳо мебошад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ қоидаи нонавишта амал мекунад – дар сурати 60% аз ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) (сатҳи бӯҳронӣ) будани қарзи берунаи ин ё он давлат, сармоягузoron аз додани қарзҳои минбаъда ба чунин кишварҳо худдорӣ менамоянд[3, с.15].

Аз ҷониби сармоягузoronи хориҷӣ сармоягузорӣ нашудани иқтисодиёти Тоҷикистон ҳамчунин бо як қатор проблемаҳои дигар низ алоқамандӣ дорад. Сармоягузориҳои хориҷӣ, пеш аз маблағгузорӣ намудани ин ё он лоиҳа вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳамчунин вазъи ҳуқуқӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангии кишвари сармоягузори шударо меомӯзад. На танҳо сатҳи даромади эҳтимолӣ, балки вазъи бехатарии асёр, дараҷаи волоияти заминаи ҳуқуқӣ дар кишвар, ба таври дастрасу шаффоф иҷро шудани тартиботи расмӣ, хусусан вазъи коррупсионии дастгоҳи идоракунӣ ба инобат гирифта мешавад.

Сафири Британияи Кабир Грем Лотен, ҳангоми баромади худ ба ҳайси раиси Иттиҳоди Европа, гуфт, ки барои боз ҳам бештар ҷалб намудани сармоягузoronи хориҷӣ Тоҷикистон бояд қонунгузориҳои худро соддатар ва шароити сармоягузориҳо шаффофтар намояд. "Қонунгузориҳои мураккаб бояд соддатар, иттилоот, сармоягузориҳои мавҷуда шаффофтар бошад, хусусан тамоми тадбирҳои мубориза бар зидди корруптсия андешида шаванд". Ў ҳамчунин қайд намуд, ки сармоягузoronи британиа, ки бо ширкатҳои муштарак кор мекунанд, дар мавриди зуд-зуд тағйир ёфтани қоидаҳои бозӣ ва шартномаҳои расмӣ норозигиҳои худро ба ӯ баён намуданд. бинобар ҳамин, дар муддати 4 сол Тоҷикистонро як қатор ширкатҳои бузурги инвеститсионии Британия тарк карданд. Сабаби "тарк кардани" Тоҷикистон аз ҷониби сармоягузoron ин муҳити номусоиди сармоягузориҳои Тоҷикистон гашт. Айни замон дар Тоҷикистон ягон ширкати бузурги Британӣ фаъолият намекунад[2, с.7].

Проблемаҳои андозбандӣ, коррупсия ва як қатор дигар омилҳо ба рушди тичорат дар Ҷумҳурӣ монеа мешаванд, ки ин сармоягузориҳо дар Тоҷикистон мушкилтар ва таҳти хавф қарор медиҳанд.

Мутахассисон ҳамчунин қайд менамоянд, ки монеаҳои асосии сари роҳи сармоягузoronи хориҷӣ қарордошта ин ришвахурии роҳбарон ва коррупсионӣ будани дастгоҳи идоракунӣ мебошанд. Ғайр аз ин аз ҷиҳати ҷуғрофӣ сарбаста будани Тоҷикистон ва камбудии дар системаи коммуникативии воситаҳои нақлиёт ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ таъсири худро мерасонанд. Ба ақидаи мутахассисон, яке аз роҳҳои бартараф намудани ин проблемаҳо паст кардани андозбандӣ барои сармоягузoron мебошад. "Барои сармоягузoron фароҳам овардани шароити мусоид, яъне шароити аз кишварҳои ҳамсоя беҳтар, масалан, дар андозбандӣ ин яке аз роҳҳои ҳалли масъала мебошад[4, с.18].

Бояд қайд намуд, ки Тоҷикистон кишваре мебошад, ки ба конвенсияи назорати фаъолияти судҳои арбитражӣ ҳамроҳ нест, бинобар ин, вақте ки миёни ширкатҳои хориҷӣ ва ҳамкорони маҳаллии худ баҳс ба вучуд меояд, ба онҳо лозим мешавад, ки баҳсҳои худро тариқи системаи судии маҳаллӣ ҳал намоянд. Ҳолатҳои вучуд доштанд, ки ҳукми баровардаи суд ба манфиати сармоягузори хориҷӣ бароварда нашуда буд.

Хилофи манфиатҳои сармоягузори хориҷӣ ҳамчунин системаи бонкии Тоҷикистон кор мекунад. Бонкҳои ҷумҳурӣ қарзҳои дарозмуддат ё қарз ба мӯҳлати миёнаро намедиханд, ғоизҳои қарзҳои додамешуда бошад, ниҳоят баланд аст (аз 20 то 30% дар як сол). Ин сари роҳи сармоягузори хориҷӣ мушкилихоро ба вучуд меорад.

Дар ҷумҳурӣ таъсис додани фонди инвеститсионӣ зарур аст. Ин барои ҷалб намудани сармоягузори дохилӣ ба манфиат аст, аз он ҷумла дар доираи Стратегии рушди бозори қоғазҳои қимматнок таъсис додани бозор барои ин қоғазҳо, таҳияи санадҳои ҳуқуқӣ оид ба ташкил кардани воситаҳои молиявии бозори фондӣ, рушди харидуфурӯши акционерӣ ва беҳтар гардонидани шароити ҳимояи ҳуқуқҳои сармоягузoron.

Дар Ҷумҳурӣ таҳияи лоиҳаҳои нави инвеститсионӣ ва пешниҳод намудани онҳо ба сармоягузори дохилию хориҷӣ зарур аст. Дар қатори ин тадбирҳои фароҳам овардани имкониятҳои бештар ҷалби сармоягузории дохилӣ бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди иҷорагирӣ, ҳамчун воситаи алтернативии ҷалби сармоягузорӣ бояд андешида шавад[5, с.24].

Ба ҳисоб меравад, ки сармоягузории хориҷӣ сабаби рушди иқтисодиёт мегардад ва ба сармоягузории дохили таъсири калон мерасонад, ҳамчунин ба қавитар гардонидани робитаҳои байни бозори дохиливу байналмилалӣ мусоидат менамояд.

Ҳангоми фароҳам овардани муҳити сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ бояд дар хотир дошта шавад, ки сармоягузори хориҷӣ хоҳиши аз ҳисоби худ ба вучуд овардани рақибони худро надорад. Бинобар ҳамин усули аз ҳама беҳтарини рушди соҳаи гидроэнергетика ва саноати Тоҷикистон ин аз ҳисоби бучети давлатӣ ва бо кӯмаки техникии ҷаҳонии ҳамкорони хориҷӣ маблағгузорӣ шудани соҳаҳои мазкур мебошад. Ягон кишвари ҷаҳон чунин шароитҳоро барои сармоягузoron фароҳам оварда наметавонад, то ки сармоягузoron барои ин кишвар тавонанд ҳама шароитҳоро барои истехсолот ба вучуд оранд[7, с.48].

Эҳтимол, баъзе иншоотҳои истехсоли ба монанди корхонаи сементбарорӣ дар вилояти Хатлон, ё бакордарории кони Конимансур аз ҳисоби маблағгузории сармоягузори хориҷӣ амалӣ карда мешавад. Аҳамияти онҳоро ба назар гирифта, гуфтан зарур аст, ки ин лоиҳаҳо начандон натиҷабарханд, ва ба харҷ додани кӯшишҳои зиёд барои онҳо бе манфиат аст.

Вале, агар ҳали ин масъаларо пурра ба ўҳдаи сармоягузори хориҷӣ гузорем онҳо зуд иқтисодиёти ба даст овардани истехсолот ва интиқол додани онҳоро ба роҳ мемонанд, ки ин барои рафъи камбизоати дар Тоҷикистон ва яке аз давлатҳои тараққикарда гардидани он имкониятҳоро аз байн мебарад.

Проблемаи ҷалби сармоягузории хориҷӣ дар Тоҷикистон якчанд даҳсолаҳо вучуд дорад ва то ҳол шиддати худро нигоҳ медорад. Сарфи назар аз фаъолияти сармоягузори хориҷӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон дар давраи гузариш Тоҷикистон ба рақобат бо як қатор кишварҳо дар ҷалби сармоягузории хориҷӣ тоб намеорад.

Ҷиҳатҳои минтақавии воридоти сармояи хориҷӣ ҳанўз дар адабиёти илмӣ кор карда нашудааст. Бо вучуди ин механизм ва воситаҳои сиёсати иқтисодии ҷумҳуриявӣ амалан ба дараҷаи минтақавӣ гузаронида мешаванд, ки ин ба рушди тадқиқотҳо дар соҳаи мазкур монеъа мегардад.

Соҳаи натиҷабашхӣ рушди ҳамкориҳои инвеститсионии байналмилалӣ Тоҷикистон ин зиёдтар кардани нақши салоҳдиди минтақаҳо мебошад. Таҳияи чорабиниҳои беҳтар намудани муҳити сармоягузории минтақаҳо ба мақомотҳои маҳаллӣ имконияти ҷалби сармоягузории хориҷиро барои ҳали масъалаҳо вобаста ба беҳтар кардани қобилияти маҷмӯъҳои хоҷагӣҳои минтақавӣ ва зиёд кардани суръати рушди иқтисодӣ медихад[6, с.30].

Дар таърихи рушди иқтисодиёти Тоҷикистон малакаи зиёди ҷалби сармояи хориҷӣ ба даст оварда шудааст, ки таҳлил ва истифодаи он дар давраи муоссир дар қатори таҷрибаҳои

хориҷӣ метавонад, дар сурати асоснок кардани усулҳо ва ташкили сиёсати инвестиционии давлатӣ натиҷабахш бошад. Таҳияи бархӯрдҳои методӣ ба арзёбии миқдорӣ сармоягузори хориҷӣ ба рушди иқтисодиёт ва беҳтар кардани қобилиятҳои кишвар дар бозорҳои дунявӣ, ҳамчунин аз ҷиҳати илми асоснок кардани сиёсати давлатии ҷалби сармояи хориҷӣ дар шароити глобализатсия муҳимтар мегардад.

Тоҷикистон барои ҷалби сармояи хориҷӣ дорои як қатор заминаҳои объективӣ мебошад. Бозори нави имконпазир, захираҳои бойи табиӣ, қувваи қудратӣ дорои таҳасуси кофӣ ва арзон барои ҷалби сармоягузорӣ ба тоҷикистон нақши муфидро мебозанд. Вале амалӣ гардонидани имкониятҳои мавҷуда таҳияи сиёсати самаранок мунтазамро дар соҳаи ҷалби сармоягузори хориҷӣ, андешидани тадбирҳои зарурӣ ба боз ҳам беҳтар гардонидани муҳити сармоягузори хориҷӣ равонагардида, ҳамчунин таҳияи сиёсати давлатии инвестиционӣ, ки хусусияти ба таври дуруст тасвир кардани мақсадҳо ва вазифаҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ дар асоси ҷалби сармоягузори хориҷӣ амалӣ мешударо тақозо менамояд.

Ҳарчанд ки дар ҷумҳури воридоти маҳсулот вучуд дорад, дар баробари он низ содироти маҳсулот ба ҷашм мерасад ва дар ҳаракати сармоя бошад чунин таносуб вучуд надорад.

Ҷалб намудани маблағгузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти миллий ва истифодаи самаранокӣ он бо мақсади таҳизонидан ва азнавсозии

ҳочагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз муҳимтарин вазифаҳои дигаргунсозии иқтисодӣ ба ҳисоб меравад[1, с.11].

Дар баробари истифодабарии захираҳои дохилӣ, маблағгузориҳои хориҷӣ дар давраи гузаронидан ва шароити шахсигардони барои бадастории технологияи нав, омӯзиши тарзҳои нави идоракунӣ, баромадан ба бозори ҷаҳонӣ, инкишофи потенциали содиротӣ ғойаи калон дорад.

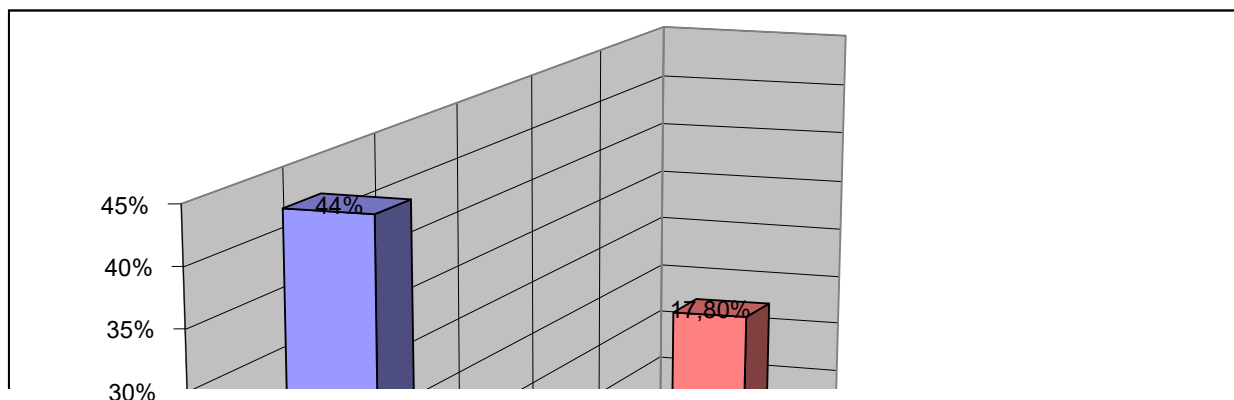
Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҷалб намудани сармояҳои хориҷӣ, дастгирии сохтори бозорӣ ва инкишофи фаъолияти молиявӣ бонкӣ шароити муфид муҳайё карда шудааст вале стратегияи барномаҳои сохтори соҳавӣ он ба дараҷаи кофӣ омӯхта нашудааст.

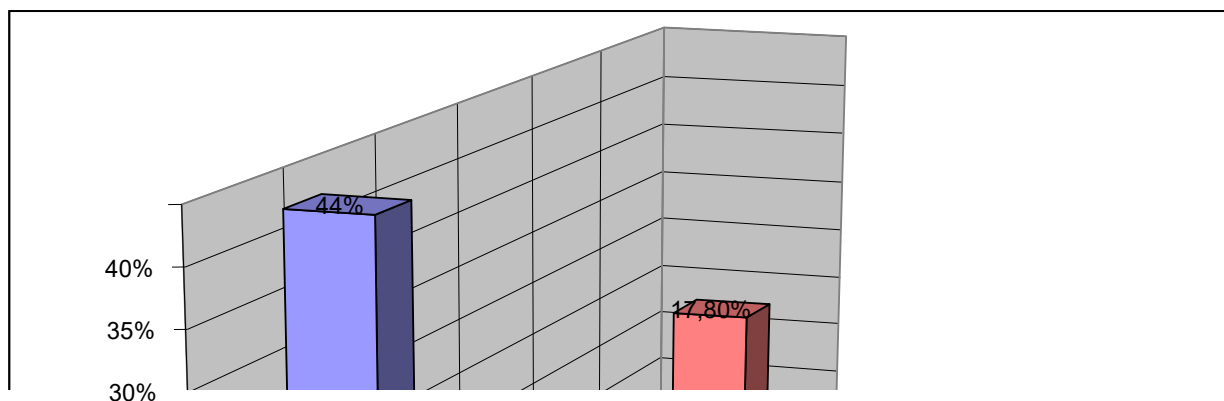
Инчунин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд корхонаҳои азими амалкунандаро номбар кардан мумкин аст, ки дар инкишофи ҳочагии халқ ва рушди иқтисодӣ саҳмгузоранд. Аз ҷумла корхонаҳои муштараки тоҷикстони-итолёвӣ «Абрешим» ва «Ҷавонӣ» оид ба коркарди нахи пахта ва истеҳсоли маҳсулоти нассочӣ, корхонаи муштараки тоҷикстони-британиявӣ «Зарафшон» ва «Дарвоз» оид ба истихроҷ ва коркарди тиллову сангҳои қимматбаҳо, корхонаи муштараки тоҷикстони-америкой «Оби Зулол» ва монанди инҳо[11, с.3].

Дар нақшаи-1 нишон дода шудааст, ки бештари маблағгузориҳои хориҷӣ ба истеҳсоли маҳсулоти нассочӣ, истихроҷ ва коркарди металлҳо, сангҳои қимматбаҳо равона карда шудаанд. Ба соҳаи асосии мамлакат – металлургияи ранга, асосан маблағгузориҳои хориҷӣ гузошта шудааст. Қисми дигари он бошад, ба соҳаҳои фаъолияти бонки марказӣ ва миёнаравҳои молиявӣ гузошта шудаанд.

Нақшаи - 1

Маблағгузориҳои хориҷӣ ба соҳаҳои ҚТ дар соли 2023 (бо %)

Сарчашма: нақша аз тарафи муаллифи кор дар асоси маълумотҳои оморӣи Кумитаи давлатии оморӣи ҶТ тартиб дода шудааст.

Солҳои охир бошад маблағгузориҳои хориҷӣ дар соҳаҳои фаъолияти бонкӣ, ташкилотҳои қарзҳои хурд меодагӣ ва саноати кимиёвӣ (истеҳсоли пайвастагӣҳои азот, қоғаз, маводи пластмассаӣ), сохтмон, истеҳсоли раған, истеҳсоли собун ва маҳсулотҳои талаботи ҳаррӯзаи одамон ба ҷашм мерасад. Инчунин маблағгузориҳои дар соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣи аҳоли, ки аз тарафи ташкилотҳои байналхалқӣ ҳамчун кӯмак дода мешаванд, бояд сарфи назар гирифт зеро некуаҳволии мардум боиси рушди иқтисодии кишвар мешавад.

Сармоягузориҳои, ки аз тарафи Ташкилотҳои молияӣи байналхалқӣ ва Фондҳои мамлакатҳои араб ба иқтисодиёти кишвар карда шудааст, ба соҳаҳои зерини инкишофи иқтисоди миллӣи Ҷумҳури рағона шудаанд:

- Маориф, азнавсозӣ ва ба анҷом расонидани мактабҳо;
- Тандурустӣ;
- Сохтмон ва таҷҳизонидани роҳҳои мошингард;
- Шахсикунонии хоҷагии қишлоқ;
- Инфраструктураи қишлоқ;
- Пастнамудани дараҷаи камбизоатӣ;
- Азнавсозии таркибӣи иқтисодиёт;

Инчунин барои ҳалли масъалаи кули Сарез ва соҳаи иҷтимоӣ амалишавӣи лоиҳаҳо бо иштироки ташкилотҳои молияӣи Байналхалқӣ пешбинӣ шудаанд.

Ҳамин тариқ, дар солҳои охир маблағгузориҳои хориҷӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мешавад. Бештар дар соҳаи энергетика, алоқа, соҳаҳои нассочӣ ва маҳсулот аз он, канданиҳои ғойданок, металу тилло, соҳаҳои талаботи ҳаррӯзаи аҳоли ва ғайраҳо [1, с.14].

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ». 25 марти соли 2011, № 700
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ». 12 майи соли 2007, №260
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи созишномаи сармоягузорӣ». Аз 19 марти соли 2013, №944

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими давлатии фаъолияти тижоратии хориҷӣ». Аз 3 сентябри соли 1999, №822
5. Концепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва ғимояи сармоягузори Ҷумҳурии Тоҷикистон. 29 декабри соли 2012, № 755
6. Марданов Р.Ш., Хасанова А.Ю. Оптимальное распределение инвестиций в условиях неопределенности // Проблемы современной экономики. - №3. - 2012. С. 45-49.
7. Маховикова Г.А. Инвестиции М.: "Вектор", 2011. - 224 с.
8. Просветов Г.И. Инвестиции М.: "Альфа-пресс", 2010. - 408 с.
9. Региональная экономика./Под ред. Т. Г. Морозовой. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. - 422 с.
10. Системаи ҷустуҷӯи шабакаи интернетии давлатҳои Аврупо - www.yahoo.com
11. Иқтисодиёти ҷаҳон – www.worlddeconomy.ru

Фишурда

Таҷрибаи ҷаҳони исбот мекунад, ки аксари мамлакатҳо аз сармояҳои хориҷӣ васеъ истифода мебаранд ва онҳо сабаби асосии болоравии иқтисодиёти он мамлакатҳо гардидааст. Инчунин, сармояҳои хориҷии хеле васеъ паҳн шуда бошад, метавонанд баъзе соҳаҳои иқтисодиётро аз назорати миллӣ дур намоянд. Чунин ҳолатро чи мамлакатҳои тараққиқарда ва чи мамлакатҳои мутараққӣ аз сар гузаронидаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз ба сармояҳои хориҷӣ эҳтиёҷ дорад ва бо захираҳои дохилӣ пеш бурдани иқтисодиёти худ муддати тӯлониро талаб менамояд, аз ҳамин лиҳоз эҳтиёҷи кишвар ба маблағҳои хориҷӣ зиёд аст. Афзоиши зарурат ба сармоя дар шароити пасти дараҷаи иқтисодиёт дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёт ҳис карда мешавад.

Калидвожаҳо: афзоиш, зарурат, маблағ, сармоя, сабаб, афзоиш, зарурат, назорат, соҳа, сохтор, афзоиш, ташкилот.

Аннотация

Мировой опыт показывает, что большинство стран широко используют иностранные инвестиции, и они стали основной причиной роста их экономики. Кроме того, широкое распространение иностранных инвестиций может привести к тому, что некоторые сектора экономики будут выведены из-под национального контроля. Такую ситуацию наблюдают как развитые, так и развивающиеся страны.

Сегодня Республика Таджикистан нуждается в иностранных инвестициях, а развитие её экономики за счёт собственных ресурсов займёт длительное время, поэтому потребность страны в иностранных средствах высока. Повышенная потребность в капитале в условиях низких темпов экономического роста ощущается во всех сферах жизни.

Ключевые слова: рост, необходимость, деньги, капитал, причина, увеличение, необходимость, контроль, промышленность, структура, рост, организация.

Abstract

Global experience shows that most countries make extensive use of foreign investment, and it has become the primary driver of their economic growth. Furthermore, widespread foreign investment can lead to some sectors of the economy being removed from national control. This situation is observed in both developed and developing countries.

Today, the Republic of Tajikistan requires foreign investment, and developing its economy using its own resources will take a long time, so the country's need for foreign capital is high. The increased need for capital, given low economic growth, is felt across all spheres of life.

Keywords: growth, necessity, money, capital, reason, increase, necessity, control, industry, structure, increase, organization.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафаров Сухроб Маҳмадшарифович – сармуҳзгори кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии Данғара. **Суроға:** н.Данғара, кӯчаи Шарқ 26. **Телефон:** (+992) 902884046, **Почтаи электронӣ:** sukhrob.safarov.97@mail.ru

Кароматуллоев Сафарали Дустмахмадович -ассистенти кафедраи иқтисод ва идора Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға 735320 Ҷумҳурии Тоҷикистон н Данғара , к Маркази 25. телефон (+992) 555-56-55-43, **Почтаи электронӣ:** safarali.karomatulloyev.96@mail.ru

Сведения об авторах: Сафаров Сухроб Махмадшарифович – старший преподаватель кафедры управление и экономика Дангаринского государственного Университета. **Адрес:** р.Дангара, ул. Шарк 26. **Тел:** (+992) 902884046, **Электронная почта:** sukhrob.safarov.97@mail.ru

Кароматуллоев Сафарали Дустмахмадович – Дангаринский государственный университет, ассистент кафедры экономика и управление. **Адрес :** 735320 Республика Таджикистан, Дангаринский район , улица Маркази 25 **Тел:** (+992) 555-56-55-43, **Электронная почта:** safarali.karomatulloyev.96@mail.ru

Information about the authors: Safarov Suhrob Mahmadsarif – Senior Lecturer at the Department of Economics and management of Dangara Satet University. **Address:** Dangara district, street Shaq 26. **Phone:** (+992) 902884046, **E-mail** sukhrob.safarov.97@mail.ru

Karomatulloyev Safarali - Dangara State University, assistant of the Department of economics and management. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, Markaz street 25. Phone: (+992) 555-56-55-43, **E-mail:** safarali.karomatulloyev.96@mail.ru

ТОҶИКИСТОН ДАР МАРҲИЛАИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Аслиддинов Н.Н., Мирзоев М.С., Хайдарзода Ш.С.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Тоҷикистони муосири имрӯзаро марҳилаҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ фаро гирифта истодааст, ки таҳти назорат ва идора қарор додани онҳо барои рушди давлату миллат, корхонаву ташкилотҳо ва оилаҳо низ бениҳоят муҳим мебошад. Яке аз марҳилаҳои муосир ин иқтисоди рақамӣ мебошад, ки доир ба он дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдатимиллӣ - Пешвоимиллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин зикр шудааст: "Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавононро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисоди рақамӣ сафарбар намояд".

Давлати имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди иқтисодиёти рақамиро бо татбиқи технологияҳои ахборӣ идора намуда, аз ҷумла, роҳҳои таъмини беҳатарии онро низ коркард намудааст. Барои он, ки иқтисоди рақамӣ ба манфиати умум хизмат намояд, он бояд ҳамаҷониба дар ҳамаи самтҳо истифода бурда шавад. Технологияҳои нав, махсусан зехни сунъӣ ногузир бо тағйироти назаррас дар бозори меҳнат, аз ҷумла ихтисори ҷойҳои корӣ дар баъзе соҳаҳо ва фароҳам овардани имкониятҳои нав дар дигарон дар миқёси давлат, робитаи ногусастанӣ доранд. Технологияи босуръат паҳншаванда, рақамҳои гуногуни фаъолиятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро шаклан дигаргун месозад. Вале фарогирии васеъшудаи нобаробарии рақамӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва махсусан кӯчақтарин кишварҳо, иқтисоди рақамӣ хатари боз ҳам бузургтарро ба бор меорад. Барои аз нав дида баромадани марҳилаву ҳадафҳои рушди бахши рақамӣ ва тарҳи ояндаи ҷаҳонишавии муносибати ҳамаҷониба ба технологияҳои нав, тақвияти шарикӣ ва идоракунӣ бештар талаб мегардад. Иқтисоди рақамӣ бо сабаби қобилияти ҷамъоварӣ, истифода ва таҳлили миқдори зиёди иттилоотии аз тарафи компютер дастрасшаванда яъне, маълумоти рақамӣ, бо суръати бениҳоят афзоишёбанда идома дорад. Чунин маълумоти рақамӣ дар асоси таҳлили «роҳҳои рақамӣ», ки дар барномаи амалиётҳои гуногуни рақамӣ дар натиҷаи фаъолияти шахсони алоҳида, гурӯҳҳои иҷтимоӣ ё корхонаву ташкилотҳо боқӣ мондаанд, ҷамъ оварда мешаванд. Вобаста ба таҷрибаи кишварҳои мутараққӣ ва бо тақия бар арзишҳои ахлоқию маънавии хеш, имрӯз ҷомеаи кишварро зарур аст, ки сари масъалаи истифодаи дурусту оқилонаи интернет ва рушди иқтисоди рақамӣ андеша намояд. Тоҷикистон ҳамчун субъекти комилхукуки

иктисоди ҷаҳонӣ ба ин равандро ташаккули бахшҳои иқтисодӣ иттилоотӣ, аз ҷумла иқтисоди рақамӣ шомил аст. Бояд дар мамлакат якҷанд марҳила ва лоиҳаҳои рушди иқтисодӣ рақамиро дар шароити имрӯза татбиқ намуд: дар соҳаҳои хоҷагии деҳот, хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва истифодабарии захираҳои ахборӣ бо таъмини дастурҳо ва намудҳои хизматрасонии электрониро бояд муайян ва ҷорӣ намуд; давлат дар фаъолияти истифодабарии рушди иқтисодӣ рақамӣ, бозори технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла муассисаҳои корхонаҳои хусусӣ, паркҳои технологӣ ва марказҳои хизматрасониро ташкил намуда, сармоягузори хориҷиро ҷалб намоянд ва барои онҳо шароит фароҳам оваранд; мутобиқ намудани рушди инфрасохтори замонавӣ телекоммуникатсионӣ дар шароити муосир, технологияи алоқа ва рушди хизматрасониҳои шабакавӣ, рушди хизматрасониҳои ҳозиразамони телекоммуникатсиониро бояд ҷорӣ намуд; дар идоракунии давлат ва соҳаҳои иқтисодӣ, хизматрасониҳои ҳозиразамони электрониро ҷорӣ намуд ва бо кӯмаки иқтисодӣ рақамӣ, тичорати электронӣ ва дастури таъминоти бозори рақамӣ бояд рушд дод;

сегменти Интернет милли, ташкили медиа – контенти рақамӣ, захираҳои моддӣ - техникӣ ва иқтисодиро бо роҳи рушд ва таклифотҳо коркард намуд;

нохияҳо ва шаҳрҳо бо инфрасохтори ҳудудӣ ва истифодабарии онро тавассути электронӣ идора намудан, хусусан манзили истиқоматӣ ва хизматрасониҳои коммуналӣ - маишӣ, ба роҳ мондани хизматрасониҳои муосири транспортӣ барои «шаҳр ва нохияи муосир» ва коркарди «системаи муосир», бахшида ба солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ”;

омӯзонидан ва тақмил додани кадрҳои боэътимод, омодакунии кадрҳо то ҷараёни оғози лоиҳаҳо.

Барои ба таври васеъ ошкор намудани иқтидори иҷтимоӣ иқтисодии технологияҳои рақамӣ ва пешгирӣ намудан аз оқибатҳои нохуш, зарур аст, ҳарчи зудтар ҳамкориҳои байни шаҳриву ноҳиявӣ, давлатӣ ва байналмилалӣ мустақкам карда шавад. Иқтисодӣ рақамӣ ҳаёт ва ҷомеаи моро бо суръати бешода ва таносуби бемайлони тағйир медиҳад, ҳамзамон имкониятҳо ва мушкилоти бузургро эҷод мекунад. Дар ҳақиқат, имрӯзҳо тавачҷуҳ ба иқтисоди рақамӣ зиёд аст ва таҳқиқи муҳаққиқони ҷавон дар самти илм ва инноватсия, технологияҳои нав мусоидаткунанда ба шумор меравад. Иқтисоди рақамӣ пеш аз ҳама дар асоси технологияҳои рақамӣ ба вуҷуд меояд. Яъне фаъолияти иқтисодӣ тавассути технологияҳои рақамӣ ба роҳ монда мешавад. Дар ин самт хизматрасониҳои тичорати электронӣ, “мол” – ҳои электронӣ дар тичорат васеъ ба роҳ монда шудааст. Ҳамзамон гардиши маблағҳо тавассути воситаҳои электронӣ ба роҳ монда мешаванд, ки омили муҳимтарини тичорати электронӣ мегарданд. Ба вуҷуд овардани иқтисоди рақамӣ на танҳо ба тичорат хос аст, он инчунин дар соҳаҳои алоҳида: ҳарбӣ, маориф, тандурустӣ, бонкдорӣ, суғуртавӣ ва ғайра низ имконпазир аст. Масалан, ба роҳ мондани хизмати ҳарбии алтернативӣ, омӯзиши фосилавӣ ва таълими пурра гирифтани новобаста аз ҷои зист, видеоконфронсҳо дар муассисаҳои тиббӣ ва алоқа бо якҷанд духтурон бо якдигар аз беморхонаҳои гуногун барои муҳокимаи корҳои худ, баргузор намудани итиқоли маблағ, музоядаҳои электронӣ ва ғайра.

Ҳангоми рушди иқтисоди рақамӣ якҷанд ҷиҳатҳои мусбӣ ва бартариятҳо мушоҳида кардан мумкин аст (инҳо: сарфаи вақт, сарфаи маблағ, интиҳоб, рақобатпазирӣ, дастрасӣ ба иттилоотҳои электронӣ доир ба молу маҳсулот, шаффофият, мониторинг ва ғайра). Ҳангоми дар иқтисодӣ истифода кардани технологияҳои муосир пеш аз ҳама вақт сарфа мегардад. Вақт дар иқтисод нақши муҳим дорад. Ҳамаи ҷараёнҳои иқтисодӣ бо вақт алоқамандии зич доранд. Масалан, он кореро, ки инсон дар як рӯз анҷом медиҳад, технологияи муосир метавонад дар як соат анҷом диҳад. Ҳамзамон технологияҳои ҳозиразамон ҳатто дар бораи ҳар як ҷузъиёти истеҳсолот ва хизматрасонӣ маълумоти дақиқ дода метавонад.

Ҳангоми истифодаи технологияи рақамӣ дар иқтисодӣ на танҳо вақт, инчунин маблағро низ сарфа кардан мумкин аст. Масалан, ҳангоми коргузориҳои электронӣ дар ташкилот имкон дорад, ки қисми зиёди хароҷотҳо доир ба гоғаз, ранг, мубодилаи ҳуҷҷатҳо

сарфа гарданд. Ҳамзамон технологияҳои рақамӣ дақиқ муайян мекунад, ки кадом миқдор маҳсулот барои истеҳсолот зарур аст, саҳми ҳар корманд дар корхона то кадом андоза аст ва ғайра. Истифодаи технологияи рақамӣ дар иқтисодиёт боиси сарфа шудани қувваи корӣ ва ба вучуд омадани ҷойҳои кори нав мегардад. Айни замон дар бисёр корхонаву ташкилотҳо якҷанд вазифаҳо ва кормандон ихтисор шуда истодааст, аз ҷумла котибон. Зеро ҳар корманд бевосита худаш маводҳои заруриро омода ва наشر менамояд, ки ҳамаи хучраи кори онҳо бо технологияҳои ҳозиразамон мучаҳаз гардониди шудаанд. Ҳамзамон ҳангоми мубодилаи хуччатҳо нафари алоҳида зарур нест. Инчунин корҳои хазинадор, муҳосибот ва дигар мутахассисон низ осон гаштааст. Масалан, тавассути барномаҳои махсуси муҳосиботӣ тамоми ҳисобу китоби даромад ва хароҷот дар як барнома ҷойгир шудааст ва истифодаи он қулай аст. Яъне зарурат ба шумораи зиёди кормандон дар баҳши муҳосибот аз байн меравад. Ҳамзамон ҷойҳои нави корӣ пайдо мегардад. Масалан, айни ҳол барои ба низом овардани шабакаҳои дохилию берунии корхонаву ташкилотҳо кормандони шабакавӣ қариб дар тамоми корхонаву ташкилотҳо зарур мебошад. Онҳо барои ба низом овардани коргузориҳои электронии корхона ва ташкилот мусоидат менамоянд. Ҳангоми истифодаи технологияҳои рақамӣ дар идоракунии фаъолияти корӣ, интизом ва шаффофият низ ба вучуд меояд. Имрӯзҳо истифодаи технологияҳои рақамӣ ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро, ҳам аз ҷиҳати моддӣ ва ҳам аз ҷиҳати иҷтимоӣ ихота кардааст. Роҳбарият метавонад тамоми бурду боҳти фаъолияти ташкилотро тавассути барномаи зарурии ҳоси ташкилот таҳти назорати худ қарор диҳад. Масалан, дар донишгоҳ маъмурият тавассути технологияҳои рақамӣ метавонад давомоти донишҷӯёро дар дарс назорат намояд, сифати дарсгузариҳои устодонро мушоҳида намояд ва таълимо самаранок гардонад. Имрӯзҳо технологияҳои рақамӣ яке аз самтҳои пешрафтаи автоматикунории раванди таълим баҳисоб меравад. Барои ташаккул додани таъминоти барномавӣ ва методӣ, базаи моддӣ, инчунин баланд бардоштани дараҷаи ихтисоси устодон пешрафти бомувафаққияти татбиқи технологияҳои иттилоотии ҳозиразамон дар соҳаи маориф дида мешавад. Дар донишгоҳҳо талабот ба комплекси таълимии электронӣ, дарсҳои видеоӣ ва технологияҳои мултимедиавӣ зиёд аст ва назорати ҷиддӣ бурда истодаанд, мақсад ва ҳадафҳои асосӣ аз он иборат аст, ки донишҷӯён маводҳоро сари вақт, дастрас намуда вақти худро беҳуда нагузаронанд. Инчунин барои мониторинг ва таҳлил шароит ба вучуд меояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иқтисодиёти рақамӣ рушд намуда истодааст, яке аз онҳо ин моликияти зеҳнӣ ба ҳисоб меравад. Дар иқтисодиёти рақамӣ нақши калидиро моликияти зеҳнӣ мебозад. Аз як тараф эҷодкорон барномаҳои электронии махсуси худро омода намуда ба омма пешкаш менамоянд, аз тарафи дигар рақобат дар ин соҳа зиёд мегардад. Истифодаи технологияи рақамӣ имкон медиҳад, ки муоширати инсоният дар дилхоҳ макон ва замон ба осонӣ сурат гирад. Дар ин ҷараён хароҷотҳои алоқавӣ сарфа мешаванд, баъдан тавассути технологияҳо маблағҳои заруриро хусусан муҳочирон ба хонаводаашон мерасонанд. Соҳибкорон ва тоҷирон ҳатто ба бозор ташриф наоварда, молро тавассути технология аз назар мегузаронанд. Технология воситаи осонтарин ва арзонтарини рекламаи молу маҳсулот гардидааст. Яъне дар сомонаҳои рекламавӣ (масалан, дар сомонаҳои far.tj, somon.tj, durahshon.tj) тамоми маълумоти молу маҳсулот гузошта мешавад ва ин имкон медиҳад, ки савдо ва тиҷорат рушд ёбад. Омилҳои номбаршуда охири нестанд, зеро технологияи рақамӣ мисли рақам имкониятҳои беохир дорад.

Ҳангоми муомилоти молу маҳсулот тавассути технологияҳо нишондодҳо барои омма дастрас мегарданд. Омӯзиши бозор осон мегардад. Тавассути омӯзиши бозор ва талабот маҳсулоти зарурӣ метавонад омода гардад. Имрӯзҳо сомонаҳо ба ҷои реклама намояндагӣ намуда, қори онҳоро бисёр осон мегардонад. Ин ҳама натиҷаи қори технологияҳои рақамӣ мебошад, ки бо ёрии он мо метавонем, чунин сомонаҳо ва рекламаҳо сохта, тариқи шабакаи интернетӣ фаъолият барем. Технологияҳои рақамӣ ва интернетӣ дар замони имрӯза воситаи асосии ҷаҳонишавӣ ба шумор меравад ва маҳз бо ҳамин восита иттилоот ва андешаҳо ба тамоми дунё, ҳар лаҳза паҳн мегарданд, ки ҳам ҷанбаҳои манфӣ ва ҳам мусбиро доро ҳастанд. Сомонаҳои корхонаҳову ширкатҳобозабониточикӣ, кимаксад, вазифавамоҳияти онҳоро инъикос менамоянд, бисёр кам аст. Илова бар он, маҳздар шароити имрӯза WEB –

технологияҳо, иқтисодиёти рақамӣ бо суръати хеле баланд тараққӣ карда истода, дар ҳамаи соҳаҳо истифода бурда шуда истодаанд. Ин чараён аз ҳисоби он, ки имрӯз шабакаи Интернет барои ҳама дастрас аст, боз ҳам васеътар паҳн шуда истодааст. Дар ин ҷода олимону муҳаққиқонро зарур аст, ки ба таҳлили масъалаҳои воқеӣ ва зарурӣ машғул шаванд ва технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсиониро рушд дода, онро дар тамоми соҳаҳои ҳаёт пайваст намуда, самаранок истифода баранд. Аз тарафи дигар, ҳар соҳибкасб метавонад аз ин технологияҳо истифода бурда, ба истеҳсолот ва эҷодиёти нав машғул гардад. Дар рушди иқтисоди рақамӣ нақши калидиро давлат мебозад. Зеро давлат метавонад тамоми масъалаҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ марбут ба иқтисоди рақамиро бо таври устувор ба низом дарорад. Қобили зикр аст, ки дар ин чараён илм ҳамчун воситаи муайян кардани татбиқи технологияҳои рақамӣ дар иқтисод баромад мекунад. Яъне дар асоси нишондодҳои илмӣ ҳамгироии технология ва иқтисодиёт ба амал меояд. Дар ин чараён ҷанбаи ҳуқуқии масъала дар он ифода меёбад, ки қонунгузор барои рушди иқтисоди рақамӣ бояд шароити мусоид фароҳам оварад. Таҷрибаи қонунгузори давлатҳои пешрафта нишон медиҳад, ки баҳри рушди иқтисоди рақамӣ имтиёзҳои андозӣ гумурунӣ, бақайдгирии ташкилӣ ба роҳ монда мешавад. Инчунин маҳдудиятҳои беасосе, ки боиси костаҳои иқтисодиёт мегардад аз байн бурда мешавад. Ҳамин тариқ, тибқи қонун низоми иқтисодӣ муайян ва идора карда мешавад ва ин усул дар давраи ҳозира, ки онро марҳилаҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ арзёбӣ менамоянд, қобили татбиқ аст. Албатта, марҳилаҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ танҳо аз масъалаҳои дар боло овардашуда иборат нест. Барои ба роҳ мондани рушди иқтисодиёти рақамӣ пеш аз ҳама корҳо тадқиқотӣ санҷишҳои соҳавӣ гузаронида шуда, аз натиҷаҳои ба миёномада барномаҳои давлатӣ қабул намудан зарур аст. Дар мақола ҳамаи самтҳои иқтисоди рақамиро фаро гирифта имконнопазир аст. Аз ҳамин лиҳоз, умедворем, ки ояндаи наздик оид ба марҳилаҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ дар ҳамкорӣ бо дигар олимони мутахассисон тадқиқоти мушаххаси илмиро анҷом дода, онро барои татбиқи рушди иқтисоди рақамии кишварамон равона созем.

Адабиёт

1. Саидов А.С., Бобоқулов А.Ҳ. «Баҳисобгирӣ ва ҳисобот дар мақомоти андоз» Вазорати таълимӣ: Душанбе 20014.
2. Улугходжаева Х.Р. Налоговая политика в условиях обеспечения экономического роста- Душанбе: «Ирфон» 2017-175с.
3. Хонҷонов А., Шарипов Б. Асосҳои фаъолияти бонкӣ. Модули таълимӣ.- Душанбе «Эрграф граф» 2013-224с.
4. Капранова Л. Д. Цифровая экономика в России: состояние и перспективы развития // Экономика и управление, №8, 2020.
5. Турсунозода М. Иқтисоди рақамӣ ва рушди устувор. – Душанбе: Сино, 2023.
6. Раҳимов З. Иқтисоди рақамӣ ва идоракунии инноватсионӣ. – Душанбе: Политех, 2022.
7. Гребенюк А. Н. Информационные технологии и цифровая экономика. – Москва: Юрайт, 2021.
8. Медведев Д. А. Новая экономика: цифровизация как фактор роста // Вопросы экономики, №1, 2020.
9. Капранова Л. Д. Цифровая экономика в России: состояние и перспективы развития // Экономика и управление, №8, 2020.
10. Яковлева Е. А. Цифровая трансформация экономики: теория и практика. – Санкт-Петербург: Питер, 2021.

Ғишурда

Тоҷикистони муосири имрӯзаро марҳилаҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ фаро гирифта истодааст, ки таҳти назорат ва идора қарор додани онҳо барои рушди давлату миллат, корхонаву ташкилотҳо ва оилаҳо низ бениҳоят муҳим мебошад. Яке аз марҳилаҳои муосирин иқтисоди рақамӣ мебошад, ки доир ба он дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдатимиллӣ -

Пешвоимиллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин зикр шудааст: "Сармояи инсонӣ ҳамчун муҳаррики пуриқтидор ба пешрафти инноватсия ва технологияҳои нав мусоидат мекунад ва бинобар ин, илми муосири ватанӣ бояд ҷавобгӯро бештар ба илмомӯзӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва таҳқиқи масъалаҳои иқтисодӣ рақамӣ сафарбар намояд".

Калидвожаҳо: рушди иқтисодиёти рақамӣ, татбиқи технологияҳои ахборӣ, бозори меҳнат, хизматрасонии электронӣ, сармоягузори хориҷӣ, сегменти Интернетии миллий, захираҳои моддӣ, тиҷорати электронӣ.

Аннотатсия

Современный Таджикистан переживает этапы развития цифровой экономики, контроль и управление которой также чрезвычайно важны для развития государства и нации, предприятий, организаций и семей. Одним из современных этапов является цифровая экономика, о которой говорится в Послании Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона Маҷлиси Оли Республики Таджикистан: «Человеческий капитал, как мощный двигатель, способствует развитию инноваций и новых технологий, и поэтому современная отечественная наука должна мобилизовать молодежь на изучение науки, реализацию инновационных проектов и изучение вопросов цифровой экономики».

Ключевые слова: развитие цифровой экономики, внедрение информационных технологий, рынок труда, электронные услуги, иностранные инвесторы, сегмент национального интернета, материальные ресурсы, электронная коммерция.

Abstract

Modern Tajikistan is undergoing stages of digital economy development, the control and management of which is also extremely important for the development of the state and nation, enterprises, organizations and families. One of the modern stages is the digital economy, which is mentioned in the Message of the Founder of Peace and National Unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon to the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan: "Human capital, as a powerful engine, contributes to the development of innovation and new technologies, and therefore, modern domestic science should mobilize young people to study science, implement innovative projects and study issues of the digital economy."

Keywords: development of the digital economy, implementation of information technologies, labor market, electronic services, foreign investors, segment of the national Internet, material resources, electronic commerce.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аслиддинов Низомиддин Начмиддинович - ассистенти кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии Данғара. **Суроға:** 735320, н.Данғара кучаи Марказӣ 25. Телефон: +992905808288

Мирзоев Мухсин Сафаралиевич - ассистенти кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии Данғара. **Суроға:** 735320, н.Данғара, кучаи Марказӣ 25. Телефон: +992905852794

Ҳайдарзода Шамсулло Саидқул - ассистенти кафедраи молия, гумрук ва ҳуқуқи «Донишқадаи байналмилалии Данғара» – и Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон **Суроға:** н.Данғара кучаи И.Шариф 3. Телефон: +992900571994

Информация об авторах: Аслиддинов Низомиддин Наджмиддинович – ассистент кафедры экономики и менеджмента Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Дангара, улица Маркази, 25. Телефон: +992905808288

Мирзоева Мухсин Сафаралиевич – ассистент кафедры экономики и менеджмента Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Дангара, улица Маркази, 25. Телефон: +992905852794

Ҳайдарзода Шамсулло Саидқул - ассистент кафедры финансов, таможни и права «Дангара Интернешнл Институт» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

Information about the authors: Asliddinov Nizomiddin Najmiddinovich- assistant of the Department Economics and Management, Dangara State University. Address: 735320, Dangara Central Street 25. Phone: +992905808288

Mirzoev Muhsin Safaralievich – assistant of the Department Economics and Management, Dangara State University. Address: 735320, Dangara Central Street 25. Phone: +992905852794

Haydarzoda Shamsullo Saidkul - Assistant Professor of the Department of Finance, Customs and Law of the "Dangara International Institute" of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan Address: Dangara, 3 I. Sharif St. Phone: +992900571994

САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ – АСОСИПЕШРАФТИ ИННОВАТСИОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Аслиддинов Н.Н., Мирзоев М.С.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Саноатикунони босуръат яке аз самтҳои муҳимтарини рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар мебошад. Ин раванд ба зиёд кардани иқтидори истеҳсоли, ҷалби сармоя ва коргарон, баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва таҳкими мавқеи кишвар дар арсаи байналмилалӣ мусоидат мекунад. Дар ҷаҳони муосир, ки рақобати иқтисодӣ зиёд аст, мамлакатҳое, ки ба самаранокии саноат ва навоарӣ аҳамият медиҳанд, имконияти рушд ва тавсеаи иқтисодиро бештар доранд. Саноатикунони босуръат маънои тадриҷан ба самти саноат интиқол ёфтани иқтисодиёти кишварро дорад, ки дар он истеҳсолот, технология ва низоми идоракунии босуръат рушд мекунад. Ин раванд на танҳо таъсири қавӣ ба бахшҳои иқтисодӣ дорад, балки сатҳи иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ҳатто сиёсиро низ тағйир медиҳад. Рушди иқтидори истеҳсоли – Яке аз сабабҳои асосии саноатикунони босуръат зиёд кардани истеҳсолоти маҳсулоти саноатӣ ва таъмин кардани бозори дохилӣ ва содироти мебошад. Қобилияти истеҳсоли ва самаранокии корхонаҳо бо истифода аз технологияи муосир ва механизатсия афзун мешавад. Ҷалби сармоя ва технология – Ин раванд тавассути ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ, инчунин истифодаи технологияҳои нав ва стандартҳои ҷаҳонӣ амалӣ мешавад. Ин масъала имкон медиҳад, ки истеҳсолот самаранок, босифат ва рақобатпазир шавад. Стратегияи сиёсати давлатӣ – Давлат нақши калидӣ дар суръатбахшии саноатикунони кишвар дорад. Таъсиси минтақаҳои саноатӣ, пешниҳод намудани имтиёзҳои андозӣ, дастгирии инноватсия ва таъмин намудани заминаи қонунгузорӣ барои рушди саноат, ҳамаи инҳо равандро босуръат мегардонанд. Инсон ва захираҳои меҳнат – Иқтидори коргарон, сатҳи таҳсил ва малакаи касбӣ нақши асосиро мебозад. Барои суръатбахшии саноат, омода намудани кадрҳои баландихтисос ва ихтисосҳои нав дар соҳаи технологияҳои муосир зарур аст. Рақобат ва бозори ҷаҳонӣ – Дар ҷаҳони муосир рақобати иқтисодӣ ва бозори ҷаҳонӣ кишварҳоро водор месозад, ки истеҳсолоти босифат ва маҳсулоти рақобатпазир пешниҳод кунанд. Ин ҳолат нақши стратегияи саноатиро афзун мекунад. Баландшавии маҳсулнокии ва тавсеаи истеҳсолот – Бо ҷорӣ кардани технологияи муосир, механизатсия ва идоракунии самаранок, иқтидори истеҳсоли ба таври назаррас афзоиш меёбад. Содироти маҳсулот ва рушди иқтисодиёти хориҷӣ – Маҳсулоти саноатӣ, ки бо стандартҳои ҷаҳонӣ истеҳсол мешавад, имкони ворид шудан ба бозорҳои хориҷиро фароҳам меорад. Ин ба баланд шудани даромад ва тавсеаи муносибатҳои тижоратӣ мусоидат мекунад. Ҷойҳои нави корӣ ва пастшавии бекорӣ – Саноатикунони босуръат таъсири мустақим ба бозори меҳнат дорад. Бо зиёд шудани корхонаҳо ва иқтидори истеҳсоли шумораи ҷойҳои корӣ афзоиш меёбад ва сатҳи бекорӣ кам мешавад. Рушди инноватсия ва технологияҳои нав – Бо зиёд шудани сармоягузорӣ ва ҷалби мутахассисон, кишвар дар самти технологияҳои нав ва инноватсия пешсаф мешавад. Ин раванд инчунин имконият медиҳад, ки маҳсулот рақобатпазир ва босифат гардад. Баландшавии сатҳи зиндагӣ ва фароғат – Афзоиши даромад ва рушд дар бахшҳои саноат ба баландшавии сатҳи зиндагии аҳоли таъсир мерасонад. Инчунин имкониятҳои нави фароғат, хизматрасонӣ ва таҳсил фароҳам меоянд.

Дар шароити таҳаввулотӣ босуръату пешгӯинашавандаи иқтисоди ҷаҳонӣ, рақобатҳои шадид барои дастрасӣ ба захираҳо ва пайомадҳои тағйирёбии иқлим истифодаи тамоми воситаҳои муосири ҷаҳонгардонии иқтисодӣ, аз ҷумла татбиқи лоиҳаҳо дар соҳаи саноати кишвар, хусусан лоиҳаҳои хусусияти инноватсионӣ навоари дошта, муҳиму саривақтӣ мебошанд. Қобили зикр аст, ки саноати ватанӣ неруи азими пешбаранда ва иқтидори калидии тараққиёти иқтисодӣ дар кишвар ба шумор меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон саноатикунони босуръатро ҳамчун ҳадафи ҷоруми стратегияи кишвар қабул намуд, ки он барои таъмини устувории иқтисодӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтидори содироти мамлакат ва рақобатнокии он заминаи амиқ мегузорад. Бо назардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2022 – 2026-ро Солҳои рушди саноат эълон доштанд. Дар ин росто, аз ҷониби Ҳукумати мамлакат тадбирҳои муассир андешида мешаванд. Аз ҷумла, Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва дар асоси он барномаҳои гуногуни соҳавӣ қабул шуда, мавриди амал қарор доранд. Барномаву стратегияҳо ба таъсиси корхона ва коргоҳҳои нав, ташкили ҷойҳои нави корӣ, афзун намудани ҳаҷми сифати маҳсулоти ватанӣ, таъмини рақобатнокии он равона шуда, барои гузариши иқтисодӣ кишвар аз шакли тавлидкунандаи ашёи хом ба истеҳсолкунандаи маҳсулоти ниҳой замина гузоштанд. Махсусан, Барномаи саноатикунони босуръати кишвар барои солҳои 2020-2025 ба гузариши босуръати иқтисодисодӣ ҷумҳурӣ ба самти инноватсионӣ рушд, рақобатпазир гардидани он, беҳзистии сокинон ва рушди босуръати соҳаҳои иқтисодӣ равона гашта, дар иҷрои он сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ саҳми асосӣ мегузоранд. Қомеъҳои назарраси се ҳадафи стратегия амалкунанда барои татбиқи сиёсати саноатикунони босуръати кишвар заминаҳои зарурӣ гузоштанд. Дар натиҷа, агар соли 1991 дар мамлакат ҳамагӣ 358 корхонаи саноатӣ бо 33 ҳазор ҷойи корӣ ҷаҳоният дошт, пас дар замони соҳибистиклӣ ин нишондиҳанда ба 2800 корхонаи саноатӣ бо 85 ҳазор ҷойи корӣ расид. Дар ин хусус Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олӣ 28 декабри соли 2025 иброз доштанд. Ба гуфтаи Сарвари давлат, танҳо соли 2025 беш аз 500 коргоҳу корхонаҳои истеҳсолӣ бо 17 ҳазор ҷойи нави корӣ ба ҷаҳоният оғоз карданд ва барои то 66 миллиард сомонӣ афзоиш ёфтани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2025 мусоидат намуданд. Вале ин нишондиҳандаҳо, бо назардошти захираву имкониятҳои кишвар, аз ҷумла ашёи хоми ватанӣ, иқтидорҳои истеҳсолӣ, захираҳои меҳнатӣ, «энергияи сабз» ва талаботи афзояндаи ба маҳсулоти саноатӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ҷиҳати ноил шудан ба яке аз ҳадафҳои стратегия мо – саноатикунони босуръат ҳанӯз нокифоя мебошад. Ҳамчунин, нишондиҳандаҳои содироти мамлакат низ дар сатҳи паст арзёбӣ шуданд. Бинобар ин, Вазорати саноат ва технологияҳои нав яққо бо Қумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ, вазорату идораҳои марбута, роҳбарони вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ва соҳибкорону сармоягузори ҷиҳати таъсиси корхонаҳои саноатӣ бо технологияҳои муосир, муҳайё намудани ҷойҳои кории нав ва афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳойи дорои арзиши баланди иловашуда муваззаф гардиданд. Гуфтан ба маврид аст, ки ҳадафи асосии саноатикунони босуръати кишвар ташаккул додани саноати миллии рушдёфтаву рақобатпазир ва дар асоси он ба сатҳи сифати нав баровардани иқтисоди миллӣ ва беҳзистии шаҳрвандон мебошад. Ин ҳадаф дар қоҳиш додани вобастагии кишвар аз воридоти маҳсулоти ниёзи аввал, таъмини соҳаҳои гуногун бо таҷҳизоти муосир, тақвияти иқтидорҳои содиротӣ ва таъмини гуногунсамтии истеҳсоли ватанӣ нақши ҳалкунанда дорад. Зеро ҳамасола маҳсулоти тайёри металлургияи сиёҳ ва ранга, нуриҳои минералӣ ва техникаи кишоварзӣ, маводи сӯзишвориву молиданӣ, автобусҳо ва автомобилҳо, техникаи маишӣ, масолеҳи гуногуни сохтмонӣ, ҳӯроқворӣ ва ғайра дар ҳаҷми зиёд ба мамлакат ворид мешаванд. Бинобар ин, ба андешаи коршиносон, ҷаҳоният дар ин самтҳо бояд тақвият бахшида шавад. Илова бар ин, андешидани тадбирҳо дар самти беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ, инчунин, омода намудани мутахассисони соҳавӣ, таъмини

ҳамгирии илм ва истеҳсолот ва тақвияти иқтисодии технологияи соҳаҳои иқтисоди миллӣ аз ҷониби коршиносону мутахассисони соҳа муҳим арзёбӣ мегарданд. Тағйироти ҷиддӣ дар вазъи сиёсӣ иқтисодии ҷаҳони муосир, ки бинобар паҳншавии бемории сироятии COVID-19, низоҳову таҳримҳои иқтисодӣ байни кишварҳо ва дар ин росто, тағйирёбии нархҳо дар бозори ҷаҳонӣ рақобатро байни кишварҳои рӯ ба тараққӣ барои ҷалби сармоя боз ҳам шиддатноктар гардонданд. Ин аст, ки дар Барномаи саноатикунории босуръати кишвар барои солҳои 2020 – 2025 ба масъалаҳои таҳкими қонунгузорӣ дар самти ҷимояи манфиатҳои сармоягузoron ва таъмини адолати судӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир гаштааст. Дар доираи татбиқи саноатикунории босуръати кишвар то соли 2030 дар назар аст, ки ҳиссаи саноат дар ММД-и кишвар ба сатҳи 30 фоиз ва вазъи қиёсии соҳаҳои коркард дар сохтори саноат аз нишондиҳандаи ниҳии сатҳи байналмилалӣ (70 фоиз) ба сатҳи 75,5 фоиз расона мешавад. Ноил гардидан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои сиёсати саноатикунории босуръат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки кишварамон мавқеи худро дар арзёбии байналмилалӣ аз рӯи сатҳи саноатикунонӣ тағйир дода, ба гурӯҳи кишварҳои дорои саноати рушдкунанда ворид гардад.

Дар Паёми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии мамлакат аз 28-уми декабр тамоми масъалаҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва таъмини амнияти иҷтимоӣ, рушди устувори иқтисоди миллӣ, дастгирии соҳибкорӣ, инчунин, масъалаҳои марбут ба бехбудии сатҳи зиндагии аҳоли мавриди таҳлил қарор гирифтанд. Паёми Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санади сарнавиштсози миллат ба ҳисоб рафта, роҳу усулҳои ба ҳадафҳои стратегии кишвар расиданро муайян менамояд. Имрӯз иқтисодиёти Тоҷикистон бояд на танҳо ба сохтмон, энергетика ва хизматрасонӣ таъян кунад, балки бояд ба саноати коркард, агроиндустрия, логистика ва IT иқтисодиёт низ бештар таваҷҷуҳ зоҳир гардад. Дар ин росто, Барномаи саноатикунории босуръати кишвар ба марҳилаи сифатан нав ворид шуда, заминаи густариши истеҳсолоти ватанӣ ва болоравии иқтисодии иқтисодиро фароҳам оварда, ҳамакнун, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба яке аз кишварҳои дорои имкониятҳои маҳдуди ҷуғрофӣ ба давлати босуръат рушдбанда табдил меёбад. Зимнан, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки шумораи корхонаҳои саноатӣ дар кишвар сол то сол зиёд шуда, истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ афзуда, содироти маҳсулоти тайёр бештар мегардад ва минтақаҳои кишвар ба марказҳои истеҳсоли табдил меёбанд. Дар шароити кунунӣ ташкили корхонаҳои нави саноатӣ бар он асос меёбад, ки онҳо ба таҷҳизотҳои муосир ва технологияҳои шакли инноватсионӣ таъмин карда шудаанд. Тавре Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми имсолашон иброз намуданд, дар доираи ҳадафи стратегӣ оид ба саноатикунории босуръат дар давраи татбиқи он (солҳои 2019-2025) дар 7 соли охир беш аз 2600 корхонаи саноатӣ бо ташкили зиёда аз 87 ҳазор ҷойи корӣ сохта ба истифода дода шудааст. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаи маъдан аз 7,7 миллиард сомони соли 2020 ба 26 миллиард сомонӣ дар соли 2025 расонида шуд, ки ин нишондиҳанда 3,4 баробар бештар таъмин карда шуд. Агар дар соли 1991 дар соҳаи маъдан танҳо 3 номгӯи маҳсулот истеҳсол гардида бошад, пас, ин нишондод дар соли 2025 ба 17 номгӯӣ расонида шудааст. Тадбирҳои андешидашуда дар ин самт имкон доданд, ки дар ҳафт соли охир ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳа 2,5 баробар афзоиш ёфта, дар соли 2025 ба 66 миллиард сомонӣ расонида шавад. Суръати рушди соҳаи саноат дар соли 2025 22 фоизро ташкил дод. Пешвои миллат соҳаи саноатро ҳамчун омили рушди иқтисоди миллӣ ва бехбудии сатҳи зиндагии мардум арзёбӣ намуданд. Инчунин, ба пешрафти босуръати технологияҳои рақамӣ ва имкониятҳои зеҳни сунъӣ дар ҷаҳони муосир вазифа гузоштанд, ки дастовардҳо дар ҳама соҳаҳо самаранок истифода гардида, ба манбаи иловагии рушди иқтисодӣ ва содироти хизматрасонӣ табдил дода шаванд. Барои расидан ба ин мақсад, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалишавии барномаҳои соҳавии қабулгардида ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорию, таҳти назорати қатъӣ қарор додааст. Бинобар ин, айни замон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолиятҳоро доир ба ҷалби сармояи мустақим, бунёди корхонаҳои навӣ истеҳсоли, ба кор андохтани корхонаҳои аз фаъолият бозмонда ва ташкили ҷойҳои корӣ, вусъат бахшида истодааст.

Мавҷуд набудани баъзе намудҳои ашёи хом дар дохили кишвар барои истеҳсоли маҳсулоти ниҳой масъалаи ҳалталаб мебошад. Вобаста ба ин, дар назардошта шудааст, ки ашёи хоми барои коркард ва истеҳсоли маҳсулоти ниҳой воридшаванда, ба истиснои ашёи хоми дар Тоҷикистон истеҳсолшаванда ва молҳои зераксизӣ, аз андоз аз арзиши иловашуда ва боҷи гумрукӣ озод карда шавад ва тартиби татбиқи имтиёзҳо муайян шавад. Тадбирҳои ҳавасмандгардонӣ доир ба ташкили истеҳсолоти ивазкунандаи воридот имкон доданд, ки аҳоли аз ҳисоби истеҳсолоти ватанӣ бо молҳои асосии хӯрокворӣ, асбобҳои рӯзгор ва масолеҳи сохтмон таъмин гардида, ҳаҷми воридоти маводи ғизоӣ аз хориҷи кишвар дар давоми се соли охир қариб се миллиард сомонӣ ё 31 фоиз коҳиш дода шавад. Ҷумҳурии Тоҷикистон саноатикунони босуръатро ҳамчун ҳадафи чоруми стратегии кишвар қабул намуд, ки он барои таъмин намудани устувории иқтисодиёт, ташкили ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани иқтидори содиротии мамлакат ва рақобатнокии он замина амиқ мегузорад.

Саноатикунони босуръат ҳамчун омили муҳими рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ нақши калидӣ мебозад. Он ба зиёд кардани истеҳсолот, ҷалби сармоя ва технологияҳои нав, эҷоди ҷойҳои корӣ ва баландшавии сатҳи зиндагӣ мусоидат мекунад. Ҳарчанд, ин раванд бо мушкилот ва таҳдидҳо ҳамроҳ аст, бо истифодаи сиёсати давлатӣ, сармоягузориҳои стратегӣ ва рушди кадрҳо метавон ин мушкилотро паси сар кард. Дар маҷмӯъ, саноатикунони босуръат на танҳо омили иқтисодӣ, балки омил ваъдабахши таҳаввулоти иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва технологӣ барои кишвар мебошад.

Адабиёт

Раҳмон, Э. (2018). Саноатикунони босуръат – омили рушди устувори иқтисоди миллӣ. Душанбе: Ирфон.

1. Давлатов, М. А. (2020). Саноат ва рушди иқтисоди миллӣ дар шароити муосир. Иқтисодиёт ва саноат, 15(2), 25–38.
2. Қодиров, А. С. (2019). Стратегияи саноатикунони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Дониш.
3. Раҳимов, Ш. Т. (2017). Рушди саноат ва таъсири он ба иқтисодиёти кишвар. Душанбе: Маориф.
4. Назаров, М. Ҷ. (2021). Саноатикунонӣ ва истифодаи самараноки захираҳои миллӣ. Иқтисод ва идора, 18(1), 40–52.
5. Бобоев, Р. Х. (2020). Нақши саноат дар рушди иқтисодиёти Тоҷикистон. Техника ва иқтисодиёт, 13(3), 30–41.
6. Ганиев, Ф. Б. (2016). Инноватсия ва саноатикунони иқтисодиёт. Душанбе: Илм.
7. Ҳасанов, А. Н. (2022). Саноатикунони босуръат ва таъсири он ба бозори меҳнат. Паёми Донишгоҳ, 4(2), 55–67.
8. Саидов, Ш. М. (2019). Сиёсати давлатии саноатикунонӣ дар Тоҷикистон. Душанбе: Ирфон.
9. Каримов, Д. Р. (2018). Таҳлили рушди саноати миллӣ дар давраи истиқлолият. Аҳбори иқтисодӣ, 6(1), 20–29.
10. Сидоров, А. Н. (2021). Ускоренная индустриализация и ее влияние на экономику. Вестник экономики, 25(3), 33–47.

Фишурда

Саноатикунони босуръат яке аз самтҳои муҳимтарини рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар мебошад. Ин раванд ба зиёд кардани иқтидори истеҳсолӣ, ҷалби сармоя ва коргарон, баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва таҳкими мавқеи кишвар дар арсаи байналмилалӣ мусоидат мекунад. Дар ҷаҳони муосир, ки рақобати иқтисодӣ зиёд аст, мамлакатҳое, ки ба самаранокии саноат ва навоарӣ аҳамият медиҳанд, имконияти рушд ва тавсеаи иқтисодиро бештар доранд. Саноатикунони босуръат маънои тадриҷан ба самти саноат интиқол ёфтани иқтисодиёти кишварро дорад, ки дар он истеҳсолот, технология ва низоми идоракунӣ босуръат рушд мекунад. Ин раванд на танҳо таъсири қавӣ ба бахшҳои

иктисодӣ дорад, балки сатҳи иқтимоӣ, фарҳангӣ ва ҳатто сиёсиро низ тағйир медиҳад. Рушди иқтисодӣ истеҳсолӣ – Яке аз сабабҳои асосии саноатикунӣ босуръат зиёд кардани истеҳсолоти маҳсулоти саноатӣ ва таъмин кардани бозори дохилӣ ва содиротӣ мебошад.

Калидвожаҳо: саноатикунӣ босуръат, ҷалби сармоя, рақобати иқтисодӣ, имконияти рушд, саноат, технология ва низоми идоракунии, иқтимоӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ, рушди иқтисодӣ истеҳсолӣ, зиёд кардани истеҳсолоти маҳсулоти саноатӣ.

Аннотация

Быстрая индустриализация является одним из важнейших направлений экономического и социального развития страны. Этот процесс способствует увеличению производственных мощностей, привлечению капитала и рабочей силы, повышению уровня жизни и укреплению позиций страны на международной арене. В современном мире, где высока экономическая конкуренция, страны, придающие большое значение промышленной эффективности и инновациям, имеют больше возможностей для экономического развития и экспансии. Быстрая индустриализация означает постепенный переход экономики страны к индустриальному направлению, в котором быстро развиваются производственные, технологические и управленческие системы. Этот процесс оказывает сильное влияние не только на экономические сектора, но и меняет социальный, культурный и даже политический уровень. Развитие производственных мощностей – одной из главных причин быстрой индустриализации является увеличение производства промышленной продукции и обеспечение внутреннего и экспортного рынков.

Ключевые слова: быстрая индустриализация, привлечение инвестиций, экономическая конкуренция, возможности развития, промышленность, технологии и управленческие системы, социальный, культурный, политический, развитие производственных мощностей, увеличение промышленного производства.

Abstract

Rapid industrialization is one of the most important directions of economic and social development of the country. This process contributes to increasing production capacity, attracting capital and workers, raising the standard of living, and strengthening the country's position in the international arena. In the modern world, where economic competition is high, countries that attach great importance to industrial efficiency and innovation have greater opportunities for economic development and expansion. Rapid industrialization means the gradual transition of the country's economy to an industrial direction, in which production, technology, and management systems are rapidly developing. This process not only has a strong impact on economic sectors, but also changes the social, cultural, and even political level. Development of production capacity – One of the main reasons for rapid industrialization is to increase the production of industrial products and ensure the domestic and export markets.

Keywords: rapid industrialization, investment attraction, economic competition, development opportunities, industry, technology and management system, social, cultural, political, development of production capacity, increase in industrial production.

Маълумот дар бораи муаллифон: Аслиддинов Низомиддин Начмиддинович - ассистенти кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии Данғара. **Суроға:** 735320, н.Данғара кучаи Марказӣ 25. Телефон: +992905808288

Мирзоев Мухсин Сафаралиевич - ассистенти кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии Данғара. **Суроға:** 735320, н.Данғара, кучаи Марказӣ 25. Телефон: +992905852794

Информация об авторах: Аслиддинов Низомиддин Наджмиддинович – ассистент кафедры экономики и менеджмента Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Дангара, улица Маркази, 25. Телефон: +992905808288

Мирзоева Мухсин Сафаралиевич – ассистент кафедры экономики и менеджмента Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Дангара, улица Маркази, 25. Телефон: +992905852794

Information about the authors: Asliddinov Nizomiddin Najmiddinovich- assistant of

the Department Economics and Management, Dangara State University. Address:
735320, Dangara Central Street 25. Phone: +992905808288

Mirzoev Muhsin Safaralievich – assistant of the Department Economics and Management,
Dangara State University. Address: 735320, Dangara Central Street 25. Phone: +992905852794

ЭНЕРГИЯ ВА ЗАХИРАҶОИ ЭНЕРГЕТИКӢ. ФАРҶАНГИ САРФАКОРӢ МЕБОЯД

**Мирзоев М.С., Аслиддинов Н.Н.,
Донишгоҳи давлатии Данғара**

Энергия воситаи асосии самаранокии ҳаматарафаи ҳаётгузарони инсон, сатҳи қонеъгардонии талаботи моддӣ, маънавӣ ва иҷтимоист, ки инкишофи фикрӣ, маданӣ ва ҷисмонии инсон, инчунин, дараҷаи беҳатарии ҳаёти инсон мебошад. Мо дар бораи истеҳсолу истифодаи энергия ва захираҳои энергетикӣ, ки аз табиат сарчашма мегиранд ва дар шакли ашёи хоми табиӣ вучуд доранд, набояд танҳо бигӯему бинависем, балки фаромӯш насозем, ки ҳаёти инсоният дар рушду идома аст ва ба ин раванд ҳадафмандона мусоидат намоем. Аҳолии ҷаҳон пайваста зиёд мешавад, дар баробари ин, талаботи инсон беш аз пеш меафзояд. Ин раванд нисбат ба энергия ва захираҳои энергетикӣ талаботи бештарро ба миён меорад. Пӯшида нест, ки дар ҷаҳони муосир энергия ва захираҳои энергетикӣ асоси тараққи соҳаҳои базавии саноат мебошанд, ки ба рушди бемайлони истеҳсолот мусоидат менамоянд. Истифодаи ҳамаҷонибаи энергия ва захираҳои энергетикӣ, аз як тараф, шартӣ зарурӣ ва таҳкурсии тараққиёти иқтисодӣ мебошад, аз тарафи дигар, омили авҷ гирифтани таъсиррасонии манфӣ ба муҳити атроф аст ва эҳтимоли норасоии энергия ва захираҳои энергетикӣ дар даҳсолаҳои минбаъда барои наслҳои оянда ба вучуд меорад. Аз ин лиҳоз, бояд ба истифодаи энергия на танҳо ба истеҳсолу истеъмол ҳамчун омили иқтисодӣ муносибат бикунем, балки барои фароҳам овардани имконияти зиндагии башарият барои садсолаҳои оянда созгорӣ намоем. Мавриди ёдоварист, ки дар аксари мамлакатҳои пешрафта, аз ҷумла дар Федератсияи Россия, раванди истеҳсолу истеъмол ва дурнамои захираҳои энергетикӣ таҳти назорати мақомоти давлатӣ масъул қарор гирифта, беш аз пеш назорату таҳия ва амалисозии ҷараҳои махсус идома доранд. Бояд гуфт, ки кишвари мо аз лиҳози манбаъҳои энергия ва захираҳои энергетикӣ бой мебошад. Дар он тамоми намудҳои манбаъҳои энергия ва захираҳои энергетикӣ ба қадри кофӣ мавҷуданд ва онҳоро сарфакорона истифода бояд бурд. Қобили зикр аст, ки шаҳрвандон ҷиҳати сарфакорона истифода бурдани неруи барқ бояд аз лампаҳои каммасраф истифода баранд. Инчунин, ҳангоми хариди таҷҳизоти барқӣ бояд онеро интихоб кунанд, ки неруи барқро кам истифода намояд, дар ин сурат ҳам неруи барқро сарфа мекунанду ҳам ба бучети оилаи худ фоида меоранд. Тибқи ин гуфтаҳо, месазад дар ҷомеаҳои меҳнатӣ, шӯроҳои маҳаллаҳо, мактабу муассисаҳо мунтазам корҳои фаҳмондадиҳӣ, дар асоси нақша, оид ба ин масъала аз нав ҷоннок гарданд, аз ҷумла дар фасли зимистон. Илова бар ин, ҷаҳонбинии ҳар як шаҳрванд оид ба истифодаи оқилонаи энергия ва захираҳои энергетикӣ васеъ карда шавад, то зарурати ин масъаларо ҳамчун омили ҳештаншиносӣ ва ҳудудҳои миллии дуруст дарк намуда тавонад. Фарҳанги сарфакориро меболад омӯхт, то захираҳои энергетикӣ кишвар ба наслҳои ояндаи мо ба қадри бояду шояд бирасад. Мавриди зикр аст, ки барои башарият, ҳоса барои иқтисоду беҳбудии имрӯзиёну ояндагони миллат, имкони зиндагии шоистаро фароҳам овардан ва арзишҳои ҳаётан муҳимро барои ояндагон боқӣ гузоштан қарзи инсонии ҳар як фард аст. Набояд ба ҳароҷоти безарурат роҳ диҳем. Фарҳанги мо дар ин самт бояд чун дигар

ташаббӯсҳои кишварамон ибрати дигар қавму миллатҳо бошад. Дар даврони соҳибистиклолӣ дар низоми энергетикӣ мамлакат бо дастгирии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тадбирҳои муассир, аз ҷумла навсозиву барқароркунии иқтисодии истеҳсоли ва шабакаҳои интиқоли неруи барқ амалӣ карда шуданд. Дар ин давра дар ҷумҳурии иншооти бузурги тавлидоти неруи барқ ба роҳ монда шуда, истеҳсоли неруи барқи аз лиҳози экологӣ тоза ба рушди устувори иқтисодиёти мамлакат таъсирҳои ҷиддӣ бахшид. Истифодаи самараноки неруи барқ дар ҳамаи зинаҳо - аз нуқтаи истеҳсол то нуқтаи охири истифода муҳим буда, ба истифодаи самаранок ва сарфакоронаи он бояд диққати ҷиддӣ дод. Дар ҳамаи ҳолатҳо набояд неруи барқ ба таври ғайримаксаднок ва исрофкорона истифода шавад, ки сарфаи энергия дар фаслҳои сармо ва гармӣ метавон хароҷот барои гармӣ хунук кардани хонаҳои истиқоматию улоқҳои қорӣ ва хобгоҳҳоро хеле кам кард. Махсусан, дар мавсими зимистон хароҷот барои гарм кардани биноҳои иншоот, новобаста аз шакли ҷаъолият ва манзилҳои истиқоматию улоқҳои қорӣ хеле зиёд мегардад. «Сарфаи сариштакорона истифода кардани энергия бо иродаи қавӣ дар амал татбиқ кардани якҷанд тадбирҳоро аз тарафи роҳбарону кормандони ташкилоту корхонаҳо ва сардорону аъзои оилаҳо талаб менамояд. Агар ҳар шахс ғайришахрванди Тоҷикистон дар самти сарфаи сариштакорона истифода намудани неруи барқ тасаввуроти қавӣ дошта бошад ва тибқи он амал намояд, вазъи молиявӣ иқтисодӣ ва ҳаёти иҷтимоияш хеле беҳтар гардида, захираҳои энергетикӣ низ дар мамлакат сарфа мешаванд», - афзуд корманди масъули вазорати энергетика ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар сохтмони биноҳо, иншоот ва хонаҳо бояд талаботи муносири сохтмонӣ оид ба масъалаи сарфаи энергия пешбинӣ шавад, зеро биноҳои иншоот ва хонаҳои бо назардошти сарфаи энергия сохташуда хароҷоти оилаҳо аз 2 то 10 баробар кам менамоянд. Барои шахрвандон якҷанд усули хеле сода ва самаранок мавҷуд ҳастанд, ки бо риояи амалинамоии онҳо бо хароҷоти камтарин метавон бо энергияи зарурии барқу гармӣ таъмин гардид. Инчунин муҳим аст мардум бидонанд, ки ҳар киловатт-соати энергияи барқи истифодакардаашон аз истеҳсол, интиқол ва тақсими он осон ба даст намеояд. Аз ин рӯ, аз мардум хоҳиш карда мешавад, ки ҳаҷми барқи истифодакарда ва маблағҳои барои он пардохткардаашонро ба таври доимӣ таҳлил карда, бо ҳисоби миёна дар моҳҳо ва солҳо муайян намоянд, ки агар онро бо риояи роҳҳои сарфанамоӣ истифода баранд, ба бучаи оила то қадом андоза манфиат ворид мешавад.

“Ҳар садама дар системаи энергетикӣ муҳлати таҷҳизоти барқӣ ё муҳлати истифодаи онҳоро кӯтоҳ менамояд. То барқарор кардани садамаҳо истифодабарандагон дар фасли сармо бе барқ монда, зарари назарраси иҷтимоӣ мебинанд. Дар навбати худ барои ивазу барқарор кардани садамаҳо низоми энергетикӣ бояд маблағҳои зиёд хароҷот намояд”,- таъкид намуд ҳамсухбатамон. Аз ин рӯ бояд шаҳрвандон дар барқтаъминкунии биноҳо хона нокилҳоро дуруст интихоб намоянд ва аз истифодаи нокилҳои буриши кундалангиашон хурд даст кашанд. Дар ҳолати мавҷуд будани имконият аз нокилҳои мисӣ истифода кардан муфидтар

аст. Ба андешаи мутахассиси Вазорати энергетика ва захираҳои оби Тоҷикистон, ғайриқонунӣ ё бе иҷозат ва надоштани шартнома истифода кардани энергияи барқ мумкин нест. Берун аз ҳисобгираки барқӣ низ истифода кардани барқ қатъиян манъ мебошад. Шахрвандон ин гуфтаҳои бояд риоя намоянд ва ба дигарон низ фаҳмонанд. Агар аз тарафи ягон ҳамсоя ё нафарони дигар ҳолатҳои ғайриқонунии истифодаи барқро мушоҳида кардед, бояд сари вақт ба ташкилоти таъминкунандаи барқ ё дигар мақоми дахлдор хабар расонед, ки ин амал ба манфиати ҳамагон аст. Бо ин амал шумо ба таври бозғамӣ ва босифат бо энергияи барқ таъмин буданатонро ҳифз менамоед. Таҷҳизоти кӯҳнаро тадричан бо дастгоҳҳои нав иваз кунед. Телевизорҳо ва чангкашакҳо, яхдонҳо ва мошинҳои либосшӯйӣ табақшӯйӣ аз рӯи стандартҳои имрӯзаи сарфаи энергия хеле муфиданд. Ҳама асбоби барқии маишӣ ба синфҳои самаранокии энергия тақсим карда шудаанд. Дарачаи баландтарини самаранокии энергетикӣ бо ҳарфи латинии А, пастрин — G ишора карда мешавад, ки дар шиноснома ва ё маълумотномаи корхонаи истеҳсолкунанда нишон дода шудааст. Инчунин ба ҷои фурӯзонаҳои тафсон чароғҳои светодиодӣ истифода намоед, зеро як чароғи 20-ваттаи светодиодӣ баробари як фурӯзонаки 100-ватта рӯшноӣ медиҳад. Яъне, он қувваи барқро 5 маротиба камтар истифода менамояд.

Самаранокии истифодаи захираҳои энергетикӣ яке аз масъалаҳои муҳими иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ дар ҷаҳони муосир ба ҳисоб меравад. Бо афзоиши аҳоли, рушди саноат ва баланд шудани талабот ба энергия, масъалаи истифодаи оқилонаи захираҳои энергетикӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Самаранокии энергетикӣ маънои онро дорад, ки бо истифодаи камтари захираҳо натиҷаи бештар ба даст оварда шавад. Пеш аз ҳама, зарурати баланд бардоштани самаранокии истифодаи энергия аз кам шудани захираҳои табиӣ бармеояд. Захираҳои анъанавӣ, ба монанди нафту газ ва ангишт, маҳдуд буда, дар оянда метавонад тамом шаванд. Аз ин рӯ, истифодаи оқилона ва сарфакоронаи онҳо барои таъмини устувории иқтисодӣ ва энергетикӣ хеле муҳим аст. Илова бар ин, истифодаи нодурусти энергия боиси афзоиши ифлосшавии муҳити зист ва тағйирёбии иқлим мегардад. Яке аз роҳҳои асосии баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ ин ҷорӣ намудани технологияҳои нав мебошад. Таҷҳизоти муосир ва каммасраф имкон медиҳанд, ки истеъмоли энергия коҳиш ёбад. Масалан, истифодаи лампаҳои LED ба ҷои лампаҳои оддӣ, истифодаи техникаи каммасрафи барқӣ ва таҷдиди системаҳои гармидиҳӣ метавонанд сарфаи назарраси энергияро таъмин намоянд. Инчунин, истифодаи манбаъҳои барқароршавандаи энергия, ба монанди офтоб, бод ва об, ба баланд бардоштани самаранокии умумии энергетикӣ мусоидат мекунад.

Дар соҳаи саноат, самаранокии энергетикӣ аҳамияти махсус дорад. Корхонаҳо бояд технологияҳои каммасрафро истифода баранд ва равандҳои истеҳсолиро оптимизатсия намоянд. Бо ин роҳ на танҳо хароҷоти истеҳсолот кам мешавад, балки рақобатпазирии маҳсулот низ меафзояд. Дар баробари ин, истифодаи дубораи энергия ва гармии партовӣ (рециклинг) метавонад самаранокии истеҳсолотро зиёд намояд. Дар баҳши хоҷагии манзилӣ ва коммуналӣ низ масъалаи самаранокии энергетикӣ хеле муҳим аст. Изолятсияи дурусти биноҳо, истифодаи тирезаҳои дуқабата ва системаи самаранокии гармидиҳӣ метавонанд талафоти энергияро кам кунанд. Аҳоли низ бояд фарҳанги истифодаи сарфакоронаи энергияро омӯзад, масалан, хомӯш кардани таҷҳизоти барқӣ ҳангоми истифода набурдан ва истифодаи оқилонаи захираҳо. Сиёсати давлатӣ дар самти баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ нақши калидӣ мебозад. Давлат метавонад тавассути қабули қонунҳо, барномаҳои миллӣ ва дастгирии молиявӣ барои ҷорӣ намудани технологияҳои каммасраф мусоидат

намояд. Инчунин, баланд бардоштани маърифати аҳоли ва тарбияи фарҳанги энергетикӣ низ аҳамияти калон дорад.

Хулоса, самаранокии истифодаи захираҳои энергетикӣ омили муҳими рушди устувори иқтисодӣ ва ҳифзи муҳити зист мебошад. Бо истифодаи технологияҳои нав, беҳтар кардани идоракунии энергия ва баланд бардоштани маърифати ҷомеа метавон ба сарфаи захираҳо ва таъмини ояндаи устувор ноил гардид. Аз ин рӯ, ҳар як шахс ва ташкилот бояд дар самти истифодаи оқилонаи энергия саҳми худро гузорад.

Адабиёт

Икромова, Н. Р., Саидов, Ш. М. (2019). Захираҳои барқароршавандаи энергия ва истифодаи сарфакоронаи онҳо. Энергетика ва технологияи нав, 7(2), 22-34.

1. Давлетов, М. А. (2020). Сарфакорӣ ва самаранокии энергетикӣ дар иқтисоди миллӣ. 12 (3), 45-58.
2. Ганиев, Ф. Б. (2018). Инноватсияҳо дар соҳаи энергетика ва захираҳои барқароршаванда. Душанбе: Илм.
3. Козлов, В. И., Петрова, Е. А. (2020). Методиҳои сарфакории энергия дар истеҳсолот. Энергетика и промышленность России, 18(5), 12-21.
4. Бобоев, Р. Х. (2021). Барномаҳои сарфакории энергия дар бахши хизматрасонӣ ва маишӣ. Техника ва иқтисодиёт, 14(1), 33-42.
5. Ганиев, Ф. Б. (2018). Инноватсияҳо дар соҳаи энергетика ва захираҳои барқароршаванда. Душанбе: Илм.
6. Козлов, В. И., Петрова, Е. А. (2020). Методы энергосбережения в промышленности. Энергетика и промышленность России, 18(5), 12-21.
7. Иванов, С. П. (2018). Энергетическая эффективность: теория и практика. Москва: Энергоиздат.
8. Сидоров, А. Н. (2019). Ресурсоэффективность и рациональное использование энергии. Санкт-Петербург: Наука.
9. Раҳимов, Ш. Т. (2017). Самаранокӣ ва сарфакории энергия дар хоҷагиҳои кишоварзӣ. Душанбе: Дониш.

Фишурда

Энергия воситаи асосии самаранокии ҳаматарафаи ҳаётгузаронии инсон, сатҳи қонеъгардонии талаботи моддӣ, маънавӣ ва иҷтимоист, ки инкишофи фикрӣ, маданӣ ва ҷисмонии инсон, инчунин, дараҷаи беҳатарии ҳаёти инсон мебошад. Мо дар бораи истеҳсолу истифодаи энергия ва захираҳои энергетикӣ, ки аз табиат сарчашма мегиранд ва дар шакли ашёи хоми табиӣ вучуд доранд, набояд танҳо бигӯему бинависем, балки фаромӯш насозем, ки ҳаёти инсоният дар рушду идома аст ва ба ин раванд ҳадафмандона мусоидат намоем. Аҳолии ҷаҳон пайваста зиёд мешавад, дар баробари ин, талаботи инсон беш аз пеш меафзояд. Ин раванд нисбат ба энергия ва захираҳои энергетикӣ талаботи бештарро ба миён меорад. Пӯшида нест, ки дар ҷаҳони муосир энергия ва захираҳои энергетикӣ асоси тараққии соҳаҳои базавии саноат мебошанд, ки ба рушди бемайлоии истеҳсолот мусоидат менамоянд.

Калидвожаҳо: энергия, талаботи моддӣ, маънавӣ ва иҷтимоист, табиат захираҳои энергетикӣ, саноат, тараққиёти иқтисодӣ, муҳити атроф, талаботи моддӣ, маънавӣ ва иҷтимоист, табиат, захираҳои энергетикӣ, саноат, тараққиёти иқтисодӣ, муҳити атроф.

Аннотация

Энергия является основным средством всесторонней эффективности человеческой жизни, уровня удовлетворения материальных, духовных и социальных потребностей, что является интеллектуальным, культурным и физическим развитием человека, а также уровнем безопасности человеческой жизни. Мы должны не только говорить и писать о производстве и использовании энергии и энергетических ресурсов, которые происходят из природы и существуют в виде природного сырья, но и не забывать, что человеческая жизнь развивается и продолжается, и мы должны целенаправленно вносить свой вклад в этот процесс. Население мира постоянно растет, в то же время потребности человека растут как никогда. Этот процесс создает все больший спрос на энергию и энергетические ресурсы. Не секрет, что в современном мире энергия и энергетические ресурсы являются основой развития базовых отраслей промышленности, которые способствуют устойчивому развитию производства.

Ключевые слова: энергия, материальные, духовные и социальные потребности, природа, энергетические ресурсы, промышленность, экономическое развитие, окружающая среда.

Abstract

Energy is the main means of all-round efficiency of human life, the level of satisfaction of material, spiritual and social needs, which is the intellectual, cultural and physical development of a person, as well as the level of safety of human life. We should not only talk and write about the production and use of energy and energy resources that originate from nature and exist in the form of natural raw materials, but also not forget that human life is developing and continuing, and we should purposefully contribute to this process. The world's population is constantly increasing, at the same time, human needs are growing more than ever. This process creates greater demands on energy and energy resources. It is no secret that in the modern world, energy and energy resources are the basis for the development of basic industries, which contribute to the steady development of production.

Keywords: energy, material, spiritual and social needs, nature, energy resources, industry, economic development, environment, material, spiritual and social needs, nature, energy resources, industry, economic development, environment.

Маълумот дар бораи муаллифон: Мирзоев Мухсин Сафаралиевич - ассистенти кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: 735320, н.Данғара, кучаи Марказӣ 25. Телефон: +992905852794

Аслиддинов Низомиддин Начмиддинович - ассистенти кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: 735320, н.Данғара кучаи Марказӣ 25. Телефон: +992905808288

Информация об авторах: Мирзоева Мухсин Сафаралиевич – ассистент кафедры экономики и менеджмента Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Дангара, улица Маркази, 25. Телефон: +992905852794

Аслиддинов Низомиддин Наджмиддинович – ассистент кафедры экономики и менеджмента Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Дангара, улица Маркази, 25. Телефон: +992905808288

Information about the authors: Mirzoev Muhsin Safaralievich – assistant of the Department Economics and Management, Dangara State University. Address: 735320, Dangara Central Street 25. Phone: +992905852794

Asliddinov Nizomiddin Najmiddinovich- assistant of the Department Economics and Management, Dangara State University. Address: 735320, Dangara Central Street 25. Phone: +992905808288

ВАЗЪИ ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҶОИ ОБӢ- ЭНЕРГЕТИКӢ ДАР ЗАМОНИ ҲОЗИРА ВА ДУРНАМОИ НАЗДИК

Одинаева Ф.Р. Мирзоев М.С. Валиева М.Б.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Захираҳои обӣ-энергетикӣ ҳамчун яке аз манбаҳои муҳими таъмини барқ ва рушди иқтисодиёти миллий нақши муҳим доранд. Дар ҷаҳони муосир, талабот ба энергия пайваста меафзояд ва ин талабот ҷузъи асосии рушди устувор мебошад. Манбаҳои обӣ-энергетикӣ, ки асосан бо истифода аз нерӯи оби рӯдхонаҳо ва ҷашмаҳо истеҳсол мешаванд, имконият медиҳанд, ки ҷараёни тавлиди энергия бо таъсири минималӣ ба муҳити зист сурат гирад. Дар замони ҳозира ва дурнамои наздик, истифодаи захираҳои обӣ-энергетикӣ бо мақсади таъмини амнияти энергетикӣ ва паст кардани партовҳои карбон аҳамияти калидӣ дорад. Захираҳои обӣ-энергетикӣ яке аз манбаҳои муҳими таъмини барқ ва рушди иқтисодӣ мебошанд. Ҳолати ҳозира нишон медиҳад, ки кишварҳои дорои захираҳои обӣ метавонанд қисми бузурги талабот ба энергияро аз ин манбаъ таъмин намоянд. Бо истифодаи технологияҳои нав ва ҷамоҳангии минтақавӣ, дурнамои наздик умедбахш аст. Дар айни замон, мушкилоти иқлим, экосистема ва маҳдудиятҳои ҷуғрофӣ бояд ҷиддӣ таҳлил ва баргараф гарданд. Ба ин васила, захираҳои обӣ-энергетикӣ метавонанд нақши калидӣ дар таъмини амнияти энергетикӣ ва рушди устувори кишварҳо бозанд. Дар сатҳи ҷаҳонӣ, тақрибан 16% энергия аз нерӯи об истеҳсол мешавад. Қариб ҳамаи кишварҳои пешрафта ва бисёре аз кишварҳои дар ҳоли рушд захираҳои обӣ-энергетикӣ истифода мебаранд. Масалан:

Чин бо зиёда аз 350 ГВт нерӯи насби гидроэнергетикӣ яке аз пешсафон мебошад. Бразилия зиёда аз 60% барқи худро аз нерӯи об истеҳсол мекунад. Иёлоти Муттаҳида низ захираҳои обиро дар ҷанд минтақаи калидӣ истифода мебарад, ҳарчанд ҳиссаи умумӣ камтар аз 10% мебошад. Нерӯи обӣ дар истеҳсоли барқ як манбаи тақроршаванда аст ва таъсири он ба тағйирёбии иқлим нисбатан кам мебошад. Дар айни замон, рушди технологияҳои гидроэнергетикӣ ба самаранокии бештар ва идоракунии беҳтари об мусоидат мекунад. Тоҷикистон дорои захираҳои фаровони обӣ буда, асосан ба гидроэнергетика асос ёфтааст. Барои мисол: Нерӯгоҳи Норақ бо иқтидори 3 ГВт яке аз бузургтарин нерӯгоҳҳои обӣ дар минтақа мебошад. Нерӯгоҳҳои хурду миёна, ки дар рӯдхонаҳои хурд ҷаъолият мекунанд, имконияти таъмини барқ барои аҳоли ва саноатро зиёд мекунанд. Дар минтақаҳои Осиёи Марказӣ, истифодаи захираҳои обӣ-энергетикӣ барои таъмини барқ ва оби фойдабар барои кишоварзӣ аҳамияти калидӣ дорад. Бо вучуди ин, камбудии ҷамоҳангии минтақавӣ дар истифодаи об метавонад боиси ихтилофҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ гардад. Қобилияти маҳдуди захираҳои обӣ: дар баъзе минтақаҳо захираҳои обӣ маҳдуд буда, самаранокии нерӯгоҳҳо паст мешавад. Тоҷикистон ва кишварҳои ҳамсоя бояд ҷамоҳангӣ дар истифодаи захираҳои обӣ-энергетикӣ пайдо кунанд. Ҳамкорӣ дар сохтмон ва истифодаи нерӯгоҳҳои обӣ метавонад таъмини устувори барқ ва обро таъмин намояд. Давлатҳо бояд сармоягузори устуворро дар гидроэнергетика афзоиш диҳанд, ҳамзамон қонунгузорӣ барои ҳифзи муҳити зистро таҳким бахшанд. Ин қадамҳо рушди устуворро таъмин мекунанд ва ба рушди иқтисодӣ мусоидат менамоянд.

Яке аз манбаҳои асосии ба даст овардани энергия дар Тоҷикистон гидроэнергия ба ҳисоб меравад. Ҷамасола, ҳудуди 30-35 км³ об тавассути нерӯгоҳҳои барқии обии кишвар гузашта, дар маҷмӯъ 16-17 млрд. кВт/соат нерӯи барқ истеҳсол карда мешавад. Истеҳсол ва истифодаи нерӯи барқ дар ҷумҳурӣ вобаста аст аз: ноустувории мавсимии ҷараён, давомнокии давраҳои камборишӣ ва серборишот, талабот ба оби обёрӣ дар дарёҳои поёноб мутобиқ ба шартномаҳои бо минтақаҳо басташуда. Яке аз ҳадафҳои асосӣ дар соҳаи энергетика таъминоти дастрасии бозғаймӣ ва босифати тамоми аҳолии кишвар, соҳаҳои истеҳсоли ва хизматрасонӣ, ҳамчунин истифодаи самараноки нерӯи барқ бо мақсади коҳиш додани муфлисӣ дар кишвар ба шумор меравад. Аз давраи Иттиҳоди Шӯравӣ дар Тоҷикистон системаи таъминоти нисбатан сершохаи марказонидашудаи нерӯи барқ боқӣ мондааст, ки 90 %-и минтақаҳои аҳоли нишинӣ ҳудуди ҷумҳуриро дар бар мегиранд. Соли 2011 бошад

системаи ягонаи энергетикӣи кишвар таъсис ёфт, ки шохаи ҷанубии кишварро бо қисмати шимолии он мепайвандад. Ин ҳама имкониятҳои дастрасии воқеии тамоми аҳолии Тоҷикистонро ба нерӯи барқӣ истеҳсолшаванда афзун намуд. Чи тавре, ки қайд намуда будем, Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бойи манбаҳои гидроэнергетикӣ мебошад. Гидроэнергия манбаи асосӣ, базавии сарчашмаҳои энергетикӣи Тоҷикистон махсуб меёбад, ки захираҳои потенциалии солони онҳо 527 млрд кВт/соатро, аз ҷумла, потенциали гидрорезервуарҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок – 317 млрд кВт/соатро дар як сол ташкил медиҳад. Дар шароити имрӯза на зиёда аз 5% ин захираҳо истифода мешавад. Ҳановати нисбии захираҳои нерӯи барқӣ обӣ 3682 ҳаз.кВт/соат дар масоҳати 1 километри мураббаъро ташкил медиҳад. Мавриди зикр аст, ки ҳар шабонарӯз системаи энергетикӣи Тоҷикистон ба ҳисоби миёна 42 миллион кВт/соат нерӯи барқ истеҳсол мекунад, истеҳсоли ҳисоби миёнаи солони бошад дар давоми се соли охир, тақрибан 16 млрд. 500 млн кВт.-ро ташкил медиҳад. Саҳми гидроэнергетика дар ҳаҷми умумии истеҳсоли нерӯи барқ дар Тоҷикистон қариб 95%-ро ташкил медиҳад. Манбаҳои дигари истеҳсоли энергия, ба мисли манбаҳои энергияи офтобӣ ва бодӣ, энергияи партовҳо метавонанд амалан қариб 10%-и талаботи ҷумҳуриро бо нерӯи барқ қоне гардонанд. Тоҷикистон дорои потенциали истифодаи партовҳои кишоварзӣ ба сифати манбаи энергия, аз ҷумла биогаз аз порӯи ҷорҳои калони шохдор ва саргини парранда мебошад. Якҷанд генераторҳои таҷрибавии биогаз дар шароити имрӯза дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қор мекунад. Ғайр аз ин, барои истеҳсоли энергия дар асоси усули (методи) термохимиявӣ ҳосил куноидани ҳамираҳои биологӣ аз партовҳои истеҳсолӣ вучуд дорад. Аз захираҳои мавҷудаи намудҳои канданиҳои ғоиданок дар ҷумҳурӣ нисбатан ояндадор ангишт ба ҳисоб меравад. Дар ҳудуди ҷумҳурӣ зиёда аз 40 қони ангишт ва зухуроти ангишт окшор қарда шудааст. Дар сохтори истеҳсолоти захираҳои нерӯи барқ гидроэнергия афзалият дорад, ки ба он қариб 90%-и ҳаҷми умумӣ мансуб аст. Дар ҳаҷмҳои на он қадар қалон истеҳсоли ангишт, нафт ва газ ба роҳ қона мешавад. Бо сабаби гузариши ҳамаҷониба ба истифодаи нерӯи барқ барои гармидиҳӣ ва таомпазӣ ва дигар эҳтиёҷоти рӯзгор истеҳсоли нерӯи барқ аз қониби аҳоли дар муқоиса бо ибтидои солҳои 90-уми асри гузашта зиёда аз қор қаротиба- аз 1 млрд.кВт/соат то 4, 5 млрд. кВт/соат дар як сол афзудааст. Дар ин маврид, 5,8 миллион нафари истиқомат- қунандақони деҳот (73%-и аҳолии кишвар) қақат 10 %-и ҳаҷми умумии таъминоти нерӯи барқро истифода мебаранд. Норасоии нерӯи барқ дар мавсими зимистон дар 34 қони истиқлолият аз 4,5 то ба 1,5 млрд. кВт/соат қам қардид. Ҳолати мазқур водор мекунад, ки таъминоти нерӯи барқ расман қисманмаҳдуд қарда шавад.

Дар соли 2025 истифодаи нерӯи барқ ба ҳар қари аҳоли дар Тоҷикистон ба ҳисоби миёна 23,98 млрд. кВт/соатро ташкил дод. Истифодаи бештари нерӯи барқ дар қилояти Хатлон ба мушоҳида мерасад. Ҳолати истифодабарии нерӯи барқ дар қилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои тобеи марқаз дар диаграмаи 4 нишон дода шудааст. Аз ҳама қиёд нерӯи барқро минтақаҳои ҷанубии кишвар – 31 млн.кВт/соат, аз ҳама қамтар дар шаҳри Душанбе – 7,5 млн. кВт/соат дар як шабонарӯз, истифода мебаранд. Истифодабарии нерӯи барқ дар қорқонаи қалонтарини ҷумҳурӣ заводи алюминии “ТАЛҚО” 8 млн. кВт/соатро ташкил медиҳад. Қилояти Суғд дар як шабонарӯз қаме қиёдтар аз 11 млн.кВт/соат нерӯи барқ истифода мебарад. Таъминоти нерӯи барқ дар ВМКБ бошад, тибқи қарордоди қонсетсионии байни ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ширқати энергетикӣи Помир (“Помир-энержи”) ба уҳдаи ширқати номбурда воғузошта шудааст. Аз моҳи майи соли 2008 ширқати “Помир-энержи” ба 1080 нафар истифодабарандақони нерӯи барқ дар маҳалҳои аҳолинишини наздисарқадии Ҷумҳурии Исломии Афғонистон хизмат мерасонад. Зикр қардан ба маврид аст, ки истифодаи умумии нерӯи барқ дар моҳи августии соли 2025 ба 1331 млн. кВт/соат расид, ки ин нишондиҳанда дар муқоиса бо моҳи июли соли 2025 4,8% қам мебошад. Дар моҳи августии соли 2015 истифодаи нерӯи барқ нисбат ба қамин давраи соли 2014 85,3 млн кВт/соат қиёд буд. Истифодаи нерӯи барқ аз қониби аҳоли дар соли 2015 қунин аст: қариб 4914, 1 млн. кВт/соат ё 38, 7%, ба маблағи 617 млн сомонӣ ё 38, 4% аз ҳаҷми умумии қурӯши нерӯи барқ, бо тариқи миёнаи 12, 62 дирам. Ақар яке аз сабабҳои сол то сол қиёд шудани истеҳсоли барқ

аз тарафи аҳоли ин ҳар сол то 2-2,5% афзудани аҳолии Тоҷикистон бошад, сабаби дигар ва асосии он ин баланд шудани сатҳи зиндагии сокинони ватани маҳбубамон мебошад, зеро дар ин ҳолат мардум имконият пайдо карданд, ки барои беҳтар намудани шароити маишӣ зиндагиашон бештар аз асбобҳои рӯзгори барқӣ ба монанди дарзмол, яхдон, телевизор, кондиционер, печҳои барқӣ хонагармкунӣ, обгармкунак (термекс), обҷушонак (электрочайник), хӯроқгармкунак (микроволновая печ), чангкашак (пылесос), печҳои барқӣ хӯроқпазӣ ва ғайра бештар истифода баранд. Дар давраи Шӯравӣ мардуми мо ҳатто аксарияти ин асбобҳои рӯзгорро наметодонистанд. Ҳатто яхдону телевизор барои ҳама дастрас набуд. Сабаби дигари афзоиши истеъмоли барқ аз тарафи аҳоли бо муқоисаи солҳои пешин, ин қатъи гаштани интиқоли газӣ табиӣ барои аҳоли аз ҷониби Ёзбекистон мебошад. Агар аҳолии Тоҷикистон дар солҳои 2004-2006 ба ҳисоби миёна ҳар сол 285 млн.м³ газӣ табиӣ истеъмол карда бошад, соли 2017 68 млн.м³, соли 2008 43 млн.м³, соли 2019 17,1 млн.м³, солҳои 2010-2011 бошад ин рақамҳо ба цифр (0) баробар шудааст. Дурнамои азхудкунии нерӯи барқӣ нисбатан арзон ва аз ҷиҳати экологӣ тоза дар кишвари мо умедбахш аст. Ин аз нуқтаи назари сатҳгузори минтақавӣ ва глобалӣ оид ба таъбиқи экологӣ ба муҳити табиӣ, маҳдуд гардонидани партовҳои газӣ ангидриди карбон ба атмосфера ва таъсири манфии тағйироти иқлим хеле муҳим аст. Инчунин, дар Стратегияи Рӯшди Энергетикаи Тоҷикистон дар баробари сохтмони манбаъҳои нави энергия ба самаранокии нерӯи барқ аҳамияти ҷиддӣ дода шудааст. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи истифодабарии манбаъҳои азнав барқароршавандаи энергия», Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои иловагӣ оид ба истифодаи самарабахши энергия» ба тасвиб расиданд. Бо мақсади дар амал татбиқ намудани талаботи санадҳои номбурда «Барномаи стандаризатсия дар доираи нигоҳдорӣ ва самарабахшии нерӯи барқ барои солҳои 2010-2012» қабул гардида буд. Ҳамчунин, дар асоси дастур ва меъёрҳои стандартҳои Иттиҳоди Аврупо, кишварҳои Россия, Украина ва Қазоқистон 8 стандарт дар соҳаи нигоҳдории нерӯи барқ ва манбаъҳои барқароршавандаи он таҳия гардид. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон базаи меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи нигоҳдории нерӯи барқ ва баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ марҳилаи татбиқи амалии нақшаҳои пешбинишуда оғоз ёфт. Ба иҷрои ин нақшаҳо «Барномаи истифодаи самарабахши захираҳои гидро-энергетикӣ ва нигоҳдории нерӯи барқ барои солҳои 2012-2016», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 ноябри соли 2011, №551 тасдиқ шудааст, мусоидат менамояд.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Абдуллозода, Н. Қ. Идоракунии захираҳои обӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 2021.
2. Абдуллозода, Н. Қ. Идоракунии захираҳои обӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 2021.
3. Бобоев, Р. Х. Истифодаи самараноки захираҳои обӣ. // Техника ва иқтисодиёт. – 2020. – №2. – С. 25–36.
4. Давлатов, М. А. Захираҳои обӣ ва рушди иқтисоди миллӣ. // Иқтисод ва идора. – 2019. – №3. – С. 30–42.
5. Каримов, Д. Р. Таҳлили захираҳои обӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Ахбори иқтисодӣ. – 2018. – №1. – С. 18–27.
6. Мирзоев, А. Д. Истифодаи оқилонаи об ва масъалаҳои экологӣ. – Душанбе: Ирфон, 2022.
7. Назаров, М. Ҷ. Захираҳои обӣ ва роҳҳои истифодаи онҳо. – Душанбе: Дониш, 2017.
8. Олимов, К. Р. Об ва рушди устувори иқтисодиёт. – Душанбе: Илм, 2020.
9. Раҳимов, Ш. Т. Иқтисодиёти захираҳои табиӣ (об). – Душанбе: Маориф, 2016.
10. Раҳмон, Э. Об – сарчашмаи ҳаёт ва рушди устувор. – Душанбе: Ирфон, 2018.

Фишурда

Захираҳои обӣ-энергетикӣ ҳамчун яке аз манбаъҳои муҳими таъмини барқ ва рушди иқтисодиёти миллӣ нақши муҳим доранд. Дар ҷаҳони муосир, талабот ба энергия

пайваста меафзояд ва ин талабот чузъи асосии рушди устувор мебошад. Манбаъҳои обӣ-энергетикӣ, ки асосан бо истифода аз нерӯи оби рӯдхонаҳо ва чашмаҳо истеҳсол мешаванд, имконият медиҳанд, ки қараёни тавлиди энергия бо таъсири минималӣ ба муҳити зист сурат гирад. Дар замони ҳозира ва дурнамои наздик, истифодаи захираҳои обӣ-энергетикӣ бо мақсади таъмини амнияти энергетикӣ ва паст кардани партовҳои карбон аҳамияти калидӣ дорад. Захираҳои обӣ-энергетикӣ яке аз манбаъҳои муҳими таъмини барқ ва рушди иқтисодӣ мебошанд. Ҳолати ҳозира нишон медиҳад, ки кишварҳои дорои захираҳои обӣ метавонанд қисми бузурги талабот ба энергияро аз ин манбаъ таъмин намоянд. Бо истифодаи технологияҳои нав ва ҳамохангии минтақавӣ, дурнамои наздик умедбахш аст.

Калидвожаҳо: захираҳои обӣ-энергетикӣ, таъмини барқ, рушди иқтисодиёти миллӣ, энергия, манбаъҳои обӣ-энергетикӣ, қараёни тавлиди энергия, истеҳсоли барқ, гидроэнергетика, нерӯгоҳҳои барқии обии кишвар.

Аннотация

Гидроэнергетические ресурсы играют важную роль как один из важнейших источников энергоснабжения и национального экономического развития. В современном мире спрос на энергию постоянно растет, и этот спрос является ключевым компонентом устойчивого развития. Гидроэнергетические ресурсы, которые в основном производятся с использованием энергии рек и источников, позволяют осуществлять процесс выработки энергии с минимальным воздействием на окружающую среду. В настоящее время и в краткосрочной перспективе использование гидроэнергетических ресурсов имеет ключевое значение для обеспечения энергетической безопасности и сокращения выбросов углерода. Гидроэнергетические ресурсы являются одним из важнейших источников энергоснабжения и экономического развития. Текущая ситуация показывает, что страны, обладающие водными ресурсами, могут удовлетворять значительную часть своих энергетических потребностей за счет этого источника. С использованием новых технологий и региональной координации краткосрочные перспективы выглядят многообещающими.

Ключевые слова: водные и энергетические ресурсы, электроснабжение, национальное экономическое развитие, энергия, водные и энергетические источники, процесс производства энергии, производство электроэнергии, гидроэнергетика, гидроэлектростанции страны.

Abstract

Hydropower resources play an important role as one of the most important sources of energy supply and national economic development. In the modern world, the demand for energy is constantly growing, and this demand is a key component of sustainable development. Hydropower resources, which are mainly produced using the power of rivers and springs, allow the energy generation process to take place with minimal impact on the environment. In the present and near-term perspectives, the use of hydropower resources is of key importance in ensuring energy security and reducing carbon emissions. Hydropower resources are one of the most important sources of energy supply and economic development. The current situation shows that countries with water resources can meet a large part of their energy needs from this source. With the use of new technologies and regional coordination, the near-term perspectives are promising.

Keywords: water and energy resources, electricity supply, national economic development, energy, water and energy sources, energy production process, electricity production, hydropower, hydroelectric power plants of the country.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Одинаева Фариза Рачабовна** -муаллими калони кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии Данғара. **Суроға:** 735320, н.Данғара кучаи Марказӣ 25. Телефон: +992008666561

Мирзоев Мухсин Сафаралиевич - ассистенти кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии Данғара. **Суроға:** 735320, н.Данғара кучаи Марказӣ 25. Телефон: +992905852794

Валиева Моҳира Баҳромовна - ассистенти кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: 735320, н.Данғара кучаи Марказӣ 25. Телефон: +992907212296

Информация об авторах: Одинаева Фариза Раджабовна - старший преподаватель кафедры экономики и менеджмента Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Дангара, улица Маркази, 25. Телефон: +992008666561

Мирзоев Мухсин Сафаралиевич – ассистент кафедры экономики и менеджмента Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Дангара, улица Маркази, 25. Телефон: +992905852794

Валиева Моҳира Баҳромовна – ассистент кафедры экономики и менеджмента Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Дангара, улица Маркази, 25. Телефон: +992907212296

Information about the authors. Odinaeva Fariza Rajabovna - Senior Lecturer of the Department Economics and Management, Dangara State University. Address: 735320, Dangara Central Street 25. Phone: +992008666561

Mirzoev Muhsin Safaralievich - assistant professor, Department of Economics and Management, Dangara State University. Address: 735320, Dangara, 25 Markazi St. Phone: +992905852794

Valieva Mohira Bahromovna – assistant of the Department Economics and Management, Dangara State University. Address: 735320, Dangara Central Street 25. Phone: +992907212296

САҲМИ ПРЕЗИДЕНТИ КИШВАР МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ

Раҳимзода М.Н., Мирзоев М.С., Ҳайдарзода Ш.С.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Иқтисоди миллӣ яке аз сутунҳои асосии давлатдорӣ муосир буда, устувории он ба андозае ба сиёсати дохилӣ, ислоҳоти давлатӣ ва қобилияти роҳбарияти сиёсӣ вобастагӣ дорад. Дар шароити Тоҷикистон, ки давлати ҷавон ва аз ҷанги шаҳрвандӣ баромада буд, эҳёи иқтисод яке аз вазифаҳои сарнавиштсоз маҳсуб меёфт. Дар ин раванд нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳалқунанда буд, зеро роҳбарияти кишвар тавонист дар шароити бӯҳрони иқтисодӣ, камбуди захираҳо, набудани инфрасохтор ва мураккабии вазъи минтақавӣ сиёсати мутамарказу дурбинонаро роҳандозӣ кунад, ки марҳила ба марҳила ба эҳё ва рушди устувори иқтисоди миллӣ овард. Давраи истиқлолият барои Тоҷикистон давраи дигаргунсозии кулӣ буд, ки маънои гузариш аз иқтисодиёти пароканда, вайроншуда ва аз ҷанги дохилӣ зарардида ба иқтисоди бозорӣ, рақобатпазир ва инноватсионӣ дошт. Ин чараёни тадриҷӣ танҳо бо вучуди омилҳои дохилӣ, қонунгузорӣ муосир ва сиёсати устувори давлатӣ муяссар гардид.

Рушди иқтисоди миллӣ яке аз самтҳои муҳими сиёсати ҳар як давлат ба ҳисоб меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ пас аз ба даст овардани истиқлолият, масъалаи таъмини рушди устувори иқтисодӣ ба яке аз ҳадафҳои асосии давлат табдил ёфт. Дар ин раванд, нақши Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле бузург ва назаррас мебошад. Бо ташаббус ва роҳбарии ӯ, иқтисодиёти кишвар аз як марҳилаи душвор ба сӯи рушди устувор гузашт. Пас аз солҳои аввали истиқлолият, ки бо бӯҳрони иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳамроҳ буд, Тоҷикистон ба як барномаи мукаммали рушди иқтисодӣ ниёз дошт. Пешвои миллат бо дарки амиқи вазъият, ислоҳоти иқтисодиро оғоз намуданд. Аз ҷумла, гузариш ба иқтисоди бозорӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ, рушди соҳибкорӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ аз ҷумлаи тадбирҳои муҳим буданд. Ин ислоҳот заминаи рушди минбаъдаи иқтисоди миллиро фароҳам оварданд. Яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии Пешвои миллат таъмини амнияти энергетикӣ мебошад. Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ буда, истифодаи самараноки онҳо барои рушди иқтисод аҳамияти калон дорад. Бо роҳбарии Пешвои миллат, сохтмони

неругоҳҳои барқи обӣ, аз ҷумла неругоҳи барқи обии “Роғун”, вусъат ёфт. Иншооти мазкур на танҳо барои таъмини аҳолии бо нерӯи барқ муҳим аст, балки барои рушди саноат ва содироти нерӯи барқ ба кишварҳои ҳамсоя низ мусоидат мекунад. Илова бар ин, Пешвои миллат ба рушди бахши саноат таваҷҷуҳи махсус зоҳир менамоянд. Дар доираи сиёсати саноатикунони босуръати кишвар, корхонаҳои нави истеҳсоли бунёд гардида, имкониятҳои нави шугли аҳолии фароҳам оварда шуданд. Ин раванд боиси коҳиш ёфтани вобастагии иқтисоди миллӣ аз воридот ва афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ гардид.

Ҷумҳурии Тоҷикистонро кишвари хурд гуфтан хато мебошад, зеро он аз ҷиҳати масоҳат дар қатори 230 кишвари олам дар ҷойи 97 қарор дорад. Аммо тамоми кишварҳои бузург онро мешиносад утирофаш менамояд. Ҳар як шахсе, ки тоҷик аст ифтихор аз он дошта бошад, ки дар масоҳати 0,027 дарсадӣ гӯшаи дунё ва ё 0,094 дарсади хушкӣи дунёро ишғол намуда, Ватан сохтасту дорои ҳувиати баланди ватану ватандорӣ худро доро гаштааст. Ин сарзаминест, ки решаи ниёғони мо дар он нухуфтасту насли ҷавони онро имрӯз тамоми давлатҳои дунё мешиносад. Ин диёрест, ки мардуми бонангуори он, навобаста аз мавқеи ҷуғрофияш, кишвареро бунёд намудааст, ки тамоми давлатҳои ҷаҳон онро этироф менамоянд. Ин сарзамини мардони далеру шучоъ, бофарҳангу тамаддун, макони бузургони хирад, оқилу шуҳратманд, шуҳратёр ва садҳо бузургони ин дунё, ки оламиён васфашон мекунад, нухуфтааст. Ин кишварест, ки дорои иқтисодиёти худ ва дорои нишондиҳандаҳои иқтисодии миллии хеш мебошад. Мусаллам аст, ки сарчашмаи ҳамаи ин пешрафтҳо бо ташаббуси фарзанди барӯманди ин диёр – Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Дастовардҳои ин марди забардаст ва ҳудодод дар тамоми кишрҳои ҷомеа ва кишварамон дида мешавад. Аммо меҳодам хизматҳои шоёни ин нақӯнро дар самти иқтисодиёт ва рушди нишондиҳандаҳои иқтисодиёти миллий баён намоям.

Баъди пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ дар Тоҷикистон ҷанги шаҳрвандӣ оғоз ёфт, ки кишварамонро дар ҳолати ногувор қарор дода, иқтисодиёти онро хароб кард. Аз таҳлилҳои мутахассисону олимони иқтисоддон бармеояд, ҷанги шаҳрвандӣ ба иқтисодиёти кишварамон зиёда аз 10 миллиард доллари амрикоӣ зарари моддӣ расонд. Аз ҷониби дигар, гусаставии риштаҳои ҳамкории шарикӣ байни давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ Тоҷикистонро ба бунбасти коммуникатсионӣ рӯ ба рӯ намуд. Сатҳи бекорӣ дар ин давра ба ҳадди ниҳии худ расид. Сатҳи камбизоатӣ ба 80% расид, ки дар маҷмӯъ, чунин вазъият ҳолати хеле ногуворро дар иқтисодиёти миллий ба миён овард.

Боиси қайд аст, ки ҳар як давлати дар ҳаритаи сиёсии ҷаҳон вучуддошта кӯшиш ба харҷ медиҳад, то бо истифода аз имкониятҳои иқтисодӣ, неруи инсонӣ, сарватҳои табиӣ ва дигар заминаҳое, ки барои рушду нумуи мамлакатҳо мусоидат менамоянд, самаранок истифода намуда, ба ҳадафҳои рақобатпазирӣ ва рушди инноватсионӣ ноил гарданд. Маҳз аз ҳамин нуқтаи назар, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои расидан ба ҳадафҳои волеи миллий зимни масъалагузориҳои пайваста таъкид менамояд, ки ҳар як ҷузъиёти ба рушди иқтисоди мамлакат вобаста бо истифодаи таҷрибаи ҷаҳонӣ, донишу малакаҳои касбиву тахассусиро тақвият бахшанд ва омодаи рушди босуботи иқтисодиёти Тоҷикистон дар замони пуртазоди асри XXI бошанд. Вобаста ба рушди бемайлоии иқтисодиёти мамлакат Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид менамоянд, ки «Тоҷикистон ба қатори даҳ кишвари ҷолибтарин барои бозиди сайёҳон, ба даҳгонаи кишварҳои беҳтарини сайёшии пиёдагардӣ, ба панҷгонаи беҳтарин аз рӯи низоми содаи пешниҳоди раводид ва шохроҳи Помир ба даҳ роҳи зеботарини дунё шомил шуда, пойтахти мамлакат шаҳри Душанбе ба даҳгонаи мавзёҳои беҳатар аз рӯи таъмини амният ворид гардид. Бо вучуди чунин пешрафтҳо барои баланд бардоштани сатҳи зиндагонии аҳолии кишвар ва зиндагонии озоиштаи онҳо ҳадафҳои стратегӣи миллий – баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти энергетикӣ, озукаворӣ, саноатикунони босуръати кишвар ва таъмини шугли пурмаҳсул муаян гардида, то имрӯз ба натиҷаҳои назаррас ноил гардида истодаем, ки ин ҳам бо талошу сиёсати хирадмандони Сарвари кишвар мебошад.

Дар тули сарвари Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тавонистем ки маҷмуи маҳсулоти дохилиро дар кишвар беш аз 60 маротиба афзун намуда, сатҳи камбизоатиро аз 83 дарсад ба 20,3 дарсад расонем. Ҳамчунин, дар ин давра зиёда аз 110 маротиба бучети Ҷумҳурии Тоҷикистонро афзун гардад. Бо роҳбарӣ ва сиёсати пешгирифти Сарвари кишварамон тақрибан 40 маротиба афзоиш ёфтани гардиши тиҷорати хориҷии ҷумҳурӣ, ки бо арзи хориҷӣ ҳисоб шудааст, яке аз нишондиҳандаҳои беҳтарин мебошад. Рушди баҳши хусусӣ бошад, зиёда аз 70 дарсади маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ва қариб 80 дарсади пардохтҳои андозии бучети давлатиро баҳши хусусӣ ташакул ёфта, қариб 70 дарсади аҳолии аз лиҳози иқтисодӣ ғаёл низ дар ин баҳш машғули ғаёлияти меҳнатӣ мебошанд. Сатҳи бекорӣ бошад, 2,2%-и қувваи кориро ташкил дода ҳамасола баҳри бо ҷойи корҳои доимӣ таъмин намудани аҳолии қобилияти коридошта садҳо корхонаҳои хурду бузург таъсис дода мешавад. Бо мақсади таъмини рушди соҳибкорӣ ва расидан ба афзалиятҳои муайянгардида як зумра имтиёзу сабукиҳо пешбини гардидаанд, ки ҳоло дар қонунгузори амалкунанда барои субъектҳои соҳибкорӣ, махсусан соҳибкории истеҳсолӣ ва сармоягузoron, беш аз 120 номгӯи имтиёзу сабукиҳо, ки аз онҳо 85 дарсадашро имтиёзҳои фискалӣ ташкил медиҳад, пешбинӣ гардидааст. Ногӯфта намонад, ки бунёди неругоҳҳои барқии хурду бузург дар кишвар, аз ҷумла Роғун ва даҳҳо неругоҳҳои оби дигар ҳам бо талошу заҳмат ва фидокориҳои Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Дар баробари ин, сохтмони нақб, пул ва роҳҳои бузурги мошингарду роҳи оҳан дар саросари кишвар ва ба як давлати пешрафта дар ҷаҳон ва миёни собиқ ҷумҳуриҳои шуравӣ табдил ёфтани Тоҷикистон аз ҷиҳати сифати роҳҳои автомобилгард низ саҳми арзанда ва асосиро дорад.

Набояд фаромӯш кард, ки бузургтарин дастоварди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон муттаҳидсозӣ ва давлатдорӣ муосири миллию ваҳдату ягонагӣ мебошад. Маҳз тавассути ваҳдату ягонагӣ мо тавонистем, ки роҳи ислоҳоти иқтисодӣ, дигаргунсозии шакли моликият, ташаққули иқтисодиёти миллӣ ва сохторҳои нави идоракунии онро пеш гирифта, ба густариши муносибатҳои бозорӣ ва пайвастанӣ низоми иқтисодӣ Тоҷикистон ба набзи иқтисоди ҷаҳонӣ роҳ кушоем. Инчунин, боиси ифтихори мо, тоҷикон аст, ки фарзанди барӯманди халқ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дорем, ки тамоми дунё мешиносанду эҳтироми баланд доранд. Барои боз ҳам расидан ба натиҷаҳои назарраси иқтисодиёти кишвар мебошад, ки пеш аз ҳама тамоми супоришу ҳидоятҳои Сарвари давлатро сармашқи ғаёлияти худ намуда, иқтисодиёти босуботро ба худ ва наслҳои оянда боқи гузорем.

Маҳз дар ҷунин давраи мушкилу ҳассос тақдирӣ миллатро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба зимма гирифтанд, ки мо инро ҳеҷ гоҳ фаромӯш карда наметавонем. Пешвои миллат аз рӯзҳои аввал кӯшиш намуданд, то вазъи сиёсии кишварро ба эътидол оварда, пастравии сатҳи истеҳсолотро боз доранд ва иқтисодиёти кишварро аз вазъи номусоид берун оранд. Бо гузашти солҳо таърих собит намуд, ки маҳз бо шарофати хизматҳои бузурги Сарвари хирадманди кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва хиради бузури сиёсии ӯ Тоҷикистон ба сарзамини сулҳу салоҳ табдил ёфт. Дар муддати начандон тулонӣ Тоҷикистон ба рушди босуботи иқтисодӣ муваффақ гашт.

Яке аз ҳадафи асосие, ки Пешвои миллат баъди барқарор намудани сулҳу субот дар назди худ гузоштанд, масъалаи паст намудани сатҳи камбизоатӣ, бекорӣ ва ба ин восита, таъмин намудани шуғли аҳоли буд. Бо ин мақсад, Пешвои миллат як қатор қарорҳоро қабул намуданд, ки бобати коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ замина гузоштанд. Масалан, агар дар соли 1999 сатҳи камбизоатӣ 83%-ро ташкил медод, пас дар соли 2025 ба 19% коҳиш дода шуд. Пӯшида нест, ки таъмин намудани аҳолии қобили меҳнат бо ҷои кори доимӣ яке аз вазифаи мураккаб дар назди давлат мебошад. Таҷриба нишон дод, ки сиёсати пешгирифти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳбарии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон

дар ин самт натиҷаи хуб дошта, ба ҳар як шаҳрванд имконияти кор ва фаъолият фароҳам оварда шуд.

Соҳаи саноат дар иқтисодиёти ҳар як кишвар нақши муҳим дорад, зеро рушди соҳаи саноат дар таъмини иқтисодии захиравии иқтисодиёт ва равандҳои такрористеҳсоли он, фароҳамсозии устувори иҷтимоӣ, ҳамчунин, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволӣ ва сатҳи сифати зиндагии аҳоли саҳми босазо мегузорад. Бо дарки ин нукта, бо заҳмату талошҳои Пешвои миллат дар мамлакат солҳои охир даҳҳо корхонаҳои истеҳсоливу саноатӣ, ҳам бо маблағҳои дохилӣ ва ҳам бо ҷалби сармояи хориҷӣ бунёд карда шуда, ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти саноатии Тоҷикистон афзоиш дода шуд. Аз ҷониби дигар, тавассути бунёди ин корхонаҳо даҳҳо ҳазор сокинони кишвар бо кор таъмин гаштанд. Нуктаи дигар. Бо мақсади ноил шудан ба иқтисодиёти миллий ва таъмини аҳолии кишвар бо маҳсулоти озуқаворӣ Пешвои миллат сиёсати “дарҳои боз” ва рушди ҳамгироии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо созмону ташкилотҳои бонуфузи байналмилалӣ, аз ҷумла Созмони умумиҷаҳонии савдо, Созмони ҳамкории Шанхай ба роҳ монданд, миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва зиёда аз 100 кишвари дунё робитаҳои иқтисодиву тичоратӣ барқарор карда шуданд, ки барқарор намудани ин ҳамкориҳо ба дастёбии соҳибкорони кишвар ба бозорҳои берунӣ, зиёд шудани ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ дар кишвар мусоидат намуд.

Яке аз самтҳои дигари муҳими таъмини рушди иқтисодиёти миллий ин истиқлолияти энергетикӣ ба ҳисоб меравад. Бо истифода аз мавҷуд будани иқтисодии бузурги истеҳсоли қувваи барқ дар ҷумҳурии Пешвои миллат ба амалисозии тарҳҳои муҳим дар соҳаи энергетика шуруъ намуданд, ки муҳимтарини онҳо неругоҳҳои барқии оби Сангтӯда-1 ва Сангтӯда-2, неругоҳи “Роғун” ва садҳо неругоҳҳои хурди барқӣ мебошанд. Яке аз самтҳои дигари муҳими стратегияи таъмини рушди иқтисодиёти миллиро Пешвои миллат аз рӯзҳои аввали фаъолияти хеш баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ арзёбӣ намуда буданд, ки дар ин самт низ дар ҷумҳурий ба дастовардҳои назаррас ноил гаштем. Тавре аз таҳлили мутахассисон бармеояд, дар соҳаи нақлиёти кишвар 45 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи умумии зиёда аз 12 миллиард сомонӣ татбиқ шуда, беш аз 2000 километр роҳҳои мошингард таҷдиду бунёд ва ба истифода супорида шудаанд. Бунёди чунин роҳҳо имкон доданд, ки ҳамлу нақли молҳои транзитӣ тариқи коридорҳои байналмилалӣ ба роҳ монда шаванд ва бешубҳа, ин тадбир барои рушди иқтисоди миллий тақони ҷиддӣ бахшид.

Дар бораи саҳми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар иқтисоди миллий боз метавон далелҳои зиёд овард. Муҳимтар аз ҳама, имрӯз тавре ҳамагон шоҳидем, ҳадафҳои стратегияи Пешвои миллат барои муҳайё намудани шароити ҳарчӣ беҳтари зиндагӣ барои сокинони кишвар заминаи мусоид фароҳам оварда истодааст. Аз ин рӯ, дар ҷавоб ба ин ҳама сокинони кишвар, бахусус ҷавононро зарур аст, ки дар амалӣ гардидани сиёсати хирадмандонаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваста саҳмгузор бошанд. Тибқи маълумоти расмӣ, «ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ 3,4 баробар зиёд гардида, иқтисоди миллии мо ҳар сол ба ҳисоби миёна 7,6 фоиз афзоиш ёфт». Афзоиши ММД ба ҳар сари аҳоли аз 6 ҳазор сомонӣ то 16,4 ҳазор сомонӣ далели беҳтар гардидани иқтисодии истеъмолии аҳоли ва тавсеаи бозори дохилӣ мебошад. Ҳамзамон афзоиши дарозумрӣ аз 70 то 77 сол нишон медиҳад, ки сиёсати иҷтимоии давлат дорои таъсири мустақими инсонмехвар мебошад.

Баҳши иҷтимоӣ низ дар иқтисоди миллий нақши муҳим дорад, зеро бе баланд шудани сатҳи зиндагии мардум рушд устувор буда наметавонад. Аз ин рӯ сиёсати иҷтимоӣ – аз баланд бардоштани маош ва нафақа, дастгирии мактабҳо ва донишгоҳҳо, беҳтар кардани шароити тандурустӣ, то татбиқи барномаҳои ҳифзи иҷтимоӣ – ҳама ба устувории иқтисодӣ мусоидат менамоянд. Нақши Пешвои миллат дар ин раванд дар он аст, ки сиёсати иҷтимоӣ ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳи давлат қарор гирифта, рушди иқтисод дар хизмати беҳбудии сатҳи зиндагии мардум нигаронида шудааст. Аҳамияти дигари рушди иқтисодии Тоҷикистон дар сиёсати хориҷӣ ин аст, ки кишвар тавонист бо давлатҳои ҳамсоя ва созмонҳои байналмилалӣ ҳамкориҳои стратегиро ба роҳ монад. Ширкат дар лоиҳаҳои минтақавӣ, аз ҷумла барномаҳои энергетикӣ, нақлиётӣ, савдо, амният ва об шароити нави ҳамкориро

фароҳам овард. Ин ҳама на танҳо ба манфиати иқтисод, балки ба таҳкими мавқеи сиёсии Тоҷикистон дар ҷаҳон мусоидат кардааст. Дар маҷмӯъ, нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рушди иқтисоди миллӣ дар он зоҳир мегардад, ки сиёсати иқтисодӣ дорои хусусияти стратегӣ, устувор ва дарозмуддат буда, ҳадафи асосии он сохтани иқтисоди рақобатпазир, таҳкими истиқлолияти иқтисодӣ, рушди инфрасохтори муосир ва таъмини сатҳи муносиб барои зиндагии мардум мебошад. Тоҷикистон дар ҷанд даҳсолаи охир роҳи пурмасъулият, вале устуворро тай кард ва имрӯз кишвар ба марҳилаи нави рушди босубот ворид гаштааст, ки он натиҷаи сиёсати хирадмандона ва дурбинонаи роҳбарияти давлат мебошад.

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Раҳмон, Э. (2018). Рушди иқтисоди миллӣ ва нақши давлат дар даврони истиқлолият. Душанбе: Ирфон.
2. Раҳмон, Э. (2020). Саноатикунонии босуръат – ҳадафи стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Ирфон.
3. Раҳмон, Э. (2019). Тоҷикистон дар роҳи рушди устувор. Душанбе: Ирфон.
4. Давлатов, М. А. (2021). Нақши Пешвои миллат дар рушди иқтисодиёти миллӣ. Иқтисод ва идора, 18(2), 35–48.
5. Назаров, М. Ҷ. (2020). Сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият. Душанбе: Дониш.
6. Раҳимов, Ш. Т. (2017). Иқтисодиёти миллӣ ва стратегияҳои рушди он. Душанбе: Маориф.
7. Саидов, Ш. М. (2019). Ислоҳоти иқтисодӣ ва нақши роҳбарияти давлат. Душанбе: Ирфон.
8. Бобоев, Р. Х. (2022). Саҳми Пешвои миллат дар рушди бахшҳои иқтисодӣ. Техника ва иқтисодиёт, 15(1), 28–40.
9. Қодиров, А. С. (2018). Стратегияи рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Дониш.
10. Ҳасанов, А. Н. (2021). Рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ дар давраи истиқлолият. Паёми Донишгоҳ, 3(2), 50–63.

Фишурда

Иқтисоди миллӣ яке аз сутунҳои асосии давлатдорӣ муосир буда, устувории он ба андозае ба сиёсати дохилӣ, ислоҳоти давлатӣ ва қобилияти роҳбарияти сиёсӣ вобастагӣ дорад. Дар шароити Тоҷикистон, ки давлати ҷавон ва аз ҷанги шаҳрвандӣ баромада буд, эҳёи иқтисод яке аз вазифаҳои сарнавиштсоз маҳсуб меёфт. Дар ин раванд нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳалқунанда буд, зеро роҳбарияти кишвар тавонист дар шароити бӯҳрони иқтисодӣ, камбуди захираҳо, набудани инфрасохтор ва мураккабии вазъи минтақавӣ сиёсати мутамарказу дурбинонаро роҳандозӣ кунад, ки марҳила ба марҳила ба эҳё ва рушди устувори иқтисоди миллӣ овард. Давраи истиқлолият барои Тоҷикистон давраи дигаргунсозии кулӣ буд, ки маънои гузариш аз иқтисодиёти пароканда, вайроншуда ва аз ҷанги дохилӣ зарардида ба иқтисоди бозорӣ, рақобатпазир ва инноватсионӣ дошт. Ин ҷараёни тадриҷӣ танҳо бо вучуди омилҳои дохилӣ, қонунгузорӣ муосир ва сиёсати устувори давлатӣ муяссар гардид.

Калидвожаҳо: иқтисоди миллӣ, сиёсати дохилӣ, ислоҳототи давлатӣ, бӯҳрони иқтисодӣ, инфрасохтор, инфрасохтор, ҷанги шаҳрвандӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, омилҳои дохилӣ, роҳбарияти сиёсӣ, сармояи хориҷӣ, рушди соҳибкорӣ, истифода аз имкониятҳои иқтисодӣ, неруи инсонӣ, сарватҳои табиӣ, сатҳи камбизоатӣ.

Аннотация

Национальная экономика является одним из главных столпов современной государственности, и ее стабильность в определенной степени зависит от внутренней политики, государственных реформ и способности политического руководства. В условиях Таджикистана, молодого государства, только что вышедшего из гражданской войны, возрождение экономики считалось одной из важнейших задач. В этом процессе решающую

роль сыграл Президент Республики Таджикистан, ДОСТОПОЧТЕННЫЙ Эмомали Рахман, поскольку руководство страны смогло реализовать целенаправленную и дальновидную политику в условиях экономического кризиса, нехватки ресурсов, инфраструктуры и сложности региональной ситуации, что постепенно привело к возрождению и устойчивому развитию национальной экономики. Период независимости для Таджикистана стал периодом фундаментальных преобразований, означавших переход от раздробленной, разрушенной и истерзанной гражданской войной экономики к рыночной, конкурентоспособной и инновационной экономике. Этот постепенный процесс был достигнут лишь благодаря внутренним факторам, современному законодательству и стабильной государственной политике.

Ключевые слова: национальная экономика, внутренняя политика, государственные реформы, экономический кризис, инфраструктура, гражданская война, Республика Таджикистан, внутренние факторы, политическое руководство, иностранный капитал, развитие предпринимательства, использование экономических возможностей, человеческие ресурсы, природные ресурсы, уровень бедности.

Abstract

The national economy is one of the main pillars of modern statehood, and its stability depends to a certain extent on domestic policy, state reforms and the ability of political leadership. In the conditions of Tajikistan, which was a young state that had just emerged from a civil war, the revival of the economy was considered one of the most crucial tasks. In this process, the role of the President of the Republic of Tajikistan, HONOURABLE Emomali Rahmon, was decisive, because the country's leadership was able to implement a focused and far-sighted policy in the conditions of economic crisis, lack of resources, lack of infrastructure and the complexity of the regional situation, which gradually led to the revival and sustainable development of the national economy. The period of independence for Tajikistan was a period of fundamental transformation, which meant the transition from a fragmented, destroyed and civil war-torn economy to a market, competitive and innovative economy. This gradual process was only possible due to internal factors, modern legislation, and stable state policy.

Keywords: national economy, domestic policy, state reforms, economic crisis, infrastructure, infrastructure, civil war, Republic of Tajikistan, internal factors, political leadership, foreign capital, entrepreneurship development, use of economic opportunities, human resources, natural resources, poverty level.

Маълумот дар бораи муаллифон: Раҳимзода Мухаммадҷони Назар - н.и.и.и.в., дотсент мудири кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии Данғара. **Суроға:** 735320, н.Данғара кучаи Марказӣ 25. Телефон: +992909223303

Мирзоев Мухсин Сафаралиевич - ассистенти кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии Данғара. **Суроға:** 735320, н.Данғара кучаи Марказӣ 25. Телефон: +992905852794

Ҳайдарзода Шамсулло Саидкул - ассистенти кафедраи молия, гумрук ва ҳукуки «Донишқадаи байналмилалии Данғара» – и Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон **Суроға:** н.Данғара кучаи И.Шариф 3. Телефон: +992900571994

Информация об авторах: Раҳимзода Мухаммадҷони Назар - н.и.и.и.в., доцент, заведующая кафедрой экономики и управления Дангарского государственного университета. Адрес: Дангара, ул. Маркази, 25, 735320, телефон: +992909223303

Мирзоев Мухсин Сафаралиевич – ассистент кафедры экономики и менеджмента Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Дангара, улица Маркази, 25. Телефон: +992905852794

Ҳайдарзода Шамсулло Саидкул - ассистент кафедры финансов, таможни и права «Дангара Интернешнл Институт» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

Information about the authors: Rahimzoda Muhammadjoni Nazar - n.i.i.v., associate professor, head of the Department of Economics and Management, Dangara State University. Address: 735320, Dangara, 25 Markazi St. Phone: +992909223303

Mirzoev Muhsin Safaralievich - assistant professor, Department of Economics and Management, Dangara State University. Address: 735320, Dangara, 25 Markazi St. Phone: +992905852794

Haydarzoda Shamsullo Saidkul - Assistant Professor of the Department of Finance, Customs and Law of the "Dangara International Institute" of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan Address: Dangara, 3 I. Sharif St. Phone: +992900571994

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ СЕЛАҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР ПАСТ НАМУДАНИ САТҲИ КАМБИЗОАТИИ АҲОЛӢ

Ҳайдарзода Ш.С., Мирзоев М.С.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғараи ДБССТ

Зери мафҳуми некуаҳволӣ таъминоти тамоми эҳтиёҷоти инсонӣ дар назар дошта мешавад. Дар сурате, ки аҳоли аз ҷиҳати моддӣ таъмин бошаду аз ҷиҳати маънавӣ таъмин набошад, ин маъноӣ таъминоти максималии сатҳи некуаҳволии аҳолиро надорад.

Қариб ҳамаи олимони иқтисодӣ тарафдори он мебошанд, ки роҳи ягонаи баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии ҷамъиятӣ ин тақсмоти дурусти даромади миллии миёнаи аҳоли мебошад. Аммо барои таъминоти объективии некуаҳволии ҷамъиятӣ зарур аст, ки ҷараёни тақсмоти даромади миллии самаранок бошад. Диққати асосиро бояд ба самти самаранок тақсимшавии даромади миллии равона кунем. Барои ин, зарур аст, ки раванди тақсмоти даромади миллии дар сатҳи шаффоф сурат гирад. Чунки на ҳамаи ҷараёнҳои тақсмоти даромади миллии ба сатҳи некуаҳволӣ таъсири мусбат мерасонад.

Муҳти сиёсӣ ва сармоягузориҳои мамлакат, қабули санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ асоси ҳалли мушкилоти некуаҳволии аҳоли ва дар маҷмӯъ омили асосии рушди иқтисодӣ буш умор меравад. Ҳукумати мамлакат дар айни ҳол амалҳои зуруриро оид ба дастгирии сектори бонкӣ ва истеҳсоли, тезонидани ҷараёни ислоҳоти сиёсати танзимкунӣ ва дигар ҷиҳатҳо андешида истодааст.

Яке аз мушкилиҳои иқтисодӣ, ки ҷаҳони имрӯзаро ба ташвиш дароварда аст ин камбизоати ба шумор меравад. Дар ин ҷараёни иқтисодӣ на он қадар устувор буда шумораи шахсони камбизоат зиёд гардида барои худ ҷои кори мувофиқ намеёбанд, барояшон хизматрасониҳои ҳаётан муҳим дастрас нест ва дар маҷмӯъ сатҳи зиндагӣ ниҳоят паст мегардад. Ингуна бухронҳои имрӯзҳо қариб дар тамоми мамлакиҳои ҷаҳон дида мешавад. Барои бартарафнамоеи он тамоми соҳаҳои ҷаҳон кушишу харчи зиёд менамоянд, созмонҳои махсус ташкил медиҳанд ва барои аз он дуршудан роҳи муносиб ҷустуҷӯ менамоянд. Ҷустуҷӯи роҳи муносиби бехтар намудани зиндагии инсон аз давраҳои ҳело қадим идома дорад. Бинобар ҳамин диққати тамоми илмҳои ҷаҳони барои дарёфти роҳҳои муносиби тарақиёти инсоният равона карда шудааст. Ҳоло дар тамоми Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил масъалаи баланд бардоштани рушди иқтисодӣ ба ҳотири бехтар намудани сатҳи зиндагӣ масъалаи аз ҳама муҳим ба шумор меравад. Бинобар ҳамин дар тамоми ИДМ шакли гуногуни сиёсати иқтисодӣ ҳамчун шакли таваққули сиёсӣ амалишуда истодаанд.

Дар ин ҳолат ҳақ бар ҷониби олими рус Папенков К.В аст, ки чунин менигорад «Ҳангоме, ки вазъат беэтимод аст ҷомеа бояд вариантҳои пешниҳод намояд, ки имкониятҳои мувофиқ ё умедҳои ҳаёлиро иникос намояд. Тарақиёти устувор яке аз ҳамин гунна имкониятҳои мувофиқ мебошад.

Ба андешаи ман ҳоло бояд вариантҳои пешниҳод ва тадбиқ карда шаванд, ки бо манфиатҳои наслҳои имрӯза ва оянда мувофиқ бошад, зеро ки сатҳи зиндагии наслҳои оянда аз фаолияти наслҳои имрӯза вобастагии калон дорад. Тарақиёти сифатан нави наслҳои оянда аз қарорҳои интихобнамудаи наслҳои имрӯза вобаста мебошад. Бинобар ҳамин ин қарорҳо

бояд пешомадҳои дурударозро дар бар гиранд. Ба назари ман варианти аз ҳама қобили қабули тарақиёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ барои наслҳои имрӯза ва оянда ин татбиқи назарияи тарақиёти устувор мебошад. Назарияи тарақиёти устувор ин воситаи бехатарии таъмини ояндаи гулгуншукуфони худ мебошад. Ин ҳалли якҷои тарақиёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Тарақиёти устувор бошад масъалаи асосии муҳокимаҳои сиёсӣ иқтисодӣ мебошад.

Паст намудани сатҳи камбизоатӣ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии ҷумҳурӣ ба шумор меравад. Дар шароити муосир камбизоатӣ дар ҷумҳурӣ аз нигоҳи моддӣ бо нокифоягии сатҳи даромад барои қонебгардонии эҳтиёҷоти ҳадди ақали зиндагӣ ва маҳдуд будани дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои маориф, тандурустӣ, иштирок дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва ғайра муайян карда мешавад.

Раванди паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар ҷумҳурӣ на фақат аз нав тақсим намудани даромади миллӣ, балки бештар рушди устувори иқтисодиётро талаб менамояд, ки дар қараёни он шахсони камбизоат тавонанд барои худ ҷойи қори мувофиқ пайдо кунанд, барояшон хизматрасониҳои ҳаётан муҳим, суғуртаи иҷтимоӣ ва мавқеи сазовор дар ҷомеа дастрас бошад[1].

Сиёсати андозу буҷет. Тақмили сиёсати андозу буҷет дар ҷумҳурӣ тавассути минбаъд бештар намудани раванди бучетикунӣ, татбиқи нақшаҳои Стратегияи идоракунии молияи давлатӣ дар давраи кӯтоҳмуддат, тақвияти устуворӣ, бозътимодӣ, пуррагӣ ва шафофияти буҷет, тақмили низоми андозбандӣ, бештар намудани маъмуригардонии андозӣ, ташкили низоми умумидавлатии бақайдгирӣ ва баҳисобгирии андозсупорандагон бо роҳи дар сатҳи замонавӣ ҷорӣ намудани принсипи «Равзанаи ягона», гумрукӣ амалӣ карда мешавад.

Рушди минбаъдаи сиёсати пулиро қарзӣ тадбирҳои пешбинӣ менамояд, ки ба рушди устувори низоми бонкӣ, бештар намудани таъминоти ҳуқуқӣ дар фаъолияти бонкӣ, тақмили тартиби суғуртакунии амонат, ҷалби маблағҳои институтҳои байналмилалӣ молиявӣ барои қарзидхӣ ташкилотҳо ва афзункунии дастрасии қарзҳо, тавсеаи сохтори хизматрасонӣ, ки бонкҳо пешниҳод менамоянд, истифодаи фишангҳои самаранок барои боздоштани таваррум нигаронида шудааст.

Яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии вилоят дар соҳаи буҷет кӯшишҳо барои тақвияти ҷамъоварии андозҳо, бо роҳи бекор кардани имтиёзҳои андоз ба молҳо ва хизматрасонии воридшаванда, равона карда шавад. Муваффақият дар соҳаи андозбандӣ имкон медиҳад ҳамчунин хароҷот барои ҳифзи иҷтимоӣ бештар таъмин карда шавад.

Мақсади асосии сиёсати андозу буҷет сафарбар намудан ва самаранок истифода бурдани захираҳои молияи давлатӣ ҷиҳати ноилшавӣ ба ҳадафҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии вилоят мебошад. Бо мақсади зиёд намудани қисми даромади бучети маҳаллии вилоят бо роҳи ҳавасманд намудани андозсупорандагон ва андозбандии пурраи онҳо ислоҳот дар бахши андоз вобаста ба ҳарчӣ бештар содда намудани низоми андозбандӣ ва кам кардани шумораи андозҳо тавассути мувофиқ кардани миқдори умумии андозҳо ба таври ҷиддӣ бояд идома дода шавад.

Сиёсати пуливу қарзӣ барои ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ дар самти таъмини устувори қурби пули миллӣ, баланд бардоштани пардохтпазирӣ ва эътимоднокии низоми бонкӣ, таъмини фаъолияти самаранок ва бехатарии низоми пардохтҳо равона карда мешавад.

Муҳити соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ. Зиёд намудани дастрасии бозор тавассути бехбуд бахшидани фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар вилоят яке аз омилҳои асосӣ барои таъмини минбаъдаи рушди баланди иқтисодиёт ва бехбуди ҳаҷм ва сифати хизматрасонии иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Бехбуди фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ имкон медиҳад, ки ташаккули муҳити рақобат, шароит барои шуғли аҳолии бекор, аз ҷумла тавассути шуғли худӣ ва суботи воридоти андоз таъмин карда шавад.

Бо назардошти мушкилоти объективӣ пешбурди соҳибкорӣ дар ҷумҳурӣ, инчунин сатҳи камбизоатии аҳоли шароит барои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар вилоят бояд хеле

мусоидтар бошад. Теъдоди зиёди аҳолии бекор, маҳдуд будани бозори дохилӣ ва нокифоягии сармоягузорӣ нақши чунин шаклҳои соҳибкориро ба монанди соҳибкориҳои инфиродӣ, соҳибкори хурд баланд мебардорад.

Таҳлили фазои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ дар хусуси мавҷудияти масъалаҳои ниҳоят мураккаб гувоҳӣ медиҳад, ки гузаронидани ислоҳоти бунёдии сохторӣ ва иқтисодиро тақозо менамояд. Масъалаҳои асосӣ дар баҳши сармоягузориҳо ва соҳибкорӣ аз инҳо иборатанд:

- қафмонӣ дар татбиқи ислоҳоти муҳими сохторӣ ва иқтисодӣ, сустии низоми асосноксозӣ нисбат ба меҳнати истеҳсолӣ дар баҳши воқеии иқтисодиёт ва сатҳи пасти ҳосилнокии меҳнат, сатҳи на он қадар баланди сохтори маъмурӣ, паст гардидани сатҳи сармояи истеҳсолӣ ва инсонӣ;

- боқӣ мондани мушкилот дар таъмини муносибатҳои шартномавӣ, ҳифзи ҳукуки моликият ва дигар ҳуқуқҳои вобаста ба он;

- мавҷуд будани монеаҳои маъмурӣ ҳангоми воридот ба бозор (маҳдудияти таъминоти иттилоотӣ, инкишоф наёфтани ҳамлу нақли нақлиёти автомобилӣ ва ҳавой, низоми хизматрасонии меҳмонхонаҳо);

- муқаррар намудани сатҳи баланди хароҷот ҳангоми амалӣ намудани соҳибкорӣ (нокифоягии дастрасии маблағгузорӣ, хизматрасониҳои суғурта ва лизингӣ, маҳдудияти таъминот бо қувваи барқ, газ, об, гармӣ, (махсусан дар мавсими зимистон), санҷишҳои зиёд, маҳдудиятҳои ҷиддӣ вобаста ба сертификатсия);

- дастгирии нокифояи давлатии соҳибкорӣ ва сармоягузориҳо (сатҳи пасти дониш, нокифоягии тадқиқотҳои маркетингӣ, сатҳи пасти таҷрибаи истеҳсолии муҳоҷирони меҳнатӣ ва хатмкунандагони мактабҳо).

- мавҷуд набудани механизми ягонаи ҷалби сармоягузориҳо ва истифодаи имтиёзу кафолатҳо;

- мавҷудияти андозбандии номукаммал ҳангоми пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ ва тақмили он;

- мавҷуд набудани қоидаҳои ягонаи ҷалб, истифода, ҳамоҳангсозӣ ва мониторинги қўмаки беруна ва механизми ҳамоҳангсозии мақомоти давлатӣ, аз ҷумла мақомоти иҷроияи маҳалли ҳокимияти давлатӣ;

- боқӣ мондани мушкилот дар самти иҷозатномагирӣ, суғурта ва дастрасии замин барои сохтмони иншоотҳои тижоративу истеҳсолӣ;

- маҳдудияти иттилоотӣ барои субъектҳои соҳибкор, набудани феҳристи мукаммал ва ягона оид ба фаъолияти сармоягузoron.

Соҳаи кишоварзӣ. Баҳши таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаи муҳимтарини иқтисоди ҷумҳурӣ ба ҳисоб рафта, таъмини босуботи озуқавории мамлакат ба сатҳи рушди ин соҳа вобастагии зич дорад. Рушди соҳаи кишоварзӣ барои таъмини босубот ва мутаносиби аҳолии вилоят бо озуқаворӣ тавассути афзоиши мунтазам ва устувори истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, баланд бардоштани сатҳи даромад ва таъмини шуғли аҳоли, инчунин ҳифзи захираҳои табиӣ, ки барои тавсеаи тақрористеҳсолкунӣ зарур мебошад, мусоидат менамояд[2].

Ҳадафи асосии Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баҳши кишоварзӣ аз афзоиши маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ ва баландшавии ҳосилнокии меҳнат иборат буда, равандҳои муҳим, яъне кишоварзӣ, идоракунии захираҳои об, ҳукуки истифодаи замин, ташкили ғизои солим ва дар маҷмӯъ таъмини амнияти озуқавориро дар бар мегирад, ки ин барои мустақиман ноил шудан ба Ҳадафҳои Рушди Ҳазорсола ва афзалиятҳои Стратегияи милли рушд нигаронида шуда, дар ин замина баҳри паст кардани сатҳи камбизоатӣ, алалхусус дар деҳот имконият фароҳам меоварад.

Дар давраи татбиқи Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ соҳаи кишоварзӣ ҷумҳурӣ ба пешравиҳои назаррас ноил гардид. Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ин давра тамоюл ба афзоиш дошт. Вале дар баробари ин, баъзе

нишондихандаҳои истеҳсолии соҳа то ҳанӯз қонеъкунанда набуданд. Алаҳусус масъалаҳои вобаста ба истифодаи самараноки обу замин ба беҳбудии ҷиддӣ ниёз доранд.

Дар соҳаи кишоварзӣ тарзи ҳалли масъалаҳоро дар самти кор бо донорҳои хориҷӣ дар бобати расонидани кўмак тағйир дода, расонидани кўмаки инвестиционии ба раванқ додани инфрасохтор ва заминаи истеҳсоли маводи ғизоӣ равонабударо бояд зарур донист. Зеро донорҳои хориҷӣ дар аксар ҳолатҳо барои расонидани кўмаки яқвақта дар соҳаи кишоварзӣ кўшиш менамоянд ва ақидаҳои сунъие вучуд дорад, ки гўё аҳолии ҷумҳурӣ хеле қашшоқ ва ниёзи кўмакҳои гуманитарии авалиндарача мебошад ва расонидани кўмаки системавӣ ба рушди инфрасохтор, соҳаҳои бахши кишоварзӣ пешбинӣ намегардад.

Бинобар ин зарур мешуморем, ки ҳамкорӣ бо донорҳое, ки барои рушди бахшҳои алоҳидаи соҳаи кишоварзӣ кўмаки системавии дарозмўҳлат мерасонанд, ҳамаҷониба дастгирӣ карда шавад. Ин барои таъмини амнияти озуқаворӣ аз ҳисоби захираҳои мавҷудаи дохилӣ шароит фароҳам оварда, барои ташкили низоми муайяни рушди соҳа ва ҳамзамон ташкили ҷойҳои нави корӣ мусоидат менамояд.

Ташкили захираҳои маҳсулоти кишоварзӣ ва ташаккули низоми идоракунии он дар минтақаҳо ҷиҳати бартараф кардани таъсири бўҳрони озуқаворӣ, нигоҳ доштани устувории нархҳо дар бозори дохилӣ нақши муҳим мебозад.

Ҷалби деҳқон ба замин бо роҳи додани мустақилият дар интиҳоби маводи кишт ва бозоргир, додани имтиёзу қафолатҳо, тақмили заминаи моддию ҳуқуқӣ, ташкили шароити мусоид барои фуруши маводи истеҳсол ва ҷамъоваришуда ҳавасмандии онҳоро ба корҳои саҳроӣ баланд мебардорад.

Қарзҳои бахши пахтакорӣ, маҳдудияти дастрасӣ ба захираҳои қарзӣ, технология ва бозори фуруш, аз ҷумла бозорҳои истеъмолии дохилӣ, тараққиёти сусти инфрасохтори кишоварзӣ, баландшавии арзиши аслии коркарди саноатии сабзавот ва мева, нокифоягии хўроки чорво аз сабаби кам кардани кишти зироатҳои хўрока, вайрон гардидани системаи чорводорӣ, ҷароғоҳҳо ва паст гардидани самарабахшии он, хизматрасонии ғайриқаноатбахши байторӣ аз зумраи мушкилиҳои ҷойдошта мебошанд.

Инчунин, мушкилиҳо дар сатҳи пасти иттилоот доир ба ислоҳоти замин, ноқисии фаҳмиш дар хусуси ташкили истеҳсолоти муносири кишоварзӣ, афзоиши бемориҳои вобаста ба хўрок, заминаи сусти кадрӣ лабораторӣ дар соҳаи ташкили ғизои солим низ бояд мавриди таваҷҷўҳ қарор дода шавад.

Бо назардошти Стратегияи миллии рушд, мушкилиҳои мавҷудаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ дар Стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати самти асосии сиёсати рушди кишвар ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ инҳо муайян гардидааст:

- мусоидат ба рушди устувори иқтисодӣ ва диверсификатсияи иқтисодиёт тавассути рушди бахши хусусӣ ва ҳавасмандгардонии инвестицияҳо, махсусан дар соҳаи энергетика, инфрасохтори нақлиёт, бахшҳои пахтакорӣ ва ғайра.

Ба ин мақсадҳо тавассути тавсеаи озодиҳои иқтисодӣ, таҳкими ҳуқуқи моликият, рушди ҳамкорӣ байни давлат ва бахши хусусӣ ноил шудан мумкин аст:

- тақмили идораи давлатӣ бо мақсади фароҳам овардани шароити мусоиди макроиқтисодӣ, муҳити институтсионалӣ ва меъёрии ҳуқуқӣ барои рушд;

- рушди нерӯи инсонӣ тавассути дастрас будани хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба аҳолии камбизоат, беҳбудии сифати он, фаъл гардонидани иштироки аҳоли ба раванди рушд, таҳкими шарикҳои иҷтимоӣ.

Сиёсати давлатии даромадҳо. Яке аз самтҳои имконпазири танзими сиёсати даромадҳо ташкили механизми индексатсияи даромадҳо дар ҳолати болоравии индекси нархҳои истеъмолий ба шумор меравад. Зиёд кардани ҳаҷми ҳадди ақали музди меҳнат то ҳаҷми зарурӣ яке аз омилҳои барқароркунии вазифаҳои музди меҳнат мебошад.

Самтҳои муҳими баланд бардоштани дараҷаи даромадҳо ва паст намудани сатҳи камбизоатӣ дар ҷумҳурӣ инҳо ба шумор меравад:

- таъмини болоравии доимии иқтисодӣ ва афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли;

- таъмини кафолатҳои давлатии ҳадди ақал, ки аз буҷети давлатӣ ва буҷети маҳаллӣ маблағгузорӣ мешавад;

- рушди низоми танзими музди меҳнат дар асоси шартномаҳои коллективӣ ва созишномаҳои тарифӣ дар низоми шарикӣ иҷтимоӣ ва дар ин замина бартараф кардани тафрикаи баланд дар сатҳи музди меҳнат;

- пурзур намудани нақши музди ҳадди ақал ҳамчун воситаи таъсири воқеӣ ба қараёнҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ;

- тақмили низоми ҷамъоварии андоз аз даромади шахсони воқеӣ дар асоси татбиқи меъёри прогрессивии андозбандии даромадҳои инфиродӣ;

- ташкили механизми индексатсиякунии даромади кишрҳои камбизоати аҳоли дар ҳолати баланд шудани нархи маҳсулоти аввалиндараҷа ва хизматрасониҳои муҳими иҷтимоӣ;

- дастгирӣ ва рушди инфраструктураи иҷтимоӣ, ки тақрористеҳсоли сармояи инсониро дар асоси маблағгузории давлатӣ таъмин мекунад;

- пурзур кардани назорати давлатӣ ба кам намудани хароҷот ва асоснок кардани нархи молҳои барои ҳаёт аввалиндараҷа;

- таъмини дастрасии неъматҳо ва хизматрасониҳои асосии иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, хизматрасонии тиббӣ, маориф, манзил дар сатҳи ҳадди ақали стандарти иҷтимоӣ.

Соҳаи саноат. Имкониятиҳои ҷумхури чихати афзоиши истеҳсолоти маҳсулоти саноатӣ хело зиёдаст. Тӯли солҳои охир бинобар пурра истифода нагардидани иқтидорҳои мавҷуда, қисман ба фурӯш наарафтани молҳои саноатии истеҳсолшуда ва таъсири бӯҳрони молиявии ҷаҳонӣ ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ коҳиш ёфт. Таҷрибаи ҷаҳонӣ ва таҳлилҳои иқтисодӣ нишон медиҳад, ки қомеъҳои дарозмӯҳлати бозорӣ метавонад аз ҳисоби афзоиши сермаҳсули истеҳсолот, яъне гузариш ба истеҳсолоти бисёрҷабҳа, ки номгӯи зиёди маҳсулоти истеҳсолиро дар бар мегирад, таъмин карда шавад.

Дар ҳолати ба роҳ мондани коркарди ашёи хоми маҳаллии саноатӣ қисми муайяни аҳолии ноҳия бо ҷойи қори доимӣ тагин шуда, сатҳи зиндагии онҳо баланд мегардад. Дар баҳши саноат барои солҳои минбаъда вазифаҳои асосии зерини рушд муайян гардиданд: дастгирии рушди самтҳои афзалиятноки саноат; ба таври васеъ ба роҳ мондани коркарди пахта, пӯст ва пашм.

Барои истифодаи афзалиятҳои истеҳсолии ҷумхури қорабиниҳои муайян амалӣ карда мешавад. Ин тадбирҳо асосан ба пешниҳоди лоиҳаҳои асосии сармоягузорӣ барои саноати сабук ва озуқаворӣ, аз ҷумла сохтмони қорхонаҳо бо сикли пурраи қоркарди пахта ва дигар ашёи қишварзӣ алоқаманд мебошанд. Дар ин қорхонаҳо ба саноати масолеҳи бинокорӣ, бо назардошти афзоиши талабот ба маводи сохтмон аз қониби объектҳои сохташавандаи энергетикӣ, роҳсозӣ, дигар объектҳо, инчунин аҳоли таваҷҷӯҳи маҳсус зоҳир мегардад. Дар ҷумхури дар солҳои минбаъда барои қалби сармояи дохилӣ ва қоричӣ чихати қоркарди маҳсулоти қишварзӣ бояд бештар қўшиш ба қарч дода мешавад[4].

Рӯйхати адабиётҳо:

1. Раҳмон, Э. Тоҷикистон дар роҳи рушди устувор ва паст кардани сатҳи қамбизоатӣ. – Душанбе: Ирфон, 2019.
2. Раҳмон, Э. Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021.
3. Раҳмон, Э. Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2022.
4. Давлатов, М. А. Паст кардани сатҳи қамбизоатӣ ҳамчун ҳадафи сиёсати иҷтимоӣ. // Иқтисод ва идора. – 2020. – №2. – С. 30–42.
5. Назаров, М. Ҷ. Сиёсати иҷтимоӣ ва паст кардани қамбизоатӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Дониш, 2018.
6. Раҳимов, Ш. Т. Иқтисодиёти иҷтимоӣ ва масъалаҳои қамбизоатӣ. – Душанбе: Маориф, 2017.

7. Саидов, Ш. М. Ислоҳоти иқтисодӣ ва коҳиши сатҳи камбизоатӣ. – Душанбе: Ирфон, 2019.
8. Бобоев, Р. Х. Нақши барномаҳои давлатӣ дар паст кардани камбизоатӣ. // Техника ва иқтисодиёт. – 2021. – №3. – С. 28–39.
9. Қодиров, А. С. Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон ва камбизоатӣ. – Душанбе: Дониш, 2020.
10. Ҳасанов, А. Н. Рушди иҷтимоӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ. // Паёми Донишгоҳ. – 2022. – №1. – С. 45–57.

Фишурда

Зери мафҳуми некуаҳволӣ таъминоти тамоми эҳтиёҷоти инсонӣ дар назар дошта мешавад. Дар сурате, ки аҳоли аз ҷиҳати моддӣ таъмин бошаду аз ҷиҳати маънавӣ таъмин набошад, ин маънои таъминоти максималии сатҳи некуаҳволии аҳолиро надорад. Қариб ҳамаи олимони иқтисодӣ тарафдори он мебошанд, ки роҳи ягонаи баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии ҷамъиятӣ ин тақсимои дурусти даромади миллии миёнаи аҳоли мебошад. Паст намудани сатҳи камбизоатӣ яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии ҷумҳурӣ ба шумор меравад. Дар шароити муосир камбизоатӣ дар ҷумҳурӣ аз нигоҳи моддӣ бо нокифоягии сатҳи даромад барои қонеъгардонии эҳтиёҷоти ҳадди ақали зиндагӣ ва маҳдуд будани дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои маориф, тандурустӣ, иштирок дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва ғайра муайян карда мешавад. Раванди паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар ҷумҳурӣ на фақат аз нав тақсим намудани даромади миллий, балки бештар рушди устувори иқтисодиётро талаб менамояд, ки дар ҷараёни он шахсони камбизоат тавонанд барои худ ҷойи кори мувофиқ пайдо кунанд, барояшон хизматрасониҳои ҳаётан муҳим, суғуртаи иҷтимоӣ ва мавқеи сазовор дар ҷомеа дастрас бошад.

Калидвожаҳо: некуаҳволӣ, паст кардани сатҳи камбизоатӣ, аҳоли, сатҳи некуаҳволии ҷамъиятӣ, даромад, маориф, тандурустӣ суғуртаи иҷтимоӣ, идоракунии молияи давлатӣ рушди устувори низомии бонкӣ, бехтар намудани таъминоти ҳуқуқӣ, ҳавасманд намудани андозсупорандагон.

Аннотация

Понятие благополучия означает обеспечение всех человеческих потребностей. Если население обеспечено материально, но не обеспечено духовно, это не означает обеспечения максимального уровня благополучия населения. Практически все экономисты сходятся во мнении, что единственный способ повысить уровень социального благополучия — это правильное распределение среднего национального дохода населения. Снижение уровня бедности является одной из первоочередных задач органов местного самоуправления республики. В современных условиях бедность в республике определяется с материальной точки зрения недостаточностью уровня дохода для удовлетворения минимальных жизненных потребностей и ограниченным доступом населения к образованию, здравоохранению, участию в общественной жизни и т. д. Процесс снижения уровня бедности в республике требует не только перераспределения национального дохода, но и устойчивого развития экономики, в процессе которого бедные люди смогут найти для себя подходящую работу, получить доступ к жизненно важным услугам, социальному страхованию и достойному положению в обществе.

Ключевые слова: социальное обеспечение, сокращение бедности, население, уровень социального обеспечения, доход, образование, здравоохранение, социальное страхование, государственное финансовое управление, устойчивое развитие банковской системы, совершенствование правовой поддержки, льготы для налогоплательщиков.

Abstract

The concept of well-being means the provision of all human needs. If the population is materially provided for but not spiritually provided for, this does not mean the provision of the maximum level of well-being of the population. Almost all economists agree that the only way to increase the level of social well-being is the correct distribution of the average national income of the population. Reducing poverty is one of the primary tasks of local government bodies of the

republic. In modern conditions, poverty in the republic is defined from a material point of view by the insufficiency of the income level to satisfy the minimum living needs and the limited access of the population to education, health services, participation in public life, etc. The process of reducing the poverty level in the republic requires not only the redistribution of national income, but also the sustainable development of the economy, in the process of which poor people will be able to find suitable jobs for themselves, have access to vital services, social insurance and a worthy position in society.

Keywords: welfare, poverty reduction, population, level of public welfare, income, education, health, social insurance, public financial management, sustainable development of the banking system, improvement of legal support, incentives for taxpayers.

Маълумот дар бораи муаллифон: **Ҳайдарзода Шамсулло Саидкул** - ассистенти кафедраи молия, гумрук ва ҳукуки «Донишқадаи байналмилалии Данғара» – и Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон **Суроға:** н.Данғара кучаи И.Шариф 3. Телефон: +992900571994

Мирзоев Мухсин Сафаралиевич - ассистенти кафедраи иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии Данғара. **Суроға:** 735320, н.Данғара кучаи Марказӣ 25. Телефон: +992905852794

Информация об авторах: **Ҳайдарзода Шамсулло Саидкул** - ассистент кафедры финансов, таможи и права «Дангара Интернешнл Институт» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана

Мирзоев Мухсин Сафаралиевич – ассистент кафедры экономики и менеджмента Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Дангара, улица Маркази, 25. Телефон: +992905852794

Information about the authors: **Mirzoev Muhsin Safaralievich** - assistant professor, Department of Economics and Management, Dangara State University. Address: 735320, Dangara, 25 Markazi St. Phone: +992905852794

Haydarzoda Shamsullo Saidkul - Assistant Professor of the Department of Finance, Customs and Law of the "Dangara International Institute" of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan Address: Dangara, 3 I. Sharif St. Phone: +992900571994

ТАФАККУРИ ДОНИШҚЌЎЁН НИСБАТ БА ЗЕҲНИ СУНӢЙ ВА ЧОМЕА

Шамсуллои Н.

Донишқадаи байналмилалӣ Данғараи ДБССТ

Аввалин идеяҳои зеҳни сунӢй дар солҳои 1950 пайдо шуданд. Яке аз асосгузори он Алан Тюринг буд. Солҳои 1980–2000 ин соҳа бо ихтирооти нави техникаӣ хеле рушд кард. Дар солҳои охир бо дастрас шудани маълумоти калон (big data) ва компютерҳои пуриқтидор, зеҳни сунӢй босуръат такмил ёфта истодааст.

“Дар асри XXI зеҳни сунӢй ба як унсури муҳими рушди чомеа табдил ёфтааст” [1]. Он ба соҳаҳои гуногун, аз ҷумла маориф ва иқтисод таъсири амиқ мерасонад. Зеҳни сунӢй (Artificial Intelligence – AI) — яке аз самтҳои муҳим ва босуръати рушди илм ва технология мебошад, ки ба таҳияи системаҳо ва барномаҳо машғул аст, ки қобилияти фикр кардан, омӯختан, ҳаллу фасли масъала ва қабули қарорро доранд — мисли инсон.

Ай ни замон тарақиёти чомеа бо суръати баланд пеш рафта истодааст, моро зарур меояд, ки бештар ба хондани илмҳои нав ва омӯختани технологияи навтарини рақами машғул шавем.

“Имрӯзҳо истифодаи он дар соҳаҳои гуногун — аз маориф то иқтисод ва тиб — васеъ гардида, ба тарзи фикрронӣ ва ҷаҳонбинии одамон, махсусан донишқўён, таъсири назаррас мерасонад” [2]. Зеҳни сунӢй кўшиш мекунад, ки раванди фикрронӣ ва амали инсонро тавассути мошинҳо (компютерҳо, роботҳо ва ғайра) тақлид кунад. Мақсади асосии он осон кардани корҳои душвор, таҳлил ва автоматизатсияи равандҳо мебошад. Омӯختани ҳар як

наврасу ҷавонон муҳим ва зарур мебошад, ки тарақиёти кишвари азизамонро пеш бурда ба технологияи навтарин ноил гардем.

Намудҳои асосии зеҳни сунӣ:

1. AI-и маҳдуд (Narrow AI):

Барномаҳое, ки танҳо як кори мушаххасро иҷро мекунанд, масалан, тарҷумагар, ёрдамчиҳои овозӣ.

2. AI-и умумӣ (General AI):

Зеҳне, ки мисли инсон метавонад дар соҳаҳои гуногун фикр кунад (то ҳол дар марҳилаи таҳия аст).

Истифодаи зеҳни сунӣ:

- Дар тиб, барои таъхиси бемориҳо
- Дар тиҷорат, барои таҳлили бозор ва мизочон
- Дар таълим, барои барномаҳои шахсисозишуда
- Дар нақлиёт, барои мошинҳои бесарнишин
- Дар амният, барои шиносоии чехра ва овоз

Мушкilot ва хатарҳо:

- Таъсир ба ҷойи кор
- Хатарҳои ахлоқӣ ва махфият
- Назорати номаҳдуд аз ҷониби технология.

“Зеҳни сунӣ технологияест, ки қобилияти фикрронӣ ва таҳлилро тақлид мекунад” [3].

Ин системаҳо метавонанд маълумотро коркард намуда, қарор қабул кунанд. Зеҳни сунӣ ва нақши он дар ҷомеаи муосир

Зеҳни сунӣ — маҷмӯи алгоритмҳо ва системаҳое, ки тавассути омӯзиш ва таҷриба иҷроӣ вазифаҳоро иҷро мекунад, ки одатан ба зеҳни инсон вобаста мебошанд. Имрӯз зеҳни сунӣ яке аз муҳимтарин навоариҳои асри XXI ба ҳисоб меравад.

Имкониятҳо ва хатарҳо

Имкониятҳо:

- Соддагардонии раванди корҳо
- Кам кардани хатогиҳои инсонӣ
- Баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот

Хатарҳо:

- Бекоршавии ҷойи кор
- Сӯиистифодаи маълумоти шахсӣ
- Эҳтимоли нобаробарии рақамӣ дар ҷомеа

Ояндаи зеҳни сунӣ

Тадиқотчиён бар онанд, ки зеҳни сунӣ дар ояндаҳои наздик ҳар як ҷанбаҳои ҳаётро истифода хоҳад кард. Вале муҳим аст, ки ин раванд таҳти назорати ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ сурат гирад, то манфиати он барои ҷомеа таъмин гардад.

“Зеҳни сунӣ самаранокии истеҳсолот ва хизматрасониро беҳтар мекунад” [4]. Зеҳни сунӣ як воситаи пуриқтидор барои рушди ҷомеа ва технология аст, вале истифодаи он бояд бо назорат ва масъулияти баланд сурат гирад. Ояндае, ки дар он ЗС нақши марказӣ мебозад, ҳеле наздик аст.

Зеҳни сунӣ (ЗС) яке аз бахшҳои муҳими илми компютер ва технология ба шумор меравад, ки қобилияти фикрронӣ, омӯзиш, қабули қарор ва иҷроӣ амалҳоро ба системаи компютерӣ медиҳад. Мақсади асосии ЗС тақлид кардани равандҳои зеҳнии инсон мебошад.

“Донишҷӯён онро ҳамчун воситаи осонкунандаи таҳсил қабул мекунанд” [6]. “Аммо нигаронӣ аз таъсири манфӣ низ вучуд дорад” [7]. Зеҳни сунӣ имрӯз ба яке аз воситаҳои муҳим дар соҳаи таҳсил табдил ёфтааст. Донишҷӯён онро бештар ҳамчун як абзори осонкунандаи раванди омӯзиш қабул мекунанд, зеро бо ёрии он метавонанд маълумоти заруриро зуд пайдо кунанд, мавзӯҳои душворро фаҳманд ва корҳои дарсиро осонтар иҷро намоянд. Аммо аҳамияти зеҳни сунӣ танҳо дар осон кардани таҳсил нест, балки он ҳам паҳлуҳои мусбат ва ҳам манфӣ дорад.

Аз як тараф, зехни сунъӣ имконият медиҳад, ки донишҷӯён вақти худро сарфа кунанд. Масалан, агар пештар барои ёфтани маълумот соатҳо дар китобхона сарф мешуд, имрӯз бо ёрии барномаҳои зехни сунъӣ дар чанд дақиқа маълумоти лозимаро метавон дастрас кард. Инчунин, зехни сунъӣ метавонад мисли як омӯзгори иловагӣ хизмат кунад: саволҳоро ҷавоб медиҳад, мисол меорад ва мавзӯҳоро ба таври сода шарҳ медиҳад. Ин ба донишҷӯён кӯмак мекунад, ки сатҳи фаҳмишашон баланд шавад. Ғайр аз ин, истифодаи чунин технологияҳо малакаҳои рақамии донишҷӯёро рушд медиҳад ва онҳоро ба ҷаҳони муосири технологӣ омода месозад.

Аз тарафи дигар, истифодаи нодурусти зехни сунъӣ метавонад ба кам шудани тафаккури мустақили донишҷӯён оварда расонад. Агар донишҷӯ ҳамеша ба ҷавобҳои тайёр така кунад, қобилияти таҳлил ва фикрронии мустақили ӯ суст мегардад. Инчунин, баъзе донишҷӯён метавонанд аз зехни сунъӣ барои нусхабардорӣ истифода баранд, ки ин ба ростқавлии академӣ зарар мерасонад. Боз як мушкилӣ дар он аст, ки на ҳамаи маълумоте, ки зехни сунъӣ медиҳад, қомилан дуруст аст, бинобар ин донишҷӯ бояд ҳамеша маълумотро санҷад.

Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки зехни сунъӣ воситаи муфид ва зарурӣ барои донишҷӯён мебошад, агар он дуруст ва боақлона истифода шавад. Он метавонад раванди таҳсилро осон ва самаранок гардонад, аммо набояд ҷойгузини фикрронӣ ва меҳнати шахсӣ гардад. Аз ин рӯ, ҳар як донишҷӯ бояд кӯшиш кунад, ки зехни сунъиро ҳамчун ёрдамчи истифода барад, на ҳамчун манбаи асосии дониш. Танҳо дар ҳамин сурат он метавонад ба пешрафти илмӣ ва шахсии донишҷӯён мусоидат намояд.

“Махфияти маълумот ва масъулияти алгоритмҳо масъалаҳои муҳим мебошанд” [7]. Зехни сунъӣ дар масъалаи ахлоқ яке аз мавзӯҳои муҳим ва баҳсбарангези замони муосир мебошад. Бо рушди технология, на танҳо имкониятҳои он зиёд мешаванд, балки масъулияти инсон дар истифодаи дурусти он низ бештар мегардад. Ахлоқ дар ин ҷо маънои дуруст истифода бурдан, эҳтироми ҳуқуқи дигарон ва риояи принципҳои инсониро дорад.

Аввалан, зехни сунъӣ бояд бо ростқавлӣ истифода шавад. Донишҷӯ набояд кори тайёри онро ҳамчун кори шахсии худ пешниҳод намояд, зеро ин амал нодуруст ва зидди меъёрҳои ахлоқӣ мебошад. Ин гуна рафтор ба беинсофӣ ва паст шудани сатҳи дониш оварда мерасонад.

Дуюм, масъалаи масъулият муҳим аст. Ҳар як инсон бояд дарк кунад, ки на ҳама маълумоте, ки зехни сунъӣ медиҳад, дуруст аст. Аз ин рӯ, пеш аз истифода, онро санҷидан ва таҳлил кардан лозим аст. Истифодаи беандешонаи он метавонад боиси паҳн шудани маълумоти нодуруст гардад.

Сеюм, зехни сунъӣ ба масъалаи адолат ва баробарӣ низ таъсир мерасонад. На ҳамаи донишҷӯён имконияти яхела барои истифодаи технология доранд. Ин метавонад дар таҳсил нобаробариро ба вуҷуд орад, ки аз нигоҳи ахлоқӣ масъалаи муҳим аст.

Чорум, масъалаи махфият (конфиденсиалият) низ аҳамият дорад. Ҳангоми истифодаи зехни сунъӣ, маълумоти шахсӣ бояд ҳифз карда шавад. Ифшои маълумоти шахсӣ бе иҷозат аз нигоҳи ахлоқӣ нодуруст аст.

Дар маҷмӯъ, зехни сунъӣ худ аз худ на хуб асту на бад — он восита аст. Ахлоқи истифодаи он аз инсон вобаста аст. Агар инсон онро бо масъулият, ростқавлӣ ва эҳтиром ба дигарон истифода барад, он ба ҷомеа ғоида меорад. Дар акси ҳол, метавонад ба мушкилоти ҷиддии ахлоқӣ оварда расонад.

Хулоса

Метавон гуфт, ки тафаккури донишҷӯён нисбат ба зехни сунъӣ ва ҷомеа дар ҳоли тағйирёбӣ қарор дорад. Аксари донишҷӯён зехни сунъиро ҳамчун як воситаи муосир ва муфид барои осон намудани раванди таҳсил ва дастрасӣ ба дониш қабул мекунанд. Онҳо дарк мекунанд, ки технология имкониятҳои нав фароҳам меорад ва метавонад сатҳи омӯзишро баланд бардорад.

Ҳамзамон, қисми донишҷӯён ба паҳлуҳои манфии он низ таваҷҷуҳ доранд, аз ҷумла кам шудани тафаккури мустақил, вобастагӣ ба технология ва масъалаҳои ахлоқӣ. Ин нишон

медихад, ки дар байни донишҷӯён на танҳо истифода, балки фаҳмиши интиқодӣ нисбат ба зехни сунъӣ ташаккул ёфта истодааст.

Дар робита ба ҷомеа, зехни сунъӣ ҳамчун омили пешрафт ва навоарӣ арзёбӣ мегардад, аммо ҳамзамон нигарониҳо дар бораи таъсири он ба ҷойҳои қорӣ, ахлоқ ва муносибатҳои иҷтимоӣ вучуд доранд.

Дар маҷмӯъ, тафаккури донишҷӯён нисбат ба зехни сунъӣ нисбатан мутавозин аст: онҳо онро як имконияти муҳим мешуморанд, вале зарурати истифодаи оқилона ва масъулиятнокро низ дарк мекунанд. Аз ин рӯ, барои рушди устувори ҷомеа, истифодаи зехни сунъӣ бояд бо дониш, тафаккури интиқодӣ ва меъёрҳои ахлоқӣ ҷамоҳанг бошад.

Рӯйхати адабиёт

1. Раҳмонова М. Зехни сунъӣ ва нақши он дар ҷомеаи муосир. – Душанбе, 2021.
2. Саидов А. Технологияҳои иттилоотӣ ва рушди маориф. – Душанбе, 2020.
3. Қурбонов З. Асосҳои технологияҳои иттилоотӣ. – Душанбе, 2018.
4. Мирзоев Д. Ҷомеа ва технология. – Душанбе, 2022.
5. Ҳукумати ҚТ. Стратегияи иқтисоди рақамӣ. – Душанбе, 2019.
6. ЮНЕСКО. Зехни сунъӣ дар маориф. – Душанбе, 2021.
7. Абдуллоев С. Ахлоқи технологияҳои рақамӣ. – Душанбе, 2020.
8. Мирзоев А.Р. Анализ современных тенденций использования информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2011.
9. Кадыров М.Г. Программирование и основы алгоритмизации: учебно-практическое пособие. - Мелеуз: Филиал ГОУ ВПО МГУТУ, 2008. - 80 с.
10. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собр. соч. - М.: Педагогика, 1982 - 504 с.
11. Волков И. П. Учим творчеству // Педагогический поиск Ш.А. Амонашвили, С.Н. Лысенкова, И.П. Волков и др. - М.: Педагогика, 1987. - 542 с.

Аннотатсия

Дар мақолаи мазкур масъалаи тафаккури донишҷӯён нисбат ба зехни сунъӣ ва таъсири он ба ҷомеаи муосир мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф нақш ва аҳамияти зехни сунъиро дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла маориф, иқтисод ва ҳаёти иҷтимоӣ таҳлил менамояд.

Ҳамчунин, муносибати донишҷӯён нисбат ба технологияҳои зехни сунъӣ, имкониятҳо ва мушкилоти он, аз ҷумла масъалаҳои ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва таълимӣ баррасӣ мешаванд. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки донишҷӯён зехни сунъиро ҳамчун воситаи пешрафт қабул намуда, ҳамзамон аз баъзе паёмадҳои манфии он нигаронанд.

Дар анҷом, зарурати рушди саводнокии рақамӣ, ташаккули фикрронии интиқодӣ ва истифодаи масъулонаи технология таъкид мегардад.

Калидвожвҳо: Барномасозӣ, тафаккур, мантиқ, иттилоот, педагогика, илмҳои компютерӣ, маҷозӣ, таълим, донишгоҳ, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ.

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема мышления студентов по отношению к искусственному интеллекту и его влияния на современное общество. Автор анализирует роль и значение искусственного интеллекта в различных сферах, включая образование, экономику и социальную жизнь.

Также рассматривается отношение студентов к технологиям искусственного интеллекта, их возможности и проблемы, в том числе этические, социальные и образовательные аспекты. Результаты показывают, что студенты воспринимают искусственный интеллект как средство прогресса, одновременно выражая обеспокоенность некоторыми его возможными негативными последствиями.

В заключение подчёркивается необходимость развития цифровой грамотности, формирования критического мышления и ответственного использования технологий.

Ключевые слова: программирование, мышление, логика, информация, педагогика, компьютерные науки, виртуальность, образование, университет, информационно-коммуникационные технологии.

Abstract

This article examines the issue of students' thinking in relation to artificial intelligence and its impact on modern society. The author analyzes the role and importance of artificial intelligence in various fields, including education, economics, and social life.

It also explores students' attitudes toward artificial intelligence technologies, their opportunities and challenges, including ethical, social, and educational aspects. The results show that students perceive artificial intelligence as a tool for progress, while at the same time expressing concern about some of its potential negative consequences.

In conclusion, the necessity of developing digital literacy, fostering critical thinking, and ensuring responsible use of technology is emphasized.

Keywords: programming, thinking, logic, information, pedagogy, computer science, virtuality, education, university, information and communication technologies.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шамсуллои Нуруллои Абдуллозода- Донишгоҳи байналмилалии Данғара- и муассисаи давлатии Донишгоҳи Байналмилалии Саёҳӣ ва Соҳибқории Тоҷикистон ассисенти кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷӣ. Суроға: 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ш. Данғара, кӯч. Исмаи Шариф 3. E- mail: shams_shams_2023@mail.ru Тел: (+992) 902 82 12 94.

Сведения об авторе: Шамсуллои Нуруллои Абдуллозода — Международный университет Данғара, структурное подразделение Государственного учреждения «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана», старший преподаватель кафедры финансов, таможенного дела, права и иностранных языков. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, г. Данғара, ул. Исмаи Шариф, 3. E-mail: shams_shams_2023@mail.ru. Тел.: (+992) 902 82 12 94.

Author information: Shamsulloi Nurulloi Abdullozoda— Danghara International University, a structural unit of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”, Senior Lecturer at the Department of Finance, Customs, Law, and Foreign Languages. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Danghara city, Ismat Sharif Street, 3. E-mail: shams_shams_2023@mail.ru. Tel.: (+992) 902 82 12 94.

СИФАТИ МОЛ ВА МАҲСУЛОТ ДАР МУНОСИБАТҲОИ ҲУҚУҚӢ-МАДАНИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БАРОИ ИСТЕЪМОЛКУНАНДАГОНӢ ОН

Қодирзода С.М.

Донишқадаи байналмилалии Данғара ДБССТ

Дар Паём, ки рузӣ 16.12.2025 аз тарафи Асосгузори сулҳу ваҳдати милли, Пешвои миллат, Президенти кишвар, Муҳтарам Эмомалӣ раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар ироа гардид чунин суханон шунида шуд “Ҳар як шаҳрвандӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи зиндагии шоиста ва арзандаро дорад”, ин барои мардуми шарафманди тоҷик яке аз нишонаҳои мебошад, ки мо дар зиндагии худ бояд тавре зиндаги намоем, ки он молу маҳсулоте, ки мардум харидори менамоянд, ё ин ки истифода мебаранд бояд сифати хуб ва зараровар набошад, чунки ин масъала зерини тавачҷуҳӣ роҳбари давлат Эмомалӣ Раҳмон мебошад, ки боядон ширкатҳои тавликунандаи маҳсулот ва воридоткунандаи маҳсулот барои хизматрасонии ба аҳолии кишвар тавачҷуҳӣ зиёд дошта бошанд, ин мақолаи татқиқоти тба ҳамин самт равона карда шудааст.

Дар баробари ин дар адабиёти ҳуқуқӣ қайд гардидааст, ки робитаи байни хусусиятҳои сифатӣ ва миқдорӣ мол шартӣ аст. Аз ҷумла, қайд мегардад, ки бе хусусияти сифатӣ хусусиятӣ миқдорӣ дар «ҳаво» муаллақ менамояд, чунки маълум нест, ки ин миқдор ба чӣ бояд замима шавад. Хусусияти сифатӣ ҳаққи ақал мансубияти зотии молро ифода мекунад[7,30.].

Шартҳое, ки дар шартномаи хариду фурӯш меоянд, муҳим буда, ба шарт дар бораи ашё тааллуқ доранд. Бар ҳилофи масалан теъдоди мол сифат ба шартҳои асосии шартнома тааллуқ надорад. Лекин, агар ақаллан яке аз тарафҳо дар бораи зарурати созишнома дар бораи сифат сухан кунад, дар ин сурат ин шарт низ муҳим ҳисобида мешавад. Дар ҳар сурат фурӯшанда уҳдадор аст ба харидор молеро диҳад, ки сифати он ба шартҳои шартнома мутобиқат мекунад[8,113.].

М. И. Брагинский ва В. В. Витрянский қайд мекунанд, ки шартҳои асосии шартномаи сарфаҷӯии барқ ин шарт дар бораи сифати барқ мебошад[1,145.]. Лекин И.А.Лукьянтсева қайд мекунанд, ки шарт дар бораи сифати барқ шартҳои муҳими шартнома ба ҳисоб намеравад, агар ҳангоми бастании шартнома дар бораи сарфаҷӯии барқ яке аз тарафҳо мувофиқкунии сифати барқро талаб намояд[11,32.].

Дар ин замина қайд намудан зарур аст, ки махсусияти барқ аз алоқаи зичи хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатии он иборат аст. Аз ин рӯ, ҳама гуна вайронкунии шартҳои шартнома дар бораи сифат боиси тағйирёбии сифат (дар баробари шароитҳои дигари баробар) мегардад. Ҳамин тариқ аз ҷониби ташкилоти сарфаҷӯии барқ додани теъдоди барқи аз теъдоди бо шартномаи тарафҳо ба мувофиқарасида камтар маънои танаффус дар интиқоли барқ ё бадшавии сифати онро дорад[3,90.].

Ба назар гирифтани зарур аст, ки дар уҳдадорӣҳои шартномаҳои ҳуқуқӣ-маданӣ робитаи байни шартҳо оид ба теъдоди мол бо шарт дар бораи сифат танҳо дар баъзе ҳолатҳо ба мушоҳида мерасад: якум, онҳо нисбати таҳвили якчанд объектҳо ё навъи барқ муттаҳид мешаванд; дуум, аксар вақт сифати чӣ қадар паст бошад, миқдори зиёдтари барқ талаб карда мешавад; сеум, бо зиёдшавии миқдор усулҳои тафтиши сифат тағйир меёбад. Дар дигар ҳолатҳо сифат ва миқдор ҳамчун шартҳои шартномаи мустақил баромад мекунанд ва дар сурати риоя нагардидани талабот дар бораи сифат ё теъдод қарздиҳанда дорои салоҳиятҳои гуногуни ҳимоя мегардад, ҳол он ки салоҳияти харидор дар сурати риоя нагардидани талабот ба мукамалӣ бо салоҳиятҳо ҳангоми фурӯши моли сифатан номатлуб монанд аст [9,57.].

Сифати мол – қабули мол аз рӯи сифат: «Қабули мол» яке аз истилоҳоти ба таври кофӣ паҳнгардида ба ҳисоб меравад. Лекин мафҳуми ҳуқуқии «қабули мол» дар қонунгузориҳои амалкунанда вучуд надорад.

Тибқи қисми 1 моддаи 488 мутобиқи шартномаи хариду фурӯш фурӯшанда уҳдадор мешавад, ки молро ба харидор диҳад ва харидор уҳдадор мешавад ин молро қабул кунад. Дар ин замина қайд намудан зарур аст, ки маҳз дар раванди қабули мол далели аз як тараф, иҷрои уҳдадорӣи фурӯшанда марбут ба фурӯши мол аз тарафи дигар, уҳдадорӣи харидор марбут ба қабули мол тасдиқ мегардад[14,387.].

Лекин қабули мол бо тасдиқи иҷрои фақат уҳдадорӣи марбут ба додан ё қабули мол маҳдуд намешавад. Қабули мол расмиёти санҷиш ва тасдиқи далели уҳдадорӣҳои ҳуқуқӣ-маданӣ мебошад, ки бо шартномаи хариду фурӯш асос меёбад[4,155.]. Масалан, ҳангоми қабули мол санҷиш ва тасдиқи ҷунин уҳдадорӣҳо амалӣ мешавад: 1) додани мол бо теъдоди муайян; 2) додани мол ба мукаммалии муайян; 3) додани мол бо миқдори муайян; 4) додани мол дар зарф ё борпечи босифат ва ғайра.

Азбаски қабули мол ин санҷиши мутобиқати мол ба шартҳои шартнома (уҳдадорӣҳо) дар бораи сифат, теъдод, мукамалӣ, ассортимент ва ғайра аст[12,6.], аз ин рӯ шартҳои шартнома дар бораи қабули мол ин шартҳои шартномавӣ дар бораи санҷиш ва тасдиқи мутобиқати мол ба шартҳои шартномавӣ мебошад: дар бораи сифат, мукамалӣ, зарф, борпечкунӣ, тамғагузорӣ ва ғайра мебошад.

Аз ғуфтаҳои боло ба ҷунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки маҳз ба шарофати шартҳои қабули мол иҷрои дурусти шартҳои шартнома, ки аз ҷониби мо дар боло баррасӣ гардиданд, дар бораи мукамалӣ, тамғагузорӣ, зарф ва борпечкунӣ санҷида ва тасдиқ карда мешаванд, ки то ин ё он дараҷа ба додани моли босифат ба харидор мусоидат мекунад.

Азбаски яке аз мақсадҳои қабули мол ин ошкор намудани камбудии моли қабулгардида мебошад[14,387.], дар доктринаи ҳуқуқӣ қабули мол аз рӯи сифат фарқ карда мешавад[2,55., 10,112.]. Дар раванди қабули мол аз рӯи сифат он чиз ошкор мегардад, ки то

кадом андоза фурушанда ухдадории худро марбут ба додани моли босифат дуруст ичро кардааст.

Қайд кардан зарур аст, ки робита ва вобастагии мутақобилаи шартҳо марбут ба сифати мол бо шартҳо марбут ба қабули мол аз рӯи сифат аз он иборат аст, ки ба амалҳои зерин мусоидат менамояд ба: 1) муқарраркунии саривактии мутобикати хусусиятҳои сифатии мол ба шартҳои шартнома дар бораи мол; 2) иҷрои дурусти ухдадорихои фурушанда марбут ба додани моли босифат[13,123.]; 3) таъмини манфиатҳои харидорон дар қори бадастории моли босифат, чунки ҳамаи моли дорои сифати паст ҳатман дар раванди қабули мол аз рӯи сифат ошкор карда мешавад[2,5.5,210.].

Сифати мол – навъи (ассортименти) мол. Ухдадорӣ марбут ба супоридани мол тибқи навъ, яъне бо таносуби муайян вобаста ба навъ, намуна, андоза, ранг ва дигар аломатҳо (ассортимент) дар моддаи 503 КМ ҚТ пешбинӣ шудааст.

Навъ (ассортимент) ҳамчун шартӣ шартнома мустаҳкамкунии номгӯи молҳоро пешгӯӣ менамояд, ки аз рӯи номгӯи муайян, аз рӯи нишонаҳои алоҳида бо нишон додани теъдоди моли барои фуруш пешбинишудаи аломати гуногун фарқ мекунад[9,60., 6,261.]. Ба ибораи дигар, навъи (ассортименти) мол моли аллақай ороиш додашударо мефаҳмонад, яъне молҳое, ки нишондихандаи он дар қоидаҳои муайян ба таври қатъӣ ба танзим дароварда ва мустаҳкам карда шудаанд[15, 60.].

Мутаносибан дар бораи навъи (ассортименти) мол дар сурате суҳан рафта метавонад, ки агар объекти шартнома теъдоди муайяни мол бошад[9,60.]. Вобаста ба ин, робитаи мутақобилаи шартҳои шартномавӣ дар бораи навъи (ассортименти) мол ва шартҳо марбут ба сифати мол қариб ки ба шартҳо марбут ба теъдоди мол монанд аст.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда метавон чунин хулосаҳои асосиро баён намуд:

1. Шартҳо вобаста ба сифати мол яке аз эҳсонҳои асосии шартнома ба ҳисоб мераванд, ки предмети онро нишондихандаҳои сифатии ин ё он мол ташкил медиҳанд. Оид ба шартҳои сифати мол ба мувофиқа расида истода, ба тарафҳо тавсият карда мешавад, ки дар шартнома хусусиятҳои мол, ки ба он моли предмети шартнома буда бояд мувофиқат кунад, нишон диҳанд. Ва ҳамин шартӣ аз ҷониби тарафҳо ба мувофиқа расидаи шартнома, ки номгӯи хусусиятҳои ба он мол мутобиккунандаро дар бар мегирад, дастур, раҳнамоест, ки дар асоси он тарафҳои шартнома мутобикати сифати молро муайян мекунад.

Дар ин маврид дар ин рисола ифодаи зерини мафҳуми сифати мол дар шартнома пешниҳод карда мешавад: шарт дар бораи сифати мол дар шартнома қисми таркибии шартнома ба ҳисоб меравад, ки дар он иродаи ба мувофиқарасидаи тарафҳои шартнома дар бораи нишондихандаҳои сифатие, ки хусусияти мол ба он бояд мутобикат намояд, ифода мегардад.

2. Робитаи мутақобилаи шартҳои сифати мол бо шартҳои мукаммалии мол аз он иборат аст, ки шартҳои мукаммалии мол ба мисли шартҳои сифати мол бо роҳи дар шартнома истинод кардан ба ҳуҷҷатҳои зарурии меъёриву техникӣ ё тавассути номбар кардани қисмҳои таркибии маснуот (дар сурати сифати мол тавассути дар шартнома номбар кардани нишондихандаҳои сифат, ки мол ба он бояд мутобикат кунад) муайян карда мешавад. Сифат ва мукаммалии мол одатан бо ҳуҷҷатҳои ҳамроҳшаванда (шиносномаи техникӣ, дастур оид ба истифодабарӣ ва ғайра) тасдиқ карда мешаванд. Ба мисли моли сифаташ баланд ё, баръакс, паст, дар муқоиса ба талаботи санадҳои меъёриву техникӣ бо розигии тарафҳо ба бегона кардани моли маҷмӯи беҳтар ё соддакардашуда иҷозат дода мешавад. Риоя нагардидани қоидаҳои бо шартнома муқарраргардидаи қабули мол аз рӯи мукаммалӣ ва аз рӯи сифат асос барои эътироф накардани далели фуруши моли ғайримаҷмӯи (моли сифаташ номатлуб) мегардад.

3. Робитаи мутақобилаи шартҳои сифати мол бо шартҳои зарф ва (ё) борпечи мол аз он иборат аст, ки шартҳои шартномавӣ дар бораи зарф ва борпечкунӣ ин кафили татбиқи дурусти шартҳои шартномавӣ дар бораи сифати мол аст, чунки яке аз таъиноти асосии зарф

ва борпечкунӣ ин таъмини нигоҳдории босифати мол ҳангоми ҳамлу накл ва ниғадошт ба ҳисоб меравад.

4. Робитаи мутақобилаи шартӣ сифати мол бо шартӣ тамғагузории мол аз он иборат аст, ки нишонагузорӣ тавассути аломатҳои огоҳикунанда ва маълумоти дигари нишонагузорӣ ба таъмини нигоҳдории мол дар раванди ҳамлу накл, ниғадошт ва фурӯши он мусоидат мекунад. Ба ибораи дигар нархи мол «инъикосгари» хусусиятҳои сифатии мол аст.

5. Робитаи мутақобилаи шартӣ сифати мол бо миқдори мол аз он иборат аст, ки ягон ашё дорои фақат сифат ё фақат теъдод нест, чунки ҳар як ашё ин ягонагии теъдод ва сифати мушаххас аст. Дар уҳдадорихои шартномаҳои ҳуқуқӣ-маданӣ робитаи байни шартҳо оид ба миқдори мол бо шарт дар бораи сифат танҳо дар баъзе ҳолатҳо ба мушоҳида мерасад: якум, онҳо нисбати таҳвили якчанд объект ё навъи барқ наздик мешаванд; дуюм, аксар вақт сифат чӣ қадар паст бошад, миқдори зиёдтари энергия талаб карда мешавад; сеюм, бо зиёдшавии миқдор усулҳои тафтиши сифат тағйир меёбанд. Дар дигар ҳолатҳо сифат ва миқдор ҳамчун шартҳои шартномавии мустақил баромад мекунанд ва дар сурати риоя нагардидани талабот ба сифат ё миқдор кредитор дорои салоҳиятҳои гуногуни Ҳимоя мегардад, ҳол он ки салоҳияти харидорӣ дар сурати риоя нагардидани талабот ба мукамалӣ бо салоҳиятҳо ҳангоми фурӯши моли дорои сифати номатлуб монанд аст.

6. Робитаи мутақобилаи шартҳои сифати мол бо шартҳои қабули мол аз рӯи сифат аз он иборат аст, ки он ба омилҳои зерин мусоидат менамояд: а) муқарраркунии саривактии мутобиқати хусусиятҳои сифатии мол ба шартҳои шартномавӣ дар бораи мол; б) иҷрои дурусти уҳдадорихои фурӯшанда марбут ба додани моли босифат; в) таъмини манфиатҳои харидорон ҳангоми бадастории моли босифат, чунки ҳамаи моли дорои сифати паст ҳатман дар раванди қабули мол аз рӯи сифат ошкор карда мешавад.

7. Ба муҳим будани зарф ва борпечкунӣ дар таъмини сифати беҳатарии мол нигоҳ накарда, дар Тоҷикистон нақши саноати зарфу борпечкунӣ дуруст ба эътибор гирифта намешавад. Қайд намудан зарур аст, ки дар баробари он ки мол бояд босифат ва беҳавф бошад, зарф ва борпечкунии мол низ бояд босифат ва беҳавф бошанд. Барои рушди босамари саноати зарф ва борпечкунӣ бо мақсади таъмин ва Ҳимояи ҳуқуқҳои истеъмолкунандагон пешниҳод мекунем, ки Консепсияи рушди саноати зарфу борпечкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия ва қабул карда шавад, ки ба он ба таври ҳатмӣ бояд масъалаҳои зерин дохил карда шаванд: технологияи истеҳсоли зарф ва борпечкунии мол; маълумот дар бораи сифат ва амнияти зарфу борпечкунӣ; масъулияти истеҳсолкунандагони зарфу борпеч.

Дар охир ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки татқиқотҳои муаллиф дар самти хизматрасонии сифати молу маҳсулот давом дорад ва барои чи гуна бароҳ монда ё хизматрасони қардан ба мардум тибқи қонунгузории кишвар амали намудан дар доираи назарияви ва амали идома хоҳем дод.

АДАБИЁТ:

1. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: Договоры о передаче имущества. М., 2000. С. 13-14.
2. Горковенко М. Л. Правовое регулирование приемки товаров по качеству. Иркутск, 2001. 55с.
3. Гридин А. В. Гражданско-правовые способы обеспечения качества товаров, работ и услуг: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / А. В. Гридин - Краснодар, 2006. - 212с.
4. Илюшина М. Н., Челышев М. Ю., Ситдикова Р. И. Коммерческое право: Учебное пособие; Практикум; Учебная программа. М., 2002. С. 155.
5. Кодиров С. Соотношение условия о качестве товара с иными условиями гражданско-правовых договор по отчуждению имущества. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2017. №2/6.309С. 208-215с.
6. Кодиров С. Условия о качестве товара при исполнении гражданско-правовых договоров. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2017. №2/9 314С. 257-263с.

7. Красавчиков О.А. Функции хозяйственного законодательства и категория «управление качеством продукции». // Гражданское право, эффективность и качество: Сб. науч. тр. Свердловск, 1977. С.30-31.
8. Кузнецова Ю. А. Договорное регулирование качества / Ю. А. Кузнецова // Вестник Тверского государственного университета. 2013. № 36. С. 193.
9. Кузнецова Ю. А. Качество как условие договора проблемы реализации / Ю. А. Кузнецова // Ученые труды Академии адвокатуры и нотариата. 2014. № 1. С. 115.
10. Қодиров С.М. Масъалаҳои асосии сифати мол ҳангоми бастанӣ шартномаи хариду фурӯш. Маҷаллаи илмӣ-назариявӣ «АХБОРИ ДДҲБСТ» сислсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. №3 (80), 2019. 147 С. 109-118 с.
11. Лукьянцев А. А. Применение гражданско-правовой ответственности при осуществлении предпринимательской деятельности: теория и судебная практика. Ростов н/Д., 2005. С.70.
12. Ольхон Э. К. Правовое регулирование порядка приемки продукции и товаров: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Э. К. Ольхон - Иркутск, 1972. С. 6.
13. Панова А. С. Правовое регулирование отношений по подтверждению соответствия продукции, работ, услуг. Учебно-практическое пособие. Казань. 2007. С. 71.
14. Ткачева Н. Г. Понятие и правовое значение категории «приемка товара» / Н. Г. Ткачева // Бизнес в законе. 2009. №1. С. 387.
15. Шелестов В. С. Договор поставки и качество продукции. М., 1974. С. 120.

Фишурда

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои, мавриди таҳқиқоти муаллиф қарор додашуда аст, ки сифати молу маҳсулот, тарзи бастанӣ шарнома ва дигари амалу ҳаракате, ки аз нигоҳи ҳуқуқи маданӣ қарор мегирад ва барои истифодаи аҳолии кишвар хизматрасони менамоянд, мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Ҳамчунин, вобаста ба ин масъала дар моддаи 3 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон» дар баробари ҳуқуқи истеъмолкунанда ба моли босифат инчунин ҳуқуқи истеъмолкунанда ба маълумот дар бораи мол пешбинӣ шудааст. Мутаносибан тибқи моддаи 9 Қонуни мазкур истеъмолкунанда ҳуқуқ дорад дар бораи мол маълумоти зарурӣ ва бозътимодно талаб намояд. Таҳқиқотҳо дар ин самт барои огоҳӣ ва хизматрасониҳои ҳуқуқӣ мавриди омӯзиш аст.

Калидвожа: ҳуқуқи истеъмолкунанда, мизоч, муаяни нарх, ҳуқуқӣ маданӣ, хариду фурӯш, тарафҳои шартнома, сифати эҳтимоли, пардохти мол, сифати баланди мол, натиҷаи мубодила, тамағузори маҳсулот, қонунгузорӣ, сертификати мол, ҳуқуқӣ истемолкунанда, намуни шартномаҳо.

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы, являющиеся предметом исследования автора, качество товаров и продукции, способ заключения договоров и другие действия и деятельность, решаемые с точки зрения гражданских прав и предоставляющие услуги по использованию. Проанализировано население страны. Также в связи с данным вопросом статья 3 Закона Республики Таджикистан «О защите прав потребителей» предусматривает право потребителя на качественный товар, а также право потребителя на информацию о товаре. Соответственно, согласно статье 9 этого Закона потребитель имеет право запросить необходимую и достоверную информацию о товаре. Исследования в этой области являются предметом изучения информационных и юридических служб.

Ключевые слова: права потребителя, покупатель, ценообразование, гражданское право, купля-продажа, стороны договора, возможное качество, оплата товара, высокое качество товара, результат обмена, маркировка товара, законодательство, сертификат товара, потребительское право, виды договоров.

Annotation

This article examines the issues that are the subject of the author's research, the quality of goods and products, the method of concluding contracts and other actions and activities resolved from the point of view of civil rights and providing services for the use of The population of the country is analyzed. Also in connection with this issue, Article 3 of the Law of the Republic of Tajikistan "On Protection of Consumer Rights" provides for the consumer's right to a quality product, as well as the consumer's right to information about the product. Accordingly, according to Article 9 of this Law, the consumer has the right to request the necessary and reliable information about the product. Research in this area is the subject of study of information and legal services.

Keywords: consumer rights, buyer, pricing, civil law, purchase and sale, parties to the contract, possible quality, payment for goods, high quality of goods, result of exchange, product labeling, legislation, product certificate, consumer law, types of contracts.

ТЕОРЕМАҶО БАРОИ ЁФТАНИ ЛИМИТИ КАСРҶОИ ИРАТСИОНАЛӢ

Шамсуллои Н., Нурулло А.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғараи ДБССТ

Бисёр вақтҳо ҳалли лимити функсияҳои иратсионӣ мушкили меоварад, бинобар ин барои осон кардани ҳалли онҳо якчанд мисолҳоро дида мебароем, ки ба манфиати кори омӯзгори фанни математика ва завқмандони ин фан мебошад.

“Теоремаи 1. Дар ҳолати $x \rightarrow a$ лимити функсияи $f(x)$ ба b баробар яъне $\lim_{x \rightarrow a} f(x) = b$ бошад, он гоҳ дар ҳолати $x \rightarrow a$ функсияи $\sqrt{f(x)}$ дорои лимит буда мешавад.” [1. с.80]

Исбот: Барои адади ихтиёрии $\varepsilon > 0$ ҳамингуна адади δ -ро ёфтан мумкин аст, ки барои ҳама қиматҳои x , ки нобаробарии $0 < |x - a| < \delta$ -ро қаноат мекунонад, иҷрошавии нобаробарии $|\sqrt{f(x)} - \sqrt{b}| < \varepsilon$ -ро нишон додан кифоя аст.

Аз сабаби $\lim_{x \rightarrow a} f(x) = b$ ($b > 0$) будан, нисбати адади $\varepsilon_1 = \sqrt{b} \varepsilon$ ҳамингуна адад $\delta_1 > 0$ ёфт мешавад, ки барои ҳама қиматҳои x ки нобаробарии $0 < |x - a| < \delta_1$ қаноат мекунонад, нобаробарии

$|f(x) - b| < \sqrt{b} \varepsilon$ доимо иҷро мешавад. Агар ба ҷои δ , δ_1 -ро интихоб кунем, он гоҳ

$$|\sqrt{f(x)} - \sqrt{b}| = \frac{|(\sqrt{f(x)} - \sqrt{b})(\sqrt{f(x)} + \sqrt{b})|}{\sqrt{f(x)} + \sqrt{b}} = \frac{|f(x) - b|}{\sqrt{f(x)} + \sqrt{b}} < \frac{|f(x) - b|}{\sqrt{b}} < \frac{\sqrt{b} \varepsilon}{\sqrt{b}} = \varepsilon \text{ мешавад.}$$

Ин $\lim_{x \rightarrow a} \sqrt{f(x)} = \sqrt{b}$ ($b > 0$) буданро исбот мекунад.

Дар асоси ин теорема $f(x) = x$ буда, аз сабаби $\lim_{x \rightarrow a} x = a$ ($a > 0$) будан, баробарии зерин ҳосил мешавад $\lim_{x \rightarrow a} \sqrt{x} = \sqrt{a}$

“Теоремаи 2. Агар $x \rightarrow a$ лимити функсияи $f(x)$ баробари b , яъне $\lim_{x \rightarrow a} f(x) = b$ бошад, он гоҳ, дар ҳолати $x \rightarrow a$, $\lim_{x \rightarrow a} \sqrt[3]{f(x)} = \sqrt[3]{b}$ мешавад” [2. с.15].

Исбот: Барои адади ихтиёрии $\varepsilon > 0$ ҳамингуна адади δ -ро ёфтан лозим аст, ки барои ҳама қимати x , ки нобаробарии $0 < |x - a| < \delta$ қаноат мекунонад, иҷрошавии нобаробарии $|\sqrt[3]{f(x)} - \sqrt[3]{b}| < \varepsilon$ -ро, нишон додан кифоя аст. Азбаски $\lim_{x \rightarrow a} f(x) = b$ аст, пас нисбати адади

$E_2 = \sqrt[3]{b^2}E$ ҳамингуна адади ε_2 ёфт мешавад, ки барои ҳаммагуна қимарҳои x – и, нобаробарии $0 < |x - a| < \delta_2$ қаноаткунонанда ноба – робарии $|f(x) - b| < \sqrt[3]{b^2}E$ иҷро мешавад. Агар ба сифати δ , δ_2 – ро интихоб намоем, он гоҳ:

$$\begin{aligned} |\sqrt[3]{f(x)} - \sqrt[3]{b}| &= \frac{|(\sqrt[3]{f(x)} - \sqrt[3]{b})(\sqrt[3]{f^2(x)} + \sqrt[3]{f(x) \cdot b} + \sqrt[3]{b})|}{\sqrt[3]{f^2(x)} + \sqrt[3]{f(x) \cdot b} + \sqrt[3]{b}} = \frac{|(\sqrt[3]{f(x)})^3 - (\sqrt[3]{b})^3|}{\sqrt[3]{f^2(x)} + \sqrt[3]{f(x) \cdot b} + \sqrt[3]{b}} \\ &= \frac{|f(x) - b|}{\sqrt[3]{b^2}} = \frac{\sqrt[3]{b^2}E}{\sqrt[3]{b^2}} = E \end{aligned}$$

мешавад.

$$\lim_{x \rightarrow a} \sqrt[3]{f(x)} = \sqrt[3]{b}$$

Ин исбот он аст, ки аст.

Акнун теоремаҳои 1 ва 2-ро истифода намуда, ҳалли якчанд мисолро дида мебароем.

“Мисоли 1. $\lim_{x \rightarrow 2} \frac{\sqrt{x^2 + 5} + \sqrt{x + 2}}{x + 2}$ ҳисоб карда шавад.”[3.с70]

$$\lim_{x \rightarrow 2} \sqrt{x^2 + 5} = \sqrt{2^2 + 5} = \sqrt{9} = 3.$$

Ҳал: Дар асоси теоремаи 1.

$$\lim_{x \rightarrow 2} \sqrt{x + 2} = \sqrt{2 + 2} = \sqrt{4} = 2.$$

Ҳамин тариқ

$$\lim_{x \rightarrow 2} \frac{\sqrt{x^2 + 5} + \sqrt{x + 2}}{x + 2} = \frac{\sqrt{2^2 + 5} + \sqrt{2 + 2}}{2 + 2} = \frac{3 + 2}{4} = \frac{5}{4}.$$

“Мисоли 2. $\lim_{x \rightarrow 1} \frac{\sqrt{x + 3} - 2}{x^2 - 1}$ ҳисоб карда шавад.”[4.с30]

Ҳал: Дар ҳолати $x \rightarrow 1$ сурат ва махраҷи касри додашуда ба нул баробар аст. Бинобар ин лимити ин мисолро мисли мисоли 1 ҳисоб кардан мумкин нест. Барои ҳисоб кардани ин лимит сурати касрро аз иратсионалноки озод кардан лозим аст, яъне сурат ва махраҷи касрро бо $\sqrt{x + 3} + 2$ зарб намудан лозим аст.

$$\begin{aligned} \lim_{x \rightarrow 1} \frac{\sqrt{x + 3} - 2}{x^2 - 1} &= \lim_{x \rightarrow 1} \frac{(\sqrt{x + 3} - 2)(\sqrt{x + 3} + 2)}{(x^2 - 1)(\sqrt{x + 3} + 2)} = \lim_{x \rightarrow 1} \frac{x + 3 - 4}{(x^2 - 1)(\sqrt{x + 3} + 2)} = \\ &= \lim_{x \rightarrow 1} \frac{x - 1}{(x - 1)(x + 1)(\sqrt{x + 3} + 2)} = \lim_{x \rightarrow 1} \frac{1}{(x + 1)(\sqrt{x + 3} + 2)} = \frac{1}{2 \cdot 4} = \frac{1}{8}. \end{aligned}$$

“Мисоли 3. $\lim_{x \rightarrow 0} \frac{\sqrt[3]{x + 1} - \sqrt[3]{1 - x}}{x}$ ҳисоб карда шавад.”[2. С45]

Ҳал: дар ҳолати майл кардани x ба нул, лимити сурат ва махраҷи каср ба нул баробар мешавад. Бинобар ин ба монанди мисоли дуюм сурати касрро аз иратсионалноки озод намуда, лимитро ҳисоб менамоем.

$$\begin{aligned}
\lim_{x \rightarrow 0} \frac{\sqrt[3]{x+1} - \sqrt[3]{1-x}}{x} &= \lim_{x \rightarrow 0} \frac{(\sqrt[3]{x+1} - \sqrt[3]{1-x}) \left(\sqrt[3]{(x+1)^2} + \sqrt[3]{(x+1)(1-x)} + \sqrt[3]{(1-x)^2} \right)}{x \cdot \left(\sqrt[3]{(x+1)^2} + \sqrt[3]{(x+1)(1-x)} + \sqrt[3]{(1-x)^2} \right)} = \\
&= \lim_{x \rightarrow 0} \frac{(\sqrt[3]{x+1})^3 - (\sqrt[3]{1-x})^3}{x \cdot \left(\sqrt[3]{(x+1)^2} + \sqrt[3]{(x+1)(1-x)} + \sqrt[3]{(1-x)^2} \right)} = \lim_{x \rightarrow 0} \frac{x+1-1+x}{x \cdot \left(\sqrt[3]{(x+1)^2} + \sqrt[3]{1-x^2} + \sqrt[3]{(1-x)^2} \right)} = \\
&= \lim_{x \rightarrow 0} \frac{2x}{x \cdot \left(\sqrt[3]{(x+1)^2} + \sqrt[3]{1-x^2} + \sqrt[3]{(1-x)^2} \right)} = \frac{2}{1+1+1} = \frac{2}{3}.
\end{aligned}$$

“Мисоли 4. $\lim_{x \rightarrow 3} \frac{\sqrt{12-x}-3}{\sqrt{4-x}-1}$ -ро ҳисоб кунед:” [3. С48]

Ҳал: Дар ҳолати x ба нул майл кардан, сурат ва махраҷи каср ба нул (сифр) баробар аст. Дар асоси теоремаи 2 сурат ва махраҷи касрро аз иратсионалноқӣ озод намуда, лимитро ҳисоб мекунем.

$$\begin{aligned}
\lim_{x \rightarrow 3} \frac{\sqrt{12-x}-3}{\sqrt{4-x}-1} &= \lim_{x \rightarrow 3} \frac{(\sqrt{12-x}-3)(\sqrt{12-x}+3)(\sqrt{4-x}+1)}{(\sqrt{4-x}-1)(\sqrt{4-x}+1)(\sqrt{12-x}+3)} = \lim_{x \rightarrow 3} \frac{(12-x-9)(\sqrt{4-x}+1)}{(4-x-1)(\sqrt{12-x}+3)} = \\
&= \lim_{x \rightarrow 3} \frac{(3-x)(\sqrt{4-x}+1)}{(3-x)(\sqrt{12-x}+3)} = \lim_{x \rightarrow 3} \frac{\sqrt{4-x}+1}{\sqrt{12-x}+3} = \frac{\sqrt{4-3}+1}{\sqrt{12-3}+3} = \frac{1+1}{3+3} = \frac{2}{6} = \frac{1}{3}.
\end{aligned}$$

Аз теоремаҳои дар боло овардашуда дар ҳалли мисолҳои синфи 10 оиди лимити функсияҳои иратсионалӣ истифода бурдан аз манфиат холи нест.

Хулоса: Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки барои исботи теоремаҳо аз усулҳои гуногуни одитарин истифода бурдан мумкин аст. Барои исботи теоремаи 1, ҳаминҳел адади δ -ро ёфтем, ки нобаробарии додашуда иҷрошаванда аст, ин адади интиҳобшуда барои исбот қифоягӣ мекунад. Дар теоремаи 2, бошад, аз ададҳои δ ва E_2 қифоягӣ мекунад, барои исботи теоремаи 1 ва теоремаи 2 мисолҳои гуногун истифода бурда шудааст. Инчунин дар мақолаи зикршуда адабиётҳои лозими оварда шуда аст.

Адабиётҳо:

1. Курс дифференциального и интегрального исчисления Фихтенгольц Григорий Фихтенгольц, Москва-2003, Наук.
2. Сборник задач по математическому анализу, Борис Демидович, Москва-2007, с190.
3. Зорич В.А., Математический анализ, М., 1981, сах. 147
4. Демидович Б.П. Сборник задач по математическому анализу. – Москва: Наука, 1967. сах-187
5. Владимир Иванович Смирнов, Курс высшей математики Москва-1958, с208
6. Н. Усмонов., Р. Пиров., Алгебра Синфи 10, Маориф-2017, 288 с.
7. Сборник задач по алгебре» – М. И. Сканави
8. «Задачи по алгебре» – Б. П. Демидович

Аннотатсия

Мақолаи мазкур ба баррасии теоремаҳо ва усулҳои асосии ёфтани лимити касрҳои иратсионалӣ бахшида шудааст. Дар он хусусиятҳои функсияҳои иратсионалӣ, ки дар шакли каср пешниҳод мешаванд, таҳлил гардида, роҳҳои соддасозӣ ва табдилдиҳии онҳо барои ҳисоб намудани лимитҳо нишон дода мешаванд. Хусусан, истифодаи қоидаҳои алгебравӣ,

ратсионализатсия (нест кардани радикал аз махраҷ ё сурат), ва татбиқи теоремаҳои асосии лимит, аз ҷумла қоидаи ҷамъ, зарб ва тақсим, мавриди омӯзиш қарор мегиранд.

Ҳамчунин, дар мақола ҳолатҳои номуайяни ($0/0$ ва ∞/∞) баррасӣ шуда, роҳҳои бартарафсозии онҳо тавассути табдилҳои мувофиқ нишон дода мешаванд. Мисолҳои амалӣ барои фаҳмиши бехтари мавзӯ оварда шуда, аҳамияти ин усулҳо дар таҳлили математикӣ таъкид мегардад.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки донишҷӯи теоремаҳо ва истифодаи дурусти онҳо имконият медиҳад, ки лимити касрҳои иратсионалӣ ба таври самаранок ва дақиқ ҳисоб карда шавад.

Калидвожаҳо: Лимит, теорема, мисол, реша, исбот, функсия, модуль, иратсионалӣ, таҳқиқот, нобаробарӣ, каср, суръат.

Аннотация

Данная статья посвящена рассмотрению теорем и основных методов нахождения пределов иррациональных дробей. В ней анализируются свойства иррациональных функций, представленных в виде дробей, а также показываются способы их упрощения и преобразования для вычисления пределов. Особое внимание уделяется применению алгебраических преобразований, рационализации (устранению радикала из знаменателя или числителя), а также использованию основных теорем о пределах, включая правила суммы, произведения и частного.

Кроме того, в статье рассматриваются неопределённости (такие как $0/0$ и ∞/∞) и способы их устранения с помощью соответствующих преобразований. Приводятся практические примеры для лучшего понимания темы, а также подчёркивается значение этих методов в математическом анализе.

Результаты исследования показывают, что знание теорем и их правильное применение позволяют эффективно и точно находить пределы иррациональных дробей.

Ключевые слова: предел, теорема, пример, корень, доказательство, функция, модуль, иррациональный, исследование, неравенство, дробь, скорость.

Abstract

This article is devoted to the study of theorems and fundamental methods for finding the limits of irrational fractions. It analyzes the properties of irrational functions represented in fractional form and demonstrates techniques for simplifying and transforming them in order to evaluate limits. Particular attention is given to algebraic manipulations, rationalization (eliminating radicals from the numerator or denominator), and the application of basic limit theorems, including the rules of sum, product, and quotient.

In addition, the paper examines indeterminate forms (such as $0/0$ and ∞/∞) and methods for resolving them through appropriate transformations. Practical examples are provided to enhance understanding of the topic, and the importance of these methods in mathematical analysis is emphasized.

The results of the study show that knowledge of theorems and their correct application allow for efficient and accurate evaluation of limits of irrational fractions.

Keywords: limit, theorem, example, root, proof, function, modulus, irrational, research, inequality, fraction, velocity.

Маълумот дар бораи муаллифон: Шамсуллои Нуруллои Абдуллозода- Донишгоҳи байналмилалӣи Данғара- и муассисаи давлатии Донишгоҳи Байналмилалӣи Саёҳӣ ва Соҳибқории Тоҷикистон ассисенти кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷӣ. Суроға: 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ш. Данғара, кӯч. Исмат Шариф 3. E- mail: shams_shams_2023@mail.ru. Тел: (+992) 902 82 12 94.

Нурулло Абдуллоев Омӯзгори фанни математикаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии № 2- и н.Данғара, кӯч. Н. Миралӣ, Тел: (+992) 554 555 815

Сведения об авторах: Шамсулло Нурулло Абдуллозода — ассистент кафедры финансов, таможенного дела, права и иностранных языков Международного университета Дангаринского филиала Государственного учреждения «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Адрес: 735320, Республика Таджикистан, г. Дангара, ул. Исмаи Шариф, 3.

E-mail: shams_shams_2023@mail.ru Тел.: (+992) 902 82 12 94

Нурулло Абдуллоев — преподаватель математики общеобразовательного учреждения №2 района Дангара, ул. Н. Мирали. Тел.: (+992) 554 555 815.

Information about the authors: Shamsullo Nurullo Abdullozoda – Assistant of the Department of Finance, Customs, Law and Foreign Languages at the Dangara International University, a branch of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.”

Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara city, Ismat Sharif Street 3.

E-mail: shams_shams_2023@mail.ru. Tel.: (+992) 902 82 12 94

Nurullo Abdulloev — Mathematics teacher at Secondary General Education School No. 2 of Dangara district, N. Mirali Street. Tel.: (+992) 554 555 815

ТАЪСИРИ РАҚАМИСОЗӢ БА ФАЪОЛИЯТИ ҚАРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ТАҲЛИЛ ВА ИМКОНИЯТҲО

Боймаҳмадзода Х.Б.

Донишқадаи байналмилалӣи Дангара ДБССТ

“Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар муассисаҳои қарзӣ имкон медиҳад, ки равандҳои қарздиҳӣ зуд ва автоматикӣ сурат гиранд, ҳатогҳои инсонӣ кам карда шаванд, назорати молиявӣ дар сатҳи баланд қарор гирад ва таҳлилҳои муфассал оид ба тавозуни хавф ва қобилияти қарздиҳии муштариён анҷом дода шавад. Ин технологияҳо инчунин ба таҳлили транзаксияҳо, пешгирии ҷиноятҳои молиявӣ ва баланд бардоштани шаффофият мусоидат мекунад, ки барои рушди иқтисоди рақамӣ ва эътимоди аҳоли аҳамияти бузург доранд” [1, сах. 34].

Ман бар ин назарам, ки рақамисозии низомии қарзӣ дар Тоҷикистон як зарурати стратегист, ки на танҳо равандҳои қарздиҳиро автоматик ва содда мекунад, балки ба идоракунии хавф ва бехтар шудани назорати молиявӣ низ таъсири мусбат мерасонад. Ман фикр мекунам, ки вақте маълумотҳо бо алгоритмҳои таҳлилий ва барномаҳои махсус омӯхта мешаванд, муассисаҳо метавонанд қарзҳои мушкилдор ва эҳтимолиан хавфнокро пеш аз паҳн шудан муайян ва пешгирӣ кунанд. Ин раванд барои устувории низомии молиявӣ ва эътимоди аҳоли ба муассисаҳои қарзӣ хеле муҳим аст, зеро шаҳрвандон мекунанд, ки қарздиҳӣ шаффоф ва бо назорати пурра сурат мегирад. Ман фикр мекунам, ки истифодаи таҳлили рақамӣ имкон медиҳад, ки қарздиҳӣ дар тамоми кишвар ҷамоҳанг ва бо тавозуни дуруст сурат гирад, ки ин барои рушди иқтисоди рақамӣ аҳамияти калон дорад. Ҳамчунин, рақамисозӣ метавонад барои коҳиши хароҷоти оператсионӣ ва баланд бардоштани самаранокии муассисаҳо мусоидат кунад. Ман бар ин назарам, ки тавассути ҷорӣ кардани технологияҳо муассисаҳо метавонанд қарзҳоро бо назардошти қобилияти воқеии қарзгирандагон тақсим кунанд. Ин на танҳо хавфҳоро коҳиш медиҳад, балки эътимоди аҳолиро ба низомии қарзӣ зиёд мекунад. Ба фикри ман, технологияҳои рақамӣ имконият медиҳанд, ки тамоми маълумоти молиявӣ таҳлил ва назорат карда шаванд, ки ин барои қабули қарорҳои дуруст ва стратегӣ аҳамияти калон дорад. Ин раванд инчунин барои таҳияи стратегияҳои молиявии дарозмуддат ва пешгӯиҳо дар бозори қарзӣ муҳим аст. Ман фикр мекунам, ки бо истифодаи таҳлили рақамӣ муассисаҳо метавонанд муносибатҳои худро бо қарзгирандагон бо эътимоди бештар ва назорати дақиқ ташкил кунанд. Ин раванд ба рушди

соҳибкорӣ ва ташкили муҳити молиявии солим низ мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки рақамисозӣ метавонад сатҳи эътимоди шаҳрвандонро ба низоми қарзӣ баланд бардорад, зеро равандҳои қарздиҳӣ шаффоф, автоматик ва бо таҳлили дақиқ анҷом мешаванд. Ҳамзамон, ман фикр мекунам, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ барои кам кардани хавфҳои молиявӣ ва пешгирии қарзҳои ғайриқарзӣ нақши муҳим дорад. Инчунин, ман бар ин назарам, ки рақамисозӣ метавонад барои таҳияи маҳсулот ва хизматрасониҳои нав, мувофиқи талаботи аҳоли ва бозори иқтисодӣ мусоидат кунад. Ман фикр мекунам, ки муассисаҳо бо истифода аз технологияҳо метавонанд қарздиҳиро бо назардошти афзалиятҳои шахсӣ ва тавозуни молиявии муштариён самаранок ба роҳ монанд. Ин раванд инчунин ба рушди иқтисоди рақамӣ ва баланд бардоштани эътимоди шаҳрвандон ба низоми қарзӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ барои таҳлили хавф, пешгирии ҷиноятҳои молиявӣ ва беҳтар кардани равандҳои қарздиҳӣ аҳамияти стратегӣ дорад. Ман бар ин назарам, ки ба воситаи рақамисозӣ муассисаҳо метавонанд қарзҳои худро бо назардошти қобилияти воқеии қарзгирандагон тақсим кунанд ва эътимоди умумии низоми қарзиро баланд бардоранд. Ин раванд ба таҳлили маълумот ва қабули қарорҳои дуруст кӯмак мекунад ва ба рушди иқтисоди рақамӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки технологияҳои рақамӣ метавонанд барои таҳияи стратегияҳои молиявӣ ва қабули қарорҳои самаранок дар бозори қарзӣ истифода шаванд. Инчунин, рақамисозӣ ба таҳлили транзаксияҳо, пешгирии ҷиноятҳои молиявӣ ва баланд бардоштани шаффофият мусоидат мекунад, ки барои рушди иқтисоди рақамӣ аҳамияти калон дорад. Ман бар ин назарам, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ барои беҳтар кардани муносибатҳои байни муассиса ва қарзгирандагон аҳамияти муҳим дорад. Ин раванд ба таҳлили маълумот, пешгирии хатогиҳо ва қабули қарорҳои дуруст мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки муассисаҳо метавонанд бо истифодаи технологияҳои рақамӣ қарзҳоро бо назардошти қобилияти воқеии қарзгирандагон тақсим намоянд. Ин раванд барои рушди соҳибкорӣ ва баланд бардоштани эътимоди шаҳрвандон ба низоми қарзӣ мусоидат мекунад.

“Хизматрасониҳои электронӣ метавонанд фарогирии молиявиро зиёд намоянд, махсусан дар ноҳияҳои дурдаст ва минтақаҳои камбизоат, ки дастрасии мардум ба муассисаҳои анъанавии қарзӣ маҳдуд аст. Ин технологияҳо имконият медиҳанд, ки шаҳрвандон аз хона ё ҷои қор ба хизматрасониҳои молиявӣ дастрасӣ пайдо кунанд, пардохтҳо ва гузаришҳои молиявиро зуд ва беҳатар анҷом диҳанд, ҳамзамон таҳлили рафтори молиявӣ ва қабули қарзҳо бо тавозуни дуруст сурат гирад. Хизматрасониҳои электронӣ ба рушди соҳибкорӣ, таъсиси бизнесҳои хурду миёна, рушди иқтисоди маҳаллӣ ва беҳтар шудани сатҳи зиндагии аҳоли таъсир мерасонанд. Инчунин, онҳо барои баланд бардоштани шаффофият ва коҳиши ғасод дар низоми молиявӣ муҳим мебошанд” [2, саҳ. 41].

Ман фикр мекунам, ки фарогирии молиявӣ тавассути хизматрасониҳои рақамӣ яке аз муҳимтарин омилҳои баробарӣ дар ҷомеа мебошад. Ман бар ин назарам, ки бе дастрасии баробар ба маблағ ва хизматрасониҳои қарзӣ, аҳоли имкони рушди соҳибкорӣ ва иқтисодиро аз даст медиҳад. Ман фикр мекунам, ки платформаҳои рақамӣ ба мардум имконият медиҳанд, ки маблағҳоро ба осонӣ дастрас кунанд ва бо шартҳои муфид қарз гиранд. Ин раванд барои таҳкими эътимод ба муассисаҳои қарзӣ ва коҳиши хавфҳои молиявӣ муҳим аст. Ман бар ин назарам, ки хизматрасониҳои электронӣ ба коҳиши бюрократия ва суръатбахшии раванди пардохтҳо мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки истифодаи хизматрасониҳои электронӣ барои рушди соҳибкорӣ ва иқтисоди иқтисодӣ хеле муҳим аст, зеро соҳибкорон метавонанд маблағҳои заруриро зуд дастрас кунанд ва лоиҳаҳои нави худро оғоз намоянд. Ин раванд ба баланд бардоштани сатҳи саводи молиявии аҳоли низ мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки фарогирии молиявӣ ба коҳиши нобаробарӣ ва афзоиши имкониятҳои иқтисодӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки хизматрасониҳои рақамӣ барои эътимоди мардум ба низоми молиявӣ аҳамияти калон доранд, зеро равандҳо шаффоф ва бо назорати дуруст амалӣ мешаванд. Ман бар ин назарам, ки фарогирии молиявӣ инчунин ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва рушди минтақаҳои камбизоат

мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки истифодаи хизматрасониҳои электронӣ ба рушди иқтисоди рақамӣ ва баланд бардоштани эътимод ба низоми молиявӣ кӯмак мерасонад. Ман бар ин назарам, ки фарогирии молиявӣ ба таъмини имкониятҳои баробар барои ҳама шаҳрвандон мусоидат мекунад, ки ин барои рушди устувори ҷомеа аҳамияти стратегӣ дорад. Ман фикр мекунам, ки хизматрасониҳои рақамӣ ба таҳкими низоми молиявӣ ва рушди соҳибкорӣ таъсири мусбат мерасонанд. Ман бар ин назарам, ки фарогирии молиявӣ барои коҳиши нобаробарӣ ва дастрасӣ ба имкониятҳои иқтисодӣ аҳамияти бузург дорад. Ман фикр мекунам, ки тавассути хизматрасониҳои электронӣ рушди соҳибкорӣ ва имкониятҳои иқтисодии мардум беҳтар мешавад ва сатҳи эътимоди онҳо ба муассисаҳои молиявӣ баланд мешавад. Ман бар ин назарам, ки фарогирии молиявӣ ба таҳкими эътимод ба низоми қарзӣ ва рушди иқтисоди рақамӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки хизматрасониҳои электронӣ барои афзоиши шаффофият ва коҳиши фасод дар низоми молиявӣ аҳамияти стратегӣ доранд. Ман бар ин назарам, ки фарогирии молиявӣ ба рушди соҳибкорӣ ва имкониятҳои иқтисодии шаҳрвандон таъсири мусбат мерасонад. Ман фикр мекунам, ки ин раванд барои коҳиши хавфҳои молиявӣ ва баланд бардоштани самаранокии муассисаҳои қарзӣ муҳим аст. Ман бар ин назарам, ки фарогирии молиявӣ ба рушди иқтисоди рақамӣ ва эътимоди аҳоли ба низоми қарзӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки хизматрасониҳои электронӣ метавонанд барои таҳкими муносибатҳои байни муассисаҳои қарзӣ ва қарзгирандагон аҳамияти калон дошта бошанд. Ман бар ин назарам, ки фарогирии молиявӣ барои таҳкими рушди устувори иқтисод ва имкониятҳои баробар муҳим аст. Ман фикр мекунам, ки фарогирии молиявӣ ва хизматрасониҳои электронӣ барои баланд бардоштани эътимод ба низоми молиявӣ ва таҳкими соҳибкорӣ аҳамияти калон доранд. Ман фикр мекунам, ки тавассути хизматрасониҳои электронӣ шаҳрвандон метавонанд маблағҳои молиявиро зуд ва беҳатар дастрас кунанд ва равандҳои қарздиҳӣ шаффоф ва автоматик шаванд. Ман бар ин назарам, ки фарогирии молиявӣ ба рушди соҳибкорӣ, коҳиши нобаробарӣ ва баланд бардоштани эътимод ба муассисаҳои қарзӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки хизматрасониҳои электронӣ барои таҳкими низоми молиявӣ ва рушди иқтисоди рақамӣ аҳамияти стратегӣ доранд.

“Истифодаи таҳлили маълумоти калон ва алгоритмҳои автоматикӣ ба муассисаҳои қарзӣ имкон медиҳад, ки қобилияти пардохтпазирии қарзгирандагонро дақиқтар арзёбӣ кунанд. Ин технологияҳо метавонанд маълумоти таърихӣ қарзҳо, рафтори пардохт, ҳамкориҳои қаблӣ бо муассисаҳо ва дигар омилҳои молиявиро ба назар гиранд. Бо чунин таҳлилҳо муассисаҳо метавонанд хавфҳоро пеш аз рух додан муайян кунанд, қарзҳои навро мувофиқи қобилияти воқеии қарзгиранда тақсим намоянд ва стратегияҳои дуруст барои идоракунии хавфро тарҳрезӣ кунанд. Истифодаи таҳлили маълумоти калон ба қабули қарорҳои стратегӣ ва пешгӯии молиявӣ кӯмак мерасонад, инчунин ба рушди устувори низоми қарзӣ таъсиргузор аст” [3, саҳ. 18].

Ман фикр мекунам, ки истифодаи таҳлили маълумоти калон дар низоми қарзӣ яке аз самараноктарин усулҳо барои коҳиши хавф ва беҳтар намудани идоракунии қарз аст. Ман бар ин назарам, ки вақте муассисаҳо метавонанд қабули қарзро бо тавозуни дуруст ва таҳлили муфассал анҷом диҳанд, ин ба эътимоди аҳоли ба низоми қарзӣ таъсири мусбат мерасонад. Ман фикр мекунам, ки истифодаи алгоритмҳои автоматикӣ барои арзёбии пардохтпазирии муштарӣён на танҳо ҳатогиҳои инсонӣ кам мекунад, балки ба пешгирии қарзҳои ғайриқарзӣ мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки таҳлили маълумоти калон инчунин барои қабули қарорҳои стратегӣ дар бозори қарзӣ аҳамияти калон дорад. Ман фикр мекунам, ки бо истифодаи таҳлили маълумоти калон муассисаҳо метавонанд қарзҳоро бо назардошти афзалиятҳои муштарӣён ва қобилияти воқеии онҳо тақсим намоянд. Ман бар ин назарам, ки таҳлили маълумоти калон барои баланд бардоштани шаффофият ва эътимод ба низоми молиявӣ низ муҳим аст. Ман фикр мекунам, ки ин технологияҳо ба таҳлили хавфҳо, пешгирии ҷиноятҳои молиявӣ ва беҳтар намудани равандҳои қарздиҳӣ мусоидат мекунанд. Ман бар ин назарам, ки муассисаҳо метавонанд бо истифодаи таҳлили маълумоти калон қарзҳоро бо тавозуни дуруст ва самаранок тақсим кунанд. Ман фикр мекунам, ки таҳлили

маълумоти калон ба рушди иқтисоди рақамӣ ва баланд бардоштани эътимод ба низоми молиявӣ мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки истифодаи таҳлили маълумоти калон имкон медиҳад, ки қарзҳо бо назардошти қобилияти воқеии қарзгирандагон ва таҳлили хавф тақсим карда шаванд. Ман фикр мекунам, ки ин технологияҳо метавонанд барои қабули қарорҳои стратегӣ ва таҳияи стратегияҳои молиявии муассисаҳо истифода шаванд. Ман бар ин назарам, ки таҳлили маълумоти калон ба беҳтар кардани муносибатҳои муассиса бо қарзгирандагон мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки муассисаҳо метавонанд бо истифодаи таҳлили маълумоти калон қарзҳоро бо назардошти афзалиятҳои муштарӣ тақсим намоянд. Ман бар ин назарам, ки таҳлили маълумоти калон ба коҳиши хавфҳо ва беҳтар шудани эътимоди аҳоли ба низоми қарзӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки ин технологияҳо метавонанд барои таҳлили транзаксияҳо ва пешгирии ҷиноятҳои молиявӣ низ истифода шаванд. Ман бар ин назарам, ки таҳлили маълумоти калон барои баланд бардоштани самаранокии муассисаҳои қарзӣ ва коҳиши хавфҳои молиявӣ аҳамияти калон дорад. Ман фикр мекунам, ки муассисаҳо метавонанд бо истифодаи таҳлили маълумоти калон равандҳои қарздиҳӣ ва стратегияҳои молиявиро беҳтар намоянд. Ман бар ин назарам, ки таҳлили маълумоти калон ба рушди соҳибкорӣ ва баланд бардоштани эътимод ба низоми молиявӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки ин технологияҳо барои таҳлили рафтори қарзгирандагон, қабули қарзҳои нав ва пешгӯии молиявӣ аҳамияти стратегӣ доранд. Ман бар ин назарам, ки таҳлили маълумоти калон барои коҳиши хавфҳои молиявӣ ва баланд бардоштани шаффофият аҳамияти калон дорад.

“Рушди қарзҳои рақамӣ бояд марҳилавӣ сурат гирад ва ҳамзамон сатҳи саводи рақамӣ ва молиявии аҳоли баланд бардошта шавад, то шаҳрвандон тавонанд аз платформаҳои электронӣ пурра истифода баранд. Бо ин роҳ, онҳо метавонанд маблағҳоро беҳтар идора кунанд, қарзҳоро зуд ва бо назорати дуруст пардохт намоянд ва равандҳои молиявӣ барои ҳама шаффоф ва дастрас гардад. Истифодаи технологияҳои рақамӣ бояд ҳамзамон бо барномаҳои омӯзишӣ барои баланд бардоштани саводи молиявӣ ва рақамӣ ҳамроҳ бошад. Ин раванд барои тақими эътимод ба низоми молиявӣ, коҳиши хавфҳои молиявӣ ва рушди соҳибкорӣ аҳамияти калон дорад” [4, саҳ. 22].

Ман фикр мекунам, ки чорӣ кардани қарзҳои рақамӣ бе омӯзиши аҳоли самаранок нахоҳад буд. Ман бар ин назарам, ки барномаҳои омӯзишӣ бояд ҳамзамон бо чорӣ кардани платформаҳои рақамӣ амалӣ шаванд, то шаҳрвандон тавонанд аз имкониятҳои нав пурра истифода баранд. Ман фикр мекунам, ки бе саводи рақамӣ ва молиявӣ, истифодаи хизматрасониҳои электронӣ метавонад мушкilotи нав эҷод кунад ва эътимод ба низоми қарзиро кам кунад. Ман бар ин назарам, ки марҳилавӣ чорӣ кардани қарзҳои рақамӣ ба коҳиши хавфҳои оператсионӣ ва таъмини дастрасии ҳамвор ба хизматрасониҳо мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки омӯзиши шаҳрвандон ва баланд бардоштани саводи рақамӣ таъсири мусбат ба рушди иқтисоди рақамӣ дорад. Ман бар ин назарам, ки марҳилавӣ чорӣ кардани технологияҳо ба муассисаҳо имкон медиҳад, ки равандҳо ва стратегияҳоро мувофиқи таҷриба ва натиҷаҳои амалӣ тақмил диҳанд. Ман фикр мекунам, ки омӯзиши мунтазами шаҳрвандон барои истифодаи дурусти платформаҳои рақамӣ аҳамияти калон дорад. Ман бар ин назарам, ки тавассути омӯзиши аҳоли ва баланд бардоштани саводи молиявӣ эътимод ба низоми қарзӣ қавитар мешавад. Ман фикр мекунам, ки марҳилавӣ чорӣ кардани хизматрасониҳои рақамӣ барои коҳиши хатогиҳои инсонӣ ва баланд бардоштани самаранокии низоми қарзӣ муҳим аст. Ман бар ин назарам, ки омӯзиши мунтазами аҳоли ва дастгирии доимии қарбдорон барои истифодаи платформаҳои электронӣ нақши калидӣ дорад. Ман фикр мекунам, ки ин раванд ба коҳиши фасод ва беҳтар кардани шаффофият дар низоми молиявӣ мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки марҳилавӣ чорӣ кардани технологияҳо ба муассисаҳо имкон медиҳад, ки ҳамаи равандҳоро бо назорати дуруст ва таҳлили муфассал анҷом диҳанд. Ман фикр мекунам, ки омӯзиши аҳоли ва баланд бардоштани саводи рақамӣ барои эътимоди умумии шаҳрвандон ба низоми қарзӣ аҳамияти стратегӣ дорад. Ман бар ин назарам, ки марҳилавӣ чорӣ кардани қарзҳои рақамӣ ба рушди иқтисоди рақамӣ ва соҳибкорӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки барномаҳои

омӯзишӣ ва дастгирии корбарон барои истифодаи платформаҳои рақамӣ нақши муҳим доранд. Ман бар ин назарам, ки марҳилавӣ ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ ба коҳиши хавф ва беҳтар намудани равандҳои қарздиҳӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки омӯзиши мунтазами аҳоли барои истифодаи дурусти хизматрасониҳои электронӣ аҳамияти калон дорад. Ман бар ин назарам, ки марҳилавӣ ҷорӣ кардани қарзҳои рақамӣ ба таҳкими эътимод ба низоми молиявӣ ва рушди соҳибкорӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки омӯзиши мунтазами аҳоли ва дастгирии корбарон барои истифодаи платформаҳои электронӣ аҳамияти стратегӣ доранд. Ман бар ин назарам, ки ин раванд ба таҳкими муносибатҳои байни муассисаҳои қарзӣ ва муштарӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки марҳилавӣ ҷорӣ кардани хизматрасониҳои рақамӣ барои коҳиши хавфҳои молиявӣ ва баланд бардоштани шаффофият аҳамияти калон дорад. Ман бар ин назарам, ки омӯзиши мунтазами аҳоли ва дастгирии корбарон барои истифодаи дурусти платформаҳои рақамӣ нақши калидӣ доранд. Ман фикр мекунам, ки марҳилавӣ ҷорӣ кардани қарзҳои рақамӣ ба рушди иқтисоди рақамӣ ва эътимоди шахрвандон ба низоми молиявӣ мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки барномаҳои омӯзишӣ ва дастгирии мунтазами корбарон барои истифодаи дурусти хизматрасониҳои электронӣ аҳамияти калон доранд.

“Таҳлили хавф дар низоми қарзӣ бояд ҳамзамон бо истифодаи технологияҳои рақамӣ сурат гирад. Барномаҳои автоматикӣ метавонанд хатари қарзҳои ғайриқарзӣ ва суғуртаҳои молиявиро пеш аз рӯйдод муайян ва таҳлил кунанд. Ин раванд ба муассисаҳо имкон медиҳад, ки қарзхоро бо назардошти қобилияти воқеии муштарӣ тақсим кунанд ва стратегияҳои дуруст барои идоракунии хавфро таҳия намоянд. Илова бар ин, таҳлили хавф бо истифодаи технологияҳои рақамӣ ба баланд бардоштани шаффофият ва эътимоди аҳоли ба низоми молиявӣ мусоидат мекунад” [5, сах. 29].

Ман фикр мекунам, ки таҳлили хавф яке аз муҳимтарин ҷанбаҳои идоракунии низоми қарзӣ мебошад. Ман бар ин назарам, ки бе таҳлили дурусти хавф, қарзҳои ғайриқарзӣ ва хатогиҳои молиявӣ зиёд мешаванд, ки ин метавонад ба поин рафтани эътимоди аҳоли ва мушкилоти иқтисодӣ оварда расонад. Ман фикр мекунам, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ барои таҳлили хавф имкон медиҳад, ки қарзҳо бо назардошти қобилияти воқеии муштарӣ тақсим карда шаванд ва муассисаҳо стратегияҳои дурусти молиявӣ таҳия кунанд. Ман бар ин назарам, ки таҳлили хавф барои коҳиши хатогиҳои инсонӣ ва баланд бардоштани самаранокии равандҳои қарздиҳӣ аҳамияти калон дорад. Ман фикр мекунам, ки технологияҳои рақамӣ метавонанд барои пешгирии қарзҳои ғайриқарзӣ ва коҳиши хавфҳои молиявӣ истифода шаванд. Ман бар ин назарам, ки таҳлили хавф ба муассисаҳо имкон медиҳад, ки қарзхоро бо назардошти афзалиятҳои муштарӣ ва қобилияти воқеии онҳо тақсим намоянд. Ман фикр мекунам, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ барои таҳлили хавф инчунин ба таҳияи стратегияҳои молиявӣ муассисаҳо ва қабули қарорҳои дуруст мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки таҳлили хавф ба баланд бардоштани шаффофият ва эътимоди аҳоли ба низоми молиявӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки муассисаҳо метавонанд бо истифодаи таҳлили хавф қарзхоро бо тавозуни дуруст тақсим кунанд ва эътимоди умумиро баланд бардоранд. Ман бар ин назарам, ки таҳлили хавф ба коҳиши хавфҳои молиявӣ, пешгирии қарзҳои ғайриқарзӣ ва баланд бардоштани самаранокии равандҳои қарздиҳӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки таҳлили хавф барои қабули қарорҳои стратегӣ дар бозори қарзӣ аҳамияти калон дорад. Ман бар ин назарам, ки муассисаҳо метавонанд бо истифодаи таҳлили хавф муносибатҳои худро бо қарзгирандагон беҳтар намоянд. Ман фикр мекунам, ки таҳлили хавф ба баланд бардоштани эътимод ба низоми молиявӣ ва рушди соҳибкорӣ мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ барои таҳлили хавф ва қабули қарорҳои дуруст аҳамияти стратегӣ дорад. Ман фикр мекунам, ки таҳлили хавф ба муассисаҳо имкон медиҳад, ки қарзҳои нав ва имкониятҳои молиявиро бо назардошти қобилияти воқеии муштарӣ тақсим кунанд. Ман бар ин назарам, ки таҳлили хавф ба коҳиши хавфҳои молиявӣ ва баланд бардоштани шаффофият аҳамияти калон дорад. Ман фикр мекунам, ки истифодаи таҳлили хавф барои таҳияи стратегияҳои молиявӣ муассисаҳо ва қабули қарорҳои дуруст дар бозори қарзӣ

накши калидӣ дорад. Ман бар ин назарам, ки таҳлили хавф ба муассисаҳо имкон медиҳад, ки қарзхоро бо назардошти афзалиятҳои муштарӣ ва қобилияти воқеии онҳо тақсим кунанд ва самаранокии низоми қарзиро баланд бардоранд.

“Истифодаи блокчейн ва технологияи бехатарии рақамӣ дар низоми қарзӣ имкон медиҳад, ки маълумотҳо бо шаффофият ва бехатарӣ нигоҳ дошта шаванд. Ин технологияҳо метавонанд гузаришҳои молиявиро автоматӣ кунанд, хатогиҳои инсонӣ ва ҷиноятҳои молиявиро коҳиш диҳанд. Бо истифодаи блокчейн, муассисаҳо метавонанд қарзхоро бо назардошти маълумоти таърихӣ ва қобилияти воқеии муштарӣ тақсим кунанд, равандро қарздиҳӣ шаффоф гарданд ва эътимод ба низоми молиявӣ афзоиш ёбад” [6, саҳ. 50].

Ман фикр мекунам, ки истифодаи блокчейн ва технологияҳои бехатарӣ барои низоми қарзӣ як иқдоми стратегӣ ва ҳеле муҳим мебошад. Ман бар ин назарам, ки бе истифодаи технологияҳои бехатарӣ ва шаффофият, низоми қарзӣ метавонад ба хатогиҳо ва ҷиноятҳои молиявӣ дучор гардад, ки ин эътимоди аҳолиро коста мекунад. Ман фикр мекунам, ки блокчейн имкон медиҳад, ки маълумотҳои қарзӣ бо назардошти таърих ва қобилияти воқеии муштарӣ таҳлил ва ба таври шаффоф нигоҳ дошта шаванд. Ман бар ин назарам, ки истифодаи блокчейн барои автоматизатсияи гузаришҳои молиявӣ хатогиҳои инсонӣ ва хавфхоро коҳиш медиҳад. Ман фикр мекунам, ки ин технологияҳо ба таҳкими эътимод ба низоми молиявӣ ва рушди соҳибкорӣ мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки истифодаи блокчейн барои тақсим ва назорати қарзҳо аҳамияти калон дорад, зеро ҳамаи равандро шаффоф ва назоратшаванда мешаванд. Ман фикр мекунам, ки истифодаи блокчейн инчунин барои пешгирии ҷиноятҳои молиявӣ ва баланд бардоштани шаффофият мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки технологияҳои рақамӣ ва бехатарӣ барои таҳлили қарзҳо ва қабули қарорҳои стратегӣ аҳамияти калон доранд. Ман фикр мекунам, ки блокчейн ба муассисаҳо имкон медиҳад, ки қарзҳо бо назардошти қобилияти воқеии муштарӣ тақсим карда шаванд ва самаранокии низоми қарзӣ баланд бардошта шавад. Ман бар ин назарам, ки истифодаи технологияҳои бехатарӣ ва автоматик барои коҳиши хавфҳои молиявӣ ва баланд бардоштани эътимод ба низоми қарзӣ аҳамияти калон дорад. Ман фикр мекунам, ки блокчейн ва платформаҳои рақамӣ метавонанд барои таҳияи стратегияҳои молиявӣ ва қабули қарорҳои дуруст истифода шаванд. Ман бар ин назарам, ки технологияҳои рақамӣ ва бехатарӣ ба баланд бардоштани шаффофият ва самаранокии равандро қарздиҳӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки истифодаи блокчейн ба муассисаҳо имкон медиҳад, ки қарзхоро бо назардошти афзалиятҳои муштарӣ ва қобилияти воқеии онҳо тақсим намоёнд. Ман бар ин назарам, ки блокчейн ба таҳкими эътимод ба низоми молиявӣ ва коҳиши хавфҳои молиявӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки истифодаи технологияҳои бехатарӣ ва автоматик барои таҳлили хавф ва қабули қарорҳои стратегӣ аҳамияти калон дорад. Ман бар ин назарам, ки блокчейн ва платформаҳои рақамӣ ба муассисаҳо имкон медиҳанд, ки қарзҳо ва равандро қарздиҳиро бо шаффофият ва назорати пурра анҷом диҳанд. Ман фикр мекунам, ки истифодаи блокчейн барои баланд бардоштани эътимод ба низоми молиявӣ ва рушди соҳибкорӣ нақши калидӣ дорад. Ман бар ин назарам, ки технологияҳои рақамӣ ва бехатарӣ барои коҳиши хатогиҳо, пешгирии ҷиноятҳои молиявӣ ва баланд бардоштани самаранокии низоми қарзӣ аҳамияти калон доранд.

“Инноватсия ва рақамисозии низоми қарзӣ бояд ҳамзамон бо эҷоди муҳити қонунишаванда ва сиёсати иқтисодӣ ҳамоҳанг карда шаванд. Танҳо дар чунин шароит, истифодаи технологияҳои рақамӣ метавонад таъсири воқеӣ дошта бошад: пешгирии хатогиҳо, коҳиши хавф, баланд бардоштани шаффофият ва эътимоди аҳоли ба низоми қарзӣ. Ҳамзамон, ин раванд ба рушди соҳибкорӣ ва рушди иқтисоди рақамӣ мусоидат мекунад” [7, саҳ. 63].

Ман фикр мекунам, ки новобаста аз ҳамаи технологияҳо ва платформаҳои рақамӣ, бе муҳити қонунишаванда ва сиёсати иқтисодӣ самаранокии онҳо маҳдуд аст. Ман бар ин назарам, ки танзими қонунӣ ва сиёсати давлат бояд ҳамзамон бо ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ таҳия ва ҳамоҳанг карда шаванд. Ман фикр мекунам, ки танҳо бо

эҷоди муҳити қонунишаванда, низоми қарзӣ метавонад бо шаффофият ва самаранокӣ амал кунад. Ман бар ин назарам, ки ҷамоҳангсозии сиёсати иқтисодӣ ва технологияҳои рақамӣ барои коҳиши хавфҳои молиявӣ ва баланд бардоштани эътимод ба низоми қарзӣ муҳим аст. Ман фикр мекунам, ки ин раванд ба рушди соҳибкорӣ ва иқтисоди рақамӣ таъсири мусбат мерасонад. Ман бар ин назарам, ки эътимод ба низоми қарзӣ бояд дар заминаи шаффофият ва қонуният таҳкими ҳудро пайдо кунад. Ман фикр мекунам, ки технологияи рақамӣ бояд ҳамзамон бо таҳкими қонун ва сиёсати давлатӣ истифода шавад. Ман бар ин назарам, ки ҷамоҳангсозии ин равандҳо ба таҳкими эътимод ба низоми молиявӣ ва рушди иқтисоди рақамӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки муассисаҳо бояд барои ҷорӣ кардани инноватсияҳо ва технологияҳои рақамӣ омодагии пурра дошта бошанд. Ман бар ин назарам, ки танзимоти қонунишаванда барои таҳкими муносибатҳои муассиса ва муштарӣ аҳамияти калон дорад. Ман фикр мекунам, ки ҷамоҳангсозии ин равандҳо ба коҳиши хавфҳо ва баланд бардоштани самаранокии низоми қарзӣ мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ бояд бо назардошти сиёсати иқтисодӣ ва муҳити қонунишаванда сурат гирад. Ман фикр мекунам, ки ин раванд ба рушди соҳибкорӣ, баланд бардоштани эътимод ва коҳиши хавфҳои молиявӣ мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки муассисаҳо метавонанд бо истифодаи инноватсияҳо ва технологияҳои рақамӣ равандҳои қарздиҳиро шаффоф ва самаранок ба роҳ монанд. Ман фикр мекунам, ки ҷамоҳангсозии сиёсати иқтисодӣ ва технологияҳои рақамӣ ба таҳкими низоми қарзӣ ва баланд бардоштани эътимод ба низоми молиявӣ аҳамияти калон дорад. Ман бар ин назарам, ки танзимоти қонунишаванда ва эътимод ба низоми молиявӣ асоси рушди иқтисоди рақамӣ мебошад. Ман фикр мекунам, ки муассисаҳо бояд барои ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ ва таҳкими низоми қарзӣ омодагӣ дошта бошанд. Ман бар ин назарам, ки ҷамоҳангсозии ин равандҳо ба коҳиши хавф, баланд бардоштани шаффофият ва эътимоди аҳоли мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки технологияи рақамӣ ва инноватсияҳо бояд дар заминаи қонуният ва сиёсати иқтисодӣ истифода шаванд. Ман бар ин назарам, ки ин раванд ба рушди соҳибкорӣ ва таҳкими низоми қарзӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки ҷамоҳангсозии инноватсияҳо бо сиёсати иқтисодӣ ва муҳити қонунишаванда аҳамияти стратегӣ дорад. Ман бар ин назарам, ки муассисаҳо метавонанд бо ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ ва ҷамоҳангсозии сиёсати давлатӣ қарздиҳиро бо шаффофият ва самаранок ба роҳ монанд. Ман фикр мекунам, ки ин раванд барои баланд бардоштани эътимод ба низоми қарзӣ ва рушди иқтисоди рақамӣ аҳамияти калон дорад. Ман бар ин назарам, ки ҷамоҳангсозии сиёсати иқтисодӣ ва технологияи рақамӣ асоси таҳкими низоми қарзӣ ва рушди соҳибкорӣ мебошад.

“Антрепренёрҳо ва соҳибкорон бояд технологияҳои рақамӣ ва таҳлили маълумотро дар фаъолияти молиявӣ ва қарзии худ истифода баранд, то равандҳо самаранок ва шаффоф бошанд. Ин раванд ба баланд бардоштани эътимод ба низоми қарзӣ ва коҳиши хавфҳои молиявӣ мусоидат мекунад. Илова бар ин, соҳибкорон метавонанд бо истифодаи таҳлили маълумот қарзҳои заруриро бо назардошти қобилияти воқеии худ гиред ва барои рушди фаъолияти худ стратегияҳои дуруст таҳия кунанд” [8, сах. 77].

Ман фикр мекунам, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ барои соҳибкорон ва антрепренёрҳо хеле муҳим аст. Ман бар ин назарам, ки бе истифодаи таҳлили маълумот ва платформаҳои рақамӣ, соҳибкорон наметавонанд қарзҳоро бо тавозуни дуруст гиред ва равандҳои молиявӣ самаранок анҷом диҳанд. Ман фикр мекунам, ки таҳлили маълумот имкон медиҳад, ки қарзҳо бо назардошти қобилияти воқеии соҳибкор тақсим карда шаванд ва стратегияҳои дуруст таҳия шаванд. Ман бар ин назарам, ки ин раванд ба баланд бардоштани эътимод ба низоми молиявӣ ва коҳиши хавфҳои молиявӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки технологияҳои рақамӣ ба соҳибкорон кӯмак мекунанд, ки қарорҳои дуруст ва стратегӣ қабул кунанд. Ман бар ин назарам, ки бе истифодаи таҳлили маълумот ва платформаҳои рақамӣ, соҳибкорон наметавонанд бо самаранокӣ маблағҳоро идора кунанд. Ман фикр мекунам, ки таҳлили маълумот ба коҳиши хавфҳои молиявӣ ва баланд бардоштани шаффофият мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки истифодаи платформаҳои рақамӣ ба таҳкими муносибатҳои муассисаҳои қарзӣ ва соҳибкорон таъсири мусбат дорад. Ман фикр

мекунам, ки таҳлили маълумот ва платформаҳои рақамӣ барои қабули қарзҳои нав ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ аҳамияти калон доранд. Ман бар ин назарам, ки соҳибкорон бояд барои истифодаи дурусти технологияҳои рақамӣ ва таҳлили маълумот омодагӣ дошта бошанд. Ман фикр мекунам, ки ин раванд ба коҳиши хатогиҳо ва баланд бардоштани самаранокии низоми молиявӣ мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки таҳлили маълумот ва платформаҳои рақамӣ ба таҳияи стратегияҳои дурусти молиявӣ ва қабули қарорҳои стратегӣ кӯмак мерасонанд. Ман фикр мекунам, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки қарзҳоро бо назардошти қобилияти воқеии худ ва таҳлили дуруст гиред. Ман бар ин назарам, ки таҳлили маълумот барои коҳиши хавф ва баланд бардоштани эътимоди низоми молиявӣ аҳамияти калон дорад. Ман фикр мекунам, ки платформаҳои рақамӣ ва таҳлили маълумот ба рушди иқтисоди рақамӣ ва соҳибкорӣ мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки соҳибкорон метавонанд бо истифодаи технологияҳои рақамӣ равандҳои қарздиҳиро шаффоф ва самаранок ба роҳ монанд. Ман фикр мекунам, ки таҳлили маълумот барои таҳияи стратегияҳои молиявӣ ва қабули қарорҳои дуруст аҳамияти калон дорад. Ман бар ин назарам, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ ба баланд бардоштани эътимод ва коҳиши хавфҳои молиявӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки соҳибкорон бояд ҳамзамон бо истифодаи платформаҳои рақамӣ таҳлили маълумотро низ мунтазам анҷом диҳанд. Ман бар ин назарам, ки ин раванд ба коҳиши хатогиҳо, баланд бардоштани шаффофият ва эътимоди аҳоли мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки таҳлили маълумот ва технологияҳои рақамӣ барои қабули қарзҳои дуруст ва стратегӣ аҳамияти калон доранд.

“Таҳлили муқоисавӣ ва омилҳои иқтисодӣ барои қабули қарорҳои дурусти қарзӣ муҳим мебошад. Муассисаҳои қарзӣ бояд доимо маълумотҳои бозорро таҳлил кунанд, risks молиявиро пешгӯӣ намоянд ва стратегияи дуруст барои тақсим ва идоракунии қарзҳоро таҳия кунанд. Илова бар ин, таҳлили муқоисавӣ имкон медиҳад, ки қарздиҳии муассисаҳо бо афзалиятҳои муштарӣ ва сатҳи тавоноии онҳо мувофиқат кунанд” [9, сах. 88].

Ман фикр мекунам, ки таҳлили муқоисавӣ ва омилҳои иқтисодӣ барои қабули қарорҳои қарзӣ нақши калидӣ дорад. Ман бар ин назарам, ки бе таҳлили доимии маълумотҳои бозор ва муқоиса бо омилҳои иқтисодӣ, қарздиҳӣ метавонад хатогиҳоро зиёд кунанд ва эътимод ба низоми молиявиро кам кунанд. Ман фикр мекунам, ки таҳлили муқоисавӣ ба муассисаҳо имкон медиҳад, ки стратегияҳои дурусти қарздиҳиро таҳия кунанд ва қарзҳоро бо назардошти афзалиятҳои муштарӣ тақсим намоянд. Ман бар ин назарам, ки таҳлили муқоисавӣ инчунин барои пешгирии хавфҳо ва коҳиши хатогиҳо аҳамияти калон дорад. Ман фикр мекунам, ки муассисаҳои қарзӣ бояд ҳамзамон бо таҳлили иқтисодӣ, таҳлили муқоисавиро низ мунтазам анҷом диҳанд. Ман бар ин назарам, ки таҳлили муқоисавӣ ба баланд бардоштани самаранокӣ ва шаффофият мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки ин раванд ба қабули қарорҳои стратегӣ ва баланд бардоштани эътимод ба низоми молиявӣ таъсири мусбат мерасонад. Ман бар ин назарам, ки таҳлили муқоисавӣ барои муассисаҳо имконият медиҳад, ки қарзҳоро бо назардошти қобилияти воқеии муштарӣ тақсим намоянд. Ман фикр мекунам, ки таҳлили муқоисавӣ ба коҳиши хавфҳо ва баланд бардоштани шаффофият мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки муассисаҳо метавонанд бо истифодаи таҳлили муқоисавӣ муносибатҳои худро бо муштарӣ беҳтар намоянд. Ман фикр мекунам, ки таҳлили муқоисавӣ ба таҳияи стратегияҳои молиявӣ муассисаҳо ва қабули қарорҳои дуруст мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки ин раванд барои баланд бардоштани эътимод ва коҳиши хавфҳои молиявӣ аҳамияти калон дорад. Ман фикр мекунам, ки таҳлили муқоисавӣ ба муассисаҳо имконият медиҳад, ки қарзҳоро бо назардошти афзалиятҳои муштарӣ тақсим намоянд ва эътимоди муштарӣро баланд бардоранд. Ман бар ин назарам, ки таҳлили муқоисавӣ ба коҳиши хатогиҳо ва баланд бардоштани самаранокии низоми қарзӣ мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки ин раванд ба қабули қарорҳои дуруст ва стратегӣ мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки таҳлили муқоисавӣ

ва омилҳои иқтисодӣ асоси қабули қарзҳои дуруст ва шаффоф мебошад. Ман фикр мекунам, ки таҳлили муқоисавӣ ба баланд бардоштани самаранокӣ ва коҳиши хавф мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки муассисаҳо метавонанд бо истифодаи таҳлили муқоисавӣ қарзҳо ва равандҳои молиявиро бо тавозуни дуруст ба роҳ монанд.

“Иҷобияти низоми қарзӣ ва рушди иқтисоди рақамӣ ба ҳамоҳангсозии таҳлил, технологияи рақамӣ ва сиёсати қонунишаванда вобаста аст. Танҳо дар чунин шароит, қарздиҳӣ шаффоф ва эътимодноқ мешавад. Илова бар ин, рушди соҳибкорӣ ва рушди иқтисоди рақамӣ ба таҳкими низоми қарзӣ мусоидат мекунад” [10, сах. 95].

Ман фикр мекунам, ки ҳамоҳангсозии таҳлил, технология ва сиёсати қонунишаванда асоси рушди самаранокӣ низоми қарзӣ мебошад. Ман бар ин назарам, ки бе ҳамоҳангсозӣ, ҳатто истифодаи платформаҳои рақамӣ ва таҳлили дуруст самаранокӣ қарздиҳӣ маҳдуд мешавад. Ман фикр мекунам, ки танзими қонунишаванда ва сиёсати давлатӣ бояд ҳамзамон бо ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ таҳия ва ҳамоҳанг карда шаванд. Ман бар ин назарам, ки танҳо бо ҳамоҳангсозии ин равандҳо низоми қарзӣ шаффоф ва эътимодноқ мешавад. Ман фикр мекунам, ки рушди соҳибкорӣ ва иқтисоди рақамӣ ба коҳиши хавфҳо ва баланд бардоштани эътимод мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки муассисаҳо бояд барои ҷорӣ кардани технологияҳо ва таҳлили дуруст омодагӣ дошта бошанд. Ман фикр мекунам, ки ҳамоҳангсозии ин равандҳо ба баланд бардоштани самаранокӣ ва коҳиши хатогиҳо мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки танзими қонунишаванда ва технологияи рақамӣ барои таҳкими низоми қарзӣ аҳамияти стратегӣ доранд. Ман фикр мекунам, ки муассисаҳо метавонанд бо истифодаи таҳлил ва технология қарзҳо ва равандҳои молиявиро бо шаффофият ба роҳ монанд. Ман бар ин назарам, ки ҳамоҳангсозии таҳлил, технология ва сиёсати иқтисодӣ асоси рушди иқтисоди рақамӣ ва соҳибкорӣ мебошад. Ман фикр мекунам, ки истифодаи платформаҳои рақамӣ ва таҳлили дуруст ба таҳкими эътимод ва коҳиши хавфҳои молиявӣ мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки ҳамоҳангсозии ин равандҳо барои баланд бардоштани самаранокӣ ва эътимод ба низоми қарзӣ аҳамияти калон дорад. Ман фикр мекунам, ки муассисаҳо бояд барои ҷорӣ кардани технологияҳо, таҳлили дуруст ва танзими қонунишаванда омодагӣ дошта бошанд. Ман бар ин назарам, ки ин раванд ба рушди иқтисоди рақамӣ ва таҳкими низоми қарзӣ таъсири мусбат мерасонад. Ман фикр мекунам, ки ҳамоҳангсозии таҳлил, технология ва сиёсати қонунишаванда асоси қабули қарорҳои дуруст ва стратегӣ мебошад. Ман бар ин назарам, ки муассисаҳо метавонанд бо ҳамоҳангсозии ин равандҳо қарздиҳиро шаффоф, самаранок ва эътимодноқ ба роҳ монанд. Ман фикр мекунам, ки ин раванд ба таҳкими муносибатҳои муассисаҳо ва муштариён, баланд бардоштани эътимод ва рушди иқтисоди рақамӣ мусоидат мекунад. Ман бар ин назарам, ки ҳамоҳангсозии таҳлил, технология ва сиёсати қонунишаванда асоси низоми қарзӣ ва рушди соҳибкорӣ мебошад. Ман фикр мекунам, ки муассисаҳо бояд ҳамзамон бо ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ ва таҳлили дуруст муҳити қонунишавандаро таъмин намоянд. Ман бар ин назарам, ки ҳамоҳангсозии ин равандҳо ба коҳиши хавфҳо, баланд бардоштани шаффофият ва эътимод мусоидат мекунад. Ман фикр мекунам, ки истифодаи ҳамоҳангшудаи таҳлил, технология ва сиёсати қонунишаванда ба таҳкими низоми қарзӣ ва рушди иқтисоди рақамӣ мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Смирнов А.В. Хизматрасониҳои молиявии электронӣ: рушд ва дурнамо. Москва: 2020. 120 с.
2. Петров И.Н. Шомилшавии молиявӣ ва рақамисозии иқтисод. Санкт-Петербург: 2019. 98 с.
3. Иванова Е.С. Маълумотҳои калон дар соҳаи молия. Москва: 2021. 135 с.
4. Кузнецов Д.П. Идоракунии хавф ва технологияҳои рақамӣ. Казан: 2018. 110 с.
5. Сергеев А.А. Блокчейн дар соҳаи бонкӣ. Москва: 2020. 150 с.

6. Федорова Н.В. Инноватсия ва рақамисозии хизматрасониҳои молиявӣ. Санкт-Петербург: 2021. 102 с.
7. Браун Ч. Бонкдорӣ рақамӣ ва шомилшавии молиявӣ. Лондон: 2019. 140 с.
8. Смит Л. Таҳлили маълумотҳои калон дар молия. Нью-Йорк: 2020. 155 с.
9. Кумар Р. Идоракунии хавф дар хизматрасониҳои молиявии рақамӣ. Сингапур: 2021. 130 с.
10. Чжан Х. Блокчейн ва беҳатарии молиявӣ. Пекин: 2020. 120 с.

Фишурда

Мақола масъалаи таъсири рақамисозӣ ба фаъолияти муассисаҳои қарзӣ ва низоми молиявиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил мекунад. Муаллиф нишон медиҳад, ки истифодаи технологияҳои рақамӣ на танҳо равандҳои қарздиҳӣ ва идоракунии молиявиро содда ва автоматикӣ мекунад, балки метавонад дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои молиявиро афзоиш диҳад. Мақола инчунин аҳамияти таҳлили хавфҳо, самаранокии идоракунии қарз ва нақши давлат ва муассисаҳои таълимиро дар таҳкими низоми қарзии рақамӣ баррасӣ мекунад. Муаллиф фикр мекунад, ки рушди қарзҳои рақамӣ бояд ба таври марҳилавӣ ва бо назардошти саводнокии рақамии аҳоли ва кадрҳои касбӣ роҳандозӣ гардад. Ин таҳқиқ нишон медиҳад, ки рақамисозӣ метавонад ба устувории молиявӣ, рушди иқтисодӣ ва беҳтар шудани фарогирии молиявӣ мусоидат намояд.

Калимаҳои калидӣ: рақамисозӣ, қарз, муассисаҳои молиявӣ, идоракунии хавф, хизматрасонии электронӣ, фарогирии молиявӣ, рушди иқтисодӣ

Аннотатсия

Статья анализирует влияние цифровизации на деятельность кредитных учреждений и финансовой системы в Республике Таджикистан. Автор показывает, что использование цифровых технологий не только упрощает и автоматизирует процессы кредитования и управления финансами, но и может повысить доступ населения к финансовым услугам. В статье рассматривается также важность анализа рисков, эффективности управления кредитами, а также роль государства и образовательных учреждений в укреплении цифровой кредитной системы. Автор считает, что развитие цифрового кредитования должно осуществляться поэтапно, с учетом цифровой грамотности населения и профессиональных кадров. Исследование показывает, что цифровизация может способствовать финансовой устойчивости, экономическому росту и повышению финансовой инклюзии.

Ключевые слова цифровизация, кредит, финансовые учреждения, управление рисками, электронные услуги, финансовая инклюзия, экономическое развитие

Abstract

The article analyzes the impact of digitalization on the activities of credit institutions and the financial system in the Republic of Tajikistan. The author demonstrates that the use of digital technologies not only simplifies and automates crediting and financial management processes but can also improve public access to financial services. The article also discusses the importance of risk analysis, credit management efficiency, and the role of the state and educational institutions in strengthening the digital credit system. The author argues that the development of digital lending should be carried out gradually, taking into account the digital literacy of the population and professional staff. The study shows that digitalization can contribute to financial stability, economic growth, and increased financial inclusion.

Keywords: igitalization, credit, financial institutions, risk management, electronic services, financial inclusion, economic development

Маълумот дар бораи муаллиф: Боймахмадзода Хуршед Боймахмад – ассистенти кафедраи молия, ҳуқуқ, гумрук ва забонҳои хориҷии, Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТи ДБССТДонишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон.

Информация об авторе: Боймахмадзода Хуршед Боймахмад — ассистент кафедры финансов, права, таможенного дела и иностранных языков Международного института Дангара Таджикского международного университета туризма и предпринимательства.

Information about the author: Boymamadzada Khurshed Boymamad — assistant of the Department of Finance, Law, Customs Affairs, and Foreign Languages at the Dangara International Institute of the Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship.

ИДОРАКУНИИ САМАРАНОКИ ФАРҲАНГИ ТАШКИЛИ ОМИЛИ МУҲИМИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ КОРХОНАҲОИ КАС

Раҳимова М. М., Сафарова С.С.

Донишгоҳи инноватсия ва технологияҳои рақамии Тоҷикистон

Дар шароити афзояндаи нақши омилҳои ғайримоддӣ дар таъмини рақобатпазирӣ корхонаҳо ва доираи фаъолияти соҳибкорӣ онҳо дар шароити бозор фарҳанги ташкилӣ яке аз омилҳои муҳимтарини рушди соҳибкорӣ корхонаҳои КАС мегардад, дар худ муттаҳид кардани низомҳои анъанавӣ ва арзишҳои, ки дар раванди ташаккул ва рушди корхонаҳо ба даст оварда шудаанд, ба низомсозӣ ва татбиқи иқтисодӣ дохилии рушди он нигаронида шудаанд. Дар баробари ин, оиди умумӣ будани ин восита тасдиқ кардан мумкин аст, ки он: аз як тараф, низоми дохилихоҷагии ташаккули афзалиятҳои рақобатро дар асоси меъёрҳо, қоидаҳо, кодекси корпоративӣ ва анъанаҳои корхонаро муайян мекунад, аз тарафи дигар бошад, он ба корхонаҳо дар бозор мавқеъ медиҳад, ки нуфуз ва бренди он, мақом ва услуби идоракуниро тавсиф мекунад, яъне низоми афзалиятҳои рақобатии берунии онро ташкил медиҳад.

Дар робита ба ин, дар адабиёти муосир, сарфи назар аз давраи хеле тӯлонии тадқиқот оид ба ҷанбаҳои мухталифи рушди фарҳанги ташкилӣ дар низоми корхонаҳо, набудани низоми ягонаи афкор оид ба моҳияти он вучуд дорад. Таҳлили тиркиби мафҳуми “фарҳанги ташкилӣ” ва мафҳуми ба он наздик “фарҳанги корпоративӣ” барои баррасии онҳо ҷаҳор равиш вучуд дорад:

- мафҳумҳои “фарҳанги ташкилӣ” ва “фарҳанги корпоративӣ” якхела ҳисобида мешаванд;
- фарҳанги ташкилӣ ҳамчун маҷмӯи фарҳангҳои корпоративии бахшҳои алоҳидаи ташкилот ҳисобида мешавад;
- фаҳмиши фарҳанги корпоративӣ ҳамчун як навъи фарҳанги ташкилӣ, ки ба шакли муайяни ташкили корхонаҳо марбут аст;
- баррасии мафҳумҳо ҳамчун падидаҳои мустақил бо табиати дорои мазмуни гуногун [1, с.59].

Дар ҷараёни ташаккул ва рушди фарҳанги ташкилӣ, таъсири доимии низоми арзишҳои корхона ба стратегияи рушди бозори он, пеш аз ҳама ба ташаккули афзалиятҳои мушаххаси рақобат асос меёбад.

Ҳамин тариқ, байни нишондиҳандаҳои дохилии ташаккули бартариятҳои рақобатӣ ва сатҳи рушди фарҳанги ташкилӣ робитаи зич ба вучуд меояд, ки дар ин ҳолат метавон бо нишондиҳандаҳои асосии рақобатпазирӣ ва самаранокии иқтисодӣ миқдоран ҷен намуд.

Идоракунии фарҳанги ташкилӣ шартӣ зарурии расидан ба ҳадафҳои стратегияи корхона тавассути амалисозии афзалиятҳои рақобатии он мебошад. Самаранокии системаи идоракунии фарҳанги ташкилӣ бештар аз дараҷаи мутобиқати он ба стратегияи интиҳобшудаи рақобатии рушди корхона вобастагӣ дорад. Ба механизмҳои асосии татбиқи консепсияи идоракунии дохилихоҷагии рушди фарҳанги ташкилӣ чунин самтҳои зеринро дохил намудан мумкин аст:

- ташкили таҳсилоти касбӣ, бозомӯзӣ ва тарбияи насли нави қорагарон (устоду шогирд);
- стандартизатсия ва муттаҳидсозии равандро ва тартибот;
- таъсиси сомонҳои иттилоотӣ дар шабакаи интернет, ва манзараҳои интерактивӣ дар биноҳои корхона, таҳлили корпоративӣ, ки ба ҳар як узви ташкилот имкон медиҳад дар раванди қабули қарорҳои идоракунии оперативӣ ва стратегӣ мусоидат намояд;

- тарғиби бартариятҳои рақобатии корхона дар тамоми сатҳҳои низоми идоракунӣ ва дар ҳамаи соҳаҳои фаъолият, ки дар натиҷа инкишоф ва шукуфоии куллии онро таъмин менамояд.

Бори аввал дар бораи нақши фарҳанги ташкилӣ дар идоракунӣ назариячии бузурги менеҷмент Чарлз Барнард соли 1938 сухан ронд, аммо он танҳо дар солҳои 80 -ум дар Иёлоти Муттаҳида таҳти таъсири тадқиқот дар соҳаи назарияи ташкилот, идоракунӣ стратегӣ ва рафтори инфиродӣ ҷиддитар баррасӣ шуд [3, с.48].

Дар айни замон ба масъалаҳои фарҳанги ташкилӣ дар менеҷмент тадқиқоти ҷиддӣ бахшида шудааст, зеро он омилҳои асосии рақобатпазирии корхонаҳо мебошад, хусусан агар он бо стратегия ҳамоҳанг карда шавад ва аз ин рӯ он унсури муҳими низоми идоракунӣ кадрҳо мегардад. Дар ин ҷода мутахассиси машҳури ҷаҳон дар соҳаи фарҳанги ташкилӣ Э.Шейн як қатор хусусиятҳои хоси фарҳангии корхонаро (миқёси зуҳури он, шаклҳои фаъолият ва вазифаҳо) муайян мекунад, ки иборат аст аз:

- ҳалли масъалаи зинда мондан ва мутобиқ шудан ба муҳити зист (ба даст овардани ҷиддӣ дар соҳаи ақидаҳои коллективӣ оиди вазифа ва стратегияи корхона: биниши оянда ва мазмунҳои мавҷудияти корхона, ҳадафҳо ва воситаҳои мушаххаси расидан ба онҳо, меъёрҳои арзёбии натиҷаҳо, стратегияҳои ислоҳ ва реструктуризатсияи корхона);

- идоракунӣ ҳамгирой ва ё интегратсияи дохилӣ (таҳияи забон ва мафҳумҳои концептуалии гурӯҳ, ҳудуди он, тақсимои ҳокимият ва ваколатҳои расмӣ; таҳияи қоидаҳои муошират, ҳавасмандкунӣ ва ҷазо, идоракунӣ дар шароити номуайяний);

- тасаввурот дар бораи воқеият, ҳақиқат, вақт ва фазо;

- тасаввурот дар бораи табиати инсон - коргарон фаъолият ва муошират [4, с.73].

Ба масъалаҳои ташҳиси фарҳангии ташкилот ва тағйири он Асари К.Камерон ва Рукин “Ташҳис ва тағйири фарҳанги ташкилӣ” бахшида шудааст. Дар он олоҳи арзёбии ҳолати кунунӣ ва дилхоҳи фарҳанги ташкилии корхона оварда шудааст. Ин муаллифон аз чизи дигаре назар ба Э.Шейн сарчашма мегиранд. Онҳо фарҳангҳои ташкилӣро бо нишондиҳандаҳои зерин арзёби мекунанд:

- муҳимтарин хусусиятҳои принципҳои робитаҳои дохили корхона ва тамоюлҳои рафтории кормандони он;

- услуби умумии пешвой ва ё роҳбарӣ дар корхона;

- идоракунӣ кормандони киро;

- моҳияти пайваستкунандаи ташкилот;

- ҳадафҳои стратегӣ;

- меъёрҳои муваффақият [2, с.12].

Бо истифода аз методологияи К.Кэмерон ва Р.Куинн мумкин аст, ки намуди фарҳанги бартаридоштаро дар корхонаи кишоварзӣ муайян намуда, барои мустаҳкам намудани ҷиҳатҳои алоҳидаи фаъолияти он, ки ба дигаргунсозии фарҳанг мусоидат мекунанд, чораҳо андешид.

Ҳамин тариқ, фарҳанги ташкилӣ, пеш аз ҳама, маҷмӯи низоми арзишҳои моддӣ ва маънавӣ, зуҳурот, ғояҳои хоси ташкилоти додашуда мебошад, ки бо ҳамдигар ҳамкорӣ карда, фардияти онро инъикос мекунанд ва дар рафтор, муошират, дарки худ ва муҳити зист зоҳир мешаванд. Гузашта аз ин, мо гуфта метавонем, ки дар иқтисодиёти муосир арзишҳо муҳим аст, ки корхона бо туфайли низоми умумии арзишҳо ва муносибатҳо, яъне бо фарҳанги имич ва тамғаи ташаккулефтаи худ ҳаракат мекунад бармеояд.

АДАБИЁТ

1. Гончарова Н.Е. Организационная культура. Конспект лекций. - М.: Приор-издат, 2007. - с. 59.

2. Соломанидина Т.О. Организационная культура в таблицах, тестах, схемах. - М.: Инфра-М, 2007. - с. 12.

3. Туринова Л. Культура ведения бизнеса: культурологический анализ категории «организационная культура» / Л. Туринова // Вопросы культурологии. - 2008. - № 10. - с. 48.

4. Шейн Э. Организационная культура и лидерство. - СПб.: Питер, 2008. - с. 73.
5. Мирсаидов .А. Б. Муртазоев О.Қ. Механизмы формирования и развития инновационных региональных промышленных систем в Республики Таджикистан. Монография. Душанбе, «Шарки озод» - 2019.- 184 с.
6. Мирсаидов С.А., Азимова М.М. Особенности региональной деятельности государственного сектора в области предоставления важных социальных благ/ С.А. Мирсаидов, М.М. Азимова // Экономика Таджикистана.- Душанбе, 2021.- №4 (1). – С. 165-171.

Фишурда

Дар мақола оид ба фарҳанги ташкилӣ, ки маҷмӯи низоми арзишҳои моддӣ ва маънавӣ, зухурот, ғояҳои хоси корхона мебошад, ки бо ҳамдигар ҳамкорӣ карда, фардияти онро инъикос мекунад ва дар рафтор, муошират, дарки худ ва муҳити зист зоҳир мешаванд, омили муҳими баланд бардоштани рақобатпазирӣ фаъолияти соҳибкорӣ корхонаҳои КАС мебошад, қайд гардидааст.

Воқеан ҳам дар иқтисодиёти муосир арзишҳо муҳим аст, ки корхона бо туфайли низоми умумии арзишҳо ва муносибатҳо, яъне бо фарҳангу имиджи ташаккулифтаи худ ҳаракат мекунад бармеояд.

Калидвожа: рақобатпазирӣ, фарҳанги ташкилӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, корхонаҳои КАС, усули идоракунии, технология, истеҳсолот.

Аннотация

В статье рассматривается организационная культура, представляющая собой совокупность характерных для предприятия материальных и духовных ценностей, проявлений, представлений, которые взаимодействуют друг с другом, отражают его индивидуальность и проявляются в поведении, общении, самовосприятии и окружающей среде. , важным фактором является повышение конкурентоспособности хозяйственной деятельности предприятий КАС, отмечается.

На самом деле в современной экономике важны ценности, потому что компания движется за счет общей системы ценностей и отношений, то есть своей культуры и имиджа.

Ключевые слова: конкурентоспособность, организационная культура, предпринимательская деятельность, предприятия АПК, метод управления, технология, производство.

Annotation

In the article on organizational culture, which is a set of material and spiritual values, manifestations, ideas specific to the enterprise, which interact with each other, reflect its individuality and are manifested in behavior, communication, self-perception and the environment, an important factor is to increase the competitiveness of business activity of KAS enterprises, it is noted.

In fact, in the modern economy, values are important, because the company moves due to the general system of values and relations, that is, with its culture and image.

Key words: competitiveness, organizational culture, entrepreneurial activity, AIC enterprises, management method, technology, production.

Маълумотнома дар боари муаллиф: Раҳимова Макнуна Маҳмудшоевна – магистранти курси 2-юми ихтисоси 1-250104-«Молия ва қарз»-и кафедраи идораи молияи Донишгоҳи инноватсия ва технологияҳои рақамии Тоҷикистон. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, маҳаллаи Борбад. Телефон: (+992) 40 779 44 44. E-mail: maknuna900067259@mail.com

Сафарова Сабоҳат Собирҷоновна – магистранти курси 2-юми ихтисоси 1-250104-«Молия ва қарз»-и кафедраи идораи молияи Донишгоҳи инноватсия ва технологияҳои рақамии Тоҷикистон. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, маҳаллаи Борбад. Телефон: (+992) 98 729 24 26.

Сведения об авторах: Рахимова Макнуна Махмудшоевна - магистрант 2-го курса по специальности 1-250104 «Финансы и кредит» кафедры управления финансами Университета

инноваций и цифровых технологий Таджикистана. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, р. Борбад. Телефон: (+992) 98 560 0955. E-mail: maknuna900067259@mail.com

Сафарова Сабохат Собирджоновна - магистрант 2-го курса по специальности 1-250104 «Финансы и кредит» кафедры управления финансами Университета инноваций и цифровых технологий Таджикистана. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, р. Борбад. Телефон: (+992) 98 729 24 26.

Author Information: Rahimova Maknuna Mahmudshoevna – 2nd-year Master’s student in the specialization 1-250104 (Finance and Credit), Department of Financial Management, University of Innovations and Digital Technologies of Tajikistan. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Khatlon Region, Kulob City, Borbad District. Phone: (+992) 40 779 44 44. E-mail: maknuna900067259@mail.com

Safarova Sabohat Sobirjonovna – 2nd-year Master’s student in the specialization 1-250104 (Finance and Credit), Department of Financial Management, University of Innovations and Digital Technologies of Tajikistan. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Khatlon Region, Kulob City, Borbad District. Phone: (+992) 98 729 24 26.

ИҚТИСОДИ «САБЗ» ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР РУШДИ УСТУВОР

Боймаҳмадзода Х.Б., Изатов Қ.

Донишқадаи байналмилалии Данғараи ДБССТ

Дар даҳсолаҳои охир масъалаи ҳифзи муҳити зист ва истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ба яке аз масъалаҳои муҳими ҷомеаи ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Рушди босуръати саноат, зиёд шудани аҳолии ҷаҳон ва афзоиши талабот ба захираҳои табиӣ боиси ба вучуд омадани як қатор мушкилоти экологӣ гардидааст. Дар чунин шароит мафҳуми иқтисоди «сабз» ба миён омадааст, ки ҳамчун модели нави рушди иқтисодӣ ба мутобиқ намудани ҷаҳонӣ иқтисодӣ бо талаботи экологӣ равона шудааст.

Мувофиқи таърифи муҳаққиқон, иқтисоди «сабз» иқтисодест, ки ба баланд гардидани неқӯаҳволии инсон ва адолати иҷтимоӣ мусоидат намуда, ҳамзамон хатари экологӣ ва камбудии экологиро коҳиш медиҳад [1, саҳ 23]. Яъне дар чунин иқтисод рушди истеҳсолот бояд ба тавре амалӣ гардад, ки ба муҳити зист зарари ҷиддӣ нарасонад.

Яке аз омилҳои асосии рушди иқтисоди «сабз» истифодаи самараноки захираҳои табиӣ мебошад. Захираҳои табиӣ асоси рушди иқтисодӣ ба ҳисоб мераванд, аммо истифодаи аз ҳад зиёди онҳо метавонад ба камшавии ин захираҳо ва вайроншавии мувозинати экологӣ оварда расонад. Аз ин рӯ, дар шароити муосир истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои каммасраф аҳамияти калон дорад [2, саҳ 35].

Дар баробари ин, рушди иқтисоди «сабз» бо истифодаи технологияҳои муосири экологӣ алоқаманд мебошад. Технологияҳои экологӣ имкон медиҳанд, ки истеҳсолот бо сарфи камтари энергия ва ашёи хом ба роҳ монда шавад. Инчунин онҳо ба коҳиши партовҳои зараровар ба муҳити зист мусоидат менамоянд. Ба андешаи баъзе иқтисодшиносон, истифодаи технологияҳои экологӣ метавонад ба баланд гардидани самаранокии истеҳсолот ва рушди иқтисодӣ мусоидат намояд [3, саҳ 48].

Истифодаи манбаҳои барқароршавандаи энергия яке аз самтҳои муҳими рушди иқтисоди «сабз» мебошад. Манбаҳои ба мисли нерӯи офтоб, шамол, об ва биомасса метавонанд ҷойгузини манбаҳои анъанавии энергия гарданд. Истифодаи чунин манбаҳо ба коҳиши партовҳои газҳои гулхонаӣ мусоидат мекунад ва ба беҳтар гардидани вазъи экологӣ таъсири мусбат мерасонад [4, саҳ 57].

Дар бисёр кишварҳои ҷаҳон стратегияҳои миллӣ оид ба рушди иқтисоди «сабз» қабул карда шудаанд. Масалан, кишварҳои Иттиҳоди Аврупо барномаҳои махсусро барои рушди энергетикаи барқароршаванда ва кам кардани партовҳои газҳои гулхонаӣ амалӣ менамоянд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки чунин сиёсат метавонад ба рушди устувори иқтисодӣ ва таъсири ҷойҳои нави корӣ мусоидат намояд [5, саҳ 62].

Дар кишварҳои рӯ ба рушд низ масъалаи рушди иқтисоди «сабз» аҳамияти хоса дорад. Ин кишварҳо метавонанд бо истифодаи технологияҳои муосир ва манбаҳои барқароршавандаи энергия иқтисодиёти худро устувор гардонанд. Илова бар ин, рушди иқтисоди «сабз» метавонад ба баланд гардидани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ мусоидат намояд [6, саҳ 70].

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дорои имкониятҳои васеъ барои рушди иқтисоди «сабз» мебошад. Кишвар дорои захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ буда, метавонад аз онҳо барои истеҳсоли энергия истифода барад. Истифодаи чунин захираҳо на танҳо ба рушди иқтисоди миллӣ мусоидат мекунад, балки ба ҳифзи муҳити зист низ таъсири мусбат мерасонад [7, саҳ 85].

Яке аз омилҳои муҳими рушди иқтисоди «сабз» баланд бардоштани сатҳи маърифати экологӣ дар ҷомеа мебошад. Агар аҳоли аҳамияти ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи захирахоро дарк намояд, онҳо метавонанд дар ҷаҳолияти ҳаррӯзаи худ низ ба ҳифзи табиат саҳм гузоранд [8, саҳ 91].

Дар баробари ин, гузариш ба иқтисоди «сабз» бо баъзе мушкилот низ алоқаманд мебошад. Аз ҷумла, татбиқи технологияҳои нав маблағгузорию зиёдро талаб мекунад ва барои татбиқи онҳо кадрҳои баландихтисос зарур мебошанд. Аммо дар дарозмуддат чунин сармоягузорию метавонад ба рушди устувори иқтисодиёт мусоидат намояд [9, саҳ 44].

Дар маҷмӯъ, иқтисоди «сабз» яке аз роҳҳои муҳими таъмини рушди устувори ҷомеа ба ҳисоб меравад. Он ба мутобиқ намудани ҷаҳолияти иқтисодӣ бо талаботи экологӣ мусоидат намуда, имконияти истифодаи самараноки захираҳои табииро фароҳам меорад [10, саҳ 67].

адабиётҳо

1. Набиев Р. Назарияи иқтисодӣ. – Душанбе: Ирфон, 2015.
2. Шарифов Б. Асосҳои иқтисодиёт. – Душанбе, 2018.
3. Самуэлсон П., Нордхаус В. Экономика. – Москва, 2010.
4. Todaro M. Economic Development. – London, 2012.
5. Pearce D., Turner R. Economics of Natural Resources and the Environment. – London, 1990.
6. Stiglitz J. Globalization and Its Discontents. – New York, 2003.
7. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикистон дар масири рушди устувор. – Душанбе, 2017.
8. Goodland R. Environmental Sustainability. – Washington, 2002.
9. Daly H. Ecological Economics. – Washington, 1991.
10. United Nations. Green Economy Report. – New York, 2011.

Фишурда

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои назариявӣ ва амалии рушди иқтисоди «сабз» ҳамчун яке аз самтҳои муҳими рушди устувори ҷомеа баррасӣ мегарданд. Муаллиф моҳияти иқтисоди «сабз», омилҳои ташаккул ва рушди он, инчунин нақши он дар ҳифзи муҳити зист ва истифодаи самараноки захираҳои табииро таҳлил менамояд. Дар мақола аҳамияти истифодаи манбаҳои барқароршавандаи энергия, қорӣ намудани технологияҳои экологӣ, рушди сиёсати давлатии экологӣ ва баланд бардоштани маърифати экологӣ дар ҷомеа мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки рушди иқтисоди «сабз» метавонад ба коҳиши таъсири манфии ҷаҳолияти иқтисодӣ ба муҳити зист, баланд гардидани сифати зиндагии аҳоли ва таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ мусоидат намояд.

Калимаҳои калидӣ: иқтисоди сабз, рушди устувор, муҳити зист, захираҳои табиӣ, энергияҳои барқароршаванда, сиёсати экологӣ

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты развития «зеленой» экономики как важного направления устойчивого развития общества. Анализируется сущность зеленой экономики, факторы ее формирования и роль в рациональном

использовании природных ресурсов и защите окружающей среды. Особое внимание уделяется внедрению экологически чистых технологий, использованию возобновляемых источников энергии и развитию экологической культуры общества. Отмечается, что развитие зеленой экономики способствует улучшению качества жизни населения и снижению негативного воздействия хозяйственной деятельности на окружающую среду.

Ключевые слова: Зелёная экономика, устойчивое развитие, окружающая среда, природные ресурсы, возобновляемые источники энергии, экологическая полит

Abstract

This article analyzes the theoretical and practical aspects of the development of the green economy as an important direction of sustainable development. The essence of the green economy, its formation factors, and its role in rational use of natural resources and environmental protection are examined. Special attention is paid to the implementation of environmentally friendly technologies, the use of renewable energy sources, and the development of environmental awareness in society. The study concludes that the development of a green economy contributes to improving the quality of life and reducing the negative environmental impact of economic activities.

Keywords: green economy, sustainable development, environmental protection.

Маълумот дар бораи муаллиф: Боймаҳмадзода Хуршед Боймаҳмад – ассистенти кафедраи молия, ҳуқуқ, гумрук ва забонҳои хориҷии, Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТи ДБССТДонишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон.

Информация об авторе: Боймаҳмадзода Хуршед Боймаҳмад — ассистент кафедри финансов, права, таможенного дела и иностранных языков Международного института Дангара Таджикского международного университета туризма и предпринимательства.

Information about the author: Boymamadzada Khurshed Boymamad — assistant of the Department of Finance, Law, Customs Affairs, and Foreign Languages at the Dangara International Institute of the Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship.

ТАФАКУРИ ДОНИШЧҶҶҶҶ ОИД БА ТАҶРИХИ ПАЙДОИШИ ИНТЕРНЕТ ВА ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ

Шамсуллои Н.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғараи ДБССТ

Чи тавре, ки мо медонем дар замони ҳозира компютер ва интернет яке аз нақшҳои асосии мардумро мебозад. Дар замони ҳозира аксари мардуми олам бо интернет дастрасӣ карда метавонанд. Дар интернет ҳар гуна web–сомонаҳо мавҷуд ҳастанд, ки барои мардум баъзеашон хуб ва баъзе дигарашон зиёновар мебошанд.

Тафаккури донишҷӯён нисбат ба технологияи иттилоотӣ (ТИ), яке аз ҷанбаҳои муҳими омодагии касбӣ ва илмию техники ба шумор меравад. Имрӯзҳо истифодаи самараноки ТИ талаботи муҳими таҳсилоти олии ва бозори меҳнат мебошад.

Ҷанбаҳои асосии тафаккури донишҷӯён оид ба ТИ:

1. Фаҳмиши умумӣ:

Донишҷӯён бояд дарк кунанд, ки ТИ танҳо компютер нест, балки маҷмӯи васеи системаҳо ва воситаҳои рақамии коркарди иттилоот мебошад.

2. Маҳорати амалӣ:

Қобилияти истифодаи нармафзорҳои офисӣ, барномасозӣ, интернет, пойгоҳи додаҳо ва воситаҳои визуализатсия.

3. Таҷриба ва навоарӣ:

Донишҷӯёни фаъл ТИ-ро ҳамчун воситаи эҷоди навоариҳо ва ҳалли мушкилоти амалӣ қабул мекунанд.

4. Масъулият ва амният:

Фаҳмиши аҳамияти амнияти иттилоотӣ, ҳифзи маълумот ва истифодаи дурусти захираҳои рақамӣ.

5. Саводи рақамӣ:

Истифодаи танқидии иттилоот, шинохти маълумоти воқеӣ аз қалбакӣ ва омӯхтани манбаъҳои бозътимод. «Фаъолияти ҳаёти инсон бо гуногуншаклии захираҳо: табиӣ, маводӣ, энергетикӣ, молавӣ вобаста аст. Дар ҷомеаи иттилоотӣ захираҳои иттилоотӣ бисёр муҳим мебошад.» [1, с.127].

Дар асри XXI, иттилоот ва дастрасӣ ба он ба як унсур асосии рушди ҷомеа табдил ёфтааст. Технологияи иттилоотӣ (ТИ) ва Интернет на танҳо воситаи муошират, балки муҳаррики асосии таҳаввулоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва илмӣ гардидааст. Ҳамзамон, рушди босуръати ТИ ва Интернет боиси пайдоиши мушкilotи нав, аз ҷумла таҳдидҳои киберӣ, вобастагӣ аз шабака ва нобаробарии рақамӣ гардидааст. Барои пешгири кардани ин гуна ҳолатҳо мо бояд ба ҳамаи истифодабарандагон интернет маълумотҳои дуруст нашр намоем, то ин ки ҷавобгӯ наврасон аз он дуруст истифода бурда тавонанд ва барандагон маълумотҳои дуруст нашр намоёнд. Дар ин ҳолат метавонад ҳамаи истифодабарандагон маълумотҳои хуб ва дуруст ба даст оранд, ки барои манфиати мардум ва наврасон мебошад. Зехни сунъӣ яке аз самтҳои босуръат рушдбандаи технология мебошад, ки ба тарзи тафаккур ва омӯзиши донишҷӯён таъсири ҷиддӣ мерасонад. Омӯзиши зехни сунъӣ ба донишҷӯён на танҳо малакаҳои техникӣ медиҳад, балки ҷаҳонбинии рақамиро ташаккул медиҳад. «Кашфи инқилобии асри хх ихтирои компютер баҳисоб меравад. Компютер ҳам барандаи иттилоот ва ҳам воситаи дастрасӣ ба он аст. Компютер метавонад тавассути хатҳои алоқаи телефонӣ, радиой, нурӣ, кайҳонӣ ва шабакавӣ бо истифода аз иттилоот ба қори дастгоҳи дилхоҳи истеҳсолӣ таъсир расонад.» [2, с.25].

Соли 1969 вазорати мудрофияи ИМА Агентии Тадқиқоти Нақшаҳои Дурнамо – ARPA (Advanced Research Project Agency) шабакаи компютери ARPAnet – ро ташкил карданд.

«Компютер таҷизотес, ки тавассути иҷрои пайдарпайии дастурҳои барояш фаҳмо ба таври худкор иттилоотро аз як шакл ба шакли дигар табдил медиҳад».

Дар асри XXI рушди технологияҳои иттилоотӣ ба ҳаёти инсон тағйироти ҷиддӣ ворид намуд. Интернет ҳамчун дастоварди бузурги илму техника имконият фароҳам овард, ки иттилоот дар муддати кӯтоҳ интиқол ва дастрас гардад. Имрӯз интернет на танҳо воситаи муошират, балки манбаи асосии дониш ва иттилоот ба ҳисоб меравад. Омӯзиши нақши интернет дар ҷомеаи муосир аҳамияти калон дорад, зеро он ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ таъсир мерасонад. Интернет шабакаи ҷаҳонии компютерӣ мебошад, ки миллионҳо компютер ва дастгоҳҳои рақамиро ба ҳам мепайвандад. Вазифаи асосии он мубодила ва интиқоли иттилоот мебошад. Иттилоот бошад, маҷмӯи маълумотест, ки барои қабул, таҳлил ва қабули қарорҳо истифода мешавад. Ҳамгироии интернет ва иттилоот заминаи ташаккули ҷомеаи иттилоотиро ба вучуд овардааст.

Имрӯз аксари иттилоот тавассути интернет дастрас мегардад. Китобхонаҳои электронӣ, пойгоҳҳои додаҳо, сомонҳои илмӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ манбаъҳои муҳими иттилоот ба шумор мераванд. Интернет имконият медиҳад, ки инсон дар муддати кӯтоҳ маълумоти заруриро пайдо намоёнд. Ин раванд вақти ҷустуҷӯ ва хароҷоти моддиро кам мекунад.

Дар соҳаи маориф интернет имкониятҳои васеъ фароҳам овард. Таҳсили фосилавӣ, курсҳои онлайн, платформаҳои таълимӣ ва китобҳои электронӣ ба раванди таълим таъсири мусбат расониданд. Омӯзгорон метавонанд маводи таълимиро зуд навсозӣ намоёнд ва донишҷӯён аз захираҳои гуногуни иттилоотӣ истифода баранд. Тафаккури донишҷӯён оид ба зехни сунъӣ бояд аз сатҳи истифодабарандагӣ ба сатҳи эҷодгарӣ ва таҳлил гузарад. Барои ин, омодакунии муҳити таълимӣ, устодони соҳибтаҳассус ва дастрасии озод ба захираҳои омӯзишӣ муҳим аст. «Барои дуруст кор кардани компютерҳои дурдасти шабака ва компютерҳое, ки системаҳои омилии гуногунро истифода мебаранд ва инчунин барои дурустии иҷрои амали мубодилаи иттилоот дар онҳо забони умумии махсусии компютерӣ сохта шуда. Ин забон имкон медиҳад, ки компютерҳо дар шабака бо воситаи дасай протоколҳои муайян мубодила намоёнд». [3, с.5]

Интернет ба рушди илм ва таҳқиқоти илмӣ такони ҷиддӣ бахшид. Олимон метавонанд натиҷаҳои таҳқиқоти худро дар сомонаҳо ва маҷаллаҳои электронӣ нашр намоянд. Ҳамчунин, интернет барои ҳамкориҳои байналмилалӣ ва мубодилаи таҷриба шароити мусоид фароҳам меорад, ки ин ба пешрафти илм мусоидат мекунад.

Истифодаи интернет дар иқтисод боиси рушди тичорати электронӣ, бонкдориҳои онлайн ва хизматрасониҳои рақамӣ гардидааст. Дар идоракунии давлатӣ низ интернет нақши муҳим мебозад. Хизматрасониҳои электронӣ кори мақомоти давлатиро шаффоф ва самаранок менамоянд.

Чомеаи муосирро чомеаи иттилоотӣ меноманд, зеро иттилоот ба захираи асосии рушд табдил ёфтааст. Интернет шаклҳои нави муошират, фаъолият ва ҳамкориро ба вуҷуд овард. Бо вуҷуди ин, истифодаи нодурусти иттилоот метавонад мушкilotи иҷтимоиро ба миён оварад.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар истифодаи интернет амнияти иттилоотӣ мебошад. Ҳифзи маълумоти шахсӣ, пешгирии ҳамлаҳои киберӣ ва истифодаи дурусти шабакаҳо вазифаи муҳими ҳар як истифодабаранда мебошад. Баланд бардоштани саводи иттилоотӣ метавонад сатҳи амниятро беҳтар намояд. «Аз давраи пайдоиш ва рушди технологияи китобчопкунӣ имконияти нигоҳдорӣ, захирасозӣ ва интиқоли иттилоот хеле афзуд ва сифатан боло рафт. Кашфиётҳои соҳаи барқ бошад, ба пайдоиши телеграф, телефон, радио, телевизион ва ғайра оварда расонид, ки тавасути онҳо акнун шароити ба таври фаврӣ қабул, захира ва раван кардани иттилоот пайдо шуд.» [5, с.153]

Интернет дар чомеаи муосир нақши калидӣ дорад. Он паҳн ва дастрасии иттилоотро осон намуда, ба рушди маориф, илм, иқтисод ва идоракунии давлатӣ мусоидат мекунад. Истифодаи дуруст ва бехатари интернет метавонад рушди устувори чомеаро таъмин намояд. Бисёр донишҷӯён зехни сунъиро ҳамчун технологияе медонанд, ки метавонад фикр кунад, қарор қабул намояд, забонро бифаҳмад ва ҳатто эҷод кунад. Аммо сатҳи амиқӣ фаҳмиш вобаста ба самти тахассус ва сатҳи таҳсил фарқ мекунад.

Интернет ба фарҳанг ва тарзи муоширати иҷтимоии инсон таъсири амиқ расонидааст. Пайдоиши шабакаҳои иҷтимоӣ шаклҳои нави муоширатро ба вуҷуд овард, ки дар онҳо иттилоот зуд паҳн мегардад. Фарҳанги рақамӣ ба тарзи фикрронӣ, ҷаҳонбинӣ ва муносибатҳои иҷтимоии инсон таъсир мерасонад. Бо ёрии интернет мардум метавонад бо фарҳангҳои гуногун ошно гардад, ки ин раванд ба густариши тафаккури ҷаҳонӣ мусоидат мекунад.

Бо рушди интернет масъалаҳои ҳуқуқӣ низ аҳамияти бештар пайдо карданд. Ҳифзи ҳуқуқи муаллиф, паҳншавии ғайриқонунии иттилоот ва истифодаи нодурусти маълумот мушкilotи ҷиддӣ ба ҳисоб меравад. Давлатҳо кӯшиш менамоянд, ки қонунгузориро дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ такмил диҳанд. Танзими ҳуқуқии фазои интернет барои ҳифзи манфиатҳои шаҳрвандон зарур мебошад.

Саводи иттилоотӣ ҳамчун омилҳои рушди чомеа

Саводи иттилоотӣ қобилияти ҷустуҷӯ, таҳлил ва истифодаи дурусти иттилоот мебошад. Дар шароити чомеаи иттилоотӣ ҳар як шахс бояд саводи кофӣ рақамӣ дошта бошад. Баланд бардоштани сатҳи саводи иттилоотӣ ба коҳиш ёфтани хатари иттилооти бардурӯғ ва истифодаи нодурусти интернет мусоидат мекунад. Ин масъала махсусан барои ҷавонон аҳамияти калон дорад.

Интернет ва амнияти миллии иттилоотӣ

Амнияти миллии иттилоотӣ яке аз ҷузъҳои муҳими амнияти давлатӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамлаҳои киберӣ, паҳншавии иттилооти иғвоангез ва даҳлат ба системаҳои иттилоотӣ метавонанд ба суботи чомеа таҳдид кунанд. Аз ин рӯ, таҳкими низоми ҳифзи иттилоот ва истифодаи технологияҳои муосири амниятӣ зарур мебошад.

Дурнамои рушди интернет ва технологияҳои иттилоотӣ

Дар оянда интернет бо технологияҳои зехни сунъӣ, интернетии ашё (IoT) ва коркарди додаҳои калон (Big Data) боз ҳам рушд хоҳад кард. Ин раванд ба тағйироти ҷиддӣ дар

иктисод, маориф ва идоракуни оварда мерасонад. Истифодаи оқилонаи ин имкониятҳо метавонад рушди устувори ҷомеа ро таъмин намояд.

афаккури донишҷӯён дар бораи Интернет ва ТИ

Тафаккури донишҷӯён оид ба Интернет ва ТИ бояд аз як нуқтаи назар танҳо техникӣ набошад, балки ҳамчунин иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва фарҳангиро низ фаро гирад.

Аз ҷумла:

1. Фаҳмиши ахлоқӣ: Истифодаи Интернет ва ТИ бояд ба стандартҳои ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ мувофиқ бошад, аз ҷумла ҳифзи маълумоти шахсӣ ва эҳтироми ҳуқуқи дигарандешон.

2. Таҳлилии масъалаҳо: донишҷӯён бояд тавонанд таъсири Интернетро ба ҷомеа ва фарҳанг таҳлил кунанд — ҳам позитив ва ҳам негатив.

3. Инноватсия: Интернет ва ТИ барои донишҷӯён имконият фароҳам меорад, ки фикрҳои нав ва ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ ва илмиро пешниҳод кунанд.

Хулосаи умумӣ

Интернет ҳамчун қисми ҷудонопазири ҷомеаи муосир дар паҳн ва идоракунии иттилоот нақши ҳалкунанда дорад. Он равандро иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро суръат бахшида, имкониятҳои нав фароҳам меорад. Ҳамзамон, масъалаҳои амниятӣ ва ҳуқуқӣ диққати махсусро талаб мекунанд. Танҳо дар сурати истифодаи босамар ва масъулонаи интернет метавон ба рушди ҷомеаи иттилоотӣ ноил гардид.

Адабиётҳо:

1. Ҳамидов Б., Каримзода Х., Раҷабов У.Х., Ҳамидов Ш., Корҳои лабораторӣ. Аз муқаддимаи информатика ва технологияи информатсионӣ. Душанбе-2009. -138с.

2. Комилиён. Ф.С, Технологияи иттилоотӣ, Душанбе-2018. -159с.

3. Комилов О., Ашӯров Х., Web-саҳифаҳо, Душанбе-2014. -72с.

4. Юнусова З.Х, Технологияи иттилоотӣ дар таълим ва таҳсилоти олии, Душанбе-2022, 176с.

5. Комилиён. Ф, Шарипов. Т, Мирзоев. С, Қосимов. И, Раҳмонов. З. Технологияи иттилоотӣ, Душанбе-2023, 279с

6. Аҳтам. Н, Маҳмасалим. А, Маҷмӯаи масъалаҳо барои барномасозии компютерӣ, Душанбе-2016, 191с

Аннотатсия

Дар мақолаи мазкур нақши интернет ҳамчун воситаи асосии паҳн, нигоҳдорӣ ва идоракунии иттилоот дар ҷомеаи муосир таҳлил карда мешавад. Интернет ҳамчун муҳити ягонаи иттилоотӣ ба рушди соҳаҳои маориф, илм, иқтисод, идоракунии давлатӣ ва муоширати иҷтимоӣ таъсири назаррас мерасонад. Дар мақола имкониятҳо ва мушкилоти истифодаи интернет, аз ҷумла масъалаҳои амниятӣ иттилоотӣ ва саводи рақамӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Хулоса карда мешавад, ки истифодаи самаранок ва масъулонаи интернет омилҳои муҳими ташаққули ҷомеаи иттилоотӣ ва рушди устувори он мебошад.

Калидвожаҳо: интернет, иттилоот, технологияҳои иттилоотӣ, ҷомеаи иттилоотӣ, амниятӣ иттилоотӣ.

Аннотация

В данной статье анализируется роль интернета как основного средства распространения, хранения и управления информацией в современном обществе. Интернет, как единая информационная среда, оказывает значительное влияние на развитие сфер образования, науки, экономики, государственного управления и социального общения. В статье рассматриваются возможности и проблемы использования интернета, включая вопросы информационной безопасности и цифровой грамотности. Делается вывод о том, что эффективное и ответственное использование интернета является важным фактором формирования информационного общества и его устойчивого развития.

Ключевые слова: интернет, информация, информационные технологии, информационное общество, информационная безопасность.

Annotation

This article analyzes the role of the Internet as a primary tool for the dissemination, storage, and management of information in modern society. The Internet, as a unified information environment, has a significant impact on the development of education, science, economy, public administration, and social communication. The article discusses the opportunities and challenges of Internet usage, including issues of information security and digital literacy. It concludes that effective and responsible use of the Internet is a key factor in the formation of an information society and its sustainable development.

Keywords: Internet, information, information technologies, information society, information security.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шамсуллои Нуруллои Абдуллозода- Донишгоҳи байналмилалӣи Данғара- и муассисаи давлатии Донишгоҳи Байналмилалӣи Саёҳӣ ва Соҳибкорӣи Тоҷикистон ассисенти кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷӣ. Суроға: 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ш. Данғара, кӯч. Исмат Шариф 3. E-mail: shams_shams_2023@mail.ru Тел: (+992) 902 82 12 94.

Сведения об авторе: Шамсуллои Нуруллои Абдуллозода — Международный университет Дангара, структурное подразделение Государственного учреждения «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана», старший преподаватель кафедры финансов, таможенного дела, права и иностранных языков. Адрес: 735320, Республика Таджикистан, г. Дангара, ул. Исмат Шариф, 3. E-mail: shams_shams_2023@mail.ru. Тел.: (+992) 902 82 12 94.

Author information: Shamsulloi Nurulloi Abdullozoda Danghara International University, a structural unit of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”, Senior Lecturer at the Department of Finance, Customs, Law, and Foreign Languages. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Danghara city, Ismat Sharif Street, 3. E-mail: shams_shams_2023@mail.ru. Tel.: (+992) 902 82 12 94.

ТАЪСИРИ САРМОЯГУЗОРӢИ ХОРИҶӢ БА РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ

Боймаҳмадзода Х.Б.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Дар назарияи иқтисодӣ сармоягузори хориҷӣ ҳамчун раванDEST баррасӣ мегардад, ки дар доираи он сармоягузори хориҷӣ маблағҳои молиявӣ, захираҳои моддӣ ё ғайримоддиро бо мақсади ба даст овардани фоида ба иқтисоди кишвари дигар ворид менамоянд. Ин раванд дар шароити ҷаҳонишавӣи иқтисод аҳамияти махсус пайдо карда, ба яке аз механизмҳои асосии ҳамгироии кишварҳо дар низомии иқтисоди ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Таҳқиқоти олимони иқтисодӣ нишон медиҳанд, ки сармоягузори хориҷӣ метавонад ҳамчун омилҳои суръатбахши рушди иқтисодӣ амал намояд, агар сиёсати давлатӣ ва муҳити сармоягузорӣ самаранок ташкил карда шуда бошад [1, с. 34].

Сармоягузори хориҷӣ аз рӯи шаклҳои гуногун амалӣ мегардад, ки ҳар яке онҳо хусусиятҳои хоси худро доранд. Дар байни шаклҳои маъмултарини сармоягузори хориҷӣ сармоягузори мустақими хориҷӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол менамояд. Ин намуди сармоягузорӣ дар ҳолатҳои ба амал меояд, ки сармоягузори хориҷӣ дар фаъолияти корхонаҳои кишвари қабулкунанда мустақиман иштирок менамояд ва дар идоракунии онҳо сармоягузори мустақими хориҷӣ на танҳо бо ворид намудани маблағ, балки ҳамзамон бо интиқоли технология, таҷрибаи идоракунӣ ва донишҳои муосир алоқаманд

мебошад, ки барои рушди истеҳсолот ва баланд бардоштани самаранокии ҷаҳониро иқтисодӣ аҳамияти калон дорад [2, саҳ. 57].

Дар баробари сармоягузори мустақими хориҷӣ, сармоягузори портфелӣ низ дар рушди иқтисодиёт нақши муайян мебошад. Ин намуди сармоягузорӣ асосан ба хариди коғазҳои қиматнок, сармояҳо ва вомбаргҳо рағбат гардида, ба сармоягузор имкон медиҳад, ки бе иштирок дар идоракунии корхонаҳо ғайри ба даст орад. Гарчанде сармоягузори портфелӣ нисбат ба сармоягузори мустақим устувори камтар дошта бошад, он метавонад барои рушди бозорҳои молиявӣ ва баланд бардоштани гардиши сармоя дар иқтисоди миллӣ мусоидат намояд [3, саҳ. 89].

Нақши сармоягузори хориҷӣ дар рушди иқтисоди миллӣ пеш аз ҳама дар афзоиши иқтисоди истеҳсоли зоҳир мегардад. Воридшавии сармояи хориҷӣ ба соҳаҳои истеҳсоли имкон медиҳад, ки корхонаҳои нав таъсис ёбанд, иқтисодҳои навҷода навиштаҷот шаванд ва технологияҳои пешрафта истифода гарданд. Ин рағбат ба баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва паст гардидани хароҷоти истеҳсоли оғзада мерасонад, ки дар натиҷа ба рушди устувори иқтисодӣ мусоидат мекунад [4, саҳ. 112].

Илова бар ин, сармоягузори хориҷӣ ба рушди бозори меҳнат таъсири мусбат мерасонад. Таъсири корхонаҳои нав ва васеъ гардидани ҷаҳониро иқтисодӣ боиси зиёд шудани талабот ба қувваи корӣ мегардад. Дар натиҷа, ҷойҳои нави корӣ таъсис ёфта, сатҳи шуғли аҳоли баланд мешавад. Ҳамзамон, воридшавии ширкатҳои хориҷӣ метавонад ба баланд бардоштани сатҳи таҳассуси кормандон мусоидат намояд, зеро онҳо таҷриба ва стандартҳои муносири истеҳсолиро ҷой менамоянд [5, саҳ. 76].

Таъсири сармоягузори хориҷӣ ба рушди иқтисодиёт инчунин дар соҳаи инноватсия ва технология ба таври рағбат эҳсос мегардад. Ширкатҳои хориҷӣ, одатан, бо худ технологияҳои пешрафта ва рағбатҳои муносири истеҳсолиро меоранд, ки барои кишварҳои қабулкунанда имконияти омӯзиш ва истифодаи таҷрибаи пешқадамо фароҳам месозад. Ин рағбат метавонад ба таҳаккули иқтисоди инноватсионӣ иқтисоди миллӣ ва баланд бардоштани рағбатпазирӣ маҳсулоти дохилӣ мусоидат намояд [6, саҳ. 141].

Бо вуҷуди афзалиятҳои зикршуда, сармоягузори хориҷӣ метавонад бо як қатор хатарҳо ва паёмҳои манфӣ низ ҳамроҳ бошад. Яке аз чунин хатарҳо вобастагии иқтисодӣ аз сармояи хориҷӣ мебошад, ки дар ҳолати коҳиш ёфтани ҷараёни сармоягузорӣ метавонад ба устувори иқтисоди миллӣ таъсири манфӣ расонад. Ҳамчунин, ҷаҳониро ширкатҳои хориҷӣ метавонад ба рағбати шадид бо истеҳсолкунандагони маҳаллӣ оғзада расонад ва маҷрои онҳоро дар бозор заиф гардонад [7, саҳ. 98].

Аз ин рӯ, сиёсати давлатӣ ҷалби сармоягузори хориҷӣ бояд ба таври мутавозин ва бо дарназардошти манфиатҳои миллӣ амалӣ карда шавад. Давлат бояд муҳити мусоиди сармоягузори фароҳам оғзада, аммо ҳамзамон механизмҳои ҳифзи истеҳсолкунандагони дохилӣ низ таъмин намояд. Таҷрибаи кишварҳои муваффақ нишон медиҳад, ки истифодаи самаранокии сармоягузори хориҷӣ танҳо дар шароите имконпазир аст, ки сиёсати иқтисодӣ рағбат, қонунгузорӣ устувор ва низоми идоракунии шаффоф бошад [8, саҳ. 63].

Таҳлили таҷрибаи кишварҳои гуногун нишон медиҳад, ки таъсири сармоягузори хориҷӣ ба рушди иқтисодиёт вобаста ба сатҳи рушди иқтисодӣ, сохтори иқтисод ва сиёсати давлатӣ кишвар фарқ мекунад. Дар кишварҳои рӯ ба рушд сармоягузори хориҷӣ аксар вақт ҳамчун манбаи асосии маблағгузори лоиҳаҳои бузурги инфрасохторӣ ва истеҳсоли истифода мегардад. Воридшавии сармояи хориҷӣ ба ин кишварҳо имкон медиҳад, ки камбудии захираҳои дохилӣ ҷуброн карда шуда, рушди соҳаҳои афзалиятнок таъмин гардад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар чунин кишварҳо сармоягузори хориҷӣ метавонад суръати рушди иқтисодиро ба таври назаррас баланд бардорад, агар он ба соҳаҳои истеҳсоли ва содироти рағбат карда шавад [9, саҳ. 41].

Дар кишварҳои пешрафта сармоягузори хориҷӣ бештар ҳамчун омил баланд бардоштани рағбатпазирӣ ва рушди инноватсионӣ баррасӣ мегардад. Ин кишварҳо дорои муҳити устувори сармоягузорӣ, қонунгузори шаффоф ва низоми пешрафтаи молиявӣ мебошанд, ки барои ҷалби сармоягузори хориҷӣ шароити мусоид фароҳам меоранд. Дар

чунин шароит сармоягузории хориҷӣ на танҳо ба афзоиши ҳаҷми истехсолот, балки ба тақмили сифати маҳсулот ва хизматрасониҳо низ мусоидат менамояд [10, саҳ. 87].

Дар баробари ин, таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки на ҳама гуна сармоягузории хориҷӣ ба рушди устувори иқтисодӣ мусоидат мекунад. Дар баъзе ҳолатҳо сармоягузории хориҷӣ бештар ба соҳаҳои истихроҷи захираҳои табиӣ равона мегардад, ки ин метавонад ба ташаккули иқтисоди вобаста ба ашёи хом оварда расонад. Дар чунин шароит рушди соҳаҳои коркард ва истехсоли маҳсулоти тайёр маҳдуд гардида, имкониятҳои диверсификатсияи иқтисодӣ коҳиш меёбанд [11, саҳ. 59].

Яке аз масъалаҳои муҳими марбут ба сармоягузории хориҷӣ масъалаи интиқоли ғоида ба хориҷи кишвар мебошад. Гарчанде ғайриқонунии ширкатҳои хориҷӣ ба афзоиши даромад ва рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад, қисми муайяни ғоидаи бадастомада метавонад ба кишварҳои сармоягузор интиқол дода шавад. Ин ҳолат метавонад ба тавозуни пардохтҳо ва захираҳои асбобии кишвар таъсири манфӣ расонад, агар механизмҳои мувофиқи танзимкунанда татбиқ нашаванд [12, саҳ. 104].

Дар ин замина, нақши давлат дар танзими равандҳои сармоягузории хориҷӣ хеле муҳим мебошад. Давлат бояд сиёсати сармоягузорию ба тавре таҳия намояд, ки ҷалби сармояи хориҷӣ бо манфиатҳои дарозмуддати иқтисоди миллӣ мутобиқ бошад. Ин сиёсат бояд ба рушди соҳаҳои афзалиятнок, баланд бардоштани иқтисоди истехсолӣ ва ташаккули иқтисоди рақобатпазир равона карда шавад. Ҳамзамон, истифодаи механизмҳои андозбандӣ, имтиёзҳо ва кафолатҳои ҳуқуқӣ метавонад барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ нақши муҳим бозад [13, саҳ. 72].

Муҳити сармоягузорӣ ҳамчун маҷмӯи омилҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ баррасӣ мегардад, ки ба қарорҳои сармоягузорию таъсир мерасонанд. Устувории сиёсӣ, қонунгузорию шаффоф, ҳифзи ҳуқуқи моликият ва сатҳи пасти хавфҳои иқтисодӣ аз ҷумлаи омилҳои асосии ҷалби сармоягузорию хориҷӣ ба ҳисоб мераванд. Дар кишварҳои, ки ин омилҳо ба таври кофӣ таъмин карда шудаанд, қараёни сармоягузорию хориҷӣ устувор ва дарозмуддат мебошад [14, саҳ. 33].

Илова бар ин, рушди инфрасохтор ва сатҳи баланди захираҳои инсонӣ низ ба ҷалби сармоягузорию хориҷӣ таъсири мусбат мерасонанд. Сармоягузорию хориҷӣ бештар ба кишварҳои таваҷҷуҳ зоҳир мекунад, ки дорои қувваи қарорӣ таҳассуснок, низомии таҳсилоти рушдёр ва инфрасохтори муосир мебошанд. Аз ин рӯ, сармоягузорӣ ба рушди сармояи инсонӣ метавонад ҳамчун омилҳои ғайримустақими ҷалби сармоягузорию хориҷӣ баррасӣ гардад [15, саҳ. 118].

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло, метавон хулоса кард, ки сармоягузорию хориҷӣ дорои имкониятҳои васеъ барои рушди иқтисодӣ мебошад, аммо истифодаи самараноки он талаб менамояд, ки сиёсати давлатӣ, муҳити сармоягузорӣ ва механизмҳои танзимкунанда ба таври ҳамоҳанг амал намоянд. Танҳо дар чунин шароит сармоягузорию хориҷӣ метавонад ба рушди устувор ва дарозмуддати иқтисоди миллӣ мусоидат намояд.

Дар қараёни ҷалби сармоягузорию хориҷӣ кишварҳо бо як қатор мушкилот ва маҳдудиятҳо рӯ ба рӯ мешаванд, ки метавонанд самаранокии истифодаи сармояи хориҷиро коҳиш диҳанд. Яке аз мушкилоти асосӣ ноустувории муҳити иқтисодӣ ва сиёсӣ мебошад, ки сатҳи хавфҳо барои сармоягузорию хориҷӣ зиёд мекунад. Дар чунин шароит сармоягузорию аз ворид намудани маблағҳои дарозмуддат худдорӣ намуда, бештар ба сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат ё портфелӣ тамоюл доранд, ки ин метавонад ба рушди устувори иқтисоди миллӣ таъсири манфӣ расонад [16, саҳ. 54].

Мушкили дигари ҷалби сармоягузорию хориҷӣ норасоии инфрасохтори истехсолӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Камбудии шабакаҳои нақлиётӣ, энергетикӣ ва коммуникатсионӣ хароҷоти ғайриқонунии иқтисодиро зиёд карда, ҷалби кишварро барои сармоягузорию хориҷӣ коҳиш медиҳад. Дар чунин шароит татбиқи лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ бо мушкилоти техникӣ ва молиявӣ рӯ ба рӯ мешавад, ки ин метавонад қараёни сармоягузорию хориҷиро маҳдуд созад [17, саҳ. 91].

Илова бар ин, сатҳи пасти рушди низоми ҳукуқӣ ва ҳифзи нокифояи ҳукуқи моликият метавонад ба коҳиши эътимоди сармоягузори хориҷӣ оварда расонад. Қонунгузори номукамал, амалияи номуътадили татбиқи қонунҳо ва ҳавфи даҳлати ғайриқонунӣ мақомоти давлатӣ ба ғайриқонунӣ соҳибдорӣ аз ҷумлаи омилҳои мебошанд, ки ба ҷалби сармоягузори хориҷӣ монеа эҷод мекунанд. Аз ин рӯ, тақмили низоми ҳукуқӣ ва таъмин намудани шаффофияти ғайриқонунӣ иқтисодӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад [18, саҳ. 67].

Дар шароити иқтисоди ҷаҳонӣ рақобат барои ҷалби сармоягузори хориҷӣ рӯз то рӯз шиддат меёбад. Кишварҳо кӯшиш менамоянд, ки бо пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ, қарорҳои ҳукуқӣ ва шароити мусоиди сармоягузорӣ таваҷҷуҳи сармоягузори ҷалб намоянд. Бо вучуди ин, истифодаи аз ҳад зиёди имтиёзҳо метавонад ба коҳиши даромадҳои бӯҷетӣ ва вайрон гардидани тавозуни иқтисодӣ оварда расонад. Аз ин рӯ, сиёсати имтиёздихӣ бояд бо дарназардошти манфиатҳои дарозмуддати иқтисоди миллӣ амалӣ карда шавад [19, саҳ. 102].

Яке аз роҳҳои муҳими беҳбуди ҷалби сармоягузори хориҷӣ ташаккули сиёсати равшани давлатӣ ва муайян намудани соҳаҳои афзалиятноки сармоягузорӣ мебошад. Равона намудани сармояи хориҷӣ ба соҳаҳои, ки дорои иқтисодӣ баланди афзоиш ва таъсири мултипликатсионӣ мебошанд, метавонад ба рушди устувори иқтисоди миллӣ мусоидат намояд. Дар ин замина рушди саноати коркард, энергетика, кишоварзӣ ва соҳаҳои инноватсионӣ аҳамияти махсус доранд [20, саҳ. 38].

Ҳамчунин, рушди сармояи инсонӣ ва баланд бардоштани сатҳи таҳсилот метавонад ба ҷалби сармоягузори хориҷӣ таъсири мусбат расонад. Қувваи кории тахассуснок ва дорои донишҳои муосир барои сармоягузори хориҷӣ яке аз омилҳои муҳими қабули қарор ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, сармоягузорӣ ба низоми таҳсилот ва тайёр намудани мутахассисони баландихтисос метавонад ҳамчун омилҳои стратегӣ дар сиёсати сармоягузорӣ баррасӣ гардад [21, саҳ. 85].

Дар маҷмӯъ, истифодаи самараноки сармоягузори хориҷӣ талаб менамояд, ки давлат ва бахши хусусӣ дар ҳамкорӣ қарор дошта бошанд. Татбиқи лоиҳаҳои муштарак, рушди шарикӣ байни бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ ба чунин лоиҳаҳо метавонад ба беҳбуди муҳити сармоягузорӣ ва рушди иқтисоди миллӣ мусоидат намояд. Таҷрибаи кишварҳои муваффақ нишон медиҳад, ки ҳамгироии самараноки сармоягузори хориҷӣ бо стратегияи рушди миллӣ омилҳои калидии пешрафти иқтисодӣ мебошад [22, саҳ. 119].

Дар шароити муосири рушди иқтисодӣ аҳамияти стратегияи дарозмуддати ҷалби сармоягузори хориҷӣ рӯз то рӯз меафзояд. Кишварҳои, ки танҳо ба ҷалби ҳаҷми зиёди сармояи хориҷӣ тамаққуз менамоянд, вале ба самаранокии истифодаи он аҳамияти кофӣ намереҳанд, на ҳама ба натиҷаҳои мусбати рушди иқтисодӣ ноил мегарданд. Аз ин рӯ, маъсалаи асосӣ на танҳо ҷалби сармоягузори хориҷӣ, балки истифодаи мақсаднок ва самаранокии он дар соҳаҳои калидии иқтисод мебошад. Сармоягузори хориҷӣ бояд ба ташаккули иқтисоди истеҳсолӣ, рушди соҳаҳои коркард ва баланд бардоштани арзиши иловагии маҳсулоти миллӣ равона карда шавад [23, саҳ. 46].

Адабиёт

1. Кейнс Ч. М. Назарияи умумии шуғл, фоида ва пул. Москва: Прогресс, 2018. 352 саҳ.
2. Самуэлсон П., Нордхаус В. Иқтисод. Москва: Вильямс, 2020. 736 саҳ.
3. Дорнбуш Р., Фишер С., Старц Р. Макроиктисод. Москва: Инфра-М, 2019. 640 саҳ.
4. Кругман П., Обстфелд М., Мелитц М. Иқтисодиёти байналмилалӣ: назария ва сиёсат. Москва: Питер, 2021. 800 саҳ.
5. Шумпетер Й. Назарияи рушди иқтисодӣ. Москва: Прогресс, 2017. 455 саҳ.
6. Сакс Ч., Ларрен Б. Макроиктисод дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ. Москва: Дело, 2018. 512 саҳ.

7. Бланк И. А. Идоракунии сармоягузорӣ. Киев: Эльга, 2019. 684 саҳ.
8. Мишкин Ф. Иқтисодиёти пул, ғаъолияти бонкӣ ва бозорҳои молиявӣ. Москва: Вильямс, 2020. 720 саҳ.
9. Борисов Е. Ф. Назарияи иқтисодӣ. Москва: Юрайт, 2019. 399 саҳ.
10. Гуриев С. Иқтисодиёти рушд. Москва: Мактаби олии иқтисод, 2021. 312 саҳ.
11. Липси Р., Кристал А. Иқтисод. Москва: Дело, 2018. 615 саҳ.
12. Беккер Г. Сармояи инсонӣ. Москва: Донишгоҳи давлатии Мактаби олии иқтисод, 2019. 347 саҳ.
13. Портер М. Афзалияти рақобатии миллатҳо. Москва: Алпина Паблишер, 2020. 608 саҳ.
14. Тодаро М., Смит С. Рушди иқтисодӣ. Нью-Йорк: Pearson, 2020. 896 саҳ.
15. Бонки Ҷаҳонӣ. Гузориши рушди ҷаҳонӣ. Вашингтон, 2022. 420 саҳ.
16. Хазиначи Байналмилалӣ Асфдор (IMF). Дурнамои иқтисодиёти ҷаҳон. Вашингтон, 2023. 310 саҳ.
17. ЮНКТАД. Гузориши ҷаҳонӣ оид ба сармоягузорӣ. Женева, 2022. 280 саҳ.

Фишурда

Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисод сармоягузории хориҷӣ яке аз омилҳои асосии рушди устувори иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. Ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёт имкон медиҳад, ки ҳаҷми истеҳсолот афзоиш ёбад, технологияҳои муосир ворид гарданд, ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шаванд ва сатҳи рақобатпазирии иқтисоди миллӣ баланд бардошта шавад. Дар мақолаи мазкур моҳият, шаклҳо ва нақши сармоягузории хориҷӣ дар рушди иқтисодиёт таҳлил гардида, таъсири он ба соҳаҳои гуногуни иқтисод баррасӣ мешавад. Ҳамчунин афзалиятҳо ва хатарҳои ҷалби сармоягузории хориҷӣ муайян шуда, роҳҳои тақмили сиёсати сармоягузорӣ пешниҳод мегарданд. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки истифодаи самараноки сармоягузории хориҷӣ метавонад ба рушди устувори иқтисоди миллӣ мусоидат намояд.

Калимаҳои калидӣ: сармоягузории хориҷӣ, рушди иқтисодӣ, иқтисоди миллӣ, сармоя, технология, бозори меҳнат.

Аннотатсия

В условиях глобализации экономики иностранные инвестиции являются одним из ключевых факторов устойчивого экономического развития. Привлечение иностранного капитала способствует росту объемов производства, внедрению современных технологий, созданию новых рабочих мест и повышению конкурентоспособности национальной экономики. В данной статье анализируются сущность, формы и роль иностранных инвестиций в развитии экономики, а также их влияние на различные отрасли хозяйства. Определяются преимущества и риски привлечения иностранных инвестиций и предлагаются пути совершенствования инвестиционной политики. Результаты исследования показывают, что эффективное использование иностранных инвестиций способствует устойчивому развитию экономики.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, экономическое развитие, национальная экономика, капитал, технологии, рынок труда.

Abstract

In the context of economic globalization, foreign investment is considered one of the key factors of sustainable economic development. The attraction of foreign capital contributes to the growth of production, the introduction of modern technologies, the creation of new jobs, and the enhancement of national economic competitiveness. This article analyzes the essence, forms, and

role of foreign investment in economic development and examines its impact on various economic sectors. The advantages and risks of attracting foreign investment are identified, and recommendations for improving investment policy are proposed. The research results indicate that the effective use of foreign investment can significantly contribute to sustainable economic development.

Keywords: foreign investment, economic development, national economy, capital, technology, labor market.

Маълумот дар бораи муаллиф: Боймаҳмадзода Хуршед Боймаҳмад – ассистенти кафедраи молия, ҳуқуқ, гумрук ва забонҳои хориҷии, Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТи ДБССТДонишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон.

Информация об авторе: Боймаҳмадзода Хуршед Боймаҳмад — ассистент кафедри финансов, права, таможенного дела и иностранных языков Международного института Дангара Таджикского международного университета туризма и предпринимательства.

Information about the author: Boymamadzada Khurshed Boymamad — assistant of the Department of Finance, Law, Customs Affairs, and Foreign Languages at the Dangara International Institute of the Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship.

БАҲШИ 2. ИЛМҲОИ ҶОМЕАШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚ

КОНСТИТУТСИЯИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ ТОҶИКИСТОН ВА АҲАМИЯТИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ОН

Ҷорубов Ф. Ф.

Донишқадаи байналмилалии Данғара ДБССТ

Дар харитаи ҷаҳон пайдо шудани давлати нав ҳамеша хусусияти нодир мебошад. Зеро, ки он дар зери омилҳои таърихи, ҳодисаҳои тулони, муборизаи миллати муаян баҳри ноил гаштан ба соҳибхитӣи миллат ва ташкили давлати нави милли ба тарзи муборизаи озоишта ё яроқнок дар натиҷаи заволи ёфтани империяҳо барқудратҳои ҷаҳон ба вуҷуд меоянд, ки боиси ташкили давлати нав дар ҷаҳонмегардад [7, с 8-11].

Ҷуноне, ки оғоҳ ҳастем дар оғози солҳои навадуми асри гузашта Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар давлатҳои иттифоқи субъекти ИҶШС ба монанди Узбекистон, Қазокистон, Беларуссия, Туркменистон ва дигар давлатҳои иттифоқи соҳибхитӣи давлатии худро ба даст оварданд. Соҳибхитӣи воқеӣ пайдо кардани миллати тоҷик ва ташкилҳои давлати миллии Тоҷикистон натиҷаи амалӣ гаштани орзуи ормони ҳазорсолаи миллат ва халқи тоҷик мебошад.

Ташкилҳои давлати муосирро худро Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин бор дар Ёлломияи соҳибхитӣи худ солҳои 1990 ва 1991 ёллон дошт. Дар он гуфташудааст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти мустақили ҳуқуқи байналмилалӣ ба давлатҳои хориҷӣ алоқаҳои дипломатӣ, консулӣ ва тичоратиро ва дигар алоқаҳо барқарор менамояд, ба онҳо мубодилаи намоёндагии салоҳиятдор анҷом медиҳад ва шартномаҳои байналмилалӣ мебандад.

Албатта барои дар миқёси байналмилалӣ ба зудӣ ётироф гаштан ва ҳадафу мақсадҳои худро муаян намудан қабули конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад. Аз ҳамин сабаб ҳаряк давлати нав кӯшиш менамояд, ки ҳарчи зудтар конститутсияи нави худро таҳия қабул намоёд. Ин омил ҳам аҳамияти дохилӣ ва ҳам аҳамияти байналхалқи дорад. Дар ин ҷода баҳриноил гаштан ба мақсад аз лаҳзаи ба даст овардани истиқлолият Тоҷикистон ғаи қабули Конститутсияро меҳурд. Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон, ки соли 1978 қабул шуда, ба талаботи ҷомеаи баъди шурави, яъне ба талаботҳои давлати нави соҳибистиклол ҷавобгу набуд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон қадами навини худро ба даргоҳи истиқлолият ниҳод, ва ҳар давлат истиқлолиятро ба даст гирифта саъйи кушиши худро ба сохтмони давлати ҳақиқатан демокративу ҳуқуқбунёд равона карданд. Вале ётирофи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибхитӣ дар сатҳи байналмилалӣ сарфи назар аз қабули конститутсияи нав сурат гирифт. Бо қабули Ёлломияи соҳибхитӣи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва барҳамҳои Иттиҳоди Шӯравӣ раванди ётирофи Тоҷикистон аз ҷониби давлатҳои хориҷӣ ва созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ оғоз ёфт. Моҳиятан ин раванд ҳанӯз аз Изҳороти яқояи сарони давлатҳои Ҷумҳурии Қазокистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Туркменистон, Ҷумҳурии Узбекистон дар шаҳри Ашхобод 13-уми декабри соли 1991, аз қабули Ёлломияи Алмаато аз 21-уми декабри соли 1992 ва қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Созишнома дар бораи барпо кардани Иттиҳоди Давлатҳои мустақил» аз 25-уми декабри соли 1991 оғоз гардид. Бо қабули ин ҳуҷҷатҳо давлатҳои нав бо соҳибхитӣи ноил гардида, ду ҳадафро ба иҷро расониданд. Яқум инки барҳамҳои ИҶШС ва ташкили Иттиҳоди нави давлатҳои мустақил ва аз тарафи дигар давлатҳои нави дар таъсиси иттиҳоди нави иштирок дошта, мустақилияти яқдигарро ётироф ва бо яқдигар робитаҳои дипломатиро оғоз карданд.

Ба ҳайати созмонҳои бо нуфузи байналмилалӣ дохил гаштани Тоҷикистон далели бо мақсаду ҳадафи онҳо ҳамфикр будани он мебошад. Инчунин дар амали намудани вазифаҳои онҳо иштирок кардани Тоҷикистон ва дар хусуси сиёсати кушодро пеш

гирифтани он шаҳодат медиҳад. Ҳамаи ин омилҳо ва иштироки сарони давлат дар форумҳои сатҳи байналмилалӣ, барои ба ҷомеаи ҷаҳон равшан кардани самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ, мавқеи Тоҷикистонро дар ҳали масъалаҳои сатҳи байналмилалӣ ва минтақавӣ муаян кардан, ёрӣ мерасонад.

Агар барои дар миқёси ҷаҳон ҳамчун давлати соҳибхитӣ донишони Тоҷикистон ҳуҷҷатҳои сиёсӣ, ба монанди Эълония, Изҳорот, Созишнома ва дигарҳо дар аввал кифоя доништа шуда бошанд. Барои хуб бароҳ мондани вазъи иҷтимоӣ- сиёсии ҷумҳурӣ, муаян сохтани самтҳои асосии инкишофи он, ташкили мақомоти қонунии ҳокимияти давлатии салоҳиятдор, ба роҳ мондани фаъолияти ҷомеаи нави шаҳрвандӣ ба қабули Конститутсияи нав ва қонунҳои дар асоси он қабулгашта, эҳтиёҷоти бештар буд. Зероки дар солҳои охири таназзули сохтори шӯравӣ ва ташкили соҳибхитӣ гаштани ҷумҳуриамон, наин ки фаъолияти мақомотҳои давлати фалаҷ гардида буд, балки аз яктараф амали меёриҳои конститутсия ва қонунҳо низ суҷ шуда риояи онҳо дар сатҳи поён қарор гирифта буд.

Аз тарафи дигар бошад ҳангоми соли 1991 Истиқлолияти давлатии худро эълон намудани Тоҷикистон ва мустақилтро бадаст овардан муносибатҳо чи дар ташкил ва фаъолияти мақомотҳои давлати ва чи дар дигар самтҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёси шакли дигарро гирифтанд, ки Конститутсия ва бештари қонунҳо, ки дар замони Шӯравӣ нисбати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардида буданд, дигар аз уҳдаи танзими ин муносибатҳо наменбароманд. Ин вазъият моро ба чунин ҳолат оварда роасонид, ки бе қабули Конститутсияи нав бештар кардани вазъи ҷамиятӣ- сиёсӣ ва таъмини усули қонун аз эҳтимол берун доништа мешуд. Дар ин хусус Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмонов дар иҷлосияи ХУ111 Шӯрои Олӣ изҳор карба буд, ки яке аз шартҳои таъмини устувории вазъи ҷамиятӣ- сиёсӣ дар ҷумҳурӣ доштани Қонуни Асосӣ ва қонунҳо мебошад, ки ҷавобгӯи талаботи ҳаётанд. Бисёр ҳолатҳои Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳурӣ кӯҳна шудаанд ва бо воқеияти нав, хусусан ба меёриҳои ҳуқуқи байналмилалӣ мувофиқ нестанд.

Ба ҳамин вобаста таҳия ва қабули Конститутсияро қайд карда буд[7]. Ҷомеаи ҷаҳон низ бо диққатба ин назар мекард, ки Тоҷикистон кадом роҳро инкишофро мегирад ва ҳастии худро чихел муаян месозад ва дар ҷомеаи ҷаҳони мавқеи худро чигуна ишғол менамояд. Ҳолати муракаби дохилии худро чи навъ ҳалу фасл мекунад, муносибади давлат бо дини ислом, ки аксари кулли мардуми Тоҷикистон пайравонион мебошанд чи тавр ҳали худро меёбанд. Дар ин чода нақши созмонҳои байналмилалӣ низ аз аҳамият холи нестанд. Яке аз инташкilotҳо Созмони амият ва ҳамкорӣ дар Аврупо САҲА мебошад, ки намояндагии ин ташкилоти байналхалқӣ САҲА дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тариқи қарори Шӯрои Вазирони САҲА, ки 1 декабри соли 1993 дар Рим баргузор гардида буд, тасдиқ карда шудааст. Дар амал бошад аз 19 феввали соли 1994 фаъолиятро шуруъ намуд. Моҳи октябри соли 1995 намояндагӣ се шӯъбаи худро дар вилояти Хатлон кушод. Вазифаҳои асосие, ки намояндагӣ дар ин марҳала дар назди худ гузошта буд, мусоидат ба ошӣ, бунёди демократия ва эҳтироми ҳуқуқи инсон буданд. Инчунин ин Намояндагӣ ёрии худро дар таҳияи лоиҳаи конститутсияи Тоҷикистон пешниҳод намуд.

Вобаста ба ин бояд қайд кард, ки қабули конститутсияи нав пеш аз ҳама барои Тоҷикистон аҳамияти дохилии ҳуқуқтаъсискунӣ, меёрмақараркунӣ ва танзимнамои дошт, ки он барои дар заминаи баланди қонунӣ мақаррар асосҳои сохтори конститутсионӣ ва ба роҳ мондани ҳаёти ҷамиятӣ ва ташаккули сохтори давлати зарур буд. Қабули конститутсияро омилҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва сиёсии ҷамият муаянменамоянд, яъне шаклҳои молият ва ташкили фаъолияти иқтисодӣ, муносибатҳои шахс бо давлат ва муҳимтарин ҳуқуқи вазифаҳои онҳо, таносуби қувваҳои гуруҳҳои иҷтимоии ҷамиятро дар низоми сиёси аниқ сохта таъйинот, вазифаҳо, таркиби дохилӣ ва инчунин мақомоти худидора-ҷамоатро инъикос менамояд. Дар заминаи ҳолатҳо ва меёриҳо, ки конститутсияи нав муаян кардааст, ҳамчун қоида, низоми ҳуқуқ ва қонунҳои миллӣ нав гардонида мешаванд, муносибатҳои нави ҷамиятӣ асоси ҳуқуқӣ пайдо мекунанд ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ заминаи ҳуқуқии нав пайдо мекунанд. Вобаста ба доира ва сатҳи навоарӣ ислоҳоти низоми ҳуқуқии давлат, асосҳои конститутсионии сохти ҷамиятӣ ва сохти давлатӣ, ташкили фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ҷавобгӯи

талаботи давру замон гардонида мешаванд. Минбаъд ташкил ва фаъолияти давлат ва мақомоти он, ташкили ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ниҳодҳои он дар заминаи конститутсия ва қонунҳои нав сураг мегирад.

Ҳар як конститутсия новобаста аз низоми иҷтимоии давлат вазифаҳои муассисӣ, ташкилкунандагӣ, сиёсати беруна, идеологӣ (ғоявӣ) ва ҳуқуқиро адо менамояд. Вазифаи муассисии Конститутсия дар он зохир мегардад, ки вай дар натиҷаи табaddулотӣ куллии ҳаёти ҷамъияти қабул гардида, заминаи ҳуқуқии сиёсии инкишофи зинаи ояндаи ҷамъиятро муайян менамояд. Асосҳои муассисии Конститутсия чи дар низоми ҷамъияти сиёсӣ дар якҷоягӣ ва чи дар падидаҳои мушаххаси давлатии ҳуқуқи зохир мешавад. Вазифаи ташкилии Конститутсия дар он ифода мегардад, ки вай на танҳо натиҷаи бадастомадаро дар ҳаёти ҷамъиятӣ мустақкам намуда, дар назди ҷамъият ва давлат вазифаҳои навро пеш мегузорад, инчунин фаъолияти сиёсии мақомоти давлатии ҷамъиятӣ, иттиҳодияҳои ҷамъияти ва шаҳрвандонро дар руҳияи қонуни нав ҳавасманд мегардонад. Вазифаи сиёсати берунии Конститутсия аз он иборат аст, ки вай инчунин пояи ҳуқуқии фаъолияти сиёсати хориҷии давлат низ мебошад.

Вазифаи идеологии Конститутсия дар он ифода меёбад, ки ягон мафкураи сиёсиро ба сифати ғояи ҳукмрон ё муайянкунанда муқаррар мекунад. Бояд таъкид кард, ки Конститутсияи ҳозираи Тоҷикистон аз ин хусусият холист, зеро ҳеҷ як мафкура, аз ҷумла мафкураи динӣ, ба ҳайси мафкураи давлати эътироф намешавад. (м.8) Вазифаи ҳуқуқии Конститутсия дар он ифода мегардад, ки вай асоси низоми ҳуқуқи ва тартиботи ҳуқуқии нав мегардад. Конститутсия танзимгари бевоситаи муносибатҳои ҷамъияти аст, сарчашмаи асоси барои қабули дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқи мегардад, ки онҳо асосан ифодагари ғояҳои Конститутсия хоҳанд буд.

Қабули конститутсия ин даст кашидан аз шакли давлатдорӣи шуравӣ ва таҷассуми ҳокимияти сифатан нав-давлати соҳибистиклоли тоҷиконро дар арсаи ҷаҳон қонунан эълон дошт, ки дар он қонуниятҳои инкишофи давлатдорӣи тоҷикон дар назди наслҳои ҳозира ва оянда муқаррар шудааст. Дар муқаддимаи Конститутсия зикр гардидааст, ки халқи Тоҷикистон қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳон буда, худро дар назди наслҳои гузашта, ҳозира ва оянда масъул ва вазифадор дониста, таъмини соҳибхитиёрии давлати худ ва рушди камолӣ онро дарк намуда, озоди ва ҳуқуқи шахсро муқаддас шумурда, бунёди ҷомеаи адолатпарварро вазифаи худ қарор додааст. Конститутсия аз муқаддимаи мухтасар, ки пеш аз бобҳои Конститутсия дода шудааст, сар мешавад, гарчи дар вай меъёрҳои ҳуқуқи ҷой надоранд, вале бо вуҷуди ин ҳолатҳои он барои тамоми матни Конститутсия хусусияти заминави дорад. Чунки дар онҳо аз номи халқи Тоҷикистон сабабу асосҳои Конститутсия ва мувофиқи мақсаду мароми халқ муқарар кардани меъёрҳои конститутсионӣ нишон дода шудааст.

Ҳар як қисми муқаддима бо ин ё он бобу моддаҳои Конститутсия алоқаманди дорад. Масалан, дар муқаддима дар хусуси муқаддас донистани озоди ва ҳуқуқи шахс гуфта шудааст, ки он ба мазмуни матни моддаи 5, боби 2-юм (моддаҳои 14-47) ва баъзе моддаҳои боби 8-ум таъсири бевосита мерасонад. Пайдоиши боби алоҳида дар хусуси асосҳои сохтори конститутсионӣи Тоҷикистон дар таҷрибаи конститутсионӣи ҷумҳури ҷиши нав мебошад. Чи тавре ки маълум аст, фасли якуми Конститутсияи соли 1978 асосҳои сохти ҷамъияти ва сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон ном дошт ва аз бобҳои низоми сиёсӣ, низоми иқтисодӣ, тараққиёти иҷтимоӣ ва фарҳанг, фаъолияти сиёсати хориҷӣ ва муҳофизати Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат буд. Акнун боби якуми конститутсия аз 13 модда иборат буда дар онҳо хусусиятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлат, рамзҳои давлатӣ, дахлнопазирии инсон ва ҳуқуқҳои инкорнашавандаи ӯ, соҳибхитиёрии халқ, ягонагии давлат ва сохти марзӣно маъмурии он, кафолати ғуноғунии равияҳои сиёсӣ ва мафкуравӣ, таҷзияи ҳокимияти давлатӣ, эътибори олии конститутсия ва таъсири ҳуқуқи байналмилалӣ ба конститутсия ва қонунҳои Тоҷикистон, усулҳои асосӣ ва самтҳои асосии сиёсати хориҷӣ, ғуноғунашаклии моликият ва объектҳои моликияти истисноии давлат муқаррар ва нишон дода шудаанд. Матни боби якуми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам шаклан ва ҳам мазмунан бо қисми аввали конститутсияҳои Федератсияи Россия, Туркменистон, Ҷумҳурии Қазоқистон ва баъзе давлатҳои дигари аъзои ИДМ умумияти зиёд дорад. Ин фаҳмост, чунки заминаҳои пайдоиш ва инкишофи давлатдорӣи онҳо, даст кашидан аз қолибҳои пешина ва бунёд кардани шакли сохторе, ки пайдорӣи ва устуворӣи давлату ҷамъияти онҳоро таъмин намояд, ба ҳам хеле монанд ва наздиканд. Баробари ин бояд ба эътибор гирифт, ки ҳолати меъёрҳои боби якуми конститутсия барои дигар бобҳои он хусусияти муайянкунанда ва таъсискуни доранд, гарчи меъёрҳои боби якум хусусияти мустақиман амал кардан доранд. Масалан, моддаи 9 Конститутсия гарчи ҳаҷман хеле мухтасар аст, аммо дар он усули муҳимтарини ташкилу фаъолияти мақомоти давлати ва асоси муайян кардани ҳадди салоҳияти онҳо муқаррар карда шудааст. Мувофиқи он ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амали мегардад. Яъне ҳамаи ҳокимияти давлатӣ дар ҳамин се шакл ё узв тааллуқ дорад ва ҳеҷ як мақомоти давлати аз он берун ва ё хилофи он ташкил ёфта, амал карда наметавонад. Бинобар ин, дар бобҳои 3, 4, 5, 8 ва 9 конститутсия усули боздори ва мувозинат табиқ карда

шудаанд. Бобби дуоми конституция ҳолати ҳуқуқии инсон ва шаҳрвандро ба танзим андохта усул ва кафолати ҳуқуқу озоди ва вазифаҳои онҳоро муқаррар кардааст.

Дар он чандин падидаҳои ҳуқуқи – конституционӣ муттаҳид карда шудаанд. Аз ҷумла, падидаҳои шаҳрвандӣ, баробарҳуқуқии инсон, ҳуқуқу озоди ва кафолати онҳо, ки мақоми шахсро дар ҷамъият ва шаҳрвандро дар давлат муайян менамоянд. Давлат ба воситаи меъёрҳои конституция ба худ уҳдадори ғирифтааст, ки ҳуқуқу озодии инсон ва шаҳрвандро эътироф, риоя ва ҳифз менамояд. Ба низоми ҳуқуқу озодии конституционии шаҳрвандон ҳамеша аз рӯи он баҳо дода мешавад, ки давлат дар қадом ҳаҷм онҳоро муқаррар карда то қадом дараҷа ба тадбиқи онҳо кафолат додааст. Конституцияи нав баробари васеъ гардонидани номгуи ҳуқуқу озодӣ, кафолати онҳоро низ нишон додааст. Вале ин кафолатҳо бо ҷораҳои ҳақиқӣ таъмин нагардидаанд.

Боби дуоми ин конституция аз конституцияи пешина аз ҷиҳати номгуи ҳуқуқу озоди ва вазифаҳои асосии шаҳрвандон кам фарқ дорад. Дар конституцияи нав боби дуом аз 34 модда, дар конституцияи пешина фасли дуом аз 37 модда иборат буд. Мазмунан низ онҳо бо ҳам наздиканд, вале аз ҷиҳати ҳаҷм баъзе меёрҳо мухтасар гардидаанд. Масалан, дар конституцияи пешина ба падидаи баробарҳуқуқии шаҳрвандон 3 модда (32, 33, 34) дар конституцияи нав фақат 1 модда (17) бахшида шудааст. Якумин бор дар таҷрибаи конституционии Тоҷикистон конституцияи нав ҳолати ҳуқуқии инсонро дар вазъияти ғайқулоба ба танзим андохтааст (моддаи 46 ва 47). Дар низоми ҳуқуқу озоди ва вазифаҳои асосии шаҳрвандон дар соҳаи беҳатарии шахси ва озодии фарди, дахлнопазирии шахс ва кафолатҳои ҳифзи судии онҳо суи васеъшавии онҳо тағйирот ба назар мерасад.

Баробари ин вазифаҳои асосии шаҳрвандон ҳеле мухтасар ва камшумор гардидаанд. Масалан, ҷунин вазифаҳо ба монанди эътиром намудани қоидаҳои зисту зиндагонии ҷотсиалисти, сазовори номи олии шаҳрвандӣ шуравӣ будан, ҷовҷидҷонона меҳнат кардан дар соҳаи интиҳоб кардаи қори ғоиданоқи ҷамъияти, интизоми меҳнатро риоя кардан, эҳтиёт ва мустаҳкам кардани сарвати халқ, вазифаи интернационалии ба инкишофи ҳамқорию дӯсти бо халқҳои мамлакатҳои дигар мусоидат кардан, ба муҳофизат ва мустаҳкам кардани сулҳи умуми меъёри расонидан ва ғайраҳо, ки ҳислати идеологи дошта, дар конституцияи соли 1978 нишон дода шуда буд, дар конституцияи нави ҷумҳуриӣ воҷеҳуранд. Бобҳои 3, 4, 5, 6, 8 ва 9 Конституцияи низоми мақомоти давлатии Тоҷикистонро муқаррар карда, тартиби ташкилӣ ва салоҳияти онҳоро дар асоси усули таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ба танзим дароварда аст. Ба ҷои Шӯрои Оли, ба ҷои Раиси Шӯрои Оли, ташкили Маҷлиси Оли ҳамҷун мақоми олии намоёндаги ва қонунгузори ҷумҳурии Тоҷикистон, ба ҷои Президенти Шӯрои Оли, раёсати Маҷлиси Оли, Раиси Маҷлиси Олиро муқаррар кард. Мувофиқи ислоҳоти конституционии соли 1999 бо сабаби таркиби дупалатаги пайдо кардани Маҷлиси Оли Раёсати он барҳам дода шуд. Низоми мақомоти иҷроия бошад, аз президент ва ҳукумат, ки ӯ ба он сардори мекунад, иборат аст. Дар конституцияи номи ҳукумати ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда нашудааст, вале он аз раис, муовини якум ва муовинон, вазирон, раисони қумитаҳои давлатӣ иборат аст.

Президент дар як вақт сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия аст, бинобар ин, ба ӯ салоҳияти ҳеле зиёд дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷумҳуриӣ дода шудааст. Ҳокимияти маҳали аз мақомоти намоёндаги – Маҷлиси вақилои халқ, ки ба он раис роҳбари мекунад иборат аст. Ҳокимияти иҷроия намоёндаи Президент – Раиси вилоят, шаҳр ва ноҳия мебошад. Ҳокимияти судӣ дар ҷумҳурии Тоҷикистон аз Суди конституционӣ, Суди Оли ва Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, Суди ВМКБ, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия иборат аст. Қисми таркибии ҳокимияти суди прокурори буда, аз Прокурори кул ва прокурорҳои тобеи он иборат мебошад. Дар боби ҳафтум ҳолати ҳуқуқии ВМКБ дар ҳаёти Тоҷикистон танзим шудааст.

Меёрҳои ин боб нисбат ба меёрҳои ба ВМКБ бахшидаи конституцияи соли 1978 муфассалтар баъзе ҳуқуқҳои муҳтории вилоятро нишон додаанд. Муқаррар карда шудааст, ки вазъи ҳуқуқии ин вилоятро қонуни конституционӣ ба танзим меандозад. Боби охирин ба тартиби тағйири конституция бахшида шудааст. Дар он тартиби нисбатан мураккаби тағйир додан ва илова даровардан ба конституцияи пешбини шудааст. Ба ҳамин тариқ, мазмуни Конституцияи ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 давраи ҳозираи барпоёбии давлати соҳибхотирӣ Тоҷикистон ва хусусиятҳои он, ҳолати ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд, вазъи ҳуқуқии ВМКБ, ва соҳти марзӣ маъмурии Тоҷикистон, низом, тарзи ташкилӣ ва ғайрияти мақомоти давлатии ҷумҳуриро инъикос мекунад.

Аҳамияти байналмилалӣ Конституцияи ин ҷунин ба дигар арзишҳо низ алоқаманд мебошад. Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст қисми таркибии низоми ҳуқуқии ҷумҳуриро ташкил медиҳанд. Муқаррар шудааст, ки агар қонунҳои ҷумҳуриӣ басанадои байналмилалӣ эътироф гардида мутобиқат накунад, санадҳои байналмилалӣ қувваи баланди юридикӣ дошта амал мекунад. Эътироф

гардидани санадои байналмилалӣ аз ҷониби Тоҷикистон ин далели пайвастанӣ Конституцияи ҷумҳурӣ ба низоми ҳуқуқи байналмилалӣ мебошад.

Яке аз меъёрҳои конституцияи ҷумҳурӣ, ки боиси таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳон гардид, ин дар робитаи байналмилалӣ худ сиёсати сулҳҷӯнаро дар амал таъбиқ намудан, соҳибхӯшӣ ва истиқлолияти дигар давлатҳои ҷаҳонро эҳтиром намудан ва муносибатҳои хоричиро дар асоси ҳамин меъёри муаян кардани Тоҷикистон мебошад.

Ҳамаи ин омилҳо аҳамияти калони миллий байналмилалӣ доштани Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994-ро равшан нишон медиҳад ва барои муарифии давлатамон дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун шиносномаи миллат ва давлат нақши босазо доштани онро нишон медиҳад.

Адабиёт:

1. Конституцияи ҶШС Тоҷикистон с.1937.
2. Конституцияи ҶШС Тоҷикистон с.1978.
3. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон с. 1994.
4. Декларация “О государственном суверенитете Республики Таджикистан” от 24 августа 1990 г./ВВС РТ. - 1990. - № 16
5. Декларация и Заявление “О провозглашении государственной независимости Республики Таджикистан” от 9 сентября 1991 г./ВВС РТ. - 1991. - №18. - Ст. 237
6. Конституция Республики Таджикистан 1994 г. с изменениями и дополнениями от 1999, 2003, 1016.
7. Имомов А. Ҳуқуқи конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, Оли Сомон. 1997.- 389 с.
8. Имомов А. Ҳуқуқи конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2004. -400 с.
9. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ, Зери таҳрири проф. Маҳмудов М.А. Душанбе: 2004
10. Имомов А. Конституционно-правовые проблемы развития Республики Таджикистан (1992-1998 гг.). – Душанбе, 1998.
11. Имомов А. Укрепление государственности и создание гражданского общества в РТ. – Душанбе, 2003.
12. Қодирзода С.М. Нақши Пешвои миллат дар қонунгузории миллий ва байналмилалӣ. Мақолаи сиёсӣ Пешвои миллат. Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 4-6 октябри соли 2021, н. Данғара. Саҳ 559 436-441 С.
13. Қодиров С.М. Нақш ва мақоми Конституция дар таҳқиқи адолати миллий. Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи умумидонишгоҳии илмӣ амалии ҳаёати профессорону омӯзгорон, аспирантон, магистронунвонҷӯён ва донишҷӯён бахшида ба 27-солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2018-рушди сайёҳӣ ва хунаҳои мардумӣ 27-30-юми апрели 2018. Душанбе “ЭР-граф” 2018 иборат аз 2-ҷилд 705С. Ҷ. 1. 199-202.

Фишурда

Таҳқиқоти дар мақолаи мазкур пешкашшуда нишон медиҳад, ки Конституция яке аз муҳимтарин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба ҳисоб рафта, тамоми ҷанбаҳои низоми давлатдориро ба таври муассир ба танзим мебарорад. Ин санад барои таъмин намудани субот, амният ва рушди устувори кишвар нақши калидӣ дорад ва пойгоҳи ҳуқуқии фаъолияти давлатро ташкил мекунад. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 6 ноябри соли 1994 тавассути референдуми умумихалқӣ қабул шуда буд, то имрӯз ҳамчун санади асосии ҳуқуқии давлат амал мекунад ва асоси бунёди танзими муносибатҳои ҳуқуқӣ дар ҷомеа ба ҳисоб меравад. Таҳқиқот инчунин нишон медиҳад, ки Конституция бо фарогирии принципҳо ва меъёрҳои асосии ҳуқуқӣ барои таъмин намудани ҳамгироии ҷомеа ва рушди демократӣ нақши муҳим мебозад.

Калидвожа: Конституция, СССР, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазифаҳо, мардум, референдум, тағйири иловаҳо, Ўзбекистон, Қазоқистон, Беларус, Олмон

Аннотация

Исследование, представленное в данной статье, показывает, что Конституция является одним из важнейших нормативных правовых актов, который эффективно регулирует государственную систему. Этот документ играет ключевую роль в обеспечении стабильности, безопасности и устойчивого развития страны, являясь основой правовой

деятельности государства. Конституция Республики Таджикистан, принятая 6 ноября 1994 года посредством всенародного референдума, до настоящего времени функционирует как основной правовой акт государства и служит фундаментом для регулирования правовых отношений в обществе. Исследование также показывает, что Конституция благодаря охвату основных принципов и норм права играет важную роль в обеспечении социальной интеграции и развитии демократических процессов.

Ключевые слова: Конституция, СССР, Республика Таджикистан, функции, народ, референдум, поправки, Узбекистан, Казахстан, Беларусь, Германия.

Abstract

The research presented in this article demonstrates that the Constitution is one of the most important normative legal acts, which effectively regulates the state system. This document plays a key role in ensuring the stability, security, and sustainable development of the country, serving as the foundation for the legal functioning of the state. The Constitution of the Republic of Tajikistan, adopted on November 6, 1994, through a nationwide referendum, continues to function as the primary legal act of the state and forms the basis for regulating legal relations in society. The study also shows that the Constitution, by encompassing fundamental principles and legal norms, plays a significant role in promoting social integration and the development of democratic processes.

Keywords: Constitution, USSR, Republic of Tajikistan, functions, people, referendum, amendments, Uzbekistan, Kazakhstan, Belarus, Germany.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Чорубов Фахриддин Файзиддинович** – докторанти МД “Донишқадаи байналмилалии Данғара ДБССТ”-и МД Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Адрес: шаҳраки Данғара, кучаи Исмат Шариф – 3. Телефон: +992 101000563. E-mail: dzhorubov87@bk.ru

Бойтuroва Окиламо Исломиiddинвна – ассистенти кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷӣ. Тел: +992 101000562

Сведения об авторе: **Джорубов Фахриддин Файзиддинович** – аспирант Государственного образовательного учреждения «Дангара Интернешнл Институт» Государственного образовательного учреждения «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Адрес: город Дангара, улица Исмат Шариф – 3. Телефон: +992 101000563. Электронная почта: dzhorubov87@bk.ru

Бойтuroва Окиламо Исламиiddиновна – ассистент кафедры финансов, таможни, права и иностранных языков. Тел: +992 101000562

Author Information: Dzhorubov Fakhriddin Fayziddinovich – aspirant Gosudarstvennogo obrazovatel'nogo uchrezhdeniya «Dangara Interneshnl Institut» Gosudarstvennogo obrazovatel'nogo uchrezhdeniya «Mezhdunarodnyy universitet turizma i predprinimatel'stva Tadjikistana». Adres: gorod Dangara, ulitsa Ismat Sharif – 3. Telefon: +992 101000563. Elektronnaya pochta: dzhorubov87@bk.ru

Boyturova Okilamo Islomiddinovna – Assistant of the Department of Finance, Customs, Law, and Foreign Languages Tel: +992 101000562

ТАЪЛИМОТ ДАР БОРАИ ТАШАКУЛ ВА ИНКИШОФИ ГЛОБАЛИЗАТСИЯ ВА МАХСУСИЯТИ АСОСИИ ОН

Азизов К.Ҷ.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Ду даҳсолаи охир дар гирди забонӣ коршиносони соҳаҳои гуногун масъалаи марказиро маҳз «глобализатсия» ишғол менамояд. Махсусан ВАО ин масъаларо аз будаиш барзиёд нишон медиҳад. Олами муосир ба марҳалаи сифатан нави инкишофи худ ворид гаштааст, ки онро замони глобаликунонии ҳаёт меноманд. Пеш аз он, ки оиди ин масъалаи рӯзмарра сухан ронем зарур медонем, ки андешаи мактабҳои илмиро дар аввал дида бароем. Масъалаи глобализатсияи сиёсӣ дар низоми донишҳои сиёсии муосир мавқеи махсусро касб намудааст. Мафҳуми глобализатсияро муҳаққиқон дар сатҳи гуногун истифода менамоянд. Аммо истифодаи васеи он кори моро осон ва сатҳи тафсири мазмуни онро кам намегардонад.

Мафхуми «глобалӣ» аз мафхуми латинии «globus» гирифта шуда, маънои кураи ифода менамояд, чуноне дар боло қайд кардем. Мафхуми мазкур, ки тавассути он тамоюли асоси инкишофи муносири олам ифода карда мешавад, ҳамчун раванди умумичаҳонӣ фаҳмида мешавад. Он ҳодисаҳоро ифода менамояд, ки тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ, тамаддуни инсонӣ, мавҷудият ва инкишофи ҳаёт дар рӯи замин таалуқ дорад. Бинобар ин, дар сурати пеш омадани зарурат онро метавон бо мафхуми «умумисайёравӣ» иваз намуд. Онро ҳамчун «ҷаҳонишавӣ» маънидод намудан чандон дуруст нест. Зеро «ҷаҳонишавӣ» фаҳми маҳдудтари равандҳои глобаликунонӣ буда, муносибатҳои байниҳамдигарии ҷомеа ва табиатро фарогир нест.

Мафхуми глобализатсия ҳамон вақте пайдо гардид, ки ИМА баъдӣ «чанги сард» доктаринаи худро ба номи «глобализм» пешниҳод намуд. Ин раванд солҳои тулонист, идома дорад. Вале он имрӯз ҳосияти нав ва муосирро ба худ касб намудааст. Аммо мо наметавонем чунин нуқтаи назарро умумизътирофгашта бихисобем, зеро глобализатсия ҳанӯз аз замонҳои қадим мавҷуд буд, вале он дар сатҳи гуногун зоҳир мегардид. Ҳанӯз аз давраҳои қадим андешаҳо ва омилҳои глобализатсионӣ маълуманд.

Империяи Рим яке аз давлатҳои абарқудрат баҳисоб рафта, тавассути сиёсати гегемонии худ халқҳои соҳили баҳри миёназаминро забт намуда, онҳоро бо маданияти худ ошно сохта рушди инкишоф меод, ки дар натиҷа фарҳанги таҷрибаи миллиро аз байн бурда ба ҷои он фарҳанги сеюми гибридро бунёд сохт.

Омили дигар бошад аз асрҳои XII- XIII муносибати бозорӣ (капиталистӣ) дар Аврупои Ғарбӣ инкишоф ёфта то асрҳои XVI- XVII ба авҷи тарақиёти худ расид. Дар ин давра ширкатҳои байналхалқӣ ба вуҷуд омаданд, ки яке аз онҳо ширкати голанди Ост- Индск ба ҳисоб меравад, ки муносибатҳои худро бо давлатҳои осӣёғӣ барқарор намуд.

Дар асрҳои I бошад тарақиёти босуръати индустриалӣ глобализатсияро боз ҳам инкишоф меод. Қайд кардан зарур аст, ки ин давра ҳосияти империявӣ дошт.

Дар даҳсолаи аввали асри XX равандҳои глобализатсионӣ инкишофи худро соҳиб гашта, дар солҳои 1815 то 1914 теъдоди интиқоли сармоя аз давлатҳои Аврупо 40 баробар зиёд гардид [1, с.76].

Баъди чанги дуҷуми ҷаҳонӣ глобализатсия бо суръати баланд тамоми соҳаҳоро дар худ фаро гирифт. Инкишофи босуръати технология, кушодани роҳҳои баҳрию ҳавой, алоқаи мобилӣ хеле тараққӣ карда, глобализатсияро тобиши дигар меод.

Глобализатсияи сиёсӣ яке аз тамоюлҳои асосии инкишофи ҷомеа ва табиат мебошад. Глобализатсияи сиёсӣ яке аз шаклҳои зухуроти нави баҳампайвастигии инсон ва табиат аст, ки дар доираи андешаҳо ва таълимоти мухталифи соҳаи сиёсӣ, ҳаёти ҷомеа ва пайвастигии онро бо табиат дарбар мегирад. Глобализатсияи сиёсӣ се ҷиҳати муносибатҳоро барҷаста нишон медиҳад. Яке омехтаи гаштани сиёсати қабир бо сиёсати соҳавӣ, дуҷумин- дар ҳолати омехтагардӣ амали гаштани сиёсати хориҷию дохилии давлатҳо ва сеюмин тадриҷан аҳамияташонро гум намудани фаъолият ва қарордодҳои субъектҳои дохилии сиёсат ва бартари пайдо намудани мақом ва нақши ҷомеаи ҷаҳонӣ, ташкилотҳои бонуфузи байналхалқӣ, ширкатҳои минтақавӣ.

Рушди инкишофи равандҳои глобализатсионӣ дар байни муҳаққиқон боиси баҳсу мунозираҳои зиёд гардидааст. Дар равандҳои глобализатсионии муосир ҳосиятҳои гуногунро дида, онро тавсиф менамоянд. Гуруҳи олимони бар он ақидаанд, ки глобализатсия оқибати сиёсати мақсадноки давлатҳои абарқудрат аст, ки қўшиши ҳукумронии тамоми соҳаҳои ҳаёти инсониятро дорад. Гуруҳи дигари муҳаққиқон бошад равандҳои глобализатсиониро фақат ба сифати падидаи иқтисодӣ тавсиф менамоянд ва онро марҳалаи наву навбатии инкишофи интернационализатсияи ҳаёти хоҷагӣ медонанд. Гуруҳи сеюми олимони равандҳои глобализатсиониро оқибати пешрафти илму техника меҳисобанд [1, с.76].

Хусусиятҳои асосии равандҳои глобализатсиониро ҷиҳатҳои зерин ташкил медиҳад: равандҳои глобализатсионӣ дар илова бо экспансияи географии ба қарри иқтисодиёт ва муносибатҳои ҷомеа ворид мегардад; равандҳои глобализатсионӣ ба инкишофи номутаносиби давлатҳо ва минтақаҳо оварда мерасонад; амикгардии оқибатҳои манфии

ичтимоӣ равандҳои глобализатсионӣ барои қисми бештари инсоният; афзудани нақши технологияи иттилоотӣ – коммуникатсионӣ ҳамчун воситаи тезонидани суръати глобализатсия дар иқтисодиёт ва воситаи таъсиррасони ба сиёсат, шуури оммавӣ ва маданият.

Ҳамин тариқ, равандҳои глобализатсионӣ дар ибораи «ду дунёи сиёсати ҷаҳонӣ» Ҷ. Розенау барҷаста намудор гаштааст. Аз як тараф фаъолияти давлатҳои миллии соҳибхитӣ ва аз ҷониби дигар воқеияти ташкилотҳои ғайридавлатӣ, иттиҳодияҳо ва ширкатҳо, ки дар якҷоягӣ олами муосирро пурчараён ва пурихтилоф намудаанд ва дар фаҳми моҳияту хусусиятҳои сиёсати байналхалқӣ тағйироти сифатӣ ворид сохтаанд [5].

Оиди глобализатсияи сиёсӣ ва нақши давлатҳои миллии муҳаққиқонӣ соҳаҳои гуногун ибрази андеша намуда, ба хулосае омаданд, ки дигар давлатҳои миллии дар сиёсати кабир таъсире расонда наметавонанд. Муҳаққиқи британи С. Стрендж қайд менамояд, ки ҳамаи давлатҳо новобаста аз ҳудуд ва мавқеи ҷойгиршавиашон дар сиёсати ҷаҳонӣ дар назди инкишофи босуръати технология, дигаргуниҳои иқтисодӣ, интегратсионӣ, ва ташкили бозори ҷаҳонӣ нотавон мегарданд [4, с.123]. Соли 1990 дар мақолаи амрикоии «Тамоюли глобалии инкишофи инсоният то соли 2015» муҳаққиқ ва сотсиологӣ амрикоӣ М. Уотерс қайд менамояд, дар раванди глобализатсионӣ манфиатҳои миллии фишурда шуда, дигар барои ҳимояи он дар фазои сиёсӣ ҷойе наметавонад ва он қурбонӣ манфиатҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ мегардад [3, с.19]. Муҳимияти ин манфиатҳоро бартарӣ ба ҳуқуқи инсон дода, ва барои поймол нагардидани он мубориза мебарад. Дар заминаи ин давлат қобилияти таъсиррасониро ба субъектҳои дохилӣ аз даст медиҳад. И. Валлейрстайн бошад чунин нуқтаи назарро дастгирӣ намуда, ибраз меорад, ки ҳамаи давлатҳои миллии акнун дар назди ширкатҳои транснационалӣ ва ғайриҳукуматӣ ночиз гардида, аз доираи манфиатҳо ва талаботҳои онҳо берун баромада наметавонанд. Дар воқеъ глобализатсия оламро ба муҳокима ва андешамандӣ водор намудааст. Дар атрофи муҳаққиқон баҳсу мунозираҳои зиёдро ба миён овардааст. Аммо як ҷиҳати умумӣ муҳаққиқонро ба ҳам меорад. Онҳо хосияти объективии равандҳои глобализатсиониро эътироф менамоянд.

Равандҳои глобализатсионӣ ин чунин таъсири худро ба фазои иттилоотии кишвар расонда, шакли ҳокимиятро тағйир медиҳад. Ҳукумат мавқеи худро дар фаҳмондани ҳодисаҳо гум мекунад ва пеш аз ҳама проблемаи бехатарии иттилоотиро пеш мегузорад. Давлатҳои миллиро зарур аст, ки дар ин самт чораҳои муфид андешида фазои холии иттилоотии худро пура созанд.

Дар шароити рушди глобалии олам аҳамияти махсусро иқтисодиёти глобалӣ соҳиб гаштааст. Муҳаққиқони соҳаи иқтисодиёт бар хулосае омада, ки дар равандҳои глобализатсионӣ аз байни иқтисодиёти миллии сарҳадҳо бардошта мешаванд ва ба интегратсияи иқтисодӣ табдил мегарданд. Хусусияти хоси рушди иқтисодии оламро ба андешаи муҳаққиқ Р. Кокс гузариш аз иқтисодиёти интернационалӣ ба иқтисодиёти глобалӣ ташкил медиҳад. Дар давраи иқтисодиёти интернационалӣ давлат аз бисёр ҷиҳат назоратро аз болои иқтисодиёти ватанӣ таъмин менамуд. Ин чунин имкониятҳои зиёди танзими муносибатҳо бо иқтисодиёти ҷаҳонӣ вучуд дошт. Дар давраи иқтисодиёти глобалӣ давлати миллии ғайри давлатҳо чунин имкониятҳо аз даст медиҳанд.

Муҳаққиқ Кенничи О. глобализатсияи сиёсиро падидаи объективӣ ва ногузирӣ муосир муарифи намуда пешниҳод менамояд, ки танҳо онро ба воситаи сиёсати иқтисодӣ метавон суръаташро суст намуд, лекин нигоҳ доштан ғайри мумкин аст [2, с.126].

Дар айни замон дар таҳлилу хулосагириҳои масъалаи глобализатсия мақоми се мактаби илми назаррас мебошад ва тамоми таҳлилҳо дар алоқамандии бо ин мактабҳо хулосагирӣ мешаванд:

Аввал Гиперглобалистҳо, ки глобализатсияро инкишофи нави олам меҳисобанд. Онро низомии нави инкишоф маънидод менамоянд. Дар муносибат бо давлати миллии бошад фанои давлати миллиро пешгӯӣ мекунанд. Ба он асос, ки дар ин раванд ҳукумати миллии оҳиста-оҳиста қобилияти назоратнамоиро дар дохил аз даст медиҳанд.

Дуюм андешаи Скептикҳо, ки ба глобализатсия аз назари иқтисодӣ менигаранд. Онҳо андешаи низоми нави инкишоф будани глобализатсияро чандон эътироф наменамоянд. Дар муносибат бо давлати миллии бошад ба он ақидаанд, ки ҳарчанд глобализатсия ба ҳукумати миллии таъсир расонад ҳам аммо онро аз байн намебарад.

Сеюм бошад андешаи трансформистон, ки глобализатсияро симои нави идоранамои ҷаҳонӣ медонанд. Дар муносибат бо давлати миллии бошад ба он андешаанд, ки ҳукумати миллии аз байн намеравад аммо фаъолияти онро аз ҳукуматҳои байналхалқӣ вобаста менамояд. Дар қатори ин андешаҳои: глобализатсия оқибати рушди илму техника диққатро ҷалб менамояд ва онро ҳосияти объективӣ мебахшанд. Дар ҳақиқат рушди бо суръати технология дар интегратсияи минтақаҳои гуногуни олам мусоидат намудааст. Технологияи коммуникатсионӣ ва итилоотӣ имкониятҳои навро барои алоқаманди байни одамон ба миён овард. Махсусан интиҳои асри XX ва ибтидои асри XXI ҳолатеро нишон дод, ки таърихи инсоният ҳеҷ гоҳ мушоҳида накарда буд. Мувофиқи маълумоти журнали “Economist” ҳар сол 100 милён нафар муштариёни нав ба шабакаи телефони пайваст мешаванд. Агар 25 сол пеш алоқаи спутникӣ ба воситаи атлантика дар як вақт 240 гуфтугӯро пайваст мекард, имрӯз бошад 120 ҳазорро ба ҳам мепайвандад. Арзиши алоқа бошад 10 баробар паст шуд. Гузашта аз ин ҳуччат аз Мадагаскар то Кот-Дю-ар бо почта дар мудати 5 руз (75 доллар), бо факс 30 дақиқа (45 доллар), ва бо почта бошад 2 дақиқа (02 доллар)-ро ташкил меод [5]. Ҳамаи ин оқибати рушд ва паст шудани ҳаққи хизматрасонии технологияи коммуникатсионӣ мебошад.

То расидан ба арзишҳои глобализатсионӣ, сатҳи рушди давлатҳо хусусияти хосаро касб менамояд. Пеш аз ҳама масъалаи интегратсия мавқеи асосиро ишғол мекунад. Расидан ба интегратсия доираи наздики муносибатҳоро талаб намуда, системаҳои сиёсии якранги давлатҳоро зарур меонад. Барои наздикии системаҳои сиёсӣ давлатҳо бештари онҳо рӯ ба модернизатсияи сиёсӣ меоранд. Модернизатсия дар бештари ҳолатҳо ба вестернизатсия мепайвандад. Масъалаи вестернизатсия бештар пас аз бастанӣ сулҳи Вестфал (соли 1648) ба назар мерасид, ки васеъшавии тарз ва усулҳои сохтори сиёсии Аврупо дар бештари минтақаҳо паҳн шуда буданд. Дар як замони муайян ҳукумрони оламо Португалия ба зерӣ итоати хеш гирифт, баъдан Испания, аз асри XVII то асри XIX афзалияти бештарро Англия, дар муддати на чандон дур Фаронса ва дигар давлатҳо ба зерӣ итоати хеш гирифтаанд, ки ҳарчӣ бештар паҳн намоии сохти сиёсӣ, ки дар минтақаи Аврупо ҷой дошт ва ба давлатҳои заиф бор менамуданд ба назар мерасид. Пас аз ҷанги дуҷониба ҷаҳон афзалияти нисбиро ИМА гирифта шаклҳои вестернизатсиониро бештар рушд меод, ки дар заери ибораи «пахн намоии фарҳанги Амрикоӣ» маъниятҳои бештари ИМА дида мешуд. Аллакай дар нимаи дуҷониба асри XX мафҳуми «вестернизатсия» ба мафҳуми «американизатсия» табдил ёфт, ки тақозои болоравии сиёсати хориҷии ИМА-ро нишон меод.

Васеъшавии сохтори сиёсии Ғарб дар давлатҳои рӯ ба инкишоф аллакай як навъи муд шуда буданд. Ягон давлат наметавонист, ки сохти сиёсӣ, режими сиёсии демократӣ, модернизатсиякунонии соҳаҳои гуногуни иҷтимоӣ, ҳарбӣ ва дигар масъалаҳои марбут ба сиёсати давлатиро дигаргун намояд. Ҳамакӣ аз рақибони асосии ИМА, ки СССР буд ва тулиии зиёда аз 70 сол дар як мақоми рақобат буданд натавонист сари роҳи вестернизатсияро гирад. Натиҷаи рақобати вестернизатсионӣ тавонист бештари девалатҳое, ки сохтори сиёсии иштидоӣ доштанд аз байн барад.

Нишонаҳои асосии амалишавии вестернизатсия ин: паҳн шавии режими либерал демократӣ; боло рафтани арзишҳои Ғарбӣ; таъсис намоии созмонҳои байналмиллалӣ; сатҳи баланди иқтисодӣ ва дар баробари он рақобати давлатҳои ру ба инкишоф, ки тавонанд иқтисодиёти худро бо Ғарб як намоанд; рушди техника ва технологияҳои гуногуни иҷтимоӣ ва ғайраҳо ба назар мерасанд.

Пас аз солҳои 90-уми асри XX мафҳуми «вестернизатсия» шаклашро иваз намуда ҷои онро дар бештари адабиётҳо мафҳуми «глобализатсия» ишғол намудааст. Яъне, агар дар зерӣ мафҳуми «вестернизатсия» то солҳои 90-уми асри XX давлатҳои Ғарбии Аврупо (Фаронса, Испания, Британияи Кабир, Португалия) ва ИМА, ки тақрибан як шакли концепсионии сиёсатро пеша мегирифтанд фаҳмида мешуд, дар зерӣ мафҳуми «глобализатсия» бошад

бештари шакли пешгирифтаи сиёсати хориҷии ИМА фаҳмида мешавад. ИМА тавонист то солҳои 90-уми асри XX аз қувваҳои дигарон истифода бурда, ба фазои нави яккақутбӣ ворид шавад. Акнун пас аз фаношавии рақиби асосии ИМА, ки СССР ба назар мерасид, дигар ИМА рақиби асоси надошта ӯ танҳо бо ҳудаш рақобат менамуду халос. Аз ин ҷост, ки ИМА дар бештари ҳол тарз ва усулҳои сиёсати ҳудро пеша гирифта, баҳри ба даст овардани манфиатҳои миллии ИМА концепсияҳои гуногунро, аз он ҷумла глобализатсияро мечуяд. Чунин концепсияҳо метавонад тули чанд даҳсолаҳо ИМА-ро ҳамчун яке аз бозингарони асосии муносибатҳои байналмиллалӣ намояд.

Ҳамин тариқ суръати равандҳои глобализатсионӣ дар солҳои 90-уми асри XX нишон дод, ки он алақай на танҳо ба назария табдил ёфтааст, балки ба мубоҳисаи сиёсӣ, иқтисодӣ мубадал гаштааст. Онро натанҳо ба риторики сиёсӣ ва миф қабул дорад. Воқеаҳо дар Сиэтл (с. 1999), Вашингтон, Прага ва Нитс (с. 2000), Давос (с. 2000 ва 2001), Генуе (с. 2001), ки дар он ҷо анҷумани мубоҳисавии «дирижёрҳо» ба нооромии олам табдил ёфт, нишонаи он буд, ки глобализатсия на инки миф аст, балки ба воқеияти иҷтимоӣ табдил ёфтааст, ки мебояд на танҳо онро қабул намуд, балки дар радифи он мубориза бурд. Ҳамзамон омилҳои воқеиятҳои реалиро, дар масоилҳои зайл метавонем дид:

- ҳампайвастагии сермаҳсули иқтисодӣ, сиёсӣ, транснатионалӣ, тамадунию иҷтимоӣ;
- равандҳои таърихӣ (ё инки давраи таърихӣ), ки пас аз анҷоми «ҷанги сард», оғоз меёбад;
- трансформатсияёбии иқтисодиёти ҷаҳонӣ, ки ба анархияи молявию бозоргонӣ равона аст;
- пирӯзии арзишҳои низоми амрикоӣ, ки моҳирона таъмини лоҳияи неолиберализм иқтисодиро ба лоҳияи демократияи сиёсӣ табдил менамояд;
- идеологияи ортодоксалӣ, ки мантиқан ва моҳиятан ба авҷи бузургӣ савдо равона шудааст;
- револютсияи технологӣ, ба воситаи инсоният;
- нофаҳмиҳои дар байни давлатҳои миллии оиди идоранамоии равандҳо ва проблемаҳои глобализатсионӣ (демографӣ, экологӣ, ҳукуки инсон ва паҳн шудани яроқи ҳастай).

Агар сухан дар бораи мафҳуми «глобализатсия» равад он хосияти мубоҳисавӣ дорад. Зеро мафҳуми мазкур ба афкори ҷомеа аҳамият надорад, ба он хотире, ки алақай глобализатсия хосияти умуми гирифтааст ва ҳангоми истифодаи мафҳум ҳар як фард мефаҳмад, ки дар зер мазмуни калимаи мазкур чӣ масъала рафта истодааст. Лекин чунин муносибат ғалат аст ва муайян намудани мафҳуми «глобализатсия» барои зиёиён муҳим ва шартӣ асоси мебошад. Худи мафҳуми «глобализатсия» ба масъалаҳои муносибатиҳои байналмиллалӣ ва илмҳои ҷомеашиносӣ дар солҳои 60-уми асри XX ворид шудааст. Аммо ин нишонаи он нест, ки глобализатсия таърихи на он қадар зиёд дорад, балки ин нишонаи он мебошад, ки равандҳои таърихӣ инсоният ба дараҷае омадааст, ки онро метавон дар ҳампайвастагӣ қарор дошта ва онро бояд бо ҳампайвастагии умум ҳал намуд.

Мувофиқи адабиётҳои илмӣ глобализатсия таърихи зиёда аз 1500 то 1800 солро дорад. Агар мафҳуми «*протоглобализатсия*»-ро истифода намоем, он ба мафҳуми истифода бурдаи М. Чешков «*периодизатсия*» рост меояд, ки мазмуни таърихию ифода менамояд [7]. Дар зер мафҳуми «*периодизатсия*» ҳар як эҳёи револютсионии инсоният, дар назар дошта мешавад. Худи мафҳуми «*протоглобализатсия*» бошад калимаи латинӣ буда маънои «*замони атиқа*»-ро ифода менамояд. Дар зер мафҳуми «*то глобализатсионӣ*» бошад, фазои таърихӣ замони атиқа то замони нав ва аввалин инқилоби саноати дар назар аст. Дар зер ибораи *таърихи махсуси глобализатсия* бошад аз замони нав то ба имруз фаҳмида мешавад, ки тули 200 солро дар бар мегирад. Як масъаларо бояд қайд кард: аз соли 60-уми асри XX ин ҷониб глобализатсия ҳамчун рушди таърихи инсоният роҳи авҷнокро гирифт. Аммо, таҳлили амиқтаърихӣ нишон медиҳд, ки равандҳои гуногуни он, дар асроҳои XIX-XX ба назар мерасад, аз ин хотир бояд дар бораи «*мавҷи дуҷуми*» он баҳс намуд. Агар, ба назарияи Р. Робертсон назар афканем *мавҷи дуҷуми* глобализатсия аз солҳои 80-уми асри XX оғоз меёбад, зеро аз солҳои 1969 ин ҷониб олам ба *нумуаӣ*ниш *глобалӣ* дучор шудааст. Ба таҳлили

дахсола (1989-1999) намудаи мутахасисони муносибатҳои байналмиллалӣ назар афканем онҳо онро «гузариш» ва «байни шоҳӣ» меноманд. Ба ҷамбасти ҳулоса омада, метавон соли 90-уми асри XX-ро оғози глобализатсионии замони муосир номид, зеро ду воқеаи шиканҷаовар: соли 1992 (фанои СССР ва СФРЮ, Конференсияи СММ дар Рио Ҷенейро); бӯҳрони молиявӣ солҳои 1997-98 метавон амиқ гуфт, ки оғози марҳилаҳои нави глобалӣ ба назар мерасад. Ҳамаи ин масъалаҳои дар боло қайд шударо яъне, ҳам асрҳои гузашта ва ҳам замони ҳозира ки дар тӯлии таърихи тамоми инсоният тай намудааст ва он минтақаҳо ё ин ки миллатҳое, ки то ҳол дар тай намудани масоилҳои гуногун мебошад, он проблемаҳое, ки бояд тамоми кули инсоният дастаҷамъона тай ва ҳал нмояд, бо таври комил метавон *глобализатсия* номид.

Инчунин пас аз таҳлилҳои мафҳуми глобализатсия, бояд ду масъалаи дигарро қайд намуд, ки дар баъзеи адабиётҳо ба назар мерасад: ин мафҳуми «*глобализатсияшавӣ*» ва «*глобализатсиякунонӣ*» мебошад. Баъди омӯзиш ба ҳулосае омадан, мумкин ки мафҳуми «*глобализатсияшавӣ*» ҳосияти объективӣ дошта он аз авали пайдоиши инсонит ба вуқӯъ омадааст, ки раванди психотаърихӣ дошта, новобаста аз хоҳиши индивид он дар генофонди инсон ҳамчун организм ворид шуда, инсон кӯшиш менамояд бо дигарон мутобиқ шавад, ё инки бошад. Мафҳуми «*глобализатсиякунонӣ*» бошад ҳосияти субъективӣ дошта, баҳри муккамал сохтани сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ як ташкилот ё давлати Бузург, кӯшиш менамояд ба дигарон онро ворид намояд, то дигарон онро ҳамчун арзиш қабул намоянд. Мисоли барҷастаи онро метавон, дар кашфиёти Христофор Колумб овард, ки ҳангоми ёфтани қитъаи Амрико, Аврупоён ба Амрико рафта, онро ҳамчун минтақаи нав истифода намуданд. Дар ин раванди таърихӣ метавон ҳам раванди *глобализатсияшавӣ*ро ва ҳам раванди *глобализатсиякунонӣ*-ро дид, зеро он ҳиндуёне, ки дар он минтақа умр ба сар мебуданд, ба тамадун ва арзишҳои Аврупои мутобиқ набуданд, бо мурури замон онҳо нисбатан мутобиқ шудаанд.

Даҳсолаи гузашта ҳамчун як навъи муҳолифатнокӣ ақидавию назариявӣ оиди глобализатсия боқӣ монд, ки ин баҳси бе поён, то ҳол давом дорад. Аз ин хотир масъалаҳои назариявӣ глобализатсияро на танҳо аз як нуқтаи назар таҳлил мешуд, балки аз доираҳои гуногуни он таҳлил намуд ба ҳулосаҳои муайян омад. Яке аз муҳаққиқи сенегали Ҳаким бен Хаммуд глобализатсияро таҳлил намуда, ҳулосаҳои зайлро пешниҳод намудааст:

– ***муносибати функционалистӣ***– ҳангоми равандҳои глобализатсионӣ дар периферияи он сатҳи иқтисодӣ маргиналӣ ва регресси иҷтимоӣ бе ниҳоят меафзояд, ки дар натиҷа космополитизм ва фаношавии фарҳанг ба вуқӯъ меояд, дар чунин ҳолат нақши давлатҳои милли баҳри наҷот додан аз чунин ҳолатҳои фаноовар, бе ниҳоят бузург аст;

– ***муносибати апологикӣ***– дар раванди глобализатсионӣ сатҳи бе андозаи бозори инноватсионӣ меафзояд. Мувофиқи доктринаи неолибералон бошад, салоҳияти давлат то андозае дар раванди «космополитизатсияшавии глобализатсионӣ» бояд маҳдудтар шавад.

– ***муносибати технологӣ*** –баланд рафтани технологияи гибридӣ, ки он ба монанди «глобализатсияи гибриди» аст. Дар чунин ҳолат ҳар як давлат кушиш менамояд, ки маҳсулоти технологияи хешро дар минтақа ва олам пешбурд намуда, ҳамчун давлати рақобатпазир фаолият намояд.

Дар ҳулосаҳои пешниҳод шудаи муҳаққиқ метавон масъалаҳои зиёдро дарёфт намуд, ки бештари онҳо ҳислати парадигмавӣ доранд. Инчунин муҳаққиқи дигар Я. Н. Питер марбут ба равандҳои глобализатсионӣ, ба чунин ҳулоса омадааст:

– ***«бархурди тамаддунҳо»*** – ба миёноии низои олам. Сабаби он бошад ин барзиёд будани тамаддун аст, ки ҳар яки он фарҳангҳои қадимагии худро доранд. Аз ин хотир муҳаққиқони Ғарб аз он ҷумла С. Хантингтон ба андешаеанд, ки бояд дар ягон ҳолат намегӯзошт, ки альянси исломӣ ва конфутсигӣ ба вуқӯъ наояд;

– ***«макдонализатсия»*** – гомогенизатсия шавии тамаддун, ки он дар асоси паҳн шудани ширкатҳои транснационалӣ ба вуқӯъ меояд [6].

Ҳамин тариқ, глобализатсия раванди ногузир ва баргаштинопазир аст. Бинобар ин, барои ҷомеаи муосир на мубориза бо ин раванд, балки истифодаи оқилона аз имкониятҳои

он ва кам кардани хатарҳои эҳтимолии он дар асоси таълимоти илмию назариявӣ аҳамияти ҳаёти дорад.

Адабиёт:

1. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. Душанбе, 2007. С. 76.
2. Кенничи О. Конец национальный государство. М., 1998. С. 126.
3. Маслов О. Ю. Глобализация: этапы глобализации, кризис глобализация, процесс глобализация.- М., 2009.- С. 19-20.
4. Шумилов М. М. Глобализация: политическое измерение.- М., 2002. С.123.
5. <http://fb.ru/article/37860/globalizatsiya-plyusyi-i-minusyi>
6. <http://fb.ru/article/37860/globalizatsiya-plyusyi-i-minusyi>.
7. http://humanitar.ru/page/cs_1_7
8. <http://studentu-vuza.ru/sotsiologiya/kursovyie-raboty/plyusyi-i-minusyi-globalizatsii.html>

Фишурда

Мақолаи мазкур ба баррасии назариявӣ ва амалии равандҳои ташаккул ва инкишофи глобализатсия дар ҷаҳони муосир бахшида шудааст. Муаллиф марҳилаҳои асосии таърихӣ пайдоиши глобализатсияро таҳлил намуда, хусусиятҳои хоси онро дар соҳаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ муайян мекунад. Дар мақола таваҷҷуҳи махсус ба таъсири глобализатсия ба истиқлолияти давлатҳои миллий ва пайдоиши мушкилоти глобалӣ зоҳир шудааст. Хулоса мешавад, ки фаҳмиши дурусти таълимот дар бораи глобализатсия барои мутобикшавии ҷомеа ба тағйироти босуръати ҷаҳонӣ зарур аст.

Калидвожаҳо: глобализатсия, ҷаҳонишавӣ, ташаккул, инкишоф, ҷомеаи ҷаҳонӣ, иқтисоди ҷаҳонӣ, фарҳанг, истиқлолият, мушкилоти глобалӣ.

Аннотация

Данная статья посвящена теоретическому и практическому рассмотрению процессов формирования и развития глобализации в современном мире. Автор анализирует основные исторические этапы возникновения глобализации и определяет её характерные особенности в политической, экономической и культурной сферах. Особое внимание в статье уделяется влиянию глобализации на суверенитет национальных государств и возникновению глобальных проблем. Делается вывод о том, что правильное понимание учения о глобализации необходимо для адаптации общества к стремительным мировым изменениям.

Ключевые слова: глобализация, формирование, развитие, мировое сообщество, мировая экономика, культура, суверенитет, глобальные проблемы.

Annotation

This article is devoted to the theoretical and practical consideration of the formation and development processes of globalization in the modern world. The author analyzes the main historical stages of the emergence of globalization and identifies its characteristic features in the political, economic, and cultural spheres. Special attention is paid to the impact of globalization on the sovereignty of national states and the emergence of global problems. It is concluded that a correct understanding of the doctrine of globalization is essential for the adaptation of society to rapid global changes.

Keywords: globalization, formation, development, world community, world economy, culture, sovereignty, global problems.

Маълумотнома дар боари муаллиф: Азизов Комил Ҷурахонович – дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии Данғара

Сведения об автор: Азизов Комил Джурахонович – доцент кафедры гуманитарных наук Дангаринского государственного Университета

Author Information: Azizov Komil Jurakhonovich – Associate Professor of the Department of Humanities Dangara State University

АФКОРСОЗИИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР АРСАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА АМАЛИШАВИИ ОНҲО ДАР КИШВАРҲОИ ҶАҲОН

Қодирзода С.М.

Донишкадаи байналмилалии Данғара ДБССТ

Эмомалӣ Раҳмон дар ҳақиқат поягузори мактаби нав дар сиёсати хориҷӣ ва равобити байналмилалист. Зеро, дар авзои пурталотуми ҷаҳони имрӯз, ӯ бори масъулиятҳои бисёр бузургро бар уҳда гирифта, поя ва заминаҳои пешбурди сиёсати хориҷӣ дар минтақа ва ҷаҳонро эҷод мекунад. Бар ҳамагон маълум аст, ки пешниҳод намудани ибтикорҳои сиёсӣ дипломатӣ дар арсаи байналмилалӣ, ба шучоат ва таҷрибаи зиёде ниёз дорад. Ин шахсияти барҷастаи ҷаҳони имрӯз аз замони эълони Истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон (сентябри соли 1991) то имрӯз бо ҷасорати бисёр мисолзадани худ, бо шинохти амики худ аз арсаи байналмилалӣ пешниҳодҳои ибтикорҳои арзандаеро ба ҷаҳониён ироа намудаанд, ки мақому манзалати давлати нави тоҷиконро дар арсаи ҷаҳонӣ муайян месозад. [9, с 4-6]

Яке аз он ибтикорҳои ташаббусҳои арзандаи Пешвои миллат, Мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон масъалаҳои стратегӣ ва бисёр муҳим оиди об мебошад. Масъалаи сарчашмаҳои обии минтақаи Осиёи Марказӣ ва ҷаҳон аз мавридҳои, ки таваҷҷуҳи қудратҳои байналмилалиро ба худ ҷалб намудааст. Аҳамияти сарчашмаҳои обӣ барои ҳамаи давлатҳо, тамаддунҳо ва фарҳангҳо дар тӯли таърих як амри маълум будааст. Манобеъ ва сарчашмаҳои обии Осиёи Марказӣ махсусан, Тоҷикистон низ дар тӯли таърих ҳамеша мавриди таваҷҷуҳ қарор дошта, баҳонаи баъзе ихтилофҳо ва низоъҳои калон дар сатҳи давлатҳо шудааст. Ҳатто ин мавзӯ то ҷое муҳим аст, ки баъзе таҳлилгарони масоили геополитикаи байналмилалӣ муътақиданд, ки ҷанги асосӣ дар оянда метавонад бар сари сарчашмаҳову манобеи обӣ бошад. Зеро масъалаи сарчашмаҳои обӣ ва ниёзи фаровон ба онҳо, илова бар ин ки метавонад ҳамчун силоҳу абзори фишор ва таҳдид миёни кишварҳои минтақа истифода шавад, ҳамчунин заминаи даҳлату рақобати қудратҳои бузургро ҳам фароҳам менамояд [20, с 119-120; 17, с 13]. Албатта, шоидаи таваҷҷуҳ аст, ки решаҳои заминаҳои ихтилофоти обӣ миёни кишварҳои минтақа, сирфан авзои имрӯза ва ҳолати феълӣи Осиёи Марказӣ набуда, балки қисмате аз он ба мудирӣи нодурусти Шӯравӣ ҳам бозмегардад [2, с 111-113; 3, с 74]. Рақобати қудратҳо бар сари сарчашмаҳои обии минтақа гуногунҷанба буда, дорои равишҳои мухталиф мебошад. Русия барои ворид нашудани рақибони геополитикии дигари худ, монанди Амрико, ба гунае фаъолият менамояд, ки онҳо натавонанд аз як омили таъсиргузор дар минтақа ҷиҳати касби манобеи геополитикии худ баҳра бибаранд. Омилҳои, ки метавонанд ҳатарот ва таҳдидҳои геополитикии зиёдеро барои минтақа дар пай дошта бошанд, монанди эҷоди фишор миёни кишварҳои минтақа бар сари сарчашмаҳои обӣ, ки дар натиҷа ба абзорҳои фишори геополитикии байниминтақавӣ табдил мешавад. [8, с 152-157]. Русия кӯшиш менамояд заминаҳоро, ки қудратҳои рақибаш битавонанд ҷиҳати ихтилофу низоъ миёни кишварҳои минтақа ва касби манобеи геополитикии худ истифода намоянд, аз байн бурда, худ ташаббуси лозимаро ба даст гирад. Ҳоло шояд анҷоми ин кор тавассути Русия, худ навъе даҳлату манфиатталабӣ ҳисоб шавад, аммо ба дигарон иҷозаи чунин кореро ҳаргиз наметавонад. [14, с 4] Аз тарафи дигар, Амрико бо эҷоди равобити наздик бо баъзе кишварҳои минтақа саъй дорад решаҳои чунин ихтилофотро афзоиш диҳад, то битавонад ҳузури худро дар минтақа тавҷеҳ намояд, ки агар Амрико дар масъалаҳои обии минтақа ҳузур надошта бошад, мушкilot ва ихтилофот ҳал намешаванд. Ҳамчунин Амрико ҷиҳати тавҷеҳи ҳузури худ дар масъалаҳои обии минтақа муътақид аст, ки агар ин ихтилофотро битавонанд кам намоянд, дар натиҷа метавонанд ҳузури Русияро камрангтар намуда, ҷойҳои худро бештар тасбит намояд [18, с 48-50]. Чин низ ба далели ҳаммарз будан бо сарчашмаҳои обии минтақа қатъан метавонад нақши сиёсии қудратмандеро аз худ ба ҷой гузорад. Русия ва Амрико ҳам ҷойҳои ӯро пазируфта, ба хоҳири аҳамияти ҳифзи амнияти минтақа ва ҳамчунин ҷиҳати пешгирӣ аз эҷоди танишҳои обӣ, аз ҳар гуна даргирӣ бо якдигар худдорӣ хоҳанд намуд. Зеро, дар сурати ба вучуд омадани камтарин мушкilotе миёни

қудратҳо, ҳаводис ва таҳаввулот баъд аз он ғайри қобили тасаввур хоҳанд буд. Иттиҳоди Аврупо ва дигар бозингарон ҳам меҳоханд перомунӣ масъалаҳои обӣ дар минтақа ҳузур дошта бошанд [19, с 34; 16, с 8-10]. Аммо, бо вучуди рақобати қудратҳои бузургтар, онҳо камтар нақшу ҷойгоҳи камтаре дар минтақа пайдо хоҳанд намуд.

Бино бар аҳамияти масъалаҳои зикршуда, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон ибтиқори худро оиди масъалаҳои обии минтақа ва ҷаҳон ба мардуми дунё пешниҳод намуданд. 21-уми декабри соли 2016 Маҷмаи Умумии СММ Қатъномаи (A/RES/71/222)-ро зеринчунин “Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор” солҳои 2018-2028” бо иттифоқи оро ва бо ҳаммуаллифии 177 кишвари узви СММ қабул намуд. Мутобиқи Қатъномаи мазкур давраи солҳои 2018-2028 ҳамчун Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор” эълон мешавад, ки он аз 22-юми марти соли 2018 шурӯъ шуда, 22-юми марти соли 2028 ба анҷом мерасад [5, с 1].

Зимни суҳанронӣ дар Форум, Президенти кишвар зикр карда буд, ки “... таҳдиду хатарҳои муосири глобалӣ, аз ҷумла бӯҳронҳои молиявӣ иқтисодӣ, афзоиши аҳоли, тағйири иқлим, зуд-зуд рух додани ҳодисаҳои офатбори гидрометеорологӣ, норасоии об ва дар натиҷа, боло рафтани сатҳи камбизоатӣ, густариши бемориҳои сирояткунанда ва афзоиши фавти модару кӯдак, аз мо саъю талоши бештар ва дар ин арса андешидани тадбирҳои марбутаро тақозо доранд” [12, с 5].

Муҳимияти ҷунин қатъномае баро муҳаққиқон ва пажӯҳишгарони байналмилалӣ ҷунон боарзиш будааст, ки дар нашрияҳои ҷаҳон аз он суҳбат ба миён овардаанд. Ин ташаббуси стратегияи глобалӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маҷаллаи «Invoice Magazine»-и Покистон дар мақолаи зеринчунин «Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз истифодаи захираҳои обӣ баҳри рушди устувор ғимоят намуд» инъикос гардидааст [21. С 448].

Дар ин мақола аҳамияти байналмилалӣ қабули Қатъномаи Маҷмаи Умумии СММ вобаста ба ин ташаббус ва ҳадафҳои он баро ҳифзи захираҳои обии сайёра ва таъмини манфиатҳои ҷаҳонӣ зикр шудаанд [15, с 13].

Арсан дигаре, ки ба андешаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон барои ҷаҳон бисёр дорои арзиши таваҷҷуҳ ва сармугузорӣ ҳамаҷонибаи байналмилалӣ мебошад, таъсири масъалаҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва тамаддунӣ ба соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ мебошад. Зеро пайвандҳои фарҳангӣ таърихӣ ва тамаддунӣ дар ҳоли ҳозир ва инчунин дар оянда омили муҳими дигаре барои таваҷҷуҳи қудратҳои ҷаҳонӣ ба масъалаҳои байналмилалӣ метавонад бошад. Пайвандҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ ба масъалаҳои ҷун, таҷрибаҳои таърихӣ, фарҳангу одатҳо, расму оинҳо, забон ва ғайра гуфта мешавад, ки минтақаи Осиёи Марказӣ махсусан, Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯли таърихи чандинҳазорсолаи худ, соҳиби мероси ғани ва бой дар заминаҳои мазкур мебошад [1, с 297].

Наврӯзи оламафрӯз бузургтарин ҷилваи ошқори таъсири масъалаҳои фарҳангӣ таърихӣ ва тамаддунӣ ба масъалаҳои байналмилалӣ дар соҳаи дипломатияи фарҳангӣ аст. Маҳбубтарин ҷашни миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин Наврӯз аст, ки дар таърихи фарҳанги мардум ҳеҷ анъана ва расму ойине баробари он шукӯҳу шаҳомати хосса надорад. Ин ҷашн, ҷашни зиндашавии табиат, фарорасии баҳори нозанин, оғози қорҳои кишоварзӣ ва баробаршавии шабу рӯз аст. 19 феввали соли 2010 Маҷмаи умумӣ Созмони Милали Муттаҳид қатъномаеро қабул кард, ки тибқи он ҷашни Наврӯз мақоми байналмилалӣ касб намуд. Иди Наврӯз соли 2009 аз ҷониби Кумитаи ҳифзи мероси фарҳангии Созмони Милали Муттаҳид расман ба феҳристи ЮНЕСКО оид ба мероси башарияти фарҳанги ҷаҳонӣ дохил гардид [4, с 8]. Истиқболи Иди байналмилалӣ Наврӯз баъд аз қатъномаи Маҷмаи умумӣ Созмони Милали Муттаҳид дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи байналмилалӣ ҷашн гирифта мешавад. Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рӯзҳои ид», рӯзҳои 21 март - 24 мартро Иди байналмилалӣ Наврӯз эълон

намудааст [6, с 9]. Тибқи маълумоти расмӣ Наврӯз ҳоло дар 11 кишвари ҷаҳон ҷашни расмӣ миллӣ бо рӯзҳои истироҳат ба шумор меравад [10, с 145].

Ташаббусҳои Пешвои миллат сабаб гардиданд, ки дар арсаи байналмилалӣ ҷашнҳои миллии мо мақоми хосса пайдо карданд. Ин иқдому корнамоиҳои Пешвои миллат омили асосии болоравии худшиносии миллати тоҷик ва муаррифии фарҳанги гузаштаю имрӯзаи халқи мо миёни халқу миллатҳои мухталифи олам аст. Бояд ин нуктаро ёдовар шуд, ки ҷашни Наврӯз марбути ягон дину мазҳаб нест. Он реша дар таърихи фарҳанги қадимаи ориёӣҳо (тоҷику форс) дорад. Дар охир чунни метаовн гуфт, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон бо дарки дурусту ҳамаҷониба ва амиқи авзои муосири байналмилалӣ ташаббусҳо ва пешниҳодҳои арзандаеро ба ҷаҳониён ироа намуда, мавриди қабули ҳамаи дунё гаштааст, ки тадбири дурусти ин шахсияти барҷастаро нишон медиҳад. Ба гуфтаи ин шахсияти беназири байналмилалӣ фарҳангу тамаддуни як миллат, тамоми ҳастии он буда, эҳтиром ба арзишҳои миллию фарҳангӣ ва тамаддунӣ, ҳамчун зарурати зиндагӣ ва таомул бо низоми ҷаҳони муосир ба шумор меравад [11, с 43-44; 13, с 2]. Яъне, тамоми ҳастию иқтидори як миллат, дар илму фарҳанги он хулоса шуда, қудрати он дар дигар арсаҳо бояд бар меҳвари илму фарҳанги он қарор гирад. Ба ҳамин хотир, қудратманд шудан дар арсаи илму фарҳанг, яъне қудратманд шудан дар соҳаҳои дигарро дар назар дорад. Ҳамчунин, аз байн бурдан ё заиф шудани қудрати илмию фарҳангии миллат, ба маънои дар ихтиёр гирифтани ҳамаи иродаву ҳокимияти он дар арсаҳои гуногун мебошад.

Адабиёт:

1. Алисон, Р ва Чонсон, Л. Амният дар Осиёи Марказӣ. Тарҷумаи М, Дабири. - Техрон: Дафтари мутолиоти сиёсӣ ва байналмилалӣ, 2003. - С. 297.
2. Ёров А. Ш. Осиёи Марказӣ дар низоми нави муносибатҳои байналмилалӣ. - Душанбе: 2016. - С. 111-113.
3. Илоҳа. К. Сиёсат ва ҳукумат дар Осиёи Марказӣ. - Техрон: Самт, 1378х. - С. 74.
4. Қатъномаи Созмони Милали Муттаҳид аз 19 феввали соли 2010, Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид. 25с.
5. Қатъномаи Созмони Милали Муттаҳид аз 21-уми декабри соли 2016, Маҷмаи Умумии СММ ба рақами (A/RES/71/222). 18с.
6. Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21.07.2010, № 611. 14с.
7. Қонунҳо ва қарорҳо .Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 01.01.2010.
8. Масов, Р. Таърихи Тоҷикон. - Техрон: Шероза, 1395х. - С. 152-157.
9. Мухриддин, Сирочиддин. Эмомалӣ Раҳмон-асосгузори мактаби нави сиёсати хориҷӣ. Маҷаллаи илмию назариявӣ ва иттилоотии Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016. – С. 4-6.
10. Сайри ҷаҳонии Наврӯз; Ба қуллаҳои дониш. Нашрияти ДМТ. - 2013, № 6. С. 143-150.
11. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлолияти Тоҷикистон ва ҳаёти миллат. - Душанбе: Ирфон, 2002 - Ҷ. 2. - С. 43-44.
12. Эмомалӣ Раҳмон. Суханронӣ дар Маҷмаи Умумии СММ. 21-уми декабри соли 2016, - С. 5.
13. Эмомалӣ Раҳмон. Фарҳанг ҳастии миллат аст. - Душанбе: Матбуот, 2001, - С. 2.
14. Francis, R. Central Asia; the Battle over Water. Архиви сайти “European Strategic Intelligence and Security Center. www.esisc.org”, 2009. - С. 4.
15. Emomali-rahmon-president-tajikistan-advocates-water-for-sustainable-development. <http://invoice.com.pk/2017/02/01/>. 25с.
16. Jeremy, A. The Governance of Central Asian Waters; National Interest versus Regional Cooperation. Архиви сайт: “www.ids.ac.uk”, 2007. - С. 8-10.
17. Michael, G. The Aral Sea Encyclopedia. Berlin: Springer, 2009. - С. 13.

18. Nicole, J. A Central Asia's Security; issues and Implications for U.S Interests. Архиви сайт: "www.fpc.state.gov", 2010. - С. 49 ва 50.
19. Robert, N. Water Crisis in Central Asia; Key Challenges and Opportunity. Архиви сайт: "www.milanoschool.org", 2010. - С. 34.
20. Victor, D. Water in Central Asia; Past, Present, Future. CRC, 2011. - С. 119-120.
21. Қодирзода С.М. Нақши Пешвои миллат дар қонунгузори миллӣ ва байналмилалӣ. Мактаби сиёсии Пешвои миллат. Конфронсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 4-6 октябри соли 2021, н. Данғара. Саҳ 559. 436-441С.
22. Қодирзода С.М. Нақши Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон дар ҳалли масъалаҳои байналмилалӣ. Вазорати Маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон Донишгоҳи давлатии Данғара Факултети идоракунии давлат ва ҳуқуқ. Кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсия. Маводиконференсияи ҷумҳуриявии илмӣ – назариявӣ дар мавзӯи "Маърифати ҳуқуқӣ омили инкишофи давлати ҳуқуқбунёд" бахшида ба 30-солагии қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эълон гардидани соли 2024 "Соли маърифати ҳуқуқӣ" (21-22-юми ноябри соли 2024).– Душанбе: "Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон", 2024. – 241 саҳ. 77-81 с

Фишурда

Дар мақолаи мазкур он масъалаҳое, ки аз тарафи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар арсаи байналмилалӣ пешниҳод ва дархост карда шудааст, амалишавии он ба манфиати тамоми сайёра ва алаҳхусус, мардумони минтақа зарурӣ ва аввалиндараҷа мебошад, мавриди тадқиқот қарор гирифта шудааст. Он пешниҳодҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар арсаи байналмилалӣ мақсаднок, ҳадафнок ва барои кулلى сайёра манфиатбор мебошад, ҳам мақсадҳои муҳити экологиро ва ҳам мақсадҳо ва манфиатҳои миллиро дар назар дорад, ки боиси шинохти миллати тоҷик дар арсаи байналмилалӣ хоҳад гашт. Ташаббусҳои дигаре, ки ба андешаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои куллии мардуми сайёра арзиши ниҳоятдараҷа таваҷҷуҳ ва ниҳоятдараҷа дорад, ин таъсири масъалаҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва тамаддунӣ ба соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ мебошад. Зеро пайвандҳои фарҳангӣ таърихӣ ва тамаддунӣ дар ҳоли ҳозир ва инчунин дар оянда омили муҳимми дигаре барои таваҷҷуҳи қудратҳои ҷаҳонӣ ба масъалаҳои байналмилалӣ метавонад бошад.

Калидвожа: Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон, пешниҳодҳо, байналмилалӣ, об рушди устувор, Ҷумҳурии Тоҷикистон, наврӯзи байналмилалӣ, минтақа, Созмони миллалӣ муттаҳид, ташаббус, ҳадаф ва мақсадҳо, худшиносии миллӣ, мушқилот.

Аннотация

Настоящая статья освещает аспекты, предложенные и заявленные Основоположителем мира и национального единства, Президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмон на международной арене, реализация которых, необходима во благо всей планеты и особенно населению региона. Эта тематика и явилась предметом настоящих исследований. Эти целевые предложения направлены на благо вселенной, а также предусматривают интересы нации, признания таджиков на мировом уровне. Иная инициатива Лидера Нации, Президента Республики Таджикистана имеют особую значимость, это влияние исторических, культурных и вопросов цивилизации на межгосударственные отношения. Так как, исторические, культурные и цивилизованные связи в настоящем и в будущем могут привлечь внимание мирового могущества в межнациональных вопросах.

Ключевые слова: Лидер нации, Эмомали Рахмон, предложение, Республики Таджикистан, регион, инициатива, цели, проблемы.

Annotation

The present article, the issues proposed and requested by the Founder of National Peace and Unity - Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon in the

international arena, its implementation for the benefit of the entire planet and in particular, the people of the region, are necessary and primary research has been decided. Those proposals of the leader of the nation Emomali Rahmon in the international arena are purposeful, purposeful and beneficial for the whole planet, they take into account both environmental goals and national interests, which will lead to the recognition of the Tajik nation in the international arena. Other initiatives, which, according to the founder of peace and national unity, the leader of the nation, the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, are extremely important and extremely valuable for the entire people of the planet, this is the influence of historical, cultural and civilizational issues on the field of international relations. Because the cultural, historical and civilizational links can be another important factor for the attention of the world powers to international issues at present and in the future.

Keywords: Leader of the nation Emomali Rahmon, proposals, international, sustainable development, Republic of Tajikistan, international innovation, region, United Nations, initiative, goals and objectives, national self-awareness, problems.

НАВРӮЗ АРЗИШИ МИЛЛӢ ВА АСОЛАТИ МИЛЛӢ. Ё ЧАРО НАВРӮЗ БАРОИ ТОЧИКОН МУҲИМ АСТ?

Азизов К.Ч., Ҳайдарова Ш

Донишгоҳи давлатии Данғара

Наврӯз яке аз зеботарин, бузургтарин ва паҳншудатарин ҷашнҳои миллии ақвоми эронитабар ё ориёиасл тоҷикон, эрониҳо ва дар умум форсизабонон махсуб меёбад. Ин ҷашни бошукӯҳ лабханди табиат бар суи инсон ва ҷазби инсон бар табиат мебошад, ки инсон дар баробари вучуди иҷтимоӣ будан ҳамчун мавҷуди табиӣ бо табиат ҳамнаво шуда, онро меомӯзад ва асрори табиатро ошкор менамояд, гувоҳӣ медиҳад. Аз давраи пайдоиш то имрӯз Наврӯз дар омӯзиши асрори табиат, кайҳон, фазо, вақт, змону макон, ташаккули ваҳдати ҳамбастагӣ, баланд бардоштани ҳисси зебоипарастӣ, ҳунармандӣ, косибӣ, дастурхондорӣ, пухтани анвои хуруҷҳо, заминдорӣ, кишту қор, ободонӣ, истироҳату фароғат ба тавассути бозиҳо ва мусобиқаҳои гуногун, солимӣ ҷомеа ба тавассути мусобиқаҳои варзишӣ барои инсоният кӯмак намудааст.

Боиси зикри хос аст, ки дар таърих Наврӯз аз ҳудудҳои кишварҳои форсизабон ё меросбарони он берун рафта, дар миёни халқҳои ҳавзаи Наврӯз паҳн гардида, ба як ҷашни на танҳо милливу минтақавӣ балки ба як ҷашни ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Омили асосии густариши Наврӯз дар ҷаҳон пеш аз ҳама фалсафаи бой ва хусусиятҳои табииву гуманистии он мебошад. Имрӯз Наврӯз барои ақвоми эронӣ, форсизабонон ва махсусан тоҷикон як ҷашни бузургӣ ҳувиятсоз мубаддал гардидааст. Таҷлили Наврӯз нишон медиҳад, ки аз ҳама бештар ба он тоҷикон дар Тоҷикистон бештар арҷ мегузоранд ва бо як ихлоси ҳосса ва шавқу завқӣ баланд онро ҳам дар сатҳи оила, маҳалла, ташкилоту муассисаҳои маҳалливу ҷумҳуриявӣ, вазорату қорхонаҳо, шаҳру ноҳияҳо ва ҳатто дар сатҳи давлатӣ бо иштироки намоёндогони ҳукумат ва махсусан Роҳбари давлат ҳамасола таҷлил карда мешавад. Наврӯз на танҳо оғози соли нави хуршедӣ ва нуқтаи эътидоли баҳорӣ, балки камолоти тамаддуни ориёӣ ва рамзи шикастнопазирии рӯҳияи форсизабонон мебошад, ки дар таърихи шаш ҳазор солаи худ бо номи Наврӯз бо шукӯҳ таҷлил карда мешавад, ки Наврӯз ба ягон дину мазҳаб ва оину эътиқодоти инсонӣ муҳолиф нест. Зеро, ки он танҳо як ҷашни соли нав, рӯзи нав, эҳёи табиат, зиндашавии рустаниҳо, пирӯзии гармо бар сармо, дарк ва омӯзиши асрори табиату кайҳон мебошад.

Чуноне ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ таъкид намудаанд: «Суннату ойинҳои нек ва ҷашнҳои миллии мо, мисли Наврӯз, Меҳргон ва Сада дар тӯли таърих барои тарғиби ахлоқи маънавиёти созанда хизмат кардаанд» [10].

Бояд зикр намуд, ки Наврӯз тули қарнҳо, новобаста аз таҳаввулотҳои сиёсӣ ва султаи бегонагону аҷнабиён, Наврӯз ҳамчун "шиносномаи фарҳангӣ"- и миллат боқӣ мондааст. Имрӯз Наврӯз дар Тоҷикистони соҳибистиклол аз доираи як ҷашни оддии мавсимӣ баромада,

ба як рукни асосии идеологияи миллӣ, фарҳанги миллӣ ва манфиати миллӣ табдил ёфтааст. Дар Наврӯз паёми сулҳ, озодагӣ ва зиндашавиро ба гӯши ҷаҳониён мерасонад ва исбот мекунад, ки фарҳанги тоҷик фарҳанги созандагиву нур, ғолибияти хайр бар шар, некӣ бар бадӣ пиндошта мешавад.

Мафҳуми Наврӯз аз калимаи тоҷикӣ гирифта шуда, маънои “рӯзи нав”, “тоза”, “рӯзи нахустин” буда, ин таҷлили тантанавӣ иди баҳор ва сароғози соли нав аст, ки он ифодагари эҳёи табиат, бедоршавии набототу ҳайвонот мебошад.

Ин ҳама ҳикматҳои инсонпарварона ва ваҳдатфаринии Наврӯз қимати ин ҷашни бостониро боз ҳам боло бурда, ба унсури асосии арзиши миллӣ ва манфиати миллӣ барои миллати тоҷик табдил ёфта, дар шароити имрӯза Наврӯз ба чанд далел баро миллати тоҷик арзиши муҳимми ҳаёти дошта, ҳамчун шиносномаи миллат барои тоҷикон шинохта мешавад:

1. Эҳёи табиат ва миллат. Наврӯз аз нигоҳи илмӣ ба нуқтаи эътидоли баҳорӣ ба рӯзҳои 20-21-уми март рост меояд, ки дар соли 2026 ба рӯзи 20-уми март, соати 19:45:53 рост омад. Дар ин вақту замон шабу рӯз баробар шуда, Хуршед ба бурҷи Ҳамал ворид гардид. Ин маънои онро дорад, ки аҷдодони мо дар шаш ҳазор сол қабл дар миёни ақвоми эронинажод, илми кайҳоншиносӣ мавҷуд буда, табиат ва кайҳон маърифат карда шуда, аҷдодони мо ба фалсафаи он сарфаҳм рафта, нуқтаи эътидоли шабу рӯз, баробаршавии шабу рӯз, ивазхавии фаслҳои сол, гардиши Офтоб, Замин ва диаг унсурҳои кайҳониро медонистанд ва бар он сарфаҳм мерафтанд. Гардиши Хуршеду Замин дар меҳвари худ ва лаҳзаи фарорасиву ниҳии ҳаводиси табиатро муайян намудаанд, ки ин як қадами бузург дар илми ситорашиносии ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Ин масъаларо Абурайҳони Берунӣ дар “Осор – ул боқия” чунин қайд менамояд, ки «Наврӯз ҳеҷ гоҳ тағйир намеёбад, зеро, ки инсон қудрати боздоштани ҳаракати Офтоб ва Заминро надорад, ки ин исботи илмӣ Наврӯз на як ҷашни фарҳангӣ балки як лаҳзаи фарорасии ҳолати дақиқи ҳаракати Офтоб ва Замин мебошад». ОСОР УЛ БОҚИЯ

Оид ба Наврӯз Пешвои миллат дар паёми шодбошии худ бахшида ба ҷашни Наврӯз таъкид намудаанд: «Таби ҷазорсолаҳо дар ҳаёти қавмҳои ориёӣ, аз ҷумла мо – тоҷикон ҳодисаву таҳаввулоту зиёде ба вуқӯъ пайвастаанд, ки боиси эҷоди маҳдудиятҳо барои баргузориҳои ойину суннатҳо ва ҷашнҳои миллии мо, ба шумули Наврӯз гардидаанд. Вале Наврӯз мисли забон ва фарҳанги миллӣ дар тору пуди ҳастии ниёгони мо он қадар мустаҳкам ҷой гирифта буд ва мақому ҷойгоҳи он дар миёни мардуми мо чунон баланд буд, ки ҳеҷ як монета ва қуввае онро натавонист аз байн барад. Зеро Наврӯз моҳиятан ҷашни мардумӣ ва ойини сирф табиӣ мебошад. Меҳонам таъкид намоям, ки далели асосии умри тӯлонӣ доштани Наврӯз робитаи мустақими он бо табиат ва инсон, пайванди он бо суннату анъанаҳо ва расму ойинҳои миллӣ мебошад» [10].

Аз ҷиҳати илми кишоварзӣ Наврӯз ин бедории замин низ мебошад. Яъне пас аз ҳоби тӯлонии зимистон, замин дубора “нафас” мекашад. Сабзидани майсаҳо ва шукуфтани дарахтон рамзи пирӯзии ҳаёт бар марг мебошад. Дар дастурхони наврӯзӣ гузоштани сабза (гандуми сабзида) нишонаи эҳтиром ба эҳёи табиат мебошад. Ин паёмест, ки табиат ҷовидонист ва ҳамеша нав шуда, рушд менамояд.

Суннати дигари табиӣ доштани Наврӯз ин суннати ниҳолшинонӣ, кишту кор ва шудгори замин мебошад, ки ин нишон медиҳад, ки инсон дар ин эҳё на танҳо тамошобин, балки иштирокчиӣ фаъол мебошад.

2. Решаҳои таърихӣ ва асотири Наврӯз. Наврӯз ҷашн, ойин, анъана ё русумест, ки аз ниёгон ба мо расида ва ё ба қавли олими шинохтаи Эрон Озарнӯш «ин ҷашн танҳо ҷашнест, ки аз даврони бостон ба азамати тамом ва ҳамвора бо анбӯҳи афсона ва ойин то ба имрӯз идома ёфта ва саҳт мавриди алоқаи эронӣ аст» [8, 124].

Боиси зикри хос аст, ки таърихи ташаккули Наврӯз ба асотири фалакӣ оид ба табиати миранда (зимистон) ва зиндашаванда (баҳор) вобаста будааст. «Наврӯз дар даврони давлатдорӣ Ҳахоманишиён ба ҳукми анъана даромад ва ба як ҷашни бузург ва расмӣ мардумӣ дар миёни мардумони ориёӣ мубадал гардид. Дар устураҳо оғози таҷлили наврӯзро

ба Ҷамшеди Пешдодӣ-қаҳрамони дostonҳои эронӣ ва аз он ҳам пештар ба Каёмарси ки аввалин шоҳи оламиён буд, нисбат медиҳанд» [5, 231].

Дар сарчашмаҳои хаттии даврони Сосониён, Наврӯз бевосита ба шоҳи пешдодиён Ҷамшед марбут медонстанд. Сипас ин масъаларо донишмандони асримиёнагӣ аз ҷумла Абулқосим Фирдавсӣ, Абурайҳони Берунӣ, Умари Хайём ва дигарон тасдиқ ва тайид намуда, нисбати пайдоиши ҷашни Наврӯз ва ба шоҳ Ҷамшед рабт доштани он маълумоти дақиқро фаровон додаанд. Ин масъаларо ҳақими бузург Абулқосим Фирдавсӣ дар “Шохнома” ба таври зайл баён намудааст:

«Ҷаҳон анҷуман шуд бари тахти ӯй,
Шигифтӣ фуру монда аз бахти ӯй.
Ба Ҷамшед-бар гавҳар афшонданд,
Мар-он рӯзро рӯзи нав хонданд.
Сари соли нав Хурмузи фарвадин,
Баросӯда аз ранҷ тан, дил зи кин,
Ба Наврӯзи нав шоҳи гети фуруз,
Бар он тахт биншаст фирӯзрӯз.
Бузургон бо шодӣ биёристанд,
Маю руду ромишгарон сохтанд.
Чунин ҷашни фаррух аз он рӯзгор,
Бимонда аз он хусравон ёдгор.
Чунин сол сесад ҳамерафт кор,
Надиданд марг андар он рӯзгор.
Магар хост андар ҷаҳон растахез,
Ки бифрӯхтӣ оташи меҳри тез.
Ки манн солиён то бад ин марғзор,
Ҷаме ҷашни нав созам андар баҳор» [2, с.21-23].

Ҳақим Умари Хайём дар китоби “Наврӯзнама”-и худ менависад, ки «Ҷамшед рӯзеро дарёфт, ки Офтоб баъди 365 шабонарӯз ба «рубъи аввали дақиқаи Ҷамал» баргашт. Бо ин далел ӯ тақвим ё худ солшумории офтобӣ сохта, рӯзи нахустини бозгашти Офтобро ҷашн гирифт. Пас, аз он рӯз то имрӯз ин рӯз Наврӯз ном ниҳода шуд ва то ҳол ҳамчун оғози рӯзи нав, эҳёи табиат, рӯзи шурӯи шукуфтани рустанҳо таҷлил карда мешавад» [12].

Умари Хаём бошад, Наврӯзро дар шакли назм чунин тавсиф намудааст:

Бар чехраи гул шабнами Наврӯз хуш аст,
Дар тарфи ҷаман рӯи дилафрӯз хуш аст.
Аз дӣ, ки гузашт ҳар чӣ гӯй, хуш нест,
Хуш бош, зи дӣ магу, ки имрӯз хуш аст.

Дар ҷойи дигар доир ба Наврӯз Умари Хаём мефармояд: «Ҷар кӣ Наврӯз ҷашн кунад ва ба хуррамӣ пайвандад, то Наврӯзи дигар умр дар шодӣ ва хуррамӣ гузарад» [14].

Абурайҳони Берунӣ низ қайд мекунад, ки Ҷамшед рӯзи нахустини бозгашти Офтобро рӯзи наҷот аз нестӣ ҳисобида, онро Наврӯз номид [4, с.27] Табарӣ низ Наврӯзро ба давраи подшоҳии Ҷамшед мансуб медонад.

И.С. Брагинский дар асри худ «Исследование по таджикской культуре» ҷашни Наврӯзро 12 рӯз муайян кардааст. Шаш рӯзи аввал Наврӯзи хос ва шаш рӯзи сонӣ -Наврӯзи ом. Рӯзи сенздаҳум ҳама хосу ом ба беруни шаҳр баромада Наврӯзро ҷашн мегирифтанд. Ин анъана ҳоло дар Осиёи Марказӣ бо номи Сайр (ё ки сайри лола) ва дар Ирон бо номи «сенздаҳбахор» маъруф аст [8].

Гумон меравад, ки шаш рӯз ҷашн гирифтани Наврӯз саҳеҳтар аст. Дар Наврӯз анъанае будааст, ки ҳоқими ид амири Наврӯз ё мири наврӯзӣ интиҳоб менамуданд ва он панҷ рӯз ҳукм мерондааст. Ба қавли Ҳофизи Шерозӣ:

Зи кӯи ёр меояд насими боди наврӯзӣ
Аз ин бод ар мадад хоҳӣ, чароғи дил барафрӯзӣ.

Сухан дар парда мегӯям, чу гул аз ғунча берун о,
Ки беш аз панҷ рӯзе нест ҳукми мири наврӯзӣ.

3. Фалсафаи Наврӯз ё арзишҳои инсонӣ ва ахлоқи он. Воқеан, фалсафаи Наврӯз ифодакунандаи он мавзӯҳое мебошад, ки шаклану мазмунан бо фитрату офариниши инсон тавъаманд. Чунки Наврӯзро рӯзи тавлиди сайёраи Замин ва тулӯи Офтоб, меҳвари чархи гарданда, ки субъекти ғайбӣ инсон мебошад, меноманд. Дар робита бо ин, оинҳои наврӯзӣ инъикоскунандаи мавзӯҳои ҳаётӣ ва нестӣ, мақоми инсон дар ҷомеа, риояи принципҳои адолати иҷтимоӣ, идеяи бозгашт ба оғоз ва ғайра ба ҳисоб мерафтанд. Ин мавзӯҳо дар расму оинҳои ҷашнӣ, аз ҷумла ҳафт син, ғавваршиҳо, бозгашт ба оғоз ва Фарри каёнӣ таҷассум мегардиданд. Махсусан, «ҳафт син» ифодакунандаи масъалаи офариниши олами ҳаётӣ аз тарафи Аҳурамаздо, офариниши шаш ғавҳари муқаддасро бозтӯбӣ мекунад [14, с. 86].

Ҳамзамон, додгустарӣ, адолат ва қомуси илму маърифат низ реша аз Наврӯз мегиранд ва инкишофу таназулашон низ алоқамандии зич бар Наврӯз доранд. Аз ҷумла, агар пайванди ногустастии инсон бо табиат рамзи пайдории Наврӯз бошад, пас инсон бо баробари поён ёфтани шабҳои сарду дилгиркунандаи зимистон ва омадани баҳор дардҳои кӯҳнаро аз қалб ва фикрҳои ғаразнокро аз тафаккур берун мекунад. Бо амали неки расми хонатақонӣ вай бо табиат ҳамроҳ мешавад. Тақвими қадимаи наврӯзӣ ба ворисони имрӯзаи ориёнавар дар мисоли толеёнома, пешбини ояндаи нисбиятро бозгӯ менамояд.

Дар ҷашни Наврӯз унсури асосӣ ҳок (замин) пиндошта мешавад, ки покиза нигоҳдорӣ ва коркарди дурусти он маншаи фаровонии ҳосил мегардад доништа мешавад, ки ин гувоҳи он аст, ки ниёгони мо ба чор унсури табиӣ об, оташ, бод ва ҳок арзиши бузургро қоиладар, асоси ҳастиро аз ин ҷаҳон унсур мебарораанд.

Ба андешаи файласуфи тоҷик Самиев Б.Ҷ. “Наврӯз танҳо ифодакунандаи як ҷашн мавсимии миллии ориёӣ нест, балки он падидаи муҳими фалсафӣ, ахлоқӣ ва фарҳангӣ мебошад. Дар арсаи вуҷуд тоза касб кардани бархӯрди тамаддунҳо ва аз байн рафтани арзишҳои моддӣ маънавӣ Наврӯз дар асл падидаи муттаҳидкунанда, пайвандгари қавму халқиятҳо нақш бозид. Даъвати инсонҳо ба ваҳдати ҳамзистӣ, ба роҳ мондани ҳамкориҳои тарафайн, вуҷуд додани раванди муқолаи фарҳангҳо аз тамоили умумибашарӣ доштани рамзу суннатҳои Наврӯз далолат мекунад [13].

Бинобар ин, арзиши умумибашарӣ касб кардани расму суннатҳои наврӯзӣ нагузошт, ки он ҳамчун бозёфти фарҳангии тоҷикон новобаста аз монеаҳо ва бархӯрдҳои фарҳангӣ вижагии ҷомеасозӣ, зиндагиофарии худро аз даст диҳад, балки ба он мусоидат кард, ки арзишҳои он насл ба насл мерос монда, шиори фараҳмандкунандаю хушояндро дар байни халқиятҳо бо мазмуни «Ҳар рӯзатон Наврӯз бод!» вирди забонҳо гардонад. Бо шарофати Истиқлол ва ташаккули давлатдорӣ миллии тоҷикон ҳамчун мероси ғайримоддӣ ЮНЕСКО эътироф ёфтани Наврӯз низ аз ҷашни зиндагисоз будани он дарак медиҳад» [3].

4. Наврӯз ҳамчун падидаи фарҳангӣ. Наврӯз инчунин ҳамчун воситаи муҳим дар ҳифз ва интиқоли арзишҳои фарҳангӣ аз насл ба насл хизмат мекунад. Дар ҷараёни таҷлили ин ҷашн ҷавонон бо анъанаҳои ниёгон шинос мешаванд ва онҳоро идома медиҳанд. Ин раванд барои нигоҳ доштани ҳувияти миллии ва рушди фарҳанги миллии аҳамияти калон дорад. Ба ҳамин хотир, муҳаққиқон Наврӯзро ҳамчун яке аз унсурҳои асосии худшиносии фарҳангии мардумони минтақа арзёбӣ менамоянд. Зеро дар ин ҷашн ороиши дастурхон, намоиши либосҳои миллии, таомҳои миллии, бозиҳои гуногуни варзишӣ доир карда мешавад, ки дар ташаккули ҳувияти миллии ва фарҳанги миллии заминаи мусоидро фароҳам меоварад. Ҳамзамон барои тарғибу ташвиқи фарҳанги миллии аз эҳё ва рушди ҳунариҳои мардумӣ, либоси миллии ва таомҳои миллии мусоидат намуда, ривочу равнақи онҳоро таъмин менамояд, ки ин раванд барои миллати дорои фарҳанги бою пурғановат дар шароити ҷаҳонишавӣ дар ҳифз ва нигоҳдошти фарҳанги миллии мусоидат менамояд.

Ҷанбаи муҳими дигари илмӣ Наврӯз дар робитаи он бо муҳити зист ва табиат зоҳир мегардад. Ин ҷашн мардумро ба эҳтиром ва нигоҳубини табиат ҳидоят мекунад. Дар

анъанаҳои наврӯзӣ тозагии муҳит, сабзонидани дарахтон ва оғози корҳои кишоварзӣ ҷойгоҳи муҳим доранд.

Дар шароити муосир Наврӯз барои муарифии арзишҳои фарҳангӣ на танҳо дар миёни мардуми тоҷу фарс балки дар сатҳ ҷаҳонӣ халқҳои ҷаҳонро бо расму оинҳои миллӣ ошно намуда, ба як ҷашни муарифгари фарҳанги миллӣ дар шароити бархурди фарҳанг ва тамаддунҳо табдил ёфтааст.

5. Ҷаро Наврӯз барои тоҷикон муҳим аст? Ҷуноне, ки дар боло зикр намудем Наврӯз танҳо як ҷашн нест, балки сарнавишти таърихӣ тоҷикон ба шумор рафта, аз умқи ҳазорсолаҳо гузашта, асолати миллии моро дар баробари тӯфонҳои таърих ҳифз кардааст. Наврӯз дар тули таърих барои тоҷикон ҳамчун шиноснома хизмат намуда, тоҷиконро аз нестшавӣ дар ҳамаи давру замон нигоҳ дошта ба сифати пуи иртиботӣ аз гузашта ба имрӯз хизмат намудааст.

Бо доштани таърихи беш аз 6000 сола Наврӯз бо ҳамаи фарҳангҳо, дину мазҳабҳо мутобиқ шуда, худро ба саломат ба асри ҷадид оварда расонидааст. Ҳол он, ки дар масири таърих аҷнабиёне ба сарзамини Эрон бостон ҳамла намуда, меҳостанд фарҳангу тамаддуни ориёиро аз байн баранд аммо Наврӯз дар ҳама намуди шароит бо фарҳангу мазҳабҳо муросо намудааст. Зеро, ки Наврӯз ҳамчун ҷашни ҳамбастагӣ дунёро дар атрофи як дастурхон ва як фарҳанг муттаҳид намуда, кинаву адоватро ба меҳру бахшиш табдил дода, Наврӯз нишони равшани худнашиносии миллӣ, маҳз тавассути он ҷаҳониён тоҷиконро ҳамчун миллати соҳибтамаддун, сулҳҷӯ ва табиатдӯст муарифӣ менамояд. Боиси зикри хос аст, ки Наврӯз ба ҳар як тоҷик фурсати таҷдиди аҳд бо табиат ва ботини хеш аст, ки умедро ба фардои дурахшон ва зиндагии обод зинда нигоҳ медорад. Ин аст, ки имрӯзҳо Наврӯз нишонаи асосии фарқкунандаи фарҳанги ориёӣ аз дигар тамаддунҳо маҳсуб меёбад [15, с. 167].

Ҳамин тариқ, оид ба муарифии Наврӯз ва эҳёи дубораи он корҳои зиёде аз ҷониби вориси Наврӯз Тоҷикистон анҷом дода шуд. Ин талошҳо боиси он шуд, ки дар таърихи 30 сентябри соли 2009 Наврӯз бо 76 унсури ғайримоддии худ аз кишварҳои гуногуни дунё ба рӯйхати мероси ғайримоддии башарии ЮНЕСКО ворид гардид. Қарори ворид намудани 76 унсури мероси ғайримоддӣ аз ҷониби 24 давлати иштирокчии Кумитаи байнидавлатӣ оид ба ҳифзи мероси ғайримоддӣ пазируфта шуд.

Баъдан, 26 феввали соли 2010 дар иҷлосияи 64-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид, дар ҷаҳорҷӯби моддаи 49-и рӯзномаи иҷлосия таҳти унвони «Фарҳанги ҷаҳон» дар бораи ҳамчун «Рӯзи байналмилалии Наврӯз» дар 21 март ҷашн гирифтани Наврӯз қарор қабул карда шуд.

Боиси зикри хос аст, ки лоиҳаи қарори мазкур аз ҷониби ҳайатҳои Тоҷикистон, Афғонистон, Эрон, Қазоқистон, Қирғизистон, Озарбойҷон, Туркия ва Туркменистон муштарақан таҳия, баррасӣ ва пешниҳод шуд. Бино ба матни қатънома Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид ба чунин қарор омад, ки «21 март — Рӯзи байналмилалии Наврӯз» доништа шавад.

Соли 2010 бо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рӯзҳои ид» тағйирот ворид карда шуда, рӯзҳои 21 – 24 март – Иди байналмилалии Наврӯз эълон гардид. Тибқи тағйирот ба қонуни мазкур ин рӯзҳо дар Тоҷикистон истироҳатӣ муқаррар карда шудаанд» [12].

Ҳамин тариқ, аз соли 2010 ба баъд шаҳомати Наврӯз дар Тоҷикистон хеле баланд гардид. Наврӯз дар фарҳанги мардуми тоҷик ҳамчун “рӯзи нав”, “рӯзгори нав”, “рӯзи шодмонӣ”, “рӯзи инсофу адолат”, “рӯзи баробарию бародарӣ”, “рӯзи бахшоиши гуноҳҳои якдигар” ва “рӯзи созиш” доништа мешавад.

Аз ин рӯ Наврӯз ҳамчун арзиши миллӣ, манфиати миллӣ ва фарҳанги миллӣ доништа шуда, барои тоҷикон ҳамчун шиносномаи миллат, пазируфта шуда, дар сатҳи баланди ташкилӣ дар тамоми муассисаҳо, вазорату корхонаҳо, ташкилотҳо, шаҳру ноҳияҳо, деҳаҳо ва ҳатто дар сатҳи оила низ ҷашн гирифта шуда, ба як ҷашни ҳувиятсоз дар шароити имрӯза доништа мешавад.

Ин аст, ки имрӯз роҳбарони давлатҳо, созмонҳои гуногуни минтақавию байналмилалӣ Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва мардуми шарифи Тоҷикистонро бо ин ҷашни ҷаҳонӣ табрик намуда, дар сухани табрикоти онҳо “Наврӯз” бо ҳамин номи зебои тоҷикона истифода мешавад, ки мояи ифтихори ҳар як фарди тоҷику тоҷикистонӣ ва ҳар шаҳрванди худшиносу худогоҳ маҳсуб меёбад.

Дар охири мақола бо ба инобат гирифтани тамоми арзишҳои бузурги ин ҷашни хувиятсоз як қатор пешниҳодҳои манзур менамоем:

1. Бо назардошти мақоми байналмилалӣ ва давлатии Наврӯз, зарур аст, ки ин ҷашн ҳамчун падидаи хувиятсоз дар сатҳи хурдтарин воҳиди ҷомеа — оила низ таҳким ёбад. Институти оила бояд ба маркази интиқоли арзишҳои Наврӯзӣ табдил ёфта, бо риояи сарфаю сариштакорӣ ва эҳёи суннатҳои суфраории миллӣ, моҳияти аслии ин ҷашнро ба насли наврас муаррифӣ намояд. Танҳо дар сурати дар шуури кӯдакон ҷой додани фалсафаи Наврӯз ҳамчун мероси аҷдодӣ, мо метавонем худшиносии миллиро дар баробари таъсири фарҳангҳои бегона ҳифз кунем.

2. Зарур мешуморем, ки ҷанбаҳои таърихӣ ва фалсафии ҷашни Наврӯзи байналмилалӣ дар барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ, махсусан дар барномаҳои таълимии фанҳои «Таърихи халқи тоҷик» ва «Фарҳангшиносӣ», ба таври муфассал ворид карда шаванд. Ин амалкард шароитро барои насли наврас на танҳо бо шакли зоҳирии ҷашн, балки бо ҷавҳари маънавӣ ва арзишҳои инсондӯстонаи он шинос шудан мусоидат намуда, дар зехни онҳо заминаҳои устувори худшиносии миллӣ ва эҳтиром ба мероси гаронбаҳои ниёгон ташаккул ёбад;

3. Дар тамоми маҳаллаҳо, марказҳои шаҳру ноҳияҳо, вилоятҳо Наврӯзгоҳ бунёд гардида, ҳам ҷашни Наврӯз ва ҳам дигар ҷашнҳо ба хоҳири ташаккули худшиносӣ ва худогоҳии шаҳрвандон дар он доир карда шавад;

4. Вобаста ба соҳаҳои илм дар доираи корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ доир ба фалсафаи Наврӯз таҳқиқи илмӣ аз ҷониби муҳаққиқон анҷом дода шавад.

Адабиёти истифодашуда

1. Абулқосим Фирдавсӣ. Шоҳнома. – Душанбе: Шарқи озод, 2025. – 792с. С. 21-23.
2. Абӯсаиди Гардезӣ. Зайн-ул-ахбор. – Техрон: Дунёи китоб, 1363 (1984). – 735 с.
3. Амиршохӣ Н. Наврӯзнамаи нав (Маҷмӯи мақолаҳо). – Душанбе: Адиб, 2011. – 256 с.
4. Берунӣ, А. Осор-ул-боқия [Матн]: /А.Берунӣ. – Душанбе: «Ирфон», 1990. - 432с.
5. Баҳор Меҳрдод. Пажӯҳише дар асотири Эрон. – Техрон: Огоҳ, 1375 (1996). – 612 с.
6. Ғафуров Б. Ғ. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна. Китоби 1. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 704 с.
7. Карамалишо Карамалишоев. Наврӯзи ҷаҳонӣ: аз ҷашни миллӣ то ба ҷашни байналмилалӣ. [Манбаи электронӣ: Санаи истифодабарӣ 12.03.2026] www.khovar.tj
8. Озарнуш. Роҳҳои нуфузи форсӣ дар фарҳанг ва забони арабӣ. – Техрон: Интишороти Тӯс, 1354 (ба забони форсӣ).
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22.12.2017.
10. Паёми шодбошии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ифтихори Наврӯзи соли 2024. 20.02.2024.
11. Рӯзи Аҳмад. Наврӯзи оламафрӯз. – Душанбе: Адиб, 2010. – 192 с.
12. Саид Н.С. [Манбаи электронӣ: Санаи мурочиат 16.03.2026] www.khovar.tj
13. Самиев Б. Ҷ. Наврӯз - ҷашни табиӣ ва намоди сулҳу ҳамбастагӣ [Манбаи электронӣ: Санаи мурочиат 16.03.2026] <https://www.facebook.com/share/p/1DU4QfYovf/>

14. Умари Хайём. Наврӯзнама. – Душанбе: Адиб, 2012. – 80 с.
15. Шакурзода Мирзошакур. Наврӯзи Оламафрӯз ва дигар чашнҳои суннати ниёгон. – Душанбе: Адиб, 2012. – 288 с.

Фишурда

Наврӯз аз бузургтарин чашнҳои ақвоми ориёӣ эронӣ, тоҷикон ва умуман форсизабонон ба шумор рафта, таърихи беш аз шаш ҳазорсола дорад. Наврӯз аз чашнҳои мебошад, ки бо дарку шинохти табиат аз тарафи инсон пайдо гардида, моҳияти инсонпарварӣ ва инсонгароӣ дорад. Наврӯз ба хотири чашнгирии рӯзи тавваллуд ва ғавти ин ё он шахсиятҳо пайдо гардидааст, балки он бо сирф хусусияти кайҳоншиносӣ, табиатшиносӣ дошта, бо мурури замон ба чашни фарҳангӣ табдил ёфтааст.

Дар Наврӯз табиат аз нав эҳё гардида, инсон бо он ҳамраӣ мешавад. Наврӯз дар баробари ин ғуфтаҳо оғози соли нав, баробар шудани шабу рӯз, эътидоли табиат, кашфи ҳаракати Офтоб ва замин дар меҳвари худ буда, ин дастовари бузурги мардумӣ мебошад.

Наврӯз таърихи тулонӣ дошта, барои миллати тоҷик нобаста аз таҳҷуми фарҳангҳо ва идеологияҳои бегонагон бо ҳаммаи дини оин ва сиёсатҳои замон тоб оварда, унсурҳои муҳими худ, инсонгароӣ, вафои ваҳдати ҳамдигарӣ, ҳамбастагӣ, сулҳу осоиштагӣ ҳаёти ҷовидонаи худро таъмин намуда, аз марзҳои кишварҳои форсизабон фаротар рафта, ба як чашни минтақавӣ ва сипас ба як чашни байналмилалӣ табдил ёфтааст, ки ин аз фалсафаи бузургу созандаи ин ҷаҳони бостонӣ шаҳодат медиҳад, қайд менамояд муаллиф.

Дар густариш ва эҳёи дубораи он ва ба чашни байналмилалӣ табдил ёфтани он саҳми олимону донишмандон ва махсусан саҳми Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бузург мебошад, ки соли 2010 аз тарафи Созмони Миллалӣ Муттаҳид ба феҳристи фарҳанги ғайримодии башариёт ворид гардида, аз соли 2010 ба ин су Наврӯз ҳамчун чашни ҷаҳонӣ таҷлил карда мешавад.

Калидвожаҳо: Наврӯз, таърих, арзиши миллӣ, фарҳанги миллӣ, расму оин, ориёӣ, Эрон, форсизабонон.

Маълумотнома дар бораи муаллиф: Азизов К.Ҷ. – н.и.ф., и.в., дотсенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии Данғара. Ҳайдарова Ширинбону – магистранти Донишгоҳи давлатии Данғара.

Сведения об автор: Азизов К.ДЖ. – к.ф.н., и.о., доцент кафедры гуманитарных наук Дангаринского государственного университета. Ҳайдарова Ширинбону – магистрант Дангаринского государственного университета.

Author Information: Azizov K.J. – PhD in Philosophy, Acting Associate Professor of the Department of Humanities, Dangara State University. Haydarova Shirinbonu – Master’s student at Dangara State University.

УДК 338.48

ТАШКИЛИ ИДОРАҶОИ ДАВЛАТИ ДАР АҲДИ СОМОНИЁН ВА НАҚШИ ОН ДАР ДАВЛАТҶОИ МИМБАЪДАИ ҶАҶОНИ

Қодирзода С.М., Ф. Ф. Ф., Шоматмадов А. И.
Донишқадаи байналмилалӣи Данғараи ДБССТ

Дар давраи ҳукумронии Сомониён дар идораи давлатӣ дигаргуниҳои кулӣ ба амал омад. Амир сардори давлат ҳисоб меёфт ва вилоятҳои ҳокимони аз тарафи амир таъйиншуда идора мекарданд. Исмоили Сомонӣ барои идораи тамоми қорҳои давлати бузурги марказиятнок зарурияти дастгоҳи давлатиро нағз мефаҳмид.[1 С.25-26., 10.С.118.]

Яке аз қорҳои писандидаи Исмоил бунёди давлати мутамарказ ва тавассути низоми идории қавӣ нигоҳ доштани ин давлат дар аҳди ворисонаш буд. Табиист, ки Сомониённизоми идрии худро аз сифр шурӯ накардаанд ва аз таҷрибаи давлатдорӣ пешиниён баҳра бурдаанд. Аммо бештари хонадонҳои минбаъдаи ҳукуматгар, ки ин усули

давлатдориро қабул кардаанд, онро бо номи Сомониён бастаанд. Сарвари давлатро Сомониён амир меномиданд. Ҳарчанде ки халифаи аббосӣ ин унвонро ба ҳокимони Хуросон мебахшид ва амирони Сомонӣ худро коргузори халифа медонистанд, аммо унвонбахшии халифа аз замони Сафориён ба баъд чузъ як расмияте беш набуд. Халифаҳо танҳо воқеияти ба амал омадари ба инобат гирифта, ба ин ё он қудратталабе, ки тавассути шамшер сарзаминеро фатҳ карда буд, тавсути маншур унвон мебахшиданд. Маншури халифа ҳалли баҳсҳои ба амал омада, тақрибан ҳеччизро ҳалу фасл намекард, ва тарафдорони ин ё он ҷойталабро каму зиёд намекард. Агар чанде Сомониён дар чашми халифаи Бағдод танҳо омилони халифа ё ҷамъоварандагони молиёт бошанд ҳам, онҳо дар қаламрави худ аз мустақилияти комил бархурдор буданд. Барои идораи мулк Сомониён низоми сиёсиро ба даргоҳ ва девонтаксим карда буданд. Сарвари даргоҳро ҳоҷибӣ бузург меномиданд, ки то расидан ба ин мартаба ўро мебоист, ки даҳҳо сол хидмат намояд. Даргоҳ кормандони дигарҳам дошт, ки аз ҷумлаи он амири ҳарас надим, вакил ва ғайра буданд. [2 С.114-115., 9.С.419.]

Барои низоми мулк девонҳо, ки тақрибан нақши вазоратҳои имрӯзиро иҷро мекарданд, нақши меҳим доштанд. Микдори девонҳо дар аҳди ба дувздаҳ адад мерасид. Муҳимтарини онҳо девони вазорат буд, ки сарварии онро вазир бар уҳда дошт. Ўро хоҷаи бузург меномиданд. Вазири машҳури салҷуқиёнт Низомулмулк, ки усули идории Сомониёниро ситоиш мекунад, тавсия менамояд, ки мансаби вазирӣ меросӣ гардад. Дар аҳди Сомониён ин чизро мушоҳида карданд мумкин аст ва намоёндагони се хонадони муътабар вазифаи вазоратро бар уҳда доштанд. Яке аз хавфноктарин вазифаҳо дар системаи идории асри миёнагӣ ҳамин шуғли вазорат ба ҳисоб мерафт. Бештари вазирон аз ҷониби амирон ба қатл расонида мешуданд ё ба зиндон андохта мешуданд одатан ашхоси донишманду корозмуда ва соҳиб маърифат буданд ва аз лиҳози донишу таҷриба аз амирон пешӣ мегирифтанд. Дар ташкили ҷунин сохти давлатдорӣ ба ғайр аз Исмоили Сомонӣ боз наберааш Насри 2 – и Сомонӣ низ нақши муҳим бозидааст. Дар замони салтанати Насри 2 дар атрофи регистони Бухоро даҳ бинои азим сохта шуд, ки дар ҳар кадоми онҳо девонҳои алоҳида ҷой гирифтаанд.[3.С.30-31., 8.С.42.]

Девонҳо бори нахуст дар давраи ҳукумронии сулолаи Сосониён пайдо шуда буданд. Минбаъд онро халифаҳои Аббосиёни араб қабул карданд. Дар замони Сомониён девонҳо аз нав дар шакли хеле такмилёфта ба вучуд омаданд. Системаи девонҳо девонҳо дар замони Ғазнавиён ва Манғитҳои Бухоро низ амал мекард. Девонҳои аҳди Сомониён ҷунин буданд: Девони ҳоҷибӣ бузург асоситарин идораи маркази ҳисоб мешудва ба корҳои тамоми муасисаҳои маъмурӣ, сиёсӣ ва иқтисодии давлат назорат ммебурд. Ба вай сардорони ҳама девонҳои дигар итоат мекарданд. Ба мансаби сардории ин девон . яъне ба вазифаи вазирӣ ё ҳоҷибӣ бузург, одатан яке аз намоёндагони се хонадони машҳур: Ҷайхонӣ, Балъамӣ, ва Утбӣ таъйин мешуданд. Тамоми қуваҳои ҳарбии Сомониён дар ихтиёри ҳоҷибӣ бузург буд. Девони соҳиб-ул-барит идораи алоқа почта ва инчунин хизмати ҳукуматро бачо меовард. Девони муставфӣ ба корҳои молия , харчу дахли ҳазинаи давлатӣ назорат мекард. Девони амидулмулк сардори корҳои дипломатӣ ва ҳуҷҷатҳои муҳим буд. Онро девони иншо низ мегуфтанд. Девони соҳибушрот ба лашкари Сомониён назорат бурда, онро бо силоҳ, озуқа, либос ва моҳона таъмин мекард. Девони мухтасир аз болои хариду фуруши бозор. Тарозу, молҳои ба савдо мерафтагии бозаргонон, ҳунармандон, инчунин ба ахлоқи мардум, масҷид ва истеъмол накардани машрубот назорат мебурд. Девони мушриф ба корҳои давлатӣ, ва хароҷоту даромади ҳазинаҳо сарвари мекард. Ба ҷуз ин боз девони қозӣ, девони мулкҳои давлатӣ ва девони вақф амал мекарданд. Ҳокимони музофотҳо бо тавсияи сарвиз ва ашрофи бонуфуз аз тарафи амирони Сомонӣ тасдиқ мешуданд. Аксар вақт ашрофони обруманд, ки солҳои зиёд ноҳияву музофотҳоро идора карда меомаданд. Дар пойдор гардидани давлати Сомониён сарвазирони донишманди он, ба монанди Абдуллоҳ Ҷайхонӣ ва Абулфазли Балъами хизмати босазое кардаанд. Амирони Сомони хангоми таъин ҳокимони вилояту шаҳрҳо дар навбати аввал баромади иҷтимоии онҳоро ба назар мегирифтанд. Шаҳси ба мансаби пешбаришуда мебоист аз аз ашроф ва феодалон бошанд. Ба

замми ин шахси ба мансаби пешбаришуда мебоист забони тоҷикӣ ва арабиро хуб донанд. Қоидаҳои шариатро сармашқи амал қарор диҳад ва аз фарҳангу адабиёт бохабар бошад. Чунин одамони бомаърифат дар он замон бисёр буданд. Вазифаи асосии ҳокимони шаҳрҳо, музофотҳо, ноҳияҳо дар маҳалҳо аз ҷамъ кардани андозҳо ва сари вақт ба хазинаи давлат расонидани онҳо иборат буд. Гарчаде давлати Сомониён оромию осудагиро ба вуҷуд овард, вале ҳокимони баъзе вилоятҳо ҳанӯз ҳам худро мустақил медонистанд. Вилоятҳои Хоразм, Ҷағониён, Хатлон, Ғазна, Сиистон ва дигарҳо нимуствақил буданд ва ба хазинаи Сомониён мунтазам хироч намедодан. [4.С. 120-121., 11. С.42.]

Исмоили Сомонӣ лашкарро пушту паноҳи давлат медонист. Бинобар ин қувваҳои ҳарбӣ бевосита дар ихтиёри сарвазир буданд. То давраи Сомониён қариб ҳар як феодал ва ҳоким дастаҳои ҷангии худро дошт ва ҳангоми ба сари давлат омадани хавфу хатар онҳо бо дастаҳои ҷангии худ ба марказ, ба назди амир ё ҳоким ҳозир мешуданд. Масалан ҳокими Ҷағониён ба Сомониён пурра тобеъ набуд, вале дар мавридҳои зарури то 10 ҳазор аскарро бо тамоми лавозимоти ҷангиаш ба дарбори Сомониён ҳозир мекард. Баробари тарақиёти феодализм, ривочу раванқи шаҳрҳо, ҳунарманди, кишоварзи, пайдо шудани давлати пурзуи марказиятноки феодалӣ барои таъсиси лашкари низомии кирои шароит муҳайё гардид[5 С. 349-350].

Бо ҳамин мақсад дар таърихи мардуми тоҷик давлати Сомониён яке аз ҷойҳои намоёнро дар ташаккул ва рушди давлати намоёни тоҷик мавқеи хосро дар бар мегирад, ки ин рушду нумуи илм, фарҳанг, иқтисодиёт, сиёсат, ҳуқуқ, вазъи иҷтимоӣ ва рушди касбияту нуҳарманди ки дар солҳои ҳукумати хонадони Сомониён ривочу раванқ карда буд далолати ин гуфтаҳои боло мебошад[8.241]. Ин далолати давлатдории миллии тоҷикон, ки дар асри IX-X мебошад аз ин давлатдории миллати тоҷик баъдар дигар давлатҳо сохти идоракуни ва сиёсати худро пеш мебарданд ба монанди давлатҳои Ғазнавиён, Ғуриён, Салҷуқиён, Хоразмшоҳиён, Темуриён, Шайбониён ҳатто давлатҳои аврупоӣ, ки девонсолориро аз давлати миллии тоҷикон омӯхтанд ва бояд мардуми тоҷик аз ин давлатдории гузаштаи худ омӯзанд ва бо гузаштаи миллати хеш ифтихор намојанд.

Адабиёт.

1. Хоҷаев С. “Таърихи халқи тоҷик” - Душанбе- матбуот 2011 Саҳ 25-26
2. Намоз Ҳотамов “Таърихи халқи тоҷик” Душанбе –Ашуриён 2019 Саҳ 114-115
3. Неъматов Н.” Давлати Сомониён “ Душанбе –Ирфон 1989 Саҳ 30-31
4. Маъруф Исоматов “Таърихи халқи тоҷик” Душанбе–ЭР-граф 2011 Саҳ 120-121.
5. Б. Ғ. Ғафуров “Тоҷикон” Душанбе Ирфон 2020 Саҳ 349-350
6. Э. Раҳмон. “Тоҷикон дар оинаи таърих” “Аз Ориён то Сомониён” Душанбе-Ирфон 2009. Саҳ 87-88.
7. А.Мухторов“Амирон ва вазирони Сомонӣ”Душанбе 1997. Саҳ.68-69.
8. Қодиров С.М. Масоили омӯзиши мафҳуми давлат ва ҳокимият дар таълимоти Ибни Мискавайх. Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2018/№3. 239-243с.
9. Қодирзода С.М. Мансабҳои хизмати давлатӣ ва вазифаҳои ҳокимон аз назари Ибни Мискавайх. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон факултети ҳуқуқшиносӣ Кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоасавӣ. Масъалаҳои назариявии амалисозии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маводи конфренсияи ҷумҳуриявии илмӣ амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи ҳуқуқи инсон 7-уми декабри соли 2020с. 414-420с.
10. Қодирзода С.М., Саъдулоев А.Ҳ. Мафҳуми ҳокимият ва вижаҳои ҳоким аз нигоҳи ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ. Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. Бахши илмҳои фалсафа, ҳуқуқ, ва сиёсатшиносӣ. Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. ISSN 2710-4672. №3 (11). Душанбе-2023. 163 С. 112-118с.

11. Қодирзода С.М. Заинаҳои пайдоиши таълимоти сиёсӣ ҳуқуқӣ ва давлатдорӣ дар асрҳои IX-XI. Маҷалаи Академии ҳуқуқ. №4(52)2024, Институтҳои фалсафа сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ. Душанбе 2024.208.С., 40-45-с

Фишурда

Муаллиф дар мақолаи худ дар асоси далелҳо муътамад собид месозад, ки давлати Сомониён дар асрҳои 9-10 арзи ҳасти намудааст, ва яке аз давлатҳои марказиятнок гардидаи тоҷикон ба шумор меравад. Ҳамчунин аз ҷиҳати тарзи идораи, амнияти давлат ва шахрвандон дар мади авал меистод. Ва инчунин муаллиф собит месозад, ки тамоми роҳбарони вазорату идораҳои шахсонӣ босавод ва бомаърифат ташкил мекард.

Калидвожаҳо: девон, ҳукумат, ҳоким, амир, халифа, ҳоҷиб, хироч, феодал.

Аннотация

В своей статье автор на основе убедительных доказательств доказывает, что государство Саманидов существовало в 9-10 веках и является одним из централизованных государств таджиков. Эти в том числе в реле тад управления, безопасности, стали шуоду и государству читалоли шавиыми. Это также было приоритетом с точки зрения управления, безопасности государства и граждан. Автор также доказывает, что все руководители министерств и ведомств были людьми грамотными и образованными.

Ключевые слова- министерства, правительство, губернатор, амир, калиф, хаджиб, плата, феодальный.

Annotation

In his articles the author proves on the basis of solid evidence that the Samanid state existed in the 9-10 century and is one of the central states of Tajikistan. It is also at the expense of the security of the state and citizens, and the author argues that the leadership of ministries and agencies is composed of literate and educated people.

Keyword: Devon, government, governor, leader, caliph, hochib, hiroch and feudal.

Қодирзода Сайидмуссо Мухибулло н.и.х., дотсенти кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷии МД “Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ”-и МД ДБССТ **E-mail:** saidmuso.kodirov@mail.ru **Тел.:** (+992) 918797507

Файзуллозода Фирӯз Файзулло Омӯзгори калони кафедраи таърихи умумии Донишгоҳи давлатии Данғара **Тел.:** (+992) 900313931

Шомаҳмадов Аслиддин Идибекович магистранти курси 2-юми ихтисоси 1-930101 (фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ)-и Донишгоҳи давлатии Данғара **Тел.:** (+992) 906151717

МАСЪАЛАИ БАРОБАРӢ, ТАЪМИНИ АДОЛАТИ ИҶТИМОӢ ВА МУБОРИЗАИ ХАЙРУ ШАР ДАР ТАЪЛИМОТИ МОНАВИЯ

Раҳимов Р.

Докторанти PhD-и Институтҳои фалсафа ва сиёсатшиносӣ ба номи А.

Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Дар таърихи фалсафаи иҷтимоӣ ва афкори бостонии халқи тоҷику форс инчунин дигар халқу миллатҳо чараёни динӣ ва ҷамъиятӣ бо ном Монавӣ ба миён омад. Ҳадафи асосии ин ҳаракат эълони баробарӣ ва дар миёни мардум таъмини адолати иҷтимоӣ буд. Пайравони ин ҳаракат бо роҳбарии асосгузори он Монӣ новобаста аз ҳатари таҳдидҳои табақаи болоии ҳокимиятдорон ислохотҳои зарурӣ дар самти давлатдорӣ муҳим бударо гузаронида, нотарсона мубориза мебарданд. Қобили қайд аст, ки ҳаракати монавия ҷиҳати рушди пояҳои ахлоқӣ низ саҳми назаррас гузоштаанд. Пайдоиши монавия асрҳои III – и милодиро дар бар гирифта, ҳудуди он аз Шарқ то ба Ғарб тӯл мекашад.

Монавия чараёни динию фалсафӣ буда, дар Осиёи Марказӣ дар баробари дигар динҳои бузурги он вақт ба монанди насроният ва буддизм паҳн гашта буд. Баъдтар ҳамчун

таълимоти фалсафию – иҷтимоӣ ва динӣ то Хитой, Ҳинд, Аврупо, Америка ва Америкаи Шимолӣ паҳн мегардад. Қобили зикр аст, ки баъзе аз хусусиятҳои диниву ахлоқии монавӣ дар бархе аз ин сарзаминҳо боқӣ мондааст. Таъсисдиҳандаи ин таълимот Монӣ аз падару модари эронӣ, аммо дар Бобулистон таваллуд ёфта дар он ҷо ба камол мерасад. Монӣ тавассути таъсири падараш бо фалсафаи бойи Юнон ва тиб, мусиқӣ ва нучум шинос мегардад. Инчунин шиносӣ бо таълимоти зардуштияву зурвония ва будоиву насрония заминаи пайдоиши таълимоти ҷадид дар шуури Монӣ мешавад. Аз сарчашмаҳои ба даст омад, маълум мегардад, ки дар синни 12 солагӣ алақай ба дигарон таълим меодааст ва менамояд, ки ман идомадиҳандаи кори пайғамбарон мисли Мусо ва Исо мебошад [6].

Дар замони ҳукумронии хонадони сосониён бо роҳбари Ардашери I (224-241) Монӣ барои таблиғи дини худ ба Ҳинд сафар карда, мардуми онро ба дини ҷадид даъват мекунад. Суоле ба миён меояд, ки чаро Монӣ дар замони ҳукмронии Ардашер таълимоти худро дар Эрон таблиғ намекунад? Барои он, ки дар замони ҳукмронии ӯ хонадони сосонӣ ва мардуми он пурра ба дини зардуштӣ гаравида буданд ва оини Маздаясно мақоми давлатиро соҳиб буд. Инчунин сабаби дигари рафтани Монӣ ба Ҳинд, он буд, ки Ардашери I ба динҳои ҷадиди ғайризардуштие, ки ба ҷамъияти Эрон тоза ворид мешуданд, пазиرويҳои хуб намекард. Монӣ пас аз шунидани ғавти Ардашер ва ба ҷойи ӯ нишастани писараш Шопур ба Эрон бар мегардад ва ба дарбори подшоҳ роҳ ёфта, қадами шоҳро ба мамлакат муборак мекунад. Ва ҳатто ба хотири гирифтани шоҳ китобе бо номи «Шопуркон» барои подшоҳи нави сосонӣ мебахшад.

Таълимоти монавия рӯҳи инсонро сарчашмаи асосии некӣ ва идораи покии инсон аз тамоми амалҳои зишт дар ҷои аввал доништа ҷисро сарчашмаи тамоми бадӣҳо медонист. Барои ҳамин пок ва беолоиш нигоҳ доштани рӯҳро аз афкори бад ҳамеша талкин менамуд. Монӣ наҷоти рӯҳро дар ҷудо гардидани рӯҳи инсон аз ҷисми ӯ, яъне аз олами моддӣ, роҳи ягона медонист. Чунки ин ҷисми инсон аст, ки ӯро пайваста ба қорҳои ғайриинсонӣ равона месозад. Ва заминаи гирифтории инсон ба амалҳои ғайр, пеш аз ҳама зиёд будани майлу хоҳишҳои ҷисмонии ӯ аст. Монӣ тамоми амалҳое, ки заминаи афсурда гардидани рӯҳ ва рӯшноӣ мешавад, ба мамнуоти сегона тақсим кардааст. Ин дастурҳо иборатанд аз:

Худдорӣ қардан аз гуноҳ ба воситаи забон;

Худдорӣ қардан аз гуноҳ ба воситаи даст,

Худдорӣ қардан аз гуноҳ ба воситаи қалб.

Инчунин Монӣ дар даҳгонаи ҳукмҳои худ, роҳҳои пок нигоҳ доштани ҷисро аз гуноҳ чунин овардааст: напарастидани бутҳо, аз ҳар гуна қуштор парҳез намудан, аз дуруғӣ парҳез намудан, ба зиндагӣ ҳамеша хушбин будан, ҳаром шуморидани қорҳои ҷинсӣ, манъ будани дусдӣ, аз фикру ақидаҳои бад парҳез қардан, ҳаром будани соҳирӣ ва ҷодугарӣ, зарари шакку шубҳа ва дур будан аз бекорӣ [5,421]. Монӣ ба мардум таълим меод, ки барои каму костаҳои зиндагӣ таҳамулпазир бошанд ва аз паси сарвату мол равона нагарданд. Чунки ба ақидаи Монӣ ҳаёти инсон дар ин дунё пур аз мушкилӣ, азобу машаққат, зулму зуроварӣ, бадиву фиреб ва пур аз дурӯғ мебошад.

Монӣ худро охирин паёмбари рӯи замин эълон намуда, чунин қайд менамуд, ки дар рӯи замин ҳар як паёмбар шуруъ аз ҳазрати Одам то замони ҳазрати Исо дар худ рисолати бузурге доранд. Рисолати онҳо пеш аз ҳама ҳидояти мардуми гумроҳ ба ҳисоб мерафт. Чуноне дар «Осор-ул-боқия»-и Берунӣ дар васфи Монӣ омадааст: «Дар ҳар давра замоне, Худо ҳикмату ростиро ба воситаи анбиё барои одамон овардааст. Ин раванд гоҳе дар Ҳинд ба василаи пайғамбаре Будо ва замони дигар дар Эрон ба воситаи Зардушт ва дигар вақт ба

василаи Исо дар Мағриб ва оқибат ин ман паёмбари Худои ҳақ Монӣ ҳастам, ки дар сарзамини Бобул маъмури таълимоти роҳи ҳақиқат гаштам» [1,223].

Моҳияти асосии таълимоти монавиёро муборизаи ду қувваи ба ҳам зид, ки асли бекаронии ҷаҳонро ташкил меод, дар бар мегирад. Тибқи таълимоти монавиё ин ду қувва сараввал аз ҳамдигар ҷудо буданд ва бо мурури замон бо ҳам омехта мешаванд. Чунончи, тибқи ривоятҳо доир ба эронӣни қадим, фалак аз марказ ба ду самт – шимол ва ҷануб инкишоф ёфта, аввал ҷузвҳои басит хок, об, бод, оташ ба ҳам омехта гардида ва дар натиҷа олам ба низом даромадааст. Омехта гардидани ин ҷаҳор унсур, ба воситаи кавну фасод сурат гирифта, дар натиҷа, сабаби ободии олам мешавад [4,51]. Илова бар ин Берунӣ оид ба пайдоиши оламу Одам андешаву назарияҳои пайравони динҳои гуногунро дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ динӣ мавҷудбуда таҳлил намуда, хулосаҳои зарурии худро пешниҳод кардааст.

Ба ақидаи Монӣ рӯшноӣ ва торикӣ ҳамеша мавҷудияти худро дар олам нигоҳ дошта, аммо, ҳастии рӯшноиро ҳалал мерасонад. Монӣ давраҳои ҳастии олами коинотро ба се давра ҷудо намудааст: гузашта, ҳозира ва оянда. Давраи гузашта, мустақил будани ду мабдаъ, хайру шарр ва нуру зулумот, ки ҳардуи онҳо дар зинаҳои мухталиф қарор дошта, дар алоҳидагӣ фаъолият мебаранд. Давраи дуюм бошад, давраи омезиши ду мабдаъ хайру шарр ва нуру зулумот ба ҳисоб меравад, ки чуноне дар боло зикраш рафт, қувваҳои торикӣ бо рӯшноӣ ба ҷанг барҳоста одами нахустин аз ҷониби онҳо дасгир шуда, маҳбус мегардад. Дар инҷо нерӯҳои торикӣ ба обу оташ ва ҳавову рӯшноӣ омехта мегарданд. Аз ин сабаб дар кулли ашё ва ҳодисаҳо нуруи хайр ва шар мавҷуд аст. Давраи сеюм, «оянда» буда, дар ин қисмат қувваҳои хайр пурра бар муқобили қувваҳои зулмат ғолиб омада, тамоми нерӯҳои торикӣ аз дохили нерӯҳои рӯшноӣ хориҷ гардида, дар охир замини ростиву адолат барқарор менамояд [2,58-59]. Аммо, тибқи назарияи монавия дар давраи сеюм ҳаёт дар рӯи замин ба анҷом мерасад. Дар ин давра миёни қувваҳои хайру шар ҷанги бузург ба вуқӯ мепаёванд, ки қувваҳои рӯшноӣ ғолиб мешаванд.

Тибқи таълимоти монавия то вақте, ки нерӯҳои рӯшноӣ аз ҷониби қувваҳои зулмат ғасб нашуда буданд, ҳар кадоми аз онҳо дар алоҳидагӣ вучуд дошта ва замони гузаштаи инсониятро дар бар мегирифтанд. Аммо, аз замони омехташавии нерӯҳои хайру шар бо ҳам, яъне аз замони ғӯру бурдани қувваҳои рӯшноӣ аз тарафи нирӯҳои зулмонӣ даврони нави таърихӣ шурӯъ мегардад.

Моҳияти таълимоти Монавиё диалектикаи муборизаи бепоён ва абадӣ миёни рӯшноӣ ва торикӣ дар таърих ташкил мекунад, ки инсоният дар меҳвари он қарор мегирад. Инсон ӯҳдадор мегардад, ки дар муомилоти рӯшноӣ дар тамоми муносиботи олами ҳастӣ фаъолона иштирок намуда, ба рӯшноӣ кумак намояд. Монӣ фалсафаи ҳастии иҷтимоӣ ва воситаи асосии расидан ба олами рӯшноиро дар баробарӣ, осудагии тамоми мардум, бо тақво будан, канорагирӣ аз занҳо, манъи истеъмоли гӯшт ва манъи шароб мебинад. Дар баробари ин, Монӣ ҳамчун асосгузор ва пешвои ин таълимот сарватмандӣ, дуздӣ, ҳасадро маҳкум намуда, гӯшанишинӣ ва канорагирӣ аз тамоми сарватҳои моддӣ барои одамон таълиф менамуд. Барои ҳамин бояд қайд намуд, ки мақсади асосии таълимоти ӯро беҳтар намудани вазъи иҷтимоии халқ ташкил меод.

Инсон, ки иштирокчи фаъоли тамоми муносибатҳои ҳубу бади иҷтимоӣ ба шумор мерафт маркази таълимоти монавиё ташкил медиҳад. Инсонро зарур аст, ки барои зиндагӣ намудан дар ин ҷаҳони пур аз қувваҳои бадӣ худро канор гирифта, ҳамеша барои аз байн бурдани бадӣ ва палидиҳо саъю талош намояд. Вале ҷиҳати дарки ин муомилот ва олами

ҳастӣ инсонро зарур меояд, ки танҳо ба воситаи маърифат тамоми муносибатҳои олами коинотро аз худ намуда, хати зиндагии худро дуруст баркашад. Инсонро зарур аст, ки пеш аз ҳама, асрори ҳастии худро фаҳмад ва танҳо ба василаи худшиносӣ ӯ метавонад, ки ҳаётро дар рӯи замин кашф намояд. Чунки инсон вақте, ки дар сатҳи зарурӣ ҳудашро шинохт, баъдан метавонад олами табиат ва коинотро биомӯзад, зеро ҳуди фард яке аз мавҷудоти олами табиат ба ҳисоб рафта нақши ҳалқунандаро дар рӯи замин мебозад. Пас аз маърифат намудани олами ҳастӣ ва коинот инсон метавонад дар ҳаёти иҷтимоӣ ва ухравӣ худро хушбахт ва бар қувваҳои бадӣ ғолиб гардад.

Бояд қайд намуд, ки ҷанбаи ахлоқии таълимоти монавия фарогири масъалаҳои тарбияи ахлоқии одамон дар ҷамъият мебошад. Монавиён ҳамеша парҳезгорӣ ва хушхлоқ буданро ба дигарон таълим медоданд. Моҳияти таълимоти монавияро, монанди оини зардуштӣ, рафтори нек, гуфтори нек ва пиндори нек дар бар гирифтааст. Инчунин аз тамоми амалҳои ношоам, ки дар муносибат ба мардум ва тамоми мавҷудот зараровар буд, дурӣ мечустанд ё ба ибораи дигар, онҳо мисли суфиён зиндагии оддӣ ва соддаеро пеша мекарданд. Метавон гуфт, ки сабаби ҳаёти парҳезкорона ва суфиёна доштан ва дур будан аз сарвату боигарӣ ин дилбастагӣ ва наздик шудан ба торикӣ буд. Барои ҳамин онҳо худро аз наздик шудан ва моил гардонидан гӯё ба домҳои Аҳриман канор мегирифтанд.

Тибқи таълимоти монавӣ аз сабабе, ки ҷисми инсон моддӣ буда, табиати торикӣ дорад, бештар ба сӯи олами бадӣ ва хоҳишҳои нафсонӣ майл менамояд. Аммо, дар рӯҳи инсон нишонаи худовандӣ таҷассум ёфтааст. Барои ҳамин ӯ қайд менамояд, ки дар олами моддӣ, ки рӯҳи ҷисми инсон дар яқоягӣ қарор доранд, имконияти дар оромиву осоиштагӣ умр ба сар бурданро имконнопазир мегардонад. Чунки ҷисми инсон аз сабабе, ки офаридаи деу ифрит аст, ҳамеша бо гуноҳ ва хатогӣ алоқамандӣ дорад.

Тибқи сарчашмаҳои бостонии бозёфтгардида, аз Монӣ шумораи зиёди адабиёти эҷодгардида боқӣ монда, ва бештар хусусияти энциклопедӣ доранд. Монӣ чунин асарҳоро таълиф намудааст: “Инҷили зинда”, “Ганҷи зиндагон”, “Рисолат”, “Китоби ғўлон”, “Макотиб” инчунин ниёишҳо бо забони суриёний, ки аз ҳафт китоб иборат мебошад [7,452]. Хусусияти энциклопедии асарҳояш дар он ифода мегардад, ки асарҳои ӯ қариб доираи тамоми илмҳо ва масъалаҳои мубрами ҳаётро дар бар гирифтааст. Асарҳои Монӣ илмҳои тиб, риёзиёт, ҷуғрофия, химия, нучум, олами коинот ва дигар илмҳоро фаро мегирад. Инчунин тибқи сарчашмаҳои хаттӣ, Монӣ қобилияти баланди илми наққоширо дошта, расмҳои худро дар сатҳи олӣ меофарад. Монӣ бештар дар кашидани тасвирҳои худ, рӯи варақ муборизаи қувваҳои некӣ ва бадиро, ғолибияти нерӯҳои рӯшноӣ бар торикиро таҷассум намудааст.

Тибқи таълимоти монавия дар марҳилаи сеюми кайҳонӣ, ки давраи ба охир расидани ҳаёти инсонӣ ва ҷудо гардидани рӯҳ аз ҷисм мебошад, нерӯҳои аҳриманӣ бо лашкари худ бар зидди қувваҳои ростӣ ба ҷанг мебароянд. Ин замон Исо (пайғамбари дини насронӣ) зухур намуда, адолатро дар рӯи замин барпо менамояд. Қувваҳои хайр ва шар ба воситаи он аз ҳам ҷудо карда мешаванд. Дар ин вақт худоёне, ки мувозинати осмонҳо ва заминҳоро нигоҳ медоштанд, онро аз даст медиҳанд, ки дар натиҷа, заминро осмонҳо бо ҳам омехта шуда, сўхтори бузурге ба миёд меояд, ки 1469 сол давом мекунад. Пораҳои нури озодгардида ба бихишт мераванд. Он вақт Аҳриман (модда) бо тамоми шаклу мазоҳири худ дар даруни як мағоки амики кўҳе зиндонӣ гардида, болои онро санги бузурге мепўшонад. Ва Аҳриман дар ҳаминҷо ба ҳабси абадӣ қарор мегирад [3,246].

Бояд тазаккур дод, ки Монӣ дар давраи ногувори давлатдории Сосониён умр ба сар бурдааст. Дар ин давра ситонидани андози баланди ҳокимиятдорон аз кишоварзон вазъи зиндагии онҳоро ба танг оварда буд. Аз тарафи дигар қонуни қоидаҳои манфиатҷӯнаи роҳбарони дини зардуштӣ, худҳоҳии табақаи боло инчунин одатҳои барои ҷамъият зарарнокро зери танқид гирифта хостгори ислоҳи онҳо дар ҷамъият шуда буд. Мақсад аз ин тағйироти Монӣ дар ҷомеа он буд, ки табақаи поёнии мардум, ки аҳволи вазнин доштанд, ҳадди ақал, бояд зиндагии хоксорона дошта бошанд. Аммо, ин кӯшишҳои Монӣ ба табақаи болоии давлат писанд наомада Мониро соли 276 дар замони ҳукмронии подшоҳи нави сосонӣ Баҳроми 1 (274-276) ба таври ваҳшиёна ба ҳалокат мерасонанд. Баъд аз марги Монӣ таълимоти ӯ ба воситаи пайравонаш дар бисёр ғӯшаҳои ҷаҳонтавсеа меёбанд ва пайравони он пас аз марги Монӣ бар зидди ноадолатҳои замон мубориза бурдаанд.

Адабиёт

1. Абурайҳон Берунӣ. Осор-ул-боқия.-Душанбе. Ирфон, 1990, 432с.
2. Аминов Ф., Аҳмадов С.А., Зиёев И.Ғ., Зиёӣ Х.М., Усмонзода Х.Н., Идиев Х.У., Комилов Р.С., Қурбонов А.Ш., Музафарӣ М., Назар М.А., Наврӯзов С.Н., Саид Н.С., Самиев А.Х., Сангинова Д.Н., Содиков А.У., Сотиволдиев Р.Ш., Хуморов Д. Фалсафа. Ҷилди 1. Китоби дарсӣ. Душанбе: Маориф, 2019. 368с.
3. Васильев Л.С. История религий Востока. Москва. 2004. – 246с.
4. Кароматулло Олимов., Абурайҳони Берунӣ донишманди доиратулмаориф. Душанбе «Дониш»-2023. – 134с.
5. Раҳмонов Эмомалӣ., Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ – Душанбе: Ирфон, - 449с.
6. Семён Багдасаров, Ближний Восток. Вечный конфликт. Пророк Мани и его последователи. Электронная библиотека: Livelib.ru <https://www.livelib.ru/book/172953/readpart-blizhnij-vostok-vechnyj-konflikt-semjon-bagdasarov/~2?ysclid=mlhobzylo0109560991>, Дата обращения: 11.02.2026\
7. Таърихи фалсафаи тоҷик, Дар панҷ ҷилд. Ҷ.1., нашри дуввум, Мухаррирони масъул К. Олимов, А. Шамолов. – Душанбе: “Дониш”, 2014. – 582с.

Фишурда

Бояд қайд намуд, ки дар таърихи афкори фалсафаи гузаштагони тоҷику форс ҳаракатҳои зиёде ба мисли Зардуштия, Монавия ва Маздакия ба вуҷуд омадаанд, ки онҳо дорони хусусиятҳои фалсафиро иҷтимоӣ ва динӣ ахлоқӣ буда, мардумро ба роҳи ростӣ даъват мекарданд. Яке аз чунин ҷараёнҳо ҳаракати Монавия буда, ба хоҳири баробарӣ, таъмини адолати иҷтимоӣ ва аз байн бурдани бартарӣҷӯӣ, худҳоҳиву худкомагии табақаи болоии ҳукумат мубориза бурдааст. Маҳз бо кӯшишҳо ва ташаббусҳои пайвастаи Монӣ вазъи зиндагии мардуми нодор каме беҳтар мегардад. Муаллифи мақола қайд менамояд, ки Монавия ҳаракати динӣ фалсафӣ буда, таълимоти он дар Осиёи Марказӣ дар баробари дигар динҳои бузурги онвақта ба монанди насроният ва буддизм паҳн гашта, баъдтар ҳамчун ҷараёни фалсафиро – иҷтимоӣ ва динӣ пайравони он то Хитой, Ҳинд, Аврупо, Америка ва Америкаи Шимолӣ паҳн мегардад.

Калидвожаҳо: Зардуштия, Монавия, Маздакия, динӣ, ахлоқӣ, таълимот, фалсафӣ, баробарӣ, Осиёи Марказӣ, насроният, буддизм, Хитой, Ҳинд, Америка, Америкаи Шимолӣ.

Аннотация

В истории таджикской и персидской философии существовало немало течений, таких как Зороастризм, Монавия и Маздакизм в философских, социальных, религиозно – нравственных учений призывали людей на справедливости и правилному пути. Одним из

таких движений является и Монавия которое боролось за равенство, обеспечение социальной справедливости, устранение засилья, произвола и самодержавия власти. Именно благодаря постоянным усилиям и инициативам Мони условия жизни бедных людей становятся немного лучше. Автор статьи отмечает, что Монавия является религиозно - философским движением, и ее учение распространилось в Центральной Азии наряду с другими великими религиями того времени, такими как христианство и буддизм, а позднее как философское, социальное и религиозное движение своих последователей оно распространилось в Индию, Европу, Америку и Северную Америку.

Ключевые слова: Зороастризм, Монавизм, Маздакизм, религиозное, нравственное, учение, философское, равноправное, Средняя Азия, христианство, иудаизм, Китай, Индия, Америка, Северная Америка.

Abstract

Philosophical history of the tajik and persian ancestors included numerous movements, such as Zoroastrism, Monaviya and Masdakism, which possessed philosophical, social and religious – moral characteristics and called people to the right path. One such movement is Monaviya, which fought for equality, the establishment of social justice and the elimination of the dominance, arbitrariness and autocracy of the highest echelons of power. It is precisely thanks to the constant efforts and initiatives of the Monis that the living conditions of poor people are improving slightly. The author of the article notes that Monavism is a religious and philosophical movement and its teaching spread throughout Central Asia alongside other great religions of the time, such as Christianity and religious movement of its followers it spread to India, Europe, America and North America.

Keywords: Zoroastrism, Monaviya and Masdakism, religious, moral, doctrine, philosophical, equality, Central Asia, Christians, Buddhism, China, India, America, North America.

Маълумотнома дар бораи муаллиф: Докторанти PhD-и Институти фалсафа ва сиёсатшиносӣ ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Тел: (+992) 939805705, E-mail: rakhimov.rakhimdzhon@list.ru)

Информация об авторе: Доктор (PhD) Института философии и политических наук им. А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана Тел.: (+992) 939805705, Эл. почта: rakhimov.rakhimdzhon@list.ru)

Information about the author: Candidate PhD at the A. Bahovaddinov Institute of Philosophy and Political Science of the National Academy of Sciences of Tajikistan Tel: (+992) 939805705, E-mail: rakhimov.rakhimdzhon@list.ru)

УДК: 340.115.6

ПРАВОВОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ УСТРОЙСТВО В ВОЗЗРЕНИЯХ ЗАКАРИИ РАЗИ И ЕГО РОЛЬ В СОВРЕМЕННОСТИ

Қодирзода С.М.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Абу Бакр Мухаммад ибн Закария ибн Яхья Рази, мыслитель, мудрец, исцелитель, философ и естествоиспытатель, родился в 251/865 году в городе Рей и умер в 313/925 году. [8.7., 7 373-374]

Есть много работ Закария Рази, которые охватывают различные области, такие как медицина, мудрость и философия, естествознание, химия и т. д. Абу Райхан Беруни (973–

1048), Джамал ад-Дин Кифти (1172–1248) и Ибн Надим (932–995) были среди тех, кто рецензировал и оценивал научные труды Закарии Рази. По их данным, количество научных работ Рази составляет около 184, часть из них опубликована, а часть сегодня недоступна для читателей. К наиболее известным научным трудам Закарии Рази относятся «Аль-Хави», «Фи аль-фальсафат аль-кадимийя», «Ас-сират аль-фальсафийя» и «Духовная медицина». [2.48,57., 8.53,54]

Вопреки общему подходу других ученых и мыслителей эпохи Закарии Рази, он использовал иные подходы к объяснению вопросов государственного устройства и управления культурным обществом. Мнение Рази по всем научным и философским вопросам и практическая мудрость основывается на оси понятия «здоровье» во всех областях. [4.37,41] Например, «психическое здоровье», «здоровье души», «физическое здоровье», «духовное здоровье», «здоровье общества», «здоровье государства», «здоровье закона», «здоровье лидера» и т. д.

То есть Закария Рази считает понятие «здоровье» высшим пределом добра и благодати во всех областях науки, политики и практической мудрости. Если все достигает понятия «здоровье» в процессе своего движения и прогресса, значит, оно достигло высшей степени совершенства. Теперь уже неважно, политика ли это, или человеческое тело, или практическая мудрость, или культурно-правовое общество. Поэтому все проверяется степенью наличия понятия «здоровье». Чтобы лучше понять понятие «здоровье» в мысли Рази, необходимо изучить взаимосвязь между понятием «мораль» и другими аспектами его мысли. Потому что одним из наиболее важных аспектов мысли Закарии Рази является его «этическая теория», которая представляет собой сочетание медицины, мудрости, философии и политики. С точки зрения Рази, точно так же, как необходимо соблюдать необходимые меры для поддержания «физического здоровья», моральные нормы должны полностью выполняться для поддержания «здоровья души» или «духовного здоровья». [4.208., 5.153] Итак, в каждой области, с точки зрения понятия «здоровье», должны строго и тщательно соблюдаться необходимые нормы и законы этой области. Также немаловажным вопросом является то, что понятия «здоровье» связаны друг с другом во всех сферах жизни человека. В этом смысле невозможно достичь уровня «здоровья» в каждой из этих областей в отдельности, но человек или общество должны достичь уровня «здоровья» во всех областях, чтобы это было возможно для данного индивидуума или общества или этого государства. , «здоровый человек», «здоровое общество» или «здоровое государство».

Например, с точки зрения философии и практической мудрости человек считается «здоровым человеком», когда он достиг совершенного здоровья как духовно, так и физически. Точно так же, как человеческое тело имеет потребности, человеческая душа также нуждается в здоровье Бога. Закария соглашается с тем, что соблюдение моральных норм и требований психического здоровья человека является фундаментом и основой профессии «здоровья». Представляется, что причина тесной связи между «физическим здоровьем» и «духовным здоровьем» с точки зрения Рази кроется в методологии его научного анализа. В основе методологии философской мысли Рази лежит медицинская наука. То есть медицинская наука образует основную методологию во всех научных областях его мысли. [4.37,41., 9.21,23]

Выбор понятия «здоровье» обусловлен той же самой причиной, по которой медицинская наука находится в центре внимания Рази во всех научных областях, точно так же, как достижение «здоровья» в медицинской науке есть высший уровень совершенства, Рази, используя эту методологию, применил ее к другим полям представил свое мнение. Одним из людей, на которых повлияла эта методология, является Фараби, который усилил этот вопрос до «политического здоровья» и «социального здоровья». [1.23]

С точки зрения Фараби, медицинская наука обращает внимание на «физическое здоровье», а нравственная мудрость, философия и политика обращают внимание на «государственное здоровье» и «социальное здоровье». [1.23., 12.285] «Здоровье» по мнению мыслителей можно понимать как целостную положительную часть системы

государственного управления. С точки зрения Рази, мораль состоит в том, чтобы предотвратить проникновение болезни в душу, а ее цель - исправить душу и вернуть ее в «здоровое» состояние. То есть здоровье души есть дистанция от безнравственности. Согласно Рази, соблюдение нравов и манер является признаком здоровья души и духа человека, зрелости и устойчивости его тела и разума. Главным критерием профессии «духовное здоровье» и «физическое здоровье» является следование человеческому разуму и мудрости, на основании которых человек отделяется от самого себя. Кроме того, единственная сила, с помощью которой человек может властвовать над другими существами в мире и брать их себе на службу, — это его интеллект. [4.37,41] Потому что разум — правитель, а душа — его подчиненный и правитель, а профессия статуса «здоровья» достигается в результате господства разума. Опасность, угрожающая таким образом «духовному здоровью» и «физическому здоровью», состоит в избегании разума и мудрости и неповиновении их велениям. [4, стр. 42] По Рази, «больной человек» — это тот, кто не владеет своим умом и мудростью, напротив, «здоровый человек» — это тот, чей ум и мудрость правят им. [4,90, 9,75]

В продолжении уделяется внимание другому аспекту мысли Рази, который называется справедливостью. Эта идея некоторым образом связана с его моральной теорией. Закария Рази считает понятие «нормальность» необходимым условием профессии «здоровье». В этом смысле у человека есть три уровня использования интеллекта и нравственной мудрости. Один из них «Сексуальная сила», другой «Сила гнева» и третий «Сила риторики (письма)» работает в направлении физической подготовки для активации «Силы риторики». «Сила гнева» заключается также в том, чтобы останавливать человека от моральных излишеств или соблюдать «умеренность». [9.82] Следовательно, существование противоположных и противоречивых сил в душе и теле человека является причиной соблюдения понятия «умеренность и умеренность» в индивидуальном и общественном поведении человека. То есть правильный способ использования сил, имеющихся в теле и душе человека, дает основу для достижения человеком уровня «здоровья» в обществе при соблюдении «умеренности и умеренности» в каждой своей силе. [4,96,99]

Также Рази сочетает справедливость с умеренностью, считая, что умеренность и умеренность должны соблюдаться и в справедливости. Он не должен уничтожать себя экстремизмом и не должен дистанцироваться от области нравственной мудрости экстремизмом. [11.27,30., 6.160] Этот способ анализа теории справедливости по Рази получен из его метода в медицинской науке. По Рази, так же, как в медицинской науке соблюдение умеренности является причиной сохранения и поддержания физического здоровья, в практической мудрости и политике соблюдение умеренности во всех аспектах и сферах гарантирует здоровье государственности и культурно-правового общества. Вдобавок к этому, если человек движется в сторону эксцессов и крайностей в вопросах управления и управления обществом, он будет подвержен экстремистским течениям, а если будет сотрудничать и двигаться медленно, то останется закрытым от поля прогресса и живое движение государства и общества. [4.70,78]

Еще одним аспектом мысли Закарии Рази является «идеальное общество», в котором обсуждались понятие общества, структура общества и его лидер. Первым важным вопросом в идеальном обществе Рази является его лидерство. Рази считает еще одной особенностью руководства Медины то, что он обладает интеллектом и мудростью на самом высоком уровне. Правители Медины мечты Рази - не юристы, а мудрецы и философы. Кроме того, он должен справедливо править со своим народом и воздерживаться от угнетения и беззакония. Поэтому необходимо, чтобы народ полностью подчинялся правителю, чтобы создать культурно-правовое общество своей мечты. [3.62., 8.161] Вторым вопросом идеального общества Рази является основа правительств, на которой базируются все аспекты государственности. Рази считает, что неинтеллектуальные вопросы никогда не должны быть основой государственности. Потому что смешение власти с вопросами вне разума создает основу для их вхождения в государство и нацию. В результате элементы нерациональных

вопросов будут легко поддаваться влиянию в сфере управления и власти и культурно-правового общества. Также это даст почву для проникновения иррациональных идей и радикально-экстремистских течений в пределы власти. [11.91., 4.103]

Мнение Рази о сущности общества и культурно-правового общества состоит в том, что люди объединяются и образуют общества, исходя из своей потребности друг в друге и из-за потребности в сотрудничестве и гармонии в работе. Рази считает, что причиной развития и прогресса обществ является их производство и различные продукты, что повышает уровень сотрудничества и гармонии между ними. То есть жизнь обществ основана на упорном труде, сотрудничестве и согласии. Благодаря этому чувству нужды и потребности в сотрудничестве, которое объединяет людей, еще одним понятием в культурно-правовом обществе является понятие закона и правил. Рази считает, что в обществе есть закон, без которого невозможно представить общество. [3.93,94] Удовлетворение потребностей и желаний людей в идеальном обществе Рази считается настолько важным и необходимым, что является основой защиты общества и государства, что называется экономической системой в идеальном обществе Рази. Рази. Рази считает, что блага и выгоды, получаемые от экономической системы государства и общества, должны доходить до всех людей, а не до отдельных групп или только правителей и лидеров государства и общества. [4.104.,8.129]

Поэтому, с точки зрения Рази, защита системы и государства и выживание культурного и правового общества будут поддерживаться на основе закона и порядка, а также прогресса и развития экономики всех людей. Главный разрушитель и губитель его правительства – тирания. Рази, назначивший правителями общества философов и мудрецов, хочет, чтобы они создавали точные и справедливые законы и охраняли систему правления и порядок своего общества, следуя им. Название этого государственного устройства и культурно-правового общества, основанного на теориях Рази, называется «Умная Медина». Потому что Медина и культурно-правовое сообщество Рази, все его вопросы разрабатываются на основе человеческого интеллекта.

Литература

Абунаси Форобй. Фусулун мунтазиъа. Бейрут.: Дорулмашрик, 1405. – 115с.

Берунй, Абӯ-Райҳон. Феҳристи китобҳои Розӣ. Техрон.: Донишгоҳи Техрон, 2018. – 93с.

Закариёи Розӣ. Ас-Сират ал-фалсафия. Тарҷумаи Махдӣ Муҳаққиқ. Техрон.: Юнеско, 2016. – 150с.

Закариёи розӣ. Тибби рӯҳонӣ. Тарҷумаи Парвиз Азкой. Техрон.: Аҳли қалам, 2003. – 284с.

Кодирзода С.М. Афкори сиёсию ҳуқукии Абӯалӣ Муҳаммад ибни Мискавайх [Матн] - Душанбе, -2022. - «Промекспо» - 204 с.

Кодирзода, С.М. Моҳият ва вазифаҳои ҳуқуқ дар ҷомеа аз нигоҳи Ибни Мискавайх [Матн] // Маҷалаи Академии ҳуқуқ. – Душанбе, 2019. – №4 (32). – С.158-162.

Қифтӣ, Ҷ. Таърих ал-Ҳукамо. Техрон.: Донишгоҳи Техрон, 1992. – 318с.

Муҳаққиқ, М. Файласуфи Рай Монреал.: 1973, Муассисаи мутолиоти исломӣ. – 512с.

Муҳаққиқ, М. Ад-диросат ат-таҳлилият ли ат-тибб ар-рӯҳонӣ. Техрон.: Донишгоҳи Техрон, 1999. – 300с.

Олим, А. Бунёдҳои илми Сиёсат. Техрон.: Най, 2014. – 392с.

Kraus, P. Расоили фалсафия. Димашқ.: Бидоёт, 2005. – 290с.

Rawls, J. A Theory Of Justice. Харвард.: Донишгоҳи Харвард, 1999. – 561с.

Фишурда

Дар таълимоти аксар мутафаккирони тоҷику форс ба вижа Закариёи Розӣ афкори гуногунандешии илмиву таҳқиқоти зиёд ба ҷашм мерасад. Дар вақти хондан, таҳлил намудан, хулосабарорӣ кардани ашъори ин ва ё он олимону мутафаккирони тоҷику форс ба масъалаҳои гуногуни ҳаёти сиёсию ҳуқуқӣ, иқтисодию иҷтимоӣ, фарҳангию низоми

идоракунии давлатӣ равона карда шудааст, ки аз ин бар меояд, ки гузаштагони миллати мо аз масъалаҳои давлату давлатдори замони худ хуб бахраврд буданд ва институтҳои соҳавии худро доштанд. Аз таҳлили осорӣ Закариёи Розӣ бар меояд, ки дар баробари омӯхтани масъалаҳои тиб, табиатшиносӣ, кимиё фалсафа боз ба масъалаҳои сиёсат, ҳуқуқ ва низоми сохтори давлатдорӣ дар замони худ ибрази андеша намудааст, ки шаҳодати давлатдорӣ миллати тоҷик дар гузашта мебошад ва имрӯз метавон гуфт, ки ақидаҳои гузаштагони худро дар замони муосир барои тарбия ва таълими низоми давлатдорӣ имрӯза ба кор бурд.

Калидвожаҳо: Закариёи Розӣ, ахлоқ, сиёсат, ҳуқуқ, роҳбарӣ, ҳукумронӣ, давлат, низоми идоракунии давлатӣ, ҷомеа, илм, саломатӣ, фалсафа, иҷтимоиёти инсон, андеша, ҳикмати амалӣ.

Аннотация

В учении большинства таджикских и персидских мыслителей, особенно Закарии Рази, много научного разнообразия и исследований. При чтении, анализе и выводах из стихотворений тех или иных таджикских и персидских ученых и мыслителей в центре внимания находятся различные вопросы политико-правовой, экономической, социальной, культурной и государственной систем управления, а значит, предки наших нации занимались вопросами государства и государства, хорошо проводили время и имели свои отраслевые институты. Из анализа трудов Закария Рази выясняется, что, наряду с изучением вопросов медицины, естествознания, химии, философии, он также высказывал свое мнение по вопросам политики, права и системы государственного устройства в своего времени, что является свидетельством государственности таджикской нации в прошлом, и сегодня можно сказать, что использовал идеи своих предков в современную эпоху для воспитания и обучения нынешней государственной системы.

Ключевые слова: Закария Рази, этика, политика, право, лидерство, управление, государство, система государственного управления, общество, наука, здоровье, философия, человеческое общество, мысль, практическая мудрость.

Annotation

In the teachings of most Tajik and Persian thinkers, especially Zakaria Razi, there is a lot of scientific diversity and research. While reading, analyzing, and drawing conclusions from the poems of this or that Tajik and Persian scientists and thinkers, it is focused on various issues of political and legal, economic, social, cultural and state management systems, which means that the ancestors of our nation were concerned with the issues of the state and the state. they enjoyed their time well and had their own branch institutes. From the analysis of the works of Zakaria Razi, it turns out that, along with studying the issues of medicine, natural science, chemistry, philosophy, he also expressed his opinion on the issues of politics, law and the system of the state structure in his time, which is a testimony of the statehood of the Tajik nation in the past, and today it can be said that used the ideas of his ancestors in the modern era for the education and training of the present state system. Keywords: Zakaria Razi, ethics, politics, law, leadership, governance, state, public management system, society, science, health, philosophy, human society, thought, practical wisdom.

НАҚШИ ПЕШВОИ МИЛАТ ЭМОМАЛИ РАҲМОН ДАР МУҚОВИМАТ БО ИФРОТГАРОЙ: ТАҲЛИЛҲОИ ҲУҚУҚӢ – СИЁСӢ

Файзуллозода С.С.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Ифротгарой ҳамчун падидаи номатлуб руз то руз ҷомеаи башаро ба хатару нооромӣ оварда, ғаёлияти номатлуби ин падида ба муқобили ҳаёту саломатӣ ва арзишҳои маънавию моддӣ ҳар як инсон, халқу миллатҳо, ва амнияти давлатҳо равона гардидааст. Воқеаву ҳодисаҳои руз нишон медиҳад, ки мушкилиҳои вобаста ба ифротгароиву терроризм аҳмияти умумӣ дошта, муқовимат ба ин ваббо муборизаи дастаҷамиро талаб менамояд. Шаклҳои ғаёлият ва зуҳури ифротгарой гуногун буда, муқовимату мубориза ва истодагариҳои ҳама

сатҳҳои қишри ҷомеаи инсониро зидди ин зухурот ва решакан кардани он тақозо менамояд. Аз ин лиҳоз мавзӯи мазкур аҳмияти муҳим дар ҳаёти ҷомеаи имрузаи инсонӣ дошта, омӯзиш ва таҳқиқӣ махсусро металабад.

Калимаи “Экстримизм” аз вожҳои лотинӣ “ejtismus” гирифта шуда, ба маънои “охирин” яъне он чизе, ки аз хоҳорҷуба ё меъёри муаяншуда берун мебарояд, фаҳмида мешавад. Ё ин кӣ аз вожаи фаронсавӣ «extremisme» гирифта шуда, маънои луғавиаш ифротгарӣ, тундравӣ, фикру андешаҳо ва амалҳои тундравона, аз ҳад гузаштан, аз андоза гузаштанро дорад[1. –С.1-9.]. Дар китоби нави “Фарҳанги забони тоҷикӣ” ба тариқи зер ин вожӣ маънидод шудааст: Экстримизм пайрави ба назария ва ҷорабиниҳои ифротӣ (хусусан дар сиёсат), ифротталабӣ. Оромӣ ва ҳукумфармоии сулҳу осудагӣ неъматӣ боло барои ҳар як инсон буда, барои зиндагии хуш хуб, солим ва ҳаёти озод ба сар бурдан заминаи асосӣ ва арзиши бебаҳо мебошад. Чунончӣ паймбар мефармояд, ки “Ба қадри ду неъмат қабл аз заволаш бирасед: саломатӣ ва осудагӣ” Саломатӣ ин бойгари асосии ҳар инсон дар ҳаёт мебошад ва осудагӣ ин фарогат оромии хоҳири инсон ва амнияти ҷомеаро дар назар дорад, яъне аз байн рафтани амният заволи давлат ва осудагии ҷамъият аст. Вале бо вучуди он бо арзи афсуси зиёд дар шароити муосир дар ҷомеа афродоне вучуд дорад ё инки ворид мешавад, ки дар ҳуҷа атвор аҳриманзодаеро мемонанд ва дорои тинати сиёҳ мебошанд. Ҳамин аст, ки ҷаҳони имрӯзаро ваҳшати тероризму экстримизм (ифротгарӣ) фаро гирифтааст. Дар даҳсолаи охир ҳодисаҳои ифротгарӣ ва тероризм то чанд доман паҳн карда истодааст ва ин омилҳои манфии ҷомеаи имруза махсусан ҷавонро ба доми гумроҳӣ худ қашида истодааст. Бояд қайд намуд, ки чунин гуруҳҳои ифротӣ бо истифода аз бовариҳои динӣ эътиқоди мардум нақшаю барномаҳои аслан зиддинсонӣ худро миёни ҷомеаҳо ташвиқ мекунанд. Аз ин лиҳоз бархе аз нафарони аз дину мазҳаб ва дигар муқадасот ноогоҳу камоғи фирефтаи чунин тарғиботи дуруғин мешаванд.

Имрӯз дар шароити нави таърихӣ низ ҷуғрофиёи терроризм ва экстремизм боз ҳам васеъ гардида, бештаре аз давлатҳои ҷаҳонро фаро мегирад. Ин муаммо ва мушкилоте ба шумор меравад, ки ҳаллу фасл, пешгирӣ ва аз миён бурдани он рисолати тамоми кишварҳои дунё ва роҳбарону сарварони онҳо инчунин халқу миллатҳо соҳибтамадуну соҳиб давлат ва ҳар яки мову шумо ба шумор меравад[2. –С.10-12.].

Давлатдорӣ доҷикон ва тоҷикон дар ҳама давраҳои таърихи ки ҳукм ронда, умр ба сар бурдаанд ба адолату адолатпарварӣ, доду додрасӣ, додвариву инсоф ва сулҳу суботро вазифаи муқадаси худ эълон намуда, ба ин арзишҳо содиқ буданд. Давлати тоҷикон ба тамаддунӣ ҷаҳонӣ шахсиятҳои бузурги таърихиро ба монанди Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Ибни Сино, Ҳаём, Берунӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Абӯҳанифа ва даҳову садҳо нафари дигарро тақдим кардааст, ки ҳамаи онҳо ба ганҷинаи фарҳанг ва илми ҷаҳон саҳми бузург гузоштаанд. Ва дар партави гуфтаҳои боло халқи тоҷикистонро зарур аст, ки аслшину худогоҳиро пеша карда фарҳанги ниёгон ва арзишҳои миллии худро аз ифротгариву бегонапарастӣ ва дигар зухуротҳои номатлуби аср ғиғз намоянд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамагун зухротеро, ки ҳилофи амниятӣ сулҳи ҷомеаи инсонӣ аст маҳкум намуда бе амон муқовимату мубориза мебарад. Бешак мақсадҳои муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ғиғзи асосҳои сохтори конститусионӣ, тамомияти арзии давлат, қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, амнияти ҷамъиятӣ, ғиғзи аҳоли ва ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд аз таҳдидҳои экстремистӣ ва террористӣ иборат мебошанд[10. –С.110-115.].

Тибқи муқарароти Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ки бешак аз ҷониби халқи тоҷикистон қабул шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳи бунёди ҷомеаи демократию ҳуқуқбунёд ва дунявиро ягонро пеш гирифта, соҳибхитиёри ва истиқлолияти дигар давлатҳоро эътироф менамояд. Ҳуқуқу озодиҳои инсонро муқадас мешуморад. Яъне барои таъмини ҳаёти демокративу ҳуқуқӣ, амниятӣ оромӣ ва суботи ҷомеа ҳар як шахрванд тибқи конститусия масулият вазифадор аст, ки дар назди наслҳои гузаштаву ҳозира ва оянда, давлатеро ки рушди давлатдориаш ҳазорсолаҳоро дар бар гирифта, ҳамчун давлати сулҳпарвар ва маркази яке аз тамадунҳои башарӣ- тамадуни

орией эътироф шудааст дар фарҳангу илми ҷаҳон саҳмгузор мебошад ҳифз ва мерос гузорем.

Тероризм ва ифротгарой ки яке аз проблемаи хатардори ҷомеаи башарро ташкил медиҳанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз субъектони фаъоли муқовимат ва решақан намудани ин зуҳрот барои амниятӣ миллӣ ва саёраи инсон аст. Ҷанбаҳои ҳуқуқии муқовимат бо ифротгарой ва дигар зуҳротҳои ба ин монанд Дар маркази диққати сиёсати давлату ҳукмати Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарвари давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ қарор дошта, барои тақвияти минбаъдаи ҳамкориҳои муштарак дар ин самт бо дигар субъектон омода мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста қонунгузорино дар ин самт ташаққулу пуркуват намуда, муборизаи дастаҷамии тамоми сохторҳои давлатӣ ва ҷамъиятиро бар зиди ин зуҳурот пурра бароҳ мондааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муқовимат бо ифротгарой дар маркази тавачҷуҳи сарвари давлат ва ҳукмат қарор дошта, ҷанбаҳои ҳуқуқии муқовимат ба он аз доираи санадҳои меъёри ҳуқуқӣ ва мақомҳои давлатӣ ба монандӣ субъектони бевосита муқовиматкунанда бо ифротгарой ва иштироккунанда дар муқовимат бо ифротгарой иборат мебошад.

Дар ин ҷода Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба унвони яке аз ҷеҳраҳои бузурги арсаи сиёсати ҷаҳонӣ ва ташаббускори барномаҳои мусоид бар ҳаллу фасли муаммоҳои сайёра, борҳо аз минбарҳои баланди созмонҳои бонуфузи олам ба ин масъала рӯҷӯ намуда, мақоми шахсии хеш ва Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар самти мубориза алайҳи ин мушкилоти аср муайян намуданд.

Барои пешгирӣ ва аз байн бурдани ин амали номатлуб дар кишвари мо як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардиданд, ки заминаи мукаммали ҳуқуқии мубориза ва муқовимат бо терроризм ва экстремизмро ташкил медиҳанд. Санадҳои ҳуқуқӣ ҳамчун ҷанбаҳои муқовимат бо ифротгарой сершумор буда, аз санадҳои меъёри ҳуқуқии миллӣ ва байналмилалӣ иборат буда, дар доираи як мавзу барраси ва таҳлил намудани он аз имкон берун аст ва барои барраси як қатори онҳоро пешниҳод менамоем.

Бо таъя ба таърих, назария ва амалияи шомилшавӣ ба доми ин зуҳрот як чанд ҳолатҳо ва субъектоне, ки ҳадафи ташкилотҳои ифротгарой қарор гирифта, ҳолати руҳонии онҳоро идора менамоянд ва барои мақсадҳои нопокашонро амали намудан истифода мебарандбештар вақт инҳо мебошанд:

- ✓ Наврасон ва ҷавононе, ки аз назорат ва тарбия дур мондаанд.
- ✓ Шахсоне, ки ҳуруфотианд ва маълумоти ками динии доранд.
- ✓ Шахсоне, ки аз таърих, фарҳанг, ва тамаддуни хеш оғаҳи надоранд ё ин арзишҳоро дарк намекунанд.
- ✓ Шахсоне, ки маърифати пасти ҳуқуқи доранд.
- ✓ Шахсоне, ки шуури сиёсӣ паст дошта ваъзи сиёсиро дарк намекунад.

Ин гуруҳи шахсоне, ки дар боло зикр намудем барои қоне ё ҳал намудани мушкилотҳо ва манфиатҳояшон ки дар ҳолати ногувор қаро мегирад бе андеша қардану таҳамулпазирно пеша намудан тезтар ба ин зуҳрот шомил мешаванд. Зеро таблиғотчиёни ин зуҳурот бо истифода аз ҳолати воқе будаи шахс ҳолати руҳии онҳоро идора намуда, мафкураи онҳоро таъғйир дода, ҳадафи нопоки худро зудтар бо истифода аз шиорҳои бофтаву ҳаёли фиревтаи таълимотӣ гуё динӣ “қаҳрамони”, “фидокорӣ”, “ҷиҳод” ба нишон мерасонанд. Барои муқовимат намудан ва пешгири намудани омилҳои номбаршуда доираи субъектони муқовиматкунанда ва ҳар як шаҳрванди давлатро зарур аст, ки нисбат ба падидаи мазкур бетарафи накунанд. Ва пеш аз ҳама барои таъмини сатҳи иҷтимоиву иқтисодии шаҳрвандон аз ҷумла ҷавонон ва тарбияи ҳуқуқии онҳо тамоми ҷораҳои заруриро андешанд ба монанди муҳаё намудани ҷойҳои қорӣ, таъмини шароити таҳсили ҷавонон, тарғибу ташвиқӣ арзишҳои демократву ҳуқуқӣ, тарбия дар руҳияи эҳтиром ба меъёрҳои қонун, меҳнатдустӣ, фарҳангӣ, варзишӣ ва дигар қорҳои ба монанди инҳо. Дар баробарӣ ин зарураст, ки барои пешгири намудани ин зуҳуроти номатлуб дар ҷомеа як зумра пдидаҳо ё ҳолатҳое ки таъмини адолати иҷтимоӣ ва баробарии шаҳрвандонро

халалдор месозад сатҳи онҳо паст ва пура хотима дода шавад ба монанди фасод, тағобозӣ, чурабозӣ, бемасулиятӣ, бетарафӣ, ва ғайра.

Адабиёт

1. Барномаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба пурзӯр намудани мубориза бар зидди терроризм дар солҳои 2000-2003, 26 июли соли 2000, №320.
2. Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998, №574.
3. Конвенсияи Созмони ҳамкории Шанхай бар зидди терроризм, 16 феввали соли 2011, №313 тасдиқ шудааст.
4. Конвенсияи Шанхай дар бораи мубориза бо терроризм, ҷудоихоҳӣ ва ифротталабӣ, 30 январӣ соли 2002, №513 тасдиқ шудааст.
5. Консепсияи миллии муқовимат ба қонунигардонии (расмиқунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда, маблағгузори терроризм ва маблағгузори паҳнкунии силоҳи қатли ом барои солҳои 2018-2025, 5 мартӣ соли 2018, №1033 қабул гардидааст;
6. Консепсияи ягонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой), 28 мартӣ соли 2006, №1717 қабул гардидааст.
7. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6-уми ноябри соли 1994.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба терроризм» аз 23 декабри соли 2021, №1808.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» аз 2 январӣ соли 2020, №1655.
10. Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2016-2020, 12 ноябри соли 2016, №776 қабул гардидааст.
11. Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, 1 июни соли 2021, №1 қабул гардидааст;
12. Тафсири илмию омавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, Шарқи озод, 2009, 520с

Фишурда

Ифротгарой ва терроризм аз мушкilotи ҷиддии ҷомеаи ҷаҳонӣ ба шумор меравад, ки сулҳу суботи давлатҳо ва ҳаёти инсонҳо таҳдид мекунад. Ин мақола ба таври муфассал паёмадҳои ифротгарой ва мубориза бо он дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро баррасӣ мекунад. Маводи мақола зикр мекунад, ки ифротгарой зотан ба таассуби динӣ, ноогоҳии шахсӣ ва сустии иҷтимоиву иқтисодии ҷомеаҳо пуштибонӣ мегирад. Тоҷикистон дар мубориза бо ин падидаҳо дар сатҳи миллий ва байналмилалӣ корти ҳуқуқӣ фаъолона татбиқ менамояд ва аҳамияти ҳамкорӣ бо дигар давлатҳо таъкид мекунад. Омӯзиши ҳамаи паҳлуҳои ин масъала, аз ҷумла таъмини таҳсилоти хушсифат ва таблиғи арзишҳои демократӣ, ба муқовимати самаранок ва пешгирӣ аз ин вабо мусоидат мекунанд.

Калидвожаҳо: Ифротгарой, терроризм, Ҷумҳурии Тоҷикистон, амният, ҷомеа, ҳуқуқ, ҳамкорӣ, пешгирӣ, таҳсилот, демократия.

Аннотация

Экстремизм и терроризм являются серьёзными проблемами современного мирового сообщества, угрожающими миру и безопасности государств, а также жизни людей. В статье детально анализируются последствия экстремизма и борьба с ним в Республике Таджикистан. Отмечается, что экстремизм поддерживается религиозным фанатизмом, личным невежеством и социальной и экономической слабостью обществ. Таджикистан активно применяет правовые меры как на национальном, так и на международном уровне в борьбе с этими явлениями и подчёркивает важность сотрудничества с другими странами. Изучение всех аспектов проблемы, включая обеспечение качественного образования и

продвижение демократических ценностей, способствует эффективному противодействию и профилактике этого бедствия.

Ключевые слова: Экстремизм, терроризм, Республика Таджикистан, безопасность, общество, право, сотрудничество, профилактика, образование, демократия.

Abstract

Extremism and terrorism are serious global challenges, threatening the peace and stability of nations and the lives of individuals. This article thoroughly explores the impact of extremism and the fight against it in the Republic of Tajikistan. It emphasizes that extremism is inherently supported by religious fanaticism, personal ignorance, and the socio-economic weaknesses of societies. Tajikistan actively implements legal measures both nationally and internationally in addressing these issues and emphasizes the importance of cooperation with other countries. Studying all aspects of this issue, including providing quality education and promoting democratic values, contributes to effective counteraction and prevention of this scourge.

Keywords: Extremism, terrorism, Republic of Tajikistan, security, society, law, cooperation, prevention, education, democracy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзуллозода Саидамир Саидаъзам -ассистенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат ба коррупсияи Донишгоҳи давлатии Данғара. Тел: (+992) 902554131.

Информация об авторе: Файзуллозода Саидамир Саидаъзам – ассистент кафедры уголовного права и противодействия коррупции Дангаринского государственного университета. Тел: (+992) 902554131.

Information about the author: Faizullozoda Saidamir Saidazam – assistant of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption of Dangara State University. **Phone:** (+992) 902554131.

УДК: 341.231.14:347.157

ПРАВОВЫЕ И СРАВНИТЕЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ЗАЩИТЫ ЖИЗНИ И ЗДОРОВЬЯ РЕБЁНКА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ

Халифаева Ф.И.

Донишқадаи байналмилалии Данғара ДБССТ

Проблема защиты жизни и здоровья ребёнка в современном праве не может рассматриваться исключительно как вопрос семейного неблагополучия или только как предмет уголовно-правовой реакции. По существу речь идёт о сложной межотраслевой конструкции, в которой соединяются конституционные гарантии, семейно-правовые обязанности родителей и иных законных представителей, административно-правовые механизмы профилактики, а также уголовно-правовые меры реагирования на случаи жестокого обращения, оставления в опасности, ненадлежащего исполнения обязанностей по воспитанию и иных форм причинения вреда несовершеннолетнему. Именно поэтому сравнительно-правовой анализ законодательства Республики Таджикистан и зарубежных стран имеет не только теоретическое, но и прямое прикладное значение для темы диссертации, посвящённой уголовно-правовому анализу нежелательного исполнения обязанностей по защите жизни и здоровья ребёнка.

Для научного осмысления указанной проблемы в таджикской и российской литературе сформировался целый блок исследований, который важен именно для сравнительного характера. В таджикской доктрине заметное место занимают работы О.М. Юнусовой [9, с. 39] о государственном и административно-правовом регулировании защиты прав и свобод несовершеннолетних в Республике Таджикистан, труды Н.М. Имомовой [4, с. 140] о семейных правах ребёнка, работы А.Х. Хакимзода [8, с. 300], посвящённые уголовно-процессуальному положению несовершеннолетних в законодательстве Республики Таджикистан, а также исследования, рассматривающие исторические и институциональные основы защиты детей. В российской литературе для рассматриваемой темы существенное

значение имеют труды О.В. Скворцовой [7, с. 140] о квалификации неисполнения обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего, исследования Ю.А. Западновой и О.М. Шагановой [2, с. 249], специально посвященные уголовной ответственности за неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего, а также сравнительно-правовые работы И.В. Алексеева [1, с. 98] и С.Н. Керамовой [4, с. 82] и других авторов, анализирующих уголовно-правовую и конституционно-правовую охрану семьи и несовершеннолетних. Уже сам состав этих исследований показывает, что в Республике Таджикистан научная мысль чаще акцентирует системно-правовые и институциональные гарантии защиты ребёнка, а российская литература в большей степени разработала вопросы квалификации, конструкций состава преступления и разграничения уголовной и семейно-правовой ответственности.

Сравнение законодательства Республики Таджикистан с зарубежными системами следует начинать не с санкций, а с нормативного понимания ребёнка как самостоятельного субъекта права. Такой методологический подход особенно важен для диссертации, поскольку при анализе нежелательного исполнения обязанностей по защите жизни и здоровья ребёнка первичным является вопрос: рассматривает ли правовая система ребёнка как объект семейной опеки или как носителя самостоятельных охраняемых интересов.

В этом плане таджикское законодательство прошло заметную эволюцию. Семейный кодекс Республики Таджикистан в действующей редакции продолжает закреплять основы родительских прав и обязанностей, но одновременно в связке с Законом «О защите прав ребёнка» формирует специальный правовой режим защиты интересов ребёнка. Научно это хорошо соотносится с выводами Н.М. Имомовой, рассматривающей ребёнка как «Самостоятельного субъекта семейного права, и с общей линией таджикской правовой науки, согласно которой конституционная и семейно-правовая защита детей должна строиться не только вокруг власти родителей, но и вокруг приоритета интересов самого несовершеннолетнего». [4, с. 140]

В российском и ряде европейских правопорядков тот же вектор выражен ещё более отчётливо. С.Н. Керимова, анализируя конституционно-правовую защиту ребёнка в России и зарубежных странах, показывает, что «Современная модель защиты детей складывается из трёх взаимосвязанных блоков: конституционного признания специальных гарантий ребёнка, отраслевого закрепления обязанностей семьи и государства и специальных процедур защиты при судебном и административном вмешательстве». [4, с. 820]

Для целей настоящего исследования это особенно важно, поскольку уголовно-правовой анализ неисполнения обязанностей по защите жизни и здоровья ребёнка не должен сводиться к механическому анализу диспозиции уголовной нормы. Он должен учитывать, есть ли у государства ранние механизмы обнаружения опасности, закреплены ли обязательства родителей и должностных лиц, существуют ли специальные комиссии, органы опеки, медико-социальные каналы передачи сигналов о насилии, а также имеются ли правовые процедуры немедленного вмешательства до наступления тяжких последствий. Именно по этому критерию зарубежное законодательство в ряде случаев оказывается более «предупредительным», чем только «карательным».

Эта мысль становится особенно заметной при сопоставлении таджикского законодательства с российским опытом. В Российской Федерации состав неисполнения обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего традиционно рассматривается как «пограничный» между семейным неблагополучием и уголовно наказуемым деянием. Российские исследователи справедливо указывают на оценочный характер таких признаков, как «жестокое обращение», «ненадлежащее исполнение», «специальный субъект», что осложняет квалификацию и требует более чёткого законодательного и судебного толкования. О.В. Скворцова [7, с. 140], Ю.А. Западнова [2, с. 249] и другие авторы фактически демонстрируют, что в российской правоприменительной практике наибольшую сложность вызывает не столько общая криминализация таких деяний, сколько установление границы между ненадлежащим семейным поведением, административно значимым проступком и уголовно наказуемым обращением с ребёнком. Для Республики Таджикистан

данный вывод принципиален: если в национальном праве не будет выработан более точный набор квалифицирующих индикаторов опасного неисполнения обязанностей, то и уголовно-правовое реагирование будет оставаться либо чрезмерно редким, либо чрезмерно зависимым от усмотрения правоприменителя.

Сравнительно-правовой анализ законодательства государств СНГ, проведённый И.В. Алексеевым, показывает, что «Уголовно-правовая защита несовершеннолетних в постсоветских правовых системах в целом строится на близкой логике: законодатель выделяет ребёнка как специальный объект повышенной охраны, но степень детализации составов, связанных с посягательством на его жизнь и здоровье, различается». [1, с. 98] В одних странах упор сделан на самостоятельные специальные составы, в других - на квалифицирующие признаки общего преступления, в третьих - на сочетание семейно-правовых и уголовно-правовых механизмов.

Для Республики Таджикистан из этого следует важный методологический вывод, что заимствование зарубежного опыта не должно сводиться к копированию санкций или отдельных терминов. Более продуктивным является заимствование именно модели правового перехода от раннего сигнала неблагополучия к специальному режиму защиты, а затем, при необходимости, к уголовной ответственности. Иначе уголовный закон будет включаться слишком поздно - уже после наступления серьёзного вреда жизни или здоровью ребёнка.

В европейских правовых системах, в отличие от классической постсоветской модели, значительную роль играет развитая система превенции и межведомственного обмена информацией. Это означает, что уголовное право там чаще рассматривается как завершающее звено системы, а не как её единственный основной инструмент. Для диссертационного анализа это особенно существенно, поскольку само понятие «нежелательное исполнение обязанностей по защите жизни и здоровья ребёнка» по своей природе предполагает выявление поведенческих, организационных и институциональных дефектов ещё до момента причинения непоправимого вреда.

В этом отношении опыт зарубежных стран показывает: наиболее эффективной является модель, где семейное право, органы опеки, школа, медицина, полиция и прокуратура связаны процедурой раннего реагирования.

В Республике Таджикистан такая связка формируется, но пока нуждается в дополнительной регламентации и унификации. Этот вывод косвенно подтверждается и тем, что в докладе особое внимание уделяется именно вопросам координации комиссий по правам ребёнка, предупреждению насилия и правовому просвещению. [6, с. 290]

В данном контексте сопоставление опыта Республики Таджикистан, Российской Федерации и обобщённого европейского подхода позволяет определить степень развитости правовых инструментов защиты ребёнка, а также выявить особенности распределения функций между уголовным правом, социальной профилактикой и межведомственным взаимодействием.

Для систематизации выявленных особенностей и их более наглядного сопоставления представим сравнительную характеристику ключевых критериев законодательного регулирования защиты прав ребёнка в виде таблицы.

Ниже представляется первая аналитическая таблица, в которой отражены не столько формальные различия правовых систем, сколько различия их функциональной логики применительно к защите жизни и здоровья ребёнка (см. в табл. 1.).

Таблица 1. Сравнительная модель защиты ребёнка в Республике Таджикистан и отдельных зарубежных правовых системах в прикладном аспекте

Критерий	Республика Таджикистан	Российская Федерация	Европейский подход (обобщённо)
Нормативная основа	Конституция, Закон «О защите прав ребёнка»,	Конституционные гарантии, семейное законодательство,	Конституционные гарантии, семейное и социальное

	Семейный кодекс, Уголовный кодекс	специальные уголовно-правовые нормы	законодательство, специальные защитные процедуры
Центр тяжести модели	Комплексная, но ещё формирующаяся межотраслевая модель	Более детализированная уголовно-правовая и судебная проработка состава	Превентивно-институциональная модель с ранним вмешательством
Роль уголовного права	Высокая, но зависит от эффективности выявления фактов	Высокая, с активной научной проработкой квалификации	Важная, но как завершающий элемент общей системы
Роль профилактики	Усиливается, особенно в 2024 г.	Развита, но неоднородна по практике	Институционально встроена в систему защиты
Основной риск	Разрыв между нормой и межведомственной реализацией	Оценочность отдельных признаков состава	Сложность межслужебной координации, но выше стандарты раннего реагирования

Источник: Составлено автором.

Представленные в таблице 1 сравнительные характеристики позволяют выявить структурные особенности различных моделей защиты жизни и здоровья ребенка в уголовно-правовой и институциональной плоскости.

Прежде всего следует отметить, что во всех рассматриваемых правовых системах нормативная база защиты ребенка формируется на основе конституционных гарантий. Это свидетельствует о признании защиты детства в качестве одного из фундаментальных принципов государственной политики. Вместе с тем различия проявляются в степени детализации правовых механизмов реализации этих гарантий. В Республике Таджикистан нормативная система включает Конституцию, Закон «О защите прав ребёнка», Семейный кодекс и уголовное законодательство, что формирует комплексную правовую основу. Однако практическая реализация этих норм во многом зависит от эффективности межведомственного взаимодействия между социальными, образовательными и правоохранительными институтами.

В Российской Федерации наблюдается более детализированная разработка уголовно-правовых конструкций, связанных с защитой прав ребенка. Российская правовая доктрина активно исследует вопросы квалификации преступлений против несовершеннолетних, что способствует развитию судебной практики и формированию более устойчивых правоприменительных подходов. В результате уголовное право играет здесь значительную роль не только как инструмент ответственности, но и как средство правовой превенции.

Существенное различие между анализируемыми моделями проявляется также в роли профилактических механизмов. В Республике Таджикистан профилактическое направление в последние годы постепенно усиливается, что связано с развитием социальных программ поддержки семьи и детей. Однако эта система всё ещё находится в стадии институционального формирования. В Российской Федерации профилактика развита в большей степени, но её практическая эффективность может различаться в зависимости от региона и уровня взаимодействия различных государственных структур. В европейских странах профилактика, напротив, встроена в систему социальной политики и функционирует как обязательный элемент защиты ребенка.

Анализ рисков, указанных в таблице 1, также демонстрирует различия между правовыми системами. В Республике Таджикистан основным вызовом остаётся разрыв между нормативными положениями и их межведомственной реализацией. Это означает, что

наличие правовых норм само по себе не всегда гарантирует их эффективное применение. В Российской Федерации одним из ключевых рисков является оценочный характер отдельных признаков состава преступления, что может создавать определённые сложности при квалификации конкретных деяний. Европейская модель сталкивается с иными проблемами - прежде всего с трудностями межведомственной координации между различными институтами социальной защиты, здравоохранения и правосудия.

Таким образом, сравнительный анализ показывает, что каждая из рассматриваемых моделей обладает как сильными сторонами, так и определёнными ограничениями. Для Республики Таджикистан научно-прикладное значение данного сравнения заключается в возможности использования отдельных элементов зарубежного опыта, прежде всего в части усиления институциональной профилактики, развития механизмов раннего выявления угроз и совершенствования межведомственного взаимодействия. Реализация этих направлений способна повысить эффективность уголовно-правовой защиты жизни и здоровья ребенка и обеспечить более устойчивое функционирование всей системы защиты детства.

Дальнейший этап представлен деятельностью комиссий по делам несовершеннолетних, которые выполняют координирующую и профилактическую функцию. Комиссии рассматривают случаи правонарушений, оценивают степень социальной опасности ситуации и определяют меры профилактического воздействия.

Если же выявленные действия содержат признаки противоправного деяния, к процессу защиты подключаются правоохранительные органы, в частности милиция. На данном этапе осуществляется правовая оценка поведения виновных лиц и принимаются меры по пресечению противоправных действий.

Завершающим элементом механизма выступает уголовно-правовая квалификация деяния, в рамках которой определяется состав преступления, устанавливается ответственность виновных лиц и обеспечивается восстановление нарушенных прав ребёнка.

Таким образом, представленная на рисунке модель демонстрирует комплексный характер системы защиты прав несовершеннолетних. Её эффективность определяется степенью согласованности действий различных государственных и социальных институтов, своевременностью выявления угроз и последовательностью применения правовых механизмов защиты. Именно межведомственное взаимодействие позволяет обеспечить полноценную реализацию принципа приоритетной защиты прав и законных интересов ребёнка.

В системе уголовно-правовой и межотраслевой защиты жизни и здоровья ребёнка ключевое значение имеет нормативно-правовая база государства. Эффективность предотвращения случаев ненадлежащего исполнения обязанностей по защите ребёнка во многом определяется тем, насколько последовательно выстроена система правовых ориентиров, регулирующих отношения в сфере семьи, воспитания, социальной защиты и уголовной ответственности за причинение вреда несовершеннолетним.

В современных условиях развития правовой системы вопросы защиты жизни и здоровья ребёнка приобретают особое значение, поскольку безопасность несовершеннолетних выступает важнейшим показателем эффективности государственной социальной политики. Защита ребёнка требует не только закрепления соответствующих правовых норм, но и формирования комплексного институционального механизма, обеспечивающего их практическую реализацию.

В Республике Таджикистан система защиты прав и законных интересов ребёнка формируется на основе сочетания конституционных гарантий, норм семейного законодательства и механизмов уголовно-правовой защиты. При этом особую роль играет координация деятельности различных государственных и социальных институтов, включая образовательные учреждения, медицинские организации, органы социальной защиты и правоохранительные органы.

Эффективность данной системы во многом зависит от последовательности правового регулирования, начиная с закрепления базовых прав ребёнка и заканчивая применением

уголовно-правовых мер в случаях грубого нарушения обязанностей по защите несовершеннолетних. В этой связи представляется целесообразным рассмотреть институционально-правовую модель взаимодействия различных элементов механизма защиты прав ребёнка.

Структурная взаимосвязь правовых и организационных элементов системы защиты жизни и здоровья ребёнка представлена на схеме 1.

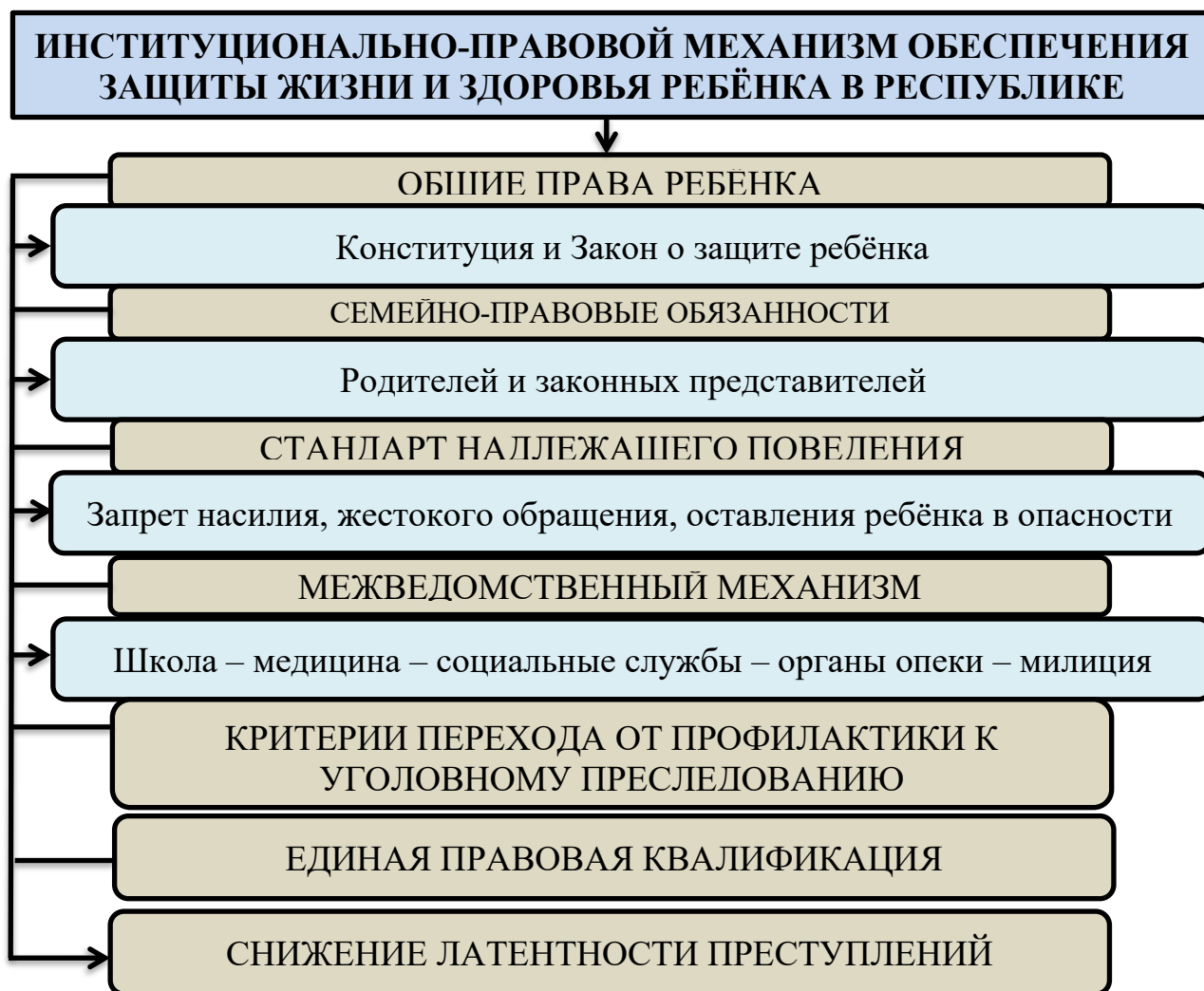

Рисунок 1. Модель межведомственного и уголовно-правового обеспечения защиты жизни и здоровья ребёнка

Источник: Составлено автором.

Как следует из представленной схемы, система обеспечения защиты жизни и здоровья ребёнка строится на основе многоуровневой институционально-правовой модели, объединяющей нормы различных отраслей права и деятельность ряда государственных институтов.

Исходным элементом данной системы выступают общие права ребёнка, закреплённые в Конституции и специальном законодательстве о защите прав несовершеннолетних. Эти нормы формируют базовые гарантии обеспечения безопасности, здоровья и полноценного развития ребёнка.

Следующим уровнем являются семейно-правовые обязанности родителей и законных представителей. Именно семья выступает первичной средой социализации ребёнка, поэтому законодательство устанавливает конкретные обязанности родителей по обеспечению надлежащих условий воспитания, развития и защиты ребёнка.

Важным элементом механизма является формирование стандарта надлежащего поведения, который предусматривает недопустимость насилия, жестокого обращения и оставления ребёнка в опасности. Закрепление подобных норм позволяет определить правовые границы допустимого поведения и служит основой для оценки противоправных действий.

Дальнейший уровень представлен межведомственным механизмом взаимодействия, включающим образовательные учреждения, медицинские организации, социальные службы, органы опеки и правоохранительные органы. Данный механизм обеспечивает своевременное выявление угроз жизни и здоровью ребёнка и координацию действий различных субъектов профилактики.

Особое значение имеет определение критериев перехода от профилактических мер к уголовному преследованию. Эти критерии позволяют разграничить случаи социального неблагополучия и ситуации, требующие применения уголовно-правовых мер.

Следующим этапом выступает единая правовая квалификация противоправных действий, направленных против жизни и здоровья ребёнка. Наличие унифицированного подхода к квалификации правонарушений способствует повышению эффективности правоприменительной практики.

Завершающим результатом функционирования всей системы является снижение латентности преступлений против жизни и здоровья ребёнка, что свидетельствует о повышении эффективности выявления, предупреждения и пресечения противоправных действий в отношении несовершеннолетних.

Таким образом, представленная схема отражает комплексный характер институционально-правового механизма защиты прав ребёнка и демонстрирует взаимосвязь между конституционными гарантиями, семейно-правовыми обязанностями, межведомственным взаимодействием и уголовно-правовыми средствами защиты.

На основе проведённого анализа можно сделать следующие выводы и предложения:

1. Сравнительное исследование подтверждает, что перспективное развитие законодательства Республики Таджикистан в рассматриваемой сфере должно осуществляться по пути перехода от формально-комплексной модели к функционально согласованной системе правовой защиты ребёнка. Такая система должна включать: более чёткую конкретизацию семейно-правовых обязанностей родителей и законных представителей; законодательное определение критериев разграничения семейного неблагополучия, административно значимого нарушения и уголовно наказуемого деяния; унификацию подходов к правовой квалификации случаев жестокого обращения, оставления в опасности и иных форм опасного неисполнения обязанностей; а также усиление роли органов опеки, образования, медицины и социальных служб в раннем выявлении угроз. Именно такой подход позволит снизить латентность преступлений против жизни и здоровья ребёнка, повысить эффективность правоприменительной практики и обеспечить более полную реализацию принципа приоритетной защиты прав и законных интересов несовершеннолетних в Республике Таджикистан;

2. В целях повышения эффективности защиты жизни и здоровья ребёнка в Республике Таджикистан целесообразно на законодательном уровне закрепить единый межведомственный алгоритм раннего выявления, фиксации, передачи и правовой оценки фактов угрозы ребёнку, предусматривающий обязательное взаимодействие семьи, образовательных учреждений, медицинских организаций, социальных служб, органов опеки, комиссий по делам несовершеннолетних и правоохранительных органов, а также установить чёткие критерии перехода от профилактических мер к уголовно-правовому реагированию при опасном неисполнении обязанностей по защите жизни и здоровья несовершеннолетнего.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Алексеев И.В. Уголовно-правовая защита жизни несовершеннолетнего по законодательству государств - участников СНГ /И.В. Алексеев/ Сетевое издание "Академическая мысль". Зарубежный опыт. 2018. - №2(3). – С. 95-98.
2. Запандова Ю.А. Неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетних: уголовно-правовой и криминологический аспекты / Ю.А. Запандова. Екатеринбург. Диссер. канд. наук. 2019. - 249 с.
3. Имомова Н.М. Некоторые вопросы семейных прав ребёнка в контексте зарождения идеи прав человека /Н.М. Имомова/ Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. Худжанд. - 2019. – 133-140
4. Керимова С.Н. Защита прав ребенка в конституционном праве Российской Федерации и зарубежных стран /С.Н. Керимова/ Юридический вестник Дагестанского государственного университета. Дагестан. 2016. – С. – 79-82.
5. Конституция республики Таджикистан была принята 6 ноября 1994 года путём всенародного референдума Таким же путём были внесены изменения и дополнения 26 сентября 1999 22 июня 23 и 22 мая 216 гт// https://base.mmktj/view_sanadhoview.php?language=ru&sanadID=1&showdetail=&utm
6. Маърузаи ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024 / Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2025. – 290 с.
7. Скворцова О.В. Неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего: вопросы регламентации, квалификации, совершенствования положений законодательства /О.В. Скворцова/ Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского Юридические науки. – 2020. – Т. 6 (72). № 4. – С. 130-140.
8. Хакимзода А.Х. Развитие института производства по уголовным делам в отношении несовершеннолетних в современном уголовно-процессуальном законодательстве Республики Таджикистан // Государственная служба и кадры. 2021. - №5. – С. – 296-300.
9. Юнусова О.М. Некоторые вопросы становления и развития института государственного регулирования защиты прав и свобод несовершеннолетних в Республике Таджикистан / О.М. Юнусова/ Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук. Худжанд. – 2013. – С. 32-39

Фишурда

Дар мақола масъалаҳои назариявӣ ва ҳуқуқии ҳифзи ҳаёт ва саломатии кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои хориҷӣ таҳлил мегарданд. Таваҷҷуҳи асосӣ ба таҳлили муқоисавии қонунгузорӣ, асосҳои конститусионӣ, меъёрҳои оилавӣ ва ҷиноятӣ рағбона шудааст. Муайян карда мешавад, ки низомии ҳифзи ҳуқуқи кӯдак дорои хусусияти байнисоҳавӣ буда, самаранокии он аз сатҳи ҳамоҳангии институтсионалӣ вобаста аст. Ҳамчунин, таҷрибаи хориҷӣ дар самти тақмили механизмҳои ҳуқуқӣ ва пешгирӣ аз эъбӣ мегардад.

Калидвожаҳо: ҳифзи ҳуқуқи кӯдак, қонунгузорӣ, таҳлили муқоисавӣ, ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи ҷиноятӣ, сиёсати давлатӣ.

Аннотация

В статье анализируются теоретические и правовые основы защиты жизни и здоровья ребёнка в Республике Таджикистан и зарубежных странах. Основное внимание уделяется сравнительному анализу законодательства, конституционных гарантий, семейно-правовых и уголовно-правовых норм. Установлено, что система защиты прав ребёнка носит межотраслевой характер, а её эффективность зависит от уровня институциональной согласованности. Также рассматривается зарубежный опыт совершенствования правовых и профилактических механизмов.

Ключевые слова: защита прав ребёнка, законодательство, сравнительный анализ, семейное право, уголовное право, государственная политика.

Annotation

The article analyzes the theoretical and legal foundations of child life and health protection in the Republic of Tajikistan and foreign countries. Particular attention is paid to the comparative analysis of legislation, constitutional guarantees, family and criminal law norms. It is established that the child protection system is interdisciplinary, and its effectiveness depends on institutional coordination. The study also evaluates foreign experience in improving legal and preventive mechanisms.

Keywords: child protection, legislation, comparative analysis, family law, criminal law, public policy.

Маълумотнома дар бораи муаллиф: Халифаева Фарзона Идибоевна ассистентии кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷии Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТи ДБССТДонишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон. Тел.: (+992) 904408898.

Сведения об авторе: Халифаева Фарзона Идибоевна ассистент кафедры «Финансы, таможенного дела, право и иностранных языков» Дангаринского международного института Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: (+992) 904408898.

Author Information: Khalifaeva Farzona Idiboevna assistant department of finance, customs, law and foreign languages of the Danghara International Institute of the International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. Tel.: (+992) 904408898

АХЛОҚ АЗ НАЗАРИ И. КАНТ: МАФҲУМҲОИ АСОСӢ

Аркомиддинзода Ш.А.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Фалсафаи ахлоқ риштаи илмӣ, фалсафӣ ва наваҷуд, ки таърифи гуногун барои он додаанд. Баъзе аз донишмандон илми ахлоқро чунин таъриф кардаанд: фалсафаи ахлоқ илме аст, ки ба баён ва тафсири илми ахлоқ мепардозад. Баъзе аз донишмандони дигар дар таърифи фалсафаи ахлоқ чунин гуфтаанд: фалсафаи ахлоқ шинохти бартарин аст ба ин маъно, ки ҳамаи ҷаҳд, бади қарор аст? Дар ҳақиқат таваҷҷуҳ ба ахлоқ ва фалсафаи он ҳамеша аз масъалаҳои аст, ки диққати файласуфонро ба худ ҷалб намудааст. Назарияҳои гуногун дар асрҳои ҳаҷдаҳум нӯздаҳум дар бораи фалсафаи ахлоқ баён шуда аст ва метавон ба назария Иммануил Кант ишора кард. Иммануил Кант низ аз андешмандон ва файласуфони бузург ва ҷомеашиноси олмонӣ, асосгузори фалсафаи классикии Олмон аст, ки дар соли 1724 дар Кёнигсберг, Калининград Русияи ҳозира таваллуд шудааст. Ин донишманд бо таълифот ва осори худ ҳамчун “Нақди ақли холис”, “Нақди ақли амалӣ”, “Бунёди метафизикии ахлоқ” ва дигар осораи машҳур гаштааст [7, с.432].

Дар тамоми мактабҳои фалсафӣ расидан ба қадами инсоният, ки ҳамаи зиндагии башар аст фақат ба воситаи ахлоқ ва таълими саҳеҳ имкон пазир буда метавонад. Ҳоло табиист, ки андешаҳои ахлоқии Иммануил Кант ба унвони ҷомеашиносони машҳури замони худ дар мавзӯи ахлоқ аз ҷойҳои боло бархурдор бошад. Ба тавре, ки ин донишмандон тамоми афъоли башари натиҷаи андеша ва андешаро таҳти таъсири таълиму тарбияи ахлоқӣ медонанд.

Мақоми И.Кант дар шаклирии фалсафаи Аврупо ба қасди пушида нест. Таъсири ӯро дар ҳар як мавзӯи аз ҷумла фалсафаи ахлоқ ва сиёсат, фалсафаи тарбият, фалсафаи ҳунар, фалсафаи дин наметавон ногирифт. Барои шинохти фалсафаи назарии ин файласуф ночор бояд ба фалсафаи ахлоқии ӯ таваҷҷуҳ дошт. Метавон гуфт, ки фалсафаи ахлоқии И. Кант василаи аст барои диққати бештари фалсафаи назарии ӯ. Дар ин мақола қасд дорем, фалсафаи ахлоқро аз нигоҳи И.Кант мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Ҳамаи мо ба ин пурсиш рӯ ба рӯ мешавем, ки чӣ қарор бояд анҷом диҳем ва чӣ қарор набояд анҷом дод? Чӣ қарор кор хуб аст ва чӣ қарор кор бад аст? Илме, ки ба баён ва тавзеҳи ин пурсишҳо мепардозад илми ахлоқ аст. Ҳангоме ки ба баррасии ин нукта мепардозем, ки

чй навъ умур "хуб" ё "бад" ҳастанд ё вақте кӯшиш мекунем аз роҳи ақлонӣ ба маҷмӯае аз қонунҳо ва меъёрҳо даст ёбем, моро дар ташхиси рафтори дуруст аз нодуруст ёрӣ медиҳад, ба ахлоқи дастурӣ пардохтаем. Ахлоқи дастурӣ ба таври қуллӣ ба ду қисм тақсим мешавад. 1. Ахлоқи ғоятғароёна. 2. Ахлоқи вазифағароёна [1; 193].

Ахлоқи ғоятғароёна ахлоқе аст, ки як амалро дар иртибот бо натиҷаҳои хуб ё бад, ҳақ ё ботил аст тавачӯх карда шавад. Албатта дар ин ахлоқ низ назарияҳои гуногуне вучуд дорад. Баъзе ақидадоранд, замоне як амал хуб ва дуруст аст, ки танҳо барои шахси амалкунанда судманд бошад. Баъзе дигар ба ин ақидаанд, ки як амали хуб ҳам барои шахс ва ҳам барои дигарон низ судманд бошад. Пайравони ин назария Д.Юм ва Чон Стюарт Мил аст [2; 157].

Ахлоқи вазифағароёна ахлоқе аст, ки хубӣ ва бадӣ як амал танҳо вобаста ба натиҷааш нест, балки хусусияти ҳуди амал ё хоҳиши аслии он хубӣ ва бадии амалро муайн мекунад. Натиҷаи амал ҳар чи бошад таъсире дар хубӣ ва бадии он намегузорад. Ин навъ нигариш аз нигоҳи Кант пазируфта шудааст [2; 157].

И. Кант дар ду китоби маъруф фалсафаи ахлоқи худро баён кардааст. Китоби аввал дар соли 1785 ба номи "Асоси мобаъду табиаи ахлоқ" ва китоби дуввум ба номи "Нақди ақли амалӣ" дар соли 1788 ба чоп расидааст. Ин донишманд дар китобҳои худ дар боби ахлоқ ва фалсафаи он баҳсҳои зиёде намуда, рӯи вичдони ахлоқӣ таъяс намудааст, ки мабдаи афъол ва андешаҳои тасмимҳои ахлоқи инсонро нерӯӣ ба номи вичдон ба ӯҳда дорад. [3; 256]

Баёни назарияи фалсафаи ахлоқи И. Кант чанд муқаддима дорад.

Аввал; ин назария вобастааст ба як пурсиши дигар, ки ҳуди Кант ва баъзе дигар аз файласуфон доранд. Ва он ин аст, ки оё ҳамаи мафҳумҳои зеҳни инсон аз роҳи маърифати ҳиссӣ ва таҷрибӣ ба даст омадаанд? Яъне ҳамаи маълумоти эҳсосот ва мафҳумоте, ки инсон дар худ дорад дар ибтидои таваллуд дар ӯ набуда ва баъд аз роҳҳои таҷрибӣ ва ҳиссӣ (гуш, чашм, қувваи ламс, чашой, ва шунавой) ба даст овардааст ё ин ки як гуруҳ аҳком аз аввали хилқат ҳамроҳи зеҳни инсон мавҷуд будааст?

Баъзе аз донишмандон ба ин назаранд, ки дар зеҳни инсон ҳеч чизе вучуд надорад, ки пеш аз ба қорғирии ҳисси панҷгона мавҷуд бошад, балки ҳамаи маълумот ва мафҳумоти зеҳнии инсон аз ин роҳи ҳавоси зоҳирӣ дохили зеҳни инсон ғаштааст. Аз нигоҳи инҳо зеҳни инсон ба монанди анбори ҳолӣ аст ва оҳиста-оҳиста аз роҳи ҳисси зоҳирӣ маълумот дохили зеҳн мегардад. Дар баробари ин назария дидгоҳе ҳам вучуд дорад, ки ончи дар анбори зеҳни инсон вучуд дорад, ду қисм аст. Қисме аз онҳо аз роҳи ҳамин ҳавоси панҷгона вориди зеҳн мегардад ва қисми дигари аз онҳо пеш аз эҳсос дар зеҳни мо инсонҳо вучуд доштааст. И.Кант назарияи дуввумро интиҳоб карда, муътақид ба мафҳуми пеш аз таҷрибавист.

Дуввум; аҳкоми ақл дорои ду бахш, назарӣ ва амалӣ аст. Ақли назарӣ ҳамон ақлест, ки инсон олами воқеиро дарк мекунад. Аммо ақли амалӣ дарки чизҳои, ки **"бояд"** амал кунем, яъне дарки боядҳо. Тамоми фалсафаи И. Кант нақди ақли назарӣ ва амалӣ буда, дар мақоми баёни он аст, ки аз ақли назарӣ ва ақли амалӣ чӣ қорҳое сохта аст. Ӯ дар охир ба ин натиҷа мерасад, ки аз ақли назарӣ қорҳои зиёде сохта нест, муҳим ақли амалӣ аст. Аз ин роҳ, Ӯ ба амри вичдон мерасад ва назарияи вичдонро дар фалсафаи ахлоқ матраҳ мекунад.

Саввум; савол ба миён меояд, ки аҳкоми вичдон аз нигоҳи И. Кант қадомҳоянд? Кант меғуяд: *"...Вичдон ё ақли амалӣ ҳамон мафҳумотест, ки пеш аз роҳи ҳис ва таҷриба ба дастӣ башар расидааст, яъне ҳамон фитрати башар аст"*. Масалан фармони рост бигӯ ва дурӯғ нагӯ, фармонест, ки инсон пеш аз таҷрибаи қаломи рост ва қаломи дурӯғ ва натиҷаи он, вичдон дарки қаломи рост ва қаломи дурӯғро кардааст. Пас ҳамаи дастурҳои вичдон дастурҳои модарзодӣ аст ва инҳо пеш аз таҷриба ва мафҳумоти ҳиссианд. Аз ин рӯ фармони ахлоқӣ қоре ба натиҷаи қорҳо ва рафтори инсон надорад, балки ҳудаш асос аст. И.Кант вучуди ҳолатҳои пушаймонӣ дар баробари амали гуноҳро қалели вучуди вичдони ботинӣ, яъне вучуди роҳнамое дар қаруни инсонҳо меқонад, ки он ҳамон нерӯӣ пеш аз таҷрибавӣ аст [4; 122].

Ба ақида И. Кант дар дунё қарат як некӣ ва хубӣ вучуд дорад ва он **"иродаи нек"** аст. Иродаи нек яъне муъеи мутлақ дар баробари фармонҳои вичдон. Пас бояд амри вичдонро

итоат ва таслими мутлақ дар баробари ӯ бувад, зеро вичдони ахлоқӣ ба натиҷаи кор таваҷҷуҳ надорад. Пас ба саодати инсон низ коре надорад. Чун саодат дар ниҳоят ҳамон хушӣ аст. Ҳар лаззате хушӣ нест, чун баъзе аз лаззатҳо ранҷовар аст. Саодат хушиест, ки дар он ҳеҷ ранҷ ва дарде, чӣ рӯҳӣ ва чӣ ҷисмӣ набошад. Он чизе, ки бештар аз ҳама хушӣ эҷод мекунад, саодат аст. Пас асоси саодат хушӣ аст, вале вичдони ахлоқӣ ба хушӣ таваҷҷуҳ надорад, балки ба камол таваҷҷуҳ дорад. Яъне инсон бояд кореро анҷом бидиҳад, ки инсонро ба камол бирасонад. Ва он саодати дигаронро хоستان аст.

И.Кант дар бораи иродаи инсон ба ин ақида буд, ки инсон дар иродааш ихтиёр дорад. Ба ақидаи ӯ ин ниёзе ба далел надорад. Ақл дар таҳлили озодии иродаи инсон очиз аст. И.Кант вучуди инсонро аз ду бахш медонад, таъб ва ақл. Таъби инсон марбут ба табиат аст, ки дар ҳақиқат тобеъ аст. Аммо ақли инсон аз ҷумлаи макулот аст ва замонӣ нест. Пас ҳангоме, ки инсон аз ақли худ пайравӣ мекунад ва вазифаи худро анҷом медиҳад маҳкуми иродаи худ, яъне озод хоҳад буд [5; 505].

Кант ба монанди файласуфони гузашта дар фикри озодии иродаи инсон буд, вале чун медонист, ки исботи он осон нест менависад: “...Аз онҷое, ки пайванди ногустиҳии падидаҳо, қонуни тағйирнопазирии табиат аст, агар рӯйдодҳо воқеан ва мутлақан ҳақиқат дошта бошад, озодии ирода мумкин нест. Ба ақидаи Кант, файласуфон дар ин масъала ҳаргиз натавонанд миёни ин ду мафҳум, яъне табиат ва озодӣ-ро созгор созанд [5; 506].

Нуктаи муҳимме, ки дар китоби таълим ва тарбияти Кант вучуд дорад, фазилатҳои ахлоқӣ аст, ки бояд ба парвариши бачаҳо диққат кард, то дар рӯҳияи онҳо устувор гардад. Кант равиши устувор гардидани фазилати ахлоқиро баён намудааст. Ӯ мегӯяд: аз аввал ба бачаҳо нагӯед, ки “Дурӯғ нагӯед, чун Худо гуфтааст дурӯғ набояд гуфт”. Ба ин сабаб, ки агар баъдҳо барои ӯ аз ҷаҳати фалсафӣ дар бораи вучуди Худо мушқил ва нофаҳмие пеш омаду шак кард, ки Худо вучуд дорад ё на дар ин замон мумкин аст, ки ахлоқаш аз байн биравад, чун то ҳол рост мегӯфт барои ин ки муътақид буд Худо вучуд дорад ва Худо гуфтааст рост бигӯ. Ҳоло ки маълум шуд Худо вучуд надорад пас набояд рост ҳам гуфт. Ба ақидаи Кант бояд чунин гуфт: “рост бигӯед чун рост гуфтан барои инсон хуб аст ва Худо ҳар чиро ки барои инсон хуб аст амр кардааст”. Агар рӯзе маълум шуд барои ӯ Худо вучуд надорад боз он матлаби асли ҷойи ҳудаш боки мондааст. Яъне хуб будани ростгӯӣ. Натиҷаи матлаб ин аст, ки ба назари Кант агар рӯзе инсон аз дин хориҷ шуд аз ахлоқ берун намешавад [7, с.452].

Аз нигоҳи Кант, ахлоқ вобастаи дин нест. Инсон барои шинохтани вазифаи худ, Худоро ҳамчун шореъи кул, ки бояд мавриди раҳмат воқеъ шавад бидонад. Аммо Худоро ҳурмат гузоштан чӣ маъно дорад? Маънояш он аст, ки қонуни ахлоқиро риёят кунем ва барои адои таклиф амал кунем. Кант барои ахлоқӣ шудан ба дуо ва ибодат ва парастии ҷӣ фардӣ бошад ва ҷӣ ҷамъӣ бошад, арзиши зиёде қоиладон нест. Ӯ мегӯяд: “Ҳар чизе ғайр аз роҳи ахлоқӣ, ки инсон ҳаёл мекунад барои ризояти худ анҷом бидиҳад, таваҳҳуми динӣ ва ибодати дурӯғии Худованд аст” [6; 211].

АДАБИЁТ

1. Broad, *Five Types of Ethical Theory*, [Text] London //Kegan Paul, Trench, Trubner, Co, 1930. с.193-206.
2. Michael Palmer. *Moral Problems*, [Text] Cambridge University // Cambridge. 1995. С.157
3. Мучтаҳиди Каримӣ. *Фалсафаи нақоди Кант*, [Матн] Нашр Ҳуммо. Техрон 1984.
4. Мутаҳарӣ Муртазо. *Фалсафаи ахлоқ*, [Матн] Мутаҳарӣ Муртазо // – Техрон: Садро, 2011.
5. Муҳаммадали Фурӯғӣ. *Сайри Ҳикмат дар Аврупо*, [Матн] Нашри Ҳурмас // 1388 с 505
6. Копплстон Ф.Ч. *История философии*, [Текст] Современная философия из французское просвещение до Канта // Лондон 1960, Том 6. С.211-212
7. Таълим ва тарбият. И. Кант. Тарҷумаи Ғуломҳусейн Шакуҳӣ техрон. Интишороти донишгоҳи Техрон. 1368

Фалсафаи ахлоқ, ҳамчун илм, ки метавонад дарки дақиқ ва амиқтар аз ахлоқ ва падидаҳои ахлоқӣ фароҳам орад, ҳамеша дар мавқеи қадркунӣ ва баҳогузорӣ ба амалҳои инсонӣ қарор доштааст ва рафтори ахлоқиро тавассути чунин мафҳумҳо ба мисли нек ва бад, бояд ва набояд, дуруст ва нодуруст арзёбӣ мекунад. Азбаски субъектҳои ахлоқӣ бо истилоҳҳои мисли муқаддас, нек, бад, фазилатманд ва рутубатдор номгузорӣ мешаванд, ошноӣ бо масъалаҳои асосии фалсафаи ахлоқ метавонад аҳамияти бузург дошта бошад. Тибқи назари ҷомеашиносии ғарбӣ, дар аввалин марҳилаҳои ҳастии инсон, бо шинохти арзишмандии баъзе чизҳо, инсон ба майдони андешаи ахлоқӣ тавассути мафҳуми нек ворид шуд. Кам-кам, бо афзоиши иҷтимоӣ шудани инсон, ду мафҳум пайдо шуданд: одат (қоидаҳои анъанавӣ, ки тартиботи ҷамъиятиро таъмин мекарданд) ва табу (рафтор ва гуфторҳои номатлуб ва маҳкумшудаи иҷтимоӣ). Дар марҳилаи баъдӣ, равандроҳои тамаддун ва ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ мафҳумҳои одат ва табу ба мафҳумҳои қонун ва ахлоқ табдил доданд. Ниҳоят, васеъшавии мафҳумҳои нек ва бад ва маҳкум кардани бад ба сабаби зараре, ки ба тамоми ҷомеа мерасонад, тадриҷан ба пайдоиши омӯзгорони ахлоқ овард.

Калидвожаҳо: Кант, ахлоқ, одоб, иродаи нек, вичдон, дин.

Аннотация

Философия морали, как наука, способная дать более точное и глубокое понимание морали и нравственных явлений, всегда занимала позицию суждения по отношению к человеческим поступкам и оценивает моральные действия посредством таких понятий, как добро, зло, должное, не должное, правильное и ошибочное. Поскольку моральные деятели обозначаются такими наименованиями, как святой, дьявольский, хороший, плохой, добродетельный и порочный, знакомство с основными проблемами философии морали может иметь важное значение. Согласно эволюционному взгляду западной социологии, человек на самых ранних этапах своего существования, осознав ценность некоторых явлений, с понятием добра вошёл в сферу морального мышления. Постепенно, по мере усиления его социальности, возникли два понятия: обычай (традиционные законы, обеспечивающие общественный порядок) и табу (социально аномальные и порицаемые формы поведения и высказываний). Далее, процесс его цивилизации и формирование гражданского общества преобразовали понятия обычая и табу в понятия закона и морали. В конечном итоге, расширение понятия добра и зла, а также осуждение зла по причине нанесения вреда всему обществу, постепенно привели к появлению учителей морали.

Ключевые слова: Кант, мораль, этика, добрая воля, совесть, религия.

Abstract

The philosophy of morality, as a science capable of providing a precise and deeper understanding of morality and ethical phenomena, has always occupied the position of passing judgment on human actions, evaluating moral conduct through concepts such as good and evil, ought and ought not, right and wrong. Since moral agents are designated by terms such as saint, devil, good, bad, virtuous, and vicious, familiarity with the main problems of moral philosophy can be of significant importance. According to the evolutionary perspective of Western sociology, at the earliest stage of human existence, by recognizing the value of certain things, humans entered the realm of moral thought through the concept of the good. Gradually, as socialization increased, two concepts emerged: custom (traditional rules that ensured social order) and taboo (socially deviant and condemned behaviors and speech). Later, the process of civilization and the formation of civil society transformed the concepts of custom and taboo into the notions of law and morality. Ultimately, the expansion of the concepts of good and evil, and the condemnation of evil due to the harm it causes to society as a whole, gradually led to the emergence of moral teachers.

Keywords: Kant, morality, ethics, good will, conscience, religion

Маълумот дар бораи муаллиф: Аркомиддинзода Шамсиддин Аркомиддин – муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии Данғара. Тел: (+992) 900937054.

Сведения об авторе: Аркомиддинзода Шамсиддин Аркомиддин – старший преподаватель кафедры гуманитарных дисциплин Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Республик Таджикистан, г. Дангара, улица Маркази 25. Тел: (+992)900937054

Information about the author: Arkomiddinzoda Shamsiddin Arkomiddin – Senior Lecturer of the Department of Humanities of Dangara State University. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, Street Markazi 25. Phone: (+992)900937054.

МЕХАНИЗМҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛӢ ВА САМТҲОИ ТАКМИЛИ ҲИФЗИ ҲАЁТ ВА САЛОМАТИИ КӯДАК ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Халифаева Ф.И.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Такой анализ позволяет определить, какие элементы правовой конструкции уже сформированы в национальном законодательстве, какие остаются фрагментарными, а какие требуют дополнительной институционализации. Конституционные основы защиты ребёнка в Республике Таджикистан закреплены на уровне Основного закона, а профильное регулирование развивается через Закон Республики Таджикистан «О защите прав ребёнка», Семейный кодекс и Уголовный кодекс; при этом Закон «О защите прав ребёнка» был принят в 2015 году, далее в него вносились изменения, в том числе в 2020 и 2024 годах, а в 2024 году в Таджикистане было законодательно закреплено запрещение телесных наказаний детей, что UNICEF охарактеризовал как знаковое достижение и указал, что Республика стала 67-й страной мира, принявшей такой запрет. [5]

В Республике Таджикистан важное значение имеет то обстоятельство, что защита ребёнка закрепляется одновременно в нескольких законодательных пластах. Конституция исходит из обязанности государства защищать семью, детей-сирот и детей с инвалидностью. Закон «О защите прав ребёнка» выступает рамочным актом, который определяет общие гарантии и институциональные основы защиты. Семейный кодекс закрепляет родительские обязанности, основания ограничения и лишения родительских прав, а уголовное законодательство обеспечивает охрану жизни, здоровья, половой неприкосновенности, нормального развития несовершеннолетнего и иных особо значимых благ. Следовательно, таджикская модель в своей основе является комплексной, однако её практическая проблема заключается не в отсутствии нормативного материала как такового, а в том, что отдельные отраслевые нормы ещё недостаточно интегрированы в единую уголовно-превентивную конструкцию. Именно этот разрыв между наличием нормы и полнотой межведомственного механизма представляется ключевой прикладной проблемой на 2019-2024 годы.

Сравнительный анализ законодательного регулирования защиты жизни и здоровья ребёнка в различных правовых системах позволяет выявить не только сходства, но и существенные различия в подходах к формированию механизмов уголовно-правовой и институциональной защиты. Для научно-прикладного исследования важно рассмотреть, каким образом нормативные основы, институциональные модели и профилактические механизмы реализуются в разных государствах.

Анализ указанных правовых систем показывает, что в основе каждой из них лежат конституционные гарантии защиты детства, однако различия проявляются в уровне институциональной детализации механизмов реализации данных гарантий, в степени развитости профилактических инструментов и в роли уголовного законодательства в обеспечении защиты прав ребенка.

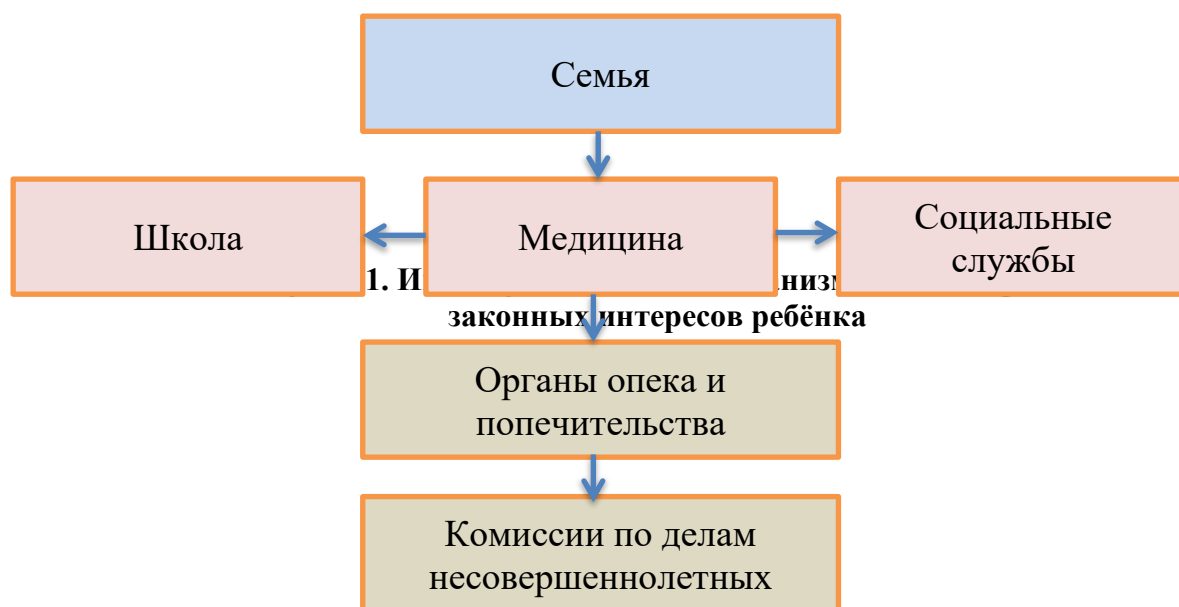
Европейский подход характеризуется несколько иной институциональной логикой. В большинстве европейских государств уголовное право рассматривается как завершающий элемент общей системы защиты ребенка. Основной акцент делается на профилактике, раннем выявлении рисков и институциональном вмешательстве социальных служб. Это позволяет предотвращать угрозы жизни и здоровью ребенка ещё на ранних стадиях, до возникновения оснований для уголовного преследования.

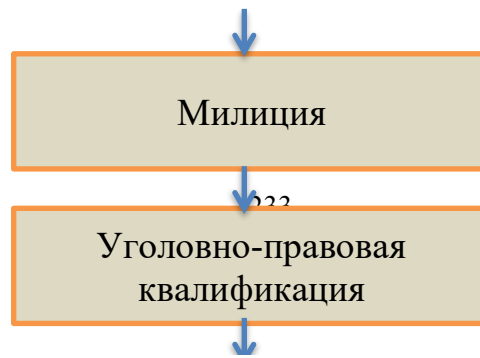
В современной системе обеспечения прав и законных интересов ребёнка ключевое значение имеет межведомственное взаимодействие различных государственных и общественных институтов. Защита ребёнка не может рассматриваться исключительно в рамках одной отрасли права или деятельности одного государственного органа. Напротив, эффективная профилактика угроз жизни и здоровью несовершеннолетних предполагает функционирование комплексного институционального механизма, включающего социальные, образовательные, медицинские и правоохранительные структуры.

В Республике Таджикистан формирование подобной системы осуществляется на основе принципа интеграции усилий различных субъектов профилактики и защиты прав ребёнка. В данном механизме семья выступает в качестве первичного социального института, обеспечивающего базовые условия развития и воспитания ребёнка. Одновременно образовательные учреждения, медицинские организации и социальные службы выполняют функции раннего выявления неблагополучия, профилактики правонарушений и оказания необходимой социальной поддержки.

При выявлении факторов угрозы жизни и здоровью ребёнка в процесс защиты включаются специализированные государственные органы, такие как органы опеки и попечительства, комиссии по делам несовершеннолетних и правоохранительные структуры. Их деятельность направлена на правовую оценку ситуации, предотвращение противоправных действий и обеспечение восстановления нарушенных прав несовершеннолетнего.

Системная взаимосвязь указанных субъектов формирует многоуровневый механизм защиты прав ребёнка, в котором каждая институциональная структура выполняет определённую функцию в общей системе обеспечения безопасности несовершеннолетних. Данный механизм схематично представлен на рисунке 1.

Источник: Составлено автором.

Как показано на рисунке 1, система защиты прав и законных интересов ребёнка имеет многоуровневую институциональную структуру, основанную на последовательном взаимодействии социальных, профилактических и правоохранительных институтов.

На первом уровне располагается семья, которая является базовым элементом социальной среды ребёнка. Именно в рамках семейных отношений формируются основные условия физического, интеллектуального и нравственного развития личности. Однако при возникновении неблагоприятных обстоятельств или нарушений прав ребёнка в процесс вмешательства включаются другие социальные институты.

Следующий уровень представлен образовательными учреждениями, медицинскими организациями и социальными службами. Данные структуры выполняют функцию раннего выявления проблемных ситуаций. Школа фиксирует возможные признаки социального неблагополучия, медицинские учреждения выявляют угрозы физическому и психическому здоровью ребёнка, а социальные службы осуществляют оценку условий проживания и оказывают социальную поддержку семье.

При наличии признаков угрозы правам ребёнка механизм защиты переходит на следующий институциональный уровень, который включает органы опеки и попечительства. Их деятельность направлена на правовую оценку семейной ситуации, защиту интересов несовершеннолетнего и принятие решений о необходимых мерах государственной поддержки или вмешательства.

В Республике Таджикистан правовая защита ребёнка основывается на совокупности конституционных, семейных, уголовно-правовых и институциональных механизмов, которые формируют комплексную модель охраны прав и законных интересов несовершеннолетних. Эти механизмы охватывают как установление базовых гарантий защиты детства, так и систему профилактики, выявления угроз и применения мер юридической ответственности.

Систематизация ключевых правовых ориентиров позволяет определить, каким образом различные отрасли законодательства взаимодействуют между собой и формируют единую систему защиты ребёнка. Для наглядного представления основных элементов данной системы рассмотрим ключевые правовые ориентиры Республики Таджикистан в сфере защиты прав и законных интересов ребёнка (см. в табл. 1.).

Таблица 1. Ключевые правовые ориентиры Республики Таджикистан в сфере защиты прав и законных интересов ребёнка

Нормативно-правовой ориентир	Основное содержание правового регулирования	Практическое значение для защиты ребёнка
Конституционные гарантии защиты детства	Конституционные нормы закрепляют обязанность государства обеспечивать охрану семьи,	Формируют фундамент всей системы правовой защиты ребёнка и

	материнства и детства, а также создавать условия для полноценного физического, интеллектуального и нравственного развития ребёнка	определяют государственную ответственность за обеспечение безопасности и благополучия несовершеннолетних
Законодательство о защите прав ребёнка	Устанавливает систему прав ребёнка, гарантии их реализации, обязанности государственных органов, образовательных учреждений и родителей по обеспечению безопасности, здоровья и развития детей	Создаёт правовую основу государственной политики в сфере защиты детства и обеспечивает комплексный подход к охране прав ребёнка
Семейное законодательство	Регулирует обязанности родителей и иных законных представителей по воспитанию, содержанию и защите прав ребёнка, а также определяет механизмы вмешательства государства при ненадлежащем исполнении родительских обязанностей	Позволяет своевременно выявлять семейное неблагополучие и применять меры защиты ребёнка до возникновения серьёзных угроз его жизни и здоровью
Уголовно-правовые нормы защиты несовершеннолетних	Предусматривают ответственность за неисполнение обязанностей по воспитанию ребёнка, жестокое обращение, причинение вреда здоровью, вовлечение несовершеннолетних в противоправную деятельность	Обеспечивают правовую реакцию государства на общественно опасные формы нарушения прав ребёнка и выполняют функцию предупреждения подобных преступлений
Институциональные механизмы защиты ребёнка	Включают деятельность органов опеки и попечительства, комиссий по делам несовершеннолетних, образовательных и медицинских учреждений, правоохранительных органов	Обеспечивают межведомственное взаимодействие и координацию действий различных институтов в процессе выявления и предотвращения угроз для ребёнка
Профилактические и социальные меры поддержки семьи	Направлены на предупреждение семейного неблагополучия, поддержку родителей, развитие социальных служб и программ защиты детей	Способствуют раннему выявлению рисков и предотвращению ситуаций, которые могут привести к нарушению прав ребёнка или возникновению уголовно-правовых последствий

Источник: Составлено автором.

Анализ представленных в таблице 1 правовых ориентиров позволяет сделать вывод о том, что система защиты прав ребёнка в Республике Таджикистан носит комплексный и межотраслевой характер. В её основе находятся конституционные гарантии, которые закрепляют фундаментальные принципы государственной политики в сфере охраны детства. Конституционные положения определяют обязанность государства обеспечивать защиту семьи, материнства и детства, что формирует правовую основу для развития специализированного законодательства и институциональных механизмов защиты ребёнка.

Следующим важным элементом правовой системы является специальное законодательство о защите прав ребёнка, которое конкретизирует конституционные

гарантии и устанавливает систему прав и обязанностей субъектов, участвующих в процессе воспитания и защиты несовершеннолетних. Данное законодательство формирует нормативную основу государственной политики в сфере защиты детства и обеспечивает координацию действий различных государственных и общественных институтов.

Особое значение в рассматриваемой системе имеет семейное законодательство, поскольку именно в семье формируются первичные условия развития ребёнка. Семейно-правовые нормы регулируют обязанности родителей и законных представителей по воспитанию и содержанию детей, а также предусматривают механизмы государственного вмешательства в случаях ненадлежащего исполнения родительских обязанностей. Это позволяет своевременно выявлять признаки семейного неблагополучия и применять меры защиты до возникновения угрозы жизни или здоровью несовершеннолетнего.

В случаях, когда нарушения прав ребёнка приобретают общественно опасный характер, ключевую роль начинают играть уголовно-правовые нормы. Уголовное законодательство предусматривает ответственность за различные формы жестокого обращения с несовершеннолетними, причинение вреда их здоровью и вовлечение в противоправную деятельность. Тем самым уголовное право выступает как крайняя мера защиты, применяемая в ситуациях, когда иные правовые механизмы оказываются недостаточными.

Важным элементом системы защиты ребёнка являются также институциональные механизмы, включающие деятельность органов опеки и попечительства, комиссий по делам несовершеннолетних, образовательных и медицинских учреждений, а также правоохранительных органов. Их взаимодействие обеспечивает межведомственную координацию и способствует своевременному выявлению угроз жизни, здоровью и нормальному развитию ребёнка.

Наконец, значительную роль играют профилактические и социальные меры поддержки семьи, направленные на предупреждение семейного неблагополучия и укрепление института семьи. Развитие системы социальных служб, программ поддержки родителей и механизмов раннего выявления рисков позволяет снизить вероятность возникновения ситуаций, требующих применения уголовно-правовых мер.

Таким образом, анализ представленных правовых ориентиров свидетельствует о том, что система защиты прав ребёнка в Республике Таджикистан формируется на основе многоуровневого правового регулирования, объединяющего конституционные гарантии, семейно-правовые механизмы, уголовно-правовые нормы и институциональные формы профилактики. Комплексное взаимодействие этих элементов обеспечивает создание правовых условий для эффективной защиты жизни, здоровья и законных интересов ребёнка.

На основе проведённого анализа можно сделать следующие выводы и предложения:

1. Проведённый сравнительно-правовой анализ показывает, что законодательство Республики Таджикистан в сфере защиты жизни и здоровья ребёнка в целом сформировало базовую комплексную нормативную основу, включающую конституционные гарантии, специальное законодательство о защите прав ребёнка, семейно-правовые механизмы и уголовно-правовые меры реагирования. Вместе с тем в сопоставлении с российским и европейским опытом выявляется, что сильной стороной таджикской модели является наличие межотраслевой правовой базы, тогда как её основным ограничением остаётся недостаточная институциональная согласованность между этапами раннего выявления угроз, профилактического вмешательства и последующего уголовно-правового реагирования. Следовательно, ключевая научно-прикладная проблема заключается не столько в отсутствии отдельных правовых норм, сколько в необходимости их объединения в единую, последовательно действующую систему защиты ребёнка;

2. Сопоставление законодательства Республики Таджикистан с зарубежными правовыми порядками позволяет сделать вывод о том, что наиболее эффективной является не исключительно карательная, а превентивно-интегративная модель защиты ребёнка, в которой уголовное право выступает завершающим, а не первичным инструментом государственного реагирования. Российский опыт демонстрирует более высокую степень

научной и правоприменительной разработки вопросов квалификации опасного неисполнения обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего, тогда как европейский подход показывает преимущества развитой системы раннего вмешательства, межведомственного обмена информацией и институциональной профилактики. Для Республики Таджикистан это означает, что дальнейшее совершенствование законодательства должно быть направлено не только на уточнение уголовно-правовых признаков опасного поведения, но и на нормативное закрепление межведомственного алгоритма выявления, фиксации и сопровождения ситуаций, угрожающих жизни и здоровью ребёнка;

ЛИТЕРАТУРА

10. Алексеев И.В. Уголовно-правовая защита жизни несовершеннолетнего по законодательству государств - участников СНГ /И.В. Алексеев/ Сетевое издание "Академическая мысль". Зарубежный опыт. 2018. - №2(3). – С. 95-98.
11. Запандова Ю.А. Неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетних: уголовно-правовой и криминологический аспекты / Ю.А. Запандова. Екатеринбург. Диссер. канд. наук. 2019. - 249 с.
12. Имомова Н.М. Некоторые вопросы семейных прав ребёнка в контексте зарождения идеи прав человека /Н.М. Имомова/ Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. Худжанд. - 2019. – 133-140
13. Керимова С.Н. Защита прав ребёнка в конституционном праве Российской Федерации и зарубежных стран /С.Н. Керимова/ Юридический вестник Дагестанского государственного университета. Дагестан. 2016. – С. – 79-82.
14. Конституция республики Таджикистан была принята 6 ноября 1994 года путём всенародного референдума Таким же путём были внесены изменения и дополнения 26 сентября 1999 22 июня 23 и 22 мая 216 гг// https://base.mmk.tj/view_sanadhoview.php?language=ru&sanadID=1&showdetail=&utm
15. Маърузаи ваколатдор оид ба ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2024 / Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2025. – 290 с.
16. Скворцова О.В. Неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего: вопросы регламентации, квалификации, совершенствования положений законодательства /О.В. Скворцова/ Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского Юридические науки. – 2020. – Т. 6 (72). № 4. – С. 130-140.
17. Хакимзода А.Х. Развитие института производства по уголовным делам в отношении несовершеннолетних в современном уголовно-процессуальном законодательстве Республики Таджикистан // Государственная служба и кадры. 2021. - №5. – С. – 296-300.
18. Юнусова О.М. Некоторые вопросы становления и развития института государственного регулирования защиты прав и свобод несовершеннолетних в Республике Таджикистан / О.М. Юнусова/ Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук. Худжанд. – 2013. – С. 32-39

Фишурда

Мақола ба таҳлили механизмҳои институтсионалӣ ва байниидоравии ҳифзи ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Нақши оила, муассисаҳои таълимӣ, тиббӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар пешгирӣ ва ошкорсозии хатарҳо баррасӣ мегардад. Дар асоси таҳлили муқоисавӣ самтҳои асосии тақмили низоми ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ, аз ҷумла қорӣ намудани механизми ягонаи ҳамоҳангшудаи воқуниши барвақт, пешниҳод карда мешаванд.

Калидвожаҳо: механизми институтсионалӣ, ҳамкориҳои байниидоравӣ, ҳифзи кӯдак, пешгирӣ, сиёсати иҷтимоӣ, ҳуқуқи кӯдак.

Аннотация

Статья посвящена анализу институциональных и межведомственных механизмов защиты прав ребёнка в Республике Таджикистан. Рассматривается роль семьи, образовательных, медицинских и правоохранительных органов, а также социальных служб в предупреждении и выявлении угроз. На основе сравнительного анализа предлагаются направления совершенствования правовой и институциональной системы, включая внедрение единого механизма раннего реагирования.

Ключевые слова: институциональный механизм, межведомственное взаимодействие, защита ребёнка, профилактика, социальная политика, права ребёнка.

Annotation

The article focuses on the analysis of institutional and interagency mechanisms for child protection in the Republic of Tajikistan. It examines the role of family, educational, medical, law enforcement institutions, and social services in preventing and detecting risks. Based on comparative analysis, the study proposes key directions for improving the legal and institutional framework, including the implementation of a unified early response mechanism.

Keywordsh: institutional mechanism, interagency cooperation, child protection, prevention, social policy, children's rights.

Маълумотнома дар бораи муаллиф: Халифаева Фарзона Идибоевна

ассистентии кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷии Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТи ДБССТДонишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибқории Тоҷикистон. Тел.: (+992) 904408898.

Сведения об авторе: Халифаева Фарзона Идибоевна

ассистент кафедры «Финансы, таможенного дело, право и иностранных языков» Дангаринского международного института Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: (+992) 904408898.

Author Information: Khalifaeva Farzona Idiboevna

assistant department of finance, customs, law and foreign languages of the Danghara International Institute of the International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. Tel.: (+992) 904408898,

МАҲҲУМ ВА МОҲИЯТИ ҲУҚУҚҲОИ ЗАНОН ДАР НИЗОМИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

Гулзода Н.А., Саъдуллоева Ф.Ҷ.

Донишгоҳи Давлатии Данғара

Дар шароити муосири рушди ҷомеаи демократӣ ва ҳуқуқбунёд масъалаи ҳимоя, ҳифз ва рушди ҳуқуқҳои занон ба яке аз самтҳои калидии сиёсати давлатӣ ва таҳқиқоти илмӣи ҳуқуқшиносӣ табдил ёфтааст. Таъмини баробарҳуқукии занону мардон ҳамчун арзиши умумибашарӣ дар санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллии аксари давлатҳо эътироф гардида, нишондиҳандаи муҳими сатҳи рушди иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқҳои ҷомеа ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, омӯзиши асосҳои назариявӣи ҳуқуқҳои ҳимояи ҳуқуқҳои занон аҳамияти махсуси илмӣ ва амалӣ дорад.

Ҳуқуқҳои занон ҷузъи ҷудонашавандаи низоми умумии ҳуқуқи инсон буда, онҳо аз табиати инсонии шахс сарчашма мегиранд. Дар илми ҳуқуқ мафҳуми ҳуқуқҳои занон ҳамчун маҷмӯи ҳуқуқу озодиҳои бунёдӣ фаҳмида мешавад, ки ба занон новобаста аз миллат, наҷод, дин, мавқеи иҷтимоӣ ва дигар аломатҳо тааллуқ дошта, бояд бар асоси принципи баробарҳуқуқӣ бо мардон таъмин карда шаванд. Ин ҳуқуқҳо дорои хусусиятҳои умумибашарӣ, ҷудонашаванда ва дахлнопазир мебошанд.

Моҳияти ҳуқуқҳои занон пеш аз ҳама дар таъмини баробарии воқеӣ байни занону мардон ифода меёбад. Баробарӣ дар ин маврид на танҳо баробарии расмӣ дар сатҳи

қонунгузорӣ, балки фароҳам овардани шароити воқеӣ барои истифодаи баробари ҳуқуқҳо мебошад. Зеро дар амал замон метавонанд бо монеаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва равонӣ рӯ ба рӯ шаванд, ки татбиқи пурраи ҳуқуқҳои онҳоро маҳдуд месозанд. Аз ин лиҳоз, давлат уҳдадор аст на танҳо баробарҳуқуқиро эълон намояд, балки механизмҳои самараноки амалишавии онро низ таъмин созад.

Дар доираи низоми ҳуқуқи инсон ҳуқуқҳои замон соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятиро фаро мегиранд. Ба онҳо ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ҳуқуқҳои фарҳангӣ, ҳуқуқҳои оилавӣ ва меҳнатӣ дохил мешаванд. Ҳамаи ин ҳуқуқҳо бо ҳам алоқаманд буда, риояи онҳо бояд ба таври маҷмӯӣ ва пайваста таъмин карда шавад. Нақзи яке аз ин ҳуқуқҳо метавонад ба маҳдуд гардидани дигар ҳуқуқҳо оварда расонад.

Асосҳои назариявии Ҳимояи ҳуқуқҳои замон ба як қатор назарияҳои ҳуқуқи инсон таъна мекунад. Аз ҷумла, назарияи табиӣ ҳуқуқ бар он асос ёфтааст, ки инсон аз лаҳзаи таваллуд соҳиби ҳуқуқҳо мебошад ва давлат вазифадор аст онҳоро эътироф ва ҳифз намояд. Назарияи баробарҳуқуқӣ бошад, баробарии замонро мардонро ҳамчун арзиши бунёдии ҷомеаи адолатпарвар муаррифӣ мекунад. Дар доираи ин назарияҳо ҳуқуқҳои замон ҳамчун унсурҳои муҳими адолати иҷтимоӣ ва рушди устувори ҷомеа баррасӣ мегарданд [1, с. 140].

Принсипҳои асосии Ҳимояи ҳуқуқҳои замон дар санадҳои байналмилалӣ ва милли мустаҳкам шудаанд. Принсипи баробарҳуқуқии замонро мардон, принсипи манъи ҳама гуна шаклҳои таъйиз, принсипи ҳифзи шараф ва қадру қимати инсон, инчунин принсипи масъулияти давлат барои таъмини ҳуқуқҳо аз ҷумлаи чунин принсипҳо мебошанд. Ин принсипҳо ҳамчун заминаи методологӣ барои ташаккули сиёсати давлатӣ ва қонунгузорӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои замон хизмат мекунад.

Дар сатҳи байналмилалӣ Ҳимояи ҳуқуқҳои замон дар заминаи санадҳои умумибашари ҳуқуқи инсон ташаккул ёфтааст. Эълонии умумии ҳуқуқи инсон (1948) баробарии ҳамаи одамонро новобаста аз ҷинс эътироф намуда, заминаи ҳуқуқии рушди минбаъдаи ҳуқуқҳои замонро гузоштааст. Дар идомаи он, санадҳои махсуси байналмилалӣ қабул гардиданд, ки ба Ҳимояи ҳуқуқҳои замон бахшида шудаанд.

Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид «Дар бораи барҳам додани ҳама гуна шаклҳои таъйиз нисбат ба замон» (CEDAW) санади калидӣ дар ин самт ба шумор меравад. Ин конвенсия давлатҳоро уҳдадор месозад, ки таъйиз нисбат ба замонро дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ бартараф намоянд, сиёсати фаъолро дар самти Ҳимояи ҳуқуқҳои замон роҳандозӣ кунанд ва механизмҳои муассири амалишавии онҳоро таъмин созанд. Аҳамияти ин санад дар он зоҳир мегардад, ки он на танҳо баробарии расмӣ, балки баробарии воқеиро ҳадаф қарор медиҳад.

Илова бар ин, дигар санадҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Паймонҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ, инчунин оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, ҳуқуқҳои замонро ҳамчун қисми таркибии ҳуқуқи инсон эътироф намуда, уҳдадорҳои давлатҳоро дар ин самт муқаррар менамоянд. Ин санадҳо барои ташаккули стандартҳои байналмилалӣ Ҳимояи ҳуқуқҳои замон заминаи устувор фароҳам меоранд.

Дар сатҳи милли асосҳои ҳуқуқии Ҳимояи ҳуқуқҳои замон пеш аз ҳама дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам шудаанд. Конститутсияи принсипи баробарҳуқуқии замонро мардонро эътироф намуда, ҳар гуна таъйизро манъ мекунад. Ин меъёри конститутсионӣ ҳамчун пояи асосии рушди қонунгузори соҳавӣ дар самти ҳифзи ҳуқуқҳои замон хизмат менамояд [2].

Қонунгузори Қумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқиро дар бар мегирад, ки ба ҳимоя ва рушди ҳуқуқҳои замон равона шудаанд. Қонунҳо дар соҳаҳои оила, меҳнат, маориф, ҳифзи иҷтимоӣ ва пешгирии зӯрварӣ механизмҳои ҳуқуқии таъмини ҳуқуқҳои замонро муайян мекунанд. Илова бар ин, стратегияҳо ва барномаҳои давлатӣ ҳамчун абзори амалии сиёсати гендерӣ нақши муҳим мебозанд.

Нақши давлат дар рушди ҳуқуқҳои замон танҳо ба қабули қонунҳо маҳдуд намешавад. Давлат уҳдадор аст татбиқи самараноки қонунгузориро таъмин намуда, маърифати ҳуқуқии замонро баланд бардорад ва муносибати мусбати ҷомеаро нисбат ба баробарҳуқуқӣ таъмин кунад. Дар ин раванд ҳамкории мақомоти давлатӣ бо ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ аҳамияти хоса дорад.

Ҳамин тариқ, асосҳои назариявӣ ҳуқуқии ҳимоя ва рушди ҳуқуқҳои замон маҷмӯи мураккаби меъёрҳо, принципҳо, назарияҳо ва механизмҳоро дар бар мегиранд, ки ҳадафи онҳо таъмини баробарҳуқуқӣ, адолати иҷтимоӣ ва рушди устувори ҷомеа мебошад. Омӯзиши амиқи ин асосҳо барои таҳлили минбаъдаи сиёсати давлатӣ ва инъикоси масъалаҳои ҳуқуқҳои замон дар Паёмҳои ҳарсолаи Президенти Қумҳурии Тоҷикистон заминаи мустақами илмӣ фароҳам меорад.

Дар низомии конституционии Қумҳурии Тоҷикистон Паёмҳои ҳарсолаи Президенти Қумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ ҳамчун яке аз абзорҳои муҳими таъмин ва рушди сиёсати давлатӣ, аз ҷумла сиёсати ҳуқуқӣ, баромад менамоянд. Паёмҳо дар худ самтҳои асосии рушди ҷомеа, вазифаҳои стратегияи давлат ва афзалиятҳои сиёсати дохилию хориҷиро инъикос намуда, барои фаъолияти минбаъдаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ заминаи роҳнамоӣ фароҳам меоранд.

Аз нигоҳи назариявӣ, сиёсати ҳуқуқӣ маҷмӯи ғояҳо, принципҳо, ҳадафҳо ва чорабиниҳост, ки давлат барои таъмин, таъмили қонунгузорӣ ва таъмини амалишавии меъёрҳои ҳуқуқӣ амалӣ менамояд. Дар ҳамин замина, Паёмҳои Президенти Қумҳурии Тоҷикистон ҳамчун санади сиёсӣ-ҳуқуқӣ дорои аҳамияти методологӣ ва роҳнамо мебошанд, зеро онҳо самтҳои афзалиятноки ҳуқуқсодқунӣ ва ҳуқуқтатбиқкуниро муайян мекунанд.

Паёмҳои Президент дорои хусусияти мустақими меъёрии ҳуқуқӣ набошанд ҳам, онҳо ҳамчун **сарчашмаи сиёсати ҳуқуқӣ** нақши муҳим доранд. Маҳз дар асоси дастури супоришҳо ва таъкидҳои дар Паёмҳо зикршуда лоиҳаҳои қонунҳо таҳия гардида, тағйир иловаҳо ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ворид карда мешаванд, барномаҳои давлатӣ қабул мегарданд ва фаъолияти мақомоти давлатӣ самтгирӣ меёбад. Аз ин лиҳоз, Паёмҳоро метавон ҳамчун воситаи ҳамроҳсозии фаъолияти ҳуқуқсодқунӣ ва сиёсати иҷтимоӣ арзёбӣ намуд.

Аҳамияти Паёмҳо ҳамчун сарчашмаи сиёсати ҳуқуқӣ инчунин дар он ифода меёбад, ки онҳо принципҳои бунёдии давлати ҳуқуқбунёд, демократӣ ва иҷтимоиро таъмин мебахшанд. Дар Паёмҳо масъалаҳои таъмини қонуният, волоияти қонун, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд пайваста мавриди таваҷҷуҳ қарор мегиранд. Ин омил боис мегардад, ки Паёмҳо ҳамчун дастури сиёсӣ барои рушди минбаъдаи низомии ҳуқуқӣ хизмат намоянд.

Дар шароити муосир Паёмҳои Президенти Қумҳурии Тоҷикистон на танҳо аҳамияти сиёсӣ, балки арзиши баланди таҳлилӣ ва илмӣ низ доранд. Онҳо инъикосгари воқеияти иҷтимоӣ, мушкилоти мавҷуда ва роҳҳои ҳалли онҳо буда, ба рушди назарияи сиёсати ҳуқуқӣ мусоидат менамоянд. Аз ин рӯ, таҳлили мазмунии Паёмҳо имконият медиҳад, ки равандро таъмин куни сиёсати давлатӣ, аз ҷумла сиёсати гендерӣ ва ҳимояи ҳуқуқҳои замон, ба таври муфассал омӯхта шаванд [3]

Хусусияти муҳими Паёмҳо дар он аст, ки онҳо пайванди мустаҳками байни ҳокимияти сиёсӣ ва ҳуқуқэҷодкунӣ барқарор менамоянд. Таъкидҳои Президент дар Паёмҳо барои мақомоти қонунгузор ва иҷроия ҳамчун роҳнамо хизмат намуда, татбиқи ҳадафҳои стратегиро таъмин мекунад. Дар натиҷа, Паёмҳо ба яке аз унсурҳои таъсиргузори сиёсати ҳуқуқии давлат табдил меёбанд.

Ҳамин тариқ, Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сарчашмаи муҳими сиёсати ҳуқуқӣ баромад намуда, дар ташаккул, рушд ва тақмили қонунгузорӣ, инчунин дар муайян намудани самтҳои афзалиятноки ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон, аз ҷумла ҳуқуқҳои занон, нақши калидӣ мебошанд. Омӯзиш ва таҳлили онҳо барои дарки амиқи сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти илмӣ ва амалӣ дорад.

Дар шароити рушди ҷомеаи муосир ва ташаккули давлатҳои ҳуқуқбунёд масъалаи таъмини ҳуқуқҳои занон ҳамчун яке аз арзишҳои бунёдии ҳуқуқи инсон ва нишондоди муҳими адолати иҷтимоӣ баромад менамояд. Ҳуқуқҳои занон на танҳо ҷузъи ҷудонашавандаи ҳуқуқи инсон мебошанд, балки омили муҳимми рушди устувори ҷомеа, таҳкими суботи иҷтимоӣ ва таъмини баробарии воқеӣ байни аъзои ҷомеа ба шумор мераванд. Аз ин рӯ, омӯзиши мафҳум ва моҳияти ҳуқуқҳои занон аҳамияти калони назариявӣ ва амалӣ дорад.

Мафҳуми «ҳуқуқҳои занон» дар илми ҳуқуқ ҳамчун маҷмӯи ҳуқуқу озодиҳои бунёдӣ фаҳмида мешавад, ки ба занон ҳамчун инсон ва шахрванд тааллуқ дошта, бояд дар асоси принципи баробарҳуқуқӣ бо мардон таъмин карда шаванд. Ин ҳуқуқҳо хусусияти умумибашарӣ дошта, новобаста аз миллат, наҷод, забон, дин, вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба ҳар як зан тааллуқ доранд. Ҳуқуқҳои занон аз ҳуқуқи инсон ҷудо нестанд, балки ҳамчун қисми таркибии он баррасӣ мегарданд.

Аз нуқтаи назари назарияи ҳуқуқ, ҳуқуқҳои занон бар асоси ҳуқуқҳои табиӣ ташаккул ёфтаанд. Назарияи ҳуқуқи табиӣ бар он асос меёбад, ки инсон аз лаҳзаи таваллуд соҳиби ҳуқуқу озодиҳои муайян мебошад ва давлат танҳо вазифаи эътироф, ҳифз ва кафолати онҳоро ба уҳда дорад. Дар ин замина, занон низ ҳамчун инсон дорои ҳамаи ҳуқуқҳои бунёдӣ мебошанд ва ҳар гуна маҳдудият ё таъйид нисбат ба онҳо ҳилофи принципҳои адолат ва инсондӯстӣ ба ҳисоб меравад.

Дар тӯли таърих занон аксар вақт аз имкониятҳои баробар бо мардон маҳрум буда, ҳуқуқҳои онҳо маҳдуд карда мешуданд. Маҳдудият дар соҳаҳои таҳсил, меҳнат, иштирок дар идоракунии давлатӣ ва ҳаёти сиёсӣ боис гардид, ки зарурати эътирофи махсуси ҳуқуқҳои занон ба миён ояд. Аз ҳамин сабаб, мафҳуми ҳуқуқҳои занон на танҳо баробарии расмӣ, балки баробарии воқеиро дар бар мегирад.

Моҳияти ҳуқуқҳои занон дар таъмини шароити баробар барои рушди шахсият, истифодаи имкониятҳо ва иштирок дар ҳаёти ҷамъиятӣ ифода меёбад. Баробарии воқеӣ маънои онро дорад, ки давлат бояд на танҳо дар сатҳи қонунҳо баробарҳуқуқиро муқаррар намояд, балки монеаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро, ки татбиқи ҳуқуқҳои занонро маҳдуд месозанд, бартараф намояд. Аз ин рӯ, дар илми ҳуқуқ ҳуқуқҳои занон ҳамчун маҷмӯи ҳуқуқҳо ва ҳамзамон ҳамчун сиёсати фаъоли давлатӣ баррасӣ мешаванд.

Ҳуқуқҳои занон аз лиҳози мазмун ба як қатор гурӯҳҳо ҷудо карда мешаванд. Ба гурӯҳи аввал ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ дохил мешаванд, аз ҷумла ҳуқуқ ба ҳаёт, шаъну шараф, дахлнопазирии шахс, озодии суҳан, ҳуқуқи интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан, иштирок дар идоракунии давлатӣ. Ин ҳуқуқҳо барои таъмини иштироки фаъолонаи занон дар ҳаёти сиёсӣ ва ҷамъиятӣ аҳамияти муҳим доранд.

Ба гурӯҳи дуҷумла ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дохил мешаванд, ки ҳуқуқ ба меҳнат, интиҳоби касб, музди меҳнати баробар, ҳифзи иҷтимоӣ, таъминоти иҷтимоӣ ва шароити муносиби зиндагиро фаро мегиранд. Таъмини ин ҳуқуқҳо барои мустақилияти иқтисодии занон ва кам кардани сатҳи камбизоатӣ дар миёни онҳо нақши калидӣ мебошад.

Ҳуқуқҳои фарҳангӣ ва маърифатӣ низ ҷузъи муҳими ҳуқуқҳои занон ба ҳисоб мераванд. Ҳуқуқ ба таҳсил, дастрасӣ ба дониш, иштирок дар ҳаёти фарҳангӣ ва рушди зехнӣ имконият медиҳад, ки занон ҳамчун шахсият рушд ёфта, дар ҷомеа мавқеи шоиста пайдо намоянд. Таҳсил яке аз омилҳои асосии баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва худшиносии занон мебошад.

Ҳуқуқҳои оилавӣ ва меҳнатии занон низ дорои аҳамияти махсус мебошанд. Баробарӣ дар никоҳ, ҳуқуқ ба интиҳоби озоди ҳамсар, ҳуқуқ ба тарбияи фарзандон, ҳифзи модарӣ ва ҷудакӣ аз ҷумлаи ҳуқуқҳои занон мебошанд, ки ба таъмини устувории оила ва ҷомеа мусоидат мекунанд. Дар баробари ин, ҳифзи занон аз зӯрварӣ дар оила ва ҷомеа яке аз самтҳои муҳими сиёсати ҳуқуқии муосир ба шумор меравад.

Дар илми ҳуқуқ мафҳуми ҳуқуқҳои занон инчунин бо принсипи манъи таъйиз алоқаманд аст. Таъйиз нисбат ба занон ҳамчун ҳар гуна фарқгузорӣ, маҳдудият ё истисно фаҳмида мешавад, ки ба коҳиш ё аз байн рафтани истифодаи баробари ҳуқуқҳо оварда мерасонад. Маҳз бартараф намудани таъйиз яке аз ҳадафҳои асосии ташаккули низоми ҳуқуқии ҷомеаи ҳуқуқҳои занон мебошад.

Дар сатҳи байналмилалӣ мафҳуми ҳуқуқҳои занон дар санадҳои умумибашари ҳуқуқи инсон мустаҳкам гардидааст. Эълонии умумии ҳуқуқи инсон баробарии ҷамъи одамонро новобаста аз ҷинс эътироф намуда, заминаи ҳуқуқии ҷомеаи ҳуқуқҳои занонро фароҳам овард. Баъдан, қабули санадҳои махсус, аз ҷумла Конвенсияи СММ дар бораи барҳам додани ҷамъи гуна шаклҳои таъйиз нисбат ба занон, мафҳуми ҳуқуқҳои занонро ба сатҳи нав баровард.

Дар доираи қонунгузори миллии мафҳуми ҳуқуқҳои занон бо дарназардошти хусусиятҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ ҳар як давлат ташаккул меёбад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқҳои занон дар Конститутсия ва қонунҳои соҳавӣ мустаҳкам гардида, ҳамчун қисми ҷудонашавандаи сиёсати иҷтимоии давлат эътироф шудаанд. Давлат уҳдадор аст барои таъмини амалишавии ин ҳуқуқҳо шароити мусоид фароҳам оварад.

Ҳуқуқҳои занон на танҳо мафҳуми ҳуқуқӣ, балки падидаи иҷтимоӣ низ мебошанд. Онҳо сатҳи рушди ҷомеа, муносибати он ба арзишҳои инсонӣ ва адолати иҷтимоиро инъикос мекунанд. Баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии занон ва ҷомеа дар маҷмӯъ омили муҳими таъмини амалишавии воқеии ин ҳуқуқҳо мебошад [5].

Ҳамин тариқ, мафҳуми ҳуқуқҳои занон маҷмӯи мураккаби меъёрҳои ҳуқуқӣ, принципҳои ахлоқӣ, назарияҳои илмӣ ва сиёсати давлатиро дар бар мегирад. Ҳуқуқҳои занон ҳамчун қисми ҷудонашавандаи ҳуқуқи инсон барои таъмини баробарҳуқуқӣ, адолати иҷтимоӣ ва рушди устувори ҷомеа аҳамияти калидӣ доранд. Омӯзиши амиқи ин мафҳум барои таҳқиқи минбаъдаи масъалаҳои ҷомеа, ҳифз ва рушди ҳуқуқҳои занон заминаи мустаҳками илмӣ фароҳам меорад.

Дар шароити муосири рушди ҷомеаи демократӣ ва ҳуқуқбунёд масъалаи баробарҳуқуқии занону мардон ва таъмини адолати гендерӣ ҳамчун яке аз арзишҳои асосии ҳуқуқи инсон ва сиёсати иҷтимоии давлат баромад менамояд. Баробарҳуқуқӣ ва адолати гендерӣ на танҳо мафҳумҳои ҳуқуқӣ, балки меъёрҳои иҷтимоӣ ва ахлоқие мебошанд, ки сатҳи рушди ҷомеа, муносибати он ба инсон ва имкониятҳои баробари аъзои онро инъикос

мекунанд. Аз ин рӯ, омӯзиши амиқи принципҳои баробарҳуқуқӣ ва адолати гендерӣ аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад [6].

Принципи баробарҳуқуқӣ яке аз принципҳои бунёдии ҳуқуқи инсон ба ҳисоб рафта, бар он асос меёбад, ки ҳамаи одамон, новобаста аз ҷинс, дорои ҳуқуку озодиҳои баробар мебошанд. Ин принцип дар санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузории миллии мустақкам гардида, ҳамчун заминаи ташаккули сиёсати гендерӣ хизмат мекунад. Баробарҳуқуқӣ маънои онро дорад, ки қонун ва мардон бояд дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ имкониятҳои баробар дошта бошанд.

Бо вуҷуди ин, баробарҳуқуқӣ танҳо баробарии расмиро дар қонун ифода намекунад. Дар илми ҳуқуқ ва ҷомеашиносӣ фарқ байни баробарии расмӣ ва баробарии воқеӣ эътироф шудааст. Баробарии расмӣ дар он зоҳир мегардад, ки қонунҳо барои қонун мардон ҳуқуқҳои баробар муқаррар мекунанд. Аммо баробарии воқеӣ талаб менамояд, ки давлат барои бартараф намудани монетаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ, ки истифодаи баробарии ҳуқуқҳоро маҳдуд месозанд, чораҳои мушаххас андешад.

Адолати гендерӣ ҳамчун мафҳуми нисбатан васеъ баробарҳуқуқиро тақмил медиҳад. Адолати гендерӣ ба тақсими одилонаи имкониятҳо, захираҳо ва масъулиятҳо байни қонун мардон равона гардида, хусусиятҳои иҷтимоӣ ва воқеии ҳар ду ҷинсро ба назар мегирад. Яъне, дар баъзе ҳолатҳо барои расидан ба баробарии воқеӣ татбиқи чораҳои махсус ё мусбат нисбат ба қонун зарур мегардад.

Аз нуқтаи назари назариявӣ, принципҳои баробарҳуқуқӣ ва адолати гендерӣ ба назарияи ҳуқуқи инсон ва адолати иҷтимоӣ таъяс мекунанд. Назарияи адолати иҷтимоӣ бар он асос меёбад, ки ҷомеа бояд шароити баробар ва одилонаро барои рушди ҳар як шахс фароҳам оварад. Дар ин замина, адолати гендерӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи адолати иҷтимоӣ баррасӣ мегардад.

Принципи манъи таъбиз яке аз унсурҳои асосии баробарҳуқуқӣ мебошад. Таъбиз нисбат ба қонун ҳамчун ҳар гуна фарқгузорӣ, маҳдудият ё истисно вобаста ба ҷинс фаҳмида мешавад, ки боиси коҳиш ё аз байн рафтани истифодаи баробарии ҳуқуқҳо мегардад. Бартараф намудани таъбиз ҳадафи асосии сиёсати гендерӣ ва заминаи таъмини адолати гендерӣ ба ҳисоб меравад.

Дар сатҳи байналмилалӣ принципҳои баробарҳуқуқӣ ва адолати гендерӣ дар санадҳои умумибашарии ҳуқуқи инсон мустақкам гардидаанд. Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон баробарии ҳамаи одамонро новобаста аз ҷинс эътироф намуда, заминаи ҳуқуқии сиёсати гендериро гузоштааст. Санадҳои минбаъда, аз ҷумла конвенсияҳо ва паймонҳои байналмилалӣ, ин принципҳоро тақмил додаанд.

Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид «Дар бораи барҳам додани ҳама гуна шаклҳои таъбиз нисбат ба қонун» (CEDAW) яке аз санадҳои калидӣ дар ин самт мебошад. Ин конвенсия принципи баробарҳуқуқӣ ва адолати гендериро ҳамчун уҳдадорӣ ҳуқуқии давлатҳо муқаррар намуда, татбиқи чораҳои мусбатро барои бартараф намудани нобаробарии воқеӣ иҷозат медиҳад. Маҳз дар ҳамин замина мафҳуми адолати гендерӣ мазмуни амалӣ пайдо мекунад.

Дар қонунгузории миллии принципҳои баробарҳуқуқӣ ва адолати гендерӣ одатан дар сатҳи конституционӣ мустақкам мегардад. Конститутсияҳои давлатҳои ҳуқуқбунёд баробарии қонун мардонро эътироф намуда, ҳар гуна таъбизро манъ мекунанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ин принципҳо ҳамчун арзишҳои бунёдии давлати иҷтимоӣ ва ҳуқуқбунёд эътироф шудаанд.

Амалӣ гардидани принципҳои баробарҳуқуқӣ ва адолати гендерӣ на танҳо ба қабули қонунҳо, балки ба татбиқи самараноки онҳо вобаста аст. Дар ин раванд сиёсати давлатӣ, барномаҳои иҷтимоӣ, маърифати ҳуқуқӣ ва иштироки ҷомеаи шахрвандӣ нақши муҳим мебозанд. Махсусан баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқии занон ва тағйир додани стереотипҳои иҷтимоӣ омили калидии расидан ба адолати гендерӣ мебошад [7].

Адолати гендерӣ инчунин бо масъалаи иштироки занон дар идоракунии давлатӣ ва ҳаёти сиёсӣ алоқаманд аст. Таъмини иштироки баробари занон дар қабули қарорҳо на танҳо ҳуқуқи онҳо, балки шартҳои муҳими рушди демократия ба ҳисоб меравад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки иштироки ғайри занон дар идоракунии ба қабули қарорҳои мутавозин ва одилона мусоидат мекунад.

Дар соҳаи иқтисодӣ принципҳои баробарҳуқуқӣ ва адолати гендерӣ дар таъмини ҳуқуқ ба меҳнат, музди меҳнати баробар, шароити муносиби кор ва ҳифзи иҷтимоӣ ифода меёбанд. Нобаробарии иқтисодӣ байни занону мардон яке аз омилҳои асосии нобаробарии иҷтимоӣ буда, баргараф намудани он талаботи адолати гендерӣ мебошад.

Дар маҷмӯъ, принципҳои баробарҳуқуқӣ ва адолати гендерӣ на танҳо талаботи ҳуқуқӣ, балки арзишҳои иҷтимоӣ мебошанд, ки рушди устувори ҷомеаро таъмин мекунанд. Онҳо ба ташаккули муҳити одилона, истифодаи самараноки неруи инсонӣ ва таҳкими суботи иҷтимоӣ мусоидат менамоянд.

Ҳамин тариқ, принципҳои баробарҳуқуқӣ ва адолати гендерӣ ҳамчун пояи асосии сиёсати гендерӣ ва ҷимояи ҳуқуқҳои занон баромад намуда, нақши калидӣ дар таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон, адолати иҷтимоӣ ва рушди демократии давлат мебозанд. Омӯзиш ва татбиқи пайвастаи ин принципҳо барои пешрафти ҷомеа аҳамияти ҳалкунанда доранд.

Адабиётҳои истифодашуда

1. Ахмедова, Ф. Ҳуқуқҳои занон ва татбиқи онҳо дар қонунгузориҳои миллий, – Душанбе, 2017. С. 140
2. Декларация ва ҳисоботи Кумитаи барҳам додани таъбиз нисбат ба занон (CEDAW Committee Reports).
3. Конвенсияи Созмони Милалӣ Муттаҳид «Дар бораи барҳам додани ҳама гуна шаклҳои таъбиз нисбат ба занон» (CEDAW). – СММ, 1979.
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 1994 (бо тағйири иловаҳои баъдӣ).
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баробарии имкониятҳо барои занону мардон», Душанбе, 2013.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳо ва ташаббусҳои давлатии ҳифзи модару кӯдак», Душанбе, 2010.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шугли аҳоли», – Душанбе, 2015.

Фишурда

Матн масъалаи ҳуқуқҳои занонро дар низоми ҳуқуқи инсон таҳлил мекунад. Он ба таърифи ҳуқуқҳои занон, моҳият ва хусусиятҳои онҳо, принципҳои баробарҳуқуқӣ ва адолати гендерӣ, инчунин нақши санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузориҳои миллий дар ҷимояи ҳуқуқҳои занон равона шудааст. Омӯзиши ҳуқуқҳои занон барои ташаккули сиёсати давлатӣ ва рушди устувори ҷомеа аҳамияти муҳим дорад.

Калидвожаҳо: ҳуқуқҳои занон, баробарҳуқуқӣ, адолати гендерӣ, ҷимояи ҳуқуқҳо, санадҳои байналмилалӣ, қонунгузориҳои миллий, ҳуқуқи инсон

Аннотация

Текст рассматривает права женщин в системе прав человека. В нем анализируются определение прав женщин, их сущность и особенности, принципы равенства и гендерной справедливости, а также роль международных и национальных правовых актов в защите прав женщин. Изучение прав женщин имеет важное значение для формирования государственной политики и устойчивого развития общества.

Ключевые слова: права женщин, равенство, гендерная справедливость, защита прав, международные акты,

Abstract

The text examines women's rights within the human rights system. It covers the definition, essence, and characteristics of women's rights, principles of equality and gender justice, as well as the role of international and national legal instruments in protecting women's rights. Studying women's rights is essential for shaping state policy and ensuring sustainable social development.

Keywords: women's rights, equality, gender justice, rights protection, international instruments, national legislation, human rights

Маълумот дар бораи муаллиф: Гулзода Начиба Абдулмачид – н.и.п., и.в. дотсенти кафедраи ҳукуки ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи Донишгоҳи давлатии Данғара. Тел: (+992) 888846363.

Сведения об авторе: Гульзода Наджиба Абдулмаджид – к.п.н., доцент кафедры уголовного права и противодействия коррупции Дангаринского государственного университета. Тел: (+992) 888846363.

Information about the authors: Gulzoda Najiba Abdulmajid – candidate of pedagogical sciences, associate professor of the Department of criminal law and anti-corruption of Dangara State University. Phone: (+992) 888846363.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саъдуллоева Фурӯғ Ҷаъфаровна Магистранти курси 2-юми фаолияти ҳифзи ҳуқуқ Кафедрои ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи Донишгоҳи давлатии Данғара

Сведения об авторе: Саъдуллоева Фурӯғ Ҷаъфаровна – магистрант 2-го курса по специальности «Правоохранительная деятельность», кафедры уголовного права и противодействия коррупции Дангаринского государственного университета.

Information about the author: Saudulloeva Furugh Jafarovna – 2nd-year Master's student in Law Enforcement Activity, Department of Criminal Law and Anti-Corruption, Dangara State University.

КОРРУПСИЯ ДАР СОҶАИ МАОРИФ ВА РОҶҲОИ ҲУҚУҚИИ МУҚОВИМАТ БА ОН

Нуруллозода А.Н., Саидзода Д.Ҳ.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Раҳматуллоев Олимҷон Нуруллоевич магистранти курси 1-и ДБД-и ДБССТ

Дар шароити кунунии ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати ҷомеа, яке аз соҳаҳои калидӣ ҳамаҷун пояи асосии ташаккули захираҳои инсонӣ ва рушди устувори давлат соҳаи маориф ба шумор меравад. Бо вучуди ин, яке аз мушкилоти ҷиддии замони муосир, ки ба самаранокии низоми маориф таъсири манфӣ мерасонад, коррупсия мебошад. Коррупсия на танҳо ба сифати таълим зарар мерасонад, балки ба адолати иҷтимоӣ, эътимоди ҷомеа ва рушди иқтисодӣ низ латма ворид месозад.

Яке аз соҳаи асосӣ ва марказӣ дар низоми давлатдорӣ ва рӯшду нумуи он маориф ба шумор рафта, барои фаъолияти дурусти соҳаҳои дигари давлатию ҷамъиятӣ заминагузор мебошад. Соҳаи маориф манбаи асосии захираҳои инсонӣ буда, тавлидкунандаи кадрҳои

дараҷаҳои гуногун барои кули соҳаҳои давлатӣ ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ барои пешгирӣ, муқовимат ва мубориза ба коррупсия пеш аз ҳама диққати ҷиддӣ дар соҳаи маориф бояд равона карда шавад.

Пеш аз он ки мавзӯи муқовимат ба коррупсияро дар соҳаи маориф мавриди омӯзишу баррасӣ қарор медиҳем, аввал мо бояд муайян намоем, ки ҳуди коррупсия чист ва чӣ оқибатҳоро ба бор оварда метавонад.

Коррупсия ҳамчун зухуроти манфур дар асноди меъёри ҳуқуқи миллий ва байналмилалӣ бо мафҳумҳои гуногун пешниҳод шудааст. Яке аз мафҳумҳои бештар маъмулии коррупсияро Конгресси нӯҳуми СММ пешниҳод кардааст, ки он чунин аст: “коррупсия суистеъмол аз ваколатҳои давлатӣ бо мақсади ба даст овардани ғоиди шахсӣ мебошад”.

Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба коррупсия” мафҳуми коррупсия ҳамчун кирдори (ҳаракат ё беҳаракатие), ки аз ҷониби шахси барои иҷрои вазифаҳои давлатӣ ваколатдор ё шахсони ба он баробаркардашуда бо истифода аз мақоми хизмати худ ва имкониятҳои он барои ба манфиати худ ё шахси дигар ғайриқонунӣ ба даст овардани неъматҳои моддӣ ғайримоддӣ, бартари ё имтиёзҳои дигар ба субъектҳои ҳуқуқвайронкунии бо коррупсия алоқаманд бо мақсади моил кардан ё муқофотонидани онҳо барои содир намудани чунин ҳаракатҳо ба манфиати шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ шарҳ дода шудааст.

Доираи кирдорҳо ё ҷинойтҳо ки хусусияти коррупсионӣ доранд васеъ буда номгуӣ он бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст, 42 номгӯро ташкил медиҳад ба монанди суистифода аз ваколатҳои мансабӣ, аз онҳо худкунӣ ва исрофкорӣ бо истифодаи ваколатҳои мансабӣ, тасаруфи пулу моли ба тариқи кредит дода шуда, таъмаҷӯӣ, кирдори инҳисорӣ (манаполия) ва маҳдуд кардани рақобат бо истифодаи мақоми хизмати, гирифтани пора, додани пора, игвои пора ва ғайраҳо.

Бояд таъкид кард, ки яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин ба роҳ мондани пешгирии коррупсия мебошад, ки аз иродаи бевоситаи Пешвои миллат бармеояд. Муқовимат ба коррупсия кори дастаҷамъона буда, дар он мақомоти давлатӣ дар ҳамбастагӣ бо ҷомеаи шаҳрвандӣ ва бо иштироки ҳар як фарди ҷомеа метавонад натиҷаҳои дилхоҳро ба даст оварад ва болоравии коррупсияро коҳиш диҳад.

Чуноне, ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллий, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки санаи 22 декабри соли 2016 ироа гардид, қайд намуданд: “Фаромӯш набояд кард, ки мубориза ба муқобили коррупсия фақат вазифаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ нест. Дар ин мубориза тамоми аҳли ҷомеа, ҳар як шаҳрванд ва ҷомеаи шаҳрвандӣ низ бояд бетараф набояд”.

Аз ин рӯ соҳаи маориф яке аз субъектҳои бевосита муқовиматкунанда бо муқобили коррупсия буда, беш аз пеш вазифадору масъул мебошад, ки бо неруи қуввати баланд бар зиди ин вабо мубориза бурда, барои пешгирӣ ва паст намудани сатҳи коррупсия дар мамлакат тамоми ҷораҳои мусбиро роҳандозӣ намояд.

Коррупсия дар соҳаи маориф ҳамчун истифодаи ғайриқонунии ваколатҳои хизматӣ барои ба даст овардани манфиатҳои шахсӣ муайян карда мешавад. Дар соҳаи маориф коррупсия дар шаклҳои зерин ба вуҷуд меояд:

- гирифтани пора ҳангоми дохилшавӣ ба муассисаҳои таълимӣ;
- баҳогузориҳои ноодилона;
- тақсими ғайришаффофи грантҳо ва стипендияҳо;
- истифодаи захираҳои давлатӣ ба манфиати шахсӣ;
- сиёсати нодурусти таъйини кадрҳо.

Хусусияти фарқкунандаи коррупсия дар соҳаи маориф дар он аст, ки он ба ташаккули ҷаҳонбинӣ ва арзишҳои ахлоқии насли наврас таъсири манфӣ мерасонад. Яъне, донишҷӯён ва хонандагон метавонанд коррупсияро ҳамчун меъёри “муқаррарӣ” қабул намоянд.

Бо мақсади андешидани ҷораҳои маҷмӯӣ ташкилӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва иштироки ҷомеаи шаҳрвандӣ ба муборизаи беамон бар зиди

коррупсия ва коҳиш додани сатҳи болоравии коррупсия бо қарори Хукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январи соли 2008, №34 Стратегияи мубориза бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008 – 2012, Стратегияи муқовимат бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2013 – 2020 ва стратегияи давлатии муқовимат бо коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 3 - юми августи соли 2021 қабул гардид.

Дар маҷмӯ як қатор санадҳои меъёри ҳуқуқӣ дар низоми қонунгузори кишвар амал менамоянд, ки бар зиди муқовимат бо коррупсия нигаронида шудааст. Аз ҷумла:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизмати давлатӣ” 05.03. 2007[1].
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи аудити дохилӣ дар баҳши давлатӣ” 21.07. 2010[2].
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи идоракунии молияви ва назорати дохили дар баҳши давлатӣ” 05.03. 2007[3].
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба қонунгардони (расмикунони) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадаст оварда ва маблағгузори терроризм” 25.03. 2011[4].
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” 25.03. 2011[5].
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатӣ” 28.06. 2011[6].
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон” 01.08. 2012[7].
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҷимоя ва дасгирии давлатии соҳибкори” 25.03. 2011[8].

Паҳншавии коррупсия дар соҳаи маориф аз маҷмӯи омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва институтсионалӣ вобаста аст:

Маоши пасти омӯзгорон ва кормандони маориф;
Нобаробарии иқтисодӣ байни табақаҳои аҳоли;
Маҳдудияти захираҳои молиявӣ дар муассисаҳои таълимӣ;
Норасоии назорати муассир;
Камбуди шаффофият дар раванди қабул ва баҳогузорӣ;
Низоми сусти ҳисоботдиҳӣ ва ҷавобгарӣ;
Паст будани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ;
Қабули иҷтимоии “пора” ҳамчун роҳи ҳалли масъала;
Таъсири робитаҳои шахсӣ ва маҳалгарой;
Нокифоя будани татбиқи қонунҳо;
Камбуди механизмҳои амалии пешгирӣ ва ошкорсозии коррупсия;
Ҷазоҳои нокифоя ё татбиқи нобаробари онҳо.

Вобаста ба омилҳои, ки боиси паҳншавии коррупсия дар соҳаи маориф мегарданд пешгирӣ ва муқовимату муборизаи ҷиддӣ ба роҳ монда нашавад боиси оқибатҳои мегардад, ки нуфузи давлатро дар ҷомеаи байналмилалӣ паст намуда, эътимоди аҳолиро ба давлат ва мақомотҳои он коста намуда, сади роҳи рушду нумуи мамлакат мегардад. Аз ин рӯ коррупсия дар соҳаи маориф оқибатҳои зеринро ба бор меорад:

паст шудани сифати таълим, ки боиси бесаводии ҷомеа мегардад;
аз байн рафтани рақобати солим;
коҳиши эътимоди ҷомеа ба муассисаҳои таълимӣ;
ташаққули кадрҳои номуофиқу пастсифат дар муассисаҳои таълимӣ;
афзоиши нобаробарии иҷтимоӣ.

Дар як марҳилаи муаян, ин раванд метавонад рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатро суст намояд. Аз ин ру зарур аст, ки барои мустаҳкам намудани пояҳои давлатдорӣ ва ҳифзи амнияти он назорат ва таҳлилӣ соҳаи маориф дар шакли дурусту қатъӣ ба роҳ монда шавад. Амалишавии стратегияҳои рушди ислохоти соҳаи маориф би дунӣ омилҳои инсонӣ роҳандозӣ гарданд.

Вобаста ба шаклҳои зоҳиршави коррупсия, омилҳо ва оқибатҳои бавучудои он дар соҳаи маориф, роҳҳои зерини муқовимат бо коррупсия пешниҳод мегардад:

Қабул ва тақмили қонунҳои зиддикоррупсионӣ;

Муайян кардани ҷавобгарии қатъӣ барои амалҳои коррупсионӣ;

Таъмини мустақилияти мақомоти назоратӣ;

Қорӣ намудани системаҳои электронии қабул ва баҳогузорӣ;

Дастрасии озод ба маълумот оид ба фаъолияти муассисаҳои таълимӣ;

Наشري воқеии ҳисоботҳои молиявӣ;

Тақвияти назорати дохилӣ ва беруна;

Таъмини рақобати шаффоф дар таъйини кадрҳо;

Беҳтар намудани шароити меҳнат ва баланд бардоштани маоши омӯзгорон;

Таъмини ҳавасмандгардонии моддӣ ва маънавӣ;

Қорӣ намудани барномаҳои таълимии зиддикоррупсионӣ;

Тарбияи арзишҳои ростқавлӣ, поквичдонӣ ва масъулиятшиносӣ;

Чалби ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ВАО;

Рақамикунонии хизматрасониҳои таълимӣ;

Истифодаи платформаҳои онлайн барои мониторинг;

Кам кардани тамоси мустақими инсонӣ дар равандҳои маъмурӣ.

Коррупсия дар соҳаи маориф яке аз мушкилоти ҷиддии замони муосир буда, ба рушди устувори ҷомеа монеа эҷод мекунад. Он на танҳо ба сифати таълим, балки ба арзишҳои ахлоқӣ ва иҷтимоӣ таъсири манфӣ мерасонад. Муқовимат ба ин падида танҳо тавассути тадбирҳои қонунӣ, институтсионалӣ ва иҷтимоӣ имконпазир аст. Тақвияти заминаи ҳуқуқӣ, баланд бардоштани шаффофият, истифодаи технологияҳои муосир ва тарбияи маърифати ҳуқуқӣ бояд самтҳои асосии сиёсати зиддикоррупсионӣ дар соҳаи маориф бошанд.

Дар ниҳоят, мубориза бо коррупсия на танҳо вазифаи давлат, балки масъулияти ҳар як узви ҷомеа мебошад. Танҳо дар ҳамкории давлат ва ҷомеа метавон ба коҳиши назарраси ин падида ноил гардид.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизмати давлатӣ” 05.03. 2007.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи аудити дохилӣ дар баҳши давлатӣ” 21.07. 2010.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи идоракунии молияви ва назорати дохили дар баҳши давлатӣ” 05.03. 2007.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба қонунгардонии (расмикунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадаст оварда ва маблағгузори терроризм” 25.03. 2011.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ” 25.03. 2011.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи молияи давлатӣ” 28.06. 2011.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон” 01.08. 2012.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҷимоя ва дасгирии давлатии соҳибкори” 25.03. 2011

Фишурда

Мақолаи илмӣ ба таҳлили падидаи коррупсия дар соҳаи маориф баҳшида шудааст. Муаллифон сабабҳо, шаклҳо ва омилҳои паҳншавии коррупсияро дар муассисаҳои таълимӣ мавриди баррасӣ қарор дода, таъсири манфии онро ба сифати таҳсилот ва рушди ҷомеа нишон медиҳанд. Дар баробари ин, роҳҳои асосии ҳуқуқии муқовимат ба коррупсия, аз ҷумла тақмили қонунгузорӣ, баланд бардоштани шаффофият, қорӣ намудани механизмҳои назорат ва таҳкими ҷавобгарии ҳуқуқӣ таҳлил гардидаанд. Хулоса карда мешавад, ки мубориза бо коррупсия дар соҳаи маориф бояд дар заминаи ҳамгироии тадбирҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва маърифатӣ амалӣ карда шавад.

Калидвожаҳо: коррупсия, маориф, қонунгузорӣ, ҷавобгарии ҳуқуқӣ, шаффофият, назорат, пешгирӣ.

Аннотация

Данная научная статья посвящена анализу коррупции в сфере образования. Авторы рассматривают причины, формы и факторы распространения коррупционных проявлений в образовательных учреждениях, а также их негативное влияние на качество образования и развитие общества. Особое внимание уделяется правовым механизмам противодействия коррупции, включая совершенствование законодательства, обеспечение прозрачности, усиление контроля и юридической ответственности. Делается вывод о том, что эффективная борьба с коррупцией в сфере образования возможна только при комплексном применении правовых, организационных и профилактических мер.

Ключевые слова: коррупция, образование, законодательство, юридическая ответственность, прозрачность, контроль, профилактика.

Abstract

This scientific article is devoted to the analysis of corruption in the field of education. The authors examine the causes, forms, and factors contributing to the spread of corruption in educational institutions, as well as its negative impact on the quality of education and societal development. Particular attention is paid to legal mechanisms for combating corruption, including the improvement of legislation, enhancement of transparency, strengthening of control measures, and enforcement of legal liability. The article concludes that effective anti-corruption efforts in education require a comprehensive approach combining legal, organizational, and preventive measures.

Keywords: corruption, education, legislation, legal liability, transparency, control, prevention.

Маълумот дар бораи муаллифон: Аҷиков Алихон Нуруллоевич – муалими калони кафедраи ҳадамоти гумрукии Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: кӯчаи Марказӣ 25, н. Данғара. Тел: (+992) 908999366; Пойтаи электронӣ: ajikovalihon@gmail.com

Саидзода Давлаталӣ Ҳокимҷон – ассистенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: кӯчаи Марказӣ 25, н. Данғара. Тел: (+992) 905059839

Сведения об авторах: Аҷиков Алихон Нуруллоевич – старший преподаватель кафедры таможенной службы Дангаринского государственного университета. Адрес: улица Маркази, 25, район Данғара. Тел.: (+992) 908999366; Электронная почта: ajikovalihon@gmail.com.

Саидзода Давлатали Ҳокимдҷон – ассистент кафедры уголовного права и противодействия коррупции Дангаринского государственного университета. Адрес: улица Маркази, 25, район Данғара. Тел.: (+992) 905059839.

Information about the authors: Alikhon Nurulloevich Ajikov – Senior Lecturer of the Department of Customs Service at Dangara State University. Address: 25 Markazi Street, Dangara District. Tel.: (+992) 908999366; Email: ajikovalihon@gmail.com.

Davlatali Khokimjon Saidzoda – Assistant at the Department of Criminal Law and Anti-Corruption, Dangara State University. Address: 25 Markazi Street, Dangara District. Tel.: (+992) 905059839.

РОҲҲОИ ҲУҚУҚИИ МУҚОВИМАТ БО ТЕРРОРИЗМ

Нуруллозода А.Н., Валиев Ч.Р.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Бояд қайд намуд, ки Терроризм ҳамчун яке аз таҳдидҳои ҷиддии муосир ба амнияти миллӣ ва байналмилалӣ эътироф гардида, ба суботи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳо таъсири манфӣ мерасонад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ, шакл ва усулҳои фаъолияти террористӣ мураккаб гардидаанд. Аз ин рӯ, таҳияи роҳҳои самараноки ҳуқуқи муқовимат бо терроризм яке аз вазифаҳои афзалиятноки давлатҳо ба ҳисоб меравад.

Дар доираи мақолаи мазкур ҷанбаҳои муҳими падидаи терроризм ба монанди мафҳум, сабабҳои пайдоиш, роҳи ҳукукии пешгири ва муқовимат ба он мавриди омӯзиш, таҳлил ва барасӣ қарор дода мешавад.

Солҳои охир дар фазои иттилотии ҷаҳон масъалаи экстремизми динӣ ва терроризм, ки ба ҳастии ҷомеаи инсонӣ хатари калон дорад, мақоми намоёнро ишғол менамояд. Ин тасодуф нест. Терроризм, дар ибтидои таърихи инсоният пайдо шуда, роҳи дарози таҳаввулу таъғйирпазириро тай намуда, дар шароити муносири ҷаҳонишавию низоми нави ҷаҳонӣ шакл ва мазмунро иваз кардааст. Терроризм ҳамчун зухуроти иҷтимоию сиёсӣ, дар баробари паҳншавии яроқи атомӣ, мочароҳои минтақавию ҷаҳонӣ, ҷинояткорӣ, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир ва дигар зухуротҳои нангини ҷомеаи инсонӣ ба хатари бузурги сатҳи ҷаҳонӣ мубаддал гаштааст. Мувофиқи маълумоти илми криминалогия ва ҳуқуқ терроризм аз маҷмӯи амалҳои ҷинояткорона иборат буда, зидди беҳатариҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ нигаронида шудааст[1, с.6-33].

Дар адабиётҳои илмӣ мафҳуми терроризм гуногун шарҳ дода шудааст. Пайдоиши истилоҳи терроризм аз калимаи латинии “terror” “тарс” ва “даҳшат” гирифта шудааст. Терроризм мувофиқи табиати иҷтимоӣ – сиёсӣ истифодаи системавии зурию таҷовуз ё таҳдиди истифодаи он, асоснокнамоии иҷтимоӣ – сиёсӣ ва идиологии он, идораи рафтори шахсони воқеӣ ба воситаи тарсу ҳарос, ба манфиат ва самти дилхоҳи террористон равона кардани хоҳишу рафтори одамон мебошад[2, с.10]. Аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ, терроризм ҳамчун ғайриқонунии арзёбӣ мешавад, ки бо истифодаи зӯрварӣ ё таҳдиди истифодаи он бо мақсади тарсонидани аҳоли, ҳалалдор сохтани амнияти ҷамъиятӣ ё таъсир расонидан ба қарорҳои мақомоти давлатӣ анҷом дода мешавад. Дар санадҳои ҳуқуқӣ низ мафҳуми терроризм гуногун пешниҳод гардидааст. Масалан Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба терроризм”, ки 23.12.2021 таҳти №1808 қабул шудааст, мафҳуми терроризмро чунин шарҳ медиҳад: терроризм – мафкураи зӯрварӣ ва таъсиррасонӣ ба қабули қарори мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳудудоракунии шахрак ва деҳот ё созмонҳои байналмилалӣ, ки бо тарсонидани аҳоли ва ё дигар шаклҳои зӯрвариҳои ғайриқонунӣ алоқаманд мебошад[2].

Пешвои миллат, Президенти кишвар дар маърузаашон дар конфронси сатҳи олӣ дар мавзӯи “Муқовимат ба терроризм ва ифротгароии хушунатомез” қайд намуданд, ки “...боиси таасуф аст, ки то ба ҳол аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ мавқегирии ягона нисбат ба мафҳумҳои терроризм ва экстремизм ба назар намерасад”.

Ҳамин тариқ дар марҳилаи дуру дарози таърихӣ терроризм таъғйир ёфта, идеологияи он инкишоф намуда, мафҳум, нақш, шакли он хосияти бисёрсамта пайдо намуда, ҳамқадам ба шароити кунунӣ дар таъғйиру шакливарзкунии мебошад.

Сабабҳои пайдоиши терроризм гуногун буда, дар доираи илмҳои гуноун омӯхта мешавад. Сабабҳои пайдоиши он якранг набуда, аз доираи омилҳои сохторӣ, идеологӣ, ва инфиродӣ иборат мебошанд. Ба таври умумӣ омилҳои пайдоиши терроризмро чунин пешниҳод намудан ба мақсад мувофиқ аст.

1. Омилҳои сиёсӣ

Яке аз сабабҳои асосии терроризм нобаробарии сиёсӣ ва набудани иштироки озодаи шахрвандон дар идоракунии давлат аст. Ҳукуматҳои авторитарӣ, сарқуби муҳолифон, поймолшавии ҳуқуқи инсон метавонанд заминаи радикализатсияро фароҳам оваранд. Дар чунин шароит гурӯҳҳо ба истифодаи зӯрварӣ ҳамчун «воситаи мубориза» рӯ меоранд.

2. Омилҳои иқтисодӣ

Камбизоатӣ, бекорӣ, нобаробарии иҷтимоӣ ва набудани имкониятҳои иқтисодӣ метавонанд ҷавонро ба гурӯҳҳои ифротӣ ҷалб кунанд. Аммо таҳқиқоти муосир нишон медиҳанд, ки танҳо камбизоатӣ сабаби мустақим нест; балки эҳсоси беадолатӣ ва маҳрумият (relative deprivation) нақши муҳим мебошад.

3. Омилҳои идеологӣ ва динӣ

Идеологияҳои ифротгаро, тафсири нодурусти дин ва паҳншавии ақидаҳои радикалӣ яке аз омилҳои калидӣ мебошанд. Масалан, истифодаи ғояҳои динӣ барои асоснок кардани зӯрварӣ метавонад одамонро ба амалҳои террористӣ таҳрик диҳад.

4. Омилҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ

Бӯҳрони ҳувият, эҳсоси бегонагӣ дар ҷомеа, таъбиз ва канорагирӣ метавонанд шахсро ба гурӯҳҳои радикалӣ наздик кунанд. Муҳочират, бархӯрди фарҳангҳо ва набудани ҳамгирӣ низ метавонанд таъсир расонанд.

5. Омилҳои равонӣ

Аз нуқтаи назари Радикализатсия, баъзе шахсон бо сабабҳои шахсӣ – эҳсоси ноумедӣ, ҷустуҷӯи маъноӣ зиндагӣ ё таъсири таблиғот – ба экстремизм майл пайдо мекунанд. Таъсири гурӯҳӣ ва таблиғоти шабакаҳои иҷтимоӣ ин равандро тезондана мумкин аст.

6. Омилҳои байналмилалӣ

Муноқишаҳои минтақавӣ, даҳолати қудратҳои хориҷӣ, ҷангҳо ва ноустувории геополитикӣ низ ба паҳншавии терроризм мусоидат мекунанд. Масалан, баъзе гурӯҳҳои террористӣ дар шароити ҷангҳои тӯлонӣ ба вучуд омадаанд.

Терроризм натиҷаи ҳамбастагии омилҳои гуногун мебошад ва онро бо як сабаби ягона шарҳ додан имконнопазир аст. Барои пешгирии он зарур аст, ки: адолати иҷтимоӣ таъмин гардад, сатҳи зиндагӣ беҳтар шавад, маориф ва маърифати сиёсӣ баланд бардошта шавад, мубориза бо идеологияҳои ифротгаро тақвият дода шавад.

Роҳҳои ҳукукии пешгирии намудани фаъолияти террористи тибқи қонунгузориҳои миллий ва байналмилалӣ ба роҳ монда мешавад. Амали террористӣ – бевосита содир намудани ҷинойтҳои дорои хусусияти террористӣ дар шакли ба гаравгон гирифтани ва ё боздошт намудани гаравгонҳо, рабудани одамон, суиқасд ба ҳаёти арбоби давлатӣ ва ҷамъиятӣ, намояндагони гурӯҳҳои миллий, динӣ, мазҳабӣ, наҷодӣ, дигар гурӯҳҳои аҳоли, намояндагони давлатҳои хориҷӣ, созмонҳои байналмилалӣ, ғасб намудани зарар расонидани ва нобуд кардани иншооти давлатӣ ва ё ҷамъиятӣ, амалӣ кардани таркиш, сӯхтор, тирпарронӣ, истифода намудани ва ё таҳдиди истифодаи таҷҳизоти тарканди, моддаҳои радиоактивӣ, биологӣ, тарканди, кимиёвӣ ва дигар маводи заҳролудкунанда, ғасб намудани ҳай карда бурдани воситаҳои нақлиёти заминӣ, обӣ ва ҳавоӣ, ташкили бетартибӣ ва ғайрагон он дар ҷойҳои серодам ва ҷамъиятӣ, ҷойҳои маҳрум ва маҳдуд кардан аз озодӣ, ҷойҳои гузаронидани ҷарабаниҳои оммавӣ, расонидани зарар ба ҳаёт ё саломатии аҳоли, молу мулкҳои шахсонӣ воқеӣ ва ё ҳукуқӣ бо роҳи содир кардани садамаҳо, фоҷиаҳои техногенӣ, паҳн кардани таҳдид бо дилхоҳ восита ва тарзу усулҳо, инчунин, кирдорҳои дигари террористӣ, ки тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳукукии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, муқаррар шудаанд.

Дар баробари ин тибқи қонунгузорӣ мубориза бо терроризм гуфта, – фаъолияти мақомоти дахлдор оид ба ошкорсозӣ, огоҳонӣ, пешгирӣ ва қатъ намудани фаъолияти террористӣ, инчунин, кушодани ва тафтиш кардани ҷинойтҳои дорои хусусияти террористӣ фаҳмида мешавад.

Тавре, ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар қайд менамоянд «вазъи тағйирёбандаи ҷаҳони имрӯза ва хусусияти устувор пайдо намудани зухуроти хатарноки замони муосир, аз ҷумла терроризму экстремизм, қочоқи силоҳ, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, киберҷинойтҳо ва дигар ҷинойтҳои фаромиллӣ, ки башариятро ба ташвиш овардаанд, моро водор месозад, ки ба масъалаҳои таъмини амнияти кишварамон диққати аввалиндараҷа диҳем. Зеро пайравони созмонҳои террористиву экстремистӣ барои ноором сохтани вазъият дар ҷомеа ва тафриқаандозиву барангехтани низоъҳои диниву мазҳабӣ кӯшиш карда, барои гумроҳ сохтани сокинони мамлакат, баҳусус, ҷавонон ва ба созмонҳои манъшуда ҷалб намудани онҳо аз шабакаҳои интернетӣ васеъ истифода мекунанд».

Бинобар ин, давлатҳои муосир кӯшиш ба харҷ дода истодаанд, ки қонунгузориҳои миллии худро дар самти муқовимат бо терроризм ва экстремизм мустаҳкам намоянд. Дар

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ заминаи ҳуқуқии мукаммали муқовимат бар зидди ин падидаҳои номатлуби паҳншудаи муосир фароҳам оварда шудааст. Дар даврони солҳои истиқлолияти давлатӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқии зиёде қабул карда шудаанд, ки маҳз барои бартараф намудани сабабу омилҳои гуногуни ба терроризму экстремизм мусоидаткунанда равона гардидаанд. Аз ҷумла, чунин санадҳо ба сифати асосҳои ҳуқуқии муқовимат ба терроризм ва экстремизм дар ҚТ маҳсуб мегарданд:

- Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм»;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат бо экстремизм»;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба қонунгардонии (расмизунонии) даромадҳои бо роҳи ҷиноят бадастоварда ва маблағгузориҳои терроризм»;
- Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2016-2020, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2016, №776 тасдиқ карда шудааст[4];
- Стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июни соли 2021, №187 тасдиқ карда шудааст[5];
- Консепсияи ягонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм (ифротгарой), ки бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 майи соли 2006, №1717 тасдиқ карда шудааст[6];
- Барномаи давлатии муқовимат ба ҷинояткорӣ барои солҳои 2021-2030, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, №265 тасдиқ карда шудааст[7];
- Барномаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба пурзӯр намудани мубориза бар зидди терроризм дар солҳои 2000-2003[8].

Бояд қайд намуд, ки санадҳои мазкур маҷмӯи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар самти муқовимат бо терроризму экстремизм ташкил медиҳад. Ҳаёти воқеӣ нишон медиҳад, ки терроризм ба амнияти ҷомеа ба таври муътадил ғайриҷамъият намудани мақомоти ҳокимият, инчунин ба ҳаёт ва саломатии шаҳрвандон хавфу хатари ҷиддӣ эҷод мекунад. Ин падидаи манфӣ имрӯз яке аз амалҳои бениҳоят хатарнок шинохта шуда, ҳамчун ҷинояти дорои хусусияти байналмилалӣ эътироф карда мешавад.

Рӯйхати адабиёт:

1. Бурковская В.А. Криминальный религиозный экстремизм в современной России/ В.А Бурковская. – М.: Ин-т прав. и сравнит. исследований, 2005.С.6-33.
2. Профилактика (предупреждение) экстремизма и терроризма. Методическое пособие для пропагандистов; под общей ред. Л.Н.Панковой, Ю.В. Таранухи – М., Университетская книга, 2010. С.10.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба терроризм”, ки 23.12.2021 таҳти №1808
4. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2016, №776 “Дар бораи стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба муқовимат ба экстремизм ва терроризм барои солҳои 2016-2020”.
5. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июни соли 2021, №187 “Дар бораи стратегияи муқовимат ба экстремизм ва терроризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025”.
6. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 майи соли 2006, №1717 “Дар бораи консепсияи ягонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мубориза бар зидди терроризм ва экстремизм”.
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, №265 “Дар бораи барномаи давлатии муқовимат ба ҷинояткорӣ барои солҳои 2021-2030”.
8. Барномаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба пурзӯр намудани мубориза бар зидди терроризм дар солҳои 2000-2003

Фишурда

Дар мақола масъалаҳои асосии роҳҳои ҳуқуқии муқовимат ба терроризм баррасӣ мешаванд. Таваҷҷуҳ ба таҳлили санадҳои меъёрии миллий ва байналмилалӣ, нақши мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва механизмҳои пешгирии ҷиноятҳои террористӣ равона шудааст. Ҳамчунин, масъалаи таъмини тавозуни байни амният ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон дар раванди мубориза бо терроризм мавриди омӯзиш қарор мегирад.

Калидвожаҳо: терроризм, муқовимат, қонунгузорӣ, ҷавобгарии ҷиноятӣ, амният, ҳуқуқи инсон, пешгирӣ.

Аннотация

В статье рассматриваются основные правовые способы противодействия терроризму. Особое внимание уделяется анализу национального и международного законодательства, роли правоохранительных органов и механизмам предупреждения террористических преступлений. Также исследуется проблема обеспечения баланса между безопасностью и защитой прав и свобод человека в процессе борьбы с терроризмом.

Ключевые слова: терроризм, противодействие, законодательство, уголовная ответственность, безопасность, права человека, профилактика.

Abstract

The article examines the main legal approaches to countering terrorism. Particular attention is paid to the analysis of national and international legal frameworks, the role of law enforcement agencies, and mechanisms for preventing terrorist crimes. The study also addresses the issue of maintaining a balance between security and the protection of human rights in the fight against terrorism.

Keywords: terrorism, counteraction, legislation, criminal liability, security, human rights, prevention.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аҷиков Алихон Нуруллоевич – муалими калони кафедраи ҳадамоти гумрукии Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: кўчаи Марказӣ 25, н. Данғара. Тел: (+992) 908999366; Почтаи электронӣ: ajikovalihon@gmail.com

Information about the authors: Alikhon Nurulloevich Ajikov – Senior Lecturer of the Department of Customs Service at Dangara State University. Address: 25 Markazi Street, Dangara District. Tel.: (+992) 908999366; Email: ajikovalihon@gmail.com.

ДИПЛОМАТИЯИ СУЛҲОМЕЗИ АСОСГУЗОРИ СУЛҲУ ВАҲДАТИ МИЛЛӢ, ПЕШВОИ МИЛЛАТ ЭМОМАӢ РАҲМОН ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶИИ ТОҶИКИСТОН

Файзуллозода С.С.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Дар шароити ҷаҳони муосир, ки муҳимтарин хусусияти он таҳаввулоти доимӣ, рушди глобализатсия, муколама ва ҳамгирии байналмилалӣ мебошад, сиёсати хориҷии ҳар як кишвар нақши калидӣ дар тавсеаи амният, ҳамкорӣ ва манфиатҳои миллий мебошад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки пас аз истиқлолияти давлатӣ бо бухронҳои сиёсӣ чангии дохила рӯ ба рӯ буд, дарёфти роҳи сулҳу субот, ҳамгирӣ бо созмонҳои байналмилалӣ ва таҳкими имиҷи кишвар дар арсаи ҷаҳон аз вазифаҳои аввалиндараҷа буд.

Пас аз қабули Конститутсия дар замони соҳибистиклолӣ, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи асосӣ ҷиҳати рушди давлатдорӣ миллий ва муайян намудани роҳи усулҳои муносибат ва ҳамкориҳо бо давлатҳои хориҷӣ гузошта шуд. Дар Конститутсия соҳибхитёрӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ ва ягона будани Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун арзишҳои бунёдӣ мустақам гардонид шудааст.

Пеш аз ҳама, дар Дебҷаи Конститутсия Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун қисми ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ муайян гардида, баробарҳуқуқӣ ва дӯстии тамоми миллати халқиятҳо зикр шудааст.

Инчунин, дар Конституцияи мамлакат як қатор меъёрҳо ва муқаррарот вобаста ба сиёсати хориҷӣ, муносибатҳои байналмилалӣ ва дипломатияи давлати Тоҷикистон пешбинӣ гардидаанд.

Мувофиқи моддаи 11-и Конституция, Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати сулҳҷӯёнаро амалӣ намуда, соҳибхитиёрӣ ва истиқлолияти ҳамаи давлатҳои ҷаҳонро эҳтиром мекунад ва муносибатҳои хориҷии худро дар асоси меъёрҳои эътирофшудаи ҳуқуқи байналмилалӣ муайян менамояд[4.]. Ба ин васила, Тоҷикистон робитаҳои хориҷии худро бо кишварҳои ҷаҳон ва ташкилотҳои байналмилалӣ бо дарназардошти манфиатҳои халқ густариш ва таҳким мебахшад. Сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаҳои 55, 56 ва 69-и Конституция низ инъикос ёфтааст[4.]. Моддаи 69 як қатор салоҳиятҳоеро, ки бевосита ба сиёсати хориҷӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ Тоҷикистон марбӯд аст.

Аз ҷумла:

- Самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳуриро муайян менамояд;
- Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар дохили кишвар ва дар арсаи байналмилалӣ намояндагӣ мекунад;
- Ба татбиқи сиёсати хориҷӣ роҳбарӣ карда, шартномаҳои байналмилалиро имзо менамояд ва барои тасдиқ ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мекунад;
- Сарони намояндагиҳои дипломатиро дар давлатҳои хориҷӣ, инчунин намояндагони Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар ташкилотҳои байналмилалӣ таъин ва озод менамояд;
- Эътимодномаҳои сарони намояндагиҳои дипломатии дигар давлатҳоро қабул мекунад ва ғайра;

Таҳлили қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки масъули асосии татбиқи сиёсати хориҷии кишвар ва пешбурди муносибатҳои байналмилалӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Бо вучуди он ки масъулият ва салоҳиятҳои Президент дар асоси Қонуни асосӣ (Конституция) муайян шудаанд, татбиқи сиёсати хориҷӣ дар шароити ҳассоси имрӯза, ки бо бархӯрди тамаддунҳо, манфиатҳои абарқудратҳо, нооромӣ ва ҷангҳои радикалӣ тавсиф меёбад - тақозо менамояд, ки роҳбари давлат сиёсати хориҷии мутавозин, дипломатияи оқилона ва дурандешонаро татбиқ намояд.

Ин масъала, махсусан бо дарназардошти имконоти маҳдуди иқтисодӣ ва техникаи кишварамон, аҳамияти боз ҳам бештар пайдо мекунад. Бо вучуди ин мушкилот, Эмомалӣ Раҳмон - Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - дар самти татбиқи сиёсати хориҷӣ, равобити байналмилалӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллии кишвар, бо нозукбинӣ, хирадмандӣ ва дурбинӣ амал мекунад. Нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар самти рушди сиёсати хориҷии кишвар калидӣ аст. Маҳз бо роҳбарӣ, шикастнопазирӣ, хирад ва сиёсати оқилонаи ӯ Тоҷикистон тавонист на танҳо оташи ҷанги дохилиро хомӯш созад, балки дар арсаи байналмилалӣ мавқеи шоёни эҳтиром қасб намояд. Ин ҳама дар доираи стратегияи дипломатияи сулҳомезии Пешвои миллат амалӣ гардид, ки то имрӯз ҳамчун меҳвари асосии сиёсати хориҷии давлат хизмат мекунад.

Пас аз пош хӯрдани собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ Тоҷикистон ҳамчун кишвари мустақил бо як қатор мушкилоти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва амниятӣ рӯ ба рӯ шуд. Ҷанги шаҳрвандӣ тамоми низоми давлатдорӣ ва равобити берунмарзии кишварро коста сохта буд[1. –С.1-9.]. Дар чунин шароит, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар соли 1992 ҳамчун Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сахнаи сиёсат ворид гардид.

Бо дарки амиқи масъулият ва вазнинии вазъ, Пешвои миллат афзалиятро ба сиёсати ҳалли низоъ, расидан ба сулҳ ва барқарор кардани робитаҳои хориҷӣ доданд. Он замина ва асоси стратегияи дипломатияи сулҳомезии Тоҷикистон гардид. Дар марҳилаи аввал, ҳадафи асосӣ барқрорсозии субот ва эҷоди фазои эътимодсоз бо ҳамсоҳро ва қудратҳои калидӣ буд. Имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ 27 июни соли 1997 дар Москва, ки бо миёнаравии СММ, Россия, Эрон, Афғонистон ва дигар кишварҳо баргузор гардид, намунаи олии дипломатияи оромишovar ва дипломатии самарабахш мебошад[2.

с.154-170]. Раҳбари давлат тавонист бо забони муколама ва гуфтугӯ чони дахҳо ҳазор нафарро начот диҳад ва кишварро ба роҳи рушди муосир раҳнамун созад.

Хусусиятҳои асосии дипломатияи сулҳомез. Дипломатияи сулҳомез на танҳо воситаи ҳалли низоъҳо, балки стратегияест, ки бар субот, муколама ва ҳамзистии озоишта асос меёбад. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар сиёсати хориҷии худ дипломатиеро таҳия намуданд, ки хусусиятҳои зеринро доро мебошад:

Афзалия ба гуфтугӯ ва музокирот. Дар ҳама масъалаҳои сиёсати хориҷӣ, аҳамияти калидӣ ба роҳи дипломатӣ ва гуфтугӯ дода мешавад. Маҳз ҳамин равиш сабаб гардид, ки Тоҷикистон дар ташкили зиёда аз 10 конфронси сатҳи баланди мушкилоти об, амният ва ҳамкорӣ саҳм гузорад:

Эҳтироми истиқлоли дигарон ва сиёсати дарҳои боз. Тоҷикистон бо ҳама кишварҳо муносибатҳои дипломатиро дар пояи эҳтироми истиқлол, эҳтироми арзишҳо ва баробарии миллатҳо ба роҳ мондааст. Ин хусусият Тоҷикистонро ҳамчун шарикӣ бозғатимоди минтақавӣ ва байналмилалӣ муарифи кардааст.

Бегаразӣ ва мувозинат. Тоҷикистон дар бисёр масъалаҳои глобалӣ мавқеи бетараф ва мусолиҳатомезро ишғол намудааст. Мисолан, дар бархӯрди кишварҳои қудратманд ё муноқишаҳои минтақавӣ, Тоҷикистон кӯшиш мекунад бо ҳарду ҷониб дар муколама бошад ва нақши мусолиҳакунандаро ба уҳда гирад.

Самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷӣ. Сиёсати хориҷии Тоҷикистон ба роҳбарии Эмомалӣ Раҳмон дарчандон шаклӣ ва ё идеологӣ нест, балки бар пояи манфиати миллӣ ва ташаккули ҷойгоҳи шоиства дар ҷомеаи ҷаҳонӣ асос ёфтааст. Самтҳои асосии он иборатанд аз:

Ҳамигирӣ бо ҳамсояҳо ва кишварҳои Осиёи Марказӣ. Тоҷикистон фаъолана бо Қазоқистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, Туркменистон ҳамкорӣ мекунад. Муносибатҳои дипломатӣ бо кишварҳои ҳамсоя дар бунёди роҳҳои трансмиллӣ, шабакаҳои барқӣ, манобеи об ва амният нақши муҳиме доранд.

Ҳамкории фаъо бо Расия, Чин ва Эрон. Русия шарикӣ калидии амниятӣ ва муҳоҷиратии Тоҷикистон аст. Чин дар рушди инфрасохтор ва сармоягузориҳо саҳми калон дорад. Эрон бо сабаби умумияти фарҳангиву мазҳабӣ дар арсаи фарҳангӣ ва маънавӣ нақши муҳим мебозад.

Муносибат бо созмонҳои байналмилалӣ. Тоҷикистон узви Созмони Милали Муттаҳид, СХШ, ИДМ, СААД ва дигар ташкилотҳо мебошад ва дар ҳар кадом саҳми ҳоси худро дорад. Мавқеи Тоҷикистон дар масъалаи об, иқлим, энергетика ва муҳоҷирати меҳнатӣ дар ин созмонҳо намоён аст.

Тоҷикистон дар асоси дипломатияи сулҳомези Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар арсаи ҷаҳонӣ низ бо ташаббусҳои муҳим шинохта шудааст. Дар масъалаҳои обу иқлим, ҳифзи муҳити зист, дастгирии сулҳи байналмилалӣ, адолату қонуниятӣ умумӣ башарӣ ва дигар масъаласое, ки на танҳо ба ҷомеаи Тоҷикистон балки ба ҷомеаи умумии инсонӣ нигаронида шудааст. Дар маркази сиёсат ва дипломатияи президенти давлат пеш аз ҳама инсондустӣ ва сулҳу суботи умумӣ башарӣ меистад, ки бе шубҳа ба принципҳои ҳуқуқи байналмилалӣ асоси таҳким ёфтааст.

Ин ташаббусҳо нишон медиҳанд, ки Тоҷикистон аз мавқеи назоратшиносӣ ба ташаббускорӣ гузаштааст ва хостааст дар таҳияи сиёсати байналмилалӣ саҳмгузор бошад. Нақши Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун ташаббускор ва роҳнамои ин раванд ғайриқобили иваз мебошад.

Натиҷаҳо ва фароҳам овардани самараҳо.

Дар асоси дипломатияи сулҳомез, Тоҷикистон дар 34 соли истиқлолият ба натиҷаҳои назаррас ноил гардидааст:

- Таъмини субот ва фурӯ рафтани нооромоҳо дар минтақа;
- Баланд шудани мавқеи кишвар дар муарифии дипломатияи об;
- Ҷалбии сармоягузориҳои хориҷӣ ва таҳкими робитаҳои тиҷоратӣ;

- Эҷоди эътибори баланд дар ҷомеаи байналмилалӣ ҳамчун кишвари ҳамзистӣ ва оромӣҳо.

Дипломатияи сулҳомези Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун як модели нави муносибат ба сиёсати хориҷӣ, ба таври амиқ манфиатҳои миллиро ҳимоят намуда, дар арсаи байналмилалӣ шароити муносиб барои пешбурди ҳамкорихоро фароҳам овардааст. Ғайр аз он, ин раванд ба истиқлолият ва амнияти миллӣ таҳкими нав дода, Тоҷикистонро аз як кишвари пасошӯравии бӯхронӣ ба як кишвари ғабол ва ташаббускори минтақавӣ ва ҷаҳонӣ табдил додааст.

Таҷрибаи сиёсати хориҷии Пешвои миллат бояд омӯхта, тадқиқ ва ҳамчун василаи омӯзиш барои насли нав ва кормандони сиёсату дипломатии Тоҷикистон хизмат расонад. Аз ин ру мо омӯзгорони муассисаҳои таълимиро зарур аст, ки худро дар татбиқ ва тарғиби дипломатияи сулҳомези Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон масъулу вазифадор шуморем. Ва насли наврасу ҷавонро дар руҳияи ватандустиву инсондустӣ, хушбӯрию зиракӣ, ва дипломатияи муосиру сулҳомез раҳнамои намоем.

Адабиёт

1. Нигаред: Имомов А. Конституционно-правовая природа переходных положений Конституции //Государство и право. 2005. -№ 3. –С.1-9.
2. Нигаред: Имомов А. Ҷаҳонишавӣ ва пайванди меъёрҳои ҳуқуқи-конститутсионӣ бо меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ / Национальные правовые системы стран СНГ в условиях глобализации и региональной интеграции. Матералы Международной конференции (19-20 ноября 2007 года, г. Душанбе. Таджикистан) –Душанбе: 2007. –С.154-170.
3. Нигаред: «Садои Мардум» 28 апрели соли 1992.
4. Канститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: “Нашриёти Ганҷ”, соли 2016.

Фишурда

Мақсади мақола таҷзия ва таҳлили илмӣ самтҳо, хусусият ва натиҷаҳои дипломатияи сулҳомези Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Калидвожаҳо: Самтҳои афзалиятнок, Сиёсати хориҷӣ, Дипломатия, Сулҳомез, Конститутсия, Муносибат, Созмонҳои байналмилалӣ, Афзалия

Аннотация

Цель статьи заключается в научном анализе направлений, особенностей и результатов миротворческой дипломатии Основоположника мира и национального единства — Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона во внешней политике Республики Таджикистан.

Ключевые слова: Приоритетные направления, Внешняя политика, Дипломатия, Миротворчество, Конституция, Отношения, Международные организации, Приоритет

Abstract

The purpose of the article is to scientifically analyze the directions, features, and outcomes of the peaceful diplomacy of the Founder of Peace and National Unity — Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon in the foreign policy of the Republic of Tajikistan.

Keywords: Priority directions, Foreign policy, Diplomacy, Peaceful, Constitution, Relations, International organizations, Priority

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзуллозода Саидамир Саидаъзам -ассистенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи Донишгоҳи давлатии Данғара. Тел: (+992) 902554131.

Информация об авторе: Файзуллозода Саидамир Саидаъзам – ассистент кафедры уголовного права и противодействия коррупции Дангаринского государственного университета. **Тел:** (+992) 902554131.

Information about the author: Faizullozoda Saidamir Saidazam – assistant of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption of Dangara State University. **Phone:** (+992) 902554131.

АСОСҲОИ ҲУҚУҚӢ ВА ДИПЛОМАТИЯИ ОБ ДАР СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

**Нуруллозода А. Н., Саидзода Д.Х.
Донишгоҳи давлатии Данғара**

Яке аз муҳимтарин захираҳои табиӣ дар асри XXI ба унвони омили калидии рушди устувор, амнияти миллӣ ва ҳамкориҳои байналмилалиро ташкил медиҳад об ба шумор меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои захираҳои бузурги обӣ мебошад, дар сиёсати дохилӣ ва хориҷии худ ба масъалаҳои идоракунии об, ҳифзи он ва истифодаи оқилонаи захираҳои гидрологӣ аҳамияти махсус медиҳад. Дар шароити тағйирёбии иқлим, афзоиши аҳоли ва талаботи рӯзафзуни иқтисодӣ ба захираҳои обӣ, дипломатияи об ба яке аз самтҳои муҳими сиёсати хориҷии Тоҷикистон табдил ёфтааст.

Асосҳои ҳуқуқи сиёсати об ва танзими муносибатҳои оби дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси як зумра санадҳои меъёри ҳуқуқӣ ба роҳ монда мешаванд.

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тибқи муқарароти моддаи 13 Конститутсия Замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавоӣ, олами набототу ҳайвонот ва дигар боигариҳои табиӣ моликияти истисноии давлат мебошанд ва давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқ кафолат медиҳад[1]. Ин меъёр маънои онро дорад, ки об ба шахсони алоҳида ё ташкилотҳо тааллуқ надошта, танҳо давлат ҳамчун субъекти ягонаи моликият баромад мекунад. Яъне ҳуқуқи соҳибмулкӣ истифода ва ихтиёрдорӣ танҳо ба давлат тааллуқ дорад. Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар асоси қонунгузорӣ бо риояи принципу вазифаҳои он истифодабарандаи об мебошанд. Аммо ба сифати молики ягона танҳо давлат баромад менамояд. Таркиби мантиқи ҳуқуқи ин муқарароти конститутсионӣ дар санадҳои дигари ҳуқуқи инкоси худро ёфтаанд.

2. Яке аз санадҳои муҳими ҳуқуқи муносибатҳоро дар соҳаи об ва истифодаи он ба танзим медарорад Кодекси Оби Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Дар доираи кодекси мазкур муносибатҳои зерин ба амал бароварда мешавад:

- фонди давлатии об;
- моликияти давлати будани об;
- иншооти хоҷагии об, ки аҳамияти стратеги дорад;
- салоҳияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба об;
- салоҳияти мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар соҳаи танзими муносибатҳо бо об;
- Танзим ва дастгирии давлатӣ дар соҳаи муносибатҳо оиди об;
- Идоракунии давлатӣ дар соҳаи истифода ва ҳифзи об;
- Назорати давлатӣ аз болои истифода ва ҳифзи об;
- Мақомоти назорати давлатии танзими истифода ва ҳифзи захираҳои об;
- Иштироки шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ дар татбиқи тадбирҳои истифодаи об.

Дар моддаи 2-и кодекси мазкур мафҳумҳои муҳими соҳаи пешбини гардидаанд. Аз ҷумла:

- **об**- ҳамаи обҳои дар объектҳои обӣ мавҷуда;
- **захираҳои об**- захираҳои оби рӯизаминӣ ва зеризаминӣ, ки дар объектҳои об қарор доранд ва истифода мешаванд ё истифода хоҳанд шуд;

- **объектҳои об-** чамъшавии об дар рӯи замин, қаъри замин дар як худуду ҳаҷм бо доштани низоми обӣ;

- **низоми об** - тағйир ёфтани сатҳ, хароҷот ва ҳаҷми об дар объектҳои об[2];

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таъмини оби нушокӣ ва рафъи обҳои партов. Қонуни мазкур асосҳои ҳуқуқӣ, ташкилӣ, иқтисодӣ, иҷтимоии таъмини оби нушокӣ ва рафъи обҳои партов, кафолатҳои давлатии таъмини оби нушокӣ ва рафъи обҳои партов, инчунин сифат ва беҳатарии онҳоро муқаррар мекунад.

Тибқи моддаи 4 қонуни мазкур принципҳои сиёсати давлатӣ дар самти таъмини оби нушокӣ ва рафъи обҳои партов чунин муқарар гардидааст:

- ҳуқуқи инсон ба оби беҳатар ва санитария;
- гуногунии шаклҳои моликият ва идоракунӣ, аз ҷумла шарикии давлат ва бахши хусусӣ;
- ғайриинҳисорӣ ва ғайримутамарказонии низоми идоракунӣ;
- баҳисобгирии хусусиятҳои татбиқи таъмини оби нушокӣ ва рафъи обҳои партови шахр ва деҳот
- ягонагии хоҷагидорӣ ҳар як шабакаи таъмини оби нушокӣ ва шабакаи рафъи обҳои партови ба он алоқаманд;
- аҳамияти ҳаётан муҳим доштани шабакаҳои таъмини оби нушокӣ ва рафъи обҳои партов;
- назорати давлатӣ ва танзими давлатии масъалаҳои таъмини оби нушокӣ дар таъмини оби нушокӣ ва рафъи обҳои партов;
- баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ дар самти таъмини оби нушокӣ ва рафъи обҳои партов
- музднокии хизматрасонии таъмини оби нушокӣ ва рафъи обҳои партов[3].

4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи пряҳҳо[4]. Яке аз манбаҳои асосии обҳо аз ҷумла обҳои нушокӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин пряҳҳо ба шумор меравад. Тоҷикистон дорои манбаҳои бойи ғании пряҳҳо буда, асоси манбаҳои обии кишварро ташкил медиҳад. Аммо солҳои охир бо тағйирёбии иқлим, гармии аз ҳад зиёд ва кам гардидани боришот дар кишвар ва минтақа мушкилии ҷидирро ба бор овардааст. Аз ин рӯ масалаи мазкур яке аз самтҳои асосии сиёсати давлатиро ташкил медиҳад.

Масоили об на танҳо масоили як давлати алоҳида буда, ҳал ва бартараф кардани мушкилиҳо дар ин соҳа аз ҳамкорӣҳои ҳамҷонибаи давлатҳо вобастагӣ дорад. Яке аз роҳҳои муҳими ба роҳ мондани ҳамкорӣи давлатҳо дар ин самт ба роҳ мондани дипломатия мебошад. Дипломатияи об маҷмӯи тадбирҳо ва сиёсати давлатҳо дар самти идоракунӣ захираҳои обии фаромарзӣ тавассути музокирот, созишномаҳо ва ҳамкорӣҳои байналмилалӣ мебошад. Барои Тоҷикистон дипломатияи об як воситаи муҳими: таҳкими муносибатҳои минтақавӣ; пешгирии муноқишаҳо; ҷалби сармоягузорӣ ба инфрасохтори обӣ; пешбурди ташаббусҳои глобалӣ мебошад.

Масоили об ва муносибатҳои ки ба он алоқаманданд дар ҳамкорӣҳои субъектҳои ҳуқуқи байналхалқӣ бисёр мураккаб ва рӯзмарра мебошанд. Зеро 71 ғоизи қисмати сайёраи заминро об ташкил медиҳад. Чунин ҳолат гувоҳӣ медиҳад, ки аз рафтори оқилонаи инсон, давлат дар бобати дуруст муқаррар сохтани мавқеи хеш дар масъалаҳои аз ғазоҳои обӣ вобаста буда мебошад. Воқеан, дар замони мо бинобар рафтори нодуруст дар ин бахш проблемаҳои зиёди экологӣ ба вуҷуд омадаанд, ки дар ҳалли онҳо ҷомеаи башарӣ очиз мебошад. Барои тақвияти гуфтаҳои хеш баҳри Аралро мисол меорем. Баҳри Арал аз даҳсолаи охири қарни XX тамоми кишварҳои Осиёи Марказиро ба ташвиш овард. Зарурат аз чунин ташвишҳо истифодаи нооқилонаи ҷомеаи инсонӣ аз он мебошад.

Хушкидани баҳри Арал сабабгори сар задани фалокатҳои экологӣ дар минтақа гашт. Аз ин нигоҳ сарони панҷ кишвари Осиёи Марказӣ, Бунёди байналмилалӣи Наҷоти Аралро таъсис доданд, ки он баҳри ҷалби маблағҳои пулӣ ва дигар имкониятҳо дар бобати беҳбудии баҳри Арал мебошад. Яъне зарурати баррасии масоили баҳр ва танзими он аз ҷониби меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ тасодуф набуда, балки талаботи ҷомеаи инсонӣ мебошад. Аз ин нигоҳ ҳамкорӣҳои давлатҳо ва ташкилотҳои байналхалқӣ дар ин самт аз як ҷониб баҳри

қонеи талаботи ҷомеаи инсонӣ бошад, аз тарафи дигар баҳри таъмини фаъолияти мўътадили субъектҳои ҳуқуқи байналхалқӣ дар масалаҳои обу баҳр ҳисоб мешавад[8 с.434].

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бобати беҳшавии вазъи экологии минтақа, аз ҷумла масоили баҳри Арал чун дигар кишварҳои Осиёи Миёна фаъолона ширкат варзида истодааст, инчунин Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сиёсати худ оид ба муносибатҳои вобаста ба об зарурати таъмини рушди устувори иқтисодиёти худ, истифодаи сарфакорона ва ҳифзи захираҳои обро дар асоси риояи принципҳои ҳуқуқи байналхалқии баҳрӣ, ҳамкориҳои муфид ва дӯстона бо давлатҳои хориҷӣ, беҳатарии умумии экологӣ, инкишофи ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи муносибатҳои вобаста ба обро ба асос мегирад.

Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаи истифодаи оқилонаи об диққати махсус медиҳад ва дар ҳамкориҳои ин бахш фаъол мебошад. Мисол, Созишнома доир ба принципҳои асосии ҳамкориҳо дар соҳаи истифодаи самаранок ва ҳифзи объектҳои байнисарҳадии обӣ, ки 11 сентябри соли 1998[7] дар шаҳри Москва ба имзо расидааст бо қарори Ҳукумати ҚТ 29 декабри соли 2000 [6]тасдиқ намуд ва инчунин бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли байналхалқии оби тоза эълон кардани соли 2003 аз ҷониби Ассамблеяи Генералии СММ дастгирӣ ёфт. Инчунин бо пешниҳоди ҚТ солҳои 2005-2015 амалиёти оби тоза дар ҷаҳон аз ҷониби СММ эълон шуда буд ва Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» (2018–2028).Ҷамаи ин гуфтаҳо далел аз ҳамкориҳои фаъоли ҚТ дар ин самт мебошад.

Сиёсати обии Тоҷикистон бо як қатор мушкilot рӯбарӯ мебошад: тағйирёбии иқлим ва обшавии пиряхҳо; камбудии инфрасохтори муосир; ихтилофҳои минтақавӣ оид ба истифодаи об; зарурати тақмили заминаи ҳуқуқӣ ва идоракунӣ. Инчунин, масъалаи истифодаи нерӯи барқи обӣ (гидроэнергетика), аз ҷумла сохтмони нерӯгоҳҳои бузург, баъзан боиси баҳсҳои сиёсӣ мегардад.

Барои таҳкими дипломатияи об, Тоҷикистон метавонад самтҳои зеринро рушд диҳад:

- тақвияти ҳамкориҳои дучониба ва бисёрҷониба;
- ҷалби созмонҳои байналмилалӣ;
- рушди дипломатияи илмӣ;
- истифодаи технологияҳои муосир дар идоракунӣ об.

Вазъи ҳуқуқӣ ва дипломатияи об дар сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои аҳамияти стратегӣ мебошад. Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои захираҳои бузурги обӣ метавонад дар таъмини амнияти обии минтақа ва ҷаҳон нақши муҳим бозад. Бо вучуди мавҷудияти мушкilot, сиёсати фаъол ва ташаббускори кишвар дар арсаи байналмилалӣ заминаи мусоид барои рушди минбаъдаи дипломатияи об фароҳам меорад.

Адабиёт

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 1994.
2. Кодекси оби Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2000.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи оби нӯшокӣ ва таъмини оби нӯшокӣ». – Душанбе, 2010.
4. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2000, № 11, мод. 510; соли 2006, №3, мод. 164; соли 2008, № 3, мод. 200; соли 2009, №12, мод. 824; с. 2011, №6, мод. 455
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи пиряхҳо аз 3 январи
6. Қарори Ҳукумати ҚТ 29 декабри соли 2000
7. Созишнома доир ба принципҳои асосии ҳамкориҳо дар соҳаи истифодаи самаранок ва ҳифзи объектҳои байнисарҳадии обӣ, ки 11 сентябри соли 1998
8. Ҳуқуқи байналхалқӣ. Китоби дарсӣ / муҳарири масъул профессор Менглев Ш.М.- Душанбе: “Эр-граф”, 2010. 512с.

Фишурда

Дар мақолаи мазкур асосҳои ҳуқуқӣ ва дипломатияи об ҳамчун самти муҳими сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор дода мешаванд. Бо дарназардошти захираҳои фаровони обии кишвар ва нақши стратегияи он дар минтақаи Осиёи Марказӣ, масъалаҳои танзими ҳуқуқии истифодаи захираҳои обӣ, ҳамкориҳои байнидавлатӣ ва рушди

дипломатияи об баррасӣ мегарданд. Муаллифон бо таъя ба санадҳои меъёрии миллии ва байналмилалӣ, аз ҷумла принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ об, таҷрибаи минтақавӣ ва ташаббусҳои байналмилалӣ Тоҷикистонро таҳлил менамоянд. Хулоса карда мешавад, ки дипломатияи об ҳамчун абзори муҳими таъмини амнияти обӣ, суботи минтақавӣ ва рушди устувор баромад мекунад.

Калидвожаҳо: дипломатияи об, сиёсати давлатӣ, захираҳои обӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ, амнияти обӣ, рушди устувор, Тоҷикистон

Аннотация

В данной статье анализируются правовые основы и водная дипломатия как важное направление государственной политики Республики Таджикистан. С учетом значительных водных ресурсов страны и ее ключевой роли в регионе Центральной Азии рассматриваются вопросы правового регулирования использования водных ресурсов, межгосударственного сотрудничества и развития водной дипломатии. Авторы опираются на национальные и международные нормативно-правовые акты, включая принципы международного водного права, а также анализируют региональный опыт и международные инициативы Таджикистана. Делается вывод о том, что водная дипломатия выступает важным инструментом обеспечения водной безопасности, региональной стабильности и устойчивого развития.

Ключевые слова: водная дипломатия, государственная политика, водные ресурсы, международное право, водная безопасность, устойчивое развитие, Таджикистан

Abstract

This article examines the legal foundations and water diplomacy as a key direction of the state policy of the Republic of Tajikistan. Considering the country's abundant water resources and its strategic role in Central Asia, the study addresses the legal regulation of water use, interstate cooperation, and the development of water diplomacy. The authors rely on national and international legal frameworks, including the principles of international water law, and analyze regional practices and Tajikistan's global water initiatives. The study concludes that water diplomacy serves as an essential tool for ensuring water security, regional stability, and sustainable development.

Keywords: water diplomacy, state policy, water resources, international law, water security, sustainable development, Tajikistan

Маълумот дар бораи муаллифон: Аҷиков Алихон Нуруллоевич – муалими калони кафедраи ҳадамоти гумрукии Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: кӯчаи Марказӣ 25, н. Данғара. Тел: (+992) 908999366; Почтаи электронӣ: ajikovalihon@gmail.com

Саидзода Давлаталӣ Ҳокимҷон – ассистенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: кӯчаи Марказӣ 25, н. Данғара. Тел: (+992) 905059839

Сведения об авторах: Аджиков Алихон Нуруллоевич – старший преподаватель кафедры таможенной службы Дангаринского государственного университета. Адрес: улица Маркази, 25, район Данғара. Тел.: (+992) 908999366; Электронная почта: ajikovalihon@gmail.com.

Саидзода Давлатали Ҳокимджон – ассистент кафедры уголовного права и противодействия коррупции Дангаринского государственного университета. Адрес: улица Маркази, 25, район Данғара. Тел.: (+992) 905059839.

Information about the authors: Alikhon Nurulloevich Ajikov – Senior Lecturer of the Department of Customs Service at Dangara State University. Address: 25 Markazi Street, Dangara District. Tel.: (+992) 908999366; Email: ajikovalihon@gmail.com.

Davlatali Khokimjon Saidzoda – Assistant at the Department of Criminal Law and Anti-Corruption, Dangara State University. Address: 25 Markazi Street, Dangara District.

ДАСТОВАРДИ БУЗУРГИ МИЛЛАТ

Файзуллозода С.С.

Донишгоҳи давлатии Данғара

«Рӯзи 6-уми ноябри соли 1994 дар таърихи Ҷумҳурии Тоҷикистон воқеаи бузург ба вуқӯъ пайваست. Халқи тоҷик дар таърихи беш аз ҳазорсолаи давлатдоринаш бори аввал Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо роҳи раӣпурсии умумихалқӣ қабул кард. Иштироки фаъолонаи шаҳрвандони тамоми ҷумҳурӣ дар ин маъракаи муҳими сиёсӣ яке аз дастовардҳои бузург ва пирӯзии демократия дар Тоҷикистон мебошад».

Эмомалӣ Раҳмон

Таърих гувоҳ аст, ки кишвари азизамон то соҳибистиклол гардидан, марҳилаҳои гуногуни воқеаҳои сиёсиро паси сар намуда, истиклолияти хешро 9-уми сентябри соли 1991 ба даст овард. Истиклолияти давлатии Тоҷикистон оғози дигаргуниҳои тоза дар самти бунёди давлати мустақили тоҷикон гардид ва бо қабули Конститутсияи нав барпо намудани давлати соҳибистиклол ва ҷомеаи озоду пешрафтаи шаҳрвандӣ ба миён омад. Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии Тоҷикистон бо интихоби ҳайати нави Ҳукумат ва Раиси Шӯрои Олӣ бо сарвари Эмомалӣ Раҳмон барои барқарор намудани институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ва амалӣ намудани ҳукуку озодаҳои инсон дар ҷомеа шароит фароҳам овард. Баҳри иҷрои ин нақшаи азим баъди барҳам ҳӯрдани соҳти шӯравӣ эҷоди санаду қонунҳои нав ва барои ин амал қабули Конститутсияи нав зарур буд. Зеро ки дар он марҳила маълум набуд, ки мо кадом роҳи рушди ҷомеа ва кадом шакли идораи давлатро интихоб менамоем. Бино бар ин, бо роҳбарии Раиси Шӯрои Олӣ мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Комиссияи конститусионӣ таъсис ёфта, Лоихаи Конститутсияи навро таҳия намуданд. Бо вучуди он, ки маъракаи интихоботи Президент ва раӣпурсӣ оид ба қабули Конститутсия дар як вақт якҷоя мерафт, шаҳрвандони мо дар ҳарду маъракаи муҳими сиёсӣ фаъолона ширкат варзиданд[1. с.1-9]. Дар 64 ҳавзаи овоздиҳӣ 2685724 шаҳрванд ба қайд гирифта шуда, аз ин шумора 2535437 нафар, яъне 94,4% дар раӣпурсӣ ширкат варзиданд. Хушбахтона 6-уми ноябри соли 1994 бо тарафдории 2352554 нафар, ё ин ки бо гирифтани 87,59% овозҳо, тавассути овоздиҳии умумихалқӣ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул шуд. Аз ин ҷост, ки ҳар сол 6-уми ноябр ҳамчун рӯзи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷашн гирифта мешавад. Тибқи Конститутсия эъмори давлати демократӣ, ҳукуқбунёд, дунявӣ ва иҷтимоӣ чун ҳадафи Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардида, вай чун шакли давлатдорӣ аз ҷониби ҷомеаи мутамаддини ҷаҳон пазируфта шудааст.

Хотирнишон бояд соҳт, ки ин санади олии ҳуқуқӣ аз ҷониби коршиносон ва созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ, мутахассисони Федератсияи Русия, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ва кишварҳои Аврупо ба баҳои баланд сазовор гардидааст. Гузашта аз ин, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке панҷ конститутсияи беҳтарини давлатҳои узви Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо эътироф шудааст. Он ба сифати Қонуни асосӣ заминаҳои ҳуқуқии давлат, дахлнопазирӣ ва якпорчагии кишвар, манфиатҳои миллӣ, ҳадафҳои сиёсати дохиливу хориҷӣ ва асосҳои иқтисодиву иҷтимоии ҷомеаи Тоҷикистонро муайян соҳт[2. с.154-170]. Ҳамин тавр, Конститутсия заминаи эҷоди қонуни санадҳои меъёрии ҳуқуқии моҳиятан миллӣ ва созгор ба паймонҳои байналмилалиро фароҳам оварда, таъмини ҳукуку озодаӣ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон, сарфи назар аз миллату маҳал, нажоду забон, мазҳабу эътиқодно ҳадафи асосӣ қарор дод. Ин санади олии ҳуқуқӣ Истиклолияти давлатии Тоҷикистонро таҳким бахшида, асосҳои сиёсиву ҳуқуқӣ ва самтҳои умдаи пешрафти ҷомеаро ба меъёрҳои эътирофшудаи ҷаҳони муосир мутобиқ гардонд. Инчунин Конститутсия барои аз байн бурдани хатаре, ки ба истиклолияти давлати таҳдид мекард, шароити зарурии ҳуқуқӣ муҳайё карда, барои аз нобудӣ наҷот додани давлати тозаистиклоли тоҷикон ва аз парокандагӣ раҳой бахшидани миллати тоҷик ва тоҷикистониён асос гузошта, ҷиҳати расидан ба ваҳдати миллӣ таҳкурсии устувор гардид ва дар он марҳилаи ҳассоси таърихӣ барои гузоштани асосҳои аркони давлатдорӣ тоҷикон нақши тақдирсозу ҳалкунанда бозид.

Пас аз қабули Конституция зарурати гузарондани ислоҳоти конституционӣ, қабули қонунҳои конституционӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ ва мақомоти ҳифзи ҳуқуқро ба танзим мебарорад, ба миён омад. Бо ин мақсад 1 декабри соли 1994 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти конституционӣ» қабул шуд. Дар заминаи ин ислоҳот соли 1995 Қонунҳои конституционӣ «Дар бораи сохтори судӣ», «Дар бораи Суди Конституционӣ», «Дар бораи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи мақоми судяҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи судҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Дар бораи судҳои ҳарбӣ» қабул ва мавриди амал қарор гирифтанд. Қонунҳои қабулшуда аз як тараф ба фаъолияти судҳои иқтисодӣ, ҳарбӣ ва Суди Конституционӣ оғоз бахшида бошанд, аз ҷониби дигар сохтори судии мамлакатро ба танзим дароварданд.

Табиист, ки баробари такмили ҳар як ҷомеа зарурати даровардани тағйиру иловаҳо ба Конституция ба миён меояд. Бо тағйир ёфтани шароит чунин зарурат дар мамлакати мо низ ба миён омад ва хушбахтона, ин тағйиру иловаҳо дар асоси иродаи мардум бо раёйпурсии умумихалқӣ ба Конституцияи ҷумҳурӣ ворид карда шуданд. Тағйиру иловаҳое, ки мутобиқи Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллии соли 1999 ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид карда шуданд, ба таҳкими Ваҳдати миллии ва суботи ҷомеа мусоидат намуданд. Мувофиқи ин тағйиру иловаҳо, бори аввал дар Тоҷикистони соҳибистиклол парлумони касбӣ арзи вучуд намуд, ки он дар инкишоф ва ба муносибатҳои сифатан нави ҷамъиятӣ мутобиқ сохтани қонунгузори мамлакат мусоидат намуд.

Ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ду маротиба бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ тағйиру иловаҳо ворид гардидааст. Якумин маротиба (26-сентябри соли 1999-ум,) Бори дуюм (22-июни соли 2003-юм) бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ тағйиру иловаҳо ворид гардидааст. Инчунин 22 майи соли 2016 бори сеюм ба Конституция тағйиру иловаҳо бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ қабул гардид.

Тағйиру иловаҳои якум ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бобати ташкили Парламенти доимоамалкунандаи касбӣ - Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин таъсисёбии Шурои адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Бори аввал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Парламенти дупалатагӣ-Маҷлиси миллии ва Маҷлиси намояндагон таъсис дода шуд ва боби алоҳида оид ба мақому салоҳияти онҳо таҳия гашт. Имрӯз мутобиқи ҳамин талаботи Конституция Парламенти кишвар фаъолият менамояд ва низоми ягонаи ҳуқуқиро таъмин ва таҳияи санадҳои танзимкунандаи фаъолияти самтҳои асосии ҷомеаи моро зери назорат гирифтааст.

Тағйиру иловаҳои дувум ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бобати арзиши олий эътироф намудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, муҳлати ваколатҳои Президент ба 7 сол дароз карда шуда, муҳлати ваколати судяҳо бошад аз 5 сол ба 10 сол расонида шуданд[4].

Тағйиру иловаҳои навбатӣ ба моддаҳои 1, 8, 15, 28, 34, 49 ва якчанд моддаҳои дигари Конституция ворид карда шуд, ки аз нигоҳи вакилон ин тағйиротҳо барои ҳифз ва таъмини сулҳу суботи сиёсӣ, манфиатҳои милливу давлатӣ, мустақамиву ободии ояндаи Ватан нақши бузурге бозида, барои рушди устувору бомароми иқтисодиву иҷтимоӣ ва муҳайё намудани шароити муносиб барои некуаҳволии шаҳрвандон заминаи мусоид фароҳам меорад[4].

Хулоса миллати сарбаланди тоҷик аз Конституцияи одилонаи худ эҳтирому итоат ба қонунро омӯхт ва дарк намуд, ки бунёди ҷомеаи демократию ҳуқуқбунёде, ки мавриди таваҷҷуҳи аҳли башар қарор гирифта тавонад, маҳз бо роҳи итоату риояи қонун, ҳурмату эҳтиром доштан ба шаҳрвандони мамлакати худ ва дӯст доштани аҳли башар муяссар мегардад. Хушбахтона, имрӯз миллати тоҷик ва давлати тоҷикон мавриди таваҷҷуҳи оламиён ва мактаби сулҳофари Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии, Пешвои миллати тоҷикон Эмомалӣ Раҳмон, мавриди омӯзиши сиёсатмадорони Шарқи Ғарб қарор дорад.

Адабиёт

5. Нигаред: Имомов А. Конституционно-правовая природа переходных положений Конституции //Государство и право. 2005. -№ 3. –С.1-9.
6. Нигаред: Имомов А. Чаҳонишавӣ ва пайванди меъёрҳои ҳуқуқи-конститутсионӣ бо меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ / Национальные правовые системы стран СНГ в условиях глобализации и региональной интеграции. Матералы Международной конференции (19-20 ноября 2007 года, г. Душанбе. Таджикистан) –Душанбе: 2007. –С.154-170.
7. Нигаред: «Садои Мардум» 28 апрели соли 1992.
8. Канститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: “Нашриёти Ганҷ”, соли 2016.

Фишурда

Мақсади мақола, ки сиёсати пешгирифтаи давлати тоҷикон дар ҳалли пешгирии низоъ ва таҳмими Ваҳдати миллӣ беҳтарин ва озмудашуда мебошад. Миллати шукргузори тоҷик ва ҳамаи сокинони Тоҷикистони азиз дар доираи талаботи Канститутсияи интихобнамудашон қору зиндагӣ мекунамд ва ин роҳи муқаддас миллатро ба манзили мурод мерасонад.

Калидвожаҳо: Конститутсия, Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олии Тоҷикистон, ҳадафман, инкишофи ҷомеа, эътимодноки, устуворгардонӣ, адолатпарвар, масъул, баробарҳуқуқӣ, дӯстии, миллат, халқиятҳо, эътироф.

Аннотация

Цель статьи заключается в том, чтобы показать, что проводимая политика таджикского государства в предотвращении конфликтов и укреплении национального единства является лучшей и проверенной временем. Благодарная таджикская нация и все жители дорогого Таджикистана живут и трудятся в рамках избранной ими Конституции, и этот святой путь приводит нацию к достижению её целей.

Ключевые слова: Конституция, Верховный Суд Республики Таджикистан, 16-я сессия Верховного Совета Таджикистана, целеустремлённый, развитие общества, надёжность, устойчивость, справедливость, ответственность, равноправие, дружба, нация, народности, признание.

Abstract

The purpose of the article is to demonstrate that the politics pursued by the Tajik state in preventing conflicts and strengthening national unity is the best and time-tested. The grateful Tajik nation and all the residents of beloved Tajikistan live and work within the framework of the Constitution they have chosen, and this sacred path leads the nation to the attainment of its aspirations.

Keywords: Constitution, Supreme Court of the Republic of Tajikistan, 16th Session of the Supreme Council of Tajikistan, goal-oriented, societal development, reliability, stabilization, justice-seeking, responsible, equality, friendship, nation, ethnicities, recognition.

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзуллозода Саидамир Саидаъзам -ассистенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи Донишгоҳи давлатии Данғара. **Тел:** (+992) 902554131.

Информация об авторе: Файзуллозода Саидамир Саидаъзам – ассистент кафедры уголовного права и противодействия коррупции Дангаринского государственного университета. **Тел:** (+992) 902554131.

Information about the author: Faizullozoda Saidamir Saidazam – assistant of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption of Dangara State University. **Phone:** (+992) 902554131.

МАФҲУМ ВА МАЗМУНИ ҲУҚУҚИ КҶДАК БА ҲАЁТ ВА РУШД ДАР НИЗОМИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Халифаева Ф.И.

Донишкадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Мафҳуми ҳаёт ва саломатии кӯдак дар Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак чунин шарҳ дода шудааст: “Ҳаёт ва саломатии кӯдак” дар муҳити ҳуқуқӣ маънои дучонибаро дорад: ҳуқуқи ҳаёт, масъулияти ифодашуда дар қонунҳо барои нигоҳдории ҳаёт ва рушди кӯдак. Дар Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак моддаи 6 чунин муқаррар шудааст: **“Ҳар як давлати тарафдори Конвенсия эътироф мекунад, ки ҳар кӯдак ҳуқуқи табиӣи ҳаёт дорад. Давлатҳои тарафдор бояд то ҳадди имкон зиндагӣ ва рушди кӯдакро таъмин намоянд.”** [3] Ин ҳуқуқ баҳои бунёдӣ дорад, ки ҳуқуқ ба ҳаёт ҳамчун ҳуқуқи моддӣ (чисмонӣ), ва ҳуқуқ ба рушди кӯдак, ки ҷанбаҳои чисмонӣ, равонӣ, иҷтимоӣ ва маънавию дар бар мегирад. Таҳлилгарон онро ҳамчун “ҳуқуқи ҳамгирӣ ва холистикӣ” арзёбӣ мекунад. Масалан, дар таҳлили он дар ташаккулотӣ Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак гуфта мешавад, ки “рӯҳияи рушди кӯдак бояд ба таври васеъ фаҳмида шавад: чисмонӣ, равонӣ, маънавӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоӣ.” [2] Таҳлилгарони ҳуқуқӣ ғайр аз уҳдадорихоӣ манфӣ инчунин ба уҳдадорихоӣ мусбӣ низ таъкид мекунад, ки давлатҳо бояд чораҳои фаъол ва пешгирикунанда андешанд, масалан барқарорсозии сатҳи тандурустӣ, кам кардани фавтҳои кӯдакон, дастрасӣ ба гигиена ва ғизои солим. [2]

Ҳуқуқи ҳаёт ва рушди кӯдак яке аз “принсипҳои умумӣ” Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак мебошад. [1]

Ин ҳуқуқ маънои уҳдадорӣи баланди давлатӣ дорад, ки на танҳо тарҳрезӣ ва қабул кардани қонунҳо, балки ҳамкорӣ байни сохторҳои давлатӣ (тиб, иҷтимоӣ, маориф) барои таъмин намудани ин ҳуқуқҳо зарур мебошад.

Ҳамчунин, аз манбаҳои Комиссияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак бармеояд, ки рушди кӯдак бояд ба таври “холистикӣ” арзёбӣ шавад: ҳам саломатии чисмонӣ, ҳам равонӣ ва иҷтимоӣ ҳамчун ҷузъҳои бо ҳам алоқаманд. [9]

Таҳлилгари ҳуқуқӣ Зиба Вагрӣ қайд мекунад, ки ҳуқуқ ба ҳаёт дар Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак танҳо монеа накардан ба қатли ғайриқонунӣ нест, балки вазифаи мусбӣ барои давлатҳо дар баробари пешгирии фавтҳои кӯдакӣ ва барқарорсозии сатҳи зиндагӣ мебошад. [5]

Барои таҳлили илмӣ ва ҳамзамон муқоисавӣи меъёрҳои байналмилалӣ ва миллий, ҳадаф аз тартиб додани ҷадвали мухтасар ин аст, ки муайян карда шавад то кадом андоза талабот ва уҳдадорихоӣи Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак (UNCRC) дар қонунгузориӣ амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтаанд. Ин гуна муқоиса имкон медиҳад, ки мувофиқат, ҳамоҳангӣ ва ҳолигиҳои эҳтимолии меъёрӣ муайян шаванд, инчунин сатҳи мутобиксозии сиёсатҳои миллий бо стандартҳои байналмилалӣ равшан гардад. Ҷадвали мазкур аҳамияти амалӣ дорад, зеро нишон медиҳад, ки кадом ҳуқуқҳо пурра фаро гирифта шудаанд, кадоме қисман ва кадоме ниёз ба ислоҳ ё такмил доранд (Нигаред ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Ҳамоҳангии меъёрҳои байналмилалӣ ва қонунгузориӣи миллий оид ба ҳуқуқи кӯдак ба ҳаёт ва рушди он

Ҷанба	Моддаи Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак (байналмилалӣ)	Қонунгузориӣи Тоҷикистон
Ҳуқуқи ҳаёт	Моддаи 6 Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак (UNCRC): ҳуқуқи ватанӣ ба ҳаёт.	Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқи кӯдак” ва Конститутсия (муҳити ҳуқуқӣ барои ҳимояи ҳаёт ва саломатии кӯдак) ва дигар санадҳои миллий.
Уҳдадорӣ	Моддаи 6	Татбиқи қонунҳои миллии муҳити

барои таъмини зиндагӣ ва рушд	Конвенсияи СММ оид ҳуқуқи кӯдак (UNCRC): давлат бояд то ҳадди имкон шароити зиндагӣ ва рушди кӯдакро таъмин намояд.	иҷтимоӣ ва тандурустӣ, масалан тавассути барномаҳои давлатӣ, агентҳои давлатӣ ва муассисаҳои давлатӣ; инчунин ихёри иловагии ҳуқуқӣ дар 2025 барои беҳтар кардани захираҳои ҳифзи кӯдак.
Ҳамгироии ҳуқуқҳо	Инкишофи кӯдак (development) бояд ҳамчун консепсияи холистикӣ фаҳмида шавад (ҷисмонӣ, раванӣ, иҷтимоӣ ва ғайра).	Қонунгузориҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳифз ва рушди кӯдакро тавассути таълим, ҳифзи иҷтимоӣ ва дигар чораҳо пешбинӣ мекунад (масъулияти таълиму тарбия, сохторҳои давлатӣ барои кӯдакон).

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Қадвал нишон медиҳад, ки чӣ гуна меъёрҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи кӯдак бо қонунгузориҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамоҳанг шудаанд ва чӣ гуна давлат уҳдадорӣҳои худро барои ҳифзи ҳаёт ва рушди кӯдак амалӣ мекунад. Дар ҷанбае, ки ба ҳуқуқи ҳаёт марбут аст, Моддаи 6-и Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак эътироф мекунад, ки ҳар кӯдак ҳуқуқи табиӣ ҳаёт дорад ва давлатҳо вазифадоранд, ин ҳуқуқро ҳифз намоянд. Қонунгузориҳои Тоҷикистон низ ба ин меъёр ҷавобгӯ мебошад: Конститутсия ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи ҳуқуқи кӯдак” барои ҳифзи ҳаёт ва саломатии кӯдак заминаи ҳуқуқӣ фароҳам меоранд ва дигар санадҳои миллии низ уҳдадорӣҳои давлатро дар ин самт муайян мекунанд. Ин ҳамоҳангӣ нишон медиҳад, ки ҳуқуқи ҳаёт ҳамчун ҳуқуқи асосӣ ва бунёдӣ дар системаи ҳуқуқи миллии ва байналмилалӣ пазируфта шудааст.

Ҷанбае, ки ба уҳдадорӣ барои таъмини инкишоф ва рушд марбут аст, дар Моддаи 6-и Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак (UNCRC) таъкид шудааст, ки давлатҳо бояд то ҳадди имкон барои таъмини зиндагӣ ва рушди кӯдак тамоми имкониятҳоро фароҳам оваранд. Дар қонунгузориҳои Тоҷикистон ин меъёрҳо тавассути қонунҳои миллии муҳити иҷтимоӣ ва тандурустӣ амалӣ мешаванд. Масалан, барномаҳои давлатӣ ва муассисаҳои давлатӣ барои дастрасӣ ба ҳадамоти тиббӣ, таълим ва ҳифзи иҷтимоӣ мусоидат мекунанд ва иловатан дар соли 2025 қонунҳо такмил ёфтаанд, ки захираҳои ҳифзи кӯдак ва дастрасии хизматрасониҳоро беҳтар кунанд. Ин раванд нишон медиҳад, ки давлат на танҳо ҳуқуқҳои кӯдакро эътироф мекунад, балки чораҳои мусбӣ барои татбиқи он меандешад.

Ҷанбае, ки ба ҳамгироии ҳуқуқҳо марбут аст, ба маънои холистикӣ фаҳмидани рушди кӯдак равона шудааст, ки ҷанбаҳои ҷисмонӣ, раванӣ, иҷтимоӣ ва маънавиро дар бар мегирад. Дар қонунгузориҳои миллии Тоҷикистон низ чунин ба назар гирифта шудааст, ки давлат вазифадор аст ҳуқуқи кӯдакро дар тамоми ҷанбаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ва таълимӣ ҳифз кунад. Масъулияти таълиму тарбия, дастгирии иҷтимоӣ ва ташкили муассисаҳои махсус барои кӯдакон низ ин уҳдадорӣҳоро амалӣ месозанд. Ин ҳамоҳангӣ нишон медиҳад, ки қонунгузориҳои миллии ба принсипҳои Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак (UNCRC) мутобиқ карда шудааст ва рушди кӯдак ҳамчун ҷузъи муҳими сиёсати давлатӣ ба ҳисоб меравад.

Баррасии масъалаҳо ва мушкилоти вобаста ба татбиқи ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо дар асоси таҳлили ҳуқуқӣ маҳдуд шуда наметавонад, зеро иҷрои меъёрҳои қонунӣ бевосита ба нишондиҳандаҳои воқеии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сатҳи рушди хизматрасониҳои давлатӣ вобаста аст. Барои дарки амиқтар ва объективонаи вазъ зарур аст, ки маълумоти омӯрӣ дар самти ҳифзи ҳаёти кӯдак, саломатӣ, ғизодиҳӣ, барномаи эмгузаронӣ, беҳдошт, сатҳи камбизоатӣ ва фарогирии кӯдакон ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ таҳлил карда шавад. Маҳз омор ва маълумоти расмӣ нишон медиҳанд, ки то кадом андоза қонунҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар амал ҷиҳати ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак татбиқ мегарданд ва дар қучо ҳолигии сиёсӣ, захиравӣ ё ташкилии иҷрои меъёрҳо мушоҳида мешавад.

Бо дарназардошти аҳамияти ин нишондиҳандаҳо, дар таҳқиқот муҳим аст, ки бар асоси манбаъҳои бозътимод - аз ҷумла ҳисоботҳои “Фонди кӯдакони Созмони Милали Муттаҳид” (UNICEF), санадҳои Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, маълумоти Вазорати маориф ва илм, инчунин тадқиқоти созмонҳои байналмилалӣ ҷадвалҳои таҳлилӣ тартиб дода шаванд. Ин ҷадвалҳо имкон медиҳанд, ки вазъи воқеии риоя ва ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо уҳдадорӣҳои байналмилалӣ, хусусан бо меъёрҳои Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак (UNCRC), муқоиса карда шавад.

Ҳолати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба морталитети кӯдаки хурдсол, яъне фавти кӯдакон то синни панҷсолагӣ, бояд бо оморҳои расмӣ аз ҳисоботҳои миллий ва маълумоти “Фонди кӯдакони Созмони Милали Муттаҳид” (UNICEF) тасдиқ ва таҳлил карда шавад. Ин нишондиҳанда имконият медиҳад, ки давлат сатҳи фавтҳои кӯдакро таҳлил ва барои паст кардани онҳо чораҳои муассир андешад. Дар сатҳи байналмилалӣ, Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак (Моддаи 6) таъкид мекунад, ки давлатҳо бояд барои кам кардани фавтҳои кӯдакон чораҳои мусбӣ андешанд ва барои ҳифзи ҳаёти кӯдак тамоми захираҳо ва барномаҳои заруриро татбиқ намоянд.

Ҳамчунин дохилшавӣ ба хадамоти тиббии профилактикӣ, аз ҷумла барномаҳои эмкунӣ ва пешгирии бемориҳо нишондиҳандаи муҳими сатҳи ҳифзи кӯдак мебошад. Ҳолати миллии Тоҷикистон бояд бо оморҳои расмӣ ва таҳлили муассисаҳои тиббӣ ва оморӣ такмил дода шавад. Уҳдадориҳои қонунии меъёрӣ ин аст, ки давлатҳо бояд дастрасӣ ба хадамоти тандурустиро барои кӯдакон ва модарони ҳомиладор таъмин намоянд, ки ин ҳам дар Моддаи 24-и Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак (UNCRC) таъкид шудааст ва ҳам дар санадҳои миллии ҳифзи тандурустӣ ва ҳуқуқи кӯдак амалӣ карда мешавад.

Дастрасӣ ба гигиена ва оби тозаи нӯшоқӣ низ як нишондиҳандаи муҳими ҳифзи ҳуқуқи кӯдак ва рушди солимии ӯ мебошад. Дар Тоҷикистон омор ва таҳлил дар ин самт бояд нишон диҳад, ки чӣ қадар кӯдакон ба оби тоза ва шароити беҳтари гигиена дастрасӣ доранд. Уҳдадориҳои қонунии меъёрӣ ин аст, ки ҳалли масъалаи оби тоза ва шароити зист қисми уҳдадорӣҳои рушди кӯдак ба ҳисоб меравад ва барои татбиқи он давлатҳо бояд чораандешӣ намоянд. Ин ҳуқуқ ба саломатӣ ва ҳаёти солим дар доираи ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва меъёрҳои Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак (UNCRC) муайян шудааст.

Мушкилоти ҳуқуқӣ ва амалишавии таъмини ҳуқуқи кӯдак ба ҳаёт ва саломатӣ нишон медиҳад, ки гарчанде меъёрҳои қонунгузориҳои миллий ва санадҳои байналмилалӣ заминаи кофӣ ҳуқуқӣ фароҳам оваранд ҳам, дар амалӣ сохтани онҳо як қатор масъалаҳо боқӣ мемонанд. Яке аз мушкилот норасоии захираҳои молиявӣ ва инсонӣ мебошад, ки иҷрои саривақтии хизматрасониҳои тиббӣ, иҷтимоӣ ва тарбиявиро маҳдуд месозад. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак» ва дигар санадҳои соҳавӣ вазифаи давлатро дар самти ташкили шароити мусоиди зиндагӣ ва рушди кӯдак муқаррар мекунад, вале камбудӣҳои захиравӣ сиёсати ҳимояи саломатии кӯдаконро дар сатҳи зарурӣ душвор месозанд.

Масъалаи дигар ба нобаробарии минтақавӣ дар дастрасӣ ба хизматрасониҳои тиббӣ ва иҷтимоӣ марбут аст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар баъзе ноҳияҳои дурдаст инфрасохтори зарурӣ пурра ташаккул наёфтааст ва ин метавонад ба иҷрои муқаррароти Конститутсия ва қонунгузориҳои соҳавӣ дар самти ҳифзи саломатии кӯдакон таъсир расонад. Ин нобаробарӣ зарурати тақвияти сиёсати давлатӣ, рушди баробар ва устувори минтақаҳо ва боло бурдани сифати хизматрасониҳо дар сатҳи маҳаллиро тақозо мекунад.

Сатҳи огоҳии ҳуқуқии ҷомеа ва падару модарон низ яке аз масъалаҳои муҳими амалишавии ҳуқуқи кӯдак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Гарчанде қонунгузорӣ уҳдадорӣҳои волидонро дар тарбия, нигоҳубин ва ҳимояи кӯдак муқаррар мекунад, на ҳамеша ҳамаи волидайн дар бораи ҳуқуқҳои фарзанд ва роҳҳои ҳимояи онҳо огоҳии кофӣ доранд. Ин воқеият нишон медиҳад, ки зарурати баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ, ташкили барномаҳои иттилоотӣ ва ҷалби ҷомеа ба ҳимояи ҳуқуқҳои кӯдакон аз муҳимтарин омилҳо мебошад.

Таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки кишварҳое, ки дар самти ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак ба дастовардҳои назаррас ноил шудаанд, бахусус дар паст кардани морталитети кӯдакон ва беҳтар намудани сатҳи тандурустии кӯдакон, бештар ба татбиқи барномаҳои эмкунӣ, беҳдоштӣ, таъмини оби нӯшокии тоза ва барномаҳои иҷтимоии ҳадафманд таъя мекунад. Дар таҳқиқоти ҳуқуқшиносони хориҷӣ таъкид мешавад, ки иҷрои уҳдадорӣҳои мусбӣи давлат, аз ҷумла беҳсозии инфрасохтор, хизматрасониҳои тиббӣ ва шароити иҷтимоӣ, ҷузъи ҷудонашавандаи ҳуқуқи кӯдак ба ҳаёт ба ҳисоб меравад ва фаҳмиши мукаммали ин ҳуқуқро таъмин менамояд.

Тақвияти маърифати ҳуқуқӣ ва баланд бардоштани сатҳи огоҳии волидайн ва ҷомеа яке аз омилҳои асосист, зеро ҳуқуқи кӯдак танҳо дар ҳолате пурра таъмин мегардад, ки ҷомеа ва оила дар бораи уҳдадорӣҳои худ ва механизмҳои ҳифзи ҳуқуқ огоҳ бошанд. Инчунин, рушди системаи устувори мониторинг ва ҳисоботдиҳӣ имконият медиҳад, ки татбиқи ҳуқуқи кӯдак ба ҳаёт ва саломатӣ бо меъёрҳои қонунгузории миллий ва талаботи санадҳои байналмилалӣ мутобиқ карда шавад.

Ҳамин тавр пас аз таҳлили пажӯҳиш метавон чунин хулосагирӣ намуд:

1. Таҳлил нишон медиҳад, ки ҳуқуқ ба ҳаёт ва саломатии кӯдак ҳамчун як принсипи бунёдии ҳуқуқи инсон дорои хусусияти ҳамгирӣ буда, дар Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак ҳамчун уҳдадорӣи мустақими давлатҳо таъкид шудааст. Дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ин меъёрҳо пурра инъикос гардида, Конститутсия ва Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқи кӯдак» асоси мустаҳками ҳуқуқӣ барои ҳифз ва рушди кӯдакон фароҳам меорад. Ҳамин тавр, ҳамоҳангии меъёрҳои байналмилалӣ ва миллий нишон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон принсипҳои ҷаҳонии ҳифзи кӯдакро ба низоми ҳуқуқии худ мутобиқ намуда, ба обрӯ ва масъулиятҳои байналмилалӣ худ содиқ аст.

2. Мафҳуми «инкишоф ва рушд» дар Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак (UNCRC) бо равиши холистикӣ (ҳамгирӣ) шарҳ дода мешавад, ки рушди ҷисмонӣ, равонӣ, маънавӣ ва иҷтимоии кӯдакро дар бар мегирад. Қонунгузории миллии Тоҷикистон низ ин равишро пурра қабул кардааст, ки қонунҳо ва барномаҳои давлатӣ ба беҳсозии солимии кӯдак, таълиму тарбия, ҳифзи иҷтимоӣ ва таъмини муҳити солим равона шудаанд. Ин нишон медиҳад, ки Тоҷикистон категорияи «рушди комплекси кӯдак»-ро ҳамчун як меъёри стратегӣ дар сиёсати иҷтимоӣ пазируфта, барои рушди устувори насли нав имкониятҳои воқеӣ фароҳам меорад.

АДАБИЁТ:

1. [Four general principles of the UNCRC - United Nations Convention on the Rights of the Child \(UNCRC\): clarification of inherent obligations - gov.scot](#) (сомонаи кушода, санаи тафтиш: 21.10.2025)
2. [Article 6: The Rights to Life, Survival, and Development | SpringerLink](#) (сомонаи кушода, санаи тафтиш: 21.10.2025)
3. Convention on the Rights of the Child, 20 November 1989. Сомонаи кушод: [ihl-databases.icrc.org+1](#), санаи тафтиш 11.11.2025
<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/540-IHL-86-EN.pdf?> (сомонаи кушода, санаи тафтиш: 08.11.2025)
4. Ziba Vaghri Article 6: The Rights to Life, Survival, and Development. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-84647-3_4? (сомонаи кушода, санаи тафтиш: 15.11.2025)
5. <https://www.coe.int/sr/web/compass/convention-on-the-rights-of-the-child?> (сомонаи кушода, санаи тафтиш: 09.11.2025)
6. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/WRGS/Health/GlobalStrategy.pdf> (сомонаи кушода, санаи тафтиш: 15.11.2025)
7. https://www.theglobaleconomy.com/Tajikistan/share_of_industry/?utm_source (Сомонаи кушода, санаи санҷиш 24.11.2025).
8. [The principle of life, survival and development - Humanium](#) (сомонаи кушода, санаи тафтиш: 21.11.2025)

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак» аз 18 март соли 2015. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2015, №3

Фишурда

Дар мақола мафҳум ва мазмуни ҳуқуқи кӯдак ба ҳаёт ва рушд дар асоси Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак ва қонунгузорию миллии мавриди таҳлили илмӣ қарор дода шудааст. Таваҷҷуҳи асосӣ ба шарҳи Моддаи 6-уми Конвенсия, ки ҳуқуқи ҳаёт, зинда мондан ва рушди кӯдакро ҳамчун принсипи бунёди муайян мекунад, равона шудааст. Ҳамчунин, равиши холистикӣ (ҳамгирӣ) дар фаҳмиши рушди кӯдак, ки ҷанбаҳои ҷисмонӣ, равонӣ, иҷтимоӣ ва маънавро дар бар мегирад, баррасӣ мегардад. Дар асоси таҳлили муқоисавӣ нишон дода шудааст, ки қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ба стандартҳои байналмилалӣ мутобик буда, механизми ҳуқуқии ҳифзи кӯдакро таъмин менамояд.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи кӯдак, ҳуқуқ ба ҳаёт, рушди кӯдак, Конвенсияи СММ, равиши холистикӣ, меъёрҳои байналмилалӣ, қонунгузорию миллии, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳифзи ҳуқуқ, сиёсати иҷтимоӣ

Аннотация

В статье проводится научный анализ понятия и содержания права ребенка на жизнь и развитие на основе Конвенции ООН о правах ребенка и национального законодательства. Особое внимание уделено статье 6 Конвенции, закрепляющей право на жизнь, выживание и развитие как основополагающий принцип. Рассматривается холистический подход к развитию ребенка, включающий физические, психические, социальные и духовные аспекты. На основе сравнительного анализа показано, что законодательство Республики Таджикистан соответствует международным стандартам и обеспечивает правовые механизмы защиты ребенка.

Ключевые слова: права ребенка, право на жизнь, развитие ребенка, Конвенция ООН, холистический подход, международные нормы, национальное законодательство, Республика Таджикистан, защита прав, социальная политика

Abstract

The article provides a scientific analysis of the concept and content of the child's right to life and development based on the UN Convention on the Rights of the Child and national legislation. Particular attention is paid to Article 6 of the Convention, which establishes the right to life, survival, and development as a fundamental principle. The study explores a holistic approach to child development, encompassing physical, mental, social, and spiritual aspects. A comparative analysis demonstrates that the legislation of the Republic of Tajikistan aligns with international standards and ensures legal mechanisms for child protection.

Keywords: children's rights, right to life, child development, UN Convention, holistic approach, international standards, national legislation, Republic of Tajikistan, rights protection, social policy

Маълумот дар бораи муаллиф: Халифаева фарзона идибоевна Ассистентии кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷии Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТи ДБССТдонишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибқории тоҷикистон. Тел.: (+992) 904408898.

Информация об авторе: Халифаева фарзона идибоевна Ассистент кафедры «финансы, таможенного дело, право и иностранных языков» дангаринского международного института международного университета туризма и предпринимательства таджикистана. Тел.: (+992) 904408898.

Information about the author: Khalifaeva farzona idiboevna Assistant department of finance, customs, law and foreign languages of the danghara international institute of the international university of tourism and entrepreneurship of tajikistan. Tel.: (+992) 904408898.

МАВҚЕЪИ ЗАН ДАР ОСОРИ БУЗУРГОНИ ФОРСУ ТОЧИК

Кураева М.К

Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон

Асосгузори Сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар назариёти сиёсии хеш масъалаи мақом ва рисолати бонувонро дар ҷомеа пайваستا бо пойдории суннатҳои ахлоқии халқ ва сарнавишти ояндаи миллат маърази муҳокимаҳои амиқ қарор дода, ба ин ақида расидааст, ки пайванди маънавии наслҳо, идомати одоби ахлоқи ҳамида, бақои анъанаҳои неку шоистаи ниёгон, диroyaт ва тавоноии насли навхез, қабл аз ҳама ба хидмату фидокории бонувон вобаста аст [1, 27., 10, 134.]. Одоби муносибат ва мурочиати Президент ба бонувони кишвар, ки бо камоли ғамхории фарзандона, бародарона ва падаронаи ӯ имтиёз дорад, дар канори барномаҳои хоси давлатӣ аз авомили муҳими худогоҳӣ ва фаъолиятмандии иҷтимоии занону духтарони тоҷик қарор гирифт. Ҳангоме, ки Президенти мамлакат масъалаи танзиму расму оинҳо, ҷашну таомул ва маросиму маърақаҳои гуногунро ба миён гузошт ва дар таъйини усулҳои ҳаллу барасии он аз мардум машварат хост, беш аз ҳама занону модарон ҷиҳати раҳой аз ин сарчашмаи факри моддиву маънавий аз ин ибтикори хайру савоб ва созанда истиқбол кардаанд.

Сарвари Давлат ҳалли масъалаҳои ҷалби занон ба корҳои давлатдорӣ, роҳбарии соҳаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, фароҳам овардан ҷиҳҳои нави корӣ барои занон, тайёр намудани мутахассисони лаёқатманд аз ҳисоби ҷавондӯхтарон, беҳдошти хизматрасонии тиббӣ, пешгирии фавти модару кӯдак ва риояи ҳуқуқу озодиҳои баробар аз ҳадафҳои муҳиму созандаи давлат қарор гирифт ва мавқеи занро дар ҷомеа тақвият бахшид.

Вобаста ба таҳсил фаро гирифтани духтарону бонувон Ҳукумати мамлакат чораҳои заруриро ҳанӯз аз солҳои аввали соҳибистиклолӣ андешида, барои соҳибкасб гаштани онҳо квотаҳои президентиро роҳандозӣ намуд. Натиҷаи чунин ғамхориҳост, ки имрӯзхост дар ҳама зинаҳои таҳсилот духтарону бонувон дар муассисаҳои таҳсилотии хориҷ аз кишвар низ бараъло мушоҳида мегардад, ки ин ҳама аз тавачҷуҳи ҳамаҷонибаи Пешвои миллат ҷиҳати соҳибмаълумоту соҳибкасб гардонидани занону бонувон ва бад ин васила ҷалби онҳо ба ба корҳои давлатию ҷамъиятӣ дарак медиҳад. Вобаста ба ин Пешвои миллат дар Паёми имсолаи худ қайд намуданд, “Мо тасмим дорем, ки ҷалби бонувонро ба корҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ минбаъд низ густариш бахшем, зеро онҳо дар ҷомеаи мо қуваи бузург мебошанд ва мо ба неруву ташаббусҳои онҳо ҳамеша эътимод дорем” [1.]

Дар воқеъ, тавачҷуҳи тадбирандешшиҳои Пешвои миллат дар самти баланд, бардоштани нақши занон дар ҷомеа, таъмини адолати иҷтимоии онҳо, ҷалб намудани онҳо, ба корҳои давлатию ҷамъиятӣ, пешбарӣ ба мансабҳои роҳбарикунанда ва дар умум, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои онҳо гувоҳӣ эътимоди комили Пешвои миллат, давлат ва ҳукумати тоҷикистон ба неруи бузурги созандаи занону бонувон мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баромадҳо ва паёмҳои ҳарсолааш ба масъалаи баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа диққати ҳамагонро ҷалб месозанд.

Зан дар оилаи Тоҷик ҳамеша нақши муҳимро дошт ва дар ҷои намоён хоҳад монд, зеро иффату зебӣ, хоксориву маърифатнокӣ хусусияти хоси зан буда, ба зиндагии аҳли хонадон таровату покизагӣ мебахшад. Вақте, ки зан ҳадаш соҳиби маълумот ва соҳибмаърифат аст, фарзандони он ҳам бомаърифат ва китобхон мешаванд. [7, 82] Ҳислатҳои неки модаронашонро дар худ парвариш медиҳанд ва ба модарашон пайравӣ мекунанд.

Мавзӯи мақому мартабаи зан дар таълифи донишмандони адабу ҳикмати форсу тоҷик дар сюжети қуллӣ осорашшон мақоми намоён дорад. Бузургони мо ба ин мавзӯ аз се ҷиҳат наздик гардида, арзишҳои воло эҷод намудаанд. Аввалан зан модар, мавқеи зан дар ҳаёти оилавӣ, зан ва мавқеи ӯ дар тарбияи насли солими ҷомеа.

Вафодорию садоқат, меҳру шафқат, шарму ифбат хислатҳои писандидатаррини зани тоҷик буд ва ҳаст. Маҳз ин хислатҳои ҳамидаи зани Тоҷик дар кутуби адабу ҳикмати беш аз ҳазорсола васф гардидааст.

Беҳуда нест, ки бузургони олам дар назди қадру манзалати зан - модар сари таъзим фуруд оварда, эътироф кардаанд, ки ӯ воқеан бо як даст гаҳвора ва бо дасти дигар сайёро меҷунбонад. Дар ҳақиқат мақому мартабаи зан дар ҷомеа, ки худро пешрафтаву мутамадин мешуморад, басо арзанда аст.

Ба қавли Саноии бузург, зан маҳз тавассути вафодорию садоқат нисбат ба хонадонаш сазовори номи пуршарафи зан мегардад:

Зан, зан зи вафо шавад, зи афсар нашавад,

Сар, сар зи даҳо шавад, зи афсар нашавад. [5, 73., 5,]

Ба ақидаи Насируддини Тусӣ зан бояд дорои сифатҳои ифбат, ҳаё, риккати дил бошад. Болотарин сифати занро итоат ба шавҳар меҳисобад. Дар мавриди тарбияи фарзанд бар ин ақида аст, ки фарзандонро бояд хеле хуб тарбия кард, зеро одоби онҳо дар назди омма сабаби густоҳӣ наshawанд [9, 184] .

Аз назари Ҷалолуддини Давонӣ 4-яке аз фарқҳои сифатии инсон аз дигар махлуқҳои зиндагии вай дар оила аст. “Чун инсон дар бақои шахс ба ғизо мӯҳтоҷ аст ва ғизои инсонӣ бе тадбири саной чун киштану даравидан, харид кардану пок кардан ва сириштану пухтан муҳайё нашавад”. Бинобар ин барои инсон ҳамдаст, муовине лозим аст, ки ҳангоми ғоиб буданаш ва машғулиятш бо корҳои зарурӣ дар макони зисти ӯ ҳузур дошта, ғизову ашён заруриро ҳифз намояд. Ба сифати чунин ҳамкор аз ҳама мувоффиқ зан аст, ки ҳам кути зиндагиро ҳифз месозад, ҳам аз издивоҷаш фарзанд тавваллуд мешавад.

Саъдии ширинкалом дар он ақидааст, ки пешрафту инқирози рӯзмарраи шавҳар ба зан вобаста аст:

Зани ҳубу фармонбари порсо,

Кунад марди даврешро подшо [10, 63., 7, 87] .

Ба андешаи Носири хусрави Қубодиёнӣ, танҳо достони зан ба ҳунару истеъдоди баланди худ дастархон оро дода, ҳӯрокҳои лазизу хуштам омода месозанд:

Нашунидастӣ, ки хон зар гардад

Аз сохта қадхудову қадбону [11, 132.,] .

Чунин мисолҳоро аз гуфтори бузургонамон садҳо ва беш аз он ҳам ёфтан мумкин аст. Мо меҳоҳем дар мавриди мақому мартабаи зан дар “Захират – ул- мулк” – и аллома Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ сухане чанд ибраз намоем.

Доир ба мавзӯи зан ва мақому мартабаи ӯ дар ҷомеа Алии Ҳамадонӣ нигоҳи хоси худро дорад. Мутафаккир пеш аз ҳама дар мавриди зан – модар сухан ронда ҳуқуқ ва мартабаи баланди модаро зикр намудааст. Алии Ҳамадонӣ аз забони ҳаким бинни Ҳизом ном саҳобаи Пайғомбар (с) ҳадиси машҳурро дар мавриди накуӣ дар ҳаққи модар бо забони арабӣ оварда чунин шарҳ додааст: “Ҳаким бинни Ҳизом гуфт: аз Ҳазрати Расул пурсидам, бо кӣ некӣ кунам? Гуфт: бо модар. Гуфтам: пас аз он бо кӣ? Гуфт бо модар. Пас аз он бо кӣ? Гуфт бо модар. Гуфтам пас аз он бо кӣ? Гуфт бо падар...” [1., 6, 27.].

Баъди ин аз забони мутафаккир шарҳи ҳадис дар мавриди се маротиба тақрор гаштани исми модар ва як дафъа ёд шудани номи падар ба тариқи зер ёдрас мешавад: “...ба далоили шарҳи ҳуқуқи қурбати раҳм мутааққид аст ба зарурат... чун бо вучуди заъф ва аҷзи волида машаққати ҳамл ва ризоат ва тарбият ва шафқат ва муҳаббат аз ҷиҳати ӯ бештар аст. Ҳароина, ҳуқуқи ӯ бар волид мутазаиф бувад” [5, 126.].

Дар чанд саҳифаи дигар Алии Ҳамадонӣ фарзандонро ба фармонбардорӣ ба волидайн, алаҳхусус, модар ташвиқ карда, таъкид менамояд: фарзандон аз беэҳтиромии модарон дар ҳазар бошад.

Ба қавли Алии Ҳамадонӣ, мақоми зан дар таълиму тарбияи фарзандон бе ниҳоят бузург аст. Аввалан, мардон бояд дар интиҳоби ҳамсарони худ эҳтиёт намоёнд: агар мабодо зан аз таълиму тарбияи хонаводагӣ дур монда бошад, пас, ин ахлоқи замима дар

вучуди атфол бетаъсир наместонад. Ба ибораи дигар, тифл аз ҳама беш модарро мебинад, аз ӯ меомӯзад ва пайрави мекунад.

Инчунин Бо тавсияи фарзанди арҷуманди Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ Сайид Муҳаммад ҳокими кашмир Султон Сикандар амреро дар Кашмир амалӣ месозад, ки мутобиқи он бисёр амалҳои ғайришаръӣ ба мисли расми сотӣ ё сатӣ куллан ман карда мешаванд. Расми сотӣ ё сатӣ дар Ҳиндустон хеле маълум ва расмӣ буд[10,135.] . Мувофиқи ин расм зане, ки шавҳараш вафот мекард, дигар ҳуқуқи шавҳар карданро надошт. Зан ду роҳ дошт: қисме то охири умр либоси мотамӣ пӯшида дар мотами шавҳараш бева зиндагӣ мекард, баъзе занҳо садоқати худро байни хоссу ом нишон доданӣ шуда, ҳамроҳ бо шавҳараш сӯзонида шуда, ҳокистарашро ба об мепартофтанд.

Амир Хусравӣ Дехлавӣ ба ин расми маъмули ҳиндузанҳо ишоро карда мегӯяд:

Дар тариқи ишқварзӣ камтар аз ҳиндузан мабош,

К – аз барои мурда сӯзад зинда чони хешро [3,234.] .

Ин амали ғайри шарӣшаръӣ мансуд ба давраи ҷоҳилият буд. Заноне, ки баъди ҷавти шавҳар бад – ин васила садоқати худро нисбат ба майит нишон медаданд, ин боиси ифтихору шуҳратмандии қавму қабилаи худ мегардиданд.

Хотирасон мекунем, ки дар замони ҷоҳилият то зуҳури ислом тавлудӣ духтар дар байни қабилаҳои араби ҷангҷӯ нанговар маҳсуб мешуд. Др он ҳонадоне, ки духтар тавлид меёфт, мотам буд. Фавран амри солори қабила ё ҳонадон он тифл зинда таги хок карда мешуд.

Сайид Муҳаммад байни мардуми Кашмир, ғайришаръӣ будани расми сотиро исбот намуда аз боби ҳуқуқи занон ҳимоя намуда ва ба мардуми гӯроҳи Кашмир пешниҳод намуд, аз ин расми зишти падару бобии худ абадан кашанд[2,70.] .

Мебояд зикр намуд, ки зани тоҷик дар ҳама давраи замони тахти ҳимояи шахсиятҳои маъруфи олам қарор дошт ва дорад. Аз ин ру, ҳуқуқи занон дар сарзамини таърихӣ тоҷикон бо меёрҳо ва арзишҳои ахлоқӣ, динӣ, одоби анъанаҳои миллӣ, аз ҷумла дар соҳаи никоҳ, ола, оиладорӣ, тарбияи фарзанд танзим карда мешуд.

Дар осори бузургони ҷаҳон низ нақши зан – модари диловару қаҳрамон, ватандусту озодиҳо, соҳибродаву рисолатшинос ҷойгоҳи арзанда ва ҳоса дорад. Модар на танҳо ба фарзанди худ ҳаёт мебахшад, балки дар сиришти ӯ ҳислатҳои накутарини инсониро ба шири поки худ ҷой медиҳад.

Зани тоҷик бо иффату зебӣ, виқору ор, ғурутанӣву маърифатнокӣ зиндагии аҳли ҷомеа роҳро нишон медиҳад. Ин аст, ки аз оғози таърих то имрӯз мардуми мо бо маърифатнокӣ зан аҳмияти ҳоса дода, кӯшидааст, ки занон дар ҷомеа пешоҳанг бошанд. Зеро зан олиҳааст, ки дар садафи ӯ қимматҳои марворидҳои башар таҳияву таҷлил ёфтаанд, то ҷаҳонро равшан гардонад.

АДАБИЁТ:

1. Суҳанронӣҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар паёми наватии худ 28.12.2024.

2. Тоҷики оламшумул; Носирҷон салимов. Абдуфаттоҳ Шарифзода. Душанбе, “Ирфон”, 2011, саҳ, 69 - 71.

3. Таърихи фалсафаи Тоҷик. Аз қадим то асри 20, ҷилди 2 Абдуғаффор Шарипов. Душанбе, 2016, саҳ, 640.

4. Давонӣ. Ахлоқи Ҷалолӣ, саҳ, 191.

5. Мусофири роҳи ҳақиқат. Раҷаб Асозода. Ҳотам Асозода. Душанбе, 2017.

6. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Заҳират – ул – мулк. Лоҳур, 1905, саҳ. 92.

7. М Осимӣ. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ва Кашмир. Ахбороти АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон, силсилаи фалсафа ва ҳуқуқшиносӣ, 1994, №1, саҳ, 86 – 90.

8. Қодирзода С.М. Масоили омӯзиши мафҳуми давлат ва ҳокимият дар таълимоти Ибни Мискавайх. Паёми Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Иқтисодиёт, ҳуқуқшиносӣ, сиёсатшиносӣ. ISSN 2413-5151/ 2018/№3. Маркази таъбу нашр, баргардондан ва тарҷума 2018 319С 239-243с.

9. Қодирзода С.М. Андешаи сиёсӣю ҳукукии Хоҷа Насируддини Тусӣ. Маҷалаи Академии ҳуқуқ 4 (56) / 2025. Маҷалаи Академии ҳуқуқ Институтуи фалсафа сиёсатшиносӣ ва ҳукуки ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ – 4 (56)/2025. ISSN 2305 – 0535. 217 С. 182-186 сс.

10. Қодирзода С.М. Афкори сиёсӣю ҳукукии Саъди Шерозӣ. Маҷалаи Академии ҳуқуқ. №2(50)2024, Институтуи фалсафа сиёсатшиносӣ ва ҳукуки ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ. Душанбе 2024. 198.С., 60-66с.

11. Қодирзода С.М. Ақидаҳои Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ оид ба вазъи ҳукукии подшоҳон, вазирон ва амалдорон. Донишгоҳи давлатии Данғара. Конферонсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Заминаҳои илмӣ-назариявӣ ва таърихӣю фалсафии ҳифзи арзишҳои миллӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ” бахшида эълон гардидани соли 2024 “Соли маърифати ҳуқуқӣ” – (8 июни соли 2024). Данғара 2024. 204с. 133-137с.

Фишурда

Дар мақолаи мазкур он масъалаҳое, ки аз тарафи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар арсаи байналмилалӣ пешниҳод ва дархост карда шудааст ва ҳамчунин нақши модар зан аз нигоҳи мутафакирони тоҷик, ки дар асарҳояшон васф намудаанд байён ва бо таҳлилҳои амиқу дақиқ ва барои зарури ба инсонҳои замони ҳозира заруру саривақти аз нигоҳи шоирон, мутафаккирон, ва бузургони миллат мавриди таҳлил қарор гирифта шудааст. Бояд қайд намуд, ки аз рӯзи пайдоиши инсоният махсусан ҷойгоҳи зан ва модар дар таълимоти мутафаккирони тоҷик нақш ва мақоми махсусро дорост, чунки дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон баробари зану мард дар ҷои аввал дар ҷомеа гузошта шудааст, ки ин аз эҳтироми зан ва модар дар ва баробари гендери дар ҷоме нишон медиҳад.

Калидвожа: Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон, Саъди Шерозӣ, Мирсайд Алии Ҳамадонӣ, Сайд Муҳаммад, Санои, Ҷалолиддини Девонӣ, иффату зебӣ, зан-модар, Пайғомбар, Хуқмату давлат.

Аннотация

В данной статье анализируются вопросы, поднятые Основателем мира и национального единства — Лидером нации, Президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном на международной арене. Также рассматривается роль женщины и матери с точки зрения персидских и таджикских мыслителей, которые воспевали их в своих произведениях. Исследование опирается на глубокий и точный анализ, показывая, что с момента появления человечества, особенно в учениях таджикских мыслителей, положение женщины и матери имело особое значение. Конституция Республики Таджикистан признаёт равенство женщины и мужчины в обществе, что отражает уважение к женщине и матери и гендерное равенство в обществе.

Ключевые слова: Лидер нации, Эмомали Рахмон, Саади Ширази, Мирсайд Али Хамадани, Сайд Мухаммад, Санои, Джалолиддини Дивани, целомудрие и красота, женщина-мать, Пророк, власть и государство

Abstract

This article analyzes the issues raised by the Founder of Peace and National Unity — Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, on the international stage. It also examines the role of women and mothers from the perspective of Persian and Tajik thinkers who praised them in their works. The study provides a deep and precise analysis, showing that since the emergence of humanity, and particularly in the teachings of Tajik thinkers, the status of women and mothers has held special significance. The Constitution of the Republic of Tajikistan recognizes the equality of women and men in society, reflecting respect for women and mothers and demonstrating gender equality in society.

Keywords: Leader of the Nation, Emomali Rahmon, Saadi Shirazi, Mir Said Ali Hamadani, Said Muhammad, Sanai, Jalaliddin Divani, chastity and beauty, woman-mother, Prophet, power and state

МЕХАНИЗМҲОИ ҲУҚУҚИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА МИЛӢ ОИД БА ҲИФЗИ ҲУҚУҚИ КӢДАК БА ҲАӢТ ВА САЛОМАТӢ

Халифаева Ф.И.

Донишкадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ

Ҳифзи ҳаёт ва саломатии кӯдак яке аз асосҳои ҳуқуқи инсон ва ҳифзи ҳуқуқи кӯдак мебошад. Аз нигоҳи ҳуқуқӣ, ин ҳуқуқ на танҳо манфиати иҷтимоӣ, балки уҳдадории қонунии давлатҳо аст, ки дар сатҳи байналмилалӣ ва миллӣ ба воситаи санадҳои меъёри ҳуқуқӣ танзим мешавад. Дар шароити имрӯза Ҷумҳурии Тоҷикистон узви Созмони Милали Муттаҳид (СММ) ва ҷонибдори Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак, ки татбиқи ин ҳуқуқҳо дорои аҳамияти бунёдӣ аст мебошад.

Манбаи Идораи Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон (ОНСНР) дар тавзеҳот ба Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак таъкид мекунад, ки давлатҳо бояд “ҳамаи тадбирҳои мусбӣ ва радқунандаро” андешанд, ба мисли беҳтар кардани нигоҳубинҳои перинаталӣ⁷, кам кардани морталитети⁸ кӯдак, мусоидат ба гигиена ва ғизои дуруст, инчунин эътиқод ба рушд ва иҷтимоиёти кӯдак. [7]

Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак (1989) - яке аз асоситарин санадҳои байналмилалӣ ҳифзи ҳуқуқи кӯдак ба шумор рафта, дар моддаи 6-уми Конвенсияи мазкур бештар ба ҳуқуқи ҳаёт, вижагиҳои “survival” ва “development” назар андохта, он уҳдадориҳои умумӣ, мусбӣ ва манфиро барои давлатҳои тарафдор муқаррар менамояд. [4]

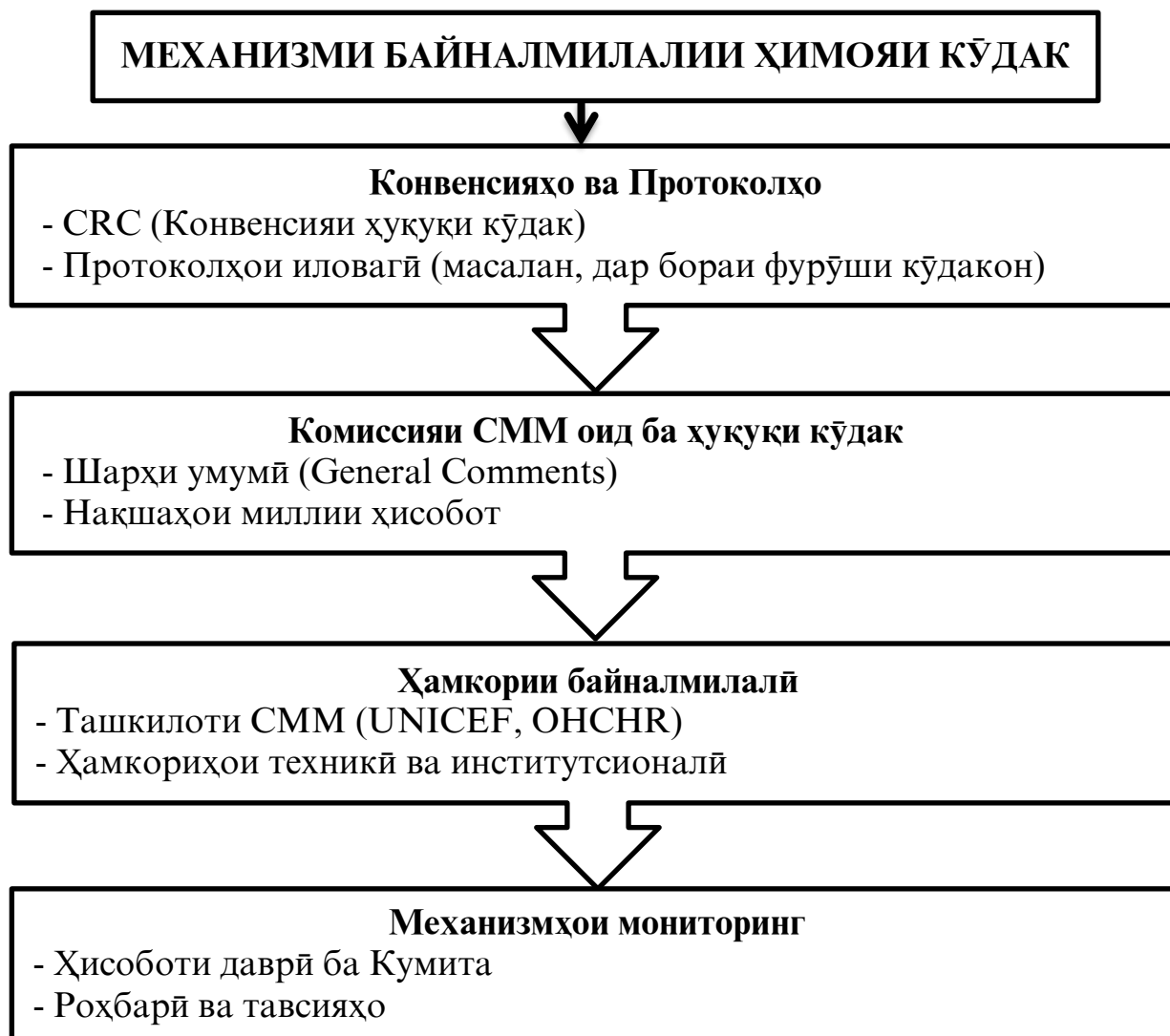
Таҳлилгари ҳуқуқӣ Зиба Вағрӣ қайд мекунад, ки ҳуқуқ ба ҳаёт дар Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак танҳо монеа накардан ба қатли ғайриқонунӣ нест, балки вазифаи мусбӣ барои давлатҳо дар баробари пешгирии фавтҳои кӯдакӣ ва барқарорсозии сатҳи зиндагӣ мебошад. [5]

Комиссияи Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак дар тафсириҳои худ тавзеҳ медиҳад, ки “рушд” (development) бояд ҳамчун концепсияи ҳамгирӣ фаҳмида шавад ва давлатҳо бояд сиёсати иловагиро барои беҳтар кардани шароити тандурустӣ ва иҷтимоии кӯдакон амалӣ кунанд. [6]

Ба гуфтаи Идораи Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон (ОНСНР), шартҳои зиндагии номусоид (манфиҳои иқтисодӣ, беғамхорӣ, салиб дар ғамхорӣ, бадрафторӣ) метавонанд таҳдиди ҷиддӣ ба зиндагӣ ва рушди кӯдак бошанд, аз ин рӯ давлатҳо бояд чораҳои пешгирикунанда. [7]

* перинаталӣ – мафҳумест, ки ба давраи атрофи таваллуд вобаста аст.

* морталитет – мафҳумест, ки маънои сатҳи фавтро дорад.

Расми 1. Таркиби механизми ҳуқуқии байналмилалӣ барои ҳифзи ҳуқуқи кӯдак ба ҳаёт ва саломатӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Маълумотҳои дар расми 1 овардашуда таркиби механизми байналмилалии ҳимояи ҳуқуқи кӯдак ба ҳаёт ва саломатӣ ва равандҳое, ки ин ҳуқуқро дар сатҳи байналмилалӣ ва милли амалӣ месозанд, нишон медиҳад. Асоси ҳуқуқии ин механизми ҳимояро санадҳои байналмилалӣ ташкил медиҳанд, ки муҳимтарин онҳо Конвенсияи ҳуқуқи кӯдак мебошад, ки ҳуқуқҳои кӯдак, аз ҷумла ҳуқуқи ҳаёт, таъмини рушди ҷисмонӣ ва раванӣ ва дастрасӣ ба таълим ва ҳифзи иҷтимоиро муайян мекунад. Протоколҳои иловагӣ мавзӯҳои махсуси ҳифзи кӯдакро, аз қабилӣ муқовимат ба фурӯши кӯдакон ва ҷалби онҳо ба ҷангҳо, танзим мекунад ва бо мақсади ташаккули заминаи ҳуқуқии умумӣ барои давлатҳои узв эътироф мешаванд.

Комиссияи СММ оид ба ҳукуки кӯдак вазифадор аст татбиқи Конвенсияро назорат ва роҳнамоӣ кунад. Шарҳи умумӣ ва тавзеҳотҳои расмӣ ба давлатҳо роҳнамоӣ медиҳанд, ки ҳуқуқҳои кӯдак чӣ гуна бояд амалӣ карда шаванд. Давлатҳо бояд нақшаҳои миллии ҳисобот пешниҳод кунанд, ки сатҳи татбиқи ҳуқуқҳои кӯдакро нишон диҳанд ва мушкилоти мавҷударо дар амал ҳал кунанд. Ин раванд мутобикати қонунҳо ва амалҳоро бо стандартҳои байналмилалӣ таъмин мекунад.

Ҳамкорӣ ва дастгирии байналмилалӣ барои татбиқи ҳукуки кӯдак низ муҳим мебошад, зеро қонунгузорӣ танҳо барои ҳифзи ҳуқуқ кофӣ нест. Ташкилотҳои СММ, аз қабили Фонди кӯдакони Созмони Милали Муттаҳид (UNICEF) ва Идораи Комиссари Олии Созмони Милали Мутаҳхид оид ба ҳукуки инсон (OHCHR) таҷриба, молия инчунин роҳнамоӣ пешниҳод мекунанд ва ҳамкориҳои техникӣ, институтсионалӣ ва барномаҳои омӯзиширо барои кишварҳои узв таъмин менамоянд. Ин ҳамкорӣ имконият медиҳад, ки татбиқи ҳукуки кӯдак дар кишварҳо бо захираҳо ва таҷрибаи байналмилалӣ такмил дода шавад.

Механизмҳои мониторинг низ нақши муҳим доранд, зеро онҳо иҷрои уҳдадорихои байналмилалиро назорат мекунанд. Давлатҳои узв ҳисоботи даврӣ ба Кумита пешниҳод мекунанд, ки сатҳи татбиқи ҳуқуқҳои кӯдакро нишон медиҳад ва Кумита ва дигар сохторҳо тавсияҳо медиҳанд, ки чӣ гуна сатҳи ҳифз ва рушди кӯдакро беҳтар кардан мумкин аст. Ин раванд шаффофиятро таъмин мекунад, назоратро мустаҳкам мекунад ва имконият медиҳад, ки давлатҳо чораҳои иловагӣ андешанд.

Ҳамин тавр, механизми ҳуқуқии байналмилалӣ барои ҳимояи ҳукуки кӯдак як системаи ҳамгиро ва зич аст, ки аз санадҳои ҳуқуқӣ, сохторҳои назоратӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ ва мониторинг иборат аст ва кафолат медиҳад, ки ҳукуки ҳаёт ва саломатии кӯдак на танҳо ба назар, балки дар амал татбиқ шавад ва давлатҳо вазифадори иҷрои уҳдадорихои худ бошанд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак» [10] ҳамчун пояи меъёрии ҳимояи ҳукуку манфиатҳои кӯдакон дар кишвар нақши калидӣ мебозад ва заминаи ҳуқуқии муносибатҳои марбут ба ҳаёт, саломатӣ, рушди ҷисмонӣ, равонӣ ва иҷтимоии кӯдакро муайян мекунад. Моддаи 2-и ин Қонун муқаррар менамояд, ки қонунгузориҳои миллий дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак бар асоси меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои байналмилалӣ ҳукуки инсон, аз ҷумла Конвенсияи ҳукуки кӯдак ва протоколҳои иловагӣ он асос ёфтааст. Ин муқаррарот нишон медиҳад, ки Тоҷикистон на танҳо меъёрҳои дохилро барои ҳимояи кӯдакон истифода мебарад, балки уҳдадорихои байналмилалӣ худро низ ба низоми ҳуқуқии миллий ворид карда, амалишавии онҳоро кафолат медиҳад.

Ин ҳамгироии меъёрҳои миллий ва байналмилалӣ ба он мусоидат менамояд, ки ҳимояи ҳукуки кӯдак дар кишвар ҳамчун як вазифаи давлатӣ, иҷтимоӣ ва инсондӯстона фаҳмида шуда, мақомотҳои давлатӣ, волидайн ва ҷомеа уҳдадоранд, ки ҳуқуқҳои ҳар як кӯдакро мувофиқи талаботи қонунҳои миллий ва стандартҳои ҷаҳонӣ таъмин намоянд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак» низ дар низоми ҳуқуқии миллий ҷойгоҳи муҳиме дорад, зеро он на танҳо мақоми падару модарро дар раванди таълим ва тарбияи кӯдак муайян мекунад, балки уҳдадорихои давлат ва ҷомеаро низ ба таври возеҳ мушаххас месозад. Ин қонун муносибати ҳамгироиро дар масъалаи таълиму тарбия пешбинӣ карда, таъкид менамояд, ки рушди пурраи зеҳнӣ, ахлоқӣ ва иҷтимоии кӯдак танҳо дар ҳолате таъмин мегардад, ки масъулияти волидайн, муассисаҳои таълимӣ ва сохторҳои давлатӣ ба таври муттаҳид амалӣ карда шавад.

Дар соли 2025 ба Қонун «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак» иловагҳои нав ворид гардиданд, ки ин раванди тақмили меъёрҳои ҳуқуқии соҳаи ҳифзи кӯдакони боз ҳам тақвият медиҳад. Ворид намудани ин тағйиротҳо нишон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба беҳсозии механизмҳои ҳимояи кӯдак, мутобиксозии қонунгузорӣ ба стандартҳои байналмилалӣ ва ҷавобгӯ сохтани меъёрҳои миллий ба тағйироти иҷтимоӣ ва талаботи замони муосир аҳамияти хос медиҳад. Ин раванд гувоҳӣ медиҳад, ки ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак ҳамчун яке аз афзалиятҳои сиёсати иҷтимоии кишвар ба таври пайваста дар ҳоли рушд ва тақмил мебошад.

Механизмҳои мониторинг ва ҳисоботдиҳӣ низ ниёз ба тақмили ҷиддӣ доранд. Тоҷикистон ҳамчун кишвари иштирокчии Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак вазифадор аст, ки ба Кумитаи ҳуқуқи кӯдаки СММ ҳисоботҳои даврӣ пешниҳод кунад. Барои иҷрои пурраи ин талабот зарур аст, ки низоми ҷамъовари маълумоти оморӣ тақмил дода шуда, мониторинги мунтазами иҷрои қонунгузорӣ ва барномаҳои давлатӣ ба роҳ монда шавад.

Бо дарназардошти ин таҷрибаҳо, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мегардад, ки сиёсати давлатӣ дар самти ҳифзи ҳаёт ва саломатии кӯдак боз ҳам густариш ёбад. Таҳияи “Стратегияи миллий оид ба ҳаёт ва саломатии кӯдак” метавонад яке аз қадамҳои калидӣ бошад, ки дар он нишондиҳандаҳои мақсаднок, механизмҳои мониторинг, арзёбӣ ва ҳисоботдиҳӣ ба таври возеҳ пешбинӣ шаванд. Ҳамкории васеъ бо ташкилотҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Фонди кӯдакони Созмони Милали Муттаҳид (UNICEF), Созмони Милали Муттаҳид ва дигар шарикони рушд, барои ҷалби маблағгузорӣ, таҷриба ва технологияҳои нав муҳим арзёбӣ мегардад.

Ҳамин тавр пас аз таҳлили пажӯҳиш метавон чунин хулосагирӣ намуд:

1. Мониторинги байналмилалӣ (барои намуна, Кумитаи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак) ва ҳамкориҳои техникӣ бо Фонди кӯдакони СММ (UNICEF), Идораи Комиссари Олии СММ оид ба ҳуқуқи инсон (ОНСНР) ва дигар ниҳодҳо ҳамчун унсури ҳатмии механизми ҳифзи ҳуқуқи кӯдак хизмат мекунад. Таҳлил нишон медиҳад, ки ин ҳамкорӣ дар Тоҷикистон ба таҳкими сиёсати давлатӣ, ислоҳоти ҳуқуқӣ ва татбиқи барномаҳои иҷтимоӣ мусоидат намудааст. Ин раванд боис мегардад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо стандартҳои байналмилалиро қабул кунад, балки амалӣ будани онҳоро тавассути тақмили хизматрасониҳо, коҳиши ғавти кӯдакон ва беҳтарсозии гигиена ва ғизо таъмин намояд.

2. Бо ворид гардидани тағйиротҳо ба Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак» дар соли 2025 равшан мегардад, ки Тоҷикистон сиёсати ҳифзи кӯдакро ҳамчун соҳаи динамикӣ ва дар ҳоли тағйирот қабул мекунад. Ин амал собит месозад, ки ислоҳи қонунгузорӣ дар кишвар ба ниёзҳои замони муосир, мушкилиҳои иҷтимоӣ ва тавсияҳои Кумитаи СММ мутобик қарда мешавад. Ин раванд нишон медиҳад, ки ҳифзи ҳуқуқи кӯдак дар кишвар дорои механизми ғавли ҳуқуқӣ ва институционалӣ буда, ба самти беҳсозии шароити зиндагӣ, коҳиши хавфҳои иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳи ҳифзи иҷтимоиву тиббии кӯдакон равона шудааст.

АДАБИЁТ:

1. [2. Four general principles of the UNCRC - United Nations Convention on the Rights of the Child \(UNCRC\): clarification of inherent obligations - gov.scot](#) (сомонаи кушода, санаи тафтиш: 21.10.2025)
2. [Article 6: The Rights to Life, Survival, and Development | SpringerLink](#) (сомонаи кушода, санаи тафтиш: 21.10.2025)

3. Convention on the Rights of the Child, 20 November 1989. Сомонаи кушод: ihl-databases.icrc.org+1, санаи тафтиш 11.11.2025
4. <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/540-IHL-86-EN.pdf?> (сомонаи кушода, санаи тафтиш: 08.11.2025)
5. Ziba Vaghri Article 6: The Rights to Life, Survival, and Development. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-84647-3_4? (сомонаи кушода, санаи тафтиш: 15.11.2025)
6. <https://www.coe.int/sr/web/compass/convention-on-the-rights-of-the-child?> (сомонаи кушода, санаи тафтиш: 09.11.2025)
7. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Women/WRGS/Health/GlobalStrategy.pdf> (сомонаи кушода, санаи тафтиш: 15.11.2025)
8. https://www.theglobaleconomy.com/Tajikistan/share_of_industry/?utm_source (Сомонаи кушода, санаи санчиш 24.11.2025).
9. [The principle of life, survival and development - Humanium](#) (сомонаи кушода, санаи тафтиш: 21.11.2025)
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдак» аз 18 мартӣ соли 2015. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2015, №3

Фишурда

Дар мақола масъалаҳои ҳифзи ҳуқуқи кӯдак ба ҳаёт ва саломатӣ дар заминаи меъёрҳои байналмилалӣ ва қонунгузории миллий мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Нақши Конвенсияи СММ оид ба ҳуқуқи кӯдак, механизмҳои мониторинг ва ҳамкориҳои байналмилалӣ дар татбиқи ин ҳуқуқҳо баррасӣ гардидааст. Ҳамчунин, таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ҳамгироии стандартҳои байналмилалӣ ба низоми ҳуқуқи миллий ва тақмили қонунгузорӣ таҳлил шудааст. Дар натиҷа зарурати таҳияи стратегияҳои миллий ва таҳкими механизмҳои мониторинг барои беҳтар намудани ҳифзи ҳуқуқи кӯдак асоснок карда мешавад.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи кӯдак, ҳуқуқ ба ҳаёт, саломатии кӯдак, Конвенсияи СММ, механизмҳои ҳуқуқӣ, мониторинг, қонунгузории миллий, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳифзи иҷтимоӣ, сиёсати давлатӣ

Аннотация

В статье анализируются вопросы защиты права ребенка на жизнь и здоровье в контексте международных норм и национального законодательства. Рассматривается роль Конвенции ООН о правах ребенка, механизмов мониторинга и международного сотрудничества в обеспечении данных прав. Особое внимание уделено опыту Республики Таджикистан по интеграции международных стандартов в национальную правовую систему и совершенствованию законодательства. Обосновывается необходимость разработки национальных стратегий и укрепления механизмов мониторинга.

Ключевые слова: права ребенка, право на жизнь, здоровье ребенка, Конвенция ООН, правовые механизмы, мониторинг, национальное законодательство, Республика Таджикистан, социальная защита, государственная политика.

Abstract

The article examines the protection of the child's right to life and health within the framework of international legal standards and national legislation. It highlights the role of the UN Convention on the Rights of the Child, monitoring mechanisms, and international cooperation in ensuring these rights. Particular attention is paid to the experience of the Republic of Tajikistan in integrating international standards into the national legal system and improving legislation. The study substantiates the need for developing national strategies and strengthening monitoring mechanisms.

Keywords: children's rights, right to life, child health, UN Convention, legal mechanisms, monitoring, national legislation, Republic of Tajikistan, social protection, public policy

Маълумот дар бораи муаллиф: Халифаева фарзона идибоевна Ассистентии кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷии Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТи ДБССТдонишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи тоҷикистон. Тел.: (+992) 904408898.

Информация об авторе: Халифаева фарзона идибоевна Ассистент кафедры «финансы, таможенного дела, право и иностранных языков» дангаринского международного института международного университета туризма и предпринимательства таджикистана. Тел.: (+992) 904408898.

Information about the author: Khalifaeva farzona idiboevna Assistant department of finance, customs, law and foreign languages of the danghara international institute of the international university of tourism and entrepreneurship of tajikistan. Tel.: (+992) 904408898.

АСОСҲОИ НАЗАРЯВӢ ВА ЗАМИНАҲОИ АСОСИИ БАВУҶУДОИИ МОҶАРОҲОИИ СИЁСӢ

Амирализод М.Б.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғараи ДБССТ

Моҷарои сиёсӣ таърихи тӯлонӣ доранд, онҳо дар самтҳои мухталиф тамоми таърихи башарро ҳамроҳӣ намудаанд. Низоъи байни одамон, умумиятҳои мухталифи иҷтимоӣ ва ё воҳидҳои сиёсӣ маъмури аз боиси ҳудуд, манбаъҳои моддӣ, захираҳои табиӣ, муқовиматҳои идеологӣ, этникӣ, фарҳангӣ, динӣ ва ғайра ба амал меоянд. Моҷароҳо дар инкишофи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба дараҷае рух додаанд, ки ба андозае моҳияти ҷомеаро инъикос намудаанд аз ин хотир, ҳақ бар ҷониби муҳақиқи немис К. Фон Клаузевиц аст, ки таърихи оламро «таърихи ҷангҳо» номидааст.[1, с 24]

Таърих гувоҳ аст, ки моҷароҳои сиёсӣ бе таъсир намегузаранд онҳо қаҳти, шуриши зиёд ва харобкориҳои зиёдро меоранд. Нерӯҳои зехнӣ ва созмонҳои байналмилалӣ аз тамоми имкониятҳо истифода намуда мекушанд, ки моҷароҳо ва махсусан шакли канораи он ҷанг рух надихад. Мутаассифона, на ҳама вақт ба нерӯҳои солиму сулҳҳои ҷаҳон муяссар мегардад, ки пеши ин ҳодисаи машҳур гирифта шавад. Мувофиқи маълумоти Созмони Миллалӣ Муттаҳид аз соли 1945 то соли 1992 зиёда аз 100 моҷароӣ асосӣ ба амал омадааст, ки ҳаёти зиёда аз 20 млн. нафар одамонро рабуданд. Ё ин ки аз соли 1945 то соли 1985 дар олам фақат 26 рӯз ҳаёти осоишта ҳукмфармо буду халос. Ҳоло низ дар тамоми минтақаҳои олам моҷароҳои нав ба нав пайдо шуда истодаанд.

Дар дарки моҷароҳои сиёсӣ масъалаи фаҳми амиқтари мафҳум ва моҳияти раванду ҳодисаҳо нақши муҳим доранд. Аммо барои он имконият ва қобилият вақт ва шароити мусоид зарур аст.

Барои ифодаи ҳолати инкишофи номутаносиб ва пуриштилофи ҷомеа мафҳумҳои зиёде, аз ҷумла: зиддият, муҳолифат, муқовимат, низоъ, моҷаро ва ғайра истифода мегарданд. Дар мади аввал чунин менамояд, ки ин силсила мафҳумҳо як маъниро ифода менамоянд. Аммо чунин ҳолат фақат зоҳирӣ асту бас. Дар воқеъ бошад ҳар яки он маънии хос ва давраи мӯйяни инкишофи ҷомеаро фаро мегиранд. Моҳият он аст ки, ҳодиса чӣ гуна аст? Он аз чӣ ва аз кучо сар мезанад, кадом давраро мегузарад, ба кучо мерасад ва чи натиҷа ба бор меорад? Фақат мазмуни ҳодиса метавонад барои ифодаи мафҳуми он кӯмак намояд. Моҷарои сиёсиро ба ҷуз аз ибораи мазкур ба таври дигар ифода намудан мумкин аст? Не, зеро мафҳумҳо маъниҳои хосаро ифода менамоянд. Масалан «муҳолифат» маънои моҷароро надорад. Чунки моҷаро аз унсурҳои гуногуне таркиб меёбад. Зиддият ё муҳолифат оғози моҷаро аст, вале мазмуни онро дар ҳеҷ сурат муайян карда наметавонанд. Муқовимати нерӯҳои сиёсӣ заруранд, яъне ҳолате лозим аст, ки баробарии қувваҳо, истодагарӣ карда тавонистани онҳоро ифода менамояд. Нерӯҳои сиёсӣ дарк менамоянд, ки қодиранд манфиатҳои хешро ҳимоя кунанд. Дар ҳолатҳои мушаххас чунин муқовимат, ҳатто ба моҷарои мусаллаҳона-ҷанг оварда мерасонад.

Дар ҳалли мочароҳои сиёсӣ ба сифати тарафи сеюм нақши давлатҳо меафзояд. Инчунин барои ҳалли мочаро ташкилотҳо ва созмонҳои бонуфузи байналхалқӣ ё минтақавӣ метавонанд нақши тарафи сеюмро иҷро намоянд.

Мафҳуми «тарафи сеюм» хеле васеъ буда, мавриди истифодаи умум қарор дорад. Дар бисёр ҳолатҳо мафҳуми ибораҳои «миёнарав», «назоратчии раванди музокирот», «арбитр» ва ғайраҳо ба мафҳуми «тарафи сеюм» ҳаммаъно дониста мешаванд. Аммо мафҳуми «тарафи сеюм» дар ин силсила васеътарин мебошад. Шахсе, ки мақоми «миёнарав» ё «назоратчӣ»-ро надошта бошад ҳам ба сифати тарафи сеюм дониста мешавад. Яъне агар суҳан аз боби даҳолат намудан ба мочаро бо мақсади ба тартиб андозӣ ва ҳалли он равад он гоҳ истифодаи мафҳуми «тарафи сеюм» дуруст аст, фақат бо мақсади танзим ва ҳалли мочаро тарафи сеюм фаъолият менамоянд.

Дар рушду инкишофи ҷаҳони муосир тағйиротҳои гуногун хеле амиқ ба назар мерасанд ва онҳо таҳлили маҷмӯи ҳамаи омилҳои ба раванди таърихӣ таъсирбахшро талаб менамоянд. Асри сипаришуда ҳам дар раванди тағйиротҳои кулӣ ба инсоният натавон ба дастовардҳои бузургӣ илмӣ-техники, ғанӣ гардонидани осори маданӣ ва дигар қомеъҳои бузург дод, инчунин дар доираи дигаргунии ҷидии харобиовар, ҷангҳо бадбинҳои наҷодӣ, динӣ, терроризми байналхалқӣ ва дигаргуниҳои ислоҳнашавандаи арзишҳои умумиинсониро низ ба вуҷуд овард. [1, с 28]

Президенти кишваромон Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба ин қайд менамояд, ки «оташи ҷангҳои хурду бузург лаҳзае ҳомӯш нагаштааст. Сару садоҳои пуриштироб аз расонаҳои хабарии олам қариб ҳар рӯз ба гӯш мерасад ва сайёраи замин аз таркиши бомбару снарядҳои реактивӣ қариб ҳар соат меларзад. Қисми сабзи замин оғуштаи хун мегардад, даҳҳо шахрҳои обод харобу валангор гардида, садҳо ҳазор одамони бегуноҳ қурбони ҷанги беаҳам менамоянд. Бо шикастани империяи абарқудрати Иттиҳоди Шуравӣ тақсимбандии геополитикии ҷаҳон дар интиҳои асри XX ва оғози асри XXI ҷараёни тоза мегирад. Марзбандҳои минтақавӣ, мазҳабӣ ва иқтисодӣ сиёсӣ вусъат мепазирад. Талошҳои ошқору ниҳони баҳрӣ ба даст овардани бозорҳои ҷаҳонӣ, захираҳои ашёи хом, манбаъҳои сӯзишворӣ ва боигариҳои табиӣ боло мегирад ва дар ҳамин замина гоҳ дар машриқу гоҳ дар мағриб ҷангу низоъҳои қавмию мазҳабӣ доман меафрозад». Чунин тафовути ҷиддиро дар натиҷаҳои раванди гӯё ягона аз ҷониби тамаддуни умумибашарӣ чӣ тавр бояд шарҳ дод?

Ҳангоми мочарои мусаллаҳона руҳияи психологӣ ва идеологии ҷонибҳо нақши зарурӣ доранд. Мақсад, моҳият ва хусусиятҳои мочаро бояд ба кулли иштирокчиёни он маълум бошад ва нерӯҳо донанд, ки баҳри чӣ меҷанганд. Аз ин хотир масъала ранги дигар мегирад. Вақте ки иштирокчиён, махсусан иштирокчиёни қатории мочароро ба моҳияти муқовимат сарфаҳм нафафтаанд, муносибатҳои мочарогарой дар сатҳи паст ё ноаёнӣ ба амал меоянд. Ба авзои психологӣ ва идеологии мочарогароён шароити амалиёти ҷангӣ, ҳолати нерӯҳо дар ҷабҳа, сатҳи зиндагии аҳоли ва тағйироти он кайфияти ҳуди иштирокчиёни мочаро ва ғайраҳо таъсир мебахшанд. [2, с 258-259]

Мочарохоро дар дохили сиёсат ва доираҳои дигари системаи ҷамъиятӣ онҳо бо зиддиятҳои иқтисодӣ не, балки қолизияҳои зидди иҷтимоӣ муайян кард. Агар ҳама мочароҳо ба иқтисодиёт вобаста мебуд, он гоҳ масъалаҳои сиёсии азиятдиҳандаи ҷомеа худ ба худ, рӯи дараҷаи пешравии иқтисодиёт ҳал мегардиданд.

Дер ё зуд ҳама гуна мочароҳои сиёсӣ ҳалли худро меёбанд. Ҳалли мочароҳо тавассути воситаҳои гуногун воқеи мегардад дар ҳалли мочароҳо ё ба низом омадани онҳо нақши шартномаҳо хеле қалон аст. То ба ҳоло дар мочарошиносӣ се навъи бастанӣ шартнома дида мешавад:

1. Шартнома дар бораи қатъ гардидани мочаро.
2. Шартнома дар бораи танзими мочаро.
3. Шартнома дар бораи ҳалли мочаро.

Шартнома дар бораи қатъ гардонидани мочаро он маъноро дорад, ки дар муддати муайян задухӯрдҳои мусаллаҳона қатъ карда мешаванд. Яъне, то ба вуҷуд омадани

шартномаи мазкур тарафҳо дар ҳолати муқовимати мусаллаҳона қарор доранд. Аслан, шартнома дар бораи қатъ гардонидани мочаро зиддиятҳоеро, ки асоси мочароро ташкил медиҳанд, дарбар намегирад ва мақсади ҳалли онҳоро низ надорад. Он баҳри дар муддати муайян қатъ намудани зӯрварӣ ба амал омадааст.

Шартнома дар бораи қатъ гардонидани ҷанг дар ду ҳолат баста мешавад. Аввало, тарафҳои муқовиматкунанда ба уমেде, ки барои ба низом овардан ва ҳалли мочаро фурсат пайдо намоянд, ҷангро қатъ мегардонанд ва дар бораи он шартнома мебаранд. Баъдан, тарафҳои мочарогарро тарафи сеюм маҷбур менамояд, ки шартномаи қатъ гаштани ҷангро имзо гузоранд. Дар ҳолати розӣ нагаштани тарафҳои мочарогар ба иқдоми тарафи сеюм ҳолати ба муқобили онҳо аз ҷониби тарафи сеюм андешидани чораҳо, ҳатто шаклҳои гуногуни мучозот ба амал меояд. Аз ҷумла, муҳосираи иқтисодӣ ва бомбардон намудани мавқеи ҷангии тарафи мочарочӯи саркаш ва ғ.

Муваффақ гаштан ба бастанӣ шартномаҳо дар заминаи қабули се навъи қарорҳо ба амал меояд: пайдо намудани қарори принсипан наф; қарори мобайни; қарори асиметрӣ.

Хусусияти ҳоси қарори принсипан наф аст, ки зиддиятҳоеро нобуд мегардонад. Ба ҳам алоқамандии тарафҳо дар сатҳи тамоман дигар ба амал меоянд. Қарори принсипан наф, асосан бо ду тарз дарёфт мегардад: а) дар асоси таҳлили ҳамҷонибаи таносуби манфиатҳои тарафӣ ; б) дар натиҷаи тағйири манфиатҳо ё баҳогузори ба ҷунин манфиатҳо. Масалан, дар натиҷаи тағйири рӯзориҳои арзишӣ. Қисмати дуҷуми шартномаҳо ба қабули қарорҳои компромисӣ ё қарорҳои мувозинатӣ асос меёбанд. Қарори мобайнӣ муваффақ гаштан ба ризоияти дохилии ҷазои музокиротро дар назар дорад. Дарёфти қарори мобайнӣ ба номи олими италиявӣ В. Парето алоқаманд аст. принсипи мазкурро соли 1904 баён намуда буд. [3, 388-389]

Дар таърихи тамаддун «қарори мобайнӣ» ҳар хел баҳогузори меёбад. Он воқеа ба сатҳи инкишофи арзишҳои анъанавӣ, ахлоқӣ ва нумӯи сатҳи ақлоният ва шуури сиёсии одамон ва инҷунин таъсири муҳити иҷтимоӣ ба рафтор кирдор ва гуфтори одамон мебошад.

Дар олами муосир мочароҳои сиёсӣ сифатан наф гаштаанд ва ба омилҳои асосии бенизомӣ табдил ёфтаанд. Аз хотире, ки омилҳои батартибандозӣ ва ҳалли онҳо ҷандон маълум нестанд, метавонанд минтақаҳои гуногун ва одамони зиёдро ба худ кашанд. Мочароҳо на танҳо ба кишварҳои мочарочӯё ба субъектҳои бевоситаю пайвастаи мочароҳо, балки баминтақаҳо ва кишварҳои мухталифе, ки ба онҳо ҳеҷгуна робита надоранд, зиён меоранд. Махсусан, таъсиррасонии мочароҳои сиёсӣ дар ҳолате муассир мегарданд, ки онҳоро таҳдидҳои дигар, аз ҷумла фоҷиаҳои экологӣ ҳамраҳӣ намоянд. Ҳамзамон дар минтақаҳои гуногуни олам ва кишварҳои мочароҳои сиёсӣ ва бархӯрди қувваҳои ҳарбӣ идома меёбанд. Муқовиматҳо дар Ҳиндустон, Ҳаба- шистон, Судон, Шри-Ланка, Луанда, кишварҳои Шарқи Наздик ва ғайраҳо давом доранд. Дар ин айём дар кишварҳои Ғарб низ бархӯрди нерӯҳои мухталиф ба амал меоянд. Дар Британияи Кабир масъалаи Ирландияи Шимолӣ ҳолати мураккаб ва мочарогарии зиёдро соҳиб аст. Ирландияи Шимолӣ аз 6 графигарӣ иборат гардидааст. Олстер марказӣ маъмурии Белфаст мебошад. Он мувофиқи шартномаи англо-ирландии соли 1921 ба таври зӯрӣ ба ҳайати Британия ҳамроҳ карда шудааст. Ҳамчун мустамлика то соли 1972 амал менамуд. Ҳамонсол ба таҳти идоракунии Британия ворид гардидааст. Масъалаи асосии мочаро ҳосияти мазҳабӣ дорад ва зиддиятҳои байни католикҳо ва протестантҳо ба ҳисоб меравад.

Дар Испания масъалаи баскҳо, дар Франция масъалаи бретонҳо ва корсиканҳо, дар Канада масъалаи музофоти Квебек то имрӯз ҳалли худро наёфтаанд.

Баъди таназули сохтори сиёсии Иттиҳоди Шӯравӣ аввалин шуда, мочарои сиёсӣ дар шакли муқовимат ё бархӯрди нерӯҳо дар Алма-ато ба вуқӯъомад. Сипас, пайиҳам дар аксари кулли ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ мочароҳои сиёсӣ ташаккул ёфтанд. Шакли дағалу барҷастаи онҳо дар Чеченистон (Ичкерия) ва Тоҷикистон ба амал омад. Дар Чеченистон дар шакли ҷанги озодихоҳии миллӣ ва дар Тоҷикистон дар шакли ҷанги шаҳрвандӣ мочароҳои сиёсӣ ҳазорҳо одамонро қурбон намуданд. [4, с 179]

Ҳамин тавр, зиддиятҳо ба муқовимати сиёсӣ табдил ёфтанд. Моҳи декабри соли 1994 ба Чеченистон Нерӯҳои Мусаллаҳи ҳокимияти марказӣ ворид гардиданд. Ҷанг оғоз гардид. То соли 1997 нерӯҳои мусаллаҳи марказ дар Чеченистон мечангиданд. Онҳо чандон муваффақияти назаррас пайдо накарданд. Сипас, байни Ҳукумати Федератсияи Русия ва намоёндагони Ҳукумати Чеченистон Шартномаи Хасавюрт ба имзо расид, ки мувофиқи он Нерӯҳои Мусаллаҳи ҳокимияти марказӣ ҳоки Чеченистонро тарк намуданд. Даври аввали юриш ба Чеченистон бебарор анҷом ёфт. Богузашти айём, соли 2005 дар Паёми Президент ба Маҷлиси Федералӣ В.Путин шартномаи мазкурро шикасти бечунучаро (капитулятсия)-и Нерӯҳои Мусаллаҳи ҳокимияти марказӣ маънидод намуд.

Дар Молдавия низ манбаи пурзӯри мочарогарой ташакку лёфт. Ҳаракатҳои сепаратиста ташаккул ва инкишоф ёфтанд. Яке аз манбаҳои асосии он Приднестровия мебошад, ки то ҳоло масъала аз танзим куллан дур мондааст. Ҳаракати сепаратистии Приднестровия аз соли 1990 оғоз гардида, ҷавобе буд ба ғайриқонунии умумиятҳои иҷтимоӣ сиёсӣ, ки масъалаи бо Руминия наздик шудан ва бо он пайвастанро ба миён гузошта буданд. Ба ғайр аз Приднестровия манбаи дигари муқовимати сиёсӣ дар ин минтақа таъсиси Ҷумҳурии Гагауз (1995) ба шумор меравад. Онҳо худро автономия эълон дошта, губернаторро интихоб намуданд. Гагаузҳо, асосан турканд ва бо забони русӣ дар муошират қарор доранд.

Манбаҳои муқовимат дар Қрим, Қарабоғи Кӯҳӣ (эълони истиқлолият-декабри соли 1991) пайдо гардиданд. Аммо масъалаи Қарабоғи Кӯҳӣ мураккабтар ва муқовиматомезтар мансуб меёбад. Он то ҳоло ҳалли худро наёфтааст ва дар фазои баъдишӯравӣ аҳамияти хосаро пайдо намудааст. Масъалаи Қарабоғи Кӯҳӣ ҳанӯз аз солҳои 1960-ум аз худ дарак дода буд. Дар замони роҳбарии Н.С.Хурушев борҳо арманиҳои Қарабоғ ба Москва муроҷиат намуда, хоҳиши ҳалли масъаларо ба миён мегузоштанд. Соли 1963 онҳо изҳороте интишор намуда, талабҳои хешро ошкоро ва мушаххасан пешниҳод намуданд. Онҳо аз сиёсати дискриминатсионии Ҳукумати Озарбойҷон шиква менамуданд. Талаб доштанд, ки Қарабоғи Кӯҳиро ё ба Арманистон бепайванданд ва ё онро аз зери асорати Озарбойҷон раҳо гардонанд. Аммо роҳбарияти шӯравӣ қўшиши ҳалли масъаларо ба миён намегузошт. Аз ин ҷост, ки муқовиматҳои сиёсӣ ба ҷанги байни арманиҳо ва озарбойҷониҳо оварда расонид. [4, с 181]

Аз соли 1992 то ин ҷониб қўшишҳо барои ҳалли сиёсии мочарои Қарабоғи Кӯҳӣ ба амал бароварда мешаванд. Бахусус, ғайриқонунии гурӯҳи Мински САҶА дар ҳаёти 12 давлат ғайриқонуни аст. Моҳи майи соли 1994 бо даҳлати бевоситаи Русия дар минтақаи мочаро оташбас эълон гардид. Борҳо гурӯҳи Мински САҶА тарҳи сулҳро пешниҳод намудааст. Аммо онро ҷонибҳои мочарогар бо сабаб ва баҳонаҳои гуногун эътироф намекарданд. Соли 1999 гурӯҳи Мински САҶА муколамаи бевоситаи Ереван ва Бокуро ташкил намуд. Соли 2000 дар ҷамъомади «Сегонаи

Қарабоғ» намоёндагони Русия изҳор доштанд, ки бояд роҳи ҳалли мочароро ҳуди озарбойҷонҳо ва арманиҳо пайдо намоянд. Дар чунин ҳолат тарафи Русия метавонад ҳамчун қавил баромад наояд. Масъалаи мазкур то ҳоло қушода мондааст. Вале, аз охири соли 2008 қўшишҳо барои ҳалли босуботи масъала эҳё гардиданд.

Раванди ҳалли мочарои мазкур аз аввал хосияти сарбаста пайдо намуда буд, Ба таври қиддӣ имконияти ҳалли озоиштаи мочарои байни Гурҷистон ва Абхазистон 14 майи соли 1994 ба миён омад. Дар ин рӯз бо миёнаравии Русия Аҳдномаи асоси дар бораи оташбас ва аз ҳам ҷудо намудани қувваҳо дар минтақаи мочаро ба тасвир расид. Мувофиқи санади мазкур ва санадҳои дигари ба мувофиқа расида дар Абхазистон Нерӯҳои дастаҷамъии нигоҳдори сулҳ ҷой гирифтанд. Шӯрои Амнияти СММ низ Миссияи назоратчиёро дар Гурҷистон таъсис дод.

Шиддати вазъияти мочарогарой баъди мулоқотҳои ҷонибҳои Гурҷистон ва Абхазистон дар Афина (октябри 1998), Стамбул (июни 1999) ва Ялта (марти 2001) хеле паст гардид. Аммо он то ба охир нарасид. Баъди ҳуҷуми нерӯҳои Мусаллаҳи Гурҷистон ба Осетияи Ҷанубӣ мочаро боз аланга гирифт. Истиқлолияти Абхазистон масъалаи рӯз гардид.

Хулоса, маълум мешавад, ки дар асри XX чунин системаи ягонаи фаҳмиш, тамаддуни муттаҳидгари мақсад ва арзишҳои ягона мавҷуд набуд. Инчунин барои созмон додани он шароит ҳанӯз ҷӯхта нарасида буд. Қувваҳои марказгурези характери ҷудоигарои дошта бошанд дар нерӯҳои марказ шитобу муттаҳидгар бартари доштанд. Аз ин ҷиҳат, дар ин моҳият ва гуногуншавии низоҳҳои сиёсӣ аз ҷумла мочарои Тоҷикистон бо паҳлӯҳои мухталифаш баррасӣ мешавад. Қисми зиёди мочарогарон дарк намуданд, ки ҷанги шаҳрвандӣ ғолиб надорад. Оқибати он гузаштнамой ва ризояту ошӣ аст. Вагарна, идомаи он боиси ҳалокати зиёди одамон, рӯ ба ғурбат овардани онҳо, мушкилию мусбати зиёд мегардад. Ҳатто, мавҷудияти кишварро, ҳамчун субъекти муносибатҳои байналхалқӣ зери хатар мегузорад. Дар ҳақиқат идомаи ҷанг ва муқовимати нерӯҳои мухталиф боиси аз байн рафтани Тоҷикистони мустақилу соҳибистиклолро дошт.

Рӯйхати адабиёт:

1. Зокиров Г. Н. Мочарошиносӣ. Душанбе. 2002. -204 с
2. Маҳмадов А.Н.Сиёсатшиносӣ. Душанбе: Ирфон, 2010.С. 288
3. Зокиров Г. Н. Сиёсатшиносӣ. Душанбе: Эр-граф, 2010. С. 520
4. Зокиров Г. Н. Геополитика. Душанбе, Эҷод . 2009. С. 324.
5. Неру Дж. Взгляд на всемирную историю.М., Прогрес. 1989.С. 356
6. Волков Ф. Д. Тайное становится явным: Деятельность дипломатии и разведки западных держав в годы второй мировой войны.М., Политиздат 1989.С. 367.
7. ru.wikipedia.org/wiki/Гражданская_война#cite_note-fearon-1

Аннотатсия

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи асосҳои назариявӣ ва заминаҳои асосии ба вучудоии мочароҳои сиёсӣ бахшида шудааст. Дар доираи таҳқиқот моҳияти мафҳуми «мочарои сиёсӣ», марҳилаҳои ташаккул ва рушди он, инчунин омилҳои асосии ба вучуд омадани мочароҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Муаллиф нишон медиҳад, ки мочароҳои сиёсӣ дар натиҷаи зиддиятҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, идеологӣ, этникӣ ва фарҳангӣ ба миён меоянд. Ҳамзамон, нақши муҳими «тарафи сеюм» дар раванди танзим ва ҳалли мочароҳо, шаклҳои асосии шартномаҳо ва роҳҳои ба даст овардани сулҳу субот таҳлил карда мешаванд. Дар асоси таҷрибаи байналмилалӣ хусусиятҳои мочароҳои сиёсӣ дар ҷаҳони муосир муайян гардида, таъсири онҳо ба суботи минтақавӣ ва ҷаҳонӣ арзёбӣ мегардад. Хулоса бар он аст, ки ҳалли самараноки мочароҳои сиёсӣ танҳо дар асоси музокирот, ҳамкорӣ ва ба назар гирифтани манфиатҳои тарафҳо имконпазир мебошад.

Калимаҳои калидӣ: мочарои сиёсӣ, низоъ, зиддият, муқовимат, тарафи сеюм, танзими мочаро, сулҳ, муносибатҳои байналмилалӣ.

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию теоретических основ и ключевых предпосылок возникновения политических конфликтов. В работе рассматриваются сущность понятия «политический конфликт», этапы его формирования и развития, а также основные причины его возникновения. Отмечается, что политические конфликты возникают вследствие социальных, экономических, идеологических, этнических и культурных противоречий. Особое внимание уделяется роли «третьей стороны» в процессе урегулирования конфликтов, видам соглашений и механизмам достижения мира и стабильности. На основе международного опыта анализируются особенности современных политических конфликтов и их влияние на региональную и глобальную безопасность. Делается вывод о том, что эффективное разрешение конфликтов возможно только на основе переговоров, сотрудничества и учета интересов всех сторон.

Ключевые слова: политический конфликт, противоречие, конфликтология, сопротивление, третья сторона, урегулирование конфликта, мир, международные отношения.

Abstract

This article examines the theoretical foundations and key preconditions for the emergence of political conflicts. It analyzes the essence of the concept of “political conflict,” its stages of formation and development, as well as the main causes of its occurrence. The study highlights that political conflicts arise from social, economic, ideological, ethnic, and cultural contradictions. Special attention is paid to the role of the “third party” in conflict resolution, types of agreements, and mechanisms for achieving peace and stability. Based on international experience, the features of modern political conflicts and their impact on regional and global stability are explored. The conclusion emphasizes that effective conflict resolution is possible only through negotiations, cooperation, and consideration of the interests of all parties.

Keywords: political conflict, contradiction, conflict studies, resistance, third party, conflict resolution, peace, international relations.

Маълумот дар бораи муаллиф: Амирализод Мирзошарифи Баҳромӣ – ассистенти кафедраи молия, ҳуқуқ, ғумрук ва забонҳои хориҷии, Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТи ДБССТДонишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон.

Информация об авторе: Амирализод Мирзошарифи Баҳромӣ — ассистент кафедри финансов, права, таможенного дела и иностранных языков Международного института Дангара Таджикского международного университета туризма и предпринимательства.

Information about the author: Amiralizod Mirzosharifi Bahromi — assistant of the Department of Finance, Law, Customs Affairs, and Foreign Languages at the Dangara International Institute of the Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship.

МОҶАРОҲОИ МИЛЛӢ ВА МИНТАҚАВӢ: ШАРОИТ МАКОНИ ЗОҲИРШАВӢ ОН

Амирализод М.Б.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Дар тӯли таърихи инсоният моҷароҳои хеле зиёд рух додаанд, ки ҷони чандин одамонро аз сар бурдаанд. То чанд манфиатҳои миллӣ зиёд шаванд, ҳамон қадар суръати муҳолифатҳо меафзоянд. Моҷароҳо ва ҷангҳо, ки то охири асри XX рух медоданд аксарашон ҷангҳои мусалаҳона буданд ва дар бештари ҳолатҳо онҳо муришҳои хеле зиёдро аз ҷониби рақибон ба миён меоварданд.

Мо дар боло қайд карда будем, ки ҳам моҷароҳо ва ҳам ҷангҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: локалӣ ва глобалӣ. Дар зерқисми мазкур мо бештар таъия ба равандҳо ва амалиётҳои моҷаро менамоем. Инчунин, омилҳои асосии ба миён омадани онҳоро дар асоси нишондодҳои омӯрӣ муқоиса ва таҳлил менамоем.

Агар, то асри XIX бештари ҷангҳо хусусияти ҳарчи бештар баланд бар доштани мақом буд ва ба назар мерасид, дар шароити баъди асри XX бештари моҷаро ва ҷангҳо хусусияти иқтисодӣ ва баланд бардоштани ҳам манфиатҳои миллӣ ва ҳам баланд бардоштани мақоми давлатиро гирифтанд. Инчунин, аксари моҷароҳои байналхалқӣ дар шакли нав яъне, шикаст намудан аз дохили давлат ба назар мерасанд, чунин моҷароҳо дар асрҳои миёна низ дар амалияи ҷамъиятӣ бештар рух медоданд. Мисол, аз соли 1480 то 1941 дар рӯи Олам зиёда аз 278 ҷангҳои гуногун рух додаанд, ки аз ин нишондод 78 ё 28%-и онҳо ҷангҳои шарҳвандӣ будаанд.[1, С 431] Аллақай ин нишондод сол то сол зиёдтар шуда, аз соли 1816 то 1997 ба 213 ҷанги шарҳвандӣ расид ки, аз ин нишондод 104-тои он аз соли 1944 то 1997 рух додаанд.[2, С 3] Яъне, таҳлилҳои омӯрӣ нишон медиҳанд, ки бештари моҷароҳо аз дохили давлат сар мезананд.

Инчунин диғар нишондодҳои моҷароҳои шарҳвандӣ ба назар мерасанд, мувофиқи таҳлилҳои Лесенко В.Н. соли 1990 дар фазои Шуравӣ тақрибан 170 моҷароҳо дар 30 минтақа рух додааст.[3, С 139]

Мувофиқи таҳлили Солленберг Валленстин П. аз 94 моҷароҳо, ки дар солҳои 1989-1994 рух додаанд танҳо метавон 4-тои он хусусияти байнидавлатӣ дошта диғарашон ҷангҳои шарҳвандӣ буданд.

Дар охирҳои асри XX ва аввалҳои асри XXI моҷароҳо тамоман шаклашонро иваз намуда, дар шаклҳои нав, ки методҳои он низ дигаргун шудаанд ба назар мерасанд. Сабаб он аст, ки режимҳо самти сиёсияшонро дигар намудаанд. Олам ба монанди то солҳои 1990-ум дар ду блок ҷаъолият намуда аз чанд марказ «идора» мешавад. Ба моҷароҳои локалӣ инчунин моҷароҳои байнидавлатие дохил мешаванд, ки давлатҳои моҷарогар дар як минтақа қарор дошта бо сабабҳои гуногун байни ҳамдигар мечанганд. Мисол, моҷарои Эрон ва Ироқ, моҷароҳои Фаластин ва Изроил, моҷарои 8 рӯзаи байни Гурҷистон ва Русия (соли 2008) ва ғайраҳо.,[4, С 11]

Дар адабиётҳои моҷарошиносӣ якҷанд шаклҳои моҷарои локалӣ ба назар мерасанд, ки яке аз шакли муосири он «моҷароҳои информатсионӣ» мебошад. Моҷарои информатсионӣ дар замони муосир яке аз воситаҳои муҳими заифгардонидани рақиб мебошад. Моҷарои мазкур бо воситаҳои амалиёти ҳарбӣ рақибро несту нобуд намудан, чунин воситаҳо алақай мақомашонро гум намудаанд. Азбаски ҳаҷони муосир бо рангҳои техникаву технология дида мешаванд, воситаи асосии ба миён овардани ҷангҳои информатсионӣ ва ё дар баъзе адабиётҳои моҷароҳои психологӣ ба назар мерасанд, он ба як навъ методи ҳарбӣ мағлуб гардонидани рақиб ва ё умуман давлати дигар табдил ёфтааст.

Моҷарои информатсионӣ аслан тамоми ҷабҳаҳои моҷароҳоро дар бар мегирад. Он ҳам дар моҷароҳои глобалӣ ва ҳам дар моҷарои локалӣ ба назар мерасад. Бо воситаҳои гуногуни паҳши информатсия дар ВАО давлатҳои рақиб ҳамдигарро аз дохили давлат зарба зада кӯшиш менамоянд, ки ҳарчи зудтар рақиб хешро заиф гардонанд. Инчунин, моҷарои информатсионӣ на танҳо ҳангоми моҷароҳои мусалаҳона ба назар мерасанд, балки дар даврҳои озоишта рух медиҳанд, ки як давлат меҳодад арзишҳои миллии давлатиро ба дигар миллатҳо бор намояд. Чунин стратегия бештар аз ҷониби субъектони ИМА дида мешавад, ки онҳо бо воситаҳои филмҳо, ахборҳо, наворҳои таҳлилӣ ва ҳуҷатӣ ва ғайраҳо ҳарчи зудтар арзишҳои миллиашонро универсалӣ намуда истодаанд. Мисол, моҷароҳое, ки бо номи «Баҳори Араб» аз 18-уми декабри соли 2010 то ҳол идома дода истодааст.

Моҷароҳои глобалӣ бештар дар асри XX ба вуқӯъ омадаанд. Бештари моҷароҳои байналхалқӣ хусусияти омехта доштанд. Яъне, омехтагии онҳо бештар дар хусусиятҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ, гегомонӣ ва ғайраҳоро ба назар мерасид. Моҷарои глобалӣ чунин шакли моҷароеро меноманд, ки он аз моҷарои хурд оғоз ёфта то ба амалиёти ҷангӣ табдил меёбад. Ҳам Ҷанги якум ва ҳам Ҷанги дуҷуми Ҷаҳон исботи гуфтаҳои болост.

Инак, сабабҳо ва оқибатҳои моҷароҳо дар ҷӣ зоҳир ва амалӣ мегарданд, дида мебароем.

Барҷастатарин моҷарое, ки оқибаташ ба ҷанг табдил ёфт, ин ҷанги якуми ҷаҳон мебошад. Ҷанги мазкур 28-уми июли соли 1914 оғоз ёфт, ки оғози ҷанг аз ҷониби Австро-Венгрия бар муқобили Сербия эълон шуд. Баъдан онро Германия тақвият бахшида 14 уми апрелисол 1914 бо Русия, Фаронса ва Белгия ҷанг эълон намуд, ки баъдан рақибон ба ду блок тақсим шудаанд: Антанта (Империяи Русия, Ҷумҳурии Фаронса, Империяи Британия, Сербия, Белгия, Черногория, Италия (аз соли 1915), Руминия (аз соли 1916), ИМА (аз соли 1917), Гретсия (аз соли 1917), Португалия, Империяи Япония, Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ, Бразилия, Канада ва дигарон) ва Иттифоқи Сегона (Австро-Венгрия, Империяи Германия, Империяи Усмонӣ ва Болгария (аз соли 1915).

Ҷанги якуми ҷаҳонӣ якҷанд сабабҳои хешро дорост, дар аксари адабиётҳо ва наворҳои видеоӣ ба назар мерасад, ки гӯё ҷанги якуми ҷаҳон омилҳои иқтисодӣ дошта бошад ва сабабгори таъсиснамои иҷанги мазкур ИМА бошад.[1, с 431] Шояд чунин масъалагузори то андозае дуруст бошад. Зеро, мувофиқи андешаҳои Иваниц Э.А. то соли 1914 ҳукумати Амрико баҳри рушди иқтисодӣ аз мамлакатҳои Аврупо зиёда аз 3 млрд доллар қарз гирифта буд. То солҳои 1921 давлатҳои Аврупо аз ИМА технология ва яроқҳои ҳарбиро бо кредит гирифтаанд, ки дар маҷмӯъ мамлакатҳои Аврупо аз ИМА 14 млрд доллар қарздор шуданд. Фоидаи соф аз ҳисоби кредите, ки ИМА ба дигар давлатҳо дода буд 2 млрд долларро ташкил медод, дар гули 18 сол амрикоӣҳо 2 млрд долларро ба 18 млрд доллар табдил дод, ки фоидаи тоза аз ҳисоби фуруши техника ва технология 27,3 млрд долларро ташкил додааст. Ба зами

ин Ҷоиди софи 18 ширкатҳои Амрико дар раванди Ҷанги якуми Ҷаҳонӣ аз 2% ба 5% зиёдтар шудааст.

Шояд, чунин андешаҳо то андозае дуруст бошанд, лекин расман сабаби оғози ҷанги якуми ҷаҳон 28-уми юли соли 1914 пас аз бераҳмона кушта шудани шоҳи Австрия-Венгрия Франсча Франк мебошад.

Барои мо ҳамчун таҳлилгар масъалае пеш меояд, ки сабабҳо ва оқибатҳои Ҷанги якуми Ҷаҳонӣ дар ҷи зоҳир мегарданд ва бо кадом мақсад онро ташкил ва ё ба амал оварданд? Ҷустани ҷавоби мазкур мушкилиҳои хеле зиёдро ба миён меорад, зеро мочаро, раванDEST, ки таҳлили он хеле мушкил аст. Оиди ин масъала Вудро Вилсон чунин андеша баён намуда буд: «Ҷамагон, мекобанду талош менамоянд, ки сабаби ҷангро ёбанд (яъне ҷанги якуми ҷаҳон дар назар аст), аммо намеёбанд. Талошҳои онҳо беҶоиди аст ва сабабҳои ҷангро онҳо намеёбанд. Ҷанг бо як сабаб ба миён наомадааст, он якуякбора бо сабабҳои хеле зиёд ба миён омадааст».[9] Оиди ин масъала Зокиров Г.Н. дар асраш «Геополитика» ба чунин андеша омадааст: «Дар охири асри XIX, махсусан Германия ва ИМА пурқувват гардиданд... Ҷаҳони тақсимшуда аз нав эҳтимолияти тақсими ро пайдо намуд».[5, с 65]

Дар воқеият сабабҳои Ҷанги якуми Ҷаҳон хеле зиёданд. Онҳо паҳлӯҳои гуногун доранд, аз як ҷиҳат хосияти сиёсӣ дар он буд, ки манфиатҳои давлати онҳоро маҷбур месохт, ки рӯ суи ҷанг биёранд, аз ҷиҳати дигар дар нисбати тақсими ҳудуди норозигиҳои хеле зиёд ба назар мерасид. Инчунин дигар омилҳои вучуд доранд, ки чунин омилҳо «омехташавии манфиатҳо» номидан аз назар холи нест.

Дар натиҷаи ҷанги якуми ҷаҳон империяҳо: Империяи Русия, Австро-Венгрия, Империяи Усмонӣ ва Германия ба ҷанд қисм ҷудо шуданд. Инчунин, дар ҷанги якуми ҷаҳон дар маҷмӯ (яъне, аз харду блок) зиёда аз 10 миллион афсарони дар амалиётҳои ҷанг ба ҳалокат расида, 12 миллион соқинони беғуноҳ ҷон аз даст дода, тақрибан 55 миллион инсонҳо зарари моддӣ ва маънавӣ диданд.[10]

Ҷанги якуми ҷаҳон барои баъзеҳо харобиҳои хеле зиёд овард, лекин бар зами ин барои дигарон Ҷоиди хеле зиёдтар овард. Дар ҷанги мазкур онҳое бурд кардаанд, ки тақрибан дар анҷомҳои ҷанг ворид шудаанд ва Ҷоиди хеле зиёдро ба даст овардаанд. Ҷоиди он бештар ба Фаронса, Империяи Британия, ИМА ва давлатҳои, ки дар блоки Антанта Ҷаъолият менамуданд диданд.

Воқеияти таърихӣ, ки хусусияти мочарои байналхалқӣ дошт ин ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Аммо, ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ нисбат ба ҷанги якуми ҷаҳон хусусиятҳо ва шакли дигарро гирифт. Агар дар ҷанги якуми ҷаҳон давлатҳо бо яроқҳои сатҳашон наонқадар пурқувват меҷангиданд ва идеология дар Аврупо хусусияти номуайяниро гирифта буд, ҷанги дуҷоми ҷаҳон оғозаш хусусияти идеологӣ дошта, Германия кушиш менамуд, ки бо хар воситаҳо Аврупо ба зер итлоати хеш дарорад. Кадом омилҳо Германияро маҷбур сохт, ки рӯ ба суи ҷанг биёрад. Сабаби аввал дар баъзе адабиётҳо дар он буд, ки Германия дар ҷанги якуми ҷаҳон шикаст хурда, бар зидди он шартномаҳои зиёде бастаанд. Ҷалвоҳири Неру ба чунин андешаро ниамуда буд: «пас аз муқовиматҳои тулонӣ, итифокчиён ба консенсуси муайян омадаанд, ки бештари қарорҳо зидди Германия буд ва Германияро мебоист, ки ба онҳо имзо монад. Қарори асосӣ, ки ба Германия бор карда мешуд он аз 440 мода иборат буда Германияро мебоист барои қабули он танҳо имзо гузорад. Бо Германия ҳатто ягон машварате ҳам намегузарониданд, манфиатҳои онҳоро ба инобат намегирифтанд. Намояндагони Германия изҳори норозигӣ ва танқид ба қарори пешниҳод намуда эълон намуданд, лекин он суде ҳам надод, дар охир намояндагони Германия имзои худро бо таври зурӣ монданд».[6, с 52-53]

Дар воқеият сабаби оғоз намудани ҷанги дуҷоми ҷаҳон аз ҷониби Германия дар он буд, ки манфиатҳои миллии Германия дар 440 мода бо таври умуми поймол шуда буд, шояд эҳсоси ҳувият субъектони Германияро, махсусан А. Гитлеро маҷбур сохт, ки рӯ ба суи қасд биёранд.

Ҷанги дуҷоми ҷаҳонӣ бадтар ин ҷанге буд, ки шиканча ва харобиҳои зиёдеро ба миён овард. Ягона ҷангест, ки инсоният дар он яроқи хастаиро истифода бурдааст.[10] Дар ҷанги

дуюми ҷаҳон зиёда аз 61 давлат иштирок варзида он тули 6 солу 1 рӯз давом кардааст (1 сентябры 1939 то 2 сентябры 1945). Дар он зиёда аз ним мил.афсарон иштирок варзида, зиёдааз 60-65 мил. Онҳо дар ҷанг ғавтида, 27 мил. Инсонҳои бегуноҳон аз даст додаанд, ки бештари онҳо шаҳрвандони ИҶШС ба шумор мерафтаанд. Инчунин аз ин ҳисобот ғавтӣ шаҳрвандони Хитой, Германия, Япония, Полша ва дигарон дар назар аст. Зарари молиявии давлатҳои иштирокчи дар маҷмуъ 4 трл. Долларо ташкил дода, харочотҳои ҳарбӣ-техникӣ ва молиявӣ бошад 60-70% ММД-и ҳар як давлати алоҳидаро ташкил меод. Танҳо истеҳсолоти саноатӣ вазнини ИҶШС, ИМА, Британияи Кабир ва Германия 652,7 ҳазор ҳавопаймоҳои ҳарбӣ, 286,7 ҳазор танкҳои гуногуни ҳарбӣ, зиёда аз 1 мил. Яроқҳои вазнин ва хурд, зиёда аз 4,8 мил.пулемётҳои (ғайр аз Германия), 53 мил. милтикро ташкил меод.

Ин ҳисоботҳои дар ҳар адабиётҳои гуногун баён шудаанд. Мисол, дар асараш Волков Ф.Д. «Асрори ошкоршуда: ғавтияти дипломатӣ ва ҷосусии давлатҳои ғарб дар солҳои ҷанги дуҷуми ҷаҳон» натиҷаи харобиҳои давлатҳоро дар ҷанги дуҷуми ҷаҳон чунин менависад: ҷанги дуҷуми ҷаҳон 6 сол ё 2194 рӯз давом кардааст, ки дар он 61 давлат аз минтақаҳои Аврупо, Амрико, Осиё, Африко ва давлатҳои наздибаҳрӣ иштирок намуда, дар маҷмуъ 1 милр. 700 мил.шаҳрвандҳои гуногуни давлатҳоро ташкил меод. Ҷангҳои дар 40 давлат рух додаанд, ки бештари ҷангҳои дар минтақаи Аврупо амали гардидааст. Дар ҷанг ним мил. одамон ғавтият намудаанд, ки нисбат ба ҷанги якуми ҷаҳон 40 мил. одам зиёдтар буд. Инчунин дар он зиёда аз 50 мил. одамон ғавтидаанд, ки бештари онҳо (зиёда аз 20 мил.) шаҳрвандони ИҶШС-ро таъсис меод. Мисол, Полша - 6 мил., Югославия - 1,7 мил., Хитой зиёда аз 5 мил. ва ғайраҳо. Зарари моддӣ, ки ИҶШС аз ҳисоби иҷтимоӣ дида аст зиёда аз 679 милрд. Рубл буда, зарари молиявӣ ва харочоти ҳарбӣ дар ҷанги дуҷуми ҷаҳон зиёда аз 1 трлн 840 милрд-ро рубл таъсис додааст, ки дар маҷмуъ ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ барои ИҶШС 2 трлн 600 млрд-ро зарар оварда аст.,[7, с 352]

Зарари дигаре, ки дар ҷанги дуҷуми ҷаҳон дидааст Британияи Кабир мебошад. Афсарони Британияи Кабир дар маҷмуъ (ҳам қувваҳои мусаллаҳи ҳушқигард, баҳрӣ ва ҳавоӣ) 950794 одамро ташкил меод, ки 357116 онҳо ғавтидаанд. Аз ИМА бошад 405 ҳаз.афсар ғавтидаасту халос. Инчунин мутафаккир менависад: «ин нишондод метавонист, ки то андозае камтар мешуд, агар Англия ва Амрико саривақт ба коалитсияи антигитлерӣ ҳамроҳ мешуданд».,[7, с 353]

Дар бештари адабиётҳои ва наворҳои видеоӣ ба назар мерасад, ки агар Англия ва ИМА ба ҷанг ҳамроҳ намешуданд, ИҶШС дар ҷанг мағлуб мешуд, шояд чунин андеша то андозае дуруст бошад, аммо харочотҳои, ки ИҶШС дар ҷанги дуҷуми ҷаҳон намудааст, нисбати дигар давлатҳои хеле зиёд мебошад. Мисол, ИМА дар ҷанги дуҷуми ҷаҳон 297 ҳаз. ҳавопаймо, зиёда аз 86 ҳаз. Танкҳои истеҳсол намуда, аз ин ҳисобот 14450 ҳавопаймо, 7 ҳаз танк ба ИҶШС равона намудааст, ки маблағи умумии онҳо 10,8 млрд. Долларо ташкил меод. Англия бошад ба ИҶШС 3384 ҳавопаймо ва 4292 танк равона намудааст. Аммо, истеҳсолоти воситаҳои ҳарбие, ки аз дохили худ ИҶШС ба ҷанг равона шудаанд зиёда аз 102 ҳаз.танк ва яроқҳои худҳаракат, 137 ҳаз. Ҳавопаймоҳои ҳарбӣ, тақрибан 490 ҳаз. яроқҳои оташфишонии гуногуни ҳарбӣ, зиёда аз 12 мил.милтиқ ва автомат, зиёда аз 954 ҳаз. пулемётҳои дасти ва дастгоҳи, 590 мил. тирҳои тупӣ, бомбаҳо ва минаҳо ва 28 млрд тирҳои оддӣ истеҳсол шуда ба ҷанг равона шудаанд. Ҳисоботҳои дар боло қайд шуда исбот менамоянд, ки дар воқеият ҷанги дуҷуми ҷаҳон харҷотҳои хеле зиёдро ба миён овардааст ва он як навъ ҷанге ба ҳисоб мерафт, ки гӯё инсоният аз тамоми имконият истифода бурда, инсонҳоро нобуд месозад. Шояд чунин рафтор ва таъсиси ҷанги мазкур асосҳои воқеияти худро доро бошад, аммо он боз дигар натиҷаҳои ба миён овард, ки якеро бузург менамуду, дигареро заиф. Ҷанги дуҷуми ҷаҳон тавонист идеологияи фашизмро аз байн барад ва чунин рафтор хусусияти ҳамбастагӣ дошт.

Дар воқеият пас аз бедор шудани Германия ва ба дасти худ гирифтани идеологияи Фашистӣ, аксари давлатҳои Ғарб тарс аз он доштанд, ки идеологияи Фашизм рӯ ба сӯи онҳо меорад. Давлатҳои Ғарб бештар талош ба он намудаанд, ки сари роҳи Германияро гиранд ва чунин самтро онҳо дар Ҷанги дуҷуми Ҷаҳонӣ медиданд. Азбаске, ки душмани асоии либерал-

демократия ин идеологияи фашизм ба шумор мерафт, пас аз Чанги дуҷуми Чаҳонӣ боз масъалаи дигаре ба миён омад: *чӣгуна идеологияи тоталитарӣ-авторитариро нест намоем?*. Дар ин чунин режими дар ниҳоди ИҶШС мидиданд ва 5-уми март соли 1946 дар Флутони ИМА «чанги сард»-ро У. Черчил эълон намуд, ки он то пошхурии ИҶШС яъне то соли 1991 давом намудааст. Аз солҳои 1945 сар карда то ба солҳои 1985-ум дар рӯи Дунё 160 мочароҳои гуногун гузаштааст, ки аз онҳо 151 тоашон дар мамлакатҳои «чаҳони сеюм» рух додаанд. Дар тӯли ҳамин солҳо инсоният танҳо 26 рӯзи онро осоишта дидааст ва дар тӯли раванди «чанги сард» 25 то 35 млн. Одам ғавтидааст. Чанги сард хусусияти идеологӣ дошта, принсипи асосияш ки дунёро идора ва актори асосии дунё ки мебошад, буд. Оиди ин масъала Президенти ИМА Г. Трумэн соли 1945 чунин эълон намуда буд: *«Хоҳем инро ё не, мо бояд иқрор шавем, ки пас аз ба даст овардани ғалаба (чанги дуҷуми чаҳонро дар назар буд), вақте расидааст, ки тақдири ояндаи оламро ба зер дастии худ гирем»*. [10]

Хулоса, дар воқеияти пас аз чанги дуҷуми чаҳон ИМА ба давлати абаркудраттарини дунё табдил ёфта, он бо консепсияҳои гуногуни оламро идора менамуд. Пас аз Чанги дуҷуми Чаҳонӣ арсаи сиёсии Олам тамоман роҳи дигаро гирифта, ҳар давра замон мочароҳо дар шаклҳои гуногун ба назар мерасиданд. Метод ва усулҳои мочароҳои локалӣ ва глобалӣ дар шаклҳои навъ: идеологӣ, информатсионӣ, шарҳвандӣ, маънавӣ, фарҳангӣ ва ғайраҳо ба миён омадаанд. Инчунин, созмонҳо ва ташкилотҳои хеле зиёд пайдо шудаанд, ки аз дохил суръати мочароро (то андозае ва дар бештари ҳолатҳо дар воқеият) ба миён меоранд.

Адабиёт:

1. Дергачёв В. А. Геополитика. М., ЮНИТА-ДАНА . 2004. С. 526.
2. Hironaka Ann. Neverending Wars: The International Community, Weak States, and the Perpetuation of Civil War — Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2005. p. 204.
3. Лебедева М. М. Мировая политика. М., Аспект- Пресс 2011. С. 365.
4. Барынькин В. Локальные войны на современном этапе: характер, содержание, классификация // Военная мысль : Военно-теоретический журнал.-М.: Редакционно-издательский центр МО РФ, 1994. -№ 6. С. 11.
5. Зокиров Г. Н. Геополитика. Душанбе, Эҷод . 2009. С. 324.
6. Неру Дж. Взгляд на всемирную историю. М., Прогрес. 1989. С. 356
7. Волков Ф. Д. Тайное становится явным: Деятельность дипломатии и разведки западных держав в годы второй мировой войны. М., Политиздат 1989. С. 367.
8. [ru. wikipedia.org/wiki/Гражданская_война#cite_note-fearon-1](http://ru.wikipedia.org/wiki/Гражданская_война#cite_note-fearon-1)
9. [ru. wikipedia.org/wiki. Первая_мировая_война](http://ru.wikipedia.org/wiki.Первая_мировая_война)
10. [ru. wikipedia.org/wiki. Вторая_мировая_война](http://ru.wikipedia.org/wiki.Вторая_мировая_война).

Аннотатсия

Мақолаи мазкур ба таҳлили мочароҳои миллӣ ва минтақавӣ, хусусиятҳо, шароит ва макони зоҳиршавии онҳо бахшида шудааст. Муаллиф равандҳои тағйирёбии мочароҳо аз шаклҳои мусаллаҳона ба шаклҳои муосири иттилоотӣ ва идеологиро баррасӣ намуда, сабабҳои асосии ба вучуд омадани мочароҳои дохилӣ ва байналмилалиро таҳлил мекунад. Дар асоси маълумоти омӯрӣ ва мисолҳои таърихӣ нишон дода мешавад, ки аксари мочароҳои муосир хусусияти дохилӣ дошта, бо омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ алоқаманданд. Хулоса карда мешавад, ки мочароҳо падидаи мураккаб буда, барои дарки онҳо таҳлили комплекси илмӣ зарур аст.

калидвожаҳо: мочаро, мочароҳои миллӣ, мочароҳои минтақавӣ, мочароҳои дохилӣ, чангҳои шахрвандӣ, мочарои глобалӣ, геополитика, амнияти байналмилалӣ

Аннотация

В статье рассматриваются национальные и региональные конфликты, их особенности, условия возникновения и формы проявления. Автор анализирует трансформацию конфликтов от вооружённых форм к современным информационным и идеологическим противостояниям. На основе статистических данных и исторических примеров показано, что большинство современных конфликтов имеют внутренний характер и обусловлены

политическими, экономическими и социальными факторами. Делается вывод о сложности природы конфликтов и необходимости их комплексного научного анализа.

Ключевые слова:

конфликт, национальные конфликты, региональные конфликты, гражданские войны, глобальные конфликты, геополитика, международная безопасность

Abstract

This article examines national and regional conflicts, their characteristics, conditions of emergence, and forms of manifestation. The author analyzes the transformation of conflicts from armed forms to modern informational and ideological confrontations. Based on statistical data and historical examples, it is shown that most contemporary conflicts are internal in nature and are driven by political, economic, and social factors. The study concludes that conflicts are complex phenomena requiring comprehensive scientific analysis.

Keywords: conflict, national conflicts, regional conflicts, civil wars, global conflicts, geopolitics, international security

Маълумот дар бораи муаллиф: Амирализод Мирзошарифи Баҳромӣ – ассистенти кафедраи молия, ҳуқуқ, ғумрук ва забонҳои хориҷӣ, Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТи ДБССТДонишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.

Информация об авторе: Амирализод Мирзошарифи Баҳромӣ — ассистент кафедры финансов, права, таможенного дела и иностранных языков Международного института Дангара Таджикского международного университета туризма и предпринимательства.

Information about the author: Amiralizod Mirzosharifi Bahromi — assistant of the Department of Finance, Law, Customs Affairs, and Foreign Languages at the Dangara International Institute of the Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship.

НАҚШИ ШИРИНШОҲ ШОҲТЕМУР ДАР ТАҲКИМИ ДАВЛАТДОРИИ ТОҶИКОН ВА АҲМИЯТИ ТАЪРИХИ ОН

Талбақзода С.М.

Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ

Яке аз муборизони ҷонфидо поягузори давлати миллии тоҷикон қаҳрамони Тоҷикистон Шириншоҳ Шоҳтемур аз ҷумлаи сиёсатмадорон ва ходимони барҷастаи давлатие буд, ки дар ибтидои асри 20 рисолати таърихи хешро дар назди миллат ва тақдири ояндаи он дарк намуда тамоми қувату дониш ва неруи маънавияшро барои поягузори ва бунёди давлати миллии тоҷикон равона сохтааст. У аз рузгори пуртазоду пурихтилоф сабақ андохта, ҳамчун шахси матин иродаву донишманд инсони оқилу дурандеш, сиёсатмадори барҷаставу ташкилотчӣ моҳир ба камол расидааст.⁹

Бо амри тақдир ва ҷархи таърих мо аз гузаштагони худ мероси бой ва хеле пурқиматро ба ёдгори гирифтаем. Ва дар ин айём, ки соҳиби истиқлолияти давлатӣ гардидаем, кадрӣ манзалат ва заҳмату талошҳои фарзандони фарзона ва сарсупурдаи миллатамон дучанд зиёд мегардад. Зиндагӣ ва корномаи ҳар кадоме аз онҳо барои мо намунаи ибрат хоҳад буд. Бидуни ошноӣ ва омӯзиши зиндагиномаи бузургони миллат наметавонем ватандӯсту миллатпараст шавем ва ба кадрӣ Ватану истиқлолияти давлатӣ бирасем. Бояд аз гузаштаи таърихи халқамон бештару хубтар оғох ёбем ва ба кадрӣ талошу заҳматҳои фарзандони ҷонфидои халқамон бирасем.

Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар сарсухани китоби “Тоҷикон”-и Бобочон Ғафуров нигоштааст:

⁹ Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор. Душанбе, С 321

“Имрӯз мардumi кишвар ба худшиносӣ ва барқарор кардани хотираи таърихii хеш беш аз пеш ниёз дорад. Мо бояд аз таърихи гузашта сабақ бигирем ва барои ваҳдати комили миллӣ корҳои муҳимро ба анҷом бирасонем”.¹⁰

“Ҳар саҳифаи таърихи миллат бо номи абармардоне вобаста аст, ки бо гузашти вақт нақши онҳо дар ҳаёти ҷомеаи хеш ва асрҳои минбаъда беш аз пеш равшан мегардад”.¹¹

Дар ҳамаи давраи замони инсонҳое ба дунё меоянд, ки ҳамчун номбардор, шиносномаи Ватану миллати хеш дар арсаи олам шӯҳратёр мегарданд ва ҳар боре ба таърихи беш аз садсолаи миллати тоҷик назар меандозем, симои дахҳо фарзандони барӯманд пеши назар меояд, ки мо бо номи онҳо воқеан ифтихор менамоем.

Президенти мамлакат, Асосгузори сулҳу ваҳдати милли- Пешвой миллат, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин нуқтаро дар яке аз суҳанронихояшон чунин таъкид намудаанд:

“Тоҷикистон дорои ганҷҳои бебаҳост, вале сарвати бузургтарини он фарзандони бофарҳанг, боистеъдод, баору номус ва дилсӯзи Ватан мебошанд, ки қодиранд кишварамонро ба сатҳи баланди тараққиёти ҷаҳонӣ расонанд”.¹²

Ин суҳанрони Сарвари давлат ҳақиқати бебаҳсанд, зеро модари тоҷик дар тамоми таърихи беш аз ҳазорсолааш фарзандонero ба дунё овардааст, ки на танҳо барои миллату халқияти хеш, балки барои пешрафти тамоми дунё хизматҳои босазое намудаанд ва кишвару миллаташонро ба ҷаҳониён муаррифӣ намуда, номбардори миллати бузургашон гардидаанд.

Дар солҳои мубориза барои инқилоби сотсиалистӣ дар Тоҷикистон ва инқилоби халқӣ-демократӣ дар Бухоро, ҷанги граждaнӣ, мубориза барои роҳи ҳақиқат аз байни меҳнаткашон ҳазорҳо фарзандони бошарафи фидокор баромаданд, ки ба кори сохтмони ҷомеаи нав камари ҳиммат бастанд. Шириншoҳ Шoҳтемур яке аз онҳо мебошад, ки дар барқарор ва мустаҳкам намудани Ҳокимияти Шӯравӣ, дар мубориза барои барқарор намудани адолати иҷтимоӣ, ташкил намудани органҳои шӯравӣ, тараққӣ додани иқтисодиёт ва маданияти кишвари кӯҳистон хизмати арзанда кардааст.

Шириншoҳ Шoҳтемур соли 1889 дар оилаи деҳқони камбағал дар қишлоқи Поршиневи Помир таваллуд ёфтааст. Сарзамини кӯҳсори Помир то револютсия тобеи ҳокимияти мутлақии подшоҳи рус буд. Аҳолии Помир аз тамоми олам ҷудо буда, аз ҷониби ҳокимияти подшоҳии рус ва бойҳои маҳаллӣ бераҳмона истисмор мешуд. Ҳукумати подшоҳӣ ба аҳолии Помир ғамхорӣ намекард. Камбағалон даромади берунаи хеле кам доштанд, ки он ҳам бошад, расонидани хизмат ба отряди сарҳадчиёну маъмурияти подшоҳӣ буд.

Шoҳтемур, ки дар айёми кӯдакӣ аз падру модар маҳрум шуда, дар синни 13 солагӣ дар хоҷагии сардори отряди сарҳадчиён батракбача шуда кор кард ва талхii ҳаёти ятимиро чашид. Соли 1914 хангоме, ки отряди Помир иваз шуд, штабс-капитан ўро ба шаҳри Тошканд бурд. Он вақтҳо Тошканд шаҳри аз ҷиҳати саноат тараққӣ карда буда, маркази генерал-губернатори Туркистон ба ҳисоб мерафт. Дар роҳи оҳан, дар фабрикаю заводҳои ин шаҳр бисёр коргарон кор мекарданд, ки рӯҳияи револютсионӣ доштанд.

Шириншoҳ дар заводи пивопазии Иванов ба ҳайси як коргари оддӣ, сипас трамвайрон ва пас аз он бағочсупори роҳи оҳан шуда кор кард. Маҳз ҳамин давра аввалин бор аз коргарон дар бораи партияи болшевикӣ ва пешвои меҳнаткашон В.И.Ленин маълумоти аниқ мегирад. Ў шoҳиди шикасти сохти кӯҳнаи револютсионӣ ва барқарор карда шудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистон шуд. Ғалабаи Револютсияи Кабири Сотсиалистии Октябр дар пеши назари ҷавонписари тоҷик роҳи ҳаёти навро кушод.

¹⁰ Гафуров Б.А. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. Москва: Наука, 1972, С. 365.

¹¹ Эмомалӣ Раҳмон. Фарзанди вафодори халқи тоҷик.// Рӯзномаи “Бадахшон”. №38, аз 2 октябри соли 2009, С. 2,3.

¹² Эмомалӣ Раҳмон. Фарзанди вафодори халқи тоҷик.// Рӯзномаи “Бадахшон”.

№ 38, аз 2 октябри соли 2009, С.2,3.

Шоҳтемурро ба мактаби меҳнати педагогӣ ва баъд ба курси педагогӣ фиристонданд. Аммо хатми таҳсил аз сабаби воқеаҳои, ки дар мамлакат ва дар Тоҷикистон рух доданд, ба ӯ муяссар нашуд.

Соли 1920 Шоҳтемур дар Тошканд ба номзадӣ ва моҳи августи соли 1921 ба аъзогии Ҳизмати Коммунистӣ қабул шуд. Дар ин давра мамлакат мо наваз аз ҷанги граждани барномада буд ва ҷи рӯзҳои душвореро аз сар мегузаронд. Аз сабаби беҳосили дар як қатор қойҳои Россияи Советӣ қатъи сар зад. Коммунистони Туркистон барои расонидани ёрдам ба районҳои марказии мамлакат ҳамаи қуввахоро сафарбар менамуданд. Шоҳтемур ба уезди Хучанд фиристода шуд. Ин қор барои ӯ аввалин супориши ҷиддии ҷартия буд. Азбаски ғаллатайёркунӣ дар он давра дар Туркистон қори хеле душвор ва хатарнок буд, қомитетҳои ҷартиявии Туркистон маҷбур буданд, ки ба ғаллатайёркунӣ роҳбарӣ қарда, отряди мусаллаҳи қорқаронро ташкил намоянд ва бо сарқории муваққали худ ба маҳалҳо фиристонанд. Ҷунки тӯдаҳои босмаҷиён дар як қатор қойҳои мамлакат, аз ҷумла уезди Хучанд ҳаракат мекарданд. Шоҳтемур ҳамина хел муваққали қомитети озукаворӣ шуда, дар райони Дилварзин ба қори ғаллатайёркунӣ машғул шуд. Ҷун бойҳои кулакҳо ғаллаи зиёдатиишонро панох қарда, ба Ҳоқимияти Советӣ супурдан намехостанд, отряди ғаллатайёркунии Шириншоҳ ҳуҷуми босмаҷиёнро зада қардонда, ғалларо бомувафқият ба даст даровард, супориши ҷартияро сарбаландона иҷро намуд.¹³

Қомитети Марказии Ҳизмати Коммунистии Тоҷикистон фаъолияти ҷурсамару бовиҷдононаи Шириншоҳро дар қори ғаллатайёркунӣ ба инобат гирифта, ўро дар ҳайати сегонаи ҳарбии сиёсӣ (Т.М.Дяков, Ш.Шоҳтемур, Ҳусейнбоев) ба Помир фиристонд ва соли 1922 бо рафтани Т.М.Дяков аз сегона Шириншоҳ раиси он таъин шуд. То соли 1923 Шириншоҳ Шоҳтемур Раиси Қомитети Революсионии (ревком) Помир буд.

Таҳти роҳбарии Шириншоҳ Шоҳтемур ва Т.М.Дяков, ёрии ҳаматарафаи ташкилотҳои ҷартиявӣ дар Помир ислоҳоти замина гузаронида шуд, ки принципи асосии он баробаркунӣ буд. Шоҳтемур ба пойдор шудани ташкилотҳои ҷартиявӣ ва қомсомолӣ дар Помир диққати қалон меод. Вай барои мустаҳкам намудани органҳои маҳаллии Ҳоқимияти Советӣ ва идораи советӣ кӯшишҳои хеле зиёде намуд. Аз ҳамина сабаб ҚИМ-и Туркситон қори босамари Шоҳтемурро дар Помир қайд намуда, соли 1923 ўро ба Тошканд даъват қард ва то охири соли 1924 Шириншоҳ Шоҳтемур дар Қомитети Марказии Туркистон ба ҳайси инструктори шӯъбаи миллатҳои майда қор қарда, ба сексияи қоммунистии тоҷикии Туркситон низ роҳбарӣ қард.

Шириншоҳ Шоҳтемур дар ташкил қардани якумин газетаи тоҷикӣ дар Туркситон “Овози тоҷик”, ки аз моҳи сентябри соли 1924 дар шаҳри Самарқанд мебаромад, инҷунин дар нашр қардани аввалин қитобҳои дарсӣ барои ба забони тоҷикӣ таълим додани бачагони тоҷик дар мактабҳои советӣ хизмати арзанда намуд.

Шириншоҳ Шоҳтемур барои ташкил қардани республикаи Автономии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон хеле талош намуд, қарчанд миллатчиёни майлонҷии ўзбек (Ҳоҷаев Ф, Рисқулов) хоҳиши фақат барпо қардани вилояти Автономии Тоҷикистон доштанд.

Ҳангоми дар Тошканд ташкил қардани аввалин Ҳуқумати революсионии тоҷикон Шириншоҳ Шоҳтемур қомиссари халқии Инспексияи қорқару деҳқон ва вақили қомиссияи қонтролии марказии ПК(б) Ўзбекистон дар Тоҷикистон таъин шуд.

Қомитети революсионии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон моҳи декабри соли 1924 шаҳри Душанберо пойтахти республика қарор дода, аъзои Президиуми Қомитети Революсионии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон Шириншоҳро ба он қо фиристонд.

¹³ Мамадназарбеков Ш. Ёди айёми ҷуралам. Ёди рӯзқори ибратомўзу қисмати аламовари Шириншоҳ Шоҳтемур.//Рӯзномаи “Бадахшони Советӣ”.№24, аз 20 апрели соли 1989,С.2-4

Солҳои 1924-1926 Шоҳтемур барои мустаҳкам намудани органҳои маҳаллии советӣ ва партиявии республика кори калони сиёсӣ ва ташкилӣ гузаронд. Ӯ дар барҳам задани контрреволютсияи босмачиён дар Тоҷикистон иштироки фаъолона дошт.

Шоҳтемур бо ҳамроҳии комиссари халқии корҳои дохилии республика Ёрмуҳаммадов соли 1925 ба комиссияи ҳукумати оид ба барҳам задани ҳаракати босмачигарӣ дар вилояти Кӯлоб сардорӣ карда, зарар ва хатари босмачиёнро ба оммаи халқ фаҳмонда дода, аз байни сокинони маҳаллӣ отрядҳои ихтиёрӣ ташкил кард ва меҳнаткашонро ба муборизаи фаъол ҷалб намуд ва шахсан худаш якҷоя дар таъкиб ва торумор намудани тӯдаҳои босмачиён иштирок кардааст.¹⁴

Баъди барҳам задани босмачигӣ ва ба ҳаёти ошоишта гузаштан дар республика пеш аз ҳама масъалаҳои тараққиёти иқтисодӣ, масъалаи таъминоти моддӣ ва техникӣ ба миён омад ва Шоҳтемур ба сифати вакили доимии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон ба Ўзбекистон равона карда шуд. Аммо майлу хоҳиши Шириншоҳ, ки донишандӯзӣ буд, ӯ ин мансаби олиро монда, ба Москва барои хондан ба университети Коммунистии меҳнаткашони Шарқ (КУТВ) дохил шуд, вале ин дафъа ҳам хатм намудани ин донишқада ба ӯ муяссар нашуд, чунки дар конференсияи дуҷуми вилоятии партиявии тоҷикон Шоҳтемурро ғоибона аъзои комитети партиявии вилоятӣ ва пас аз он, моҳи феврал соли 1929 дар Пленуми якуми комитети вилоятии партия котиби масъули комитети вилоятии партия интихоб карданд. Пленум ба КМ ВКП(б), КМ ПК(Б) Ўзбекистон ва ба КУТВ муроҷиат намуд, то барои зудтар ба Душанбе омадани Шоҳтемур кӯмак кунанд.

Шириншоҳ Шоҳтемур ба Тоҷикистон баргашта, бо ғайрати боз ҳам бештар ба кори партиявӣ, ба ҳал кардани масъалаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва маданӣ машғул шуд.

Дар шароити аз нав муттаҳид кардани халқи тоҷик ва ташкил кардани Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии мустақили Тоҷикистон ҳалли масъалаҳои тараққӣ додани саноат ва хоҷагии қишлоқ, гузаронидани ислоҳоти замин, баланд бардоштани фаъолияти сиёсии оммаи деҳқонону камбағалони миёнаҳол, таълим додани меҳнаткашон ва баланд бардоштани маданияти халқи тоҷик ниҳоят зарур буд, чунки Тоҷикистон дар ҳайати РСФСР Ўзбекистон республикаи автономӣ бошад ҳам, органҳои республикаи Ўзбекистон манфиатҳои иқтисодӣ ва сиёсии онро ба назар намегирифтанд ва ба қадри кофӣ ба он роҳбарӣ намекарданд.

Дар чунин шароит Шириншоҳ Шоҳтемур масъалаи аз РСФСР Ўзбекистон ҷудо кардан ва ба республикаи мустақили Иттифоқӣ табдил дода, ба он ҳамроҳ кардани округи Хучандро далерона пешниҳод намуд. Ӯ ба Бюрои Сиёсии КМ ВКП(б) навишта буд, ки: “Мо акнун масъалаи ба Тоҷикистон ҳамроҳ кардани округи тоҷикии Хучандро, ки ҳоло дар ҳайати Ўзбекистон аст, тезу тунд мегузorem, зеро ин ба манфиатҳои сиёсӣ ва иқтисодии ҳам Тоҷикистон ва ҳам ин округ ба куллӣ мувофиқ мебошад”.¹⁵

Тамоми поягузори давлати навини тоҷик сари худро дар роҳи миллат бохтанд. Ҳар корнамоие, ки эшон кардаанд, дар таърихи муосири мо рух додааст ва аксаран ҳуҷҷатгузорӣ шудааст.

Шириншоҳ Шоҳтемур ходими намоёни сиёсӣ ва давлатии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар ибтидои асри XX ва аз ҷумлаи тоҷиконест, ки номи ӯ ба қомусҳо ва маълумотномаҳои таърихӣ ҷаҳонӣ дохил шудааст. Ӯ солҳои дароз яке аз ҳамраисони ЦИК (Комитети Иҷроияи Марказии) СССР ва узви Президиуми он буда, корманди сатҳи саросарии Шӯравӣ ба ҳисоб мерафт. Бинобар ин, шахсияти таърихӣ ӯ аз сатҳи минтақаҳо, ҳатто Осиёи Миёна ба маротиб густариш ёфта, аҳамияти як давлати бузурги Шӯравиро доро буд.

¹⁴ Худоназаров Д. Дусаду ҳафтад рӯз дар Кӯлоб. Қаҳрамони Тоҷикистон Шириншоҳ Шоҳтемур соли 1925 дар ҳайати комиссияи Ҳукумати дар лаҳзаҳои таъмини амнияти ин шаҳри бостонии хатлонзамин борҳо дар сари мӯи бозии ҷон дидааст. //Садои мардум. № 19, аз 5 октябри соли 2006, С 20-25.

¹⁵ Аламшоев Қ. Шириншоҳ Шоҳтемур. Душанбе: Ирфон. 2009. С.27.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот нақши таърихӣ ва сиёсӣ ва аҳамияти ғаёлияти Шириншоҳ Шохтемур дар таҳкими давлатдорӣ тоҷикон баррасӣ мешавад. Муаллифон равандрои устувории низоми давлатдорӣ, таъсири сиёсӣ ва иҷтимоии сиёсати Шохтемур ва нақши ӯ дар ҳифзи марзу буми тоҷиконро таҳлил мекунад. Омӯзиши ғаёлияти Шохтемур барои фаҳмиши таърихи сиёсӣ, рушди фарҳанг ва таҳкими худшиносии милли аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: Шохтемур, Шириншоҳ, давлатдорӣ, тоҷикон, таърих, сиёсати давлатӣ, ҳифзи марз ва сарзамин, фарҳанг.

Аннотация

В данном исследовании рассматривается историческая и политическая роль Шириншаха Шахтемура в укреплении таджикского государственности. Авторы анализируют процессы укрепления государственной системы, политическое и социальное влияние Шахтемура, а также его роль в защите территориальной целостности таджиков. Изучение деятельности Шахтемура важно для понимания политической истории, развития культуры и формирования национального самосознания.

Ключевые слова: Шахтемур, Шириншах, государственность, таджики, история, государственная политика, защита границ, культура.

Annotation

This study examines the historical and political role of Shirinshah Shakhtemur in strengthening Tajik statehood. The authors analyze the processes of consolidating the state system, Shakhtemur's political and social influence, and his role in protecting the territorial integrity of the Tajiks. Studying Shakhtemur's activities is important for understanding political history, cultural development, and the formation of national identity.

Keywords: Shakhtemur, Shirinshah, statehood, Tajiks, history, state policy, border protection, culture.

МОҶАРОИҲОИ СИЁССИИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ ВА ТАҲҚИҚИ ОНҲО

Амирализод М.Б.

Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ

Равандҳои сиёсии ҷомеа хеле равандрои мушкиланд, ки на танҳо дар як ҷаҳор ҷӯба қарор доранд, балки хеле доираҳои васеъ дошта, тамоми падидаҳои ҷомеаро дар бар мегиранд. Ҷаҳони сиёсат низ ҷаҳони пурихтилоф ва шиддатнок буда, ҳар замон шакли дигарро фаро мегирад.

Масъали ихтилоф, зиддият, бархӯрд ва дигар масъалаҳои шиддатноке, ки дар раванди ҷомеа ва сатҳи қанораи он ба моҷаро табдил меёбад, яке аз масъалаҳои шиддатноктарини раванди сиёсӣ мебошад. Дар тӯли таърихи инсоният масъалаҳои муҳолифатнок хеле зиёд ба назар мерасанд ва бо мурури замон онҳо шаклашонро дигар намуда, то ба сатҳи ниҳой «*бархӯрди идеологӣ*» ва ё «*номуайянии мафкуравӣ*» равона мешаванд, ки натиҷаи он ҳосияти мусбӣ надошта, ба моҷарои якҷанд гуруҳ оварда мерасонад. Дар ҳолати шиддатнок гардидани моҷаро, дар ҷомеа ҳар гуна ноқисҳо ба миён меоянд, ки сатҳи рушднокии давлатро заиф мегардонад.

Аммо, моҷароҳое низ дар раванди таърих ба назар мерасанд, ки ҳосияти мусбӣ доранд. Ҷунин моҷароҳо ҷомеаро аз як ҳолати «*ҳобӣ*» ба. Ҳолати «*бедорӣ*» равона месозанд. Аммо, пеш азоне, ки оиди масъалаҳои мухталиф ва шаклҳои гуногуни моҷаро сухан ронем, бояд муайян намоем, ки худ мафҳуми «*моҷаро*» дар илмҳои гуманитарӣ дар қадом фаҳм донишаву эътироф мешаванд ва моҳияти он аз ҷониби таҳлилгар яъне, муаллиф чигуна фаҳмида мешавад ва дар қадом намуди контекст онро метавон истифода намуд.

Инак, моҷароҳо таърихи қадима доранд. Он аз пайдоиши нахуст инсон шуруъ шудааст яъне, аз оғози таърихи инсон вучуд дошт, дорад ва боқӣ мемонад. Саволе ба миён меояд: «қадом навъи муҳолифат, зиддият, ноустуворӣ, бадбинӣ ва ғайраҳоро метавон дар маънии моҷаро донист?»

Ҳангоме ки сухан дар бораи сарчашмаи пайдоиши мафҳуми «*мочаро*» равад, онро чунин бояд шарҳ дод: аз калимаҳои латинии «*conflictus*» гирифта шуда, маънои «бархӯрд», «гуногунонадешӣ», «бархӯрди манфиатҳо», «бархӯрди андешаҳо»-ро маънидод менамояд.

Аммо, ҳангоми таҳлили он, муҳаққиқро на ба шакли тарҷумаи мафҳуми «*conflictus*» («*мочаро*») мебарад, балки ба фаҳмиши моҳияти он мебарад, ки оё тарҷумаи мафҳуми латинӣ бафаҳми форсӣ-тоҷикӣ мувофиқ меояд ё не? Ҷавоб чустан ба саволи мазкур хеле мушкил аст ва ҳангоми чустан ба саволи мазкур бояд исботҳои мантиқию илмӣ хеле зиёдро овард. [1, с 10]

Агар, мувофиқи луғати русӣ-тоҷикӣ мафҳуми «*конфликт*»-ро тарҷума намоем, дар воқеият он маънои «*низоъ*»-ро мегирад ва дар луғати мазкур тарҷумаи он бомафҳуми «*низоъ*» дарҷ гардидааст. [2, с 408] Лекин, ҳангоми сухан (натанҳо барои дарёфти тарҷумаи шакли мафҳуми «*конфликт*») равад, балки ба фаҳмиши моҳияти он назар афканем, ба ҷуз аз Зокиров Г.Н. ягон мутафаккири муосири тоҷиконро бо исботҳои илмӣ ва мафҳумӣ наовардааст. Дар китобҳои Зокиров Г.Н. «Мочарошиносӣ» ва «Сиёсатшиносӣ» мафҳуми «мочаро» чунин омадааст:

«Ҳуди муносибат, аз ҷумла муносибати анъанавӣ ва арзишию ахлокии аксари халқҳои Ғарб барҷаста ошкоро аст. Ифодаи мафҳуми ҳодиса аз мафҳуми латинӣ (*conflictus*) шуруъ мегардад, ки аслан маънии бархурдро дорад. Он ҳамчун тарзи баҳамтаъсиррасонии одамон дониста мешавад, ки дар тамоюли муҳолифат, душманӣ, харобгардонидани ягонагӣ, ризоият ва ҳамкорӣ боло мегирад. Дар кишварҳои Аврупо ва Амрико мафҳуми «конфликт»-ро дар маънии васеъ ва нисбати ҳаргуна зиддияту муҳолифатҳо истифода менамоянд, ҳатто агар зиддияти байни субъектҳо чандон аҳамияти мӯҳим надошта бошанд ё ба рафти инкишофи ҳодиса ё муносибате таъсир нарасонанд. Зиддиятҳо ва муқовиматҳо байни одамон ва институтҳои сиёсии ҷомеа, байни мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ ва ғ. Тавассути институтҳои махсуси миёнаравӣ ба низом оварда мешаванд. Дар кишварҳои Шарқ, аз ҷумла, дар аксари ҷумҳуриҳои ИДМ муносибат ба чунин ҳодисаю равандро таври дигар сурат мегиранд. Ба ҳаргуна зиддият ё муқовимати ночиз аҳамият намендиҳанд. Тарзи ҳаёт ва шароити зиндагӣ дар аксарияти бошандагони кишварҳо масъалаҳои ҷиддитареро, масалан, назар ба мочарои ду мактаббача, ба миён меоранд. Аз ин хотир, бештар ба ҳамон сатҳи мочаро диққат дода мешавад, ки бархурди манфиатҳои одамони зиёде баръало намоён аст ва ба раванду ҳодисаҳои дигари ҷомеа таъсири ғайбӣ мерасонад.

Барои ифодаи раванди мазкур мафҳумҳои гуногун: зиддият, муноқиша, муҳолифат, муқовимат, низоъ ва ғ. Истифода мегарданд. Зарур аст, ки яке аз мафҳумҳои интиҳоб гардад, ки ҳам мазмунан ва ҳам шаклан муносиб бошад. Чунин ҳосиятҳои мафҳуми «мочаро» касб намудааст». [1, с 10]

Дар воқеият Зокиров Г.Н. исботи воқеъеро ҷо намудааст, ки арзиши баланд дорад. Аз он хотире, ки дар шароити илмӣ тоҷикии мо мутаассифона мафҳуми «*conflictus*»-ро истифода бурда наметавонем, нисбатан бояд аз нигоҳи мо мафҳуми «мочаро»-ро истифода бурдан дурустар ва мантиқан хубтар мешавад. Он низ камбуди худро дорад ва дунё бе камбуди буда наметавонад мисол, барои ҷӣ зиддияти байни ду мактаббачаро бо мафҳуми «мочаро» медонем ва ҳам зиддияти байни ду қавм, гурӯҳ, миллат ва давлат низ боз ҳамон мафҳуми «мочаро» дониста мешавад. Оиди ин масъала на инки илмӣ тоҷик аҳамияти ҷиддӣ диҳад, балки илмҳои мухталифи Ҷаҳони назари ҷиддияшонро васеътар намоянд. Зеро зиддияти байни ду мактаббача омилҳои хешро дораду зиддияти ду давлат ва мочароҳои байни онҳо низ сарчашма ва омилҳои гуногуни хешро доранд.

Дар илми психология бошад мочаро дар ҳолати нофаҳмии байни ҳамдигарии ду шахс, гурӯҳ ва ё зиёда аз он дониста мешавад. Дар шуури ҳар як инсон ҳангоми пайдо шудани мочаро, нооромие ба вуҷуд меояд, ки инсон дарҳол дарки боздошти мочароро менамояд ва дар бештари ҳолатҳо мутафаккирони соҳаи психология мочароро ҳосияти манфӣ дода, онро ҳамчун як ҳодисаи манфие медонанд, ки шуури инсонро заиф мегардонад. Инчунин олимоне кам нестанд, ки мочароро ҳосияти мусбӣ доданро бо исботҳои гуногун пешниҳод

менамоянд, ки оиди хосиятҳои мусбии мочаро дар чаҳорҷубаи илми психология, дар мавзӯи дигар бо таври мушаххас дида мебароем.

Дар боло якҷанд намуди фаҳмиши мафҳуми «мочаро» оварда шуд, ки дар ҳар як илм шакли фаҳмиши он гуногун аст аммо, моҳиятан онҳо як чизро дар назар доранд, ки ин бархурди ақидавӣ ва ё бархурди манфиятхост, ки он метавонад меҳвари асосии мочаро ва оқибати он ба ҷанг табдил меёбад. Албата, мафҳуми «мочаро» бо таври умумӣ ва моҳиятан мафҳуми латинии «conflictus»-ро пурра намекунд, онро нисбатан метавон истифода бурд. Дар илми мочарошиносӣ боз якҷанд мафҳумҳо истифода мешаванд, ки маънои мафҳуми «мочаро»-ро пурра менамояд. Яке аз чунин мафҳумҳо «*конфронтатсия*» мебошад. Лекин дар фаҳмиши геополитикӣ он ба маънои ҳолате, ки алақай мочаро шуруъ шудааст ва рақибон аз ҳар гуна имкониятҳо баҳри ба даст овардани ғолибият истифода мебаранд фаҳмида мешавад. [4, с 459]

Мутафаккирони зиёдеро дарёфт намудан мумкин аст, ки мочароро хосияти манфӣ медиҳанд. Умуман ҳангоми таҳлили назария ва равандроҳои мочаро ба назари таҳлилгар намоён аст, ки тамоми мочароҳо гӯё падидаи манфӣ буда он инсониятро ба нобудшавӣ равона месозад. Аммо, чунин андеша то андозае комил нест, зеро мутафаккиронро дарёфт намудан мумкин аст, ки бо исботҳои гуногун мочаро хосияти мусбӣ медиҳанд.

Аблуқосим Фирдавӣ (935-1020) дар асараш «*Шоҳнома*» масъалаҳои мочароро хеле амиқ ва равшан андешарони намудааст. Ӯ дар бештари андешаҳои ӯ исбот карданӣ мешавад, ки сарчашмаи пайдоиши мочаро аз сифати идоранамой подшоҳ вобаста аст ва сабаби ба шӯриш бархостани одамонро дар норасогиҳои замона, дар қашоқию гуруснагӣ мебинад.[1, с 13] Яъне, бо ин андешааш нишон додани аст, ки агар дар ҷомеа камбудии аз ҷониби подшоҳ ё ин ки роҳбар паси сар карда нашаванд, он камбуди метавонад оқибат ба мочарои мусалаҳона табдил ёбад.

Дар бештари ҳолатҳо инсоният андешае менамояд, ки гӯё мочаро пурра падидаи манфӣ буда, он дар аксари ҳолат харобихоро меорад, мисол **Аҳмади Дониш**(1826-1879) ба ақидае буд: «*Сабабгори ҳамаи нокомиҳо, манбаи қашоқӣ, бенавоӣ ва ҳаргуна муқовиматҳоро дар ба ҳам зиддии манфиятҳои подшоҳу дарбориён ваҳалқ»* медида». [4, с 33] Бояд қайд кард, ки тамоми динҳои ҷаҳонӣ ба мочаро падидаи манфӣ баҳо дода, пайдоиши онро аз ноқисии ақлии инсон, аз муносибати ноҳолисонаи инсон ба Худованд ин, муносибати бади инсон бар инсон ва ғайраҳо мешуморанд.

Аввалин мутафаккире, ки то андозае ба мочаро баҳои мусбӣ додааст ин мутафаккири Итолӣ **Николо Макиавелли** (1469-1527) мебошад. Мутафаккир мекушид, ки баҳри ба даст овардани манфиятҳо, давлат аз тамоми имкониятҳо самаранок истифода намояд¹. «Мутафаккир мочароро ҳодисаи муҳими ҷамъиятӣ, ҳолати умумӣ ва мутассили ҷомеа медонист. Зеро, ба андешаи ӯ табиати инсон вайрон аст ва одамон доимо дар паи ғуннамудани бойгариӣ беҳудуд мебошанд. Маҳз ҳариси одамон яке аз заминаҳои асосии пайдоиши мочароҳо мегардад». [1, с 12-13]

Н. Макиавелли аввалиншуда дар замони схоластика, ки давраи даҳшаттарини Аврупо ба ҳисоб мерафт артиши миллиро ва ҳимояи манфиятҳои миллиро, яке аз принципҳои асосии давлат меҳисобид. [5, с 368]

Аммо, камбудии мутафаккирон (дар замони мо, на дар замони ҳуди онҳо), дар он буд, ки мутафаккирон ҳаргуна мочарохоро бо мафҳуми «*ҷанг*» мансуб медонистанд.

Тамоми мутафаккироне, ки оиди масъалаҳои умумии мочаро андешаронӣ намудаанд ба мочаро баҳои гуногун медоданд. Масалан, Томас Гоббс дар асараш «*Левиафан*» тезиси «ҷанги ҳамаро ба муқобили ҳама» андешарони намуда, ба ақидае буд, ки ҳолати мазкур дар он замоне ба амал меояд, ки давлат набошад. Ж.Ж. Руссо бошад ба андешае буд, ки «дар ҳолате мочаро ба миён меояд, ки шартномаи ҷамъиятӣ фаъолият надошта бошад ва давлат аз болои омма бо таври бо масъулиятӣ идора карда натавонад». [7 , с 202-203] Яъне, мочаро дар ҳамон ҳолате ногузир мегардад, ки давлат дар шакли олий фаъолият карда натавонад.

Мутафаккире, ки оиди мочаро андешаҳои хеле оли ва бо таври махсус хусусиятҳои мочароҳои байналхалқиро дар асараш «Дарбораи чанг» қор карда баромадаст **Карлфон Клаузевиц**(1780-1831) мебошад.

Тезиси машҳури ӯ: «Чанги домаи сиёсат тавассути воситаҳои дигар мебошад» [1, с 14], аз ҷониби мутафаккир гуфташудааст.

Ӯ оиди чанг таълимотҳои барҷаста ҷой дорад, ки то ҳол мақоми ҳешро дар доираи илмҳои гуманитарӣ гум накардааст. Мисол, «Чанг на ба соҳаи санъат ва на ба илм тааллуқ дорад, балки ба соҳаи ҳастии ҷомеа тааллуқ дорад. Сабабҳои тамоми мочароҳо бошанд, ин бархурди манфиатҳои бузурги гурӯҳҳо мебошад, ки бо воситаи хунрезӣ масъалаҳо ҳали ҳешро меёбанд. Хубтар мешуд, ки онро бо дигар намуди санъат баробар намуд, зеро он ба монанди савдоест, ки ҳар кас баҳри ба даст овардани манфиати хеш талош меварзад ва он масъулияти хеле калонро металабад, махсусан масъулияти сиёсӣ... сиёсат ба монанди материя аст, ки дар доираи он мочаро ҷарх мезанад» [8, с 45]. Ё Чанг амалест, ки бо воситаи он таҷовузҳо тавлид мешаванд, таҷовуз барои он аст, ки иродаи ҳешро ба дигарон бор намоӣ.

Дар воқеият дар раванди мочаро масъалаи бор намудани иродаи ҳамдигар дар байни гурӯҳҳои мочарогар ба назар мерасанд, мақсади мочароҳои мусалаҳи асри миёнагӣ ва қабл аз ин ба ҳамин хотир буданд.

Клаузевиц оиди мақсади ба чанг хестани рақибонро чунин медонист: «Дар бештари лоиҳаҳои чанг, амалиёти асосии рақибон, шикасти ҳамдигар мебошад. Зеро ҳарду тараф ҳамеша дар талоши онанд, ки ғолиб баромада, иродаи ҳешро ба душман бор намоёнд, онҳоро мебояд ё душманро ба пуррагӣ шикаст диҳанд, ё душманро дар ҳолате монанд, ки омилҳои бадҳолиро эҳсос намоёнд. Лекин, рақиб «*ҷисми бечон*» нест. Чанг ин бархурди ду ҷисми пурқудрат аст. То он замоне, ки ман рақибро шикаст надихам, ман ҳамеша дар тарсам, ки ӯ маро шикаст медиҳад. То он замоне, ки вай ба ман иродаи ҳудахро бор кардани мешавад, ман низ иродаи ҳудамро ба вай талоши бор карданро дорам... Чанг ҳамон вақт ба анҷом мерасад, ки мо бар ақиб иродаамонро бор карда тавонем ва онҳо иродаи моро қабул намоёнд.

Мутафаккир сабабҳои тамоми мочаро ва оқибати чангҳо ро нишон додани қувваи ҳамдигар медонист. Инчунин сабабҳои пайдоиши тамоми чангҳо ро ба сиёсатмадорон мансуб медонист: «...чанг амали сиёсӣ аст, он аз вазъияти сиёсӣ вобаста буда, натиҷаи он ба фиреби сиёсӣ аст».[8, с 65]

Ҳангоми таҳлили назарияи Клаузевиц, ба назар мерасад, ки мутафаккир на тарафдори чанг аст ва на муҳолифи он. Зеро мувофиқи андешаҳои ӯ вазъияти сиёсӣ, сиёсатмадори маҷбур менамояд, ки ӯ даст ба мочаро занад. Дар бештари андешаҳои мутафаккир тамоми омилҳои оғози чангро аз сарвар ва сиёсати пешгирифтаи ӯ медонад. Дар ҷомеа бошад, бештари салоҳиятҳо ба сарвар мансуб буда, чангро бошад олоти сиёсӣ медонад.

Мутафаккир бо далелҳои гуногун исбот кардани мешавад, ки мочаро «инсонро бедор» ва зудҳаракат менамояд. Георг Зиммел яке аз мутафаккироне мебошад, ки назарияи функционалистии мочаро дар асараш «*Сотсиология*» (1908) таҳлил намуда, мочаро дар ҷомеа ногузир ё ҳатми медонад. Ӯ инчунин мочаро яке аз омилҳои нестшавии системаи ҷомеа шуморида, аммо дар саромади он мочаро яке аз омилҳои рушди психологии ҷомеа ва ҳувияти милли дар рушди тафаккури инсон меҳисобад.

Хусусиятҳои мусбии мочаро Зиммел дар ду самти асоси мебинад:

- 1) Мочаро ин муҳофизат ва устувории системаи ҷомеа мебошад;
- 2) Муттаҳидкунандаи организми ҷонаи ҷомеа аст.

Дар воқеият дар раванди пайдоиши мочаро ва инкишофи он, сатҳи ноустувории психикӣ меафзояд, аз ин хотир мутафаккир бар андешаест, ки шидатнокӣ мочаро аз сатҳи иштирокчиёни он вобастагии хеле зиёд дорад.

Мувофиқи таълимоти **Збигмун Фрейд** (1856-1939) инсон табиатан хусусиятҳои мочарогариро дар худ дорад. Нақши муҳими мочарогар будани инсонро ду омил нишон медиҳад: *эрос* (шаҳвати инсонӣ) ва *танотос* (инстинкта агрессиявӣ). Рақобати доимии *эрос* ва *танотос* рушди умумии инсонро дар маҷмӯъ нишон медиҳад ва ҳаракати инсон ҳамеша

дар ду объект қарор дорад: объекти ба чашм афтида ва наздикнашавӣ. Чунин андешаманди ҳамеша инсонро водор месозад, ки дар асоси андешаҳои ӯ объекти ба ӯ заруриро интихоб бошад. Эҳсосоти инсон муҳолифатнок аст ва ин омили асосии бархурд мешавад.

Люис Козер (1913-2003) низ мочароро дар ҷомеа ногузир дониста, нақши мочароро дар ҷомеа баланд медонад ва қайд менамояд, ки «бе мочаро инсон на бедор мешавад ва на рушд менамояд».[9, с 29]

Андешаҳои мутафаккир оиди пайдоиш ва нақши мочаро дар ҷомеа хеле ҷолибанд. Вай сабабҳои пайдоиши мочаро таҳлил намуда, ба хулосаи зайл меояд: Дар бештари ҳолатҳо мочароҳои дохилӣ аз ҷониби умумиятҳои этникӣ бар зиди субъектон ба миён меоянд ва сабабаш дар он аст, ки давлат якҷанд камбудиро дошта, ҷомеаро бо рафторҳои хеш норози намуда, дар натиҷа мочароҳои этникӣ авҷ мегиранд.

Мочароҳо дар ҳар минтақа раванди хоси хешро доранд ва сабабҳои авҷ гирифтани он бошад то андозае гуногунанд, яъне мувофиқи замон ва макон мочаро ҳаргуна шакл гирифта, тарафҳои мочарогар талабот ва манфиатҳои гуногун доранд. Мисол, дар ҷомеаи амрикоӣ бештари мочароҳои этникӣ дар асоси бархурди идеологӣ ба миён омада як шахсе кӯшиш менамояд, ки андешаи хешро аз болои шахси дигар бор намояд.

Хулоса, ҳангоми таҳлил ҷиҳатҳои назариявии мочаро ба назар мерасад, ки мочароҳои дохилӣ сабабҳои хеле зиёд дошта сарчашмаи пайдоиши он бошад ин норасоии ҷомеа ва камбудии ҳокимият аст. Мочароҳои байналхалқӣ бошанд баҳри ба даст овардани манфиатҳои гуногун буда, сабабҳои хеле зиёд доранд, ки онҳоро дар қисми ояндаи кор дида мебароем.

Рӯйхати адабиёт:

1. Зокиров Г.Н. Мочарошиносӣ. Душанбе, 2002. С. 165
2. Русско-Таджикский словарь. М., Русский Язык .1985.С. 1280.
3. Дергачев В.А. Геополитика. М., ЮНИТИ-ДАНА .2004. С. 526.
4. Зафар Д. Диншиносӣ. Душанбе, 2010.С. 220.
5. Политический энциклопедия.М., РОССПЭН. 2000. В II тосах Т. I.С. 1500.
6. История политических и правовых учение/ Под общ.ред. акад. РАН, д. ю. н. проф. В. С. Нерсеянца.- 3-е изд.М., Зерцало-М. 2001.С. 688.
7. Руссо Ж.Ж. Обо общественном договоре.М., Канон-прец, Кучково поле. 1998.С.414.
8. Клаузевиц Ф. О войне. М., Эксмо. 2007. С. 861.
9. Ворожейкин И.Е., Кибанов А.Я., Захаров Д.К. Конфликтология.М., ИНФРА- М. 2004.С. 240.
10. Дмитриев А.В. Конфликтология.М., Гардарики. 2000.С. 320.

Аннотатсия

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи мочароҳои сиёсии байналмилалӣ ва хусусиятҳои назариявӣ амалии онҳо бахшида шудааст. Дар он моҳияти мафҳуми «мочаро» ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ва сиёсӣ, сарчашмаҳои пайдоиш ва шаклҳои гуногуни зуҳури он дар доираи илмҳои гуногун — сиёсатшиносӣ, психология ва геополитика баррасӣ мегарданд. Муаллиф таъкид менамояд, ки мочароҳо на танҳо падидаи манфӣ, балки дар баъзе ҳолатҳо омили рушди иҷтимоӣ ва бедории ҷомеа низ шуда метавонанд. Дар асоси таҳлили андешаҳои мутафаккирони Шарқ ва Ғарб, аз ҷумла назарияҳои классикӣ ва муосир, омилҳои асосии ба вучуд омадани мочароҳои сиёсӣ муайян карда мешаванд. Ҳамзамон, хусусиятҳои мочароҳои байналмилалӣ, нақши манфиатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва идеологӣ дар ташаккули онҳо ва таъсири онҳо ба суботи ҷаҳонӣ таҳлил мегарданд.

Калимаҳои калидӣ: мочарои сиёсӣ, мочарои байналмилалӣ, низоъ, зиддият, геополитика, манфиатҳои миллӣ, бархӯрди идеологӣ, танзими мочаро.

Аннотатсия

Данная статья посвящена исследованию международных политических конфликтов и их теоретических и практических аспектов. Рассматривается сущность понятия «конфликт» как социально-политического явления, его источники возникновения и формы проявления в

различных науках — политологии, психологии и геополитике. Автор подчеркивает, что конфликты могут носить не только негативный, но и в ряде случаев позитивный характер, способствуя развитию общества. На основе анализа взглядов восточных и западных мыслителей, включая классические и современные теории, выявляются основные причины возникновения политических конфликтов. Особое внимание уделяется международным конфликтам, роли политических, экономических и идеологических интересов в их формировании, а также их влиянию на глобальную стабильность.

Ключевые слова: политический конфликт, международный конфликт, противоречие, геополитика, национальные интересы, идеологическое противостояние, урегулирование конфликтов.

Abstract

This article explores international political conflicts and their theoretical and practical dimensions. It examines the concept of conflict as a socio-political phenomenon, its sources, and forms of manifestation across various disciplines, including political science, psychology, and geopolitics. The author emphasizes that conflicts are not only negative phenomena but can also contribute to social development under certain conditions. Based on the analysis of Eastern and Western thinkers, including classical and modern theories, the main causes of political conflicts are identified. Particular attention is paid to international conflicts, the role of political, economic, and ideological interests in their formation, and their impact on global stability.

Keywords: political conflict, international conflict, contradiction, geopolitics, national interests, ideological confrontation, conflict resolution.

Маълумот дар бораи муаллиф: Амирализод Мирзошарифи Баҳромӣ – ассистенти кафедраи молия, ҳуқуқ, гумрук ва забонҳои хориҷии Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТи ДБССТДонишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.

Информация об авторе: Амирализод Мирзошарифи Баҳромӣ — ассистент кафедры финансов, права, таможенного дела и иностранных языков Международного института Дангара Таджикского международного университета туризма и предпринимательства.

Information about the author: Amiralizod Mirzosharifi Bahromi — assistant of the Department of Finance, Law, Customs Affairs, and Foreign Languages at the Dangara International Institute of the Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship.

НАҚШИ РӯЗНОМАИ «БУХОРОИ ШАРИФ» ДАР ТАРҒИБИ ИЛМУ МАОРИФ

Талбақзода С.М.

Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ

Давраи аввали қарни XX дар Осиёи Миёна ҷунбиши иҷтимоӣ сиёсӣ ва фарҳангии ҷадида ба амал омад, ки дар талқини ғояҳои маорифпарварӣ фарҳангофаринӣ, танвири афкор, ташаккули бунёди маънавӣ ва тарвиҷи ҳештаншиносӣ тоҷикон нақши бориз гузоштаанд. Ҷадидаи давраи амалӣ шудани марому маслакҳои маорифпарварони нимаи дууми асри XIX-и тоҷик буда, мақсади асосӣ ва ҷавҳари он фарҳангустарӣ, эҳёи маънавӣ, ислоҳи мактабу маориф, рушду камолати кишвар ва таҷдиди ҷомеаи мусулмонӣ маҳсуб меёфтанд. Фаъолияти ҷадидон ба муқобили зулми иҷтимоӣ ва ҳуруфоту ҷаҳолат, бар зидди ҳукуматдорони бесалиқ ва ноинсоф, уламои манфиатҷӯву худғараз ва муллоҳои ҷоҳил равона шуда буд.

Ин тараққиқпарварон дар роҳи ташкил намудани мактабҳои усули савтия, матбуот, театр ва китобхонаҳо дар сарзамини тоҷикон ҳамаи имкониятҳои ақлонӣ ва молиявӣ ҳешро истифода мебарданд. Ҷадидон фикри яхшудамондаи мардумро ба нури матбуот, илму дониш ва маърифатомӯзӣ об кардан меҳостанд. Ин мунавварфикрону таҷадудхоҳони тоҷик ба ибораи устод Айни баҳри «инқилоби фикрию илмӣ»¹⁶ сазо талош доштаанд.

¹⁶ Шарифзода Қ. Аввалин рӯномаи тоҷикӣ, -Душанбе, 2006.-С. 17.

Корнамоиву таҷрибаи эҷодии муассисон , муҳаррирон ва муаллифон дар таърихи матбуоти тоҷик бесобиқа буда, басо сабақомӯз ва намунаи ибрат мебошад.

Дар оғози асри XX ҷомеаи Бухоро шоҳиди таҳаввулот ва дигаргуниҳои ҷиддии фарҳангӣ ва сиёсӣ шуд, ки нақши равшанфикрон дар он дар мақоми баландтарин қарор дошт. Ҷараёнҳо ва ҳаракатҳои маорифпарвароне, ки аз тарафи зиёиёни он замон ба роҳ монда шуд, сабаби тағйироти кулӣ дар ҳаёти сиёсии Бухоро гардид. Аз ин рӯ барраси кардани ҳарчи бештари ин ин мавзӯё метавонад ба маънои шинохти бештари равшанфикрон ва вижагиҳои он таҳаввулоти таърихӣ ба ҳисоб меравад.

Асосгузори ҷунбиши ҷадидия дар Руссия Исмоил Гаспринский аз ҷаъолияти «Бухорои шариф» аз ибтидо то интиҳои он ҳамеша воқиф буд ва дар ҳафтавори «Тарҷумон», ки дар Боғчасароии Қрим ба таъъ мерасид, роҷеъ ба ин нахустрӯзномаи тоҷикӣ муназзам хабару гузоришоти кӯтоҳ дарҷ мегардид.¹⁷ «Бухорои шариф» ҷун нахустрӯзнома барои ба миён омадани ҷаъолият намудани нашрияҳои минбаъдаи тоҷикӣ «Шӯълаи инқилоб», «Овози тоҷик», инчунини дигар рӯзномаву маҷаллаҳои дузабонаи Мовароуннаҳр заминаи бозғатимод, аз нигоҳи касбият ба ҳайси раҳнамо ва мактаби эҷодӣ гардидааст.

Корнамоиву таҷрибаи эҷодии муассисон, муаррихон ва муаллифони «Бухорои шариф» дар таърихи матбуоти тоҷик бесобиқа ва басо сабақомӯз ва намунаи ибрат мебошад. Ҷи ҷойи пинҳон кардан, рӯшанфикрони Бухоро, фарзандони фарзонаи ин сарзамин то эҳёи нашрияи худ сахтиҳо дидаанд, бедорхобиҳо қашидаанд, паси минбарҳову рӯйи майдонҳо талош кардаанд. Вале таваллуди дигари «Бухорои шариф» ғоли некест, иқдоми шоистаест дар набарди оғоҳиву худшиносӣ. «Бухорои шариф» ҷӣ мақсадҳо дорад, баҳри кадом ормонҳо азму талош варзиданист? Мақсадҳои нашрия халқро бо илму бомаърифат, тадбиркору ояндабин, худшиносу куръонхон, донандаи сирру асрори рӯзгордорӣ ва умри дароз дидани риояткунандаи урфу одатҳо, пойдор дар ишқу муҳаббат, соҳиби ахлоқи шариф , баҳрабардой аз лаззатҳои маънавӣ, забондону адабиётдӯст ва идоракунандаи роҳҳои бойшавӣ намудан мебошад , зикр ёфтааст.

«Бухорои шариф» ҷун нашрияи маърифатбахши мардум бо нияти ормонҳои хайру эҳё гардонидани доираи илмӣ дар Бухоро нашр гардонид. Лозим ба ёдоварист, ки аксари ҷадидони тоҷик, аз ҷумла кормандон ва муаллифони рӯзнома аз ҷиҳати баромади иҷтимоӣ ва амалиётшон аҳли тиҷорат буданд. Аз ин рӯ дар баробари инъикоси ҳаёти ҳамаҷонибаи фарҳангӣ , адабӣ ва сиёсии мардум, диққати ҳайати идораи нашрияи «Бухорои шариф»- ро печидагиҳои масъалаҳои истеҳсолот, тиҷорат, воридоту содирот ва паҳлӯҳои гуногуни иқтисодии кишвар ҷалб менамуд. Дар саҳифаҳои рӯзнома вазъи ногувори иқтисодии кишвар возеҳу равшан зери тозиинаи танкид гирифта шуда, мубориза алайҳи ҷоҳиливу бесаводии аҳолӣ яке аз шартҳои бартарафнамоии таназзули иқтисодиёти аморат доништа мешуд. Ин ҷо бояд қайд кард, ки бештарини таблиғгарони ҷадидия шоиру нависанда буданд ва онҳо кӯшиш доштанд, ки ба воситаи шеърӯ адаб мардуми ғафлатзадаро ба бедорӣ талкин намоянд. Аз ин рӯ дар баҳши адабиёти рӯзномаи «Бухорои шариф» намунаҳои назми онҳо нашр гардидаанд, ки мавзӯи асосии ин шеърҳо норизой аз бесомониҳои замон танкиди ғафлатзадагиву хурофотпарастӣ, даъвлат ба илму донишандӯзӣ, ташвиқи мактабу ирфон ва ифтихор аз гузаштаи пуршарафи ниёгон буд. Нақши ҷаъолияти ҳаракати ҷадидия дар навиштани мақолаҳо ва саҳифаҳои рӯзнома барҷаста аст, аммо бинобар истибдодзадагии ҷомеа теъдоди зиёде аз навиштаҳои эшон бо имзои мустаор аз қабили «Мим», «Син», «Сод», «Айн», «Чим», «Фе», «Алиф» ва ғайра нашр гардид. Ин ҷо бояд тазаққур дод, ки ҷеҳраи намоёни ҷунбиши ҷадидони Бухоро Садриддини Айнӣ низ ҷанде аз мақолаву мактубҳои хешро ба унвони идораи рӯзнома бо имзои мустаор ба таъъ расонд ва мақолаи «Сайли Наврӯз дар Бухоро» бо имзои Айнӣ ва зумраи онҳост. 18

¹⁷ . Ғафғоров Н. «Бухорои шариф» // Ба қуллаҳои дониш. 6 – марти соли 2012.

¹⁸ Айнӣ С. Таърихи инқилоби Бухоро,-Душанбе, 1987- С.109.

Асноди арзишманди иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии оғози садаи бист «Бухорои шариф», ки ба ибораи устод Айни Ҳамчун «ниҳоли навбахр ва гулгуни навшукуфта бӯстони миллат ва ҷаманистони маърифатро тарроват доданӣ буд», умдатан бар меҳвари ғояҳои ҷадидия устувор буда, дурнамои андешаҳои маорифпарварон ва ҷадидони тоҷикро ташкил меод. Ҳарчанд «Бухорои шариф» умри дароз надида, нашрияти мазкур бешубҳа дар амри бедории миллий, сиёсӣ фарҳангӣ тақвияи рӯҳияи худшиносӣ истиқлолталаб ва эҳёи ҳуввияти миллии тоҷикон хидмати арзандае анҷом додааст.¹⁹ «Бухорои шариф», ки минбари баланди ҷадидони тоҷик буд, беш аз сад сол муқаддам дар роҳи бедорию ба тариқ овардани афкор, тақдирдони андешаи мардум ва худшиносию ҳудудҳои тоҷикон хидмати босазоекард.

Рӯзномаи мазкур ба унвони нашрияти илмӣ, адабӣ, ахлоқӣ, ғанӣ, иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ, пеш аз ҳама бозгӯкунандаи андешаҳо ва дидгоҳҳои ҷадидон буд, ки мазмуни аслии онро навиштаҳои адибони барҷаста ва андешаҳои онҳо мунъақис мекарданд. Устод Садриддини Айни, ки худ аз намоёндагони машҳури ҷадидия дар Бухоро буд, дар осори пурғановати хеш, аз ҷумла «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» (1918), «Таърихи инқилоби Бухоро» (1921), «Намунаи адабиёти тоҷик» (1926) ва ғайра нақши муассири ҷадидия ва ҳодимони онро дар таърихи пайдоиши рӯзномаи «Бухорои шариф» ҳамеша таъкид месозад. Ҷунони, С. Айни дар «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» перомони таъсиси рӯзномаи «Бухорои шариф» ҳарф зада, аз ҷумла иброз меорад: Тараққиҳоҳон ва маорифпарварони Бухоро дер боз орзуи як ҷарида дар Бухоро доштаанд, лекин назаран дар аҳволи ҳукумати Бухоро вусул ба ин орзу мунтаҷиб буд. Рӯзномаи «Бухорои шариф» пешгомотарин нерӯҳои ислохталаб ва таҷаддудҳоҳи ҳамоно давронро ҷамъ намуда буд.²⁰ Рӯзномаи «Бухорои шариф» дар мавқеи маорифпарварию ҷадидия истода, ҳонандагони ҳудуд аз воқеаҳои ҷаҳонӣ, масъалаҳои гуногуни таърихӣ, ҷуғрофӣ, адабӣ ва ғайра огоҳ мекард. Дар ҳар шумораи рӯзнома бахшида ба масоили муҳимтарин ва умдатарини ҷомеа мақолаҳои ба таъбир мерасидаанд, ки бисёр таҳлили амиқ ва ҳулосаҳои нишонрас доштаанд. Муаллифони онҳо бо умед, ки мардуми аморат соҳиби илму маърифати замонавӣ гарданд ва Бухоро чун яке аз мамлаҳи пешқадаму мутараққӣ ном баранд, суҳан меғуфтанд. Рӯзнома феврал байни мардум ҳонандаи ҳудуд пайдо кард ва дар як муддати кӯтоҳ обрӯ ёфт. Таърихи дунё шаҳодат медиҳанд, ки ҳар қавме, ки рағфори ҳудуд ба д-ин ранг қарор додаанд, ҳаргиз залилӣ, мискини ҳалос натавонанд намуд, абадан қадам ба арсаи саодатбахшони иззату осудагӣ нахоҳад зад. Маълум аст, ки рӯзномаи «Бухорои шариф» дар вақти вучуд надоштани низоми матбуотӣ ва қонуни матбуот, яне дар фазое, ки дастуру фармони амири Бухоро қонунӣ буд, фаъолият мекард. Умдатарин душвориҳои фаъолияти рӯзнома ва ҷадидони тоҷик фазои низоми мустабид ва гулӯғири аморати Бухоро буд. Аз ин ҷост, ки Мирзо Сирочи Ҳақим дар шумораи 19- уми рӯзнома дар мақолаи хеш бо унвони «Суҳани гуфтани» парда аз душвориҳои бармеояд, ки рӯзнома бо он даст ба гиребон буд ва аз ҷумла менависад: Ҷаридаи ҳар миллате забон гӯи ҳамоно миллат аст.²¹ Мирзо Сироч Ҳамчун табиби навоар низ тавассути «Бухорои шариф» дар мавзӯи ташҳиси беморон ва масоили тиббӣ ҷадид баромад мекард. Андешаҳои таҷаддудҳоҳи ва ислохотталаби рӯзномаи «Бухорои шариф» ва тадриҷи роҳи ҳудуд дар миёни ҷомеа боз намуда, дар амри эҷоди афкори иҷтимоию сиёсӣ ва ташаққули онҳо як барномаи ислохталабона боз менамуд.

Ба андешаи муҳаққиқи бухорӣ Г.Х.Козимова ҷеҳраи намоёни наҳзати ҷадидия Садриддини Айни низ ҷанде аз мақолаву мактубҳои хешро ба унвони идораи рӯзнома бо имзои мустаор ба таъбир расонд ва мақолаи «Сайри наврӯзӣ дар Бухоро» бо имзои «Син. Айни» аз зумраи онҳост. Рӯзномаи «Бухорои шариф», ки Ҳамчун паҳнкунандаи ғояҳои

¹⁹ Гафғоров Н. «Бухорои шариф»// Ба қуллаҳои дониш. 6-март соли 2012

²⁰ Шарифзода Қ. «Бухорои шариф»-наҳустин рӯзномаи тоҷикӣ // Қалам, 1998, №3,-С. 32.

²¹ Ҳотамов Н. Назар ба ҳаракати ҷадидияи Осиёи Миёна // Рӯдакӣ.- 2007, №16.- С.9- 16.

чадидия камбудию нуксониҳои чомеаро фош мекард, акнун ҳам ба ҳукуматдорони амирӣ ва ҳам ба сафоратхонаҳои рус хуш намеомад. Аз ин рӯ, рӯзномаи «Бухорои шариф» бо иғвои муқобилони ислоҳот 7 сафари 1331 ҳиҷрӣ, (2- январи соли 1913 мелодӣ) аз тарафи ҳукумати амирӣ маҷбуран баста шуд. 22

Рӯзномаҳои «Бухорои шариф» ва «Тӯрон» дар Бухоро таъсири хуб кард. Филҷумла, инқилоби фикриву илмӣ-рӯӣ додаанд. Дар мадрасаҳои кӯҳна дар байни талаба суҳан аз ислоҳи макотиб ва мадорис мерафт, ғайринофеъ будани ҷадвали дарсҳои ҳозира музокира меёфт. 23 Аз таҳлили маводи «Бухорои шариф» ва сарчашмаҳои таърихӣ он бар меояд, ки ғояҳои чадидия дар саҳифаҳои он ҷойҳои барҷаста доранд ва тавассути ин рӯзномаи тоҷикӣ чадидон ҳамчун паҳнқунандагони ғояҳои асосии фарҳангофаринӣ ва маърифатпарварӣ дар ибтидои асри- XX баҳри пешбурди ислоҳоту таҷдиди мактабу маорифи миллӣ бо ҷандин тақлифоту пешниҳодоти муайян баромад намуда, дар ташаккули афкори интиқодӣ ва танвиру таҳриқи ҷаҳонбинии мардуми аморати Бухоро нақши мондагор гузоштаанд.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот нақши рӯзномаи **«Бухорои Шариф»** дар тарғиби илм, маърифат ва афкору андешаҳои ҷамъиятӣ баррасӣ мешавад. Рӯзнома ҳамчун воситаи муҳим барои паҳн кардани дониш, омӯзиш ва баланд бардоштани сатҳи фарҳанг ва маърифат дар байни аҳолии хизмат кардааст. Муаллифон таҳлили мавзӯҳои асосии нашрия, нақши он дар ташаккули андешаҳои муосири иҷтимоӣ ва таъсири рӯзнома ба рушди маорифи миллӣ ва ахлоқи чомеаро пешниҳод мекунанд. Омӯзиши ин мавзӯ барои фаҳмиши таърих ва рушди таъсири нашрияҳои илмӣ ва маърифатӣ аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: «Бухорои Шариф», рӯзнома, илму маърифат, тарғиб, маорифи миллӣ, фарҳанг, ахлоқ, таърих.

Аннотация

В данном исследовании рассматривается роль газеты **«Бухорои Шариф»** в пропаганде науки, образования и общественных идей. Газета служила важным инструментом для распространения знаний, обучения и повышения уровня культуры и образованности населения. Авторы анализируют основные темы издания, его влияние на формирование современных социальных взглядов, а также роль в развитии национального образования и моральных ценностей общества. Изучение этой темы важно для понимания истории и влияния научно-просветительских изданий.

Ключевые слова: «Бухорои Шариф», газета, наука, просвещение, национальное образование, культура, мораль, история.

Annotation

This study examines the role of the newspaper “Bukhoro-i Sharif” in promoting science, education, and public ideas. The newspaper served as an important tool for disseminating knowledge, educating the population, and raising cultural and intellectual levels. The authors analyze the main topics of the publication, its influence on shaping modern social thinking, and its role in developing national education and moral values. Studying this topic is essential for understanding the history and impact of scientific and educational publications.

Keywords: “Bukhoro-i Sharif”, newspaper, science, education, national education, culture, morality, history.

²² . Расулиён Қ. Маориф ва матбуоти тоҷик дар ибтидои асри XX,- Душанбе, 2011.-С.72

²³ . Шарифзода Қ. «Бухорои шариф»- нахустин рӯзномаи тоҷикӣ // Қалам, 1998, №3,-с.32.

САРЧАШМАҲОИ ҲУҚУҚИ ВА МЕЪЁРҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚИИ ҚОНУНГУЗОРӢ ОИД БА ҲУҚУҚҲОИ СИЁСИИ ИНСОН

Комрони А.

Донишкадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Дар олами муосир муҳимтарин ҳуҷҷатҳои байналҳалқие, ки ҳуқуқҳои инсон; аз ҷумла ҳуқуқҳои сиёсии инсонро инъикос намуда онро танзим менамояд Оинномаи Созмони Миллали Муттаҳид, Эълومияи умумии ҳуқуқи башар, Конвенсияи Иттиҳодияи Давлатҳои Мустақил оид ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, Мушоҳидаи хотимавии Хелсинкӣ ва «Хартияи парижӣ барои Аврупои нав» мебошанд, ки ҳамаи кишварҳои мутамаддин онҳоро эътироф ва риоя менамоянд.

Яке аз ҳуҷҷатҳои муҳимтарини сиёсӣ ҳуқуқӣ Оинномаи Созмони Миллали Муттаҳид мебошад, ки ҳамкориҳои давлатҳои мустақил ва халқҳои оламро дар соҳаи ҳуқуқ ва озодиҳои шахсият ба танзим медарорад. Аз ҷумла, дар моддаи якуми Оинномаи СММ омадааст: «Яке аз мақсадҳои Созмони Миллали Муттаҳид амалӣ намудани ҳамкориҳои байналҳалқӣ дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва гуманитарӣ буда, ҷонибдорӣ ва инкишофи эҳтиром ба ҳуқуқи инсон ва озодиҳои асосии он барои тамоми наҷодҳо, ҷинсҳо, забонҳо ва динҳо мебошад»[1, с 5].

Бояд қайд намуд, ки яке аз дастовардҳои бузурги СММ ин таҳияи органи ҳамаҷонибаи қонуни ҳуқуқи башар мебошад, ки ҳамаи давлатҳо метавонанд ба он дастрасӣ дошта бошанд. Дар ҳуди ҳамин вақт СММ механизми таъсирбахшро барои ғимоят ва пешрафти ҳуқуқи башар созмон дод. Созмони Миллали Муттаҳид (СММ) нахустин бор қонуни ҷаҳонии ҳуқуқи башарро таҳия кард: Эълумияи умумии ҳуқуқи башар дар соли 1948, ду шартномаи байналмиллалӣ ҳуқуқи башар дар соли 1966 (дар бораи ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ ва ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ), ки имкон доданд, шартҳои қатънома қонунан ба кишварҳо пайваस्त карда шаванд.

Дар танзими ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, махсусан Эълумияи умумии ҳуқуқи башар аҳамияти барҷаста дорад. Маҳз дар он ҳуқуқҳои сиёсии инсон ва вазифаҳои асосии давлат дар раванди амалигардонии онҳо зикр ёфтаанд. Дар он чунин қайд шудааст: «Маҷмеаи умумӣ (Ассамблеяи генералӣ) ин Эълумияи ҷаҳонии ҳуқуқи башарро ҳамчун ормони муштараки тамоми мардум ва қамоли матлуби тамоми давлатҳо эълон мекунад, то ҷамъи афрод ва ҳама мақомоти давлатӣ ин Эълумияро доиман мадди назар дошта бошанд ва ҷидду ҷаҳд кунанд, ки ба василаи таълиму тарбия эҳтироми ин ҳуқуқ ва озодиҳо тавсаа ёбанд ва бо тадбирҳои тадриҷии миллӣ ва байналмиллӣ эътироф ва иҷрои воқеъӣ ва ҷаҳонии онҳо чи дар миёни мардуми кишварҳое, ки дар қаламрави онҳо мебошанд таъмин гардад»[2, с 9].

Эълумияи умумии ҳуқуқи башар эълон медорад, ки тамоми афроди башар озод ба дунё меоянд ва аз лиҳози манзалат ва ҳуқуқ бо ҳам баробаранд. ҳар кас метавонад бидуни ҳеҷ гуна тафовут махсусан аз ҳайси наҷод, ранги пест, ҷинс, забон, мазҳаб, ақидаи сиёсӣ ё ҳар ақидаи дигар ва ҳамчунин миллият, вазъи иҷтимоӣ ё ҳар маҷмӯи дигар аз тамоми ҳуқуқ ва ҳама озодиҳое, ки дар ин Эълумия зикр шудааст, баҳраманд гарданд. Ҳар кас ҳаққи зиндагӣ, озодӣ ва масъулияти шахсӣ дорад. Махсусан дар он зикр шудааст: «Касеро наметавон дар ғулومӣ ва ё бандагӣ нигоҳ дошт ва хариду фурӯши ғулумон ба ҳар шакле, ки набошад, мамнӯъ аст»[2, с 10].

Мувофиқи Эълумияи умумии ҳуқуқи башар ҳар кас ҳақ дорад аз озодии фикру ақида, дину мазҳаб баҳраманд шавад. Ҳар кас ҳаққи озодии ақида ва баён дошта, ҳаққи мазкур набояд боиси зарари ӯ шавад ва дар ёфтани ахбор ва афкор ва интишори он ба восоили мумкин ва бидуни дар назардошти сарҳадоти давлатӣ озод бошад.

Бояд қайд кард, ки ҳуқуқи озодиҳои инсон дар Эълумияи умумии ҳуқуқи башар хеле хуб инъикоси худро ёфтаанд. Масалан дар он омадааст: «ҳар кас ҳақ дорад дар идораи корҳои умумии кишвари худ, хоҳ мустақил ва хоҳ ба василаи намояндагоне, ки озодона интиҳоб шуда бошанд, ширкат намояд.

Ҳар кас ҳақ дорад бо баробарии шароит ба хизмати давлатии кишвари худ ҷалб шавад.

Асоси ҳокимияти давлат иродаи мардум аст. Ин ирода бояд ба василаи иттиҳоботе

ифода гардад. ки аз реи садоқат ва ба таври даврагӣ сурат пазирад.

Интиҳобот бояд умумӣ ва бо риояи баробарӣ бошад ва овоздиҳии махфӣ ё тариқои монанди он аъҷом гирад, ки озодии овоздиҳиро таъмин намояд»[3, с 14].

Ҳамин тавр, Ёломиёи умумии ҳуқуқи башар ҳучҷати муҳимтаринест, ки тамоми ҳуқуқу озодиҳои инсонро дар худ ифода намуда, риояи ҳатмии онро аз тарафи кишварҳои муттамаддини олам талаб менамояд, ки дар ҳеҷ мавриде набояд бар ҳилофи мақсадҳо ва усули Миллалӣ Муттаҳид аз ин ҳуқуқ ва озодиҳо истифода шаванд.

Ҳамчунин дар таҳкиму танзими ҳуқуқу озодиҳои инсон нақши Конвенсияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил оид ба ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон хело назаррас аст. Конвенсияи мазкур бо назардошти Ёломиёи умумии ҳуқуқи башар, Аҳдномаи байналмиллалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, инчунин еҳдадориҳои байналмиллалӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон, ки дар доираи Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА) ба қабул расидааст. Бо назардошти он, ки ҳучҷатҳои зикргардида мақсади таъмин намудани эътирофи умумибашарию самаранок ва риояи ҳуқуқҳои дар он эълонгардидаро доранд, бо эътирофи он, ки аз тарафи тамоми давлатҳои иштироккунандаи ИДМ риоя шудани стандартҳои байналмиллалӣ соҳаи ҳуқуқи инсон, баланд бардоштани эҳтиром нисбати ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ барои ҳама, новобаста аз наҷод, ҷинс, забон, ақоиди сиёсӣ, мазҳаб ва насаби иҷтимоӣ ба тақвияти дигаргуниҳои демократӣ, рушди иқтисодию иҷтимоӣ, таҳкими қонуният ва тартибот мусоидат мекунанд ва барои иҷрои босамаронаи еҳдадориҳо оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои инсон ва озодиҳои асосӣ ҷидду ҷаҳд менамояд. Тарафҳои Аҳдкунанда ҳар як шахсро, ки дар ихтиёрооти ҳуқуқии онҳо мебошад, бо ҳуқуқу озодиҳои дар Конвенсияи мазкур изҳоршуда таъмин мекунанд. Масалан, дар он зикр гардидааст: «Қонун ҳуқуқи ҳар шахсро ба зиндагӣ ҳифз менамояд. Ҳеҷ касро қасдан аз ҳаёт маҳрум кардан мумкин нест. Ҳуқми қатл, ки ҳоло безътибор карда нашудааст, танҳо бо ҳуқми суд барои ҷинояти махсусан вазнин истифода мегардад.

Ҳуқми қатл, чун қоида нисбати занҳо бароварда намешавад. Нисбати занҳое, ки ҳангоми баровардани ҳуқм ҳомиладоранд, ҳуқми қатл баровардан мумкин нест.

Нисбати шахсе, ки ҳангоми содир кардани ҷиноят ба сини 18 - солагӣ нарасидааст, ҳуқми қатл баровардан мумкин нест.

Аз ҳаёт маҳрум намудан, агар он дар натиҷаи истифода бурдани қувва танҳо дар ҳолатҳои ниҳоят зарур ва барои ҳифз намудани худ, ки қонунгузориҳои миллӣ пешбинӣ намудааст, содир шуда бошад, вайронкунандаи муқаррароти моддаи мазкур ҳисобида намешавад»[4, с 139].

Мувофиқи Конвенсияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил оид ба ҳуқуқ ва озодиҳои асосии инсон ҳар як шахс ба озодии фикр, вичдон ва эътиқоди динӣ ҳуқуқ дорад, ки ин меъёри ҳуқуқӣ дар тамоми ҳучҷатҳои муҳимтарини байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои асосии сиёсии инсон, аз ҷумла дар Ёломиёи ҳуқуқи башар низ қайд шудааст. Яъне, мувофиқи он, ин ҳуқуқ аз интиҳоби озодонаи инсон дар қабули дин ё ақоид, аз омурзиши озодонаи дин ва ақоиди худ ҳам ба таври фарқию ҳам якҷоя бо дигарон, аз иҷрои маросимҳои динӣ ва мувофиқи он амал кардан иборат аст. Озодии омерзиши дин ё ақоид танҳо он маҳдудиятҳоеро дорад, ки қонун пешбинӣ намудааст ва онҳо дар ҷомеаи демократӣ барои таъмини беҳатарии давлату ҷамъият, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳифзи саломатӣ ва маънавиёти аҳоли ё барои ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои асосии шахсони дигар зарур мебошанд.

«Ҳар шахс ҳуқуқи озодона гузаронидани ҷаласаҳои мусолиҳавӣ ва озодии созмони иттиҳодияҳои муштарак, аз ҷумла, созмон додани иттифокҳои касаба ва ҳуқуқи узвияти чунин ташкилотро дорад»[5, с 141].

Истифодаи чунин ҳуқуқҳо ягон маҳдудияте надорад, ба истиснои ҳолатҳое, ки қонун пешбини намудааст ва он дар ҷомеаи демократӣ ба манфиати беҳатарии давлатию ҷамъиятӣ, ҳифзи саломатӣ ва маънавиёти аҳоли ё ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шахсони дигар зарур бошад. Меъёри мазкур ба муқаррар намудани маҳдудияти қонунии истифодаи чунин ҳуқуқҳои он шахсоне, ки дар ҳайати қувваҳои мусаллаҳ, мақомоти ҳифзи тартибот ё маъмурии давлат мебошанд, мамоният намекунад.

«Ҳар кас дар кучое, ки набошад, ҳуқуқ дорад ҳамчун шахси дорои ҳуқуку озодиҳо шинохта шавад»[5, с 143].

Бояд қайд кард, ки дар ҳуҷҷати мазкур ҳуқуқи шахрвандию сиёсии инсон низ ба хусус қайд гардидааст. Аз ҷумла омадааст: «Ҳар шахс ҳуқуқи шахрванди дорад. Ҳеч касро аз шахрвандиаш ё аз ҳуқуқи тағйири шахрвандиаш худсарона маҳрум кардан мумкин нест. Ҳеч касро аз ҳудуди давлате, ки ӯ шахрванди он мебошад, ба тарзи инфиродӣ ё дар натиҷаи иқдомоти дастҷамъӣ рондан мумкин нест.

Ҳеч касро аз ҳуқуқи воридшавӣ ба ҳудуди давлате, ки ӯ шахрванди он мебошад, маҳрум намудан мумкин нест.

Шахси хориҷиеро, ки ба таври қонуни дар ҳудуди яке аз тарафҳои аҳдкунанда қарор дорад, танҳо бо мақсади иҷрои қарори қонунӣ қабулшуда рондан раво нест ва ӯ бояд нисбати нодурустии бадарға имконияти пешниҳод намудани далелҳои дошта бошад. Бадарғаи дастҷамъӣ хориҷиён манъ аст».

Ҳамчунин, дар конвенсияи мазкур доир ба ҳуқуқҳои сиёсии инсон меъёрҳои ҳуқуқӣ муқаррар гардидаанд. Махсусан, дар он омадааст: «ҳар шахс мутобиқи қонунгузории миллии дар давлате, ки шахрванди он аст, ҳуқуқ ва имкониятҳо дорад:

а) дар иҷора ва бурдани қорҳои давлатӣ бевосита тавассути намоёндогоне, ки озодона интиҳоб шудааст, ширкат варзад;

б) дар интиҳоботе, ки дар асоси ҳуқуқи интиҳоботии умумӣ ва баробарона бо роҳи овоздиҳии пиёҳонӣ гузаронида мешавад ва изҳори озодонаи иродаи интиҳобкунандагонро таъмин месозд, овоз диҳад, ва интиҳоб гардад;

в) дар мамлакати худ дар асоси шартҳои баробари ба ҳоҷияти давлатӣ роҳ дода шавад»[6, с 144].

Конвенсияи мазкур ҳамчун Низомнома оид ба Комиссияи ҳуқуқҳои инсонии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, аз рӯзи ба маҳфузкунанда супоридани огоҳиномаи сеюм дар бораи ба иҷро расонидани амалиёти дохилидавлатии зарурӣ аз тарафи тарафҳои аҳдкунанда эътибор пайдо мекунад. Ба Конвенсияи мазкур баъди эътибор пайдо намуданаш давлатҳои дигаре, ки ҳамраӣ ба мақсаду принсипҳои он мебошанд, бо роҳи маҳфузкунанда супоридани огоҳномае, ки аз тарафи онҳо ба иҷро расидани амалиёти дохилидавлатии дар Конвенсияи мазкур зикргардида тасдиқ мекунад, ҳамроҳ шуда метавонанд.

Дар ҳуҷҷати муҳимтарини байналхалқӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон «Ҳартияи парижӣ барои Аврупои нав» низ ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ба сифати асосии инкишофи ҷомеаи демократӣ доништа мешаванд. Дар он махсус қайд карда мешавад, ки ҳуқуқи инсон ва озодиҳои асосӣ аз ибтидо ба ҳама одамон баробар тааллуқ доранд ва амалишавии пурраи онҳо асоси озодӣ, адолатнокӣ ва сулҳ мебошад.

Ҳамин тариқ, ҳуҷҷатҳои сиёсӣ ҳуқуқи дар боло зикршуда, ҳамаи ҳуқуку озодиҳои сиёсии инсониро дар бар мегиранд. Аҳли башар новобаста аз мансубияти наҷодӣ, ҷинсӣ, ранги пест, андешаҳои сиёсӣ, мансубияти миллию иҷтимоӣ, сатҳи маълумот, дараҷаи боигарӣ ва ҳашамот маҷмӯи ҳуқуқҳо ва озодиҳоро баробар соҳибанд. Ҳамаи одамон зотан озоданд ва ҳуқуқҳои баробар доранд.

Муҳимтарин ҳуҷҷатҳои сиёсӣ ҳуқуқҳои байналхалқӣ дар қатори ҳуқуку озодиҳо ба одамон вазифаҳоро низ иеш мегузоранд, ки иҷроиши онҳо ҳосияти ҳатмӣ доранд. Ҳар як инсон вазифадор аст, ки тамоми системаи қонунҳо, қоидаҳои умумӣ ва махсусан қонуни асосии кишвари хеш ва тамоми ҳуҷҷатҳои муҳимтарини сиёсӣ ҳуқуқҳои байналхалқие, ки эътироф гардидаанд ҳимоя ва риоя намояд.

Адабиёт

1. Тасаввурот ва воқеият. Пурсишҳо ва посухҳо дар бораи Созмони Миллали Муттаҳид. Душанбе, 1999. С. 5.
2. Эълумияи умумии ҳуқуқи башар. Душанбе, 1991. С. 9-10
3. Эълумияи умумии ҳуқуқи башар. Моддаи 21. Душанбе, 1991. С. 14.
4. Шаҳрвандӣ ва иштирок дар идоракунии. // Конвенсияи Иттиҳоди Давлатҳои

Мустақил оид ба ҳуқуқҳои асосии инсон. Моддаи 2. Душанбе. 2003. С. 139

5. Шахрвандӣ ва иштирок дар идоракунии Конвенсияи ИДМ. Оид ба ҳуқуқҳои асосии инсон моддаи 12. Душанбе. 2005. С. 141-143

6. Конвенсияи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил оид ба ҳуқуқҳои асосии инсон. Моддаи 29. Душанбе. 2003. С. 144

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот сарчашмаҳои ҳуқуқӣ ва меъёрҳои байналмилалӣ қонунгузорӣ оид ба ҳимоя ва таъмин намудани ҳуқуқҳои сиёсии инсон мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Ҳуқуқҳои сиёсӣ ҳамчун унсурҳои асосии ҳуқуқи инсон дар санадҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Созмони Милалӣ Муттаҳид ва Эълумияи ҳуқуқи инсон, муайян гардида, меъёрҳои дахлдор барои ҳамаи давлатҳо иҷрошаванда мебошанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки риояи ҳуқуқҳои сиёсӣ барои рушди демократия, таҳкими ҷомеаи шахрвандӣ ва устувории давлат аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: ҳуқуқи инсон, ҳуқуқҳои сиёсӣ, санадҳои байналмилалӣ, созмонҳои байналмилалӣ, қонунгузорӣ, демократия, ҳифзи ҳуқуқҳо.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются правовые источники и международно-правовые нормы, касающиеся защиты и обеспечения политических прав человека. Политические права являются ключевым элементом прав человека и закреплены в международных документах, таких как Организация Объединённых Наций и Всеобщая декларация прав человека. Анализ показывает, что соблюдение политических прав имеет важное значение для развития демократии, укрепления гражданского общества и стабильности государства.

Ключевые слова: права человека, политические права, международные документы, международные организации, законодательство, демократия, защита прав.

Annotation

This study examines legal sources and international legal norms concerning the protection and guarantee of political human rights. Political rights are a fundamental component of human rights and are enshrined in international documents, such as the United Nations and the Universal Declaration of Human Rights. The analysis demonstrates that respecting political rights is crucial for the development of democracy, strengthening civil society, and ensuring state stability.

Keywords: human rights, political rights, international documents, international organizations, legislation, democracy, rights protection.

БАЛАНД БАРДОШТАНИ МАҚОМИ ЗАНОН ДАР МЕҲВАРИ СИЁСАТИ САРВАРИ ДАВЛАТ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН

Талбақзода С.М.

Донишкадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ

Аз солҳои аввали истиқлолият проблемаи беҳдошти шароити замон ҳамеша дар маркази таваҷҷӯҳи ҳукумат қарор дорад. Фармони Президенти кишвар «Дар бораи тадбирҳои баланд бардоштани мақоми замон дар ҷомеа», ҳамчунин қарори ҳукумат аз соли 2010 «Стратегияи миллии ҷаҳолгардонии нақши замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020» барои баланд бардоштани мақому манзалати замон дар бунёди ҷомеаи демократӣ нақши муҳим мебошад. Иштироки замони кишвар дар қорҳои давлатдорӣ, идораи соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ назаррас буда, 25 фоизи хизматчиёни давлатӣ ё 6 ҳазорнафар аз ҳисоби замон мебошанд.

Мусаллам аст, ки дар фарҳанги ҷаҳоншумули мо модар, ки ҳамчунин ғаришта ва олиҳаи оғозбахши ҳаёти одамон арҷманд ва чун тимсоли офаридгор муқаддасу мӯътабар маҳсуб мешавад, аз қадимулайём мабдаи меҳру муҳаббат ва таҷаммули инсондӯстиву инсонгарӣ шинохта шудааст. Бузургони адабиёти тоҷику форс, дину мазҳаб ва илму ҳунар

модарро ҳастибахши имрӯзу фардо номида, бунёду устувории аркони ҷомеаро ба донишу таҷриба, хидояту раҳнамоӣ ва меҳрубониву ғамхорӣ ӯ марбут медонан

Нахуст, бузургии модар дар он аст, ки ӯ фарзанди ояндаашро бо ранҷу таҳаммули рӯзафзун дар вучудаш мепарварад ва сипас барояш аз мағзи ҷон ғизои ҷовидон мебахшад. Тадричан ба фарзанди дилбанди хеш ширинтарину гувортарин ва муқаддастарин ҳарфу калимотро меомӯзад, дар дили ӯ муҳаббати ёру диёрро эҳё менамояд. Маҳз модар аст, ки ба фарзанди хеш дарси одамият, инсондӯстӣ, шучоату далерӣ, мардонагӣ, ватандӯстиву ватанпарварӣ, садоқат ба Ватан, миллат, забонро меомӯзонад. Шояд ҳамон меҳнати пур аз заҳмату талоши модар буд, ки Ҳазрати Муҳаммад (а) дар ҳадиси муборак «Биҳишт дар зери қадамҳои модарон аст» гуфта буданд ва шояд ҳам барҳақ мефармояд:

**Ҷаннат, ки ризои модарон аст,
Дар зери қудуми модарон аст.**

Дар дабистони модар, ки аз сари зонуи ӯ сар мешавад, ҳар инсон тарбия меёбад, ки он тарбияи ибтидоӣ, ки марҳалаи аз ҳама муҳими умри инсонӣ мебошад, маҳз ба заҳмати модар ва муҳаббати ӯ вобастагии калон дорад[1].

Ҳамасола Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба мардуми шарифи саодатманди диёр ироа мегардад. Зикр кардан ба маврид аст, ки дар ҳама паёмҳои Президенти кишвар масъалаҳои асосӣ, ки хусусияти иҷтимоӣ дошта барои пешрафти мамлакат ба назар гирифта шудаанд аз мадди назари Президенти кишвар дур наменонад. Вақте сухан дар бораи истиқлол меравад, пеши рӯ эҳсоси баланди худшиносӣ, соҳибватанӣ меояд. Истиқлол беҳтарин дастоварди таърихӣ ба шумор меравад. Тоҷикистон дар даврони соҳибистиқлолии хеш имконият пайдо намуд бисёр қорҳои барои ояндаи миллат ғайбнаварро роҳандозӣ намояд. Истиқлоли давлатӣ тавонист барои зани тоҷик озодандешӣ, зиндагонии шоиста ва имконияти муфид фароҳам оварад. Дар замони истиқлол замон тавонистанд дар дилҳои соҳа қору ғайбияти самарабахш намоянд. Имрӯз зани тоҷик дар баробари модару ҳамсари хуб будан инчунин роҳбар, муҳандис, ронанда, корманди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ҳатто дар қушунҳои сарҳадӣ низ ғайбият намуда, саҳми худро дар пешрафти Ватану осудагии миллат расонида истодааст.

Ҳукумати Тоҷикистон ҳануз аз оғози истиқлол вобаста ба таҳкими мақому манзалат ва таъмини риояи ҳуқуқи конституционии замон тамоми тадбирҳои заруриро андешида, мутобиқи меъёрҳои ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ амалӣ мегардонад.

Соҳиби Истиқлолияти комили давлатӣ шудани Тоҷикистон дар ҳаёти замони тоҷик саҳифаҳои наву рангинро боз кард, ки аз сиёсати хирадмандонаи Президенти мамлакат Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон сарчашма мегирад.

Вақте дар хусуси Истиқлолият ва замони тоҷик сухан меравад, ба ёд меояд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз миёни собиқ ҷумҳуриҳои шӯравӣ яке аз нахустинҳо шуда Конвенсияи байналмилалӣ «Дар бораи ҳуқуқҳои сиёсии замон»-ро эътироф намуд ва ба имзо расонид. Фармони Президенти мамлакат «Дар бораи баланд бардоштани нақшу мақоми зан дар ҷомеа» аз 3-юми декабри соли 1999 дар чунин вазъияте қабул шуд, ки ҳанӯз бар асари ҷанги шаҳрвандӣ ва бесару сомониҳо баҳри расидан ба озодию баробарии комил дар роҳи бонувон даҳҳо садди роҳ меистод. Ҳатто хавфи бозгашт ба таассубу хурофоти асримиёнагӣ таҳдид мекард.

Вале ҷаҳду талошҳои Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва ғайри футуҳи Истиқлолияти давлатӣ боис гардид, ки ҳама хавфу хатарҳо аз миён бардошта шаванд. Фармони зикршудаи Сарвари давлат дар ин самт падидаи аввалин буд[1].

Баъдан маҳз ҳамин фармон ҳамчун замина ва нерӯи тақондиханда баҳри таъмини иштироки бонувон дар ҳаёти ҷамъиятиву идоракунии давлат, баланд бардоштани нақшу мақоми иҷтимоии бонувон дар ҷомеа, саҳми шоиста гузоштани онҳо дар бунёдкорӣ созандагӣ, таҳкими сулҳу ваҳдат ва ғояҳои ахлоқию маънавӣ хизмат кард. Ҳамчунин фармони зикршуда ҳамчун заминаи ҳуқуқӣ имкон дод, ки вобаста ба баланд бардоштани

накшу мақоми зан дар ҷомеа, таъмини ҳуқуқу имкониятҳои баробари мардон ва занон чанд санади тақдирсози дигар ба имзо расад.

Аз ҷумла, он барои барномаҳои давлатии «Нақшаи миллии тадбирҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба баланд бардоштани мақом ва нақши зан барои солҳои 1998-2005» (№363 аз 10.09.1998), «Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқ ва имкониятҳои баробари мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2001-2010» (№39 аз 08.08.2001) ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқӣ ва имкониятҳои баробари мардону занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳамчун асоси ҳуқуқӣ хизмат намуд.

Гуфтан бамаврид аст, ки бо шарофати соҳибистиқлолии Ватанамон баланд бардоштани нақшу мақоми зан дар ҷомеа ва таъмини ҳуқуқу имкониятҳои баробари мардону занон ба яке аз самтҳои асосии сиёсати Президенти мамлакат Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон ва давлату ҳукумати Тоҷикистон таъдил ёфт. Ва ин аз нерӯи бузургу пешбаранда будани занон дар ҷомеаи имрӯзаи мо шаҳодат медиҳад. Бо ибораи дигар, бонувони сарбаланди тоҷик имрӯз қодир ҳастанд, ки дар баробари тарбияи насли солим саҳми арзандаи худро дар пешрафту тараққиёти иқтисодиву иҷтимоии мамлакат, устувории асосҳои маънавию фарҳангӣ, таҳкими сулҳу субот ва идоракунии давлат гузоранд.

Бо шарофати Истиқлолияти давлатӣ бори нахуст дар сатҳи давлатӣ самтҳои стратегии сиёсати дастгирии занон тарҳрезӣ шуд. Дар санадҳои қаблан зикршудаи қабулгардида тадбирҳои фароҳамории шароити мусоид барои иштирок дар идораи давлатӣ, бехтар намудани саломатӣ, баланд бардоштани маърифату маънавиёт ва сатҳи зиндагӣ, таъмини ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои бонувон, пешгирии падидаҳои номатлуб дар ҷомеа муайян шуданд.

Мӯҳлати иҷрои Барномаи давлатии «Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқ ва имкониятҳои баробари мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2001-2010» ба охир расида, барномаи давлатии навбатии дарозмӯҳлат вобаста ба ҳамин масъала аз оғози соли 2011 мавриди иҷро қарор гирифт[2].

Санаи 8-уми августи соли 2001 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №391 «Дар бораи Барномаи давлатии Самтҳои асосии

сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқу имкониятҳои баробари мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2001-2010» аз ҷониби Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон баимзо расид. Тавре дар он зикр шудааст, мақсад аз қабули Барномаи мазкур таъмини иҷрои Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри соли 1999 таҳти №5 «Дар бораи баланд бардоштани нақшу мақоми зан дар ҷомеа» буд.

Тибқи ин қарор раисони Вилояти мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вазорату идораҳо вазифадор гардиданд, ки иҷрои чорабиниҳои Барномаи давлатиро таъмин карда, дар асоси он нақшаи маҷмӯи тадбирҳоро бо назардошти анъанаҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намоянд.

Илова бар ин, вазоратҳои иқтисод ва савдову молия вазифадор карда шуданд, ки дар дурнамои рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат ва дар буҷети давлатӣ барои солҳои 2002-2010 оид ба таъмини иҷрои Барномаи давлатии «Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқу имкониятҳои баробари мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2001-2010» маблағҳои зарурӣ пешбини намоянд.

Барнома аз 7 боб иборат аст. Ҳар боби он як самти сиёсати давлатиро оид ба баланд бардоштани нақшу мақоми зан дар ҷомеа ва таъмини ҳуқуқу имкониятҳои баробари мардон ва занонро дар бар мегирад. Баъдан ба Барнома боби иловагии «Зан ва замин» ворид карда шуд, ки мақсад аз он таъмини дастрасии бештари бонувон ба замин ва ҷалби ҳарчи бештари онҳо ба соҳибкорию корҳои сарварӣ дар соҳаи кишоварзӣ буд[3].

Ба таври мушаххас сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқҳо ва имкониятҳои баробари мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои зеринро дар бар мегирад:

-дастёбии баробари мардон ва занон ба тамоми намудҳои захираҳои моддӣ ва ғайримоддӣ, баланд бардоштани мустақилияти иқтисодии занон;

-баланд бардоштани аҳамияти меҳнати бемузди хонагии занон; тақсими нисбатан баробари масъулият ва ӯҳдадориҳо оид ба тарбияи кӯдакон ва пешбурди хоҷагии хона байни мардон ва занон;

-ташкили шароит барои ҷалб намудани занон ба ҷараёни қабули қарорҳо доир ба тараққиёти сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ;

-дастёбии баробари мардон ва занон ба ҳама зинаҳои намудҳои таҳсилоти умумӣ ва касбӣ, баланд бардоштани сатҳи таҳассусмандӣ ва муқовиматшоямӣ занон ва мардон;

-ташкили шароит барои татбиқи ҳукуки ҳар шаҳрванд ба сиҳатии узвҳои таносулӣ ва ҳукуки танзими оила. Таъмини дастёбии мардон ва занон ба гирифтани маълумот дар бораи хатари таваллуди бефосила ва сиҳатии узвҳои таносули ҳам мардон ва ҳам занон, инчунин барои навзодон. Хатари сирояти бемориҳои, ки тавассути алоқаи ҷинсӣ интиқол мешавад ва ғайра;

-бартараф намудани стереотипҳои ҷамъиятӣ нисбати мақоми мардон ва занон дар ҷомеа ва ташаккули афкори мусбати ҷамъиятӣ нисбати нақшаҳои нави мардон ва занон дар ҷомеа ва оила;

-андешидани тадбирҳои комплексӣ оид ба пешгирӣ намудани тамоми шаклҳои зӯрварӣ нисбати занон;

-дастёбии баробари мардон ва занон ба тамоми намудҳои захираҳои моддӣ ва маънавӣ ба воситаҳои рушди имкониятҳои онҳо, аз ҷумла ба таҳсил, нигоҳдории тандурустӣ ва ғайра;

-баробарии имкониятҳои иштирок дар ҷараёни қабули қарорҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ;

-пардохти баробар барои меҳнати баробар ва дастёбии баробар ба меҳнати баландмузд[4];

-риояи баробарӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва оилавӣ;

-амалӣ намудани тадбирҳо ва нақшаҳои давлатӣ, ки ба таъмини

баробари ҳукуку имкониятҳои мардон ва занон нигаронида шудаанд;

-ҳамкории иҷтимоии давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ;

-Зан дар Тоҷикистон, мувофиқи Конститутсия (Сарқонун) ва қонунҳои ҷумҳурӣ, соҳиби статуси ҳукукии умумӣ ва махсус аст. Ҳамаи ҳукуку озодиҳои, ки конститутсия ва қонунҳо кафолат медиҳанд, чун ба субъекти комилҳуқуқ, инсон ва шаҳрванд, ба ӯ низ дахл доранд. Мувофиқи Конститутсия ҳалалнопазирии озодиҳо ва ҳуқуқҳои инсон, дахлнопазирии ҳаёт, номус, қадр ва дигар ҳуқуқҳои табиӣ ӯ муқарар шудааст, тибқи ин давлат ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрвандро эътироф мекунад ва ӯҳдадор мешавад, ки ҳифз намояд. Ҳамаи ин чун субъекти комилҳуқуқи пурра ба зан ҳам дахл дорад, ҳукуку озодиҳои ӯ аз ҷиҳати ҳуқуқӣ кафолат дода шудаанд.

-Дар системаи ҳукуку озодиҳои асосӣ ҳукуку озодиҳои махсус барои мардон пешбинишуда нестанд, ҳамаи онҳо ба ин ё он дараҷа, бе тафриқаи ҷинс, ҳам ба мардон ва ҳам ба занон дахл доранд. Тасодуфӣ нест, ки чун яке аз принципҳои асоситарин статуси ҳукукии шахсият Конститутсия баробарии ҳамаро дар назди қонун ва суд муқаррар кардааст (моддаи 17). Мувофиқи ин давлат ҳукуку озодиҳои ҳар як нафарро, новобаста аз миллат, наҷод, ҷинс забон, этиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, маълумот, вазъи иҷтимоӣ ва молу мулк кафолат медиҳад.

-Ғайр аз системаи умумии ҳукуку озодиҳо, Конститутсия ва қонунҳои Тоҷикистон кафолатҳои махсуси ҳукуку озодиҳои занонро муқаррар кардаанд. Аз ҷумла, мувофиқи моддаи 17 ба ҳусус зикр мешавад, ки мардон ва занон баробарҳуқуқанд. Ин меъёр мундариҷаи ҳамаи боби дуюми Конститутсияро оиди ҳуқуқҳои асосӣ, озодин ва ӯҳдадориҳои инсон ва шаҳрванд фаро гирифтааст. Принципи баробарҳуқукии марду зан дар ҳамаи системаи қонунгузорию конституционӣ ва ҷорӣ ҷумҳурӣ инкишоф ёфтааст. Муқаррар

кардани кафолатҳои махсуси ҳуқуқи озодиҳои зан бо вазъи ҳоси зан ва зарурати ҳимояи манфиатҳои зан-модар алоқаманд аст[5].

-Дар системаи ҳуқуқи озодиҳои зан мавқеи асосиро ҳуқуқҳои ишғол мекунанд, ки бо иштироки ӯ дар амалӣ намудани ҳокимияти давлатӣ вобастаанд. Ин аз соҳибхитиёрии халқ, ки қулли ҳокимияти давлатӣ ба ӯ дахл дорад ва вай онро бевосита, ҳамчунин тавассути намоёндогони худ амалӣ месозад, бармеояд.

Адабиёт

1. Умаралиева Ў, Нигини миллати тоҷик, Хучанд – 2011.
2. Умаралиева Ў, Бонувони зиндагисоз, Хучанд – 2013.
3. Набиева Р, Зикриёев Ф, Зикриёева М, Таърихи халқи тоҷик. – Душанбе, 2010.
4. Шарифзода А, Қосимӣ З. Фархундапай. – Душанбе 2014
5. История таджикского народа т. VI. – Душанбе, 2011.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот сиёсати давлатии Тоҷикистон оид ба баланд бардоштани мақоми занон ва нақши онҳо дар ҷомеа ва низоми сиёсӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллифон баррасӣ мекунанд, ки Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон тавассути қонунгузорӣ, барномаҳои иҷтимоӣ ва сиёсати давлатӣ саҳми занонро дар идоракунии давлат, таҳкими оила ва рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фароҳам овардааст. Омӯзиши ин мавзӯ барои фаҳмиши нақши занон дар рушди ҷомеа ва таҳкими ҳудудиносии миллии занон аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: занон, мақоми занон, сиёсати давлатӣ, Эмомалӣ Раҳмон, рушди иҷтимоӣ, ҳуқуқҳои занон, идоракунии давлат.

Аннотация

В данном исследовании рассматривается государственная политика Таджикистана по повышению статуса женщин и их роли в обществе и политической системе. Авторы анализируют, как глава государства Эмомали Рахмон с помощью законодательства, социальных программ и государственной политики способствует участию женщин в управлении государством, укреплении семьи, а также в экономическом и социальном развитии. Изучение этой темы важно для понимания роли женщин в развитии общества и формирования национального самосознания женщин.

Ключевые слова: женщины, статус женщин, государственная политика, Эмомали Рахмон, социальное развитие, права женщин, управление государством.

Annotation

This study examines the state policy of Tajikistan on enhancing the status of women and their role in society and the political system. The authors analyze how the Head of State, Emomali Rahmon, through legislation, social programs, and state policy, promotes women's participation in governance, family strengthening, and economic and social development. Studying this topic is important for understanding the role of women in societal development and fostering women's national identity.

Keywords: women, women's status, state policy, Emomali Rahmon, social development, women's rights, governance.

СИСТЕМАИ ҲУҚУҚ ВА ОЗОДИҲОИ СИЁСӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ МУОСИР ВА ТАҲКИМИ МЕҶӢРИИ ОНҲО

Комрони А.

Донишкадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ

Ба сифати омили аломатгузори хусусияти давлат, воситаи назорат бар ҳокимият, меъёри арзёбии режими демократи, ҳуқуқу озодиҳои сиёсӣ хусусияти таркибии ҷомеаи мутамаддин мебошанд.

Бар ҳилофи ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ на ба таъмини мустақилияти шахс, балки ба зуҳури ӯ ҳамчун иштирокчии ғайрираванди сиёсӣ нигаронида шудаанд. Арзиши ин категорияи ҳуқуқҳо дар он аст, ки онҳо барои таҳкими робитаҳои байни шаҳрвандон, ҷомеа ва давлат шароит фароҳам меоранд. Озодии сиёсӣ аслан яке аз ҷанбаҳои озодии шахс аст: шахс ҳамчун мавҷуди оқил, барандаи шуури сиёсӣ ва иродаи сиёсӣ ҳуқуқ дорад ҳамчун иштирокчии мустақил ва озоди раванди сиёсӣ амал кунад.

Бояд маҳсус таъкид кард, ки ҳуқуқҳои сиёсӣ одатан танҳо барои шаҳрвандон эътироф карда мешаванд, яъне соҳиби ҳуқуқҳои сиёсӣ бо мансубият ба шаҳрвандии ин ё он давлат алоқаманд аст. Бар ҳилофи ҳуқуқҳои инсон ҳуқуқҳои шаҳрванд доираи муносибатҳои шахс ва давлатро (соҳаи манфиатҳои ҷамъияти) фаро мегирад. Таъкид кардан зарур аст, ки амалисозии воқеии ҳуқуқу озодиҳои асосии сиёсии инсон ва шаҳрванд танҳо бо кӯмак ва меъёрҳои ҳуқуқи миллӣ имконпазир аст, ки бояд механизму тартиби самарабахши татбиқи онҳоро таъмин намояд. Мавҷудияти ҷомеаи демократиро бе ташаккули плюрализми сиёсӣ ва арзишҳои он, формизми шуур ва рафтори иҷтимоӣ, иштироки ғайрираванди ва бошууронаи шаҳрвандон дар ҳаёти ҷамъияти сиёсӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, дар давлати демократӣ ҳуқуқу озодиҳои сиёсӣ аз ҷониби шуури оммавӣ на ҳамчун чизи дуҷумдараҷа, балки ҳамчун яке аз арзишҳои асосии инсонпарварӣ қабул карда мешаванд [1, с 573].

Низоми ҳуқуқҳои конституциониро асосан ба ду самт (ҳокимияти давлатӣ ва ғайридавлатӣ) тақсим кардани ҳокимияти халқро чунин тақсим кардан лозим аст:

а) ҳуқуқи иштирок дар ташкил ва ғайриравандии давлат ва мақомоти он тавассути шаклҳои гуногуни демократияи намоёндогӣ ва мустақим (ҳуқуқи иштирок дар идоракунии корҳои давлатӣ ва ҳуқуқи ба он вобаста ба интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан, ҳуқуқи иштирок дар он; дар иҷрои адолат, ҳуқуқ ба дастрасии баробар ба хизмати давлатӣ);

б) ваколати иштироки ғайрираванди дар ҳаёти ҷомеа, фароҳам овардани имкони иштирок дар амалисозии ҳокимияти ғайридавлатӣ, ташаккул ва ғайриравандии ҷомеаи шаҳрвандӣ (озодии сухан ва матбуот, озодии ҷамъомад ва намоиш, ҳуқуқи иттиҳодияҳо). Қонуни фарогире, ки ҳуқуқи овоздихӣ, ҳуқуқи шикоят, ҳуқуқи дастрасӣ ба хизмати давлатӣ ва ғайраро дар бар мегирад. Ин ҳуқуқ танҳо ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ дорад ва аз ҷониби шаҳрвандон бевосита ва ҳам тавассути намоёндогонашон амалӣ карда мешавад. Ин ҳуқуқ муқаррароти демократияро дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 27) муайян мекунад, ки хусусияти умумӣ (абстрактӣ) дорад.

Ин ҳуқуқ фаро мегирад:

1. Ҳуқуқи интиҳоботӣ ҳуқуқи шаҳрвандонест, ки ба онҳо имконияти интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ қафолат медиҳад.

Ҳуқуқи интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ барои шаҳрвандон мутобиқи моддаи 27-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз синни 18-солагӣ ба вуҷуд меояд.

2. Ҳуқуқ ба дастрасии баробар ба хидмати давлатӣ ҳуқуқи конститутсионии шаҳрвандон барои иштирок дар идоракунии корҳои давлатӣ тавассути ишғоли ҳама гуна мансаби давлатӣ мебошад. Хидмати давлатӣ аз мансабҳои давлатӣ иборат аст, ки бидуни онҳо хизмати давлатӣ ғайриимкон аст

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 март соли 2007 «Дар бораи хизмати давлатӣ» (моддаи 23) Хизмати давлатӣ ғайр аз асосҳои пешбиникардаи Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавридҳои зерин қатъ мегардад:

- истеъфои хизматчиӣ давлатии сиёсӣ;
- расидан ба синни ниҳии хизмати давлатӣ;
- қатъ намудани шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соҳиб шудан ба шаҳрвандии давлати дигар ё тарки доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қонуни ҚТ аз 25.12.2015 № 1260, аз 24.02.2017 № 1405)[2];

Инҳо: аз тарафи суд ғайри қобили амал эътироф намудани шаҳрванд; аз қониби суд аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои давлатӣ ба мӯҳлати муайян маҳрум кардан; мавҷудияти беморӣ, ки бо ҳулосаи муассисаи тиббӣ тасдиқ шудааст, ҳалал расонидан ба иҷрои вазифаҳои хизматӣ; мавҷудияти муносибати наздик (падару модар, зану шавҳар, бародарон, ҳоҳарон, фарзандон) бо хизматчиёни давлатӣ бо тобеияти бевосита ё назорати онҳо ба ҳамдигар; даст кашидан аз пешниҳоди маълумот дар бораи даромади гирифташуда ва молу мулк, ки ба ҳуқуқи моликият тааллуқ дорад (моддаи 12 Қонуни дар боло зикршуда) ва ғайра. Қонун талаботро нисбат ба номзад ба хизмати давлати, тартиби аттестатсияи ҳатмии хизматчиёни давлати, қори онҳоро муайян мекунад. шароит, чораҳои ҷавобгарӣ барои кирдорҳои хизматӣ, шароити меҳнат ва ғайра.

3. Дар моддаи 6-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон гуфта мешавад, ки ифодаи олии бевоситаи ҳокимияти халқ, раёйпурсии умумихалқӣ ва интихобот аст.

Раёйпурсии умумихалқӣ дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор мешавад. Ҳуқуқи шаҳрвандон ба иштирок дар раёйпурсӣ бевосита аз моддаи 27-и Конститутсия бармеояд. Мустақамкунии қонунгузории тартиби гузаронидани раёйпурсӣ дар сатҳи ҷумҳури дар санадҳои ҳуқуқии зерин сурат мегирад.

1) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон 10 декабри соли 1999 №856 «Дар бораи интихоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон». Ин барои ҳама навъҳои раёйпурсие, ки дар ҷумҳури баргузор мешавад, муҳим аст.

2) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон 10 декабри соли 1999 №858 «Дар бораи интихоботи вакилон ба Маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ».

3) Қонунҳои алоҳида масъалаҳои гузаронидани интихоботи вакилони мақомоти намояндагии худидораи маҳалли, интихоботи раисони шаҳру маҳалҳо, гузаронидани референдумҳои маҳаллиро танзим мекунад.

4. Ҳуқуқи шаҳрвандон ба муроҷиат ин имконияти бо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолатдодашуда барои шаҳрвандон барои шахсан ё ба воситаи намояндаи қонунии худ, инчунин ирсол намудани муроҷиати дастаҷамъӣ ба мақомоти давлатӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ ва шахсони мансабдор мебошад. Тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (моддаи 31), шаҳрвандон ҳуқуқ доранд шахсан, инчунин ба воситаи намояндаи қонунии худ дар корхона муассиса, ташкилот, сарфи назар аз шакли моликият, ба мақомоти давлати ва мақомоти ҳокимияти маҳаллии ҳокимияти давлати, роҳбарон ва шахсони мансабдори онҳо, муовинони мақомоти қонунгузор (намояндагон) ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлати, кормандони давлати ва коммунали муроҷиат мекунад.

5. Ҳуқуқи иштирок кардан дар ба амал баровардани адолати судӣ - ҳуқуқи конститутсионии шаҳрвандон барои иштирок кардан дар идоракунии корҳои давлатӣ дар шакли ба амал баровардани адолати судӣ ҳамчун судяҳо ё машваратчиёни ҳалқӣ. Тартиби ташкили мурофияи судии ҳакамон, ҳуқуқ ва ўҳдадорҳои судяро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи судҳои ҳакамӣ”, ки аз 05 январи соли 2008 №344 қабул гардидааст, муайян мекунад. Тартиби иштироқи шаҳрвандон ба сифати машваратчиёни ҳалқӣ бо Қонуни ҚТ “Дар бораи ҳимояи давлатии иштирокчиёни мурофияи судии ҷиноятӣ” аз 29 декабри

соли 2010 №644 муайян карда мешавад. Ба ғайр аз ҳукуку озодиҳои сиёсӣ, ки имконияти иштироки бевосита дар идоракунии қорҳои давлат ва амалисозии ҳудидоракунии маҳаллиро таъмин мекунанд, инчунин ҳукуку озодиҳои сиёсӣ, ки дар баробари озодиҳои шахсӣ фаро гирифта шудаанд, мавҷуданд. Инҳо ҳукуку озодиҳои сиёсии омма мебошанд.

- озодии фикр ва баён;
- ҳукук ба иттилоот;
- ҳукуки иттиҳодия;
- ҳукук ба намоиш.

1. Ҳукук ба озодии фикр ва сухан дар моддаи 31 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ташаккул ва тафаккур чун натиҷаи он маҳсули табиӣ ва ҷудонашавандаи шахс аст, ки бо раванди гузоштан ва ҳалли масъалаҳои амалӣ ва назариявӣ алоқаманд аст. Фикр наметавонад озод бошад. Тақмили конституционии озодии фикр ба ҳар кас озодии ташаккули ақида ва эътиқоди ҳудуд бидуни дахлати ҳукумат ва истисноӣ ҳама гуна зӯрварии идеологӣ нисбати шахс қафолат медиҳад [3, с. 149]. Озодии фикр ва сухан рамзи робитаи ҳаёти шахсии шахс ва озодии фардӣ ва гузариши ӯ ба соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ мебошад. Бидуни озодии андеша ва сухан зиндагии муътадили ҷомеа ғайриимкон аст, зеро дар пояи он дигар озодиҳои муҳим, аз қабилӣ озодии матбуот, озодии эҷодкорӣ, озодии интиҳоб қардан ва интиҳоб шудан ва ғ.

2. Аммо озодии баён наметавонад мутлақ бошад. Дар Паймони байналмиллалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсӣ гуфта мешавад, ки амалисозии озодии ақида ӯҳдадорӣҳои махсус ва масъулиятҳои махсус мегузорад ва аз ин рӯ, бо маҳдудиятҳои муайян алоқаманд аст. Онҳо ба ҳуқуқҳои шахсони дигар, обрӯи онҳо, инчунин ба муҳофизати амнияти давлатӣ, тартиботи ҷамъиятӣ, саломатӣ ва ахлоқи аҳоли дахлдоранд. Ҳукук ба иттилоот, усули маъмултарини ҷустуҷӯ, қабул, интиқол, истеҳсол ва паҳн қардани иттилоот воситаҳои ахбори омма мебошад, ки тибқи Қонун «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма» аз 19 март соли 2013 №961 нашрияхо, радио, телевизион, барномаҳои видеоӣ, кинохроника ва дигар шаклҳои давра ба давра паҳн қардани иттилооти оммавӣ, ки дар байни онҳо шабакаҳои иҷтимоӣ ҷойи маҳсусро ишғол мекунанд. Шаҳрвандон ҳуқуқдоранд, ки тавассути воситаҳои ахбори омма ғавран метавонанд маълумотро гиранд. Маълумоти бозътимод дар бораи фаъолияти органу ташкилотҳои давлатӣ, аҳли ҷамъият иттиҳодияҳо ва шахсони мансабдори онҳо. Ин маълумот бояд ба воситаҳои ахбори омма бо хоҳиши муҳаррирон, инчунин ба воситаи конференсияҳои матбуот ва шаклҳои дигар, ки дар қонуни ҚТ аз 16 апрели соли 2012 «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии ҚТ» пешбини шудааст, пешниҳод қарда шавад. қудрати давлатӣ дар расонаҳои давлатӣ." Шаҳрвандон дар баробари дигар истифодабарандагон (мақомоти давлатӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, ташкилотҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ) барои дастрасӣ ба захираҳои иттилоотии давлатӣ ҳуқуқҳои баробардоранд ва талаб қарда намешаванд, ки соҳиби ин захираҳо ба зарурати гирифтани маълумоти дархостқардашон рӯ ба рӯ мешавад. Ин ҳукуки дастрасӣ ба иттилоот асоси назорати ҷамъиятӣ ба фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҳудидоракунии маҳаллӣ мебошад, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, сиёсӣ ва дигар ташкилотҳо, инчунин вазъияти иқтисодӣ, экология ва дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро дар назар дорад.

3. Ҳукуки иттиҳодия, дар моддаи 28-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, тасдиқ қарда шудааст ҳуқуқ ба иттиҳодияҳо асоси ҳукуки ташкил ва фаъолияти хизбҳои сиёсӣ, иттифокҳои қасаба, иттиҳодияҳои ҷамъиятии, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, ва ғайра мебошад. Тибқи банди 1 моддаи 28 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳар як шахс ҳуқуқ ба иттиҳодия, аз ҷумла ҳукуки ташкили иттифокҳои қасаба барои ҳифзи манфиатҳои худ дорад.

4. Озодии фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ қафолат дода мешавад. Қонун барои ҳар як намуди зухуроте, ки дар модда зикр шудааст, мафҳумҳоро дар бар мегирад. Тибқи банди 2 моддаи 28 Конституцияи, сохтор ва фаъолияти онҳо бояд ба меъёрҳои демократӣ мувофиқ бошанд ва татбиқи ин ҳуқуқ набояд ҳуқуқ ва озодиҳои шахсони дигарро вайрон кунанд. Истифодаи ин ҳуқуқ барои зӯран тағйир додани сохти конституционӣ, таҳрики

нажодӣ, миллӣ, адовати динӣ, ки ба зуроварӣ ва ҷанг мусоидат мекунад манъ аст. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2014 №1169 "Дар бораи маҷлисо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва раҳпаймоиҳо" ҳамаи намудҳои зухурот, мафҳуми «ҳодисаи оммавӣ». Он ҳамчун як амали озод, озоишта, барои ҳама дастрас, ки дар шакли маҷлис, гирдиҳамоӣ, намоиш, раҳпаймоӣ, ё дар таркиби гуногуни ин шаклҳо, амале, ки бо ташаббуси шаҳрвандон сурат мегирад, фаҳмида мешавад[4]. Аз нуқтаи назари моҳияти татбиқ намудани ҳуқуқ ба намоиш метавонад дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ дар шакли эътироз нисбат ба сиёсат ва амали мақомот ва ё изҳори ҳамоҳанг бо мақомот ифода ёбад ва ё ба ягон мақомот алоқае надорад. Ҷорабинҳои намоишӣ, ки ба мақомот ҳеҷ иртиботе надоранд, аксаран воҳидҳои мебошанд, ки дар онҳо шаҳрвандон масъалаҳои рӯзмарра, гирдиҳамоиҳо, раҳпаймоиҳо, намоишҳоро баррасӣ намуда, дар онҳо муносибати ҳудуд нисбати муҳолифони сиёсии худ, инчунин рӯйдодҳои байналмилалӣ баён мекунанд[5, с 620]. Мақсади баргузориҳои ҷорабинии оммавӣ тибқи қонуни мазкур озодона баён ва ташаккули афкор, инчунин пешниҳоди талабот оид ба масъалаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар ва масъалаҳои сиёсати ҳориҷӣ мебошад.

Адабиёт

1. Права человека. Учебник для вузов / Ответственный редактор — член-корр. РАН, доктор юридических наук Е. А. Лукашева. - М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА - ИНФРА,М), 2001. - 573 с
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5 март соли 2007.[Манбаи электронӣ] ММИТ «Адлия-7»
3. Лазарева В. В. Научно-практический комментарий к Конституции Российской Федерации. 3-е изд., доп. и перераб. - М., 2004 г. С. 149
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи маҷлисо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва раҳпаймоиҳо" аз 31 декабри соли 2014 №1169. [Манбаи электронӣ] ММИТ «Адлия-7»,
5. Авакян С. А. Конституционное право России: Учебный курс: В 2 т.-М., 2005 г. С. 620.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот системаи ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони муосир ва роҳҳои таҳкими меъёрҳои ҳуқуқӣ баррасӣ мешаванд. Озодиҳои сиёсӣ, аз ҷумла озодии сухан, иштирок дар интихобот ва фаъолияти партияҳои сиёсӣ, асоси рушди демократия ва ҷомеаи шаҳрвандӣ маҳсуб мешаванд. Таҳлил нишон медиҳад, ки таъсиси меъёрҳои ҳуқуқӣ, санадҳои миллӣ ва пайгирии стандартҳои байналмилалӣ барои ҳифзи ҳуқуқҳо ва баланд бардоштани масъулияти давлат аҳамияти калон дорад. Омӯзиши ин мавзӯ барои таҳкими низоми ҳуқуқӣ ва рушди сиёсати демократӣ муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: системаи ҳуқуқ, озодиҳои сиёсӣ, Тоҷикистон, демократия, қонунгузорӣ, меъёрҳои ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқҳо.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются правовая система и политические свободы в современном Таджикистане, а также пути укрепления их нормативной базы. Политические свободы, включая свободу слова, участие в выборах и деятельность политических партий, являются основой развития демократии и гражданского общества. Анализ показывает, что создание нормативных актов, национальных документов и соблюдение международных стандартов играет ключевую роль в защите прав и повышении ответственности государства. Изучение данной темы важно для укрепления правовой системы и развития демократической политики.

Ключевые слова: правовая система, политические свободы, Таджикистан, демократия, законодательство, нормативные акты, защита прав.

Annotation

This study examines the legal system and political freedoms in contemporary Tajikistan, as well as ways to strengthen their regulatory framework. Political freedoms, including freedom of

speech, participation in elections, and political party activities, form the foundation of democracy and civil society. The analysis shows that establishing legal norms, national documents, and adhering to international standards is crucial for protecting rights and enhancing state responsibility. Studying this topic is essential for strengthening the legal system and advancing democratic governance.

Keywords: legal system, political freedoms, Tajikistan, democracy, legislation, legal norms, rights protection.

САНОАТКУНОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 80 – 90-УМИ АСРИ XX ВА ОҶОЗИ АСРИ XXI

Қосимова З.С.

Донишкадаи байналмилалӣи Данғараи ДБССТ

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таърихи Иттиҳоди Шуравӣ мақоми махсусро дорост. Ибтидои ин давра замони ниҳоят муҳим, мураккаб ва пур аз зиддият маҳсуб меёбад. Дар ин давра мамлакат ба давлати пуриқтидори саноатӣ табдил меёбад ва то андозае истиклолияти техникию иқтисодиро соҳиб шуда, иқтидори мудофиавиаш баланд мегардад.

Вазифаи аввалиндараҷаи иқтисодӣ бунёд ва инкишофи саноат гардида, диққати асосӣ бештар ба инкишофи он соҳаҳои равона шуда буд, ки ба васеъшавӣ ва инкишофи заминаи ашъи хом ва саноати херокворӣ оварда мерасонид. Тоҷикистон ҳамчун базаи ашъи хоми марказҳои саноатии умумииттифоқ истифода бурда мешуд.

Сиёсати саноатикунони Иттиҳоди Шуравӣ бори аввал дар анҷумани XIV-уми Ҳизби Коммунистӣ Иттифоқ моҳи декабри соли 1925 аз тарафи И. Сталин пешниҳод гардида буд. Мақсади асосии саноатикунони «сотсиалистӣ» бунёди базаи моддию техникии сотсиализм ва мубаддалсозии Иттиҳоди Шуравӣ ба давлати аз ҷиҳати иқтисодӣ мустақил дар ҷаҳон ба шумор мерафт. Ҳамин тавр дар роҳи бунёди ҷомеаи сотсиалистӣ саноатикунонӣ дар Иттиҳоди Шуравӣ вазифаи муҳимтарин гардид.

Саноатикунони Тоҷикистон як қисми саноатикунони Иттиҳоди Шуравӣ буд, вале аз дигар ҷумҳуриҳои Шуравӣ бо хусусиятҳои худ фарқ мекард ва он аз чунин хусусиятҳо иборат буд:

1. Саноаткунони индустриякунони ҷумҳурӣ нисбатан ба дигар қисматҳои Иттиҳоди Шуравӣ дер сар шуд (асосан дар солҳои 5 солаи аввал).

2. То инкилоб дар ҳудуди ҷумҳурӣ вучуд надошт, аз ин ре саноаткунонӣ дар ҷои ҳолӣ, вале бо суръати тез ва технологияи нав ба мала меомад.

3. Ҳамаи соҳаҳои саноат якбора инкишоф дода нашуд, балки соҳаҳои ба шароит мувофиқтар пеш аз ҳама саноати сабук ва херокворӣ инкишоф ёфт, аммо баробари хусусиятҳо дар роҳи саноатикунонӣ душвориҳо низ пай доштанд:

4. вучуд надоштани корхонаҳои саноатӣ дар ҷумҳурӣ;

5. умуман омехта нашудани захираҳои табиӣ ва зеризаминии ҷумҳурӣ;

6. мавҷуд набудани роҳҳо ва мутахассисон;

7. набудани маблағ ва манбаи даромад бунёди саноат[1, с78].

Дурнамои саноатикунони Иттиҳоди Шуравӣ дар нақшаҳои панҷсолаҳои аввалини тоҷангии инкишофи мамлакат амалӣ гардиданд. Апрели соли 1929 конфронси XVI ҳизбӣ нақшаи панҷсолаи аввалини инкишофи мамлакатро ҷонибдорӣ намуд, ки онро моҳи майи соли 1929 Анҷумани V-и Шуроҳои Иттиҳод тасдиқ намуд. Вазифаи асосии Панҷсола табдил додани Иттиҳоди Шуравӣ аз давлати аграрӣ саноатӣ ба давлати саноатӣ аграрӣ буд. Аз ин лиҳоз дар нақшаи 5-сола суръати баланди инкишофи саноат, махсусан саноати вазнин пешбинӣ шуда буд.

Диққати асосӣ дар нақшаи 5-сола (1.10.1928-1.10.1932) ба инкишофи иқтисодиёти ҷумҳуриҳои миллӣ, аз ҷумла ба Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади мунтазам барҳам додани ақибмондагии иқтисодии онҳо равона гардид. Аммо, новобаста ба дастовардҳои бузурги

иктисодӣ дар давраи Шуравӣ, дараҷаи инкишофи иктисодии ҷумҳурӣ дар байни ҷумҳуриҳои Иттиҳод аз ҳама паст буд, зеро на ҳамаи нақшаҳои пешбинӣ шуда, амалӣ мегардиданд.

Панҷсолаи аввал аз 1 октябри соли 1928 сар шуд. Ибтидои соли 1929 Госплан ба ШКХ ду варианти нақшаи 5-соларо пешниҳод намуд: 1) оптимальный – муносиб; 2) отправный – асосӣ, ибтидоӣ. Фарқияти ин ду нақша дар 20 % зоҳир меёбад ва нақшаи аввала дар 5 сол, дуюмӣ дар 6 сол бояд амалӣ мешуд. Баъдан ба нақша тағйиротҳо ва иловаҳо ворид кардв шуданд. Шиори «5 сола дар 4 сол» ба миён омад[2, с89].

Мураттабсозии нақшаи 5-солаи инкишофи ҶМШС Тоҷикистон моҳи майи соли 1927 оғоз гардид. Раиси ШКХ А. Ҳочибоев дар ҷаласаи КИМ оид ба «Аз нав дида баромадани нақшаи дурнамои инкишофи ҷумҳурӣ» маърежа намуда, вазифаҳои аввалиндараҷаро пеш гузошт, ки онҳо баъдтар асоси нақшаи 5-соларо ташкил доданд. Аммо баъди ба Тоҷикистон ҳамаҷи шудани округи Хучанд сентябри соли 1929 ва ба ҷумҳурии Иттифоқӣ таъдил ёфтани Тоҷикистон ба нақшаи 5-сола тағйироти ҷиддӣ ворид карда шуд. 6-15 июни соли 1930 Анҷумани I-уми Муассисони ҶК Тоҷикистон оид ба сохтмони ҷомеаи сотсиалистӣ дар ҷумҳурӣ қарорҳои мушаххас қабул намуд.

Ҳаҷми маблағгузорӣ ба ҳоҷагии халқи республика дар 5-солаи якум 518 миллион семро ташкил дод, ки 20 % -и он барои инкишофи саноат пешбинӣ шуда буд.

Вазифаи муҳими 5-солаи якум дар Тоҷикистон сохтмони индустрия буд, вале индустриякунонии ҷумҳурӣ як қатор мушкилиҳо дошт. Пеш аз ҳама шароитҳои лозимии маблағгузорӣ ба саноат, бо базаи моддию техникӣ таъмин намудани он ва кадрҳои ихтисосманд вучуд надоштанд. Аз ин ре, аз РСФСР, Украина ва Белоруссия мутахассисон меомаданд. Аз бӯҷаи умумииттифоқӣ барои тараққиёти саноат боз 82,9 миллион сем ҷудо карда шуд. Ҷиҳати фарқкунандаи индустриякунонӣ дар Тоҷикистон он буд, ки дар ин ҷо асосан саноати сабук, хуруқворӣ ва сохтмони масолеҳи бинокорӣ сохта мешуд.

Пеш аз ҳама саноати пахтазоакунӣ инкишоф ёфт. Соли 1930 заводҳои пахтаи Қурғантеппа, Келоб, соли 1932 заводи пахтаи Сарои Камар сохта шуданд. 8 марти соли 1930 сохтмони комбинати шохӣбӯфии Хучанд оғоз гардида, соли 1932 бори аввал маҳсулот дод. Соли 1932 (ноябр) фабрикаи шохӣбӯфии Душанбе сохта шуд. Дар зарфи 5-сола заводи консерви Хучанд (соли 1930), комбинати орди Қурғантеппа (1931), заводи виноӣ Хучанд, Еротеппа ва Панҷакент (1931), заводи рағғани эфирӣ Хучанд (1931), заводи рағғанкашии Келобу Қурғантеппа, комбинати чебу тахтаи шаҳри Душанбе (1932) ва ғайра сохта, ба истифода дода шуданд.

Барои рушди саноати вазнин сохтмони роҳҳо аҳамияти калон дошт. Дар асоси қарори ШКХ аз соли 1931 «Дар бораи сохтмони роҳ ва нақлиёти маҳаллӣ» сохтмони роҳҳои нав оғоз гаштанд. То соли 1932 роҳи оҳани Душанбе-Янгибозор, Мелниково-Шероб ба охир расид. Соли 1930-1932 роҳи мошингардҷи Душанбе-Қурғантеппа-Ҷилликул, Душанбе-Обигарм, Еш-Хоруғ бо ноҳияҳои дурдаст тавассути самолёт алоқа барқарор гардид. Соли 1932 роҳи ҳавоии Душанбе-Хоруғ кушода шуд. Соли 1932 дар роҳҳои Тоҷикистон 550 мошини боркаш ҳаракат мекард. Яке аз дастовардҳои муҳими ин давра идомаи сохтмони роҳҳо буд. Сохтмони роҳҳои Душанбе- Қурғантеппа- Сарои Камар, Келоб – Қизилмазор – Норак –Орҷоникидзеобод ба охир расид. Соли 1935 сохтмони роҳи Душанбе-Еротеппа оғоз гардид.

Дар баробари инкишофи саноат синфи корғари маҳаллӣ низ инкишоф ёфт. Ҳукумати ҷумҳурӣ барои инкишофи саноат ва беҳтар намудани аҳволи моддии корғарон аҳамияти ҷиддӣ дод.

Соли 1936 заводи ҷарми Душанбе ба кор оғоз намуд ва соли 1937 фабрикаи пойафзоли назди ин завод 100 ҳазор ҷуфт пойафзол истеҳсол кард[3, с 45].

Соли 1939 сохтмони ГЭС-и Варзоби поён ибтидо гирифт. 567 км сохтмони роҳҳо авҷ гирифт. Соли 1940 роҳи Сталинобод-Хоруғ дар 105 рез сохта шуд, дарозии он 567 км буда, дар сохтмони он 22 ҳазор колхозчиён иштирок доштанд. Сифати роҳҳои оҳан беҳтар карда шуд. Соли 1940 роҳи оҳани камбари Душанбе-Қурғантеппа сохта шуд. Роҳҳои ҳавой, хати

телефон, телеграф афзуданд. Соли 1940 дар Тоҷикистон 263 муассисаи алоқа, телефону телеграф мавҷуд буданд[4, с 49].

Умуман, соли 1941 дар ҷумхури 90 муассисаи саноатӣ амал мекард. Дар ҷумхури соли 1940 18 номгеи маҳсулоти саноатӣ истеҳсол карда мешуд.

Яке аз дастовардҳои муҳими саноаткунонӣ ин ташаккули синфи коргари ҷумхури буд, ки он аз ду давра иборат аст: 1) солҳои 1917-1929; 2) солҳои 1929-1937. Раванди ташаккули синфи коргари Тоҷикистон дар охири панҷсолаи дуюм ба охир мерасид.

14 ноябри соли 1932 қарори КМ ҲК Тоҷикистон дар бораи тарғиби техника ва ташкил намудани ҷамъияти «ЗОТ» (За овладение техника) ва НИТО (научное инженер-техническое общество) ва мактаби зиёди дигар қабул карда мешавад. Мутахассисон аз Москва, Ленинград, Киев, Минск, Иваново-Кознисенск, Тошканд даъват карда мешуданд. ФЗУ – омешишгоҳҳои заводу фабрикаҳо дар ташаккули синфи коргари тоҷик саҳми калон доранд. Сарчашмаҳои асосии ташаккули синфи коргари тоҷик:

- 1) коргарони аз дигар ҷумҳуриҳо оварда;
- 2) ба истеҳсолоти саноатӣ ҷалб шудани косибону ҳунармандон;
- 3) мардикорону камбағалону батракҳо.

Соли 1931 26,6 ҳазор қувваи корӣ ба шаҳри Душанбе оварда шуд, ки аз он 22,3 ҳазор мардуми маҳаллӣ ва 4,3 ҳазор аз Россия буданд. Дар охири панҷсолаи якум дар Тоҷикистон 73 ҳазор коргару хизматӣ буд, ҳол он ки соли 1929 ҳамагӣ 26 ҳазор нафарро ташкил медод. Мутобиқан миллатҳои маҳаллӣ 39,590 ва 44 %-ро ташкил медоданд.

Масъалаи ниҳоят муҳияти ҷиддӣ дошта дар ин давра бо кадрҳои инженерӣ таъмин намудани хоҷагии халқ ба ҳисоб мерафт. Соли 1937 дар ҷумҳури 2432 коргарони инженер-техник фаъолият мекарданд. Соли 1937 шумораи умумии коргарони хизматчиён 103391 нафар ташкил доданд, ки аз он 63,700 нафарашон коргарон буданд, аз онҳо тоҷикон 46,3 % -ро ташкил медоданд. Танҳо соли 1937 аз дигар ҷумҳуриҳо 1299 нафар мутахассисони дорои маълумоташон олий омаданд. Иштироки коргарони тоҷик ба ҳаракатҳои гуногун – стахановӣ рез то рез зиёд мешуд.

Масалан дар комбинати шоҳибобии Хучанд соли 1938 800 нафар коргарон минимуми техникии супорида, 1076 нафар мактаби кетохмуддати стахановиро ва 130 нафар мактаби 3-солаи стахановиро хатм намуданд.

Соли 1939 ҳаракати бисёрдастгоҳчиён, мусобиқаи умумииттифоқии сотсиалистӣ барои пеш аз меҳлат иҷро намудани панҷсолаи сеюм ибтидо гирифт.

26 июни соли 1940 рези кори 8 соата ва ҳафтаи 7-реза муқаррар шуд. Кечиши қувваи корӣ ниҳоят зиёд буд. Танҳо дар нимаи дууми соли 1940 дар саноат кечиш 36,8 % аз шумораи умумии коргаронро ташкил медод.

Соли 1940 шумораи коргарон ва хизматчиён дар хоҷагии халқи Тоҷикистон 141,4 ҳазор нафар ташкил медод, ки аз он 53 ҳазор дар саноат машғули фаъолият буданд. Январии соли 1941 мутахассисони маълумотдор ҳамагӣ 10,5 ташкил медод, ки аз он ҷумла 3,5 дорои маълумоти олий буданд[5, с 152].

Соли 1940 дар соҳаҳои гуногуни саноати Тоҷикистон – зиёда аз 18 ҳазор коргарони аз дигар ҷумҳури омада, кор мекарданд.

Натиҷаи индустриякунонӣ дар иттифок ва ҷумхури аз тарафи мутахассисон ба тарзи гуногун ҳулосабарорӣ шудааст. Саноатикунонӣ дар ҳақиқат яке аз вазифаҳои ниҳоят муҳим ва тақдирсоз буд. Ин нақша вазифаи ҳудро дошт.

Соли 1928 семи тилло (10 с. сарвонец) барҳам дода шуд, сабабаш зиёд будани воридот нисбат ба содирот. Дар натиҷа саноатикунонии Тоҷикистон ба ҷумҳурии аграрӣ-индустриявӣ мубаддал шуд. 31,1 % маҳсулоти умумиро маҳсулоти саноатӣ ташкил медод. 17 % аҳоли дар шаҳр 83 % дар деҳот иқомат дошт.

8 августи соли 1946 сессияи Шӯрои Олии Тоҷикистон дар асоси нақшаи панҷсолаи 4-уми Иттиҳод нақшаи таракқиёти ҷумҳуриро дар 5-солаи 4-ум қабул намуд. Онро 3-солаи азнавбарқароркунӣ ва таракқиёти хоҷагии халқ номиданд. Гарчанде Тоҷикистон аз фронт дур буд ба хоҷагии халқи он низ зарари зиёд расонида шуд. Аз ҷумла ба нақша гирифта шуда

буд, ки соли 1950 истеҳсоли ангишт ба 440 ҳ.т. барқ ба 180 млн кв соат, семент ба 15ҳ.т., пойафзол ба 1.370 ҳ. чуфт, матои пахтагин ба 17.800 ҳ.м расонида мешавад. Ғайр аз он сохтмони неругоҳҳои нави барқӣ, 2 заводи равшанкашӣ ба қор додани камбинати Тақоб, заводи механикӣ, васеъ намудани комбинати матоъҳои пахтагини Душанбе ва амсоли он пӣёда мегардид.

Аммо дар панҷолаи 4-ум асосан заводҳои пахтатозакунии Уялӣ ва Пролетар, фабрикаи бофандагии Душанбе, заводи механики Қонибодом, соли 1948- комбинати Тақоб, соли 1949 истгоҳи барқии Варзоби поён сохта шуданд:

Ба вучуд омада инкишоф ёфтани қорхонаҳои саноатӣ дар назди ҳукумати ҷумҳурии маъсалаи омода намудани кадрҳои гузошт. Албатта дар давраи аввал сафи қоргарон қисман аз ҷумлаи деҳқонони қамзамину безамин, қосибону ҳунармандони харобгардида пур мешуд. Вале дар давраи аввал мутахассисон ва ҳатто як ҳиссаи қоргарон аз Федератсияи Россия ва Украина сафарбар қарда шуданд. Ҷунонҷӣ, солҳои 1929/30 дар ҷумҳурии сафи қоргарон ҳамагӣ 2 ҳазор нафар буд. Аммо соли 1930 аз ҷумҳурии қоргарон зиёда аз 13,5 ҳазор ва соли 1931 зиёда аз 4,3 ҳазор нафар қоргар даъват шудаанд.

Ҳамаи ин қорабиниҳо имқоният доданд, ки минбаъд аз ҳисоби аҳолии маҳаллӣ бештар мутахассисон омода қарда шаванд.

Тоҷикистон ҷумҳурие, буд, ки дар ҳудудаш то замони Шӯравӣ (ба ғайр аз баъзе ноҳияҳои шимолӣ, махсусан шаҳри Хучанд), қариб ягон ҳел қорхонаи саноатӣ надошт, соҳиби аввалин қорхонаҳои саноати гардид. Тахминан дар як давраи ҳеле қўтоҳи таърихӣ, дар муддати 15 сол яъне солҳои 1925-1940 дар ҳудуди ҷумҳурии 273 адад қорхонаҳои нисбатан бузурги саноатӣ сохта шуданд, ки онҳо тахминан зиёда аз 20 соҳаҳои саноатиро дар бар мегирифтанд. Дар ин қорхонаҳо 30,7 ҳазор нафар қоргарон ва мутахассисон қор мекарданд. Аллақай аввали солҳои 30-юм роҳҳои мошингарди Сталинобод – Қўрғонтеппа, Сталинобод – Оби Гарм, Ош – Хоруғ сохта шуданд. Шаҳрсозӣ инкишоф ёфт. Соли 1937 аввалин нақшаи генералии шаҳри Салинобод тасдиқ гардид[6, с 125]. Дар натиҷа дар ҷумҳурии мо на танҳо барои инкишофи минбаъдаи саноат, энергетика, шаҳрсозӣ ва ғайра асос гузошта шуд, балки синфи қоргар низ ташаккул ёфт, ки ба ин дар замони Шӯравӣ аҳамияти махсус меоданд.

Адабиёт

1. Из истории индустриализации в Таджикской ССР (1926-1941). Т.1. –Душанбе, 1972.-С.78
2. Из истории индустриализации в Таджикской ССР (1926-1941). Т.1. –Душанбе, 1972.-С.89
3. Материалы к истории таджикского народа в Советский период. (сб. статей). Сталинабад, 1954. – С.45
4. Материалы к истории таджикского народа в Советский период. (сб. статей). Сталинабад, 1954. –С.69
5. Из истории индустриализации в Таджикской ССР (1926-1941). Т.1. –Душанбе, 1972.-С. 152
6. Материалы к истории таджикского народа в Советский период. (сб. статей). Сталинабад, 1954. –С.125

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот равандҳои саноаткунонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1980–1990 ва оғози асри XXI баррасӣ мешаванд. Таҳлили рушди соҳаҳои саноат, таъсири сиёсати иқтисодӣ ва омилҳои иқтисодӣ нишон медиҳад, ки давраи мазкур марҳилаи муҳим дар мутобиқшавӣ ба низомии бозор ва рушди иқтисоди миллӣ мебошад. Муаллифони аҳамияти сармоягузори, ислоҳоти саноатӣ ва рушди технологияи истеҳсолотро барои устувории иқтисодӣ ва пешрафти иқтисоди кишвар таъкид мекунанд. Омӯзиши ин давра барои таҳлили стратегияи саноаткунонии муосир ва рушди иқтисоди Тоҷикистон аҳамияти қалон дорад.

Калидвожаҳо: саноаткунони Тоҷикистон, солҳои 1980–1990, асри XXI, рушди саноат, ислоҳоти иқтисодӣ, сармоягузорӣ, иқтисоди миллӣ.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются процессы индустриализации Республики Таджикистан в 1980–1990-е годы и в начале XXI века. Анализ развития отраслей промышленности, влияния экономической политики и социальных факторов показывает, что этот период был важной стадией адаптации к рыночной системе и развития национальной экономики. Авторы подчеркивают значимость инвестиций, промышленных реформ и развития производственных технологий для экономической устойчивости и прогресса страны. Изучение этого периода важно для анализа современной стратегии индустриализации и развития экономики Таджикистана.

Ключевые слова: индустриализация Таджикистана, 1980–1990-е годы, XXI век, развитие промышленности, экономические реформы, инвестиции, национальная экономика.

Annotation

This study examines the processes of industrialization in the Republic of Tajikistan during the 1980s–1990s and the early 21st century. Analysis of industrial sector development, economic policy impacts, and social factors shows that this period was a crucial stage in adapting to a market system and developing the national economy. The authors emphasize the importance of investment, industrial reforms, and the development of production technologies for economic stability and progress. Studying this period is essential for understanding the modern industrialization strategy and economic development of Tajikistan.

Keywords: industrialization of Tajikistan, 1980s–1990s, 21st century, industrial development, economic reforms, investment, national economy.

УСЛУБИ ТАҒТИШИ ҶИНОЯТҲО БА МУҚОБИЛИ МОЛИКИЯТ

Комрони А.

Донишқадаи байналмиллалии Данғараи ДБССТ

Риоя ва иҷрои Конституция ва қонунҳо, яъне волоияти қонун, яке аз роҳҳои муҳимми ташаккул ва рушди давлати ҳуқуқбунёду демократӣ маҳсуб меёбад. Ин қор аз мақомоти давлатӣ, шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо сатҳи баланди фарҳанги сиёсӣ ва маърифати ҳуқуқиро тақозо мекунад. Сифати баланди қонун амалӣ гардидани ҳадафҳои асосии қабул ва самаранокӣ онро таъмин мекунад. Дар иртибот ба ин, меҳодам як нуқтаро хотирнишон намоям, ки вазифаи мақоми олии қонунгузори кишвар, пеш аз ҳама, таҳия ва қабули қонунҳое мебошад, ки бо таъба ба арзишҳои демокративу умумибашарӣ ҷавобгуи талаботи замони муосир бошанд ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро таъмин намоянд. [1]

Ҳуқуқи моликият дар низоми ҳуқуқи граждани ҷойи махсусро ишғол мекунад, он батанзимдарорандаи асосии муносибатҳои иқтисодӣ ва нишондиҳандаи беҳбудии шаҳрвандон мебошад. Тарзи қонунӣ батанзимдарорӣ ва муҳофизатии ҳуқуқи аз бисёр ҷиҳат хусусияти муносибатҳои ҷамъиятро муайян мекунад. Моддаи 12 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи муҳими принсипиали мустаҳкам карда шудааст, ин асоси иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳад. Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибқорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият аз ҷумла моликияти хусусиро қафолат медиҳад. [3.с 9]

Аз ин ҷо ҷунин бар меояд, ки баробарии ҳамаи шаклҳои моликият натавонанд расман эълон карда мешавад, балки давлат муқаррар намудани ягон ҳел маҳдудият ё додани ягон намуди имтиёзро ба ин ё он шакли моликият манъ буданро қафолат медиҳад.

Муҳофизати яхелаи ҳамаи шаклҳои моликият асос ва ҳадди яхелаи ҷавобгарии ҷиноятиро барои вайрон кардани ҳуқуқи моликиятӣ новобаста аз шакли ҳуқуқи ифода мекунад.

Яхелагии муҳофизати он бо воситаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ дар инҳо ифода меёбад:

- якум, таҷовузҳои аз ҷиҳати ҳуқуқӣ монанд ба шаклҳои гуногуни моликият якхела муайян карда мешаванд;

- дуҷум, барои таҷовуз ба моликият новобаста аз шакли он интихоби ягонаи аломатҳои муайянкунанда муқаррар карда шудааст;

- сеҷум, қонун ҳадди якхелаи ҷазоро ба таҷовузҳои якхела ба ҳама гуна шаклҳои моликият муқаррар мекунад.

Қонуни ҷиноятӣ муҳофизати якхелаи ҳамаи шаклҳои моликиятро барои дуздӣ, ғоратгарӣ, роҳзанӣ ва ғайраҳо пешбинӣ мекунад. Чунин муҳофизати якхелаи шаклҳои моликият бо қабул шудани Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1998 муқаррар карда шуд, ки то ин вақт муҳофизати шаклҳои моликият гуногун буда бештар ба муҳофизати моликияти давлатӣ, ҷамъиятӣ бартарият дода мешуд.

Дар шароити имруза дуздӣ, ғоратгарӣ, роҳзанӣ, қаллобӣ бештар паҳн гардида миқдори он руз аз руз меафзояд, ки ин хеле ташвишвар мебошад. Аз чунин вазъи болоравии ҷиноятҳо ба муқобили моликият Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон изҳори норозигӣ карда аз ҷумла қайд мекунад; «...Дар ҷойҳои ҷамъиятӣ дуздиро ғоратгарӣ ва амалиёти авбошона як ҷизи муқаррарӣ шудааст. Гуруҳи ҷудогонаи ҷинояткор худро дар шаҳрҳо ва дигар маҳалҳои аҳолинишин озод ҳис мекунад, зеро боварӣ доранд, ки ба онҳо касе қор надорад». [2]

роҷеъ ба масъалаи дар пешистода, яъне методикаи тафтиши ҷиноятҳо ба муқобили моликият андешаронӣ бояд қард. Пеш аз он, ки сари ин масъала изҳори ақида кунем, аввал бояд каме дар бораи мафҳуми моликият суханронӣ намоем.

Чӣ тавре ки дар моддаи 32-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст; «Ҳар кас ҳақ дорад соҳиби моликият ва мерос бошад. Ҳеҷ кас ҳақ надорад ҳуқуқи шахсро ба моликият бекор ва маҳдуд кунад. Молю мулки шахсро барои эҳтиёҷоти ҷамъият фақат дар асоси қонун ва розигии соҳиби он бо пардохти арзиши пуррааш давлат гирифта метавонад. Товони зарари моддӣ ва маънавие, ки шахс дар натиҷаи амали ғайриқонунии мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва ё шахсони алоҳида мебинад, мувофиқи қонун аз ҳисоби онҳо руғида мешавад». [3. с 18]

Сарчашмаҳои ба дастории моликияти шахрвандон гуногунанд, вале то он ҳадде, ки қонун иҷозат додааст, ба мисли даромади меҳнатии онҳо ҳангоми иштирок дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ, хоҷагидорӣ хусусӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, маблағи дар муассисаҳои қарздиҳанда гузошташуда, саҳмия, қоғазҳои қиматнок, молю мулки мерос гузошташуда ва дигар асосҳои дар қонун пешбинишуда пайдо мешавад ва меафзояд.[20. с86] Давлат ҳуқуқҳои соҳибмулкоро эътироф намуда тавассути меъёрҳои ҳуқуқии муқарраркардаи худ ба монанди меъёрҳои ҳуқуқи гражданин, маъмурий ва ҷиноятӣ онҳоро ҳифз мекунад ва тарафдори он аст, ки ҳар як соҳибмулк молю мулкоро, ки ба у тааллуқ дорад, дар доираи меъёрҳои муқарраргардида барои қонеъ гардонидани талаботи моддӣ ва маънавии худ ва оилаи худ истифода намояд. ҳар як узви ҷамъият ҳангоми ба амал баровардани ҳуқуқи моликиятии худ бояд ҳуқуқу озодиҳои дигар аъзоёни ҷомеа ро фаромуш накарда, балки онҳоро риоя намояд, яъне то он ҳадде аз ҳуқуқи моликиятии худ истифода намояд, ки ба ҳуқуқу озодиҳои дигарон монеъ нашавад. Тамоми амалиёте, ки соҳибмулк раво медонад, дар доираи талаботи қонунҳо ба амал бароварда мешавад. Дорандаи ҳуқуқи моликияти шахрвандони ҷумҳурии Тоҷикистон буда, ҳар як шахрванд метавонад дар алоҳидагӣ ё бо ҳамроҳии дигарон соҳиби моликият бошад. Инчунин шахсони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд низ ҳуқуқ доранд, ки соҳиби моликият бошанд. Натанҳо шахсони алоҳида соҳиби моликият шуда метавонанд, балки шахсони ҳуқуқӣ, қорхонаҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ташкилотҳои динӣ ва ғайраҳо метавонанд соҳиби моликият бошанд. Конститутсия ва Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи моликиятии ҳамаи субъектҳои эътироф менамоянд.

Дар моддаи 12 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин меъёр муқаррар шудааст, «Асоси иқтисодии Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни моликият ташкил медиҳанд. Давлат фаъолияти озодаи иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои

моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад». [3. с 9] Меъёри зикргардида давлатро уҳдадор месозад, ки фаъолияти озоди иқтисодиро таъмин ва рақобати солихро дастгири намояд.

Дар замони муосир асоси иқтисодиётро маҳз иқтисодиёти бозоргонӣ ташкил медиҳад ва барои фаолияти муътадил ва самараноки он, пеш аз ҳама фаъолияти иқтисодӣ бояд озод бошад ва сониян ягонагии фазои иқтисодӣ дар тамоми қаламрави Тоҷикистон таъмин карда шавад, яъне меъёри конститутсионии мазкур кафолати ҳукуки амали принципҳои номбаршударо ба танзим дароварда, принципи асосии иқтисодиёти бозоргонӣ-рақобатӣ солихро эътироф намудааст.

Дар шароити ҳозира кишвари мо ба иқтисодиёти бозоргонӣ гузаштааст ва дар рушду ташаккули он давлат нақши асосиро доро мебошад, пеш аз ҳама бояд қоидаҳои рафтори озоди иқтисодиро бо роҳи қабули қонунҳо, меъёри фаъолияти иштирокчиёни иқтисодӣ ва хоҷагиро муайян намояд. Меъёрҳои қабул намудани давлат дар ин самт бояд ба ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои ҳукуки иқтисодӣ озод ва баробар паҳн гардад.

ҳукуки шахсро ба моликият натавонад Коститутсия, балки санадҳои умумӣ эътирофшудаи байналмилалӣ низ эътироф мекунанд. Эъломияи умумии ҳукуки башар, ҳукуки шахсро ба ихтиёрдори намудани молу мулк чунин муқаррар кардааст, «ҳар як инсон ҳақ дорад молу мулкро чӣ шахсан ва чӣ якҷоя бо дигарон ихтиёрдорӣ намояд. Ҳеҷ кас набояд аз молу мулки худ худсарона маҳрум карда шавад». Аз муқаррароти ин санади умумӣ эътирофшуда чунин бар меояд, ки ҳар як инсон ҳадаш танҳо ва ё дар якҷоягӣ бо дигарон метавонад соҳиби моликият бошад. Дар якҷоягӣ бо дигарон доштани моликият, ин моликияти умумӣ, моликияти коллективӣ ва дигар намуди моликияти дастаҷамъона дар назар дошта шудааст.

Дар кишвари мо гуногуншаклии моликият дар сатҳи конститутсионӣ эътироф шудааст, инчунин дар қонунгузорию граждании ҷумҳурии Тоҷикистон, шаклҳои гуногуни моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ ва оммавӣ (давлатӣ) эътироф гардидааст. [4. 153]

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қоидаҳои умумии ҳукуки моликияти ягона, ки аз ҳукуки моликияти хусусӣ ва умумӣ иборат аст, ба таври мушаххас ба танзим дароварда шудааст.

Моликияти хусусӣ институти ҳукуки граждани буда, дорандаи чунин ҳуқуқ дар навбати аввал шахрвандони ҷумҳурии Тоҷикистон дар алоҳидагӣ ё дар якҷоягӣ бо шахсони дигар мебошанд. Моликияти хусусӣ ин шакли қонунии хоҷагидорӣ мебошад. Чунин шакли моликият аз тарафи қонун дар шаклҳои гуногун, ҳукуки граждани, маъмурӣ, ҷиноятӣ ва ғайра ҳифз карда мешавад.

Адабиёт

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе. 26.01.2021. Сомонаи интернетии www.president.tj
2. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон. Соли 1999 – Соли волоияти қонун ва ризоияти шахрванди. Ҳақиқати Ленинобод 20 феввали соли 1999 № 15.
3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо тағйироту иловаҳои 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016). - Душанбе: Нашриёти Эҷод. 2016.
4. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1999, №6, мод. 153, мод. 154 бо тағйироту иловагиҳо дар ҳолати 02.01.2019 с., № 1557

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот усул ва равишҳои тафтиши ҷиноятҳо ба муқобили моликият баррасӣ карда мешаванд. Ҷиноятҳои молӣ, аз ҷумла дуздӣ, қаллобӣ ва зиён расонидан ба амволи шахсӣ ё давлатӣ, ба фаъолияти иқтисодӣ ва устувории ҷомеа таъсири манфӣ мерасонанд.

Услубҳои тафтиш, аз ҷумла ҷамъовариӣ далелҳо, таҳлили моддаҳои ҷиноятӣ, коркарди ҳуҷҷатҳо ва истифодаи усулҳои технологияҳои муосир, барои муайян кардани гунаҳгорон ва пешгирии ҷиноятҳои молӣ муҳим мебошанд. Омӯзиши ин мавзӯ барои самаранокии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва таҳкими амнияти молиявӣ аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: ҷиноят, моликият, дуздӣ, қаллобӣ, тафтиш, далел, усулҳои тафтиш, амнияти молиявӣ.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются методы расследования преступлений против собственности. Криминальные действия, такие как кража, мошенничество и причинение ущерба личной или государственной собственности, негативно влияют на экономическую деятельность и стабильность общества. Методы расследования, включая сбор доказательств, анализ криминальных объектов, обработку документов и применение современных технологий, имеют важное значение для выявления преступников и предотвращения имущественных преступлений. Изучение данной темы важно для эффективности работы правоохранительных органов и укрепления финансовой безопасности.

Ключевые слова: преступление, собственность, кража, мошенничество, расследование, доказательства, методы расследования, финансовая безопасность.

Annotation

This study examines methods of investigating crimes against property. Criminal acts such as theft, fraud, and damage to personal or state property negatively impact economic activity and societal stability. Investigation methods, including evidence collection, analysis of criminal objects, document processing, and the use of modern technologies, are crucial for identifying offenders and preventing property crimes. Studying this topic is essential for the effectiveness of law enforcement and strengthening financial security.

Keywords: crime, property, theft, fraud, investigation, evidence, investigative methods, financial security.

АЗ ТАЪРИХИ ЧАКАНУ ЧАКАНДҶҶИ ВА ЧАРМГАРИ ДАР ТОҶИКИСТОН

Қосимова З.С.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғараи ДБССТ

Аз сарчашмаҳои таърихӣ бармеояд, ки чакан ва чакандӯзӣ таърихи қадима дорад. Он чун либоси маросими шодию сурур дониста мешавад. Сарчашмаҳо ва маъхазҳои таърихӣ, ки роҷеъ ба пайдоиши чакан ва чакандӯзӣ аз қаъри асрҳо то ба замони мо омада расидаанд, аз он далолат мекунад, ки нахустин нафаре, ки либоси чаканро ба бар кардааст, дар сарзамини ориёӣҳо сукунат дошт: хунармандон дар ҳар давраи замон қўшиш мекарданд, ки зебоӣ ва рангорангии табиати заминро офтоби ҷои зистӣ худро ба риштаи тасвир кашанд [1, с 30].

Чакан дар матоъ бо нақшу нигори гуногун оро дода шуда, баробари дидани он шахс мафтун мегардад. Аз сабаби он, ки дар рӯи матоъ ҳар ҷо ҳар ҷо дар шакли доғ нақшу нигорҳо дӯхта мешаванд, аҳолии ҷануби Осиёи Миёна калимаи “Чакан” - ро ба маънои “Доғ” ном мебаранд. Ақидаи дигаре ҳаст, ки дар гузашта болои ҷўб, зарфҳо бо асбобҳои нўктез гул мегузошанд ва гўё номи чакан аз ҳамин ҷо ибтидо ёфтааст. Сарчашмаҳои бостоншиносӣ ва маъхазҳои таърихӣ аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки чакандӯзӣ, гулдӯзӣ хунари бисёр қадима буда, таърихи ҳазорсолаҳоро доро мебошад. Ба андешаи донишмандони соҳаи санъатшиносӣ ду хунар: чакандӯзӣ ва фалаксароӣ ба сабки ҳоси диёри Қўлоби бостонӣ тааллуқ дорад. Дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон Қўлоб на танҳо ватани тарғиботи чакан аст, балки дорандаи мактаби ин хунари зебо ва офарандаи навҳои нави чакан, ганҷинаи ин хунари волои миллати тоҷик маҳсуб мешавад.

Бисёри хунармандон, раққосон бо куртаи чакан арғушт мераванд. Арӯсон бо куртаи чакан ораста мешаванд. Аввалин гулдӯзӣҳое, ки духтарони Қўлобӣ кашф кардаанд, ин гулҳо ва нақшҳо дар гиребони курта буд. Онҳо ҳар ороиши худро вобаста ба ҳусни майли ҳеш ба ҷо меоваранд. Кашидадӯзҳои сари остин, подоман, сари шаддаҳои ҷолбанд, риштаҳои пеши

гиребонро бо рангҳои сурху сабз, сафед, зард, бунафшу гулобӣ, осмонӣ, бунафш, чигарӣ, арғувонии баланд нақш мекарданд.

Нақши гулҳои чакан на танҳо дар либос ва сўзаниҳои ороишӣ, балки дар намадҳои пашмӣ низ инъикос мегардад. Ҳатто нақши салиби шикастаро, ки дар нигориши намадҳо аз қадим истифода мебаранд[2, с 30].

Ноғуфта намонад, ки нақши чакан ҳоси мардуми танҳо водии Кўлоб нест. Косагулҳои чакан (ба сурати офтоб ё моҳи нима) дар кашидадўзиҳои бардеворӣ ё худ сўзаниҳои мардуми Самарқанду Бухорои асри XIX - XX ва Истаравшан, Дарвозу Ванчу Ваҳёву Ғарм, дар нақшҳои лаби остину лаби домани тоҷикони Шугнону Рӯшон низ бо тобиши хос акс ёфтаанд.

Дар дохили нух доираи нилуфарӣ гулбаргҳо бо гулҳои гулобӣ ороиш меёбанд. Атрофи онҳоро себарғаҳои зард ва гули тоҷи хурӯс ихота кардаанд. Заминаи ин сўзаниро гулҳои майдаи мунаққаш хеле зебо мегардонанд. Агар заминаи сўзани сиёҳ бошад, дар он бештар ранги сафед, сурх бо сиёҳ, ранги чигарӣ ба зард мувофиқтар аст. Рӯи кўлоҳ ва остину домон бо рангҳои сурху зарду бунафш - яъне рамзи дирафши ковиёӣ сузани мешавад. Чӣ тавре, ки пажуҳишгарон нишон додаанд, фалсафаи меҳрпарастии ниёгони мо хеле пурмухтаво аст ва ба андешаҳову боварҳои гузаштагони ориёинажодон ба Хуршед пайвастагии зич дорад.

Чакандўзӣ беш аз 2500 сол боз дар сарзамини Кўлоб густариши худро идома дода истодааст, гарчанде ҳангоми ҳуҷуми Искандари Мақдунӣ ба таъкиби марговар гирифта шуда буд. Беҳтарин намунаҳои чакандўзии аҷдодони тоҷикон ба дами оташи сўзон партофта шуд. Аҷнабиёни арабу турк низ ба мавҷудияти чакандўзии тоҷикон дар Осиёи Миёна бетараф намонда, на танҳо чаканро нест мекарданд, балки чакандўзонро ба қатл мерасонданд. Аммо соҳибони чакан меросхўрони фарҳанги оламгир чаканро аз ҳама балоҳои осмонӣ заминӣ ҳифз намуда, то замони мо, то **асри XXI** оварда расониданд. Дар қори ҳифз намудани чакан хизмату заҳмати олимони, шоирон ва рассомони халқӣ тоҷик басо бузург аст[3, с 22].

Масалан, наққоши бузурги халқӣ тоҷик Камолиддини Беҳзод, ки дар наққошӣ сардафтари наққошони Шарқ аст на ба вай ҳамасронаш Монии сонӣ ном ниҳода буданд, нақшҳои чаканро дар миниётураҳои худ то ба замони мо расондааст. Наққош бо сабки маҳсули худ бо роҳи кашидани гулҳо чаканро ба назокат ва нафосати бо мардуми Шарқ, маҳсулан тоҷикон хос тасвир намуда, ба мо мерос гузоштааст. Камзўлҳои мардона ва занонаи нимаи дуҷуми асри XV дар миниётураҳои К. Беҳзод дар дастнависҳои китоби “Ҳамса” - и Низомӣ, “Бустон” - и Саъдӣ, “Зафарнома”, “Уғулбек дар шикори уқоб” ё дар тасвири миниётураҳои “Ғатҳнома” - и Шодӣ, “Таърихи Абулхайхон” - и Масъуб ибни Усмони Қуҳистонӣ, “Ҳафт манзар” - и Ҳотифӣ, нигораҳои дастнависи китобҳои Навоӣ, “Саъбаи Сайёра”, “Садди Искандарӣ”, ки наққоши беном аз Бухоро асрҳои XVI рӯи қор овардааст, сабки чакан хеле бонафосат, бо маънии чуқури адабӣ ва таърихӣ ба чашм мерасад.

Маълумотҳои қадима оид ба либоси замони пешдодиёни тоҷикон дар асарҳои муаррихони ҷунонӣ ва ҷинӣ воমেҳўрад. Бозёфтҳои бостоншиносӣ аз Ҳатлонзамин, Тахти Сангин, Тахти Қубод, Саксанохўр, Сайёд, Мунк ва суратҳои рӯи девор ва ғорҳои Даштиҷум ва пас аз он шаҳодат медиҳанд, ки тоҷикон аз қадим либосҳои гуногуни чакан мепаўшиданд. Миёни занони тоҷик қуртаҳои пешкушода ва буғак хеле маълуми машҳур буданд. Қуртаҳои гиребонаш пешкушодаро асосан ҷавонзанон истифода мебарданд, он дорои камарча ва тугма буд. Қуртаҳои дорои гиребони буғакдорро духтарону наврасон мепаўшиданд. Қуртаҳои занона ва духтарона танҳо бо дўхти гиребонаш аз ҳам фарқ доштанд. Гиребони перохани духтарон уфуқи буридашуда бо мағзӣ ва зеҳгулу гулдўзӣ оро дода мешуд. Инчунин дар духти либоси занону духтарони шаҳрҳои Бухорою Самарқанд, Чочу Хучанд ва Истаравшан каме тафовут дида мешуд. Агар мо қуртаҳои занони тоҷикони шимолро ба қуртаҳои қисми ҷануби Тоҷикистон муқоиса намоем, аз якдигар фарқи қалон доштанд. Дар ҷануб қуртаҳои идона, тўёна ва рўзмарраро гул мекартафтанд ва сузанидўзӣ мекарданд, дар шимол бошад, гиребон ва домани қуртаҳо гулдўзӣ карда мешуданд. Гулдўзӣ яке аз навҳои санъати ороишӣ буда, чун ҳунари баланди зебопарастии мардум шинохта шуда буд. Ин намуди санъати ороишӣ аз ҳунари қадимии занона буда, дар рӯи матоҳҳои гуногун гулдўзӣ карда мешуд.

Дар замонҳои қадим косибон ва ҳунармандони тоҷик барои тайёр намудани куртаҳои чакан аз матоҳҳои махсус ва риштаҳои ҳархела: сафед, зард, сабз, сурх, бунафш, гулобӣ, осмонӣ, хокӣ ва чигарӣ истифода мебуданд.

Дар давраҳои атиқа санъати наққошӣ ва нақшдӯзӣ, рангуборкунӣ дар Осиёи Миёна, дар Эрон Афғонистон хеле равану такомул ёфта буд.

Сарчашмаҳои таърихӣ ва ҳафриёти бостоншиносӣ аз он хабар медиҳанд, ки гулдӯзӣ аз ҳунарҳои нафис ва такмилёфтаи санъати қадима буда, ба ҳар миллату халқият ва ҳатто ҳар қавм мансубият дорад ва онҳо сабки хоси худро доро мебошанд. Санъати гулдӯзӣ дар Эрон, Хуросон, Балх, Самарқанд, Хатлон, Хучанд бо тасвири нафисаи санаҳои **устурию воқеӣ** - базму разм, тӯю сур, сайру шикор ва **манзараҳои зебои табиат** дар рӯи коло маълуми машҳуранд. **Чакан** ва чакандӯзӣ дар сарчашмаҳои хаттии давраҳои **қадим** низ васеъ дарҷ ёфтааст. Масалан, бостоншиносон **дар мавзеи** Варорӯд намунаи қадимтарини гулдӯзиро дар **порчаҳои** матоҳҳои гулдӯзишудаи сюжетдор дар солҳои 1924 – 1925 пайдо намуда буданд. Ҳангоми кофтуковҳои **бостоншиносӣ** олимони аз мавзеи Ноин - ула порчаи матои гулдӯзишударо ёфтанд, ки ба асри 1 то милод мутааллиқ аст. Азбаски ин экспедицияи олимони институти **шарқшиносии** Санкт - Петербург буд, бозёфтҳои таърихиро ба **осорхонаи** шаҳри Санкт - Петербург - Эрмитаж **месупориданд**. Мувофиқи навиштаҷотҳои тадқиқотчиёни **бостоншинос** ва мардумшинос ин порчаҳо қисми пардаи **бузурги** аргувонӣ буданд, ки бо услуби чармадӯзӣ ороиш **ёфта**, бо нақшҳои суроби инсон, нақшҳои хандасӣ - чоркунча, салиби чоргуша ва аксҳои ҳайвоноту паррандаҳо **гулдӯзӣ** карда шуда буданд[4, с 37].

Бояд қайд кард, ки санъати гулдӯзии халқҳои Осиёи **Миёна** сабку услуби хоси худро дорад. Вобаста ба давраҳои **таърихӣ** дӯхту ороиши сару либос, ҷиҳози истиқоматӣ, **асбобу** ускунаи рӯзгор аз бисоти тифл то ҷиҳози арӯсӣ дар ҳуди хонадон дӯхта мешуд. Чакан ва чакандӯзӣ ба адабиёти **таърихӣ** ва бадеӣ низ шомил гардида буд. Аз осори бадеӣ ва **сарчашмаи** таърихӣ (“Авесто”, “Шоҳнома”, “Баҳористон” ва **ғайраҳо**) ва ҳафриёти Варағша, Панҷакенти қадим, **Балаликтеппа**, Шаҳристон, Тупорқалъа, Мунк, Кӯлдара, **Саксанохӯр**, Сайёд ва Ҳулбук бармеояд, ки дар асрҳои VII - VIII **чакандӯзии** мардуми тоҷик ба авҷи такомул расида **будааст**. Баҳори соли 1932 аз Қалъаи Муғ (деҳаи Хайрободи ноҳияи **Айнӣ**) пайдо кардани ҳуччат ба хатти Суғдӣ **олимонро** аз шаҳри Санкт - Петербург ба ин ҷо овард. Онҳо аз Қалъаи Муғ 21 дастхат ва дигар маълумотҳои пурқимати таърихӣ аз қабилӣ: сипар бо сурати аспавор пайдо карданд, ки либоси дар тан доштаи савор исботи пешрафти гулдӯзӣ дар Суғди қадим буд. Дар бозёфтҳои ҳафриёти Самарқанд ҳайкалҳои хушнамои раққосон пайдо карда шуданд. Дар солҳои 2001 – 2006 - ум дар натиҷаи кофтуковҳои бостоншиносӣ дар ҳудуди шаҳри Кӯлоб ҳазорҳо адад кӯзаю офтобаҳои сафолӣ ва табақу косаҳои асрҳои VII – VI - и пеш аз милод пайдо карда шуд, ки дар онҳо нақшу нигор ва гулҳои ҳархела наққошӣ карда шудаанд. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки қонунҳои тоҷик на танҳо дар рӯи матоъ, балки дар рӯи зарфҳои сафолӣ низ гул мефарофтанд. Масалан, Б. А. Рифтин соли 1960 нисбат ба раққосаҳои дар ҳафриёти Самарқанд пайдокардаш навиштааст: «Перохани ҳарири шерозхояш зардӯзии гулобӣ, шалворҳои бекасаби нилранг ва кафшҳои кемухтии қирмизӣ бо қомати расову дилрабои онҳо ҷунон қоиму шинам меафтанд, ки бинанда аз ҳусни онҳо дар ҳайрат меафтад».

Сайёҳи испанӣ Дюн Гонселес де Клавӣ тавсифи зани якуми Темур - Канюро бо пардаву рӯймолҳои гулдӯзӣ ва зардӯзӣ дида ба вачд меояд ва рӯч ба ин ҳодиса маълумоти саҳеҳ медиҳад. Маълум мешавад, ки дар замони темуриён санъати гулдӯзӣ ва наққошӣ дар Осиёи Миёна хеле пеш рафта будааст.

Қорӣ гардидани дини ислом дар байни халқҳои Осиёи Миёна тасвири инсонҳоро дар чакандӯзӣ аз байн бурд. Ислом кашидани сурати инсонро, дар кадом шакле ки бошад, манъ намуда буд. Аз ин лиҳоз, ба ҷои тасвири одам дар рӯи гулдӯзиҳо тасвири табиати зинда, гулу гулбуттаҳо, сабзазор, паррандаҳо пайдо гардидаанд.

Дар асрҳои XV - XVI вожаи гулдӯзи дар асарҳои бадеӣ ҷо гирифт. Шоири ширинсухани тоҷик Муфиди Балхӣ, ки дар асри XVI дар Самарқанду Ҳинд умр бурдааст, чунин мегӯяд:

Шуда аз захм саропои дилам гулдӯзӣ,
Дили пурбаҳои ман сӯзани мичгон аст.

Чакан на танҳо ба эҷодиёти шоирон, балки ба адабиёти шифоӣ низ роҳ ёфта буд. Масалан, миёни мардуми Кӯлоб ин ду мисраъ шеърӣ халқӣ машҳур аст:

Ҷонона ба нимрӯзи шиштай чӣ медӯзӣ?
Як нақша ғалат кардай, механику медӯзӣ?

Дар ҳавзаи Кӯлоб вожаҳои чакан, сӯзанӣ, гулдӯзӣ ва баҳядӯзӣ синоними ҳамдигар буда, дар сарчашмаҳои таърихӣ бештар бо номи гулдӯзӣ шарҳ дода мешавад.

Дар ҳавзаи Кӯлоб гулдӯзиро аз рӯи услуб ба ду навъ чудо **кардан** мумкин аст. Гулдӯзии навоҳии Сарихосор, Ховалинг, Дашти Чум, Шӯрообод, Мӯминобод ва мардуми водинишин. Мардуме, ки аз маркази шаҳрҳои саноатӣ дур истиқомат мекунанд, бештар пероҳан, хилъат, камзӯлчаҳои атфол, васкатҳои занона, рӯймоли миён, дастрӯймол, тоқӣ, чилди таксарӣ ё болишт, пардаи дару тиреза, чойхалта, сарпӯш барои чойник, дастбандаки ғаҳвора, рафида, чиҳози арӯсӣ ва рӯйчо медӯзанд. Мардуми водинишин ё шаҳрӣ бештар борпӯш, чойнамоз, қарс, рӯйчо ва рӯймоли миён медӯхтанд ва медӯзанд[5, с 22].

Мувофиқи сарчашмаҳои таърихӣ ва бозёфтҳои бостоншиносӣ миёни халқҳои Осиёи Миёна то асри XX беш аз 700 намуни гулдӯзӣ омада расидааст, ки баъзе намунаҳояшон инҳоянд: аноргул, аштак, барги бед, гули бодом, тоҷи хурӯс, ислимӣ, қачақ, лола, маҷнунбед, райҳон, себарга, ахебақо, булбул, паргорӣ, наботӣ, думи товус, моҳу ситора, косагул, синаи боз, лоламадохил, сар ба сина, моҳи нима, офтоб, қурс ва ғайра. Қобили тавачҷуҳ аст, ки сӯзаниҳои мардуми водии Зарафшон, Фарғона ва Рашт аз сӯзаниҳои мардуми Хатлон фарқ мекунанд. Сӯзаниҳои водии Кӯлоб, ки онро чодар ё бардеворӣ мегӯянд, аз косагулҳои калон ва давродавр аз 12 доираҳои хурд иборатанд. Косагул шабеҳи офтоб аст ва доираи дигар шабеҳи 12 моҳи сол мебошад. Дар чодарҳои арӯсии мардуми Кӯлоб осори қадимаи нақшу ниғори матои бохтарӣ мушоҳида мешавад.

Адабиёт

Кӯлоб. Энциклопедия. - Душанбе, 2006. – С. 30.

Кӯлоб. Энциклопедия. - Душанбе, 2006. – С. 30.

Шарифов Д. Назаре ба таъриху тамаддуни мардуми Кӯлоб. – Душанбе, 2006. – С. 22.

Фролов В. Куляб. - Душанбе, 1983. - С.7.

Шарифов Д. Назаре ба таъриху тамаддуни мардуми Кӯлоб. – Душанбе, 2006. – С. 22.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот таърихи чакану, чакандузи ва чармгарӣ дар Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Ин ҳунаҳои қадимӣ ҳамчун бахши муҳими ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодии маҳалҳо шинохта мешаванд. Муаллифон равандҳои рушди чакандузи ва чармгариро аз давраҳои қадим то замони муосир таҳлил мекунанд ва аҳамияти онҳо дар истеҳсоли либос, асбоб ва ашёи рӯзмарра нишон медиҳанд. Омӯзиши ин ҳунаҳои барои нигоҳдории мероси фарҳангӣ ва рушди тавсеаи истеҳсолоти анъанавӣ аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: чакану, чакандузи, чармгарӣ, ҳунаҳои анъанавӣ, таърих, Тоҷикистон, фарҳанг, истеҳсолот.

Аннотация

В данном исследовании рассматривается история чакану, чакандузи и кожевенного ремесла в Таджикистане. Эти ремёсла являлись важной частью социальной и экономической жизни регионов. Авторы анализируют развитие чакандузи и кожевенного ремесла от древних времён до современности и подчёркивают их значение в производстве одежды, инструментов и предметов быта. Изучение этих ремёсел важно для сохранения культурного наследия и развития традиционного производства.

Ключевые слова: чакану, чакандузи, кожевенное ремесло, традиционные ремёсла, история, Таджикистан, культура, производство.

Annotation

This study examines the history of chakanu, chakanduz, and leathercraft in Tajikistan. These crafts were an important part of the social and economic life of local communities. The authors analyze the development of chakanduz and leathercraft from ancient times to the present, highlighting their role in producing clothing, tools, and everyday items. Studying these crafts is important for preserving cultural heritage and promoting traditional production.

Keywords: chakanu, chakanduz, leathercraft, traditional crafts, history, Tajikistan, culture, production.

МАСЪАЛАҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ МАҚОМ ВА НАҚШИ ГЕОПОЛИТИКИИ ТОҶИКИСТОН

Шерализода М.С.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғараи ДБССТ

Дар замони муосир барои ҳар як давлат муайян кардани мақоми геополитикии он ба яке аз вазифаҳои асосии он табдил ёфтааст. Зеро мустаҳкамӣи мақоми геополитикии кишвар дар минтақаҳои гуногуни олам ва давлатҳои алоҳида имкониятҳои бештари ҳимояи манфиатҳои миллии онро ба миён меоварад. Аз ин ҷост, ки давлатҳо меқўшанд дар минтақаҳое, ки мавқеи хуби географиро дорои мебошанд ва ё ҳамчун кишварҳои дорои мавқеи хуби геополитикӣ шинохта шудаанд, мавқеи худро мустаҳкам намоянд. Ҳолати мазкур имкониятҳои бештарро барои давлатҳои муттаҳиди ҷаҳонӣ ва минтақаӣ ба миён меорад. Аммо барои пайдо кардани чунин мавқеъ тамоми кишварҳои олам, аз ҷумла Тоҷикистон низ талош меварзад.

Масъалаи мазкур, яъне мақоми геополитикии Тоҷикистони муосирро кам муҳқиқон мавриди таҳлил қарор додаанд. Он қариб, ки аз ҷониби муҳқиқони хориҷӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Шояд сабаби то ҳол ба эътибор нагирифтани ва ё мавриди омӯзиш қарор надодани мақоми геополитикии Тоҷикистон таърихи наҷдони дарози давлатдорӣи он бошад.

Масъалаи ташаккули мақом ва нақши геополитикии Тоҷикистон аз ҳар ҷиҳат ба пайдоиш ва рушди давлатдорӣи вобаста ва пайваста мебошад. Маъхазҳои таърихи шаҳодат медиҳанд, ки дар сарзамини таърихӣи тоҷикон давлат таърихи қадима дорад. Дар Осиёи Миёна дар маънии томи мафҳум давлатӣ Бохтар ҳамчун шакли аввалини давлат дар асрҳои VII-VI то мелод арзи ҳастӣ намудааст. Ташаккули ҳудуд ва мақоми геополитикии навъҳо ва шаклҳои мухталифи давлат аз пайдоиши аввалин шакли давлатдорӣи оғоз меёбад. Аз он замон то ба ҳоло дар ин сарзамини таърихӣи навъҳо ва шаклҳои мухталифи давлат ташаккул ёфта, аз шакле ба шакле мубаддал мегаштанд. Аз оғоз то ба замони муосир моҳият ва мазмунӣи аслии давлат тағйироти куллиро пайдо накардааст. Зарурат ба чунин тағйироти сифатӣ низ ба миён наомадааст. Аз он рӯзе, ки давлат пайдо шудааст моҳияти онро ба амал баровардани иродаи як гурӯҳ бар гурӯҳ ё умумияти дигаре ташкил медиҳад, ки дар мазмунӣи ҳақиқат ва ба манфиати ҳеш истифода намудани он ифода мегардад.

Дар гузашта тоҷиконро давлатдорӣи гуногун ҳамраҳӣ намудааст. Таъсис ва рушди давлатдорӣи Тоҳириён (823-873), Давлатӣ Сафориён (873-879), Давлатӣ Сомониён (899-999), Давлатӣ Ғуриён (1149-1215), Давлатӣ Куртҳои Ҳирот (1245-1381), Давлатӣ Сарбадорон (1337-1381) ва ғайраҳо аз шаклҳои махсуси давлатдорӣи дарак медоданд, ки одатан онҳо дар фаъолияти худ арзишҳои этниро то ҳадди имкон ба роҳбарӣ гирифтаанд. Бахусус, дар давлатҳои мазкур забони тоҷикӣ рушд намуда, ба омили муҳими инкишофи этниро сӣсӣ табдил ёфта буд. Ё ин ки маҳз тавассути истифодаи ҳамаи забони тоҷикӣ ба сифати забони расмӣ давлатдорӣи таҳким ёфтааст. Яъне, забон ҳамчун падидаи муҳими рушди сӣсӣ хизмат намудааст.

Чуноне ки сарчашмаҳои таърихи нишон медиҳанд, аввалин ҳаракати миллии тоҷикон таҳти роҳбарии Абумуслими Хӯросонӣ ба амал омада, эҳёи иҷтимоӣи сӣсӣ ва

маданияи халқҳои эрониро асос гузошт. Пас аз ин намояндагони сулолаҳои қадимаи эронӣ риштаҳои идораи давлатро тадричан ба даст гирифтанд. Сулолаҳои ҳукмрон, ба монанди Бармакиҳо, Сомониён, Тоҳириён ва амсоли онҳо на танҳо ба ҷузъи таркибии хилофати Аббосиҳо таъсир буданд, балки дар қатори онҳо дар рушди давлатии хилофат иштироки бевоҳидона доштанд.²⁴

Бармакиҳо ҳокимони сосони Балх буданд. Онҳо дар раванди идораи хилофат бевоҳидона иштирок намуда, асосҳои давлатдорӣ тоҷиконро дар замони истилои араб ва даврони наздиктарини онҳо гузоштанд. Давлати аввалини тоҷикон давлати Тоҳириён буд. Аввалин ҳокими баромади эронидошта Тоҳирӣ Зуляминайн буд, ки давлати хешро мустақил эълон дошт. Дар он замон ин иқдоми ҷасурона буд дар хилофат. Мали мазкур бахҳои ҷонибай гардид. Онро арабҳои ҳоким мавриди ҷазои марг қарор доданд. Дар вақти мурдан Тоҳир бо лафзи форсӣ изҳор доштааст: «Дар марг низ мард будан мебошад».²⁵

Дар ташаккул ва инкишофи давлатдорӣ тоҷикон сулолаи Сафориён хизмати арзанда намудаанд. Махсусан дар боби эҳёи анъанаҳо ва забони миллий. Дар ин давра тоҷикон давлатдорӣ хешро тавассути шӯриши халқӣ барпо намудаанд. Шӯриш бо роҳбарии Якуби Лайс ба амал омада, яқинд муваффақиятҳо ба даст овард. Якуби Лайс ба маркази хилофат лашкар кашида, даъвои набуд намудани ҳокимияти сулолаи Аббосиёно намуд. Даъвои бай ба он асос ёфта буд, ки Аббосиён на танҳо хизматҳои ҳокимони эронӣ-Абумуслим ва сулолаи Бармакиҳо қадри накардаанд, балки онҳо ба қатл расонидаанд. Якуби Лайс мақсад дошт, ки дар тамоми сарзамини Эрон ҳокимияти мутлақӣ эрониро бунёд созад. Бо супориши ӯ забони форсӣ дар баробари забони арабӣ истифода мегардид. Дар охир Якуб низ қурбони дасисаҳо гардид.

Шакли дигари давлатдорӣ тоҷикон Давлати Сомониён буд. Сомониён дар замони ду сулолаи эронӣ ҳоким дар таркиби онҳо амал менамуданд ва мегардид, ки Тоҳириён ва Сафориён ҷӣ дар ҳаёти хилофати араб давлати мустақили дигарро таъсис намуданд ва ҳукумронии комил гаштан номумкин аст. Бинобар ин асоси давлати онҳо адолатнокӣ, мардумнавоӣ, илм ва фаҳанг ташкил меод. Асоси идеологии онро ислом бунёд намуда буд. Гарчанде ки дар давраи Сафориён забони дарӣ-форсӣ ба ҷойе инкишоф ёфта, ба сатҳи забони илм ва фаҳанг наздик шуда бошад ҳам, аммо наметавонист, ки бо забони арабӣ барои аксарияти аҳоли рақобат намояд. Бинобар ин Сомониён ба таври дигар муносибати хешро нисбати муносибатҳои забони пеша намудаанд. Онҳо дастурҳои Имоми Аъзамро истифода намуда забони дарӣ-форсиро ба соҳаи илм, дин ва сиёсат ворид сохтан. Дар заминаи мазкур эҳёи маънавии халқҳои эронзамин ба амал омад. Сомониён давлати муттамаказу муқтадире бунёд намуданд, ки сатҳи комилтарини давлати тоҷиконро дар замон пешин муаррифи менамояд. Баъди заволи давраи Сомониён тоҷикон дар зарфи зиёда аз 150 сол дар зери итлоати панҷ султони турк монданд.

Сулолаи дигари тоҷикӣ ин Шиносбонҳои дар вилояти Ғур ҳукумрон менамуданд. Онҳо аввалин тоҷиконе буданд, ки бар зидди ғазнавиҳо баромада, онҳо шикаст додаанд. Ғуриҳо давлати пурзӯре ташкил намудаанд, ки то Ҳиндустони Марказиро дар бар мегирфт. Мутаассифона, илми таърих ба давлати мазкур ва инчунин ба давлатҳои дигари тоҷикон, ки то асри XIV арзи ҳастӣ доштанд, ҷандон тавачҷӯҳи заруриё нишон наододааст ва аҳамияти давлатҳои мазкур низ дар рушди давлатдорӣ тоҷикон ҷандон равшан нагардида ва қадри ҳам нашудаанд.

Дар шаклгирӣ мақоми геополитикии Тоҷикистони таърихи ҷойи ҳосаро давлати Аморати Бухоро ишғол намудааст. Аморати Бухоро (то соли 1753 давлати хонии Бухоро) дар асрҳои 16-20 арзи ҳастӣ намудааст. Он дар заминаи давлати парокандашудаи Темириён аз тарафи Шайбониён ташкил карда шуда, номи «Давлати хонии Бухоро»-ро гирифта буд. Дар замони ҳукумронии Абдуллоҳхони 2 (1557-98) хонигарии Бухоро аз ҷиҳати сиёсӣ пуриқтидор гашта, сарзамини пуриқтидор гардид. Абдуллоҳхони 2 Балх (1573), Самарқанд (1578),

²⁴ Ниг.: Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. Душанбе, 2007. С. 103.

²⁵ Ниг.: Зокиров Г.Н. Геополитика. Душанбе, 2009. С. 201.

Тошкент (1582), Фарғона (1583), Бадахшон (1584), Кўлоб (1585), Хуросону Ҳироту Машҳад (1682-83), Хоразмро (1593-94) зери итоати худ дароварда, идораи муттамаркази давлатро таъмин намуд. Давлат дар Кошғар дар Шарқ то баҳри Аралу Каспий дар Ғарб, аз Туркистони Сайрам дар Шимол то қисми шарқии Хуросон дар Ҷануб доман паҳн намуда буд[3, с. 203].

Тоҷикон махсусияти дигари тарзи ҳаёт низ доштанд. Онҳо дар бештари мавридҳо ру ба қухистон меоваранд. Минтақаи қухистон дар ҳаёи мардуми тоҷик мақоми махсус пайдо намуда буд. Мардуми тоҷик минтақаи қухистонро дар маънӣ ва ҳолатҳои гуногун ихтиёр намудааст. Аммо дар бештари маврид ду омил асоси буданд. Аммо аввало табиати қухсор бисёр маводҳои зарурии зиндагиро дар шакли тайёр ва нимтайёр ба одамон медиҳад. Одамон бо қамоли майл ин отаи табиатро ба нафъи хеш истифода менамуданд. Баъдан тоҷикон маҷбур буданд, ки ру ба қухистон оранд. Зеро халқҳо ба қавмҳои дигар тоҷиконро маҷбур месохтанд, ки водихоро тарк намоянд. Ҳатто мардуми води низ дар аксари маврид баландихоро ҷойи истиқомат қарор медоданд. Қухистон маъно ва вазифаи муҳофизатиро касб намуда буд. Яъне ба қухистон ру овардани мардуми тоҷик маънои халоси аз таъқиб ва зулми мардумони дигарро низ дорад. Қухистон ба сифати паноҳгоҳ хизмат менамуд. Ҳамин тариқ, минтақаи қухистон ҳамон омилҳои географии геополитикие мебошад, ки дар мавридҳои гуногун воятаи наҷоти тоҷикон гардидааст.

Марҳилаи нави инкишофи геополитикии Тоҷикистон аз ибтидои солҳои 20-уми асри 20 шуруъ мегардад. Дар зери таъсири инқилоби Октябр дар Бухоро низ ҷумбишҳои сиёсӣ ба амал омад. 2 сентябри соли 1920 ҳокимияти амирро сарнагун намудаанд. Аморати Бухоро ба Ҷумҳурии Шуравии Халки Бухоро табдил ёфт.

Дар ташаккули давлатдории миллии рушд мақом ва манфиатҳои геополитикӣ таъсиси Ҷумҳурии Автономии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон дар ҳаёти Ўзбекистон нақши назаррас бозидоаст. Соли 1918 РАСС Туркистон ташкил гардид, ки қисми бештари ҳудуд ва халқҳои Осиёи Миёнаро дар бар мегирифт. Он ба ҳаёти РСФСР дохил гардид. Вазъияти мазкур барои дигар, баъди гузашти асрҳо умеди халқҳои гуногунро барои ташкили давлатдории миллии зинда намуд. Фақат баъди тақсимои миллию давлатӣ Осиёи Миёна муяссар гардид, ки давлати миллии тоҷикон дар шакли Ҷумҳурии Автономии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон ташаккул ёбад. Он ба ҳаёти РСФСР Ўзбекистон ворид мегардид. Ҷумҳурии Автономии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон шакли давлатдории миллии, ки дар натиҷаи тақсимои миллию давлатӣ Осиёи Миёна таъсис ёфта буд. Моҳи октябри соли 1924 давраи ташкилшави РАСС Тоҷикистон аз 12 волости Туркистон ва аз Бухорои Шарқӣ: вилоятҳои Ғарм, Қулоб Ҳисор, Курғонтеппа ва қисман Сариосиё таркиб ёфта буд. Соли 1925 Вилояти Автономии Қухистони Бадахшон низ ба ҳаёти РАСС Тоҷикистон дохил карда шуд. То соли 1929 давлатдори дар ҳамин шакл идома дошт ва дар ҳамин сол он ба РСФСР Тоҷикистон табдил дода шуд. Раванди ташаккули давлати навини миллии тоҷикон ба охир расид. Минбаъд дар доираи ин шакли сохтори давлати давлатдории миллии рушду нумӯ ёфтааст.

Мушкилии асосие, ки дар ташаккули инкишофи фазои геополитикии давраи аввали Шуравӣ ба амал омад, саҳву хатоҳои тақсимои ҳудудию маъмурии Осиёи Миёна ба шумор меравад. Он барои мардуми тоҷик воқеан фожиаи геополитикӣ мансуб меёбад, ки натиҷаи муносибати бадхоҳонаи миллатгароёнӣ пантуркист дар нисбати қадимтарин халқи Осиёи Миёна мебошад. Дар натиҷаи тақсимои ҳудудию маъмурӣ ба ҳаёти Ҷумҳурии Автономии Тоҷикистон минтақаҳои қафомондатарину музофотии Бухоро ва Туркистон дохил карда шуданд.

Андешаҳо дар бораи тақсимои миллию ҳудуди хануз дар соли 1920 оғоз ёфта буд. Дар он замон пантуркистон кушишҳо ба харҷ медоданд, ки РСФСР Тукистонро аз РСФСР ҷудо намуда, дар доираи халқҳои туркзабон давлати мустақили Туркистонро ташкил намоянд. Дар тарҳрезии тақсимои миллию ҳудуди гурӯҳи пантуркистон бо роҳбарии Турар Рисулов бештар ғаёл буданд[4, с. 205].

Баъди фанои СССР Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон чун ҷумҳуриҳои дигари иттифоқӣ соҳибистиклол гардид. Аз ин давра сар карда, марҳалаи

сифатан нав дар инкишофи геоополитикии Тоҷикистон оғоз меёбад. Тоҷикистон на танҳо номи хешро расман дигар намуд, балки тамоми рукнҳои давлати миллиро пайдо сохт.

Тоҷикистон дар ҷанубу шарқи Осиёи Миёна маскан гирифта, аз замони қабули Эъломия ва Изҳорот дар бораи истиқлолияти давлатӣ расман Ҷумҳурии Тоҷикистон ном гирифтааст. Он бо Ёзбекистон, Қирғизистон, Афғонистон ва Хитой сарҳад мебошад. Сарҳади умумии берунӣ 3000 км-ро ташкил медиҳад, ки аз ҷумла сарҳад бо Афғонистон 1030км ва Чин 430км хеле тӯлонист. Сарҳади боқимонда бо Ёзбекистон 950км, бо Қирғизистон 590км рост меояд. Инчунин Тоҷикистонро аз Ҳиндустону Покистон ҳудуди Афғонистон, ки аз 15 то 65 км васеъӣ дорад, ҷудо менамояд. Сарҳадҳои байни Тоҷикистон бо Ёзбекистону Қирғизистон бошад то ба ҳол дар ҳолати номуайянии қарор доранд. Ҳудуди Тоҷикистон 143,1 ҳазор км кв. мебошад. Тоҷикистон кишвари кӯҳист, ки 93% -и ҳудуди онро кӯҳҳо – системаи кӯҳии Тиёншон, Ҳисору Олой ва Помир ишғол намудаанд. Қариб нисфи кишвар дар баландии зиёда аз 3000 метр воқеъ гашта, ҳамвориҳо дар водиҳо ва хамиҳои байниқӯҳӣ ҷой гирифтаанд. Иқлими Тоҷикистон континентии субтропикӣ буда, дар кӯҳҳо вобаста ба баландиашон гармӣ мӯтадил ва хунуки ҳукумфармо мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир тағйироти сифатие ба амал омаданд, ки ба тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ва ба фаъолияти шахрвандон таъсири амиқ расонидаанд. Ислоҳоти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоию фарҳангӣ оқибат боиси рушди инсонӣ мегардад. Ислоҳоти соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа як навъ ҷавобест ба зиддиятҳо ва муқовиматҳои охири солҳои 80-уми ва аввали 90-уми асри 20. Дар ин айём аҳволи одамон ба кулли баргардид ва равандҳои иҷтимоию сиёсиро бахронӣ саросари фаро гирифт. Ҷумҳуриҳои миллии Иттиҳоди Шӯравӣ паси ҳам истиқлолияти сиёсӣ хешро эълон доштанд. Қабули эъломияи истиқлолияти сиёсӣ Тоҷикистон ба оғози ҷанги ҳамватанӣ даққа хурд.

Ҷанги ҳамватании дар Тоҷикистон оқибати бевоситаи фаъолият ва муносибатҳои байниҳамдигарии мақомоти давлатӣ ва неруҳои сиёсӣ оппозиционӣ буд. Ба замми омилҳои дохилӣ, хориҷи низ дар аланга задани ҷанг сахм гирифтаанд. Ҷанги ҳамватании рафти инкишофи мутаносибро ҳалалдор гардонидан, ба пешрафту рушди кишвар зиёни бисёр расонид. Факат ба имзо расонидан ва воқеи гардонидани Созишномаи умумӣ дар бораи барқарор намудани сулҳ ва ризоияти миллии давраи пешрафти мавзӯи Ҷумҳурии Тоҷикистон шурӯъ шуд. Он имконият дод, ки мочарои бародарони ҳамхун қатъ гардад ва кишвар баҳри ба ҷомеаи мутамаддин ворид гаштан қадамҳои баҳодуруна гузорад.

Адабиёт

1. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. Душанбе, 2007. С. 103.
2. Зокиров Г.Н. Геополитика. Душанбе, 2009. С. 201.
3. Зокиров Г.Н. Геополитика. Душанбе, 2009. С.203.
4. Зокиров Г.Н. Геополитика. Душанбе, 2009. С.205.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот масъалаҳои асосии ташаккули мақом ва нақши геополитикии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Муаллифон таҳлил мекунанд, ки Тоҷикистон дар минтақаи Осиёи Марказӣ дорои аҳамияти стратегияи сиёсӣ, иқтисодӣ ва энергетикӣ мебошад. Мавзӯҳои асосӣ ба масъалаҳои ҳифзи марзҳо, рушди ҳамкориҳои минтақавӣ, таҳкими истиқлолияти давлатӣ ва нақши Тоҷикистон дар низоми геополитикии ҷаҳон дахл доранд. Омӯзиши ин мавзӯ барои фаҳмиши сиёсати хориҷӣ, таҳкими давлатдорӣ миллии ва рушди ҳамкориҳои байналмилалӣ муҳим аст.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, мақом, геополитика, сиёсати хориҷӣ, ҳамкориҳои минтақавӣ, истиқлолият, стратегия.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются ключевые вопросы формирования статуса и геополитической роли Республики Таджикистан. Авторы анализируют стратегическое политическое, экономическое и энергетическое значение Таджикистана в Центральной Азии. Основные темы включают защиту границ, развитие регионального сотрудничества,

укрепление государственной независимости и роль Таджикистана в мировой геополитической системе. Изучение этой темы важно для понимания внешней политики, укрепления государственности и развития международного сотрудничества.

Ключевые слова: Таджикистан, статус, геополитика, внешняя политика, региональное сотрудничество, независимость, стратегия.

Annotation

This study examines the key issues of the formation of the status and geopolitical role of the Republic of Tajikistan. The authors analyze Tajikistan's strategic political, economic, and energy significance in Central Asia. Main topics include border protection, development of regional cooperation, strengthening state independence, and Tajikistan's role in the global geopolitical system. Studying this topic is essential for understanding foreign policy, strengthening statehood, and developing international cooperation.

Keywords: Tajikistan, status, geopolitics, foreign policy, regional cooperation, independence, strategy.

МАСЪАЛАҲОИ УМУМИИ ТАРБИЯИ НАСЛИ НАВРАС ТИБҚИ ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН "ДАР БОРАИ МАСЪУЛИЯТИ ПАДАРУ МОДАР ДАР ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ФАРЗАНД"

Қосимова З.С.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғараи ДБССТ

Соҳаи маориф дар ҷумҳурӣ яке аз соҳаҳои афзалиятнок махсуб ёфта, он аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун омили муҳимтарини наҷоти миллат ва таҳкими давлат арзёбӣ шудааст. Тарбияи маънавияю ахлоқии насли наврас ҳамчун рукни асосии ғояи давлатдорӣ яке аз самтҳои асосӣ ва муҳимтарин дар раванди рушди ҷомеа махсуб меёбад.

Халқҳои мутамаддин, аз ҷумла тоҷикон, ба тарбияи фарзанд аз замони қадим таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намуда, ҷиҳати дар рӯҳияи инсондӯстӣ, ҳуввияти миллий, ҷавонмардию ватандӯстӣ, маърифатпарварию ҳештаншиносӣ ва ахлоқи ҳамида ба воя расонидани насли наврас кӯшиш менамуданд[1, с 208-209].

Ин анъанаҳо дар замони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон идома ёфта, тавассути оила, муассисаҳои таълимӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ, меъёрҳои ахлоқӣ, динӣ ва китобҳои муқаддас ба шаклҳои мухталиф рушд менамоянд. Дар замони муосир тарбия дар заминаи анъанаҳои миллий, ҳисси масъулияти вазифашиносӣ, худшиносии миллий, меҳнатдӯстиву ватанпарварӣ, инсондӯстиву, покҷидонӣ, шарафмандӣ, ҳақиқатҷӯӣ, кадршиносии миллий ва ғайра сурат мегирад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати такмил ва танзими тарбияи кӯдакону наврасон ва ҷавонон заминаҳои воқеӣ ба вучуд омад. Дар муассисаҳои таълимӣ ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии корҳои тарбиявӣ, таъмини фароғати насли наврас, фаъолияти эҷодӣ ва тарзи ҳаёти солим корҳои муайян анҷом дода шуд. Соли 1993 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба "Конвенсия дар бораи ҳуқуқи кӯдакон" ҳамроҳ шуд, ки дар он ҳуқуқ ва манфиатҳои кӯдакон, ўхдадорҳои падару модарон, давлат ва аҳли ҷомеа оид ба дуруст ба роҳ мондани раванди тарбияи насли наврас таъкид ва дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дарҷ гардидааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо фаъолони шаҳри Душанбе, 15 феввали соли ҷорӣ, ба масъалаи беҳудагардӣ ва афзоиши ҷинойткорӣ дар байни ноболиғон таваҷҷӯҳ зоҳир намуда, ба вазоратҳои корҳои дохилӣ, маориф ва илми ҷумҳурӣ дастур доданд, ки якҷо бо дигар мақомоти дахлдори давлатӣ беҳудагардии ноболиғонро, бахусус дар интернет - кафеҳо пешгирӣ намуда, оид ба ҷалби хонандагон ба зинаи сеюми таҳсил тадбирҳои самаранок андешанд.

Бо мақсади иҷрои ин дастури Сарвари давлат Вазорати корҳои дохилӣ тариқи сомонаи интернеташ аз падару модарон хоҳиш кард, ки дар иҷрои банди 9 қисми 1 моддаи 8-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» масъул бошанд ва аз шабгардӣ, ворид шудани фарзандони ноболиғашон ба марказҳои дилхушӣ (тарабхонаҳо, интернет - кафеҳо, идораҳои букмекерӣ) ҷилавгирӣ намоянд[2].

Аксар меъёру паҳлуҳои муносибатҳои байниҳамдигарии волидону фарзандон аз рӯи анъанаю урфу одатҳо ва тарзи зиндагии миллии халқи тоҷик, ки онҳо аслан ахлоқианду дар тӯли қарнҳо ташаккул ёфтаанд, танзим карда мешаванд. Эҳтироми фарзандон дар анъанаҳои миллии мо воқеан баёнгари он аст, ки фарзандон барои волидон муқаддасанд, зеро фарзандон идомабахши ҳаёти волидон мебошанд[3, с 366].

Ҳурмату эҳтироми модар низ барои фарзанд аз муқаддастарин вазифаҳост. Модар тамоми умр барои фарзанд дар ташвиш мебошад. Модар барои ҳимояи фарзанд ҳеҷ чиз ва ҳатто ҳаёти худро дарёғ намедорад. Фарзанд бояд инро донанд ва ба қадри модар бирасад.

Вале сарфи назар аз арзишҳо ва меъёрҳои ахлоқии муносибатҳои волидону фарзандон қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ва вазифаҳои онҳоро муқаррар намудааст. Асоси ин қонунгузорию моддаи 34 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил мекунад, ки дар он омадааст: «падару модар барои тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғу қобили меҳнат барои ҷашнубин ва таъмини падару модар масъуланд...».

Масъалаи танзими ҳуқуқ ва вазифаҳои волидону фарзандон дар Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтааст. Вале он дар ин қонун ҳамчун ӯҳдадорӣ яктарафа муқаррар нашуда, ҳарду тарафи муносибатҳои ҳуқуқӣ волидон ва фарзандонро дарбар гирифтааст. Паҳлуҳои гуногуни ҳуқуқҳои фарзандон дар моддаҳои 80-87 омадаанд[4, с 132].

Дар мавзӯи фарзанд, ба воя расонидану тарбия намудани ӯ адибону мутафаккирони форсу тоҷик шоҳасарҳои зиёде эҷод кардаанд. Ханӯз дар даврони пеш аз ислом ақидаҳои ахлоқӣ дар китоби «Авасто», пандномаи Анӯшервон дар шакли панду насиҳат эҷод шуда буданд. Падару модаронро зарур аст, ки фарзандонашонро дар рӯҳияи одобу ахлоқи нек, инсонпарварӣ, меҳнатдӯстӣ, ҳоксорӣ, ватандӯстӣ ва дигар хислатҳои ҳамидаи инсонӣ тарбия намоянд.

Лозим ба ёдоварист, ки фарзанд хоҳ писар бошад хоҳ духтар барои волидон якест ва волидон бояд ба тарбия ва таълими онҳо яксон муносибат намоянд. Мутаассифона, бархе аз волидон байни писару духтар тафриқа мегузоранд ва ба таълиму тарбияи писар бештару ба духтар камтар аҳамият медиҳанд, ки ин мутлақо нодуруст мебошад. Баъзеҳо фикру мулоҳизаҳои ҷоҳилоне доранд, ки «духтар хонда чӣ мешавад» ё «соҳиби духтар каси дигар» аст. Ҳол он, ки мо дар байни қонуни духтарон шахсони донишманду бомаърифат ва соҳибқасбу таҳсилкарда хело зиёд мушоҳида мекунем. Дар ҷомеаи имрӯзаи тоҷик қонуни духтарони моҳиру ҷидаст, мураббияҳои пуртаҷриба, табибони ҳозир, адибону олимони машҳур, варзишгарони беҳтарин, сиёсатмадорону роҳбарони мақомоти гуногунро дидан мумкин аст[5, с 13-19].

Бояд таъкид кард, ки Кайковус ба масъалаи таълиму тарбияи духтарон диққати падару модаронро бештар ҷалб намуда, хотиррасон мекунад, ки табиати духтарон хушгуфторӣю нозукрафторӣю тақозо менамояд, бинобар ин дар тарбияи онон хело ботамкин буд, чунки онҳо сарчашмаи ҳаёт мебошанд. Ҳамчунин таъкид мекунад, ки ҳар як падару модар нисбат ба тақдирӣ ояндаи фарзандон, махсусан духтарон беаҳамият набоянд ва духтаронро пойбанди обу оташ накунад. Дар ҳақиқат ин андешаҳо дурустанд, чунки агар мо духтаронро хуб тарбия намуда ба воя расонем, онҳо дар оянда миллати арзандаю сазоворро ба дунё меоваранд.

Кайковус ба фарзандон насиҳат мекунад, ки ба падару модар аз рӯи таълимоти динӣ ва хиради инсонӣ нигаришро пеша кунанд. Меъёяд, ки азбаски падару модар сабабгори некию асли парвариши нафси фарзанд мебошанд, агар фарзанд дар ҳақиқи эшон ба камбудӣ роҳ диҳад ва кӯтоҳӣ намояд ҳеҷ гоҳ хубиро нахоҳад дид. Ё таъкид мекунад, фарзанд чи тавре, ки нисбат ба падару модараш рафтор намояд аз фарзандони ҳадаш ҳамонро хоҳад дид,

яъне фарзанд мева асту падару модар дарахт. Дарахтро ҳарчанд бештару хубтар нигоҳубин намоӣ, мева аз вай ҳамон қадар накутару беҳтар ёбӣ. Ва чун падару модарро ҳурмат бештар дорӣ дуову офарини эшон дар ту асари бештар кунад ва мустачоб бувад ва ба хушнудии эшон наздик бошӣ.

Қайковус ба фарзандаш насиҳат мекардааст, ки танҳо бо ҷавонон нишасту хез накунад, бо пирон низ ҳамнишин шавад, ҳамсуҳбат гардад, ҳурмат кунад ва рафиқону надимони пиру ҷавонро омехта дорад. Ҳикмати он дар он аст, ки агар ҷавоне дар гурури ҷавонӣ кори нобахшидани кунад, албатта пирон монеъи он бошанд. Гузашта аз ин пирон чизҳое донанд, ки ҷавонон надонанд[6, с 366]. Муаллиф хуб огоҳ аст, ки баъзан ҷавонон пиронро тамасхур мекунанд ё ба маслиҳату андешаи онҳо гӯш намедиханд, аз онҳо дурӣ мечӯянд ва нисбати онҳо беҳурмати зоҳир мекунанд, гӯё, ки онҳо дигар лозим нестанд. Беҳабар аз онанд, ки «пирон низ айёми ҷавонӣ дидаанд, гарму сарду неку бадро хуб ҳам санҷидаанд...». Ҷавононро зарур аст, ки ҳамеша ҳурмати пиронро нигоҳдоранд ва аз таҷрибаи зиндагӣ қору пайкори онҳо баҳраманд гарданд. Бешак, ҷавонон низ рӯзе ба давраи пирӣ мерасанд.

Албатта, номбардории оила ва обрумандии падару модар ҳам ба фарзанди солаҳ вобаста аст. Дар оилае, ки фарзандон боодоб тарбия ёфтаанд он оила хушбахт аст. Саъдии бузургвор мегӯяд, ки «падару модар барои фарзанд бисёр ҳам азизанд, аз падару модар бузургтар барои фарзанд касе нест». Аз ин рӯқарзи фарзандии мост, ки ҳурмату эҳтироми ин бузургонро бачо орем. Бе ризоияти онҳо набояд қореро анҷом диҳем.

Қайд қардан ба маврид аст, ки инсон табиатан назар ба сухани кас ба амали ӯ бештар бовар мекунад, аз ин рӯ волидону омӯзгоронро дар баробари панд додану насиҳат қардан хуб мешавад, ки худ намунаи ибрат бошанд, яъне агар тарбиятгар ҳудаш аз лиҳози гуфтору рафтор намуна бошад, он вақт тарбия ва таълими додаи онҳо боз ҳам самараноктар мегардад. Дар урфият мегӯянд, ки «тарбияи солим дар хушбахти ороиши зиндагӣ ва осоиш дар пирӣ буда, дар ноқомӣ сарпаноҳ аст»[7, с 366].

Дар ҳоли ҳозир яке аз вазифаҳои муҳими волидон ва муаллимони таълиму тарбияи ҷавонон дар рӯҳияи ватан- дӯстию вафодорӣ, ҳештаншиносию ҳудогоҳӣ, илмомӯзию донишандӯзӣ ва меҳру муҳаббат ба олами зебӣ мебошад[8, с 132].

Имрӯзҳо дар байни ҷомеа чунин саволе пайдо гардидааст, ки ҷаро таълиму тарбия ва умуман ахлоқи ҷавонон қоста гардидааст. Шояд сабаб он бошад, ки баъзе падару модарон, муассисаҳои таълимӣ ва ҷомеа дар тарбияи онҳо беаҳамияти зоҳир мекунанд. Падару модароне, ки нисбат ба таълиму тарбияи фарзанд бепарво мебошанд, шояд масъулияти ҳудро намедонанд ва ҷавобгарии имрӯзу фардори ҳис намекунанд. Пас бояд падару модар омӯзгор ва ҷомеа дар таълиму тарбияи ҷавонон саҳми арзанда дошта бошанд ва имрӯзҳо Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» пурра ҳуқуқи уҳдадорихои падару модар, омӯзгор, мақомоти давлатӣ, муассиса ва дигар ташкилотҳое, ки ба масъалаи таълиму тарбияи кӯдак машғуланд танзим мекунад ва муқаррар кардааст, ки иҷро ва риояи он ҳатмӣ мебошад.

Тағйироти вориднамудаи соли 2016 ба моддаи 10-и Қонуни мазкур муайян намудааст, ки «фарзанди болиғу қобили меҳнат уҳдадор аст, ки падару модари ҳудро нигоҳубин ва таъмин намуда, онҳоро аз ҷиҳати моддӣ ва маънавӣ дастгирӣ намояд». Тавре, ки аз мазмун ин модда бармеояд, он хусусияти дутарафа дорад, яъне ҳарду ҷониб, аввалан падару модарро дар таълиму тарбияи фарзанд ва дуюм, фарзандонро дар нигоҳубин ва таъминоти иҷтимоии падару модар масъул меҳисобад[9, с 132].

Адабиёт

1. Маҳмудов М.А. Қонун- қаролати осоиши ҷомеа. Душанбе, 2006, С. 208-209.
2. «Садои мардум», 5.08.2011, № 97-98 (2767-2768)
3. Маҳмудов Маҳкам, Ҳудоев Бахтиёр. Тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «ЭР-граф», 2005. – 366с.

4. Бахриддинов С.Э. ва дигарон. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълим ва тарбияи фарзанд» /Дар зери таҳрири д.и.х. проф. Раҳимов М.З./ Душанбе: «Империа-Групп», 2011. 132 саҳ;
5. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон.-Душанбе. 2016. С 13-19.
6. Усмонов О., Маҳмудов М. Ҳуқуқи оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 1994. Маҳмудов Маҳкам, Худоёро вБахтиёр. Тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «ЭР-граф», 2005. – 366с.
7. Усмонов О., Маҳмудов М. Ҳуқуқи оилавии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 1994. Маҳмудов Маҳкам, Худоёро вБахтиёр. Тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «ЭР-граф», 2005. – 366с.
8. Бахриддинов С.Э. ва дигарон. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълим ва тарбияи фарзанд» /Дар зери таҳрири д.и.х. проф. Раҳимов М.З./ Душанбе: «Империа-Групп», 2011. 132 саҳ;
9. Бахриддинов С.Э. ва дигарон. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълим ва тарбияи фарзанд» /Дар зери таҳрири д.и.х. проф. Раҳимов М.З./ Душанбе: «Империа-Групп», 2011. 132 саҳ;

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот масъалаҳои умумии тарбияи насли наврас тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон 'Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд' баррасӣ мешаванд. Қонун масъулияти падару модарро дар таълиму тарбияи фарзанд муайян мекунад ва ба ҳифзи ҳуқуқҳои кӯдакон ва рушди маънавӣ ва иҷтимоии онҳо нигаронида шудааст. Таҳлил нишон медиҳад, ки иҷрои қонун ва татбиқи меъёрҳои он барои рушди иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва маънавии насли наврас ва таҳкими оила аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: тарбияи наврас, Қонуни ҚТ, масъулияти падару модар, ҳуқуқи кӯдак, таълиму тарбия, оила, рушди маънавӣ.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются общие вопросы воспитания подрастающего поколения в соответствии с Законом Республики Таджикистан 'О родительской ответственности в обучении и воспитании детей'. Закон определяет ответственность родителей за обучение и воспитание детей и направлен на защиту прав ребёнка, а также на обеспечение их социального и духовного развития. Анализ показывает, что соблюдение закона и применение его норм имеют важное значение для социального, морального и духовного развития подрастающего поколения и укрепления семьи.

Ключевые слова: воспитание детей, закон РТ, ответственность родителей, права ребёнка, обучение и воспитание, семья, духовное развитие.

Annotation

This study examines general issues of raising the younger generation in accordance with the Law of the Republic of Tajikistan 'On parental responsibility in the education and upbringing of children'. The law defines parental responsibility for children's education and upbringing and aims to protect children's rights and ensure their social and spiritual development. Analysis shows that implementing the law and its norms is crucial for the social, moral, and spiritual development of the younger generation and for strengthening the family.

Keywords: child upbringing, law of RT, parental responsibility, child rights, education and upbringing, family, spiritual development.

ҲОКИМИЯТИ ИҶРОИЯ ҲАМЧУН РУКНИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ

Шерализода М.С.

Донишқадаи байналмилалӣ Данғараи ДБССТ

Дар шароити муосир барои Тоҷикистон фаъолияти самарабахши ҳокимияти иҷроия, созмони низоми чандир ва кифоявии мақомоте, ки идораи давлатии ҳамарӯзаро амалӣ

месозанд, аҳамияти махсус касб менамояд. Маҳз, ҳамин шоҳаи ҳокимияти оммавӣ ва маҷмӯи гуногунранги мақомоту ҳадамот, ҳайати бисёршумораи кадрӣ хизматчиёни давлатӣ соҳиб мебошад. Тавсифи воқеии ҳокимияти иҷроия нишондиҳандаи зинаи рушди давлат буда, ин ҳолат бешубҳа, аҳамияти онро дар низоми давлатдорӣ муосир ошкор месозад. Ҳокимияти иҷроия олотӣ асосии идоракунии давлатӣ аст ва аз ин рӯ зарурияти айнӣ дошта, тавре дар адабиёти ҳуқуқӣ асоснок таъкид мегардад, аксар чун фаъолияти ташкилии давлат баромад мекунад.

Проблемаҳои фаъолияти ҳокимияти иҷроия дар шароити ислоҳоти низоми идораи давлатӣ, ки дар Тоҷикистон тайи чанд сол расман сурат дорад, ба аҳамияти махсус молик аст. Вазифаҳои навбатӣ дар ин самт ҳар сол дар Паёмҳои Президенти кишвар ба Маҷлиси Олӣ мушаххас гардонида мешаванд. Аз ҷумла, дар Паёми Президент аз соли 2006-ум ислоҳоти идораи давлатӣ чун «яке аз самтҳои муҳими таъмини рушди мамлакат» шинохта шуда, таъкид мегардид, ки он ба мураттабсозии идораи давлатӣ, такмили мансабҳо ва сохтори вазоратҳо вобаста ба шароити иқтисодӣ бозорӣ, аз байн бурдани функсияҳои тақрорӣ, таъмини шаффофият ва самарабахшии фаъолияти сохторҳо ва хизматчиёни давлатӣ нигаронида шудааст. Тавре аён мегардад, ин ислоҳот пеш аз ҳама, фаъолияти низоми ҳокимияти иҷроия ва нақши онро дар таъмини идораи давлатии қорҳои ҷомеа ва давлат дар бар мегирад. Вале он ҷузъи таркибии маҷмӯи дигаргунсозии сиёсӣ ҳуқуқии дар ҷумҳурӣ идома дошта ба дигар шоҳаҳои ҳокимияти давлатӣ ва тамоси ҳамдигарии онҳо низ дахл дорад. Таҷзияи ҳокимият тамосу таъсири мутақобилии шоҳаҳои ҳокимият, умумият ва ягонагии сиёсати давлатиро дар масоили умда инкор намекунад. Баръакс, он ба таъмини ягонагии амали ҳама шоҳаҳои ҳокимияти давлатӣ дар партави нақш ва вазифаҳои асосии давлат равона гаштааст.

Барой ошкор сохтани мафҳуми мақомоти ҳокимияти иҷроия пеш аз ҳама зарур аст, ки мафҳум ва аломатҳои ҳудӣ мақоми давлатиро пеши назар оварем, зеро мақомоти ҳокимияти иҷроия дар таҷзияи ҳокимияти давлатӣ қисми ҷудонашавандаи он буда, дар баҳам пайвастагӣ бо дигар шоҳаҳои ҳокимияти давлатӣ вазифаҳои давлатиро амалӣ месозад.

Мақоми давлатӣ ин намуди муташаккили одамон ва қисми ҷудонашавандаи (таркибии) дастгоҳи давлатӣ мебошад, ки он дорои аломатҳои умумии зерини хос мебошад:

- а) коллективи муташаккили одамон аст;
- б) қисми мустақил ва таркибии дастгоҳи давлатӣ мебошад;
- в) вазифа ва функсияҳои давлатиро амалӣ месозад;
- г) баёнгар (ифодакунанда)-и манфиатҳои сиёсӣ давлатӣ мебошад;
- д) аз номи давлат, инчунин аз номи худ баромад мекунад;
- е) дорои салоҳияти (ваколати) хос аст;
- ж) аз рӯи фаъолияти худ дар назди давлат масъул мебошад;
- з) аз ҷониби давлат таъсис дода мешавад;

к) вазъи ҳуқуқӣ, сохтор ва шакли фаъолияти он тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ муқаррар карда мешавад.

Ин аломатҳо ба ҳамаи мақомоти давлатӣ, аз ҷумла ба мақомоти ҳокимияти иҷроия дар ин ё он дараҷа хос мебошанд. Вале мақомоти ҳокимияти иҷроия аломатҳои хосеро доро мебошанд, ки аз вазифаю таъиноти онҳо бармеоянд ва онҳо аз ҳудӣ таҷзияи ҳокимият бармеоянд. Маълум аст, ки вазифаҳои ҳар як шоҳаи ҳокимияти давлатиро дастгоҳи махсуси давлатӣ - мақомоти давлатӣ амалӣ менамояд: ҳокимияти қонунгузор - тавассути мақоми қонунгузорӣ (Маҷлиси Олии ҚТ); ҳокимияти иҷроия - тавассути мақомоти ҳокимияти иҷроия; ҳокимияти судӣ - тавассути мақомоти судӣ.

Аз гуфтаҳои боло маълум мегардад, ки мақомоти ҳокимияти иҷроия бо вазифаҳои иҷрокунадагии худ дар доираи фаъолияти идоракунии давлатӣ амалӣ гашта, аз шоҳаҳои дигари ҳокимият фарқ мекунад. Набояд фаромӯш кард, ки ҳамаи он мақомоте, ки дар ин ё он андоза фаъолият ва функсияи идоракуниро берун аз фаъолияти идоракунии давлатӣ ба иҷро мерасонанд, метавон бо мафҳуми ҷамъбасткунандаи мақомоти иҷроия ифода намуд. Масалан, идоракуниро низоми мақомоти ҳудидораи маҳаллӣ, идоракунии дохилии

корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳои давлатӣ ё ҷамъиятиро гирем, мақомоти мувофиқ чунин вазифаро ба сомон мерасонанд.

Боиси тазаккур аст, ки аввалин маротиба дар сатҳи қонун мафҳуми мақоми иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар моддаи дуюми Қонуни ҚТ «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 16 апрели соли 2012, чунин ифода ёфтааст²⁶: «мақоми иҷроияи ҳокимияти давлатӣ - шакли ташкилии амалисозии идоракунии давлатиест, ки дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ таъсис дода шуда, фаъолият менамояд». Ба назари баъзе олимони ватани ин мафҳум на чандон ба мафҳуми воқеии мақомоти ҳокимияти иҷроия мувофиқат мекунад. Зеро идоракунии давлатӣ ин шакли амалисозии ҳокимияти иҷроия мебошад, на баръакс, ки дар қонун ифода шудааст.²⁷ Мақомоти ҳокимияти иҷроия ин баёнгар ё худ ифодаи субъективии ҳокимияти иҷроия мебошад.

Мақомоти ҳокимияти иҷроия гуфта, танҳо он ҷузъи дастгоҳи давлатиро меноманд, ки аз рӯи таъиноти конституцонашон дар таҷзияи ҳокимият бо мақомоти қонунгузор ва судӣ ҳамраӣ менамоянд ва дар ин низом ҷойи ҷудогонаро ишғол менамоянд. Бинобар ҳамин ҳам дар Конститутсия бобҳои махсус ба Президент (боби 4) ва ба Ҳукумат (боби 5) бахшида шудааст. Тибқи моддаи 64 Конститутсия Президенти ҚТ сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (Ҳукумат) аст. Вале дар Конститутсия низоми ҳокимияти иҷроия номгӯ нашудааст. Танҳо сохтор ва вазифаҳои Ҳукумат мушаххас карда шудаасту халос. Конститутсия ин масъаларо ба қонунҳои конституционӣ ҳавола кардааст.

Қонуни конституционии ҚТ «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12 май соли 2001 муқаррар намудааст, ки Ҳукумат мақомоти ҳокимияти иҷроияи давлатӣ мебошад. Чунин айният нисбат ба мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ низ ҷой дорад. Инак, Қонуни конституционии ҚТ «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» аз 17 майи соли 2004 муқаррар кардааст, ки мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ аз Раиси ВМКБ, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, идораҳо, кумитаҳо, шӯъбаҳо ва дигар сохторҳои маҳаллии мақомоти марказии ҳокимияти иҷроия иборат мебошанд. Таъминоти иттилоотӣ таҳлилӣ, ташкилию ҳуқуқӣ ва модию техникий фаъолияти онҳо аз тарафи дастгоҳи раис амалӣ карда мешавад, ки он аз тарафи раис ташкил ва тағйир дода мешавад. Ин иқтибосҳои овардашуда аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки мақомоти ҳокимияти иҷроия чун ҷузъи дастгоҳи давлатӣ, ҷӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ ва ҷӣ дар сатҳи маҳалҳои дахлдор бо сохтори ба худ хос мавҷуданд.

Мақомоти ҳокимияти иҷроия ҳамчун қисми таркибии дастгоҳи давлатӣ ба худ сарбории хос дорад, ки он аз амалисозии вазифаҳо ва функцияҳои ҳокимияти иҷроия иборат мебошад, ки мазмуни он аз водоракунӣ ва танзимсозии соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ маъмурию сиёсӣ иборат мебошад. Маҳз тавассути хусусияти иҷрокунандагӣ доштани он ин мақомот фаъолияти бефосилаи дорои характери иҷрокунандагӣ ва амрдиҳиро пеш мебаранд.

Мақомоти ҳокимияти иҷроия то ба ҳадди муайян дорои ваколати давлатӣ (ваколати ҳуқуқӣ) мебошанд. Ин ваколат ба онҳо имконият медиҳад, ки онҳо дар доираи салоҳияташон санадҳои ҳуқуқӣ қабул намоянд, ки онҳо воситаи ҳуқуқии амалисозии ваколати ин мақомот дар соҳаи идоракунӣ ва ҳаллу фасли масъалаҳои ташкилию ҳуқуқӣ, инчунин воситаи маҷбурсозии маъмурӣ (ғайрисудӣ) маҳсуб мешаванд. Инак, Президенти ҚТ дар доираи салоҳияти худ фармон мебарорад, амр медиҳад (м. 70 Конститутсия), Ҳукумати ҚТ қарорҳо ва фармоишҳо қабул мекунад, Раиси ВМКБ, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия дар доираи ваколати худ қарор ва амр қабул мекунад ва ғайра.

Хусусияти ваколати мақомоти ҳокимияти иҷроия дар он ифода меёбад, ки онҳо тавассути санадҳои ҳуқуқии худ санадҳои ҳуқуқии мақомоти қонунгузор ва судиро иваз ё

²⁶Қонуни ҚТ «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 16 апрели соли 2012. www.mmk.tj.

²⁷ Раззоқов Б. Ҳ. Ҳокимияти иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе., 2006. С.-120

тағйир намедиханд, аз тарафи дигар, амали санадҳои мақомоти ҳокимияти иҷроия аз доираи ин мақомот берун мебарояд.

Санадҳои ҳуқуқии мақомоти ҳокимияти иҷроия санадизерқонунӣ аст, ки доир ба амалисозии ва иҷроии қонунҳо қабул карда мешаванд, яъне аз талаботҳои ҳуди қонун бармеоянд. Инчунин санадҳои баррасишаванда, нисбат ба санадҳои дигари татбиқи ҳуқуқ (масалан, нисбат ба санадҳои суда, ки оид ба масъалаҳои негативӣ ё худ ҳуқуқвайронкунӣ қабул карда мешаванд) характери созандагӣ дошта, бе назардошт ё мавҷудияти ҳалли масъалаҳои негативӣ (ба истисноӣ ҳолатҳое, ки ҷазои маъмурий татбиқ карда мешаванд) қабул мегарданд.

Зеро ҳадафи вазифаҳои ин мақомот фаъолияти созандагӣ - водоракунии давлатӣ аст, на ба амалбарории адолати суда нисбат ба ҳуқуқвайронкунондагон мебошад.

Мақомоти ҳокимияти иҷроия яке аз намудҳои ташкилоти давлатӣ мебошад, ки ба қатори онҳо муассисаю корхонаҳои давлатӣ шомил мешаванд ва охириҳо ваколати ҳокимиятги давлатиро надоранд. Онҳоро мақомоти ҳокимияти иҷроия ба иҷроии фаъолияти созандагии худ таъсис ва барҳам медиҳанд ва доираю вазифаҳои онро муқаррар менамоянд. Аз ин ҷо, вазифаю функцияи чунин ташкилотҳо мушаххас гардонида шуда, самтҳои фаъолияти онҳо аниқ карда мешаванд ва ҳатто баъзеи онҳо дар асоси худмаблағгузорӣ фаъолият менамоянд. Вале ваколати онҳо аз доираи ҳуди корхона, муассиса берун намебарояд, агарчанде баъзан функцияҳои хизматрасонию иҷро намоянд ҳам. Бинобар ҳамин категорияи мафҳуми ҳокимияти давлатӣ бо мафҳуми худмаблағгузорӣ ҳамрадиқ, ҳамвазн ё баробар шуда наметавонад. Аз ин нукта чунин барнамеояд, ки дар сатҳи корхона ё муассисаи давлатӣ идоракунӣ ҷой надошта бошад. Баръакс, дар доираи онҳо масъалаи идоракунӣ низ вучуд дорад, ки онро бо мақсади мураттабсозии фаъолияти корхона (муассиса) маъмурияти он амалӣ менамояд ва ваколатҳои он дар доираи корхона, муассиса паҳн мешавад.

Мақомоти иҷроия ин коллективи муайяни одамон аст, ки аз тарафи давлат мувофиқи таъиноташ дар зимни сохтори ташкилии муайян таъсис дода мешаванд. Масалан, тибқи Конститутсияи Ҳукумати Ҷумҳурии аз Сарвазир, муовини яқум, муовинони ӯ, вазирон, раисони кумитаҳои давлатӣ иборат аст. Ин ҷо, коллективи муайяни одамон сохтори дохилии мақомоти ҳокимияти иҷроияро дар назар дорад, ки аз маҷмӯи мансабҳои давлатӣ иборат буда, мутобиқи мансабҳои нишондодашуда вазифа ва функцияҳои ҳар як коргар (шахси мансабдор) ба тариқи муқарраркардаи қонун мансаби давлатии ҳокимияти давлатӣ ва ё хидмати давлатӣ ишғол менамояд, муқаррар мегардад. Хидматчиёни давлатӣ ҷавҳари сифатии коллективи мақомоти ҳокимияти иҷроияро ташкил медиҳанд.

Мақомоти ҳокимияти иҷроия дар доираи ваколати худ мустақилияти ғаврий (оперативӣ) дорад. Асосҳои ҳуқуқии чунин мустақилиятро вазъи ҳуқуқӣ ва салоҳияти онҳоро Конститутсия, қонунҳои конституционӣ, қонунҳои ҷорӣ ва дигар санадҳои меъёрию маъмурий муқаррар менамоянд. Ваколати мақомоти иҷроия дар вазифаҳо, уҳдадорӣҳо, салоҳиятҳо ва масъулияти онҳо ифода меёбад. Ин вазъи ҳуқуқӣ ба онҳо имконият медиҳад то ки фаъолиятҳои хосеро ба монанди фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ, ҳуқуқичроқунӣ, ҳуқуқтатбиқсозӣ ва ҳуқуқҳифзнаморо амалӣ созанд. Аз ин лиҳоз вобаста ба мазмуни ваколаташон мазмуни мустақилияти ғаврии онҳо низ ба вучуд меояд, тағйир меёбад, қатъ мегардад.²⁸

Дар муносибатҳои мушаххас (конкретӣ) аз номи мақомоти ҳокимияти иҷроия шахсони мансабдори он баромад мекунаид, ки онҳо худ мақомоти ҳокимияти иҷроия намебошанд (ба истисноӣ Президенти ҚТ ва раисони вилоят, шаҳру ноҳия).²⁹

Ҳар як мақомоти ҳокимияти иҷроия мутобиқи муқаррароти қонун миқёси марзӣ доираи фаъолияти худро дорад, ки он мутобиқи сохтори марзӣю маъмурий ташкил карда

²⁸ Ойев Х. Ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2014.

²⁹ Қонуни конституционии ҚТ «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ» аз 17 майи соли 2004, №28 //АМО ҚТ. 2004. №5. М.339; 2006. №11. М. 472; 2009. №12. М.814; 2010. №12. М.800.

мешавад. Тартиби ташкилдиҳи ва барҳамдиҳии воҳидҳои марзӣ маъмуриро Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи тартиби ҳалли масъалаҳои соҳти марзӣ маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 ноябри соли 1995 муқаррар намудааст.

Мақомоти ҳокимияти иҷроия, аз рӯи иҷроии вазифа ва функцияи худ мақомоти роҳбарикунандаи сиёсӣ дар соҳаҳои гуногуни идоракунӣ мебошад. Вазифаю функцияҳои онҳо аз вазифаю функцияҳои мақомоте, ки барои бевосита идора намудани соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ, ташкилоту муассиса таъсис медиҳанд, фарқ мекунад. Зеро онҳо на танҳо барандаи ифодаи сиёсӣ, инчунин идоракунии давлатианд, ки ин иродаро амалӣ кардаистода сохторҳои таъсис медиҳанд, ки кодири иҷроии ин ё он вазифаҳои сиёсии ҳокимияти давлатӣ мебошанд. Масалан, таъсисдиҳии вазоратҳои кумитаҳои давлатӣ. Ҳар яке аз чунин сохтор дар алоҳидагӣ ба амал татбиқсозандаи иродаи сиёсии давлат дар соҳаи муайян мебошанд. Ин вазифаро мақомоти ҳокимияти иҷроия ҳангоми таъсисдиҳии онҳо бо тасдиқ намудани санади мувофиқи меъёрии ҳуқуқӣ (масалан, низомнома, оиннома ва ғ.) муқаррар менамоянд.

Яке аз хусусиятҳои асосии дигари мақомоти ҳокимияти иҷроия аз он иборат аст, ки тартиби таъсисдиҳӣ, азнавташкилкунӣ ва барҳамдиҳии мақомоти ҳокимияти иҷроия ба тариқи муқарраркардаи қонунгузории сурат мегирад.

Ба ҳамин тариқ, мақомоти ҳокимияти иҷроия гуфта, қисми ҷудонашавандаи дастгоҳи (механизми) давлатиро меноманд, ки онҳо барои амалисозии (иҷрокунии) қонунҳо дар раванди роҳбаринамоя ба соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ ва маъмурию сиёсӣ махсус дар низоми таъзияи ҳокимияти давлатӣ таъсис дода мешаванд.

Ба гардиши илмӣ ва меъёрҳои қонунгузорӣ ҳамроҳ гаштани мафҳуми «ҳокимияти иҷроия» шаҳодати аз ҷониби ҷомеа эътироф ёфтани аҳамияти мустақили меҳнати идоракунӣ буда, дастоварди бузурги хиради инсонӣ ба шумор меравад. Он маҳсули назарияи тақсимои (таъзияи) ҳокимияти давлатӣ буда, ҷанини ин ғоя ҳанӯз дар ақоиди файласуфони Юнони қадим (масалан, Арасту, Полибий ва дигарон) дида мешавад. Вале тасдиқи таъзияи ҳокимият чун қисми таркибии таълимот дар бораи давлатдорӣ демократӣ зодаи инқилобҳои асрҳои XVII-XVIII-и Аврупо буда, дар асарҳои Ҷ.Локк (Бритония) ва Бахусус, Ш.Монтеске (Фаронса) пояи устувори илмӣ пайдо кард. Он чун қаролати муҳим зидди истибдод ва суистеъмолии ҳокимияти давлатӣ, ки хоси манархияҳои феодализм буд, баррасӣ мегашт. Масалан, Ҷон Локк вобаста ба вазъияти ба вуҷуд омада асрҳои 17-18 назарияи созишномаи ҷамъиятиро эҷод кард, ки мутобиқи он ҳокимиятҳо бояд ба ҳамдигар вобаста ва (ё мутеъ) бошанд, аз ҷумла ҳокимияти қонунгузоро ҳокимияти Олӣ ҳисоб карда, дигар ҳокимиятҳоро, аз ҷумла ҳокимияти иҷроияро, аз вай бароварда ва ба вай мутеъ эътироф кард, ки ин волеияти ҳокимияти қонунгузориро нисбат ба дигар шохаҳои ҳокимият мепазирuft³⁰. Монтеске бошад дар асари хеле ҷолиби худ «Дар бораи рӯи қонунҳо» (с.1748), чунин менигорад: «...ба манфиати таъмини озодии шахрвандон зарур аст, ки дар давлат фаъолияти қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ аз ҷониби мақомоти гуногун амалӣ гарданд³¹».

Дар Иттиҳоди Шӯравӣ, ки Тоҷикистон чун ҷумҳурии иттифоқии сотсиалистӣ шомил он буд, назарияи «тақсимои ҳокимият» ва мувофиқан риштаи ҳокимияти иҷроия эътироф намегаштанд. Дар адабиёти ҳуқуқии советӣ (шӯравӣ) дар бораи онҳо танҳо ҳангоми танқиди анъанавии назарияҳои ба ном «буржуазӣ» ёдрас мешуданд. Таълимоти номбурда барои давлатдорӣ шӯравӣ номақбул шуморида шуда, ба он назарияи «тақсимои меҳнат» муқобил гузошта мешуд.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот ҳокимияти иҷроия ҳамчун рӯи муҳими ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллифон вазифаҳо, сохтор ва принципҳои фаъолияти ҳокимияти иҷроияро таҳлил мекунанд, аз ҷумла нақши он дар

³⁰ Ҷ. Локк. Избранные философские произведения. Т. 2 1960. С. 86.

³¹ Монтескье Ш. Избранные произведения. –М., 1955. –С.34.

тахкими давлатдории миллӣ, иҷрои қонунҳо ва идораи самараноки давлат. Омӯзиши ин мавзӯ барои фаҳмиши сохтори ҳокимият, муносибатҳои байни рукҳои ҳокимият ва бехтар намудани идоракунии давлатӣ аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: ҳокимияти иҷроия, рукҳои ҳокимияти давлатӣ, сохтор, вазифа, қонунгузорӣ, идоракунии давлатӣ.

Аннотация

В данном исследовании рассматривается исполнительная власть как важный элемент государственной власти в Республике Таджикистан. Авторы анализируют функции, структуру и принципы деятельности исполнительной власти, включая её роль в укреплении государственности, исполнении законов и эффективном управлении государством. Изучение этой темы важно для понимания структуры власти, взаимодействия между ветвями власти и совершенствования государственного управления.

Ключевые слова: исполнительная власть, элементы государственной власти, структура, функции, законодательство, государственное управление.

Annotation

This study examines the executive branch as a key component of state power in the Republic of Tajikistan. The authors analyze the functions, structure, and principles of the executive branch, including its role in strengthening statehood, enforcing laws, and ensuring effective governance. Studying this topic is essential for understanding the structure of power, the interaction between branches of government, and improving state administration.

Keywords: executive branch, components of state power, structure, functions, legislation, governance.

ИСЛОҲИ НАФС ДАР “РИСОЛАИ АҲД” - И АБУАЛӢ ИБНИ СИНО

Гулзода А.А., Шералиев Б.Р.

Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон

*Дидаи ҷони Буали Сино,
Буда аз нури маърифат бино.*

Анварӣ

Нодираи рӯзгор, ҳаками шаҳир, доно ва файласуфи беназир, ҷаҳоноро ва табиби равшанзамир ва тавоно Ҳусайн ибни Абдулло ибни Ҳасан ибни Алӣ ибни Сино, ки дар Машриқзамин ба Ибни Сино ё Абуалӣ Сино ва бо лақабҳои пуршуқҳ Ҳуччат-ул-ҳақ, Имом-ул-Ҳукамо, маъруф ба Шайх-ур-Раис, шухрат дорад ва дар Аврупо ўро Авитсенна ва “Шоҳзодаи уттабо” [6:53] меноманд, аз донотарин ва пуровозатарин ҳукамо дар саросари ҷаҳон аст.

Ӯ донандаи тамоми улуми асри хеш буд ва махсусан дар фалсафа ва тиб устоде бебадил буда ва аксари осораҳ то замони мо мавриди истифодаи устодони фан мебошад. Ва баъзе аз онҳо дар қуруни Вусто ба забони латинӣ тарҷума шуда ва дар донишгоҳҳои Урупо тадрис мешуд.

Ибни Сино аз бачагӣ ақли саршоре дошт, ҷунонки дар хурдӣ шурӯъ ба омӯхтани риёзиёт дар назди як баққол (Маҳмуди Массох) намуд ва илми фикҳро аз Исмоили Зоҳид ёд гирифт. Ва дар ин илм то ҳадде расид, ки дар синни 12-солагӣ бар асоси фикҳи ханафия фатво меод. Пас Абдуллои Нотилӣ ба ӯ мантиқ ва ҷандаса (геометрия) ва нучум (астрономия) омӯхт ва Ибни Сино ба осонӣ ба масоили Уқледус (Евклид) ва Ал-Маҷеста ошно гардид. Табиӣёт ва мовароуттабия (метафизика)-ро пеши худ фаро гирифт ва он гоҳ шурӯъ ба ёд гирифтани илми тиб намуд, чун ба ин илм иштиёқи фаровон дошт, пас ба мутолиаи китобҳо оғоз намуда ва мабоҳиси онро бағоят сода ва осон дарёфт. Ҷуноне, ки худ мутафаккир қайд мекунад “...дар маркази тавачҷуҳи ман ҳама вақт фалсафа буд, илми тибро фақат ба хоҳири даромади иловагӣ аз бар кардам” [3:113]. Даре нагузашт, ки дар он илм пешрафти бисёре кард ва ба дараҷае расид, ки тавонист илми тибро ба дигарон тадрис кунад. Ва ӯ дар китоби “Саргузашт”-и худ менависад, ки “ман тибро ҳам тадрис мекардам

ва ҳам дар бораи беморон ба кор мебурдам ва дар муолиҷаи беморон таҷрибае ба даст овардам, ки аз баракати онҳо дарҳои илм ба рӯям кушода шуданд ва он таҷриба маро то ба он дараҷа расонид, ки тавонистам дар 16-солагии китоби “Қонун”-ро дар илми тиб тасниф кунам”. Ва билохира вай дар илми тиб шинохтаи замон гашт ва дар муолиҷаи беморон шухрат пайдо кард.

Ба тавре ки дар 17-солагии бемории Нух ибни Мансури Сомониро муолиҷа кард ва аз наздикони подшоҳи Сомонӣ гардид. Дар натиҷаи мушоҳидаи хуши ғавқулодаи Ибни Сино, шоҳи Сомонӣ ба ӯ иҷозат медиҳад, ки аз китобхонаи хусусии салтанатӣ истифода кунад. Ибни Сино, ки ҳофизаи бисёр қавӣ ва ҳуше саршор дошт, дар замоне бас қутоҳ қисматҳои муҳими китобҳои ин китобхонаро, ки аз китобҳои нафис ва камёб буданд, хонд ва муддате бас дароз хилват кард ва яқояки онҳоро мутолеа намуд. Ибни Сино бо ин ки ғавқулодда бохуш буд, заҳмати зиёд дар таҳсили илм мекашид ва аксари вақтҳо дар ҳангоми шаб он қадар китоб мехонд, то ҳоб бар ӯ чира мешуд ва агарчи бо кӯмаки бода [8:17] сабӣ мекард, наҳобад ва ба навиштану мутолеаи идома диҳад, бо вучуди ин иҷборан ба ҳоб мерафт ва гоҳе дар ҳангоми ҳоб баъзе масоили мушкили ҳалнашавандаро ҳал мекард.

Ибни Сино барои мутолеаи китобҳо фақат дар як маврид дучори мушкилоти зиёд дар фаҳмидани матлабе дар китоби **“Мо баъда-т-табиа”** (Метафизика)-и Арасту шуд. Ӯ дар китоби **“Саргузашт”**-и худ ин ҳодисаро чунин баён мекунад: “Бадин тартиб улуми мантику табиӣ ва сипас риёзиро маҳкам гардонидам ва баъд аз он ба илми илоҳӣ омадам ва китоби **“Метафизика”** (Арасту) - ро мутолиа кардам ва чизе аз он нафаҳмидам ва мақсуди нависанда бар ман маълум нашуд. Чихил (бист) маротиба онро хондам ба тавре ки ибороти он дар ҳофизаам монд, вале онро нафаҳмидам. Аз худам маънос шудам ва ба худ гуфтам, ки ин китобест, ки роҳе ба фаҳми он нест, то он ки рӯзе дар бозор китобе дар дасти даллоле дидам ва ӯ онро ба ман арза кард ва ман қабул накардам, эътиқодам ин буд, ки дар ин илм ғоидае нест. Даллол ба ман гуфт: “Соҳиби ин китоб ба пул ниёзманд аст” ва ман онро ба арзиши се дирҳам харидам ва чун ба он назар кардам, китобе буд аз Абунастри Форобӣ дар **“Оғози мовароуттабиа”** (Метафизика). Чун ба хона омадам ва шурӯъ ба хондани он кардам ва ғараз аз он китоб низ бар ман маълум шуд”. Абӯубайди Ҷузҷонӣ қайд менамояд, ки “ман 25 сол дар хидмат ва мусоҳиботи ӯ будам ва ҳаргиз надидам, ки ҳар гоҳ китоби тозае ба дасташ мерасид, онро аз оғоз то поён бихонад, балки танҳо ба қисматҳои душвори ӯ ва масоили печидаи он ва назариёти нависанда мепардохт, то ба мартабаи вай дар он дониш ва дараҷаи фаҳми ӯ пай бубарад [6:44].

Ибни Сино хеле босуръат мехонд ва бо суръат менавишт. Вай чун ҳофизааш бисёр қавӣ буд, аксар вақт бидуни муроҷиат ба китоб чизи наве эҷод мекард. Ибни Сино чунон бо суръат менавишт, ки 18 чилд китоби “Шифо”-ро дар муддати 20 моҳ ба поён расонид. Тааҷҷубовар ин аст, ки Ибни Сино ҳаргиз аз кор хаста намешуд, чунон ки ҳангоми рӯз ба корҳои девонӣ (давлатӣ) мепардохт ва ҳангоми шаб осори худро менавишт.

Шайхурраис Абуалӣ ибни Сино дар тамоми мавзӯоти фалсафӣ: мантиқ, илоҳиёт, илми нафс, табиёт, фалакиёт, фалсафаи ишроқ ва ирфон, тадбири манзил ва ғайра ба ҷуз илми сиёсат ва давлатдорӣ асарҳо эҷод кардааст. Устод Шерзод Абдуллозода дар китоби **“Муқаддимаи фалсафа”** қайд менамояд, ки “ягона камбудии Шайхурраис дар муқоиса бо Афлотуну Арасту ва Форобӣ он аст, ки дар осори ӯ баҳсҳои “мадинат-ул-фозила”, яъне таълимоти сиёсиву давлатдорӣ ормонӣ чун дар ин се нафар нестанд. Иллати сарфи назар кардани ин мавзӯ равшан нест...” [9:89]. Албатта қайд кардан ба маврид аст, ки гарчанде, ки дар ин мавзӯ китоб ё рисолаи мушаххасе нанавиштааст, аммо дар осори ӯ ақида ва назарияҳои гуногуни сиёсиро дидан мумкин аст, масалан дар рисолаи “Тайр” Ибни Сино “ислоҳи нафсро сифати беҳтарин барои пешвоён дониста” менависад, ки “қасоне, ки ба сиёсату тадбири умури мардум машғуланд, бояд пеш аз ҳама нафси худро идора ва ислоҳ кунанд. Зеро агар нафс идора нашавад ҳодисаҳои ҳузнангез, аз қабилӣ ҷангу ғавғо ва нооромӣ ба амал меояд”. Ин ҳам ҷолиби қайд аст, ки Ибни Сино дар ҳолати ҳукмронии беадолатона шӯришро ба муқобили ҳокимон раво медонад. Чунин ақидаҳо дар ашъори Буалӣ Сино бисёранд.

Афкори тозаи Шайхурраис дар китоби “**Ҳикмат-ул-машриқия**” ва яқинан дар рисолаи “**Фи моҳиятил-ишқ**” (дар равоншиносӣ) ифода ёфтааст. Дар ин рисола мутафаккир ишқро ҷустуҷӯи зебӣ меномад. Ормонҷӯии инсон ҳамон ҳаракати ишқ аст, ба сӯи зебӣ ва зебӣ ҳамон камолот аст. Ибни Сино чун дигар мутафаккирони мусалмони қарни Вусто инсонро мураккаб аз ду ҷавҳар медонад: нафс ва бадан. Бадан бо ҳамаи аъзои худ нисбат ба нафс ҳамчун олате аст, ки нафс онро барои корҳои гуногуни худ истифода мекунад. Мутафаккир қайд мекунад, ки ин гавҳар (нафс) неъматӣ илоҳист ва амонате аст аз ҷониби парвардигор. Ва бояд кӯтоҳӣ дар муҳофизати он гавҳари муҷаррад накунад ва ўро аз хатарҳое, ки аз қувваи ҳайвонӣ, махсусан шаҳват, ғазаб, ҳирсу тамаъ ва худхоҳӣ барҳазар дорад, зеро ки агар ин сифатҳои разила ва ин сифатҳои ҳайвонӣ бар нафс ворид гардад, ўро аз фитрати аслии худ берун месозад ва аз инсон буданаш хориҷ мекунад ва ўро маҳвӯ фонӣ мегардонад.

Ибни Сино дар ибтидои “Рисолаи аҳд” менависад, ки “ман бо Худои худ аҳд ва паймон бастам, ки нафси худро ба он андозае, ки имкониятам ҳаст, покиза нигоҳ дорам ва онро аз мақоми қувва ба мақоми билфеъл (воқеъият) бирасонам ва онро ба олами уқул, ки муҷарад аз модда аст, монанд бигардонам. Ва пас чун онро тавассути илму маърифат ба камоли зотии худ расонидам, талош менамоем, то онро муҳофизат намоям, то нопоку олуида нашавад”. Ба ҳамин хотир Ибни Сино “**Рисолаи аҳд**” - ро бо номи “**Тазкиаи (покизакунии) нафс**” низ ном мебарад. Ибни Сино дар ин рисола ба тариқи мӯъҷазу мухтасар оид ба ҳифзи намудани нафс аз ҳирсу тамаъ ва инчунин, муносибати рӯҳу ҷисм фикрронӣ менамояд.

Ў дар ин рисолаи худ қайд мекунад, ки инсон бояд талош намояд, то боздорад нафсро аз он ҷе ки барои ў шоиста ва сазовор нест ва муфид ба ҳол ва дар ҳуди мақоми ў намебошад ва ҳаргиз гумон накунад, ки ин сифот шоистаи мақом ва дарҳурди рутбаи ўст ва ин андешаи нопухтаю носуфта ўро ба ғафлат меандозад ва аз камолоти зотии худ боз мемонад. Аз ҷумлаи ҷизҳое, ки нафсро бояд аз он боздошт ва ўро маҳҷур сохт, дурӯғ гуфтан аст, на он ки фақат дурӯғ нагӯяд, балки ба ў бифаҳмонад, ки ҳаёли дурӯғ гуфтанро ҳам накунад, то он ҳаёти садоқат ва сифати ростгӯӣ пайдора дар ў гардад. Яъне бояд қайд намуд, ки дурӯғ ба қавли мутафаккир дарҳои ҷаҳаннам ва сияҳрӯзиро бар инсон мекушояд ва ин сарнавишти талхе аст, ки касеро тоби таҳаммули он нест. Бояд гуфт, ки дурӯғ эътимоди ҷомеаро заиф мекунад ва натиҷаҳои талху ногувор дорад, чунки садоқату сафо ва якраңгӣ танҳо як душман дорад ва он дурӯғгӯӣ аст. Бинобар ин, аз дурӯғ бояд даст кашем, то ҷомеаи солиму ором дошта бошем.

Дар рисола дар боби дӯстӣ ва хайрандешӣ мутафаккир қайд менамояд, ки инсон бояд, ҳамавақт дӯстӣ ва хайрандешӣ ва манфиат расонидан ба дигароро фаромӯш накунад ва муҳаббату ишқ доштан ба неконро ҷавҳари асосии ҳиммати худ созад. Ва худро барои ба роҳи рост ҳидоят кардани бадкорону бадкирдорон омода созад ва нагузорад, ки онҳо ба амалҳои қабех даст бизанад ё машғул шаванд.

Мутафаккир қайд мекунад, ки инсон бояд худро тавре барои мурдан муҳаё созад, ки марг дар назари ў як амри ғайриоддӣ ҷилва наамояд, ҳар миқдор, ки иштиёки ў ба амри маод (охират) ва ҳалосӣ аз зиндони бадан бештар бошад, мурдан дар назари ў осонтар менамояд ва бояд аз хато ва ғасод дурӣ ҷӯяд, ки дар охират вуболи ў нашавад ва табиати баъдии ў нагардад. Яъне гуфтан ба маврид аст, ки ба қавли Синоӣ бузург ҳамаи мо, хоҳу нохоҳ бояд аз гузаргоҳи марг гузарем, фақат вақти он номуаян аст. Инсон дар зиндагӣ барои расидан ба камоли инсоният фурсатӣ кофӣ дорад. Дар ин фурсат бояд барои сафари худ зоду тӯшаи лозим бардорад ва саодати абадиро таъмин кунад. Инсон набояд мисли сутурон сар ба зер биандозаду мунтазир бошад, ки барояш ҷӣ пеш меояд. Мавлоноӣ Рум ба ин маънӣ мегӯяд, ки

*Бар ҳайвон бинигар, сар сӯи замин дорад,
Гар одамӣ ту охир, сар ҷониби боло кун.*

Ва аммо лаззати баданӣ ва нафсонӣ, то он миқдор, ки барои ислоҳи ҳоли табиат ва барои тараҳум намудани навъ ва ё шахсу сиёсат лозим аст, истеъмоли он ҷоиз аст, лекин

бояд диққат кунад, ки ба ҷо овардан ва анҷом додани он лаззот дар тахти идораи нафси нотиқа ва дар зери назари ӯ сураат гирад, на онки нафси нотиқаро мутеъи қувваи шахвонӣ қарор диҳад.

Шайхурраис Ибни Сино қайд менамояд, ки инсонӣ оқилу комил бояд бидонад, ки чигуна бо мардумон муоширот кунад ва ҳар касеро ба фароҳури ҳолаш эҳтиром гузорад. Мусаллам аст, ки муоширотӣ ӯ бо мардумони олам ғайр аз рафтору кирдори ӯ бошад бо мардумони ҷоҳил ва нодон. Валекин бояд ин нуктаро фаромӯш накунад, ки бо мардумони ҷоҳил дар умури зишт ва паст мусоидат накунад ва онҳоро ҳам ба таври хушунат аз худ наранҷонад. Яъне бешак касоне, ки вақти худро барои ҳалли мушкилоти мардум сарф мекунад, дар ҳақиқат, фариштаҳои заминӣ ҳастанд. Ҳеч гоҳ қалби худро бо кинаи дигарон дилшод накунад ба таври кулӣ, вучуди кина дар қалби инсон боиси мирондани руҳи инсонӣ мегардад. Вақте меҳаҳед бо касе муошират кунед, қаблан ўро таҳқиқ кунед. Муоширатҳои номуносиб сабабгори ҷангу ҷидолҳои гуногуне шуда, хонаводаҳоро аз ҳам пошидааст. Бинобар ин, бояд пеш аз ҳар муошират дӯстони худро, комилан, имтиҳон кунед.

Дар рисолаи мазкур мутафаккир қайд мекунад, ки дигаре аз сифоти ҳамида барои нафси инсон он аст, ки ҳар андоза, ки барои ӯ мумкин аст, аз мусоидат намудан ва кумак кардан ба ҳамҷинсонӣ худ кутӯҳӣ накунад ва дар анҷоми ҳоҷати ҳоҷатмандон ба қадри тавоноии худ кӯшиш намояд, валекин на ба он андоза, ки дар маишат ва зиндагонии худ ҳалале ворид оварад. Ва дигаре аз сифотҳои он аст, ки асрори бародаронро ғош насозад ва дар мадорию муросо ва дӯстию бародарӣ бо онҳо кутӯҳдастӣ накунад ва дар ғайбати он бародарони динӣ аз аҳли аёли онҳо нигоҳдорӣ намояд ва онҳоро монанди аъзои оилаи худ муҳофизат кунад ва ба андозаи имконият ва тоқати худ аз бахшиш ва инъоми мол дарег надорад.

Ва бояд инсон ваъдашикан набошад ва ба он ҷе ки ваъда додааст, вафо кунад ва дар ҳангоми суҳан гуфтан аз қасам хурдани бечӯю беманфиат худдорӣ намояд, ки ин равияи мардумони хирадманд аст ва аз мусоидат бо умуми бани навъ кутӯҳӣ ва ғафлат наамояд, ки лозимаи инсоният ва ҷавонмардӣ аст, лоақал он ки бар хилофи таъбаиш буда бошад: **“Инсонун комилун ва солиқун илаллоҳӣ”**.

Ва чун мутафаккир дар асрҳои миёна зиндагӣ мекард ва аз таъсири дин орий набуд бинобар ин қайд мекунад, ки инсон бояд дар аъмоли шаръия ва авзои суннати илоҳия ва аз саъю кушиш кардан бар ибодату парастии модомулам кутӯҳӣ накунад ва ҳар миқдор, то битавонад, аз муошират бо мардумон бикоҳад ва ба сӯи ҳазрати Вочибулвучуд бештар таваҷҷуҳ кунад ва бояд бидонад, ҳар кас ки ба ин сифати фозила ва ин шеваи писандидаю маъқул амал намояд, ӯ маҳбуби ҳазрати Вочибулвучуд хоҳад шуд. Яъне ибодат ба даргоҳи Худованд бояд дур аз ҷашми дигарон сураат бигирад. Ибодате ки ҳолӣ аз риё бошад, бештар мақбули даргоҳи Худованд аст. Ингуна ибодат ба руҳияи инсон нуронияти бештаре хоҳад бахшид. Носири Хусрави Қубодиёнӣ дар ин радиф менависад, ки

Ту узлат ҷӯю дур аз анҷуман бош,

Рафиқи хештан, бе хештан бош.

ё

Висоли Ҳақ зи халқият ҷудоист,

Зи худ бегона ғаштан ошноист.

Ва худованди олам ҳамеша ҳастии ўро аз ҳаргуна хатар маҳфуз медорад ва тавфиқи саодат ба ӯ иноят мефармояд: **“Биминатиҳӣ ва карамииҳӣ ва сиати ҷудихи алҳамдулиллоҳи аввалан ва охиран, зоҳиран ва ботинан”** (ба минату қарам ва беинтиҳои саховаташ ҳамду сано бод, ки ӯ ҳам аввалу охир ва ҳам зоҳиру ботин аст).

Дар фарҷом бояд қайд намуд, ки инсон мавҷуди соҳибхитӣро масъул аст ва интиҳоби роҳи саодату бадбахтӣ ба дасти ҳудаш супурда шудааст. Нафси инсон мисли як аспӣ қавии саркаш аст, ки агар инсон зимомашро ба дасти ақл супурад, ўро ба саодати абадӣ мерасонад ва агар онро раҳо кунад ва ихтиёрашро ба ҳудаш вогузорад, ўро ба майдони бадбахтии абадӣ

хоҳад андохт. Агар инсон нафсро ислоху пок кунад ва тахти фармони ақл қарор бигирад, ба саодати абадӣ хоҳад расид.

Хулоса, шуои андешаҳои Ибни Сино на танҳо дар ҷаҳони исломӣ, балки дар кишварҳои дурдаст ва ҳато дар мағрибзамин низ партавафкан шудааст. Масалан, Отин Жилсон файласуфи масеҳии муосир собит мекунад, ки дар асри XI дар Мағрибзамин як мактаби лотинии Ибнисиной падидаи омад ва навъи ҷаҳоншиносии илоҳиро дастраси андешамандони масеҳӣ гардонид.

Ҷ дар ҳақиқат як нафар мучоҳиде буд, ки ҷону тани худро дар роҳи кушодани муаммоҳои умумибашарӣ қурбон кард. Дар ҳақиқат Ибни Сино **“барои фонда расонидан бар дигарон”**, барои бо қонуни худ наҷот додани нафсу тани дар хатарбудаи миллионҳо одамони рӯи замин ҳаёти шахсии худро **“дар ботин нафӣ кард”**.

АДАБИЁТ:

1. **Абӯалӣ ибни Сино**. Осори мунтахаб. ҷ.2. Душанбе 1983.с.560.
2. **Абӯалӣ ибни Сино**. Қонуни тиб. к.1. Душанбе. 1989. с.382.
3. **А.М.Богоутдинов**. Очерки по истории таджикской философии. Душанбе. 2011.с.334.
4. **Комилов Р.** Фалсафаи тоҷик. Душанбе. Ирфон. 2011.с.303.
- К.Қодиров**. Таърихи фалсафаи тоҷик. Душанбе. Маориф. 1998.с.264.
5. **Мухаммад Рашод**. Фалсафа аз оғози таърих. Душанбе. Ирфон. 2002.с.404.
6. **Сиёвуши Самандар**. Ашъори пизишкӣ Буалӣ. Техрон. 1382 ҳ. с.88.
7. Фалсафа (Ошноӣ бо фалсафаи исломӣ) давраи пешдонишгоҳӣ. 317/1.с.132.
8. **Чезаре Ломброзо**. Гениальность и помешательство. Минск. 2004. с. 574.
9. **Шерзод Абдуллозода**. Муқаддимаи фалсафа. Душанбе. 2004. с. 261.

Фишурда

Дар мақола муаллифон дар бораи шахсияте маълумот медиҳанд, ки ӯро на танҳо мардуми Шарқ ва мусалмон, балки дар тамоми мамлакатҳои олам бо таҳаллуқи Авиценна мешиносанд. Албатта аз ҷониби шахсиятҳои гуногунмиллату гуногунфарҳанг баҳогузорӣ шудани саҳми ҷаҳонгирӣ таърихӣ миллати тоҷик боиси ифтихори ҳар фарди тоҷик аст ва албатта омӯхтану нигаристан ба шукӯҳу шаҳомати гузаштаи миллати худ моро водор месозад, ки дар бораи имрӯзу ояндаи пешрафту тараққии дигарбояи маънавияти волои худ огоҳона андеша кунем ва дар роҳи таъйину таъмини ҷойгоҳи пуршарафи дигарбояи худ дар арсаи байналмилалӣ гомҳои устувори умедворкунанда гузорем.

Вожаҳои калидӣ: тиб, табиб, мовароутаба, ҳаким, қарни Вусто, ҳандаса, мантиқ, нучум, нафс, бадан, рисола, тазкия, ҳастӣ, ишқ, камолот.

Аннотация

В статье авторы рассказывает о личности, которую не только народы Востока и мусульманского мира, но и во всех странах мира знают под псевдонимом Авиценна. Конечно, признание вклада таджикской нации, имеющего всемирно-историческое значение, представителями разных национальностей и культур – повод для гордости каждого таджика. И, безусловно, изучение и обращение к былому величию и славе своего народа побуждает нас осознанно думать о настоящем и будущем, о дальнейшем прогрессе и развитии наших высоких духовных ценностей, и делать уверенные, обнадеживающие шаги на пути к определению и обеспечению своего достойного места на международной арене.

Ключевые слова: медицина, врач, метафизика, мудрец, средние века, геометрия, логика, астрономия, душа, тела, трактат, очищение, бытие, любовь, совершенство.

Abstract

The article discusses a figure known throughout the world, not just among the peoples of the East and the Muslim world, by the pseudonym Avicenna. Naturally, the recognition of the Tajik nation's contribution, a contribution of global historical significance, by people of various nationalities and cultures, is a source of pride for every Tajik. Undoubtedly, studying and reflecting upon the past greatness and glory of one's people inspires us to think consciously about the present

and the future, about the continued progress and development of our cherished spiritual values, and to take confident, hopeful steps toward defining and securing our rightful place on the world stage.

Key words: medicine, a'doctor, metaphysics, wise, medieval, geometry, logic, astronomy, passion, body, thesis, being, love, growup.

Маълумотнома дар бораи муаллиф: Гулзода А.А., н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи фанҳои ҷомеашиносии ДДТХ

Шералиев Б.Р. Омӯзгори кафедраи фанҳои ҷомеашиносии ДДТХ

Сведения об авторе: Гулзода А.А., к.ф.н., доцент, заведующий кафедрой общественных наук ДДТХ

Шералиев Б.Р. Преподаватель кафедры общественных наук ДДТХ

Author Information: Gulzoda A.A., PhD in Philosophy, Associate Professor, Head of the Department of Social Sciences, DDTKh
Sheraliev B.R. Lecturer at the Department of Social Sciences, DDTKh

КОНСТИТУТСИЯ БУНЁДГУЗОРИ ҶОМЕАИ ДЕМОКРАТӢ

Шерализода М.С.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғараи ДБССТ

Конститутсияи Тоҷикистон ҳамчун ҳуҷҷати сарнавиштсози мардуми куҳанбунёду соҳибтамаддуни мо оини давлату давлатдорӣи тоҷиконро, ки дар тӯли чандинҳазорсолаи халқамон идома ва сайқал ёфтааст, ҳамчун кушишу талошҳои фарзандони хирадманду фарзонаи ин халқро дар роҳи расидан ба соҳибистиқлолӣ ва давлатдорӣи миллӣ ҷомаи амал пӯшид. Гояҳои башардӯстонаи он инъикоскунандаи суннатҳои пурғановати халқи тоҷик буда, аз барҷастатарин намудҳои фарҳангии ниёғони ориёӣи мо, анъанаҳои давлатдорӣи Сосониёну Сомониён ва мероси бузургони таъриху адабӣи аз ҷониби умум эътирофгардидаи мо сарчашма мегирад. Дар баробари ин, Конститутсияи мо аз таҷрибаи пешқадами конститутсионализми давлатҳои мутараққӣи дунё низ баҳраи фаровон гирифтааст. Беҳуда нест, ки он аз ҷониби созмонҳои бонуфуз ва қоршиносии маъруфи ҷаҳон аз ҷумлаи конститутсияҳои бештарин ва демократи эътироф шудааст.

Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол (соли 1994) манбаи пайдоишу инкишофи имрӯзаи низоми нави ҳуқуқӣ дар кишвари мо гардид. Дар асоси он тамоми қонунҳо, меъёрҳои ҳамаи соҳаҳои ҳуқуқ қабул мешаванд. Конститутсия манбаи инкишофёбандаи ҳуқуқ аст. Дар сурати ихтилофоти меъёрҳои ҳуқуқӣ ба Конститутсия меъёрҳои номувофиқ бекор шуда, ҷараёни қонунгузорӣ ба сатҳи нав мебарояд.

Сарчашмаи бевоситаи ҳуқуқӣ - гуфта шаклҳои дар қонунҳо пешбинишудаи ифодаи расмӣи мазмуни дохилии ҳуқуқро (меъёрҳо, принципҳо, талаботҳои ҳуқуқро) меноманд, ки ҳастии воқеии ҳуқуқро таъмин мекунанд. Азбаски мазмуни дохилии ҳуқуқро ғайр аз меъёрҳои ҳуқуқи позитивӣ боз принципу талаботҳои ҳуқуқи фитрӣи ташкил медиҳанд, шакли ифодаи берунаи (расмӣи) ҳуқуқро онҳо низ ташкил медиҳанд. Масалан, ҳуқуқҳои фитрии инсон, талаботи қонуни ҳуқуқӣ, принципҳои адолат ва озодӣ дар шакли Конститутсия дар ҷомеаи мо ифода ёфтаанд. Ба ибораи дигар, конститутсия, қонунҳо, кодексҳо ва ғ. - сарчашмаҳои ҳуқуқи позитивӣ буда, дар айни замон шакли ифодаи расмӣи (инъикос ва қафолати давлатӣи) ҳуқуқи фитрӣи мебошанд.

Вакте сухан дар бораи сарчашмаҳои ҳуқуқ меравад, одатан шаклҳои расмӣи ифодаи ҳуқуқ, аниқтараш инъикоси меъёрҳои ҳуқуқ фаҳмида мешавад (конститутсия, қонунҳо ва ғ.). Аммо дар марҳилаҳои алоҳидаи инкишофи ҷомеа, дар кишварҳои дорои шароити гуногуни иҷтимоӣ сарчашмаҳои низ маълуманд, ки новобаста ва бе иштироки давлат пайдо шуданд. Чунончи, одатҳо, ки дар асоси онҳо аввалин қонунҳо навишта шуданд, то давлат ҷой дошта бошанд. Дар Англия меъёрҳои ҳуқуқро аз асри XI сар карда судҳо бидуни иштироки давлат таълиф намудаанд, ки дар натиҷа амсоли судӣ сарчашмаи асосии ҳуқуқи ин кишвар гардид. Сарчашмаҳои ҳуқуқи мусулмонӣ низ мазмуни динӣ дошта, новобаста аз давлат пайдо шудаанд ва ҳозир ҳам барои вучуд омадани онҳо дар кишварҳои ислом иҷозат ё эътибори

давлатӣ зарур нест. Дар асрҳои миёна дар Европа сарчашмаи муҳими ҳуқуқ - ин назарияи илмӣ-ҳуқуқӣ буд, ки бо омӯзишу мутобиқкунии ҳуқуқи римӣ машғул буд. Илми ҳуқуқӣ принципҳои муҳими худро бидуни ғаъолияти давлат муайян кард. Ҳоло ҳам асарҳои олимони ҳуқуқ дар Европа дорои нуфузи баланданд. Як қисми меъёрҳои ҳуқуқ тавассути шартномаҳои байналмилалӣ муқаррар мешаванд ва барои амали онҳо эътибори расмӣ давлати ҷудогона, розигии вай лозим нест.

Сарчашмаи ҳуқуқи конституционӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқ

Ҳуқуқи конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи намоён дар низоми соҳаҳои ҳуқуқи ҷумҳурӣ буда, маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқиест, ки асосҳои сохтори конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун давлати соҳибхушӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мустаҳкам менамояд. Дар зери мафҳуми умумии асосҳои сохтори конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад соҳибхушии халқ ва давлат, таркиби марзӣ маъмурии Тоҷикистон, таркиби сохти ҷамъият ва усулҳои ташкили ҳаёти ҷамъият, асосҳои ҳолати ҳуқуқи инсон ва шарҳванд, усулҳои ташкили ҳокимияти давлатӣ ва ғаъолияти он, маҷмаи Конституция ва қонунҳои Тоҷикистон ва санадҳои эътирофшудаи байналмилалӣ, асосҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистон ғамҳида мешавад. Донишмандони доираи муносибатҳои ҷамъиятии номбаршуда барои муайян кардани меъёрҳои ҳуқуқие, ки бо маҷмӯи худ ба ҳуқуқи конституционӣ дошта дар маҷмӯи ҳуқуқи конституциониро ташкил менамоянд, ёрӣ мерасонад. Вобастагии ин ё он меъёрҳои ҳуқуқӣ ба ин ё он муносибати ҳуқуқӣ - конституциониро алоқамандии ӯ ба ҳуқуқи конституционӣ муайян мекунад.

Дар бораи хусусиятҳои меъёрҳои ҳуқуқие, ки ҳуқуқи конституциониро ташкил менамоянд, ҷӣ ғуфтаи мумкин аст. Пеш аз ҳама на ҳар як меъёрҳои ҳуқуқиро ҳуқуқи конституционӣ номидан мумкин аст. Пас дар асоси кадом хусусиятҳо онҳоро меъёрҳои ҳуқуқӣ - конституционӣ номидан мумкин аст? Пеш аз ҳама агар меъёрҳои ҳуқуқӣ асосҳои сохтори конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, асосҳои ҳолати ҳуқуқи инсон ва шарҳвандони Тоҷикистон, ҳуқуқи вазифаҳои асосии онҳоро дар бар гиранд, онҳо ба меъёрҳои ҳуқуқӣ - конституциониро ташкилқунада тааллуқ доранд.

Инчунин меъёрҳои ҳуқуқие, ки сохти марзӣ - давлатии Тоҷикистонро ба танзим андохта, вазъи ҳуқуқи Вилояти Мухтори Қўҳистони Бадахшонро дар ҳаёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сохти марзӣ маъмурии Тоҷикистонро муайян менамояд, ба ҳуқуқи конституционӣ тааллуқ доранд.

Агар меъёрҳои ҳуқуқӣ низоми маҷмаоти ҳокимияти давлатӣ ва идорақунии давлатӣ, инзoми маҷмаоти судӣ ва проқурурии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вилояти Мухтори Қўҳистони Бадахшонро муқаррар намоёнд, усулҳои ташкилқбӣ ва шаклҳои ғаъолият, салоҳияти онҳоро муайян қунада, ба ҳуқуқи конституционӣ тааллуқ доранд. Ғайр аз ин, меъёрҳои ҳуқуқи тартиби интихоб қардан ва ҳолати ҳуқуқи Президенти муайянқунада низ ба ҳуқуқи конституционӣ мансубанд. Ба ғурӯҳи охириини меъёрҳои ҳуқуқие, ки ҳуқуқи конституциониро ташкил менамоянд, меъёри низоми маҷмаоти маҳаллии ҳокимият ва идорақунии давлатӣ, низоми худидораи маҳаллӣ, тартиби ташкилқбӣ ва ғаъолият, салоҳияти онҳоро муқаррарқунада, тааллуқ доранд.

Барои муайян қардани доираи муносибатҳои ҷамъиятие, ки меъёрҳои ҳуқуқӣ - конституционӣ ба танзим меандозанд, бояд дар хотир дошт, ки пеш аз ҳама меъёрҳои ҳуқуқӣ ҳуқуқи вазифаҳои иштироққбӣ муносибатҳои ҷамъиятиро муқаррар менамоянд. Ба вoситаи муқаррар қардани ҳуқуқи вазифаҳои иштироққунадагони муносибатҳои ҷамъиятии аз тарафи меъёрҳои ҳуқуқӣ - конституционӣ ба танзим андозанда, ба ин муносибатҳо ҳислати ҳуқуқӣ - конституционӣ дода мешавад³².

Ҳуқуқи конституционӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро меъёрҳои сершуморе ташкил менамоянд, ки доираи вoсeи муносибатҳои ҷамъиятиро ба танзим меандозанд. Аз ҳама муҳимтар он аст, ки аз ҳамаи муносибатҳои ҳуқуқӣ - конституционӣ ғуноғунақба мазмуни умумии асосии онҳо муайян қарда шавад, ки муносибатҳои ҷудогона дар охир аз он

³²Якушев В.А. Конституционное право зарубежных стран. - Москва, 2005. - С. 39

сарчашма гиранд³³. Ин бошад барои дарёфт кардан ва шарҳи умумии ҳуқуқӣ - конституционӣ, муайян кардани хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо, ки барои муттаҳид намудани муносибатҳои ҷамъиятии нишон дода шуда ва барои аз тарафи ҳар як соҳаи мустақили ҳуқуқ ба танзим даровардани онҳо замина мегарданд, имконият медиҳад.

Зоҳиран, барои дуруст ҳал намудани ин масъала, аз ҳама муҳим он аст, ки ҳуқуқи конституциониро меъёрҳои ташкил менамоянд, ки асосҳои сохтори конституционии давлатро муайян ва мустаҳкам мекунад³⁴. Хулоса, бояд моҳияти давлатдорӣ соҳибхӯшноии Тоҷикистон, ки ба он рушду камоли демократӣ хос буда, ҳислатҳои ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ, ягона ва иҷтимоиро дар бар мегирад, кушода дода шавад. Самти асосии тараққиёти давлатдорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳокимиятдорӣ халқӣ буда, соҳти конституционии он пеш аз ҳама бояд ба мардум тааллуқ доштани ҳокимияти давлатиро таъмин намояд.

Бо меъёри худ ҳуқуқи конституционӣ асосҳои сохтори конституционии Тоҷикистонро ҳамчун давлати соҳибхӯшноӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ мустаҳкам намуда, ба халқ тааллуқ доштани ҳокимияти давлатиро муқаррар мекунад. Маҳз, «халқ баёнғари соҳибхӯшноӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ буда, онро бевосита ва ё ба воситаи ташкили ҳокимияти қонунбарорӣ, иҷроия, судӣ ба амал мебарорад»³⁵. Ҳадду ҳудуди таҷзияи ҳокимиятро Конституция ва қонунҳои Тоҷикистон муайян менамоянд. Онҳо аз рӯи усули боздориву мувозина амалӣ гардонида мешаванд. Низомии мақомоти давлатӣ, ки дар асоси таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ташкил ёфтааст, дигар узвҳои низомии сиёсии ҷамъиятро барои дар ҳокимиятдорӣ иштирок кардан ҷалб менамояд³⁶.

Бо меъёри худ муносибатҳои иқтисодӣ бозоргонӣ, гуногуншаклии моликият ва хоҷагидориро муқаррар намуда, инчунин ҳуқуқи конституционӣ муносибатҳои ҷамъиятиро ба танзим меандозад, ки онҳо низомии иқтисодии Тоҷикистонро ташкил медиҳанд. Ба воситаи муайян кардани фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла, моликияти хусусӣ, ҳуқуқи конституционӣ барои ҳамаҷониба инкишоф ёфтани онҳо кафолат медиҳад. Ҳуқуқи конституционӣ бо роҳи муайян кардани муносибатҳои ба низомии иқтисодии ҷамъият алоқаманд, асоси моддии ҳокимиятдорӣ халқро аз ҷиҳати ҳуқуқӣ муқаррар мекунад.

Асосҳои ҳолати ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба онҳо додани ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ, иҷтимоӣ - иқтисодӣ ва сиёсӣ, ҳуқуқи иштироки шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар идоракунии қорҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ ва кафолати онҳоро муқаррар намуда, бо ҳамин ҳуқуқи конституционӣ муносибатҳои ҷамъиятиро ба танзим меандозад, ки онҳо асоси ҳуқуқи пурраҳокимиятии халқро ташкил менамоянд.

Ҳуқуқи конституционӣ бо меъёрҳои худ муносибатҳои ба таркиби сохтори конституционӣ, дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақилона ба амал баровардани ҳокимияти давлатӣ, ба соҳти марзию маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқамандро ба танзим дароварда, бо ҳамин муносибатҳои ба доираи паҳншавии ҳокимиятдорӣ халқ алоқамандро мустаҳкам мекунад.

Меъёрҳои ҳуқуқӣ - конституционӣ муносибатҳои вобаста ба ташкили мақомоти ҳокимияти намояндагӣ ва иҷроияи давлатӣ, низомии онҳо, салоҳияти онҳо, муносибатҳои байни онҳо ва мақомоти дигари давлатиро ба танзим андохта, бо ҳамин низомии

³³ Имомов А.И. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2004. - С. 23

³⁴ Конституционное право зарубежных стран // под редакцией Старшун Б.А. - Москва, Издательство БЕК, 1999. - С. 100

³⁵ Козлова Е.А., Кутафин О.Е. Конституционное право России. - Москва, Юристъ, 2000. - С. 234

³⁶ Имомов А.И. Укрепление государственности и создание гражданского общества в Таджикистане. - Душанбе, 2003. - С. 54

ҳокимиятдории халқро муқаррар менамояд. Ҳуқуқи конституционӣ муносибатҳоро ба танзим меандозад, ки дар рафти ташкил ва гузаронидани интихобот пайдо мегарданд³⁷.

Вобаста ба гуфтаҳои боло сарчашмаи ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мазмуни ҳуқуқӣ ҳамаи он санадҳое мебошанд, ки дар онҳо меъёрҳои ҳуқуқи конситутсионӣ ҷой доранд.

Сарчашмаи асосии ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон Конститусияи (Сарқонуни) Тоҷикистон аст, ки меъёрҳои он асосҳои сохтори конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, асосҳои ҳолати ҳуқуқии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшонро дар ҳаёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам менамояд. Онҳо муносибатҳои муҳимтарини ҳуқуқӣ - конситутсиониро ба танзим андохта, шакл ва сохтори давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян мекунанд.

Дар Конститусияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёроҳе мавҷуданд, ки давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ будани Ҷумҳурии Тоҷикистонро муқаррар менамоянд. Онҳо ҳокимиятдории халқ, сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ будани он ва аз номи ӯ ба амал баровардани ҳокимияти давлатӣ муайян мекунанд. Меъёрҳои конституционӣ тақсимнашаванда ва дахлнопазир будани марзи давлатии Тоҷикистонро эълон намуда, соҳибхитӣ, истиқлолият ва тамомияти арзии онро кафолат медиҳанд. Дар асоси равиҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ ташкил ёфтани ҳаёти ҷамъиятӣ дар Тоҷикистонро муқаррар намуда, ягон мафкура ба ҳайси мафкураи давлатӣ муайян намекунад. Инчунин ин гурӯҳи меъёрҳо мавқеи Тоҷикистонро дар арсаи ҷаҳонӣ муайян намуда, самтҳои асосии сиёсати берунаи онро нишон медиҳанд.

Дар Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои зиёде ҳуқуқ, озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрвандро муқаррар намуда, усулҳои ҳолати ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд, кафолатҳои ҳуқуқу озодии онҳоро муайян менамоянд. Аз ҷумла, дахлнопазирӣ ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон яке аз асосҳои сохтори конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, буда, ҳамин меъёрҳо яке аз заминаҳои муҳими ҳолати ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низом, усулҳои ташкилбӣ ва фаъолияти мақомоти олий ва маҳалии намоёндагиро муайян менамояд. Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси ин меъёрҳо тартиби ташкилбӣ ва фаъолият, салоҳият, санадҳои ҳуқуқӣ ва ҳамкориҳои мақомоти намоёндагиро бо якдигар, инчунин низоми қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ташкили мақомоти намоёндагӣ ба танзим меандозанд.

Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки меъёрҳои ҳуқуқӣ - конституционӣ доранд, сарчашмаи ҳуқуқи конституционӣ мебошанд. Ин қонунҳо сершуморанд, онҳо муносибатҳои муҳимтарини ҳуқуқӣ - конституциониро ба танзим меандозанд ва ба ҳамин муносибат хусусияти ҳуқуқӣ - конституционӣ пайдо мекунанд. Мисол, қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи интихоботи вакилон ба Маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ», қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон»³⁸, қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳуқуқии шаҳрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»³⁹, қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дин ва ташкилотҳои динӣ»⁴⁰ ва ғайра.

³⁷ Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. - Москва, Издательство НОРМА, 2005. - С. 23

³⁸ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1995, № 21, моддаи 243

³⁹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1996, № 3, моддаи 55; соли 1997, № 9, моддаи 117; соли 1998, № 10, моддаи 119; соли 2001, № 7, моддаи 475; соли 2003, № 8, моддаи 452

⁴⁰ Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1994, № 23-24, моддаи 452; Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1997, № 9, моддаи 117; соли 1997, № 23-24, моддаи 333; соли 1999, № 9, моддаи 232; соли 2001, № 4, мод. 155

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот Конститутсия ҳамчун асос ва бунёдгузори ҷомеаи демократӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллифон нишон медиҳанд, ки Конститутсия заминаи ҳуқуқӣ барои ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон, тақсими қудрат байни рӯҳҳои ҳокимият ва ташаққули ҷомеаи демократиро фароҳам меорад. Омӯзиши ин мавзӯ барои фаҳмиши принсипҳои давлатдорӣ, тарзи амалии демократия ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: Конститутсия, демократия, ҳуқуқ, озодиҳои шаҳрвандӣ, рӯҳҳои ҳокимият, давлатдорӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ.

Аннотация

В данном исследовании Конституция рассматривается как основа и фундамент демократического общества. Авторы показывают, что Конституция обеспечивает правовую основу для защиты прав и свобод граждан, распределения полномочий между ветвями власти и формирования демократического общества. Изучение этой темы важно для понимания принципов государственного управления, практики демократии и развития гражданского общества.

Ключевые слова: Конституция, демократия, права, свободы граждан, ветви власти, государственность, гражданское общество.

Annotation

This study examines the Constitution as the foundation and cornerstone of a democratic society. The authors demonstrate that the Constitution provides the legal framework for protecting citizens' rights and freedoms, distributing powers among branches of government, and forming a democratic society. Studying this topic is essential for understanding the principles of state governance, the practice of democracy, and the development of civil society.

Keywords: Constitution, democracy, rights, citizens' freedoms, branches of government, statehood, civil society.

ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ - САҲИФАИ ПУРШАРАФ ВА ТАЪРИХӢ ДАР САРНАВИШТИ ХАЛҚИ ТОЧИК.

Нурматов У.С., Қураева М.Қ., Зарифзода Х.И., Меросбар Б.М.

Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон

Халқи Шӯравӣ дар муддати кӯтоҳи охири солҳои 30-юм натиҷаҳои тараққиёти ҷамъиятиро аз капитализм ба сотсиализм анҷом дод. Дар саҳифаи таърих Ғалабаи сотсиализм дар иттиҳоди ҷумҳурии шӯрави сотсиалисти (ИҶШС) аҳамияти оламшумули таърихӣ дошт. Давлатҳои фашистии Германия ва Италия қувваи зарбазани империализм гардиданд. Австрия аввалин давлате буд, ки қурбони Германияи гитлерӣ гардид. Бечазо мондани кирдорҳои таҷовузокоронаи Германияи гитлерӣ гуфтушуниди соли 1939 Англия – Франция – Иттифоқи Шӯравӣ ва барбод рафтани он шартнома бо Германия дар бораи ҳучумнакунӣ ба як дигар рози шавад ^[1]. Ин шартнома, ки муҳлаташ 10-сола буд, 23-август соли 1939 имзо шуд. 1-сентябри соли 1939 Германияи гитлерӣ аҳдшиканона ба Полша ҳучум кард.

3-сентябр Англия ва Франция ба ҷанг ҳамроҳ шудаанд, ҳамин тавр ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ сар шуд. Январ соли 1939 Президуми Совети Олии ИҶШС матни нави қасами ҳарбиро тасдиқ кард. Тирамоҳи соли 1939 Қонун "Дар бораи ӯҳдадорӣ умурии ҳарбӣ" қабул шуд. Дар он гуфта мешуд, ки муҳофизати Ватани социалистӣ вазифаи фахрӣ ва қарзи муқаддаси ҳар як шаҳрванди ИҶШС аст.

Мувофиқи қонун синни даъват ба сафи артиш аз 21 ба 18 фароварда шуда буд. Ба қори партиявӣ сиёсии артиш ва флот диққати ҷиддӣ дода мешуд. Дар байни ҷанговарону командирон шумораи комунистон меафзуд.

Аввали соли 1941 шумораи онҳо қариб ба 500 ҳазор нафар мерасид, ки ин назар ба соли 1938 – ум се баробар зиёд буд. 22-июни соли 1941 соати 4 ри пагоҳи Германияи

гитлерӣ, ки шартномаи ҳучумнакунӣ баста буд, аҳдшиканона, бе эълони ҷанг ба ҳоки ИҶШС зер карда даромад.

Ҳокимони Германияи фашистӣ аз рӯзҳои аввали ба сари ҳокимият омаданашон нақшаҳои нест кардани Иттифоқи Советиро мепарвариданд.

Тартиб додани нақшаи муфасссали ҳучуми ҳарбӣ ба мамлакати ИҶШС июли соли 1940 сар шуда буд. Тайёрии таҷовуз ҳаматарафа пинҳон дошта мешуд. Таҷовузор ҳабарҳои бардурӯғро ба кор бурда, бо ёрии онҳо тайёриҳои худро пинҳон доштан мехост.

Варианти охири нақшаи ҳучум ба ИҶШС, ки “Плани Барбарос” номида шуда буд, 18 декабри соли 1940 тасдиқ карда шуд. Аввалҳои соли 1941 қушуни гитлерчиён бевосита дар наздикии сарҳади мамлакати ИҶШС буданд. То лаҳзаи ҳучум Германияи гитлерӣ ва думравони вай Финляндия, Руминия, Венгрия қад-қад сарҳадди ИҶШС 190 дивизия 5,5 млн нафар солдату афсар, 4,3 ҳазор танк, қариб 5 ҳазор ҳавопаймои ҳарбӣ, зиёда аз 47 ҳазор тӯпу миномётҳоро ҷамъ оварда буданд. Ин дар таърих калонтарин артиши таҷовузор буд.

Дар Шарқи Дур ба мамлакати ИҶШС Японияи империалистӣ таҳдид мекард. Ҳизби Коммунистӣ ва Ҳукумати Советӣ ҳуб мефаҳмиданд, ки ҳавфи ҷанг торафт меафзояд. Дар оқуруғҳои ҳарбӣ ва ғарбии назди сарҳад 170 дивизия, қариб 3 – млн ҷанговару командир, бештар аз нисфи тамоми техникаи ҳарбӣ гирд оварда шуда буд.

Вале ситоди дивизияҳо ҳоло мукамал набуд. Нақлиёт ва воситаҳои алоқа намерасид. Соати 12-и рӯзи 22-юми июн ҳамаи радиостансияҳои мамлакат муроҷиатномаи Ҳукумати Советиро ба халқ шунавонданд.

Дар он аз мардум даъват карда мешуд, ки ба муҳофизати Ватани сотсиалистӣ бархезанд. 24 июни соли 1941 экипажи лётчик Г.А. Харапай ҳавопаймои оташгирифтаи худро рост ба кӯпруке равона кард, ки аз он танкҳои фашистӣ мегузаштанд.

То 1-уми июли соли 1941 комиссариатҳои ҳарбӣ 5,3 млн. касро ба фронт сафарбар карданд. Охириҳои соли 1941 ум 1234 коммунист, яъне ду панҷаки тамоми аъзоёни ҳизб дар армия ва флот буд. Ёриё, ки дар сохтмони мудоғиавӣ ба қушун расонда мешуд, аҳамияти ғавқуллода калон дошт. Тобистону тирамоҳи соли 1941 дар ин қорҳо 10 млн. кас иштирок кард.

Ҷанги Бузурги Ватанӣ қисми таркибии ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ буд. То миёнаи моҳҳои июл қариб 100 ҳазор сарбозони фашистон қуштаю ярадор карда, бештар аз нисфи миқдори аввали танкҳо, қариб 1300 ҳавопаймои ^[2] он набуд карда шуд. Дар муқорибати Смоленск яроқи нав ба кор бурда шуд. Мудоғиави Севастопол яке аз саҳифаҳои қаҳрамонтарини Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба ҳисоб мерафт.

Шаҳр дар давоми 611 рӯз дучори оташи саҳти артилерия бомбаборон мешуд. Аз гуруснагӣ, хунукӣ, бомбаборон, тирпарронӣ зиёда аз 600 ҳазор сокини Ленинград ҳалок шуд. Торумори қушуни гитлерӣ дар назди Москва пешбинӣ карда мешуд, ки армияи фашистӣ бо зарбаи босуръат ҳатти мудоғиави советиро раҳна карда, пойтахти Иттифоқи Советиро ишғол менамояд. Барои иҷрои ин вазифа душман қувваи азим: 1 млн. 800 ҳазор солдату афсар, 1700 танк, 1390 ҳавопаймо ^[3] 14 ҳазор тӯпу миномётро ҷамъ овард. Тамоми мамлакат ба муҳофизати Москва бархост. Аз Уралу Сибир, аз Шарқи Дур ва Осиёи Миёна эшелон-эшелон ^[4] аскар, аслиҳаю лавозимоти ҷанги меомад. Ҳучуми ҷавобии қушуни советӣ торафт вусъат ёфт.

Душман аз Москва 100 – 250 км. дур ронда шуд. Германияи гитлерӣ ба муқобили Иттифоқи Советӣ ҷанг сар карда, ба он умед мебаст, ки ИҶШС дар арсаи байналхалқӣ яққаю танҳо хоҳад монд. Вале умеди вай пуч баромад. Аз шаҳру вилояти Москва қариб 500 қорхонаи саноатӣ қўҷонида шуд. Ҷанг ба хоҷагии қишлоқ зарари азим расонд. Соли 1944 дар сафи синфи қорғари ИҶШС 2,5 млн. ҷавонони то 18 – сола буданд. Ҳучуми қушуни фашистӣ моҳи майи соли 1942 дар fronti Қрим сар шуд. Қушуни советӣ дар наздикии Сталинград ҳамлаи душманро аз 17-уми июл то 7-уми август, дар давоми 22 рӯз боз медашт. Қушуни советӣ 5-уми августи соли 1943 Орёл, Белгород ва Харьковро озод кард. Охириҳои соли 1943 дар ҳайати даста ё гурӯҳҳои партизанӣ бештар аз 250 ҳазор кас буд.

Солҳои ҷанг ИЧШС дар истехсоли яроқ аз Германия пеш гузашт. Масалан, агар дар ИЧШС 180 ҳазор самолёти ҷарбӣ ва зиёда аз 95 ҳазор танк буд, дар Германия ин нишондиҳанда мувофиқан ба 78,9 ҳазор самолёти ҷарбӣ артиллерӣ баробар буд. Иқтидори ҷангии Армияи Сурх хеле зиёд шуд. Аввалҳои соли 1944 бештар аз 6 млн.солдату афсар, қариб 5 ҳазор танку тӯпи худгард, 8,5 ҳазор ҳавопаймо ва 91 ҳазор тӯпу миномёт дошт. Озод кардани Украинаи соҳили рост март-апрели соли 1944 анҷом ёфт. Субҳи 9 май қушуни советӣ вориди Прага шуд. Қушунҳои Советӣ аз Берлин дар масофаи 60 км меистоданд. Ҳуҷум соати 5-и пагоҳии 16 апрели соли 1945 сар шуд.

Аз рузҳои авали ҷанг танҳо дар як шабонарӯз ба комиссариати низомии шаҳри Душанбе зиёда аз 700 ариза ворид шуд^[5]. Қариб 200 аризаро занон навишта буданд. Чунин аризаҳо зиёд буданд. Танҳо дар моҳи июни соли 1941 ба комиссариатҳои низомии шаҳру ноҳияҳои гирду атрофи Душанбе Ленинобод, Қургонтепа, Панҷакент ва Исфара аз коргарзанон ва хизматчиён зиёда аз 10 ҳазор ариза омада буд.

1 августи соли 1941 шумораи ихтиёрийён дар вилояти Ленинобод бошад ба 1400 нафар расида, 965 нафарашон мардон ва 435 нафарашон занон буданд. Тълими ҷарбӣ дар Тоҷикистон аз 1 декабри соли 1941 сар шуд. Солҳои ҷанг танҳо дар ноҳияҳои Душанбе зиёда аз 940 нафар занон таълими ҷарбиро бо муваффақият хатм кардаанд.

Аллакай охири моҳи декабри соли 1941 дар вилояти Сталинобод 368 нафар хоҳарони шавқат таёр карда шуда, дар ҷумҳурӣ бошад, ҳамагӣ 842 нафар духтарон таълим мегирифтаанд. Аз 14765 нафар ҷавонони таълими ҷарбӣ гирифта, 7320 нафарашон духтарон буданд. Аз ҷумла, 350 нафар мерганҳо, 1420 нафар автоматчӣ, 270 нафар радист, 435 телеграфчӣ ва 4195 нафар тирандоз буданд. Дар давраи ҷанг дар қисмҳои махсуси ҷавонони ҷумҳурӣ ҳамагӣ 35838 мутахассисони ҷарбӣ таёр карда шуд. Аз ҷумлаи онҳо 27369 нафар ҷавонписарон ва духтарони Тоҷикистон ба сафҳои Армияи Сурх рафтанд.

Меҳнаткашони Тоҷикистон барои ҷанговарон либос, ҳӯрокворӣ, маводи сузишворӣ ва ғайра фиристонданд. Аз рӯзҳои аввали ҷанг дар паҳлӯи аскарони сермиллати шӯравӣ фарзандони тоҷик низ вазифаи ҳифзи ватанро иҷро мекарданд. Номҳои дахҳо фиристодагони ҷумҳуриамон:

А. Абдувалиев, О. раҳмонов, А. Маҳмудов, А. Ҳочибоев, Э. Рузиев, А. Собиров, Г. Нуоров ва ғайраҳо ҳаминтавр, то охири муҳорибаҳои Москва фиристодагони тоҷик қаҳрамониҳои зиёде нишон доданд. Зиёда аз 150 нафарашон ба ордену медалҳо соҳиб гаштанд. Аввалин ордени Ленино тоҷикписар М. Иброҳимов барои нест кардани 6 танку 16 машинаи ҷангӣ (худгард) (БТР) душман соҳиб шуд. Масалан, Нина Лобковскаяи душанбегӣ баъди хатми мактаби занонаи снайперӣ иштирокчи муҳорибаи назди Москва гардид. Ў бо снайпери худ 89 нафар душманро нобуд кард. Дивизияи 61 –уми савораи кӯҳгарди Тоҷикистон низ ба Ҳимояи Сталинград рафт. Аз 19-уми ноябр ҳуҷуми марговари аскарони шӯравӣ сар шуд. Фақат бо дасти ҷанговарони тоҷик дар ин муҳориба 3500 нафар аскар, 8 ҳавопаймо зиёда аз 40 танк, 46 тӯп, 40 пулемёт, 300 автомашинаи душман несту нобуд гардидаанд. Барои ҷасорат нишон додан дар муҳорибаи Сталинград 527 нафар аскарони Тоҷикистон бо ордену медалҳо мукофотонида шуданд. Дар қатори онҳо М. Холматов, Э. Рӯзиев, Р. Анваров, А. Сулаймонов ва ғайраҳо буданд, ки дар саҳифаи таърихи Ҷанги Бузурги Ватанӣ мақоми махсусро ишғол мекунанд.

Саноати Тоҷикистон дар солҳои ҷанг аз 1 июни соли 1941 то 1 январи соли 1946 дар Тоҷикистон зиёда аз 20 корхонаҳои саноатӣ ба кор даромаданд. Дар қони ангишти Шӯроб 777 нафар занон ба ҳайси пармагар, мошинисти электровоз дифоӣ вазифа мекарданд. Агар соли 1942 дар корхонаҳои саноатии шаҳри Душанбе 1931 нафар стахановчӣ кор мекарда бошанд, пас соли 1944 шумораи онҳо ба 4870 нафар расида буд. Ёрӣ ба фронт шаклҳои гуногун дошт. Якешанбегиҳо яке аз шаклҳои оммавии ёрирасонӣ ба фронт буд. Аз Тоҷикистон ба фронт 151 вагон тӯхфа ба маблағи 532 ҳазор сум, либоси гарм фиристонидани шуд. Дар миқёси ҷумҳурӣ ба фонди муҳофиза 30 миллиону 500 ҳазор сум пули нақд, 45 млн. 207 ҳазор заём ва 40 ҳазору 750 пуд ғалла ҷамъ карда шуд.

Дар ин муҳориба дар қатори кушунҳои ИҚШС инчунин дивизияи 20-уми савораи дар Тоҷикистон таъсисёфта иштирок дошт. Муҳорибаи Сталинград машхуртарин набарди солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ буд. Дар муҳорибаи Сталинград то 2,5 млн. аскар, 1,5 ҳазор танк, 2,5 ҳазор самолёт, 20 – 25 ҳазор гӯп талафоти Германияи фашистӣ хело калон буд. Душман қариб 800 ҳазор аскар, 2 ҳазор танк, зиёда аз 10 ҳазор гӯп, 3 ҳазор ҳавопаймо талаф дод.

Фиристодагони Тоҷикистон О.Холматов, Б.Сиддиқов, А.Ҳақимов, К.Каримов, Б.Бегматов, Н.Мирзоев, И.Назаров, Ҳ.Раҳимов, Ф.Ниёзӣ, С. Иброҳимов, М.Муқимӣ, Т.Ҷӯраев, А.Эшматов, А.Устоев қаҳрамонӣ нишон доданд. Дар муҳорибаи Курск тоҷикон қорнамоиҳо нишон доданд. Исмоил Ҳамзаалиев ва Ҳодӣ Кенчаев ба унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ сазовор шуданд. Тоҷикистон ба гуруснагони Ленинград ёрии калони пулӣ ва ӯроқа фиристонд.

Аз ҷумла, фақат соли 1943 2225 сӯм, қариб 130 тона ғала, 130 тон. сабзавот, 80 тон. меваи тару хушк, 2250 сар чорво фиристода буд. Солҳои 1944 – 1945 дар таърихи Ҷанги Бузурги Ватанӣ ИҚШС ва Ҷанги Дуюми Ҷаҳон, ки ҳамчун давраи ба охир расидани ҷанг маълум аст, фиристодагони Тоҷикистон ҳам саҳми худро гузоштаанд. Ин солҳо дар ҳайати кушунҳои Шӯравӣ зиёда 10 ҳазор фиристодагони Тоҷикистон меҷангиданд. Январ – март соли 1945 кушунҳои Шӯравӣ ба ҳудуди Германия расида, апрел – майи соли 1945 Берлинро ба муҳосира гирифтанд. Дар ин муҳориба тоҷикистониҳо ҳам саҳми худро гузоштаанд. Аз фиристодагони Тоҷикистон дар муҳорибаи Берлин Ф.Ф.Чепурин унвони Қарамони Иттиҳоди Шӯравиро гирифтааст. 9 май Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ки 46 моҳу 13 рӯз, ё 1418 рӯз давом ёфт, бо ғалабаи пурраи халқи Шӯравӣ анҷом ёфт. 24 июн соли 1945 дар майдони Сурхи Москва Паради Ғалаба ҳам шуда гузашт.

Моҳи майи соли 1945 Олмони фашистӣ ба акти таслимшавӣ имзо кард. Аз ин ҷумла зиёда аз 100 ҳазор нафар ҷавонон ба ватан барнагаштаанд. Мардонагӣ ва шучоат дар муборизаи зидди фашизм, ки дар майдонҳои ҷанг нишон дода шудааст, 56 ҳазор нафар фиристодагони Тоҷикистон бо ордену медалҳои фахрӣ, 54 нафар сазовори унвони олии Қарамони Иттифоқи Советӣ гардид, 15 кас дорандаи се ордени "Шараф" гардиданд.

Ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1941-1945) ҳамчун яке аз мудҳиштарин фалокатҳои асри XX дар таърихи инсоният нақши калидӣ бозиддааст. Дар ин миён, Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамчун яке аз давлатҳои асосии иштирокчии ҷанг зарарҳои ҷиддӣ дид, вале дар ниҳоят ғалабаи бузургеро ба даст овард.

Дар ин солҳои вазнин на танҳо дар майдонҳои ҷанг, балки дар ақибгоҳ низ мардуми Тоҷикистон бо ҷонфидоиҳои хос қор мекарданд. Бо ирсоли либосҳои гарм, маводи ғизоӣ, абрешим, маъдан ва дигар ашёҳои зарурӣ барои фронт, мардуми Тоҷикистон аз рӯи ҳисси баланди ватандӯстӣ саҳми худро гузоштаанд.

Дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, соҳаи маорифи Тоҷикистон бо мушкilotи зиёди иқтисодию фарҳангӣ рӯ ба рӯ шуд. Бисёр мактабҳо ба муассисаҳои ҳарбӣ табдил дода шуда, қори таълим мушкил гардид. Бо вучуди ин, ҳукумат ва ҷомеа кӯшиш мекарданд, ки мактабҳо фаъолият кунанд ва кӯдаконро ба таҳсил ҷалб намоянд. Бо мақсади ҳалли мушкilotи ҷойдошта дар соҳаи маориф, 5 апрели соли 1934 Шӯрои Комиссарони Халқӣ ва Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон қарор қабул намуданд, ки чораҳои таъҷили барои беҳбудии вазъи маориф андешанд. Дар солҳои ҷанг барномаҳои таълимӣ ва тарбиявӣ ба тарбияи ватандӯстӣ, башардӯстӣ ва меҳнатӣ равона шуданд. Омӯзгорон вазифадор гардиданд, ки дар тарбияи насли ҷавон ҳисси масъулият ва садоқат ба ватанро парвариш намоянд. Дар ҷангҳои амалии мактабҳо тағйирот ворид карда шуд, ки дарси таҷрибавӣ бештар қор гардид.

Бо вучуди мушкilotи зиёд, системаи маориф дар шароити ҷанг тавонист вазифаҳои худро то андозае иҷро намояд. Миқдори мактабҳо ва хонандагон зиёд гардид. Аммо дар баробари ин, бисёр мактабҳо бо лавозимити зарурӣ таъмин набуданд.

Давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ барои системаи маорифи Тоҷикистон як имтиҳони ҷиддӣ буд. Бо вучуди мушкilotи зиёд, ҳукумат ва ҷомеа тавонистанд, ки мактабҳоро фаъол нигоҳ

доранд ва кӯдаконро ба таҳсил ҷалб кунанд.Тарбия ва таълим дар замони ҷанг ҳамчун воситаи муҳими ташаккули шахсияти ватандӯстӣ истифода шудаанд .

Ғалаба ба фашизм на танҳо натиҷаи ҷоннисорӣ ва муборизаҳои саҳт буд,балки рамзи муттаҳидӣ ва дӯстии халқо низ гардид. Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо таъкид намудаанд, ки эҳтироми қарамонон ва арҷгузорӣ ба заҳмати собиқадорон на танҳо вазифаи шаҳрвандӣ,балки қарзи муқаддаси наслҳои имрӯз ва оянда.

Барои тоҷикон, ки дар ҳаёти Иттиҳоди Шӯравӣ буданд, ин ғалаба ҳамчун нишони қаҳрамонӣ ва фидокорӣ абадӣ дар таърих боқӣ мемонад.Рӯзи Ғалаба барои тарбияи ҷавонон дар рӯҳияи ватандӯстӣ ва садоқат ба ватан аҳамияти бузург дорад. Ин рӯз ҳамчун рамзи иттиҳод, сулҳ ва пирӯзии адолат бар зулму истибдод боқӣ мемонад.Мардуми Тоҷикистон бо таҷлили ин сана нишон медиҳад, ки сулҳу оромӣ ва ҳамдилии мардумонро бояд ҳамчун бузургтарин арзиш ҳифз намуд.Сабакҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ моро хушдор медиҳад, ки ҳамеша хушро омода бошем ва барои ҳифзи истиқлолияти давлату оромии ҷомеа саъю талош намоем.

Мо, наслҳои имрӯза, бояд аз ҷоннисорӣ ва қорнамоиҳои бобоёну падарони худ сабак гирем. Ҳар як ҷавонмарди Тоҷикистон бояд кӯшиш намояд, ки сулҳу ваҳдати кишвари соҳибистиқлоли моро нигоҳ дошта, бо меҳнати фидокорона ба рушду пешрафти он мусоидат намояд.

Рӯзи Ғалаба , ки ҳамасола 9 май ҷашн гирифта мешавад, на танҳо рӯзи ёдоварӣ аз қаҳрамонӣ ҷанг, балки рамзи сулҳ ва оромӣ барои ояндаи башар мебошад.

Ҷанги Бузурги Ватанӣ як аз саҳифаҳои тақдирсоз барои мардуми ИҶШС ва қаҳрамонон баҳри ҳифзи Ватан аст, ки оқибат бо пирӯзӣ анҷомид. Дар солҳои ҚБВ 11302 кас бо ордену медалҳо мукофотонида шуданд. Аз Тоҷикистон бошад 290 ҳазор нафар ба фронт рафтанд, аз он ҷумла зиёда 100 ҳазор ҷавонон ба ватан барнагаштаанд. Дар ин ҷанги хонумонсуз саҳми мардуми шарифи Тоҷикистон ҳам дар фронту ҳам дар ақибгоҳ хеле бузург аст.

Ҳамзамон, аҳолии ғайринизомӣ ҳамчунон дар ақибгоҳ бо меҳнати фидокорона дар таъмини ғалаба саҳм гузоштаанд.Ҷанги Бузурги Ватанӣ барои халқи тоҷик як саҳифаи таърихӣ дар ҷанбаи ватандӯстӣ,шучоат ва ҳамбастагӣ мебошад.Ҳамин тариқ, Тоҷикистон дар қатори ҷумҳуриҳои шӯравӣ аз руи шумораи қурбониён дар ҷанг мақоми баландро ишғол мекунад.

Занону духтарони тоҷик низ дар ин ҷанг нақши муҳим доштанд, онҳо дар ду ҷабҳа - фронт ва ақибгоҳ фаъолият намуда, дар вазифаҳои гуногун, аз ҷумла снайпер,автоматчӣ,телеграфист ва ҳамшираҳои шафқат хизмат карданд. Барои қарамониҳои бе мисл ва шучоату мардонагӣ зиёда аз 60 нафар бо унвони Қаҳрамони Иттиҳоди Шӯравӣ ва 15 нафар бо се дараҷаи ордени “Шараф”сарфароз гардиданд.

Ҳамин тариқ ҚБВ барои халқҳои шӯравӣ як саҳифаи таърихӣ муҳими ватандӯстона, шучоату мардонагӣ маҳсуб меёбад. Дар он мардуми тоҷик бо қаҳрамонӣ ва мардонагӣ баҳри дифоъ аз Ватан ва озодии истиқлолият мубориза бурданд. ҚБВ ба низоми таълим зарбаи шадид зад, дар шароити саҳт рӯҳи ватандӯстӣ ва ҳисси масъулият дар байни насли ҷавон ва омӯзгорон тақвият ёфт ва дар давраи баъди ҷангӣ низоми таълимӣ дубора барқарор ва рушд кард.

АДАБИЁТ:

- 1.В.Диезаков, Ю.С.Кукушкина, А.П.Непароков. Таърихи СССР Тарҷума ба забони тоҷикӣ. Нашриёти ”Маориф”.с. 1986.[с 30-130]
- 2.Қарори Кумитаи Маркази Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон,17 декабри соли 1942.
- 3.Лохутӣ.А.”Ҷанги хунин дар таърих”. Душанбе нашриёти “Ирфон”.1975.
- 4.Лохутӣ.А.!маориф ва фарҳанг дар замони ҷанг!Душанбе :Ирфон,соли 1984.
- 5.Маорифи халқи тоҷик. Душанбе:Ирфон 1985.
- 6.Р.Набиева, Ф.Зикриёев. Нашриёти”Сарпараст”.2001.[с 122-145]
- 7.Назаров.Ш. ”Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ”. Душанбе:Маориф.1980.
- 8.Раҳмонов.Э. ”Қаҳрамони тоҷик дар Қ.Б.В.” Душанбе: Ирфон. 2005.
- 9.Раҳмонов.Қ. Маориф дар солҳои ҷанг. Душанбе:Ирфон.1980.

10. Саидов М. "Тоҷикистон дар ақибоҳ". Душанбе: Нашриёти "Маориф ва фарҳанг" 1997.
11. "Таърихи халқи тоҷик". Душанбе: Нашриёти "Дониш". 2010.
12. Ҳасанов Ш. Масъалаҳои таълиму тарбия дар давраи ҷанг. Душанбе: Дониш 1990

Аннотатсия

Дар мақолаи зерин ҷанбаҳои таърихии Ҷанги Бузурги Ватанӣ (ҶБВ) алоҳусус, аҳдшиканиҳои Германияи фашистӣ, дустии халқҳои ИҶШС, сиёсати ҷаҳонӣ, ғавти зиёди мардуми осоишта, шикасти иқтисоди давлатҳо ва ҳамзамон қаҳрамониву шучоати миллати сарбаланду сулҳпарвари тоҷик қайд гардидааст. ҶБВ ҳамчун мудхиштарин ғоҷаҳои асри XX буда, дар таърихи инсоният нақши қалидӣ бозидааст. Ин ҷанг, ки бо мақсади сари қудрат омадани режими фашистии Олмон оғоз гардида буд, на танҳо сарнавишти давлатҳои иштирокчиҳо дигаргун сохт, балки тақдирӣ ҷаҳониро низ дигаргун кард. Дар ин миён, Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамчун давлати асосии иштирокчиӣ ҷанг зарари қиддӣ дид, вале дар ниҳоят ғалабаи бузургро ба даст овард.

Вожаҳои бунёди. Ҷанги Бузурги Ватанӣ, Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ, Ҳукумати советӣ, Иттиҳоди Шӯравӣ

Аннотация

В представленной статье рассматриваются исторические аспекты Великой Отечественной войны (ВОВ), в частности: нарушение договоренностей со стороны фашистской Германии, дружба народов СССР, международная политика, массовая гибель мирного населения, экономический кризис в странах-участниц, а также героизм и доблесть миролюбивого и гордого таджикского народа. Великая Отечественная война, являясь одной из самых трагических катастроф XX века, сыграла ключевую роль в истории человечества. Эта война, начатая с целью установления власти фашистского режима в Германии, изменила не только судьбы участвовавших стран, но и ход мировой истории. Среди главных участников войны Советский Союз понес тяжелейшие потери, однако в конечном итоге одержал великую победу.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, Вторая мировая война, советская власть, война, Советский Союз.

Abstract

The present article examines the historical dimensions of the Great Patriotic War (GPW), with particular focus on the breach of agreements by fascist Germany, the solidarity and friendship among the peoples of the USSR, global political developments, the large-scale loss of civilian lives, the economic collapse of involved nations, and the heroism and courage demonstrated by the proud and peace-loving Tajik people. As one of the most catastrophic events of the twentieth century, the GPW played a pivotal role in the history of humankind. The war, initiated with the goal of establishing the dominance of the fascist regime in Germany, fundamentally altered not only the trajectories of participating states but also the fate of the global order. Among the principal actors, the Soviet Union endured devastating losses yet ultimately emerged with a monumental victory.

Keywords: Great Patriotic War, Second World War, Soviet government, Soviet Union.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нурматов Умарали Сафарович, омӯзгори кафедраи ғанҳои ҷомеашиносӣ, Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон.

Қураева Муазамма Қарақуловна, омӯзгори кафедраи ғанҳои ҷомеашиносӣ, Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон.

Мурод Бозор, омӯзгори кафедраи ғанҳои ҷомеашиносӣ, Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон.

Зарифзода Хучачон Иброим асисети кафедраи беҳдошт ва эпидемиологияи Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон.

Информация об авторах: Нурматов Умарали Сафарович — преподаватель кафедры общественных наук, Хатлонский государственный медицинский университет.

Кураева Муаззама Каракуловна — преподаватель кафедры общественных наук, Хатлонский государственный медицинский университет.

Мурод Бозор — преподаватель кафедры общественных наук, Хатлонский государственный медицинский университет.

Зарифзода Хучачон Иброим — ассистент кафедры гигиены и эпидемиологии, Хатлонский государственный медицинский университет.

Information about the authors: Nurmatov Umarali Safarovich – Lecturer of the Department of Social Sciences, Khatlon State Medical University.

Kuraeva Muazzamma Karakulovna – Lecturer of the Department of Social Sciences, Khatlon State Medical University.

Murod Bozor – Lecturer of the Department of Social Sciences, Khatlon State Medical University.

Zarifzoda Khuchajon Ibroim – Assistant of the Department of Hygiene and Epidemiology, Khatlon State Medical University.

МАЧБУРСОЗИИ КОНСТИТУТСИОНӢ: МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ҲУҚУҚӢ

Ҳасанов Б. А.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти ҚТ

Дар шароити кунунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши ҳуқуқ зиёд аст ва дар ҳамин замина соҳаҳои нави танзими ҳуқуқӣ ба вучуд меоянд, таъсири чораҳои ҳавасмандгардонии моддӣ ва маънавӣ, ки ба баланд бардоштани фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон дар соҳаҳои гуногунии ҳаёти ҷамъиятӣ нигаронида шудаанд, меафзояд.

Ташаккул ва инкишофи демократия боз ҳам ба мустаҳкам шудани қонуният, ҳолати тартибот ва ташкили ҳаёти ҷамъиятӣ нигаронида шудааст, аз ин рӯ, такмил додани механизми таъмин ва ҳифзи онро пешбинӣ мекунад. Қонуният ва соҳибхитиёрии давлат аксар вақт аз рӯйи қобилияти самаранок истифода бурдани воситаҳои маҷбурсозӣ ва нигоҳ доштани механизми истифодаи онҳо дар дохили ҳудуди худ бар зидди субъектони муайян баҳо дода мешавад [6, 25]. Дар назария ва амалияи ҳуқуқшиносӣ ба хусусият ё виваҷҳои ҳуқуқии маҷбурсозӣ диққати махсус дода мешавад [3, 56]. Зимни амалӣ намудани маҷбурсозӣ шарт ё талаботи асосӣ риояи принципи қонуният аст, ки мувофиқи он ҳама гуна маҳдудкунии ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон танҳо дар асос ва тартиби бевосита пешбиниамудаи қонун иҷозат дода мешавад. Беш аз ин, на танҳо қонуният, балки асоснокӣ ва ба мақсад мувофиқ будани маҷбурсозӣ низ аҳамияти калон дорад ва ҳадди имкон аз истифодаи нодурусти маҷбурсозӣ ва шаклҳои вазнинтарини он бояд даст кашид.

Қобили зикр аст, ки вобаста ба мансубияти соҳавӣ маҷбурсозии давлатиро ба маҷбурсозии конститусионӣ, маҷбурсозии ҷиноятӣ, маҷбурсозии маданӣ, маҷбурсозии маъмурӣ ҷудо намудан мумкин аст.

Маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститусионӣ як намуди маҷбурсозии давлатӣ мебошад, ки маҷмуи чораҳои таъсирасонии ҷисмонӣ, руҳӣ, моддӣ мебошанд, ки аз ҷониби субъектони махсуси ваколатдори давлатӣ нисбат ба субъектҳои алоҳида амалӣ карда мешавад. Маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститусионӣ бо фарорасии маҳдудиятҳои муайяни ҳуқуқӣ нисбат ба субъектҳо алоқаманд аст. Инчунин, чораҳои маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститусионӣ чунон ба назар мерасад, ки нисбат ба ҳизбҳои сиёсӣ ва шахсони мансабдори онҳо низ метавонад татбиқ карда шавад, ки ин субъектҳо ҳокимияти давлатиро амалӣ месозанд ва ё қўшиши амалӣ намудани онро доранд.

Бояд қайд намуд, ки маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститусионӣ дорои аломатҳои зерин мебошад:

1. Маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститусионӣ як намуди маҷбурсозии ҳуқуқӣ-давлатӣ аст.

2. Маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститусионӣ ҳамеша шакли мушаххаси фаъолияти мақомоти давлатӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва шахсони мансабдори махсуси ваколатдори давлатӣ мебошад.

3.Маҷбурсозӣ таъсири берунии ҷисмонӣ ва равонӣ ба шуур ва рафтори субъектҳо мебошад.

4.Маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ ҳамеша дар гузоштани маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ нисбати субъектон зоҳир мегардад, ки чун қоида дар доираи меъёр, барои ӯ манфӣ мебошанд.

5.Татбиқи чораҳои маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ дар шакли муайяни мурофиавии пешбининамудаи қонун амалӣ карда мешаванд.

6.Истифодаи маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ боиси маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ нисбати ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мегардад.

Маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ, бе шаку шубҳа, дорои тамоми хусусиятҳои мебошад, ки бо дигар намудҳои маҷбурсозии давлатӣ хос аст, вале маҳз он кафолати муҳими таъмини татбиқ ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад.

Маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ ҳамчун яке аз навҳои маҷбурсозии давлатӣ нисбат ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ, худидоракунии маҳаллӣ ва шахсони мансабдори онҳо масъулият дар назди давлат, халқ ва ҷомеа мебошад, аз ин рӯ, аксаран маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсиониро бо муносибатҳои сиёсӣ омехта мекунанд [5, 125- 126]:

- ягонагии муносибатҳои сиёсӣ ва меъёрҳои иҷтимоӣ, ки онҳоро танзим мекунанд, ки ба институтҳои маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ мувофиқ аст, дар баробари якдигар татбиқ мешаванд;

- барои вайрон кардани тартиби муқарраршудаи муносибатҳои байни миллатҳо, халқҳо ва гурӯҳҳои дигари субъектҳои иҷтимоӣ, давлат ва мақомоти он татбиқ намудани чораҳои зикргардидаи таъсиррасонӣ;

- мавҷудияти субъектҳои яхелаи чораҳои маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ ва сиёсӣ;

- барои ҳарду намуди маҷбурсозӣ (истеъфо, бозхонд) татбиқи як ҳаҷз, чунки бозхонд ва истеъфо ҳарду истилоҳоте мебошанд, ки дар ҳуқуқ ва муносибатҳои сиёсӣ истифода мешаванд, маънои махсуси худро доранд. Масалан, истеъфо ин амали расмӣ тарки вазифа ё мақом аст, ки бо хоҳиши ҳуди шахс сурат мегирад, бояд дар асоси меъёрҳои қонунӣ анҷом дода шаванд. Агар истеъфо дар намуди таъсиррасонӣ ва маҷбурӣ сурат гирад хусусияти сиёсиро қасб мекунад. Дар муносибаҳои сиёсӣ истеъфо дар сатҳи сиёсати миллий одатан метавонад ба норозигии шаҳрвандон бурда расонад. Бояд қайд намуд, ки тибқи муқаррароти моддаи 25 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизмати давлатӣ” истеъфои хизматчиӣ давлатии сиёсӣ мувофиқи аризаи хаттии хизматчиӣ давлатии сиёсӣ буда, асоси он монеаи сиёсӣ барои минбаъда ишғол намудани мансаби сиёсии хизмати давлатӣ мебошад. Истеъфо аз тарафи мақоми давлатии ваколатдор қабул ё рад карда мешавад. Дар сурати рад кардани истеъфо хизматчиӣ давлатии сиёсӣ бояд иҷрои уҳдадорӣҳои мансабиашро давом диҳад ва ё бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ дар бораи бо хоҳиши худ аз мансаби сиёсии хизматӣ озод карданш муроҷиат намояд.

Тафовути асосӣ дар он аст, ки чораҳои маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ танҳо дар сурате татбиқ карда мешаванд, ки дар амали шахс аломатҳои таркибии ҳуқуқвайронкунии конститутсионӣ мавҷуд бошанд[5, 125- 126]. Масалан, агар дар кирдор яке аз аломатҳои таркиби ҳуқуқвайронкунӣ мавҷуд набошад, он гоҳ истифодаи ҳама гуна чораи маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ ғайриимкон мегардад ва дар он сурат танҳои чораҳои таъсиррасонии сиёсӣ татбиқ карда мешаванд.

Намудҳои маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ:

Чораҳои пешгирикунанда чораҳои мебошанд, ки барои пешгирии содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ дар оянда ва таъмини тартиби дурусти ба ҷавобгарӣ ҷалб намудан заруранд (масалан, қисми 3 моддаи 14 ва ё қисми 2 моддаи 18-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон) [1, 11].

Чораҳои ҳифзи ҳуқуқ чораҳои мебошанд, ки барои пешгирии зарар ба объекти ҳифзшаванда, ки қонун пешбинӣ намудааст, равона шудаанд. (масалан, моддаҳои 19, 20, 21-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон) [1, 13-14].

Чораҳои барқарор намудани ҳуқуқ чораҳои мебошанд, ки ба барқарор намудани ҳуқуқҳои вайроншуда нигаронида шудаанд. (Масалан қисми 3 моддаи 32-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон) [1, 18].

Мақсади асосии чораҳои маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститусионӣ чунин аст:

- а) таъмини кафалотҳои конститусионии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд;
- б) таъмини тартиботи ҳуқуқӣ бо мақсади ҳифз ҳангоми амалисозии ҳокимияти давлатӣ;
- в) бартараф кардани ҳуқуқвайронкуниҳои конститусионӣ ва ҳуқуқӣ;

г) бевосита амалӣ шудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро эътироф намудан мазмун онро дорад, ки ҳамаи шахсони мансабдор ва мақомоти давлатӣ бояд онҳоро эҳтиром, риоя ва ҳифз намоянд. Онҳо бояд мақсад, мазмун ва татбиқи қонунҳоро муайян намояд. Яъне қонунҳо набояд қоидаҳои рафторро муайян намоянд, ки ба ҳуқуқу озодиҳои инсон мувофиқ набоянд ё онҳоро ҳалалдор созанд. Агар ҳуқуқу озодиҳои инсон бевосита амалӣ ва риоя нашаванд, онҳо ба воситаи ҳокимияти судӣ бо роҳи татбиқи чораҳои маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститусионӣ таъмин карда мешаванд. Маҷбурсозиро татбиқ намуда, давлат на танҳо ба ҳуқуқвайронкунанда таъсир мерасонад, балки чораҳои амалӣ менамояд, ки барои пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ равона шудаанд.

д) пешгирии содир намудани ҳуқуқвайронкуниҳои нав бо мақсади риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд аз тарафи мақомоти давлатӣ.

Дар ҳуқуқи конститусионӣ имконияти татбиқи чораҳои маҷбурсозӣ, инчунин чораҳои таъсиррасонӣ барои ҳуқуқваронкуниҳои муайян пешбинӣ шудааст. Масалан, мутобиқи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои мақомоти ҳокимияти иҷроияро ҳангоми муҳолифати онҳо ба Конституция ва қонунҳо бекор мекунад ва ё бозмедорад (банди 6 м. 69) [1, 42-43]. Бекор намудани санад аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки муносибати ҳуқуқи ба вучуд омадаро қатъ менамояд, фаро расидани оқибатҳои қабули санади ғайриқонуноиро пешгирӣ менамояд.

Намудҳои ҳуқуқвайронкунии ҳуқуқӣ-конститусионӣ:

- ҳуқуқвайронкунии конститусионӣ, ки чазо барои содир кардани онҳо бо меъёрҳои конституция пешбинӣ шудааст;

- ҳуқуқвайронкунии конститусионӣ, ки чазо барои содир намудани онҳо тибқи меъёрҳои қонуни конститусионӣ муқаррар шудааст;

- ҳуқуқвайронкунии конститусионӣ, ки чазо барои содир кардани онҳо бо меъёрҳои дигар соҳаҳои ҳуқуқ муқаррар карда мешавад.

Маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститусионӣ аз дигар намудҳои маҷбурсозии давлатӣ (ҷавобгариҳои ҳуқуқӣ) бо асосҳои зерин фарқ мекунад:

а) маҷмуи асосҳои мушаххаси муқаррар намудани чораи махсуси маҷбурсозӣ, ки нисбат ба шаҳрвандон истифода мешавад; Масалан, супоридани андоз ва дигар партохтҳо, ки қонун муайян кардааст, ҳатмист [1, 22]. Яъне риоя накардани меъёри муайяншуда аз тарафи шаҳрвандон боиси оқибатҳои ҳуқуқӣ мегардад.

б) субъектҳои мушаххаси ҷавобгарӣ ва ҷазои мушаххасе, ки нисбати онҳо татбиқ мешаванд;

в) мавҷуд набудани санади ягонаи меъёрии ҳуқуқие, ки асосҳои маҷбурсозӣ, таснифи ҷазо, чораҳои татбиқи ҳуқуқвайронкунии мушаххас ва механизми татбиқи онҳоро муқаррар менамояд.

г) татбиқи чораҳои маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститусионӣ боиси доғи судӣ намегардад.

Чораҳои маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститусионӣ аз рӯи мазмун, моҳият, хусусиятҳои худ мақсади ҳуқуқӣ доранд ва бо меъёрҳои ҳуқуқи конститусионӣ татбиқ карда мешаванд. Маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститусионӣ табиати ҳуқуқӣ дорад, яъне дар доираи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ шудааст ва аз ҷониби субъектҳои ваколатдор амалӣ карда мешавад.

Бояд таъкид дод, ки мақомоти қонунгузорӣ бар зидди маҷбурсозӣ қонунҳо қабул мекунанд, то он ки озодии шахсонро барои интиҳоби худ бидуни фишори ғайриқонунӣ

муҳофизат кунанд. Маҷбурсозӣ метавонад ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳраванд таъсири зиёд расонад.

Аввалан, он бевосита ба ҷабрдида таъсир мерасонад, боиси осеби руҳӣ мегардад ва эҳтиمولан ба амалҳое, ки онҳо одатан намеандешанд, оварда мерасонад, ки метавонад оқибатҳои манфии дарозмуддат дошта бошад.

Дуюм, тартиботи ҷамъиятиро вайрон мекунад, зеро дар натиҷаи ҳуқуқвайронкунӣ ба вучуд меояд ва нисбати субъект чораҳои ҳуқуқӣ татбиқ мегардад.

Сеюм, он метавонад таъсири васеътари иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дошта бошад.

Маҷбурсозии давлатӣ дар шакли маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ амалӣ гардида, дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст, ки мақсади махсус доранд, зеро пеш аз ҳама, ба таъмини асосҳои сохтори конститутсионӣ, соҳибхитӣ, демократия ва истиқлолияти давлатӣ хизмат мекунад.

Маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ ба принципҳои умумии ҳуқуқ асос ёфтааст. Принципҳои умумии ҳуқуқ он нуқтаҳои умумӣ мебошанд, ки ба ҳамаи соҳаҳо ва институтҳои ҳуқуқ паҳн мешаванд, асоси ташкили низоми ҳуқуқ ва низоми ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд. Дар адабиёти илмӣ номгӯи мушаххаси принципҳои умумии ҳуқуқ пешбинӣ нашудааст, чунки мушаххас муқаррар намудани аломатҳои умумӣ, принципҳои умумии ҳуқуқ ё ғояҳои асосии ҳуқуқ душвор аст [7, 381].

Бо дарназардошти таҳлили адабиёти ҳуқуқӣ ва амалияи принципҳои умумии маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсиониро ба чунин намудҳо ҷудо намудан мумкин аст. Ба принципҳои умумии маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ, принципҳои умумии ҳуқуқро дохил намудан мумкин аст: қонуният, афзалияти ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳраванд, демократӣ, адолат, инсондӯстӣ, баробарии ҳама дар назди қонун ва суд ва ғайра, амалӣ карда мешаванд.

Дар натиҷаи омӯзиш, таҳлил ва баррасии мавзӯи мазкур ба чунин хулоса омадан мумкин аст:

1) Маҷмуи асосҳои мушаххаси муқаррар намудани чораи махсуси маҷбурӣ, ки нисбат ба мақомоти давлатӣ, ҳокимияти маҳаллӣ ё шахси мансабдор истифода мешавад;

2) Субъектҳои мушаххаси ҷавобгарӣ ва муҷозоти мушаххасе, ки нисбати онҳо татбиқ мешаванд;

3) Маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ дар таносуб аз дигар намуди маҷбурсозии ҳуқуқӣ-давлатӣ дар он аст, ки мавҷуд набудани санади ягонаи меъёрии ҳуқуқӣ, асосҳои маҷбурсозӣ, таснифи ҷазо, чораҳои татбиқи ҳуқуқвайронкунии мушаххас ва механизми татбиқи онҳоро муқаррар намояд.

4) Маҷбурсозиро падидаи сирф давлатӣ ё сирф ҳуқуқӣ эътироф кардан ғайриимкон аст, зеро он дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа вучуд дорад ва механизми маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ бо ба инобат гирифтани принципҳои умумии ҳуқуқ амалӣ мегардад. Аз ин рӯ, маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсиониро як намуди маҷбурсозии ҳуқуқӣ-давлатӣ унвон кардан мумкин аст.

5) Ҳангоми амалисозии маҷбурсозии маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ муҳимтарин принсипе, ки бояд ҳатман ба инобат гирифта шавад ва риоя гардад, принсипи инсондӯстӣ маҳсуб мешавад. Ҳангоми татбиқи маҷбурсозии маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ ба инобат нагирифтани принсипи инсондӯстӣ боис ба бекор ё ғайриқонунӣ ҳисоб шудани маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ мегардад.

6) Татбиқи чораҳои маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ дар шакли муайяни муурофиавии пешбиниамудаи қонун ба роҳ монда мешавад.

7) Маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ бо мақсади таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳраванд, таъмини тартиботи ҷамъиятӣ, таъмини волоияти қонун ва мусоидат ба тарбияи ҳуқуқии шаҳравандон татбиқ карда мешавад.

8) Чораҳои маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ боиси маҳдудиятҳои ҳуқуқие мегарданд, ки хусусияти маънукунӣ, уҳдадоркунӣ ё ташкилӣ доранд.

9) маҷбурсозии ҳуқуқӣ-конститутсионӣ махсусияти расмӣ дорад: он дар санадҳои ҳуқуқӣ пешбинӣ мегардад, аз ҷониби мақомот ё шахсони мансабдори расмӣ амалӣ карда мешаванд;

Рӯйхати адабиёт:

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 26-уми сентябри соли 1999, 22-юми июни соли 2003 ва 22-юми майи соли 2016 (бо забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 135 с.

2. Конституционно-правовое принуждение. Конституционно-правовая ответственность. – Манбаи дастрасӣ: <https://studfile.net/preview/15497828/page:5/> (Санаи мурочиат: 27.12.2024).

3. Қонуни Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон” (АМОТ) аз 12-уми майи соли 2001. [Захираи электрон]. – Манбаи дастрасӣ: <https://mmk.tj/content/%D2%9B%D0%BE%D0%BD%D1%83%D0%BD%D0%B8-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%82%D1%81%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%B8%D2%B7%D1%83%D0%BC%D2%B3%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B8%D1%82%D0%BE%D2%B7%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BD-%D0%B4%D0%B0%D1%80-%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B8%D2%B3%D1%83%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B8%D2%B7%D1%83%D0%BC%D2%B3%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B8%D1%82%D0%BE%D2%B7%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BD> (Санаи мурочиат: 9.01.2025).

4. Понятие и принципы принуждения. – Манбаи дастрасӣ: <https://studfile.net/preview/17220874/page:56> (Санаи мурочиат: 27.12.2024).

5. Сидельников Д.Е., Горлекин В.А., Грачев В.С., Гурбанов А.Г., Ильичев В.В., Кондрат И.Н. Институт конституционно-правового принуждения-важная гарантия обеспечения и защиты прав и свобод граждан // Вестник Санкт Петербургского университета МВД России №3 (31), 2006 – С. 125-126. – Манбаи дастрасӣ: <https://cyberleninka.ru/article/n/institut-konstitutsionno-pravovogo-prinuzhdeniya-vazhnaya-garantiya-obespecheniya-i-zaschity-prav-i-svobod-grazhdan> (Санаи мурочиат: 28.12.2024).

6. Скотт Андерсон (Scott Anderson). Принуждение (электронный ресурс) / пер. с англ. Батдалов Тимур. Бакунова Дарья // Brick of KnowLedge. URL: <https://brickofknowledge.com/articles/oercion>. (Санаи мурочиат: 11.01.2025).

7. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, 2018. – 784 с.

8. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, 2003. – 552 с.

9. Ҳуқуқи инсон: Маҷмуаи санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузории миллии дар 8 ҷилд. Ҷилди 2. – Душанбе, 2010. – 372 с.

10. Эъломиаи умумии ҳуқуқи башар, аз 10 декабри соли 1948. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://mmk.tj/content/%D1%8D%D1%8A%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D1%8F%D0%B8%D1%83%D0%BC%D1%83%D0%BC%D0%B8%D0%B8%D2%B3%D1%83%D2%9B%D1%83%D2%9B%D0%B8-%D0%B1%D0%B0%D1%88%D0%B0%D1%80> (Санаи мурочиат: 25.12.2024).

Фишурда

Дар мақолаи мазкур масъалаи мафҳуми маҷбурсозии конститутсионӣ ва ҳуқуқӣ бо назардошти ақидаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки то имрӯз дар илми ҳуқуқшиносӣ намудҳои гуногуни

маҷбурсозӣ вучуд дорад. Маҷбурсозии конститутсионӣ як намуди маҷбурсозии давлатӣ аст. Вобаста ба мафҳуми маҷбурсозии конститутсионӣ ва ҳуқуқӣ, моҳият ва хусусиятҳои маҷбурсозии конститутсионӣ ва ҳуқуқиро манзур намудем.

Калидвожаҳо: Маҷбурсозӣ, маҷбурсозии давлатӣ, маҷбурсозии ҳуқуқӣ, маҷбурсозии конститутсионӣ, маҳдудсозии ҳуқуқи инсон, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон

Аннотация

В данной статье рассматривается вопрос понятия конституционно-правового принуждения с учетом мнений отечественных и зарубежных ученых. Автор отмечает, что сегодня в юриспруденции существуют различные виды принуждения. Конституционное принуждение является разновидностью государственного принуждения. Что касается понятия конституционно-правового принуждения, мы обсудили сущность и характеристики конституционно-правового принуждения.

Ключевые слова: Принуждение, государственное принуждение, правовое принуждение, конституционное принуждение, ограничение прав человека, защита прав и свобод человека

Annotation

This article examines the concept of constitutional and legal coercion, taking into account the opinions of domestic and foreign scholars. The author notes that today in jurisprudence there are various types of coercion. Constitutional coercion is a type of state coercion. As for the concept of constitutional and legal coercion, we discussed the essence and characteristics of constitutional and legal coercion.

Key words: Coercion, state coercion, legal coercion, constitutional coercion, restriction of human rights, protection of human rights and freedoms

Маълумотнома дар боари муаллиф: Ҳасанов Бехруз Абдуллоҳҷаевӣ, ассистенти кафедраи назарияи давлат ва ҳуқуқ, факултети ҳуқуқшиносӣ, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти ҶТ, ш. Душанбе, к. С. Носир 13, gmail: bekhruzhasabov747413@gmail.com
Тел: (+992) 987-74-74-13

Сведения об автор: Ҳасанов Бехруз Абдуллоҳҷаевӣ, ассистент кафедраи теория государства и права, юридического факультета управления Академии государственного управления при Президенте РТ, г. Душанбе, ул. С. Носир 13 gmail: bekhruzhasabov747413@gmail.com **Тел:** (+992) 987-74-74-13

Author Information: Khasanov Bekhruz Abdullokhujayevich assistant of the department of theory of state and law, faculty of law, Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan Dushanbe, st. S. Nosir 13, gmail: bekhruzhasabov747413@gmail.com
Тел: (+992) 987-74-74-13

НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯ ДАР ТАҲКИМИ АРЗИШҲОИ ДЕМОКРАТИИ ҶОМЕА

**Шомардова Ш. С., Асмовиддини З.
Донишгоҳи давлатии Данғара**

Конститутсияи Тоҷикистон ҳамчун ҳуҷҷати сарнавиштсози мардуми куҳанбунёду соҳибтамаддуни мо оини давлату давлатдорӣ тоҷиконро, ки дар тӯли чандинҳазорсолаи ҳалқамон идома ва сайқал ёфтааст, ҳамчун кушишу талошҳои фарзандони хирадманду фарзонаи ин ҳалқро дар роҳи расидан ба соҳибистиклолӣ ва давлатдорӣ миллӣ ҷомаи амал пӯшид. Ғояҳои башардӯстонаи он инъикоскунандаи суннатҳои пурғановати ҳалқи тоҷик буда, аз барҷастатарин намудҳои фарҳангии ниёғони ориёӣ мо, анъанаҳои давлатдорӣ Сосониёну Сомониён ва мероси бузургони таъриху адабӣ аз ҷониби умум эътирофгардидаи мо сарчашма мегирад. Дар баробари ин, Конститутсияи мо аз таҷрибаи пешқадами конститутсионализми давлатҳои мутараққии дунё низ баҳраи фаровон гирифтааст. Беҳуда нест, ки он аз ҷониби созмонҳои бонуфуз ва коршиносони маъруфи

сатҳи ҷаҳонӣ аз ҷумлаи конституцияҳои бехтарин ва демократи эътироф шудааст. Зеро, ки бузургтарин боби Конституцияи Тоҷикистон боби дуюм ба масъалаи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд бахшида шудааст, ки аз моддаи 14 то ба моддаи 47 ба масъалаи мазкур бахшида шудаанд, ки ин аз хусусияти инсонпарварона доштани Конституцияи Тоҷикистон дарак медиҳад.

Боиси зикри хос аст, ки Конституцияи Тоҷикистони соҳибистиклол (соли 1994) ба тариқи райъпурсии умумихалқӣ қабул гардида, манбаи пайдоишу инкишофи имрӯзаи низоми нави ҳуқуқӣ дар кишвари мо гардид. Дар асоси он тамоми қонунҳо, меъёрҳои ҳамаи соҳаҳои ҳуқуқ қабул мешаванд. Конституция манбаи инкишофёбандаи ҳуқуқ аст. Дар сурати ихтилофоти меъёрҳои ҳуқуқӣ ба Конституция меъёрҳои номувофиқ бекор шуда, ҷараёни қонунгузорӣ ба сатҳи нав мебарояд.

Бо меъёри худ ҳуқуқи конституционӣ асосҳои сохтори конституционии Тоҷикистонро ҳамчун давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ мустаҳкам намуда, ба халқ тааллуқ доштани ҳокимияти давлатиро муқаррар мекунад. Маҳз, «халқ баёнгарии соҳибхитӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ буда, онро бевосита ва ё ба воситаи ташкили ҳокимияти қонунбарорӣ, иҷроия, судӣ ба амал мебарорад» [4, с.234]. Ҳақду ҳудуди таҷзияи ҳокимиятро Конституция ва қонунҳои Тоҷикистон муайян менамоянд. Онҳо аз рӯи усули боздориву мувозина амалӣ гардонидани мешаванд. Низоми мақомоти давлатӣ, ки дар асоси таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ташкил ёфтааст, дигар узвҳои низоми сиёсии ҷамъиятро барои дар ҳокимиятдорӣ иштирок кардан ҷалб менамояд [4, с.54].

Дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои мавҷуданд, ки давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ будани Ҷумҳурии Тоҷикистонро муқаррар менамоянд. Онҳо ҳокимиятдории халқ, сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ будани он ва аз номи ӯ ба амал баровардани ҳокимияти давлатӣ муайян мекунад. Меъёрҳои конституционӣ тақсимнашаванда ва дахлнопазир будани марзи давлатии Тоҷикистонро эълон намуда, соҳибхитӣ, истиқлолият ва тамомияти арзии онро қафолат медиҳанд. Дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ ташкил ёфтани ҳаёти ҷамъиятӣ дар Тоҷикистонро муқаррар намуда, ягон мафкураро ба ҳайси мафкураи давлатӣ муайян намекунад. Инчунин ин гурӯҳи меъёрҳо мавқеи Тоҷикистонро дар арсаи ҷаҳонӣ муайян намуда, самтҳои асосии сиёсати берунаи онро нишон медиҳанд.

Яке аз асосҳои сохтори конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи давлат эътироф кардани дахлнопазирӣ ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон, инчунин риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодии инсон ва шаҳрванд аз тарафи давлат мебошад. Омӯзиши ҳолати ҳуқуқи шахс ва шаҳрванд низ барои дуруст дарк кардани сохтори конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон мадад мерасонад.

Соҳибхитӣ ва пурра ҳокимияти халқи ҷумҳурӣ ҳам яке аз асоси сохтори конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ мебошад. Низоми мақомоти намоёндагии ҳокимияти давлатӣ, тарзи интиҳоб ва ҷаъолияти онҳо, инчунин мансабдорони олии давлатӣ мувофиқи ирода ва манфиати халқ муқаррар ва ба амал бароварда мешавад. Ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва суд амалӣ мегардад [4, с.233]. Барои донишмандони мавқеи ин усулҳо дар сохтори конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, тарзи ҳуқуқи татбиқи онҳо, ҷуқур ва ҳама тарафа омӯхтани роҳҳои мукаммал гардонидани соҳибхитӣ мерасонад.

Барои донишмандони сохтори конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзиши дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф ёфтани ҳаёти ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон зарур аст. Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар доираи Конституция ва қонунҳо таъсис ёфта, амал мекунад. Давлат барои ҷаъолияти онҳо имконияти баробар медиҳад [6, с.95].

Эътибори олии ҳуқуқи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мустақиман амал кардани меъёрҳои он яке аз асосҳои сохтори конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, омӯзиши он зарур аст. Инчунин донишмандон лозим аст, ки санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф ва расман интишор кардааст, қисми таркибии низоми ҳуқуқи ҷумҳуриро ташкил медиҳанд [1, с.45].

Барои донишҷӯи сохтори конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯхтани асосҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистон зарур аст, ки Тоҷикистон сиёсати сулҳҷӯнаро ба амал татбиқ намуда, соҳибхитӣро ва истиқлолияти дигар давлатҳои ҷаҳонро эҳтиром менамояд ва муносибатҳои хориҷиро дар асоси меъёрҳои ҳукуки байналмилалӣ амалӣ мекунад.

Барои омӯзиши сохтори конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кардани асоси иқтисодии Тоҷикистон, ки ба ғуноғунии шаклҳои моликият таъяс мекунад, аҳамияти калон дорад. Давлат фаъолияти озодӣ иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад.

Дар донишҷӯи асоси сохтори конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон, омӯзиши низоми ҳокимияти давлатии Тоҷикистон, усулҳои ташкилӣ ва фаъолияти онҳо аҳамияти калон дорад. Аз ин ҷо асосҳои сохтори конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба воситаи меъёрҳои ҳукуки мустаҳкам карда мешавад, ки дар маҷмӯъ соҳаи махсуси ҳукуки Тоҷикистон - ҳукуки конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил менамоянд, меъёрҳои онро ташкилкунанда ҳуқуқӣ - конститутионӣ мебошанд. Ин соҳаи ҳуқуқ барои он конститутионӣ номида мешавад, ки он бештар аз маҷмӯи меъёрҳои конститутионӣ иборат аст. Мувофиқан илме, ки маҷмӯи донишҳои ҳуқуқӣ дар бораи асосҳои сохтори конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ҳукуки конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон номида мешавад.

Ҳулоса истилоҳи «ҳукуки конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо ду мазмун истифода мешавад: яқум, ҳукуки конститутионӣ ҳамчун соҳаи ҳукуки Ҷумҳурии Тоҷикистон, дуюм, ҳукуки конститутионӣ ҳамчун илми ҳуқуқӣ. Мувофиқи номи илми ҳукуки конститутионӣ фанни таълимие, ки дар таълимгоҳҳои ҳуқуқӣ омӯхта мешавад, низ ҷунин ном дорад.

Ҳамчун илми ҳуқуқӣ, ҳукуки конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама меъёрҳои ҳуқуқӣ - конститутиониро таҳқиқ ва мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Ин меъёрҳо муносибати муайяни ҷамъиятиро батанзим меандозанд. Бинобар ин илми ҳукуки конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон фақат бо омӯзиши меъёрҳои ҳуқуқӣ - конститутионӣ маҳдуд нагардида, балки муносибатҳои ҷамъиятии аз тарафи онҳо ба танзим андохташавандаро низ таҳқиқ мекунад ва меомӯзад. Меъёрҳои ҳуқуқӣ - конститутионӣ ва муносибатҳои ҷамъиятии аз тарафи онҳо ба танзим андохташаванда мавзӯи омӯзиши илми ҳукуки конститутиониро ташкил медиҳанд.

Дар ин ҷо фарқиати ҳукуки конститутионӣ ҳамчун соҳаи ҳуқуқ ва илм дида мешавад. Муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки меъёрҳои ҳуқуқӣ - конститутионӣ ба танзим меандозанд, мавзӯи омӯзиш барои илм, барои соҳаи ҳуқуқ бошад мавзӯи ба танзимандозӣ аст.

Ба ҳамин тариқ, таносуби мафҳуми ҳукуки конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун соҳаи ҳуқуқ ва ҳам илмро ба тариқи зерин фаҳмонидан мумкин аст: ҳукуки конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун соҳаи ҳуқуқ маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ - конститутионие мебошад, ки муносибатҳои муайяни ҷамъиятиро ба танзим меандозанд, илми ҳукуки конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон ин меъёрҳо ва муносибатҳоро меомӯзад. Ҳукуки конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун соҳаи ҳуқуқ мавзӯи омӯзиши ҳукуки конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун илми ҳуқуқӣ мебошад, яъне ҳуди мавҷудияти ин илми ҳуқуқӣ бо мавҷудияти соҳаи ҳукуки маъмур бевосита алоқаманд аст.

Дар асоси ин ҳолатҳо ҷунин таърифи илми ҳукуки конститутиониро додан мумкин аст: ҳукуки конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон ин илми ҳуқуқӣ буда, меъёрҳои ҳуқуқӣ - конститутиони асосҳои сохтори конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон, асосҳои ҳолати ҳукуки инсон ва шаҳрванд, соҳаи марзӣ - давлатӣ ва марзӣ маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, низоми мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро мустаҳкамкунанда ва хусусиятҳои ҳуди ин муносибатҳоро меомӯзад [2, с.35].

Пайдоиш ва инкишофи илми ҳукуки конститутиони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ташкилӣ ва инкишофи давлати соҳибхитӣ Тоҷикистон пайваста аст.

Боиси зикри хос аст, ки қабули Конститутсия то имрӯз давраи муайяни таърихи паси сар намуда, тамоми рукҳои давлатдорӣ дар сатҳи зарурӣ ташаккул ва тақвият ёфтанд ва ин ҳуҷҷати муҳими ҳуқуқӣ дар шароити муосир вазъи воқеии пешрафти давлат ва самтҳои ташаккули иҷтимоиву иқтисодӣ, ҷамъиятиву сиёсӣ ва диниву маънавии ҷомеаро инъикос менамояд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди давлати демократӣ замина гузошта, хусусиятҳои зерини худро доранд:

Якум, ин аввалин Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиклол мебошад, ки тибқи он орзуву омили гузаштагони мо ҷомаи амал пӯшид, зеро барои расидан ба истиқлоли комил халқи мо роҳи тӯлонии таърихи паси сар намудааст.

Дуюм, ин санади муҳими сиёсӣ ҳуқуқӣ аввалин ҳуҷҷати сатҳи олии кишвар мебошад, ки на аз номи халқ, балки аз ҷониби ҳуди халқ бо дарки масъулияти баланд ва бо умеди бунёди ҷомеаи адолатпарвар тавассути баргузории раъйпурсӣ қабул ва эълон гардидааст.

Сеюм, дар Конститутсия давлати-демокративу дуняви ва ягона будани Ҷумҳурии Тоҷикистон дарҷ гардида, дар заминаи он принципҳои демократи, ба монанди эътирофи халқ ҳамчун баёнгари соҳибхитиёри ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлати, иштироки озодаи ҳар шахс дар идоракунии давлат, афзалияти ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд, гуногунандешии сиёси ва дигар падидаҳои нодирӣ демократӣ таҷассуми худро пайдо намудаанд [7].

Чорум, бори аввал дар сатҳи Конститутсия эътироф шудани забони тоҷикӣ ба ҳайси забони давлатӣ имкон дод, ки арзишҳои миллию фарҳангии миллати тоҷик эмин нигоҳ дошта шуда, ба эҳёи дубораи забони тоҷики шароити мусоид фароҳам оварда шавад. Дар ин замина забони тоҷикӣ дар кишвар рушд ёфта, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон" аз соли 2009 дар таҳрири нав қабул карда шуда, вазъи ҳуқуқи забони давлатӣ ва истифодаи онро дар кишвар танзим намуда, мақоми махсуси ваколатдор дар ин соҳа — Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Панҷум, дар Қонуни асосии кишвар меъёри муҳим, яъне арзиши олӣ эътироф шудани инсон ва ҳуқуқи озодиҳои ӯ (мод. 5) дарҷ гардидааст, ки ин меъёри умумипазирфташудаи ҷомеаи башарӣ ба Эълومияи умумии ҳуқуқи башар, ки имрӯз таърихи зиёда аз шастсола дорад, Паймони байналмилалӣ доир ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва дигар санадҳои байналмилалӣ таъя мекунад.

Ҳамзамон бо ин, дар Конститутсия меъёрҳои инъикос шудаанд, ки ҳанӯз зиёда аз дуҷумм ҳазор сол қабл дар Эълумияи Куруши Кабир дарҷ ёфта буданд, масалан, дар хусуси ҳуқуқ ба озодии вичдон. Дар ин замина имрӯз дар Конститутсия (мод. 5) ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазир эътироф шуда, муқаррар гардидааст, ки ҳар кас ҳуқуқ дорад муносибати худро нисбат ба дин мустақилона муайян намояд (мод. 26), ки меъёри мазкур ифодакунандаи моҳияти демократии давлат буда, барои инкишофи озодаи инсон шароити мусоид фароҳам меорад.

Шашум, дар Конститутсия аввалин маротиба шакли идораи ҷумҳурии президентӣ яқдилона пешбинӣ карда шуд ва интиҳоби ин шакли идоракунӣ дар тӯли даврони соҳибистиклолии мамлакат борҳо собит сохт, ки он ҷавобгӯии мақсаду мароми халқи кишвар буда, пешбаранда ва ташаккулдиҳандаи ғояву ақидаҳои миллий ва ҳифзкунандаи арзишҳои дастовардҳои мардумӣ мебошад [7].

Ҳафтум, дар сатҳи Конститутсия амалӣ гардидани ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзия он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва суди муқаррар карда шуда, ин меъёр имкон дод, ки шохаҳои ҳокимияти давлатӣ дар асоси принципи боздори ва мувозинат, мустақилона бидуни даҳолат ба фаъолияти ҳамдигар ташаккул ёфта, ба нафъи ҷомеаи Тоҷикистон хизмат намоянд.

Ҳаштум, тибқи Конститутсияи кишвар (мод. 12) асоси иқтисодиёти Тоҷикистонро шаклҳои гуногуни молияи ташкил медиҳанд. Давлат фаъолияти озоди иқтисодӣ,

соҳибкори, баробарҳукукӣ ва ҳифзи ҳукукии ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусиро кафолат медиҳад. Дар шароити муосир, бинобар дар сатҳи Конститутсия дарҷ гардидани эътирофи шаклҳои гуногуни моликият, хусусан, моликияти хусусӣ ва кафолати фаъолияти озоди соҳибкорӣ барои ташаққули муносибатҳои иқтисодӣ бозорӣ дар асоси рақобати озод ва ҷалби шахрвандон ба фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат кард.

Нухум, тибқи Конститутсия аввалин маротиба соли 1999 дар таърихи сиёсии кишвар парламенти думачлисаи доимамалкунандаи касбӣ (боби 3, мод.48-63) таъсис ёфта, ба инкишофи ҳам андешаи парламентаризми миллии мо ва ҳам амалияи демократии давлату давлатдориамон мусоидат намуд.

Таъсиси парламенти думачлиса — Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон барои эҷод ва қабули қонунҳои ҷавобгӯ ба талаботи ҷомеа заминаи бозғастимод гузошт ва тавре ки мебинем раванди қонунэҷодкунӣ аз ҷониби мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузори кишвар бомаром амалӣ мегардад. Имрӯз дар кишвар зиёда аз сесаду панҷоҳ қонун ва бисту як кодекси ҷавобгӯ ба талаботи замони муосир, ки муносибатҳои мухталафӣ ҷамъиятиро ба танзим медароранд, амал намуда, тибқи Конститутсияи кишвар заминаи бозғастимоди ҳукукии давлати миллии мо мебошанд.

Даҳум, дигар падидаи нав, ки дар Конститутсия (мод. 78) инъикоси худро пайдо намудааст, дар воҳидҳои маъмурию ҳудудӣ кишвар ба монанди шаҳраку деҳот кафолати мавҷуд будани мақомоти худидоракунии маҳаллӣ мебошад.

Ниҳоди мазкур яке аз нишондиҳандаи муҳими демократияи муосир дар кишвар маҳсуб меёбад, ки аз ҷониби ҳуди аҳолии маҳал бо дарназардошти маифиятҳои умумиҷамъиятӣ, анъанаҳои миллий ва хусусиятҳои маҳаллӣ барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии аҳамияти маҳаллидошта таъсис ёфта, робитаи наздики давлатро бо аҳоли таъмин менамояд.

Дар Конститутсияи кишвар, инчунин, дигар падидаҳое низ инъикос ёфтаанд, ки бори аввал бо дарназардошти маифиятҳои миллии ҷомеаи Тоҷикистон, бо умеди ояндаи неку дурахшони миллати тоҷик инъикоси худро пайдо намуданд ва исботи яке аз беҳтарин конститутсияҳо будани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Ҳамин тариқ Конститутсияи Тоҷикистон аз лиҳози меъёрҳои демократӣ яке аз Конститутсияҳои демократитарин дар миёни конститутсияҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Зеро, ки маҳз Конститутсияи Тоҷикистон ба масъалаи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд мавқеи муҳим дорад ва инсонро ҳамчун арзиши олӣ ҳисобида, ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро ҳамаҷониба муҳофизат менамояд. Бузургтарин боби Конститутсияи Тоҷикистон боби дуҷуми он мебошад, ки ин боби Конститутсия ба масоили ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрванд бахшида шудааст. Баробарҳукукии зану мард дар меъёрҳои Конститутсия кафолат дода мешавад. Аз ин лиҳоз дар баҳогузориҳои Конститутсияҳои ҷаҳон Конститутсияи мо дар ҷойи панҷум ҷойгир мебошад. Аз ин лиҳоз Конститутсияи Тоҷикистон дар демократикунонии ҳаёти ҷомеаи тоҷик нақши муҳим мебозад.

Адабиёт

1.Имомов А.И. Укрепление государственности и создание гражданского общества в Таджикистане. - Душанбе, 2003. - С. 54

2.Имомов А.И. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2004. - С. 35

3.Оиди мазмун ва хусусиятҳои илми мазкур дар китоби Щетинин Б.В. Проблемы теории Советского государственного права. - Москва, 1974 муфасссал маълумот дода шудааст.

4.Козлова Е.А., Кутафин О.Е. Конституционное право России. - Москва, Юрист, 2000. - С. 234

5.Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России. - Москва, ЮРИСТЪ. - 2000. - С. 519

6.Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат. - Душанбе Эҷод, 2003. - С. 95

Фишурда

Дар мақолаи мазкур нақши калидии Конститутсия ҳамчун заминаи ҳукукии таҳкими арзишҳои демократӣ дар ҷомеаи муосир мавриди баррасӣ қарор мегирад. Муаллиф робитаи мутақобилаи меъёрҳои конституционӣ ва равандҳои демократиро таҳлил намуда, ба масъалаҳои таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон, волияти қонун ва иштироки шаҳрвандон дар идоракунии давлат таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекунад. Хулоса мешавад, ки Конститутсия на танҳо ҳуҷҷати ҳуқуқӣ, балки кафили асосии суботи сиёсӣ ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ мебошад.

Калидвожаҳо: Конститутсия, демократия, арзишҳои демократӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ, ҳуқуқи инсон, волияти қонун, соҳибхитиёрии халқ.

Аннотация

В данной статье рассматривается ключевая роль Конституции как правовой основы укрепления демократических ценностей в современном обществе. Автор анализирует взаимосвязь конституционных норм и демократических процессов, уделяя особое внимание вопросам обеспечения прав и свобод человека, верховенства закона и участия граждан в государственном управлении. Делается вывод о том, что Конституция является не только правовым документом, но и основным гарантом политической стабильности и развития гражданского общества.

Ключевые слова. Конституция, демократия, демократические ценности, гражданское общество, права человека, верховенство закона, народный суверенитет.

Abstract

This article examines the key role of the Constitution as a legal framework for strengthening democratic values in modern society. The author analyzes the correlation between constitutional norms and democratic processes, paying special attention to the issues of ensuring human rights and freedoms, the rule of law, and citizen participation in public administration. It is concluded that the Constitution is not only a legal document but also the primary guarantor of political stability and the development of civil society.

Keywords: Constitution, democracy, democratic values, civil society, human rights, rule of law, popular sovereignty.

Маълумотнома дар боари муаллиф: Шомардова Шахноза Саидшоевна – ассистенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат ба коррупсияи Донишгоҳи давлатии Данғара

Асмовиддини Зайнулло магистранти Донишгоҳи давлатии Данғара

Асмовиддини Зайнулло – магистрант Дангаринского государственного Университета

Сведения об автор: Шомардова Шахноза Саидшоевна – ассистент кафедры уголовного права и противодействия коррупции Дангаринского государственного университета

Author Information: Shomardova Shakhnoza Saidshoevna – Assistant of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption, Dangara State University

Asmoviddini Zaynullo – Master's student at Dangara State University

ИНЪИКОСИ МАСЪАЛАҲОИ ОДОБ ДАР ОСОРИ АБУНАСРИ ФОРОБӢ

Шарипов А., Асмовиддини З.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Яке аз воситаҳои муҳими ташаккулёбии ҷаҳонбинии инсон, ба гуфти Форобӣ, тарбия ва дониш аст. Худхоӣ ва шахватпарастии инсон-менависад Форобӣ, бо ёрии тарбияи маънавӣ ва ахлоқи пок бартараф карда мешавад. Форобӣ омӯхтани илмро барои он зарур медонист, ки ба туфайли он одам, кирдору рафтори оқилонаро меомӯзад. Масалан; илми мантиқ дуруст фикр кардан, дуруст сухан гуфтан ва дуруст хулоса бароварданро меомӯзад.

Файласуф меъёрҳои ахлоқ ва рафторро аз ҳаёти ҳаррӯзаи одамон, аз муносибати байни онҳо мебарорад. Бинобар ин одамоне, ки оқилона рафтор менамоянд ба фикри Форобӣ, набояд аз ҳамдигар фарқ кунанд ва бо ҳамдигар муҳолиф бошанд, балки ба ҳамдигар мадад расонанд ва муттафиқ бошанд. Ахлоқи некӯ бояд бо хушӣ хуб ва таҷриба якҷоя бошад. Аз хушӣ инсон амалиёти зишту некӯии ӯ бармеояд-менависад Форобӣ.

Хислатҳои ахлоқӣ, чи зишту чи некӯ дар чараёни зиндагӣ пайдо мешаванд. Пас инсон бояд ба он кӯшад, ки дар зиндагӣ ахлоқи некӯ касб кунад. Касби нек ҳам ба ҳуди одам вобаста аст[2,45]. Барои соҳиби ахлоқи некӯ шудан, кӯшидан лозим аст. Кирдори некӯ дар инсон як амри имконнопазир аст. Дар таълимоти Форобӣ некӯӣ на фақат ба хушӣ инсонӣ, балки бо мақсади ӯ низ нисбат дорад. Мақсади инсон се хел аст. Мақбул, муфид ва некӯ. Ғарази он азҳуд намудани санъатҳо мебошад, зеро бидуни аз ҳуд кардани санъатҳо инсон ба мақсади ҳуд расида наметавонад.

Дар рисолаи «Таҳсили саодат» Форобӣ қайд мекунад, ки таълим бояд аз омӯхтани масъалаҳои содда ибтидо ёфта бо азҳудкунии проблемаҳои метафизикӣ анҷом пазирад. Азҳудкунии илм ва дониши назариявӣ, бо гуфти Форобӣ шарт зарурии ба мақсад расидан мебошад. Ба ифодаи дигар илм муқаддимаи саодат аст[1,34].

Касе, ки ба омӯхтани илм шурӯъ менамояд, - қайд мекунад Форобӣ, бояд ҷавон, солим ва боодоб, хоксор, покахлоқ, содиққавл, бовичдон, боирода, инсондӯст ва дур аз хиёнат макр бошад, ҳудро аз хушҳои ношоиста канор бигирад, илм ва мардумро эҳтиром намояд. Форобӣ қайд мекунад, ки «дониш» бояд бо ахлоқ зиннат дода шавад. Олими бадахлоқ соҳиби камол намешавад, чунон ки маҳсули дарахт мева аст, саодат натиҷаи ахлоқи нек.

Бояд қайд кард, ки Форобӣ айбу иллати замонашро саҳт танқид кунад ҳам, сабабҳои модии ин бадбахтиҳоро ҳаматарафа маънидод карда натавонистааст. Ба фикри ӯ ҳамаи бедодӣ ва ҷаҳолат аз сустии ахлоқи одамон падида меояд. Аз ин рӯ, файласуф ақл ва донишро ташвиқ карда, ба ҳамин восита одамонро аз бадбахтӣ ва ноумедӣ дур карданист. Дар воқеъ то замоне вазъи ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҷамъият тағйир наёбад, ахлоқу одоби одамон беҳтар намегардад. Форобӣ ҳамчун инсонпарвар ба дӯстию рафқат аҳамияти махсус дода, мардумро қатъи назар аз наҷоду миллаташон ба ягонагии муттафиқӣ даъват кардааст. Мақсади асосии ташвиқоти ин афкор аз он иборат буд, ки халқ осоишта ва бофайз зиндагӣ кунад. Барои ҳамин Форобӣ дӯстӣ ва бародарию ба бадӣ ва зиддияти байни одамон, ки дар ҳақиқат маҳсули ҷамъияти синфӣ мебошад, муқобил мегузаронад.

Форобӣ аҳамияти дӯстиро дар ҳаёти инсон таъкид намуда, гуфтааст, ки касе дӯстиашро вайрон кунад, гунаҳкор аст. Ба ақидаи ӯ ҳар як инсон пеш аз он ки дигаронро дӯст дорад, аввало иззату эҳтироми ҳудро нигоҳ дорад, шахсияти ҳудро дар назди дигарон муҳофизат карда тавонад. Ҳамин тариқ ба андешаи Форобӣ зиндагӣ ва умуман ҳаёт ба дӯстию рафқат имконпазир аст.

Ғояҳои дӯстӣ дар афкори Форобӣ мазмуни умумибашарӣ дорад. Лекин бояд қайд кард, ки ӯ ба моҳияти принсипи дӯстӣ ва роли он дар системаи муносибатҳои иҷтимоӣ сарфаҳм рафта наметавонист.

Зеро шароити таърихӣ он замон ҳанӯз ба ин роҳ намереданд. Лекин дар ҳамин шароит ҳам, ки рӯҳияи манфиатпарастӣ дар байни синфҳои ҳукмрон васеъ паҳн шуда буд, ҳуди гузориши масъала дар бораи дӯстии беғараз басо арзанда буд. Мутафаккир қайд мекунад, ки зиндагӣ ва умуман ҳаёт бе дӯстию рафқат имконнопазир аст. Файласуф зимни ақидаи мазкур ба чунин ҳулосае омадааст, ки барои ҳамкорӣ ва ёрии байнихамдигарии ҳақиқӣ ва дӯстию бародарии халқҳои гуногун истисмори як шахсро аз болои шахси дигар нест кардан зарур аст.

Чуноне ки маълум аст дар ҷамъияте, ки истисмори одам аз тарафи одам ҳукмрон аст, муносибати байни одамон ба монеаҳои сиёсӣ-иқтисодӣ, табақавию синфӣ дучор мегардад. Бояд қайд кард, ки орзуҳои нек ва ҳаёлҳои ширини Форобӣ фақат дар ҷамъияти комили демократӣ ҷомаи амал пӯшида метавонист.

Дар низоми меъёрҳои иҷтимоӣ ҳуқуқ ва ахлоқ нақши асосиро мебозанд. Бештари муносибатҳои ҷамъиятӣ, масоили муҳимтарини ҳаётӣ тавассути ҳуқуқ ва ахлоқ ба низом

медароянд. Онҳо бо ҳамдигар вобастагии устувор доранд. Ахлоқ асоси ҳуқуқро ташкил медиҳад. Аввал ахлоқ ва сониян ҳуқуқ пайдо шудааст. Муносибатҳое, ки онҳоро ҳуқуқ танзим мекунад аз тарафи ахлоқ низ ҳуқуқ танзим мешаванд, вале масъалаҳое, ки соҳаи танзими ахлоқианд, мавзӯи ҳуқуқи танзимӣ нестанд.

Бесабаб нест, ки таносуби ҳуқуқ ва ахлоқ масъалаҳои афкори сиёсӣ ҳуқуқи башар гардидаанд. Оиди ҳуқуқ назарияҳои ахлоқӣ ҷой доранд. И. Кант ва Гегел ҳуқуқро тавассути ахлоқ меомӯхтанд. И. Кант маҳфуми «қонуни ахлоқиро» пешниҳод мекунад, ки он дар вучуди дохили шахси алоҳида («қонунгузории дохилӣ») қарор дорад. Риояи ин «қонуни ахлоқӣ» асоси риояи ҳуқуқ мегардад. Форобӣ низ аҳамияти арзишҳои ахлоқиро дар таъмини адолат таъкид мекард. Дар эҷодиёти Форобӣ ахлоқ нисбати меъёрҳои ҳуқуқӣ аввалин эътироф шуда, ахлоқи ҳамидаи шоҳон, вазирон, дигар мансабдоронро – асоси бунёди ҷамъияти адолатпарвар, таъмини қонуният мешуморид[3,].

Ақидаҳои Форобӣ дар бораи тарбияи меҳнатӣ ва омӯхтани касбу ҳунаро низ ҷолиби диққат аст. Дар назарияи Форобӣ меҳнату ҳунаро на танҳо воситаи ба даст овардани эҳтиёҷоти ҳаёт, балки воситаи тарбияи ахлоқ ҳам мебошад.

Тамоми сифатҳои интеллектуалӣ, ахлоқӣ ва эстетикӣ инсон дар меҳнат инкишоф меёбад. Ҳамин тариқ ба ақидаи Форобӣ барои мақсади олии соҳиб шудан инсон бояд меҳнат, кӯшиш ва ғайрат кунад.

Форобӣ ба масъалаҳои таъсири муҳит аҳамияти калон меод. Ӯ муҳитро тарбиятгари асосӣ, таъсири онро муҳимтарин омили инкишофу тақомули олам мешумурд. Табиист, ки агар муҳити ҳубу вазъияти солими иҷтимоӣ-психологӣ ва ахлоқӣ муҳаё бошад, он ба таълим ва тарбияи шахс таъсири ҳуб мерасонад.

Дар чунин муҳит ҳар гуна рафторҳои ношоиста, беадолатӣ, бадахлоқӣ ва ғайра маҳкум шуда, фазилатҳои ахлоқӣ хуби инсон таърифу тавсиф карда мешаванд. Мутафаккир махсусан аз таълиму тарбияи наврасон, ба муҳити онҳо диққат дода навишта буд, ки муҳит ба кӯдак ҳам таъсири мусбат ва ҳам таъсири манфӣ расонида метавонад.

Бинобар ин тарбиятгар бояд характери одамони гирду атрофи муҳитро омӯхта, ба инкишофи кӯдакон ёрӣ расонад. Форобӣ таъсири муҳит ва тарбияи муайяни ташаккули инсонро ҳуб дарк кардааст. Мутафаккир қайд мекунад, ки одамон табиатан зишту ҳуб намешаванд, балки фақат дар натиҷаи таъсири муҳит, омӯзиш ва парвариш метавонанд ҳуб ё зишт шаванд.

Форобӣ исрор мекунад, ки инсон маҳсули муҳит мебошад. Форобӣ гарчанде ки мавқеи дар ташаккули шахсият доштаи муҳити иҷтимоиро дуруст таъкид намояд ҳам, онро ба таври илмӣ тавзеҳ намедод. Таҳти мафҳуми иҷтимоӣ ӯ пеш аз ҳама шакли идора ва қонунҳои ҷорӣ давлатиро ба вучуд меорад. Ҳамзамон дар таълимоти фалсафии Форобӣ ақидаҳои этикӣ мавқеи хос доранд. Зимни баёни ақидаҳои иҷтимоӣ сиёсиаш мутафаккир ба категорияҳои муҳими этикӣ аҳамият додааст. Файласуф дар рисолаи «Китоб-ут-танбеҳ ало сабилис-саодат» бахтро дараҷаи камолоти инсонӣ медонад, ки ҳар фард барои ба он расидан бояд кӯшиш кунад[4].

Адолат дар таълимоти фалсафии Форобӣ мавқеи махсусро ишғол намудааст. Ақидаи Форобӣ дар бораи адолат ва умуман ахлоқ ба шароити иҷтимоӣ ва мафкураи замонаш алоқаи зич дорад. Файласуф заминаи иҷтимоӣ масъалаи мазкурро, ки аслан аз воқеияти феодализм сар мезанад, ошкор карда натавониста, онро ба тақмили ахлоқ, илму дониш, адолат вобаста мекунад[3,459].

Файласуф қайд мекунад, ки одамон аз ҷумла ҳокимони сиёсӣ ахлоқи ҳудро таълим дода, нафси хешро тоза ва латиф дошта, илму донишро аз худ карда, аз ҷабру зулми иҷтимоӣ ва маънавӣ озод шуда метавонанд. Яъне Форобӣ низ чун Афлотун ва Арасту тағйирёбии ҷамъиятиро ба фаъолияти шахсони алоҳида ва хусусан шоҳон вобаста мекунад. Чунин ҳалли тарзи масъала ба шароити давраи феодализм вобаста буд, чунки тамоми масъалаҳои муҳими ҷамъиятӣ аз тарафи монархияи мутлақ ҳал карда мешуд.

Адолат дар системаи ахлоқи мусулмонӣ ҷои марказиро ишғол менамояд вай дар маънои васеи шафқат, раҳмдилӣ шарҳ дода мешавад. Дар муайян кардани концепсияи адолат

ду хусусият вучуд дорад. Якум адолати инсонӣ, ки аз адолати Худои таъоло бармеояд. Дуюм эътирофи ҳатмии он дар таркиби шафқат.

Дар шарҳи адолати Форобӣ бошад мо чунин пай мебарем, ки ин категория барои ӯ ҳамчун баҳодихии ахлоқӣ ва сиёсӣ хизмат мекунад. Форобӣ адолатро на фақат барои баҳодихии муносибатҳои байни одамони алоҳидаи ҷомеаи инсонӣ медонад, балки барои характикаи тартиботи ҷамъиятӣ, барои баҳо додан ба фаъолияти давлатдорӣ ва сиёсии подшоҳ, барои муайян кардани симои ахлоқии онҳо ва дар ниҳояти кор ба воситаи адолат тартибу низоми ҷамъиятӣ муайян карда мешавад.

Дуруст аст, ки барои муайян кардани мафҳуми ягон чиз бояд бо ҳам муқобилии ин чизро дида баромадан лозим аст. Афлотун айнан ҳамин тавр ҳам мекунад. Аз мутолиаи асарҳои зикршуда мо мебинем, ки файласуф мадинаи ҷоҳиларо муқобил мегузорад. Дар мадинаи фозила адолат, дар мадинаи ҷоҳила бошад, беадолатӣ ҳукмфармост.

Мутобиқи фалсафаи ӯ адолат танҳо дар ҷамъияте вучуд дошта метавонад, ки аъзоёни он қабл аз ҳама хирадманд буда, барои ба ҳамдигар дасти ёрӣ дароз кардан тайёр бошанд. Мадинаи фозила айнан ҳамин тавр аст. Мадинаи ҷоҳила баръакси мадинаи фозила буда, мардуми он комил нестанд ва табиати нафси ҳайвонӣ доранд. Ҳамин тариқ Форобӣ мадинаи фозиларо ба мадинаи ҷоҳила ҳамчун адолатро ба беадолатӣ муқобил гузошта, хусусиятҳо ва ахлоқи мадинаи фозиларо нишон додааст. Форобӣ тарафдори подшоҳи одилу оқил аст. Агар подшоҳи одил идора кунад, ҷамъият пеш меравад. Меъёри адолатпарварии шоҳ аз сиёсати воло қаноатманд будани халқ аст. Ин ақидаи Форобӣ бо ақидаи Афлотун ва Арасту муносиб аст.

Мисол: Афлотун қайд мекунад, то даме, ки подшоҳи хирадманд, файласуф давлатро идора мекунад, давлат аз беадолатиҳо ҷудо шуда наметавонад. Лекин Афлотун зидди қонун буд ва тасдиқ мекунад, агар хирадманд шавад, бидуни қонунҳои сиёсӣ давлатро идора карда метавонад. Лекин Форобӣ қайд мекунад, ки ҳоким дар баробарию оқилию маърифатнокӣ қонунҳои динӣ ва сиёсиро хуб донад.

Ахлоқи Форобӣ дар асоси идеяҳои ҳукукии умумиинсонӣ тартиб дода шудааст. Масалан, адолати Афлотун дар вайрон накардани тартиботи ҷамъиятӣ ифода шудааст, ки ҳар як инсон вазифаи ба ӯҳдаи худ гирифташонро бояд иҷро кард. Агар ҳамаи тартибот вайрон шавад, адолат ба беадолатӣ табдил меёбад.

Форобӣ бошад адолатро ба маънои васеи шафқат шарҳ медиҳад. Адолатманд будан ин дорои ахлоқи пок будан аст. Форобӣ, ки худ ҳолатҳои гуногуни зиндагӣ, нобаробарӣ, фиребгарӣ ва беадолатиро медид, орзу мекард, ки дар ҷамъият баробарию баробарҳуқуқӣ, адолату адолатпарварӣ ҷорӣ шавад. Мутафаккир адолатро ҳамчун категорияи ахлоқ бо якҷанд категорияҳои дигар ба монанди вичдон, некӣ, вазифа ва ғайра вобаста медонад. Ҳамин тариқ дар фаҳмиши адолат мутафаккир аз ҳудуди доираи ҷамъияти феодали берун намебарояд, лекин ӯ як қатор фикрҳои гуманистӣ баён мекунад, ки характери умумибашарӣ доранд. Ӯ адолатро на фақат принципи муҳимтарини ахлоқӣ медонад, балки вайро ҳамчун асоси маънавияти ягонагии одамон медонад. Ин фикрҳои шоистаи ӯ дар замони мо ҳам қиммати худро гум накардаанд.

Хулоса, ахлоқи Форобӣ дар асоси идеяҳои ҳукукии умумиинсонӣ ва қонуни ахлоқи универсалӣ тартиб дода шудааст, ки мувофиқи он бояд ҳар як инсон вазифаи ба дӯши худ гирифтаашро софдилона иҷро намояд. Форобӣ дар ҳалли масалаҳои ахлоқӣ аз замони худ пеш гузашта буд, дар баъзе масъалаҳо мекалавид, лекин сарфи назар аз ҳамаи ин ҳиссаи ӯ дар тараккии маданияти ҷаҳонӣ бузург аст.

Адабиёт:

1. Гафуров, Б.Г., Касымжанов, А.Х. Ал-Фараби в истории культуры / Б.Г. Гафуров, А.Х. Касымжанов. – Москва: Наука, 1975. – С. 150
2. Камолова, Х. Қ., Ҳайдарова, С.С., Камолова, М. Р. Этика ва эстетика / Х.К. Камолова, С.С. Ҳайдарова, М.Р. Камолова. - Душанбе: «Ирфон», 2011. – С. 59.

3. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат / Р.Ш. Сотиволдиев – Душанбе, 2002. – С. 177
4. Энциклопедияи Советии тоҷик, ҷилди 6. – С.579

Фишурда

Мақола ба таҳқиқи афкори ахлоқии яке аз мутафаккирони бузурги Шарқ, Абунастри Форобӣ бахшида шудааст. Дар он масъалаҳои одоби ҳамида, роҳҳои расидан ба саодати инсонӣ ва нақши тарбия дар ташаккули шахсият мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Муаллиф робитаи зичи ахлоқ ва сиёсатро дар фалсафаи Форобӣ нишон дода, таъкид мекунад, ки аз нигоҳи мутафаккир, танҳо ҷомеае метавонад ба саодат бирасад, ки аъзои он соҳиби одобу ахлоқи нек бошанд. Аҳамияти таълимоти Форобӣ барои тарбияи маънавии ҷомеаи муосир низ таъкид шудааст.

Калидвожаҳо: Форобӣ, одоб, ахлоқ, саодат, фалсафа, тарбия, ҷомеаи фозил, инсон, маънавият.

Аннотация

Статья посвящена исследованию этических взглядов одного из величайших мыслителей Востока — Абу Насра аль-Фараби. В ней рассматриваются вопросы добродетельного поведения, пути достижения человеческого счастья и роль воспитания в формировании личности. Автор раскрывает тесную связь этики и политики в философии аль-Фараби, подчеркивая, что, по мнению мыслителя, только то общество может достичь благоденствия, члены которого обладают высокими моральными качествами. Также отмечается актуальность учения аль-Фараби для духовного воспитания современного общества.

Ключевые слова: аль-Фараби, этика, мораль, счастье, философия, воспитание, добродетельный город, человек, духовность.

Annotation

The article is devoted to the study of the ethical views of one of the greatest thinkers of the East — Abu Nasr al-Farabi. It examines the issues of virtuous conduct, the paths to achieving human happiness, and the role of education in personality formation. The author highlights the close connection between ethics and politics in al-Farabi's philosophy, emphasizing that, according to the thinker, only a society whose members possess high moral qualities can achieve true happiness. The relevance of al-Farabi's teachings for the spiritual education of modern society is also noted.

Keywords: al-Farabi, ethics, morality, happiness, philosophy, education, virtuous city, human, spirituality.

Маълумотнома дар боари муаллиф: Шарипов Амонулло – ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии Данғара. Асмовиддини Зайнулло – магистранти Донишгоҳи давлатии Данғара.

Сведения об автор: Шарипов Амонулло – ассистент кафедры гуманитарных наук Дангаринского государственного университета. Асмовиддини Зайнулло – магистрант Дангаринского государственного университета.

Author Information: Sharipov Amonullo – Assistant of the Department of Humanities, Dangara State University. Asmoviddini Zaynullo – Master's student at Dangara State University.

АҚИДАҲОИ ЭСТЕТИКИИ АБУНАСРИ ФОРОБӢ

Валиева Ф.Б., Ҳайдарова Ш.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Бояд қайд кард, ки дар қатори масъалаҳои ҷудогонаи этикии Форобӣ эстетика ҳам ҷои муҳимро ишғол мекунад.

Масъалаҳои эстетикӣи Форобӣ аз бисёр ҷиҳат пайваста бо проблемаҳои ахлоқӣ баён ёфта, бо мазмуну мундариҷаи худ бо тараққиёти афкори эстетикӣ бадеии файласуфон ва мутафаккирони минбаъда нақши муҳиме гузоштааст. Доир ба эстетика асарҳои махсус офарида, қонуниятҳои тараққиёти онро қушода нишон додааст. Олим ба эстетика ва проблемаҳои зебӣ ҳамчун предмети махсуси афкори фалсафӣ муроҷиат кардааст.

Таълимоти эстетикӣи ӯ на дар тезисҳои ҷудогона фароҳам омадааст, балки асоси фундаметалӣ дорад. Ба ақидаи Форобӣ зебоии олами моддӣ аз ҳуди табиати ҷизҳо бармеояд. Ҷизҳои зебо ва олий дар табиат предметҳои мебошанд, ки дорои ягонагии гармоникӣи ранг, шакл ва ғайра мебошанд. Асоси консепсияи эстетикӣи мутафаккиро идеяи детерминизм ташкил мекунад. Дар таълимоти ӯ ҷаҳон ҳамчун системаи гармоникӣ, муносиб нишон дода шуда, дар он ҷо ҳама ҷиз дар алоқаи ҳамдигарӣ буда, ҳар як элемент шакл, ҳаракат ва ҷои худро дошта, функсияи муайянеро иҷро мекунад, яъне дар шакл як ҷиз мукамал ва зебо баромад мекунад.

Форобӣ идеализми манбаи эстетикӣро на ба ғайри табиатӣ, балки ба соҳаи рӯҳ вобаста мекард. Вай ғайри табиатӣи рӯҳро ҳамчун ягона қувваи имконпазире мешуморид, ки ба ғайри табиатӣи маҳдудӣ моддӣ муқобил истода мешавад. Барои ҳамин идеология тасдиқ мекард, ки дар байни ғайри табиатӣи моддӣ ва зебоӣ антагонизми бартарафнашаванда вуҷуд дорад. Гуё инсон на дар замин, балки фақат дар олами соҳибӣ озодӣ ва зебоӣ шуда метавонад. Форобӣ то дараҷаи фаҳмиши роли таҷрибаи амалии ҷаҳонӣ дар протсеси дарки эстетикӣи воқеият баланд нарасида бошад ҳам, лекин ақидаҳои дар бораи зебоӣ аз аҳамияти ҳоли набуданд. Дар шарҳи Шарҳи асримиёнагӣ Абӯнасири Форобӣ таълимоти Арасту дар бораи эстетика, ки ба маънии материализм наздик буд, қабул намомад.

Форобӣ қайд мекунад ки олам, табиат ва инсон зебоаст. Инсон дар ғайри табиатӣи ҷаҳонӣ худ на фақат ин зебоиро дарк мекунад, балки онро боз ҳам зеботар мекунад. Вай боварӣ дошт, ки ҳама ҷиз зебо ва олий ба таври ҳақиқӣ вуҷуд дорад.

Дар мероси Ал-Форобӣ проблемаи неқӣ, ки яке аз категорияҳои муҳими эстетика мебошад, ҷои махсусро ишғол мекунад.

Аз дигар ғуфтаҳои Форобӣ маълум мешавад, ки вай натиҷаи илм ва муқаддимаи саодат ҳулки неқӣро медонистааст ва барои олиме, ки ахлоқи ҳақиқӣ надошта бошад, ҳеҷ гуна камолу бузургиро иқро набудаст. Дар мавриде роҷеъ ба ин маънӣ ғуфтааст: «Ҷаҳон саодат ба мақорими ахлоқ аст». Дар мавриде дигар ғуфтааст: «Ҷаҳон кӣ илми ӯ василаи пок гардонидани ахлоқ нашудааст, хушбахт нест» [8, с.9].

Ал-Форобӣ проблемаи таносуби ғайри табиатӣи ҷисмонӣ ва рӯҳии инсонро омӯхта, дар ин масъала маҳдудияти Арасту, ки роли нафси инсонро нисбат ба ҷисм афзалтар медонист ва рӯҳро ҳамчун ибтидои маҷҳудоти ҷаҳонӣ, маҷҳудоти ҷисм ғуфта ташвиқот мекард, бартараф кард.

Форобӣ тасдиқ мекунад, ки эҳсоси эстетикӣ бо фаҳмиши маънӣи зич алоқаманд аст. Вай ҳисси эстетикӣро бо ҳисси маънӣи ҷаҳонӣ меонад ва меғӯяд, ки бо ёрии санъати маънӣ асари бадеӣ офаридан мумкин нест. Агар шоир табиатан малакаи маънӣи фикр карданро надошта бошад, вай ҳеҷ ҷиз таъсирбахше эҷод карда наметавонад. Ӯ ҷаҳонӣ қайд мекунад, ки фақат бо иштироки маънӣ дарки эстетикӣи ҳақиқати объективӣ ба амал меояд.

Зебоӣ-ин категорияи муҳимтарини эстетикӣ ва аз ҷумла эстетикаи Форобӣ мебошад. Вай ҳамеша меғӯяд асоси баҳодиҳии эстетикӣ мебошад. Категорияи неқӣ, адолат мувофиқат мекунад. Форобӣ ба андозаи муайян эстетика ва этикаро ба ҳам айнаиш дода, онҳоро дар ягонагӣ баррасӣ мекунад. Мутафаккир зебоиро дар ҳамаи соҳаҳои ҷаҳонӣ ва муносибатҳои ҷаҳонӣ дида баромадааст. Дар эстетикаи асримиёнагии Шарҳи эстетика: эстетикаи динӣ-идеалистӣ ва эстетикае, ки ба идеяҳои материалистӣ таъна мекунад, ба назар мерасад.

Эстетикаи Форобӣ бештар ба асоси ҳақиқӣ асос ёфтааст. Ӯ дар ин соҳа як тартибу танзими муайяне дорад ва нисбат ба қонунҳои худ пешқадам аст. Ин мартабаи ӯро дар таърихи афкори эстетикӣи халқҳои Осиёи Миёна нишон медиҳад.

Назарияи маърифати Форобӣ бо ақоиди мантиқии ӯ зич алоқаманд аст. Мутафаккир чунин мешуморид, мантиқ бояд қонунҳои муҳокимаронии дурустро муқаррар кунад. Категорияҳои мантиқӣ бояд ба ҳақиқат чизҳоро мувофиқат намоянд. Ӯ дар асарҳои мантиқро чун илм донишгари ҳақиқат шарҳ медиҳад. Мантиқ, ба ақидаи ӯ, имконият медиҳад, ки инсон донишҳои ҳақиқиро аз донишҳои ғалат ва иштибоҳ фарқ намояд. Агар ба «Китобу орои аҳлил-мадинаи-фозила» истинод бинамоем, бояд гуфт, ки ӯ ба масоили ҳикмати иҷтимоӣ бештар тавачҷуҳ кардааст. Ба ақидаи ӯ, инсон дар ҳастии худ ва барои ба камол, рушд ва саодат расидан ба чизҳое ниёз дорад. Вале ҳамаи ин чизҳоро ҳудаш ба танҳои наметавонад омода бисозад. Аз ин рӯ, вай фақат тавассути «иттиҳоди ашхоси зиёд, ки яке барои дигаре баъзе чизҳои ниёзи ӯро омода месозад, ба камол ноил мешаванд... Ба ҳамин сабаб, ашхоси башарӣ тавлиди насл намуда, қисмати ободони кураи арзро маскан карданд, ки дар натиҷа ҷомеаи башарӣ ба вучуд омаданд. Ҷомеаи башарӣ комила ва ғайрикомила мешавад. Ҷомеаи комила се навъ дорад:

- 1) ҷомеаи бузург иттиҳоди ин ё он халқ дар ҷузъе аз қисмати ободи кураи арз;
- 2) ҷомеаи миёна иттиҳоди ин ё он халқ дар ҷузъе аз қисмати ободи кураи арз;
- 3) ҷомеаи хурд иттиҳоди аҳли ин ё он шаҳр, ки ҷузъе аз маскани халқест [1, с.51].

Ҷомеаҳои ғайрикомила аз иттиҳоди аҳли деҳқада, иттиҳоди аҳли маҳалла, иттиҳоди аҳли кӯча ва иттиҳоди аҳли хонавода иборатанд. Ҳар як ҷомеа ба инсон барои таҳсили саодат ва қомеъ шудан ба рушду камол мусоидат менамояд. «Мадинае, ки мақсади он таовун дар қорҳоест, ки тавассути онҳо саодати ҳақиқӣ ҳосил мешавад, мадинаи фозила аст».

Масъалаи аввалине, ки Форобӣ ҳангоми баррасии моҳияти мадина ба риштаи таҳқиқ қашидааст, масъалаи сохтори он аст. Ӯ сохтори мадинаи фозиларо ба сохтори бадани томи инсон ташбеҳ медиҳад, ки ҳар як узви он барои тамомият ва ҳифзи ҳаёти вай хидмат мекунад. Ҳамчунон, ки бадани як узв раиса (дил) дошта, тамоми аъзои дигари он хидмати вайро адо мекунанд ва яке ба дигаре аз рӯи табиат ва қобилият бартарӣ доранд, айнан ба мисли ҳамин дар ҷомеа ҳам як шахсе раис аст, ки тамоми аъзои дигари иҷтимоии мадина тибқи тақозои ҳадафи ӯ амал мекунанд ва яке аз дигаре ба асари вазъи иҷтимоии худ тафовут дорад.

Сохтори мадинаи фозила, аз назари Форобӣ, аз инҳо иборатанд:

1. бузургони мадина (файласуфон, оқилон ва соҳибназарони қорҳои муҳим);
2. суҳанварон ва рӯҳониён (воизон, хатибон, шоирон, мусикидонон, нависандагон ва ғайра);
3. муқтадирон-муҳандисон, муҳосибон, риёзидонон, табибон, мунаҷҷимон;
4. ҷанговарон – размандагон, посбонон;
5. сарватмандон, ки дар мадина ба касби мол машғуланд, чун кишоварзон, қорводорон бозаргонон (тоҷирон) ва амсоли онҳо.

Аз назари Форобӣ масъалаи бисёр муҳими ҳаёти мадинаи фозила масъалаи интиҳоби сарвар ё раиси он аст. Ӯ муътақид аст, ки дар сари мадинаи фозила наметавонад ҳар шахсе, ки иттифок афтад, қарор дошта бошад, зеро идора аз ду чиз вобаста аст: аввал, аз он ки шахсе табиатан барои идораи мадина омода бошад, дуюм, аз вазъ ва қобилияте, ки манбаи ирода аст, бархӯрдор бошад. Идораи мадина ба ӯҳдаи касе хоҳад афтод, ки табиатан ба ин қор мутамоил бошад [5, с.158].

Форобӣ ба андешае буд, ки давлатро бояд ақаллият, яъне баргузидагон (элита) сарварӣ намояд. Аҳли ҷомеаро як намедонад. Мадинаи фозила тамоми ҷомеаро дарбар намегирад. Одамоне, ки аз ҳудудҳои Мадинаи фозила берун зиндагӣ менамоянд ба доираи муносибатҳои он қашида намешаванд. Форобӣ барои одамони аз мадинаи фозила берунмонда тартибу низоми муайян пешкаш менамояд, ки аз низоми шаҳри нақӯқорони вай ба кулӣ фарқ менамояд.

Дар афкори ҷамъиятию сиёсии исломӣ ба табақаҳои гуногун тақсим намудани одамон ҳодисаи нав набуд. Махсусан, ба «хоса» ва «омма» ҷудо намудани одамон анъанавӣ ҳудро дошт. Форобӣ низ дар чунин мавқеъ қарор дошт.

Аслан Форобӣ тарафдори ҳокимияти теократӣ аст. Монанди мутафаккирони дигари исломӣ идораи чомаеро дар заминаи таълимоти ислом ба амал бароварданӣ мешавад. Аммо ӯ амали идораи дастачамъиро дар мадинаи фозила ҷонибдорӣ намудааст. Чунин андешаҳои мутафаккир ифодаи воқеияти ҷамъиятӣ буданд. Зеро ҳокимияти дунявӣ дар дасти шоҳ ва ҳокимияти динию маънавӣ бошад дар дасти халиф қарор дошт [6, с. 490].

Ба ақидаи Форобӣ, барои идора кардани мадинаи фозила шахси шоистаеро бояд пайдо кард, ки сарварии онро бар дӯши худ гирифта тавонад. Чунин шахс бояд дорои дуvozдаҳ сифат ва фазилатҳои ҳамидаву ҳасанаи инсонӣ бошад. Вале агар дар мадина чунин шахс ёфт нашавад, қонуне ва қоидаҳое, ки раиси пешин ё ҷонишини ӯ тадвин ва муқаррар карда буд, қорӣ хоҳанд буд. Раиси дуюм, ки ҷонишини раиси аввал мешавад, бояд камаш шаш сифати зерин дошта бошад:

хирадманд ва ҳаким бошад;

1. олим бошад, қонун ва одатеро, ки пешвоёни пешин барои мадина муқаррар кардаанд, дар ёд дошта бошад ва тибқи онон амал кунад;
2. дар мавридҳое, ки пешвоёни собиқ қонуне таъин накардаанд, ихтироъ намояд;
3. соҳибзаковат бошад, то ки ҳам вазъи мавҷуди ашё ва ҳам ҳаводиси ояндаро, ки пешвоёни аввал надонистаанд, пай бибарад;
4. бо сухани хеш мардумро ба иҷрои қонунҳои пешвоёни аввал, қонунҳое, ки худ ихтироъ кардааст, водор карда тавонад;
5. соҳиби қувваи ҷисмонӣ бошад, ки барои иҷрои қорҳои ҷангӣ зарур аст, бояд санъати ҳарбиро хуб бидонад.

Ҳар гоҳ шахсе ёфта нашавад, ки чунин сифот дар ӯ гирд омада бошад, пас бояд ҳакиме ва шахси дигари сазовореро метавон баргузид, дар ин сурат ҳар ду раиси мадина хоҳанд буд. Аммо агар чунин иттифок афтад, ки дар роҳбарияти мадина ҳикмат қой надошта бошад, мадинаи фозила бе подшоҳ хоҳад монд, гарчӣ ҳама шароити дигар фароҳам бошад.

Зимни баррасии мадинаи фозила, Форобӣ масъалаи мадинаи ғайрифозиларо низ мавриди таҳқиқ қарор медиҳад [4, с.147]. Ба ақидаи ӯ, мадинаи ғайрифозила қор навъ мешавад:

1. Мадинаи чоҳила – мадинаест, ки мардуми он ҳеҷ гоҳ саодати ҳақиқиро наметавонистанд, ҳаргиз барои дарёфтани он кӯшише ба ҳарҷ надодаанд ва аслан ба он эътимод надоштанд [1, с.147]. Мадинаи чоҳила низ дар навбати худ ҷандин навъ дорад:

- а) мадинаи зарурия – мадинаест, ки аҳли он фақат дар касби чизҳои барои бадан зарур, чун хӯрок, пӯшок, манзил, муошират бо қонун сайъ мекунанд;
- б) мадинаи баддола – мадинаест, ки ҳадафи аҳли он ҷамъи сарвату мол аст ва сарвату молро фақат дар роҳи эҳтиёҷоти баданӣ сарф мекунад;
- в) мадинаи хиссат ва шақоват, мадинаи лаззатхоҳӣ, лаззатпарастии ҳиссӣ ва ҷисмонист;
- г) мадинаи қаромат – мадинаест, ки аҳли он ба яқдигар дар ноил шудан ба шӯҳрату азамат ва машҳуру маъруф гардидан дар назди мардум ёрӣ мерасонанд;
- д) мадинаи тағаллубӣ – мадинаест, ки аҳли он дар тасхири дигарон сайъ доранд ва мекӯшад, ки бар онон ғалаба кунанд. Беҳтарин лаззат барои мардуми ин мадина шахди ғалаба аст;
- е) мадинаи ҷимоия – мадинаест, ки аҳли он дар анҷом додани ҳар қор, ки дӯст дорад озод буда, ҳаввос ва ҳаваси худро аслан маҳдуд намесозад.

2. Мадинаи фосиқа – мадинаест, ки мардуми он ба ҳамаи он ҷи аҳли мадинаи фозила муътақиданд, эътимод доранд, вале амалашон шабеҳ ба амали аҳли мадинаи чоҳила аст.

3. Мадинаи мубоддала – мадинаест, ки пеш фозила буд, вале сипас тағйир ёфт, аъмоли он ба қуллӣ дигар шуд.

4. Мадинаи қолла – гумон дорад, ки саодат фақат баъди марғ муяссар мешавад. Аҳли ин мадина орои аҳли мадинаи фозиларо мепазируфт, вале сипас эътиқодоти онон дар қораи Аллоҳ ва аҳли фаъол фосид шуданд, ки наметавонанд асоси қорсой бошанд. Раиси аввали ин

мадина худро шахси соҳиби ваҳй вонамуд мекунад, вале дар асл на чунин аст ва ба ин мақсад ва ба ин ҳила найрангу фиребро ба кор мебаранд [4, с.147].

Дигар масоили ниҳоят муҳими ҳикмати сиёсии Форобӣ масъалаи ҷанг ва сулҳ аст. Ба ақидаи мутафаккир, нест кардани насли худ асли ҳаёти олами ҳайвонот аст ва касе, ки онро тарғиб мекунад, ба башарият ба чашми таҳқиру ҳақорат менигарад. Дар олами башарӣ мабдаи аслии робитаи мардум одамият аст ва «одамон, азбаски ба навъи башар мутааллиқанд, дар байни худ бояд сулҳу амниятро пойдор бидоранд». Таъмини сулҳ ва амнияти мардум аз сифатҳои зарурии мадинаи фозила аст. Мадинаи фозила танҳо дар сурати зарурати дифои худ ва таъмини амният дар қаламрави кишвар маҷбур аст даст ба ҷанг бизанад. Ҷанг аслан сифати лозимаи мадинаҳои ҷоҳила аст. Мадинаҳои ҷоҳила бо дигар мадинаҳо ба мақсади тасхири онҳо, ба яғмо бурдани сарвати онон, асир ва ғулом кардани мардумашон ҷанг мекунанд. Ба ақидаи мутафаккир сабабҳои ба вучуд омадани ҷангҳо чунинанд: «дафъи душмане, ки ба мадина ҳучум кардааст; ба даст овардани сарвате, ки мадина ба он ҳақ дорад, вале дар ихтиёри бегонагон аст; маҷбур кардани одамон ба қабули он чи манфиаташон дар он нест, вале худашон инро намедонанд ва ба касоне, ки инро медонанд, итоат намекунанд; ғулом кардани касоне, ки аслан бояд ғулом бошанд, вале ба ин тан намедиҳанд; ба итоат овардани мардумоне, ки аҳли мадина нестанд, вале мадина ба онҳо ҳақ дорад, аммо онон инро эътироф намекунанд». Хуллас, сабаби ҷангҳо ё дифои кишвар аст, ё ба даст овардани сарват аст, ё истиқрори адолат. Ҷавҳари сухани Форобӣ дар хусуси он ки кадом ҷангҳо ҷангҳои боадолат ва кадоми онҳо беадолат аст, чунин аст: «Ҳар гоҳ ҳоким бо ин ё он халқ фақат барои тобеъ кардан ва ба итоат даровардани он бичангад, пас он ҳам ҷанги ғайриодилона аст [7, с.99]. Айнан ҳамин, агар вай танҳо бо мақсади дастболо шудан ба мардуме бичангад, пас он ҳам ҷанги ғайриодилона аст. Ҳамчунин, агар ӯ фақат бо мақсади рафъи ғазаби худ, ё чашидани шахди ғалаба бичангад ва куштор кунад, пас ин ҷангу куштор бошад, бешак амри ғайриодилонаанд». Фақат ҷангҳои одилона буда метавонанд, ки ҳадафашон ҳифзи амнияти кишвар ва истиқрори адолат аст.

Адабиёт:

1. Ал-Фараби. Китоби Таҳсилас-саодат. – С.121.; Диноршоев М.Д., Комилов Р.С. Таърихи фалсафа. – С. 51.
2. Аль-Фараби, Социально-этические трактаты. – С. 164; Гафуров, Б.Г, Касымжанов, А.Х. Ал-Фараби в истории культуры. – С.147
3. Аль-Фараби, Философские трактаты. – С. 323-324; Гафуров, Б.Г, Касымжанов, А.Х. Ал-Фараби в истории культуры. – С. 147
4. Гафуров, Б.Г, Касымжанов, А.Х. Ал-Фараби в истории культуры. – С.147
5. Диноршоева, З. М. Гражданская философия Ал-Фараби / З.М.Диноршоева. – Душанбе, 2005. – С. 158
6. Зокиров, Г.Н. Донишномаи сиёсӣ / Г.Н. Зокиров. – Душанбе: Деваштич, 2007. – С. 490
7. Комилов, Р. Фалсафаи тоҷик аз аҳди бостон то имрӯз. – С. 99.
8. Ҳусейнзода Ш., Шарифов Х. Фанни шеър. – С. 9.

Фишурда

Мақола ба таҳлили афкори эстетикӣ мутафаккири бузург Абунасири Форобӣ бахшида шудааст. Дар он мафҳумҳои зебӣ, ҳамоҳангӣ ва нақши санъат дар камолоти маънавии инсон мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Муаллиф, робитаи байни зебоишиносӣ ва ахлоқро дар фалсафаи Форобӣ нишон дода, аҳамияти таълимоти ӯро дар бораи санъати мусиқӣ ва шеър ҳамчун воситаҳои тарбияи завоқи бадеии ҷомеа таҳлил мекунад. Хулоса мешавад, ки ақидаҳои эстетикӣ Форобӣ барои фаҳмиши амиқи фарҳанги маънавии Шарқ заминаи муҳим мебошанд.

Калидвожаҳо: Форобӣ, эстетика, зебӣ, санъат, ҳамоҳангӣ, мусиқӣ, завоқи бадеӣ, фалсафаи Шарқ, саодат.

Аннотация

Статья посвящена анализу эстетических взглядов великого мыслителя Абу Насра аль-Фараби. В ней рассматриваются концепции прекрасного, гармонии и роли искусства в духовном совершенствовании человека. Автор раскрывает взаимосвязь между эстетикой и этикой в философии аль-Фараби, анализирует значение его учения о музыкальном искусстве и поэзии как средствах воспитания художественного вкуса общества. Делается вывод о том, что эстетические идеи аль-Фараби являются важной основой для глубокого понимания духовной культуры Востока.

Ключевые слова: аль-Фараби, эстетика, прекрасное, искусство, гармония, музыка, художественный вкус, восточная философия, счастье.

Annotation

The article is devoted to the analysis of the aesthetic views of the great thinker Abu Nasr al-Farabi. It examines the concepts of beauty, harmony, and the role of art in the spiritual perfection of the human being. The author reveals the connection between aesthetics and ethics in al-Farabi's philosophy, analyzing the significance of his teachings on musical art and poetry as means of cultivating the artistic taste of society. It is concluded that al-Farabi's aesthetic ideas are an essential foundation for a deep understanding of the spiritual culture of the East.

Keywords: al-Farabi, aesthetics, beauty, art, harmony, music, artistic taste, Eastern philosophy, happiness.

Маълумотнома дар боари муаллиф: Валиева Фирӯза Баҳромовна – ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии Данғара. Ҳайдарова Ширинбону – магистранти Донишгоҳи давлатии Данғара.

Сведения об автор: Валиева Фируза Бахромовна – ассистент кафедры гуманитарных наук Дангаринского государственного университета. Ҳайдарова Ширинбону – магистрант Дангаринского государственного университета.

Author Information: Valieva Firuza Bakhromovna – Assistant of the Department of Humanities, Dangara State University. Haydarova Shirinbonu – Master's student at Dangara State University.

БАЪЗЕ АНДЕШАҲО РОҶЕЪ БА ТАЪРИХИ ДАВЛАТДОРИИ ҲАХОМАНИШИҲО

Шомардова Ш. С.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Тоҷикон яке аз миллатҳои хеле қадима буда, таҷрибаи бойи давлатдорӣ ва ҳуқуқҷодкунӣ мебошанд, ки бо офаридани дастовардҳои тамаддунии худ дар тамаддуни ҷаҳонӣ саҳми бориз гузоштаанд. Тоҷикон дар аҳди бостон давлату ҷамъият, низомии сиёсӣ иҷтимоӣ ва ҳуқуқиро ба вучуд оварда, барои идора намудани ҷамъият ва давлат як зумра меъёрҳои ҳуқуқӣ офаридаанд.

Ин масъала аз доираҳои илмӣ ва муҳаққиқону донишмандон тақозо менамояд, ки масъалаҳои болозикр бояд, ки ҷамъониба мавриди омӯзиши илмӣ қарор дода шавад.

Дар шароити ғуриштилофӣ муосир омӯзиш ва таҳқиқи масъалаи давлатдорӣ, мавҷудияти низомии сиёсӣ ҳуқуқӣ, ошкор намудани масъалаи мавриди баҳс барои тақвияти худшиносӣ, ҳудудиҳои, ҳифзи арзишҳои миллӣ, давлату давлатдорӣ, ташаккули эҳсоси ватандӯстӣ, ҳифзи манфиатҳои миллӣ барои миллати тоҷик аҳамияти муҳимми ҳаёти дорад. Зеро, ки тоҷикон миллате мебошад, ки бо доштани таърихи шаш ҳазор сола, расму оинҳои миллӣ, ойини давлатдорӣ, фарҳагу фалсафаи бойи қадима ва низомии ахлоқӣ сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дар тамаддуни ҷаҳонӣ саҳми боризи ҳудудиҳои гузоштаанд. Дар ин маврид сарчашмаҳои бузурги таърихӣ фалсафӣ ва ҳуқуқӣ гувоҳи медиҳанд, ки тоҷикон дорои низомии мукамали давлатдорӣ бо тамоми унсурҳо, низомии сиёсӣ ҳуқуқӣ ва фалсафие будаанд, ки дар аҳди бостон сарзамини Эрони бостон ва Осиёи Миёна яке аз марказҳои тамаддуни ҷаҳонӣ ва аз ҷиҳати илму фан хеле пешрафта буд.

Сарчашмаҳои зиёди таърихиву фалсафие мебошанд, ки дар бораи низоми сиёсӣ ва ҳукукии мардумони ориёитабор бозгӯӣ менамоянд. Яке аз қадимтарин таълимоти диниву фалсафӣ ин таълимоти фалсафии Зардуштия мебошад, ки осори ин таълимоти диниву фалсафӣ китоби муқаддаси “Авесто” ба ҳисоб меравад. Ин китоби муқаддас дар баробари як китоби диниву фалсафӣ, ахлоқиву иҷтимоӣ будаанд, ҳамчун китоб дар бораи мавҷудияти низоми сиёсиву ҳуқуқӣ дар аҳди бостон ва махсусан дар замони давлатдорӣ Пешдодиёну Каёниён, Модҳо, Ҳахоманишиҳо, Портҳо, Кӯшониён ва Сосониён гувоҳӣ медиҳад. Боиси зикри хос аст, ки низоми ҳукукии зардуштияро сарчашмаҳои ҳуқуқие ташкил медиҳанд, ки дар онҳо ҳуқуқ ва озодиҳои инсон қаноат дода шудаанд. Ба ин қатор осори таърихиву сиёсӣ ва ҳуқуқӣ пеш аз ҳама “Авесто”- и зардуштӣ бо қисмати “Вандидод”, “Эъломияи ҳуқуқи башар” - и Куруши Кабир, “Бундаҳишн”, “Динкард”, “Шояст ва нашоаст”, “Хевашкори редагон”, “Ардавиरोфнома”, “Андарзи парйуткешон” ва дигар осор, ки дар онҳо масъалаҳои иҷтимоиву сиёсӣ ва ҳукукии давр мавҷуд мебошанд, вучуд доранд [2, с. 21].

Ҳамин тариқ, тоҷикон дорои таърихи хеле қадима ва таҷрибаи бойи давлату давлатдорӣ, ҳуқуқҷодкунӣ ва эҷодгари меъёрҳои ахлоқиву ҳуқуқӣ ва низоми сиёсӣ мебошанд. Ба таҳқиқи профессор С.Ятимов “Тоҷикон дар тӯли таърих зиёда аз 13 маротиба (Модҳо, Ҳахоманишиҳо, Портҳо, Кӯшониён, Сосониён, Ҳайтолиён, Тоҳириён, Сафориён, Сомониён, Ғуриён, Куртҳои Ҳирот, Сарбадорҳо, Музаффарӣён) давлатдорӣ кардаанд. Он дар маҷмӯъ, беш аз 2236 солро дар бар мегирад” [5]. Ин 13 давлатдорӣ, ки тоҷикон дар масири таърих доштаанд, дар воқеъ дар раванди таърих мавҷудияти замони муқаддаси маконӣ дорад. Агар ба асоси халқҳои форсизабон назар афканем, таърихи давлатдорӣ тоҷикон ба ҳазорсолаҳо пеш аз Модҳо ва Ҳахоманишиҳо рафта мерасанд. Чуноне, ки Абулқосим Фирдавӣ дар “Шоҳнома” аввалин шоҳи оламиён Каюмарсро медонад, ки ӯ тавонист давлатро таъсис дода, меҳнатро ба қисматҳо ҷудо намуда, ҷомеаро ба чанд қисм тақсим менамояд. Ҳунармандӣ, шикорчигӣ, касбӣ ва дигар ҳунарҳоро ба мардуми худ меомӯзонад. Агар ба ин андешаҳо таърих намоем ҳам давлатдорӣ Каюмарс, ҳам давлатдорӣ Чамшед, давлатдорӣ шоҳи бегона Заҳҳок, давлатдорӣ шоҳи одилу шоҳи орзуҳои Фирдавӣ Фаридун аз давлатдорӣҳо мебошанд, ки пеш аз Мисриёну Юнониён дар миёни мардуми эронинаҷод ё ақвоми эронӣ давлат ва давлатдорӣ роиҷ будааст. Агар чанде онро ақсои муҳаққиқон асосӣ меноманд, аммо ба андешаи мо асосӣ ҳам наметавонад дар заминаи хушкӯҳӣ ба вучуд омада бошад. Мақолаи мазкур ба таҳқиқи пайдоиш, таҳаввул ва сохтори сиёсӣ ҳукукии империяи Ҳахоманишиҳо бахшида шудааст. Ин давлат дар таърихи тамаддуни башарӣ ҳамчун низоми муқаддаси маъмуриёти эътироф мегардад, ки бори аввал сохтори мутамаркази идориро дар қаламрави васеъ ҷорӣ намудааст. Дар шароити муносири глобализатсия ва бархӯрди тамаддунҳо, рӯҷӯ ба мероси давлатдорӣ ниёгон на танҳо аҳамияти илмӣ, балки ҷанбаи муҳими стратегӣ ва идеологӣ дорад. Омӯзиши таҷрибаи таърихии Ҳахоманишиҳо ҷиҳати тақвияти худшиносии миллӣ, эҳёи хотираи таърихӣ ва истифодаи унсурҳои самарабахши идоракунӣ дар раванди таҳкими давлатдорӣ навини тоҷикон муҳим арзёбӣ мегардад.

Мавриди зикри хос аст, ки давлати Ҳахоманишиҳо яке аз саҳифаҳои заррини таърихи халқи тоҷик ва халқҳои ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Новобаста аз он, ки ин давлат асрҳо пеш аз байн рафтааст, ҳанӯз ҳам доир ба таърихи ташаккули ин давлат асарҳои зиёде аз тарафи олимони хориҷиву ватанӣ ва таҳқиқотҳои арзишманди илмӣ рӯи кор омадаанд.

Олимони хориҷӣ бештар ба ҷанбаҳои ҳуқуқӣ, идоракунӣ сатрапиҳо ва “Эъломияи ҳуқуқи башар” – и Куруши Кабир диққат додаанд. Аз ҷумла олими англис Илья Гершевич муҳаррири “Таърихи Эрон”, ӯ дар таҳқиқоташ масъалаи низоми идораи давлати Ҳахоманишиҳо омӯхта, онро ҳамчун “федерализми қадим” тасвир мекунад [10]. Пьер Бриан дар асари худ “Аз Куруш то Искандар” бештар ба меъёрҳои ҳуқуқ ва низоми сиёсии давлати Ҳахоманишиҳо таърих намуда, нақши Куруши Кабирро дар ташаккули давлатдорӣ ва низоми сиёсиву ҳуқукии замони худ нишон додааст. ӯ таъкид менамояд, ки Ҳахоманишиҳо анъанаҳои маҳалии халқҳои гуногунро ба низоми марказонадашудаи идоракунӣ (сатрапиҳо) омезиш медиҳад [9, с.46]. Олими Амрикоӣ Алберт Тен Олмстед олими шарқшинос ва таърихшиноси аҳди бостон вазъи сиёсиву ҳукукии давлатии Ҳахоманишиҳо омӯхта ба

масъалаи таҳаммулпазирии сиёсии Куруши Кабир баҳои баланди илмӣ додааст [11]. Олими Шуравӣ Муҳаммад Дандамаев масъалаҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқии давлати Ҳахоманишиҳо мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода, ба масоили ташкили низоми сиёсиву ҳуқуқӣ в иқтисодии он баҳои баланд додааст [3, с.416].

Омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни таърихӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқии империяи Ҳахоманишиҳо дар осори донишмандони барҷастаи ватанӣ, аз ҷумла Б. Ғафуров, Н. Неъматов, Ю. Якубов, Э. Раҳмон, Р.Ш. Сотиволдиев, А. Холиқзода, А. Диноршоев, Ҷ. Саъдизода ва дигарон мавқеи марказиро ишғол менамояд. Дар таҳқиқоти ин муҳаққиқон масоили сохтори давлатӣ, низоми ҷазо, ҳуқуқи оила ва принципҳои ҳуқуқи инсон дар аҳди бостон ҳамаҷониба баррасӣ шудаанд. Сарфи назар аз мавҷудияти заминаи қавии илмӣ, низоми сиёсӣ ва механизми танзими ҳуқуқии давлати Ҳахоманишиҳо ҳамчунон паҳлуҳои кампажӯҳиш ва баҳсбарангезро доро мебошад. Зарурати муаррифии навгониҳои илмӣ ва бознигарии концептуалӣ ба ин низом дар шароити муосир тақозо мекунад, ки ин масъала аз дидгоҳи таҳлили маҷмӯӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқӣ мавриди бозҷӯй қарор гирад

Империяи Ҳахоманишиҳо (соли 550 то м.), ки асоси онро қabilaи пасаргардҳо гузоштаанд, нахустин давлати фароминтақавии Ориёӣ дар таърих ба шумор меравад. Ин империя дар авҷи қудрати худ (замони Куруши Кабир ва Дориюши I) ҳудудҳои се қора — Осиё, Аврупо ва Африқоро фаро гирифта, қариб 44%-и аҳолии онвақтаи сайёра (49 млн аз 112 млн нафар) муттаҳид намуда буд.

Омили калидии шуқуфои давлат ин низоми мутамаркази идорӣ ва сиёсати таҳаммулпазирии ҳуқуқӣ буд, ки баробарии иҷтимоиву диниро барои халқҳои мухталиф қафолат дода, суботи дарозмуддатро дар қаламрави империя таъмин менамуд

Академик Бобочон Ғафуров дар асари худ «Тоҷикон» қайд менамояд, ки аз форсҳо «маргнопазир» ном гвардия ташкил намуда буданд, ки 10 000 сарбоз дошт. Ин гвардия ҳама вақт дар ихтиёри ҳуди подшоҳ буд. Ба ғайр аз ин гвардия дар тамоми ҷойҳои лозима гарнизон гузошта буданд, ки миқдори онҳо аз 50 000 камтар набуд. Инчунин миқдори коргароне, ки дар қорҳои маъмуруву идоравии мамлакати Форс ғайолият доштанд, дар ҳама лаҳза аз 300 000 зиёдтар набуд. Давлати императории Ҳахоманишинҳо давлати ҳарбии истисморкунанда буда, он ба сатрап (вилоят)-ҳо тақсим мегардид. Дар вилоятҳои ҷудогона шаклҳои гуногуни идоракунии мамлакат муқарар карда шуда буд. Баъзе вилоятҳо то андозае мустақилона қору ғайолият мебуданд. Сатрапҳо яъне ҳокимони вилоятҳо аз мардуми форс таъин карда мешуданд. Дар ҳудуди давлати Ҳахоманишиҳо андозҳои зиёде аз аҳолии ситонида мешуданд ва дар баробари ин системаи ягонаи пулӣ қорӣ қада шуда буд. Асосан сиккаҳои задашуда аз тилло буданд, ки онҳо ҳамагӣ 8-4 грамм вазн доштанд. Ин пул дар тамоми доираи маалакат нақши қалонро мебозид. Сатрапҳо бошанд, баровардани пули тиллоро ба муомилот ҳуқуқ надоштанд, онҳо танҳо аз нуқра ва мисс пул, сикка мезаданду ҳалос. Подшоҳони Ҳахоманишӣ ба қорҳои ҳарбӣ аҳамияти махсус медоданд. Подшоҳ ҳар сол қувваҳои ҳарбӣ, махсусан, гвардияи Маргнопазирро, ки дар гирду атрофи қасри шохӣ ҷо ба ҷо гузошта буданд, аз назар мегузаронд. Сатрапҳо, ки қорҳои таъминоти аскарро нағз пеш мебуд, ба мансабҳои баландтар таин намуда, ба муқофотҳои баландарзиш сарфароз карда мешуданд. Ва баракси он, ки вазирҳо ва сатрапҳо, ки махсусан ба соҳаи ҳарбӣ беаҳамиятӣ зоҳир мекарданд, муҷозоти вазнине нисбати онон равон медиданд» [1, с.97]. Ин маънои онро дорад, ки низоми сиёсӣ, ҳарбӣ ва қувваҳои дифоиву амниятӣ хеле хуб ва бо маҳорати баланд ташкил карда шуда, ба ҷанбаҳои тарбия ва ба қамол расонидани афсарон аҳамияти хосса дода мешуд.

Системаи сатрап ҳамчун ҷумҳуриҳои алоҳида ба подшоҳи марказӣ ё ба таври дигар гуем ба «шоханшоҳи Ҳахоманишиҳо» вобаста буд. Тамоми империяи ҷаҳонии Ҳахоманишиҳо ба вилоятҳои молиётдихандаи ҳарбӣ, яъне сатрапҳо тақсим гардида буд, ки онро волиҳо — вазирҳо (сатрат) идора мекарданд. Ба сатрап тамоми тақдири аҳолие, ки дар ҳудуди он сатрап истиқомат доштанд, воғузор шуда буд. Вазифаи аввалиндараҷаи воли асосан аз ғун доштани андоз ва ниғаҳдории қушуни ҳарбӣ иборат буд. Сатрап дар баробари он ҳама, ҳақ дошт ба

хамсоягон итоат накрда муносибат намояд ва ба розигии подшоҳ метавонад, ҳатто бар зидди онҳо лашккар кашад. Мансаби воллиғ бештар меросӣ буд [1, с. 97].

Давлаи Форс мегуяд Гегел, ба мисли империяи Германия ва империяи бузурге, ки сари он Наполеон меистод, давлате буд, ки ба маънои ҳозиразамон, зеро он аз давлатҳои зиёде иборат буд, ки гарчанде онҳо мутеъ бошанд ҳам, ба ҳар ҳол мустақилияти худ ва ҳуқуқҳои худро нигоҳ доштаанд [6, с.310].

Ин низом барои ҳамаи давлатҳое, ки тобеи императорӣ буданд, аз ҳар ҷиҳат манфиатовар буд. Ҳам дар масъалаи таъмини амният, ҳам дар масъалаи пешрафту тарақиёт ва ҳам дар масъалаи таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандон. Ин буд, ки давлатҳои тобеи императорӣ аз шомил будан ба ин императорӣ розӣ буданд ва аз шоҳаншоҳӣ итоат менамуданд.

Давлати Ҳахоманишиҳо ба таъбири аксари олимону донишмандон ва сиёсатмадорони сатҳи ҷаҳонӣ ба меёрҳои имрӯзаи давлатдорӣ аз бисёр ҷиҳат мувофиқ буд. Зеро, ки дар он халқу миллатҳои гуногун бо фарҳангу забон ва арзишҳои миллии гуногун якҷо зиндагонӣ намуда, ҳамзистии осоишта дар ин императории бузург таъмин гардида, қонунҳои ягона ва умумӣ дар ин императорӣ амал менамуд. Ҳамзамон, вобаста ба фарҳангу одатҳои халқҳои давлатҳои дохилии империя қонунҳо ва меёрҳои дохилии сатрап ё давлатҳои дохилии империя низ амал менамудаанд, ки ин усул демократитарин меёрҳои ҳуқуқ ва низоми сиёсии давр махсуб мегардид.

Бисёре аз манбаъҳои таърихӣ ба даст омада, сохти сиёсӣ ва раванди идоракунии давлати Ҳахоманишиёро чунин арзёбӣ кардаанд: ҳокимияти олӣ дар дасти шоҳаншоҳ буд. Танҳо авлоди сулолаи Ҳахоманишӣ ҳуқуқи ба тахти шоҳӣ нишастанро доштанд. Бо вучуди меросӣ будани ҳокимият, шоҳаншоҳро амалан аён ашрофи бонуфузи дарбор аз байни ворисон қаблан интихоб мекарданд. Маросими ба тахти салтанат нишастани шоҳаншоҳ дар ватани Ҳахоманишиҳо дар Посаргод мегузашт [4, с. 127].

Ҳукми охирино доир ба ҳамаи масъалаҳои муҳими давлатӣ шоҳаншоҳ мебаровард ва он тағйирнопазир буд. Ғайр аз ин дар баробари шоҳ шурое вучуд дошт, ки аз ҳешу табор, наздикони шоҳ ва ашрофони бонуфуз иборат буд. Доир ба баровардани қарор, ки барои ҳалли ин ё он масъала равона шуда буд, шоҳ пеш аз ҳама бо ин шуроҳо маслиҳат мекард. Мисол: гузаронидани машварат доир ба ҳамла кардан ё накардан ба Юнон, мушоҳида мешавад, ки ба он тасмими шоҳ, гуруҳҳои гуногуни дарбориён таъсир расонида метавонистаанд [4, с. 127].

Баъди шоҳ мақоми аз ҳама баландро «Ҳазорпат» дошт. У сардори ҳокимияти иҷроия буда, аз болои тамоми коргарони давлатӣ назорат мебард. Ҳазорпат вазифаи вазирро иҷро мекард. Вай дар баробари ин сардори навкарони яккачини шоҳ буд ва дар ҳолатҳои ҷанг унвони сарлашкарро мегирифт.

Замони салтанати Дорои I девони марказӣ ташкил карда шуд, ки аз се вазоратхона хазина, артиш ва додгустарӣ иборат буд. Ҳар девоне дар баробари доштани сардори худ, инчунин дабирон, муҳосибон ва дигар маъмуронро ҷамъ карда буд. Ҳар яке онҳо вобаста ба унвони вазорат фаолият мекарданд. Дар дастгоҳи подшоҳи хадамоти амниятию иттилоотӣ, ки он ба таври махфӣ амал мекард, мавҷуд буд. Хуччатгузорӣ дар девони давлатӣ ба дараҷаи баланд ба роҳ монда шуда буд. Тамоми хуччатҳои давлатӣ бо забони оромӣ тартиб дода мешуданд. Ҳамаи даромаду баромад, мукотиба ва дигар санадҳо дар дафтари махсус сабт мешуданд. Дар идораи давлат форсҳо мақоми хос дошта, муҳимтарин мансабҳоро ишғол мекарданд.

Чи тавре, ки Ҳеродот хабар медихад: «дар аҳли Дорои I (522-586) каламрави Ҳахоманишиҳо беш аз 20 вилоятҳои маъмури идорӣ тақсим шуда буд, ки онҳоро сатрапия (Хшатрапана) ном мебарданд. Кишварҳои Осиёи Миёна сатрапҳои XII (Бохтар), XVI (Суғд, Хоразм ва Порт) XV (саккоинҳо) ва XI (сакоинҳои соҳили баҳри Ҳазар) – ро ташкил мекарданд. Сатрапияҳо воҳидҳои маъмурии андозсупоранда буданд [1, с.97].

Сардори ин вилоятҳоро дар шакли ориёӣ «Хшатрапан» мегуфтанд, ки маънои «нигоҳбони ҳокимият» - ро дошт. Хшатрапанҳо танҳо ба шоҳ итоат мекарданд. Дар назди

онҳо дабири шохӣ фаолият мекард. Робитаҳои сиёсӣ иқтисодӣ дар байни беш аз 20 сатрапи Ҳахоманишиён ба воситаи роҳҳои доимӣ барпо буда, аз ҷиҳати сиёсӣ нуфузи ҳокимияти марказиро бояд таъмин менамуданд. Ҳахоманишиҳо артиши доимамалкунанда доштанд. Чун сохтори табақавӣ дар аҳди Ҳахоманишиҳо амал мекард, табақаи ҷанговарон яке аз панҷ табақаи иҷтимоӣ сиёсӣ ба шумор мерафтанд. Ҳар сатрап артиши худро дошт ва фармондеҳи он ба сарфармондеҳи минтақавӣ, ки минтақаи ҳарбӣ ном бурда мешуд, итоат мекарданд. Хштрапан бошад, танҳо ба корҳои маъмурӣ, сиёсӣ, амлоки ҳудуди вилоятҳои роҳбарӣ менамуд [4, с. 129].

Ҳаимн тарик, тамоми сарчашмаҳои таърихӣ, сохти сиёсӣ ва низоми идории давлати Ҳахоманишиҳо ҳамчун системаи муттаҳидсозии халқу қабилаҳои гуногун ва итоати онҳо танҳо ба як марказ, бехтарин низоми идоракунии давлатӣ шумурдаанд. Ҳатто аз рӯи сохти он бисёри империяи ҳамоно давра, ҳамчунин бархе аз давлатҳои асри XIX-XX- милодӣ ба монанди империяи ташкилкардаи Наполеон барои ба низомдарории сохти идоракунии давлатӣ истифода намудаанд.

Дар масоили шохӣ дар давраи Ҳахоманишиҳо шох – шохӣ шохон мақоми олии идоракунии империяи Ҳахоманишиҳо буд. Ҳамаи ҳуқуқҳои сиёсӣ ва ҳарбиро ӯ бар ӯҳда дошт. Аз ҷумла, таъйин намудан ва аз вазифа озод намудани мансабдорони давлатӣ вазифаи асосии ӯ ба ҳисоб мерафт. Ҷиҳати ба роҳ мондани корҳои давлатӣ ва идорӣ дар империя шох конселии шохӣ таъсис дода шуда буд. Конселияи ҳамчун коргузор ва ташкили кори дастгоҳи шохӣ баромад намуда, механизми идора намудани империяро аз ҷониби шох таъмин менамуд [7, с. 96].

Хулоса, давлати Ҳахоманишиҳо яке аз бузургтарин империяҳои бузурги аҳди бостон ба шумор мерафт, ки бо низоми сиёсӣ, ҳарбӣ ва ҳуқуқи худ дар ҷаҳон назир надорад. Давлати Ҳахоманишиҳо дар рушди низоми сиёсӣ ҳуқуқӣ ва махсусан ҳуқуқи инсон замина фароҳам овардааст. Ҳамзамон меъёрҳои ҳуқуқие, ки аз тарафи шохонҳои бузург Куруши Кабир эҷод гардидаву дар сар то сари императорӣ амалӣ карда мешуд, баъд аз 2500 сол имрӯз низ аҳамияти худро гум накарда, баракс имрӯз ҳамчун мероси тамаддунии аҳди бостон дар ҳуқуқҷодкунии ҷаҳон мавқеи махсуси илмиву назариявӣ ва амалиро касб намудааст.

Адабиёт:

1. Б. Гафуров. Таърихи қадимтарин қадим ва асри миёна. с.97
2. Буизода Б.Э., Қодирзода С.М., Саъдулло А.Х. Афкори сиёсӣ ва ҳуқуқи мутафаккирони тоҷик. – Душанбе: Нашри Мубориз, 2025. 312. С.21
3. Дандамаев, М. А. Культура и экономика древнего Ирана / М. А. Дандамаев, В. Г. Луконин. — М. : Наука, 1980. — 416 с.
4. Раҳмонов Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ с.127
5. С.Ятимов “Тавоно бувад ҳар кӣ доно бувад.(андешаҳо перомони Паёми Пешвои миллат) [Манбаи электронӣ. Санаи боргирӣ 18.01.2023] <https://www.facebook.com/100022810042526/posts/pfbid0CchF9WnswpEAqno3vfA3seW2MshzBcR6Wi14LmnUareFpAEawQQTrJBXXijCa4ql/?mibextid=Nif5oz>
6. Таърихи тамаддуни ориён. С. 309-310
7. Холиқзода А.Ғ., Шосаидзода Ш.Ш., Аминҷонов А.Х., Соҳибзода М.С. Ҳуқуқ дар таърихи халқи тоҷик: монография. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2022. – 508с. С.96
8. Ҳотамов Н., Довудӣ Д., Муллоҷонов С., Исоматов М. Таърихи халқи тоҷик. – Душанбе: «ЭР-граф», 2011.- 644. С.37.
9. Briant, Pierre. From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire. Translated by Peter T. Daniels, Eisenbrauns, 2002. Briant, 2002, p. 45
10. Gershevitch, Ilya, ed. The Cambridge History of Iran. Vol. 2, The Median and Achaemenian Periods. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
11. Olmstead, Albert Ten Eyck. History of the Persian Empire. Chicago: University of Chicago Press, 1948.

Фишурда

Мақола ба баррасии чанбаҳои калидии таърихи давлати Ҳахоманишиҳо ҳамчун нахустин империяи муктадири Ориёӣ бахшида шудааст. Муаллиф пайдоиш, ташаккул ва сохтори сиёсӣ ҳукукии ин давлати паҳноварро таҳлил намуда, ба нақши Куруши Кабир ва Дориюши I дар эҷоди низоми мутамаркази идорӣ таваҷҷӯҳи махсус зоҳир мекунад. Дар мақола аҳамияти омӯзиши мероси давлатдорӣ Ҳахоманишиҳо дар шароити муосир ҷиҳати таҳкими худшиносии миллӣ ва эҳёи ҳофизаи таърихӣ насли ҷавон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: Ҳахоманишиҳо, давлатдорӣ, низоми сиёсӣ, ҳукуки бостон, Куруши Кабир, худшиносии миллӣ, империя, таърихи тоҷикон.

Аннотация

Статья посвящена рассмотрению ключевых аспектов истории государства Ахеменидов как первой могущественной Арийской империи. Автор анализирует возникновение, становление и политико-правовую структуру этого обширного государства, уделяя особое внимание роли Кира Великого и Дария I в создании централизованной системы управления. В статье рассматривается значимость изучения наследия ахеменидской государственности в современных условиях для укрепления национального самосознания и возрождения исторической памяти молодого поколения.

Ключевые слова: Ахемениды, государственность, политическая система, древнее право, Кир Великий, национальное самосознание, империя, история таджиков.

Annotation

The article is devoted to the consideration of key aspects of the history of the Achaemenid State as the first powerful Aryan empire. The author analyzes the origin, formation, and socio-political and legal structure of this vast state, paying special attention to the roles of Cyrus the Great and Darius I in creating a centralized administrative system. The paper examines the significance of studying the Achaemenid heritage of statehood in modern conditions to strengthen national identity and revive the historical memory of the younger generation.

Keywords: Achaemenids, statehood, political system, ancient law, Cyrus the Great, national identity, empire, history of Tajiks.

Маълумотнома дар боари муаллиф: Шомардова Шахноза Саидшоевна – ассистенти кафедраи ҳукуки ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи Донишгоҳи давлатии Данғара

Сведения об автор: Шомардова Шахноза Саидшоевна – ассистент кафедры уголовного права и противодействия коррупции Дангаринского государственного университета

Author Information: Shomardova Shakhnoza Saidshoevna – Assistant of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption, Dangara State University

ҶОЙГОҲИ ШАҲРИЁР (ШОҲ) ДАР “ШОҲНОМА”- И АБУЛҶОСИМ ФИРДАВСӢ

Валиева Ф. Б., Нигораи З.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Масъалаи оини шаҳриёрӣ яке аз масъалаҳои мебошад, ки дар ҳама давраи замон диққати доираҳои илмиро ба худ ҷалб намудааст. Ин масъала барои илмҳои фалсафа ва сиёсатшиносӣ аҳамияти бузург дорад. Зеро, ки бақову рушди давлат ва саодати миллат аз ҷаҳлият ва усули роҳбарии шохону шаҳриёрон вобастагӣ дорад. Дар таърихи фалсафа олиме, донишманде ё шоире ба дараҷаи Фирдавсӣ ба масъалаи шохӣ ё оини шаҳриёрӣ таваҷҷӯҳ накардааст. Аз миёни тамоми гӯяндагон танҳо ҳақими бузург Фрдавсӣ аст, ки ба масъалаи давлату давлатдорӣ, ифтихори миллӣ, арзишҳои миллӣ, фарҳанги миллӣ, забону таърих, шохону паҳлавонон ва дар маҷмӯъ ба асосатгарии миллӣ таваҷҷӯҳ намудаву таъриху тамаддуни ақвоми эрониро аз умқи асрҳо аниқтараш аз аввалин шохӣ оламиён

Каюмарс то ба салтанати ҳокими бегона Султон Маҳмуд гирдоварӣ намуда, масъалаҳоро мушикофона таҳқиқ ва тавсиф намудааст.

Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ “бузургтарин ватансаро, худшиностарин шахсият, васофи бузурги рӯҳи миллӣ, тараннумгари сулҳ, эҳёкунандаи арзишҳои миллӣ, ҳамосасарои чирадаст, эҳёгари анъана, сунаи ва азамати ниёкон, қаҳрамони каломӣ порсӣ, маъниофар ва васофи бузурги миллату сарзамини худ, зиндакунандаи номи Каюмарсу, Ҷамшед, Фариддуну Куруш, Дорову Зардушт ва дигарон, таърихофари сатҳи ҷаҳонӣ, пайвандгари дунёи кӯҳнаву нав, зиндакунандаи ақвоми Аҷам, шоир, файласуф, носеҳ, сиёсатинос, ҳақими тавоно, дostonсаро, мунаққиди гузаро, тараннумгари ростиву росткорӣ, муборизи роҳи адолату ростӣ, нафраткунанда аз ҷангу хунрезиву ноадолатӣ, миллатдӯсту арзишатинос, забонатиноси тавонно, паёмбари назми форсӣ...” мебошад [9, 7-10 с].

Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” ба масъалаҳои меҳр ба Ватан, сарзамини бихиштосо, фарҳанги бою волои инсонӣ, ҷанг ва сул, амнияти давлат, давлату давлатдорӣ, адолати иҷтимоӣ, ифтихори миллӣ ва худшиносиву ҳудогоҳии миллӣ, васфи шоҳон, паҳлавонону қаҳрамонон, ишқу муҳаббат ва дигар мавзӯҳо дахл намудааст.

Фирдавсиро баъзеҳо dostonсарои ҷангҳо медонад ва дурӯст аст, ки Фирдавсӣ дар ҷойҳои фаровон майдонҳои ҷангҳо инъикос мекунад, аммо бо ин ҳама инъикоси ҷанг, Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” ба ҷангу хунрезӣ нафрат ва ин амалро зишт меҳисобад ва ҷангро аз зарурат тавсия медиҳад.

Маро оштан беҳтар ояд зи ҷанг,

Нашояд гирифтани ҷунин кор танг [2, 227 с].

Фирдавсӣ ҳеҷ гоҳ бадбахтиву ҷаҳолатро намеҳаҳад ва тараннум низ намекунад, танҳо аз рӯи ақлу хирад рафтор кардан инсонҳо ро даъват месозад ва меғӯяд:

Биё, то ҷаҳонро ба бад наспарем,

Ба кӯшиш ҳама дастӣ некӣ барем.

Аз ин пас ба хира мерезад хун,

Ки бахти ҷафопешагон шуд нагун [7, 211 с].

Шоирӣ нуктасанҷ ва шоҳномадӯст Фурӯзонфар дар ҳақи Фирдавсӣ ва “Шоҳнома” – и ӯ ҷунин меғӯяд: “Фирдавсӣ ба покии ахлоқ ва ифтиати нафс ва сухан бар ҳама шуаро фузунӣ ва бартарӣ дорад... Фирдавсӣ ватанпараст буда ва ба сарзамини ниёкони худ, яъне Эрон бисёр ишқ дошта ва шӯри махсус ошкор месозад” [9, 108 с].

Боиси зикри ҳос аст, ки яке аз мавзӯҳои марказии “Шоҳнома” дар баробари ватан, сарзамин, забони форсӣ, ифтихори миллӣ, давлату давлатдорӣ, худшиносиву ҳудогоҳӣ, ки ин масъалаҳо дар маркази таваҷҷӯҳи Фирдавсӣ қарор дошт. Аммо мавзӯи шоҳону паҳлавонон ё оини шаҳриёрӣ, ки барои бақои давлат ва рушду инкишофи он ба андешаи Фирдавсӣ нақши калидӣ дорад, яке аз мавзӯҳои марказие мебошад, ки Фирдавсӣ ба он диққати махсус зоҳир намудааст.

Дар воқеъ “Шоҳнома” васфи шоҳон аст, васфу ситоиши эрону ақвоми эронӣ, ситоиши ҳамаи некону диловарону хирадмандон аст. Шаҳриёрӣ (подшоҳ ё кишвардорӣ) бахше буд, ки эронӣро ба ҳам пайваста, зерӣ як ливои коваёнӣ муттаҳид сохта, марзҳои Эрону суннату ойин, фарҳангу забони эронӣ ва номуси миллиро ҳифзу ниғаҳбонӣ мекардаанд. Яъне шоҳ ё шаҳриёр ин рамзи давлат ва давлатдорӣ буда, муҳофизату эҳтироми он вазифаи ҳар як шаҳрванд мебошад.

Боиси зикри ҳос аст, ки “Шоҳнома” маҷмӯи таҷрибаи таърихии эронӣ дар идораи саҳеҳи ҷомеа ва таъмини осоиши мардум аст. Хираду дониш ва жарфбиниву бориқнигарии ҳаким Фирдавсӣ сабаб гардида, ки шоҳкори ӯ ба сурати ойини кишвардорӣ ва дарси фармонравии хирадмандонае дарояд ва дар мудирӣ ба ҳадогиҳо роҳ надиҳад. Ҳатто дар шароити имрӯзаӣ ҷаҳонишавӣ низ метавон аз усулҳо ва афкори Фирдавсӣ дар идораи кишвардорӣ васеъ истифода намуд ва ҳатто як раиси ноҳияе ва коргари одӣ як ширкат ё ташкилот метавонад аз “Шоҳнома” нукотеро дар мавриди мудирӣ пайдо кунаду тавъам адолат биомӯзад.

Ба иттилои “Шоҳнома”, ки дар он панҷоҳ шоҳ васф ва дар бораашон Фирдавсӣ иттилоъ медиҳад, дар байнашон шоҳони хуб ҳастанд ва шоҳони бад ҳастанд. Фирдавсӣ бошад, шоҳони хуби додрасу ободгару фарҳангофарро ситоиш ва шоҳони бадӯ зулмпешаву манфурро дар ҷойҳои фаровон менакӯҳад ва амали онҳоро амали ғайри инсонӣ меҳисобад.

Фирдавсӣ қайд мекунад, ки шоҳи хуб гӯш ба фармони Сурӯш дорад ва фарри каёнӣ ё фарри эзидӣ бо ӯст ва дар додгариву ободии кишвар ва ороиши мардум мекӯшад. Шоҳи бад гӯш ба Аҳриману ҷоду месупорад ва фарри эзадӣ аз ӯ дур мешавад ва мардум ҳам аз ӯ бар мегарданд [6, 187 с].

Силсилаи шоҳони хуб Фаридун, Кайхусрав, Баҳроми Гӯр, Нушервон ва намунаҳои шоҳони бад Заҳҳоку Кайхусраву Гуштосбу, Хурмузу Шеррӯя ҳастанд. Фирдавсӣ дар бораи додрасиву адолатпешагӣ ва муҳаё намудани шароити хуби зиндагӣ аз ҷониби Фаридун ва шоҳии ӯро чунин васфу ситоиш мекунад:

Фаридуни фаррух фаришта набуд,
Ба мушку ба анбар сиришта набуд.
Ба доду диҳиш ёфт ин некӯй,
Ту доду диҳиш кун Фаридун туй... [1, 122 с].

Он чи, ки Фирдавсӣ ба Фаридун мегӯяд хитоб ба ҳамаи шахриёрон ё шоҳон мебошад. Ба андешаи ӯ ҳар шоҳ метавонад нуфузи мондагори Фаридунро ба даст оварад агар ба шарте, ки ӯ сифатҳои хуби Фаридунро дар худ парварида, ростгӯву ростқавл, бахшандаву, ободгар, парҳез аз бухлу кин ва дурӯғу нафринро аз худ дӯр созад дар ҷомеа ё кишвар адлу дод, шароити хуби зиндагонӣ, сулҳу салоҳ ва зиндагонии мусолимотомезро муҳаё созад.

Ки Яздон касеро кунад небаҳт,
Сазовори шоҳиву зебои тахт,
Ки дин дораду шарму фарру наҷод,
Бувад роду пирӯзу аз дод шод [2, 16 с].

Чуноне, ки дар боло гуфтем Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” шоҳони бадро нафрин меҳонад ва аз бедодгарии онҳо, ки ҷомеа зарар мебинад ва кишварро дар ҳоли табоҳӣ меораду эътимоди мардум аз ӯ коста мешавад. Ҳамзамон, таъкид медорад, ки ин гуна ҳукумат дер давом намеёбад ва ҳатман сабри ҷомеа лабрез шудаду дар кишвар низоъҳо ба вучуд омада, билохира давлат аз дасти ӯ ба нестӣ меравад. Фирдавсӣ нахустин шарт ва беҳтарин сифати шоҳро дар додгарӣ мебинад ва бедодгариву зулму ситамро менакӯҳад ва амали ноҷавонмардона меҳисобад ва таъкид медорад, ки шоҳ ҳатто пашшаро бояд озор надиҳад ва нисбати ҳамаи табақаҳои ҷомеа эҳтиром дошта бошад:

Чу хусрав ба бедод корад дарахт,
Бигардад аз ӯ подшоҳиву бахт... [3, 12].
Ва ё:
Чу бедодгар подшоҳӣ кунад,
Ҷаҳон пур зи гурму табоҳӣ кунад,
Агар пашша аз шоҳ ёбад ситам,
Равонаш ба дӯзах бимонад диҷам [4, 122 с].

Аз таҳлили дostonҳои “Шоҳнома” бар меояд, ки барои бақои давлату давлатдорӣ зарур аст, ки шоҳи одилу додрас дар давлат шоҳӣ кунад, манфиатҳои давлату миллатро дар авлавияти сиёсати идории худ қарор дода, фирефтаи орзуву кинҳояҳӣ, қасосгирӣҳои беиманиву ҷангҳои беақлона нагардад. Шоҳ бояд манфиатҳои шахсии худро ба манфиатҳои давлатӣ омехта наамояд ва барои ободонӣ ва мустаҳкам намудани пояҳои давлат аз тамоми имкониятҳо истифода наамояд. Фирдавсӣ қайд мекунад, ки ҳаёти шахси наздиктарин ҳам наметавонад аз ҳифзи Ватан волотар бошад. Бо ин навиштаҳо Фирдавсӣ дар қалби форсизабонон тухми меҳру муҳаббат ба марзу бум ва ватанро бо маҳорати устодона кошта, аз таърихи аҷдодӣ, ки дар гӯшаи фаромӯши афтода буд, ёд мекунад ва бисёр ҳодисаҳову саҳнаҳои ҳамоисии миллӣ ва ҷойҳои онро мӯшикофона баён менамояд.

Фирдавсӣ ба масъалаи ҳолатҳои таъсиргузори муҳити иҷтимоии шоҳон низ аҳамият медиҳад. Қайд менамояд, ки шоҳ бояд дар муҳити хуби иҷтимоӣ тарбия ва ба камол расад.

Камолоти шоҳро дар донишу хирад, кордонӣ, адолатҷӯӣ, ҳақталошӣ, ростқавлӣ, кавиירוдагӣ, нотарсӣ, ҷавонмардӣ, таҳаммулпазирӣ, тарбияи хуби рӯҳиву равонӣ ва ҷисмонии ӯ мебнад. Қайд менамояд, ки шоҳ бояд мушовиронеро дар атрофи худ нигоҳ дорад, ки донишманду ватандӯст бошанд, дар қарорҳои қабулнамуда манфиатҳои давлат ва ҷамъиятро болотар аз манфиатҳои субъективӣ донанд. Шоҳро барои ободии Меҳан, бунёдкорӣ ва ҷимояи ақпорчагии марзу бум раҳномой намоянд. Ҳатто сафироне, ки ба дигар кишварҳо мефиристад бояд онҳо низ берун аз марзу бум дар андешаи манофеи миллӣ ва таъмини амнияти давлату ҷамъият бошад. Фирефтаи ҳавою ҳавас ҷоҳу ҷалол нашаванд:

Фиристода бояд, ки доно бувад,

Ба гуфтан далеру тавоно бувад.

Ҳамин тариқ, ақидаҳои Фирдавсро мавриди паҷӯишу таҳлил қарор дода, ба хулосае омадан мумкин аст, ки ба назари ӯ, имкон дорад инсон ба маризии кибру ғурур, нотавонбинӣ ва кӯшиши ба даст овардани мақому манзалати шахсӣ гирифта, тағйир ёбад. Чунин ҳолатҳоро дар симоҳои қаҳрамонҳои гуногуни қиссаи дostonҳои “Шоҳнома” зиёд мушоҳида мекунем [5, 61 с]. Масалан дар ин росто симоҳои Ҷамшед ва Заҳҳокро ба якдигар муқоиса намуд, ки ҳар ду ҳам ифодакунандаи қувваҳои некӣ ва бадӣ ҳастанд. Ҷамшед ва Заҳҳок, ки ҳар ду ҳам дар “Шоҳнома” ҳамчун шоҳи худписанду мағрур ва дорои кибру ғурур буда инъикос шуда, дар вақти салтанаташон ба худписандиву худнамой даст задаанд, ки ин раванд барои аз даст рафтани ҳокимият ва аз боварии мардум баромаданашон мусоидат намуд.

Бубинем, ки Ҷамшед дар ибтидои ба сари қудрат омадан бо қавмаш ҳалиму меҳрубон буд, вале тадриҷан, тахти таъсири қувваҳои аҳриманӣ қарор гирифта, оқибат ба кибру ғурур мубтало гардид ва дар охир алоқааш бо мардум, ки зербинои асосии давлат маҳсуб мешавад, гусаст:

Сияҳ гашт раҳшанда рӯзи сафед,

Гусистанд пайванд аз Ҷамшед [7, 76 с].

Фирдавсӣ ба хулосае меояд, ки инсонӣ ҳалиму меҳрубон ва хирадманд ҳам имкон дорад тахти таъсири қувваҳои бадӣ ва аҳриманӣ қарор бигирад. Аз ин рӯ, инсонӣ комил ҳамеша ҳислату рафтору кирдорашро тахти назораташ қарор медиҳад. Ин қувваҳо мудом бар зидди якдигар равона шуда, бартарии яке аз дигаре марҳилаи давравӣ дорад. Масалан, вақте Ҷамшед аз дастовардҳои худ дар давраи ҳукмронияш сархуш мешавад, қувваҳои аҳриманӣ аз фурсат истифода бурда, ӯро ба роҳи бад тарғиб мекунанд. Яъне, дар вучуди ҳар инсон қувваҳои некӣ ва бадӣ ҷой дошта, метавонанд дар лаҳзаҳои гуногуни зиндагӣ ӯро ба худ тобеъ намоянд ва инсон новобаста аз мақому манзалати худ аз васвасаи қувваҳои аҳриманӣ озод буда наметавонад. Маҳз иродаи қавӣ ва имони мустаҳкам метавонад ин қувваҳоро тобеи инсон намояд [5, 63].

Дар «Шоҳнома» мушоҳида менамоем, ки Ковус, новобаста аз он ки Рустам ӯро борҳо аз марғ наҷот додааст, ӯро барои дастгирӣ нанамудани баъзе ғаразҳои сиёсии худ гунаҳкор меҳисобад. Аммо наҷоти шоҳ барои Рустам, пеш аз ҳама, барои озодии марзу буми Ватан ва яқпорчагии онро ҳифз намудан аст. Лекин Ковус ин амали Рустамро танҳо аз нуқтаи назари мақому манзалати хеш баҳогузорӣ мекунад. Ба назари ӯ, наҷот додани шоҳ аз марғу асирӣ вазифаи ҳар як афроди раият аст. Яъне, шоҳ мавқеи шахсии худро аз мавқеи Ватану ватандорӣ афзалиятноктар мешуморад, ки нодуруст аст. Фирдавсӣ ба ин назар аст, ки новобаста аз мақому манзалати хеш ҷимояи Ватан, ифтихори ватандорӣ ва ҳифз намудани яқпорчагии он вазифаи ҳар як шахрванд бояд бошад.

Дар “Шоҳнома” чехраҳои зиёде тасвир шудаанд, ки дар зери таъсири ашхоси худҳо афтода, аз талаботи ҳукмронҳои давр берун баромада натавонистаанд. Онҳо сустирода буда, ҳамеша замонасозӣ мекунанд ва манфиатҳои шахсиву қабилавиро аз манфиатҳои давлату давлатдорӣ, ҳифзи яқпорчагии Ватан ва ҷимояи марзу бум авлотар гузоштаанд, ки мавриди мазаммати халқ қарор гирифтаанд.

Таҳлили “Шоҳнома” нишон медиҳад, ки чунин амалро бисёре аз шоҳон чун воситаи асосии ҳукмронӣ истифода намудаанд. Масалан, чунин ҳислатҳоро дар шоҳ Гуштосп

воҳӯрдан мумкин аст, ки ӯ ба хотири тахту тоҷ бо роҳи макру ҳила ҳатто фарзандаш Исфандиёрро ба муқобили Рустам равона кард, то кушта шавад.

Ё дар симои Ковус шоҳи камхирадеро тасвир намудааст, ки барои нишон додани нуфузи худ ба Рустам борҳо тӯҳмат намуда, манфиатҳои шахсиятро аз манофеи давлатӣ боло меҳисобад. Рафтору кирдори шоҳ Ковусро ноодилона ва беинсофона ҳисобида, онро дар маҷмӯъ ҳатаре ба тамоми сарзамини Эрон медонад. Ин мазмунро дар сар то сари “Шоҳнома” вохурдан мумкин аст. Он бо масъалаи ватандӯстиву ватанпарварӣ, ки ғояи асосии ақидаҳои Фирдавсро ташкил мекунад, бастагӣ дорад.

Фирдавсӣ баъзе қаҳрамонҳои асарашро бо ғайрату ҳашамати ҳосе тавсиф мекунад, ки камбудҳои шоҳро бебокона дар рӯ ба рӯяш баён мекунад. Масалан, Гударз ба шоҳ Ковус иброз медорад, ки ҷаҳл ва ҳашму ғазаб ба шоҳ арзанда нест. Шоҳ бояд ба тамоми масъалаҳои давлату давлатдорӣ оромона, одилона ва беғаразона таваҷҷуҳ намуда, масоили давлатиро бо машварати ҳақимону донишмандон ба манфиати умум ҳал намояд. Аз забони Гударз Фирдавсӣ ба Рустам, яъне қаҳрамононе, ки миллат ба онҳо таъя мекунад, пешниҳод менамояд, ки вазифаи Рустам ҳифзу ҳимояи на танҳо шоҳ, балки ҳимояи тамоми сарзамини Эрон мебошад.

Фирдавсӣ дар дostonҳои алоҳида ба масъалаи тарбияи паҳлавонон ва дастгирии онҳо таваҷҷӯҳи шоҳонро ҷалб менамояд ва ба шоҳон тавсия медиҳад, ки барои таъмини яқинорчагии сарзамин ва таъмини амнияти давлату ҷамъият бояд паҳлавонони нотарсу ҷасур ва қавиеро дар атрофи худ ҷамъ намуда, барои ҳифзи марзу буми Меҳан тарбия намоянд. Зеро, ки бе мавҷудияти паҳлавонон ё артиши пуриқтидор таъмини амнияти давлат ва ҳимояи марзу буми он ғайри имкон мебошад.

Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” паҳлавонҳои ватандӯсту ҳимоякунандаи марзу буми аҷдодиро ба мисли Рустаму Гударз, Сухроб, Сиёвуш ва дигаронро васф намуда, вобастагии амнияти давлатро аз онҳо таъкид медорад.

Баҳодурону паҳлавонони ватандӯсту ватанпарварро дар симои Рустам мадҳ намуда, ба ин назар аст, ки бояд ҳамеша афроди худшиноси Меҳан дар фикри беҳатарии давлату миллат ва марзу буми шеш бошанд.

Зикр намудан ба маврид аст, ки вақте ҳокони Чин ба Эрон лашкар мекашад. Рустам ин хабарро шунида, зуд худро ба лашкаргоҳи эронӣ мерасонад ва лашкари ба ноумедӣ рӯ ба рӯ шудаи Эрон нерӯи тоза меёбад. Фирдавсӣ аз номи Гударз ном паҳлавон ин саҳнаро чунин тасвир мекунад:

Бад-ӯ гуфт Гударз, к-» Эй паҳлавон,

Ҳушивору ҷангиву равшанравон.

Ҳама тоҷу тахт аз ту гирад фуруғ,

Сухан ҳар чи гӯӣ, набошад дурӯғ.

Ту эронӣро зи мому падар—

Беҳию зи тахту зи ганҷу гуҳар [2, 109 с].

Таҳлили дostonҳои “Шоҳнома” нишон медиҳад, ки дар масъалаи давлату давлатдорӣ мавқеи паҳлавонон бузург аст. Мавҷудияти паҳлавонони номӣ боиси таъмини марзу буми давлат ҳисобида мешавад. Ин ғояи иҷтимоии Фирдавсӣ дар тамоми дostonҳои “Шоҳнома” мушоҳида карда мешавад. Дар симои баҳодурон ва паҳлавонони замон, ба мисли Рустам сарсупурдагону ҳомӣи Ватану миллат тасвир шудаанд, ки кишварро аз бедодгарии дохилию берунӣ бо ҷонбозиҳо муҳофизат месозанд. Фирдавсӣ дар ин ҷо симоҳои Кайковус ва Рустамро ба якдигар муқоиса намуда, иброз медорад, ки маҳз халқи оддӣ ва родмардони Меҳан дар навбати аввал ҳимоятгарони асосии сарзамини аҷдодӣ мебошанд ва аз даст додани он барои онҳо мусибати азиме буда, ҳама буду шуди худро маҳз дар ватандорӣ мебинанд.

Фирдавсӣ ишора менамояд, ки артиши комил ва қаҳрамонҳои ватандӯсту ифтихори миллидошта, пирӯзии дилхоҳ набардхоро таъмин месозанд ва омодаанд, ки барои ҳифзи Ватан ҳатто ҷони худро дарёғ надоранд.

Ҳамин тариқ дар шароити пурихтилофи замони муосир омӯзиши андешаҳои Ҳаким Фирдавсӣ оид ба масъалаи шахриёрӣ, оини шоҳӣ ва паҳлавонӣ аз манфиат ҳолӣ намебошад. Дар шароити имрӯза “Шоҳнома” –и Фирдавсӣ ба сифати як асари бузурги тарғиботи давлату давлатдорӣ, ифтихори миллӣ, худшиносӣ худгоҳӣ барои ҳамаи ақшори ҷомеа метавонад ҳамчун дастурамали қору пайкор дар раванди бунёди давлатдорӣ навин хизмат намуда, дар ташаккули худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ заминаи мусоид фароҳам оварад. Зеро, ки дар “Шоҳнома” таҷрибаи боӣ давлату давлатдорӣ милии ақвоми эронӣ инъикос гардидааст.

Адабиёт:

1. Абулқосим Фирдавсӣ. “Шоҳнома”. — Душанбе: «Адиб», 2007. -480 саҳ. С.122.
2. Абулқосим Фирдавсӣ. “Шоҳнома”. — Душанбе: «Адиб», 2008. – Ҷ.4. 480. С.16.
3. Абулқосим Фирдавсӣ. “Шоҳнома”. — Душанбе: «Адиб», 2008. -Ҷ.5. 480 саҳ. С.12.
4. Абулқосим Фирдавсӣ. “Шоҳнома”. — Душанбе: «Адиб», 2009. – Ҷ.9. 480 саҳ. С.122.
5. Азизов К.Ҷ. Фалсафаи ифтихори миллӣ ва давлатдорӣ дар “Шоҳнома” – и Абулқосим Фирдавсӣ. (монография). – Душанбе: “Мулқвар”, 2023. - С.61.
6. М.Риёҳӣ. Фирдавсӣ. Душанбе, 2014. С.187.
7. Фирдавсӣ, А. “Шоҳнома”. Душанбе: “Адиб”, 2008. – Ҷ.1.С.211.
8. Ҷамолиддин Саидзода. “Шоҳнома” ва ҳувияти миллӣ. Душанбе, 2015. С.108.
9. Ҷамолиддин Саидзода. Фирдавсӣ – шоири паёмрасон. (Дастури бедорӣ, ватандорӣ ва худшиносии миллӣ). – Душанбе, 2022, 574 с. С.7-10.

Фишурда

Мақола ба таҳлили концептуалии симои шахриёр (шоҳ) дар ҳамосаи безаволи Абулқосим Фирдавсӣ, “Шоҳнома” бахшида шудааст. Муаллифон падидаи шоҳиро на танҳо ҳамчун институти сиёсӣ, балки ҳамчун мақоми маънавӣ ва фалсафӣ, ки дар меҳвари он идеяи «фарри эзидӣ» ва адолатхоҳӣ қарор дорад, мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Муаллифон қайд менамоянд, ки дар “Шоҳнома” Фирдавсӣ 50 шоҳро инъикос намудааст, ки дар ин осор шоҳони одил васф ва шоҳони камхираду бадҷаҳро менакӯҳад.

Дар мақола муносибати диалектиии байни қудрат ва хирад, саодат ва завол, инчунин масъулияти ахлоқии шоҳ дар баробари яздон ва халқ таҳлил мегардад. Хулоса мешавад, ки васфи шахриёр дар “Шоҳнома” инъикоси ормони низоми комили ҷаҳонӣ мебошад, ки дар он ҳоким ҳомии нур ва адл дар набарди ҷовидонӣ бо торикӣ маҳсуб меёбад.

Калидвожаҳо: Фирдавсӣ, «Шоҳнома», шахриёр, фарри эзидӣ, адолат, фалсафаи қудрат, хирад, шоҳи ормонӣ.

Аннотация

Статья посвящена концептуальному анализу образа государя в бессмертном эпосе Абулькаси́ма Фирдоуси “Шахнаме”. Автор рассматривает феномен царствования не просто как политический институт, а как духовную и философскую категорию, в основе которой лежат идеи «божественной благодати» (фарра) и справедливости. В работе анализируется диалектическая взаимосвязь между властью и мудростью, величием и падением, а также этическая ответственность монарха перед Творцом и народом. Делается вывод, что описание правителя в “Шахнаме” является отражением идеала совершенного миропорядка, в котором государь выступает защитником света и правды в извечной борьбе с хаосом и тьмой.

Ключевые слова: Фирдоуси, “Шахнаме”, государь, божественная благодать, справедливость, философия власти, мудрость, идеальный правитель.

Annotation

The article presents a conceptual analysis of the image of the sovereign in Abulkasim Ferdowsi's immortal epic, the "Shahnameh." The author explores the phenomenon of kingship not merely as a political institution, but as a spiritual and philosophical category centered on the

concepts of "Divine Glory" (Farr) and justice. The paper examines the dialectical relationship between power and wisdom, prosperity and decline, as well as the monarch's ethical responsibility toward the Creator and the people. It is concluded that the depiction of the ruler in the "Shahnameh" reflects the ideal of a perfect world order, where the sovereign serves as the protector of light and truth in the eternal struggle against darkness and chaos.

Keywords: Ferdowsi, Shahnameh, sovereign, Divine Glory, justice, philosophy of power, wisdom, ideal king.

Маълумотнома дар боари муаллиф: Валиева Фирӯза Бахромовна, Нигораи Зайнулло – ассистентҳои кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии Данғара.

Сведения об автор: Валиева Фируза Бахромовна, Нигора Зайнулло – ассистенты кафедры гуманитарных наук Дангаринского государственного университета.

Author Information: Valieva Firuza Bakhromovna, Nigora Zaynulla – Assistants of the Department of Humanities, Dangara State University.

АЗ ҚАТРА ТО УҚЁНУС: ДИПЛОМАТИЯИ ОБИ ТОҶИКИСТОН ҲАМЧУН ЧАВҲАРИ ҲАЁТ

Қувватова А. А., Мастонои Қ.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Об ҳамчун унсури асосии ҳастӣ дар таърихи фарҳанг ва тамаддуни башарӣ ҳамеша ҳамчун рамзи покӣ, чавҳари ҳаёт, мабдаи пайдоиши мавҷудот шинохта шудааст, ки оид ба ин андеша дар таълимоти олимону донишмандон ва файласуфон зиёд во хурдан мумкин аст. Дар фарҳанги бостонии тоҷикон, об на танҳо як унсури моддӣ, балки унсури муқаддас шинохта шудааст. Бо таъкиди Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон "Арзиши об метавонад аз арзиши нафт, газ, ангиштсанг ва дигар захираҳое, ки барои ояндаи устувори ҳар як кишвар ва минтақа лозиманд, зиёдтар бошад" Ин маънои онро дорад, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ҳатари бузурги марбут бо об ва иқлим рӯ ба рӯ мебошад, ки дар муқоиса бо тамоми мушкilotи мавҷуда, манбаъҳои сузишворӣ, захираҳои энергетикӣ ва дорoiҳои дигарро наметавон бо об баробар донист, зеро бе об на танҳо инсонҳо ранҷ мебаранд, балки ҳаёт аз он вобастагӣ дорад ва ҳалли ин мушкilot метавонад, саодати башар ва ояндаи инсониятро таъмин намояд. Бо таъкиди Пешвои миллат "Татбиқи пайгиронаи дипломатияи ҳамкорӣ дар соҳаи об ягона василаи ҳалли мушкilot мебошад" [6, С.13].

Қайд кардан ба маврид аст, ки об ҳамчун мавҷудоти муъҷизанок барои тамаддуни инсонӣ нақши бузургро бозидааст ва қадимтарин тамаддунҳо дар назди соҳилҳо ба вучуд омада, баъд ба дигар минтақаҳо интиқол ёфтаанд. Масалан қадимтарин тамаддунҳо дар назди соҳилҳои Дачла ва Фурот, тамаддуни Мисрӣ дар назди соҳили Нил, ки Геродот тамаддуни Мисрро омӯхта гуфтааст, ки «Миср ҳадаи Нил мебошад», тамаддуни Ҳиндӣ дар назди соҳили Ҳинд ва ҳатто номи миллати Ҳинд низ бо номи дарёи Ҳинд алоқаманд мебошад [5, С. 97]. Ба дигар тамаддунҳои Шарқу Ғарб назар афканем мебинем, ки тамоми тамаддунҳо дар соҳили дарёҳо ба вучуд омадаанд. Бузургтарин шаҳрҳои ҷаҳон дар назди дарёҳо ба вучуд омада, одамон барои ривож додани шаклҳои хоҷагидорӣ дар назди дарёҳо шаҳрҳо бунёд намуда, ба чорводорӣ, кишоварзӣ, касибӣ ва дигар шаклҳои хоҷагидорӣ машғул будаанд.

Дар шароити имрӯза об яке аз унсурҳои калидӣ ва ҳаёти ба шумор рафта, масъалаи норасоии об дар ҷаҳон, обшавии пирияхҳо ва ифлосшавии он яке аз масъалаҳои ташвишовар баро ҷомеаи ҷаҳонӣ ба шумор меравад, ки имрӯз ҳалли он амали дастаҷамъонаи ҳамаи давлатҳо ва халқу миллатҳоро дар пай дорад.

Мувофиқи маълумоти омории созмонҳои байналмилалӣ, ҳамасола аҳолии сайёра тақрибан 83 миллион нафар афзоиш меёбад. Бо зиёд шудани шумораи аҳоли, талабот ба оби нӯшокӣ ва истифодаи об барои ҳаёти маишӣ то 64 миллион метри мукааб мерасад ва дар оянда метавонад то 17 маротиба афзоиш ёбад, ки ин масъала яке аз масъалаҳои мебошад, ки

ин ҳолат низоъҳои ояндаро миёни кишварҳо ва минтақаҳо ба бор меоварад. Зеро, ки ҳамасола тақрибан 750 миллион нафар аз дастрасӣ ба оби тоза танқисӣ мекашанд, 2,5 миллиард нафар дар шароити бади санитарӣ рӯ ба рӯ мебошанд ва тақрибан 1,3 миллиард нафар бо нерӯи барқ таъмин нестанд [2]. Маълумотҳои омории Созмони Милали Муттаҳид дар соли 2025 нишон медиҳанд, ки тахминан 2,2 миллиард нафар ҳанӯз ҳам аз оби нӯшокии хуб идорашаванда дастрасӣ надоранд, 3,4 миллиард нафар аз хизматрасониҳои санитарии босифат маҳруманд ва 1,7 миллиард нафар дастрасӣ ба беҳдошти асосӣ надоранд. Беш аз 2 миллиард нафар аҳолии сайёра дар минтақаҳои зиндагӣ мекунанд, ки бо танқисии шадиди об рӯ ба рӯ ҳастанд ва истифодаи об зери фишори саҳти маҳдудият қарор дорад. Илова бар ин, офатҳои марбут ба об ҳар сол ба давлатҳо зиёда аз 60 миллиард доллари ИМА хисорот мерасонанд, дар ҳоле ки хушксоӣ ва биёбоншавӣ ба сарчашмаҳои зиндагии беш аз як миллиард нафар таҳдид мекунанд.

Боиси зикри хос аст, ки ҳифзи захираҳои об ва дастрасӣ ба он на танҳо барои таъмини рушди устувор, пешгирӣ аз офатҳои табиӣ, баки барои беҳатарии ҳаёт аз тамоми мавҷудоти зинда муҳим мебошад. Зеро, ки ҳифзи об, ин ҳифзи ҳаёт, ҳифзи саломатии наслҳо ва ҳифзи сайёраи замин ба ҳисоб меравад.

Бо дарки муҳимияти масъала Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти сарвари Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин хатари глобалиро дарк намуда, барои ҳифзи инсоният ва таъмини зиндагонии шоистаи инсоният дар сатҳи байналмилалӣ ба масъалаи ҳалли мушкилоти марбут ба об, обшавии пирияхҳо ва тағйирёбии иқлим, ки сабабгори асосии норасоии об дар ҷаҳон ба шумор меравад, корҳои назаррасро анҷом додаанд.

Боиси зикри хос мебошад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз кишварҳои бузурги тавлидкунандаи об дар ҷаҳон маҳсуб меёбад ва 60% захираҳои оби минтақаи Осиёи Миёна маҳз аз Тоҷикистон сарчашма мегирад, аммо дар ҳамин ҳол Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун кишвари ташаббускор дар соҳаи обу иқлим ва обшавии пирияхҳо се даҳсола мешавад, ки дар сатҳи байналмилалӣ меҳодад ин мушкилоти глобалӣ ба таври дастаҷамъона ҳаллу фасл карда шуда, зиндагонии шоистаи инсоният таъмин карда шавад. Чунки тағйирёбии иқлим як мушкилоти ҷаҳонӣ ба шумор рафта, ба обшавии босуръати пирияхҳо мунҷар шудааст. Тавре медонем, дар кишвари мо 13 ҳазор пирияхҳои хурду бузург мавҷуд мебошанд, ки дар 100 соли охир 1000 пириях дар Тоҷикистон об шуда, ин раванд бо суръат ҷараён дорад. Обшавии босуръати пирияхҳо мушкилоти дигари табиӣ ва иқтисодиро ба дунбол дошта, боиси сар задани офатҳои табиӣ, обхезиҳо, хушксолиҳо, биёбоншавӣ ва дигар мушкилоти марбут ба об гардидааст.

Дар ин росто бояд хотиршинош намуд, ки таъсири об ва тағйирёбии иқлим ба саломатӣ ва ҳаёт низ таъсири манфии худро мерасонад. Норасоии оби тоза ва шароити нокифояи беҳдошт ҳамагӯза сабаби марги то 1000 кӯдаки то 5-сола мегардад. Омилҳои асосии ин мушкилотро қоршиносон ба чанд асос пешниҳод менамоянд, афзоиши аҳоли, тағйирёбии иқлим ва истифодаи зиёд дар соҳаи дар кишоварзӣ ва саноат мебошанд. Аз рӯи таҳлилҳо танҳо 0,5 %-и оби рӯи Замин ҳамчун оби тозаи нӯшокӣ барои истеъмоли инсоният дастрас аст. Тақрибан 71 %-и сатҳи Заминро об ташкил медиҳад, аммо қисми зиёди он барои истеъмоли инсоният дастрас нест. Қариб 97 Ҷоизи тамоми оби рӯи Замин шӯр буда, дар уқёнусҳо ҷойгир аст ва танҳо ҳудуди 2,5 Ҷоиз ба оби тоза рост меояд [2].

Зикр намудан ба маврид аст, ки бештари оби тоза дар захираҳои пирияхҳо рӯдхонаҳо, чашмаҳо ва захираҳои чуқури зеризаминӣ мавҷуд мебошанд, ки барои истифодаи мустақим дастрасиро мушкил менамояд ва аз ин захираи 2,5 Ҷоизӣ танҳо 0,5 Ҷоизи ҳаҷми умумии оби Замин ҳамчун оби тозаи нисбатан дастрас барои эҳтиёҷоти инсоният, аз ҷумла нӯшокӣ ва хоҷагидорӣ, истифода мешаваду ҳалос.

Захираҳои оби Тоҷикистон бошад, асосан оби тозаи ошомиданӣ ва қобили ҳар навъ истифода мебошанд, зеро, ки обҳои Тоҷикистон асосан аз чашмаҳо, обҳои зеризаминӣ, боришоти атмосферӣ ва пирияхҳо сарчашма мегиранд. Яъне метавон гуфт, ки Тоҷикистон кишвари бузурги тавлидкунандаи оби тзаи ошомиданӣ буда, ин обҳо метавонад ба манфиати

аҳолии на танҳо аҳолии Тоҷикистон балки кишварҳои минтақа самаранок истифода карда шавад. Барои истифодаи самараноки ин манбаи гузург кишварҳои минтақа бо сармоягузорӣ ба кишвари мо метавонанд дар самаранок истифода намудани он ва таъмини аҳолии минтақа бо оби аз ҷиҳати экологӣ ва санитарӣ тоза таъмин карда шавад.

Дар баробари ин Тоҷикистон ба масъалаи норасоии об, истифодаи оқилона, пешгирӣ аз обшавии босуръати пиряхҳо ва ҳамчун кишвари ташаббускор дипломатияи ҷаҳонии обро роҳандозӣ намуда, меҳодад ҷаҳонро аз хатари бузурги марбут ба об ва тағйирёбии иқлим тар амон нигоҳ дорад. Ин ташаббусҳо чуноне, ки дар боло ишора намудем ҳалли дастаҷамъонаи ҳаммаи кишварҳо ва созмонҳои ҷаҳониро тақозо дошта, як кишвар дар алоҳидагӣ наметавонад масъаларо дар танҳои ба нафъи халқҳо ба пуррагӣ ҳаллу фасл намояд. Аммо метавонад бо роҳандозӣ намудани дипломатияи об таъсири мусбӣ расонида, таваҷҷӯҳи кишварҳоро ба ҳалли саривақтии мушкилоти об, тағйирёбии иқлим, ҳифзи манбаъҳои обӣ ва таъмини зиндагонии шоистаи инсоният саҳми худро гузорад.

Ин аст, ки Тоҷикистон бо доштани захираҳои бузурги оби тоза ва пиряхҳои ҷовидон, таҳти роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маркази тасмимгириҳои ҷаҳонӣ дар соҳаи об табдил ёфтааст. "Дипломатияи об", ки аз ҷониби Сарвари давлати мо пешниҳод ва амалӣ мегардад, ба принципҳои зерин таъям мекунад:

1. Ҳамкорӣ ба ҷои низоъ: Об бояд василаи муттаҳидсозии давлатҳо ва халқу миллатҳо бошад;
2. Рушди устувор: Истифодаи об бо дар назардошти ниёзҳои наслҳои оянда;
3. Дастрасии одилона: Ҳар як сокини сайёра бояд ба оби тоза дастрасӣ дошта боша два аз хавфу хатарҳои марбут бо об дар амон бошад.

Тоҷикистон таҳти сарвари оқилона ва дурбинонаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон фалсафа, мӯъҷизот, асрору муҳимияти обро ба инобат гирифта дар замони соҳибистиклолӣ ғояи "Оби тоза", ки он аз зехни Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сарчашма мегирад, пешниҳодҳои сатҳи ҷаҳонӣ дар ин самт сурат гирифт:

1. Аввалин ташаббуси ҷаҳонӣ дар доираи Созмони Милали Муттаҳид ин эълони «Соли байналмилалӣ оби тоза» (2003), ба ҳисоб мерафт, ки ин ташаббус диққати ҷомеаи ҷаҳониро ҷалб намуд ва шароит барои ҳамкорӣ дар соҳаи об дар сатҳи байналмилаиро ба вуҷуд овард.

2. Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт» (2005-2015), ин ташаббус раванди ҳамкорӣ ва ҳамоҳангсозиро миёни давлатҳо ҷиҳати ҳалли масъалаҳои об дар сатҳҳои гуногун аз ҷумла давлатӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ тақвият бахшид.

3. «Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ об» (2013) нишон дод, ки об метавонад ҳамчун омилҳои ҳамгироии минтақавӣ ва пешгирии низоъҳои эҳтимолӣ истифода шавад.

4. Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» (2018-2028) равиши хеле хуб ва устувори идоракунии манбаъҳои обиро ҳамчун унсуре асосии рушди иқтисодӣ ва ҳифзи муҳити зист ба сатҳи ҷаҳонӣ баровард. Дар ин миён дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷорабиниҳои зиёди маърифатӣ, илмӣ ва илмиву таҳқиқотӣ сурат гирифта, барои коҳиш додани хатарҳо марбут ба ифлосшавии обҳо, роҳҳои таъмини аҳоли бо оби тоза ва баланд бардоштани муносибати одамон бо об ва дигар корҳо ҳам дар сатҳи давлатӣ ва ҳам дар сатҳи ҷаҳонӣ бо доир намудани ҷорабиниҳои гуногун, форумҳо, конференсияҳо ва ҷамъишҳо ба роҳ монда шуд.

5. «Соли байналмилалӣ ҳифзи пиряхҳо» (2025), ки чуноне дар боло зикр намудем, ошкор намудан ва мушаххас намудани таъсири тағйирёбии иқлим ба пиряхҳо, пиряхҳо ҳамчун манбаи оби тоза, омилҳои таъсиргузор ба обшавии босуръати пиряхҳо, роҳҳо ва воситаҳои мубоиза бо сабабҳои обшавии пиряхҳо мавриди омӯзиши васеи на танҳо мутахассисони ватанӣ балки мутахассисони сатҳи байналмилалӣ қарор гирифтанд. Дар ин замина пайдо намудани роҳҳои барои пешгирӣ аз обшавии пиряхҳо аз ҳадафҳои мебошанд, ки дар ин росто мунтазам амалӣ карда мешавад.

6. «Даҳсолаи амал барои илмҳои криосфера» (2025-2034), ба таҳқиқ ва мониторинги таъсири тағйирёбии иқлим ва обшавии пирияхҳо дар минтақаҳои кӯҳсор равона шуда, заминаи маълумоти барои қабули қарорҳои стратегиро фароҳам меорад.

Тамоми ташаббусҳои пешниҳоднамудаи ҷониби Тоҷикистон дар соҳаи обу иқлим ва ҳифзи пирияхҳо барои тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ аҳамияти муҳимми ҳаёти дорад, ки аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ хеле хуб пазируфта шуда, ин ташаббусҳо ҳамчун ташаббусҳои глобалӣ ба хоҳири ҳифзи тамоми инсоният равона гардидааст. Зеро ҳамаи хатарҳо ва офатҳои табиӣ, ки таи солҳои охир ба маротиб зиёд гардида, боиси хисороти зиёди ҷониву молӣ мешаванд, аз обшавии пирияхҳо ва тағйирёбии иқлим маншаъмегиранд, ки инро тамоми донишмандон ва олимони соҳа муайяну мушаххас намудаанд.

Ин аст, ки бо қабули қатънома ҳамасола 21 март Рӯзи ҳифзи пирияхҳо доир карда шуда, вобаста ба ин ҳамасола конференсияи сатҳи байналмилалӣ гузаронида мешавад. Имрӯз "Раванди оби Душанбе" ҳамчун як майдони муҳими муколамаи байнидавлатӣ эътироф ардидааст, ки Тоҷикистон пешбарандаи дипломатияи об дар ҷаҳон шинохта шудааст.

Боиси зикри хос аст, ки яке аз бузургтарин пешниҳод ва иқдомҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ин эълон гардидани соли 2025 ҳамчун «Соли байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо» мебошад.

Пешниҳоди Тоҷикистон дар бораи таъсиси "Бунёди байналмилалӣ ҳифзи пирияхҳо" ва эълон гардидани 21-уми март ҳамчун "Рӯзи ҷаҳонӣ ҳифзи пирияхҳо", нишонаи дурбинӣ ва масъулиятшиносии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар назди таърих ва ояндаи башарият мебошад.

Ҳамин тариқ, ҳикмати "Аз қатра то уқёнус" моро ба он раҳнамун мекунад, ки ҳар як қатраи об арзиши бузург дорад ва об ҳамчун унсур асосии ҳаёти ҳифз карда шавад. Ҳамзамон, дипломатияи оби Тоҷикистон на танҳо баҳри ҳифзи манбаъҳои обӣ, ҳифзи пирияхҳо, балки метавонад дар ваҳдати ҷаҳонӣ Тоҷикистонро ҳамчун кишвари ваҳдатодар, сулҳҷӯ, башардӯст ва ташаббускори сатҳи ҷаҳонӣ дар мубориза бо хатарҳои глобалӣ мақому мартабашро боз ҳам баланд бардорад. Сарвари давлат тавонистанд, ки обро аз як мавзӯи оддӣи техникӣ ба як масъалаи фалсафӣ ва ҳаётии сатҳи ҷаҳонӣ бардоранд.

Адабиёт:

1. Аброров Х. Тоҷикитон – кишвари кӯлҳои беназир. Душанбе, 2003. С.3.4.
2. Алиев Ф. Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» ва саҳми Тоҷикистон дар ҳалли мушкилоти ҷаҳонӣ об [Манбаи электронӣ: 19.03.2026] <https://www.facebook.com/share/p/1AyJMdaNXu/>
3. Никитин А. Озёра Средней Азии. Ленинград, 1987.
4. Паршин М. Сарезское озеро. -Душанбе-1997.
5. Сафиев Ҳ.С., Аминҷонов А.О., Каримов М.Б. Об – мӯъҷизаи табиат: Душанбе.: Эр-граф, 2003, саҳ- 97
6. Шиорҳо аз Паём ва суханронӣҳои Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: «Эр-граф», 2016, 80 саҳ. С.13.

Фишурда

Мақола ба таҳлили нақши калидии Тоҷикистон дар пешбурди дипломатияи об дар сатҳи минтақавӣ ва ҷаҳонӣ бахшида шудааст. Муаллиф ташаббусҳои байналмилалӣ кишварро ҳамчун василаи муҳими таъмини рушди устувор ва ҳамкориҳои фаромарзӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Дар мақола концепсияи «Об — ҷавҳари ҳаёт» аз дидгоҳи дипломатияи муосир таҳлил шуда, кӯшишҳои Тоҷикистон дар ҳалли мушкилоти норасоии оби ошомиданӣ, ҳифзи пирияхҳо ва мубориза бо тағйирёбии иқлим ҳамчун намунаи сиёсати созанда арзёбӣ мегардад. Хулоса мешавад, ки дипломатияи оби Тоҷикистон аз «қатра» (манфиатҳои милли) то «уқёнус» (амнияти экологии ҷаҳонӣ) густариш ёфта, ҷойгоҳи кишварро дар арсаи байналмилалӣ таҳким мебахшад.

Калидвожаҳо: дипломатияи об, Тоҷикистон, ташаббусҳои ҷаҳонӣ, рушди устувор, пирияхҳо, захираҳои об, амнияти экологӣ, сиёсати хориҷӣ.

Аннотация

Статья посвящена анализу ключевой роли Таджикистана в продвижении водной дипломатии на региональном и мировом уровнях. Автор рассматривает международные инициативы страны как важный инструмент обеспечения устойчивого развития и трансграничного сотрудничества. В работе анализируется концепция «Вода — суть жизни» сквозь призму современной дипломатии, а усилия Таджикистана в решении проблем дефицита питьевой воды, сохранения ледников и борьбы с изменением климата оцениваются как пример созидательной политики. Делается вывод о том, что водная дипломатия Таджикистана эволюционировала от «капли» (национальных интересов) до «океана» (глобальной экологической безопасности), укрепляя авторитет страны на международной арене.

Ключевые слова: водная дипломатия, Таджикистан, глобальные инициативы, устойчивое развитие, ледники, водные ресурсы, экологическая безопасность, внешняя политика.

Annotation

The article analyzes Tajikistan's pivotal role in promoting water diplomacy at both regional and global levels. The author examines the country's international initiatives as a vital instrument for ensuring sustainable development and transboundary cooperation. The paper explores the concept of "Water as the Essence of Life" through the prism of modern diplomacy, evaluating Tajikistan's efforts in addressing drinking water scarcity, glacier preservation, and climate change as a model of constructive policy. It is concluded that Tajikistan's water diplomacy has expanded from a "drop" (national interests) to an "ocean" (global environmental security), significantly strengthening the nation's standing in the international arena.

Keywords: water diplomacy, Tajikistan, global initiatives, sustainable development, glaciers, water resources, environmental security, foreign policy.

Маълумотнома дар боари муаллиф: Қувватова Адолатхон Абдуғафоровна — омӯзгори Донишгоҳи давлатии Данғара. Мастонаи Қурбоналӣ — магистранти Донишгоҳи давлатии Данғара.

Сведения об автор: Қувватова Адолатхон Абдугафоровна — преподаватель Дангаринского государственного университета. Мастона Курбонали — магистрант Дангаринского государственного университета.

Author Information: Quvvatova Adolatkhon Abdugaforovna — Lecturer at Dangara State University.

Mastona Qurbonali — Master's student at Dangara State University.

ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ДАВЛАТИ ҲУҚУҚӢ

Амирзода М.Э.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Ибораи давлати ҳуқукбунёд аввалин маротиба дар асарҳои олимони Олмон К. Велкер с.1813 ва И.Х. Фрайхер фон Аретин с. 1824 истифода мешавад. Давлати ҳуқукбунёд дастоварди бузурги тамаддуни инсонӣ, назарияи пешқадам, муайянсозандаи таҳаввули ҷомеа, тамоюли асосии инкишоф ва пешрафти ҷаҳони мутамаддин мебошад. Аммо андешаи давлати ҳуқукбунёд ҳануз дар афкори мутафаккирони Юнону Рим пешкаш шуда буд. Чунончи ба андешаи мутафаккири юнонӣ Биант, сохти бехтарини давлат ҳамон аст, ки дар он одамон аз қонун ҳарос доранд. Протагор инсонро маҳаки ҳамаи чизҳо эълон мекунад. Афлотун қайд мекунад, ки «Ман фано ёфтани давлатеро мебинам, ки дар он қонун [4, с.257] эътибор надошта, тобей ягон нафар аст. Дар он ҷо, ки қонун бар ҳокимон нуфуз дошта, онҳо гуломони он мебошанд, ман начоти давлатро эҳсос мекунам». Ҳуқуқшиносии римӣ Ситсерон давлатро бо истилоҳи республика ифода намуда, мафҳуми давлатро ҳамчун кори умумии

халқ пешкаш мекунад. Дар асрҳои миёна Фомаи Аквинӣ аҳамияти қонуни фитриро дар эътирофи қадри инсон таъкид мекунад.

Ақидаи давлати ҳуқуқбунёд дар замони нав ва наватарин низ инкишоф меёбад. Аз ҷумла, мутафаккири Англия Ч. Локказ давлате пуштибонӣ мекунад, ки дар он қонун воло буда, ҳуқуқҳои ҷудонапазири инсон ва озодии фард таъмин мешаванд, таҷзияи ҳокимият ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва федералӣ тақсим мешавад. Ба ақидаи мутафаккири Фаронса Ш.Л. Монтескйё агар ҳокимияти қонунгузор ва иҷроия ҷудо набоянд, пас озодӣ арзи вучуд надорад.

Он аз як тараф ақида ва назарияи сиёсӣ ҳуқуқӣ ва аз тарафи дигар, амалияи давлативу ҳуқуқӣ ва воқеияти ҳаётӣ буда, барои арзиши олии доштани ҳуқуқҳои инсон саҳми арзанда дорад. Назария ва амалияи давлати ҳуқуқбунёд аз ҳам ҷудонашавандаанд. Ҳамчун назарияи илми давлати ҳуқуқбунёд - зарурияти ҷамъиятӣ ва давлатӣ, талабот ва қонуни ҷараёни умумии таҳаввули ҷомеаи инсонӣ буда, дар айни замон воқеияти сиёсӣ ҳуқуқӣ мебошад ва ба ин маъно шакли амалисозии талаботҳои давлати ҳуқуқбунёд, роҳи воқеӣ намудани он аст [2, с.5].

Давлати ҳуқуқбунёд қисми ҷудонашавандаи таҳаввули таърихӣ ҷомеаи башар, назарияи қадимтарин ва дар айни замон муносири ҷаҳон мебошад, чунки атрофи он дар ҳар як марҳилаи муайяни таърихӣ фикру андешаҳои мутафаккирон пешкаш шудааст.

Назарияи давлати ҳуқуқбунёд дар марҳилаи гузариши тамаддуни ғарбӣ аз ҷомеаи феодалӣ ба капиталистӣ ташаккул меёбад. Аммо унсурҳои назариявӣ ва заминаҳои он ҳанӯз дар замонҳои қадим пайдо мешаванд. Бояд гуфт, ки давлати ҳуқуқбунёд - назарияи на ин ё он кишвар ё минтақаҳои алоҳида, балки кулли башар буда, аҳамият ва тобиши ҷаҳонӣ, арзиши умумибашарӣ дорад.

Ташаккули инкишофи ақида ва назарияи давлати ҳуқуқбунёд таърихӣ тулонӣ дошта, якҷанд марҳилаҳоро сипарӣ кардааст.

- Марҳилаи аввал - давраи пайдоишу таҳкими заминаҳои таърихӣ -назариявӣ мебошад. Ин заминаҳоро ақидаҳои мухталиф оиди тақсмоти мақомоти ҷудогонаи давлат, таснифи шаклҳои дуруст ва нодурусти давлат (вобаста ба принсипи қонуният), шакли омехтаи давлатдорӣ, нахустин мафҳумҳои ҳуқуқии давлат ташкил медиҳанд.

Бояд гуфт, ки кишвари мо, ки ҳоло дар марҳилаи гузариш аз давлати сотсиалистӣ ба давлати либералӣ-демократӣ қарор дорад, аз таҷрибаи ҷаҳонии амалисозии давлати ҳуқуқбунёд, ақидаву ғояҳои пешкадам истифода мебарад.

Давлати ҳуқуқбунёди либералӣ - демократӣ - воқеияти ҷамъиятӣ ва давлативу ҳуқуқии ҳазорсолаи сеюм мегардад ва Тоҷикистон соҳибистиклол як ҷузъи он мешавад.

Бояд гуфт, ки барпо намудани давлати ҳуқуқӣ яке аз арзишҳои муҳимтарини Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, бунёди он яке аз шартҳои муҳимтарини ҷомеаи озоду мутамаддин ба ҳисоб меравад.

Конститутсияи соли 1994, баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатии Тоҷикистон рӯйдоди басо нодири ҳатмӣ сиёсии мамлакат буда, дар он заминаҳои воқеии барпо намудани ҷомеаи ҳуқуқӣ дар асоси дастовардҳои миллӣ оид ба анъана ва мавҷудияти меъёрҳои ҳуқуқӣ дар кишварамон гузошта шудааст.

Асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро андешаи давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд ташкил медиҳад. Дар Конститутсияи принсипҳои мухталифи давлати ҳуқуқбунёд инъикос ва инкишофи худро пайдо карданд.

Аҳамияти давлатдорие, ки ба меъёри қонун устувор аст, бо таъмини принсипҳои ҳуқуқ ва маҳдудкунии муқаррари ҳокимияти давлатӣ ва нафъи афроди ҷомеа хотима намеёбад.

Принсипи давлати ҳуқуқбунёд мисли сохти демократӣ дар сохти Конститутсионии Ҷумҳурий ягонагии сиёсати ҳокимияти номаҳдудро дар назар надорад, балки давлати ҳуқуқбунёд ба маънои конститусионӣ - чунин меъёрҳо, принсипҳо ва қоидаҳо ба вучуд меоварад, ки онҳо асосҳои тартиботи ҳуқуқиро ташаккул медиҳанд, ягонагии сиёсиро мустаҳкам мегардонанд ва хангоми ба амал баровардани онҳо давлат, ки онро Конститутсия муқаррар мекунад, шакли мушаххаси таърихӣ пайдо мекунад.

Дар сурате, ки демократия сиёсатро аз «вобаста кардан» ба ашхоси озод менамояд, давлати ҳуқуқбунёд ба озод шудани сохти давлатӣ аз табилии гурӯҳҳои сиёсат асосӣ ва роҳи умумӣ мусоидат менамояд.

Давлати ҳуқуқбунёд дар чорчӯбаи сохти Конституцияонӣ шакли ҳатмии давлатӣ мебошад.

Бояд зикр намуд, ки маҳз дар тӯли узвияти 70 солаи Тоҷикистон дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ асосҳои ҳуқуқии озодиҳои шаҳрвандони Тоҷикистон ташаккул ёфта, ин ҳуқуқҳо дар Конституцияи иттифокӣ ва ҷумҳурӣ инъикоси ёфта буд. Лекин, як хусусияти ба худ хоси ин ҳуқуқу озодиҳо аз он буд, ки он бештар характери иқтисодӣ - иҷтимоӣ дошта, ба эътибори зарурӣ дода мешуд. Ин аз як тараф табиӣ буд, Конституцияи замони Шӯравӣ ҳаёти воқеӣ, табақаҳои иҷтимоии сиёсӣ ва асоси низоми иқтисодии ҷомеаи шӯравиро инъикос мекард.

Дар Конституцияи Иттиҳоди Шӯрави ба шаҳрвандон қариб ҳамаи у озодиҳои демократӣ, ба монанди баробарҳуқуқии шаҳрвандон дар ун (моддаи 34), баробарҳуқуқии наҷоду миллатҳо (моддаи 36), ҳуқуқ ба меҳнати кафолатнок (моддаи 40), ба истироҳат (моддаи 42), ба ҳифзи саломатӣ (моддаи 42), ҳифзи иҷтимоӣ (моддаи 43), ба манзил (моддаи 44), иштирок дар қорҳои давлатӣ (моддаи 48) дахлнопазирии шахс (моддаи 54) ва ғайраҳо дода шуда, ин ҳолатҳо дар Конституцияҳои Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ, аз он ҷумла дар Конституцияи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон заққури ҳудро ёфта буданд [1, с.10].

Лекин, татбиқи ин ҳуқуқу озодиҳо бо тавассути Шӯроҳои депутатҳои ки асоси низоми сиёсии замони шӯравӣ буд, бо роҳбари ҳизбӣ иттиҳоди шӯравӣ амалӣ гардонидани бораи ташкил ва гузаронидани маҷлисҳо гирдиҳамоиҳо ва роҳпаймоиҳои ороишта фармон баровард.

Мувофиқи он, шаҳрвандони аз синни 18 сола расида, ба мақомоти маҳаллии шӯроӣ давлатӣ на кам аз 10 рӯз қабл аз гузаронидани ин тадбир ариза пешниҳод мекарданд. Ҳукумати маҳаллӣ онро баррасӣ намуда, ба ташкилкунадагони қорабинӣ оиди қарори қабулкардаи худ на дертар аз 5 рӯз то вақти саршавии он хабар меод. Ҳукумати маҳаллӣ ўҳдадор карда мешуд, ки дар хусуси ба вақти дигар гузаронидани ин тадбир тақлиф гузорад ва танҳо дар мавридҳои дар қонун пешбинигардида ба гузаронидани қорабинӣ иҷозат медиҳад.

Иштирокчиёни қорабинӣ ўҳдадор буданд, ки аз гирифтани силоҳе, ки ба муқобили ҳаёт ва саломатии одамон ва барои расонидани зарари моддӣ истифода шуданаш мумкин аст, ҳуддорӣ намоёнд.

Бояд гуфт, ки фаҳмиши нодурусти демократия, надониستاني ҳуқуқ ва қонунҳо, паст будани дараҷаи шуури сиёсӣ ҳуқуқии аҳоли ба он оварда расонид, ки дар оғози ин дигаргуниҳо ҷумҳурии моро қонуншикаъиҳо ба гирдобии худ қашида, ин усулҳои демократии ифодаи иродаи халқ ба як фоҷиаи қалон табдил дода шуд.

Воқеаҳои феввали соли 1990 инро исбот карданд. Бо ташаббуси як зумра дасисабозон масъалаи «гурезагони армонӣ» боис гардида, дар пойтахт гирдиҳамоиҳои берун аз талаботи қонун сурат гирифта, ба ҳаёти сиёсӣ маънавии ҷамъият зарбаҳои нахустин расонида шуданд.

Бо мақсади пешгири қардани ҳолатҳои фавқуллода (қонуншиканӣ ва зӯроварӣ, поймол қардани ҳуқуқу озодиҳои дигарон) Ҳукумати Тоҷикистон 3 ноябри соли 1995 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистонро «Дар бораи низоми ҳуқуқии вазъияти фавқуллода» қабул намуд, ки тибқи он дар ҳолати фавқуллода гузаронидани маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, роҳпаймоиҳо ва дигар қорабиниҳои оммавӣ манъ карда мешуд. Бо мақсади танзими ташкил ва гузаронидани маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо, роҳпаймоиҳои ороишта ва дигар қорабиниҳои оммави ва таъмини ҳуқуқу манфиатҳои шаҳрвандон 29 июни соли 1991 Қонуни Тоҷикистон «Дар бораи танзими ташкил ва гузаронидани маҷлисҳо, гирдиҳамоиҳо, намоишҳо ва роҳпаймоиҳои ороишта ва ҷавобгарӣ барои вайрон қардани тартиботи гузаронидани онҳо» қабул карда шуда буд.

Лекин, дар шароити харчу маракаи ҳукукии он давра, ин қонун дағалона вайрон карда мешуд, ки онро воқеаҳои сентябри соли 1991 ва воқеаҳои минбаъда бори дигар собит сохтанд.

Баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ва қабули Конститутсияи Тоҷикистон як қатор падидаҳои нави ҳуқуқӣ дар Конститутсия сабт шуда, қариб ҳамаи онҳо бо қонунҳои дахлдор мустаҳкам гардонида шуда буданд.

Аз ин рӯ, давлати Тоҷикистон дар Конститутсияи худ дахлнопазирии ҳаёт, кадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон (моддаи 5) манъ намудани иттиҳодияҳои ҷамъиятии ғайриқонунӣ, ки зухуротҳои манфиро тарғиб менамоянд (моддаи 8) чун қафолати давлатии хифзи ҳуқуқи шаҳрвандон ба зиммаи худ гирифта эътироф намуд, ки «махдуд кардани ҳуқуқ ва ўҳдадорӣҳои шаҳрвандон танҳо ба мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи сохти конститусионӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ (моддаи 14 банди 2) раво доништа мешавад.

Дар айни замон дар моддаи 47 Конститутсия омадааст, ки «Дар давраи вазъияти ғавқуллода ҳуқуқ ва озодихое, ки дар моддаҳои 16 (ҳуқуқ ба ҳимояи шаҳрванди Тоҷикистон дар хориҷи кишвар), моддаи 17 (баробарии ҳуқуқ дар назди қонун ва суд), моддаи 18 (ҳуқуқ ба зиндагӣ), моддаи 19 (ҳуқуқи қифзи судӣ), моддаи 20 (ҳуқуқ ба беасос гунаҳкоршавӣ), моддаи 22 (дахлнопазирии манзил), моддаи 25 (ҳуқуқ ба шиёос шудан бо ҳуҷҷатҳои дахлдор ошно шудан) ва моддаи 28 (ҳуқуқи муттаҳидшавии шаҳрвандон) пешбинӣ шудааст, махдуд карда намешавад.

Дар низоми ҳуқуқи шӯравӣ роли махсус ба ташкилотҳои ҷамъиятӣ дода мешуд. Лекин, ин ташкилотҳо як ҷузъи ҳизби коммунист ва ёрдамчии он дар низоми мамлакат ба ҳисоб мерафтанд.

Дар Конститутсияи Тоҷикистон бо назардошти ҳолатҳои ҳуқуқие, ки дар замони шӯравӣ махдуд буданд, ин зухуротҳо аз нав баррасӣ шуда, дар давраи демократикунонии ҷомеа ба ин ташкилотҳои мақоми ташкилотҳои ғайриҳуқуматӣ дода шуда, онҳо дар айни замон дар ташаккули ҷомеаи ҳуқуқӣ муҳиме мебозанд.

Бояд зикр намуд, ки бунёди ҷомеаи адолатпарвару демократӣ, ки дар асоси волоияти қонун асос ёфтааст, дирӯз пайдо нашудааст.

Имрӯз мо агарчанде ки ба конститутсияи гузаштаи давраи шӯравӣ аз нигоҳи танқиди нигоҳ қунем ҳам, он дар замони худ ҳодисаи нодири ҳуқуқӣ ба ҳисоб мерафт.

Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар баромадҳои худ ин нуқтаро борҳо таъкид карда, иброз доштааст, ки маҳз дар замони шӯравӣ ва Инқилоби Октябр тоҷикон соҳиби давлати миллий гашта, маҳз ҳамин давра халқи тоҷикро аз асорати чандинасра, аз торикӣ ва даҳолати маънавӣ озод карда буд.

Мақсад ёдовар шудани гузашта, аз он иборат аст, ки мо гузаштаро фаромӯш накунам, аз саҳву хатогиҳои ҷойдошта сабақ омӯзем ва дар марҳилаи ҳозираи инкишофи кишвар ин басо муҳим аст.

Имрӯз, ки ҷомеаи Тоҷикистон ба роҳи бунёди ҷомеаи демократии ҳуқуқбунёд дохил шудааст, вазифаи мо аз он иборат мебошад, ки аз кӯҳнаи манфиатнок рӯ нагардонида, ҳар як зухуроти мусбии айёми гузаштаро қабул фармоем ва онро барои таҳкими волоияти қонун истифода барем.

Барои бунёди ҷомеаи ҳуқуқии демократӣ барои мо заминаҳои зарурӣ вучуд доранд, аз инҳо бармеоянд:

1. Таҷрибаи таърихии халқ, ки дар рафти муборизаҳои шадид, баҳри пойдории ҳуқуку озодихо ба даст омадааст;
2. Таҷрибаи давлатдории дифоқунандаи ҳуқуку озодихои умум;
3. Мавҷуд будани низоми давлатдорӣ ва сиёсати давлатӣ;
4. Арзи вучуд кардани Конститутсия ва қонунҳои дар асосҳои он ташаккулёфта;
5. Тақия кардан ва имконияти омӯхтани таҷрибаи ҷаҳонӣ оид ба хифзи ҳуқуку озодихои инсон ва шаҳрванд;
6. Тақия ба анъанаҳои давлатдорӣ ва руҳияи қонунписандии он;

7. Пайвастан ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ва меъёрҳои асосии ҳукукии башар.

Ин заминаҳо ва мавҷуд будани он имконият медиҳад, ки мо дар оянда ба бунёди чунин ҷомеа хоҳем расид.

Чӣ тавре, ки мо дар оғози рисола кайд кардем, мо дар ибтидои бунеди чунин ҷомеа қарор дорем. Шубҳае нест, ки мо чунин ҷомеаро барпо мекунем ва инро ба мо таърих гувоҳӣ медиҳад.

«Таърих гувоҳ аст, ки - иброн доштааст Эмомалӣ Раҳмон, - дар тӯли ҳазорсолаҳо давлату давлатдорӣ тоҷикон саҳтиҳои хорошикани таназзули эҳё шуданро борҳо аз сар гузаронидааст, аз дунболи ҳар шикасту, боз эҳёшавӣ ва камолоти афзунтарро ноил гаштааст. Ин рисолаи ҳафрихро, ки дар раванди давлатдорони ҷаҳон назар надорад, метавон рисолати давлатдорӣ тоҷикон намуд» [3].

Ин рисолаи таърихӣ дилпурӣ медиҳад, ки шаҳрвандони Тоҷикистон нуктаҳои Конститутсияи ҳудро дар бобати бунёди ҷомеаи демократию ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ пурра амалӣ мегардонанд.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи СССР., Москва.. 1984, с.8-10.
2. Усмонов О. Давлат ва ҳуқуқ. Душанбе, 2000 с, с.3-5.
3. Эмомалӣ Раҳмон Истиқлолият неъматӣ бебаҳост.. Ҷумҳурият, № 35, 11 сентябри соли 2003.
4. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ. Душанбе, 2014. С.257.

Фишурда

Мақола ба таҳлили равандҳои таърихӣ ва назариявии ташаккул ва инкишофи давлати ҳуқуқӣ бахшида шудааст. Муаллиф эволютсияи ғояҳои давлати ҳуқуқиро аз давраи бостон то замони муосир мавриди баррасӣ қарор дода, принсипҳои асосии он, аз ҷумла волияти қонун, тақсими қудрат ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсонро таҳлил менамояд. Дар мақола мушкилоти татбиқи амалии ин принсипҳо дар шароити муосири давлатдорӣ ва дурнамои таҳкими асосҳои ҳуқуқии ҷомеа мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: давлати ҳуқуқӣ, волияти қонун, тақсими қудрат, ҳуқуқи инсон, ҷомеаи шаҳрвандӣ, таърихи ҳуқуқ, демократия, адолати иҷтимоӣ.

Аннотация

Статья посвящена анализу исторических и теоретических процессов формирования и развития правового государства. Автор рассматривает эволюцию идей правовой государственности от античности до современности, анализируя её основополагающие принципы, такие как верховенство закона, разделение властей и защита прав и свобод человека. В статье исследуются проблемы практической реализации этих принципов в условиях современного государственного строительства и перспективы укрепления правовых основ общества.

Ключевые слова: правовое государство, верховенство закона, разделение властей, права человека, гражданское общество, история права, демократия, социальная справедливость.

Annotation

The article is devoted to the analysis of the historical and theoretical processes of the formation and development of the rule-of-law state. The author examines the evolution of the ideas of constitutionalism from antiquity to the present day, analyzing its fundamental principles, such as the supremacy of law, the separation of powers, and the protection of human rights and freedoms. The paper explores the challenges of the practical implementation of these principles in the context of modern governance and the prospects for strengthening the legal foundations of society.

Keywords: rule-of-law state, supremacy of law, separation of powers, human rights, civil society, history of law, democracy, social justice.

Маълумотнома дар боари муаллиф: Амирзода Муродалӣ Эмомалӣ – ассистенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат ба коррупсияи Донишгоҳи давлатии Данғара.

Сведения об автор: Амирзода Муродали Эмомали – ассистент кафедры уголовного права и противодействия коррупции Дангаринского государственного университета.

Author Information: Amirzoda Murodali Emomali – Assistant of the Department of Criminal Law and Anti-Corruption, Dangara State University.

ХУСУСИЯТҲОИ СОҲТОРӢ ВА ВАЗИФАВИИ ДАВЛАТИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ ГЛОБАЛИЗАТСИЯ

Қараев Н.Н.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Давлат ҳамчун шакли меҳвари ташкили сиёсии ҷомеа бар се ҷиҳати бунёди аҳоли, ҳудуд ва ҳокимияти суверенӣ асос меёбад. Дар илмҳои муосири сиёсӣ мафҳуми «давлати миллӣ» (nation-state) ҷойгоҳи марказиро ишғол намуда, синтези ниҳодҳои сиёсӣ ва хувияти миллиро ифода мекунад. Ин падида боиси тавлиди гуфторҳои (дискурсҳои) нав дар доираҳои илмӣ гардида, ба яке аз мавзӯҳои мураккаб ва баҳсбарангези сиёсатшиносӣ табдил ёфтааст. Бо назардошти гуногунрангии равишҳо ба моҳият ва таҳаввулоти таърихӣ давлати миллӣ, имрӯз зарурати муайян кардани хусусиятҳои концептуалии он ҳамчун падидаи иҷтимоиву сиёсӣ пеш меояд.

Мафҳуми «давлати миллӣ» (фр. *état-nation*, англ. *nation-state*) категорияи заминавиест, ки субъекти соҳибхирд ва мутамаркази муносибатҳои байналмилалӣ ифода мекунад. Дар низоми муосири ҷаҳонӣ давлати миллӣ воҳиди асосии геополитикӣ ба шумор меравад. Бояд таъкид намуд, ки калиди дарки ин мафҳум дар шарҳи истилоҳи «миллат» нӯҳуфта аст. Маҳз гуногунфаҳмиҳо дар таърифи «миллат» на танҳо дар сатҳи назариявӣ, балки дар амалияи давлатдорӣ низ боиси баҳсҳои доманадор ва тазодҳои сиёсӣ мегарданд.

Дар луғатҳои муосири калимаҳои хориҷӣ ду таснифоти мафҳуми «миллат» пешниҳод гардидааст: ҳамчун умумияти ташаккулёфтаи одамон дар асоси умумиятҳои забонӣ, ҳудудӣ, иқтисодӣ ва тарзи равонии дар умумияти фарҳангӣ зоҳиршаванда; ҳамчун муроди мафҳумҳои «мамлакат» ва «давлат» [11,320].

Яке аз масъалаҳои асосӣ дар он зоҳир мегардад, ки байни мафҳумҳои “миллат” ва “ҳалқият” тафовутӣ назаррас ҷой надорад, ки дар ҳолатҳои муайян метавонад масъаларо шиддатнок гардонад. Дар доираҳои илмӣ мафҳуми “ҳалқият” ҳамчун ҷомеаи одамон, ки дар асоси баромад, забон, дин муттаҳид гардида, ба як ҳалқият тааллуқ доранд, тасниф карда мешавад. Ҳалқият – ин маҷмӯи устувори байнинаслии одамон аст, ки дар ҳудуди муайян ташаккул ёфта, на танҳо дорои хусусиятҳои умумӣ, балки дорои хусусиятҳои устувори фарҳангӣ ва равонӣ, инчунин дорои фаҳми ягонагӣ ва тафовут аз дигар ҷунин ниҳодҳо мебошанд [3,20].

Дар доираи таснифоти В.П.Торукало моҳияти субъективӣ-равонӣ, умумияти фарҳангии одамон, организми этникӣ иҷтимоӣ ё умумияти иҷтимоиву этникӣ, бунёди давлатӣ, тамаддун, моҳияти биологӣ ва ҷуғрофӣ, ягонагии биологӣ ва иҷтимоӣ, ташкилоти сиёсӣ, ташкили ҳудудӣ, категорияи муқоисавӣ-таърихӣ махсусан қайд карда мешаванд [12,51].

Миллат ин ҷомеаи сиёсӣ аст, ки бо меъёр ва анъанаҳои ягонаи таърихӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқӣ муттаҳид гардидааст, ки одамон аз рӯи онҳо зиндагӣ мекунанд. “Миллат гурӯҳи калони одамон аст, ки ҳудро ҳамчун умумият ё гурӯҳ баррасӣ менамояд ва одатан садоқати ҳудро ба гурӯҳи мазкур нисбат ба дигар шаклҳои садоқат боло мегузорад. Ба миллат одатан як ё якчанд хусусиятҳо, ба монанди забон, фарҳанг, дин, ниҳодҳои сиёсӣ, таърих, ки бо он ҳудро монанд менамояд ва инчунин эътиқод ба тақдирӣ умумӣ хос мебошад. Одатан, миллатҳо ҳудуди муайянро ишғол менамоянд” [17,751]. Э. Смит миллатро ҳамчун гурӯҳи одамон, ки дорои унсурҳои умумӣ ва муҳими фарҳанг, низоми ягонаи иқтисодӣ, ҳуқуқи шаҳрвандӣ барои тамоми аъзоён, ҳиссиёти якдилӣ, ки натиҷаи таҷрибаи умумӣ буда, ҳудуди умумиро ишғол намудаанд, муайян намудааст [16,19].

Ҳамин тариқ, заминаи ташаккули давлати миллиро метавонад ҳам сохтори этникӣ (ҳалқият) ва ҳам иттиҳоди сиёсии шаҳрвандон (миллат) ташкил диҳад. Дар ҳолатҳое, ки мансубияти этникӣ ҳамчун меҳвари асосии давлатдорӣ баромад мекунад, ин раванд бештар ба зуҳури миллатгароии ифротӣ (радикалӣ) ва сохторҳои ниҳонии он мусоидат менамояд. Дар воқеияти муосир, дар як қатор давлатҳои ҷаҳон ҷунбишҳои марказгурезе мушоҳида мешаванд, ки бо таъя ба вижагиҳои этникова забонӣ ва принсипи "худмуайянқунии миллий", барои дастбӣ ба истиқлолияти сиёсӣ ё мухторияти густурда талош меварзанд.

В.Малахов ҷанбаҳои мухталифи худмуайяннамоиро таҳқиқ намуда, қайд менамояд, ки пайдоиши миллат бо худмуайяннамоии он алоқаманд аст [6,27]. Яъне, миллат дар ҳама ҳолат ташаккул меёбад, ки он худро ҳамчун миллат эҳсос менамояд ва бо ин васила ба субъекти суверенитет мубаддал мегардад. Мисоли равшан Инқилоби бузурги фаронсавӣ ва ташаккули аввалин ҷумҳурии Фаронса мебошад, ки дар натиҷаи он миллати фаронсавӣ ташаккул ёфт.

Таҳлили муқоисавии равишҳои гуногун ба мафҳуми «миллат» мавҷудияти номуайянии концептуалиро нишон медиҳад, ки ин амр на танҳо моҳияти истилоҳро хира месозад, балки боиси тафсири нодурусти феномени давлати миллий мегардад. Таҳрифи маъноии мафҳуми «миллат» дар зехни ҷомеа ва доираҳои илмӣ, аксаран натиҷаи таъсири идеологияҳои расмӣ сиёсӣ мебошад. Ин идеологияҳо бо пайгирии мановфеи маҳдуди сиёсӣ синфӣ, таърифи миллатро мутобиқ ба ниёзҳои худ сохтакорӣ намуда, онро ҳамчун абзори сиёсӣ истифода мекунанд.

Бинобар ин, бо таъя ба таснифоти муътамади илмӣ, метавон хулоса кард, ки **миллат** иттиҳоди устувори одамон аст, ки дар заминаи муштаработи таърихӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқӣ ташаккул ёфтааст. Ин воҳиди иҷтимоӣ сиёсӣ тавассути арзишҳои бунёдӣ, аз ҷумла забон, ҳувиати фарҳангӣ, эътиқод ва ниҳодҳои муштарак сиёсӣ муттаҳид гардида, субъекти асосии соҳибхотирӣ давлатӣ ба шумор меравад.

Дар раванди омӯзиши давлати миллий масъалаи пайдоиши миллат муҳим арзёбӣ карда мешавад. Албатта, дар доираҳои илмӣ оид ба пайдоиши миллат ақидаҳои мухталиф ҷой доранд, мавқеи ягонаи муҳаққиқон мушоҳида карда намешавад: К.Дейч ташаккули миллатро бо пайдоиши иқтисодӣ мубодилавӣ, сафарбарнамоии иҷтимоӣ, зиёд шудани миқдори шаҳрҳо, рушди алоқа ва робитаҳо, ҷамъшавии сармоя ва пайдо гардидани консепсияи манфиатҳо алоқаманд менамояд; Э.Смит ташаккули миллатро ҳамчун натиҷаи «инқилоби сегона» болоравии сифатӣ дар иқтисодиёт, сиёсат ва фарҳанг баррасӣ намудааст; Б.Андерсон ташаккули миллатро бо секуляризатсияи ҳаёти ҷамъиятӣ, таъсири капитализм ва паҳн гардидани саводноқӣ алоқаманд намудааст [13,7]. Г.Кон дар асоси таҳлили ҷанбаҳои мухталифи миллат қайд менамояд, ки як қатор омилҳои воқеӣ, ба монанди ҳудуд ва давлат дар ташаккули миллат аҳамияти калон доранд, лекин бо истифода аз онҳо шарҳ додани мавҷудияти миллат ва пешниҳоди таснифоти дақиқи мафҳумӣ ғайриимкон аст [4,15].

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили ақидаи муаллифон, метавон ду мавқеи алоҳидаро ҷудо намуд: мувофиқи мавқеи якум миллат маҳсули рушди табиӣ ва таҳаввулотӣ тулонӣ ба ҳисоб меравад, ки ба ҷои шаклҳои пешинаи ташкилоти иҷтимоӣ пайдо шудаанд; [10,88] мувофиқи мавқеи дуюм миллат ин натиҷаи ғайриқонунии одамон, маҳсули шуури ҷамъиятӣ аст [4,15]. Ҳамин тариқ, миллат дар ягон ҳолат худ аз худ пайдо намешавад, онро метавон танҳо бо роҳи сунъӣ бунёд намуд. Тамоми миллатҳои мавҷуда натиҷаи бунёдкорӣ ва созандагӣ ба ҳисоб мераванд. Миллатро пайдо намудан душвор аст, ки ба таври табиӣ ташаккул ёфта бошанд.

М.Вебер, И.Валлерстайн, К.Дейч, А.Тишков, Э.Геллнер, В.Н.Шевченко ҷунин мешуморанд, ки дар раванди ташаккули миллат нақши ҳалқунанда ба давлат тааллуқ дорад. Берун аз давлат метавон танҳо оид ба ҳалқият, на оид ба миллат сухан ронд [9,24].

Миллат таҷрибаи бунёди давлати ҳуқуқиро пешниҳод менамояд: ҷунин таҷриба аллакай на танҳо маънавият ва урфу одат, балки ҳуқуқи давлатӣ ва ахлоқу одоб низомиро

ташкил менамояд [2,19]. Дар ин радиф метавон оид ба «давлатҳои бемиллат» сухан ронд, ки аз фаҳми миллат ва халқ, инчунин давраи мушаххаси таърихӣ вобаста аст.

Як қатор муҳаққиқон пайдоиши давлатро хизмати миллат дониста, давлатро нуқтаи олии рушди миллий баррасӣ менамоянд. «Давлати миллий дар гурӯҳи этникӣ ғайбад, ки тавонистааст дар ҳомаи ҳаҷҳои эътирофи байналхалқӣ-ҳуқуқиро ба сифати давлати миллии ҳудуди маҳдуд ва соҳибистиклолро ба даст овардааст» [1,68]. Дар чунин фаҳмиши масъала мубориза барои истиқлолият, яъне озодӣ, ки дар натиҷаи зӯрварӣ ба даст оварда шудааст, ба оғози ягонаи қонунигардонӣ ва бунёдкорӣ мубаддал мегардад, ки баҳснок аст. Эътирофи як қатор халқиятҳо дар маҷмӯи халқ ва гурӯҳи дигар ҳаҷиятҳо танҳо ҳамчун аққалиятҳои этникӣ, албатта объективона нест. Аз ин рӯ, таркиботи этникӣ барои тасдиқ намудани он ғайбад он умумият ба сифати халқ муайянкунанда ба ҳисоб намеравад.

Унсурҳои дигари сохтори назариявии давлати миллий – ҳудуди давлат ҳамчун институти марказии системаи сиёсии ҳома баромад менамояд. Дар шароити имрӯза дар сарчашмаҳои мухталифи илмӣ миқдори зиёди таснифоти давлат, нуқтаи назар оид ба унсурҳои таркибии он мавҷуданд.

Давлат ҳамчун ташкили ҳокимияти сиёсӣ, ки дар ҳомаи шахрвандӣ амалӣ гардида, дорои мақомоти муайян, шахсони мансбдори интихобӣ ва таъинотӣ мебошад ва дар доираи ваколатҳои расмӣ муқарраргардида амал менамояд [7,321].

Аз нуқтаи назари Э. Гидденс давлат:

- ин маҷмӯи шаклҳои ниҳодии назорати монополӣ аз рӯи ҳудуди муайян;
- маҷмӯи қоидаҳо, ки бо қонунгузорӣ муқаррар карда шудааст;
- назорати бевоситаи воситаҳои зурварии дохилӣ ва хориҷӣ аст [4,42].

Ба консепсияҳои моҳият ва ташаккули давлатҳои миллий бевосита рӯй оварда, метавон қайд намуд, ки яқин, тамоми ин консепсияҳо дар асоси таснифоти миллат бунёд шудаанд, аз ин рӯ фарқи асосии онҳо масъалаи аввалиндараҷа будани давлат ғайбад миллат ба ҳисоб меравад. Таҳлили сарчашмаҳои илмӣ нишон медиҳад, ки на миллат дар истифодаи худ давлатро ба даст меорад, балки давлат миллатро мавриди истифода қарор медиҳад, ғайбад ин ки давлат ва миллат дар якҷоягӣ роҳи ташаккули худро паси сар менамоянд.

Аломати ташаккулдиҳандаи низом барои давлати миллий, миллат ба ҳисоб меравад. Як қатор муаллифон қайд менамоянд, ки ду унсурҳои маҷмӯи давлати миллий – давлат ва миллат ба ҳам наздик шудаанд, лекин дар оғоз онҳо равандҳои ҷудогонаи таърихӣ: ташаккули давлатҳои муосир ва бунёди миллатҳои муосирро ташкил менамуданд. Лекин ба ин тезис нигоҳ накарда, метавон алоқаи наздик ва вобастагии тарафайни миллат ва давлатро, махсусан дар давраи қонуни инкишофи таърихӣ, эътироф намуд.

Давлати миллий – натиҷаи рушди мураккаби таърихӣ, яке аз маҷсули беназири сиёсии давраи Замони нав ба ҳисоб меравад. Дар Аврупо пайдо шуда, он ба ҳоли монархияи мутлақи табақавӣ омад ва ба раият ва баъдтар ба шахрвандон ҳуқуқи иштирок дар ҳаёти сиёсии кишварро пешниҳод намуд.

Асосан, давлати миллий формулаи иштироки сиёсии аҳоли дар идоракунии давлат, институти асосии сиёсии давраи муосир ба ҳисоб меравад, ки рушд ва тақвияти унсурҳои демократиро дар ҳома таъмин менамояд. Давлати миллий ягона сохтори сиёсӣ гардид, ки талаботро ба худмукторӣ ва муттаҳидшавии милли қонеъ намуд, ки дар воридшавии оммаи мардум ба ҳаҷнаи сиёсӣ таҷассум гардида, ба талаботи суверенитети халқӣ ҷавобгӯ аст [14,38].

Давлати миллий ягонагии таърихӣ ва сиёсии миллатро таъмин намуда, онро дар худ амалӣ намуд, арзиши олии тамаддуни муосир гардид. Дар ин самт ҳаҷми маданияти сиёсии аврупоӣ бузург аст. Ҳамин тариқ, давлати миллий зинаи нави давлатдорӣ, давраи сифатан нав дар ташкили ҳокимияти давлатӣ гардид.

Дар давраи бухрони монархияи мутлак, баъдтар пошхурии низоми мустанлиқадорӣ, давлати миллӣ оғози асосии дигаргуниҳо мегардад, ки дорои нерӯи зиёди иҷтимоӣ буд. Маҳз бо ёрии идеяи миллат ҷомеаи шахрвандӣ пайдо шу два тавонист даъвои худро ба ҳокимияти сиёсӣ амалӣ намояд. Дар муносибати пуршиддати «ҷомеаи шахрвандӣ-давлат», миллат як навъ танзимкунанда ва оғози баробарии сиёсӣ мегардад.

Ҷомеаи шахрвандӣ ҳамчун соҳаи озоди ғайбӣ баррасӣ карда мешавад, ки дар он субъектҳои инфиродӣ ва дастаҷамъӣ мақсад ва манфиатҳои хусусиро пайгирӣ менамоянд. Ҷомеаи шахрвандӣ ин соҳаи манфиатҳои хусусӣ ва умумӣ, ки нисбати якдигар муваққит мебошанд, ба ҳисоб меравад. Ҷомеаи шахрвандӣ соҳаи ҷамъиятии ҳаёти инсонро дар ҷомеа то ҳамон андозае фарогир мегирад, ки дар чунин сатҳ он зери монополияи элитаҳои ҳокимияти наметардад ва озод, дастрасбарои тамоми аъзоёни ҷомеа мегардад.

Дар «Луғати афкори сиёсӣ» миллат-давлатҳо ҳамчун созмон барои идора кардани миллат, ки ҳудуди он дорои сарҳадоти муайян буда, ҳуқуқи он бо урфу одат ва интизориҳои миллӣ муайян карда шудааст, тасниф карда шудааст. Давлат-миллатро одатан бо полиси ҷонӣ ё шахр давлатҳо муқоиса менамоянд, пайдоиши онро бошад ҳамчун яке аз далелҳои асосии таърихи муносири сиёсӣ баҳогузорӣ менамоянд [15,313].

Аз тарафи аксарияти муҳаққиқон давлати миллӣ ҳамчун қонуният ва шакли ҳатмии сохтори давлатии давраи пайдоиш ва таҳкими ҷомеаи буржуазӣ ва мутобиқан ҳамчун иловаи назарраси ғояи давлати буржуазӣ баррасӣ менамоянд. Аз ин нуқтаи назар, давлати ҳуқуқӣ, ки манфиати шахсият, озодии сиёсӣ ва иқтисодии ўро ҳимоя менамояд, дар як ҳолат метавонад давлати миллӣ бошад, ки ягонагии сиёсии миллатро ҳимоя менамояд, рушди бозори миллиро кафолат медиҳад ва фарҳанги миллиро нигоҳ медорад [8,11].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ба инобат гирифтани фарҳанг дар ташаккули чунин умумияти сиёсӣ, чун давлати миллӣ зарур аст. Масалан, Д.Кол чунин мешуморад, ки дар раванди бунёди миллат нақши назаррас ба системаи маориф тааллуқ дорад, ки барои бунёди муҳити ягчинсаи иҷтимоӣ зарур аст.

Омили шомилият ба ин ё он намунаи маориф ва анъанаҳо имконияти иқтисодӣ чудо гардидани миллати нав, аз он ҷумладоираи ҳудудии онро муайян менамояд. Маҳз талаботи якҷинсии фарҳангӣ ва сиёсӣ метавонад дар ташаккули миллат нақши ҳалкунанда дошта бошад. «Ҳар як гурӯҳ, ки андозаи он барои бунёди системаи мактабӣ кифоя аст, дорои андозаи ақаллин аст, ки барои кўшиши болоравӣ то мавқеи давлат зарур аст. Дар натиҷа, давлат-миллатҳо на мувофиқи мавқеи М.Вебер, ҳамчун идора, ки дорои монополияи истифодаи зурварии қонунӣ дар доираи ҳудуди муайян аст, балки мувофиқи мавқеи Э.Гелнер – ҳамчун идора, ки дорои монополияи фарҳанги қонунӣ дар доираи ҳудуди мушаххас муайян карда мешавад» [5,288].

Дар асоси таҳлили миллат ҳамчун падидаи сиёсиву идеологӣ ва иқтисодӣ, дар фарқият аз халқ, ки мазмуну мундариҷаи ҳуқуқӣ дорад ва этнос, ки ба сифати падидаи этниқиву фарҳангӣ баррасӣ карда мешавад, метавон чунин хулосабарорӣ намуд, ки давлати миллӣ ҷанбаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва этниқиву фарҳангиро муттаҳид намуда, ба сифати маҷмӯи мураккаби ҳамгироии ҳокимияти давлатӣ баромад менамояд.

Зарурати таҳия ва татбиқи конвенсиялии мафҳуми **давлати миллӣ** пеш аз ҳама бо ҳадафи танзими муносибатҳои байналмилалӣ, таъмини суботи воқеии сиёсӣ ва ҷилавгирӣ аз беназмиҳои иҷтимоӣ ба миён омадааст. Давлати миллӣ ҳамчун ниҳоди калидии ташкили сиёсии ҷомеаи шахрвандӣ дар марҳилаи индустриалӣ ташаккул ёфта, иродаи субъектҳои ҷамъиятиро дар меҳвари манфиатҳои муштарак иҷтимоиву фарҳангӣ, маънавӣ, таърихӣ ва забонӣ муттаҳид менамояд. Ин навъи давлатдорӣ дар заминаи ҳамбастагии ҳудудӣ ва низоми воҳиди иқтисодӣ, ҳимояи арзишҳои бунёдӣ ҷомеаро кафолат медиҳад.

Дар доираи таҳаввулоти таърихӣ, давлати миллӣ ҳамчун марҳилаи муайяни рушди ниҳодҳои ҳокимият арзёбӣ мешавад. Бо вучуди ин, гузариши инсоният ба марҳилаи иттилоотӣ ва модели иқтисоди постиндустриалӣ, заминаҳоро барои пайдоиши шаклҳои нави давлатдорӣ фароҳам меорад. Бо назардошти ин тағйирот, ҳадафи ниҳоии давлати миллӣ ҳамеша эҷоди фазои танзимшудаи ҳуқуқӣ ва сиёсӣ боқӣ мемонад, ки дар он рушди озодона,

амният ва ғаёлияти самарабахши инсон аз ҷониби давлат ҳамчун кафили асосӣ таъмин мегардад.

Таҳлили хусусиятҳои сохторӣ ва вазифавии давлати миллий дар шароити ҷаҳонишавӣ нишон медиҳад, ки ин ниҳоди сиёсӣ дар марҳилаи транзити таърихӣ қарор дорад. Глобализатсия на танҳо ҳудудҳои иқтисодиву иттилоотиро шаффоф месозад, балки принципҳои анъанавии суверенитети давлатиро низ зери суол мегузорад.

Адабиёт

1. Альтерматт У. Этнонационализм в Европе / У.Альтерматт / Пер. с нем. С.В. Базарновой. -М.: РГГУ, 2000. -366 с.
2. Бородай Ю.М. Этнос, нация, государство / Ю.М.Бородай / Выступление на «круглом столе»: «Национальное государство: теория, история, политическая практика») // Полис. 1992. №5-6.-С. 9-11.
3. Бромлей Ю.В. К вопросу о выделении этносов среди других человеческих общностей / Ю.В. Бромлей // Этнос и политика; Хрестоматия / Авт.-сост. А.А. Празаускас. М.: УРАО, 2000. -111 с.
4. Гранин Ю. Д. Национальное государство. Прошлое. Настоящее. Будущее. Научное издание / Ю. Д. Гранин. -СПб.: «Экспертные решения», 2014. -240 с.
5. Кола Д. Политическая социология / Д.Кола / Пер. с фр.; предисл. А.Б.Гофмана. М.: Весь Мир, ИНФРА-М, 2001. -389 с.
6. Малахов В. Понаехали тут... Очерки о национализме, расизме и культурном плюрализме / В. Малахов. -М., 2007. -200 с.
7. Мальцев Г.В. Понимание права. Подходы и проблемы / Г.В. Мальцев. -М.: Прометей, 1999. -419 с.
8. Меэюев В.М. Идея национального государства в исторической перспективе / В.М. Меэюев / Выступление на «круглом столе» «Национальное государство: теория, история, политическая практика» // Полис. 1992. № 5-6. -С.11-15.
9. Поздняков Э.А. Нация. Национализм. Национальные интересы / Э.А. Поздняков. - М.: АО Издательская группа «Прогресс-Культура», 1994. -128 с.
10. Смит Э.Д. Образование наций / Э.Д.Смит // Этнос и политика: Хрестоматия / Авт. сост. А.А. Празаускас. М.: УРАО, 2000. -111 с.
11. Современный словарь иностранных слов. -М.: Рус. яз., 1999. -320 с.
12. Торукало В.П. Нация; история и современность / В.П.Торукало. -М., 1996. -321 с.
13. Anderson B. Imagined Communities. Reflections on the Origin and the Spread of Nationalism / B. Anderson. - London, 1983. 232 p.
14. Beetbam D. The Future of the Nation State // The Idea of the Modern State / Ed. by G. McLennan, D. Held, S. Hall. Buckingham, 1984. P. 37-52.
15. Scruton R. A Dictionary of Political Thought. L.: The Macmillan Press, 1982. -313 p.
16. Smith Anthony D. Nationalism / D. Smith Anthony // Sociology. 1972. – PP. 18-26.
17. The Encyclopedia Americana. 1994. Vol. 19. P. 751-752.

Фишурда

Дар мақола моҳият ва дурнамои рушди давлати миллий ҳамчун падидаи муҳими сиёсӣ баррасӣ мешавад.

Муаллиф тафовути байни мафҳумҳои «миллат» ва «халқият»-ро таҳлил намуда, таъкид мекунад, ки тақии давлатдорӣ танҳо ба унсурҳои этникӣ метавонад боиси ифротишавии миллатгарой ва ҷунбишҳои худмуайянкунӣ гардад. Мақола робитаи зичи таърихӣ давлат ва миллатро дар шароити муосир асоснок карда, миллати сиёсиро ҳамчун низоми асосии давлатдорӣ муосир муаррифӣ менамояд.

Калидвожаҳо: давлат, миллат, халқият, давлати миллий, забон, фарҳанг, дин, ниҳодҳои сиёсӣ, демократия, суверенитет, монархия, ҷомеа шахрвадӣ.

Аннотация

В статье рассматриваются сущность и ключевые характеристики национального государства в контексте современной политической науки.

Автор анализирует различия между понятиями «нация» и «этническая группа», указывая на риски радикализации национализма при доминировании этнического фактора в государственном строительстве. Особое внимание уделяется исторической взаимосвязи процессов формирования государства и нации. Резюмируется, что в современных условиях политическая нация является системообразующим элементом стабильного государственного устройства.

Ключевые слова: государство, нация, народ, национальное государство, язык, культура, религия, политические институты, демократия, суверенитет, монархия, гражданское общество.

Маълумотнома дар боари муаллиф: Қараев Наҳтулло Ниёзмаҳмадович – саромӯзгори кафедраи сиёсатшиносӣ ва идораи давлатии Донишгоҳи давлатии Данғара.

Сведения об автор: Караев Нахтулло Ниёзмахмадович – старший преподаватель кафедры политологии и государственного управления Дангаринского государственного университета.

Author Information: Qaraev Nahtullo Niyozmuhammadovich – Senior Lecturer of the Department of Political Science and Public Administration, Dangara State University.

МАҲҲУМ, АЛОМАТ ВА ХУСУСИЯТИ ҶАВОБГАРИИ ҶИНОЯТӢ БАРОИ ВАЙРОН КАРДАНИ ҚОНУНГУЗОРИИ АНДОЗ ДАР МИСОЛИ ҶТ

Вализода Н.

Донишкадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Масъалаи муқаррар кардани низоми самарабахши андоз ва назорати пардохти андоз имрӯз масъалаи муҳим мебошад. Раванди ташаккули меъёрҳои қонунгузорию андоз равшан нишон дод, ки муқаррар намудани масъулияти риоя накардани қоидаҳои андоз солҳои охир бисёр ба назар мерасад, ки риояи он дар самтҳои гуногун муҳим аст. Ба мувофиқи андоз саҳт вобаста будани даромади буҷети давлат ҷунин масъулиятро яке аз ҷузъҳои асосии низоми муносибатҳои ҳуқуқии андоз гардондааст ва ин ҳолат танзими ҳуқуқии ҳаматарафаи онро талаб менамояд.

Қорхонаҳо, ташкилотҳо ва шахсҳои воқеӣ мутобиқи қонунгузорию ҷорӣ вазифадоранд андозро ба буҷети давлатӣ (ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ) ва фондҳои давлатӣ саривақт ва пурра супоранд. Агар андозсупорандагон мӯҳлати пардохти андозро риоя наkunанд ва ҳамчунин онро пурра насупоранд ва ё аз пардохти андоз сар печанд, буҷети фондҳои дахлдор қарздор мешаванд, ки дар натиҷа масъулияти молиявӣ, маъмурию ва ҷиноиро ба зимма мегиранд.

Қонуншикании андозро ҳамчун амалӣ ё беамалии гунаҳкоронаи зиддиқонунӣ меҳисобанд, ки дар натиҷаи он вазифаҳо иҷро намешаванд ва ё номатлуб иҷро мегарданд, ҳуқуқи манфиатҳои қонунии иштироккунандагонии муносибатҳои молиётӣ, ки риоя намешаванд, барои ин масъулияти ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҷиноятӣ муқаррар карда шудааст.

Хусусияти қонуншикании андоз дар он аст, ки агар шахси ҳуқуқӣ ба ягон амали ғайриқонунӣ даст занад, дар ин ҳолат ҳар ду субъект ба ду намуди қонуншикании роҳ мегиранд, яъне барои ду қонуншикании ҷавобгар мешаванд. Якум субъект шахси ҳуқуқӣ ва субъекти дуюм роҳбар ё шахси мансабдор мебошад. Ҳуласа сухан дар бораи он меравад, ки шахси ҳуқуқӣ ҳуқуқи вазифадошро ба воситаи мақомоте, ки роҳбаронашон сарварони онҳо мебошанд, баҷо меоварад.

Дар ин ҳолат таъкид кардан зарур аст, ки агар ягон қорӯ амал боиси ҷавобгарию ҳам шахси ҳуқуқӣ ва ҳам шахси мансабдори он гардад, ба шахси ҳуқуқӣ ҳатто дар мавриде, ки

шакли гуноҳи шахси мансабдор беэҳтиётӣ мебошад (ки амал ё беамалии ӯ барои ба ҷавобгарӣ кашидани шахси ҳуқуқӣ асос гардидааст), бояд ҳатман ҷазо дода шавад.

Қонуншикани (ҳуқуқвайронкунии) ҷинояти соҳаи муносибатҳои ҳуқуқии молиётиро ба тарзи дигар ҷинояти молиётӣ меноманд. Ин қонуншиканӣ ва ҳамчунин муҷозоти содир гардидани он дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (КҶ ҚТ) пешбинӣ шудааст. Дар қори магистри мазкур хусусиятҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ барои вайрон кардани қонуншикани андоз мавриди тадқиқи ҳаматарафа қарор дода мешавад.

Мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, пардохти андоз ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ, вазифаи ҳар як шахс мебошад (м.45 Конститутсияи ҚТ). Кирдори (ҳаракат ё беҳаракатӣ) содиршудаи гунаҳгорунаи барои ҷамъият хавфноке, ки ҳамин Кодекс бо таҳдиди татбиқи ҷазо манъ кардааст, ҷиноят эътироф мешавад.⁴¹ Мафҳуми андоз дар Кодекси андози ҚТ оварда шудааст, ки мувофиқи он андоз пардохти муқаррарнамудаи ҳамин кодекс ба буҷети давлатӣ ба ҳисоб рафта, дорой хусусиятҳои ҳатмӣ ва инфиродии ғайриэквивалентӣ мебошад (м.5 Кодекси андози ҚТ). Аз пардохт намудани андоз, буҷети давлатӣ вобастагӣ дорад. Бинобар ин, саркашӣ намудан аз пардохти андоз боиси иҷро нашудани буҷети давлатӣ ва содир намудани ҳуқуқвайронкунӣ дар бахши пардохти андоз мегардад.

Ҳуқуқвайронкунӣ дар бахши андозбандӣ гуфта, ҳаракат ё беҳаракати зиддихуқуқии гунаҳкорунаро меноманд, ки дар натиҷаи он ӯҳдадорихо оиди пардохт иҷро нашуда ё ба тарзи дахлдор иҷро нашуда ҳуқуқ манфиатҳои қонунии дигар иштирокчиёни ин муносибатҳо вайрон карда мешаванд. Якчанд гурӯҳи ҳуқуқвайронкунӣ дар бахши андозбандиро ҷудо намудан мумкин аст:

- ҳуқуқвайронкунӣ зидди низоми андоз;
- ҳуқуқвайронкунӣ зидди ҳуқуқ ва озодиҳо ҷиҳати пардохтани андоз;
- ҳуқуқвайронкунӣ зидди иҷро накардани қисми даромади буҷет;
- ҳуқуқвайронкунӣ зидди функсияҳои назорати мақомоти андоз;
- ҳуқуқвайронкунӣ зидди ӯҳдадорихо оид ба пардохти андоз ва ғайра.

Дар байни ҳуқуқвайронкуниҳои ишорашуда, ҷои асосиро саркашӣ аз пардохти андоз ташкил медиҳад, ки он нисбатан маъмул буда, гурӯҳи хавфноктарини ҳуқуқвайронкунии бахши андозбандӣ мебошад. Хавфнокии ҷамъиятии саркашӣ аз пардохти андоз на танҳо дар ҷодаи ба буҷет дохил нагардидани маблағҳои зарурӣ ва афзоиши камомади буҷет, балки дар вайрон гардидани асоси иқтисодиёти рақобатнок ифода меёбад.

Бояд гуфт, ки сабабҳои гуногуни саркашӣ аз пардохти андоз вучуд дорад, аз ҷумла сабабҳои маънавӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва техникӣ.

Ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои вайрон намудани қонунгузории андоз гуфта, тахти маҷбурияти давлатӣ аз ҷониби ҳуқуқвайронкунанда иҷро намудани ӯҳдадорихо дар бахши андозбандиро меноманд.

Ҷавобгарии ҳуқуқӣ барои вайрон намудани қонунгузории андоз ду намуд дорад:

1.Ҷавобгарии маъмурӣ. Шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ мутобиқи Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ»,¹ дар ҳолатҳои зайл ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд:

- сари вақт пешниҳод накардани эълонияи андоз;
- кам нишон додани маблағи андозҳо;
- вайрон кардани қоидаҳои пардохти андоз аз арзиши иловашуда;
- монё шудан ба гузаронидани санҷиши андоз;
- вайрон кардани мӯҳлати аз баҳисобгирии бақайдгирӣ гузоштан дар мақомоти андоз;
- зикр накардан ё нодуруст зикр кардани рақами мушаххаси андозсупоранда дар эълонияҳои андоз ва гумрук, ҳисобнома-фактураҳо;

⁴¹ Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон : ш. Душанбе, №1304; аз 14.05.2016 с.,

¹Кодекси Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ» аз 05.12.1985, бо тағйир иловаҳои то 05.01.2008. // БМИҲ ҚТ (ЦБПИ РТ). ADLIA Версия 6.00. 03.03.2008с.

-вайрон кардани тартиби нигоҳ доштани андоз дар манбаи пардохт ё нигоҳ надоштани он;

-кушодани суратҳисобҳои ҳисоббаробаркунӣ ва дигар суратҳисобҳо (ба истиснои суратҳисобҳои амонатии (дипозитии) шахсони воқеӣ мутобиқи моддаи 76 Кодекси андози ҚТ) ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ бе пешниҳоди ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи рақами мушаххаси андозсупоранда;

-вайрон кардани мўҳлати огоҳ намудани мақомоти андози маҳали баҳисобгирии бақайдгирии худ дар бораи аз ҷониби шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ кушодани суратҳисобҳои ҳисоббаробаркунӣ ва дигар суратҳисобҳо (ба истиснои суратҳисобҳои амонатии (депозитии) шахсони воқеӣ мутобиқи моддаи 76 Кодекси андози ҚТ);

-пешниҳод накардан ё сари вақт пешниҳод накардани санади муқоисавии ҳисоббаробаркуниҳои мутақобила ба мақоми андоз;

-ичро накардан ё сари вақт иҷро накардани фармоишҳои инкассавии мақомоти андоз мутобиқи моддаи 97 Кодекси андози ҚТ, ки барои гузаронидан мутобиқи навбати муқаррарнамудаи Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон аз суратҳисобҳои шахсони сеюм - дебиторҳои андозсупоранда (аз ҷумла аз суратҳисобҳои ҳуди андозсупоранда дар бонк ё дигар муассисаи молиявӣ кредитӣ, ки дар он ба ҳамин андозсупоранда хизматрасонӣ сурат мегирад) маблағҳои пулӣ ба ҳисоби пўшонидани қарзи андози андозсупоранда;

-ғайриқонунӣ монеъ шудан ба даромадани шахси мансабдори мақоми андоз ба ҳудуди қорхона ё бино;

-риоя накардани тартиби соҳибӣ, истифода ва (ё) ихтиёрдории амволе, ки мақоми андоз ба ҳабс гирифтааст;

-вайрон кардани тартиби истифодаи мошинаҳои назоратӣ ҳазинавии дорои хотираи фискалӣ;

-ба мақоми андоз пешниҳод накардани маълумоти зарурӣ;

-аз тарафи бонкҳо ва дигар муассисаҳои молпоявӣ кредитӣ саривақт гузаронида нашудани маблағи андозҳо аз рӯи супоришномаҳои пардохтаи андозсупорандагон, ки дар ин ташкилотҳо суратҳисобдоранд.

Барои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ҷазо дар намуди огоҳӣ ва ҷарима тадбиқ мегардад. Агар ҳуқуқвайронкуни дар баҳши андоз дар субъекти хоҷагидорӣ (андозсупорандаи) наватъсис, ки супорандаи андоз буда, бо низомии соддакардашуда андоз месупорад, дар рафти аввалин санҷиши маҷмӯӣ ё мавзӯӣ андоз, ки пас аз 30 моҳи пурраи тақвимӣ аз рӯзи бақайдгирии давлатии он гузаронида шудааст, ошкор шуда бошад, нисбати ҷунин андозсупоранда танҳо огоҳии маъмурӣ татбиқ карда мешавад. Ҳамзамон андозсупоранда ўҳдадор аст бо дарназардошти ҳуқуқвайрон-куниҳои ошкоргардидаи дар баҳши андоз, дар давоми 5 рӯзи қорӣ аз лаҳзаи додани қарор дар бораи огоҳии маъмурӣ ба мақоми андоз ҳисоботи андози ислоҳшударо пешниҳод намояд ва дар давоми 30 рӯзи тақвимӣ ҳуқуқвайронкуниҳои ошкоргардидаи дар баҳши андозро бартараф намояд, аз ҷумла андозҳо, ҷаримаҳо ва фоизҳои аз рӯи онҳо насупоридаро, пардохт намояд.

2. Ҷавобгариӣ ҷиноятӣ. Шахсони воқеӣ барои содир намудани ҷиноятҳои зайл, мутобиқи Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон¹ ба ҷавобгарӣ кашида мешаванд:

- саркашӣ аз пардохтҳои гумрукӣ;

- саркашӣ аз супоридани андозҳо ва (ё) пардохтҳо аз шахси ҳуқуқӣ;

- саркашии шахси воқеӣ аз пардохти андоз.

Барои содир намудани ҷиноят, ҷазо дар намуди ҷарима, қорҳои ислоҳӣ ва ё маҳрум сохтан аз озодӣ тадбиқ мегардад.

¹Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21.05.1998, бо тағйири иловаҳои то 05.01.2008.// БМИҲ ҚТ (ЦБПИ РТ). ADLIA Версия 6.00. 03.03.2008с.

Мувофиқи моддаи 292 КҶ ҚТ, саркашӣ аз супоридани андозҳо ва (ё) пардохтҳо аз шахси ҳуқуқӣ, ки қонун муқаррар намудааст, бо роҳи дидаю доништа ба асноди муҳосибавӣ (бухгалтерӣ) ё декларатсияи андоз дохил намудани маълумоти тахрифшуда оид ба даромад ва хароҷот ё бо роҳи дигар пинҳон доштани дигар объектҳои андозбандишаванда, ки ба миқдори калон содир шудааст (қисми 1), бо ҷарима ба андозаи аз як ҳазор то як ҳазору панҷсад маоши ҳадди ақал ё маҳрум намудан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё машғул шудан ба фаъолият муайян ба мӯҳлати то панҷ сол ҷазо дода мешавад.

Ҳамин кирдор агар:

а) аз ҷониби шахси баланд барои ҷинояти дар ҳамин мода ё барои ҷиноятҳои дар моддаи 291 ё 293 пешбинишуда ё судшуда;

б) ба миқдори махсусан калон содир шуда бошад; -бо ҷарима ба андозаи як ҳазору панҷсад то ду ҳазор маоши ҳадди ақал ё маҳрум сохтан аз озодӣ ба мӯҳлати то се сол бо маҳрум кардан аз ҳуқуқи ишғоли мансабҳои муайян ё мағул шудан бо фаъолияти муайян ба мӯҳлати то панҷ сол ҷазо дода мешавад.

Саркашӣ аз супоридани андозҳо ва (ё) пардохтҳо аз шахсони ҳуқуқӣ ҳангоме ба миқдори калон содиршуда ҳисобид мешавад, ки агар ҳаҷми андоз ё пардохтҳои пардохтшуда, аз панҷ ҳазор маоши ҳадди ақал бештар бошад.

Пардохти андозҳо воситаи асосии бунёди буҷети давлатии ҚТ ба ҳисоб меравад. Бинобарин, ҳафнокии саркашӣ намудан аз супоридани андозҳо ва дигар пардохтҳо дар он ифода мегардад, ки дар натиҷаи он иқтисодиёти давлат андозае заиф мегардад.

Объекти ҷиноят – муносибатҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи танзими давлатии андозбандӣ ва бунёди қисми даромади буҷети давлатӣ, ба ҳисоб меравад. Принципиҳои ташкил ва фаъолияти низоми андози ҚТ, тартиби муқаррар намудан, тағйир додан, бекор кардан ва ҷамъ овардани андозҳоро Кодекси андози ҚТ муайян мекунад.

Предмети ҷиноят инҳо мебошанд:

а) андозҳо;

б) пардохтҳо;

Мувофиқи Кодекси андози ҚТ, ба объекти андозбандӣ ва (ё) объекте, ки бо андозбандӣ алоқаманд аст, дохил мешаванд:

а) амвол;

б) даромад;

в) ғоида;

г) амалиёт доир ба таҳвили мол (ичрои қор, хизматрасониҳо);

д) воридати мол ба қаламрави ҚТ;

ё) содироти мол аз қаламрави ҚТ;

ж) дигар объекте, ки Кодекси андози ҚТ муқаррар намудааст.

Мувофиқи м. 6 Кодекси андози ҚТ, андозҳое, ки дар мамлакати мо ҷой доранд, аз андозҳои умумидавлатӣ ва андозҳои маҳаллӣ иборатанд.

Ба андозҳои умумидавлатие, ки аз шахсони ҳуқуқӣ ситонида мешаванд, инҳо дохил мешаванд:

- андоз аз даромад;

- андоз аз ғоида;

- андоз аз арзиши иловашуда;

- аксизҳо;

- андози иҷтимоӣ;

- андозҳо барои захираҳои табиӣ;

- андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард;

- андоз аз фурӯши нахи пахта ва алюминийи аввалия.

Ба андозҳои маҳаллиё, ки бо Кодекси мазкур муқаррар шуда, бо санадҳои меъёрии ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар шаҳру ноҳияҳо мавриди амал қарор дода мешаванд, инҳо дохил мешаванд:

- андоз аз воситаҳои нақлиёт;

- андозҳо аз молу мулки ғайриманқул.

Пардохтҳо -ин ба буҷети давлатӣ гузаронидани маблағҳои ҳатмие мебошанд, ки бо қонунгузори ҚТ пешбинӣ шудаанд, мисол, бонусҳо, роялти, ҷаримаҳо ва ғайра.

Тарафи объективии саркашӣ намудан аз супоридани андозҳо ва ё пардохтҳо чунин ифода мегардад:

а) бо роҳи ба асноди муҳосибавӣ (бухгалтерӣ) дохил намудани маълумоти таҳрифшуда оид ба даромад ва хароҷот;

б) бо роҳи ба декларатсияи андоз дохил намудани маълумоти таҳрифшуда оид ба даромад ва хароҷот;

в) бо роҳи дигар пинҳон кардани дигар объектҳои пинҳон кардани дигар объектҳои андозбандишаванда;

Тарзҳои номбаркардашудаи содиркунии ин ҷиноят аз он шаҳодат медиҳанд, ки шахси гунаҳкор кӯшиши аз пардохти андоз саркашӣ кардани худро махфӣ нигоҳ медорад. Бинобар ин, амалҳое, ки аз ошкоро иҷро накардани ӯҳдадори андозсупоранда дар назди буҷет шаҳодат медиҳанд, таркиби ин ҷиноятро ташкил намедиҳанд, мисол, ба мақомоти андоз пешниҳод накардани декларатсия ё ҳисобот. Чунин кирдор далели он аст, ки шахс кӯшиши гумроҳ кардани мақомоти андозро надорад ва тарзҳои фиребгариро истифода намебарад.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот мафҳум, аломат ва хусусиятҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ барои вайрон кардани қонунгузори андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шудаанд. Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои вайрон кардани қонунҳои андоз ҳамчун воситаи ҳифзи манфиатҳои давлат ва пешгирии ҳуқуқвайронкуниҳо дар низоми молиявӣ хизмат мекунад. Муаллифон намудҳои ҳуқуқвайронкуниҳо, аломатҳои ҷиноятӣ ва хусусиятҳои қонунӣ, аз ҷумла ҷарима, маҳрумият аз озода ва дигар ҷораҳои ҳуқуқиро таҳлил мекунанд. Омӯзиши ин мавзӯ барои баланд бардоштани самаранокии ҳифзи қонун, танзими андоз ва таъмини амнияти иқтисодӣ аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: ҷиноят, қонунгузори андоз, ҷавобгарии ҷиноятӣ, Тоҷикистон, ҳуқуқвайронкунии молиявӣ, аломат, ҷораҳои қонунӣ.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются понятие, признаки и особенности уголовной ответственности за нарушение налогового законодательства в Республике Таджикистан. Уголовная ответственность за нарушение налогового законодательства служит средством защиты интересов государства и предотвращения правонарушений в финансовой системе. Авторы анализируют виды нарушений, уголовные признаки и правовые особенности, включая штрафы, лишение свободы и другие меры воздействия. Изучение данной темы важно для повышения эффективности защиты закона, регулирования налогообложения и обеспечения экономической безопасности.

Ключевые слова: преступление, налоговое законодательство, уголовная ответственность, Таджикистан, финансовые нарушения, признаки, меры воздействия.

Annotation

This study examines the concept, features, and characteristics of criminal liability for violating tax legislation in the Republic of Tajikistan. Criminal liability for tax law violations serves as a tool to protect state interests and prevent offenses within the financial system. The authors analyze types of violations, criminal characteristics, and legal features, including fines,

imprisonment, and other legal measures. Studying this topic is crucial for enhancing law enforcement efficiency, regulating taxation, and ensuring economic security.

Keywords: crime, tax legislation, criminal liability, Tajikistan, financial offenses, characteristics, legal measures.

ФАЛСАФАИ ВАТАНДҶУСТӢ ДАР «ШОҲНОМА» – И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Нигораи З., Валиева Ф. Б.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Дар доираи илмҳои гуманитарӣ, бахусус фалсафа ва сиёсатшиносӣ, феномени ватандорӣ, ватанпарастӣ ва ҳувиати миллӣ (хештаншиносӣ) ҳамчун категорияҳои меҳварии концептуалӣ эътироф шуда, мавзӯи таҳқиқоти густурдаи пажӯҳишгарон қарор гирифтаанд. Бо вучуди ин, инъикоси арзишҳои ватанхоҳӣ дар осори мутафаккирони классикӣ ва таҳлили онҳо аз ҷиҳати сиёсатшиносии муосир то ҳол ниёз ба баррасии амиқ дорад. Дар ин замина, ҳамоҳанси беэволи Абулқосим Фирдавсӣ — «Шоҳнома» — ҳамчун манбаи бунёдии ташаккули шуури таърихӣ ва худшиносии миллӣ ҷойгоҳи махсусро касб мекунад.

Концепсияи ватанхоҳӣ дар «Шоҳнома» на танҳо ҷанбаи эҳсосӣ, балки моҳияти ҳакимона ва хирадмеҳвар дорад, ки аз ҳар гуна таассуби наҷодӣ (шовинизм) ӯрӣ буда, бо ӯтифаи башардӯстона тавбаам аст. Ишқ ба «Эрон» дар ҷаҳонбинии Фирдавсӣ ҳамчун садоқат ба мероси фарҳангӣ, таъмини адолати иҷтимоӣ ва ҳифзи озоиши мардуми ориёнаҷод тафсир мешавад.

Бояд таъкид намуд, ки истилоҳи «Эрон» дар ин матн на ба ҳудуди сиёсии давлати муосир, балки ба қаламрави фароҳи геополитикии «Эронзамин» (Ориёвӣ) ишора мекунад. Ин сарзамини паҳновари таърихӣ — аз соҳилҳои Давлати Фурот то водии Ҳинд ва аз баҳри Арал то Халиҷи Форс — ватани аслии ақвоми эронинаҷод (тоҷикон, форсҳо, қурдҳо, балучҳо, паштуҳо ва ғ.) ба шумор рафта, иттиҳоди онҳо дар заминаи муштарақоти забонӣ ва фарҳангии ориёӣ устувор гардидааст[2,23].

Ватанпарастии ҳақим Абулқосим Фирдавсӣ аз мафҳумҳои ифротии миллатгарой (шовинизм), ки дар шароити муосир боиси таассуби ҷоҳилона ва низоъҳои ҳуни мегардад, ба қулӣ тафовут дорад. Идеологияи ватанхоҳии ӯ на бар бартарии наҷодӣ, балки бар арзишҳои баланди инсонӣ ва адолатхоҳӣ устувор аст.

Мавқеи интиқодии Фирдавсӣ нисбат ба истилогарон на аз рӯи табори этникии онҳо, балки ба сабаби моҳияти таҷовузқорона ва харобқоронаи ҳуҷумҳои аҷнабиён шакл гирифтааст. Нафрати шоир ба ҷаҳраҳои истибдодӣ, аз қабилҳои Заҳҳоқу Афросиён, эътирози маънавии ӯ ба зулм, торҷи сарватҳои моддӣ маънавӣ ва табоҳии зиндагии мардуми бумӣ мебошад.

Ҷадафи асосии Фирдавсӣ аз ситоиши арзишҳои сиёсӣ фарҳангии ниёгон, эҳёи ифтихори миллӣ ва худшиносии таърихӣ мардуми тоҷикон фарс дар баробари сиёсати таҳқиқомези аҷнабиён буд. Ӯ қӯшиш ба харҷ додааст, то миллатро аз эҳсоси худқамбинӣ ва заъфи маънавӣ раҳо созад. Танқиди бархурдҳои ношоистаи истилогарон дар «Шоҳнома» на ба мақсади таҳқири миллатҳои дигар (юнониён, арабҳо ё туркҳо), балки ба хоҳири ҳифзи асолати фарҳангӣ ва истодагарӣ дар баробари бегонапарастиву маҳви нишони бостонии аҷамиён сурат гирифтааст. Ҳамин тариқ, ватанхоҳии Фирдавсӣ як навъ реаксияи мудофиавии фарҳангӣ ва қӯшиши нигоҳ доштани шаҳомату истиклолияти маънавии миллат дар давраи бухронҳои таърихӣ ба шумор меравад.

Аз ин морхор аҳриманҷаҳрагон,

Зи доноию шарм бебаҳрагон.

Аз ин зоғсорони беобу ранг,

На ҳушу на дониш, на ному на нанг[12, 65].

Е.Э. Бертелс муҳаққиқи барҷастаи осори ниёғони тоҷикон фарс ҷунин менависад, ки Фирдавсӣ тамоми ишқи сӯзони қалби поки худро ба ватани хеш вақф карда буд ва

“Шоҳнома” – ро бо хуни дил навишт ва ба ин қиммат харидори муҳаббату эҳтироми миллат нисбат ба худ гашт[1,14]. М. Риёҳӣ бошад ба “Шоҳнома” мафтун шуда, назми Фирдавсро ба ватанаш аз ҳар бузурги оламшумули тоҷику форс арзишмандтар доништааст[9.23].

Мақому мартабаи Фирдавсӣ дар миёни ҳамаи гуяндагону суҳанварон ва файласуфони форсигӯ чойгоҳи махсусро доро мебошад. Зеро, ки то ба имрӯз гуяндае натавонистааст ба мисли Фирдавсӣ тамоми ақвоми Аҷамиро аз қабилӣ эронӣро тоҷикон тасвир намояд аз қаъри асрҳо масъалаи ватандориву ифтихори миллиро тасвир намояд. Ҳамзамон ҳаками бузург Фирдавсӣ тамоми ҷанбаҳои ҳаёти иҷтимоии мардумони Аҷамро бо тамоми шукӯҳу азамат ба риштаи тасвир додааст. Ӯ суҳанони ҳакимонаи худро ҳам дар разм ҳам дар базм, ҳам дар масоили ахлоқ, ҳам суҳан дар васфӣ эҳтироми пирон, ҳам васфи подшоҳони одилу фарҳангофарро кардаву ҳам нақзи подшоҳони аҷнабии девсиришт, ҳам паҳлавонону баҳодурони муҳофизони Ватанро тасвир намудааст ва ҳам хоинони ақвоми хешро мавриди тасвир дар “Шоҳнома” қарор додааст.

Омӯзиши “Шоҳнома” нишон медиҳад, ки Фирдавсии бузург ин асари безаволи хешро бо тамоми шукӯҳу шаҳоматаш маҳз ба хотири ватану сарзамин ва миллати озодаву ақвоми тоҷибарсари худ эҷод намудаву умри пурбаракати хешро дар роҳи Ватан қурбон намудааст:

Басе ранҷ бурдам дар ин сол сӣ,

Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ[4,78].

Боиси ифтихори бузург аст, ки ин ҳама ранҷу азобҳое, ки Фирдавсӣ дар замони тадвини “Шоҳнома” – и худ кашидааст барабааст нарафта, балки барои зинда мондани форсизабонон махсусан тоҷику эронӣ ва фарҳанги бою пурғановати хеш сарф шудаву имрӯз чун шиноснома барои ақвоми эронинаҷод хизмат менамояд ва Фирдавсӣ барои мардумони эронинаҷод пайғомбари ватансаро ва “Шоҳнома” - и Ӯ ҳамчун як китоби муқаддас бояд ҳисобида шавад.

Фирдавсӣ ба мисли Унсурӣ қуввати табъ ва донишу таҷрибаи худро дар хидмати Маҳмуд ва сиёсати вай гузошту аз манофеи шахсии худ ва сиёсати Маҳмуди бегонаақвом пӯштибонӣ намуда дар дарбори Маҳмуд ба мадҳиягӯиву ҷоплусии ҳамандешони ӯ умри худро қурбон намуда, дар ёдҳо ҳамчун мадҳои гузаро боқи монд.

Аммо Фирдавсӣ марди қорзори дигар аст ва дар муқобили Унсурӣ қарор дорад. Васфи ватану сарзамин, ақвоми поку фарҳанги волои худро мекунад. Замоне, ки Фирдавсӣ ба сар мебурд забони илм арабӣ буд ва рӯҳияи бегона ақвоми турк ҳукмрон, аммо нотарсиву эҳсоси баланди ватанпарастиву ифтихори миллии Фирдавсӣ то дараҷае баланд буд, ки дар вақти тадвини “Шоҳнома” дар 600 ҳазор байт ҳамагӣ 3 дарсад аз калимоти арабӣ истифода кардааст. Ин ҳама аз эҳсоси баланди ватандориву ватанпарастии Фирдавсӣ гувоҳӣ медиҳад.

Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” паёми истиклолу озодӣ, ватанпарастиву ифтихори миллиро ба мардуми худ мерасонад. Зеро, ки ҳадафи аслии Фирдавсӣ зинда кардани гузаштаи пурифтихори миллати тоҷику форс, васфи хонадонҳои бузурги он ва тамаддуну фарҳанги бузурги ориёӣён, ки реша дар умқи таърих дорад, буд, на васфӣ ситоиши аҳли дарбори бегонагону ишқу ошиқӣ ва васфи хунари барои гуҳар, ки шоирони дигар ба мисли Унсурӣ мекардаанд. Гузашта аз ин Фирдавсии бузург меҳост дар тану ҷони миллат рӯҳи бедорию ифтихор аз ақвоми эронӣ буданро парвариш диҳад. Ба халқу миллати хеш дарси хештаншиносиву ватанпарастӣ ва тафохури миллий, ростиву озодагӣ, ҳақгӯиву ҳақҷӯӣ бидиҳаду бад-ин тартиб рисолати бузурги худро дар назди миллати худ бар дӯшаш гирифта буд, бо сарбаландӣ ба анҷом расонад ва номи некашро дар сафҳои таърихи миллати худ сабт намояд.

Фирдавсӣ бо навиштани “Шоҳнома”, ки “аз назм коҳе баланд” бунёд кард, ки то умр боқист ҷовидон бимонад ва “газанде аз боду борон” надошта бошад, ки барои мардуми худ хизмат намояд.

Чуноне, ки Исои Масеҳ дар тани мурдагон ҷони дубора бахшиду дар олами мӯъҷизот дар миёни одамон номашро мондагӯӣ бо хунари мӯъҷизаофараш бахшид. Фирдавсӣ танҳо аз миёни гуяндагону ҳакимон ҳақ дорад, ки ин мисраҳоро рӯи авроқ биоварад, зеро, қаламашро Ӯ танҳо тавонист, ки дар ихтиёри орзуву ормонҳои миллати хеш гузорад:

Чу Исо ман ин мурдагонро тамом,
Саросар ҳама зинда кардам ба ном.
Биноҳои обод гардад хароб,
Зи борону аз тобиши офтоб.
Пай афкандам аз назм кохе баланд,
Ки аз боду борон наёбад газанд.
Намирам аз ин пас, ки ман зиндаам,
Ки тухми суханро парокандаам[10,89].

Барои ҳифозати Ватан Фирдавсӣ аз ҳеҷ ғанимате дарег намеварзад ва ҳатто дар ҷойҳои фаровон аз истиқлолу озодӣ ва дифои манфиатҳои милливу марзу буми аҷдодӣ таъкид мекунад ва фирефтаи обу хоки сарзамин ва ватани бихиштосои хеш мегардад, ки дар шароити имрӯзаи вазъи ноустувори сиёсӣ иқтисодӣ дифоъ аз ватану сарзамин карданро ҳанӯз ҳазор сол муқаддам таъкид медорад. Барои ҳифзи манфиатҳои миллат ва давлату сарзамини аҷдодии худ пеши ҳеҷ аҷнабие сар фурӯд оварданро тавсия намедихад. Баръакс, дар ҷойҳои фаровон ҷоплусиву хиёнат ба ватану миллати худро менакӯҳад ва ҳатто лозим ояд ҷони худро дар ин роҳ дарег намеварзад:

Маро кӯштан осонтар ояд зи нанг,
Агар боз монам ба сахтӣ зи ҷанг.
Бигӯям, ки дар ҷанг мурдан ба ном,
Беҳ аз зинда мондан бад – ӯ шодком.
Маро марг беҳтар аз ин зиндагӣ,
Ки солор бошам, кунам бандагӣ[7,49]

Дар шароити бунёди давлати муосири миллий, ки бо тамоми аносиру зебогиҳояш имрӯз истиқлолу озодӣ ба даст омадасту орзӯву ормони ҳазорсолаи Фирдавсии бузург баъд аз ҳазор соли салтанати бегонагон ҷомаи амал пӯшидааст, ҳифзу нигоҳдории Ватан ва яқпорчагии он барои насли наврасу ҷавон ҳам фарз асту ҳам қарз. Дар шароити имрӯза мо дар кадом сангар, ки набошем хизматҳои бузурги Фирдавсии сарсупурдаи миллатро баргардонида наметавонем. Чунки Фирдавсӣ дар як вазъияте барои истиқлолу озодӣ ва ҳифзи Ватану манфиатҳои миллий мубориза бурдааст, ки дар он вақт алақай ҳукумати миллии Сомониён рӯ ба бӯҳрон ниҳода, ҷойи ҳукумати миллиро ҳукумати аҷнабӣ гирифта буд ва рӯҳияи бегонагон дар сарзамини аҷдодии мо тантана мекард.

Хизматҳои ба ҳалқу миллат кардаи Фирдавсӣ барои эҳёи дубораи миллат ва зиндаву бегазанд мондани забони форсӣ ва ба он хусусияти умумимиллӣ қарор дода забони арабӣ, ки дар сарзамини мо дар байни ақвоми эронинажод ҳоким буд, пӯшти сари хеш қарор дод. Илова бар ин Фирдавсӣ бо ҷуръатона нишон дод, ки забони форсии тоҷики як забони муқтадир барои баёни ҳама гуна мақсаду матолиб ба қор меояд.

Масъалаи асосие, ки дар «Шоҳнома» Фирдавсӣ ба миён гузоштааст ин масъалаи ҳифзи ҳудуди давлат ва нигоҳ доштани амнияти он ба ҳисоб меравад. Масъалаи амнияти миллий ва ифтихори миллий дар мабҳасҳои гуногуни «Шоҳнома» ба таври возеҳ таҷассум ёфтаанд. Қайд намудан зарур аст, ки масъалаи нигоҳ доштани яқпорчагии давлат, таъмини амнияти он, асосан дар қисмати таърихӣ асар, аз ҷониби Фирдавсӣ хуб тасвир карда шудааст[6,73].

Махсусан, дар муҳорибаи зидди арабҳо хеле ҷолиб тасвир шудааст. Дар ин қисмат, Фирдавсӣ оид ба лашкар ҷамъ намудани Яздигурди III нақл менамояд, ки бар зидди арабҳои истилогар муқобилият мекунад.

Фирдавсӣ тавассути мактуби Рустам, ки ба бародараш навиштааст, дарди пинҳонии худро ошкор мекунад ва ба алам менависад:

Яке нома сӯи бародар ба дард,
Набишту суханҳо ҳама ёд кард...
Бар эронӣ зор гирён шудам,
Зи сосонӣ низ бирён шудам[11,264].

Дар мактуб бо сӯзу гудоз аз паёмади ҳучуми аъроб ба кишвари эронӣ ёд карда, мақсади асосии онҳоро, ки ғасби пурраи тамоми минтақаҳои Эрон аст, хотирнишон мекунад.

Аз номи Рустам ба эронитаборон хитоб менамояд, ки ба фиребу найранги истилогарони араб дода нашаванд. Ҳадафи арабҳо молу мулк аст ва онро дар зери ниқоби дин пинҳон мекунад:

На чашну на ромиш, на кӯшиш на ком,

Ҳама чораву тундбалу сози дом.

Зиёни касон аз паи суди хеш,

Бичӯянду дин андар оранд пеш[11,263].

Бо тасвир намудани чунин ҳодисаҳо, Фирдавсӣ ҳушдор медиҳад, ки тамоми шаҳрвандон, дар ҳолатҳои зарурӣ ба нигоҳ доштани яқпорчагии кишвари худ омода бошанд. Зеро парокандагӣ, зиддияту муҳолифатҳои дохилӣ боиси заиф ва нотавон гардидани давлат ва ҷомеа гардида, ба нерӯҳои беруна имконият медиҳад, ки ба кишвар таъсири ҷиддӣ расонанд. Дар чунин ҳолат ҳастии давлат ва нигоҳ доштани яқпорчагии кишвар зери суол гузошта мешавад.

Бояд қайд намуд, ки дар давлати тасвиркардаи Фирдавсӣ мавқеи асосиро заминдорон ва онҳое, ки дар замин кор мекарданд ишғол менамояд, чунки таъминоти озуқавории аҳолии мамлакат ва артиш ба дӯши онҳо воғузур буд. Фирдавсӣ чунин меҳисобад, ки амалӣ намудани барномаҳои давлатӣ оид ба дастгирии деҳқонон ҳамчун табақаи ниёзманд яке аз роҳҳои асосии пешбурди ҷамъият мебошад. Дастгирии деҳқонон ва заминдорон ҳангоми офатҳои табиӣ ва таъмин намудани онҳо бо маводҳои зарурӣ яке аз омилҳои асосии давлатдорӣ ба ҳисоб меравад. Яъне, бақои давлат ва миллат маҳз аз неқӯаҳволии мардуми оддӣ вобаста мебошад. Ин мазмунро Фирдавсӣ дар мисоли салтанати Хусрав, Ҳурмузд, Ардашер ва Баҳроми Гӯр бо як санъати баланд нишон дода, қайд мекунад, ки дастгирии табақаҳои поёнӣ метавонад асоси бақои давлат ва давлатдориро ташкил намояд[5,89].

Дар бораи сохти давлат ва тарзи давлатдорӣ ақидаронӣ намуда, Фирдавсӣ ба тарзи зисту зиндагии мардуми оддӣ, ки асоси рушду нумӯи дилхоҳ давлатро ташкил менамояд, диққат додани шоҳон ва ҳокимони даврро ҷиддан талаб намудааст. Падидаи дигари бақои давлат ин мавҷудияти артиш ва маводҳои ҷангӣ мебошанд, ки дар таъмин, беҳатарӣ ва яқпорчагии давлату миллат омилҳои асосӣ ба шумор мераванд.

Баъзе аз омилҳои муҳими низоми идориро, ки ҷанбаҳои гуногуни тарбиявӣ ва тарғиботӣ доранд, дар достони Ҷамшед бо як рӯҳияи баланди ватандорӣ ба қалам додааст: Ёро ҳокими донову тавоное тасвир карда, ки тавассути ихтирооташ ба ҳаёти мардум беҳбудӣ бахшид. Ба зердастонаш ресидани ришта ва аз он матоъбофӣ ва либосдӯзиро омӯзонд. Хонаву ҳаммом сохтанро ҳам нахуст ӯ ёд дод. Ба одамон аз оҳан зиреҳ, ҷавшан ва аз мис сохтани кулоҳи ҷангиро ёд дод. Киштирониро низ аввал ӯ сар кард. Баъдан, ӯ 50 соли дигарро барои омӯзондани касбу кори гуногун сарф намуда, ҷомеаро ба табақаҳои гуногун ҷудо намуд. Барои пешбурди тичорат ва муомилот, тарзи тайёр намудан ва истифода намудани сангҳои қиматбаҳо ва тангаҳоро омӯхт:

Ба ҷанг омадаш ҷанд гуна гуҳар,

Чу ёкуту бечодаву симу зар[11,237].

Барои Фирдавсӣ чунин давлату давлатдорӣ ормонист, ки дар он андоз ва андозбандӣ ҳадди муътадил дошта, асоси он ба рушду нумӯи иқтисодии давлат нигаронида шуда бошад. Дар «Шоҳнома» ин мазмун ба таври густурда инъикос ёфтааст.

Ҷамзамон, Фирдавсӣ ба масъалаи ғаниматҳои ҷангӣ ва бочу хироч низ таваҷҷуҳи ҷиддӣ намудааст, ки дар қиссаи шоҳ Ковус ба таври муфассал баён шудааст. Ё яке аз аввалин ҳокимонест, ки аз сарзаминҳои тасарруфкардааш бочу хироч ситонидааст.

Махсусан, пас аз мағлуб сохтани шоҳи Ҷамоварон ӯ хирочи гароне барои ин мулк, ба сифати товони ҷанг, муқаррар мекунад. Инчунин, дар «Шоҳнома» дар ин масъала маълумотҳои зиёде ҷой доранд, масалан Пирон ба Афросиёб хитоб намуда, ки Сиёвуш аз давлати Ҳиндустон бочу хироч меситонидааст, ё дар давраи шоҳигарии Кайхусрав аз номи Рустам чунин иттилоо медиҳад, ки дар давраи ҳукмронии Манучеҳр Ҳиндустон, ки аз зери тасарруфи тӯронӣ озод шуда буд, ба давлати Эрон, то давраи ҳукмронии Ковус, бочу хироч меод. Баръакс, дар давраи ҳукмронии Лӯҳросб румиҳо аз эронӣҳо боч меситониданд.

Мавзӯи зеринро таҳлил намуда, мо ба чунин хулосае омадем, ки зимони давлатдорӣ, рушду нумӯи иқтисодии он аз ситонидани бочу хироч низ вобастагии калон дорад. Аммо эътидол дар ин чода низ яке аз шартҳои муҳими истиқрори давлат аст.

Фирдавсӣ, ки ошику шефтай ватани бихиштосои худ буд, ҳар он нафар аз ақвоми худӣ, ки ба Ватан меҳрварзӣ мекарду аз мардум дифоъ дар “Шоҳнома” номи онҳоро бо некӣ ёд мекунад. Ҳар миллате, ки бо ақвоми эронинажод дӯстиву бародарӣ ва ҳамзистии осоишта дорад онҳоро васф мекунад. Аммо ҷуръатмандона тамоми он душманоне, ки ба сарзамини аҷдодии Фирдавсӣ зиён меоварад, ва мучиби зулму истибдоди болои мардуми Аҷам мегардад, дар муқобилаш истодагарӣ намуда, зери танқиду нафрин қарор медиҳад ва онҳоро душмани худ меҳисобад.

Дар ин чо доир ба лашкаркашии ноҷавонмардонаи баъзе аз душманони эронинажод истодагарӣ мекунем. Фирдавси аз ҳамлаи Заҳҳок, ҷанги Ковус бо Ҳомоварон (Ҳумайр), ҳамлаи Шуайбӣ Кутайб дар аҳди Дороб, ҳамлаи тоири араб дар аҳди Шопури аввал ва шикасти шоҳони Эрон дар асри Яздигирд ёдовар шудааст.

Фирдавсӣ аз румиён, ки кинаи онҳо аз Салми писари Фаридун оғоз мешавад ва бо ҳамлаи Искандару кӯшта шудани Доро (Дориюши сеюм) авҷ мегирад ва дар давраи таърихии Сосониён дар ҷангҳои Шопури Зулактоф ва Анушервону Ҳурмузу Хусрави парвиз идома меёбад, то ба ҷанги Қодисӣ мерасад, дар “Шоҳнома” ёдрас шудааст[12,89].

Нахуст андар оям зи Салми бузург,

Зи Искандар – он кинвар пиргург[11,287].

Манфуртарин ва хуннинтарин душман, ки Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” турониёро нишон додааст, ки бо кини Эраҷ оғоз мешавад ва хунхоҳии Сиёвуш дар асри Кайхусраву Афросиёб пурҳодисатарин ҷангҳо падид меояд ва ба кӯшта шудани Афросиёб меанҷомад[1,34].

Фирдавсӣ, ки ба Ватан ва сарзамини худ меҳри зиёд дошт ва аз ҳамагуна манофеи миллӣ ва сарзамини аҷдодӣ доиман дифоъ менамуд, аз дӯшманони зарзамини худ гила намуда, амали онҳоро дар нисбати таҷовуз ба ҳоки сарзаминаш маҳкум менамояд ва мардуми худро ба ҳештандорӣ ва истиқлолхоҳӣ даъват менамояд. Дигар душмани ақвоми эронинажод Фирдавсӣ туркҳоро дар “Шоҳнома” унвон мекунад, ки ҳуҷумҳои туркҳои халлук, ки аз сарзаминҳои, ки дар рӯзгорони гузашта сарзамини турониён буд, сабаб шудааст, ки турк ва туронӣ маънии воҳиде ёфтааст. Ба андешаи мо турониён ин туркҳо нест ва ҳар кадоме аз инҳо яқвоми алоҳидае ба шумор мераванд. Зеро, ки турониён аз қавми тур ном фарзанди Фаридун ташаккул ёфтаву падарашон фаридун мебошад ва наметавонад, ки турон туркҳо бошад.

На Арҷосб монам, на Оёсу Чин,

На Кӯхрам, на Халлук, на Туронзамин[11,431].

Дигар аз душманони сарсаҳт ва ношикеборӣ ақвоми эронӣ ин тозиён ҳастанд, ки зарбаи ҷонкоҳе ба рӯшду нумуви тамаддуни тоҷику форс задааст ва то ба ҳол таъсири ӯ ба мушоҳида мерасад. Ин аст, ки Фирдавсӣ дар сар то сари “Шоҳнома” ҳашму нафрат аз он қавмро падидор намудаву аз истилокорихи онҳо ба сарзамини худ гила мекунад. Достони зулми ҳазорсолаи Заҳҳок баёни ҳамин ҳашму нафрин аст[3,25].

Дар подшоҳии Ҳурмузд, ки сарзамини Аҷам аз ҳар сӯй мавриди таҳҷуми бегонагон қарор мегирад, мӯбадӣ дастури ӯ беш аз ҳама тозиёро таҳқир мекунад:

Надорам ба дил бим аз тозиён,

Ки аз дидашон дида дорад зиён.

Ки ҳам морхоранду ҳам сузмор,

Надоранд ҷангӣ гаҳи корзор.

Фирдавсӣ барои аз даст рафтани сарзаминҳо ва истиқлолияти мардумони эронинажод мутаасиф гардида, хитоб мекунад, ки ба шоҳони ақвоми бегона нафрат меҳонад ва аз салтанатронии онҳо дар ғзаб мешавад. Ифтихору хуввияти миллиаш ба қадре боло мегирад, ки худро дошта наметавонад. Таҳаммул карда наметавонад, ки болои як миллати озода як

қавми пойлуч омада ҳукумат ронаду чоҳу чалоли табори ўро тавре, ки хоҳад истифода намояд ва аз ин рӯ бо хитоб мегӯяд:

Ба ман боз гӯй ин, ки шоҳи ту кист,
Чӣ мардиву оину роҳи ту чист?
Ба назди кӣ чӯй ҳаме дастгоҳ,
Бараҳна сипаҳбад, бараҳна сипоҳ?
Ба ноне ту сериву ҳам гурсна,
На пилу на тахту на бору буна.
Ба Эрон туро зиндагонӣ бас аст,
Ки тоҷу нигин баҳри дигар кас аст.
Ки бо пилу ганҷ асту бо фарру гоҳ,

Падар бар падар номбардор шоҳ[11,328]. Фирдавсии бузург ҳамаи он харобихое, ки ба сарзаминаш аз ҷониби аҷнабиёни девсиришт расидааст, ба ҳучуми араб алоқаманд сохтааст. Аммо манзураш ин танҳо араб нест, балки ҳамаи истилогарон аст, ки аз ибтидои ислом шурӯъ шуда, то ҳол яъне замони Фирдасӣ идома доштааст. Ҳучуми турку муғул ва тамоми он мутаҷовизҳо, ки то ба имрӯз вучуд дорад, ки боиси вайронкориву монеи рушди давлатдорӣ гардидааст. Ва аз ин вайронкорихо ва зулму истибдод Фирдавсӣ саҳт рӯҳафтода мешавад ва дигар чорае ҷуз афсусхурӣ намеёбад:

Дареғо, ки Эрон вайрон шавад,
Куноми палангону шерон шавад.
Ҳама ҷойи ҷанги саворон будӣ,
Нишастанғаҳи шаҳриёрон будӣ[11,231].

Ҳаким Фирдавсӣ, бо вучуди он ки тасвиргари забардасти саҳнаҳои набард аст, дар моҳият шоири сулҳхоҳ ва муҳолифи хунрезӣ мебошад. Ў дар «Шоҳнома» ҷангро вобаста ба ҳадафҳояш ба навъҳои гуногун (интиқом, тасарруф ва озодихоҳӣ) гурӯҳбандӣ намуда, танҳо «ҷанги мудофиявӣ»-ро барои ҳифзи марзу бум ва истиқлолияти ватан муқаддас мешуморад.

Намунаи барҷастаи ин дидгоҳ дар достони Фаридун зухур ёфтааст, ки дар он набард на барои ҷоҳталабӣ, балки ба хоҳири адолат, озодӣ ва тамомияти арзӣ сурат мегирад. Дар шароити мураккаби геополитикии муосир, ин таълимоти Фирдавсӣ барои таҳкими ҳувияти миллии ва омодабошии насли ҷавон дар роҳи ҳифзи ниҳодҳои давлатдорӣ ва ваҳдати миллии ҳамчун сармашқи стратегӣ ва ахлоқӣ аҳамияти бунёдӣ дорад.

Зи баҳри бару буму фарзанди хеш,
Аз зану кӯдаки хурду пайванди хеш.
Ҳама сар ба сар тан ба кӯштан диҳем,
Аз он беҳ ки кишвар ба дӯшман диҳем[11,326].

Бо вучуди тасвирҳои шукӯҳманди набардҳо, Фирдавсӣ ҷангро дар моҳият як падидаи харобкор ва хилофи табиати олии инсонӣ медонад. Ў дар саҳифаҳои зиёди «Шоҳнома» хунрезиро маҳкум намуда, ҳамзистии мусолимадомез ва пайванди дӯстии миллатҳоро ҳамчун ормони олий тараннум мекунад. Аз нигоҳи ҳаким, ҷанг танҳо дар сурати зарурати ногузир — яъне ҳангоми мудофияи шараф, ҳифзи марзу буми аҷдодӣ ва пойдории ниҳоди давлату миллат — ҳамчун амали раво ва муқаддас пазируфта мешавад. Ҳамин тариқ, дар фалсафаи сиёсии Фирдавсӣ, сулҳ принсипи доимӣ ва ҷанг танҳо воситаи маҷбурии ҳифзи адолат ва суверенитет ба шумор меравад.

Маро ошӣ беҳтар ояд зи ҷанг,
Набояд гирифтани чунин кор танг[11,327., 1,85].

Тасвири чехраҳои манфии истилогарон дар «Шоҳнома» на ба мақсади таблиғи миллатгароии ифротӣ, балки ҳамчун воқуниши таърихӣ ба зулм ва таҷовузкорихо гузашта нигаронида шудааст. Ҳадафи ин пажӯҳиш на ташвиқи таассуби этникӣ, балки омӯзиши сабақҳои таърихӣ барои пешгирӣ аз такрори хатоҳои гузашта мебошад. Дар шароити муосир, шинохти ин воқеиятҳо барои ҳифзи асолати фарҳангӣ, забони модарӣ ва таъмини рушди босуботу ҳамзистии озоишта дар асри навин аҳамияти стратегӣ дорад.

Таҳқиқи мазкур нишон медиҳад, ки фалсафаи ватандӯстӣ дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавӣ на танҳо як эҳсоси заминӣ, балки як низоми мукаммали арзишҳои маънавӣ, ахлоқӣ ва сиёсӣ мебошад. Муаллиф собит месозад, ки ватанхоҳии Фирдавӣ аз мафҳумҳои ифротии наҷодпарастӣ (шовинизм) ба кулӣ тафовут дошта, бар пояҳои хирад, адолатхоӣ ва башардӯстӣ устувор гардидааст. Дар мақола таъкид мешавад, ки мафҳуми «Эрон» дар дидгоҳи ҳақим на ба ҳудуди маҳдуди сиёсӣ, балки ба қаламрави фароҳи фарҳангиву таърихӣ «Ориён» ишора мекунад, ки меҳвари онро иттиҳоди ақвоми эронинаҷод, аз ҷумла тоҷикон, ташкил медиҳад. Хулосаи ниҳонӣ пажӯҳиш аз он иборат аст, ки дар шароити муносири ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди тамаддунҳо, рӯҷӯ ба ҳамоҳангии Фирдавӣ ва эҳёи ғояҳои «Шоҳнома» ҳамчун сарчашмаи худшиносии миллӣ, омили калидии ҳифзи истиқлолияти фарҳангӣ ва тарбияи насли ҷавон дар роҳи садоқат ба давлатдорӣ миллӣ ба шумор меравад.

Адабиёт:

1. Абулқосими Фирдавӣ. Шоҳнома. Техрон.: Хермес, 1382/2003. – 580с.
2. Азизов К.Ҷ. Фалсафаи ифтихори миллӣ ва давлатдорӣ дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавӣ. Афтореферат. Душанбе, “Балогат”.2021. 44 саҳ.
3. Азизов К.Ҷ. Фалсафаи ифтихори миллӣ ва давлатдорӣ дар “Шоҳнома” – и Абулқосим Фирдавӣ (Диссертатсияи номзадӣ) Душанбе, 2020, с.123.
4. Бертельс, Е.Э. Избранные труды. История персидско-таджикской литературы [Текст] / Е.Э. Бертельс. – М., 1960. – Т.1;
5. Курбонмамадов А. Эстетика Фирдавӣ – Ташкент, 2007.
6. Қодирзода С.М. Афкори сиёсӣ ҳукуки Абӯалӣ Муҳаммад ибни Мискавайх [Матн] -Душанбе, -2022. - «Промекс» - 204 с.
7. Қодирзода, С.М. Моҳият ва вазифаҳои ҳуқуқ дар ҷомеа аз нигоҳи Ибни Мискавайх [Матн] // Маҷалаи Академии ҳуқуқ. – Душанбе, 2019. – №4 (32). – С.158-162.
8. Олим, А. Бунёди илми сиёсат. Техрон.: Най, 1380/2001. – 391с.
9. Очерк истории изучения Шахнаме [Текст] / А.А. Ромаскевич. – Л., 1934.
10. Ҳақимӣ, М. Ҷаҳонбинӣ ва ҳикмати Фирдавӣ. Техрон.: Фарҳанг, 1372/1993. – 136с.
11. Фирдавӣ А. «Шоҳнома». Ҷилди 7,2,5,4, –Душанбе, 1989.
12. Эмомалӣ Раҳмон. “Ҷаҳраҳои мондағор”. – Душанбе: “ЭР-граф”, 2016. Саҳ.230-231.

Фишурда

Инъикоси ватану ватандорӣ дар ашъор ва осори мутафаккирони гузаштаҳо ҳозира ба таври аъло мушоҳида мешавад. Вале таҳлили мушаххас ва инъикоси онҳоро бо равиши фалсафӣ сиёсӣ хеле кам мушоҳида мешаванд. Аз ин хотир муаллифи мақолаи мазкур кӯшиш намудааст, ки то масъалаи ватандорӣю ватанпарастӣ, ҳифзи марзу бум ва ҳештаншиноро дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавӣ пайгири намуда, онро бо рафиши фалсафӣ шарҳу тавзеҳ диҳад.

Гуфтан ба маврид аст, ки масъалаи ватандорӣю ватанпарастӣ дар “Шоҳнома” – и Абулқосим Фирдавӣ мақоми марказӣ дошта, дар ҷойҳои фаровон Фирдавӣ ба ин масоил дахл намудаву аз эронӣ будани худ ва аз ватани бихиштосову аз мардуми бофарҳангу соҳибтамаддуни худ ифтихор намудааст. Муаллиф, бо истифода аз маводҳои аввалия, ба мисли ҳуди “Шоҳнома” ва таъба ба дигар манобеъи бо эътимод намуда, диққати худро ба масъалаи болозикр равона сохтаю онро ба таври мухтасар инъикос намудааст.

Калидвожаҳо: “Шоҳнома”, Абулқосим Фирдавӣ, Ватан, ватандорӣ, ватанпарастӣ, ифтихори миллӣ, ҳештаншиносӣ.

Аннотация

Прослеживается отражение Родины и патриотизма в стихах и произведениях мыслителей прошлого и настоящего. Однако конкретный анализ и отражение их в философско-политическом подходе наблюдаются редко. В связи с этим автор данной статьи

попытался проследить проблему патриотизма, защиты границ и самопознания в «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси и объяснить ее философски.

Следует отметить, что вопрос патриотизма занимает центральное место в «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси, и во многих местах Фирдоуси затрагивал эти вопросы и гордился своим иранством и своей небесной родиной, а также своей цивилизованностью люди. Используя оригинальные материалы, такие как сама «Шахнаме», и опираясь на другие достоверные источники, автор акцентирует внимание на обозначенной проблеме и обобщает ее.

Ключевые слова: «Шахнаме», Абулкасим Фирдоуси, Родина, патриотизм, национальная гордость, самопознание.

Annotation

The reflection of the motherland and patriotism in the poems and works of past and present thinkers is observed. However, specific analysis and reflection of them in a philosophical and political approach are rarely observed. In this regard, the author of this article has tried to follow the issue of patriotism, protection of borders and self-knowledge in the "Shahnameh" of Abul-Qâsem Ferdowsi and to explain it in a philosophical way.

It should be noted that the issue of patriotism has a central place in the "Shahnameh" Abul-Qâsem Ferdowsi, and in many places Ferdowsi touched upon these issues and was proud of his Iranian-ness and his heavenly homeland, as well as his civilized and civilized people. Using original materials, such as the "Shahnameh" itself, and relying on other reliable sources, the author focuses on the above issue and summarizes it.

Keywords: "Shahnameh", Abul-Qâsem Ferdowsi, Motherland, patriotism, national pride, self-knowledge.

Маълумотнома дар боари муаллиф: Нигораи Зайнулло, Валиева Фирӯза Баҳромовна – ассистентҳои кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии Данғара.

Сведения об автор: Нигора Зайнулло, Валиева Фирӯза Баҳромовна – ассистенты кафедры гуманитарных наук Дангаринского государственного университета.

Author Information: Nigora Zaynulllo, Valieva Firuza Bakhromovna – Assistants of the Department of Humanities, Dangara State University.

АСОСХОИ ҲУҚУҚИИ ФАЪОЛИЯТИ ФИЛИАЛ ВА НАМОЯНДАГИИ ШАХСОНИ ҲУҚУҚӢ

Вализода Н.

Донишкадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Субъектҳои иштирокчи муносибатҳои ҳуқуқи граждони васеъ ҳастанд. Дар навбати худ ин субъектҳо дар муносибатҳои гарждони ҳуқуқ ва уҳдадорихи худро мустақилона ба амал мебароранд. Аммо бо ҳар гуна сабабҳо баъзан аз хизмати намоянда ташкил додани филиал аз ҷониби шахсони ҳуқуқӣ ҳам истифода менамоянд.

Тибқи талаботи қонунгузори граждони як шахс (намоянда) аз номи шахси дигар (вакилкунанда) дар асоси ваколати бо ваколатнома, нишондоди қонун ё санади мақоми ваколатдори давлатӣ ё мақоми ҳокимияти маҳалли асосёфта баста шудааст, ҳуқуқи уҳдадорихи граждони вакилкунандаро бевосита ба вучуд меорад, тағйир медиҳад ва ё қатъ мегардонад.

Тибқи муқаррароти қонунгузори граждони шахсони ҳуқуқӣ метавонанд берун аз маҳали ҷойгиршавиашон воҳидҳои алоҳидаи худро дар шакли намояндагӣ ё филиал ташкил диҳанд.

Мувофиқи моддаи 56-и ҚТ ҚТ намояндагӣ воҳиди алоҳидаи шахси ҳуқуқӣ мебошад, ки берун аз маҳалли ҷойгиршавии он қарор дошта, манфиати шахси ҳуқуқиро ҳифз ва намояндагӣ менамояд, аз номи он аҳдҳо ва амалҳои дигари ҳуқуқиро анҷом медиҳад.

Шахси ҳуқуқӣ ҳуқуқ дорад, дар ҷои дигар, берун аз маҳали ҷойгирбуданаш воҳиди алоҳидаи худро дар шакли намояндагӣ ё филиал ташкил диҳад, яъне доираи фаъолияти худро васеъ намояд.

Иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи граждани на дар ҳама ҳолат ҳуқуку уҳдадорихи граждани худро шахсан амали менамоянд. Бо ҳар гуна сабабҳо баъзан аз хизмати намоянда истифода мебаранд.

Бо ёрии намоянда на танҳо ҳуқуқҳои молу мулкӣ, баъзан ҳуқуқи ғайри молу мулкӣ, низ амалӣ гардонида мешавад. Баробари ин амалиётҳои ҳаст, ки барои иҷрояш хизмати намоянда иҷозат дода намешавад.

Тибқи муқаррароти қонунгузори граждани шахси ҳуқуқӣ метавонанд берун аз маҳали ҷойгиршавиашон воҳидҳои алоҳидаи худро дар шакли намояндагӣ ё филиал ташкил диҳанд.

Мувофиқи моддаи 56-и КГ ҚТ намояндагӣ воҳиди алоҳидаи шахси ҳуқуқӣ мебошад, ки берун аз маҳалли ҷойгиршавии он қарор дошта, манфиати шахси ҳуқуқиро ҳифз ва намояндагӣ менамояд, аз номи он аҳдҳо ва амалҳои дигари ҳуқуқиро анҷом медиҳад.⁴²

Намояндагӣ воҳиди алоҳидаи шахси ҳуқуқӣ мебошад, ки берун аз маҳалли ҷойгиршавии он қарор дошта, манфиати шахси ҳуқуқиро ҳифз ва намояндагӣ менамояд, аз номи он аҳдҳо ва амалҳои дигари ҳуқуқиро анҷом медиҳад.

Филиал воҳиди алоҳидаи шахси ҳуқуқӣ мебошад, ки берун аз маҳалли ҷойгиршавии он қарор дошта, тамоми ё як қисми вазифаҳои он, аз ҷумла вазифаи намояндагиро иҷро мекунад.

Намояндагиро филиалҳо шахси ҳуқуқӣ набуда, бо қарори мақоми дахлдори шахси ҳуқуқӣ, ки онро қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва оинномаи шахси ҳуқуқӣ муайян намудаанд, таъсис дода мешаванд. Онҳо аз ҷониби шахси ҳуқуқии онҳоро таъсиснамуда бо молу мулк таъмин карда, дар асоси Низомномаи тасдиқнамудаи он амал мекунанд.

Роҳбарони намояндагиро филиалҳо аз ҷониби шахси ҳуқуқӣ таъин гардида, дар асоси ваколатномаи он амал мекунанд.

Намояндагиро филиалҳо бояд дар оинномаи шахси ҳуқуқие, ки онҳоро таъсис додааст, нишон дода шаванд.

Филиал бошад чунин воҳиди алоҳидаи шахси ҳуқуқӣ мебошад, ки берун аз маҳалли ҷойгиршавии он қарор дошта, тамоми вазифаҳои (функсияҳои) он ё як қисми вазифаҳои он, аз ҷумла вазифаи намояндагиро иҷро мекунад. Аз ин мафҳумҳо бармеояд, ки филиал ва намояндагӣ шахси ҳуқуқӣ набуда молу мулк алоҳида надоранд ва аз ҷониби шахси ҳуқуқии онҳоро таъсиснамуда бо молу мулк таъмин карда мешаванд.⁴³ Филиалҳо ва намояндагӣҳо дар асоси Низомномаи тасдиқнамудаи шахси ҳуқуқии онҳоро таъсисдода фаъолияти худро ба амал мебароранд ва бояд дар оинномаи шахси ҳуқуқие, ки онҳоро таъсис додааст, нишон дода шаванд. Ҳамчунин роҳбарони намояндагиро филиалҳо аз ҷониби шахси ҳуқуқии онҳоро таъсисдода таъин гардида, дар асоси Ваколатномаи ба онҳо додашуда амал мекунанд.

Хусусияти намояндагии шартномавӣ дар озодона будан ва танҳо аз иродаи тарафҳо вобаста буданаш зоҳир мешавад. Байни вакилқунанда ва вакил шартнома баста мешавад, ки муносибати дохилии онҳоро муайян мекунад.

Агар тарафҳои чунин шартнома шахсоне бошанд, ки доимо ва мустақилона аз номи соҳибкорондар соҳаи соҳибкорӣ амал мекунанд намояндаи тичорати мебошанд.

Шахсоне намояндаи тичоратӣ мебошанд, ки мунтазам ва мустақилона аз номи соҳибкорон ҳангоми бастанӣ шартнома дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ намояндагӣ мекунанд.

Ин намуди намояндагӣ бо хусусияти хоси худ аз дигар намуди намояндагӣ фарқ мекунад. Хусусияти асосиаш дар он аст, ки ба намояндаи тичоратӣ дода шудааст, ки дар аҳд дар як вақт вазифаи намояндагии ҳарду тарафро иҷро карда тавонад. Намояндагии тарафҳои мухталифи аҳд ҳамзамон бо розигии ин тарафҳо ва дар ҳолатҳои дигари дар қонун пешбинигардида роҳ дода мешавад. Зимнан намояндаи тичоратӣ вазифадор мебошад, ки супоришро чун соҳибкори муқаррарӣ иҷро кунад.

Ваколати намояндагии тичоратӣ бояд бевосита дар шартнома, ки ба таври хаттӣ баста

⁴² Ниг.: Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 1999.

⁴³ Ниг.: Носиров Н. Б. Ҳуқуқи граждани. – С.63.

мешавад ё ваколатномаи медодагӣ пешбиниқарда мешавад.

Филиалҳо ҳамчун сохторҳои алоҳидаи истеҳсолӣ, як қисм ё тамоми функцияҳои ташкилоти тичоратиро дар ҷойи воқеъгардидаи худ ба амал мебароранд, бинобар ин дар бештари мавридҳо ба натиҷаи ғайриқонунӣ ва самаранокии қонун онҳо яққол бо натиҷаи ғайриқонунӣ ташкилот ё алоҳида баҳо дода мешавад.

Намояндагӣ манфиати ташкилоти тичоратиро берун аз ҷойи воқеъшавии мақомоти идоравии он намояндагӣ ва ҳимоя мекунад. Вучуд доштани намояндагӣ аз давомнокии манфиатҳои ташкилот дар ҷойи дигар гувоҳӣ медиҳад.

Дар байни субъектҳои ғайриқонунӣ соҳибқарор иттиҳодияҳои соҳибқарор ҷойи махсусро ишғол менамоянд, чунки онҳо барои мутамарказ намудани маблағ ва истифодаи онҳо ба манфиатҳои ягона ё дар асосҳои уфуқӣ тавассути бастанӣ шартномаҳои ҳуқуқӣ қарордодӣ, ки дар натиҷаи шартҳои оддӣ ба вучуд меоянд, ё дар асоси амудӣ, ки дар атрофи як қарордод асосӣ, қарордодҳои гуногуни вобаста муттаҳид мешаванд, масалан, холдингҳо, ки муносибатҳои байни иштирокчиён ба принсипи қарордод асосӣ ва фарёӣ муайян қарда мешавад.

Намояндагӣ филиалҳо ҳуқуқӣ шахсӣ ҳуқуқиро надоранд. Онҳо аз ҷониби шахсӣ ҳуқуқӣ таъсис дода шуда, бо амвол таъмин қарда шуда, дар баланс ё сметаи алоҳида ифода қарда шуда, дар асоси низомномаи тасдиқнамудаи мақомоти шахсӣ ҳуқуқ амал мекунад. Қарордодҳои онҳо аз ҷониби қарордодӣ шахсӣ ҳуқуқӣ таъин қардида, дар асоси ваколатномаи муайяннамудаи он амал мекунад. Ташкил намудани намояндагӣ филиалҳо бояд дар оинномаи шахсӣ ҳуқуқ ё ҳуҷҷатҳои таъсисии он пешбин қарда шаванд.

Филиал бо ғайриқонунӣ машғул шуда метавонад, ки аз ғайриқонунӣ худӣ шахсӣ ҳуқуқӣ қармеояд.

Дар низомномае, ки оиди онҳо аз тарафи шахсӣ ҳуқуқӣ тасдиқ меқардад, мазмун ва тартиби ғайриқонунӣ филиал муайян қарда мешавад.

Намояндагӣ ва филиалҳо аз ҷониби шахсони ҳуқуқӣ таъсис дода мешаванд, ки аз нуқтаи назари қонунгузорӣ ба худ хусусияти умумӣ ва фарқунанда, низ доранд, ки ин пеш аз ҳама дар рафти ғайриқонунӣ онҳо зоҳир меқардад.

Намояндагӣ ва филиалҳои шахсони ҳуқуқӣ ҳамчун воҳиди алоҳидаи шахсони ҳуқуқӣ аз ҷиҳати сохтор ва ғайриқонунӣ худ хусусияти умумӣ ба ҳам монанд ва фарқунанда доранд, ки аз инҳо иборат мебошанд:

1) Ҳам намояндагӣ ва ҳам филиалҳо қисми таркибии (воҳиди сохтори махсуси) шахсӣ ҳуқуқӣ мебошанд, ки берун аз маҳали ҷойгиршавии он қарор доранд;

2) Намояндагӣ ва филиалҳо шахсӣ ҳуқуқӣ намебошанд, яъне онҳо ҳуқуқӣ шахсӣ ҳуқуқиро надоранд ва танҳо дар ҳуҷҷатҳои таъсисдиҳии шахсӣ ҳуқуқӣ (оиннома) дар бораи онҳо бояд маълумот дода шаванд;

3) Намояндагӣ ва филиалҳо дар муносибатҳои қарордодӣ муқтақилана наметавонанд на аз номи худ ва на аз номи шахсӣ ҳуқуқӣ иштирок намоянд. Танҳо қарордодӣ (шахсони мансабдорӣ) намояндагӣ ва филиалҳо наметавонанд ҳамчун намояндаи шахсӣ ҳуқуқӣ бо ваколатнома қармад қунанд;

4) Оиди ғайриқонунӣ намояндагӣ ва филиалҳо даъво ба номи шахсӣ ҳуқуқӣ пешниҳод қарда мешавад;

5) Ҷавобқарӣ нисбат ба ғайриқонунӣ онҳо ба зиммаи шахсӣ ҳуқуқӣ аст.

Фарқиати намояндагӣ ва филиал дар он ифода меёбад, ки намояндагӣ манфиатҳои шахсӣ ҳуқуқиро ифода ва ҳифз намуда аз номи шахсӣ ҳуқуқӣ аҳдҳо (созишномаҳо) меқарданд, иҷрои онҳоро назорат мекунад ва ғайриқонунӣ шахсӣ ҳуқуқиро тарғиб менамоянд, вале ғайриқонунӣ филиалҳо нисбатан васеътар буда, онҳо тамоми вазифаҳои (функцияҳои) он ё як қисми вазифаҳои он, аз ҷумла вазифаи намояндагиро иҷро мекунад.

Аз гуфтаҳои дар боло зикршуда наметавонем ҳулоса намоем, ки филиалҳо назар ба намояндагӣ ваколатҳои зиёдтар доранд, чунки онҳо наметавонанд ваколати намояндагиро низ дошта бошанд.

Мулу мулки намояндагӣ ва филиалҳо молу мулки шахси ҳуқуқ мебошанд. Аз он сабабе, ки онҳо қисми шахси ҳуқуқӣ мебошанд барои фаъолият намудан, ба онҳо аз ҷониби шахси ҳуқуқӣ, ки молу мулки алоҳида ҷудо карда мешавад. Аммо онҳо ҳуқуқи мустақилона аз номи худ дар муносибатҳои граҷданӣ баромад карда наметавонанд. Роҳбарии онҳо дар асоси ваколатномае, ки аз тарафи мақомоти шахси ҳуқуқӣ дода мешавад, аз ном ва ба манфиати шахси ҳуқуқӣ амал мекунанд.

Намояндагӣ ва филиалҳо функцияҳои гуногунро иҷро мекунанд. Намояндагӣ манфиатҳои шахси ҳуқуқиро ифода ва ҳифз менамояд. Онҳо метавонанд, аз номи шахси ҳуқуқӣ созишномаҳо банданд, иҷрои онҳоро назорат кунанд, фаъолияти шахси ҳуқуқӣ реклама намоянд.

Аммо доираи фаъолияти филиалҳо васеъ мебошад. Онҳо функцияҳои шахси ҳуқуқиро ё қисми онро ба амал мебароранд. Ба фаъолияти истеҳсолӣ, хоҷагӣ ва ё дигар фаъолиятҳо низ машғул мешаванд. Доир ба ҳифз намудани манфиатҳои шахси ҳуқуқӣ функция намоёндагиро низ иҷро менамоянд.

Доир ба фаъолияти намоёндагон ва филиалҳо даъво ба номи шахси ҳуқуқӣ пешниҳод карда мешавад. Ҷавобгарӣ нисбат ба фаъолияти онҳо ба зиммаи шахси ҳуқуқӣ мебошад.

Бояд қайд намуд, ки тибқи моддаи 7 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷамъиятҳои саҳомӣ» намоёндагӣ филиалҳо чунин хусусияти хоси худро доранд:

1. Аз ҷониби ҷамъияти саҳомӣ таъсис додани филиалҳо ва кушодани намоёндагиҳои берун аз ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи қонунгузори давлати хориҷии маҳалли ҷойгиршавии филиал ё намоёндагӣ анҷом дода мешавад, агар дар шартномаи байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад.

2. Филиали ҷамъияти саҳомӣ воҳиди махсуси он мебошад, ки берун аз маҳалли ҷойгиршавии ҷамъияти саҳомӣ воқеъ гашта, ҳамаи вазифаҳои он, аз ҷумла вазифаҳои намоёндагӣ ё як қисми онро анҷом медиҳад.

3. Намояндагии ҷамъияти саҳомӣ воҳиди махсуси он мебошад, ки берун аз маҳалли ҷойгиршавии ҷамъияти саҳомӣ воқеъ гашта, манфиатҳои онро намоёндагӣ ва ҳифз менамояд.

4. Филиал ва намоёндагӣ шахсони ҳуқуқӣ набуда, дар асоси низомномаи тасдиқнамудаи ҷамъияти саҳомӣ амал мекунанд. Филиал ё намоёндагӣ аз ҷониби ҷамъияти саҳомии таъсиснамуда бо молу мулк таъмин мегардад, ки он ҳам дар тавозуни алоҳидаи онҳо ва ҳам дар тавозуни ҷамъияти саҳомӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Роҳбари филиал ё роҳбари намоёндагиро ҷамъияти саҳомӣ таъин менамояд, ки дар асоси низомнома ва ваколатномаи аз ҷониби ҷамъияти саҳомӣ додашуда амал мекунанд.

Филиал ва намоёндагӣ фаъолиятро аз номи ҷамъияти саҳомии таъсиснамудаи он анҷом медиҳад. Аз рӯи уҳдадорӣ филиал ё намоёндагӣ ҷамъияти саҳомии онҳоро таъсиснамуда масъул мебошад.

Ҷамъиятҳои саҳомӣ метавонанд филиалу намоёндагиҳои худро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он пас аз ворид намудани маълумот дар бораи онҳо ба оинномаи ҷамъияти саҳомӣ ва Феҳристи ягонаи давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибқорони инфиродӣ кушоянд.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот асосҳои ҳуқуқӣ ва меъёрҳои ҳуқуқии фаъолияти филиалҳо ва намоёндагиҳои шахсони ҳуқуқӣ баррасӣ мешаванд. Филиал ва намоёндагӣ воситаҳои ҳуқуқӣ мебошанд, ки барои иҷрои фаъолиятҳои тиҷоратӣ ва ташкили муносибатҳои ҳуқуқии шахсони ҳуқуқӣ бо шахсони сеюм истифода мешаванд. Муаллифон доираи ваколатҳои филиал ва намоёндагиро, шартҳо ва ҳуқуқҳои онҳо дар муносибат бо шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро таҳлил мекунанд. Омӯзиши ин мавзӯ барои танзими муносибатҳои ҳуқуқии тиҷоратӣ, таъмин намудани амнияти молиявӣ ва иҷрои салоҳиятҳои ҳуқуқӣ аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: филиал, намоёндагӣ, шахси ҳуқуқӣ, фаъолияти ҳуқуқӣ, ваколат, муносибатҳои тиҷоратӣ, меъёрҳои ҳуқуқӣ.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются правовые основы и нормативные аспекты деятельности филиалов и представительств юридических лиц. Филиалы и представительства являются правовыми инструментами для осуществления коммерческой деятельности и организации правовых отношений юридических лиц с третьими лицами. Авторы анализируют полномочия филиалов и представительств, условия их деятельности и права в отношениях с физическими и юридическими лицами. Изучение данной темы важно для регулирования правовых отношений в бизнесе, обеспечения финансовой безопасности и реализации юридических полномочий.

Ключевые слова: филиал, представительство, юридическое лицо, правовая деятельность, полномочия, коммерческие отношения, нормативные акты.

Annotation

This study examines the legal foundations and regulatory aspects of the activities of branches and representative offices of legal entities. Branches and representative offices serve as legal instruments for conducting commercial activities and organizing legal relations of legal entities with third parties. The authors analyze the powers of branches and representative offices, conditions of their activity, and their rights in relations with individuals and legal entities. Studying this topic is essential for regulating business legal relations, ensuring financial security, and exercising legal authority.

Keywords: branch, representative office, legal entity, legal activity, powers, commercial relations, regulatory framework.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ БУДУЩИХ ПОКОЛЕНИЙ

Курбоноа С.Х.

Международный институт Дангара

В настоящее время государство и образовательная система активно разрабатывают и претворяют в жизнь концепцию духовно-нравственного воспитания, которое представляет собой ключевой фактор возрождения нынешнего российского социума в целом и каждой отдельной личности. Моральное разложение, прагматизм, потеря смысла жизни, пристрастие к наркотикам и алкоголю в раннем возрасте – все это характеризует нынешнее общество и личность. Все это указывает на духовный кризис социума и утрату нравственного здоровья индивида [6].

Казалось бы - такая важная тема для развития и благополучия социума. Но действительность такова, что в современном мире становление нравственности подрастающего поколения пущено на самотек. В психологии и педагогике эта проблема мало изучена, а в практике фактически не разработана. На государственном уровне нет программ, которые регулировали бы этот вопрос в дошкольных и школьных образовательных учреждениях. Не смотря на то, что существует огромное количество клубов развития для дошкольников и различных секций для более старшего возраста, вы вряд ли найдете в них кружок «Развитие нравственности». Возможно, потому, что эта тема не пользуется спросом. Для многих родителей гораздо более важным кажется научить ребенка английскому, танцам или подготовить к школе, нежели заложить этические принципы и способность справляться с жизненными трудностями, разобраться в том, «что такое хорошо и что такое плохо» [7].

Мы живем в эпоху толерантности ко всему и даже гордимся этим. Современная действительность характеризуется ошеломляющими открытиями во многих областях науки и техники, однако, в области нравственных истин налицо деградация общества. Популярность «гражданского» брака, разводов, аборт, рост преступности, алкоголизма, наркомании, суицида, беспризорности, признание однополых браков, жестокость и агрессия. Все это льется сплошным потоком с экранов телевизоров и мониторов, через СМИ и даже через современное искусство. Вседозволенность и беспринципность маскируется заманчивым словом свобода. А по сути, это хаос, информационная помойка, в котором не за что зацепиться, не на что опереться [1].

Поэтому растет тревога родителей по мере взросления детей: «Как бы он не пошел по наклонной дорожке». Но кто из юношей слушает сейчас этих «предков»? Это совсем не модно. Единственный способ защитить детей от плохого - осознанно прививать им хорошее. И начинать нужно с самого раннего возраста. По мнению Л.Н. Толстого человек уже в 5 лет на 80% становится тем, чем стал в зрелые года. Как известно, младший школьный возраст отличается повышенной восприимчивостью к воспитательным воздействиям. Ребенок, придя в этот мир, впитывает в себя все человеческое: способы общения, поведения, отношения, используя для этого собственные наблюдения, выводы и умозаключения, подражание взрослым. Но без разумного управления этим процессом, он может делать ошибочные выводы. Понятие «хорошо» для него еще сильно расплывчато, ему проще оперировать понятиями «нравится-не нравится». Отнял игрушку у другого - хорошо - к моим сокровищам прибавилось. Я сильный - сильным быть хорошо - поэтому я буду проявлять эту силу так, как мне придет в голову. Такой вот детский эгоцентризм - что для меня хорошо, то и есть нравственно, а что для меня плохо - безнравственно. К сожалению, не все взрослые ушли от этой детской оценки своих поступков. От этого особенно важно целенаправленно воспитывать нравственные качества в ребенке [4].

Нравственное воспитание играет огромную роль в важнейших областях жизни человека. От вмешательства взрослых зачастую зависит, чему научится маленький человек в следующих сферах: Отношение к себе. Благоразумие или самолюбие, чувство собственного достоинства или гордыня, принятие себя или самоуничужение, целомудрие или половая распущенность? Отношения с другими людьми. Высокомерие или принятие, милосердие или жестокость, доброжелательность или грубость, человечность или вероломство, искренность или лицемерие, уважение к людям или высокомерие? Отношение к деятельности. Организованность или разгильдяйство, трудолюбие или леность, ответственность или безалаберность, самообладание и мужество или малодушие, доброе лидерство или пассивность и противодействие? Отношение к собственности. Бережливость или корыстолюбие, щедрость или жадность, зависть или бескорыстие? В традиционной психологии (отечественной и российской) нравственное воспитание молодого поколения изучалось в различных аспектах. Было проведено исследование нравственной сферы личности; полученные результаты классифицированы и систематизированы, определены категории нравственного сознания и нравственного поведения, нравственных чувств и переживаний, нравственных отношений. Проблемой нравственного воспитания младшего школьника занимались Л.И. Божович, Л.С. Выготский, П.Я. Гальперин, А.В. Запорожец, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, Д.Б. Эльконин и многие другие. Проблемы нравственного воспитания отражены во многих действующих программах для младших классов [8].

Моральное качество личности не является для детей главным. Для них порядочный человек - красивый, умный, послушный. Такие черты, как честность, справедливость, ответственность, чуткость, общительность они при этом не приводят. К сожалению взрослые не всегда сосредотачивают внимание на правильном подходе [3].

Часто школьники могут проявлять грубость, наглость, неуважение, не чувствуя потребности в соблюдении моральных норм. Иногда при этом педагоги чувствуют себя беспомощными. Причины отсутствия нравственности у детей могут быть разными. Родители и педагоги задумываются: как воспитать нравственную личность; как научить детей придерживаться нравственных норм; как объяснять им значение этих норм; когда именно стоит начинать воспитание? Всех волнует вопрос: в чем заключается искусство воспитания современного ребенка без крика, подзатыльников и наказаний? Фактически речь идет о проблеме культивирования у малышей нравственных суждений, развития саморегуляции поведения согласно установленным нормам и правилам, которые должны стать их внутренними ориентирами, формирование эмпатийного отношения к окружающим, становление морального сознания и самосознания, нравственных чувств и тому подобное [5].

Результативность нравственного воспитания определяются соблюдением детьми норм морали вопреки собственной выгоде и интересам без внешнего контроля или принуждения со стороны взрослых, особенно в условиях свободного морального выбора, когда возникает соблазн нарушить их. Современные школьники много времени проводят за компьютерами, смартфонами, планшетами, при этом человеческие взаимоотношения остаются не развитыми. Важно, придерживается ли ребенок моральных норм постоянно, потому что это его собственная потребность, или эпизодически, ради одобрения - именно в этом заключается «новаястарая» проблема нравственного воспитания современных младших школьников [2].

Истоки нравственности нужно искать в том, зачем человек вообще приходит в этот мир, в чем его предназначение. Ответы на эти вопросы тесно связаны с понятием духовности, потому что материалистическая картина мира не имеет сколько-нибудь удовлетворяющих концепций на этот счет. Духовность - это способность различать и выбирать истинные ценности и следовать им. Духовность - это наполнение смыслом, содержанием жизни ребенка, всего, что он делает. Именно на духовной основе нравственные качества обретают смысл и свое предназначение и перестают быть просто списком качеств, которые взрослые желают видеть в малыше. Ребенок понимает, зачем нужно возвращать в себе добродетели и старается не только внешне вести себя хорошо, но и внутри быть таким.

Обращение к более высоким ценностям формируют внутреннюю мотивацию на обучение хорошим манерам. Различные качества характера формируются в несколько этапов.

Ребенок осознавать, что такое хорошо и что такое плохо, умение отличать их в различных ситуациях. Помимо этого, у ребенка должно появиться желание овладеть нравственным качеством, сформироваться личное эмоциональное отношение. Воспитание нравственности - это совершенно точно не требование - это воодушевление, привитие вкуса к нравственной жизни. Знакомством с добром и злом пронизаны художественные произведения, театр, изобразительное искусство, музыка, кинематограф. Дети доверчиво и живо относятся к произведениям искусства, в силу своей эмоциональности и открытости всему новому. Природа, в своем многообразии и величии, со своей логикой и законами - также отличный учитель. Все эти способы доступны с тех самых пор, как ребенок начинает воспринимать сказки и истории, достаточно понимать человеческую речь. С этого времени и стоит начинать заботиться о нравственном воспитании. Имеет смысл провести цензу мультфильмов, книг и других источников познания мира на предмет соответствия этики и морали. И постараться сделать так, чтобы ребенок не знакомился сразу со всем многообразием противоречивых ценностей, которыми напичканы современные произведения для детей. Для того чтобы отбирать нравственные образы, важно, чтобы родители сами обладали достаточным уровнем нравственности. В этом помогает чтение трудов великих педагогов В.А. Сухомлинского, Я. Корчака, Ш.А. Амонашвили. Для детей можно порекомендовать программу Татьяны Смирновой «Воспитание искусством».

Только опробовав на собственном опыте и получив позитивное подкрепление, достигнув цели или увидев одобрение в глазах значимых взрослых, ребенок сможет применять свои знания самостоятельно и в ситуации выбора принимать решение в пользу нравственных поступков. Собственная игра, творчество, обучение или труд позволяют применить знания на практике. Обратная связь от взрослого в виде бесед по мотивам просмотренного, услышанного или прожитого. Разбор жизненных уроков, которые можно вынести из ситуаций, конфликтов, разочарований ребенка. Постепенное формирование умения видеть причины и следствия поступков, смотреть на происходящее системно, учитывая интересы всех участников событий. Умению быть нравственно чутким человеком помогает развитие эмоционального интеллекта. Именно он позволяет нам слышать и понимать себя и других.

Закрепление Закрепляются полученные качества посредством формирования правильных привычек. От того, какими привычками обладает человек, он выглядит либо привлекательным, воспитанным, либо отталкивающим, вызывающим осуждение. Важным аспектом, помогающим закрепить правильные привычки, является поддержка окружения.

Формирование мировоззрения складывается из совокупности мировоззрений окружающих людей, что подтверждается поговоркой: «Скажи мне кто твой друг, и я скажу тебе, кто ты». Если родители сами идут по пути развития своей духовности и нравственности, ищут единомышленников на этом пути, то и ребенок естественным образом окажется в обществе, подтверждающем своим примером пример родителей. Воспитанные в такой атмосфере с детства, подростки уже не опустятся до асоциальных поступков, это будет за гранью их реальности.

Нравственность - это вовсе не слабость духа, а его сила. Это уважение к себе и уважение других. Это желание заботиться о благе для всех, а не только своем, способность находить решения, устраивающие и других людей тоже. Выстраивать качественное, душевное общение, выбирать достойного мужа/жену, правильно понимать свою роль будущего отца/матери. Это тяга к занятиям социально одобряемым, выбор будущей профессии таким образом, чтобы она приносила пользу людям. Это знание о том, как наилучшим образом, в соответствии со своими ценностями, поступить в различных жизненных ситуациях: работы и учебы, дружбы и отношений с близкими, старшими, младшими. Правила поведения в общественных местах, отношение к деятельности и труду, отношение к своей стране и миру в целом. Забота о своем здоровье и развитии, забота об

окружающем мире. Желание реализовать свои ценности через собственное творчество и поделиться своими открытиями с окружающими.

В связи с этим основоположник педагогики Ян Амос Каменский (1592–1670) дал высокую оценку почётной профессии учителя, сказав: «...учителям доверено самое лучшее дело, выше которого нет ничего под солнцем».

На самом деле, профессия учителя в полном смысле этого слова – очень почётная, ответственная и нужная обществу профессия, ведь если человечество своим умом, изобретательностью и трудолюбием меняет природу, то учитель своими знаниями и высоким мастерством формирует природу самого человека. Ведь стабильность и устойчивость любого общества зависят от здоровья и благополучия его будущих поколений.

Только поколения со здоровым умом, образованием и целостным мировоззрением способны без всяких поворотов и подводных камней привести корабль нации к берегу. Формирование таких высокопоставленных поколений во многом зависит от самоотверженного труда уважаемых учителей. Учителя играют огромную роль в развитии, росте и стабильности страны!

Конечно, профессия учителя несёт свет знаний и просвещения в общество. Следует отметить, что статус людей науки и знания в исламском учении настолько высок, что Аллах упоминает их наряду с ангелами (Коран, сура 3, аят 18).

Стоит также отметить, что в хадисе Пророка (мир ему), который приводится в книге Аль-Бухари «Джами ас-Сахих», относительно положения учителей в обществе говорится: «Учителя — лучшие из людей, которые ходят по земле. Дайте им зарплату, ибо они учат ваших детей и тем самым спасают вас, ваших родителей и ваших близких от огня Ада».

Мухаммад Риджаи, с другой стороны, утверждает: «Преподавание — это не работа. Преподавание — это страсть. Если вы выбираете его как способ заработка, отпустите его. Если это ваша страсть, да будет она благословенна».

Опираясь на природу, на интересы и пристрастия наших учеников, образование, воспитание и в целом национальная система образования также находили высокую оценку в педагогических трудах выдающихся деятелей нации, классиков персидской и таджикской литературы.

В частности, наука о воспитании подрастающего поколения на Востоке почти три тысячи лет назад также существовала в книге «Аваст» – «хорошая речь, хорошая мысль, хорошее поведение». «Если вы перечитаете все книги Востока и Запада, то не найдёте ничего возвышеннее, достойнее, приятнее этих трёх фраз» (Лутфуллоев М. Возрождение педагогики Аджамы. Душанбе, 1997, с. 45). То есть, можно сказать, что в учении зороастрийцев, особенно в священной книге «Аваст», излагается целостное учение о национальной системе образования. Свидетельством вышесказанного является и то, что положение учителя в этом учении определено настолько, что в нём упоминаются имена нескольких учителей.

В частности, таджикские и персидские классические учёные, философы, писатели и мыслители, которые считаются одними из самых успешных учителей своего времени и пионерами почётной профессии учителя, в своих научных, поэтических и прозаических произведениях высказали много полезных идей по вопросам, связанным с наукой, образованием и воспитанием.

Педагогическая мысль таджикского народа столь же богата, как и его классическая литература. Большинство произведений выдающихся представителей классической таджикской и персидской литературы, затрагивающих вопросы человека и гуманности, справедливости и добра, науки и просвещения, добродетели и нравов, юности, знания и действия – всех видов воспитания и человеческих добродетелей, добра и зла, приобрели мировую известность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аблязов К.В. Мы начали с духовности. Ватандаш, 2006. № 10. С. 46-49.

2. Винникова С.А. Воспитание гражданственности у младших школьников // Воспитание школьников. 2008. № 5. С.14-15.
3. Виноградов Г.С. Народная педагогика. Иркутск, 2000. 304 с.
4. Газданова В.С. Этикет. Традиционная культура осетин. Владикавказ. Издательство «Ир». 2008 г. 218 с.
5. Дзидзоева С.М. Нравственно-патриотическое воспитание дошкольника в процессе формирования представлений о традициях и обычаях осетинского народа Качество высшего и профессионального образования в постиндустриальную эпоху: сущность, обеспечение, проблемы: //Материалы X- й Международной научно-практической конференции, 12 мая 2016г. г. Казань. С.73-80.
6. Дзидзоева С.М., Красношлык З.П. Поликультурный подход к формированию гражданской идентичности в теории и практике дошкольного образования // Стратегия дошкольного образования в контексте Федерального закона "Об образовании в Российской Федерации". Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 75-летию кафедры дошкольной педагогики. Министерство образования и науки Российской Федерации; Южный Федеральный университет; факультет педагогики и практической психологии; кафедра дошкольной педагогики. 2013. С. 22-27.
7. Кумицкая Т.М., Жиренко О.Е. Юности честное зерцало: Программы по нравственному воспитанию школьников, сценарии мероприятий. М.: 5 за знания, 2005. 192 с.
8. Лихачев Д.С. Национальные идеи и содержание гражданского воспитания / Педагогика. 2011. №9. С. 60-65.

Фишурдан

Дар мақола асосҳои тарбияи ахлоқӣ тавассути педагогикаи халқии тоҷик оварда шудааст. Масъалаи тарбияи ахлоқӣ дар шароити ҷаҳоншавии ҷомеа аҳамияти хоса пайдо кардааст. Имрӯз педагогикаи халқии тоҷик ҳамчун таҷрибаи инсонӣ ва ҳаёти бояд воситаи таркибии тарбияи хонандагон гардад. Ва инчунин шароитҳое баррасӣ карда мешаванд, ки барои мутобиқсозии бомуваффақият ва бедарди кӯдак ба шароити нави муассисаи томактабӣ барои ӯ калидӣ мебошанд. Дар асоси таҳлили назариявии адабиёт самтҳои афзалиятноки қор барои бомуваффақият гузаштани давраи мутобиқсозии кӯдакони хурдсол чудо карда шуданд: қор бо омӯзгорон, волидон ва тарбиятгирандагон.

Аннотация

В статье рассматривается обоснование нравственного воспитания средствами таджикской народной педагогики. Проблема нравственного воспитания в условиях глобализации общества приобрела особое значение. Сегодня таджикская народная педагогика, как человеческий и жизненный опыт обязан стать неотъемлемым средством воспитания учащихся. А также рассматриваются условия, которые являются ключевыми для успешной и безболезненной адаптации ребенка к новым для него условиям дошкольного образовательного учреждения. На основе теоретического анализа литературы были выделены приоритетные направления работы, необходимые для наиболее успешного прохождения адаптационного периода детей раннего возраста: работа с педагогами, родителями и воспитанниками.

Annotation

The article considers the justification of moral education by means of Tajik folk pedagogy. The problem of moral education in a globalized society has acquired special importance. Today, Tajik folk pedagogy, as a human and life experience, must become an integral means of educating students. It also examines the conditions that are key to a child's successful and painless adaptation to the new conditions of a preschool educational institution. Based on the theoretical analysis of the literature, the priority areas of work necessary for the most successful passage of the adaptation period of young children were identified: work with teachers, parents and pupils.

Маълумот оиди муаллиф: н.и.п. **Қурбонов Сирочиддин Хайридинович мудири кафедраи** молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷии Муассисаи Давлатии “Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ” – и Муассисаи Давлатии Донишгоҳи байналмилалӣи

сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, Тел: 903530727, почтаи электронӣ Srojiddinkurbonov@gmail.com

Сведения об авторе: к.п.н. Курбонов Сироджиддин Хайридинович – заведующий кафедрой финансов, таможенного права и иностранных языков Государственного учреждения «Международный институт Дангара » Государственного университета международного туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: 903530727, Электронная почта: Srojiddinkurbonov@gmail.com

Kurbonov Sirojiddin – Senior head of the department of finance, customs, law and foreign languages at the state institution “Dangara International Institute” of the state University of International Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Phone: + 992 903530727, E mail Srojiddinkurbonov@gmail.com

НАҚШИ МАКТАБҲОИ ТИПИ НАВ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН ВА БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ТАЪЛИМ ДАР ИН МУАССИСАҲО

Қорубов Ф.Ф.

Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ

Дар замони шӯравӣ ягон мактаби типи нав, хусусӣ ва ғайри давлатӣ амал намекард. Дар соли 2016 дар ҷумҳурӣ 151 муассисаи типи нав, аз ҷумла 83 гимназия (61 гимназияи давлатӣ, 22 гимназияи ғайридавлатӣ), 68 литсей (60 литсеи давлатӣ, 8 литсеи ғайридавлатӣ) фаъолият менамуданд. Ҳамчунин дар ин давра 9 адад мактаби президенти барои хонандагони болаёқат бунёд ва мавриди истифода қарор дода шуд, ки дар онҳо беҳтарин шароити таълим муҳаё карда шудааст [5.10].

Низомномаи гимназия бо қарори мушовирони Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 декабри соли 2008 №23 / 49 тасдиқ шуда ва дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ фаъолият менамояд. Вай таълим ва омӯзиши асосҳои фарҳанг, таърих, адабиёт, мусиқӣ, забонҳои модарӣ ва хориҷиро ба таври васеъ бароҳ монда, хонандагонро бо масъалаҳои умдатарини инсонгарой, умумибашарӣ, инчунин аз худ намудани сунатҳои миллӣ ва дарси муҳимтарин муаммоҳои ҷамъиятшиносӣ ва инсоншиносӣ ҷалб менамояд.

Вазифаҳои асосии гимназия иборатанд аз: амалӣ намудани барномаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар дараҷаи баланди мураккаб; фароҳам овардани шароити максималӣ барои инкишофи ақлонӣ, ахлоқӣ, ҷисмонӣ ва эстетикӣ кӯдак; ташакули мавқеи шахрвандӣ, муҳаббат ба ватан ва оила, муносибати эҳтиромона ба мероси маънавӣ ва фарҳангӣ; дар хонандагон ташакул додани дараҷаи дониши ҷаҳони муосир ва зинаҳои таълими муҳити ягонагии воқеии олам, мутобикати шахсият ба ҳаёт дар ҷомеа, фароҳам овардани асосҳои ҷиҳати интиҳоби бошууруна ва азхудкунии касб.

Гимназия хонандагонро, ки қобилияти баланди зеҳнӣ ва майлу рағбати хос ва фанҳои гуманитарӣ-ҷамъиятӣ доранд, дар асоси озмун қабул менамояд.[6.202-204]

Низомномаи литсей бо қарори мушовирони Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз декабри соли 2008, №2349 дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ таҳия гардидааст. Тибқи ин низомнома литсей муассисаи таҳсилоти умумиест, ки хонандагонро аз рӯи малакаҳои истеъдод ва майлу рағбатшон ба фанҳои табиӣ риёзӣ, техникаи технология дар асоси озмун интиҳоб намуда, ба онҳо асосҳои ташакули табиат қонунҳои ба ҳам монанди физикӣ, химӣ, тағирёбии ҷисмҳо, назарияҳои математикӣ, ҳалли алгебравӣ муодилаҳо ва қойдаҳои геометрияро бо шарҳи масъалаҳои он тағири моддаҳо ва ба ҳам пайвандии металлҳо яқоя бо системаи даврӣ, инчунин инкишофи бемайлони технологияи информатсионӣ ва коммуникатсиониро дар ҳампайвандӣ бо масъалаҳои инсонгарой таълим медиҳад.

Мақсади асосии литсей дар доираи аз худкунии барномаҳои ҳатмӣ таҳсилоти умумӣ, ташаккул додани маданияти шахсии хонандагон, мутобик шудани онҳо ба ҳаёти ҷамиятӣ, замина гузоштан барои интихоби бошуурунаи касб ва минбаъд аз худ кардани барномаҳои касбии таҳсилот, тарбияи хонандагон дар рӯҳияи ватандӯстӣ, шаҳрвандӣ, меҳнатдӯстӣ, зебопарастӣ, таҳаммул ва тоқатпазири, эҳтироми ҳуқуқ ва озодӣ, муҳаббат ба табиат, оила, устод, ташаккули тарзи ҳаёти солим мебошад.[6.188-189]

Низомномаи намунавии таълимӣ барои хонандагони бо лаёқат бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 июли соли 2009, №427 тасдиқ гардида, ки он фаъолияти муассисаҳои махсусгардонидашударо барои хонандагони бо лаёқат ба танзим медарорад.

Тибқи ин низомнома муассисаҳои таълимӣ таҳсилоти хонандагони бо лаёқатро вобаста ба равияҳои таҳсусии интихоб намудаи онҳо таъмин менамояд. Ба муассисаҳои мазкур хонандагоне, ки қобилияти баланди зеҳнӣ, майли рағбати махсус ба соҳаҳои муайяни илму ҳунар, истеъдод ва ҳунари баланди эҷодӣ доранд, тариқи озмун қабул карда мешавад.

Вазифаҳои асосии чунин муассисаи таълимӣ иборат аст аз ташаккули ҳамаҷонибаи хонандагоне, ки қобилияти баландӣ зеҳнӣ доранд; ошкор намудан ва инкишоф додани малакаи эҷодии хонандагон; ташаккули ҷаҳонбинии устувори хонандагон дар асоси донишҳои амиқ ва ҳаматарафаи илмӣ; таълими малакаи худомӯзӣ ва фаъолияти илмӣ таҳқиқотӣ; ташаккули заминаҳо барои интихоби бошуурунаи касб; ҷорӣ намудани таълими инкишофёбанда, таълими фарди ва тафриқавӣ, таъмини яклухтӣ ва мутасалии таҳсилот.

Мақсади асосии муассисаҳои таълимӣ барои хонандагони болаёқат ҷалби хонандагони болаёқат барои аз худ намудани дастовардҳои навтарини илмӣ ва техникаӣ, мукамал ва васеъ омӯختани фанҳои алоҳида пурра ошноӣ пайдо кардан ба технологияи информатсионӣ ва коммуникатсионӣ, ихтироъкорӣ, инчунин омодагии хонандагон ҷиҳати иштирок дар озмунҳои Ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ мебошад.[6.181-182]

Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳлимии типӣ мактаб-интернат бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2007, №347 қабул шуда, ки тибқи он намудҳои зерини муассисаҳои таълимӣ (новобаста аз тобеият ба моликият) фаъолият карда метавонанд. Муассисаҳои таҳлимии типӣ мактаб-интернат барои кӯдакони یتим ва бепарастор; муассисаи таҳлимии мактаб-интернат барои кӯдакони имконияти маҳдуддошта; муассисаи таҳлимии типӣ интернати назди мактабӣ; муассисаҳои таҳлимии санатории типӣ мактаб-интернат. Муассисаи таҳлимии типӣ мактаб-интернати махсус муассисаи таҳлимии типӣ макта-интернати хусусӣ; муассисаи типӣ мактаб-интернати оилавӣ; хонаи кӯдакон барои кӯдакони یتиму бепарастор. Вазифаҳои он иборатанд аз фароҳам овардани шароит барои аз худ кардани барномаи таълими мактаби таҳсилоти умумӣ ва мактаби таҳсилоти ибтидоии касбӣ ба кӯдаконе, ки ба кӯмак ва дастгирии давлат аз ҷиҳати таҳсил ва ҷойи зист ниёз доранд; ташаккули имконияти эҷодкорӣ, ҷисмонӣ ва бадеии шахсият, заминагузориҳои пояи мустаҳкамӣ

Ахлоқӣ ва тарзи ҳаёти солим, ғанигардонии тафаккур бо роҳи фароҳам овардани шароит барои ташаккули шахсияти фардӣ; фароҳам овардани шароит барои иштирок дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон.[6.76-79]

Низомномаи намунавии муассисаи таҳсилоти умумии ғайридавлатӣ (хусусӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2009, №387 тасдиқ шуда, ки он дар асоси Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2007, №171 тасдиқ гардидааст. Ин низомнома фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти умумии ғайридавлатӣ (хусусӣ)-ро ба танзим медарорад ва муассис ё муассисон дар асоси низомномаи мазкур оиномаи муассисаро таҳия менамояд.

Муассиса ҳамчун қисми таркибии соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон баробари муассисаҳои таҳлимии давлатӣ салоҳият дошта, дар амалӣ намудани ҳуқуқи шаҳрвандон ба таълим, сарфи назар аз аслу насаб, ҷинс, забон, муносибати наҷодию миллӣ, вазъи

ичтимоию хусусиятҳои касбу кор, мазҳаб ва муносибатҳои дин вазифаҳои зеринро ҳал менамояд:

а) ба хонандагон додани таҳсилоти миёнаи умумӣ мутобиқ ба талаботи меъёрҳои давлатӣ ва байналмилалӣ таълим, таъмини малакаҳои меҳнатӣ ва касбӣ рушди қобилияти эҷодии инфиродӣ, сатҳи фарҳангӣ ва тарбияи ҷисмонӣ;

б) Таъмини намудани таҳсилот ва ҳимояи хонандагон аз ҳама маҳдудиятҳо дар соҳаи таълиму тарбия.

в) фароҳам овардани шароити мусоид барои инкишофи шахсияти хонанда, тарбия намудани қобилияту истеъдод, ташаккули ҷаҳонбинии саршор аз ғояҳои сулҳдӯстӣ ватанпарастӣ, риоя намудани арзишҳои донишу малакаҳои зарурӣ дар бораи табиат, ҷамъият, инсон ва заҳмати ӯ, мусоидат кардан ба қонеъсозии дарҳости миллию фарҳангии ҷомеа, ташаккули тафаккури эҷодии ҷавонон, дарки мавқеи шаҳрвандӣ ва тарбияи омодагии онҳо ба ҳаёти мустакилона, меҳнат ва ҳифзи ватан.[6.172-173]

Бояд гуфт, ки дар тӯли солҳои соҳиистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон низ мактабҳои типӣ нав аз қабili литсейҳои давлатию хусусӣ, гимназияҳои давлатию хусусӣ ва дигар навъи мактабҳои соҳавӣ таъсис ёфта, ҳоло дар асоси низомномаҳои дар ҷавб номбурдашуда ҷаъолият менамоянд, ки дар бораи баъзе аз онҳо маълумот хоҳем дод.

Гимназияи ҷумҳуриявии ноҳияи Данғара дар заминаи мактаби таҳсилоти миёнаи умумии рақами 7 таъсис ёфта, аз соли 1997 то соли 2005 ҳамчун муассисаи таҷрибавӣ ҷаъолият менамуд. Ин маркази таълимӣ бо фармони вазири маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таърихи 9 март соли 2005 тахти рақами 188 ба гимназияи ҷумҳуриявӣ табдил дода шуд. Иштироки ҷаъоли хонандагони гимназия дар олимпиадаҳои сатҳи гуногун ва дарёфти медалҳо гувоҳи онанд, ки дар ин таълимгоҳ омӯзиш дар сатҳи баланд бароҳ монда шудааст. Ҷунонӣ хонандагони гимназия дар соли 2009 соҳиби 2 медали нуқра ва як бринҷӣ, соли 2010 3 медали тило ва 2 нуқра (аз ҷумла дар озмуни байналмилалӣ 1 медали нуқра), соли 2011 5 медали тило, нуқра ва бринҷи (аз ҷумла дар озмуни байналмилалӣ 5 медали нуқра ва 2 бринҷӣ), соли 2012 19 медали тило нуқра ва бринҷӣ, соли 2013 9 медал (1 тило, 3 нуқра, 5 бринҷӣ), соли 2014 14 медал (5 тило, 4 нуқра, 4 бринҷӣ) соли 2015 13 медал (3 тило, 4 нуқра, 6 бринҷӣ). Соли 2016 2 медал (1 нуқра, 1 бринҷӣ) гардидаанд.[7.]

Литсей-интернати муштаракӣ тоҷикӣ-туркӣ дар шаҳри Кӯлоб бо ташаббуси ширкати “Шалола”-и Туркия ва қарори Шурои депутатҳои халқӣ шаҳри Кӯлоб аз 28 октябри соли 1994 таъсис ёфтааст. Дар соли таҳсили 2005-2006 дар он 300 нафар таҳсил намудан, ба онҳо 34 нафар омӯзгор, аз ҷумла 13 нафар аз Туркия дарс мегуфтанд. Дар тӯли солҳои 1997-2005 ин литсейро 173 нафар хатм намуда 137 нафари онҳо ба донишгоҳҳои кишварҳои хориҷӣ аз ҷумла Австралия, Кипр, Туркия, ИМА, ФР дохил шудаанд.[2.270]

Муассисаи давлатии мактаби Президентӣ барои кӯдакони болаёқат дар ноҳияи Данғараи вилояти Хатлон бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 октябри соли 2011 тахти рақами 502 таъсис ёфтааст. Дар соли 2016 хонандагони ин мактаб дар олимпиадаҳои ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ соҳиби 2 медали тило, 5 медали нуқра ва 2 медали бринҷӣ шуданд. Аз ҷумла Амирҳамза, Темурзода дар озмуни байналмилалӣ, ихтирокори ҷавон, ки дар Ҷумҳурии Гурҷистон доир гардид, ба дарёфти медали бринҷӣ мушарраф шуд.

Мактаб-литсейи ба номи Исмоили Сомонӣ шаҳри Кӯлоб соли 1998 таъсис ёфта, дар он соли таҳсили 2003-2004 257 нафар таҳсил намуда, ба онҳо 29 нафар омӯзгор дарс мегуфтанд.[2.278]

Гимназияи хусусии назди Донишгоҳи технологии Тоҷикистон “Кӯлоб” дар соли таҳсили 2003-2004 дорои 226 нафар хонанда ва 24 нафар муаллим ва 7 синф-кабинети забон ва адабиёти тоҷик, забони англисӣ, забони русӣ, асосҳои давлат ва ҳуқуқ, синфи компютерӣ, лингофонӣ ва физикаю риёзӣ буд.[2.240]

Мактаби мусиқии бачагонаи шаҳри Кӯлоб дорои шуъбаҳои асбобҳои миллий, фортепиано, баянаккордеон, рақс ва назариявӣ буда, барои омӯзишгоҳҳои мусиқӣ,

Донишгоҳи давлатии ҳунарҳои зебои Тоҷикистон ба номи М.Турсунзода, Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т.Сатторов ва ғайра шоғирд тайёр менамояд. Дар заминаи филиалҳои ин мактаби мусиқӣ дар хоҷагиҳои ба номи С.Зарифов ва Ҳамадонӣ мактабҳои мустақили мусиқӣ ба фаъолият шурӯъ намуданд. Дар соли таҳсили 2005-2006 дар мактаби мусиқии шаҳри Кӯлоб ба номи Рустам Абдурахимов ҳудуди 200 нафар таҳсил менамуданд.[2.278]

Дар мактаби бачагонаи санъати шаҳри Бохтар дар соли 2007-2008 327 нафар хонандагон дар синфҳои фортепиано аккордеон, скрипка ва асбобҳои нафаси-туб, флет ва кларнет, ҳамчунин асбобҳои халқӣ-хижак, най, рубоб, таблак, дойра ва чанг ба омӯзиш фаро гирифта шуда буданд. Дар назди ин мактаб шӯбаи рассомӣ низ амал менамуд. Ба хонандагон 32 муаллими соҳибистеъдод дарс медоданд. Бо дастгирии ҳокимияти иҷроияи вилояти Хатлон ва Раёсати фарҳанги вилоят барои ин мактаб ба маблағи 16 ҳазор сомонӣ асбобҳои нафасӣ харидорӣ шуд.[1.10]

Мактаби расомии бачагонаи шаҳри Кӯлоб дар соли таҳсили 2005-2006 дорои 156 нафар шоғирд буда, дар деҳаҳои Боғи Ҳабиб ва Тутҳои ноҳияи Мӯъминобод дорои филиалҳо мебошад.[3.]

Қонун дар бораи маориф, ки соли 1994 қабул шудааст, дар радиои макотиби давлатӣ фаъолияти макотиби хусусиро низ иҷозат медиҳад. Фаъолияти макотиби хусусӣ дар асоси литсензияи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад. Аз миёنҳои солҳои 90 уми асри гузашта пайдоиши мактаби хусусии ҳамагонӣ, гимназияҳо ва литсейҳо оғоз ёфт. Дар соли таҳсили 2001-2002 дар вилояти Хатлон 5 мактаби таҳсилоти умумии хусусӣ, 2 гимназияи хусусӣ ва 3 литсейи хусусӣ фаъолият менамуданд. Саҳми онҳо дар низоми мактаби таҳсилоти умумии вилоят мутаносибан 0,38%, 15% -ро ва 23%-ро ташкил медод. Аз теъдоди умумии хонандагони вилоят дар мактаби хусусӣ 0,25% дар гимназияҳои хусусӣ 0,1% ва дар литсейҳои хусусӣ 0,16% таҳсил менамуданд.

Адабиёт.

1. Архиви ҷорӣи Раёсати фарҳангии вилояти Хатлон соли 2008- Л. 10.
2. Кӯлоб- Душанбе, 2006-с. 240.
3. Мактаби Президенти Данғара 11 дастовардҳо дар 25 соли истиқлолият- Архиви ҷорӣи иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Данғара.
4. Маводи Раёсати маорифи вилояти Хатлон дар соли 2014.
5. Рушди маориф ва илм дар даврони истиқлолияти давлатӣ.-Душанбе, 2016.- с.10.
6. Таҳсилоти томактабӣ ва миёнаи умумӣ,- Душанбе, 2009.- с. 76-79.
7. Ҳисобот оид ба дастовардҳои Гимназияи ҷумҳуриявии ноҳияи Данғара дар давоми 25 соли истиқлолияти ҚТ 11 дастовардҳо дар 25 соли истиқлолият- Архиви ҷорӣи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ноҳияи Данғара.

Фишурда

Дар замони шӯравӣ ягон мактаби типӣ нава, хусусӣ ва ғайри давлатӣ амал намекард. Дар соли 2016 дар ҷумҳурӣ 151 муассисаи типӣ нава, аз ҷумла 83 гимназия (61 гимназияи давлатӣ, 22 гимназияи ғайридавлатӣ), 68 литсей (60 литсейи давлатӣ, 8 литсейи ғайридавлатӣ) фаъолият менамуданд. Мақсади асосии литсей дар доираи аз худкунии барномаҳои ҳатмӣ таҳсилоти умумӣ, ташаккул додани маданияти шахсии хонандагон, мутобиқ шудани онҳо ба ҳаёти ҷамиятӣ, замина гузоштан барои интиҳоби бошууроани касб ва минбаъд аз худ кардани барномаҳои касбии таҳсилот, тарбияи хонандагон дар рӯҳияи ватандӯстӣ, шаҳрвандӣ, меҳнатдӯстӣ, зебопарастӣ, таҳаммул ва тоқатпазири, эҳтироми ҳуқуқ ва озодӣ, муҳаббат ба табиат, оила, устод, ташаккули тарзи ҳаёти солим мебошад.

Калидвожаҳо: зебопарастӣ, таҳаммул, мактаби мусиқӣ, гимназияи хусусӣ, ихтирокорони ҷавон, муҳаббат, шахсият.

Аннотация

В советское время не было новых частных или негосударственных школ. В 2016 году в стране появился 151 новый тип учреждений, в том числе 83 гимназии (61 государственная гимназия, 22 частные гимназии), 68 лицеев (60 государственных лицеев, 8

негосударственных лицеев). Основная цель лицей в контексте принятия обязательных общеобразовательных программ, формирование личностной культуры учащихся, их адаптация к общественной жизни, создание основ для осознанного выбора профессии и дальнейшего освоения программ профессионального образования, воспитание учащихся в духе патриотизма, гражданственности, трудолюбия, красота, толерантность и толерантность, уважение прав и свобод, любовь к природе, семье, хозяину, формирование здорового образа жизни.

Ключевые слова: красота, толерантность, музыкальная школа, частная гимназия, юные изобретатели, любовь, личность.

Abstract

In Soviet times, there were no new, private, or non-public schools. In 2016, there were 151 new types of institutions in the country, including 83 gymnasiums (61 state gymnasiums, 22 private gymnasiums), 68 lyceums (60 state lyceums, 8 non-state lyceums). The main purpose of the lyceum in the context of the adoption of compulsory general education programs, the formation of personal culture of students, their adaptation to public life, laying the foundation for a conscious career choice and further mastering of professional education programs, beauty, tolerance and tolerance, respect for rights and freedoms, love for nature, family, master, the formation of a healthy lifestyle.

Keywords: are beauty, tolerance, music school, private gymnasium, young inventors, love, personality.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Чорубов Фахриддин Файзиддинович** – докторанти МД “Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ”-и МД Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон. Адрес: шаҳраки Данғара, кучаи Исмат Шариф – 3. Телефон: +992 101000563. E-mail: dzhorubov87@bk.ru

Сведения об авторе: **Джорубов Фахриддин Файзиддинович** – аспирант Государственного образовательного учреждения «Дангара Интернешнл Институт» Государственного образовательного учреждения «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Адрес: город Дангара, улица Исмат Шариф – 3. Телефон: +992 101000563. Электронная почта: dzhorubov87@bk.ru

Author Information: **Dzhorubov Fakhriddin Fayziddinovich** – aspirant Gosudarstvennogo obrazovatel'nogo uchrezhdeniya «Dangara Interneshnl Institut» Gosudarstvennogo obrazovatel'nogo uchrezhdeniya «Mezhdunarodnyy universitet turizma i predprinimatel'stva Tadjikistana». Adres: gorod Dangara, ulitsa Ismat Sharif – 3. Telefon: +992 101000563. Elektronnaya pochta: dzhorubov87@bk.ru

ТАДЖИКСКАЯ НАРОДНАЯ ПЕДАГОГИКА КАК СРЕДСТВО НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ

Курбоноа С.Х.

Международный институт Дангара

Мы анализируем таджикскую народную педагогику, как систему научных концепций, несущих для таджикского народа спасательную функцию, потому что историческое, педагогическое наследие сегодня приобретает воспитательное звучание. Идея таджикской народной педагогики во многом демократизирует и гуманизирует политический климат нашего общества.

В Конституции Республики Таджикистан получили отражение важнейших воспитательных идей, например о защите национального достоинства, семейном воспитании, трудовом и нравственном воспитании, содействии национальных традиции и много другие. [8]

Таджикская народная педагогика по существу идейная близкая народу, предназначена духовно - нравственному возрождению, который представляет собой совокупность накопленных и актуально проверенных практикой знаний, умений и навыков, сведений передаваемых из поколения в поколение в основном устной форме.

Охватывая все возрасты и почти все стороны жизни таджикского народа, она намного

изучает по объему анализируемых вопросов научную педагогику, а самое главное близка к природе, человеку и воспринимается как природная, естественная природными педагогами называли деда, бабушку, старших сестер и братьев. [6]

Этнопедагогическая система образования выдвигается, как суверенизация воспитания гражданина, связанного с национальной государственностью.

В условиях глобализации общества, таджикская народная педагогика предназначается гарантом национального подъема и межэтнической стабильности. Основным педагогическим условием средствами воспитания таджикской народной педагогики является формула в отсутствие памяти (исторической) нет традиций, в отсутствие традиций нет культуры, в отсутствие культуры нет воспитания, в отсутствие воспитания нет духовности, в отсутствие духовности нет личности, в отсутствие личности нет народа (исторической личности).

Сегодня мы много говорим о возрождении национальных, народных традиций, но эти разговоры не будут иметь под собой основы, если не обратимся к педагогическим традициям, потому что в наше время они являются ядром, стержнем всей и всякой культуры. Развитие, подъем культуры начинается с создания благоприятных условий для возрождения традиционной культуры воспитания. [7]

В условиях глобализации общества использование элементов нравственного воспитания таджикской народной педагогики во всех общеобразовательных, средне специальных учебных заведениях, вузах Таджикистана основывается на дисциплинах социально-гуманитарного и естественнонаучных циклов. Именно знания, умения и навыков полученные в процессе изучения предоставленных дисциплин, соответствуют величину профессиональной культуры, позволяют на этапе проектирования минимизировать негативные социальные и нравственные последствия деятельности будущего поколения. [7]

Историография научных исследований проблем народной педагогики свидетельствует, что изучение народного опыта воспитания как социально-исторического феномена на всех этапах исторического развития входило в круг научных интересов педагогов прошлого и настоящего.

Принцип народности воспитания осуществляется в раннем детстве, в процессе овладения родной речью. Родители большое значение придавала развитию речи детей в семье, особенно в процессе общения матери с ребенком, она обращала внимание на то, что «материнский язык служит ему орудием выражения себя, своих мыслей, своих настроений».

Таджикская народная педагогика является центром духовной жизни народа. В таджикской народной педагогике раскрываются особенности национального характера, «лицо народа». Характер народа, лицо народа, его думы и чаяния, нравственные идеалы особенно ярко проявляются в созданных им сказках, былинах, легендах, эпосах, поговорках и пословицах.

Пословицы. Пословицы являются продуктом накопленной с годами мудрости народа, они затрагивают практически все сферы жизнедеятельности людей и различные явления жизни. Пословиц всегда имели воспитательный характер и содержали в себе некую педагогическую идею, обладая практическим характером, пословицы содержат в себе полезные наставления для будущего поколений и выполняют образовательную, воспитательную функцию. [1]

Одним из преимуществ средства воспитания таджикской народной педагогики является его форма, которая, несмотря на игру слов, созвучиям, ритмике и рифмам, становится благоприятной для запоминания и откладывается в памяти ребёнка, формируя его представления об общепринятых моральных принципах и законах, его моральные качества, отношение к труду и многим жизненным ценностям.

Загадки. Загадки как средство воспитания хороши тем, что заключают в себе нравственную идею, воздействуют на умственные способности ребёнка, его эстетическое воспитание, а также обогащают его багаж знаний об окружающей его действительности и обществе, в котором он живёт. **Народные песни.** Народные песни пестрят понятиями о

добре, красоте, счастье человека. Они отражают ценности народа, в них поётся о сокровенных мечтах народа, его вековых ожиданиях, надеждах. Народные песни призваны прививать любовь к прекрасному, вырабатывать эстетические взгляды. Песней сопровождалась вся события народной жизни.

Колыбельные песни демонстрируют огромную силу материнской любви, дети чувствуют нежность и теплоту, вложенные в эти песни, меняется мироощущение, что создаёт благоприятные условия для дальнейших воспитательных воздействий. [2]

В колыбельных песнях отражаются вековые ожидания, чаяния и сокровенные мечты народа. Их роль в воспитании огромна, пожалуй, ни с чем несравнима «Человек, если помнит главные песни своего народа, никогда не перестанет быть его настоящим сыном. Пусть даже возникнут трудности с материнским языком... Благодаря поэтическим словам и красивым мелодиям, они оказывают на чувства и сознание детей сильное влияние и надолго сохраняются в их памяти». [2.].

Колыбельные песни таджиков (Алла) уникальны музыкально-поэтическим оформлением идеи - этической, эстетической, педагогической. Красота и добро в песне выступают в единстве. Добрые молодцы, воспетые народом, не только добры, но и красивы, впитали в себя высшие национальные ценности, ориентированные только на добро, на счастье человека. Ценность колыбельной нежной песни не только усыпляют младенца, но и ласкают его, успокаивают, доставляют радость, чтобы младенец проснулся в хорошем настроении и встретил наступающий день в радости.

Колыбельная песня предназначена младенцу, поет ее преимущественно мать, но зафиксированы случаи исполнения ее четырех, пятилетними детьми, укачивающими своих младших братьев и сестер. Колыбельная педагогика - самая природообразная педагогика за всю историю человечества (первой колыбелью были руки и колени стоящей и сидящей дикарки-матери). Назначение колыбельных песен убаюкать, усыпить ребенка. Творцами колыбельных песен преимущественно являются матери и бабушки, а пользуются ими все, кто нянчит детей. О колыбельных песнях встречаются воспоминания в пословицах, сказках, песнях. В одной из песен таджиков, например, старший брат представлен нянькой. Он поет колыбельную песню, которая могла быть в сущности создана и им самим:

А брат сестрицу
В люлочке качает:
«Сестрица родная,
Расти поскорее». [1]

Подобные таджикские народные поэтические произведения интересны тем, что демонстрируют всеобщую любовь к детям. Большинство колыбельных песен раскрывает огромную силу, прежде всего материнской любви. Но одновременно они внушают любовь к детям всем, кто исполняет их в процессе заботливого ухода за ребенком, т.е. так или иначе стимулируют самовоспитание; особенно это важно в тех случаях, когда за маленькими детьми присматривают дети постарше. Детям, лежащим в колыбели, слова песни еще непонятны, но нежность, вложенная в мелодию и слова, пробуждает их душу и сердце, как бы готовит почву, создает благоприятные условия для последующих воспитательных воздействий. Колыбельная песня складывалась веками, в ней - самое оптимальное соотношение мысли, движения и настроения. Лучшие из них до сих пор используются в пестовании, их поют сами дети, укладывая кукол спать. Колыбельная песня - величайшее завоевание народной педагогики, она нераздельно соединена с практикой воспитания детей именно в том самом нежном возрасте, когда ребенок - еще беспомощное существо, требующее постоянного заботливого внимания, любви и нежности, без которых он просто не выживет. [4]

Основное содержание колыбельных песен - любовь матери к своему ребенку, ее мечты о его счастливом будущем. Они изобилуют поэтическими образами птиц, диких зверей, домашних животных, смешных и страшных, ласковых и сердитых, приходящих к колыбели, окружающих ребенка.

Лисицы спят
Все по кусточкам,
Куницы спят
Все по норочкам,
Соколы спят
Все по гнездышкам,
Соболи спят,
Где им вздумалось,
Маленькие детки
В колыбелях спят. [1]

В таджикской колыбельной песне нежность матери представлена необыкновенно концентрированно: девочку называют «моей милой», «моей хорошей», «моей пригожей», «детей маленькой», «детей крошечной», употребляются разные варианты ласкательных имен, повторяются ласковые слова «люли», - «баю».

В песнях нежность переносится и на окружение ребенка, в них - и «котинька-коток», «кудреватенький лобок», «серенький хвостик», и «пояски все шелковенькие», и «платочек беленький», и «колыбель-люлечка»... Очаровательно нарушение порядка, рядоположенности, утверждающее свободу, создающее проблемную ситуацию: у всех есть определенные места для сна, а соболи спят, где им вздумалось.

В колыбельных песнях любят не только своего ребенка, любят детей вообще, с радостью рассказывают о других детях, которые уже уснули. Умиление вызывает мирная картина жизни таджикской многодетной семьи:

Полна горница ребят,
Все по лавочкам сидят,
Кашу масляную едят. [1]

Детям, засыпающим в колыбели, ласково и серьезно рассказывают о делах отца («пошел за рыбою»), матери («пошла пеленки, стирать»), бабушки («пошла дрова рубить»), да и самому несмышленому уже обещано трудовое будущее: Зипун сошьем, боронить пошлем в чистые поля, В зелены луга.

Вот в такой простой форме преподносится мало что понимающему ребенку колыбельного возраста своеобразный курс «Родиноведения», построенный на предметах и явлениях самой близкой действительности: «чистые поля», «зеленые луга». Патриотизм - одно из самых глубоких чувств, оно неотторжимо от любви к детям и во всей полноте проявляется в колыбельных песнях.

В простенькой колыбельной песне мать рассказывала о труде, о Родине, о важности труда в повседневной жизни, рассказывала непринужденно, в удивительно поэтической форме, без всякой назидательности и нравоучения. Например, в одной из песен поется о том, что рано утром нужно отправиться на зайца; если поймать зайца, то можно испечь пирог из заячьего мяса. В этой же песне утешают плачущего ребенка, укачивая колыбель и приговаривая, что мать ушла по ягоды, и принесет ягод, отец ушел на базар - принесет калач.

В колыбельных песнях матери рассказывают об окружающей действительности, вслух думают о цели и смысле жизни, выговаривают свои заботы, радости и печали. В колыбельной песне мать находит выход своим чувствам, возможность до конца выговориться, высказаться и получить психическую разрядку.

Поэтизация окружающей природы делает укачиваемого ребенка неразрывной ее частью. В марийской колыбельной песне все время повторяются строки: «Ой, дитя мое, дитятко, ой, дитя мое, дитятко»... Однотонное, нежное их повторение действует на ребенка успокаивающе, усыпляюще.

В эту нежность вплетаются строки, так или иначе воспевающие марийскую природу: «Пусть рубашкой твоей будет вязовый лист», «постелью твоей будет липовый лист», «пусть

отцом твоим будет заяц-русак». В этой древней песне ребенок - часть природы, ее дитя. Мать, любя своего ребенка, попутно выражает свою любовь к родной природе. Таджикская мать распевала песню ребенку:

Баю-бай, баю-бай,
Баю-бай, родной мой, засыпай,
Глазки, маленький мой, закрывай.
Спит кукушка средь темных ветвей,
До утра задремал воробей, -
Так ложись ты в постельку свою,
Баю-бай я тебе пропою... [1]

У всех народов были свои поэты, создававшие колыбельные песни получили особенно богатую художественную обработку. Талантливые создатели и исполнители колыбельных песен одновременно были и талантливыми педагогами, любили детей. И дело отнюдь не в том, что без любви к детям не создать прекрасных колыбельных песен, а еще и в их непосредственном воздействии на ребенка. Редкая из песен проверяется в реальном действии, а колыбельная песня была именно такой: она не исполнялась просто так, ею усыпляли детей в колыбели.

Такое соединение таланта поэта с талантом педагога было характерным явлением в народе. Если лучшими создателями колыбельных песен могли быть и воспитатели чужих детей, то лучшими в мире их исполнителями могли быть все-таки только матери. В этом смысле материнское чувство совершенствовалось не только поэзию и музыку народа, но и сокровенные движения души человека, его духовное богатство, самые нежные и самые человеческие стороны народной нравственности. [4]

Трудно сказать, когда пробуждаются в человеке добрые начала и не является ли решающим фактором этого пробуждения доброта матери.

Песню матери народный поэт Таджикистана М. Турсунзаде называет источником поэзии, зароненным в душу человека. Это - семя поэзии, посеянное матерью в чувствах и мыслях ребенка. «Песня матери - главная песня в мире, начало всех человеческих песен. Если бы не было ее, колыбельной, не было бы на свете и других песен. И, может быть, меньше в мире стало бы радости, меньше счастья, меньше поэзии».

Таджики про никчемного человека говорят: «Наверно, мать не пела над его колыбелью». А таджики про злого человека говорят: «Он слушал, лежа в колыбели, не пение, а ругань». [3]

Сказки. Сказки несут воспитательную функцию, так как в них всегда содержатся определённая мораль, истина, они заставляют задуматься, наводят читателя на размышления. Благодаря некоторым приёмам воздействия на личность, сказки воспитывают у ребёнка чувство прекрасного, формируют моральные черты, учат отличать добро от зла, хорошее от плохого. Выполняя образовательную функцию, сказки знакомят читателя с народными обычаями, ритуалами, традициями, верованиями, бытовыми мелочами. В сказках отражена жизнь народа, его национальные черты. Увлечательность сюжета и образность делают сказки интересными для детей, облегчают их восприятие и, тем самым, увеличивают их педагогическое воздействие.

Сказки, как известно, идеализируют силу и возможности героев, но в их основе - народная вера в человека, в его разум, готовность преодолевать любые трудности для достижения намеченной цели. [3]

Литература

1. Антонова Р.Я. Воспитание будущего поколения: идеи и опыт народной педагогики. - Якутск, 1995. - 218 с.

2. М. Арипов. (М. Орифи) Из истории педагогической мысли таджикского народа. Душанбе. 1965. ч. 1. 246 с.

- 3.М.Арипов. (М.Орифи) Из истории педагогической мысли таджикского народа. Душанбе.1965.ч.2.276 с.
- 4.Афзалов Х.С. Рахимов Б.Р. История таджикской народной педагогики. Душанбе. 1999. 177 с.
- 5.Волков, Г.Н. Этнопедагогика. - М.: Академия, 2001. - 168 с.
6. Волков, Г. Н. Педагогика любви : Избр. этнопед. соч. : [В 2 т.] / Сост. М. Н. Егоров. - М.: Магистр-Пресс, 2002. — Т. 1. — 456 с. — [ISBN 5-89317-181-0](#)
- 7.Волков Г.Н. Педагогика любви : Избр. этнопед. соч. : [В 2 т.] / Сост. М. Н. Егоров. — М.: Магистр-Пресс, 2002. - Т. 2. - 460 с. — [ISBN 5-89317-182-9](#).
7. Измайлов А.Э. Народная педагогика. М: «Педагогика» 1991г. - 96с.
8. Конституция Республики Таджикистан. Душанбе.1995.

Фишурда

Дар мақола асосҳои тарбияи ахлоқӣ тавассути педагогикаи халқии тоҷик оварда шудааст. Масъалаи тарбияи ахлоқӣ дар шароити ҷаҳоншавии ҷомеа аҳамияти хоса пайдо кардааст. Имрӯз педагогикаи халқии тоҷик ҳамчун таҷрибаи инсонӣ ва ҳаётӣ бояд воситаи таркибии тарбияи хонандагон гардад. Ва инчунин шароитҳое баррасӣ карда мешаванд, ки барои мутобиқсозии бомуваффақият ва бедарди кӯдак ба шароити нави муассисаи томактабӣ барои ӯ калидӣ мебошанд. Дар асоси таҳлили назариявии адабиёт самтҳои афзалиятноки қор барои бомуваффақият гузаштани давраи мутобиқсозии кӯдакони хурдсол чудо карда шуданд: қор бо омӯзгорон, волидон ва тарбиятгирандагон.

Аннотация

В статье рассматривается обоснование нравственного воспитания средствами таджикской народной педагогики. Проблема нравственного воспитания в условиях глобализации общество приобрела особое значение. Сегодня таджикская народная педагогика, как человеческий и жизненный опыт обязан стать неотъемлемым средством воспитания учащихся. А также рассматриваются условия, которые являются ключевыми для успешной и безболезненной адаптации ребенка к новым для него условиям дошкольного образовательного учреждения. На основе теоретического анализа литературы были выделены приоритетные направления работы, необходимые для наиболее успешного прохождения адаптационного периода детей раннего возраста: работа с педагогами, родителями и воспитанниками.

Annotation

The article considers the justification of moral education by means of Tajik folk pedagogy. The problem of moral education in a globalized society has acquired special importance. Today, Tajik folk pedagogy, as a human and life experience, must become an integral means of educating students. It also examines the conditions that are key to a child's successful and painless adaptation to the new conditions of a preschool educational institution. Based on the theoretical analysis of the literature, the priority areas of work necessary for the most successful passage of the adaptation period of young children were identified: work with teachers, parents and pupils.

Маълумот оиди муаллиф: н.и.п. **Қурбонов Сироджиддин Хайриддинович** мудири **кафедраи** молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷии Муассисаи Давлатии “Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ” – и Муассисаи Давлатии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқории Тоҷикистон, Тел: 903530727, почтаи электронӣ Srojiddinkurbonov@gmail.com

Сведения об авторе: к.п.н. **Курбонов Сироджиддин Хайриддинович** – заведующий кафедрой финансов, таможенного права и иностранных языков Государственного учреждения «Международный институт Дангара » Государственного университета международного туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: 903530727, Электронная почта: Srojiddinkurbonov@gmail.com

Kurbonov Sirojiddin – Senior head of the department of finance, customs, law and foreign languages at the state institution “Dangara International Institute” of the state University of

НАҚШ ВА МАҚОМИ ОМУЌЗГОР АЗ НИГОҲИ ЭМОМАЛИ РАҲМОН

Ҳамидов Ф.А.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғараи ДБССТ

Нақш ва мақоми омузгор дар ҷомеа аз нигоҳи Эмомалӣ Раҳмон яке аз масъалаҳои муҳим ва калидӣ ба ҳисоб меравад. Ў пайваста таъкид менамояд, ки омузгор шахсияти асосӣ дар ташаккули насли оянда буда, сатҳи рушди давлат аз фаъолияти ӯ вобаста аст (1). Аз ин рӯ, масъалаи баланд бардоштани мақоми омузгор дар сиёсати давлатӣ ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад.

Дар солҳои аввали истиқлолият, соҳаи маориф низ ба мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардид. Норасоии маблағгузорӣ, паст шудани сатҳи таълим ва кам гардидани нуфузи касби омузгорӣ аз ҷумлаи ин мушкилот буданд (5). Бо вучуди ин, тадбирҳои андешидашуда аз ҷониби давлат имкон доданд, ки соҳаи маориф тадриҷан рушд ёбад.

Ба андешаи Эмомалӣ Раҳмон, омузгор на танҳо интиқолдиҳандаи дониш, балки тарбиятгари шахсият мебошад. Ў дар ташаккули ахлоқ, ҷаҳонбинӣ ва арзишҳои инсонӣ нақши ҳалкунанда мебозад (6). Маҳз тавассути омузгор насли наврас ба дониш, фарҳанг ва маърифат дастрасӣ пайдо мекунад.

Дар шароити муосир, ки ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ босуръат пеш меравад, нақши омузгор боз ҳам муҳим мегардад. Омузгор бояд на танҳо донишҳои классикӣ дошта бошад, балки бо усулҳои нави таълим ва технологияҳои муосир низ ошно бошад (3). Ин талабот барои баланд бардоштани сифати таълим аҳамияти калон дорад.

Ҳамчунин, омузгор дар тарбияи ҳисси ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ нақши муҳим мебозад. Ў бояд шогирдонро дар рӯҳияи эҳтиром ба таърих, фарҳанг ва арзишҳои миллӣ тарбия намояд (6). Ин масъала барои нигоҳ доштани ҳувияти миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ аҳамияти хоса дорад.

Сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди соҳаи маориф равона гардидааст. Дар ин замина, сохтмони мактабҳои нав, таъмини муассисаҳои таълимӣ бо таҷҳизоти муосир ва баланд бардоштани маоши омузгорон амалӣ карда мешаванд (4). Ин тадбирҳо ба беҳтар гардидани шароити таълим ва баланд шудани сифати он мусоидат меkunанд.

Яке аз масъалаҳои муҳими дигар ин баланд бардоштани сатҳи касбии омузгорон мебошад. Бо ин мақсад, курсҳои тақмили ихтисос ва омузишҳои гуногун ташкил карда мешаванд, ки ба омузгорон имкон медиҳанд дониши худро навсозӣ намоянд (3). Ин раванд барои мутобиқ шудан ба талаботи замони муосир зарур аст.

Эмомалӣ Раҳмон ҳамчунин таъкид менамояд, ки омузгор бояд намунаи ибрат барои ҷомеа бошад. Ахлоқи ҳамида, масъулиятшиносӣ ва садоқат ба касб аз ҷумлаи сифатҳои мебошанд, ки омузгор бояд доро бошад (1). Зеро шогирдон аз омузгор на танҳо дониш, балки рафтор ва ахлоқро низ меомӯзанд.

Дар баробари ин, дастгирии иҷтимоии омузгорон низ аҳамияти калон дорад. Давлат кӯшиш менамояд, ки шароити зиндагии омузгоронро беҳтар намояд ва онҳоро аз ҷиҳати моддӣ дастгирӣ кунад (4). Ин иқдомҳо ба баланд шудани нуфузи касби омузгорӣ мусоидат меkunанд.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки омузгор дар ҷомеа мақоми баланд дошта, яке аз омилҳои асосии рушди давлат мебошад. Аз нигоҳи Эмомалӣ Раҳмон, рушди устувори ҷомеа бидуни омузгорони босавод ва масъулиятшинос ғайриимкон аст (1;5).

Омузгор дар низоми иҷтимоӣ ва маънавии ҷомеа ҳамчун шахсияти калидӣ баромад мекунад. Аз нигоҳи Эмомалӣ Раҳмон, бе омузгор рушди устувори давлат имконнопазир аст, зеро маҳз ӯ насли босавод ва соҳибмаърифатро тарбия мекунад (1). Дар ин замина, маориф ҳамчун пояи асосии пешрафти ҷомеа арзёбӣ мегардад.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар сиёсати давлатӣ ин баланд бардоштани сифати таълим мебошад. Сифати таълим ба таври мустақим ба сатҳи омодагии омӯзгор вобаста аст. Агар омӯзгор донишманд, масъулиятшинос ва дорои усулҳои муосири таълим бошад, натиҷаи таълим низ баланд мегардад (3). Аз ин рӯ, давлат ба такмили ихтисоси омӯзгорон аҳамияти махсус медиҳад.

Дар суҳанрониҳои Эмомалӣ Раҳмон борҳо таъкид шудааст, ки омӯзгор бояд шахси намунавӣ бошад. Ин маънои онро дорад, ки ӯ бояд на танҳо дониш диҳад, балки ахлоқ, рафтор ва фарҳанги муоширатро низ ба шогирдон омӯзонад (6). Омӯзгор дар ташаккули шахсияти комил нақши бевосита дорад.

Дар шароити имрӯзаи рушди босуръати илм ва технология, омӯзгорон бояд дониши худро доим такмил диҳанд. Ҷаҳони муосир талаб мекунад, ки омӯзгор аз технологияҳои иттилоотӣ истифода барад ва усулҳои интерактиви таълимро қорӣ намояд (3). Ин раванд ба баланд шудани сатҳи донишомӯзӣ мусоидат мекунад.

Ҳамзамон, масъалаи тарбияи ахлоқӣ яке аз самтҳои муҳими фаъолияти омӯзгор мебошад. Омӯзгор бояд дар шогирдон ҳисси ватандӯстӣ, эҳтиром ба қонун, меҳнатдӯстӣ ва масъулиятшиносиро ташаккул диҳад (6). Ин арзишҳо барои рушди ҷомеаи солим ва устувор заруранд.

Аз нигоҳи Эмомалӣ Раҳмон, омӯзгор ҳамчун роҳнамои маънавӣ ва фарҳангӣ баромад мекунад. Ӯ на танҳо дониш медиҳад, балки ҷаҳонбинии насли наврасро ташаккул медиҳад. Аз ҳамин сабаб, мақоми иҷтимоии омӯзгор бояд ҳамеша баланд нигоҳ дошта шавад (1).

Дар сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди инфрасохтори маориф аҳамияти махсус дода мешавад. Сохтмони мактабҳои нав, таъмири муассисаҳои таълимӣ ва таъмин намудани онҳо бо таҷҳизоти муосир шароити мусоиди таҳсилро фароҳам меоранд (7). Ин тадбирҳо ба беҳтар шудани сифати таълим мусоидат меkunанд.

Ҳамчунин, масъалаи дастрасӣ ба таҳсил низ муҳим мебошад. Давлат кӯшиш мекунад, ки ҳамаи кӯдакон, новобаста аз минтақаи зист, ба таҳсил дастрасӣ дошта бошанд. Ин раванд барои коҳиши нобаробарии иҷтимоӣ аҳамияти калон дорад (5).

Дар баробари ин, рушди сармояи инсонӣ яке аз самтҳои стратегияи давлат мебошад. Сармояи инсонӣ аз дониш, малака ва таҷрибаи шахрвандон иборат аст. Омӯзгор дар ташаккули ин сармоя нақши асосӣ мебозад (5).

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки омӯзгор дар ҷомеа танҳо як мутахассис нест, балки як шахсияти иҷтимоӣ ва маънавӣ мебошад. Ӯ дар рушди давлат, пешрафти илм ва баланд шудани сатҳи маърифат нақши бевосита дорад (1;6).

1. Суҳанрониҳо ва паёмҳои Эмомалӣ Раҳмон (Суҳанрониҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи маориф ва омӯзгорон).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (2020).
3. Барномаи давлатии рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030.
4. Маълумоти Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон.
6. Мақолаҳои илмӣ оид ба педагогика ва психологияи таълим.
7. Ҳисоботи расмӣ давлатӣ оид ба соҳаи маориф.

Аннотатсия

Мақолаи мазкур ба таҳлили фарогири нақш ва мақоми омӯзгор дар ҷомеа аз нигоҳи Эмомалӣ Раҳмон бахшида шудааст. Дар он масъалаҳои марбут ба рушди маориф, тарбияи маънавии ҷавонон, нақши омӯзгор дар ташаккули шахсият ва сиёсати давлатии дастгирии омӯзгорон баррасӣ мегарданд. Натиҷаи нишон медиҳад, ки омӯзгор ҳамчун нерӯи асосии пешбарандаи ҷомеа ва кафили рушди устувор арзёбӣ мегардад.

Калидвожаҳо: омӯзгор, маориф, тарбия, дониш, ҷомеа, сиёсати давлатӣ, маърифат, рушди инсон

Аннотация

В статье рассматривается роль и статус учителя с точки зрения Эмомали Рахмона. Анализируются развитие образования, воспитание молодежи, влияние учителя на формирование личности и государственная поддержка. Делается вывод о важной роли учителя в развитии общества.

Ключевые слова: учитель, образование, воспитание, знания, общество, политика, развитие

Annotation

This article analyzes the role and status of teachers from the perspective of Emomali Rahmon. It discusses education development, moral upbringing, teacher influence on personality formation, and state support policies. It concludes that teachers are a key force in sustainable development.

Keywords: teacher, education, upbringing, knowledge, society, policy, development

СИМОИ ТЕМУРМАЛИК ДАР АДАБИЁТИ ҶАҶОН

Саидов А. М.

Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ

Омӯзишу таҳқиқи осори таърихию адабӣ заминаҳои худшиносӣ ва ҳудӯҳои миллиро тақвият мебахшад, зеро ҳофизаи таърихӣ халқ, пеш аз ҳама, дар мероси фарҳангию ҳунари инъикос ва ҳифз мегардад. Аз ин лиҳоз, дар иртибот бо гузаштаи таърихӣ, анъана ва суннатҳои милли, дастовардҳои фарҳангӣ ва арзишҳои маънавӣ омӯхтани мероси илмиву адабӣ, ошноӣ бо қору пайкори шахсиятҳои таърихӣ ва бо ҷашми ибратҷӯ нигаристан ва баҳра бардоштан аз ин мерос пайвандҳои маънавии инсонро бо гузашта ва оянда таъмин месозад.

Темурмалик аз шумори қаҳрамонҳои таърихӣ аст, ки дар бораи қорномаҳои ӯ бар зидди муғулони хунхор на танҳо адибони милли, балки нависандагон ва шоирони халқу миллатҳои гуногун асарҳои шоиста таълиф кардаанд. Муаррихи тоҷик Лукмон Бойматов бори аввал аз мавҷудияти яке аз асарҳои муҳими адабӣ, ки оид ба Темурмалик ва воқеаи истилои Хучанд аз ҷониби муғулон ба забони англисӣ нақл мекунад, маълумот додааст [6]. Аз маълумоти муаллиф аён мегардад, ки дар охири асри XVI дар асоси гузоришҳои сафарномаи сайёҳ Энтони Ченкенсон (1529–1610) сонетҳои суҳанвари Инглистон Фелина Мемо Ҳазораи Хонуддин ба риштаи таҳрир даромадааст. Дар бораи сарояндаи сонетҳои мазкур маълумоти зиёд дар даст набуда, фарзия пешниҳод мегардад, ки насаби ӯ ба хонадонҳои ашрофони Инглистони замони малика Елизавета (1588–1603) пайванд доштааст. Лукмон Бойматов дар мақолаи хеш на танҳо матни англисии сонетҳои мазкур, балки тарҷумаи тоҷикии онро низ оварда, таъкид мекунад, ки ин асар бо номи «Темурмалик: қаҳрамони Хучанд» дар кишварҳои Аврупо маъруфият дошта ва чанд бор ба нашр расидааст. Ҳамчунин, муаррихи мазкур таъкид мекунад, ки ин сонетҳо аз намунаҳои борики сонетҳои сабки классикии англисӣ буда, аз назари сохтор, вазн ва қофиябандӣ бар сонетҳои маъруфи Шекспир шабоҳат дорад.

Мулоҳизаҳои мо дар асоси тарҷумаи сонетҳои мазкур, ки аз 21 байт (42 мисраъ) иборат буда, аз 3 банди 7-байтӣ фароҳам омадааст, сурат мегирад. Агар ба мазмуни аслии сонетҳо, ки онро бо забони англисӣ «катран» мегӯянд, таваҷҷуҳ кунем, он аз тасвири ҷоҷаи таърихӣ ва тавсифи қаҳрамониҳои Темурмалик ва ҷанговарони ӯ таркиб ёфтааст.

Дар сонети аввал, шоири англис Темурмалики диловарро аз маликони Хоразм, ки Хучанд ҷузъ аз ин сарзамин будааст, тасвир кардааст. Дар сонети мазкур оғози ҳамлаи муғул ба сарзамини Хоразм, ки дар ибтидои фасли баҳор шурӯъ шудааст, зикр гардидааст. Чун муғулон пас аз забткориҳо ба Хучанд расиданд, ҷиҳати муқовимат ҳазор нафар лашкариёни Темурмалик дар ҳисори ҷазира камин гирифта, бар онҳо муқовимат нишон медоданд. Муҳтавои сонети якумро бо назардошти мавзӯи он Л. Бойматов «Таслими қалъа ва муқовимат аз ҷазира» номидааст, ки воқеаи дуруст аст. Аз абёти дигари сонети аввал маълум мегардад, ки новобаста ба нобаробарии нерӯҳо ҷанговарони Темурмалик шабона ба лашкари муғул шабехун мезаданд ва бо ғайриву матонат мубориза мебаранд. Дар натиҷаи

муқовимати нобаробар Хучанд ба дасти муғулон афтод ва Темурмалик мачбур шуд, тавассути киштиҳо, ки миқдори онро шоираи англис даҳ заврақ ва се киштии чангӣ маънидод мекунад, тариқи дарёи Сайхун ба самти шаҳри Чанд ҳаракат кунад.

Дар ин самти кӯтоҳ муаллиф хеле муъҷаз ва равшан таърихи муқовимати Темурмалик, паноҳ бурдан дар Ҳисор, шабехун задан ба лашкари душман ва ниҳоят тавассути киштиҳои обӣ фирор кардани Темурмаликро тасвир намудааст, ки бо навиштаҳои муаррихони асримиёнагӣ комилан мувофиқ меояд.

Нуктаи дигар он аст, ки ҳучуми муғулон ба Хоразму Хучанд тибқи ишораи муаррихон дар баҳори соли 1220 шурӯъ шудааст ва шоири англис низ айёми вуқӯи ҳодисаро «рӯзҳои баҳор» гуфтааст. Агар мо навиштаҳои шоирро бо он чи муаррих Атомалики Чувайнӣ зикр кардааст, муқоиса кунем, тафовутро танҳо дар миқдори киштиҳои чангӣ мебинем. Зеро Атомалики Чувайнӣ теъдоди киштиҳои чангии Темурмаликро, ки шоири инглисзабон теъдоди онро даҳ ва се заврақ овардааст, дувоздаҳ адад зикр кардааст. Дар ин маврид фарзияи Л. Бойматов, ки руҳ додани ин ҳолатро «аз ҷониби шоири инглисзабон ба хоҷаи оҳанг ва вазни абёти сонеташ» арзёбӣ кардааст, аз эҳтимол дур намедонем.

Аз муҳтавои сонети дуюм бармеояд, он давоми бевоситаи воқеаи Хучанд ва муборизаи Темурмалик ва сипоҳиёнаш дар муқобили муғулони истилогар аст. Л. Бойматов ин сонетро «Пайкор дар оби Сир» номидааст, ки дуруст аст. Зеро дар ин сонет муборизаи Темурмалик ва ҳаммаслақонаш дар дарёи Сайхун тасвир шудааст. Темурмалик чангкунон ба равиши дарё ҳаракат мекунад. Ӯ савганд хӯрдааст, ки ҳаргиз аз мубориза бо муғулони хунхор худро қанор намегирад. Дар ин ҷо симои Темурмалик на он гуна тасвир шудааст, ки дар бархе аз осори ҳамсӯи дида мешавад: Темурмалик ноумед нест, ўро шӯҷоату далерӣ неру мебахшад ва як лаҳза ҳам нияти аз чанг бозистодан надорад. Бинобар ин ҳам, чун ба поёноби дарёи Сир, яъне ба дарёи Арал мерасад, дар он ҷо бо султон Ҷалолуддин мепаївандад. Ҳангоми фирор дар сари роҳи ӯ муғулон занҷир кашиданд, то ин ки пеши роҳашро бигиранд, вале ӯ на танҳо занҷирро пора мекунад, балки дарёро аз хуни муғул тира низ месозад. Муғулон натавонистанд ҳешро ба Темурмалик расонанд, онҳо аз борони тирҳои пайвастаи Темурмалик ба танг омада, чун мушон дар соҳилҳо қарор доштанд. Темурмалик шино мекард ва дар баробари он рӯзҳои зиёде ба ҳамин минвол душманро нобуд мекард.

Дар сонети сеюм идомаи қаҳрамониҳои Темурмалик ва саранҷоми зиндагии ӯ ифода ёфта, муҳтавои онро Лукмон Бойматов «Саранҷоми диловари таърих» номгузорӣ кардааст. Чун Темурмалик тадбири садд бастани муғулонро ба нобудӣ овард, писари Чингизхон – Ҷўҷӣ пеши роҳи об монеаҳо гузошт, то ин ки Темурмалик мачбур шуд ба соҳили муқобил берун ояд. Аз киштиҳо ба соҳил омада, ҳамроҳи диловарони хеш муборизаро идома дод ва ба неруи душман зарбаҳои фаровон зад. Вале дар ин набарди нобаробар ҳамаи дӯстонро аз даст дод ва худ далерона дар майдони набард ҷон дод. Дар майдони чанг далерона ҷон додани Темурмалик рамзи қаҳрамонии ҷовидонии ўст. Шоир ҳамчунин воқеаи бо се тир дар биёбон бо се муғул танҳо мондани Темурмалик ва яке аз он дуру нишони тир кардан ва хушдор додани дуи дигарро хеле воқеӣ тасвир намудааст. Замоне ки Темурмалик яке аз он муғулонро ҳадафи тир қарор дод, дуи дигар фирор карданд ва ҷон ба саломат бурданд.

Ҳамин тариқ, ҷойгоҳи сонетҳои «Темурмалик – қаҳрамони Хучанд», ки ба забони инглисӣ суруда шудааст, ба таъбири Л. Бойматов «дар навъи худ беназир дар таърихи адабиёти ҷаҳон аст».

Нависандаи дигар адиби таърихнигор Василий Григоревич Янчеветский (В.Ян, 1875-1954), зодаи Украина аст, ки бо забони русӣ менависад ва бо романи «Чингизхон»-и худ шуҳрат ёфтааст. Ӯ муаллифи асари сегонаи таърихӣ «Ҳучуми муғулҳо» мебошад, ки ба он романҳои «Чингизхон», «Боту», «Ба ҷониби баҳри охири» шомил шудаанд. Дар романи «Чингизхон» (1939) ҳучуми Чингизхон ба Хоразм, Эрон, Қафқоз ва саҳроҳои рус, инчунин, муҳорибаи Калка дар соли 1223 аз ҷониби тотору муғулҳо тасвир ёфтааст. Дар асар қаҳрамони марказӣ Чингизхон хунхор аст, ки меҳост тамоми ҷаҳон дар итоати ӯ бошад. Муаллиф кишвари пуриқтидори Хоразм ва шикаст хӯрдани онро нишон медиҳад.

Дар ин роман дар ду боб сухан дар бораи Темурмалик рафтааст. Бори аввал дар боби панҷуми қисми аввал, ки «Темурмалики итоатнопазир» ном дорад, симои Темурмалики диловар, ки ба тозагӣ сарфармондеҳи кӯшун таъин шуда буд ва воқеан ҳам дар кори ҳарбу зарб беназир буд, пайдо мешавад. Сохтмони қалъа, захираи ғизову аслиҳа барои лашкар ва муҳорибаҳои шадид бо ҳазор нафар ҷанговари шучоъ шахсияти Темурмалик ва рӯи душмани ғаддор боз шуд, Темурмалик райъи худро дигар накард. Характери матини ин қаҳрамон дар идомаи мубориза боз ҳам равшантар ба қалам меояд. Ӯ киштиҳои зиреҳпӯш месозад ва то Банокат раҳ ба раҳ ҷангро бо душман давом медиҳад. Дар симои Темурмалик В.Ян як типӣ қаҳрамони матиниро ва аз назари ҷисмонӣ низ пурқувватро нишон дода тавонистааст. Занҷирро бурида аз дарёи Банокат гузаштани Темурмалик, таъқиби душманон, кушта шудани аксари лашкариён, бо се тири охирин бо се тан душман рӯ ба рӯ мондани Темурмалик ва захм задани ӯ ба ҷашми яке аз таъқибгарон айнан бозгӯи саҳифаҳои таърих аст, ки дар осори таърихӣ зикршуда сабт ёфтааст.

Бори дигар симои Темурмалик дар боби чоруми қисми дувуми асар пайдо мешавад. Дар ин бахши роман фарҷоми пурфочии Муҳаммади Хоразмшоҳ ба қалам омадааст. Темурмалик замоне ба ҷазираи Абаскун омад, ҷасади Муҳаммади Хоразмшоҳро бараҳнаву хору зор ёфт. Пас аз дидани манзараи марғи шоҳ ва зиндагии беарзиши ӯ Темурмалик иқрор мешавад, ки беҳуда умри худро сарфи хидмат ба Муҳаммади Хоразмшоҳ кардааст. Тамоми умедҳои ӯ ботил шуданд, зеро дар шахси ин шоҳ ӯ як нафари муҳофиз ва пешвои халқро медид.

В.Ян дар романи худ усули ҳошиянависиро низ истифода бурдааст. Азбаски номҳои ҷуғрофӣ, номи шахсиятҳои таърихӣ ва воқеаҳои замони Чингиз на ба ҳамаи хонандагон ошно мебошанд, нависанда ҷо-ҷо аз рӯи зарурат шарҳи матолибро низ меорад. Чунончи дар боби мазкур пас аз анҷом ёфтани нақл дар бораи марғи шоҳ ва ҳузури Темурмалик дар ин лаҳза, муаллиф дар ҳошия маълумот медиҳад, ки Темурмалик пас аз солҳои зиёд дар сурати дарвеш ба Осиёи Марказӣ меояд. Дар Хучанд ӯро муғул, ки аз тири Темурмалик аз ҷашм маҳрум шуда буд, мешиносад ва ҳокими минтақа, ки низ муғул буд, ӯро ба назди худ меҳонад ва барои итоатнопазирӣ ба қатл мерасонад.

Ҳамин тарик, маълум мешавад, ки дар адабиёти рус низ симои Темурмалик мавриди коркарди бадеӣ қарор гирифтааст. Ҳарчанд ки Темурмалик қаҳрамони марказии романи В.Ян нест, аммо дар ҳамон ҷанд лаҳзае, ки ин персонаж зухур мекунад, мавҷудияти инсоне бо характери зӯрманд ва пуриктидор ба мушоҳида меояд. Ин персонажи лаҳзай ҷун сарлашқари ботадбир бо рӯи кавию бешикаст дар асар зухур мекунад ва ҳатто ҳолати пушаймонии ӯ аз хидмати Хоразмшоҳ низ шахси ӯро на танҳо ҷун сарбози ҷонбоз, балки ҷун як фарди соҳибназару андешаманд нишон медиҳад.

[1] Айнӣ, С. Куллийёт. Ҷилди V. Аҳмади Девбанд [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1963. – 275 с.

[2] Айнӣ, С. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ: Очеркҳои адабӣ-таърихӣ [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Маориф, 1978. – 167 с.

[3] Аминзода, О. Дунёи дил [Матн] / О. Аминзода. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2003. – 296 с.

[4] Бахтӣ, М. Тилисми Сайхун [Матн] / М. Бахтӣ // Садои Шарқ. – 2006. - №2. – С. 84-112.

[5] Бойматов, Л. Д. Аз Темурмалик чӣ медонем? [Матн] / Л. Бойматов. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 142 с.

[6] Бойматов, Л. Ҷойгоҳи Темурмалик дар ватани Шекспир [Матн] / Л. Бойматов // Номаи Донишгоҳ. – 2015, № 4 (45). – С. 216-223.

[7] Бойматов, Л. Д. Темурмалик аз нигоҳи Эронӣён [Матн] / Л. Бойматов // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – 2018. – № 3 (56). – С. 255-263.

Анотатсия

Симои Темурмалик дар адабиёти ҷаҳон ҳамчун рамзи қаҳрамонӣ, ватандӯстӣ ва муқовимат бар зидди истилогарон тасвир шудааст. Ӯ яке аз қаҳрамонони таърихи халқи тоҷик буда, дар асарҳои гуногуни адабӣ ҳамчун шахсияти далер ва ҷасур инъикос ёфтааст. Нависандагон ва шоирон образи ӯро барои тарғиби арзишҳои миллий, озодӣ ва мубориза барои истиқлолият истифода бурдаанд. Баррасии симои Темурмалик дар адабиёти ҷаҳон аҳамияти муҳим дошта, барои дарки ҷойгоҳи қаҳрамонони миллий дар фарҳанги ҷаҳонӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: Темурмалик, қаҳрамонӣ, ватандӯстӣ, адабиёти ҷаҳон, образ, таърих, истиқлолият.

Аннотация

Образ Тимурмалик в мировой литературе представлен как символ героизма, патриотизма и сопротивления захватчикам. Он является одной из выдающихся исторических фигур таджикского народа и отражён в различных литературных произведениях как смелый и мужественный герой. Писатели и поэты используют его образ для пропаганды национальных ценностей, свободы и борьбы за независимость. Изучение образа Тимурмалика в мировой литературе имеет важное значение для понимания роли национальных героев в мировой культуре.

Ключевые слова: Тимурмалик, героизм, патриотизм, мировая литература, образ, история, независимость.

Annotation

The image of Timurmalik in world literature is portrayed as a symbol of heroism, patriotism, and resistance against invaders. He is one of the prominent historical figures of the Tajik people and is depicted in various literary works as a brave and courageous hero. Writers and poets use his image to promote national values, freedom, and the struggle for independence. Studying the image of Timurmalik in world literature is important for understanding the role of national heroes in global culture.

Keywords: Timurmalik, heroism, patriotism, world literature, image, history, independence.

СВОЕОБРАЗИЯ ЛИРИКИ ХАФИЗА

Курбоноа С.Х.

Международный институт Дангара

Лучшему пониманию творчества Хафиза может существенно помочь знание его жизненного пути и, особенно, учёт тех многочисленных оценок, которые даны его произведениям в течении почти семи веков.

Дед поэта был жителем Исфахана. И когда в Фарсе правили местная династия Салгаридов, он переехал в Шираз, где и умер. Отец поэта Бахаиддин (по другим данным – Камалидин) стал одним из богатейших купцов Шираза. После его смерти осталось трое малолетних детей, младшим из которых был Шамсиддин Мухаммад. Он родился в самом начале XIV века. Примерные годы жизни дотируются 1318 - 1325 годы и умер в 1389 году. Год его рождения точно не установлен. Маленький, будущий поэт остался с матерью в Ширазе и был отдан на воспитание одному человеку, который, едва мальчик подрос, отказался от него, отправив работать в дрожжевое заведение. Рядом находилась школа, и жажда знаний у одинокого сироты взяла своё: одну треть скудного заработка он отдавал матери, вторую треть-тратил на себя, а третью – платил учителю, пока не научился грамоте и не выучил наизусть Коран. Выбранный им псевдоним «Хафиз» означает: «человек знающий наизусть Коран». В среде ремесленников, где рос Хафиз, встречались одарённые люди, которые сочиняли стихи. К одному из таких кружков присоединился и Хафиз. Во сне он увидел благообразного старика, который сказал ему: «Восстань и следуй своим путём, ибо врата познания открыты пред тобою». (4,232). Едва проснулся, как на устах его прозвучала знаменитая газель, начинающаяся словами:

Вчера на исходе ночи от мук избавление мне дали

И воду жизни во тьме, недоступной зренью, мне дали.

Перевод. Е. Дунаевского (4,232) .

Его первые стихи были подражательными и наивными, что становилось предметом насмешек. Но в результате сокрытых в юноше божественного дара, упорного труда и учёбы проявился его талант. Никто, конечно, не поверил, что данное стихотворение принадлежит ему. Хафиз экспромтом продолжил этот бейт и удостоился хвалы и восхищения своих собеседников.

По поводу этого пишет С. Айни, отмечая, что публичное чтение Корана наизусть было профессией, обеспечивавшей более или менее сносное существование; однако обучались этой профессии люди несостоятельные, ищущие верного заработка.

Как обычно, молва об одарённом поэте доходила до двора правителей и они приглашали поэта к себе. Официально Хафиз не служил при дворе, но тогдашнему правителю Шираза он не раз подносил стихи, восхвалял его и получал вознаграждения.

Многие правители, даже из далёкой Индии, желали иметь при своём дворе такого одарённого поэта и наставника как Хафиз и приглашали его к себе, но поэт не мог покинуть свой родной город, берег реки Рукнабад и сад под названием Мусалло, где он любил проводить время.

Эти места он воспекает в своих стихах. Всю свою жизнь он прожил в родном Ширазе, и никогда не покидал его. Последние годы жизни Хафиз провёл в бедности. Когда же он скончался, духовенство, не допустили к погребению на общем кладбище. Его похоронили в саду Мусалло. Гробница поэта, его надгробный камень сохранился до сих пор и является местом паломничества; сюда приходят поэты, правители, учёные – гости из разных стран, простые люди. Особенно часто сюда приходят влюблённые юноши и девушки. Здесь же, заведено ещё с давних времён, сидят люди со сборниками стихов Хафиза и гадают на его стихах. Чтец наугад открывает страницу и читает стихи. В них предсказывается судьба человека. Все, кто любят и почитают Хафиза, читают его утром и вечером. Там содержится предсказания поэта о том, как проведёт его читатель сегодняшний день.

В стихах Хафиза можно найти ответы на все случаи реальной жизни. Вспомним, что на Востоке восприятие подлинного поэта как пророка было традиционным. Об этом писал Рудаки в X веке; об этом рассказывает в XX веке С. Айни в «Воспоминаниях». По нему у Хафиза сложилась газель с глубоким философским смыслом.

Его стихи – это обобщение смысла и правды действительности. В одном из своих выступлений иранский учёный и поэт Сиевуш Касрои, сравнивая Умар Хайяма с Хафизом сказал, что Умар Хайям лекарь, который, обнаружив у больного неизлечимый недуг, открыто говорил ему об этом. Хафиз не таков. Он заводит разговор издалека, проникновенно беседует с ним, вселяет в его душу теплоту и любовь к жизни.

После смерти Хафиза его ученики и соратники, Муххамад Гуландом собрали его стихи (Диван).

Этот «Диван» и ещё несколько рукописей, переписанных в поздние века, легли в основу научного – критического текстов стихов Хафиза, составленных иранскими учёными Халхоли, Яктои, Парвиз Нотилом, Ханлари и другими.

Диван Хафиза состоит в основном из газелей (их число колеблется в разных рукописях от 450 до 500). Газель – это литературный жанр, состоящий из 5 – 15 двустиший. Первые две строки имеют одинаковую рифму. В последующих бейтах (двустишиях) рифма второй строки соответствует рифме первого бейта. В последнем бейте поэт приводит свой тахаллус (псевдоним). Кроме того, Хафизу принадлежит произведения в жанре Маснави (рифма каждого бейта отдельная – аа, бб, вв....и т.д), которые называются «Сакинаме» («Книга кравчего» или «Обращение к Кравчему»),и несколько рубай (четверостишия).

Газели присуща касыдная, т.е. сквозная, рифма в первых строках и в каждой строке. Отличается газель от касыды своей краткостью, не более двенадцати двустопных, но обычно даже меньше.

Лучше всего проследить эти особенности на одной из газелей Хафиза, например, на газели «День отрадных встреч». В газели семь бейтов, первый бейт (шах - бейт) – словно вырвавшийся из души крик, он определяет заглавие газели и раскрывает нам её содержание: тоска по друзьям, по истинной дружбе.

День отрадных встреч с друзьями вспоминай!

Всё, что было теми днями вспоминай! (3,10).

Не трудно заметить ещё одну особенность газели: в рифмованных строках, вслед за рифмующимися словами «друзьями», «днями» и т.д.

Это слово органически связанное со всей строкой, на протяжении всего стихотворения держит читателя или слушателя в напряжении «помни!», «не забудь!», «вспоминай!».

Газели и рубаи в классической поэзии в наибольшей мере связанные с устным народным творчеством, более того, они, безусловно, выросли из народных песен.

Газель привлекательна тем, что она передаёт интимные чувства человека, преимущественно молитвы любви, она мелодична, поскольку исполняется, как песня, она может вместить в себя и выразить больше, чем четырех строчные рубаи. Тематика газелей Хафиза разнообразна и многопланова. В них затрагиваются и отражены реальные события его эпохи. По ним можно судить о нравах и обычаях того времени, жизни различных слоёв общества, представителей ремесленников, духовенства, правителей и других.

Пожалуй, главная тема творчества Хафиза стала любовь. В осмысление этой темы творчества Хафиза мнения разделяются. Одни видят в газелях Хафиза только любовь – земную – реальную, другие любовь, воспеваемую Хафизом, воспринимают как суфийскую, т.е. любовь к Богу. Нам кажется, в газелях Хафиза присутствует и любовь земная, к красавице тюрчанке, за родинку которой он готов отдать Самарканд и Бухару, но в тоже время ему не чужда и религиозно – мистическая любовь к Богу.

Ради родинки смуглой одной, одного благосклонного взгляда,

Я отдам Самарканд с Бухарой и в придачу богатства Багдада.

Перевод. Дунаевского (25,15).

До совершенства в таком направлении довёл газель Саади. Классическая газель, выросшая из народной песни, но художественно обработанная, поднимавшаяся на большую поэтическую высоту, внедрилась в народе, в значительной степени оттеснив примитивное фольклорное произведение.

Хафиз так же воспевает дружбу и согласие между людьми, он ценит верность и преданность в дружбе. Не раз приходилось Хафизу горько жаловаться на то, что современники не оценили по достоинству его поэтического таланта:

“...Песнями сейчас не славится Шираз...

Пойдём же, друг, пойдём Хафиз, куда глаза глядят...” (1,15).

Или: “Здесь поэта –хоть зовись он Саной ,-

Не одарят и маисовым зерном! (1,15).

Хафиз был, однако, не прав или, точнее, прав лишь отчасти. Никогда отношение окружающей его среды к творчеству его не было ни безразличным, ни равнодушным, ни единодушным.

Беспредельно –восторженное почитание Хафиза выразил его выдающийся современник и поэтический соратник Комол Худжанди в своей газели – диалоге с «другом», т.е. с Хафизом:

“Друг говорил “Ты только мой!” - “Я слушаю”, сказал.

“Я буду для тебя тюрьмой!” - “Я слушаю”, сказал. (1,16).

В газелях Хафиза упоминается герой цари древнего доисламного Ирана. Иногда у Хафиза именно религиозно – коранические образы воспринимаются как намёки на земные.

Но очень большое влияние на творчество поэта оказал Коран. Во многих его газелях встречаются цитаты из Корана, упоминаются пророки Юсуф (Иосиф), Ибрагим (Авраам), Нух (Ной), Мусса (Моисей) и другие. Например, приводимая газель «Не тужи» звучит гимном твёрдости и духовного мужества, напоминающим (не случайно) одно из Пушкинских «Подражаний Корану». Коранически – библейский образ Иосифа Прекрасного (Юсуф), который возвращается в обетованную Ханаанскую землю, «Кааба» - мусульманская святыня в Мекке, книга (то есть Коран) – всё это придаёт лишь благородную возвышенность, а вовсе не религиозную потусторонность чудесной газели Хафиза:

*Верь, Юсуф вернётся поздно или рано, - не тужи!
Сень печали сменят розы, тень платана, - не тужи!*

Перевод. Липскерова (4,20).

Бунтарство проявляется и в любовной лирике. Поэзия реальной человеческой любви с её ярко гуманистической окрашенностью резко противостояла официальной идеологии. В этой поэзии находила свой выход тоска о свободе, тяга к жизни и восторг перед всем живым. Служение милой влечёт за собой, как называет Хафиз, раскрепощение от рабства царей земных и небесных.

*Мой скудный жребий тяжёк, подъём дороги крут,
Унижен я пред теми, кто гордостью надут.*

Перевод. Е. Дунаевского (4,23).

Или:

*Пленник шёлковых кос – не томится Хафиз, -
В том спасенье его: не слуга он ничей (4,23).*

С темой любви переплетается и тема вина. У Хафиза это преимущественно не божественное, не мистическое опьянение, а упоение радостью жизни, её красотой, всеми её земными прелестями и уладами её поэзией. Этот бунт против шариатских запретов, против лицемера – мухтасиба и, наконец, философское приятие вечного бытия:

«О, вечность хмельная чаша, Хафиз этой чашей пьян!»(4,24) .

Вслед за Хайямом, разоблачая ханжество и противопоставляя святоше-постнику вольного бродягу (ринда), забулдыгу, прикидывающегося циником, Хафиз вкрапливает в свои газели строки, дышащие ненавистью к насилию и религиозному обману, по – своему отражая народные настроения протеста, бунта. Это не прямой призыв к народному мятежу – Хафиз был далёк от этого, - но это выражение мятежных настроений в форме личного бунта поэта против мерзостей жизни. Подобные настроения, знакомые современному читателю по произведениям Байрона и раннего Горького, составляют ведущую черту творчества поэта, отдалённого от нас веками.

*Что святош во власяницах вся гурьба!
Греховодная милей мне голытьба...*

Перевод. К.Липскерова (3,18).

Кто постигнет эту бунтарскую сущность Хафиза, тот иначе начинает воспринимать и другие его газели.

А вот газель, не требующая никаких пояснений, настолько прозрачен её бунтарский смысл.

*Коль туда, куда стремлюсь, я направлю полёт,
Так за дело я возьмусь, что тоска запоёт.*

Перевод. А. Кочеткова. (3,19). Так мечтал поэт о другой жизни – жизни свободных и счастливых людей.

Творчество Хафиза – это кульминация газели. Он воспринял всё впечатляющее, что было в газели у его предшественников, закрепил все эти элементы и придал им ещё большую завершенность, и тем самым совершенство. Это свидетельствует будто о большом единообразии, даже однообразии как о принципе поэтики Хафизовской газели. Но

достаточно сопоставить, какими словесно – художественными средствами выражены эти общие элементы внутри одной газели, и тем более в разных газелях, как перед нами откроется удивительная картина – исключительного разнообразия внутри единообразия.

Хафиз ещё при жизни был известен почти на всём Востоке. Его слова и авторитет достигали и нынешней территории Средней Азии, Афганистана, Индии и других стран.

На современной таджикской графике стихи Хафиза на основе иранских текстов издавали Х. Мирзозаде, Н. Масуми и Дж. Шанбезода. Хафиз и его стихи почитаются среди таджиков и других персо-язычных народов.

Некоторые стихи Хафиза до того популярны, что превратились в произведения устного народного творчества. Стихи Хафиза изучались в средневековье и в настоящее время преподаются и комментируются как одна из учебных дисциплин. Ещё следует отметить другой факт. Таджики с колыбели под голову младенца кладут том стихов Хафиза и надеются, что книга защитит младенца от злых духов, и вырастет он как Хафиз великим человеком.

Список использованный литературы:

1. Брагинский И. С. Пятьдесят газелей. – Сталинабад, 1949.
2. Брагинский И. С. Западно-Восточный синтез в диване Гёте и классической поэзии на фарси. – М., 1963.
3. Брагинский И. С. Персидская литература. – М., 1963.
4. Брагинский И. С. 12 – миниатюр. – М., 1966.
5. Брагинский И. С. Западно-Восточный литературный синтез и творчества С. Айни. – Душанбе, 1986.
6. Ватват Рашиди ад – Дин. Саади волшебства в тонкостях поэзии. – М., 1985.
7. Вахид Табрези. Джам-и- мухтасар. Трактат о поэтике. – М., 1959.
8. Ворожейкина З. Н. Исфаханская школа поэтов и литературная жизнь Ирана в предмонгольской время XII – XIII в. – М., 1984.
9. Гёте И. В. Избранные произведения. / Под редакцией Н. Вельмонта. – М., 1950.
10. Гёте И. В. Из моей жизни. Поэзия и правда. / Под редакции Н. Вельманта. – М., 1969.
11. Гёте. И. В. Собрание сочинение. / Под редакцией А. А. Аникст и Н. Вельмонта. – М., 1980.
12. Гёте И. В. О любви. / Под редакцией Е. Лебедова. – М., 1980.
13. Гёте. И. В. Западно-Восточный диван. – М., 1988.
14. Гёте, Хофиз ва меҳр. Тахияи Каххори Расулиён. – Душанбе, Адабиёт ва Санъат №3, 2006 (на таджикском языке).
15. Декабристы. Эстетика и критика. – М., 1991
16. Жермунский В. М. Гёте в русской литературе. – Ленинград. 1937.
17. Жермунский В. М. Очерки по истории классической немецкой литературы. – М., 1972.
18. Жермунский В. М. Сравнительное литературоведение: Востока и Запада. – Ленинград. 1979.
19. Козловского А. А. и Прокушев Ю. Л. Сергей Есенин. – М., 1970.
20. Иброхим Ализода. Саъдии Шерозӣ. – Душанбе, «Ирфон». 1977.
21. Райснер М. Л. Эволюция классической газели на фарси X – XIV в. – М., 1989.
22. Хафиз. Лирика. Предисловия С. Липкина. / Под редакции С. Шервинского. – Уфа, «Башк». 1963.
23. Хафиз. Газели. Примечание С. Ховари. – Душанбе, «Ирфон». 1978.
24. Хафиз. Сто семнадцать газели. Перевод Г. Плиседского, комментатор Н. Кондыревой. – М., 1981.

25.Хафиз Шерози. Избранные газели. / Под редакции Д. Шарифов. – Душанбе, «Ирфон».1993.

Фишурда

Дар ин мақола таъсири адабиёти форс-тоҷикро ба адабиёт ва фарҳанги рус баррасӣ мекунад.

Шоирон ва нависандагони рус, аз ҷумла, омӯзиши осори шоирон Ҳофиз Шерозӣ ва Умари Хайёмро идома медиҳанд. Муаллиф таъсири Ҳофизро ба эҷодиёти асосгузори адабиёти классикии рус А. Пушкин, А. Фет ва дигар шоирон. Вай инчунин тарҷумаи асарҳои шоири бузургро дар солҳои 30-юми асри XIX ба монанди Н.Моисеев, А. Фет, Е Дунаевский, А. Бестужев, Н Марлинский ва дигарон чун аҳаммияти ин масъаларо нишон медиҳад, ки яке аз мавзӯҳои омӯзиши адабиёти муосири рус ба шумор меравад.

Аннотация

В статье исследуется влияние персидско-таджикской литературы на русскую литературу и культуру.

Особенно исследованиям наследия поэтов Хафиза Шерози и Омара Хайяма до сих пор занимаются русские поэты и литераторы. Автор изучает в статье влияние Хафиза в творчестве основоположника русской классической литературы А.С.Пушкина, А.А.Фета и других поэтов, также освещает перевод наследия великого поэта в тридцатые годы XIX-века Н. Моисеевым, А.А.Фетом, Е. Дунаевским, А.А.Бестужевым Н. Марлинским и другими. Это свидетельствует об актуальности данной проблемы и является одним из изучаемых тем в современной русской литературе.

Annotation

In the article the effect of Persian- Tajik literature to Russian literature and culture is investigated. Russian poets and men of letters are still working on the research of legacy of poets HafisSherosy and Omar Khayam.

In the article the author studies the effect of Hafis in the work of the founder of classical Russian Literature A.S.Pushkin, A.A. Fet and the others, illuminates the translation of legacy of a great poet in 30th years of XIXth century by N. Moiseev, A.A.Fet, E,Dunaevsky, A.A. Besimijev, N.Morlinsky and others as well. This witnesses about actuality of given problems and it is one of the study themes in modern Russian Literature.

Маълумот оиди муаллиф: н.и.п. **Қурбонов Сирочиддин Хайридинович** мудири кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷии Муассисаи Давлатии “Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ” – и Муассисаи Давлатии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, Тел: 903530727, почтаи электронӣ Srojiddinkurbonov@gmail.com

Сведения об авторе: к.п.н. **Курбонов Сироджиддин Хайридинович** – заведующий кафедрой финансов, таможенного права и иностранных языков Государственного учреждения «Международный институт Дангара » Государственного университета международного туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: 903530727, Электронная почта: Srojiddinkurbonov@gmail.com

Kurbonov Sirojiddin – Senior head of the department of finance, customs, law and foreign languages at the state institution “Dangara International Institute” of the state University of International Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Phone: + 992 903530727, E mail Srojiddinkurbonov@gmail.com

СОХТУ ТАРКИБИ ҶУМЛАҶОИ ФРАЗЕОЛОГИИ САВОЛӢ ДАР ОСОРИ САТТОРТУРСУН

Саидов А.М.

Донишкадаи байналмилалии Данғара ДБССТ

Воҳидҳои фразеологӣ як наъи дигараш ҷумлаҳои фразеологӣ- буда, дар қатори воҳидҳои дигари фразиалогӣ ҳамчун омили ҳусни баён дар забони адабию гуфтории имрӯзаи мо мавқеи муаян дорад. Дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои фразеологӣ чун хелҳои дигари воҳидҳои фразеологӣ дар қолабҳои таркибии рехта маъноҳои яклухтро ифода менамоянд. Яне аз ҷиҳати баёни маъно ҷумлаҳои фразеологӣ ба гурӯҳҳои дигари фразиалогӣ дорои баъзе хусусиятҳои хоси худ низ мебошад.

Забоншинос Ҳомид Маҷидов ҷиҳатҳои хоси ҷумлаҳои фразиалогиро дар таркиби сексикӣ – грамматикӣ ва шаклҳои морфологии он дида баромада, дар мақолаву асарҳои илмӣ-тадқиқотии хеш аломату нишонаҳо ва хусусиятҳои сохторию маъноии ҷумлаҳои фразиалогиро хело хубу равшану возеҳ бараси намудааст. [3, С. 43,- 47; 4, С. 158-214; 20, С. 244-247].

Асосан дар хусуси хосияти предиктавии ҷумлаҳои фразиалогӣ, ки он аломати асосии ҷумла ба шумор меравад профессор Маҷидов Ҳ. Чунин ибрози ақида намудааст. «Хосияти предиктавии ҷумлаҳои фразиалогӣ дар матн дар алоқамандии онҳо ба ҷумлаҳои дигар зоҳир мегардад. Онҳо дар матн монанди ҷумлаҳои одии синтаксисӣ фикру иносатсияҳои ба охир расидаро ифода карда, ба категорияҳои воҳидҳои фразеологӣ «аз сад гули касе як гулаш нашукуфтааст» дар қолаби ҷумлаи содаи дутаркиба маънои яклухти «ҷавон хело ҷавон аст»- ифода мекунад» [3, С. 14].

Дар асару мақолаҳои ба тадқиқу таҳқиқи воҳидҳои фразеологӣ бахшидашуда, ҷумлаҳои фразеологие тадқиқ гардидаанд, ки аз руи ифодаи мақсад ҷумлаҳои хабариянд. Доир ба ҷумлаҳои Фразиологии саволӣ тадқиқотии хоса, ҷудогона ба назар мерасад. Дар ин бора аз ҷониби забоншинос Собирҷонов С. Мақолае ҷан сол пеш аз ҷоп баромада буд, ки дар он баъзе хелҳои сохториву маъноии ҷумлаҳои саволии фразеологӣ ҳамчун намуна оварда шуда буд. [9. С. 45-52].

Мавриди таъкид аст, ки ҷумлаҳои фразиологии саволӣ аз ҷумлаҳои фразиологии хабари бо (оҳангу интонатсияшон) вазифаву ифодаи мақсад ва хосияти предиктивияшон фарқ мекунад. Оҳанги (интонатсияи) ҷумлаҳои фразеолоии дар маркази оҳанг хусусияти пастрави дошта бошад, лаҳн (наво) дар маркази оҳанг пастрав буда, хотимабӣи оҳангро ифода кунад, оҳанги ҷумлаҳои фразиологии саволӣ дар маркази оҳанг болорав буда, нотаом ба охир нарасида мебошад. Хосияти предиктавии ҷумлаҳои фразеологии саволӣ дар он аст, ки ифодаи воқеият (модалият) дар байни категорияҳои мантикии тасдиқу инкор мебошанд, яъне хабардиҳандаро ифода накарда, дар баёни савол ё пурсиш ба кор бурда мешаванд. Ҷумлаҳои фразеологӣ саволи шаклан ва таркибан устувор буда пурсишу саволхоро ба тобишҳои иловагии эҳсосӣ-иродавӣ ифода мекунад. Ифодаи маънои яклухти ба ҳиссаҳо ба ҳисаҳо ҷудошаванда (пурсишу саволҳои умумӣ) таркиби доимиву устувор ва обуранги бадеӣ-эҳсосии ба худ хосашон хусусиятҳои муҳимтарину фарқкунандаи онҳо мебошанд. Забоншинос профессор Рубинчик Ю. А. Маънои яклухти ҷумлаҳои фразиалогиро шаҳр дода, такид менамояд, ки « Асосу бунёди маънои яклухти ҷумлаҳои устувор мафҳум набуда, балки шаклҳои дигари тафаккур – муҳокима, ҳулосабарорӣ, савол мебошад» [77, С. 207]. Дар ҷумлаҳои таркибан устувору қолабии саволӣ савол ё ин ки пурсиш ба таври ҷузъӣ гузошта нашуда, балки саволи яклухтро (саволи умумиро) ифода мекунад.

Аз маводҳои ҷамовардамон маълум гардид, ки дар забони муосир ҷумлаҳои фразиалогӣ саволии содаи гуногун таркиб ва мураккаб Чой дошта, хусусиятҳои хосеро доро мебошад.

Ҷумлаҳои фразеологии саволии сода дар навбати худ бо иштироки ҷузъҳои асосии ҷумла яктаркиба ва дутаркиба мешаванд.

Чумлаҳои фразеологӣ саволи содаи яктаркиба вобаста ба таркиби лексикӣ-грамматикӣ ва ифодаи чузъҳояшон ба чумлаи яктаркибаи номӣ [С.номинативӣ] ва феълӣ чудо мешаванд;

1. Чумлаҳои фразеологӣ саволи яктаркибаи номӣ

Чумлаҳои фразеологӣ саволи яктаркибаи номӣ аз ҷонишини саволӣ ва исм «**Чӣ гап?**»; «**чӣ хабар?**»; «**Чӣ хизмат?**»; «**Чӣ чора?**»; «**Чӣ навигарӣ**» ва ғайра иборат буда, аз ҷиҳати тарҳи сохторашон ҳамчун ибора менамоянд. Дар онҳо пурсишҷонишини «**чӣ**» ба вазифаи муаянкунанда ва исмҳои **гап, хабар, чора, навигарӣ** ба вазифаи муаяншаванда омада, ба маънои пурсиши «**чӣ хел гап?**»; «**Чӣ хел хабар?**»; «**Чӣ хел хизмат?**» фаҳмидан мумкинаст, вале аз рӯйи интонатсияи томи саволӣ доштанишон ва ифодаи мақсад онҳо чумла башумор рафта, пурсишу саволи яклухтро ифода карда дар шакли чумла – қолабҳои саволӣ сурат гирифтаанд.

Вобаста ба оҳангию ифодаи асоси мақсад ва маънои умумӣ чумлаҳои мазкур ҳамчун чумлаҳои дутаркибае, кӣ чузъи хабарашон эллипсис шудааст, ба назар мерасад вазифаи мубтадо ва феъли «**ҳаст**» (С.дар шакли бандаки хабари «аст») ба вазифаи хабар меоянд. Ба ҳамин тарз чумлаҳои «**Чӣ хабар ҳаст?**» (буд, шуд) ; «**Чӣ хизмат**» (ҳаст, буд)? «**Чӣ илоҷ?**» (ҳаст, буд, шуд) ба монанди инҳо низ шомили чумлаҳои мебошанд, ки хабари онҳо эллипсис шудаанд.

Азбаски чумлаҳои саволӣ хоси услуби забони гуфторӣ буда, одатан дар шакли кӯтоҳ ифода мешаванд, бинобар он қисми зиёди ихтисор шуда, дар шакли чумлаҳои эллиптикӣ ё худ чумлаҳои яктаркиба шах шуда мондаанд:

Таманно, ки бедор буд, тарсид.

Падару модараш ҳам «**чӣ гап?**» – гӯён аз болин ҳайрон сар бардоштанд.[С.215].

Дигарон ҳам, ки ваҳмидаву ларзида, ёрои ҷунбидан надоштанд:

– Ин **чӣ гап?**

– Чӣ бедодӣ! [С.256]. Хадича аввал гапи Райҳонро дуруст нафаҳмид, аммо пас ранги ўро дида, дилаш душманӣ кард; ҳатто гаранг шуд.

– **Чӣ гап? Чӣ воқиа рӯй дод?** [С.271].

Хаёли кучо... – мад кашида, ором даст афшонд усто

Қамчин. – Хайр, дар Авлод чӣ гап? [С.291]. - **Чӣ гап?** – гуфт базӯр Қамчин. – Барои чӣ ин гуна... Чӣ шуд ба модарам? [С.294]. - **Чӣ гап?** Барои чӣ мана ин қадар таъҷили даъват кардӣ? [С.333]; **Чӣ хабар?** – гуфт Ёдгор (С. Айни). – Ана одамони дилпур, ҳам Халил, ҳам Ато... – ба шариконаш ишора кард ў ва аз нав ба Усмон Азиз нигариста, пурсид: – **Чӣ хизмат буд?** [С.164].

Чумлаҳои фразеологӣ саволи мазкур аз ҷиҳати сохт устувор буда, дар шакли як қолаби таёр истифода мешаванд. Аз ин рӯ чумлаҳои мазкуро забоншинос Лекант Т.А. «Чумла-қолабҳо (Предложения – штамп) номидааст, дар хусуси фарқи чула – қолабҳо аз чумлаҳои эллиптикӣ дар он аст, ки чумла – қолабҳо мутаносибии худро бо конструксияи феъли гум карданд»[1,С. 151-152]. Воқиян ҳам алоқаи наҳви чумлаҳои мазкур равшан нест. Онҳо ҳамчун омили ифодаи эътибордихӣ ва диққатҷалбкунӣ истифода мешаванд. Масалан, ба ифодаи чумлаи «**Чӣ гап**» мақсади пурсанда фаҳмидани мазмуни гап, яъне «**Чӣ хел гап шуд?**» набуда, балки фаҳмидани ҳолату вазият, ҳақиқати воқеаи рӯйдода ва сабаби ин ё он ҳолати рӯй дода мебошад. Бинобар ин дар ин навъи чумлао пурсишҷонишини чӣ мустақилияти худро андак гум карда якҷоя бо компонентҳояш [С.чузъҳояш] маънои яклухтро ифода мекунад. Зеро ҳатти ҳаракати оҳанги ҷунин чумла-қолабҳои саволӣ болорав буда, калимаи дуом, ки баъд аз пурсишҷонишини «**чӣ**» ҳамчун калима ё таркиб ба назар мерасад.

Азбаски ҳаҷми факти номаълум дар ин навъи чумлаҳои фразеологӣ саволӣ васеъ аст, онҳо ҷавоби нисбатан муфассал ва пурраро талаб менамояд. Баъзан дар ҷараёни нутқ вобаста ба вазъияти нутқ ҳангоми таркиби чумлаҳои дигар омаданишон хабари чумлаҳои мазкур барқарор мегарданд ва ба чумлаҳои муқаррари озоди наҳвӣ наздик мешаванд. Ҷунонӣ: – **Чӣ гап дорӣ?** – пас аз фурсате сукут ба вай як назар давонда, пурсид ниҳоят Қурбон. [С.25]. – Боз **чӣ гап дорӣ?** – хунсард пурсид Усмон Азиз[С.202]. – Хатича...

- **Чӣ гап дорӣ?** – аз вусъати боғ чашм наканд ӯ.[С.312]; - Акрамбой, чӣ гап аст? [С.С. Айнӣ].

Адабиёт

1. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Душанбе: Ирфон, 1970.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Душанбе: Дониш, 1984.
3. Забони адаби ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. Китоби дарсӣ барои факултаҳои филологияи мактабҳои олии. – Душанбе Ирфон, 1973. – 450 с.
4. Камолиддин Б. Наҳви забони тоҷикӣ – Душанбе: Собириён, 2010, - 279 с.
5. Қосимова М. Н. Инкор дар ҷумлаҳои сода Масалаҳои филологияи тоҷик. – Душанбе, 1975. – с.210-217.
6. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик ҷидди 1- Луғатшиносӣ, - Душанбе: Деваштич, 2007. – 243 с.

Фишурда

Дар ин таҳқиқот вижагиҳои сохторӣ ва маъноии ҷумлаҳои фразеологӣ саволӣ дар осори Саттор Турсун мавриди баррасӣ қарор мегирад. Муаллиф бо истифода аз вохидҳои фразеологӣ саволхоро на танҳо ҳамчун воситаи иртибот, балки ҳамчун унсuri бадеӣ ва таъсиррасони услубӣ ба кор мебарад. Таҳлил нишон медиҳад, ки чунин ҷумлаҳо дорои сохти гуногун буда, бо мақсади ифодаи ҳайрат, шубҳа, танқид ва эҳсосоти қаҳрамонон истифода мешаванд. Омӯзиши ин навъи ҷумлаҳо барои дарки амиқи услуби нависанда ва хусусиятҳои забони бадеӣ аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: ҷумлаҳои саволӣ, фразеологизм, сохтор, таркиб, услуб, Саттор Турсун, забони бадеӣ.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются структурные и семантические особенности фразеологических вопросительных предложений в произведениях Саттор Турсун. Автор использует фразеологические единицы не только как средство коммуникации, но и как важный художественный и стилистический элемент. Анализ показывает, что такие предложения обладают разнообразной структурой и служат для выражения удивления, сомнения, критики и эмоций персонажей. Изучение данного явления способствует более глубокому пониманию стиля писателя и особенностей художественного языка.

Ключевые слова: вопросительные предложения, фразеологизмы, структура, стиль, Саттор Турсун, художественный язык.

Annotation

This study examines the structural and semantic features of phraseological interrogative sentences in the works of Sattor Tursun. The author employs phraseological units not only as a means of communication but also as an important artistic and stylistic device. The analysis shows that such sentences have diverse structures and are used to express surprise, doubt, criticism, and the emotions of characters. The study of this phenomenon contributes to a deeper understanding of the writer's style and the peculiarities of literary language.

Keywords: interrogative sentences, phraseological units, structure, style, Sattor Tursun, literary language.

РОҲҶОИ ОМУЗИШИ ТАРҶУМА ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Рачабова М.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Иртибот ва аҳамияти омӯзиши мақоми забони хориҷӣ дар асри XXI ва инчунин ба ин масъала бештар дар низомии таҳсилоти ҷаҳонӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Омӯзиши забонҳои хориҷӣ, бахусус забони англисӣ, ба сифати воситаи муоширати байналмилалӣ, он

яке аз омилҳои асосии захираи сифати таҳсилоти забон ба сифати воситаи гуногункура ташаккули мақсадноки муносибатҳо замони муосир мебошад, ва меъёрҳои рафтор дар шароити муосир ҳаёти инсонро метавонад дар самтҳои гуногини фаъолиятҳо густариш диҳад. Дар доираи дигаргун шудани ҳадафҳои таълимӣ, вазифаи муҳими таҳсилоти муқоисавӣ аст, ки ҳоло таҷдидӣ маънавиёт эътироф, дар асоси арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ қарор гирифтааст. Дар асоси ин функсия, педагогӣ муқоисавӣ дар тавсияҳои мавриди муҳокима қарор мегирад, ки мероси ғании забонҳо ва фарҳангҳои гуногун лозим аст, ки омӯзиш ва инкишоф, ва талошҳои маориф ирсол ба пешгирии нофаҳмӣ қонибҳо аз ҳисоби фарқияти забон, қабули монетаи забон дар манбаи ғанисозии мутақобила ва муқоламаи байни фарҳангҳо мушкилии асосии ҷомеаи башари мебошад. Таваҷҷуҳи бузург ба таълимӣ забонҳои хориҷӣ дар ҷаҳон аст, ки ба Раёсати сиёсати забони Шурои Аврупо дода, бо мақсади "ба даст кушод сатҳи баланди сифати алоқа байни аврупоӣҳо, гуфтугу бо забонҳои гуногун ва омӯзиши фарҳангҳои гуногун метавонад дар тамоми соҳаҳои стратегияи давлати ҳали мушкилиҳо бошад" [6, p.5].

Ҳамин тавр, Шурои Аврупо доир бар ин масоил ҳар сола ҳуҷҷати омӯзиши забон ва фарҳанги хориҷӣ таҳия мекунад, «Чорҷӯби умумии қарорҳои Аврупо барои техникаи омӯзиши забон ҳамасола муҳокима мешавад: дар масоили омӯзиши таълим ва баҳодихӣ забонмӯзӣ», ки он дорои мафҳумҳои асосии инъикос усулҳои замонавии таълими омӯзиши забони хориҷӣ дар марҳилаҳои гуногун ва сатҳҳои муассисаҳои таълимӣ ва таъмин тавсифи ҷомеаи вақолату системаи сатҳи дониши забонӣ нақши системаи маориф дар самти омӯзиши забон мебошад. Мақсад ва вазифаҳои таълими забонҳои хориҷӣ, яке аз афзалиятҳои асосии ба шумор меравад, ки ба шакли саводнокии функционалӣ довтолаб таъсири манфи мерасонад.

Дар даврони муосир системаи маориф барои дурнамои олии ҳазорсолаи нав ба талаботи ҷорӣ дар робита ба алоқаи ҷаҳонӣ табдил додани сатҳи дониши кадрӣ яке аз сабабҳои асосӣ дар муҳити гуногун иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва серҳаракатии байналмилалӣ омили муҳими худшиносии милли татбиқ шудааст.

Нерӯи бузурги рӯҳонӣ ба насли наврасе, ки дорои қобилияти муоширати муқаммалӣ фарҳангӣ мебошанд, ва инчунин дар фазои воқеиву маҷозӣ барои рушди стратегияи давлати худ ва пешрафти зиндагии шахси саҳми арзандае доранд, чунон ки дониши забонҳои хориҷӣ ба истифодаи маҳсулоти рушди технологияҳои иттилоотӣ ва тавсеаи муносибатҳои фарҳангӣ мусоидат менамояд. Муошират ба забонҳои хориҷӣ тавассути истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар ҷаҳон, ки ҷавонон ба маълумоти бештар дар бораи мардуми дигари дунё бо рушди ҳамкорӣ дар соҳаи маориф шинос мешаванд ин воситаи низ барои тақмили збондонии онҳо мусоидат мекунад. Талаботи омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва забонҳои ғайрмақсаднок ба вазифаи асосии системаи маорифи ҳар давлат дахлнопазир аст. Бо дарки муҳим будани омӯзиши забони хориҷӣ Ҳукумати Тоҷикистон барои баланд бардоштани сатҳи забондонии бахусус баҳри омӯзиши забони хориҷӣ ҷораҳои амалӣ андешида, барномаҳои муҳимро роҳандози намуданд.

Маълум, ки тарҷума яке аз машғулиятҳои инсонист. Фарқияти забонҳо одамонро ба ин қори душвор, вале ниҳоят муҳим водор сохт ва ин раванд бо мақсади муоширати одамон ва ҷиҳати мубодилаи арзишҳои маънавии халқҳо идома дорад. Калимаи тарҷума (перевод) маънои истилоҳии зеринро дорад.

А) Раванди интиқоли мўҳтавои матне, ки бо як забон баён ёфтааст, тавассути воситаҳои забони дигар.

Б) Натиҷаи ин раванд – матни шифохӯ ё хаттӣ

Ҳарчанд ин мафҳумҳо гуногунанд, вале ягонагии диалектикаро ташкил медиҳанд, яке бе дигаре тасаввурнопазир аст.

Ситсерон, ки асарҳои Афлотуну Демосфенро тарҷима кардааст ва Гератский дар рисолаи хеш «Илми назм (Фанни шеър)» калимаи *interpret*-ро ба маънои «тарҷумон» муфасссал истифода кардаанд. Баъди асри XII дар Фаронса тарҷумонро *droguement* (*drugement*) ва ё "*trucheman*" (*truchement*) дар Италия *drogomanno* (*trucimanno*), ки аз забони

сириягӣ (targmana) иқтибос шудаанд, меномиданд. Дар ҳамон давра забони фаронсавӣ аз забони латинӣ калимаи translatio (интиқоли моҳияту мазмун) ва translateur (тарҷума ва тарҷумон) мегузаранд.

Оғози китобчопкунӣ фаъолияти тарҷумониро мусоидат мекунад. Махз ҳамон солҳо истилоҳоти имрӯза ба вучуд омаданд. Соли 1539 феъли traduire ва соли 1540 тарҷумони фаронсавӣ Э. Дол ба яке аз рисолаҳои худ истилоҳи traduction ва traducteur-ро шомил месозад. Ҳамин тариқ дар Испания ва Италия истилоҳи фавқ ба вучуд меоянд. ...

Дар инкишофи тарҷумашиносӣ асосан 3 ҷанба ба назар мерасад:

1. забоншиносӣ;
2. адабиётшиносӣ;
3. мошинӣ (муҳандисӣ, инженерӣ).

Забоншиносон асосан ба омӯзиши раванди тарҷума машғул шуда, матнҳои нусхаи аслиро ба матни тарҷума муқоиса намуда, мутобиқатҳои луғавӣ ва грамматикиро муайян ва қонуниятҳои тарҷумашиносиро пайдо месозанд. Ҳамчунин онҳо усулҳои муассири таълими тарҷумаро ҷустуҷӯ менамоянд.

Адабиётшиносон бошанд матнҳои бадеиро бо мақсади муайян намудани мутобиқати арзишҳои эстетикӣ нусхаҳои А ва В-ро омӯхта, ҳамчунин нақши забони тарҷумакунамандаро дар инкишофи фарҳанги маънавӣ муайян месозанд.

Бештари тадқиқоти адабиётшиносон ва тарҷумонҳои асарҳои бадеӣ асосан ба ҷиҳати касбии ҳарфӣ тарҷумонӣ ва табодули таҷрибаи фаъолияти тарҷумонӣ ва арзёбии арзишу камбудии тарҷумаҳои мушаххасе бахшида шудаанд.

Тарҷумаи мошинӣ асосан аҳамияти амалию таҷрибавӣ (прикладное) дорад. Ин самт масоили тарҳсозии (моделирование) тарҷумаи мошиниро тавассути миёнҷӣ (яъне забон) меомӯзад. Вазифаю ҳадаф:

1. ба расмӣ даровардани фаъолияти тарҷумонии яксон;
2. ошкору равшан намудани сохтори синтаксисии забон;
3. пайдо намудани усулҳои муассири коркарди иттилоӣ забоншиносӣ (лингвистӣ);
4. тавсифи маъноии воҳидҳои луғавӣ;
5. таҳияи барномаи тарҷума аз як забон ба забони дигар барои таҷҳизоти мушаххаси электронӣ.

Бояд қайд кард, ки ҷанбаи забоншиносӣ ва адабиётшиносии тарҷума дар забони англисӣ ва тоҷикӣ ба ҳам наздиканд. Бинобар ин хуб мешуд, тарҷумашиносиро аз нигоҳи як ҷанба, яъне умумифилологӣ баррасӣ ва тадқиқ кард. Дар ин бора ҳанӯз соли 1951 дар конференсияи умумииттифоқии тарҷумонҳо, ки дар шаҳри Маскав доир гардида буд, қарор қабул шуда буд. Олимону мутахассисон ба хулосае омаданд, ки тарҷумашиносӣ ҷанбаи умуми филологӣ дошта, ҳам ба забоншиносӣ ва ҳам ба адабиётшиносӣ тааллуқ дорад. Яъне агар раванди тарҷума бидуни забон ва воситаҳои он сурат нагирад, пас тарҷумаи асарҳои бадеӣ, махсусан назм бе надониести хусусиятҳои асари бадеӣ (вазн, қофия, образ) амри маҳол аст.

Ҳамчунин олимони ба қарор омаданд, ки тарҷумонҳо бояд як забони В-ро ба хубӣ омӯхта, бидуни истифодаи тарҷумаи сатр ба сатр ба забони А тарҷума намоянд, на ба тариқи пешин, яъне як тарҷумон метавонист аз 5-6 забон тарҷума намояд. Чӣ тавр? Яъне донандаи забоне як шеърро ба риояи қонуниятҳои шеър танҳо мазмунан тарҷума намуда, ба шоир-тарҷумон меод ва сипас ӯ шеъри мазмунан тарҷумашударо ба қолаби назм мебаровард.

Назарияи тарҷума дар забони англисӣ ва тоҷикӣ ё тарҷумашиносӣ одатан ҳамчун як соҳаи алоҳидаи илмӣ шинохта шуда, он вазифаҳои зеринро дар бар мегирад:

1. омӯзиши раванди тарҷума ва қонуниятҳои он;
2. равшан намудани моҳияти мутобиқати тарҷумавӣ;
3. тавсифи усули хусусиятҳои тарҷума;
4. баррасии таърихи амалияи тарҷума ва назарияи он;
5. муайян сохтани нақши тарҷума дар инкишофи фарҳанги ватанӣ.

Тарчума яке аз қадимтарин ғабӯлияти эҷодӣ-ҳунарии инсонӣ мебошад, ки ҳанӯз дар асрҳои дури таърих соҳибқаламон ба он таваҷҷӯҳи хосае менамуданд ва онро дар баробари муҳимтарин шоҳаҳои фарҳанги адабӣ мешумориданд, ҳарчанд дар мавриди асоси қонунҳои он таваҷҷӯҳи хосае наменамуданд.

Доираи ғабӯлияти, ки мафҳуми тарҷумаро дар бар мегирад, ҳеле васеъ мебошад. Зиндагии ҳозираи инсониятро бидуни тарҷума наметавон тасаввур кард. Маҳз ба воситаи тарҷума бо асарҳои адабиёти бадии халқҳои гуногуни ҷаҳон ошно мешавем, аз кашфиёту ихтирооти донишмандони олам боҳабар мегардем, китобҳои илмӣ ва илмию оммавино доир ба ҳамаи соҳаҳои дониш, ки аз забонҳои дигар тарҷума мешаванд, мавриди мутолиа қарор медиҳем. Ҳуҷҷатҳои дипломатӣ, мадорики тичоратӣ, баромадҳои арбобони давлатию сиёсӣ, мақолаҳо аз рӯзномаю маҷаллаҳои гуногуни даврӣ ва ғайра аз як забон ба забони дигар баргардонда мешаванд, кинофилмҳои зиёде дубляж мегарданд. Тақя ба ин метавон гуфт, ки тарҷума, дорои аҳамияти ғавқулодае барои ҳаёти башарият аст, ки бе он тараққиёту рушди соҳаҳои зиндагӣ ниҳоят мушқил мебуд.

Барои боз ҳам ғажмотар шудани мафҳуми тарҷума баёни мақсади он айнаи муддао мебошад:

Мақсади аслии тарҷума аз он иборат аст, ки тарҷумон ҳонанда ё шунавандаеро, ки забони асло наметавонад, бо матни мавриди тарҷума ё мазмуни нутқи шифоҳӣ ҳарчи наздиктар шинос намояд.

Тарҷума, яъне бо воситаҳои як забон дурусту пурра ва айнанбаён қардани матлабест, ки қаблан тавассути воситаҳои забони дигар ифода гардидааст.

Дар зери мафҳуми пурра будани тарҷума мо ягонагии шакли мазмуни онро мефаҳмем. Агар меёри дуруст будани тарҷума дар забони англисӣ ва тоҷикӣ айнияти маълумот (информация) дар ҳар ду забон бошад, пас, мо онро метавонем тарҷумаи ҳубу пуларзиш шуморем. Ба таври дигар гӯем, тарҷума бар ҳилофи нақл бояд на фақат он матлаберо, ки дар забони асл ифода шудааст, баён кунад, балки ҷӣ гуна ифода шудани онро низ нишон диҳад. Ин нукта ба тамоми анвои тарҷума дахл дорад.

Ба таъбири дигар тарҷумаи ҳуб ҳамон тарҷумаест, ки вақте ҳонанда матни тарҷумашударо меҳонад, ҳеҷ гумон накунад, ки он тарҷумааст. [1, р.126].

Адабиёт:

1. Айтиева А. Э, Айтикеева Г.А, Азимова З. Дыйканбаева Т. Т. Халмурзаева С.Н., Юсупова А.З., Сулайманов О.М. Introduction to Teaching Methodology Curriculum for English Language Teacher – 2004. – 205 с.
2. Алдашева К. Б. К вопросу о роли иностранного языка в нравственном воспитании студенческой молодежи. В: Совершенствование форм и методов преподавания английского языка в условиях реформы образования. – Бишкек. – 1996. – С. 3-5.
3. Асипова Н. А. Взаимосвязь интернационального и нравственного воспитания в школах с несколькими языками обучения. – Фрунзе: Мектеп. - 1988. – 64 с.
4. Асипова Н. А. Общение школьников в многонациональной среде. В: Советская педагогика. – 1991, №12. – С. 42-46.
5. Асипова Н.А. Научно-педагогические основы формирования культуры межнационального общения школьников. – Бишкек. – 1994. – 108 с.
6. Бабанский Ю. К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. – Москва: Просвещение. – 1985. – 208 с.
7. Бим И. Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника. – Москва: Просвещение. – 1977. – 274 с.

Ғишурда

Забоншиносон асосан ба омӯзиши раванди тарҷума машғул шуда, матнҳои нусхаи аслиро ба матни тарҷума муқоиса намуда, мутобиқатҳои луғавӣ ва грамматикиро муайян ва

конунитҳои тарҷумашиносиро пайдо месозанд. Ҳамчунин онҳо усулҳои муассири таълими тарҷумаро ҷустуҷӯ менамоянд.

Рачабова Мехрона – ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Данғара

Аннотация

Лингвисты в основном занимаются изучением процесса перевода, сопоставляя тексты оригинала с переводными текстами, определяя лексические и грамматические соответствия и выявляя закономерности переводоведения. Также они занимаются поиском эффективных методов обучения переводу.

Раджабова Мехрона – ассистент кафедры иностранных языков Дангараского государственного университета

Annotation

Linguists mainly focus on studying the process of translation by comparing source texts with translated texts, identifying lexical and grammatical correspondences, and discovering the principles of translation studies. They also search for effective methods of teaching translation.

Rajabova Mehrona – Assistant at the Department of Foreign Languages, Danghara State University

МАНШАЪ ВА ПАЙДОИШИ ОСОРИ ТАСАВВУФӢ ДАР АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОЧИК

Саидов А.М.

Донишкадаи байналмилалии Данғара ДБССТ

Дар аввалҳои ислом тоифаи муҳаддисон мақоми баланд дошта, дар байни халқ ба нуфузи калон соҳиб буданд. Вақте ки аз давлатдорӣ умавӣён норизии мардум ба сабаби бисёртар дунявӣ шуд. Яке аз аввалин ва намоёнтарин шоирони мутасаввиф Абӯабдулло Алии Шерози мулаққаб ба Бобо Кӯҳи мебошад, ки аз ҳамасрони Абусайд Абулхайр будааст. Дар сарчашмаҳо ӯро баъзан Абӯабдуллои Боқӣ ё Ибни Боқия меномиданд. Бобо Кӯҳи ҷавонии худро бо сафару саёҳатҳо дар мамлакатҳои исломи гузарондааст. Аз ахбороти Хоҷа Ансори дар бораи Бобо Кӯҳӣ маълум мешавад, ки ӯ натавон ба бисёр сафар кардааст балки ҳикояҳои бисёро медонистааст. Абдуллоҳи Ансорӣ аз ривояти ӯ 30 000 ҳикоят ва 30000 ҳадисро навишта гирифтааст. Аз ин ҷо равшан аст, ки хотираи Бобо Кӯҳӣ дар ҳақиқат бузурги ҳикоятӣ, ривоятҳо будааст. ани он зиёд шуд, аз байни норизӣён муҳаддисоне низ пайдо шуданд.

Аз ин рӯ, мо дар рисола тасмим гирифтем, ки осори шоирони аҳли ирфонро, ба монанди “Гулшани роз”-и Абӯсаид Абулхайр, “Ҳадиқа”-и Санӣи Ғазнавӣ, “Мусибаном”, “Мантиқ-ут-тайр”, “Хусравнома”-и Аттори Нишопурӣ, “Маснавии маънавӣ”, “Девони Шамс”, “Ғафӣ мо ғафӣ”-и Ҷалолуддини Балхӣ, “Нафохат-ул-унс”-и А. Ҷомӣ ва амсоли инҳоро муаррифӣ намоем.

Аҳли тасаввуф ба вачду ҳол ва ҷазабаи худ, ки онро тухфаи худовандӣ ба дӯстдоронаш ҳисоб мекарданд, ҷӣ дараҷа аҳамият меоданд. Аз ин ҷо равшан аст, ки онҳо барои ба вучуд овардани вачду ҳол воситаҳо меҷустанд. Яке аз чунин воситаҳои мусиқӣ маҳсуб мешуд, ки бо ёрии сухан (шеър) иҷро мегардид. Ин одатро бештари шайхҳо қабул карда буданд, ки онро самоъ ба арабӣ ва ба маънии шунидан мегуфтанд. Тибқи гуфтаи муҳаққиқ Ҳазратқулов М. “Самоъ дар маҷлисҳои шайхон дар хонаҳо ва ҷойҳои дигар бо иштироки тамошобинон, ки бештар аз табақаи ҳунармандон ва бенавои шаҳр буданд, иҷро мегардид. Бинобар ин шеърҳо сода ва фаҳмо мувофиқро барои хондани қавол бо ҷӯри мусиқӣ интихоб карда мегирифтанд” [36, 54]. Маълум аст, ки Шайхи Хуросон Абӯсаиди Абулхайр аз рӯбиёт, ки жанри фолклорӣ буд, ба таври васеъ истифода мекард. Абӯсаид рӯбиёро ҳадаш эҷод накарда, аз эҷоди дигарон, аз ҷумла аз фолклор мегирифт. Гуфтан мумкин аст, ки дигар шайхон низ чунин мекарданд. Бештар шеърҳои ишқӣ интихоб мешуданд ва ба онҳо

маънии рамзии сўфиёна дода қироат мекарданд. Барои самоъ маҳз шеърҳои ишқӣ лозим буданд. Аммо барои шайхон шеърҳои лозим буданд, ки аслан мазмуни дунявӣ дошта, ба таври маҷбурӣ ба маънии рамзии сўфиёна шарҳ дода нашуда, балки ба таври махсус чун назми рамзӣ эҷод шуда бошанд. Тибқи гуфтаи Забехуллоҳи Сафо: “Чунин шеърҳои Робиа эҷод карда буд, дар асри IX чунин шеърҳо ба забони арабӣ бисёр эҷод шудаанд” [26, 87]. Инчунин, муҳаққиқи мазкур таъкид мекунад, вақте ки ҳаракати тасаввуфӣ ба Эрон ва Хуросон низ паҳн шуд, ки ин ҷо ба забони модарӣ, шеъри форсӣ мурочиат мекарданд. Абӯсаид аз минбар ҳамеша шеър хонда, ҳозиронро ба вачд меовард. Вай бештар рубоӣҳои халқиро мехонд, баъзан шеърҳои эҷоди фардии касонро ҳам ба забон меовард. Шеърҳои, ки дар маҷлисҳои Абӯсаид ва шайхони дигар мехонданд, як сифати умумӣ доштанд. Содагӣ, табиият, наздикӣ бо эҷоди фолклорӣ буданд. Ин ҳол табиист. Оммаи шунавандагони асосии маҷлисҳои онҳо аҳли касбу ҳунар ва савдои бесавод ва чаласавод буданд. Шайх маҷлиси худро ба сатҳи завқу фаҳми онҳо мувофиқ карданааш лозим мешуд. Мурочиат ба эҷоди фолклорӣ – рубоӣ ва шеърҳои дигар аз ҳамин ҷост. Ба шунавандагон маъниҳои ба дили онҳо хеле наздик ва фаҳморо расондан лозим буд. Бинобар ин шеърҳои содаю бетакаллуф, ҳатто содалавҳона, дорои вазнҳои сабук, образҳои барои мардум фаҳмо қироат карда мешуданд. Аммо ин шеърҳо хеле ҳиссиётпарвар, пурэхсос ва таъсирбахш мебошанд, ба онҳо равонӣ, мусиҷавият, такрорҳо, радифҳои дароз низ хостанд.

Муҳаққиқи саршиноси тоҷик Ҳодизода Р. чунин ибраз меорад: “Адабиёти сўфиёна дар доираҳои шаҳр ба вучуд омада, ба доираи васеи шунавандагон равона гардида, нисбат ба адабиёти ашрофӣ дарборӣ ва техникаи берӯҳи он муқобил меистод. Агарчи ин адабиёт рӯҳи ирфонӣ (мистикӣ) дошт, аммо алоқаи он бо халқ, демократизми он, муносибати танқидию эътирозии он ба ашрофи феодали ин адабиётро бештар зинда ва ҳаётӣ мегардонд” [36, 93].

Аммо шоирони сўфӣ хизмати дигаре ҳам доранд. Ҳангоме ки ба Эрон ва Осиёи Марказӣ боди сарсари истилои муғул вазиду тамоми хонадонҳои ҳукмронии ин ҷойҳоро сарнагун сохт, адабиёти дарборӣ ҳомӯш гардид. Каси мадҳшунав намонд, зеро ба ҳукуматдорони муғул қасидаҳои мутантани ба онҳо бегона лозим набуданд. Шунавандагони онҳо мардум боқӣ монданд. Барои шоири сўфӣ шунавандаю хонанда мавҷуд буд, оммаи хонандагон ба шеърҳои ӯ ҳатто эҳтиёҷ доштанд, зеро онҳо бенаво, ҷафодида гардида, сухани таскинбахш шунидан мехостанд. Шоири сўфӣ ба шунавандагон дар бораи меҳру муҳаббат нисбат ба наздикон шеър мегуфт, онҳоро ба дастгирии ҳамдигар даъват мекард.

Гуфтаҳои А. Зарринқўб иддаои моро тасдиқ мекунад: «Истифодаи шеъри дунявии ишқӣ дар амалияи тасаввуф ҳанӯз аз давраҳои аввали ривочи ҳамлаи муғул оғоз гардида буд. Шеър ҳамроҳи зарурӣ ва доимии маҷлисҳои сўфиён қарор гирифта буд» [27, 109].

Тасаввуф ба шеър чун воситаи тавоноӣ таъсир ба рӯҳи шунавандагон мурочиат карда буд. Ин назме буд, ки барои оммаи халқ фаҳмою наздик ва ба забони модарии онҳо – форсӣ буд. Аммо дар он давр (асри IX) назми форсӣ нав ба вучуд омада, маводи зиёде барои маҷлисҳои шайхони тасаввуф дода наметавонист. Назми халқӣ бошад, чунин маводро дода метавонист. Бинобар ин гуфтан мумкин аст, ки ба сўфиёни Хуросон лозим омада буд, ки барои зиннати маҷлисҳои худ бо мусиқӣ на ба назми «адабӣ» балки ба назми халқӣ мурочиат намоянд. Лирикаи тасаввуфӣ ба сурудҳои халқӣ бештар наздик аст, дар он ҳиссиёт зиёдтар аст. Ин хусусияти сурудии лирикаи тасаввуфӣ, ҳиссиётангезӣ ва маҳрамона будани он аст чӣхати мусиҷавияти шеър ба сўфиён барои ба таври сунӣ ба вучуд овардани вачду ҳол дар самоъ зарур шудааст.

Абӯсаиди Абӯлхайро асоғузори назми сўфиёна ҳисоб мекунанд, ки дуруст нест. Шеъри форсӣ хеле пештар аз Абӯсаид дар бораи он ки ӯ дар айёми кӯдакиаш вақти ҳозир шудан дар маҷлисҳои самоъ ҳамроҳи падар шеъри форсиро шунидааст: «чун ба самоъ машғул шуданд, ҷаввол ин байт бигуфт:

Ин ишқ, бале, атои дарвешон аст,
Худкуштанашон валояти эшон аст.
Дунёву дирам на зинати яздон аст,
Чон кард фидо кори ҷавонмардон аст.

Чун чаввол ин байт бигуфт, дарвешонро ҳолате падида омад ва ин шаб то рӯз бар ин байт рақс мекарданд ва дар ин ҳолат буданд» [1, 18].

Аз гуфтаҳои боло чунин натиҷа гирифта мешавад, ки ин ривоят ду нуктаи бисёр муҳимро собит мекунад: Якум хеле вақтҳо қабл аз ғайриҷаҳонӣ мустақили худӣ Абӯсаид, ҳанӯз дар айёми кӯдакии ӯ дар самоҷҳои сӯфиён шеърӣ форсӣ маъмул будааст. Дигар он ки, тақрибан дар нимаи дуоми асри X, дар айёми кӯдакии Абӯсаид шеърӣ сӯфиёна эҷод шуда, дар асри X дар маҷлисҳои сӯфиён баробари шеърҳои эҷоди худӣ сӯфиён ё шоирони сӯфиро низ меҳондаанд.

Аз ривояти мазкур маълум мешавад, ки шахси қаввол (ё мучрӣ) дар маҷлисҳои самоҷ хонандаи сурудҳо будааст. Аз қарори маълум интиҳоби ашъори хонданӣ низ дар ӯҳдаи ӯ будааст. Худи Абӯсаид бо ин мақсад бештар дубайтиҳову байт ва ғоҳ ғазал сурудааст. Манбаи ин байтҳо аз кучост? Аксари онҳо бешубҳа аз фолклор гирифта шудаанд ва онҳо дар «мақомот»-и Абӯсаид ҳатто дар шакли халқӣ, лаҳҷавӣ нақл ёфтаанд. Чунончи:

Аз баҳри бӯте чабр шавӣ, ор набу,

Ғар чабр нашӣ, тӯро бӯте ёр набу [29, 108].

Агарчи ин байт ба забони халқӣ – лаҳҷавӣ суруда шуда бошад ҳам, мазмунаш ирфонӣ ва образҳояш ба лирикаи ишқӣ «адабӣ» мансуб аст. Онро ба фолклор мансуб кардан душвор аст. Вай ҳамонро барои маҷлисҳои сӯфиёна, ки бо иштироки мардуми авом мегузашт, аз тарафи сӯфӣ ё шоири сӯфӣ махсус бо лаҳҷаи халқӣ эҷод шудааст.

Ашъори дигар ҳам ҳамон сухани шайхону муридон будааст, ки махсус барои хондан дар маҷлисҳои самоҷ ва талқин гуфта шудаанд. Пас дар хонаҷоҳи сӯфиён шеърӣ форсӣ дар асрҳои IX-X ҳатто дар аввалҳои асри XI ҳам ба шакли халқӣ – лаҳҷавӣ ва ҳам ба шакли адабӣ ворид шудааст. Чунонки аз ривояти зерини «Мақомот»-и Абӯсаид маълум мешавад, баъзан ин сурудаҳо аз назми адабии мумтоз низ гирифта мешудаанд, мегӯяд Сӯфиев Ш. дар муқаддимаи «Гулшани роз». Чунончи: «Як рӯз қаволе пеши шайх ин байт меҳонд, ки:

Андар ғазали хеш ниҳон хоҳам ғаштан,

То бар ду лабат бўса диҳам, чун-ш бихонӣ.

Шайх аз қаввол пурсид, ки ин байт кирост?

Гуфт: Аммора гуфтааст. Шайх барҳост ва бо ҷамоати сӯфиён ба зиёфати хоки Аммора шуд» [1, 24].

Ин байт дар воҷеъ ба яке аз барҷастатарин шоирони асри X Аммораи Марвазӣ тааллуқ дорад. Дар сурате ки яке аз беҳтарин намунаҳои шеърӣ лирикӣ-ишқӣ мебошад, дар айни ҳол ба тафсиру таъбири ишқӣ орифона мувофиқати комил дорад. Бо вучуди ин пиндошт, ки дар хонаҷоҳи сӯфиён дар интиҳоб ва сурудан дар маҷлисҳои самоҷ ба созгор будан ва набудани шеърӣ ишқӣ мазмунан заминӣ ба тафсиру таъбири ирфони чандон аҳамият намероданд. Ҳар шеърӣ ишқиро, хоҳ он фолклори, бошад хоҳ адабӣ, хондан мегирифтанд. Мақсади асосӣ ба воситаи шеърӣ ишқӣ ба ҷӯр овардани аҳли маҷлис ва ба вучуд овардани вачди ҳол буд, ки ба ин чи бо шеърӣ ишқӣ, аслан ғайриирфони ва чи ба воситаи шеърӣ ирфонӣ муяссар гардидан мумкин буд. Миқдори шеърҳои, ки худи Абӯсаид эҷод карда ва ё гуфтан дигаронро таъдил додааст, чунки аз «Мақомот»-и Шайхи мазкур бармеояд, хеле кам буда, аз даҳ ғазали хурд, тақрибан сӣ рубоӣ ва байтҳои алоҳидаи форсӣ беш нест. Ба ғайр аз ин, аз вай қариб бист мисраъ шеърӣ арабӣ нақл ёфтааст, ки дар аснои рисолаи шогирдона ба онҳо хоҳем пардохт. Аз қарори маълум, масхули ғайриҷаҳонӣ мустақили шоирии вай иборат аз ҳаминаҳост. Чунонки аз «Мақомот» фаҳмида мешавад, Абӯсаид ба шоири чандон аҳамият намеродааст. Бо ҳамина долелҳо ба Абӯсаид мероси хеле бузурги назмро нисбат додан ва ӯро асосгузори назми тасаввуфӣ форсӣ ба забони форсӣ номидан ҳеҷ гуна асосе надорад. Шеърӣ тасаввуфӣ форсӣ, чунонки дар боло ишора кардем, хеле пеш аз ӯ ба вучуд омада буд. Аз рӯй, маълумотҳои на чандон муътабар, аввалин байтҳои сӯфиёна аз тарафи асосгузори тасаввуфӣ Хуросон, шайхи шуридаҳол Боязиди Бастомӣ (ваф.874) гуфта шудааст. Аммо аниқ кардани ин маълумот ҳоло аз имкон берун аст.

Ҳамина тариқ шеърҳои, ки ба Шайх Абӯсаид нисбат дода мешаванд ва соли 1951 дар Эрон аз тарафи Сайид Нафисӣ нашр шудааст (бештар аз ҳафтсад рубоӣ ва байт тақрибан 80

газал), асосан чаълу сохтакории баъдина аст. Мақом ва хизмати Абӯсаид дар инкишофи назми сӯфиёна дар инчост, ки ӯ навъҳои гуногуни назми форси ва хусусан осореро, ки маишаи фолклори доранд дар амалиёт сӯфиён ба таври васеъ ҷойгир ва ҷорӣ намуд.

Адабиёт

1. Абӯсаид Абулхайр. Гулшани роз. Шарҳ ва таҳияи матн бо эҳтимоми Сӯфиев Шодимаҳмад. –Душанбе: Матбаа, 2013.
2. Аттори Нишопурӣ. Асрорнома. Аз ҷониби Сайид Содиқи Гавҳарӣ.– Техрон, 1959.
3. Аттори Нишопурӣ. Мусибатнома. Ба эҳтимоми Аҳмад Нурони Висоӣ. – Техрон: Амири кабир, 1369.
4. Аттор, Фаридуддин. Хусравнома. Ба тасҳеҳ ва эҳтимоми Аҳмад Сухайли Хонсорӣ. - Техрон, 1339.
5. Мавлавӣ . Куллии девони Шамс -Т.: таҳияи Б. Фурӯзонфар.
6. Мавлоно Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ. Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-улқудс”. Таҳиягарони матн, муаллифони муқаддима ва феҳристҳо Муътабар Оқилова, Баҳром Мирсаидов. –Душанбе: Пайванд, 2013.-865с.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот маншаъ ва заминаҳои пайдоиши осори тасаввуфӣ дар адабиёти форсу тоҷик мавриди баррасӣ қарор мегирад. Тасаввуф ҳамчун як ҷараёни маънавию фалсафӣ дар доираи Ислом ташаккул ёфта, дар осори адибони бузург, аз ҷумла Ҷалолуддини Балхӣ, Фаридуддини Аттор ва Абдурахмони Ҷомӣ таҷассум ёфтааст. Осори тасаввуфӣ ба тарғиби худшиносӣ, покии рӯҳ, ишқи илоҳӣ ва камолоти инсон равона шудаанд. Баррасии маншаъ ва рушди ин осор имкон медиҳад, ки нақши онҳо дар ташаккули фарҳанги маънавии ҷомеа ва адабиёти миллии амиқтар дарк гардад.

Калидвожаҳо: тасаввуф, адабиёти форсу тоҷик, маншаъ, ишқи илоҳӣ, маънавият, худшиносӣ, фарҳанг.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются истоки и становление суфийской литературы в персидско-таджикской литературе. Суфизм как духовно-философское течение сформировался в рамках Ислам и получил яркое отражение в творчестве таких выдающихся поэтов, как Джалаладдин Руми, Фарид ад-Дин Аттар и Абдурахман Джами. Суфийские произведения направлены на развитие духовности, самопознания, божественной любви и нравственного совершенствования человека. Изучение их происхождения и развития способствует более глубокому пониманию их роли в культурной и литературной традиции.

Ключевые слова: суфизм, персидско-таджикская литература, происхождение, божественная любовь, духовность, культура.

Annotation

This study explores the origins and development of Sufi literature in Persian-Tajik literary tradition. Sufism, as a spiritual and philosophical movement, emerged within Islam and found profound expression in the works of prominent poets such as Jalal ad-Din Rumi, Farid ud-Din Attar, and Abdurahman Jami. Sufi writings focus on self-knowledge, spiritual purification, divine love, and human perfection. Studying their origins and evolution helps to better understand their significant role in shaping cultural and literary heritage.

Keywords: Sufism, Persian-Tajik literature, origin, divine love, spirituality, culture.

АБУАБДУЛЛОҲИ РӮДАКӢ – ПОЯГУЗОРИ АДАБИЁТИ ФОРС-ТОЧИК

Раҳимова Дилафруз

Донишқадаи байналмилалии Данғара ДБССТ

Давраи адабиёти забони форсии нав, ки машҳур ба забони дарӣ аст, бо давраи салтанати Сомониён ва бо номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ алоқаманд аст. Ин адабиёт дар замони Сомониён ба вучуд омад ва забони он забони давлатӣ ва забони илму фарҳанги эронӣ гардид. Шӯҳрати ҷаҳонии адабиёти форс-тоҷик низ аз ҳамин аср ибтидо мегирад ва дар сарғаҳи ин адабиёт Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ҳамчун қофиласолор ва бунёдгузор мақому манзалати олӣ дорад.

Дар қарнҳои III-VII дар Осиёи Миёна қавмҳои эронии шарқӣ сокин буданд, ки онҳо дар ғӯиш ва шеваҳои мухталиф, вале ба ҳам наздики суғдӣ, хоразмӣ ва портиву сакӣ ҳарф мезаданд ва ба ҳамин забон адабиёти фаннӣ бадеӣ низ эҷод карда буданд. Ёдгориҳои хаттии ниҳоят кам, вале пураризиши адабии «Дарахти Асурик» ва «Ёдгории Зарирон» ба забони портӣ дар таркиби луғавии худ бисёр калимаву вожаҳое доранд, ки дертар дар забони дари асри Сомонӣ ба назар мерасанд. Ҳамзамон бо ҳамин қарнҳо дар Эрони Ғарбӣ давлати муктадири Сосониён (221-651 мелодӣ) вучуд дошт, ки адабиёти, фарҳанг ва осори меъмориву тасвирии онҳо дар мамолики Шарқу Ғарб шӯҳрати мафтункунандае дошт. Дар давлати Сосониён ба забони паҳлавӣ осори бой ва бузурги адабиву ахлоқи таълиф гардид.

Забони арабӣ ҳамчун забони муқаддас ва забони китоби осмонии ислом – Қуръон дар қорғузории давлат, дар ҳаёти иҷтимоиву фарҳангӣ ҷойгузини забонҳои бумии эронӣ гашт. Дар Эрону Мовароуннаҳр шеърӣ араб шаклҳои классики назм ва насри бадеии аъробро ворид намуд. Вазни арӯз ва тарзи қофиясозии шеърӣ араб, воситаҳои тасвири шеърӣ бодиянишинони араб, анвои шеърӣ ғаноиву мадеҳӣ, мисли ғазалу қасида дар ашъори шоирони араби забони маҳаллӣ устувор гардид. Номҳои дostonҳои асотириву ҳамолавӣ, мазмунҳои қиссаҳои қадими эронӣ, гуфтан мумкин аст адабиёти араби маҳаллиро ба вучуд овард, ки мо онро метавонем адабиёти эронии арабзабон гӯем. Аз ин ҷост, ки дусад соли «сукути адабиёти форсиро» мо имрӯз давраи арабизабони адабиёти форс-тоҷик меномем. Ду сулолаи эрониҷот – Тоҳириёну Саффорӣён, ки аз оғози қарни IX ба тарзи мустақил дар Хуросону Мовароуннаҳр ҳокимият доштанд, дар устувории давлати худ асосан ба мардуми маҳаллӣ ва расму ойини қадими халқ таъия мекарданд. Ин волиён дар дарбори худ шоиронро, ки ба забони маҳаллӣ ва форсӣ шеър менавиштанд, ҷамъ намуда, онҳоро дар поштанӣ забони адабиёти маҳаллӣ таълиф ва таъшиқ менамуданд. Дар сарҷашмаҳо омадааст, ки Ҳанзали Бодғиси маддоҳи дарбори Тоҳириён буд. Чанд абёти, ки аз ин шоир дар дастраси мост, шӯҳиди он аст, ки дар замони вай шеърӣ форсӣ дар шаклу қорҷӯбҳои шеърӣ араб иншо мешудааст:

Ёрам сипанд агарчи бар оташ ҳамафиганд
Аз баҳри ҷашм, то нарасад мар варо газанд.
Уро сипанду оташ н-ояд ҳама ба қор
Бо рӯйи ҳамчу оташ бо холи чун сипанд.
Меҳтарӣ гар ба коми шер – дар аст,
Шав, хатар кун, зи коми шер бичӯй!
Ё бузургию иззу неъмату ҷоҳ,
Ё чу мардон-т марги рӯёрӯй [1, с. 123].

Дар дарбори воли қавидасти Саффорӣ Яъқуб ибни Лайс (867-879), Муҳаммад ибн Васиф, Бассоми Қурд ва Муҳаммад ибни Муҳаллад шоирони маддоҳу дарборӣ буданд. Фирӯзи Машриқӣ, Варроқи Ҳиротӣ, Абусулайки Гургонӣ низ аз шоирони давраи салтанати Саффорӣён ба шумор меравад. Намунаи шеърӣ мадеҳавии Ибни Васиф дар ситоиши Яъқуб ибни Лайс чуни наст:

Ай амире, ки амирони ҷаҳон ҳосаву ом
Бандаву ҷоқару мавлою сағбанду ғулом,

Азали хате дар лавҳ, ки «мулке бидихед,
Ба Абӣ Юсуфи Яъқуб бину –л-Лайси ҳумом!»
... Амр Аммор туро хост в-аз ӯ гашт барӣ,
Теги ту кард миёнҷӣ ба миёни даду дом.
Амри ӯ назди ту омад, ки «ту чун Нӯҳ бизӣ!»
Дари Окор тани ӯ, сари ӯ боби Туом [2, с. 131].

Дар охири асри IX ба арсаи мубориза намояндагони хонадони Сомонӣ баромаданд, ки онҳо аз оғози асри IX ба идораи вилоятҳои гуногуни Мовароуннаҳр аз ҷониби хилофати Араб маъмур буданд. Чунон, ки Наршаҳӣ дар «Таърихи Бухоро» ёдовар шудааст, сарнасли Сомониён Сомонхудот буда, зодгоҳаш Балх ва давраи ҷавониву камолёбияш ба деҳаи Сомон дар атрофии Марв ва шаҳрҳои Марву Бухорою Самарқанд гузаштааст. Сомонхудот донишманди шинохтаи давр буд ва аз кеши зардуштӣ баргашта, ислом оварда буд. Ӯ бо қордониву хирадмандӣ ба ҳокими Хуросон Асад ибни Абдуллоҳ писанд омада, ҳокими Марв таъйин мегардад. Сомонхудот дар Мавр хонадор, соҳиби фарзанд мешавад ва писарашро ба эҳтироми дӯстӣ бузургвораи Асад ибни Абдуллоҳ «Асад» ном мегузорад.

Номи ин шоири забардасти адабиёти форс-тоҷик Абуабдуллоҳи Ҷаъфар ибни Муҳаммади Рӯдакӣ муқаррар шудааст. Вай тақрибан соли 858м. дар деҳаи Рӯдак, ки аз рустоҳои ноҳияи Панҷакент аст, ба дунё меояд. Аксари тазкиранависон ва таърихшигори пешин зодгоҳи ӯро дар яке аз деҳаҳои атрофии Самарқанд муқаррар намудаанд. Ин тахмин ва норавшанӣ соли 1940 дар натиҷаи сӯҳбати устод Садриддин Айний бо яке аз сокинони деҳоти атрофии Панҷакент ва табиқи шаҳодати он гувоҳи зинда ба асноди маъхазҳо саҳеҳ муайян гардид. Яъне, ҷойи таваллуди шоир ва оромгоҳаш деҳаи Панҷрӯди ноҳияи Панҷакенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шинохта шудааст. Ба ин маънӣ, ҳанӯз муаллифи «Китобу-л-ансоб» Тоҷулислом Абусайиди Абдулқарим ибни Муҳаммад ибни Мансур ибни Абубақр Муҳаммад Тамимии Марварзии Самъонӣ (506-565 ҳ. / 1113-1166м.) навишта буд: «Ал-Бунуҷӣ ...нисбае бувад ба деҳае аз деҳаҳои Рӯдак, ки Банҷрӯдакаш гӯяд. Ва ин қутб Рӯдак бошад ва шоири маъруф Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ аз ин деҳа бувад...». Соли 1956 аз рӯи тадқиқотҳои устод Садриддин Айний бо роҳбарии профессор М.М. Герасимов қавмҳои махсуси илмӣ гузаронида шуда, қабри устод Рӯдакӣ пайдо гардид. М. М. Герасимов аз рӯи қосаи сари шоир симо ва пайкари вайро ба вучуд овард. Дар Хуросону Мовароуннаҳр осори илмӣ асосан ба забони арабӣ навишта мешудаанд. Аз ҷумлаи 415 шоире, ки дар тазкираи Абумансур Абумалик ибни Муҳаммад ибни Исмоил ас-Саолибӣ (961-1038м.) «Ятимату-д-даҳр» оварда шудааст, беш аз 120 нафарашон дар замони ҳукумати Сомониён (875-999м.) ва ибтидои асри XI м. дар Хуросону Мовароуннаҳр умр ба Сар бурда, ба арабӣ ва ё ба ду забон; арабӣ ва форсии тоҷикӣ асар эҷод мекарданд.

Солҳои аввали дар дарбор буданаш эҷодиёт устод Рӯдакӣ раванқ ёфта, зиндагии шахсии ӯ низ басо осуда мегузашт. Ин вазъият бештар аз порчаҳои шеърӣ, ки шоир дар онҳо озодона ва лоуболона хушиҳои зиндагӣ, маю маъшуқа ва ғаураро тараннум мекунад, рӯшан намудор мегардад. Аммо ин осудаҳои ва лаззати илҳами эҷодӣ тӯл намекашад. Фитнаҳои дарборӣ ва ҳасади аҳли он ҳамоно ҳаёти шоирро ҳар замон талх ва қори эҷодии ӯро ҳалалдор мекарданд, ба осудагӣ ва ороми Рӯдакӣ вазъи нобасомони давр низ ҳалал меовард. Охишта-охишта онҳо бо лашкариёни туркнаҷод забон як қарда, ба Насри II фишор меоварданд. Дар ин ҷабҳа вай сиёсати худро дигар кард. Аз соли 919 дар қаламрави Сомониён таблиғоти қарматия чун ҷунбиши сиёсӣ ва наҳзати иҷтимоӣ пурзур гардид. Ҷунбишу шӯришҳое, ки бо ҳаракати исмоилия ва қарматия дар қаламрави Сомониён ба вучуд омад, вазъияти мамлакатро хеле пурташвиш гардонид ва ин ҳолат ба Рӯдакӣ ҳам таъсири манфӣ расонид. Дар маъхазҳо омадааст, ки аҳли дин ва дӯстони пешин ӯро ба хусни тавачҷӯ ба қарматиён гунаҳкор донишанд. Аз дарбор дур афтодани устод Рӯдакӣ ва ба ночориву бечорагии «асову анбон» гирифтӣ шудани шоир ҳакин ҳарҷу марҷи ҷомеа будааст. Дар баъзе сарчашмҳо омадааст, ки ҳатто ба гуноҳи қарматӣ буданаш ба ҷашмони ӯ мил ҳам қашидаанд. Устод Рӯдакӣ дар охири умр б зодгоҳаш деҳаи Панҷрӯд боз мегардад ва дар ихотаи ҳамдиёрон ва наздикон рӯзгори миёнаҳолоне ба Сар мебарад. Ӯ ин солҳои

вазнин зиндагии худро дар қасидаи «Шикоят аз пирӣ» хеле хуб ва бо тафсил нақл кардааст. Шоири дар Арабу Аҷам шӯҳратёфта баъди се соли бо зодгоҳаш баргаштан, соли 941м. аз олам мегузарад. Ёро дар яке аз боғоти Панҷрӯд ба хок месупоранд. Имрӯз оромгоҳаш зиёратгоҳи аҳли фарҳангу хунар ва аҳли дил аст.

Рӯдакӣ рафту монд ҳикмати ӯй,
Май бирезад, нарезад аз май бӯй
Шоират ку кунун, ки шоир рафт,
Набувад низ ҷовидона чун уй.

Чанд чӯйӣ чу ӯ? Наёбӣ боз,
Аз чун ӯ дар замона даст бишӯй [3, с. 123]!

Устод Рӯдакӣ дар тӯли зиндагии худ мероси бузурги адабӣ боқӣ гузошта, яке аз шоирони пурқору пурбортарини замони худ будааст. Суханвари маъруфи асри XIII Рашидии Самарқандӣ, ки зоҳиран бо девони комили шоир шиносӣ дошт, чунин менависад:

Гар сарӣ ёбад ба олам кас бо некӯ шоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ.
Шеърӣ ёро баршумурдам сездар раҳ сад ҳазор,
Ҳам фузун ояд, агар чунон-к бояд бишмарӣ [4, с. 123].

Осори бадеиву таърихӣ суҳанвари панҷрӯдиро Муҳаммад Авфи Бухорӣ дар «Лубобу-л-албоб» сад дафтар ва Асадии Тӯсӣ (тав. 1005-1010-ваф. 1073) дар қасидаи мунозираи худ «Араб ва Аҷам» яксаду ҳаштод ҳазор байт баршумурданд. Шояд дар ин гуфтаҳо муболиға роҳ ёфта бошад, аммо ҳамаи ин далели он аст, ки мероси бузурги устод Рӯдакӣ на танҳо бо муҳтавои баланду хунари шоирӣ, инчунин бо ҳаҷму андозааш ҳанӯз дар асрҳои XII-XIII суҳанварони баъдиро дар ҳайрат гузошта будааст. тасодуфӣ нест, ки Рашидии Самарқандӣ устод Рӯдакро сарвари шоирони забардаст номида, пеш аз ҳама, ҳаҷми мероси адабии ёро баршумурдааст. Мутаасифона, аз осори шоир то имрӯз зиёда аз 1100 байт ба мо расидаасту бас.

Адабиёт

1. Сафо Забехулло Таърихи адабиёти Эрон Таҳия ва тавзеҳоти Саъдоншо Имронов, Бадриддин Мақсудов, Бо пешгуфтори профессор Худой Шарифов. Ба чоп 22.08.2003. таҳвил шуд.
2. Сафо Забехулло Таърихи адабиёти Эрон Таҳия ва тавзеҳоти Саъдоншо Имронов, Бадриддин Мақсудов, Бо пешгуфтори профессор Худой Шарифов. Ба чоп 22.08.2003. таҳвил шуд.
3. Эшонкулов Илҳом Тазкираҳои Ҳашмати Бухорӣ ва аҳамияти илмию адабии онҳо.- Хучанд: Нури маърифат, 2014,-168саҳ.
4. Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ ҳикояҳо аз “Маснавии маънавӣ” нашриёти “Ношир”-2007

Анотатсия

Абуабдуллоҳи рӯдакӣ ҳамчун поягузори адабиёти форс-тоҷик шинохта мешавад ва дар ташаккули забон ва адабиёти классикӣ нақши бузург дорад. Осори ӯ бо содагӣ, раванӣ ва мазмуни амиқ инсонӣ фарқ мекунад. Рӯдакӣ дар асрҳои IX-X зиндагӣ карда, бо эҷодиёти худ барои рушди назму насри форсӣ-тоҷикӣ заминаи устувор гузоштааст. Мероси адабии ӯ ба тарғиби арзишҳои ахлоқӣ, инсонпарварӣ ва зебопарастӣ равона шудааст. Омӯзиши ҷаҳолияти эҷодии ӯ барои дарки сарчашмаҳои адабиёти миллӣ аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: рӯдакӣ, адабиёти форс-тоҷик, поягузор, шеър, фарҳанг, мероси адабӣ, классика.

Аннотация

Абуабдуллах рудаки считается основоположником персидско-таджикской литературы и сыграл важную роль в её становлении. Его произведения отличаются простотой, выразительностью и глубоким гуманистическим содержанием. Рудаки жил в IX-X веках и своим творчеством заложил прочную основу для развития классической литературы. Его

литературное наследие направлено на пропаганду нравственных ценностей, гуманизма и эстетики. Изучение его творчества имеет большое значение для понимания истоков национальной литературы.

Ключевые слова: рудаки, персидско-таджикская литература, основоположник, поэзия, культура, литературное наследие.

Annotation

Abu abdallah rudaki is recognized as the founder of persian-tajik literature and played a significant role in its formation. His works are distinguished by simplicity, clarity, and deep humanistic meaning. Rudaki lived in the 9th–10th centuries and laid a strong foundation for the development of classical literature through his творчество. His literary heritage promotes moral values, humanism, and aesthetic appreciation. Studying his works is essential for understanding the origins of national literature.

Keywords: rudaki, persian-tajik literature, founder, poetry, culture, literary heritage.

РАВОБИТИ ДҶУСТӢ ВА ЭҶОДИИ С. АЙНӢ ВА А. ЛОҲУТӢ

Зиякова З.А.

Донишкадаи байналмилалии Данғара ДБССТ

Нома ва номанигорӣ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ва ҳунари аз қадим таваҷҷуҳи аҳли адабро ба худ ҷалб карда меояд. Ин падида дар замони мо низ ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва ҳунарии худро дар баробари даст ёфтани инсоният ба воситаҳои нави иттилоърасонӣ ҳифз намуда, таҷрибаи офаринандагии адибонро дар худ нигоҳ дошта меояд. Дар фаъолияти гуногунсоҳаи устод Садриддин Айнӣ нома ва номанигорӣ ҷойгоҳи хосса дошта, ин фаъолияти ӯ, агар аз як тараф, анъанаи номанигориро идома дода бошад, аз тарафи дигар, муҳимтарин масъала ва муаммоҳои таърихи адабиёти тоҷикро инъикос намудааст. Ин тарафи масъала нав буда, камтар таваҷҷуҳи айнишинсонро ба худ ҷалб намудааст. Масъалаи мазкурро метавон дар заминаи номаҳои устод Айнӣ бо адибони тоҷик, аз ҷумла дар мисоли мукотиботи С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ баррасӣ намуд.

Дар адабиёти муосири тоҷик ин анъанаи дерин дар сурати нав ва мутобиқ ба ниёзҳои ҷомеаи муосир идома ёфтааст, ки беҳтарин намунаи онро мо дар фаъолияти ҳадафмандонаи устодон С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ мебинем. Бинобар ин, омӯзиш ва таҳқиқи мукотибаи устод Айнӣ ва А. Лоҳутӣ аз лиҳози масъалаҳои адабиётшиносӣ, бешубҳа, идомаи ҳадафмандонаи мактаби айнишинсонӣ мебошад. Мутахассисон ва оммаи хонандагон танҳо аз қисме аз номаҳои огоҳ буда, аз бисёр мактубҳои арзишманди ин адибон иттилоъ надоранд. Умеди қавӣ меравад, ки ин костагӣ дар натиҷаи омӯзиши номанигории устод Айнӣ, аз ҷумла дар мукотиба бо А. Лоҳутӣ бартараф хоҳад шуд.

Дар баробари истёдод ва ҳунари эҷодӣ дар адабиёти бадеӣ, инчунин муносибат ва ё равобити дӯстию эҷодии адибон дар марҳилаҳои гуногуни адабиёт омӯзанда буда, бисёре аз масоили адабию фарҳангии миллатро бозгӯ менамоянд. Доир ба ин масъала донишмандон низ назарҳои гуногун ироа намудаанд.

Мукотиботи С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ омӯзанда буда, дорои аҳамияти бузурги илмӣ, эҷодӣ, фарҳангӣ ва амалию тарбиявӣ мебошад.

Дар пешгоҳи ҳар як адабиёт қофиласолороне меистанд, ки бо робитаҳои дӯстонаи худ пояи маҳками адабиётро гузошта, ҳамчун сутун таъриҳи он мегарданд. Дар адабиёти классикиамон низ буданд шоирони бузурге, ки бо ҳамдигар робитаи мустаҳкамаи дӯстӣ ва эҷодӣ доштанд ва мисоли барҷастаи ин воқеият робитаи дӯстии Абдурраҳмони Ҷомӣ ва Алишери Навоӣ мебошад. С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ низ аз зумраи он бузургоне маҳсуб мешаванд, ки бо дӯстии худ як дарахти наврустаи адабиётро об додаанд. Оид ба фаъолияти дӯстӣ ва эҷодии С. Айнӣ ва А. Лоҳутӣ мақолаҳои зиёде аз тарафи аҳли адабу фарҳанг ба майдон омадаанд, ки навиштаҳои М. Осимӣ, Х. Отахонова, Р. Муқумов, С. Бону, С. Ғанӣ ва дигарон аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Вале ягона маводи муҳимме, ки робитаи дӯстиву эҷодии онҳоро ба ҳубӣ нишон медиҳад, номаҳои эшон аст. Аз ин ҷост, ки ҳоло мо дар ин боби қор ба маълумоти ҳамин сарчашма бештар таъя мекунем.

Маълум аст, ки шиносоии С. Айни ва А. Лоҳутӣ аз соли 1925, ҳангоми фароҳам сохтани «Намунаи адабиёти тоҷик» шуруъ шудааст. Худи А. Лоҳутӣ дар сарсухани «Намунаи адабиёти тоҷик» бо як садоқат ва самимият чунин навиштааст: «Садриддин Айнӣ. Ман бо ин ном аз дер ошно будам. Тасаввури ин исм ба феврият як шахсеро ба назари ман меовард, ки оғози ҷавонӣ дар як муҳити зулму ҷавр дар роҳи озодии халқ хидмат карда, бар зидди истибдод ҳасуруна мубориза намуда, бародари фозили худро шахид дода. Он вақт ҳайкали мубораки вай пешӣ ҷашм ҷилвагар мешуд: бемор, низор, занҷир дар гардан ва кунда дар по, дар зерӣ тозиёна ва ҷӯби фаррошони амири Бухоро аз гардан то камар гӯшти пушташ рехта, ба тавре ки ҳамаи устухонҳои намоён аст.

Рӯзгор ба ин тарз шиносоии нодида гузашт. Як тасодуфи дигар шавқу ҳаваси маро дар дидани ин бузургвор зиёд кард, орзуи маро барои зиёраташ оташинтар намуд, дидани осори адабии ӯ.

Пас аз хондани осори адабии С. Айни ба он ширинӣ аз хотирам гузашт, ки амири Бухоро на танҳо золим ва мустабид, балки бисёр ғӯсола ва безавқ ҳам буда» [1, с. 6].

Бояд гуфт, ки қабл аз ин мулоқот С. Айни ва А. Лоҳутӣ ба воситаи осори адабиашон аз аҳволи ҳамдигар бохабар буданд, яъне ғоибона якдигарро эҳтиром мекарданд, аз равиши фаъолияти эҷодии якдигар ба ҳубӣ огоҳ буданд. Бамаврид аст зикр намоем, ки А. Лоҳутӣ дар сарсухани худ доир ба як қатор масъалаҳои муҳим, аз қабилӣ қоргоҳи эҷодии С. Айни, омӯзиши мероси адабӣ, таърихи тамаддуни қадимаи халқӣ тоҷик, нақши ин китоб дар адабиётшиносии тоҷик, ки баъдан шаходатномаи миллати тоҷик унвон гирифт ва дар боби мақом ва шухрати адабии устод Айни хеле мулоҳизаҳои ҷолиб баён намудааст. Хусусан, андешаҳои А. Лоҳутӣ оид ба адабиёти нави тоҷик дар давраи аввали шуравӣ хеле ҷолиб аст. Аз ҷумла А. Лоҳутӣ махсус қайд мекунад, ки «моҳи августи соли 1925 дар шаҳри Самарқанд ба зиёрати фозили муҳтарам ноил шудам. Устод дар утоқи қорӣ худ даруни садҳо китоб қарқ буд ва нусхае дар даст дошт, ки менавишт. Он ҳамин «Намунаи адабиёти тоҷик» буд.

Садамоти дунё, занҷирҳо, зиндонҳо, ҷӯҳо ва шиканчаҳо устодро пир ва манҳӣ карда ва ҷашмонашро беқувват намуд. Бо вучуди ин, як сол буд, ки ба ҷамъ ва тартиби «Намунаи адабиёти тоҷик» пардохта буд. Он рӯзҳо китоб ба поён расида ва машғули қорнависии он буданд. Ман онро муҳтасаран мурур қардам. Устод Айни барои ёфтани баъзе аз нусхаҳои ҳаттии шоирони тоҷик басо рӯзҳое, ки дар ба дар, кӯча ба кӯча рафта, то онро ёфта ва ба даст оварда ва дар натиҷа заминаи ҳозире барои танқид ва таҳлили адабии тоҷикон омода намуда» [2, с. 6-7].

Қудрати устувор сохтани пули байни ин адибони тавоно ва мумтозро ҳамин «Намунаи адабиёти тоҷик» тавонист дар заминаи номанигорӣ монад, ки ин пули дӯстӣ, ҳамфикрӣ ва эҷодиашонро мустаҳкам сохт. Метавон гуфт, ки ин асар як воситаи дӯстии ин ду адиб қардидааст. Тавассути ҳамин китоби безавол А. Лоҳутӣ ба устод Айни бо имдоду ҳайрҳои худ, бар зидди миллатчиёни буржуазӣ ва пантуркистоне, ки барои аз ҷоп баромадани чунин «шиносномаи миллати тоҷик» зид буданд, барои аз китобу муаллифаш дифоъ намудааст. А. Лоҳутӣ аҳаммиати «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро дарк намуда, ба устод Айни дастӣ ёрӣ дароз мекунад. Ин ҳам маълум аст, ки ин китоб бо ёрии А. Лоҳутӣ соли 1926 дар Маскав ҷоп қардид. А. Лоҳутӣ ба он сарсухани қурмазмуне менависад. ӯ дорои маданият ва адабиёти қадимӣ будани тоҷиконро таъкид карда, ба хидматҳои устод Айни баҳои сазовор дода, ӯро сипаҳсолори адибони тоҷик меномад.

А. Лоҳутӣ, вақте ки қадами нахустини худро ба ҳоки мамлақати тоҷик ниҳод, маҳорати шоирӣ дар нашонома буд, устоди назарраси назм шуда буд. Устод Айни бошад, эҳтирому садоқати худро низ ба ӯ нишон дод. Самад Ғанӣ аз қазироии С. Айни бо А. Лоҳутӣ ёдовар шуда, суҳанро аз забони устод Айни меорад ва меғӯяд: «Рафикони гиroomӣ, бародарон, дӯстони меҳрубон. Имрӯз рафик Лоҳутӣ меҳмони мо мебошанд. Иҷозат диҳед ман дар ин рӯзи нек худро аз самими қалб табрик намоям» [3, с. 2]. С. Ғанӣ меғӯяд: «Аҳли

мачлис ба чунбиш омада, одамон бо тааҷҷуб ба якдигар нигоҳ карда монданд. Лоҳутӣ низ ба Айни ба ғӯшаи чашми пурмаъно назар андохта, табассуме кард. – «Ман худро барои он табрик мекунам, ки – гуфт С. Айни суханашро давом дода, – шарафи аз номи зиёиёни Самарқанд табрик намудани меҳмони азиз, шоири бузург Абулқосим Лоҳутӣ ба ман муяссар шуд» [4, с. 12].

Ниҳоят, ӯ ин ҷамъомади аҳли адаб ва бошукӯҳ ва суханронии устод Айниро бо як шарафу дилхушӣ ба хотир оварда, дар мақолааш идомаи сухани устод Айниро меоварад: «Рафиқ Лоҳутиро садои дили мо, муҳаббати бепоён ва меҳри беинтиҳои мову шумо аз Маскав ба ин ҷо кашида овард. Агар шоҳон, амирон, боён ва муллоёни ҳафт иқлим ба пеши пойи шоир зар резанд ҳам, ӯро аз ҷой чунбонида наметавонистанд. Маълум мешавад, ки мо вобастаи шоирони худ ва шоиру адибонамон вобастаи мо мебошанд. Муҳаббати ба якдигар доштамон моро ба ҳамдигар бо риштаҳои маҳками дӯстӣ роҳи дурро наздик мекунад ва дӯстонро ба дидори якдигар мерасонад» [5, с. 21].

Як сабаби дигар дар барқарорӣ ва устувории робитаи дӯстии С. Айни ва А. Лоҳутӣ ин аст, ки соли 1926 аввалин мачмуаи ашъори устод Лоҳутӣ бо номи «Адабиёти сурх» дар Тоҷикистон чоп шуд. Бисёр мақбулу пурмазмун будани ашъори ин мачмуа устод Айниро ба вачд меорад ва ба ин китоб баҳои баланд медиҳад. Устод Айни дар оғози тақризи худ ба ин мачмуаи А. Лоҳутӣ байти мазкури шоирро махсусан таъкид карда, истеъдоди А. Лоҳутиро меситояд:

«Дар хуни шайху шаҳнаву шаҳ вочиб аст ғусл,

Дар шаръи инқилоб ба насси китоби сурх» [6, с. 342].

Ин шеърро устод Айни дар китобе, ки баҳшида ба шашумин солгарди Инқилоби Октябр дар Маскав (1923) чоп шуда будааст, хонда сарояндаашро «адиби сурх» меномад [6, с. 342].

Устод Айни дар ҳамон солҳо эҷодиёти А. Лоҳутиро як қисми адабиёти советии тоҷик шуморида, чанд шеъри ӯ, аз ҷумла «Инқилоби сурх» ва «Кремлро»-ро ба «Намунаи адабиёти тоҷик» ворид намуда, худӣ Лоҳутиро «адиби сурх» номид. Ба шеъри «Инқилоби сурх», ки дар васфи инқилоби Октябр гуфта шудааст, бисёр шоирон пайравӣ карда, шеърҳо гуфтаанд, ки беҳтаринаш ба қалами устод Айни мансуб аст [7, с. 138].

Устод Айни ин порчаҳои шеърро ба гул ташбеҳ медиҳад ва бо қамоли устодӣ ва самимона сароида шудани ин шеърҳоро таъкид намуда, ба хонандагон ҳамчун як дастаи гул тақдим мекунад.

Адабиёт

1. Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик (Аз хатти форсӣ таҳия ва тасҳеҳи Мубашшир Акбарзод) [Матн] / С. Айни. – Душанбе: Адиб, 2010. – 448

2. Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик (Аз хатти форсӣ таҳия ва тасҳеҳи Мубашшир Акбарзод) [Матн] / С. Айни. – Душанбе: Адиб, 2010. – 448

3. Деҳотӣ, А. Як мактуби пурқимат [Матн] / А. Деҳотӣ // Садои Шарқ. – 1958. – №4.

4. Деҳотӣ, А. Як мактуби пурқимат [Матн] / А. Деҳотӣ // Садои Шарқ. – 1958. – №4.

5. Деҳотӣ, А. Як мактуби пурқимат [Матн] / А. Деҳотӣ // Садои Шарқ. – 1958. – №4.

6. Айни, С. Куллийет. Ҷилди 11. Китоби дуюм (Тартибдиханда ва ба чоп тайёркунанда: К. Айни) / С. Айни. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 436 с.

7. Айни, С. Намунаи адабиёти тоҷик (Аз хатти форсӣ таҳия ва тасҳеҳи Мубашшир Акбарзод) [Матн] / С. Айни. – Душанбе: Адиб, 2010. – 448 с.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот равобити дӯстӣ ва ҳамкориҳои эҷодӣ байни Садриддин Айни ва Абдуллоҳи Лоҳутӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муносибатҳои шахсӣ ва дӯстӣ дар фаъолияти эҷодӣ ва адабии онҳо таъсири мусбат расонидааст, ки дар шаклгирии адабиёти

муосири тоҷик нақши муҳим доштааст. Таҳлил нишон медиҳад, ки мубодилаи фикрҳо ва таҷрибаҳои эҷодӣ ба рушди мавзӯҳо, услуб ва равиши нависандагон мусоидат кардааст. Омӯзиши ин рабобит барои дарки таҳаввулоти адабиёти тоҷик ва таъсири дӯстӣ дар эҷод аҳамияти махсус дорад.

Калидвожаҳо: С. Айнӣ, А. Лохутӣ, дӯстӣ, эҷод, адабиёти тоҷик, ҳамкорӣ, таъсир.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются дружеские и творческие отношения между Садриддин Айни и Абдулло Лохути. Личные и дружеские связи оказали положительное влияние на их литературную деятельность, сыграв важную роль в формировании современной таджикской литературы. Анализ показывает, что обмен мыслями и творческим опытом способствовал развитию тем, стиля и подходов писателей. Изучение этих отношений важно для понимания эволюции таджикской литературы и роли дружбы в творчестве.

Ключевые слова: Айни, Лохутӣ, дружба, творчество, таджикская литература, сотрудничество, влияние.

Annotation

This study examines the friendship and creative collaboration between Sadridдин Ayni and Abdullo Lohuti. Their personal and friendly relationship positively influenced their literary activity and played a significant role in shaping modern Tajik literature. The analysis shows that the exchange of ideas and creative experiences contributed to the development of themes, style, and approaches of the writers. Studying these relationships is important for understanding the evolution of Tajik literature and the role of friendship in creative work.

Keywords: Ayni, Lohuti, friendship, creativity, Tajik literature, collaboration, influence.

ХУСУСИЯТҲОИ УСЛУБӢ ВА САВТИВУ САРФИИ ЛЕКСИКИИ «КИМИЁИ САОДАТ»-И АБУҲОМИД МУҲАММАДИ ҒАЗЗОЛӢ

Раҳимова Дилафруз

Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли аз зумраи он мутафаккирон мебошанд, ки бо осори гаронмояи динию ахлоқии хеш маълуми машхур гардидааст. Омили асосии шуҳратманд шудани ӯ баёни андешаҳои ҷолиб ва ибратбахшу ибратомӯз мебошанд, ки тавассути осораи ба хонанда пешниҳод шудаанд.

Осори мутафаккири бузурги асримиёнагии тоҷик Абуҳомид ал-Ғаззоли ат-Тусӣ (1058-1111) то ба имрӯз осори арзишмандтарини ғоявӣ, фарҳангӣ ва адабӣ илмӣ олами муосир маҳсуб мешавад. Ба қалами ал-Ғаззоли асарҳои зиёди фалсафӣ, ҳуқуқӣ, мантиқӣ, теологӣ ва тасаввуфӣ тааллуқ дорад. Метавон гуфт, ки ал-Ғаззоли то ба имрӯз яке аз мутафаккирони пурмаҳсул боқӣ мондааст. «Муҳаққиқон қайд менамоянд, ки агар миқдори саҳифаҳои асарҳои машҳури ӯро бо рӯзҳои зиндагии мутафаккир тақсим намоем, муайян карда мешавад, ки ӯ дар як рӯз чор саҳифа эҷод кардааст» [1, с 412].

Эҷодиёти Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли то ба имрӯз мероси арзишмандии ғоявии динӣ ислом ба ҳисоб рафта, асарҳои машҳури ӯ ба улуми фалсафа, ҳуқуқ, мантиқ ва тасаввуф бахшида шудаанд. «Кулли эҷодиёти мутафаккиро метавон ба ду марҳила ҷудо намуд. Якум, эҷодиёти муаллифро то бӯҳрони маънавӣ (дар соли 1095) шартан марҳилаи бағдодӣ мешуморанд. Дуюм, эҷодиёти муаллиф пас аз бӯҳрони маънавӣ, сараввал дар давраи муҳочират, сипас дар давраи ғушанишинӣ ва дур шудан аз ҳаёти иҷтимоӣ (дар Тӯс ва Нишопур то марги муаллиф дар соли 1111), ки шартан марҳилаи хуросонӣ унвон шудааст. Осори Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли дар ин заминаи умумии таърихӣ, албатта, барои ҳар як матни алоҳида тафсилот ва ҷузъиёти ҳудро тақозо дорад, ки омил ва сабабҳои ангезандаи пайдоиши он ба ҳисоб меравад» [2, с 13-14].

Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли тамоми роҳи равиши маърифатро бо азхудкунӣ ва омӯзиши ҳақиқати воқеӣ ва динӣ тавбаъи доништа, дар таҳқиқи улуми исломӣ тақони бузург бахшидааст. Осори ӯ барои таҳқиқоти минбаъдаи исломшиносӣ роҳи васеъ кушод. Ин буд,

ки аз осори Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли аксари бузургони илму фалсафа илҳоми тоза гирифта, дар асоси онҳо инкишофи минбаъдаи фалсафа ва каломро таъмин намуданд. Осори Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли боиси шуҳрат ва маъруфияти ӯ на танҳо дар кишварҳои форсизабон, балки дар тамоми қаламрави ҷаҳони ислом гардидаанд.

Дар давраи зиндагии Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли илму фарҳанг ва баҳсҳои динӣ хеле рушд намуда, масъалаҳои мазҳабӣ аз ҷумлаи асоситарин мавзуоти баҳсҳо ба ҳисоб мерафтанд. «Дар ин давра фикҳи аҳли суннат ва ҷамоат рушд намуда, дар доираи ду мазҳаб – мазҳаби Абуҳанифа ва Имом Шофеъ таҷассум меёфт» [3, с 12]. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ба улуми динӣ рӯй овардани Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли маҳз ҳодисаву падидаҳои замони ӯ, шиддат гирифтани муборизаи байни фирқаҳои исломӣ, рушди илм ва вусъати баҳсҳои фикҳиву исломӣ ба ҳисоб мераванд.

Орои фикрӣ ва назарияи ҷаҳоншиносии Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли бар мабноси илми калом бунёд ёфтааст. Аммо, бо ин ки масъалаҳои каломро Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли дар заминаи фалсафа бунёд намудааст, худ фалсафаро рад кардааст. Инкор намудани фалсафа аз ҷониби Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли то ба он дараҷа таъсироти худро бар ҷой гузошт, ки дар ҷаҳони ислом дар давоми асрҳои минбаъда фалсафа ҳамчун илм эътибори қаблии худро то дараҷае аз даст дод. Аммо истифодаи усулҳои фалсафӣ ва мантиқӣ дар баррасии масъалаҳои динӣ ҳамчунон мавқеи устуворро касб намуданд.

Ҳамин тариқ, «дар таърихи адабиёту фарҳанг ва ҳосатан фалсафа Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли ҳамчун файласуфи шаккок шинохта шудааст, ки дар раванди маърифат ба дониш, ки аз роҳи маърифати ақлӣ ҳосил шудааст, ба назари шубҳа менигарад, зеро дар он, ба қавли худ Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли номукаммалӣ дар маърифати олам ва мамониате барои дарки ҳақиқат вучуд дорад» [4, с 74].

«Кимиёи саодат» дар марҳилаи хуросонӣ, пас аз бозгашт аз саёҳат ба Тӯс дар байни солҳои 1102-1106 навишта шудааст. Дар радифи дигар асарҳои Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли, ки дар марҳилаи дуҷуми зинадагиаш таълиф шудаанд, асари ӯ «Кимиёи саодат» мақоми хос дорад, ки ин андешаро рӯйхати дастнависҳои то ба рӯзгори мо расида ва бознашри онҳо таъйид мекунанд.

Санаҳои дастнавис шудани асар нишон медиҳад, ки «аз асри XII инҷониб ба «Кимиёи саодат» талаботи маънавии доимӣ мавҷуд буд. Чунин вазъият аз хонданитарин асар будани «Кимиёи саодат» дар бозори зеҳнии минтақаи забони форсӣ ва ҳатто васеътар аз он шаҳодат медиҳад. Ҳамин тариқ, метавон қайд намуд, ки аз тарафи мутафаккире, ки муддати муайян бо забони арабӣ эҷод менамуд, аввалин маротиба асаре бо забони модарӣ иншо мешавад, ки ба доираҳои васеи ақшори ҷомеа пешниҳод мегардад» [5, с 91].

Ба сабаби мавҷуд набудани тарҷумаи пурра ва комили «Кимиёи саодат» ба забонҳои аврупоӣ ин асар то солҳои наздик ҳамчун шакли кутӯҳнамудаи “Ихйа-ул-улум ад-дин” – китоби чорҷилдаи муаллиф бо забони арабӣ маҳсуб мешуд. Тарҷумаи «Кимиёи саодат» аз забони арабӣ ва урду вазъиятро боз ҳам мураккабтар гардонид. Ҳарчанд ки зимни муқоисаи ин ду асар тафовут байни онҳо на танҳо дар муқаддимаи муаллифи он ба таври дақиқ мушоҳида мешавад, ҳамчунин, тафовут дар мундариҷа ва сохтори ин асарҳо низ ба назар мерасад.

Дар тафовут ба асарҳои дигари таълифнамудаи Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли, ки дар онҳо муқаддимаи муаллиф ба назар намерасад ва ба ҷойи он аз тарафи нашрияҳои асримиёнагӣ фишурдаҳои кутӯҳ дохил карда шудааст, «Кимиёи саодат»-ро Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли китобат карда, муқаддимаи вижае низ бар он афзудааст.

Аз ин хотир, тағйироти назарраси «Кимиёи саодат» аз “Ихйа-ул-улум ад-дин” дар пешгуфтори он дида мешавад. Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли дар пешгуфтор дар мавриди шахсияти худ – ба ҳайси муаллифи асар, сабабҳои таълифи асар ва масоилу мавзуоти мавриди баҳс қарор гирифта, суҳан меронад. «Дар чунин ҳолат барои Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли як қатор одатсезиҳо ва аз анъаноти марсум ё худ услубҳои муаллифӣ хос аст» [6, с 13-14].

Барои муайян намудани хусусиятҳои хоси забони «Кимийи саодат» ва услуби баёни Абӯҳомид Муҳаммади Ғаззоли зарур аст, ки аввал сабабҳои навишта шудани асар, ба кадом гурӯҳи аҳолии пешбини шудани он ошкор карда шавад. Зеро маҳз таҳқиқи ҳолисона ва муайян намудани масоили мазкур забон ва услуби баёни муаллифи «Кимийи саодат»-ро дар аксари мавридҳо муайян мекунад.

Чунонки маълум аст, ҳеҷ асар бесабаб ва бидуни ангеҳои зеҳнии муаллиф эҷод намешавад. Барои навиштани он ҳамеша авомиле таъсиргузор мебошад, ки бо шароити беруна ё бо ангеҳои зеҳнии муаллиф алоқаманд мебошанд.

Донишманди маъруфи Эрон Муҳаммад Муин дар таълифи асар бо забони форсӣ, ду сабаби асосиро таъкид намудааст. Аввалан, ӯ қайд менамояд, ки «оммаи мардум ва ҳатто табақаи мутавассит аз забони арабӣ чуз он, ки марбут ба фароизи динӣ буд, чизе намедонистанд, бинобар ин, китобе, ки барои истифодаи ин табақот навишта мешавад, ногузир мебоист ба забони модарии онҳо таълиф шавад». Баъдан, илова менамояд, ки «ғолиби шохон ва умаро аз забони арабӣ оғаҳии кофӣ надоштанд ва муаллифону мусаннифон ногузир буданд, ки осори худро ба забони форсии дарӣ нависанд» [7, с 37].

Дар тақвияти андешаҳои муҳаққиқи болозикр ҳаминро бояд афзуд, ки он замон дониши динии аксари мардум дар сатҳи паст қарор дошт ва зарурат пеш омада буд, ки асаре бо забони форсии дарӣ эҷод шавад, то авомро бо анъанаҳо, суннатҳо, урфу одот ва арзишҳои исломӣ шинос намояд.

Адабиёт

1. Ҳақиқат Абд ар-Рафӣ. История иранского мистицизма им истиковот Байазила Вистамидо Нур-Али-шаха Гунабади. – Тегеран. – 412 с
2. Хисматулина, А.А. Ал-Газали Муҳаммад Абу Хамид «Кимийа-йи са‘адат» (Эликсир счастья). Т. 1: Унванҳои 1–4. Рукн 1. – Пер. сперс. ивступ. ст. А.А. Хисматулина. – СПб.; Казань: Петербургское Востоковедение, 2018. – С.
3. Абӯҳомид Муҳаммади Ғаззоли. Кимийи саодат. – Ҷилди аввал. – Душанбе: Эр-граф, 2008.
4. Абӯҳомид Муҳаммади Ғаззоли. Кимийи саодат. – Ҷилди аввал. – Душанбе: Эр-граф, 2008.
5. Грюнебаум, Г.Э. Классический ислам. Очерк истории (600 – 1258) / Г.Э. Грюнебаум / Пер. с англ. – М., 1988.
6. Хисматулина, А.А. Ал-Газали Муҳаммад Абу Хамид «Кимийа-йи са‘адат» (Эликсир счастья). Т. 1: Унванҳои 1–4. Рукн 1. – Пер. сперс. ивступ. ст. А.А. Хисматулина. – СПб.; Казань: Петербургское Востоковедение, 2018.
7. Сулаймонов, С. Формирование терминологии таджикской философии (на материале “Донишнома” Ибн Сины). – Душанбе, 1997.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот вижагиҳои услубӣ ва хусусиятҳои савтиву сарфии лексикаи асари «Кимийи саодат»-и Абӯҳомид Муҳаммади Ғаззоли мавриди баррасӣ қарор мегирад. Ин асар яке аз намунаҳои барҷастаи адабиёти ахлоқӣ ва тасаввуфӣ буда, бо забони соддаву раван ва ҳамзамон пурмазмун навишта шудааст. Дар он калимаҳои арабӣ ва форсӣ ба таври мутавозин истифода шуда, хусусиятҳои фонетикӣ ва морфологӣ хоси давра инъикос ёфтаанд. Услуби муаллиф бо панду андарз, истифодаи истилоҳоти динӣ ва тарзи баёни таъсирбахш фарқ мекунад. Таҳлили ин хусусиятҳо барои дарки бехтари рушди забони адабӣ ва услуби нависанда аҳамияти муҳим дорад.

Калидвожаҳо: Кимийи саодат, Ғаззоли, услуб, лексика, савт, сарф, тасаввуф, забони адабӣ.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются стилистические, фонетические и морфологические особенности лексики произведения «Кимия-и саадат» Абу Хамид Муҳаммад аль-Газали. Это произведение является одним из выдающихся образцов

нравственно-суфийской литературы и отличается простотой и выразительностью языка. В тексте гармонично сочетаются арабские и персидские элементы, отражающие особенности языка той эпохи. Стиль автора характеризуется наставительным тоном, использованием религиозной терминологии и высокой выразительностью. Анализ данных особенностей способствует более глубокому пониманию развития литературного языка и авторского стиля.

Ключевые слова: Газали, Кимия-и саадат, стиль, лексика, фонетика, морфология, суфизм, литературный язык.

Annotation

This study explores the stylistic, phonetic, and morphological lexical features of the work “Kimiya-yi Sa’adat” by Abu Hamid Muhammad al-Ghazali. This work is a prominent example of ethical and Sufi literature, characterized by clarity, simplicity, and depth of meaning. It demonstrates a balanced use of Arabic and Persian vocabulary, reflecting the linguistic features of its time. The author’s style is didactic, rich in religious terminology, and highly expressive. Analyzing these features is essential for understanding the development of literary language and the author’s stylistic approach.

Keywords: Ghazali, Kimiya-yi Sa’adat, style, lexicon, phonetics, morphology, Sufism, literary language.

МЕРОСИ ПЕДАГОГӢ ВА ИСТИФОДАИ АНАҲОИ МИЛӢ ДАР ПАНДНОМАҲОИ АБУАБДУЛЛОҲИ РӢДАКӢ

Зиякова З.А.

Донишкадаи байналмилалии Данғара ДБССТ

Абуабдуллоҳ Ҷаъфар Муҳаммади Рӯдакӣ таҳсили илми худро дар мадрасаҳои шаҳри Самарқанд гирифтааст. Маҳз меҳнатдӯстӣ ба ӯ имконият дод, ки илму адаби замони худро аз бар намоёнд ва ба эҷодиёти хеш машхури ҷаҳон гардад.

Маҳз бо сурудҳои дилпазиру оламгири худ, ӯ ҳамчун шоири бузург, устоди илму адаб, носеҳи хирадманд, асосгузори шеърҳои адаби форсу тоҷик ба таърихи фарҳанги форсизабони дунё дохил шудааст.

Аз даврае, ки асосгузори назми классики тоҷик Рӯдакӣ зиндагӣ ва эҷод мекард, асрҳои бисёре беш аз ҳазор сол гузаштааст. Дар зарфи ин асрҳо номи Рӯдакӣ доимо ифтихори маданияти тоҷик боқӣ мемонд. Баъзеҳо Рӯдакиро дар асоси соддагии назмаш маломат мекарданд. Масалан, Давлатшоҳи Самарқандӣ муаллифи «Тазкират-уш-шуаро» (соли 1486 тартиб додаст) барои соддагии назми шеърҳои Рӯдакӣ ӯро маломат мекунад.

Нависандаи барҷастаи асри XII шоир ва воқеанавис Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар баҳси чандинасра шарик шуда ва дар ҳимояи Рӯдакӣ камар баста мегӯяд:

«Эй, он ки таън кардӣ шеърҳои Рӯдакӣ,

Ин таън кардани ту зи ҷаҳлу зи кӯдакист.

К - он кас, ки шеър донад, донад, ки дар ҷаҳон,

Соҳибқирони шоири устод Рӯдакист [1, с. 123].

Шоири бузург Абдурахмони Ҷомӣ (1414- 1492) пас аз 500 соли марги Рӯдакӣ дар яке аз асарҳои худ чӣ бар зидди муосири худ Давлатшоҳ ва чи бар зидди шоирони қасидасарои дарбори бархоста нишон медиҳад, ки бузургии Рӯдакӣ на дар «мадҳи Сомониён», балки дар «назмҳои ҳамчу дураш», яъне дар истеъдод ва санъати ҳақиқии шоир мебошад.

Ҳамин тариқа аз рӯзҳои авали пайдо шудани Ҳокимияти халқи тоҷик сардафтари адабиёти тоҷик - Рӯдакӣ бо ифтихормандӣ ёдоварӣ карда мешуд. Ашъори Рӯдакӣ меҳру муҳаббат дигар халқро низ (Шарқи миёнаро) ифода мекунад: олими Эронӣ Саиди Нафиси китоби барҷаста дар бораи Рӯдакӣ, олими афғон Жубл, олими ҳиндӣ Шиблии Нӯъмонӣ, асарҳои тадқиқотии асосгузори адабиёти советии тоҷик С. Айнӣ гувоҳи ин фикрҳост.

Халқи тоҷик ҳақ дорад бо ифтихормандии бузург устод Рӯдакиро асосгузори назми классики тоҷик номад... Муҳаммад Авфӣ муаллифи «Лубоб-ул-Албоб» (с. 1221) қадимтарин

тазкираи то замони расида менависад. Рӯдакӣ аз сини 8 солагиаш ба шерғӯи сар кардааст. «Ҷӯро офаридгор овози хубу савте дилкаш дода буд ва бо овози дилкаш ба мутриби низ даст задаст. Борбатро хеле хуб менавохт.

Рӯдакӣ дар ташаккули шахсият ва муҳитро амали асосӣ мешуморид. Тарбияи инсон ба ақидаи ӯ бояд ҳаматарафа бошад. Инсон пеш аз он ки ба камол расад бояд тарбияи ҷимонӣ, ахлоқӣ ва ғирӣ гирад:

Чаҳор чиз маар - озодро зи ғам бихрад,

Тани дурусту ҳӯи неку номи неку хирад [1, с. 123].

Хирад ва донишро яке аз сарчашмаҳои асосии инкишофи ақли инсон мешуморад. Дар сурудҳои чорабиниҳои ин марди бузург масъалаҳои тарбияи насли наврас, ахлоқу одоб, омӯхтани илму ҳунар, донишомӯзӣ ва ғайра мавқеи махсусро ишғол менамояд. Ҷаҳонбинии шоир характери динӣ дошта, вале аз идеяҳои диалектикӣ ва пешқадам низ бархӯрдор аст. Ӯ дунё ва ҳаётро падидаи тағирёбанда ва аз як зина ба зинаи дигар гузаранда тасвир намудааст. Зиндагӣ дар назари шоир якнавохт нест. Ӯ дар кӯҳаншуданҳо, навшавии ҷой, вайронихоро ғирфтани ободониҳо ва баръакс бо харобиҳо мубаддал ғирдидани ободиҳо ва тазоди табиат ҳаракати доимии ҳаёт ва мавҷудотро мебинад.

Аз баски шодӣ ва хурсандии ҷаҳон низ пойдор нестанд, инсон бояд ки ғурсатро ғанимат шуморид, аз лаҳзаҳои гуворо дуруст барҳам гирад, тинати пок, ахлоқи нек, корҳои хуб, тараҳум ба дармондагон, меҳр варзидан ба мардум, хизмат ба халқ ва хуш гузаронидани умр зиндагии ҳудахро пурмазмун ғардонад. Дар панду андарз ва ҳикматҳои Рӯдакӣ мазмунҳои умумишинуӣ, аз қабилӣ тарғиби илму дониш, раҳму шафқат, рафқату дӯстӣ ва кӯшишу кор ҷои асосиро меғиранд. Шоир бо ин роҳ дар тарбия намудани инсонӣ комил ва парвандаи ахлоқи хуб то имрӯз ҳисса меғузорад.

Ӯ ақли донишро ба тарзи шоирона ҷашми дил меномад ва панд меғиҳад:

Ба ҷашми дилат дид бояд ҷаҳон,

Ки ҷашми сари ту набинад ниҳон.

Бад- ин ошкора бубин ошкор,

Ниҳонетро бар ниҳони ғумор [2, с. 13].

Азбаски Рӯдакӣ дар ташаккули шахсияти баркамол зиндагиро нахустмуаллим ва роҳбари асосии инсон барои пешрафт ва ҳалли мушкилиҳо мешуморад, даъват менамояд, ки ҳар як шахс онро омӯзад. Шоир таъкид мекунад:

Бирав, зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,

Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд [2, с. 135].

Вале таҷрибаи рӯзгорро фақат аз рӯи илму дониш дарк намудан мумкин аст. Фарҳанг дараҷаи олии пайвастагии ақл, дониш, маърифат, одоб ва маданият мебошад. Шоирӣ инсондӯст ташаккули шахсиятро чун муаллими ахлоқ тарафдори он аст, Ки фарзандон бо одоби писандида, ахлоқи нек, ҳунар ва дараҷаи илму дониш номбардори падару модар, аҷдод, миллат ва халқу Ватани худ бошад. Фарзандон на бояд ба аслу насаби худ мағрур шаванд, зеро аз донишу хирад ва орӯи падарон ба фарзандони ноқобилу нолоиқ нафъе нест:

Эй дарего, Ки хирадмандро,

Бошад фарзанду хирадманд не.

В - арчи адаб дораду дониш падар,

Ҳосили мерос ба фарзанд не [1, с. 130].

Дар панду ҳикматҳои Рӯдакӣ масъалаҳои ташвиқи далерӣ мардӣ, меҳр варзидан ба инсонҳо, муҳаббат ба кишоварзу ҳунарманд, кӯшишу кор, некӣ, саховат, дӯстию рафқат, шафқату мурувват нисбат ба дармондагон ва амсоли онҳо ҷои муҳимро меғирад. Аммо шоир қаноат, сабр, бурдборӣ, тавозӯ, ғурутани ва хоксориро бар маҳдуд ғардонидани нафс худориро аз бадию зишти тарғиб менамояд:

Ғар ба сари нафси худ амири мардӣ,

Бар куру кар ҳар нукта нағирӣ мардӣ.

Мардӣ набувад фитодаро пой задан,

Ғар дасти фитодаро бигирӣ мардӣ [1, с. 193].

Ба ақидаи Рӯдакӣ барои инкишофи шахсияти инсон бар замми омӯхтани дониш ва ба кор бурдани таҷрибаи рӯзгор тани сихат, феълӣ атвори нағз, номи нек ва хирад низ зарур аст.

Чаҳор чиз маар озода ро зи ғам бихарад,
Тани дурусту ҳуи неку номи неку хирад.
Ҳар он Ки эзидаш ин ҳар чаҳор рӯзи кард,
Сазад, Ки шод зияд ҷовидону ғам нахарад [3, с. 120].

Пандҳои Рӯдакӣ бисёр гиро ҷуртаҷиранд. Чунки онҳо баробари ҳикматомез будан бо суҳанҳои обдор, санъати баланд, афкори фалсафӣ ва ташбеҳҳои равшан эҷод ҷардидаанд....

Эҷодиёти Рӯдакӣ аз 8 солагиаш сар шуда, қариб 70 сол давом кард. Ў аз зумраи шоирони ҷуркор ва сермаҳсули дунё буд. Рӯдакӣ чунон истеъдоди бузург дошт, ки асарҳои калонро дар муддати кӯтоҳ эҷод мекард. Соли 932 ў бо хоҳиши дӯшташ Балъами «Калила ва Димна» - ро дар 12 ҳазор байт ба назм меҷарорад. Ҳоло аз он қариб сад байт боқист. Баъди ин «Синбоднома» - ро менависад. Соли 933 қасидаи «Модари май» - ро дар чанд рӯз меғӯяд, Ки дар шакли боқимондааш аз 94 байт иборат аст. Соҳиби девони бузург будани Рӯдакӣ аниқ аст. Боз 5 маснавии дигар доштааст. Аз ин рӯ Муҳаммад Авфӣ ашъори ўро сад дафтар, яъне 100 - чил меғӯяд. Шоирӣ асри 11 Рашиди Самарқандӣ сзда раҳ сад ҳазор байт будани шеърӣ Рӯдакиро ҳабар меҷаҳад:

Ҷар сари ёбад ба олам кас ба наҷушоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сари.
Шеърӣ ўро баршумурдам, сздаҳ раҳ сад ҳазор,
Ҳай фузун ояд, агар чунонки бояд бишморӣ [3, с. 223].

Шоирӣ асри XI Асадии Тусӣ, ки бо Рӯдакӣ қарибулаҳад аз донишмандони забардасти эҷодиёти ў буд, як саду ҳаштод ҳазор байт ғуфтани Рӯдакиро таъкид мекунад, ки ин ҳабар беш аз ҳама ба ҳақиқат наздик аст:

Шоир чу ғузин Рӯдакӣ он к - аш бувад абёт,
Беш аз саду ҳаштод ҳазор аз дуру девон [1, с. 223].

Ин осори беандоза бузурги устод Рӯдакӣ акнун дар ҳудуди ҳазор байт боқи мондаасту бас. Вале ҳамин миқдори ками дурдонаҳои ў низ қудрати офаридгори устодро намоиш меҷаҳад....

Дар мероси адабии то ба мо боқимондаи Рӯдакӣ пеш аз ҳама фикрҳои чуқури фалсафии шоир дар бораи моҳият ва инкишофи олам, ҳаёт ва марг, одам ва мавҷеи ў дар ҷамъият ва ғайра мушоҳида карда мешавад.

Хирад ва донишро яке аз сарҷашмаҳои асосии инкишофи ақли инсон мешуморад. Илму донишро аз ҳамаи ғанҷҳои дунё афзалтар шуморида, инсонро ба донишомӯзи, доништалаби ташвиқ намудааст:

Ҳеч ғанҷе нест аз фарҳанг беҳ,
То тавонӣ, рӯ бар ин ғанҷ неҳ [4, с. 134]!
Одами донишмандро шоир ба баҳри беканор ташбеҳ кардааст:
Тана - т яку ҷон якеву ҷандин дониш,
Эй аҷабе, мардумӣ ту ё дарёӣ [1, с. 113]!

Хирад ва дониш ба ақидаи мутафккир ду ҷиҳати ба ҳамдигар пайваст мебошанд, ки барои беҳтар намудани ҳаёти инсон ва дар ғараҷу пешбиниҳои зиндагӣ мунаваҷҷар намудани роҳи он хизмат мекунад. Илму донишро рӯшноии дил, ҷароғи ақлу хирад доништааст. Ба қавли Рӯдакӣ одами аз давраи пайдоишаш ба илму маърифат эҳтиёҷ доштанд ва ҳеч фард аз илмомӯзӣ пушаймон наҷудааст ва намешавад. Инсон мекушад дар ҳар кучо бо ҳар забоне, набошад илмомӯзӣ кунад:

Дониш андар дил ҷароғи равшан аст,
В - аз ҳама бад бар Тани ту ҷавашан аст [2, с. 83].

Ба ақидаи шоир хирад чашми дил, чашми ботинии инсон аст, Ки ба воситаи он олами воқеӣ идрок, олами ба чашм ноаён маълум ва ошкор мегардад. Ба ақидаи Рӯдакӣ инсон ҳама чизи заруриро маҳз аз ҳаёт меомӯзад....

Ҳар кӣ н - омӯхт аз гузашти рӯзгор,

Низ н - омӯзад зи ҳеҷ омӯзгор [4, с. 123].

Рӯдакӣ донишро чароғи равшани раҳнамо барои инсонҳо гушзод намудааст:

То ҷаҳон буд аз сари одам фароз,

Кас набуд аз роҳи дониш бениёз.

Мардумони бихрад андар ҳар замон,

Роҳи донишро ба ҳар гунна забон.

Гирд карданду гиромӣ доштанд,

То ба санг андар ҳаме бингоштанд.

Дониш андар дил чароғи равшан аст,

В - аз ҳама бад бар Тани ту ҷавшан аст [1, с. 56].

Абуалӣ ибни Сино (980- 1037) мазмунӣ ду байти охирини шеърӣ мазкури Рӯдакиро давом дода, дар яке аз шеърҳои бо забони арабӣ навиштааш чунин гуфтааст:

Чон мисоли шиша асту монанди чароғ,

Қимати инсонро равшан ҳисобидан равост [1, с. 163].

Дере нагузашта Носири Хусрав тасвири офаридаи Рӯдакиро эҷодкорона ба кор бурдааст:

Тан ба чон зиндагист, чон зинда ба илм,

Дониш андар кони ҷанат ҷавҳар аст [1, с. 121].

Шоир ба танқиди саҳти ҳолат қаноат накарда ба ба эҳтиром даъват мекунад:

Ин игдасарӣ ба ҷӣ кор ояд эй фато,

Дар боби дониш ин Сухан беҳуда мағӯй [3, с. 121].

Таърифу тавсифи илм, тарғиботи илмомӯзӣ мубориза бар зидди душманони дониш - ҳамаи ин шоирро ба муқобили душмани асосии илм - исломи расмӣ, ки фикрҳои пешқадами замонро буғи мекард нахезонда намонданд. Рӯҳониёни мутавсиб ба пешрафти илму дониш кашфи ниҳонии олами мавҷуда имконият намедоданд.

Адабиёт

5. Сафо Забеҳулло Таърихи адабиёти Эрон Таҳия ва тавзеҳоти Саъдоншо Имронов, Бадриддин Максудов, Бо пешгуфтори профессор Худой Шарифов. Ба ҷоп 22.08.2003. таҳвил шуд.

6. Эшонқулов Илҳом Тазкираҳои Ҳашмати Бухорӣ ва аҳамияти илмию адабии онҳо.- Хучанд: Нури маърифат, 2014,-168саҳ.

7. Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ ҳикояҳо аз “Маснавии маънавӣ” нашриёти “Ношир”-2007

8. Расул Ҳодизода. Тасаввуф дар адабиёти форсу тоҷик,- Душанбе:Адиб, 1999. – саҳ. 187.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот мероси педагогӣ ва нақши анъанаҳои миллии тоҷикӣ дар пандномаҳои Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Пандномаҳои ӯ таҷассумгари ахлоқ, маърифати иҷтимоӣ ва тарбияи инсон мебошанд. Муаллиф бо истифода аз забони равон, мисолҳои ахлоқӣ ва ҳикояҳои ҳаётиву пандомез анъанаҳои миллиро барои тарбияи инсон ва рушди маънавият ба кор бурдааст. Омӯзиши ин падидаҳо барои дарки мероси таълимӣ ва таъсири он ба рушди фарҳанги педагогии тоҷик аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: панднома, педагогика, мероси педагогӣ, анъанаҳои миллий, Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, ахлоқ, тарбия.

Аннотация

В данном исследовании рассматривается педагогическое наследие и роль национальных традиций в панд-наме Абуабдуллах Рудаки. Панд-наме Рудаки отражает нравственные, социальные и образовательные ценности. Автор использует ясный язык, нравственные примеры и жизненные истории, внедряя национальные традиции для воспитания человека и духовного развития. Изучение этих аспектов важно для понимания педагогического наследия и влияния на развитие таджикской культурной педагогики.

Ключевые слова: панд-наме, педагогика, педагогическое наследие, национальные традиции, Рудаки, нравственность, воспитание.

Annotation

This study explores the pedagogical heritage and the role of national traditions in the pands of Abu Abdallah Rudaki. Rudaki's pands reflect moral, social, and educational values. The author employs clear language, moral examples, and life stories to integrate national traditions for the cultivation of human character and spiritual development. Studying these aspects is important for understanding pedagogical heritage and its impact on the development of Tajik educational culture.

Keywords: pands, pedagogy, pedagogical heritage, national traditions, Rudaki, morality, education.

МАВҶЕИ ИҚТИБОСОТИ АРАБӢ ДАР ТАРКИБИ ЛУҒАВИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Раҳимова Дилафруз

Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Иқтибос калимаи арабӣ буда, дар сарчашмаҳо чунин маънидод шудааст: «Айнан овардани порчае аз ягон матн. Барои қувват додан ва тасдиқ кардани фикр ва ақидаи ифодашуда аз навишта ва гуфтаҳои муътабар иқтибос оварда мешавад. Иқтибосро бо мақсадҳои зерин меоранд: ҳамчун ифодаи дақиқи фикри баёншаванда; барои танқиди фикри иқтибосшаванда; барои мисол – ҳамчун материали пурқимат ва оригиналӣ. Иқтибос асосан хоси услуби илмӣ (бештар илмҳои ҷамъиятшиносӣ) ва расмӣ маъмурият. Иқтибос дар матн аз ду тараф бо ноҳунак ҷудо карда шуда, бевосита баъд аз худ дар қавс айн ва ё бавоситаи аломате ё рақаме дар поварақ ба сарчашма ҳавола карда мешавад. Иқтибос барои боварибахш баён кардани фикр, зебӣ ва пурмазмунӣ нутқ, рехтаву амиқ ифода намудани моҳияти масъала аҳамияти калон дорад» [1, с 448-450].

Забони муосири тоҷикӣ дар тӯли марҳалаҳои таърихи инкишофи худ таҳаввулу такомули зиёдеро аз сар гузаронидааст. Бо вучуди ин ҳоло ҳам қисмати бештари таркиби луғавии забони тоҷикиро калимаҳои асили тоҷикӣ ташкил медиҳанд. Ҳамеша байни давлатҳои мухталиф муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, илмиву фарҳангӣ дар ҷараён будааст. Табиӣ аст, ки ин гуна равобиту байни кишварҳо ба забон низ асари худро мегузорад. Вобаста ба шароити мушаххаси таърихӣ раванди иқтибоси калимаҳо дар давраҳои алоҳидаи таърихӣ дар ин ё он забон суст ё пурзӯр мешавад. Аз ин рӯ, раванди иқтибос шудани калимаҳо амри тасодуфӣ набуда, балки он падидаест қонунӣ. Аммо ҳуди ҷараёни иқтибос шудани калимаҳо одӣ ва механикӣ набуда, ҳодисаи ниҳоят мураккаб аст. Ворид шудани калимаи забони дигар вақти тӯлонӣ ва ба қоидаҳои грамматикӣ забони иқтибос қабулқунанда пурра тобеъ шуданро тақозо мекунад. Аз як забон ба забони дигар гузаштани калимаҳо падидаи манфӣ нест ва аз нодору ҳақир будани забони иқтибосқунанда дарак намедиҳад. Ҳар гуна забоне, ки калимаҳои нави забони дигарро қабул мекунад, худро заиф намесозад, балки ҷизҳои мавриди зарурати худро гирифта, талаботи худро бо мафҳумҳои нав таъмин намуда, дар муддати дарози таърихӣ эҳтиёҷоташро қонеъ мегардонад.

Забони тоҷикӣ аз нуқтаи назари масоили омезишӣ сарнавишти ғайриодииро аз сар гузаронидааст. Дар тӯли 25 аср он дар робитаи мутақобилаи зич бо дигар забонҳо қарор доштааст. Раванди ворид шудани калимаҳои иқтибосӣ ба забони тоҷикӣ аз замонҳои бостон ба мушоҳида расида ва то ба ҳол қатъ нагардидааст. Калимаҳои аз нигоҳи баромад аҷнабӣ

бинобар ниҳоят нуфузпазир будани забони форсӣ чун яке аз манобеи умдаи такмили таркиби луғавии он хизмат мекунад.

Бисту панҷ қарни тамосҳои забони забони тоҷикӣ бо забонҳои дурру наздик, ҳешу бегона асароти амикӣ ба таркиби луғавии имрӯзааш гузоштааст. Вобаста ба шароити мушаххаси таърихӣ дар ҷараёни таърихӣ инкишофи худ манобеи иқтибосқабулкунӣ забони тоҷикӣ иваз мешуданд.

Забоншинос Д. Саймуддинов калимаҳои иқтибосиро дар забони форсии миёна мавриди тадқиқ қарор дода, ба хулосае меояд: «Қисми зиёди иқтибосоти ғайриэронӣ дар забони форсии миёна хусусияти китобӣ доранд. Ин иқтибосот аввалан, дар матнҳои хусусияти расмӣ, динӣ, илмӣ фалсафӣ дошта ва ғайра мавриди истифода қарор гирифта, баъдан тадриҷан ба нутқи шифоҳӣ ворид шудаанд» [2, с 46]. Дар ҷойи дигар муҳаққиқ З. Мухторов низ дар масъалаи мутабоқишавии иқтибосот ба таври муфасссал ва дақиқ менигорад, ки калимаи бегона пораест, ки шакли муайян надорад, муайяншавии дурру дароз ва ҳаматарафаро аз сар мегузаронад ва чун қоида аз рӯи хусусиятҳои савтӣ, навишт, луғавӣ-маъноӣ, дастурӣ, услубӣ мувофиқ шуда, дар зинаҳои гуногуни системаи забонӣ аз рӯи меъёри муайян мавриди истеъмоли қарор мегирад [3, с 598-599].

Дар замонҳои қабл аз ислом ба сифати сарчашмаҳои вом вожаҳои бегона забонҳои юнонии қадим, латинӣ ва ғарбӣ буданд, дар замони ислом ва асрҳои миёна то миёнаи асри XIX забонҳои арабӣ ва туркӣ сарчашмаи воридкунандаи калимаҳо ба забони тоҷикӣ буданд. Дар даврони нав ва навтарин ин нақшо забонҳои аврупоӣ иҷро мекунад. Вале, тавре маълум аст, қисмати аъзами иқтибосоти забони тоҷикиро калимаҳои арабӣ ташкил медиҳанд.

Дар ин бобат инчунин забоншинос В.С. Расторгуева дар ҳақиқат дуруст қайд мекунад: «Гурӯҳи аз ҳама қадимтарини лексикаи иқтибосиро калимаҳои арабӣ ташкил медиҳанд» [4, с 490].

Воридоти калимаҳои забонҳои ғайр ба монанди инкишофи таркиби луғавии забони тоҷикӣ номуназзам ба назар мерасад. Дар давраҳои муайяни таърихӣ на танҳо манбаи иқтибосқабулкунӣ, ҳамчунин шиддати воридшавии калимаҳо, ҷиғунагии иқтибосот ҳамчун раванд, самтҳои созишҳои калимаҳои бегона ва талоши онҳо бо калимаҳои асил тағйир меёфт. Сабабҳои таърихӣ иқтибосшавии калимаҳо дар забонамон ниҳоят гуногунанд. Ба ин ҷумла, борҳо аз ҷониби бегонагону аҷнабиён забт гардидани сарзамини азалии мардуми тоҷик – Осиёи Миёнаро номбар кардан мумкин аст. Чунончӣ, дар давраҳои гуногуни таърихӣ аз ҷониби юнониён, арабҳо ва қабिलाҳои мухталифи турку муғул истило шудани ин кишвар дар забонамон ҳам бетаъсир намондааст. Ҳамзистии бисёрасраи халқҳо низ боиси гузаштани калимаҳо аз як забон ба забони дигар мегардад. Масалан, дар забонҳои ба мо ҳамсояи ўзбекӣ, қирғизӣ миқдори зиёди калимаҳои форсӣ-тоҷикиро мушоҳида кардан мумкин аст. Ба миқдори кам бошад ҳам, аз ин забонҳо ба забонамон калимаҳо ворид шудаанд. Ҳамчунин, доду гирифтӣ гуногуни фарҳангӣ, иқтисодӣ, тижоратӣ намоёндогони халқҳои гуногун боиси пурра шудани таркиби луғавии забонҳои онҳо аз ҳисоби калимаҳои бегона мешавад.

Муҳаққиқон сабабҳои иқтибос шудани калимаву таркибҳои бегонаро дар забонамон бо ақидаҳои мухталиф шарҳу эзоҳ медиҳанд. Дахҳо тадқиқро ном бурдан мумкин аст, ки ба паҳлуҳои гуногуни ин мавзӯ даҳлат намудаанд. Забоншинос М. Н. Қосимова сабабҳои иқтибосшавии калима ва таркибу ибораҳо чунин шарҳ додааст: «Ҳар як забон бе иқтибос аз забонҳои дигари дурру наздик арзи вучуд дошта наметавонад. Сабабҳои аз забонҳои дигар иқтибосшавии калима ва таркиби ибораҳо гуногун мешаванд: ҳамсарҳад будан бо мамлакатҳои дигар «рафтуомад, додугирифт, муносибатҳои ҳешутаборӣ, тижорат, муносибатҳои дипломатӣ, пешрафти илму техника, тарҷумаи асарҳои халқҳои дигар ва амсоли ин».

Забоншинос Ҳ. Маҷидов сабабҳои ворид шудани вожаҳои арабиро ба таври зайл шарҳ додааст: «Ба ҷумлаи сабабҳои ба таври фаровон дохил шудани калимаҳои арабӣ на фақат аз ҷониби арабҳо истило шудани сарзамини мо дар ибтидои асри VII, дини мубини Ислом, ки мардуми онро охири охири қабул кардааст, ҳамчунин қўшишу хоҳиши аҳли илму санъат, ки

дар ифодаи маънавиёти худ ба вожаҳои мухталифи ин забон мурочиат кардаанд, номбар карда мешаванд»

Забоншинос Т. Бердиева дар ин мавзӯ монографияе дорад бо номи «Теория взаимодействия (арабские слова в таджикском языке)». Забони форсии тоҷикӣ ва гузаштаҳои дури он дар алоқамандии бевосита аз забонҳои суғдӣ, ҳиндӣ, юнонӣ, арабӣ, туркиву муғулӣ ва русӣ калима қабул кардаанд. Иқтибосҳои ба воситаи забонамон хеле зиёданд ва аз забонҳои мухталифи дунё гирифта шудаанд. Чунончӣ, дар забони муосири тоҷикӣ ба таври бавосита аз забонҳои лотинӣ, хитой, англисӣ, фаронсавӣ, италияӣ, испанӣ ва соири дигар калимаҳои қарзӣ ворид шудаанд.

Иқтибосҳои хеле қадим дар даврони мо қабли таърих аз забонҳои модӣ, бохтарӣ, портӣ, суғдӣ, ҳиндӣ, юнонӣ ва ғайра ба вуқӯ пайваستاанд. Иқтибосҳои ҷадиди луғавӣ, ҳарчанд ки баъзе қабатҳои он таърихи бештар аз ҳазорсола дорад, ба дараҷаи кофӣ ҳазм нашудаанд ва нишонаҳои хориҷӣ будани онҳо то ба имрӯз ҳам зоҳир шуда меистанд. Ба ин гурӯҳ калимаҳои аз забонҳои арабӣ, туркию муғулӣ, русӣ ва ба тавассути онҳо воридшударо дохил кардан мумкин аст, ки дар онҳо ҷо-ҷо ҳосиятҳои овозӣ, сарфӣ ва ҳатто имлоии он забонҳо боқӣ мондаанд.

Дар баробари ин Пол Элбэр донишманди Суэс аз «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ дар маҷмӯ **984** иқтибоси арабӣ пайдо кардааст, ки 0,2% аз миқдори умумии калимаҳои «Шоҳнома»-ро ташкил медиҳад [5, с 71].

Ворид шудани иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ аз роҳҳои гуногун сурат мегирифтааст: аз тариқи муоширати шифоӣ, динӣ, забони китобии илмиву фарҳангӣ. Вале, ин нукта низ бояд таъкид гардад, ки ин раванд мутақобилан анҷом мегирифтааст. Дар забони арабӣ низ калимоти зиёди тоҷикӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи таркиби луғавии онро ташкил медиҳанд.

Масалан, вуруди қисмати аъзами иқтибосоти арабӣ ба забони тоҷикӣ ба даврони ташаккул ёфтани забони адабии форсӣ-дарӣ ба замоне, ки шукуфоии адабиёти классикии форсу тоҷик маҳсуб мегардад, рост меояд.

Лозим ба зикр аст, ки калимаҳои арабӣ пас аз гузашти 2,5 қарн ба забони тоҷикӣ нуфӯз карданд. Инро мутахассисон бар асоси омӯзиши ёдгориҳои хаттӣ ба осонӣ муайян намуданд.

Маликушшуаро Баҳор дар асари худ «Сабкшиносӣ ва таърихи татаввури насри форсӣ» тасдиқ мекунад, ки дар насру назм то нимаи дуввуми асри XI теъдоди иқтибосоти арабӣ ночиз аст, ҳамагӣ наздик ба 10-15% мебошад. Аз нимаи дуввуми асри XI ба баъд миқдори вуруди калимаҳои арабӣ ба забони форсӣ ба таври қобили мулоҳиза зиёд мешавад. Дар асрҳои минбаъда, асрҳои XVI - XVIII нуфӯзи калимаҳои арабӣ зиёд шуда, то ба 70 - 80% мерасад. Маҳз дар ҳамин давраҳо калима, ибора ва истилоҳоти арабии характери мазҳабӣ, сиёсӣ идорӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва маишӣ дошта, вориди забони тоҷикӣ шудаанд.

Ҳамаи иқтибосот дар калимасозии забони тоҷикӣ нақши фаъоле мебозанд. Онҳо бо пасвандҳо ва пешвандҳо ҳамроҳ шуда, калимаҳои нав ба вуҷуд меоваранд ва ё дар офариниши калимаҳои мураккаб ба сифати аносири сохтмонӣ хизмат мекунанд.

Вақте ки калимаҳои нави як забон ба таркиби луғавии забони дигар мегузаранд, хусусияти нав пайдо карда, маънои худро дигар ё васеъ карда ҳам метавонанд, дар баробари ин бо қоидаю қонунҳои ҳоси он, услуб ва ғоҳе ба алоими иҷтимоии он мутобиқ мегарданд.

Тавре ки мушоҳида мешавад, иқтибосоти арабӣ дар забони имрӯзаи тоҷикӣ хеле зиёд буда, дар раванди воҷасозии забон чун калимаҳои асили тоҷикӣ нақши муҳиммеро анҷом додаанд. Тавре ки аз нигоришҳои ғавқ маълум гардид, вуруди вожаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ на аз пирӯзии арабҳо ва пазируфтани дини ислом аз сӯйи ниёғони мо шуруъ шудааст.

Ҳамчунон ки аз гуфтаҳои Маликушшуаро Баҳор ва дигар муҳаққикони забонифорсӣ-тоҷикӣ бармеояд, нуфузи калимаҳои арабӣ дар марҳилаи аввали сулолаи арабҳо бар султаи форсигӯён хеле ва хеле ночиз будааст. Ба ақидаи пажӯҳишгарон нуфузи калимаҳои арабӣ ба забони мо дар нимаи дуввуми қарни XI мелодӣ шуруъ шудааст, ки бинобар дур будан аз мавзуи мо, онро мавриди таҳқиқ қарор намедихем.

Забоншиноси тоҷик С. Назарзода дар бораи таъсири забони арабӣ ба тоҷикӣ чунин менигорад: «дар баробари таъсири забони арабӣ набояд изҳори таассуф ва нигаронӣ кард. Зеро дар баъзе мавридҳо ба густариш ва пешрафти забони тоҷикӣ мадад кардааст ва имрӯз ҳам манбаи муҳимме барои сохтани луғат ва истилоҳоти нав мебошад. Вуруди ҳазорон луғат ва истилоҳот аз забони арабӣ барои забони тоҷикӣ дигар хатаре надорад. Агар хатар медошт, забони арабӣ дар тури 1400-соли робита ба нуфузи бисобиқаи худ забони тоҷикиро набуд мекард. Ҳол он ки натавон чунин ғоҷае рӯй надод, балки баръакс тавоноии забони тоҷикӣ дар баёни бориқтарин ва дақиқтарин мафҳум ва маъноҳои фикрӣ, маънавӣ ва печидатарин маъсалаҳои иҷтимоиву сиёсӣ ва фарҳангӣ дар навбати аввал марбут ба ҳамон доду гирифт будааст» [6, с 690].

Мавриди қайд аст, ки иқтибосҳои ҷадиди луғавии аз забонҳои арабӣ, муғулӣ ва русӣ воридшуда аз бобати миқдор ниҳоят зиёд буда, як ҳиссаи калони таркиби луғавии забонамонро ташкил медиҳанд.

Забоншиноси маъруфи тоҷик В.А. Капранов мавриди муқаррар кардани роҳҳои интиқоли калимаҳои ҳиндӣ қўтвол, лок, шағол, чандан, коло, чатр ва монанди инҳо ба ҳулосае омадааст, ки қабули онҳо ба форсии дарӣ хеле барвақт – ҳанӯз то асри VIII шуруъ шуда, онҳо натавон бевосита аз ҳуди забон, ҳамчунин ба тавассути забони суғдӣ ворид шудаанд.

Адабиёт

1. Амон Нуров. Фарҳанги осори Ҷомӣ. Ҷ. 2. – Душанбе, 1984. – 260 с.
2. Баҳор Маликушшуаро. Сабкшиносӣ ва таърихи татавбури насри форсӣ. – Техрон, 1351. – С. 267.
3. Деҳхудо Алиакбар «Луғати Алиакбари Деҳхудо». – Техрон, нашри мусалсал 1258 - 1342. – С.598-599.
4. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои 9-10). Қисми 1. – Душанбе, 2003. – 490 с.
5. Қосимова М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти мухтасар). – Душанбе, 2007. – С. 71.
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – Душанбе, 2008. - 905 с

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот мавқеъ ва нақши иқтибосоти арабӣ дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Забони тоҷикӣ дар тӯли таърих таҳти таъсири амиқи забони арабӣ, махсусан пас аз паҳншавии Ислом, қарор гирифтааст. Иқтибосоти арабӣ бештар дар соҳаҳои илм, фарҳанг, дин ва адабиёт истифода мешаванд ва ба ғановати луғавии забон мусоидат мекунанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки калимаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ мутобиқ шуда, хусусиятҳои фонетикӣ ва грамматикӣ забони қабулкунандаро қабул намудаанд. Омӯзиши ин падида барои дарки таърихи забон ва рушди он аҳамияти муҳим дорад.

Калидвожаҳо: иқтибосоти арабӣ, забони тоҷикӣ, таркиби луғавӣ, таъсири забонӣ, фарҳанг, таърих, мутобиқшавӣ.

Аннотация

В данном исследовании рассматривается роль и место арабских заимствований в лексическом составе таджикского языка. Таджикский язык на протяжении истории находился под значительным влиянием арабского языка, особенно после распространения Ислам. Арабские заимствования широко используются в сферах науки, культуры, религии и литературы, обогащая словарный состав языка. Анализ показывает, что заимствованные слова адаптировались к фонетическим и грамматическим нормам таджикского языка. Изучение данного явления важно для понимания истории и развития языка.

Ключевые слова: арабские заимствования, таджикский язык, лексика, языковое влияние, культура, история, адаптация.

Annotation

This study examines the role and position of Arabic borrowings in the lexical structure of the Tajik language. Throughout history, the Tajik language has been significantly influenced by Arabic, especially after the spread of Islam. Arabic loanwords are widely used in fields such as science, culture, religion, and literature, enriching the vocabulary of the language. The analysis shows that these borrowed words have been adapted to the phonetic and grammatical norms of Tajik. Studying this phenomenon is essential for understanding the history and development of the language.

Keywords: Arabic borrowings, Tajik language, lexicon, linguistic influence, culture, history, adaptation.

ШОҲНОМА - МАКТАБИ ХУДШИНОСӢ ВА ИФТИХОРИ МИЛЛӢ

Қурбонов Б.Х.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Мутафаккири форс Фирдавсӣ гӯё бо нӯги қалам охириш шуълаҳоро аз қанони дудкаши Сомонӣ тарошида, ҷароғи хуршедӣ дар сипари маънавиёти инсонӣ афрӯхт, ки то офтоби олам аз болои ин теппаи хордор тулӯ кунанд. Ин офтоби рӯхонӣ низ равшан ва дурахшон хоҳад буд. Шӯҳрат ва қабули ҷаҳонӣи Шоҳнома натиҷаи табиист, ки пеш аз ҳама ба як қатор вижагиҳои маънавию бадеии ин шоҳасари нотақрор вобаста аст.

Аввалан, ин асари бузург аз ҷиҳати моҳият ва моҳияти худ падидаи нотақрор буда, дар таърихи санъат ва адабиёти ҷаҳон ҳамто надорад. Бисёре аз шарқшиносони ҷаҳон ба ин нуқта ишора карда, аксар вақт онро бо маъруфтарин дostonҳои ҷаҳонӣи “Илиада” ва “Одиссея”-и нависандаи юнонӣ Гомер муқоиса намуда, таъкид мекунанд, ки “Шоҳнома” ду баробар дарозии ин эпосҳои қадимист.

Аз нигоҳи ҳамбастагӣ, сохт, замони офариниш ва муаллифӣи ягона нисбат ба эпосҳои машҳури Ҳиндӣ бартарӣҳо низ дорад. Дар мавриди нотақрор будани таркиби «Шоҳнома» бузургтарин шоири Аврупои асри 19, олмон Гёте чунин изҳоротро қайд кардааст:

«...Фирдавсӣ тамоми ривоятҳои афсонаҳои бостонӣ ва ҳодисаҳои таърихӣи кишварро гирд оварда, ҷунон моҳирона шеърро бофтааст, ки наслҳои оянда ҷорро надоштанд, ки дар ҳар маврид ба «Шоҳнома» муроҷиат кунанд, шарҳу тафсир диҳанд, шояд онро такмил диҳанд ва ҷиҳе илова кунанд».

Пеш аз он ки Гёте ба ин ҳулоса биёяд, бо пажӯҳиш ва тарҷумаи густурдаи Шоҳнома, ки аз асри 17 то имрӯз дар Олмон анҷом шудааст, ошно буд. Аз ҷумла, яке аз мутарҷимон ва муҳаққиқони олмонӣи Шоҳнома Ҳаммер-Пургстал дар навишти худ менависад:

«Агар Ҳофиз пешвои ашъорӣи ишқ, Саъдӣи ахлоқ, Ҷалолиддини тасаввуф, Анварӣ дар сурудани ашъорӣи ғамангез, Низомӣи Ҷомӣ дар шеърӣи ошиқона бошад, Фирдавсӣ, шоири ягона ва ягона шоир аз ҳама бартарӣ надохт ва дар воқеъ, ҳеҷ кас аз ӯ ва баъд аз ӯ касе ҷуръат накард, ки ҷун «Шоҳнома» асари бузург бинависад».

Асари дигари муҳим дар бахши Шоҳномашиносӣ «Таърихи миллии Эрон»-и шарқшиноси олмонӣ Теодор Нелдике мебошад, ки устод Садрӣдин Айнӣ бо вучуди таваҷҷуҳи ҳоси худ аз он барои таҳқиқи ҳамаҷонибаи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома» бо истифода аз усули пажӯҳиш, яъне ҷустуҷӯи посух ба суолҳои илмӣи «Шоҳнома» бар пояи худ матн баҳра гирифтааст.

Тарҷумаи пурра ба фаронсавӣ аз ҷониби Ҷюль Малле (1800–1876) барои тарҷумаҳои сершумор ба дигар забонҳои Аврупо ва Русия (Жуковский) асос ёфтааст. Дар бораи ин тарҷума муҳаққиқи маъруфи тоҷик Шокир Мухтор менависад:

“Муқоисаи матни аслии ва тарҷумаҳои насрии Малла нишон медиҳад, ки ӯ воқеан аз фасодат ва файзи забони осори Фирдавсӣ огоҳ буд ва то охир ба асли тарҷумаи ӯ пойбанд буд”. — Дар баробари ин маълум мешавад, ки у бо нозукиҳои забони фаронсавӣ низ ошно аст».

Тарҷумаи русии “Шоҳнома”, ки Силсила Бону, ҳамсари устод Абулқосим Лоҳутӣ, таҳти назари мустақими ӯ анҷом додааст, ки дар ниҳоят дар 6 маҷалла (аз соли 1984 то соли

1994) мунташир шуд, бешак имтиёзи хосе дорад. Пеш аз ин тарчумаҳо аз тарафи Жуковский, Державин (чил. 1—2), Лодзинский.

Илова бар ин, мазмуну характерҳои «Шоҳнома» ба достони халкии рус дар даврони пеш таъсири равшане гузоштааст, бахусус дар мисоли чемпиони афсонавии адабиёти шиғоҳии рус Еруслан Лазаревич ё Уруслан Залазарович, ки бо қаҳрамони дигари афсонаҳои халкии рус Иван Иттиғоки дугона дорад ва достони у ба сахнаҳои «Шоҳнома» шабохат дорад.

Маҳз ҳамин шӯҳрат ва маъруфияти «Шоҳнома» дар Русия ва Қарғоз сабаби асосии он гардид, ки раҳбари вақти Иттиғоди Шӯравӣ И.В. Сталин дар соли 1941 дар Москва дахрузаи адабиёт ва санъати тоҷикро ба охир расонда, аз ҷумла ҷунин гуфта буд:

«Тоҷикон халкест, ки аҳли саводаш шоири забардаст Фирдавсро ба олам бахшидааст ва беҳуда нест, ки тоҷикон анъанаҳои фарҳангии худро аз у мерос гирифтаанд...».

Инчунин метавон гуфт, ки беҳтарин нашри интиқодӣ дар Маскав ва бузургтарин китоби адабӣ ба забони тоҷикӣ-форсӣ дар Тоҷикистон дар солҳои қабл аз истиқлол ва борҳо дар солҳои истиқлол ба таъъ расида, низ Шоҳномаи Фирдавсӣ ва машҳуртарин филми сесериягӣ дар Тоҷикистон аз рӯи достони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ буд.

Тарҷумони булғорӣ «Шоҳнома» – шоир ва нависандаи маъруфи булғорӣ Йордан Милев дар очерки ҷолиби сайёҳии худ «Кишвари канори ҳалқа», ки аз таассуроти ӯ аз сафар ба Тоҷикистон нақл мекунад, дар ҳар марҳилаи ин сафар аз қаҳрамонон ва мавзӯҳои «Шоҳнома» гарм ёдовар мешавад.

Тавре зикр гардид, сабаби маъруфият ва эътирофи ҷаҳонии Шоҳномаро танҳо дар ҳуди ҳамин шоҳасар метавон пайдо кард. Ҷолиб он аст, ки агар омилҳои маҳбубият ва қобили қабули «Шоҳнома»-ро ба назар бигирем, ин посухи дуруст ба иттиҳомоти бепоёе хоҳад буд, ки то кунун зидди Шоҳнома ва Фирдавсӣ талош кардаанд, алайҳи он баранд.

Дар «Шоҳнома» ҳама чиз бар ҳикмат ва имон аст.

Ба номи Худованди ҷону хирад,

К-аз дар бартар андеша барнағзарад.

«Шоҳнома» бар ҳилофи бисёре аз дostonҳои қаҳрамонӣ ва эпикӣ дар тасвир ва тавсифи худ аз зиёдаравӣ ва муболиға холӣ аст. Ҳатто қаҳрамонони асотирӣ, ки номашон ҳам дар солномаҳо ва ҷи дар «Шоҳнома» омадааст, дар «Шоҳнома» нисбат ба китобҳои таърихӣ намуди умумӣ ва рафтори умумӣ доранд ва онҳо бештар шинохта ва боварибахшанд.

Аммо дар ин маврид бояд шеваи шоир хеле васеътар бошад ва тавоноии ӯ нисбат ба таърихшинос васеътар бошад. Масалан, достони кушта шудани Рустами Шагадро ба хотир овардан мумкин аст. Дар китоби муқаддаси «Авасто» ин афсонаҳо нисбат ба «Шоҳнома» бештар образноктар оварда шудаанд.

Шоҳнома бар сари инсон аст ва фазилатҳои подшоҳон низ аз рӯи ҳислати инсонии онҳо баҳо дода мешавад.

Зеро Ҷамшед, бузургтарин шоҳи хонадони Каёнӣён, аз роҳи рост дур шуд, аз фазлу раҳмати илоҳӣ маҳрум шуд.

Ба Ҷамшед-бар тирагун гишт рӯз,

Ҳама кост з-ӯ фарри гетиғурӯз.

Фирдавсӣ дар боби Фаридун ин мавзӯро бештар шарҳ медиҳад: *Фаридуни фаррух фаришта набуд,*

Зи мушқу зи анбар сиришта набуд.

Ба доду диҳиш ёфт ин неқӯй,

Ту доду диҳиш кун, Фаридун тӯй.

Шоҳнома на наҷодпараст аст ва на бегонаситез.

Ба ин тартиб, Фирдавсӣ дар тасвири ҳамаи қаҳрамонони ғайриэронӣ кӯҷактарин ғараз ва маҳдудиятро иҷоза намедиҳад ва аз ҳунари тасвири онҳо ва фасеҳи баёнӣ онҳо коста намешавад. Парчаҳои зиёде аз "Шоҳнома", ки намунаи суханварӣ, шучоат ва шучоат ва садоқат буда, ба шиор табдил ёфтааст, аз ҷониби қаҳрамонони ғайриэронӣ гуфта шудааст.

Ҷунин гуфт лаишкар ба Афросиёб,

*Ки «Чандин сар аз разми Рустам матоб...
 Нигаҳ кун бад-ин лашқари номдор,
 Чавонони шоистаи корзор.
 Зи баҳри бару буму фарзанди хеш,
 Зану кӯдаки хурду пайванди хеш
 Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
 Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем».
 Чу бишнид Афросиёб ин суҳан,
 Фаромӯш кард он набарди қуҳан.*

Ин аст, ки аввалин тарҷумаҳои Шохнома ҳам ба арабӣ ва ҳам ба туркӣ буданд. Асосгузори адабиёти умумии туркӣ Юсуф Хос Ҳоҷиб Баласағунӣ (асри XI мелодӣ) асари худ «Қудатғу билик»-ро дар тақлид ба «Шохнома» ва дар шукӯҳи он ва инчунин дар рӯҳияи «Шохнома» навиштааст. Дар қучо меғӯяд:

Ба забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ китобҳои зиёде мавҷуданд,
 Аммо ин аввалин китоб ба забони туркист.

«Шохнома» шояд тамоми фароғири олами мутамаддин ва ҳатто бетамаддуни замони Фирдавсӣ, халққое, ки дар он сукунат доштанд ва вижагиҳои фарҳанги онҳоро фаро гирифта бошад.

Ҳама мардуми кишварҳои мухталифи дунё, агарчи ба Шохнома таваҷҷуҳ надошта бошанд ҳам, ба дидани симои худ, таърих, анъана ва фарҳанги худ дар ин китоби машҳури ҷаҳонӣ таваҷҷуҳ хоҳанд кард.

Шохнома ҳамеша мавриди таваҷҷуҳ аст

Зи «Шахнома» гӯ, ки пуровоза аст,

Ҷаҳонро қуҳан карду худ тоза аст.

“Шохнома” воқеият ва дар айнаи замон мӯъҷиза аст.

Пай афкандам аз назм коҳе баланд,

Ки аз боду борон наёбад газанд.

АДАБИЁТ

1. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома. 9 ҷилд.-- Душанбе: Ирфон, 1965.
2. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома. 9 ҷилд.-Понедельник: Литераторов, 1988.
3. Фирдоуси. Шахнаме. Т ом девятый. Критический текст / текст, А также Составитель. Или. Бертельс. А антитела редакцией. Нуш рынке.-Им. М.: Наука, 1971. -399 с.
4. Фирдоуси. Шахнаме. Т ом пятый. Ц Перев. Б. И бан-Лахути и В. Г Берзнева. -М.: Наука, 1984.-390 с.
5. Или Бертельс. Воронеж. История персидско-таджикской литературы. Избранные труды. Т ом 1.-Им. М.: Не из-практически восели т-ры. 1960-х годов - с. 556.
6. Особое Внимание Было Бобокалонов. Женщины, по какой-образҳои асотири аспекты "Шохнома" // Женщина, образование а что нельзя делать. -Душанбе, 2000. -С. 13-23.
7. - И Фирдавсӣ Едкарди "Шохнома"-и он (сборник статей). -Худжанд, 1993.-104 с.
8. Нишопурӣ, Саолибӣ. Дата ғулар-хор-сияр известный как "Шохнома"и Саолибӣ. -- Душанбе: Бухоро, 2014. - 447 с.
9. Махмуд С Руководством И Активом Согдийской Области. - И Фирдавсӣ одних и наво марковв арӣ ҳамосасарой - Т еҳрон: Интишороти Г уҳар. Без года выпуска.-353 с.
10. Ранҷбар, Аҳмад. В Фирдавсӣ Қозибаҳои сетки.- Т еҳрон: интишороти Учреждения Г лавный Великобритания, 1379. -464 с.

Фишурда

Дар мақолаи мазкур гуфта мешавад, ки барои нависанда ворид шудан ба таърихи адабиёт душвор аст. Ин дуруст аст, аммо ба дили хонандагон ворид шудан боз ҳам душвортар аст. Чаро нависандаи дигаре, ки панҷ, даҳ, чил сол пеш машҳур аст, агар дар таърихи адабиёт хушбахт бошад, боқӣ мемонад, аммо барои мо бепарво, бечон, бегона

мешавад ва нависандае, ки аз мо асрҳо, давраҳо, материкҳо чудо шудааст, дар хонаи мо, дар дили мо, ҳамеша зинда, ҳамеша ниезманд, ҳамеша наздик боқӣ мемонад? Ва Ое Ҳофиз ба чунин нависандагон тааллуқ дорад, ки ҳеҷ гоҳ намемиранд? Дар кишварҳои, ки бо забони модарии ӯ ҳарф мезананд, шоирро то ҳол дӯст медоранд. Шеърҳои ӯро одамони оддӣ, баъзан бесавод месароянд, суруд мехонанд, ҳатто намедонанд, ки калимаҳо аллақай ба тамоми халқ тааллуқ доранд, ба монанди офтоб, ба монанди забон. Сатрҳои ашъори ӯ масалҳо шуданд, ки ба онҳо ҳамчун далели баҳс, ҳамчун далели дурустӣ ишора мекунанд. Шоирони маъруф ва суҳанварони маҳаллӣ ба онҳо така мекунанд.

Аннотация

В данной статье говорится, что писателю сложно войти в историю литературы. Это так, но попасть в сердца читателей еще сложнее. Почему другой писатель, прославившийся пять, десять, сорок лет назад, если он счастлив в истории литературы, остается для нас равнодушным, безжизненным, чуждым, а писатель, отделенный от нас веками, эпохами, континентами, остается в нашем доме, в наших сердцах, всегда живой, всегда любимый, всегда близкий? И Оэ Хафиз принадлежит к числу таких писателей, которые никогда не умирают? В странах, говорящих на его родном языке, поэта до сих пор любят. Его стихи поют простые, порой неграмотные люди, даже не знающие, что слова уже принадлежат всему народу, как солнце, как язык. Строки его стихов стали пословицами, к которым относятся как к аргументам, как к доказательствам истины. На них полагаются известные местные поэты и ораторы.

Annotation

This article says that it is difficult for a writer to enter the history of literature. This is true, but getting into the hearts of readers is even more difficult. Why does another writer who was famous five, ten, forty years ago, if he is happy in the history of literature, remain indifferent, lifeless, alien to us, and the writer who is separated from us by centuries, eras, continents, remains in our house, in our hearts, always alive, always loved, always close? And Oe Hafiz belongs to such writers who never die? In countries that speak his native language, the poet is still loved. His poems are sung by ordinary, sometimes illiterate people, who don't even know that the words already belong to the whole nation, like the sun, like the language. The lines of his poems became proverbs, which are referred to as arguments, as proofs of truth. Famous local poets and orators rely on them.

Маълумот оиди муаллиф: Курбонов Баҳриддин Хайриддинович ассистенти кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷии Муассисаи Давлатии “Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ” – и Муассисаи Давлатии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, Тел: 900874142, почтаи электронӣ Bahriddinkurbonov@gmail.com

Сведения об авторе: Курбонов Баҳриддин Хайриддинович – ассистент кафедрой финансов, таможенного права и иностранных языков Государственного учреждения «Международный институт Дангара» Государственного университета международного туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: 900874142, Электронная почта: Bahriddinkurbonov@gmail.com

Kurbonov Bahriddin – Senior assistant of the department of finance, customs, law and foreign languages at the state institution “Dangara International Institute” of the state University of International Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Phone: + 900874142, E mail Bahriddinkurbonov@gmail.com

ЗАМИНАҲОИ ПАЙДОИШ ВА ДОИРАИ ГУСТАРИШИ ШЕВАҲОИ ТОҶИКӢ ДАР МИСОЛИ ШЕВАИ ЧАНУБӢ

Зиякова З.А.

Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ

Забоншиносӣ як қатор соҳаҳои мустақили илмҳои фаро мегирад, ки ҳар кадоми ин соҳаҳо мабҳас ва усули тадқиқотии худро дороянд. Шевашиносӣ низ яке аз соҳаҳои

доманфарохи забоншиносӣ мебошад, ки дар мактабҳои олии ҳамчун фанни алоҳида ва тахассусӣ омӯзонида мешавад.

Муодили байналхалқии ин истилоҳи илмӣ диалектология буда, аз ҷузъҳои *dialektos* (юнонӣ) - шева, лаҳча ва *logos* (юнонӣ) - илм, таълимот гирифта шудааст. Дар забоншиносии тоҷик ҳамчун муродифи истилоҳи диалектология калимаҳои шевашиносӣ ва лаҳчашиносӣ истеъмол мешаванд, ки аз онҳо маъмултаринаш калимаи шевашиносӣ аст.

Диалектология ӯ шевашиносӣ илмест, ки дар бораи диалектҳо (лаҳча, шева) - и забони алоҳида баҳс мекунад ва хусусиятҳои савтию дастурӣ ва луғавии шевахоро меомӯзад. Он намуди забон диалект ӯ шева номида мешавад, ки дар байни мардуми микдоран каму беш маҳдуде, ки онҳо аз ҷиҳати ҳудуди ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, касбу кор ӯ умумияти иҷтимоӣ ба ҳам вобаста ва дар алоқаи доимию бевоситаи забонӣ мебошанд, истеъмол мегардад. Ё ба таври дигар шевашиносӣ намудҳои маҳаллии забон ӯ ғӯйишҳои маҳаллиро меомӯзад, тадқиқ ва ҳолати кунунии онҳоро муайян менамояд.

Шевашиносиро аз рӯйи мабҳас (объекти тадқиқ) ва усули тадқиқот ба шевашиносии таърихӣ (диахронӣ) ва тасвирӣ ӯ муосир (синхронӣ) тақсим менамоянд. Шевашиносии таърихӣ дар бораи пайдоиш, таҳаввул, тағйирот ва инкишофи шеваҳо, лаҳчаҳои ин ӯ он забон дар давраҳои гуногун маълумот дода, хусусиятҳои луғавӣ, савтӣ ва дастурии лаҳчаю шевахоро дар масири таърих меомӯзад. Ҳамчунин муносибату мутаъсири шеваю лаҳчаҳоро ба забонҳои хеш ва ҳам ба забонҳои бегона ӯ баръакс таъсиру муносибати забонҳои бегонаро дар ташаккули шеваю лаҳчаҳои забони алоҳида баррасӣ менамояд.

Шевашиносии тасвирӣ хусусиятҳои луғавию савтӣ ва дастурии ғӯйишҳои маҳаллӣ ӯ шеваю лаҳчаро дар давраи муайяни таърихӣ, одатан дар айни ҳол мавриди тадқиқ қарор медиҳад.

Шевашиносии тоҷик як ҷузъи ҷудонашавандаи забоншиносии тоҷик буда, лаҳчаю шеваҳо ӯ ғӯйиши маҳаллии забони тоҷикиро меомӯзад. Лаҳчаю шеваҳо ӯ ғӯйиши маҳаллии забони тоҷикӣ ҳудуди васею доманфарохро фаро гирифта, берун аз Тоҷикистон, яъне дар қаламрави ҷумҳуриятҳои Осиёи Марказӣ, Афғонистон, Эрон, Туркистони Чин низ густариш ёфтааст. Бинобар он муҳаққиқони шевашинос танҳо бо тадқику омӯзиши шеваҳои забони тоҷикии Тоҷикистон маҳдуд нагардида, балки бо тадқику омӯзиши ғӯйишҳои тоҷикии берун аз Тоҷикистон низ машғул мешаванд.

Шевашиносии тоҷик дар заминаи комёбиҳои сафарҳои илмии мардумшиносӣ, таърихӣ-кишваршиносӣ, бостоншиносӣ, фолклоршиносӣ арзи ҳастӣ кардааст. Зеро дар ибтидо як қатор масъалаҳои лаҳча ва шеваҳо одатан дар дохили илмҳои мардумшиносӣ ва фолклоршиносӣ шарҳу эзоҳ дода мешуданд. Ба ин муносибат забоншинос М. Эшнӣёзов чунин менигорад: “Хусусиятҳои маҳаллии забон дар қатори намудҳои материалҳои маданияти модӣ ва маънавии халқ ҳамчун яке аз хусусиятҳои алоҳидаи ин ӯ он ғӯрӯҳи этникӣ муайян карда мешуданд”. Аз ин рӯ бо ин равию то соли 1929 оид ба омӯхтани баъзе лаҳча ва шеваҳои забони тоҷикӣ материалҳои ҷудогона ва иҷмолӣ гирд овардаанд. Эътибор ба масъалаҳои забони тоҷикӣ пас аз таъсис ёфтани Тоҷикистони шӯравӣ (с. 1924) афзун гардид. Зеро дар ин давр ба инкишофи маорифи халқ, рушди илму фарҳанг, санъат, адабиёт, ислоҳоти алифбою имло ва истилоҳот диққати махсус дода, барои инкишофи минбаъдаи забони адабии тоҷик аз вожаю таркибҳои лаҳчаю шеваҳо қорбаст менамуданд.

Шеваҳои ҳозираи забони тоҷикӣ маҳсули инкишофи таърихӣ ва тадриҷии давраҳои дурударози забони тоҷикӣ мебошанд. Ташаккул ва аз ҳам ҷудо гардидани онҳо дар гузашта ба чор шароит ва омили муҳим марбут мебошад.

1. Муҳити ҷуғрофӣ;
2. Аломатҳои забонӣ;
3. Иттифоқ ва ҷудошавии авлод, қабила ва халқҳо, инчунин тақсимои сиёсӣ - маъмурӣ;
4. Таркиби этникӣ.

Маҷмӯъ ва таҷассуми ҳамаи ин омилҳоро дар мисоли ташаккули таркиби этникии халқи тоҷик мушоҳида кардан мумкин аст. Таркиби этникии халқи тоҷикро асосан қавму

қабिलाҳои суғдҳо (худуди паҳншавии онҳо водии Зарафшон, воҳаи Қашқадаре ва Истаравшан), бохтариёну тахориён (чанубии Тоҷикистону Ўзбекистон ва шимолии Афғонистон), фарғониён, хуросониён ва қабिलाҳои сакоиҳо (Помир, назди Помир ва ноҳияҳои, ки водии Фарғонаро ихота мекарданд) ташкил медиҳанд, ки ин қавму қabila ва халқиятҳо тибқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ дар қарнҳои VII -VI пеш аз мелод сар то сари Осиёи Миёнаро қомилан фаро гирифта, вилоятҳои ҳамноми худро, чунончи бохтариҳо Бохтарро суғдҳо Суғдро, хоразмиҳо Хоразмро, марғиёнҳо Марғиёро, ориҳо Орёро (ки қад - қадӣ рӯди ҳарӣ сарзамини кунунии Афғонистонро дар бар гирифта, марказаш Хирот буд), портиҳо Портро, ки қисмати чанубиаш дар ноҳияҳои сарҳадии Эрон воқеъ гардида буд, ба вуҷуд овардаанд.

Вусъати иттиҳоди гурӯҳҳои этникӣ барои ташаккули халқи тоҷик ва забони он шароити зарурӣ фароҳам овард. Чараёни ташаккулу таҳаввул ва афзоиши шеваҳои гуногун нисбат ба даврҳои пешина, махсусан дар давраи феодализм суръат ва шиддат ёфтааст. Дар ин бобат қайдҳои ҷуғрофидони арабзабон Ал-Муқаддасиро дар бораи мавҷуд будани шеваҳои бисёр дар Осиёи Миёна ва Хуросон, аз ҷумла шеваи Бухоро, шеваи Самарқанд, шеваи Фарғона, шеваи Балх, шеваи Буст, шеваи Хирот, шеваи Марв, шеваи Нишопур, шеваи Тӯс, шеваи Абевард, шеваи Сарахс ва ғайраҳо овардан айнаи мудаост [1. 50-51]. Ин муаллиф ҳамчунин баъзе хусусиятҳои фарқкунандаи савтию сарфии шеваҳои номбаршударо зикр менамояд, ки аз ҷумлаи он хусусиятҳо истеъмоли шакли феълии бо пасванди - ак // - аг бикардакам, бигуфтакам мебошад, ки ин хусусиятҳо ба шеваи он вақтаи Самарқанд нисбат дода шудааст. Бояд гуфт, ки мувофиқи андешаи забоншинос М. Эшнӣёзов ин шакл то ҳол аз байн нарафта, дар баъзе шаклҳои нақлии системаи феъли як қатор шеваҳои ҳозираи тоҷикӣ ҳамчун анъанаи таърихӣ боқӣ мондааст: рафтагам (Панҷакент), бѣрафтак (Қаротегин) бурафтакам (Ашт).

Тоҷикон яке аз халқҳои қадимтарини Осиёи Марказӣ мебошанд, ки чараёни чун халқ ташаккулёбии тоҷиконро академик Б. Ғафуров дар замони ҳукмронии давлатдорони Сомониён, яъне ба асри IX нисбат медиҳад. Оғози ин чараёноро асри VII мелодӣ мешуморад. Дар охириҳои ин давра «забони гуфтугӯи халқи тоҷик-дарӣ забони адабӣ мешавад» .

Тақрибан дар нимаҳои асри IX забони адабии форсӣ (форсии дарӣ) ташаккул меёбад, ки дертар ин забон ба ҳамаи халқҳои эронизабон, ки онҳо дар Осиёи Миёнаи ҳозира, Афғонистон ва Эрон зиндагоня мекардавд, забони адабии умумӣ гардидааст. Марзу буми тоҷикон дар даврҳои қадим майдони бисёр ҷангҳои хунии дохилии байни феодалини маҳаллӣ ва тохтутозҳои пай дар пайи истилогарони хориҷӣ гардида, зуд-зуд ғорат ва сарҳадҳои давлатии ин сарзамин тез-тез тағйир меёфтанд. Чунончи, дар асрҳои VI-IV то мелод [2, с 48-62] Осиёи Миёна ба ҳайати шоханшоҳони Ҳахоманишиён шомил буда, давлати Ҳахоманишиён ҳоки Эрони имрӯза, Арманистон, Ироқ, Сурия ва дигар мавзёҳоро низ фаро мегирифт. Минбаъд ин сарзамин ва халқи он - тоҷикон дар байни чандин давлатҳо тақсим ва баъзан якҷоя мешаванд. Чунончи, дар асри IV то мелод Осиёи Миёна ба зери тасарруфи Александри Македонӣ мегузарад. Дар асри I то мелод Афғонистони имрӯза ва як қисми Осиёи Миёнаю Ҳиндустон дар ҳайати давлати Кушониён шомил мегардад. Пас аз ҳамла овардани қабिलाҳои кўчманчиёни турк дар асри V ба сарзамини Осиёи Миёна дар ибтидои асри VI давлати Ғфалитҳо созон меёбад ва дар нимаи дуоми асри VI дар Осиёи Миёна ва Афғонистон давлати Ҳокони турк барқарор мегардад. Дар асрҳои VII - VIII арабҳо сарзамини Осиёи Миёнаро бо баҳонаи ҷорӣ кардани дини ислом забт ва ҳукмронии хешро ҷорӣ менамоянд [3, с 65].

Дар асрҳои IX-X давлати Сомониён дар сарзамини Мовароуннаҳру Хуросон ҳукмронӣ менамоянд. Ин сулола барои муттаҳид кардани халқу қабिलाҳои парешони эронӣ, аз ҷумла тоҷикон ва рушду нумӯш намудани забони адабии тоҷик шароити мусоид фароҳам меоваранд. Дар воқеъ, дар ин давр фарҳангу илм хеле рушд меёбад, халқи тоҷик дар зери осмони софи давлати миллиаш осуда зиндагӣ менамояд. Забони адабии тоҷик чун омили ваҳдатофарин ба пояи забони давлатӣ, расмӣ-корғузурӣ бардошта мешавад ва шаҳрҳои қадимаи тоҷикон - Бухорову Самарқанд, Урганҷу Хива, Балху Хучанд ва дигар шаҳрҳо ба фарзандони фарзонаи хеш оғуши меҳру вафоро боз менамоянд ва дар ин давр

фарзандони фарзона, чун Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Бӯалӣ Сино, Закариёи Розӣ, Абӯрайҳони Берунӣ ва чанде дигарон ба камол мерасанду аз худ осори гаронбаҳои илмию адабӣ ва бадеӣ боқӣ мегузоранд. Бояд гуфт, ки пас аз шикастхӯрии Сомониён халқи тоҷик ба ҳаёати чандин давлату давлатҷаҳо, чун Ғазнавиён[4, с 15-18], Хоразмиён, Қарохониён, Ғуриён ва амсоли инҳо тақсим мешавад. Дар давраи ҳукмронии Темур (асри XIV) сарзамини тоҷикнишин ба ҳаёати ин давлат дохил мешавад ва ин давлат кишварҳои Мовароуннаҳр, Хоразм, вилоятҳои назди баҳри Хоразм (Каспӣ), хоки Эрону Афғонистон, як қисми Ҳиндустонро дар бар мегирифт. Дар натиҷаи инкирози давлати ягонаи Темуриён (асри XV) Мовароуннаҳр, Хуросон ва Хирот аз нав чудо шуда, ба ҳаёати давлатҳои гуногун дохил мешаванд. [9. 155]

Адабиёт

1. Андреев, М.С. Краткий обзор некоторых особенностей таджикских говоров. – Сталинобод. – Ташкент. – 1930.
2. Ғаффоров Р. Нависанда ва лаҳҷаҳои забон // Нависанда ва забон. – Душанбе. – 1977. – С. 48-62.
3. Ғаффоров, Р. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. – Душанбе: – Дониш. – 1979. – 271 с.
4. Ғаффоров, Р., Чураев Г. Худуди паҳншавии шеваҳои тоҷикӣ // Мактаби советӣ. – 1969. №6. – С. 15-18.
5. Исмоилов, Ш. Баъзе хусусиятҳои лексикаи феъл дар шеваҳои Қаротегин // Маҷмуаи илмӣ (Материалҳо оид ба забони адабии тоҷик). Серияи филологӣ. – Душанбе: – 1974. – С. 155

Аннотатсия

Дар ин таҳқиқот заминаҳои пайдоиш ва доираи густариши шеваҳои забони тоҷикӣ, махсусан шеваи ҷанубӣ, баррасӣ мегарданд. Шеваҳои ҷанубӣ натиҷаи таъсири ҷуғрофӣ, таърихӣ ва иҷтимоӣ мебошанд ва хусусиятҳои фонетикӣ, луғавӣ ва грамматикӣ доранд. Таҳлили онҳо нишон медиҳад, ки ин шеваҳо дар байни аҳолии минтақаҳои ҷанубӣ паҳн ва бо шеваҳои дигар ҳамроҳ шудаанд. Омӯзиши заминаҳо ва доираи густариши шеваҳо барои дарки рушду таҳаввули забони тоҷикӣ ва нигоҳдории мероси лаҳҷавӣ аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: шеваҳои тоҷикӣ, шеваи ҷанубӣ, лаҳҷа, фонетика, луғат, грамматика, густариш.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются происхождение и ареал распространения таджикских диалектов, на примере южного диалекта. Южные диалекты сформировались под влиянием географических, исторических и социальных факторов и обладают особыми фонетическими, лексическими и грамматическими чертами. Анализ показывает, что эти диалекты распространены среди населения южных районов и имеют связи с другими диалектами. Изучение происхождения и ареала диалектов важно для понимания развития таджикского языка и сохранения диалектного наследия.

Ключевые слова: таджикские диалекты, южный диалект, говор, фонетика, лексика, грамматика, распространение.

Annotation

This study examines the origins and distribution of Tajik dialects, with a focus on the southern dialect. Southern dialects have developed under geographical, historical, and social influences and feature distinct phonetic, lexical, and grammatical characteristics. The analysis shows that these dialects are widely used in southern regions and interact with other dialects. Studying the origins and distribution of dialects is essential for understanding the development of the Tajik language and preserving dialectal heritage.

Keywords: Tajik dialects, southern dialect, speech variety, phonetics, lexicon, grammar, distribution.

ЧАҲОНБИНИИ ОРИФОНАИ ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ

Ашурова З.

Донишкадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Ҳоҷа Ҳофизӣ Шерозӣ, бидуни шак, яке аз бузургтарин суҳанварони адабиёти ҷаҳонӣ ва яке аз шахсунҳои биноӣ шеърӣ форсист, ки шукуҳу шахомат ва бақову пойдорӣ ин бино бо ӯ ва шеърӣ ӯ иртиботи ногӯсастанӣ дорад. Шеърӣ ӯ суҳанест сеҳромез, ки донишмандони суҳаншинос ва шоирони дараҷаи аввали адабиёти дунявиро мафтун ва маҷзуби худ гардондааст. Ҷазали Ҳофиз дар Шарқи исломӣ низ аз маҳбубияти беназире бархурдор аст ва дар давоми асрҳо шоирони соҳибноми ақвоми туркнаҷод дар пайравӣ ва татъбуи Ҳофиз девонҳо тадвин кардаанд.

Шуҳрату овозаи Ҳофиз дар Аврупо низ ҳанӯз аз асрҳои 17 ва 18 танинандоз гардид, то ҷое, ки шоирони соҳибноми гуногунзабони Аврупо, аз қабилӣ Гёте, Байрон, Пушкин, Есенин мафтуну маҷзуби шеърӣ Ҳофиз гашта буданд ва дар пайравии ӯ шеър мегуфтанд. Туфайли ин абармардони майдони суҳан дар шеърӣ Мағриб шаклу мазмуни шарқӣ ворид гардид.

Нуктаи муҳимме, ки дар шеърӣ Ҳофиз бояд ба он ишора кард, ҳамоно озодандешӣ ва қаламрави густардаи фикру фаҳми озодаи ӯст. Аз ин рӯст, ки дар ашъораш мо ба як ақидаи воҳид ва якнавохт бархӯрд намекунем. Гоҳе нуқтаназароти ихтиёрии фирқаи муътазиларо баён мекунад, гоҳе ба ашӯира ва ҷабримазҳабон наздик мешавад, гоҳе ба қаландария мегарояд ва гоҳе нуқот ва андешаҳои маломатияро баён мекунад ва гоҳе ишороте ба оини зардуштӣ менамояд, ки дар ин росто дар ниҳоят бояд гуфт, Ҳофиз аз назари андешаи ирфонӣ ба маломатия наздиктар аст. Аммо бо ин ҳама ҳеҷ гоҳ аҳли таассуб ва тангназарӣ набудааст ва сабӣ мекардааст, ки андешаҳои мухталифи адён ва макотиби фалсафиро бипазирад ва ба қор гирад. Дар воқеъ дину мазҳабу ирфони Ҳофиз ва диёнати ӯ дар қолабҳои қишрӣ ва маҳдуди савдогарони мазҳабии мутазоҳир намегунҷад ва ӯро бо зоҳидони риёӣ қоре нест, зеро ӯ ринд асту доно, зирак асту огоҳ, хоксор асту бетақаббур. Ва бениёз аз тааллуқоти моддӣ аст ва ба дур аз ғуруру тақаббур:

Зоҳид ғурур дошт, саломат набурд роҳ,
Ринд аз раҳи ниёз ба Доруссалом рафт
[1, с 124].

Дар воқеъ Ҳоҷа аз назари сиёсӣ ва иҷтимоӣ аз ғуруҳи родмардону аз табори ошиқони озодихоҳӣ ҳамешаи таърих аст ва аз ин рӯст вақте мебинад, ҳар кӣ ошиқ ва ҷун сарв орий аз бори тааллуқ аст ва ҳаргиз сари таслим ва таъзим ба даргоҳи ноқасону қудратмандону зӯргӯён ва риёқорон фуруд намеоварад, аз нақдбозори ҷаҳон он ҷи насибаш мешавад, ноқомӣю номуродӣ аст ва гӯё ҷарҳи фалак ва рӯзгор ҳам бо ин гуна афрод сари ситез дорад ва «Осмон қиштии арбоби ҳунар мешиканад» ва дар иваз аспӣ заррини муродро барои қасоне зин мекунад, ки аз фазлу дониш бебаҳраанд ва ҳамвора ба қатли ишқ қамар бастаанд. Дар натиҷа бо баёне дарднок ва газанда аз ноӣи ҳунии дил фарёд мезанад:

Фалак бар мардуми нодон диҳад зимомӣ мурод,
Ту аҳли донишу фазлӣ, ҳамин гуноҳат бас
[1, с 332].

Ҳофиз аз он афсӯс меҳӯрад, ки дар замони зиндагии ӯ аҳли илму ҳунар ва фазлу маърифат аз ҳама неъматӣ дунёи бебаҳраанд ва баръакс аблаҳону дунҳимматон ва ҳеҷқасон молиқи ҳама гуна нозу неъмат ва бузургиву савлат:

Аблаҳонро ҳама шарбат зи гулобу қанд аст,
Қути доно ҳама аз ҳуни қигар мебинам.
Аспӣ тозӣ шуда маҷруҳ ба зерӣ қолон,
Тавқӣ зарин ҳама дар гардани ҳар мебинам
[1, с 41].

Ҳофиз вақте ҷомеаро афсурда ва беруҳ мебинанд, ки ҳар кас сар дар гиребони хеш дорад ва мардум аз тарс сукут кардаанд ва нисбат ба сарнавишти фалокатбори хеш бетафовут шудаанд ва мазолиму мусибатҳои ҷомеаро мебинанд, вале дам бар намеоранд ва коре намекунанд, чи ғамгинона ва чи содиқона ва чи самимона мегӯяд:

Ёрӣ андар кас намебинем, ёронро чӣ шуд,
Дӯстӣ кай охир омад, дӯстдоронро чӣ шуд?
Гӯӣ тавфиқу каромат дар миён афкандаанд,
Кас ба майдон дарнамеояд, саворонро чӣ шуд?

[1, с 219]

Шоирӣ бузург ва дардошно бо ин ҳам боз дар гирудори масоили саҳти иҷтимоӣ ва сиёсӣ риштаи умедро раҳо намекунад ва дар тиратарин айём умедворона баҳоре хучаста ва рӯзгоре равшанро ва ҷомеаи ободу озодро ба шефтагони офтоби ҳақиқат ва булбулони гулзори ишқ, ки ҳамоно покбохтагону озодихоҳону муборизон аст ва дар ниҳоят ба мардуми ноумед навиди пирӯзӣ медиҳад:

Юсуфи гумгашта боз ояд ба Канъон, ғам маҳӯр,
Кулбаи эҳзон шавад рӯзе гулистон, ғам маҳӯр.
Эй дили ғамдида ҳолат беҳ шавад, дил бад макун,
В-ин сари шӯрида бозояд ба сомон, ғам маҳӯр.
Гар баҳори умр бошад, боз дар тарфи чаман,
Чатри гул бар сар кашӣ, эй мурғи хушхон, ғам маҳӯр.
Гарчи манзил бас хатарнок асту мақсад бас баид,
Ҳеч роҳе нест, к-онро нест поён, ғам маҳӯр

[1, с 316].

Ба ҳар ҳол, қарни ҳаштум, яъне қарне, ки Ҳофиз дар он мезист, аз қарнҳои тираву торики таърихи Эрон буда ва арзишҳои инсонӣ фазилятҳои ахлоқӣ дар ҷомеа камранг шуда буд ва риёву тазвир ва фиребу найранг дар миёни табақаҳои ҳокимону зоҳиднамоёну суфивашон ривож ёфта буд. Ҳофиз ин ҳама мусибатҳо ва фалокатҳои мардумро медида ва ба сарнавишти сиёҳи онҳо хун мегирифтааст, вале боз ҳам умед дошта ва чашм ба роҳи марде буда, ки «аз ғайб бурун ояду коре бикунанд» ва роҳбарии ҷомеа барои муборизаро ба даст бигирад:

Шаҳр холист зи ушшоқ, бувад к-аз тарафе
Марде аз хеш бурун ояду коре бикунанд?!

[1, с 242]

Яке аз вижагиҳои муҳими шеъри Ҳофиз риндона сухан гуфтан ҳамроҳ бо ихомии зарифи шоирона ва ҳофизона аст, ки дар адаби форсӣ собиқа надорад. Ринди Ҳофиз покбози содиқу самимист. Риндест озодандеш, зираку доно, қаноатпеша, ҳақгӯву ҳақчӯ, ки на таслими ақоиди мутаассибон ва хушкмағзону нодонону риёкорон мешавад ва на дар баробари қудрати зурмардон сар фуруд меоварад. Ӯ мазҳари озодию озодмардию футувват ва ишқе ҳақиқӣ ва ҷӯӣи ҷамоли маънавист. Яке аз вижагиҳои муҳими ринди Ҳофиз бо ихом сухан гуфтан аст ва дар ҳақиқат Ҳофиз бо баҳрагирӣ аз санъати киноя, истиора ва ба вижа ихом маъноҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва интиқодияшро баён мекунад. Аммо баҳрагирии Ҳофиз аз санъати ихом, ки яке аз вожаҳои калидии бисёр муҳими ӯст, бисёр қобили диққат ва таваҷҷуҳ аст, чаро ки қорбурди санъати ихом дар шеъри Ҳофиз ба гунаи бисёр густарда ва мутафовит бо таърифҳост, ки дар китобҳои балоғӣ ва санъатҳои маънавӣ омадааст. Дар мавриди ихом бояд гуфт, ихом дар шеъри шоирон бад-ин маънист, ки як калима дар ду маънии наздик ва дур ба қор меравад, ки қони қалом ва ҳадафи шоир маънии зарифи дури он аст. Яъне, дар ҳақиқат маънии наздик ва одӣ пулест, ки қонанда ва шунавандаро ба тарафи маънии дур мекашонанд. Ва ин ҳар ду баробари якдигар пеш мераванд ва маънии баробар

доранд, аммо дар ниҳоят маънии дури он ҷолибтар, зеботар ва пурмаънотар аст ва ҳамон аст, ки шоир бо риндию зиракӣ ва тарзи баёну услуби хоссе онро дар назар доштааст:

Дӣ мешуду гуфтам: Санамо аҳд ба ҷой ор,
Гуфто: Ғалатӣ, Хоҷа, дар ин аҳд вафо нест
[1, с 109].

Дар вожаи «аҳд» ихом вучуд дорад: 1] паймон ва қавлу қарор; 2] рӯзгор ва замон, ки Ҳофиз бо зиракии хоссе меҳодад бигӯяд дар асри ӯ дурӯғу риёву тазвир ҷорист ва бузургону давлатмардон ба аҳду паймони худ вафо намекунанд. Аммо дар шеъри Ҳофиз, чунонки гуфта шуд, ихом танҳо ин нест, ки як вожа дар ду маънии дур ва наздик ба қор биравад, балки ихом дар шеъри Ҳофиз гоҳе ҷумла ва ибора аст ва ба тарзи нав ё модерн ва ба таври пӯшида ё киноӣ маънии ихомгунае дорад, ки бояд ба умқи он расид ва бо шинохт аз зехну замиру забону афқору асри иҷтимоӣ ва сиёсии Ҳофиз бад-он даст ёфт:

Чашмат ба ғамза моро хун хӯрду меписандӣ,
Ҷоно, раво набошад хунрезро ҳимоят
[1, с 135].

Дар ин байт зоҳиран Ҳофиз дар маънии ошиқона ба ёр ё маъшуқаш мегӯяд, ки чашмат бо нозу ғамзаву қарашма хуни дили моро хӯрд, яъне, моро дучори саҳтию балову машаққат намуд ва ин дуруст нест, ки эй маъшуқ, аз чашмони хунрез ва қотилат ҳимоят бикунӣ. Аммо ин маънии зоҳирӣ аст ва Ҳофиз бо таваҷҷуҳ ба зулму ситам ва ҷабри замонаш интиқод аз шоҳ Шӯҷо мекунад, ки дар бештари ашъораш бо лақаби «шоҳи туркон Абулфаворис, шаҳсавор, рақиб, бачаи туркон» ва ё бо ҳамин вожаи «ғамза» аз ӯ интиқод мекунад ва меҳодад бигӯяд, ин дуруст нест, ки аз афроди хунрезу қотил ҳимоят кунад ва риндона меҳодад бигӯяд, «худат низ ситамқору хунрез ҳастӣ». Дар ҳақиқат, Ҳофиз чашмро дар ин ҷо риндона ба маъноӣ вобастагону ситамқороне, ки ёвари шоҳ Шӯҷо ҳастанд, овардааст, ки ӯ аз онҳо ҳимоят мекунад. Дар дунбалаи ҳамин шеър мегӯяд:

Дар зулфи чун камандаш, эй дил, мапеч, к-он ҷо
Сарҳо бурида бинӣ, бе ҷурму бе ҷиноят
[1, с 135].

Дар ин ҷо низ боз ҳам дар маъноӣ ошиқонаи ташбеҳи зулф ба каманд, ки дар адабиёти форсӣ ҳамвора дили ошиқ дар гесӯӣ маъшуқ гирифта мешавад ва ошиқи зулфи ӯ мегардад, чунонки ҳудӣ Ҳофиз дар ҷои дигар мегӯяд:

Бозпурсед зи гесӯӣ шикан дар шиканаш,
К-ин дили ғамзада, саргашта гирифта кучост?!
[1, с 54]

Ҳофиз дар мисраи дувуми шеъри боло – «Сарҳо бурида бинӣ бе ҷурму бе ҷиноят» зиракона маъноӣ ошиқонаро ба маъноӣ сиёсӣ пайванд додааст ва мегӯяд фирефтаи зулфу зебӣ (зоҳири фиребандаи Шоҳ Шӯҷо ва ваъдаҳои ӯ) нашавед, зеро ӯ ситамқору ситампеша аст ва сарҳои зиёдеро бе ҷурму бе ҷиноят буридааст.

Хулоса, шеъри Ҳофиз ҷавҳар ва хулосаи исёни шеъри форсӣ ва дарду ранҷи инсонӣ осист, зеро ки худ ранҷҳои руҳии фаровоне дида ва «дарди ишқе кашида ва захри ҳаҷре кашида, ки мапурс». Ва аз нодонон ва аблаҳон, ки нардбони тараққии ҳукуматҳои ҷаббор ва худкомаанд, захматҳо ва ранҷҳои зиёде кашидааст:

Ба яке ҷурба, ки озори касаш дар пай нест,
Заҳмате мекашам аз мардуми нодон, ки мапурс
[1, с 334].

Бо ин ҳама, Ҳофиз касест, ки мисли ҳеҷ кас нест, вале вучодаш дар ҳамагон сорӣ ва ҷорист. Ӯ укёнузи нопайдоқаронаест, ки ҳар касе метавонад ба ҳадди ниёзи хеш аз он сероб шавад. Шеъри Ҳофиз ҳам ҷурбаи хунукест, ки дар гармои сӯзон қалби ташнаеро ҷилову сафо медиҳад ва ҳам шӯълаест, ки дар сармои устухонсӯз гармои матбӯъ ба инсон мебахшад ва аз

ин рӯст, ки ашъори ҳикматосораи чандон дар дили ҳар тоифа нишаста, ки аксари фирқаҳои мухталиф ӯро ҳаммаслаки хеш донистаанд.

Адабиёт

1. Ҳофиз Шерозӣ. Кулӣёт. – Душанбе: Ирфон, 1982.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот ҷаҳонибинӣ ва андешаи орифонаи Ҳофиз Шерозӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта шудааст. Тафаккури орифона ва осори Ҳофиз ба инсон ва зиндагӣ бо назари маънавӣ ва маърифатӣ нигаронида шудааст. Мавзӯҳои муҳими ашъори ӯ, аз ҷумла муҳаббат, маънавият, фалсафа ва ҳикмати ҳаёт дар пайванди мустақим бо таълимоти тасаввуф ва арзишҳои инсонӣ баррасӣ мешаванд. Таҳлили ин осор нишон медиҳад, ки ҷаҳонибинӣ ва иртиботи маънавии Ҳофиз ба рушди фалсафаву ахлоқ ва тарзи фикри инсон таъсири амиқ дорад.

Калидвожаҳо: Ҳофиз Шерозӣ, орифона, тасаввуф, ҷаҳонибинӣ, маънавият, муҳаббат, фалсафа, шеър.

Аннотация

В данном исследовании рассматривается мистическое мировоззрение Хафиза Ширази. Ориентированное на духовное и философское осмысление жизни, творчество Хафиза исследует темы любви, духовности, философии и жизненной мудрости в прямой связи с суфийскими учениями и человеческими ценностями. Анализ его произведений показывает, что мистическое мировоззрение Хафиза оказывает глубокое влияние на развитие философской мысли, нравственности и образа мышления человека.

Ключевые слова: Хафиз, мистическое мировоззрение, суфизм, духовность, любовь, философия, поэзия.

Annotation

This study examines the mystical worldview of Hafez of Shiraz. Focused on spiritual and philosophical reflection, Hafez's works explore themes of love, spirituality, philosophy, and life wisdom in direct connection with Sufi teachings and human values. Analysis of his poetry demonstrates that Hafez's mystical perspective profoundly influences philosophical thought, morality, and human reasoning.

Keywords: Hafez, mystical worldview, Sufism, spirituality, love, philosophy, poetry.

РӯЗГОР ВА ОСОРИ ҲОДИИ САМАРҚАНДӢ

Шахноза Ю.С.

Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ

Адабиёти форсии тоҷикӣ яке аз пурбортарин адабиёти ҷаҳон ба шумор меравад, ки дар тӯли таърих суханварони бешумори мумтоз ва мохирро дар домони худ парваридааст, ки иддае аз онҳо аз ҷониби ҷомеаи башарӣ бо осори мондагори хеш эътироф гардидаанд. Адабиёти хатти мо таърихи куҳан дошта, анъанаҳои адабии он дар ҳавзаҳои адабӣ ва сарзаминҳои мухталиф ташаккул ёфтаанд. Бо эътирофи аҳли тадқиқ сарзамини Осиёи Миёна, бавижа шаҳрҳои Самарқанду Бухоро, ки дар таърихи маданият мардуми тоҷик аз мақоми маҳсул бархурдоранд, ғажовару хостгоҳи шеърӣ форсии тоҷикӣ маҳсуб меёбанд. Ин ду шаҳри қадимиву тоҷикнишин марокизи муҳими адабӣ маҳсуб мешуданд, ки дар доираҳои адабии онҳо суханварони зиёде умр ба сар бурда, ғазолият эҷод кардаанд.

Ҷои ба қайд аст, ки шаҳри Самарқанд бо таърихи миллати тоҷик робитаи ногусастанӣ дошта, бисёр ҳодисаҳои таърихӣ ва илмию маданият миллати мо бо номи ин шаҳри бостонӣ вобаста аст. Ҷунонки адабиётшиноси шинохта Туракул Зеҳнӣ қайд мекунад “баъд аз Сомониён дар аксар давраҳои Самарқанд маркази ҳукумати гуногунсола, аз ҷумла сулолаҳои оли Афросиёб, муғулиён, теуриён ва дар айни замон маҳалли нашъунамои шоирон, олимон ва ҳунармандон шуда омадааст” (1, с 4).

Чунончи эътироф шудааст, забону адабиёт ҳамқадами замон буда, ҳар таҳаввулоту дигаргуниҳое, ки дар ҷамъияти инсонӣ зуҳур мекунад, бевосита таъсири худро ба адабиёт мерасонанд, зеро дар ҳама давр адабиёт ба рӯҳияи мардум бастагии зиёд дошту имрӯз низ дорад. Инъикос гардидани воқеаву ҳодисаҳои сиёсӣ - тасарруфи сарзамине аз ҷониби аҷнабиён, қатлу ғорат, хунрезиву золимии ин ё он шоҳу амир ва монанди инҳо дар адабиёт далели ин гуфтаҳо мебошанд.

Бояд таъкид кард, ки адабпарвариву шеърдӯстии шоҳону амирон ва назари нек доштани онҳо бо суҳанварон ва ё баръакс бетаваҷҷуҳӣ нисбат ба адабиёту шуаро метавонад таъсири ҷашмрасе ба адабиёт ворид созад. Ба сарзамини Ҳинд ҳичрат намудани суҳанварони зиёдро метавон ҳамчун бурҳони қотеъ барои андешаҳои ғавқ зикр намуд, ки иддае лоилоҷ раҳти сафар баста, тарки ватан намуданд.

Мирзо Ҳодии Самарқандаи намоёндаи барҷастаи адабиёти тоҷики охири қарни XIX ва ибтидои XX мебошад, ки осори ӯро метавон намунаи хуби адабиёти ин давр қаламдод кард. Замони зиндагии ин шоир ба даврае рост меояд, ки вазъи сиёсӣ чандон ором набуд, вазъи адабӣ низ ҳамчунон буд. Мусаллам аст, ки дар ҳама давраи замони вазъи сиёсӣ таъсири ҷашмрасе ба фарҳангу ҳунар ва забону адабиёт дорад. Зеро мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки вазъи носолими сиёсӣ боиси коста гардидани фарҳагу тамаддун ва таназзули забону заифу берӯх шудани адабиёт мегардад. Табиист, ки барои сурудани шеъри латифу офаридани маънии бикр доштани руҳияи хуб шартӣ асосист. Беадолативу бераҳмӣ ҳуқуқ ва ҷабру зулми шоҳон бар раиёт ва дилозории онҳо, ки марбути вазъи сиёсӣ мебошанд, боиси эҷоди садҳо ҳазор байти ҳузнангези иҷтимоӣ гардидаанд. Маҳз дар ин гуна давраи ғарбадорӣ зиндагиву эҷод намудани Ҳодии Самарқандӣ аҳамияти махсус дошта, инъикоси ҳору забунии аҳли илм, коста гардидани қадри суҳан ва масъалаҳои монанд ба ин дар ашъори ӯ маҳсули муҳити носолиме мебошанд, ки шоир дар он умр ба сар мебард. Ба ҳар сурат, бо эътирофи аҳли тадқиқ адабиёти ин давр хусиятҳои ба худ хос дорад, ки мавриди баррасӣ қарор додани онҳо аз аҳамият ҳолӣ нахоҳад буд.

Аҳамияти бузург ва мақоми махсуси адабиёти нимаи дуюми асри XIX дар таърихи адабиёти мо дар ҳамон аст, ки давраи ҷараён ва инкишофи он ба давраи нави таърихи халқи тоҷик, давраи тараққиёти иқтисодиву сиёсии кишвар алоқаманд аст. Муҳити нави иҷтимоиву сиёсӣ дар мазмуни ғоявии ин адабиёт мавзӯӣ ва оҳангҳои навро дохил намуд, ки аз ҷиҳати идеявӣ назар ба адабиёти гузаштаи тоҷик қадами қаддӣ ба пеш буд. Адабиёти нимаи дуюми асри XIX аз ҷиҳати давраи инкишоф ва миқёси маҳсули эҷодӣ ҳарчанд ба мероси бои адабиёти гузашта баробар шуда натавонад ҳам, аммо аз ҷиҳати ғояву мазмун ва ҷорӣ намудани навигариҳо ҳам дар шаклу ҳам дар мундариҷа аз адабиёти асрҳои пештар ба дараҷот муқаддамтар буд. Бо ибораи дигар, тафовуту дигаргунии куллии ин адабиёт на дар миқдор, балки дар сифати он зоҳир мегардад (2, 12).

Таърих гувоҳ аст, ки як гурӯҳи суҳанварон бо вучуд доштани эҷодиёти зиёд на маҳбуби умум гардидву на иштиҳоре пайдо кардаанд, зеро барои дар қалби хонанда ҷойгузин шудан ва писанди ҳамагон гардидан доштани ашъори рангини оқанда аз ҳунари шоирӣ ва ғасеҳу балғи шартӣ асосӣ ба шумор меравад.

Мирзо Ҳодии Самарқандӣ зумраи шоироанест, ки ҳарчанд аз нигоҳи шумора осорашон андак бошад ҳам, аммо сифатан хонданиву мондагор ва ғасеҳу балғи. Шояд ба сабаби камтаваҷҷуҳии ҳуди шоир ва ё омили дигар Ҳодӣ ба таҳияву таҷаммуи осори хеш напардохта, аз мардум хилват мегузид ва кунҷи инзिवоро беҳтарин ҷой барои хеш мешумурд, дар маҷолису маҳофили адабӣ ширкат намеварзид ва ин ҳама боиси он гардида, ки аз ӯ мироси нисбатан ками адабӣ боқӣ мондааст.

Танҳо асари боқимонда аз Ҳодии Самарқандӣ, девони ин шоир аст, ки дар соли 1331 қ./1913 м. аз ҷониби фарзандаш Фаҳруддини Роҷӣ аз рӯи дастнависҳои падар ҷамоварӣ ва китобат шуд ва дар ҳамон сол дар Самарқанд ва шеваи ҷопи сангӣ дар 191 сафҳа ва ҳамроҳ наздик ба яксад байт аз ашъори Роҷӣ, мунташир шудааст. Зикр намудан ба маврид аст, ки асли девон, ки эҳтимолан бисёр бештар аз ин девон буда, бо таассуф ба монанди ду асари дигари шоир аз байн рафтааст. Ин ду асар назми форсӣ ва туркии “Анвори суҳайлӣ”

таълифи Муллохусайн Воизи Кошифӣ будааст, ки онҳоро Мирзо Ҳодии Самарқандӣ ба риштаи назм кашидааст.

Дар бораи назми туркӣ “Анвори суҳайлӣ”, ки гӯё Мирзо Ҳодӣ муваффақ ба итмоми он нашуда ва ин ки Фаҳриддини Рочӣ девони падарро аз мусаввадаҳои мавҷуд дар дасти мардум ҷамъоварӣ кардааст, иттилооти аз сӯи Айнӣ бо он чӣ ки дар девони Мирзо Ҳодӣ аз ҷониби Фаҳриддини Рочӣ навишта шудааст, дида мешвад. Бар асоси он чӣ дар девони мазкур омада, Мирзо Ҳодӣ манзумаи туркӣ ва форсии “Анвори суҳайлӣ”-ро ба итмом расонида буда, вале бинобар нақли Айнӣ пеш аз итмоми назми “Анвори суҳайлӣ”, вафот кардааст (3, 131-133). Илова бар тафовути бар ду мавзӯи шеваи ҷамъоварии девон ва манзумаи туркии “Анвори суҳайлӣ” Айнӣ дар бораи тедоди абёти девон ҳам иттилооте оварда, ки бо воқеият носозгор аст (4, с 38).

Ин назария, ки Фаҳруддини Рочӣ, фарзанди шоир хоста бошад бо ин кор номи падар ва дар натиҷа худ ва хонадонашро дар Самарқанд он рӯзҳо соҳиби эътибор чилва диҳад, умре қомилан пазируфтани аст. Вай бо истифода аз гумноии Воизи Қазвинӣ дар муҳити адабии Моваруннаҳр ва бо бадаст овардани нусхае аз девони вай ва сипас тақрибан 262 ғазал аз он бо 78 ғазал боқӣ монда аз падар девоне ба ном “Девони Мирзо Ҳодӣ” дар соли 1913м. дар Самарқанд ба ҷоп супурд ва бо нусхаи аслии девони Воиз, тақрибан муддати наздик ба як қарн ба ҳадафи худ, ки ғазалҳои Воизи Қазвиниро моли падар ба қалам дод, расида. Вай бо ин кор, тайи наздик ба як қарн пажӯҳишгарону муҳаққиқони бисёреро дар Ўзбекистон, Тоҷикистон ва Эрон ба хато андохт. Ҳатто оламе бузург ба ҳамчун Васлии Самарқандӣ, вақте барои ҷопи девони шоир моддаи таърих суруд, ба ин сарқат пай набурд, то чӣ расад ба Садриддин Айнӣ, ки бо суръати тамоми саъй дошт дар замони Шӯравӣ барои ҳамчун миллат муаррифӣ кардани тоҷикон тазкираи “Намунаи адабиёти тоҷик”-ро дар соли 1926м. тадвин ва ҷоп кунад ва ба ҳамин далел ӯ низ монанди дигарон ба хато афтод ва ҳамингуна худ моёи хатоҳои дигарон дар тӯли қарни XX дар бораи ин девон ва хувияти воқеии ашъори ҷопшуда дар он шуд, ки то нашри аслии Девони Ҳодии Самарқандӣ бо эҳтимоми Иброҳими Худоёр (1386/ 2007) идома дошт.

Тазаккур бояд намуд, ки Иброҳими Худоёр осори Мирзо Ҳодии Самарқандиро мавриди пажӯҳиши амиқ қарор дода, дар таърихи шинохти зиндагинома ва эҷодиёти шоир нахустин бори сирқоти адабии аз ҷониби Фаҳруддини Рочӣ ба амал омадаро дар девони ӯ кашф сохт. Муҳаққиқи мазкур пас он ки девонҳои Мирзо Ҳодии Самарқандӣ ва Воиз Қазвиниро муқоиса ва баррасӣ намуд ба хулоса расид, ки Фаҳриддини Рочӣ як нусха аз хусхаҳои девони Воизро, эҳтимоли қатъ ба яқин, аз рӯи нусхаи шумораи 2715 китобат шуда будааст ва дар китобхонаи марказии Донишгоҳи Техрон нигоҳдорӣ мешавад, дар ихтиёр доштааст ва нашри илмӣ- интиқодии девони Воизи Қазвинӣ, ки аз ҷонибӣ Содот Носирӣ ба анҷом расидааст, дар тасҳеҳи ин нусхара асоси қори худ қарор додааст.

Ҳамчунин Фаҳриддини Рочӣ бо интиҳоби 262 ғазал аз девони Воиз ва тағйири таҳаллуси онҳо аз “Воиз” ба “Ҳодӣ” ва қостани абёте аз асли нусха дар бархе ғазалҳо ва дар ғоҳе маврид афзудани байте аз худ бад-он ва дар ниҳоят ҷо ба ҷо кардани ҷои ғазалҳо, девони мансуб ба падарро ба ҷоп супурдааст. Рочӣ расмулхатти ғазалҳои ҷопшудаи Воиз дар девони Ҳодӣ бархе калимотро дар низоми овой онҳоро бо шеваи фарорудӣ мутобик намудааст.

Иброҳими Худоёр таъкид мекунад, ки бо вучуди бадхониҳо ва ғалатҳои фоҳиши фаровоне дар сабки ғазалҳои Воиз дар девони Ҳодӣ истифода аз нусхаи аз девони Ҳодӣ дар ҷоп ва тасҳеҳи ҷадиди девони Воиз ҳолӣ аз аҳамият ҳолӣ нахоҳад буд (5, с 45).

Бояд гуфт, ки то замони пайдо шудани далале бар интисоби шеъри шорирони дигар ба Ҳодӣ дар девони мазкур тамоми 78 ғазал мавҷуд дар девони Мирзо Ҳодиро мутааллиқ ба Ҳодии Самарқандӣ ҳастанд, агарчи бо вучуди тартиб дар интисоби бархе аз ғазалҳо ба Ҳодӣ ҳеҷ санаде мабно бар тааллуқи ин ғазалҳо ба шоири дигаре дар даст нест.

Хулоса, дар он девоне, ки фарзанди Мирзо Ҳодии Самарқандӣ – Фаҳриддини Рочӣ дар соли 1913 аз рӯи мусаввадаҳо ва бо роҳи ҷамъоварӣ аз миёни мардум мураттаб намудааст, аксари ғазалҳо муталлиқ ба Воизи Қазвинӣ буда, бо таҳрифи таҳаллуси “Воиз” бар “Ҳодӣ”

вориди он гардидаанд. Ба ҳар сурат ин девон ҳам барои шинохти шеъри Ҳодии Самарқандӣ ва ҳам Воизи Қазвинӣ аз аҳамият ҳолӣ набуда, агарчи теъдодан кам бошанд ҳам, ашъори шоирро аз нобудӣ раҳо намудааст.

Адабиёт

1. Зеҳнӣ Т., Саъдиев С. Суханварони сайқали рӯи замин.- Душанбе:
Ирфон, 1973.- 248с.
3. Ҳодизода Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввӯми асри XIX. Қисми аввал.- Душанбе: Дониш, 1968.-294с.
4. Айнӣ С. Куллийт. Ҷилди 7.-Душанбе: Ирфон, 1981.- 447с
5. Худоев И. Ғазалсарои Самарқанд (Нақдубаррасии зиндагӣ ва шеъри Мирзо Ҳодии Самарқандӣ) //http://uijs.ui.ac.ir/jpll/browse.php
6. Худоев И. Ғазалсарои Самарқанд (Нақдубаррасии зиндагӣ ва шеъри Мирзо Ҳодии Самарқандӣ) //http://uijs.ui.ac.ir/jpll/browse.php

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот рӯзгор ва осори адиби маъруфи форсу тоҷик Ҳодӣ Самарқандӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллифон ҳаёти шахсӣ ва эҷодиёти ӯро таҳлил мекунанд ва нишон медиҳанд, ки осор ва ғазалиёти Ҳодӣ Самарқандӣ ҳамчун намунаи адабиёти классикии форсу тоҷик аҳамияти фарҳангӣ ва таърихӣ доранд. Осори ӯ дар ташаккули забон, услуб ва маърифати ҷомеа нақши муҳим мебозанд. Омӯзиши рӯзгор ва эҷодиёти Ҳодӣ Самарқандӣ барои фаҳмиши мероси фарҳангӣ ва рушди адабиёти классикӣ аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: Ҳодӣ Самарқандӣ, эҷод, рӯзгор, осор, адабиёти форсу тоҷик, ғазал, забон, фарҳанг.

Аннотация

В данном исследовании рассматривается жизнь и творчество известного таджикского и персидского поэта Ходи Самаркандий. Авторы анализируют его биографию и литературное наследие, показывая, что произведения и газели Ходи Самаркандий имеют значительное культурное и историческое значение как образец классической персидско-таджикской литературы. Его творчество играет важную роль в развитии языка, стиля и культурного воспитания общества. Изучение жизни и наследия Ходи Самаркандий важно для понимания культурного наследия и развития классической литературы.

Ключевые слова: Ходи Самаркандий, творчество, жизнь, произведения, персидско-таджикская литература, газель, язык, культура.

Annotation

This study examines the life and works of the renowned Persian-Tajik poet Hodi Samarkandi. The authors analyze his biography and literary heritage, demonstrating that his works and ghazals hold significant cultural and historical value as examples of classical Persian-Tajik literature. His writings play an important role in the development of language, literary style, and cultural education. Studying the life and works of Hodi Samarkandi is essential for understanding cultural heritage and the development of classical literature.

Keywords: Hodi Samarkandi, works, life, literary heritage, Persian-Tajik literature, ghazal, language, culture.

ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВИЮ СЕМАНТИКИ ИҚТИБОСОТИ ЗАБОНИ АРАБИИ ҒАЗАЛИЁТИ СОИБИ ТАБРЕЗӢ

Ашурова З.

Донишкадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Соиби Табрeзӣ ба ҳайси яке аз шоирони тавонои асри 17-и адабиёти форсу тоҷик дар рушду инкишофи забони ғазал ва забони адабии ин аҳд хизмати бузургеро ба анҷом расонидааст. Ӯ дар истифодаи вожаҳои таркиби луғавии забон ва тобишҳои гуногуни маъноии онҳо саҳми назаррасе дорад. Тавре ки маълум аст, Соиби Табрeзӣ яке аз шоирони машҳур ва барҷастаи сабки ҳиндӣ ба шумор меравад, бинобар ин, дар ғазалиёти ӯ хусусиятҳои ин сабк ба таври намоён инъикос ёфтааст. Аксари муҳаққиқон ба ин назаранд, ки забони сабки ҳиндӣ забони печида ва аз ҷиҳати ифодаи маъноӣ мураккабу душворфаҳм аст.

Нақш ва мавқеи калимаҳои арабӣ низ дар сабкҳои адабӣ низ яқинан нест, яъне дар як сабк шумораи онҳо зиёд ва дар сабки дигар теъдоди онҳо камтар ба назар мерасад. Ба назари профессор М.Н. Қосимова “Дар ибтидо дар забони шеър калимаҳои арабӣ ба забони форсӣ кам ворид шудаанд, яъне дар сабки хуросонӣ ин калимаҳои иқтибосӣ кам истифода шудаанд, ки ин яке аз хусусиятҳои барҷастаи забони осори он давра ба шумор мерафт” [1, с 270].

Дар сабки ҳиндӣ бо вучуди он ки баёни мураккаб, ибороту ҷумлаҳои печ дар печ, маъноҳои сарбаста, ташбеҳу истиора ва кинояҳои душвор бениҳояти тавсеа ёфта буд, мазмунӣ шеър низ ба тасаввуф ва ирфон майл дошт ва аз воқеият дур рафта ва фаҳмидани мазмунӣ онро душвор мегардонд. Дар ин раванд истифодаи калимаҳои арабии маъноашон дар забон чандон ҳазм нагардида низ ба назар мерасад.

Дар ҳамин замина мо вожаҳои иқтибосии Ғазалиёти Соиби Табрeзиро ба гурӯҳҳои зерини лексикӣ семантикӣ тасниф намуда, таҳлил менамоем:

а) вожаҳои иқтибосии арабии умумистеъмол.

б) вожаҳои арабие, ки кам мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Калимаҳои арабии гурӯҳи аввал он иқтибосотанд, ки аз оғози воридшавиашон ба таркиби луғавии забон то замони шоир хеле серистеъмол гардидаанд ва маъноашон ба соҳибони забон фаҳмо буд. Калимаҳои халқ, сақф, сулҳ, суҳбат, сайёд, хусн, қомат, маҳв, оқибат, тақдир, машғул, ихтиёр, шуъла ва ғайра аз ҳамин қабиланд.

Дар ҳамин замина, баъзе вожаҳои ғазалиёти Соиби Табрeзиро дар зер мавриди таҳлил қарор дода, доир ба хусусиятҳои луғавии онҳо дар асоси маълумоти фарҳангу луғатҳо маълумот хоҳем дод.

Талхӣ аз дарёи бегавҳар кашидан мушқил аст,

Ғар умеди васл бошад, **меҳнати** ҳичрон хуш аст [2, с 290].

Меҳнат – гудохтан ва холис кардани фулизот, меҳнат сахтӣ, бало, офат, муқобили меҳнат гирифторм, ғам ғусса, дард, ранҷ, андӯх, озмудан, озмоиш ва имтиҳон, назди сӯфия ранҷи ошиқро гӯянд” [3, с 612].

Аз шабеҳуни ҳаводис лашқараш дар ҳам шикаст,

Ҳар ки Соиб дар **мақоми** сулҳ табли ҷанг зад [2, с 658].

Мақом-бархостан, замону макони бархостан, манзалат, пойгоҳ, мартаба, дараҷа, поя, рутба, ҷойгоҳ, маҷозан шоистагӣ [3, с 774].

Холи Лайлӣ чома дар нили **мусибат** мезанад,

То кадомин сангдил ё Раб, ба Мачнун санг зад [2, с 658].

Мусибат- бало сахтӣ, сахтӣ ва бадбахтӣ. Таъзият, маҷлиси фотеҳаҳои ва азодорӣ, сӯғ, мотам, азо, ғам [4, с 590].

Ба ҷуз **арақ**, кикунад гул зи рӯи ёр, ки дид,
Ситорае, ки бувад зи офтоб рӯшантар [5, с 959].

Арақ - арақ кардан, арақи бадан, рутубати девор. Хӯйи ҳайвон ва гоҳе дар ғайри ҳайвон ҳам ба истиора ояд. Хӯйи инсон ва дигар ҳайвонот ва тарӣ, ки аз тани онҳо таровиш кунад ва гоҳе дар ғайри ҳайвон ҳам гӯянд. Оби пӯст аст, ки решаи мӯйҳо чорӣ гардад ва он исми чинс аст ва ҷамъ нагардад. Шароб, тарии девор, нами девор... [6, с 29].

Ҷавобро натавон фикр кард рӯзи **суол**,
Чу ҳаст фурсате, омода кун ҷавоб ин ҷо [5, с 8].

Суол – пурсиш, гадоӣ, садақа хоستان. Пурсиш ва истифҳом ва истифсор, ирку талаб, арзу талаб, дарюза ва гадоӣ [3, с 54].

Роҳ пурсангу **хатар** шишаи дилҳои дилҳо нозук,
Ҷарас қофиди овози шикаст аст ин ҷо [5, с 7].

Хатар – баландқадр баландмартаба гардидан, араб вусмаро хатар гӯяд. Ҳам қадар, ҳам манзалаат он чи дар миён гузоранд чун бар чизе гарав банданд. Мол раҳон, моли қимор, лағзиш. Хато. арзиш, қимат, баҳо, вақр, эътибор, санг, қадр, шараф, азамат, бузургӣ. Кори бузургӣ пурифат ва душвор ва наздиқе ба ҳалокат ва талаф, офат, зарар, бало, зарари ношӣ аз офат [6, с 212].

Таҳлили ин гуна иқтибосоти арабӣ далели он аст, ки онҳо аз замони ворид шуданаш ба забони тоҷикӣ то имрӯз дар раванди инкишофи забон як давраи бузургӣ таърихро сайр намуда, дар забон ҳазм ва суфтаю равон гардида, то имрӯз омода расидаанд ва дар ғазалиёти Соибӣ Табрэзӣшоир бо дарназардошти хусусияти умумиистеъмоли доштани онҳоро мавриди истифода қарор додааст.

б) Гурӯҳи дуҷуми лексикаи иқтибоси арабии асари мазкурро вожаҳои ташкил медиҳанд, хусусияти адабӣ-китобӣ доранд. Бояд зикр кард, ки азбаски ин роман доир ба ашхосе баҳс менамояд, ки қаҳрамон ва персонажҳои он аксаран аҳли эҷод, олимон ва умуман зиёӣнеанд, ки ба шеърӯ шоирӣ ва давлату давлатдорӣ машғуланд. Дар ин замина бо ба инobatтирии ин ҷанба шоир низ қўшиш кардааст, ки аз он калимаҳои, ки бештар хусусияти адабӣ-китобӣ доранд, бештар истифода намояд ва бо овардани ин гуна лексика чеҳраҳои эҷодӣ будани ашхоси тасвирнамудаашро бештар муаррифӣ намояд.

Масалан:

Раҳе дарози ту пеши по гузрштанд,
Мазан ҷу **шуъла** танаффусҳои бешумор ин ҷо [2, с 10].

Шуъла – сафедии пешонӣ ё пушти сар ё дум аст. Чўби оташгирона, чўби шуълавар, машғал, пораҳои, ки бар сари чўбе банданд ва дар рағани чароғ фуру баранд ва оташ зананд то рӯшноӣ диҳад [6, с 214].

Шуъла – забонаи оташ, оташи афрўхта, пораи оташ, ки медурахшад.

Мисоли дигар:

Паҳлу зи зан бидузд, ки ин раҳнаи **фасод**,
Дар хуни гарм ғўта диҳад ҷойи мардро [2, с 112].

Фасод – табоҳӣ, фасод кардан, лаҳв луъбат, базўр моли касеро гирифтани [3, с 749].

Фасод– табоҳ шудан, зидди саллоҳ. Ба ситам гирифтани моли касеро, табоҳӣ хушксолӣ, газанд ва зиён, зулму ситам. Шарорат ва бадкорӣ, амали ношоиста ва нописанд, фучуру фусук, душманӣ ва кина фитна ошўб, беморӣ, иллати пўсидагӣ:

Зи ракси мурғи **бисмил** ин наво дар гўш меояд,
Ки соҳил чун шавад наздик бозуи шино бикшо [2, с 12].

Бисмил – ҳар чизе, ки онро забҳ кунанд, яъне сари бурида бошад ва вачҳи тасмиааш ин аст, ки дар вақти забҳ кардан “бисми Аллоҳ” мегўянд, ба маънии мазбуҳ омадааст, маънии куштанро дорад [3, с 65].

Кадомин **барқи** чавлон гўшаи абрў намуд ин чо,
Ки оташ зери по дорад, дили мо чун ўд ин чо [5, с 11].

Барқ – рушание, ки онро ба форсӣ дурахшиш гўянд, Рахш, дурахш, озарахш, соиқа [7, с 40].

Дафтари ишқу нишот аз якдигар пошидааст,
Мунтазам ин нухаро аз риштаи борон кунед [2, с 753].

Назм – мураттаб мунтазам-росту дурустшаванда, басомон, сомонёфта, мураттабшуда, марвориди ба ришта кашида, гавҳар ба ришта карда [3, с 2085].

Гарчи дорад булбули мо тоза рўи боғро,
Барги сабзе нест, Соиб, з-ин чаман мамнунро [2, с 154].

Мамнун – миннат гузошта бар ў, таачҷуб дода шуда ба ў, заъиф, қавӣ, он чи инсон дорад [3, с 290].

Мамнун – марди тавоно, аз азод аст, беҳтарин аз ҳар чизе ки назди касе бошад, буридашуда. неъматӣ додашуда ва миннат ниҳодашудаи эҳсон кардашуда, сипосдор, сипосгузор, сипоспазир [8, с 290].

Макун зинҳор **манъи** мо зи сайру доварӣ, носеҳ,
Ки аз гардаш ба паргор аст чун гирдоб айши мо [2, с 150].

Манъ – боздоштан аз коре, боздоштани касе аз коре ва чизе. Боздошт ва дур кардагӣ ва дафъу раду таарўз ва мамониат ва наҳю нафӣ в инқору муҳолифат ва музоҳимат. Љилавгирӣ, сабр, муқобили иҳона, норавон гардидан, нодон ҳилофи аъто, муқобили аъто, харчанг [7, с 58].

Гар шавад мавҷаи дарёи дарёи ҳаводис сайқал,
Нест **мумкин**, ки шавад сайқале оинаи мо [2, с 155].

Мумкин – дар фалсафа он аст, ки ҳам тавонад будан, ҳам тавонад набудан [4, с 120].

Мумкин – чизе ки салоҳияти зуҳуру буруз дошта бошад. Шоён, зидди муҳол, имконёбанда муяссар шуданӣ, муҳтабил, дастдода, мақдур. Дастдиханда ва пайдошаванда, махлуқ ва инсон. Дар мстилоҳи фалсафа амре аст, ки мафҳуме ва ё мавҷуде аст, ки аз зот иқтизое надошта бошад, иқтизои вучуд ва на иқтизои адам, муқобили вочиб ва мумтанеъ [4, с 120].

Бояд зикр кард, ки як қатор калимаҳои иқтибосии арабӣ дар давраҳои гуногуни таърихӣ бо ҳукми зарурат ба забони тоҷикӣ ворид гардида, дар як давраи муайян хидмат намудаанд, вале батадрич ин гурӯҳ калимаҳо аз байн рафта, ҷойи онҳоро калимаҳои аслии тоҷикӣ мегирад. Соиби Табрезӣ низ ба ҳайси адиби муҳаққиқ ва донандаи латофати забони тоҷикӣ зимни эҷод аз ин гурӯҳ калимаҳо истифода бурдааст.

Адабиёт

1. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик.–Душанбе, 2009.- 490 с.

2. Соиб. Мунтахабот. Мураттибон З. Аҳрорӣ, Ш.Лоик. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 703 с.
3. Деҳхудо, Алиакбар. Луғатнома. (Захоири электронии адабиёти форсӣ) . – Техрон: 1361.
4. Муин, М. Фарҳанги форсӣ. Ҷ.2. – Техрон: Амири кабир. – 1360. – 2774.
5. Куллии Соиби Табрэзӣ. Бо муқаддима ва шарҳи ҳоли шоир аз Муҳаммад Аббосӣ. – Техрон: Исфанд, 1979. - 1958 с.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969
7. Фарҳанги ашъори Соиб. Таълифи Гулчини Маонӣ. –Техрон: Амири кабир, 1371. -92с.
8. Муин, М. Фарҳанги форсӣ. Ҷ.1. – Техрон: Амири кабир. – 1360. – 1476.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот иқтибосоти арабӣ дар ғазалиёти Соиби Табарезӣ мавриди таҳлили луғавӣ ва семантикӣ қарор гирифтаанд. Муаллиф бо истифодаи калимаҳо ва ибораҳои арабӣ маънои амиқ ва оҳанги нозуки эҷодиро пурқувват мекунад. Таҳлил нишон медиҳад, ки иқтибосоти арабӣ дар ғазалиёт ҳам ба тӯл ва ритми шеър таъсир мерасонанд ва ҳам паҳншавии маънои фалсафӣ ва ахлоқиро таъмин менамоянд. Омӯзиши ин падида барои дарки таъсири забони арабӣ ба эҷодиёти форсӣ-тоҷикӣ ва таҳаввули лексикавӣ ва семантикии он аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: Соиби Табарезӣ, ғазал, иқтибосоти арабӣ, таҳлили луғавӣ, таҳлили семантикӣ, лексика, маъно, шеър.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются арабские заимствования в газалах Саиби Табарези с точки зрения лексического и семантического анализа. Автор использует арабские слова и выражения для усиления глубины смысла и художественного звучания произведений. Анализ показывает, что арабские элементы влияют на ритм и метр стихотворений, а также способствуют передаче философских и нравственных идей. Изучение этих явлений важно для понимания влияния арабского языка на персидско-таджикскую литературу и эволюцию лексики и семантики.

Ключевые слова: Саиби Табарези, газал, арабские заимствования, лексический анализ, семантический анализ, лексика, смысл, поэзия.

Annotation

This study examines Arabic quotations in the ghazals of Saebi Tabrizi from a lexical and semantic perspective. The author employs Arabic words and expressions to enhance the depth of meaning and poetic resonance. The analysis shows that Arabic elements influence the rhythm and meter of the poems, as well as convey philosophical and ethical ideas. Studying these features is important for understanding the impact of Arabic on Persian-Tajik literature and the evolution of its lexicon and semantics.

Keywords: Saebi Tabrizi, ghazal, Arabic quotations, lexical analysis, semantic analysis, lexicon, meaning, poetry.

**БУЗУРДОШТИ ЗАБОН ҲАМЧУН СИЁСАТИ ДАВЛАТӢ ДАР ПАЁМИ
ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МУҲТАРАМ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН**

Шаҳнозаи Ю.С.

Донишкадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ

Забон яке аз рукнҳои асосии ҳастии миллат ва пояи худшиносии милли ба шумор меравад. Он на танҳо воситаи муошират, балки оинаи таърих, фарҳанг ва тафаккури мардум аст. Аз ин ҷост, ки бузургдошти забон дар сиёсати ҳар давлати соҳибистиқлол ҷойгоҳи хос дорад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ забони давлатӣ ҳамчун арзиши муқаддас ҳифз ва рушд дода мешавад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гаштаву баргашта хотирнишон менамоянд, ки арҷ гузоштан ба арзишҳои милли, асосан забон, вазифаи муқаддаси ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон аст. “Моро зарур аст, ки ҳифзи арзишҳои таърихӣ фарҳангии миллати худ ва муаррифии боз ҳам бештари онҳоро дар арсаи байналмилалӣ ҳадафмандона идома диҳем. Бедор намудани ҳисси ватандӯстиву ватанпарастӣ, арҷгузорӣ ба забон, таъриху фарҳанг ва тамаддуни милли, баланд бардоштани нақш ва мавқеи онҳо дар ҷомеа аз ҷумлаи вазифаҳои муҳими давлату Ҳукумат мебошад” [1, 5]. Аз ин суҳанони Пешвои миллат бармеояд, ки ӯ ҳамеша барои пос доштани забони тоҷикӣ, тоза нигоҳ доштани он ҳамчун забони давлатӣ кӯшиши зиёде мекунад. Дар ҳамаи суҳанронихояш ба масъалаи забон дахл намуда, халқи тоҷик ва, умуман шаҳрвандони Тоҷикистонро ба омӯختани забони тоҷикӣ, рушду такомули он даъват менамояд ва таъкид менамояд: “Ифтихор аз Ватан, ифтихор аз таъриху фарҳанг, ифтихор аз хувияти милли ва гузаштагони сарбаланди хеш маҳз аз поку бегазанд нигоҳ доштани забони модарӣ сар мешавад”. Пас аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ, масъалаи мақом ва нуфузи забони тоҷикӣ ба яке аз самтҳои муҳими сиёсати давлатӣ табдил ёфт. Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» заминаи ҳуқуқиро барои истифодаи васеи забони тоҷикӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ фароҳам овард. Ин қонун на танҳо мақоми забони давлатиро мустақкам намуд, балки масъулияти шаҳрвандон ва ниҳодҳоро дар ҳифз ва рушди он муайян кард.

Сиёсати давлатии забон пеш аз ҳама ба баланд бардоштани сатҳи фарҳанги забондорӣ, такмили меъёрҳои забони адабӣ ва густариши доираи истифодаи он равона шудааст. Имрӯз забони тоҷикӣ дар идораҳои давлатӣ, маориф, илм, матбуот, фарҳанг ва дигар бахшҳо мавқеи устувор дорад. Таҳияи санадҳои расмӣ, таълифи китобҳои дарсӣ ва илмӣ, нашри осори адабӣ ва баргузориҳои ҷамъиёти илмӣ ба забони давлатӣ далели равшани татбиқи ин сиёсат аст.

Нақши Пешвои миллат дар эҳё ва бузургдошти забони тоҷикӣ махсусан қобили зикр мебошад. Таваҷҷуҳи пайваста ба масъалаҳои забон, ташаббусҳои созида дар самти рушди он ва таъкид ба покизагии ғановати забони модарӣ ҳисси ифтихори миллиро дар ҷомеа тақвият бахшид. Эълон гардидани Рӯзи забони давлатӣ низ нишонаи эҳтироми амиқ ба ин ганҷи бебаҳо мебошад.

Бо вучуди дастовардҳо, вазифаи ҳар як шаҳрванди кишвар аст, ки ба забони модарӣ бо эҳтиром муносибат намояд, онро дурусту раво истифода барад ва ба наслҳои оянда мероси забониро солим нигоҳ дорад. Зеро бузургдошти забон танҳо масъулияти давлат нест, балки рисолати умумимиллӣ мебошад.

Забонҳои паҳншудатарин рисолати асосии давлатдорӣ ва ҳастии миллатро нишон медиҳанд. Забони тоҷикӣ бошад ин рукнҳоро аз қадимулаём дорост. Ба ҳамагон маълум аст, ки забони тоҷикӣ яке аз забонҳои қадимтарин ва бойтарини дунё ба шумор меравад. Дар замони қадим забони тоҷикӣ-дарӣ аз баҳри Миёназамин то Чин забони байналмилалӣ буд. Вай решаи чуқури таърихӣ дошта, ҳанӯз дар замони салтанати Тоҳириён, Сафғориён ва Сомониён ҳамчун забони расмӣ коргузори ба қор бурда шудааст. Асосан дар давраи салтанати Сомониён, ки давлати тоҷикон ба шумор мерафт, ба забони тоҷикӣ мақоми

давлатӣ дода шуда буд. Дар ин давра илму фарҳанг босуръат инкишоф меёбад ва бо ин забон асарҳои бузурги илмию адабӣ ва таърихӣ офарида шудаанд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки ҳанӯз бузургони мо, файласуфону шоирони классикии тоҷик барои тоза нигоҳ доштани забони дарӣ-тоҷикӣ мубориза мебурданд. Абуали Сино ва Абурайҳони Берунӣ асосгузори истилоҳотсозӣ мебошанд ва ба мо намунаанд. Минбаъд дар замонҳои мухталиф шоирон ва мутафаккирон аз А. Рӯдакию Фирдавсӣ сар карда то ба Носири Хусраву А. Донишу Садриддини Айний барои равнақу ривоч додану тозагии забони тоҷикӣ ҷонбозиҳо кардаанд.

Бо вучуди дучор шудан ба душворихо, забони тоҷикӣ то ба имрӯз устувор монд, дар тақдирӣ миллати тоҷик нақши беназирро гузошт. Аҳаммияти забони тоҷикӣ дар марҳилаи нави таърихӣ – ба даст овардани истиқлолият, инкишофу тақвияти ваҳдати истиқлол, сарчамии миллат басо арзишманд аст. Дар Тоҷикистони навин кӯшишҳои зиёди Пешвои миллат, Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро барои тақвияти мақоми забони тоҷикӣ, инкишофи он қайд кардан равост, ки имрӯз қорҳои бузурге дар партави пешниҳодҳои аз тарафи аҳли зиё ва шахрвандон ба сомон расонда мешаванд.

Дастовардҳо дар дасти мо ҳастанд, лекин имрӯз, ки мавзӯи баҳси мо зарурияти таҳлили масъалаҳои инкишофи забони давлатӣ-тоҷикӣ мебошад, каме ҳам бошад, фикру мулоҳизаҳои таҳлилий-аналитикии худро дар бораи ин масъалаи мубрами рӯз эрод созем.

Ба ҳамагон маълум аст, ки ҳанӯз бузургони мо, файласуфону шоирони классикии тоҷик барои тоза нигоҳ доштани забони дарӣ-тоҷикӣ мубориза мебурданд. Чи хеле ки дар боло қайд кардем, Абуали Сино дар «Донишнома» ва Абурайҳони Берунӣ дар асараш дар бораи ситорашиносӣ «Ат тафҳим ли авоиلى синоати танҷим» чандин истилоҳоти (терминҳои) соҳаҳои гуногуни илмиро барои истифода дар забони дарӣ-тоҷикӣ пешниҳод карданд ва асосгузори истилоҳотсозӣ (терминсоз) мебошанд ва барои мо намунаанд, аммо ин қорҳо қариб, ки ба инобат гирифта намешаванд. Мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки қисман мо вожаҳо (калимаҳо)-и дар матн ё лаҳзаи сухангӯию воситаҳои ахбор аз рӯи маъно қор намефармоем. Мисол, калимаи арабии «интиқол»-ро гирем. Мо донишҷӯи фалонино ба Донишгоҳи миллии интиқол додем. Ё донишҷӯи курси дуюмро ба курси сеюм интиқол додем. Ё дар фармон донишҷӯёни курси дуюм ба курси сеюм интиқол дода шаванд. Идрорпулиро барои моҳи сентябр интиқол додем. Ба фикрам, хуб мешуд, агар бо забони шеваи тоҷикӣ гуем: донишҷӯиро ба донишгоҳи миллии фирстондем, донишҷӯиро аз курси дуюм ба сеюм гузарондем, донишҷӯён аз курси дуюм ба курси сеюм гузаронда шаванд ва ғайра.

Ё ин ки худӣ калимаи идрорпулиро гирем, ки аслан арабӣ аст. Онро иваз карданд ва гуё тоҷикӣ карданд. Ҳам вожаи идрорпулӣ ва ҳам калимаи стипендия моли мардуми мо нестанд, гарчи ман бештар стипендиаро наздиктар мебинам, чунки қариб ними аср, ё аз он бештар, мардуми мо онро истифода мебурд. Агар бисёр меҳостанд онро ба тоҷикӣ баргардонанд, пас вожаҳои кумакпулӣ ё ёрдампулӣ мавҷуданд.

Донишмандони мо ба ин ноҳзукиҳои забон диққати асосӣ медоданд. Масалан, устод Садриддин Айний дар вақти таҳрири романи «Одамони ҷовид»-и Раҳим ҷалил қайд мекунад: «Ин ҷо фарқи ҷӯпон ва подабонро муайян кардан дарқор аст: ҷӯпон – дорандаи доимии рамаи ягон қас, ки дар вай бузу ғусфандон ҳастанд. Подабон ҷаронандаи пода аст, ки дар вай ҳайвоноти гуногун ва аз онӣ одамони гуногун мебошанд. Подабон танҳо рӯзона меҷаронад ва шаб ҳайвонотро ба соҳибонаш месупорад. «Оши ҳалол» хӯрӣ вазифаи подабон аст, на ҷӯпон (дар ҳошияи асар). Дар асараш «Тоҷгиз» яке аз роҳбарон дар бораи калимаи «даҳонмарда» ба устод С. Айний эрод гирифтааст. Устод Айний дар мактуби худ ба А. Лохутӣ менависад: «даҳонмарда» одаме, ки қасони дар атроф буда ба гапӣ вай медаароянд ва дар вақти лузум аз тарафи онҳо монанди вақили расмӣ гап задан мегирад. Акнун ман намедонам, ки бо ин роҳбарони забони тоҷикӣ чӣ қор кунам. Инҳо забони адабии классикиро намедонанд ва забони зиндаи халқро надонанд ва маҷбур мекунанд, ки «Чизе навис - ман фаҳмам» (Мактуби С. Айний ба А. Лохутӣ (2.04.1939).

Ҳанӯз бисёрии моён аз вожаҳои арабӣ даст нақашадем, онҳоро дар ҷою маъниҳои ноаён барои ҳонанда истифода мебарем. Истилоҳоти худиро намесозем ва аз забонҳои дигар

ба таври ғалат онҳоро гирифта ба фаҳмиши одамон фишор меоварем. Қисман дар чараёни дарсҳои забон ва адабиёти тоҷик омӯзгорон, агар ба нутқи шифоҳии толибилмону донишҷӯён аҳаммият дода бошанд, ба саводнокии хаттии онҳо кам диққат медиҳанд, ки ин чиз нигаронкунанда мебошад.

Ҳанӯз овезаҳои шахру растаю русто бо забонҳои ғайр навишта мешаванд, ки шахсро ба ҳайрат меоранд, вожаҳои суҳанони хуби тоҷикӣ ва дигар забонҳои бумии Тоҷикистонро зери назар намегиранд, ки ин ба назари мо носавоб аст. Қисман аз шохкориҳои офаридаҳои бузургон ва классикон, ки барои тозагии забони тоҷикӣ ҷонбозиҳо карданд, фаромӯш мекунем. Бисёр вақт калимаҳои топонимикӣ (номи ҷойҳо-худудӣ) ба таври ғалат навишта мешаванд. Дар нашрияҳои матбуоти даврагӣ, ки ба таъин кардани этимологияи номи ҷойҳо бахшида шудаанд, гоҳо маъноҳои таърихӣ нодуруст дода мешавад. Қисман дар матбуот дар бораи ин ё он топоним маводи шубҳанок ҷоп мекунанд. Мисол: *Hoḡdara* - ро Шохдара, ё Дараи шохон меноманд, ки ин аслан хато аст. Ҳақиқатан этимологияи калимаи Шохдараро на калимаи *šo*, балки калимаи аслии шуғнонӣ *hoḡ*, ки маънояш шох мебошад, яъне рӯдҳое, ки аз кӯҳҳои Шохдара ҷорӣ мешаванд, монанди шоҳаи дарахт ё ин ки шоҳи ҳайвонҳо ҳастанд.

Пайдоиши ойконими Тисёнро аз Тусиён мебинанд, ки ин тамоман хато аст. Аслан этимологияи феъли *tis* «рехт, рехтан аз <* *tač-(a)ya-, tāk* – [3, 28], [4, 82]; мунч. *тыс* . шуғн. *tī, tis, tūyd*; руш. *tī /-e: tūyd*; хуф. *tī: tūyd*, бач. *te: tūyd, сарақ. te(z): тыyd* аст; рус. *теч, течёт*.

Ойконими *Porḡinev* – ро аз порсинишинон мебинанд, ки низ нодуруст аст. Ҳақиқати ҳол, ин аз шакли қадимии *por* – гузаштан, гузаронидан ва *han* – тахта барои мондани бор, *муқоиса кунед: Hanēv, tāngḡanēv, hanak, hanā*.

Пайдоиши ойконими *Haray* (Хоруғ) – ро аз *hor, horzor* мебинанд, ки ба назарамон нодуруст аст. Сарчашмаҳо нишон медиҳанд, ки калимаи *Haray* аз шакли қадими *harā* – калон, васеъ, бузург гирифта шудааст. Дар форсии қадим *farnā*, авесто шаклаш *h^varnā* ва дар форсии миёна *h^varr*, форсии нав *farra, hurra, horo* – калон, бузург [5, 19-21]; шуғнонӣ *horo, harra, harragi* – калон, бузург. Калимаи *roḡ* аз шакли қадимии *raḡa* – замини назди кӯҳ, нишебии кӯҳ, ки дар худуди Тоҷикистон чунин топонимҳо ва микротопонимҳо дучор мешаванд гирифта шудааст. Мисол: *Roḡ, Roḡak, Hāsḡaray*. Пас маънояш замини фароҳи тағи кӯҳ мебошад.

Як чизи дигарро ҳам қайд кардан даркор аст, ки забон бояд сарчашмаи асосӣ барои омӯзиши илм, фарҳанг, таърих бошад. Лекин дар давраи ҳозира на ҳама вақт истилоҳоти илмӣ дастрас ба вучуд оварда мешаванд, ки ин чиз тадқиқотчиён ва омӯзандагонро ба душворӣ дучор мекунад. Дар қорҳои илмӣ ва васоити ахбор калимаҳое истифода мешаванд, ки барои хонанда мушкилиро ба бор меоранд. Ба ҷои вожаҳои хуби забони тоҷикӣ калимаҳои забонҳои арабӣ ва хориҷие истифода мешаванд, ки барои фаҳмиш ва истифода нороҳатанд. Минбаъд аз меъёрҳои ҳуқуқӣ истифода бурда, ба кӯдакони худ номҳои хуби маънодор, ориёӣ – тоҷикӣ диҳем, ки ҳислатҳои хуби инсонӣ ва дарккунии аломатҳои мусбӣ табииро дар худ таҷассум карда бошанд. Аз истифодаи номҳои бегона худдорӣ намоем, чунки онҳо забонамонро коста ва муғлақ мегардонанд. Кореро ба анҷом расонем, ки ояндагон дар ҷойҳои муқаддаси номниҳодаи ниёгонамон зиндагии оромӣ осуда карда тавонанд ва онро аз дилу ҷон ҳифз намоянд.

Азхудкунии забони тоҷикӣ дар шароити ВМКБ мушкилии дучандро ба бор меорад. Ин пеш аз ҳама аз он иборат аст, ки мо дар муҳити бисёрзабонӣ зиндагӣ дорем. Моро забонҳои тоҷикӣ, русӣ, англисӣ ихота кардаанд, ки ин ҳақиқат аст. Кӯдаке, ки ба боғча ё мактаб по мегузорад, аз ин забонҳо бархӯрдор нест. Барои ҳамин, дар ин минтақа диққати аввалиндарачаро ба омӯзиши забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забонҳои маҳаллӣ додан зарур аст, то ки толибилмон забони тоҷикӣ-давлатиро бештар аз худ кунанд.

Пас барои тозагиро суфтагии забони тоҷикӣ ба ҳам биёем ва миён бандем, то дар пайраҳаи шохроҳ дар намонем. Чуноне ки Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон фармудааст: “Аз ин рӯ, вазифаи ҳар як фарди бонангу номус, ҳифзу эҳтиром ва гиромӣ доштани забони давлатӣ аст. Зеро бузургтарин вазифаи ҳар як фарди худогоҳу ватандӯст, ки

ба фарҳангу забони худ эҳтиром мегузорад, поку беолоиш нигоҳ доштани ин ганҷи бебаҳо ва ба наслҳои оянда бегазанд ба мерос гузоштани ин забони шевою шоирона мебошад”.

Чуноне ки Ҳакими бузург гуфтааст:

Ман онам, ки дар пой ҳукон нарезам,

Ман ин қиммати дурри лафзи дариро

(Н. Хусрав).

Хулоса, бузургдошти забон ҳамчун сиёсати давлатӣ заминаи устувори ваҳдати миллий, рушди фарҳангӣ ва пешрафти ҷомеа ро таъмин мекунад. Забони тоҷикӣ ҳамчун рамзи давлатдорӣ бояд ҳамеша ғиромӣ дошта шавад, зеро бо ҳифзи забон миллат побарҷо мемонад.

Адабиёт:

1. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ, 28.12. 2024), Рӯзномаи “Бадахшон”, 2 январи соли 2025.
2. Эмомалӣ Раҳмон. Забон миллат-ҳастии миллат. – Душанбе: “Эр-граф”, 2016. – 516 с.
3. Соколова В.С. Генетические отношения язгулямского языка и шугнанской языковой группы. Л., 1967.
4. Morgenstierne G. Indo-Iranian frontier languages. Vol. II: Iranian Pamir languages. Oslo, 1929.
5. Мухаммедова Н.А. В значении большой, великий в составе некоторых персидских слов. Научные труды – “Востоковедение”. Выпуск 229, Ташкент, 1964.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот сиёсати давлатии Тоҷикистон дар баҳши ҳифз ва бузургдошти забони миллий дар доираи Паёми Президенти Ҷумҳурии Эмомалӣ Раҳмон мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Муаллифон нишон медиҳанд, ки Паёмҳо ва иқдомҳои Сарвари давлат барои баланд бардоштани мақоми забони тоҷикӣ, ҳифзи мероси фарҳангӣ ва ташаккули худшиносии миллий аҳамияти калон доранд. Омӯзиши ин мавзӯ барои фаҳмиши стратегияи давлатӣ дар соҳаи забон ва фарҳанг ва таъсири он ба рушди иҷтимоӣ ва маънавӣ муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, сиёсати давлатӣ, Паёми Президент, Эмомалӣ Раҳмон, ҳифзи забон, фарҳанг, худшиносии миллий.

Аннотация

В данном исследовании анализируется государственная политика Таджикистана в области сохранения и укрепления национального языка в контексте Послания Президента Республики Эмомали Рахмон. Авторы показывают, что Послания и инициативы главы государства имеют большое значение для повышения статуса таджикского языка, сохранения культурного наследия и формирования национального самосознания. Изучение этой темы важно для понимания государственной стратегии в области языка и культуры и её влияния на социальное и духовное развитие.

Ключевые слова: таджикский язык, государственная политика, Послание Президента, Эмомали Рахмон, охрана языка, культура, национальное самосознание.

Annotation

This study examines the state policy of Tajikistan regarding the preservation and promotion of the national language within the framework of the Address of the President of the Republic Emomali Rahmon. The authors demonstrate that the President’s messages and initiatives are crucial for elevating the status of the Tajik language, preserving cultural heritage, and fostering national identity. Studying this topic is essential for understanding the state strategy in the field of language and culture and its impact on social and spiritual development.

Keywords: Tajik language, state policy, President’s Address, Emomali Rahmon, language preservation, culture, national identity.

БОЗТОБИ МАСОИЛИ АХЛОҚӢ ДАР ЖАНРИ ҚАСИДА

Ашурова З.

Донишкадаи байналмилалии Данғара ДБССТ

Қасида аз жанрҳои маъмултарин адабиёти классикии мо ба шумор меравад, ки давоми чандин аср аз ҳама жанрҳои дигар имтиёзи бештар дошт. Тайи солҳои охир илми адабиётшиносии тоҷик дар омӯзиши назми пешин дастовардҳои ҷашмрасро ноил шуд. Дар шинохти навҳои шеърӣ, аз ҷумла, қасида як силсила мақолаҳо, рисолаҳои номзадӣ докторӣ ва фалсаҳи китобҳои алоҳида нигошта шудааст. Бо вучуди ин, бисёр масъалаҳои марбути жанри қасидаи форсизабон ҳанӯз аз дидгоҳи пажӯҳандагон дур мондаанд. Яке аз чунин масъалаҳои мубрам ба шинохти қасидаи ҳикмативу ирфонӣ марбут аст. Дуруст аст, ки муҳаққиқони адабиёти форсу тоҷик зимни тадқиқоти умумии таърихи адабиёт роҷеъ дар ин масъала низ изҳори ақида карда, чанде андешаву пиндоштҳои ҷолиб баён намудаанд.

Қасида аз жанрҳои асосӣ ва муҳташами шеъри форсӣ-тоҷикӣ буда, дар заминаи шеърҳои тоисломӣ ва қасидаи арабӣ ташаккул ёфтааст. Оғози қасидасарой ба забони форсӣ-тоҷикӣ аз нимаи дуҷуми асри IX шуруъ гардидааст. Нахустин шоирони қасидасаро дар таърихи адабиёти форсу тоҷик Муҳаммад ибни Васифи Сағзӣ, Бассоми Курд ва Муҳаммад ибни Муҳаммад буданд. Дар қасоиди шоирони номбурда ба ҷуз мадҳ мавзӯи дигар дида намешавад. Асоси қасида, аз ҷумла қасидаи ахлоқӣ мисли дигар шаклҳои назми классикии форсу тоҷик аз тарафи устод Рӯдакӣ ва муосирони ӯ гузошта шудааст.

Шоир дар қасидаи «Модари май» низ ҳокими идеалиеро тасвир кардааст, ки дорои беҳтарин хислатҳои инсонӣ мебошад. Панду андарз ва насиҳат, хусусан таълими одоби нек, тарғиби шучоату далерӣ, ташвиқи адлу инсоф, ситоиши ҳунар ва васфи илму дониш, тавсифи хирад, тараннуми дӯстӣ ва амсоли инҳо қисмати баҷастатарини адабиёти асри X-ро ташкил мекунад. Ин мавзӯ на танҳо дар осори Рӯдакӣ, балки дар эҷодиёти ҳамасрони ӯ, аз ҷумла Шаҳиди Балхӣ, Абушақури Балхӣ, Абулҳайсами Гургонӣ, Мунҷики Тирмизӣ ва амсоли инҳо ба назар мерасад. Яке аз машхуртарин сарояндагони қасидаи ахлоқӣ Абулҳайсами Гургонӣ мебошад. Ӯ дар бораи муносибати одам ва илм чунин изҳори ақида кардааст:

Шикори шер гавазн асту они юз оху
Ва марди бихрадро илму ҳикмат аст шикор.
Ки марди илм ба гӯр андарун на мурда бувад
Ва марди ҷаҳл абар тахт бар бувад мурдор [1, с 23].

Марҳилаи дигари қасидасарой дар адабиёти форсу тоҷик асрҳои XI-XII аст. Дар ин давра жанри қасида тавассути Унсурӣ, Фарруҳӣ, Манучеҳрӣ, Носири Хусрав, Абулфараҳи Рунӣ, Масъуди Саъди Салмон, Муиззӣ ва махсусан Анварию Ҳоконӣ боз ҳам такмил ёфта, ба авҷи аълои инкишоф мерасад.

Бузургтарин сарояндагони қасидаи ахлоқӣ дар ин асрҳо Носири Хусрав, Санои Газнавӣ, Фаридуддини Аттор, Анварӣ, Ҳоконӣ ва Ҷамолуддини Исфаконӣ буданд. Ҳамон навъе, ки дар боби якуми рисола қайд шуд, дар инкишоф ва тақомули ин навъи қасида хизмати Носири Хусрав басо бузург аст. Мо ба гуфтаҳои зерини Мазоҳири Мусаффо пурра ҳамфикрм: «Дар забони форсӣ ба шеъри пандомез бисёр воҷеҳӯрем, ба хусус дар шеъри Кисой, Носири Хусрав, Саной, Саъдӣ ва қадимтарин ва мустаҳкамтарини ин навъи шеърро бояд дар қасидаи кӯхпайкари Носири Хусрав ҷустуҷӯ кард» [2, с 16].

Дарвоқеъ, Носири Хусрав дар мавзӯи панду ҳикмат қасоиди зиёде гуфта, анъанави гузаштагонашро давом додааст ва тарбияи мардумро дар вазъу насиҳат дидааст. Тавре ки бармеояд, дар қасидаи ӯ қариб ба ҳамаи масъалаҳои тарбиявӣ-ахлоқӣ дахл шудааст ва масъалае нест, ки он аз мадди назари ин шоири дурбин берун монда бошад. Шоир дар қасидае аз хусуси одоби сухангӯӣ баҳс карда, бомулоҳиза ва дурандеш будани шахсро зарур медонад:

Хоҳӣ, ки наёри ба сӯи хеш зиёро,

Аз гуфтаи нохуб ниғаҳ дор забонро [3, с 141].

Бояд зикр кард, ки бештарини ин пандҳо дорои хислатҳои умумибашарӣ буда, ба ҳама баробар хизмат мекунанд. Аз ҷумла, он пандҳои шоир, ки дар хусуси омӯзиши касбу ҳунар, ситоиши ақлу хирад, дӯстию рафоқат, некӣ, нақӯкорӣ, мазаммати бадӣ ва дигар кирдорҳои ҳубу зишти инсон гуфта шудаанд, ҳеле боарзишанд.

Дар эҷоди қасидаҳои ахлоқӣ мавқеи Саноиӣ Ғазнавӣ ҳеле калон аст. Ӯ бо осори гаронбаҳои худ дар инкишоф ва тақомули назми ахлоқӣ ва ирфонии форсу тоҷик хизмати арзандае кардааст. «Саной, — навиштааст Забехулло Сафо, — бузургтарин шоирест, ки дар авоиҳои қарни шашум вазро дар ашъори худ ба ниҳояти камол ва улув-мартабаи худ расонид. Вай маонии ҳақимӣ ва ирфониро махлут бо андарзу насиҳат бо ибороти фасеҳ ва ҳаёлотии оӣ ва таъбироти камназири худ ҳамроҳ карда ва дар бисёре аз маворид ҷу нон баёнии шева ва мӯъҷизаосонии худ муассир сохтааст, ки камтар метавон қасидае аз ин гуна қасоиди ўро хонд ва батаъсир ба поён расонид» [4, с 238].

Анварӣ низ дар баъзе қасидаҳояш аз боби ахлоқ сухан рондааст. Махсусан, фалсафаи танқиди шеърӯ шоирӣ, ниҳоят аҷиб аст. Бояд қайд кард, ки ин мавзӯ дар эҷодиёти Анварӣ, Носири Хусрав, Масъуди Саъди Салмон, Саноиӣ Ғазнавӣ, Ҳоконӣ, Заҳири Форёбӣ, Асириддини Аҳсикатӣ, Абулвосеи Ҷабалӣ ва ҷанде дигарон, ки яке бармаҳалтар ва дигаре дертар аз вазифаи ҷокарии дарбор нафрат кардаанд, дар ин бора сухан рондаанд, вале ҳеҷ кадоме аз онҳо мадҳа ва мадҳасароиро дар адабиёти тоҷику форс ба дараҷаи Анварӣ маҳкум накардааст. Аз шарҳи ҳоли осори Анварӣ маълум мегардад, ки ӯ муддатҳои тулонӣ дар дарбори Салҷуқӣён ба қасидасарой машғул буда, ба қавли ҳудаш сӣ сол «шеърӣ ботил» гуфтааст.

Касе, ки муддати сӣ сол шеърӣ ботил гуфт,
Худой бар ҳама комеш дод пирӯзӣ [5, с 467].

Вале дар айёми пирӣ аз мадҳҳои даст кашида, ғазалу мадҳу ҳичоро, ки аз шахвату ҳирс ва ғзаб ба вучуд меоянд, инкор кардааст. Шоир дар қитъае абадан тарки ғазалу мадҳу ҳичо намудани ҳешро таъкид карда, шеърро «Ҷафои нафсу ситами ақл» медонад ва дар роҳи зиндагӣ мардона қадам заданро афзалтар мешуморад:

Ғазалу мадҳу ҳичо гӯям, ё Раб, зинҳор,
Баски бо нафс ҷафо кардаму бо ақл ситам.
Анварӣ, лоф задан сирати мардон набувад,
Чун задӣ, боре ту мардона бияфшор қадам [5, с 467].

Бояд гуфт, ки ин ақидаи Анварӣ асоси фалсафӣ дошта, аз фалсафаи машшоъ, ки Абубакри Розӣ, Форёбӣ ва Абуалӣ ибни Сино ба он пайравӣ мекарданд, мабдаъ мегирад.

Анварӣ дар қитъаи дигар, ки «Дар насиҳати нафс» ном дорад, хонандаро ба андӯхтани илму фарҳанг, алалхусус «Шифо»-и Абуалӣ ибни Сино даъват мекунанд:

Анварӣ баҳри қабули омма ҷанд аз нанги шеър,

Роҳи ҳикмат рав, қабулиоммагӯ ҳаргиз мабош.
Рафт ҳангоми ғазал гуфтан, дигар сардӣ макун,
Ровиёро гармии ҳангома гӯ ҳаргиз мабош.
Тоҷи ҳикмат бо либоси офият бошад бипӯш,
Ҷон ҷу комил шуд, тарози ҷома,- гӯ, — ҳаргиз мабош,
Дар камоли Бӯалӣ нуқсони Фирдавсӣ нигар,
Ҳар кучо омад «Шифо», «Шоҳнома» — гӯ, - ҳаргиз мабош.
То кай аз ташбеҳи теғу хома хомӣ боядат,
Тири баҳроми ту теғу хома гӯ ҳаргиз мабош [5, с 467].

Дар адабиёти асрҳои XIII-XIV тоҷику форс шумораи сарояндагони қасидаи ахлоқӣ зиёд ва доираи мавзӯи он назар ба асрҳои пешина боз ҳам бойтару васеътар мегардад, ки фасли ояндаи рисола ба таҳлилу тадқиқи муфасссали ҳамин масъала бахшида мешавад.

Адабиёт

1. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. Таҳти таҳрири А.Мирзоев, Сталинобод: Нашрдавтоҷик.-1958.- 407с.
2. Ҷомӣ, Абдуллоҳ. Осор иборат аз ҳашт ҷилд. – Ҷ. 7.- Душанбе: Адиб.- 1989. - 544 с.
3. Носири Хусрав. Куллийёт. – Ҷ 1.- Душанбе: Ирфон. - 1991. – 636 с.
4. Забехулло Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон. - Ҷ.1 ва 2 - Техрон. – 1339 х. – 1128 с.
5. Анварӣ. Девон, таҳия, тасҳеҳ, тавзеҳоти Р.Ходизода. - Душанбе: Ирфон. - 1971. – 216 с.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот бозтобии масоили ахлоқӣ дар жанри қасида мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Қасида ҳамчун яке аз шаклҳои қадимии назми форсӣ-тоҷикӣ барои тарғиби арзишҳои ахлоқӣ, ғазилатҳои инсонӣ ва тарбияи истифодаи мешуд. Муаллифони тавассути истифодаи тасвирҳо, мисолҳои ҳаётиву пандомез ва услуби пурмазмун аҳамияти ахлоқӣ ва маънавии қасидаҳоро таъкид мекунанд. Таҳлили асарҳои классикон нишон медиҳад, ки қасида воситаи асосии паҳн кардани ахлоқ ва фарҳанг дар ҷомеа буд. Омӯзиши ин падида барои дарки рушди таъсири жанри қасида ба адабиёт ва фарҳанги миллии аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: қасида, ахлоқ, тарбия, адабиёти форс-тоҷикӣ, арзишҳои маънавӣ, классика, услуб.

Аннотация

В данном исследовании рассматривается отражение нравственных вопросов в жанре қасида. Қасида как одна из древнейших форм персидско-таджикской поэзии использовалась для пропаганды нравственных ценностей, человеческих добродетелей и воспитания. Авторы акцентируют внимание на нравственном и духовном значении қасид через использование образов, житейских примеров и насыщенного стиля. Анализ произведений классиков показывает, что қасида была основным средством распространения нравственности и культуры в обществе. Изучение этого явления важно для понимания развития жанра қасида и его влияния на литературу и национальную культуру.

Ключевые слова: қасида, нравственность, воспитание, персидско-таджикская литература, духовные ценности, классика, стиль.

Annotation

This study examines the reflection of moral issues in the genre of qasida. As one of the oldest forms of Persian-Tajik poetry, qasida was used to promote moral values, human virtues, and education. Authors emphasize its ethical and spiritual significance through imagery, life examples, and expressive style. Analysis of classical works shows that qasida served as a primary means of disseminating morality and culture in society. Studying this phenomenon is essential for understanding the development of the qasida genre and its influence on literature and national culture.

Keywords: qasida, morality, education, Persian-Tajik literature, spiritual values, classical literature, style.

ХУСУСИЯТҲОИ АСОСИИ ШЕЪРИ МУОСИРИ ТОҶИК ДАР АДАБИЁТИ ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Шаҳнозаи Ю.С.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Соли сивупанҷум аст, ки дар қаламрави Тоҷикистон истиқлолияти сиёсӣ барои ба миён омадани тозатарин тамоюлҳои иҷтимоиву фарҳангӣ ва ташаккули тафаккури миллии нақши пуртаъсир мегузорад. Дар ин миён адабиёти тоҷик низ тамоюлҳои тоза касб намуда, истиқлоли фикрӣ дар қаламрави он нуфуз пайдо кард. Шоирони имрӯз дар канори идомаи

муҳимтарин суннатҳои адабиёти гузашта, дар шеъри нав низ таҷрибаҳои ҳунарии худро озмуданд. Ба таъбири дигар, адабиёти миллии тоҷикӣ низ аз арзишҳои истиқлоли фикрӣ бархурдор гардида, аз домани маҳдудаҳои фикрии даврони шӯравӣ раҳой пайдо намуд. Тамоюлҳои навгарой дар шеъри муосири тоҷик бо ҳар шеваву равиши муайян ҷараён гирифта, дарунмоя, сохтор ва сабки нигоиши шеъри муосир аз ҳар ҷиҳат тағйир пазируфт.

Таваҷҷуҳ ба сайри таърихӣ навгарой дар шеъри муосири тоҷик ин нуктаро мусаллам мегардонад, ки ибтикороти тозаҷӯиву тозагӯӣ ҳанӯз аз солҳои 60-80-уми асри гузашта тавассути корномаҳои адабии суҳанварони бузурги адабиёти мо, чун Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Бозор Собир ва дигарон шуруъ гардида, дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон майлони нав касб намуд. Ҳарчанд ибтикороти ин суҳанварони мумтози мо ҳам бар асоси истиқлоли фикриву маънавӣ ва ҳунарии хеш ва ҳам таъсири ҷараёнҳои шеъри муосири кишварҳои форсиабон рӯи кор омаданд, аммо мулоҳиза мешавад, ки истиқлоли сиёсии кишвар баробари дигар тадбирҳои муҳим барои таъмини истиқлоли фикрӣ, раҳиҳои шеъри муосири тоҷик аз ҳар гуна маҳдудаҳои ақидавӣ ва расидан ба марзи истиқлоли комил заминаҳо фароҳам овард, ки дар арсаи аввалини ин марҳила низ ҳамоно шоирони мазкур қарор гирифтанд. Марҳила ба марҳила ин суҳанварон барои эҷоди мактабҳои нав дар қаламрави шеъри муосир ва ташаккули ҳамаҷонибаи онҳо роҳ кушоданд, ки дар идомаи роҳи онҳо суҳанвароне чун Гулназар, Аскар Ҳаким, Низом Қосим, Камол Насруллоҳ, Раҳмат Назрӣ, Сайдалӣ Маъмур, Аҳмадҷони Раҳматзод, Нурмуҳаммад Ниёзӣ, Неъмат Оташ, Ҳақназар Ғоиб, Муҳаммад Ғоиб, Доро Наҷот, Фарзона, Озарахш, Рустами Ваҳҳоб, Суруш, Адиба, Давлати Раҳмонӣ, Рустами Хомарахш, Озар, Гулноз, Нуралӣ Нурзод, Сурайё, Баҳроми Раҳматзод, Бузургмеҳри Баҳодур, Толиби Луқмон ва дигарон ба майдони адабиёт қадам ниҳода, аз роҳу шеваҳои мухталиф ҳунари суҳанвар ва суҳанофарии хешро нишон дода, тозақориҳое дар адабиёт ба миён оварданд.

Барои он ки заминаҳои зухур ва мақому ҷойгоҳи шеъри муосири тоҷик ба таври барҷаста равшан гардад, нахуст моро зарур меояд, ки ба ҷараёнҳои адабии замони истиқлол, вижагиҳои аслии адабиёти давра, тамоюлҳои навгарой ва муҳимтарин равандҳои шеъри имрӯз таваҷҷуҳ зоҳир намоем, то моҳияти аслии масъалагузорӣ, ҳадафи рисолаот ва манзараи куллии адабиёти замони истиқлол равшан гардад.

Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҳузури он 30 сол сипарӣ шуд, на танҳо ба ҳаёти сиёсӣ иқтисодии кишвар, балки ба ҳаёти адабии он низ таъсири матлуб гузошт. Баробари пешрафтҳои назаррас дар тамоми самту соҳаҳои мухталиф дар қаламрави адабиёти навини тоҷик низ дигаргуниҳои куллии ба амал омаданд, ки ашъори суҳанварони давраи навин, ба вуҷуд омадани насли қомилан нави адабӣ гуфтаҳои болоро собит месозанд. Эҷоди сабку шеваҳои хос, вуруди шаклҳои нави шеърӣ бар асари таъсири матлуби адабиёти ҷаҳон сабаб бар он шуд, ки дар баробари таҷрибаҳои хосаи шоирон дар навъҳои мухталифи шеърӣ, чун анвои суннати нав, арӯзи озод, сапед, суннатҳои нодири адабиёти классикӣ тоҷик, хоса падидаҳои ҳунарии шеър, шеваҳои қобили қабули тасвирсозӣ бо така бар бозтоби унсурҳои замони имрӯз ривож намояд.

Таваҷҷуҳ ба фазои адабии 30 соли охири мустақилият муҳимтарин хусусиятҳои шеъри давраи истиқлоли миллиро ба таври зайл мукаррар мекунад:

1. Бозтоби барҷастаи афкори милли, таърих ва ҳудогоҳии милли дар шеър, ки яке аз хусусиятҳои муҳими мавзӯии он дар замони нав гардид.
2. Ошноии бештар бо шеъри ҷаҳонӣ ва вуруди анвои шеъри нав дар қаламрави шеъри муосири тоҷик, аз ҷумла шеъри сапед, мудерн ва амсоли ин.
3. Идомаи суннатҳои хоси шеъри классикӣ ва нуфузи падидаҳои ҳунарии шеъри гузашта дар анвои суннатӣ ва нави шеъри имрӯз, ки яке аз онҳо парадокс ва ҳиссомезӣ мебошад.
4. Бо гузашти сӣ сол шеъри муосири тоҷик дорои махсусиятҳои муайяне гардид, ки имрӯз бо итминон вобаста ба ҳамон вижагиҳо метавонем истилоҳи “шеъри замони истиқлол”-ро дар муносибат ба он ба кор бигирем.

Вобаста ба ин, метавон таъкид дошт, ки солҳои охир истилоҳ ва мафҳуми “адабиёти даврони истиқлол”, “адабиёти замони истиқлол” ҳамчун баёнгари суннату падида ва гуногунрангии равандҳои адабии 30 соли охир ривоч пайдо намуда истодааст. Профессор Абдунабӣ Сатторзода роҷеъ ба мафҳуми адабиёти замони истиқлол чунин навиштааст: “Адабиёти замони Истиқлол” мафҳуми густурда буда, тамоми асарҳои бадеиро фаро мегирад, ки дар онҳо ҳодисаву воқеаҳои замони Истиқлол, мавзӯ ва масъалаҳо, назариёт, андешаҳо ва рӯҳи ин замон ба таври бадеӣ ва ҳунарии бозтоб гардидаанд” [12]. Муаллифони китоби “Адабиёти тоҷик дар замони истиқлолият” бошад, чунин қайд мекунанд: “Адабиёти даврони истиқлолият чун қисми таркибии адабиёти давраи нави тоҷик ба қонуниятҳои адабӣ ва эстетикӣ он алоқаи ногусастанӣ дорад, аз ин рӯ назари иҷмолӣ андохтан ба чараҳои ташаккул ва тақомули он зарур мешавад. Адабиёти давраи нави тоҷик, ки ба таъбири устод Садриддин Айни аз ҷиҳати асри XX оғоз мегирад, бо вучуди тағйироте, ки дар мундариҷа, сабки ниғориш, анвои жанрии он ба вуқӯ пайваست, асосу бунёди қадимӣ дорад ва дар ягон фазои ҳолӣ тавлид нашудааст. Падидаҳои нави эҷодӣ дар адабиёти давраи нави ғолибан дар заминаи анъанаву суннатҳои ҳунарии гузаштаи тоҷик ва сипас таъсири адабиёти халқҳои дигар ба вучуд омадаанд. Бинобар ин, адабиёти садаи XX ва ҷиҳати садаи XXI як навъ таҳаввулу инкишоф ва идомаи таърихи адабиёти тоҷик, марҳилаи ҷадиди он маҳсуб мешавад” [12].

Аз дидгоҳҳои адабиётшиносони тоҷик маълум мешавад, ки яке аз равандҳои муҳими адабиёти навини тоҷик, ки мо ба унвони адабиёти даврони истиқлолият ном мебарем, идомаи суннатҳои ҳоси адабиёти классикӣ тоҷик мебошад, ки он пеш аз ҳама ба падидаҳои ҳунарии шеър таъсир мекунанд. Бегумон тасвири парадоксӣ, ки Мавзӯи аслии баҳси рисолаи мо ба шумор меравад, сарчашма дар ҳамаи адабиёти классикӣ тоҷик дорад, ки раванди пайванди ин ду марҳилаи муҳими адабиёти таъмин мекунанд.

Адабиёти даврони истиқлолро пажӯҳишгарони тоҷик аз рӯи шакли мазмун, сабку шеваи ниғориш, анвои адабӣ ва дигар вижаҳои баррасӣ намудаанд. Маълум аст, ки аз ҷиҳати истиқлолияти миллӣ дар навбати аввал дар баробари давом кардани суннатҳои бузургии адабиёти гузаштаи мо, дар таъсири адабиёти халқҳои олам, шакли навҳои нави шеърӣ ба қаламрави адабиёти давраи нави роҳ ёфт. Баробари ин, Мавзӯи муҳими ҳоси даврони мазкур рӯи қор омаданд, ки яке аз омилҳои аслии муқаррарнамояндаи хусусиятҳои адабиёти ин давра, аз ҷумла шеъри муосир гардиданд.

Ҳамин тавр, баробари тақмили ҷанбаҳои ҳунарии, идомаи суннатҳои муҳими адабиёти давраи гузашта дар шеъри муосири тоҷик мавзӯҳои фалсафӣ, ҳудшиносӣ, ҳудогоҳӣ, таҷассуми афкори ҷадид ва шеваҳои ҳоси қорбурди мафҳум ва истилоҳоти ҳоси замони имрӯз нуфуз қасб карданд. Тавре ки қаблан ишорат шуд, баробари Мавзӯи мазкур бозтоби падидаҳои замони истиқлол, аз ҷумла ваҳдатгарӣ, ифтихори миллӣ, бунёди иншоотҳои муҳими аср, чун қадани нақбҳои сохтмони нерӯгоҳҳо, воқеоти сиёсии замон ва амсоли ин ба ҳукми Мавзӯи меҳварии адабиёти даврони истиқлол нуфуз пайдо намуданд. Ба ибораи дигар, шеъри ифодакунандаи рӯҳияи истиқлолият, Мавзӯи ваҳдати миллӣ, сулҳу дӯстӣ низ рӯи қор омаданд, ки ҳоси вазъ ва рӯҳияи ҳамин замон ба шумор мераванд. Бозтоби ин Мавзӯи муҳимро метавонем дар намунаҳои ашъори шоирони муосир чун Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Гулруҳсор, Фарзона, Низом Қосим, Камол Насрулло, Рустам Ваҳҳобзода, Сайдалӣ Маъмур, Аҳмадҷони Раҳматзод, Усмон Олим, Давлат Сафар, Адиба, Гулноз, Нурали Нурзод ва дигарон ба мушоҳида гирифт.

Дар баробари талошу қӯшишҳои барои таҷассуми муҳимтарин Мавзӯи ҳоси замони истиқлол тозақориҳои дар тарзи баён, сабки навишт ва дигар шеваҳои шоирӣ ба мушоҳида мерасанд. Ба таъбири дигар, шоироне ба арсаи адабиёти даврони истиқлоли тоҷик қадам гузоштанд, давоми қорномаҳои насли пешин, роҳи тозақӯиву тозақӯиро пеш гирифта, падидаҳои навро дар шеър вуруд сохтанд. Беҳтарин намунаҳои чунин навиҷиҳоро дар ашъори Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Гулруҳсор, Фарзона, Сиёвуш, Озарахш, Суруш, Доро Начот, Рустами Ваҳҳоб, Озар, Салими Хатлонӣ, Аъзами Хуҷаста, Адиба, Гулноз, Давлати Раҳмонӣ, Дилором ва дигарон дучор меоем, ки аксаран чунин қорномаҳои ҳунарии ва

тозаҷӯиҳои хешро баъд аз солҳои 90уми қарни гузашта ба зухур овардаанд, ки маҳсули эҷодии онҳо намунаҳои адабиёти даврони истиқлоли тоҷик ба шумор мераванд.

Аз муҳимтарин омили эҷоди заминаҳои ташаккули маъноиву шакли адабиёти замони истиқлол, аз ҷумла шеърӣ имрӯз бар пояи тақвияти заминаҳои сиёсӣ иқтисодии давлат дар шароити нави таърихӣ густариши равобӣ ба таъсири адабиёти ҷаҳон ба адабиёти муосири тоҷик мебошад, ки воқеан ба тағйироти куллии фазои шеърӣ кунунии тоҷик як навъ таъсири матлуб гузошта, дар тавсеаи Мавзӯиву ҳунарии шеърӣ замони нав мусоидат кард. Ин тамоюл дар ашъори Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Гулрухсор, Гулназар, Муҳаммад Ғоиб, Раҳмат Назрӣ, Хайрандеш ва дигарон имтиёз пайдо карда, минбаъд бо зухури насли нави адабии баъд аз солҳои 90-ум чун Фарзона, Низом Қосим, Сиёвуш, Доро Начот, Камол Насрулло, Суруш, Озарахш, Озар, Салими Хатлонӣ, Салими Зарафшонӣ ва дигарон ба сӯи камолоти маънавию ҳунари дар қаламрави шеър роҳ кушоданд.

Дар марҳилаи баъдии ташаккули адабиёти муосири тоҷик бошад, насли наво ба майдони адабиёт қадам ниҳоданд, ки баробари таҷассуми вижаҳои муҳимтарини адабиёти гузаштаи мо ба навовариву навазарӣ нақши муассир гузоштанд. Ин ҷо метавон аз шоироне чун Адиба, Гулноз, Нуралӣ Нурзод, Дилором, Баҳроми Раҳматзод, Фирдавси Аъзам, Бузургмехри Баҳодур, Бузургмехри Тоҷиддин, Мухриддин Сабурӣ, Бобаки Суғдӣ, Бузургмехри Ҳаким ва дигарон ёдовар шуд, ки дар ин роҳ қадамҳояшон устувор ва пойбарчост.

Бо тақия бар ин андешаҳо метавон се насли давраи истиқлоли тоҷикро дар шеър муқаррар намуд, ки ҳар яке бо вижаҳои муайяни ашъори хеш дар ташаккули шеърӣ имрӯзи тоҷик нақши бориз доранд.

Насли аввал ҳамон шоироне мисли устодон: Муъмин Қаноат, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Гулназар, Гулрухсор ва дигарон ҳастанд, ки бахше аз фаъолиятҳои эҷодии онон дар замони шӯравӣ ва қисмати дар замони истиқлоли миллӣ ҷараён гирифтааст. Барои ташаккули тафаккури бадеии насли дувумӣ - Доро Начот, Фарзона, Озарахш, Суруш, Рустами Ваҳхоб, Искандари Хатлонӣ, Озар, Давлати Раҳмонӣ, Нарзуллои Азизӣ, Маликнеъмат, Аъзами Хуҷаста, Адиба, Гулноз, Нуралӣ Нурзод, Дилором нақши муассир гузоштанд. Дар шеърӣ ин гурӯҳ тозақорӣҳое дар самти таҷрибаҳо дар қолибҳои нави шеърӣ ба мушоҳида мерасад.

Насли савум асосан ба шоирони ҷавони даҳаи дувуми асри имрӯз пайванд мегирад, ки ин ҷо метавон аз Баҳроми Раҳматзод, Сурайёи Ҳасансултон, Фирдавси Аъзам, Бузургмехри Баҳодур, Бузургмехри Тоҷиддин, Толиби Луқмон, Мафтунаи Қосимӣ, Мухриддин Сабурӣ, Бузургмехри Ҳаким, Бобаки Суғдӣ, Шаҳриёр Олимӣ, Родмехри Сулаймонӣ, Нурӣ Муҳаммади Истам ва дигарон ёдовар шуд, ки дар ин роҳ қадамҳои устувор гузошта истодаанд.

Рӯчу ба масоили асосии ҳунари дар шеърӣ нави тоҷикӣ бехтарин унсурҳои ҳунарии шеър, чун ҳаёлбофӣ, маънисозӣ, таркибофаринӣ ва воҷасозӣ, қорбандии саноеи бадеӣ ва муҳимтар аз ҳама тасвирсозиро имтиёз бахшида, ба тақвияти ҷанбаҳои ҳунарии шеър омиш гардид, ки баррасии куллии масоили мазкур дар ин рисола ғунҷошнопазир аст.

Қобили таъкид аст, ки шеър ҳамчун маҳсули кашфу идроки инсоният дар заминаи иртиботи ҳиссию фикрии ӯ ба олами зоҳиру ботин аз Арасту то мо ба маъниҳои мухталиф тафсир шудааст. Ҳар кас вобаста ба дараҷаи дарёфту шинохт ва зоиқаи маърифатӣ аз шеър маънӣ мегирад. Аммо, бо ин ҳама гуфтор шеър боз ҳам ба тафсири тоза ниёз дорад, ҳоса он марҳала ба марҳала тавону тозагии маҳсус пайдо намуда, шоирон бо назардошти қудрати шинохт бардошти ҷадидро чун тафсири тоза воғузор месозанд.

Мусаллам, зимни ин мулоҳизарониро дар бораи вазъи шеърӣ имрӯзи тоҷик дар навобати аввал андеша оид ба мафҳуми “шеърӣ наво” мафҳуми “шеърӣ нимоӣ” ва “шеърӣ сапед” ҳосил мешавад. Дар баробари навоҳои суннатӣ шеър яке аз хусусиятҳои асосии адабиёти даврони истиқлол вуруди анвои нави шеър ба шумор меравад, ки яке аз омилҳои он ҳамон таъкиди равобӣ ба таъсири шеърӣ ҷаҳон ба шумор меравад.

Истилоҳи “шеърӣ наво”, “шеърӣ сапед” ё “арӯзи озод” дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар ибтидои асри бистум пайдо шуд. Муҳаққиқони адабиёт дар ҳар се кишвари

хамзабон- Эрон, Тоҷикистон ва Афғонистон дар ин бора иттифоқи назар доранд, ки ин сабки нав дар пайи таҳаввулоти азими санъатӣ, зуҳури андешаҳои нав ва маорифу мактабҳои ҷадид дар Урупо ва баъдан андешаҳои инқилобии Русия вориди кишварҳои Машриқзамин шудааст. Ба далели наздикии ҷуғрофӣ аввалин кишвари мусалмоне, ки таҳти таъсири андешаҳои таҷаддудгароии ғарбӣ қарор мегирад, Туркияи усмонӣ буд ва мавҷи дуҷоми ин ҷараён аз он ҷо ба Эрон ва дигар кишварҳои арабӣ нуфуз мекунад. Мардумони Осиёи Миёна бо каме таъхир умдатан аз тариқи Русияи подшоҳӣ, Тотористон ва ҳамчунин Туркия таҳти таъсири ин ҳаракат қарор мегиранд. Ҷараёни навгарой имконоти бештар пайдо мекунад ва дар натиҷа шеърӣ нав ба номи Нимо Юшич- шоири номовар ва наваҷодҳои ин кишвари форсизабон сабт мешавад.

Адабиёт

1. Абулҳай, Ховар. Паймон дар андеша/ Ховари Абулҳай. -Душанбе: Эр-граф, - 108 с.
2. Азизӣ, Нарзулло. Аз гил то гул/ Нарзулло Азизӣ. – Хучанд: Ношир, 2008.- 133 с.
3. Азизӣ, Нарзулло. Сояҳои офтобӣ/ Нарзуллои Азизӣ.- Душанбе: Деваштич, 2007.- 110 с.
4. Айнӣ, Садриддин. Куллият ҷ. 8/ Садриддин Айнӣ. –Душанбе: Ирфон, 1981.-522 с.
5. Ахматова, Анна. Шеърҳо Тарҷумаи Фарзона / Анна Ахматова. -Хучанд: Ношир, 2008.-112 с.
6. Билгиромӣ, Мирғуломалии Озод. Ғизолон-ул-ҳинд Мутолеаи татбиқии балоғати ҳиндӣ ва форсӣ. Тасҳеҳи Сирусӣ Шамисо/ Мирғуломалии Озоди Балгиромӣ.- Техрон: Садои муосир, 1382.– 176.

Анотатсия

Дар ин таҳқиқот хусусиятҳои асосии шеърӣ муосири тоҷик дар даври истиқлол баррасӣ карда шудаанд. Муаллифони нишон медиҳанд, ки адабиёти муосири тоҷик дар ин давра ба рушди худшиносии миллӣ, арзишҳои фарҳангӣ ва таърихи миллӣ тамаркуз мекунад. Шеърҳои истиқлол дар мавзӯҳои озодӣ, ваҳдати миллӣ, дӯстӣ, меҳру муҳаббат ба Ватан ва дастовардҳои иҷтимоӣ эҷод мешавад. Омӯзиши хусусиятҳои шеърӣ даври истиқлол барои фаҳмиши эволютсияи адабиёти тоҷик ва нақши он дар таҳкими маърифати ҷомеа аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: шеър, адабиёти муосир, даври истиқлол, хусусиятҳо, худшиносии миллӣ, Ватан, фарҳанг.

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются основные особенности современной таджикской поэзии в период независимости. Авторы показывают, что литература этого периода сосредоточена на развитии национального самосознания, культурных ценностей и исторической памяти. Поэзия независимого Таджикистана затрагивает темы свободы, национального единства, дружбы, любви к Родине и социальных достижений. Изучение особенностей поэзии периода независимости важно для понимания эволюции таджикской литературы и её роли в формировании культурного и образовательного уровня общества.

Ключевые слова: поэзия, современная литература, период независимости, особенности, национальное самосознание, Родина, культура.

Annotation

This study examines the main characteristics of contemporary Tajik poetry during the period of independence. The authors highlight that literature of this period focuses on the development of national identity, cultural values, and historical memory. Poetry of independent Tajikistan addresses themes of freedom, national unity, friendship, love for the homeland, and social achievements.

Studying the features of poetry during independence is essential for understanding the evolution of Tajik literature and its role in shaping the cultural and educational level of society.

Keywords: poetry, contemporary literature, period of independence, features, national identity, homeland, culture

ВИЖАГИҲОИ ЗАБОНИИ МУОШИРАТИ ИҚТИСОДӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ЧОМЕА

Асоев Ҷ., Солеҳов Б.К.

Донишгоҳи давлатии тибби Хатлон

Дар шароити муосир, ки равандҳои ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати иқтисоди бозорӣ тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ро фаро гирифтаанд, нақши забон дар ташаккули муоширати иқтисодӣ аҳамияти хос пайдо мекунад. Муоширати иқтисодӣ шакли махсуси нутқи иҷтимоӣ буда, иттилооти иқтисодиро паҳн намуда, ба афкор ва рафтори одамон таъсир мерасонад. Таҳлили вижагиҳои забонии он дар доираи илми филология имконият медиҳад, ки робитаи байни забон, тафаккур ва иқтисод амиқтар дарк карда шавад.

Дар пажӯҳишҳои лингвистӣ муошират ҳамчун маҷмӯи матн ва гуфтор, ки бо муҳити иҷтимоӣ ва фарҳангӣ алоқаманд аст, таҳлил мешавад [1;23]. Муоширати иқтисодӣ ҳамаи шаклҳои нутқро фаро мегирад, ки ба соҳаи иқтисод, молия ва тичорат марбутанд. Ба ин шаклҳо гузоришҳои оморӣ оид ба нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, изҳороти расмӣ намоёндогони сохторҳои молиявӣ, матнҳои шартномаҳои тичоратӣ ва рекламаҳои молу хизматрасонӣ дохил мешаванд. Ҳамаи онҳо хусусиятҳои умумии забонӣ доранд ва вазифаҳои мухталифи коммуникативиро иҷро мекунанд [2;35].

Аз нуқтаи назарӣ забонӣ, муоширати иқтисодӣ бо истилоҳоти махсус фарқ мекунад. Истилоҳоте мисли «инфлятсия», «дефлятсия», «сармоягузорӣ», «диверсификатсия» ва «ликвидият» [4;67] маънои возеҳ доранд ва низоми мукаммали мафҳумиро ташкил мекунанд. Тибқи талаботи илми терминология, ҳар истилоҳ бояд дақиқ ва яқинан бошад. Бо вучуди ин, баъзе истилоҳоти иқтисодӣ дар забони умумӣ маънои васеътар пайдо мекунанд. Масалан, калимаи «бӯҳрон» [4;88] дар маънои илмӣ давраи мушаххаси коҳиши ҷаҳолияти иқтисодиро нишон медиҳад, аммо дар гуфтори омма метавонад ба ҳар гуна мушкилот ишора кунад. Ин фарқи маъноӣ байни забони илмӣ ва забони ҳаррӯза аст.

Хусусияти дигари муҳими муоширати иқтисодӣ дақиқӣ ва мантиқнокии баён мебошад. Матнҳои иқтисодӣ одатан бо сохторҳои мураттаби синтаксисӣ ва ибораҳои стандартӣ сохта мешаванд. Ифодаҳои мисли «тибқи маълумоти оморӣ», «дар доираи сӯҳбати иқтисодӣ» ва «афзоиши нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ» [5;102] ба забон хусусияти расмӣ мебахшанд. Ин стандартсозии забонӣ фаҳмишро барои мутахассисон осон мегардонад, вале метавонад барои аҳолии ғайримутахассис душворӣ эҷод кунад. Мутобиксозии забон ба сатҳи дарки шунаванда яке аз омилҳои муҳими муоширати муассир ба ҳисоб меравад.

Муоширати иқтисодӣ ҷанбаи таъсиррасонӣ низ дорад. Ин хусусият бештар дар матнҳои таълимотӣ ва маркетингӣ равшан аст. Калимаҳои мисли «сарфакорона», «боэтимод», «сифати баланд» ва «интиҳоби беҳтарин» [3;45] ба шуури истеъмолкунанда таъсир мерасонанд. Аз нуқтаи назари прагматингвистика, чунин воситаҳои забонӣ абзорҳои боваркунонӣ ба ҳисоб мераванд. Таҳқиқоти илмӣ нишон медиҳад, ки интиҳоби дурусти калимаҳо рафтори иқтисодии инсонро тағйир дода, қабули қарорҳои харидорӣ ва муносибат ба молу хизматро беҳтар месозад. Масалан, истифодаи калимаи «дастрас» ба ҷои «арзон» эҳсоси мусбаттар ба вучуд меорад, зеро «арзон» баъзан бо сифати паст алоқаманд мешавад [7;112].

Таъсири муоширати иқтисодӣ ба ҷомеа тавассути ВАО низ зоҳир мешавад. ВАО дар ташаккули афкори иқтисодии аҳоли нақши муҳим мебозад. Тарзи пешниҳоди иттилоот метавонад муносибати мардумро ба вазъи иқтисодӣ тағйир диҳад. Масалан, калимаҳои «бӯҳрон», «коҳиш» ва «бекурбшавӣ» эҳсоси ноустуворӣ ва нигарониро зиёд мекунанд, дар ҳоле ки калимаҳои «рушд», «устуворӣ» ва «имконият» эътимод ва умедро тақвият медиҳанд.

[1;89]. Ин падида нишон медиҳад, ки забон дар муоширати иқтисодӣ воситаи ташаккули шуури ҷамъиятӣ мебошад.

Яке аз масъалаҳои муҳими омӯзиши муоширати иқтисодӣ фаҳмиш ва тарҷумаи истилоҳоти соҳавӣ мебошад. Бисёр истилоҳоти иқтисодӣ аз забонҳои дигар, махсусан англисӣ, иқтибос шудаанд ва барои онҳо ҳамеша муодили дақиқи тоҷикӣ вучуд надорад. Масалан, истилоҳи «startup» дар баъзе мавридҳо ҳамчун «корхонаи навтасис» тарҷума мешавад, вале ин маънои пурраи истилоҳро фаро намегирад [6;74]. Ё истилоҳи «outsourcing» метавонад бо чанд тарзи гуногун тарҷума шавад, ки ин боиси нофаҳмиҳо мегардад [6;75]. Дар чунин ҳолатҳо таҳияи стандартҳои ягонаи истилоҳот ва истифодаи луғатҳои соҳавӣ аҳамияти калон дорад.

Аз нуқтаи назари филологӣ, омӯзиши муоширати иқтисодӣ равандҳои муосири рушди забон, аз ҷумла иқтибосгирӣ, тағйири маънои калимаҳо ва семантикаи онҳо, таҳлил мекунад [4;53]. Ҳамчунин, чунин таҳқиқот ба муайян намудани нақши забон дар танзими муносибатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мусоидат менамояд. Масалан, истифодаи забони расмӣ дар ҳуҷҷатҳои иқтисодӣ на танҳо барои таъмини дақиқият, балки барои риояи қонуният ва шаффофият низ муҳим аст.

Муоширати иқтисодӣ дар сатҳи прагматикӣ низ хусусиятҳои хоси худро дорад. Ҳар матни иқтисодӣ бо ҳадафи муайян эҷод мешавад: огоҳсозӣ, боваркунонӣ, танзим ё таъсиррасонӣ. Ин ҳадафҳо интиҳоби воҳидҳои забонӣ, услуб ва тарзи пешниҳоди иттилоотро муайян мекунад. Масалан, дар гузоришҳои расмӣ иқтисодӣ бештар услуби нейтралӣ ва дақиқ истифода мешавад, дар ҳоле ки дар матнҳои маркетингӣ ва таблиғотӣ унсурҳои эҳсосотӣ ва арзёбикунанда бештар зоҳир мешаванд [1;91].

Яке аз усулҳои муҳими омӯзиши матнҳои иқтисодӣ таҳлили контекстуалӣ мебошад. Ин усул имкон медиҳад, ки матн на танҳо аз рӯи сохтори дохилии худ, балки дар робита бо шароити иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ таҳлил карда шавад. Масалан, истилоҳи «ислоҳоти иқтисодӣ» дар кишварҳои гуногун маъно ва тобишҳои гуногун дорад. Дар баъзе ҳолатҳо он ба маънои рушди мусбат ва навсозӣ истифода мешавад, дар ҳолатҳои дигар бо маҳдудиятҳо ва тағйироти душвор алоқаманд мешавад [5;88]. Ин нишон медиҳад, ки маънои воҳидҳои забонӣ ҳамеша аз контекст вобаста аст.

Нақши метафораҳо дар муоширати иқтисодӣ низ муҳим мебошад. Таҳқиқоти лингвистӣ, аз ҷумла корҳои Љорҷ Лакофф ва Марк Љонсон, нишон медиҳанд, ки метафораҳо на танҳо воситаи ороиши нутқ, балки механизми тафаккур низ мебошанд [3;21]. Масалан, ибораҳои мисли «бозор рушд мекунад», «иқтисод бемор аст», «пул кор мекунад» равандҳои мураккаби иқтисодиро тавассути тасвирҳои содда фаҳмонида медиҳанд. Ин метафораҳо фаҳмиши масъалаҳои душворро осон мекунад, вале метавонанд дарки воқеиятро то андозае содда ё таҳриф намоянд.

Робитаи муоширати иқтисодӣ бо технологияҳои иттилоотӣ низ ҷанбаҳои муҳим дорад. Бо рушди интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ шаклҳои нави муоширати иқтисодӣ пайдо шудаанд [7;198]. Масалан, блогҳо, платформаҳои савдо ва шабакаҳои иҷтимоӣ ба майдони ғайрарасмӣ барои паҳн кардани иттилооти иқтисодӣ табдил ёфтаанд. Дар ин муҳит услуби забон тағйир меёбад: матнҳо кӯтоҳтар, соддатар ва бештар ғайрирасмӣ мешаванд. Ин раванд дастрасии иттилоотро зиёд мекунад, вале сатҳи дақиқият ва эътимоднокии маълумотро ҳам кам карда метавонад.

Дар маҷмӯъ, омӯзиши муоширати иқтисодӣ нишон медиҳад, ки забон на танҳо барои баён ва интиқоли маълумот истифода мешавад, балки воситаи таъсиррасонӣ ба рафтор ва эътимоди ҷомеа низ мебошад [5;102]. Таҳлили забони иқтисодӣ имкон медиҳад, ки равандҳои забонӣ ва иҷтимоӣ амиқтар дарк карда шуда, муносибатҳои иқтисодӣ дар ҷомеа бо самаранокӣ беҳтар ба роҳ монда шаванд.

Ҳамчунин, таҳлили таъсири муоширати иқтисодӣ ба ташаккули фарҳанги иқтисодии ҷомеа аҳамияти махсус дорад. Забоне, ки барои ифодаи масъалаҳои иқтисодӣ истифода мешавад, метавонад сатҳи фаҳмиши мардумро баланд бардорад ё маҳдуд созад. Агар иттилоот бо забони мураккаб ва пур аз истилоҳоти душвор пешниҳод гардад, қисмати зиёди

чомеа аз дарки он махрум мешавад [1;95]. Аз ин рӯ, соддасозии оқилонаи забони иқтисодӣ яке аз вазифаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Дар ин замина, истифодаи мисолҳои равшан, муқоисаҳо ва тавзеҳоти дастрас метавонад самаранокӣ муоширатро беҳтар кунад.

Илова бар ин, масъалаи этикаи забонӣ дар муоширати иқтисодӣ низ аҳамияти калон дорад. Забон метавонад иттилоотро дуруст расонад ё онро таҳриф намояд. Масалан, барои пинҳон кардани мушкилоти иқтисодӣ баъзе ибораҳои нарм ё норавшан истифода мешаванд. Ба ҷои ибораи «коҳиши ҷойҳои корӣ» метавонанд ибораи «оптимизатсияи захираҳои инсонӣ»-ро истифода баранд [2;77]. Ин эвфемизмҳо воқеиятро нарм нишон медиҳанд, вале метавонанд шаффофият ва дарки воқеияти иқтисодиро кам кунанд. Аз ин рӯ, масъулияти истифодаи забон дар соҳаи иқтисод хеле баланд мебошад.

Ҳамин тариқ, муоширати иқтисодӣ низоми мураккаби забонӣ ва иҷтимоӣ буда, унсурҳои иттилоотӣ, мантиқӣ ва таъсиррасонӣ дар он ҷамоҳанганд. Таҳлили хусусиятҳои он нишон медиҳад, ки забон дар иқтисод на танҳо воситаи интиқол, балки абзори таъсир ба шуури ҷамъиятӣ ва рафтори инсонҳо мебошад [3;23]. Омӯзиши амиқи муоширати иқтисодӣ барои рушди илмҳои филологӣ ва тақмили амалияи иқтисодӣ аҳамияти калон дорад.

Адабиёт:

- Арутюнова Н. Д. Язык и дискурс. Москва, 2000. – С. 45–52.
Карасик В. И. Теория дискурса. Москва, 1998. – С. 60–68.
Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. Москва, 2003. – С. 25–33.
Кубрякова Е. С. Терминология и семантика. Москва, 1988. – С. 65–72.
Fairclough, N. Language and Power. London, 1989. – P. 90–105.
Swales, J. Genre Analysis: English in Academic and Research Settings. Cambridge, 1990. – P. 40–55.
Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge, 2003. – P. 120–135.
Hornby, A. S. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford, 2015. – P. 850–860.
Fauconnier, G., Turner, M. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. New York, 2002. – P. 100–115.
Van Dijk, T. Discourse and Society: A New Framework for Analysis. London, 1997. – P. 70–85.

Фишурда

Мақолаи мазкур ба таҳлили вижагиҳои забонии муоширати иқтисодӣ ва таъсири он ба чомеа бахшида шудааст. Муаллифон равандҳои забонии иқтисодӣ, истифодаи истилоҳоти соҳавӣ, аҳамияти дақиқӣ ва мантиқнокӣ баён, нақши метафораҳо ва таъсири ВАО ва технологияҳои иттилоотиро баррасӣ мекунад. Ҳадафи асосӣ фаҳмидани он аст, ки забон на танҳо воситаи интиқоли иттилоот, балки абзори таъсир ба рафтори инсон ва ташаккули фарҳанги иқтисодии чомеа мебошад.

Калидвожаҳо: Муоширати иқтисодӣ, вижагиҳои забонӣ, истилоҳоти иқтисодӣ, маъно ва мафҳум, метафораҳо, ВАО ва технология, таъсир ба чомеа.

Аннотация

В статье рассматриваются языковые особенности экономического общения и его влияние на общество. Авторы анализируют процессы экономического языка, использование специализированной терминологии, значение точности и логичности выражения, роль метафор, а также влияние СМИ и информационных технологий. Основная цель – показать, что язык является не только инструментом передачи информации, но и средством воздействия на поведение людей и формирования экономической культуры общества.

Ключевые слова: Экономическое общение, языковые особенности, экономическая терминология, понятие и значение, метафоры, СМИ и технологии, влияние на общества

Annotation

This article analyzes the linguistic features of economic communication and its impact on society. The authors examine economic language processes, the use of specialized terminology, the

importance of precision and logical expression, the role of metaphors, and the influence of media and information technologies. The main goal is to understand that language is not only a tool for information transfer but also a means of influencing human behavior and shaping the economic culture of society.

Keywords: Economic communication, linguistic features, economic terminology, concept and meaning, metaphors, media and technology, social impact

Asoev Jomi Khairulloevich – candidate of philological science, Associated professor of the languages department

of Khatlon State Medical University

Email: asoevjomi986@gmail.com

Phone: (+992) 987 60 80 02

Soliev Bakhtiyor Karimovich - assistant of the languages department of Khatlon

State Medical University

Email: bahtier_solihov@mail.ru

Phone: (+992) 004 22 69 69

Асоев Джоми Хайруллоевич – кандидат филологический наук, дотсент кафедра языков Хатлонский государственный медицинский университет

Email: asoevjomi986@gmail.com

Тел: (+992) 987 60 80 02

Солихев Бахтиёр каримович- асситент кафедра языков Хатлонский государственный медицинский университет

Email: bahtier_solihov@mail.ru

Тел: (+992) 004 22 69 69

АСОСҲОИ ФИЛОЛОГИИ ОМУӢЗИШИ АДАБИӢТИ КЛАССИКӢ ВА БАДЕӢ ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТИ КОММУНИКАТИВИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Эшпулатова Р.К.

Донишкадаи байналмилалии Данғара ДБССТ

Дар равияи забони тоҷики таҳлили филологӣ аввалин роҳи тадриҷшавӣ ва муккамал гардонии илми забоншиносӣ мебошад равия ва усулҳо, метод роҳи самаранокии коркарди маъсалаҳои муҳими забониро ба роҳ мемонад , имруза бо ривочу равнаки илм инноватсия,технология ва таъсири забонҳои бегона ба забони тоҷикӣ муҳаққон ва мутахассисони соҳаи забонро водор месозад то забони тоҷикӣро мавриди омӯзиш қарор диҳанд ,ки осеб аз маъсалаҳои дар боло зикр шуда ба забони нобӣ тоҷикӣ нарасад . "Забон яке аз меҳварҳои асосии миллат ва сарзамини рӯҳонист ,ки очо халқ ҳудромуктадиру пойдор эҳсос мекунад. Аз даст рафтани бебозгашту барқарорнопазир аст "[2. с. 8].

Бале маҳз бо ин сабаҳо забоншиносон руҳбаланд шудда дар татқиқ қарда фаолияти забоншиносиро хуб ба роҳ монда истодаанд. Асосҳои филологии омӯзиши адабиёти классикӣ ва бадеӣ яке аз самтҳои муҳими илми забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ буда, дар ташаккули тафаккури забонӣ, фарҳангӣ ва коммуникативии шахс нақши калидӣ мебошад. Филология ҳамчун маҷмӯи донишҳо дар бораи забон ва адабиёт на танҳо таҳлили сохторӣ ва маъноии матнҳоро дар бар мегирад, балки равандҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоии инкишофи онҳоро низ меомӯзад.Маъсалаи аввали илми забоншиносӣ муаян намудани табиат ва моҳияти забон аст .Таъин намудани муносибати забон бо ҳодисаҳои ҷамъиятию синфи,биологӣ психики низ ба ҳамин маъсала дохил мешавад. Албатта муносибати забон бо ҷамъият ва тафаккур,инчунин муаяннамудани он асоси ин маъсала мебошад [1. саҳ .5].

Дар маркази омӯзиши филологӣ матн меистад. Матн ҳамчун воҳиди асосии коммуникатсия на танҳо маҷмӯи калимаҳо, балки низоми мураккаби маъноҳо, рамзҳо ва

алоқаҳои дохилию берунӣ мебошад. Аз ин рӯ, таҳлили филологии матнҳои классикӣ ва бадеӣ ба омӯзиши сатҳҳои гуногуни забон — фонетикӣ, морфологӣ, синтаксисӣ ва семантикӣ таъҷиб мекунад. Ин таҳлил имкон медиҳад, ки хусусиятҳои услубӣ, образнокӣ, рамзшиносӣ ва ҷаҳонбинии муаллиф амиқ дарк карда шавад. Аз ҷамбаи таҳлил нигарем аввалан фонетика нуқтаи баҳсшаванда мебошад. Фонетика ҷиҳати амалиҳам дорад. зеро методикаи таълимихат ва хониш, тарзи талаффуз дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ, сохтани системаи сахҳои алифбо барои халқҳои бехат ё такмили системаи мавҷуда, муолиҷаҳои хуби норасоии нутқро бо ерии фонетика ба даст овардан имконпазир аст [1. саҳ. 63].

Дар сохтори коммуникативӣ усулҳои методи аз фонетика маъншагирифта аввалан қисм ба қисм омӯхта мешаванд ва оғозаш фонетика мебошад сохти овозии калима, ки бо грамматика вобастагӣ дошта умумияти иқтидории забонро раванқ медиҳанд.

Адабиёти классикӣ, махсусан осори ниёгон, ҳамчун ганҷинаи забон ва фарҳанги милли аҳамияти бузург дорад. Он дар худ на танҳо меъёрҳои баланди забонӣ, балки анъанаҳои бадеӣ, ахлоқӣ ва эстетикиро нигоҳ медорад. Омӯзиши филологии чунин осор ба донишҷӯён ва хонандагон имконият медиҳад, ки бо шаклҳои классикии баён, захираи луғавии ғанӣ ва сохторҳои мураккаби забонӣ шинос шаванд. Ин раванд ба рушди тафаккури таҳлиلى ва қобилияти дарки матн мусоидат мекунад. Адабиети форс тоҷик аз лиҳози эстетикӣ суҳанрони хеле мураккаб мебошад. Методи истифодаи суҳанрони зебо дар ҷиҳати волеи суҳанрони офарида шудааст. Умр, ки ба ба пирӣ мерасад, одам аз по меафтад ва ҳудаш беҳтар медонад ки вучудаи дигар ба ҳеҷ қор қодир нест, вале касе бо ӯ вохураду дуояш кунад ки, " умрат дароз бод", ҳушаш меояд ва хандон мешавад ва намефаҳмад, ки барои пири очизӣ аз қоронда умри дароз дуои хайр нест, нафрин аст [3. С.288].

Аз ҷониби дигар, адабиёти бадеӣ, ки инъикоси воқеияти иҷтимоӣ ва таҷрибаи инсонӣ мебошад, барои ташаккули салоҳияти коммуникативӣ заминаи муҳим фароҳам меорад. Тавассути мутолиа ва таҳлили осори бадеӣ шахс малақаҳои фаҳмидани маъноҳои пинҳонӣ, истифодаи воситаҳои ифодаи эҳсосот ва ташкили нутқи муассирро аз худ мекунад. Ин раванд ба густариши қобилияти муошират, баён ва дарки дигарон мусоидат менамояд.

Мутобиқати коммуникативӣ дар равияи адабиёт ва забон гуногун ҳастанд ҷунончи даар истифодаи забон вожаҳо дар асаари бадеи дигаргунӣ ва дар маввод ва китобҳои равия забоншиносӣ дигаргун ба назар мерасад пас дар таҳлил ҷунон мушоҳида намудем, ки заабони асари бадеи гуногун аст. Қоришқамба белчааро аз дасти аттор гирифта аз нӯги вай қандро бо қандонаш қанда гирифт ва даар ҳолате ки қулқандро меҳид ва дар ҳолате, ки қулқандро меҳид, белчаро ба аттор қардонда дода истода; Аберааш бисер қурд будааст, ба бунӣ қандонҳоям қандшуда қонда, ҷизе аз ваай ба қарун қадаромад [5. с. 25].

Чунин саҳнаҳо ва гуфтори ду шахс дар таҳлилҳои вожагӣ муаян мешаванд ки бештар забони адабӣ сер истеъмол буда роҳҳои ивазшавӣ бо омонимҳо, синонимҳо имконият пайдо мешавад ва истифодаи вожаҳо ҷиҳати андоза қорси бошад қамонқадар равияи луғавии забони тоҷикӣ бой меқардад. Салоҳияти коммуникативӣ дар забони тоҷикӣ қамҷуи дониш, малақа ва қобилиятҳои мебошад, ки ба шахс имкон медиҳад дар шароити гуногуни иҷтимоӣ ва фарҳангӣ самаранок муошират қамояд. Ин салоҳият аз қанд ҷузи асосӣ иборат аст: салоҳияти забонӣ (қонистани қоидаҳои қамматиқӣ ва луғавӣ), салоҳияти нутқӣ (қобилияти истифодаи забон дар амал), салоҳияти иҷтимоӣ (мутобиқ қардани нутқ ба вазиёт) ва салоҳияти фарҳангӣ (дарки арзишҳо ва анъанаҳои миллий). Суҳан дар қобили қалима, ибора ва қумлаҳои қилишин бо ерии қикру андеша ифода мебад ҳадафи асосии суҳанварӣ фаҳмиш ва баени мавзуи ҳосса ба шунаванда аст. Баени суҳанвар бояд тавре сура қигирад, ки тақонад баҳше ва ё қулли шунавандагонро тақхир созад ва дар қили онҳо қиссиетҳои муҳталиф қун қина қам, шодӣ ва амсолӣ инро қарангезад [4. с.8]. Нақши асосҳои филологӣ дар ташаккули ин салоҳиятҳо хеле муҳим аст. Таҳлили матнҳои классикӣ ва бадеӣ ба рушди захираи луғавӣ, тақмили малақаҳои нутқӣ ва дарки услубҳои гуногуни баён мусоидат мекунад. Луғат қони ва қиситемаи эстетикӣ суҳани қас қаланд мешавад. Қамҷунин, он ба қонишомӯзон имконият медиҳад, ки меъёрҳои адабии забони тоҷикӣ ва хусусиятҳои услубии онро аз худ қамоянд. Ба қамин тартиб, асосҳои филологии омӯзиши адабиёти классикӣ ва бадеӣ на танҳо қоситаи

дарки амики мероси адабӣ мебошанд, балки омили муҳими ташаккули шахсияти забондону фарҳангшиносоон ва рушди салоҳияти коммуникативии забони тоҷикӣ низ ба ҳисоб мераванд. Асосҳои филологии омӯзиши адабиёти классикӣ ва бадеӣ дар доираи илми муосир ҳамчун як низоми мукаммали таҳлил ва дарки матн баррасӣ мешаванд, ки ба ҳамгироии чанд равия — забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, фарҳангшиносӣ ва герменевтика таъя мекунад. Дар ин замина, филология на танҳо илм дар бораи забон ва адабиёт, балки усули тафаккур ва дарки маъноҳои амики матн ба шумор меравад. Ин раванд махсусан дар омӯзиши адабиёти тоҷик, ки дорои таърихи ғанӣ ва анъанаҳои пурқимат аст, аҳамияти хос пайдо мекунад. Ҳар матне ки таҳия мешавад бояд мантики худро доро бошад ва мутолақаунанда ғалатхоро эҳсос накунад. Яке аз асосҳои муҳимтарини таҳлили филологӣ — баррасии матн дар заминаи таърихи фарҳангӣ мебошад. Ҳар як асари классикӣ маҳсули замони худ буда, дар он хусусиятҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маънавии давра инъикос меёбанд. Аз ин рӯ, бе дарки контексти таърихӣ таҳлили пурраи матн ғайриимкон аст. Масалан, истилоҳот, рамзҳо ва образҳои, ки дар осори классикӣ истифода шудаанд, аксаран маъноҳои пинҳонӣ доранд, ки танҳо тавассути таҳлили филологӣ ва муқоисаи манбаъҳо ошкор мегарданд. Дар дил чунин мегашт ва дар хотир чунон мегузашт, ки ин нома базудӣ ба охир наҷомад ва хома дар таи макосиди он ҳолие аз ҷунбиш наҷомад. Аммо чун оинаи таъби гуянда зангӣ маломат гирифт ва ба сайқалӣ сидқи рағбати шунаванда сақолат наҷазируфт, бад ин қадар иқтисор афтод. Дар баробари ин, таҳлили услубшиносӣ низ яке аз рукнҳои асосии омӯзиши филологӣ мебошад. Услуб ҳамчун тарзи инфиродии баёни муаллиф дар худ хусусиятҳои луғавӣ, грамматикӣ ва образиро муттаҳид мекунад. Омӯзиши услуби осори бадеӣ ба донишомӯз имкон медиҳад, ки гуногунии воситаҳои баён, аз қабилӣ ташбеҳ, истиора, киноя ва дигар санъатҳои бадеиро дарк намояд.

Ин раванд на танҳо фаҳмиши матнро амиқ мегардонад, балки қобилияти истифодаи забонро дар сатҳи баланди коммуникативӣ ташаккул медиҳад. Ҷанбаи дигари муҳими филология — таҳлили семантикӣ ва прагматикӣ мебошад. Таҳлили семантикӣ ба маънои калимаҳо ва ибораҳо нигаронида шуда, робитаҳои маъноиро дар дохили матн муайян мекунад. Дар навбати худ, таҳлили прагматикӣ муносибати байни муаллиф, матн ва хонандаро меомӯзад. Ин навъи таҳлил ба фаҳмиши он мусоидат мекунад, ки матн чӣ гуна таъсир мерасонад, чӣ гуна маъноҳо интиқол меёбанд ва чӣ гуна хонанда онҳоро қабул мекунад. Дар раванди омӯзиши адабиёти классикӣ ва бадеӣ, истифодаи усулҳои муқоисавӣ низ аҳамияти калон дорад. Муқоисаи осори гуногун, сабқҳо ва равияҳо имкон медиҳад, ки хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи онҳо муайян карда шаванд. Ин усул ба густариши ҷаҳонбинии донишомӯз ва рушди тафаккури интиқодӣ мусоидат мекунад, ки яке аз унсурҳои асосии салоҳияти коммуникативӣ мебошад.

Салоҳияти коммуникативӣ дар ин замина ҳамчун қобилияти истифодаи дурусти забон дар шароити гуногуни муошират ташаккул меёбад. Таҳлили филологии матнҳо ба рушди чанд ҷанбаи муҳими ин салоҳият мусоидат мекунад. Аввалан, он захираи луғавиро ғанӣ мегардонад, зеро донишомӯз бо калимаҳо ва ибораҳои гуногуни услубӣ шинос мешавад. Дуюм, малақаҳои нутқии ӯ такмил меёбанд, зеро ӯ тарзи дурусти сохтани ҷумлаҳо ва истифодаи воситаҳои баёнро меомӯзад. Сеюм, қобилияти дарки матн ва таҳлили маъноҳои пинҳонӣ рушд мекунад, ки барои муоширати муассир бисёр муҳим аст.

Ҳамчунин, омӯзиши филологии адабиёт ба ташаккули фарҳанги нутқ таъсири назаррас мерасонад. Фарҳанги нутқ на танҳо дурустии грамматикӣ, балки мувофиқати услубӣ ва одоби суҳанро дар бар мегирад. Тавассути мутолиаи осори классикӣ ва бадеӣ донишомӯз меъёрҳои баланди забони адабиро аз худ намуда, қобилияти баён кардани фикрро бо услуби мувофиқ инкишоф медиҳад. Яке аз ҳадафҳои асосии суҳанронии ҳубу гувор " майл доштан ба суҳанронӣ ва ҳуб ҳарф задан аст" Ин санъат василаи бештар омӯхтан ва майлу рағбат доштан ба калом бадеист [4. с 63.]

Забон бо суҳанрони алоқаи зиччи худро гум намекунад ва қанунитативии забони тоҷикӣ низ дар гуфтори мардуми каломӣ ҳуб дошта ҳивз мешавад. Омӯзишҳо раванди пайгирии ин усулҳо хоҳад шуд зеро шаклҳои хело ҷолиб дарку фаҳми дурустро пешниҳод

менамояд. Дар маҷмӯъ, асосҳои филологии омӯзиши адабиёти классикӣ ва бадеӣ ҳамчун заминаи илмӣ ва методологӣ барои рушди ҳамаҷонибаи шахс хизмат мекунанд. Онҳо на танҳо ба дарки амиқи матн ва мероси адабӣ мусоидат менамојанд, балки дар ташаккули салоҳияти коммуникативии забони тоҷикӣ нақши бунёдӣ доранд. Ин раванд ба рушди шахсияти дорои тафаккури таҳлилӣ, нутқи равшан ва қобилияти муоширати самаранок замина мегузорад. Дар илми муосири забоншиносӣ ва адабиётшиносӣ, масъалаи ташаккули салоҳияти коммуникативӣ яке аз самтҳои калидӣ ба ҳисоб меравад. Забон ҳамчун воситаи асосии иртибот на танҳо интиқоли иттилоот, балки ифодаи тафаккур, эҳсос ва ҷаҳонбинии инсонро таъмин мекунанд. Аз ин рӯ, омӯзиши он бояд дар заминаи васеъ — яъне бо таъки ба адабиёти классикӣ ва бадеӣ — ба роҳ монда шавад. Маҳз ҳамин замина ба рушди фарҳанги суҳан, дақиқии баён ва таъсиргузори нутқ мусоидат менамојанд. Аз нести ба ҳасти овардан, эҷод кардан, сохтан ва пардохтани чизеро, ки то ҳол ба миён наомадааст офариниш мегуянд [4. с 35].

Асоси филологии омӯзиши адабиёт пеш аз ҳама дар таҳлили амиқи матн, дарки сохтор ва мазмуни он, инчунин дар шинохти қонунҳои дохилии забон зоҳир мегардад. Таҳлили филологӣ имконият медиҳад, ки ҳонанда на танҳо маънии зоҳирии матнро дарк намояд, балки ба қабатҳои пинҳонии маънӣ, услуб ва тарзи баён ворид гардад. Ин раванд дар ташаккули тафаккури забонӣ ва малакаи дурусти муошират нақши ҳалкунанда мебозад. Адабиёти классикӣ ҳамчун сарчашмаи бойи забон ва фарҳанг, дорои арзишҳои баландест, ки дар тӯли асрҳо шакл гирифтаанд. Осори бузургони адаб, аз қабилӣ Рӯдакӣ, Фирдавӣ ва Садриддин Айнии намунаи олии забони фасеҳ, бадеият ва андешаи амиқ мебошанд. Омӯзиши ин осор ба ҳонанда имкон медиҳад, ки бо шаклҳои мукаммали баён, истифодаи дурусти калима ва тарзи сохтани ҷумлаҳои мураккаб ошно гардад.

Ин ҳама унсурҳои заминаи муҳими рушди салоҳияти коммуникативиро ташкил медиҳанд. Назар ба эҷодиёти адибони зикр шуда намоём "Модари май" "Шоҳнома" "Марғӣ судхӯр" осори барҷастатарине мебошад, ки дар таҳлили филологӣ муҳимтар н маводҳоро дода метавонанд. Зеро аз лиҳози методи усул, қофия, радиф, санъати суҳанвари ва меъерҳои забони адабӣ бой аст. Дар баробари ин, адабиёти бадеии муосир низ нақши муҳиме дар ин раванд дорад. Он воқеияти зиндагии имрӯзро инъикос намуда, шаклҳои гуногуни муоширатро дар муҳити иҷтимоӣ нишон медиҳад. Муколамаҳо, монологҳо ва ҳолатҳои гуногуни иртиботӣ, ки дар асарҳои бадеӣ тасвир мешаванд, барои рушди малакаи суҳанварӣ ва фаҳмиши вазъиятҳои коммуникативӣ мусоидат мекунанд. Ҳонанда тавассути чунин матнҳо меомӯзад, ки чӣ гуна фикри худро вобаста ба шароит, шунаванда ва мақсад дуруст ифода намояд. Яке аз ҷанбаҳои ҷолиби масъала он аст, ки адабиёти классикӣ ва бадеӣ дар ҳамбастагӣ як низомии ягонаи омӯзиширо ташкил медиҳанд. Агар адабиёти классикӣ ба забон зебӣ, дақиқӣ ва устуворӣ бахшад, адабиёти муосир ба он ҳаёт, ҳаракат ва амалигардонӣ мебахшад. Ин ҳамгирӣ боис мегардад, ки шахс на танҳо донандаи қоидаҳои забон, балки истифодабарандаи ғазол ва эҷодкори он гардад. Дар раванди омӯзиш, истифодаи усулҳои филологӣ, аз ҷумла таҳлили услубӣ, семантикӣ ва сохтори матн, аҳамияти махсус дорад. Ин усулҳо ба ҳонанда ёрӣ медиҳанд, ки фарқи байни услубҳои гуногуни нутқро дарк намуда, онҳоро дар амал истифода барад. Масалан, фарқ кардани нутқи расмӣ аз гуфтугӯӣ, ё шинохти воситаҳои таъсирбахш ба бадеӣ, ба монанди ташбеҳ, истиора ва муболиға, малакаи муоширатро ғани мегардонад. Ҷолиб он аст, ки шахсе, ки бо адабиёти классикӣ ва бадеӣ ошно аст, дар муошират на танҳо дуруст, балки зебо ва таъсирбахш суҳан мегӯяд. - Даф шавед гуфт Сураиё андаке овозастро балаанд кардава бо дасташ ба суи берун ишора кард. Дую дубора ба ҳонаи мо поё қадами шуми худро нагузоре [7. саҳ .213].

Чунин тарзи ифодаи бадеӣ дар адабиёти баъдеи офариниши хоссеро аз қалами нависанда талаб мекнад ва меъери муаянро ки дар забон аст муккамал месозад. Хушбахтона мо дар маводҳои илми адабӣ бо роман, юмчарк ва киссаву асарҳои, ки калимаҳои ошоям истифода дошта бошад надорем ҳатто асару киссаҳои лирикӣ низ меъери муаяни забони адабиро ҳивз кардааст ва ин комеби аз тарафи адибони форс тоҷик аст. Ё метавонад бо истифода аз ибораҳои пурмаънӣ, мисолҳои адабӣ ва андешаҳои амиқ фикри худро ба таври равшан ва

хотирмон баён намояд. Ин гуна нутқ на танҳо шунавандаро ҷалб мекунад, балки ба ӯ таъсири маънавӣ низ мерасонад. Хулоса, асосҳои филологии омӯзиши адабиёти классикӣ ва бадеӣ заминаи устувори ташаккули салоҳияти коммуникативии забони тоҷикӣ мебошанд. Онҳо ба рушди нутқи босавод, тафаккури мантиқӣ ва фарҳанги баланди сухан мусоидат намуда, шахсро ба як иштирокчии ғаъоли равандҳои иҷтимоӣ табдил медиҳанд. Дар шароити муосир, ки иртиботи самаранок яке аз шартҳои асосии муваффақият аст, аҳамияти чунин омӯзиш боз ҳам бештар мегардад.

Адабиёт:

1. Адабиети тоҷик Душанбе Маориф 2018. Х.Асозода А. Кӯчаров.-400с.
2. Баҳористон .Душанбе Маориф соли 2014 .Абдурахмони Ҷоми-208с.
3. Марғӣ судхӯр .Душанбе Маориф соли 2015 .Свдриддин Айнӣ-208с.
4. Муқаддимаи забоншиносӣ Душанбе 2007. Норматов .М-168с.
5. Мунтахаби дostonҳои " Маснавии маънавӣ" Душанбе Маориф соли 2015.
6. Суханварӣ .Душанбе соли 2013 Курбон Хоҷаев.-184с.
7. Таҳлили фонетикӣ ва грамматикаи матн.Душанбе соли 2013-204с.

Фишурда

Мақолаи мазкур ба баррасии асосҳои филологии омӯзиши адабиёти классикӣ ва бадеӣ ва нақши онҳо дар ташаккули салоҳияти коммуникативии забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Дар шароити муосири рушди ҷомеа, ки иртиботи муассир ва фарҳанги баланди сухан аҳамияти махсус касб намудааст, масъалаи тақмили малақаҳои коммуникативии хонандагон ва донишҷӯён ба яке аз самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ табдил ёфтааст. Муаллиф дар мақола нишон медиҳад, ки омӯзиши забон дар ҷудод аз адабиёт наметавонад натиҷаи дилхоҳ диҳад, зеро маҳз адабиёт муҳити табиӣ истифодаи забонро фароҳам меорад. Равияҳои дурусти методикаи омӯзиши илми филологӣ дар таҳқиқотҳои муаяни худ аз лиҳози илми мушкilotҳои дар айниҳол дар грамматика ,фонетика лексикология, фразеология, морфология синтаксис пешояндаро меомӯзад ва датиҷ мекунад ин чунин натавон раванди илми забоншиносиро балки равияҳои бахсшавандаи илми адабиётшиносиро дуруст истифодаи забони тоҷикӣ ,забони асари бадеӣ , санъати суханвари истифодаи дурусти қофия, радиф ,мулоҳизахоро низ дар омӯзиш қарор медиҳад имкониятҳо пайдо мешаванд ки даар таҳавули имконнопазири илми ҷолибиятҳо наовариҳо пайдошавад.Дар раванди таҳқиқот таъкид мегардад, ки адабиёти классикӣ ҳамчун ганҷинаи бебаҳои фарҳанги миллии дорои имкониятҳои васеъ барои рушди нутқи адабӣ, ғанигардонии захираи луғавӣ ва ташаккули ҷаҳонбинии маънавии шахсият мебошад.

Калидвожа: Асосҳои филологӣ, адабиёти классикӣ, адабиёти бадеӣ, салоҳияти коммуникативӣ, забони тоҷикӣ, фарҳанги сухан, таҳлили филологӣ, таҳлили семантикӣ, таҳлили услубӣ, таҳлили сохторӣ, захираи луғавӣ, нутқи адабӣ, ҷаҳонбинии маънавӣ, методикаи таълим, забоншиносӣ, адабиётшиносӣ, санъати суханварӣ, воситаҳои бадеӣ, муоширати иҷтимоӣ, рушди тафаккур.

Аннотатсия

Данная статья посвящена рассмотрению филологических основ изучения классической и художественной литературы, а также их роли в формировании коммуникативной компетенции таджикского языка. В современных условиях развития общества, когда эффективная коммуникация и высокая культура речи приобретают особую значимость, проблема совершенствования коммуникативных навыков учащихся и студентов становится одним из приоритетных направлений научных исследований. Автор показывает, что изучение языка в отрыве от литературы не может дать желаемого результата, поскольку именно литература создает естественную среду функционирования языка. Правильные методические подходы к изучению филологических наук в рамках конкретных исследований рассматривают существующие проблемы в таких разделах языкознания, как грамматика,

фонетика, лексикология, фразеология, морфология и синтаксис, и способствуют их поэтапному освоению. При этом охватываются не только процессы лингвистического анализа, но и основные направления литературоведения, включая язык художественного произведения, искусство слова, правильное использование рифмы, радифа и выразительных средств. В ходе исследования подчеркивается, что классическая литература как бесценное культурное наследие обладает широкими возможностями для развития литературной речи, обогащения словарного запаса и формирования духовного мировоззрения личности. Анализ произведений классических авторов позволяет обучающимся овладеть нормами литературного языка, высоким стилем и совершенными формами выражения.

Ключевые слова: Основы филологии, классическая литература, художественная литература, коммуникативная компетенция, таджикский язык, культура речи, филологический анализ, семантический анализ, стилистический анализ, структурный анализ, лексический запас, литературная речь, духовный мировоззрение, методика преподавания, языкознание, литературоведение, ораторское искусство, художественные средства, социальная коммуникация, развитие мышления.

Annotation

This article is devoted to the study of the philological foundations of classical and literary texts and their role in the formation of communicative competence in the Tajik language. In the context of modern societal development, where effective communication and a high culture of speech are of particular importance, the improvement of communicative skills among students has become one of the priority areas of scientific research. The author demonstrates that studying a language in isolation from literature cannot yield the desired results, as literature provides a natural environment for language use. Appropriate methodological approaches to philological studies, within specific research frameworks, address existing challenges in such linguistic fields as grammar, phonetics, lexicology, phraseology, morphology, and syntax, ensuring their gradual and systematic acquisition.

Keywords: Foundations of philology, classical literature, literary works, communicative competence, Tajik language, speech culture, philological analysis, semantic analysis, stylistic analysis, structural analysis, vocabulary, literary speech, spiritual worldview, teaching methodology, linguistics, literary studies, rhetoric, literary devices, social communication, cognitive development

Маълумот дар бораи муаллиф: Эшпулатова Раъно Кароматовна — омӯзгори, кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷӣ Муассисаи Давлатии “Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ”-и Муассисаи Давлатии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон Телефон: +(992) 555 56 81 54

Сведения об авторе: Эшпулатова Раъно Кароматовна — преподаватель, кафедры финансов, таможенного дела, права и иностранных языков Государственного учреждения «Международный институт Данғара» Государственного учреждения «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Тел: + (992)-555 56 81 54

Information about the Author: Eshpulatova Raano Karomatovna — Lecturer at the Department of Finance, Customs, Law and Foreign Languages of the State Institution “Dangara International Institute” of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Phone: +(992) 555 56 81 54

РУШД ВА ГУСТАРИШИ НАЗМИ ГУФТОРӢ ДАР ФАЗОИ ФАРӢАНГИИ ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛ

Ҳамидов С.Б.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Барои муҳаққиқон маълум аст, ки дар асри XIX истилоҳи фолклор ба вучуд омада, баъдан тамоми кишварҳои оламро фаро гирифт ва аз ҳамон замон ба ғирдоварии матнҳои фолклорӣ низ таваҷҷуҳ шуд [муфассал ниг.: Раҳмонӣ 2021, с. 14-29]. Дар ҳамин аср

пажухандагони касбу кори гуногун ба чамъоварии маводи фолклорӣ машғул шуданд. Дар натиҷа дар тамоми кишварҳои дунё намунаҳои зиёди фолклорӣ сабт шуда, дар бойгонихо ҷобаҷо гардид ва ҳоло ин мавод масъалаҳои нав ба нави амалӣ ва назариро дар илми фолклоршиносӣ ба вучуд меорад.

Ба ин ҷиҳат маҳз ҳамин мавод аст, ки дар асоси он афкори ин ё он ҷомеа мавриди таҳқиқ қарор мегирад. Яке аз муҳаққиқони осори фолклорӣ В.Я.Пропп оид ба хусусиятҳои фолклор сухан ронда, дар бораи арзиши беҳамто доштани маводи ба таври илмӣ гирдоваришудаи фолклорӣ изҳори назар намуда, хусусиятҳои онро муфассал таъкид карда аст. Ӯ таъкид намудааст, ки фолклор афкори табиӣ ҷомеа пайвастагии ногутсастанӣ дошта, барои пажӯҳиши тамоми қишрҳои ҷомеа муҳим аст [ниг.: Пропп 1998, с. 155-172].

Ба гуфти муҳаққиқон агар мавод дуруст бо равиши илмӣ гирдоварӣ наштад, ақидаҳои назарии дуруст ва мантиқӣ низ ба вучуд намеояд. Ҳатто тақрор ба тақрор, дар солҳои гуногун гирд овардани як матн барои таҳқиқи матншиносии фолклорӣ муҳим аст, ки дар ин бора муҳаққиқоне ба монанди Б.Н.Путилов, В.М.Гацак, В.П.Аникин ва дигарон тақрор ба тақрор гуфтаанд. Онҳо бо мисолҳо оид ба аҳамияти маводи фолклорӣ назари хешро баён намудаанд. Ёдовар шудаанд, ки сарчашмаи аслии пажӯҳиш ин маводи фолклорӣ буда, барои ҳалли масъалаҳои ҳам фолклоршиносӣ, ҳам адабиётшиносӣ ва ҳам ҷомеашиносӣ муҳим аст [ниг.: Путилов 1976; Гацак 1989; Аникин 2001].

Баъд аз ин ки аз байни мардуми одӣ гирд овардани осори фолклорӣ дар кишварҳои гуногуни олам паҳн шуд, ин амал ба минтақаҳои мо ҳам расид. Бояд ёдовар шуд, ки дар нимаи аввали асри XIX, ки ҳанӯз кишвари Тоҷикистон бо ин ном вучуд надошт, муҳаққиқони гуногунқасби рус ба Осие Марказӣ омада, ба омӯхтани расму оинҳои мардуми мо машғул шуданд. Маҳз онҳо дар рафти кори худ баъзе намунаҳои матнҳои фолклориро гирд оварданд. Яке аз чунин сабтҳои тасодуфӣ матнҳои фолклорӣ ин соли 1870 рух медиҳад, ки он ҳангоми ба минтақаи болооби Зарафшон ташкил кардани экспедицсияи низомӣ рух медиҳад. Дар ҳамин кори экспедицсия, ки роҳбари олим А.Л.Кун буд, шахсе бо номи Абдурахмони Мустаҷир ҷалб мешавад ва ӯ дар рафти навишти «Рӯзномаи сафари Искандарқӯл» чанд матни фолклорӣ, аз ҷумла намунаҳои назми гуфторӣ ин минтақаро сабт менамод [ниг.: Мустаҷир 1989, с.17; Раҳмонӣ 2021, 101-103; Қосимӣ 2022, с. 46-47].

Бояд гуфт, ки гирдоварии маводи фолклорӣ худ як навъ масъалаи ҷиддӣ аст, ки фолклоршиносон нисбат ба он гоҳе истилоҳоти “ҷамъоварӣ”, “навишта гирифтани”, “сабт кардани”, “забт кардани” (запись) ва ғайраро ба кор мебаранд. Аз ин рӯ, барои он ки маводи фолклорӣ мавриди таҳқиқ қарор гирад, аввал бояд сабт шавад, чунки ҳамаи асарҳои таҳқиқӣ дар асоси ҳамон маводи гирдоварӣ сурат мегирад. Барои ҳамин муҳаққиқон пеш аз ҳама ба гирдоварии мавод аҳамият медиҳанд, то он равиши илмӣ, дуруст сабт шавад. Аз ин рӯ, дар ҳамаи кишварҳои олам таъкид менамоянд, ки маводро аз байни мардум дуруст, беҳато, бо лаҳҷа, дар рафти иҷро гирд оваранд.

Вале баъдҳо дар асри муҳаққиқон дар асри XIX матни назми шифоҳиро аз байни мардуми тоҷик кам гирд наоварданд, ки дар ин бора С.Қосимӣ дар асоси манбаъҳои мавҷуд маълумо додааст. Ба гуфти эшон то солҳои бистуми асри XX, назми гуфторӣ мардуми тоҷик хеле кам сабт шудааст. Ба гирдоварии маводи фолклорӣ асосан аз охири солҳои 20-ум оғоз шуда, дар солҳои 30-ум бештар мегардад, ки дар баҳши зиёди ин мавод матнҳои назми гуфторӣ мебошад. Дар ин бора С.Қосимӣ ба таври муфассал бо ҷадвалҳо дар дар рисолаи худ “Сурудҳои халқии тоҷикӣ ва масъалаҳои таҳқиқи он” маълумот додааст [ниг.: Қосимӣ 2022, 47-58].

Ногуфта намонад, ки аз ҳамин солҳои 30-ум сар карда, адибони тоҷик низ ба гирдоварии фолклор, аз ҷумла осори назмӣ машғул мешаванд ва аз тариқи мақолаҳои ҷудогона ташвиқ менамоянд, ки ба сабти маводи фолклорӣ тавачҷуҳ шавад. Бо ёдоварӣ аз мақолаҳои Каримзода Ҳ. (Ҳаким Карим) таҳти унвони «Адабиёти халқро ҷамъ намоем», Н.Бектош «Дар бораи ғун кардани адабиёти даҳанакии халқ», А. Н. Болдырев «Вопросы изучения таджикского народного творчества», В.Асрорӣ «Фолклоршиносии тоҷик дар зарфи 25 сол», Р.Амонов «Вазифаҳои таъхирнопазири мо дар соҳаи нашр кардани фолклори

точик», О. Л. Данскер «Собирание и изучение таджикской народной песни», ки онҳо дар солҳои 30-50 асри XX ба гирдоварири маводи фолклорӣ аҳаммият додаанд, Р.Раҳмонӣ дар дастури таълимии худ «Кори майдонӣ» оид ба таърихи гирдоварири фолклори тоҷик муфассал суҳан рондааст. Аз гуфти эшон маълум мешавад, ки аз солҳо 20 то охири 50 муҳаққиқони дилсӯз ба гирдоварири матнҳои фолклори мардуми тоҷик аҳаммият додаанд [ниг.: Раҳмонӣ 2023, 5-6].

Фолклоршиносони тоҷик хуб фаҳмиданд, ки заминаи аслии рисолаҳо ва мақолаҳои илмӣ оид ба фолклор маводи фолклорӣ мебошад. Ба ин ҷиҳат онҳо мисли муҳаққиқони кишварҳои дигар ба ҷамъоварири маводи фолклори бештар таваҷҷуҳ намуданд. Ҳаин таваҷҷуҳ буд, ки соли 1960 зери унвони «Дастуруламал оид ба ҷамъ кардани эҷодиёти даҳанакии халқ» дар зери таҳрири Р.Амонов ба нашр мерасад. Ин китоб, ки 158 саҳифа иборат аст як мурочиате буд аз ҷониба «Институти забон ва адабиёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон ба коргарон, колхозчиён, муаллимон, ходимони маориф, маданият, матбуот, аъзоёни комсомол, студентони мактабҳои олии, пионерон ва ҷамаи зиёиёни тоҷик» то ҷама барои бештар ҷамъ овариди маводи фолклорӣ ёри расонанд [ниг.: Дастуруламал... 1960].

Ҳамин дастурамал боиси он шуд, ки дар солҳои 60-уми асри XX маводи зиёди фолклорӣ аз аксари минтақаҳои Тоҷикистон ва тоҷикони Ёзбекистон сабт шуд. Як ҷиҳати хуби ин дастурамал дар он буд, ки дар мақолаҳои ҷудогона фолклоршиносони касбӣ тарзи сабти матнҳои фолклориро дар муҳит ё контекст фаҳмонданд. Дар «Муқаддима»-и ин китоб, ки ба қалами Р.Амонов мансуб аст, нисбати сабти дуруст ва дақиқи матнҳои фолклорӣ гуфта шудааст: «Навишта гирифтаи асарҳои эҷодиёти даҳанакии халқ қоидаҳои махсус дорад. Ба навиштагирнада ба ҳар асар, ба матни он бо эҳтиёт ва бо қамоли диққат муносибат кардан, ба ҳар суҳани гӯянда, ба оҳанги гуфтори ӯ бо диққат гӯш додан лозим мешавад. Гӯяндаи ҳақиқӣ, гӯяндаи ҳунарпешае, ки дар маҳали худ муътабар аст, устои суҳан, адиб ва ба андозаи муайян муаллифи асарест, ки онро иҷро мекунад. Вай ҳар асари шундаашро аз рӯи дониш, таҷриба, малака ва дараҷаи ҳунармандии худ такмил медиҳад, тасҳеҳ мекунад ва дар асоси завқу талаботи шунавандагонаш қаму беш тағйир дода меистад.

Ана ин хусусияти эҷодии ҳар як гӯяндаро танҳо дар ҳолате зикр ва акс кунонидан мумкин аст, ки асари ӯ чи навъ ки нақл мекунад ё месарояд, айнан навишта гирифта шавад, яъне қалима ба қалима, ҷумла ба ҷумла бо тамоми такрору қайду эзоҳ ва сарсуҳану ҳулосаҳояш. Барои хушсифат навиштани афсона, ривоят, достон ва ҳикояҳо барин жанрҳои эпикӣ фолклор бештар мешавад, ки ду се кас ба ин кор баробар машғул шавад: баъди навишта шудан ҳар кас матни навиштаашро меҳонад, дигарҳо аз рӯи он ҷойҳои намерасидагии матни худро пурра мекунанд» [ниг.: Амонов 1960, с.8].

Дар ҳамон солҳои 60 муҳаққиқони тоҷик бо равиш илмӣ фолклоршиносӣ ва ба хусус тарзи гирдоварири он, ки дар кишварҳои дигар чи гуна аст, ошно шуданд. Ба ин васила гаштаву баргашта ёдовар мешуданд, ки матн чи гуна сабт шавад. Чунки маҳз ҳамин матни гуфторӣ баъди сабти дурусти илмӣ мавриди таҳқиқ қарор мегирад. Агар матн дақиқ сабт нашвад, он гоҳ муҳаққиқи оянда дучори нофаҳмӣ мешавад. Барои ҳамин ба идомаи он навиштиа худ Р.Амонов таъкид карда буданд: «Хусусияти забони гӯяндаро пурра ниғаҳ доред. Аввал шунда, баъд ёдакӣ навиштан қатъиян мумкин нест» [ниг.: Амонов 1960, с.9] ба идомаи он бо ҳам ба таври ҷиддӣ ёдвар шудаанд: «Ба матни навишта шуда ҳеҷ гуна тағйироте даровардан мумкин нест!» [ниг.: Амонов 1960, с. 10].

Дар идома баъди ин гуфтаҳои Р.Амонов дар бораи «Фолклори маросимҳои мавсимӣ ва сурудҳои оид ба меҳнат» Р.Аҳмадов, «Маросими тӯй» Ф.Зехниева ва С.Аҳророва, «Маросими мотам» ва «Маросимҳои дигар» Т.Исроилова, «Сурудҳои ғайримаросимӣ» С.Норматов, «Эпос» С.Амионов ва М.Холов, «Нақл ривоятҳо», «Афсонаҳо» ва «Латифаҳо» Ҳ.Раҳматов, «Фолклори бачагон» Б.Шермуҳаммадов, «Чистонҳо» А.Сӯфиев ва Қ.Ҳисомов, «Зарбулмасалу мақолҳо» Қ.Ҳисомов маълумот дода тарзи сабти онҳоро бо иловаи саволномаҳо шарҳ додаанд [ниг.: Дастуруламал... 1960].

Баъди ин дастурамал гирдоварӣ зиёд шуд. Ҳамин тавр соли 1961 фолклоршиносон аз тариқи воситаҳои ахбор гоҳе ёдовар шудаанд, ки матнҳои фолклориро бештар гирд оваранд.

Дар ин кори хайр Б.Тилавов зери унвони «Чамъ кардан ва омӯхтани фолклори тоҷик», Р.Амонов дар мақолаи худ «Чамъ кардани эҷодиёти халқ кори пуршараф аст», Н. Шакармамадов бо номи «Масъалаи чамъ кардан ва омӯхтани фолклори Помир», М. Неъматов зери унвони «Эҷодиёти даҳанакии халқамонро чамъоварӣ намоем», пас аз солҳо фолклоршинос С. Чалишев барномае оид ба чамъ овардани осори фолклорӣ ба нашр мерасонад, ки он барои донишҷӯёни Институти педагогии шаҳри Кӯлоб буд, ҳамаи муҳаққиқон таваҷҷуҳи аҳли зиёро ба сабти мероси гуфтори мардум ҷалб намудаанд, ки дар ин бора Р.Раҳмонӣ ба таври муфасссал ёдовар шудааст [ниг.: Раҳмонӣ 2009; Раҳмонӣ 2018; Раҳмонӣ 2023, с. 5-8].

Дар натиҷа дар бойгонии шуъбаи фолклори ИЗА ба номии Рӯдакӣ, ки он бо номи “Ганчинаи ба номи Р.Амонов” ёд мешавад, маводи зиёд чамъ шуд, ки онҳо иборатанд аз сабти мавод дар дафтарҳо, забти овозӣ ва аксҳо. Дар бораи теъдоди матнҳои сабти хаттии бойгонӣ муҳаққиқон гуфтаанд: “Тибқи маълумоти омории охири (то соли 2012) маводи Ганчина 224 ҳазор саҳифаро ташкил медиҳад. Ин мавод асосан ба забони тоҷикӣ бо ҳуруфи лотинӣ, крилӣ ва форсӣ буда, намунаҳо ба забонҳои ӯзбекӣ, русӣ ва арабӣ низ ҳастанд” [Раҳимов, Муродов 2015, с. 201].

Ин аст, ки сол то сол захираи маводи “Ганчинаи ба номи Р.Амонов” бештар мешавад. Вале дар муқоиса бо бойгонии кишварҳои гуногуни олам маводи ин бойгонӣ хеле кам аст. Масалан, Р.Раҳмонӣ ба яке аз бойгонии кишвари Литва ишора менамояд, ки он беш аз як миллиону 900 ҳазор саҳифа матнҳои гуногунро дар бар мегирад [ниг.: Раҳмонӣ: Лингвофолклористика..., 2022, с. 40-41].

Гирдоварии фолклори мардуми тоҷик пас аз Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 90 асри XX сустреша гирифт. Дар ин давра наشري маҷаллаи «Мардумгӣ» (гоҳномаи фарҳанги мардум, аз соли 1993-2003, бунёдгузор ва сардабир: Р.Раҳмонӣ) дар фолклоршиносии кишвари мо як қадами ҷиддӣ буд. Р.Раҳмонӣ бо ҳамокорон ва худ бевоиста аз байни мардум маводи фолклорӣ гирд меовард ва баъзе намунаҳои онро дар гоҳномаи “Мардумгӣ” ҷой менамуд. Ба гуфти устод ҳоло ин мавод дар бойгонии эшон маҳфуз аст, ки бахше аз он матнҳои назми шифохиро дар бар мегирад. Дар оғози ин маҷалла таҳти унвони “Таҷрибаи рӯзгор”

Адабиёт:

1. Алла (Маҷмуаи сурудҳо) / Мураттибон: Н.Ҳақимов, Ҳ.Чалилова, Н.Ҳамдамова. – Хучанд: Ношир, 2013. – 82 с.
2. Алла, ҷонам, аллаё / Б.Шермуҳаммадиён, Д.Обидзода. – Душанбе: Дониш, 1993. – 98 с.
3. Ашӯлаҳои мардумии Хучанд / Мураттибон: М.Неъматзода, Ш. Неъматзода. – Хучанд: Ношир, 2012. – 344 с.
4. Ганчи Кангурт / Мураттибон: М.Зайниддинов, Қ.Нурқоев, И.Бобомаллаев. – Душанбе: Истеъдод, 2017. – 216 с.
5. Гулбаргҳо: Намунаҳои аз сурудҳои омиёнаи Афғонистон / Гирдоваранда, мураттиб ва муаллифи пешгуфтор: Д.Обидов, хат аз Ш.Ориёнфар. – Душанбе: Матбааи АИ ҶТ, 1992. – 206 с. (Ба алифбои форсӣ).
6. Гулдастай таронаҳо (намунаи назми шифоии халқҳои Афғонистон) / Гирдоваранда, мураттиб ва муаллифи пешгуфтор Д.Обидов. – Душанбе: Торус, 2008. – 388 с.
7. Қосимӣ, С.А. Сурудҳои халқии тоҷикӣ ва масъалаҳои таҳқиқи он / Зери назари Р.Раҳмоӣ. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2022. – 2022. – 263 с.
8. Мардумгӣ (гоҳномаи фарҳанги мардум, аз соли 1993-2003, бунёдгузор ва сардабир: Р.Раҳмонӣ).
9. Мирзоев, С. Суннатҳои маҳаллӣ ва сурудҳои яғнобӣ / С. Мирзоев. – Душанбе: Контраст, 2012. – 112 с.
10. Мирзоев, С. Шеърҳои сурудҳои яғнобӣ / С. Мирзоев. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2011. – 60 с.

Аннотатсия

Баъд аз ин ки аз байни мардуми одӣ гирд овардани осори фолклорӣ дар кишварҳои гуногуни олам паҳн шуд, ин амал ба минтақаҳои мо ҳам расид. Бояд ёдовар шуд, ки дар нимаи аввали асри XIX, ки ҳанӯз кишвари Тоҷикистон бо ин ном вучуд надошт, муҳаққиқони гуногунқасби рус ба Осӣ Марказӣ омада, ба омӯхтани расму оинҳои мардуми мо машғул шуданд. Маҳз онҳо дар рафти кори худ баъзе намунаҳои матнҳои фолклориро гирд оварданд.

Карлидвожа: Рушд, густариш, назми гуфторӣ, фазои фарҳангӣ, даврони истиқлол

Аннотация

После того как сбор фольклорного наследия среди простого народа получил распространение в различных странах мира, данное явление распространилось и в наших регионах. Следует отметить, что в первой половине XIX века, когда страны под названием Таджикистан ещё не существовало, русские исследователи различных специальностей прибыли в Центральную Азию и начали изучать традиции и обычаи местного населения. Именно они в ходе своей деятельности собрали отдельные образцы фольклорных текстов.

Ключевые слова: развитие, распространение, устная поэзия, культурное пространство, период независимости.

Сведения об авторе:

Annotation

After the collection of folklore from ordinary people became widespread in different countries around the world, this practice also reached our regions. It should be noted that in the first half of the 19th century, when a country known as Tajikistan did not yet exist under this name, Russian researchers of various fields came to Central Asia and began studying the traditions and customs of the local population. It was they who, in the course of their work, collected some samples of folklore texts.

Keywords: development, expansion, oral poetry, cultural space, independence period.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳамидов Султон Бегмуродович – ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарии Донишгоҳи давлатии Данғара. **Суроға:** кӯчаи Марказӣ / 25, н. Данғара. **Тел:** (+992) 900811611.

Ҳамидов Султон Бегмуродович – ассистент кафедры гуманитарных дисциплин Дангаринского государственного университета. **Адрес:** ул. Центральная, 25, р-н Дангара. **Тел.:** (+992) 900811611.

Author information: Hamidov Sulton Begmurodovich – Assistant at the Department of Humanities, Dangara State University. Address: 25 Markazi Street, Dangara District. Phone: (+992) 900811611.

ТАҲЛИЛИ ФИЛОЛОГИИ ЗАБОНИ АСАРҲОИ САДРИДДИН АЙНӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ АДАБӢ

Эшпулатова Р.К.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Забони осори бадеии Садриддин Айнӣ дар таърихи рушди забони адабии тоҷик мақоми вижа дорад. Он ҳамчун намунаи равшани пайванди забони зиндаи мардум бо меъёрҳои адабӣ баромад намуда, барои таҳқиқоти филологӣ заминаи мустаҳкам фароҳам меорад. Таҳлили филологӣ ин осор имкон медиҳад, ки сохтор, мазмун ва хусусиятҳои услубии забон ба таври мукамал баррасӣ шаванд. Усулҳои филологӣ аз ҷамъаҳои муҳими тадқиқот нишон медиҳад, ки меъер ва муҳтавои забони адабӣ дар равиҳои имкониятҳо ва қоидаҳои забони тоҷикӣ баҳравар шавад, методҳои мулоҳизавии забон баъзе гуфторҳо ва суханҳои номуофикро раъд намуда аз забони асари бадеӣ таҳлилҳо мекунад мутале кунадагон дар ҳар сатҳи илми қарор доштабошанд ҳам эродхоро пай мебаранд. Илми лингвисти ва тадқиқотгарони ин равија басо кушиш менамояд, ки баъзе ноқисҳои илми дар эҷодкори ва

осорҳои илми пеш наояд. Дар доираи таҳлили луғавӣ дида мешавад, ки Айнӣ бо эҳтиёткорӣ ва завқи баланд аз имкониятҳои луғавии забон истифода мебарад. Донишмандони забоне, ки бо шири сафед, шваи гувоҳ, бо дилли гарму шарфи нарми модар ба хун ворид шудааст, ҷангоми гуфтор ба ҷусну латофат, зебӣ ва малоҷат ба малоҳат ба мавзун ию салосат ва бадеиетӣ он эътибор додан зарур аст [1. С.130].

Тамоми ин намунаи эҷоди истифодаи забони адабӣ дар таҳлили филологӣ муҳим ҳисобида мешавад.

Вай калимаҳо ва ибораҳои мутабиқӣ вазъият ва муҳити тасвиршаванда интиҳоб намуда, ба нутқ ранги табиӣ мебахшад. Махсусан, ворид намудани унсурҳои гуфтугӯ ба матн ба тасвири воқеият наздикӣ меорад. Ин хусусият барои омӯзиши забони адабӣ аҳамияти калон дорад, зеро донишҷӯён метавонанд фарқияти миёни забони китобӣ ва гуфтугӯиро ба таври амалӣ дарк намоянд. Адиб ва қаҳрамони халқӣ тоҷик аз ҷиҳати сохтори грамматикӣ забони асарҳои Айнӣ бо устуворӣ ва мутабиқат ба меъёрҳо фарқ мекунад. Ҷумлаҳо бо тартиби мантиқӣ ва равшан сохта шуда, робитаи байни қисматҳои онҳо дақиқ ифода меёбад. Ин ҳолат барои омӯзиши қоидаҳои грамматикӣ ва рушди малакаи нутқи хаттӣ бисёр муфид мебошад. Ҳамзамон, истифодаи шаклҳои гуногуни ҷумла ба гуногунрангии нутқ мусоидат мекунад. Ҷанбаи услубӣ низ дар таҳлили филологӣ мавқеи муҳим дорад. Забони Айнӣ бо содагӣ, возеҳӣ ва таъсирбахшӣ фарқ мекунад. Вай бе истифодаи ибораҳои мураккаб тавонистааст, ки фикрҳои амиқро ифода намояд. Ин равиш барои омӯзиши услуби адабӣ намунаи ибрат буда, ба ташаккули маҳорати баёни фикр дар ҳонандагон мусоидат мекунад. Илова бар ин, истифодаи воситаҳои тасвирӣ ба монанди ташбеҳ ва киноя ба матн таъсири эҳсосӣ мебахшад. Хайрият, ки ба хоҳири лўнгиҳояшон дастори маро ниғаҳдори кардед, – гуфт Қоришқамба дар ҷавоб, вагарна бо шикастани меҳ дар қатори лўнгиҳои шумо салаи манҳам ба замин афтада ба хок меҷӯлид, ки барои шўста тоза кардани он панҷ мисқол сарф собун шуда ба ман зарари калон меорасид. Дасти шумо ба сабаби ба замин афтадан ҳеҷ зараре намедид – гуфт сартарош -магар дер боз рӯи тағораи ҷомашўиро надида будааст, ки аз ҳақи замини дукони ман чиркинтар менамояд [2. саҳ 14]. Қалами адиб басо зебо буда дар тасвирҳои диалогҳо аз усулҳои забон хуб истифода бурда калимаву ибораҳои муофиро истифода бурдааст. Ин саллаи ман дастори "ертишгирӣ туйхўр" аст! – гуфт Қоришқамба дар ҷавоб-вақтез, ки бо ин дастор ба сари мурдае ҳозир шавам, ба ҳар кас яг газ ертиш диҳанд ба ман дугаз медиҳанд, ва инчунин дар туйхўҳам табақи сергушту руғани палав ба пеши ман меояд [2 с.15]. Омӯзишҳои зиёде дар повесту кассаҳои адиб хело зиёд гузаштааст ва баъзе адибони марзубуми ҳамсоянишан аз метод ва усулҳои Айнӣ истифода бурда ҳамшакли чунин повестҳо эҷод намудаанд чӣ тавре, ки зикр шуд дар образи асоси Қоришқамба буда суҳанҳои ӯ ва шахси твровфайн басо ҷолиб буда тақрибан ягон ғалат дида намешавад ва аз лиҳзи таҳлили филологӣ ба мушоҳида мерасад, услуби рафӣ қофия ниез ба чунин қалами тез дорад.

Таҳлили филологии осори Айнӣ инчунин барои фаҳмидани равандҳои таърихӣ рушди забон аҳамияти калон дорад. Дар ин осор тағйироти забонӣ ва гузариш аз шаклҳои кўҳна ба шаклҳои нав ба таври табиӣ инъикос ёфтаанд.

Ин ҳолат ба муҳаққиқон имкон медиҳад, ки марҳилаҳои ташаккули забони адабиро пайгирӣ намоянд. Аҳамияти амалии чунин таҳлил дар раванди таълим хеле бузург аст. Он барои тақмили савияи забондонӣ, рушди малакаҳои таҳлилӣ ва баланд бардоштани сифати таълими забон мусоидат мекунад. Ҳамчунин, осори Айнӣ метавонанд ҳамчун маводи таълимӣ дар дарсҳои забон ва адабиёт истифода шаванд. Дар осори адиб синоним, омоним, антонимҳо аз равиҳои филолгӣ хуб истеъмол шудааст. Раҳими қанд боре ба ман аз қаҳрамониҳои афсонавии одамони зинда ҳикоя мекард ва суҳанро бар болои ҷанги амир Музаффар бо кўхистониен овард ӯ калламанораи аз асрҳои ҳхисориен ва кўлобиен сохтани амирро ва дар як соат кўштани ӯ чорсад асирро нақл намуда, ба болои Азизуллоҳ ном яке аз иштироккунандагони он ҷанг зиёдтар истод [2 с.34].

Омоними Раҳими қанд "қанд" – маҷози ҳудро гум накарда шахс бо қадом сабабе дорои ин лақаб шудааст. Ва истифодаи чунин вожаҳо амиқ ва дақиқии повестро нишон

медиҳад. Дар маҷмӯъ, забони асарҳои Садриддин Айни ҳамчун манбаи бозғатимоди омӯзиши забони адабӣ хизмат мекунад. Таҳлили филологии он на танҳо ба дарки қонунмандии забон мусоидат мекунад, балки барои рушди фарҳанги нутқ ва тафаккури забонӣ низ аҳамияти муҳим дорад. Забони осори бадеии Садриддин Айни дар низоми ташаккул ва инкишофи забони адабии муосири тоҷик мавқеи калидӣ ишғол менамояд. Аз нигоҳи филологӣ, осори ин адиб ҳамчун як майдони васеи таҳқиқотӣ хизмат карда, имкон медиҳад, ки қонуниятҳои дохилии забон, хусусиятҳои услубӣ ва равандҳои таърихӣ тағйирёбии он ба таври мукамал баррасӣ гардад. Дар ин замина, таҳлили филологии забони асарҳои Айни на танҳо дорои аҳамияти назариявӣ, балки дорои арзиши баланди амалӣ низ мебошад. Оҷибат Одина худро аз оши Бибиоиша базӯр кашада ва даст ба ҳаво бардошта даст ба ҳаво бардошта илтимоси фотиҳа намуд. Бибиоиша ҳам дастони ларзони худро кушода дошта барои Оиша роҳи сафед, бахту давлат, умру саодат, хайру баркакат, сафари беҳатар ва боз чизи бисереро талаб намуд [5 с. 85]. Чунин саҳнаҳо дар эҷодиёти нависанда хело гуворо буда, ҳиссиёти инсониро барангехта мутолеа кунандаро бештар вориди асар мекунад.

Яке аз самтҳои асосии таҳқиқи филологӣ омӯзиши таркиби луғавии забони асарҳои нависанда ба ҳисоб меравад. Луғати осори Айни бо гуногунрангӣ ва ғановати маъноӣ фарқ мекунад. Ӯ дар интиҳоби воҳидҳои луғавӣ ба муҳити иҷтимоӣ, шароити таърихӣ ва хусусиятҳои равонии қаҳрамонҳо таъия намуда, забони асарҳоро ба воқеияти тасвиршаванда наздик мегардонад. Хусусияти муҳими луғавии забони ӯ дар ҳамоҳангии унсурҳои китобӣ ва гуфтугӯӣ зоҳир мешавад, ки ин ҳолат барои ташаккули меъёрҳои забони адабӣ аҳамияти хос дорад. Аз мероси ғаронбаҳои илмӣ адиб адабиёти форс тоҷик бой шуд ва муарифгари адабиёт муосири тоҷик гардид, ки интиҳоби образҳои офаридани саҳнаҳо методҳои истифодаи ҳаҷвия, киноя, латифа ва ғ. образҳои ҳаззоии қаҳрамонҳояш Одина, Ятим, Қориисмат, Арбоб Камол, Гулбиби, Дохунда ва ғайраҳо ҳаззоҳои чашмҳоро гирён ва дидгоҳи онҳоро нисбати нисмандон, фақирон бечорагон тағир дод ва меҳрубон сохт. Ин ҳунари ноғавии устод Садриддин Айни мебошад. Дар наздикии дарёи Амударё дар яке аз деҳаҳояш яке аз боёни маҳал Эшонқул бой буд. Ӯ соҳиби замин об буда дар деҳқонгари ятимони зиёдеро корфармояд ҳам, боигарии асосиашро ҷорводори ташкил мекард [7. С. 299].

Дар баробари ин, таҳлили семантикии воҳидҳои забонӣ нишон медиҳад, ки калимаҳо дар осори Айни дорои чандқабатии маъноӣ мебошанд. Онҳо вобаста ба контексти нутқ метавонанд маъноҳои иловагӣ ва услубиро қабул намоянд. Ин хусусият аз маҳорати баланди нависанда дар истифодаи захираҳои забон гувоҳӣ медиҳад ва барои омӯзиши равандҳои маъноофаринӣ аҳамияти назаррас дорад. Аз ҷиҳати грамматикӣ, забони асарҳои Айни бо мутобиқат ба меъёрҳои устувори забони адабӣ тавсиф меёбад. Сохтори ҷумлаҳо бо тартиби мантиқӣ ва равшан ташкил ёфта, робитаҳои синтаксисӣ ба таври дақиқ ифода шудаанд. Дар осори ӯ ҳам ҷумлаҳои сода ва ҳам мураккаб ба таври мувозинатнок истифода гардида, ба рушди нутқи пайваста ва мантиқии хонанда мусоидат менамоянд. Аксарияти забоншиносон забону нутқро лозим медонанд.

Аввалин бор дар забоншиносӣ олими шветсарягӣ Фердинанд де Соссюр ба ин маъсала дахл карда, забонро ҷузъи асосии фаълияти нутқ номидар буд. Шинсойи бо забон аз нутқ сар мешавад, вале ҳаммаи он ҷизе, ки дар нутқ мебинем, ба забон дахл надорад. Муофики таълимоти марксистӣ забону нутқ дар ягонагии диалектики вучуд дорад, зеро забон кулл бошад нутқ ҷузъ аст. Онҳо беҳамдигар вучуд дошта наметавонанд [3. С. 14].

Равияҳо ва маводҳои илмӣ нишон медиҳад, ки дар ҳақиқат дар осори адиб ва ҷамбаҳои таҳлилшавандаи филологӣ алоқаҳои зичи забон, меъери забон, талабот ва қоидаҳои забони адаби бағоят хуб интишор шуда қисмҳои ҷолиб барои таҳлили илмӣ қисмати забоншиносӣ фароҳам меоварда. “Мақтаби кӯҳна” “Дохунда” “Одина” “Ятим” “Марги судхӯр” “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро” “Еддошт” – ҳо мисол шуда метавонанд. Асарҳои ғаронбаҳои устод Айни ба зиёда аз сӣ забони халқҳои гуногуни дунё тарҷума ва ҷоп гардида, мавриди баҳрабардории хонандаи умумӣ ҷаҳони қарор гирифтаанд [6 с. 62].

Ин ҷанба барои омӯзиши синтаксиси забони адабӣ ва ташаккули малакаҳои нутқи хаттӣ аҳамияти амалӣ дорад. Ҷанбаи услубӣ низ дар таҳлили филологии осори Айнӣ мавқеи муҳим дорад. Забони ӯ бо соддагӣ, возеҳият ва таъсирбахшӣ фарқ мекунад. Ин хусусият имкон медиҳад, ки фикрҳои мураккаб бо воситаҳои дастрас ва фаҳмо ифода шаванд. Ҳамзамон, истифодаи воситаҳои бадеӣ, аз ҷумла ташбеҳ, истиора ва дигар унсурҳои тасвирӣ, ба нутқ ранги эстетикӣ мебахшад. Аммо ин воситаҳо дар осори ӯ ба таври сунъӣ не, балки табиӣ ва мутобиқ ба мазмун истифода мешаванд, ки ин нишонаи устодии нависанда мебошад. Дар доираи таҳлили филологӣ омӯзиши сохтори матн ва механизмҳои ташкили он низ аҳамияти хос дорад. Дар асарҳои Айнӣ муттаҳидии маъноӣ ва мантиқии қисматҳои матн ба таври возеҳ мушоҳида мешавад. Паёдарҳамии фикр, робитаи мавзӯҳо ва мутобиқати унсурҳои матнӣ ба як низоми ягонаи коммуникативӣ хизмат мекунад. Ин хусусият барои таҳқиқи назарияи матн ва омӯзиши қонуниятҳои нутқи пайваста аҳамияти назаррас дорад. Ҳамчунин, яке аз ҷанбаҳои муҳими таҳқиқи филологӣ омӯзиши нутқи қаҳрамонҳо мебошад. Дар осори Айнӣ ҳар як образ бо хусусиятҳои инфиродии забонӣ муаррифӣ мегардад. Ин фарқият дар интиҳоби калима, сохтори ҷумла ва тарзи баён зоҳир шуда, ба ташаккули образҳои воқеӣ ва боварибахш мусоидат мекунад. Чунин равиш барои таҳқиқи масъалаҳои услубиносӣ ва типсозии бадеӣ аҳамияти махсус дорад. Аз нигоҳи таърихӣ, забони асарҳои Айнӣ марҳилаи муҳими гузаришро аз забони классикӣ ба забони адабии муосир инъикос менамояд. Дар он ҳам унсурҳои анъанавӣ ва ҳам навгониҳои забонӣ мушоҳида мешаванд. Ин ҳолат барои пайгирии равандҳои эволюсионии забон ва муайян намудани тамоюлҳои асосии рушди он имконияти васеъ фароҳам меорад. Радиф ва усулҳои асарҳои бадеии нависанда мураккаб буда вале оммафаҳм аст ва забони асари бадеӣ низ ин хусусиятро дорад. Адиб ба ҳар як қаҳрамон як хусусиятеро дорои намуда нақши образро муккамал офаридааст. Ва ба таърихи эҷодкории устод Айнӣ назар меафканем ва ма мушоҳида мерасем ки адиб аз аеми хурди истедоди эҷодкори дошта мушоҳидакор будааст, ва сабаби пешрафти эҷодии Айнӣ шояд дорои ин хусусиятҳо буданаш бошад. Садриддин маҳз аеми да мактаби деҳа хонданаш машқи шеър мекард ва аз солҳои 1892-1893 бо таҳаллулустҳои “Сифлӣ” “Муҳтоҷӣ” ва “Ҷунунӣ” шеър навишт [6 . с .70].

Акнун гуфта метавонем ,ки устод Айнӣ таъя ба дониши деринаи худ намуда истедоду хунарашо аз аеми хурди тарбият намуда такмил додааст.

Аҳамияти амалии таҳлили филологии забони осори Айнӣ пеш аз ҳама дар соҳаи таълим зоҳир мегардад. Осори ӯ метавонад ҳамчун манбаи бозғатимоди омӯзиши меъёрҳои забони адабӣ, ғанисозии захираи луғавӣ ва рушди малакаҳои нутқ истифода шавад. Илова бар ин, чунин таҳлил ба ташаккули тафаккури таҳлилӣ ва фарҳанги забонии донишҷӯён мусоидат менамояд. Хулоса, таҳлили филологии забони асарҳои Садриддин Айнӣ нишон медиҳад, ки онҳо дорои арзиши баланди илмӣ ва таълимӣ мебошанд. Омӯзиши ҳамаҷонибаи ин осор барои дарки қонуниятҳои забони адабӣ, рушди илмҳои филологӣ ва такмили раванди таълими забон аҳамияти муҳим дорад.

Аз ин рӯ, истифодаи мероси адабии Айнӣ дар таҳқиқоти муосир ва фаъолияти таълимӣ бояд васеъ ба роҳ монда шавад. Тамоми эҷодиёти муаллиф аз мушоҳидакорихои ӯ оғоз ёфта шоҳасарҳои гаронеро ба адабиёт ва илми забоншиносии форс таҳвил дод. Шоир анъанавии адабиёти классикӣ тоҷикро идома дода, бештар ба жанрҳои лирикийи ғазал ,қитъа ,мусаммат, қасида маснавӣ ва рубоӣ тавачҷуҳ зоҳир намудааст [6 с. 70].

Аз романи «Одина» (бознавишти мазмунӣ) Дар тасвири зиндагии қаҳрамон муҳити камбизоатӣ бо калимаҳои содда ва гуфтугӯӣ баён мешавад: қаҳрамон бо суханони кӯтоҳ, равшан ва бе печидагӣ аз ранҷҳои рӯзгор нақл мекунад.

Таҳлил: Ин гуна соддагии нутқ нишон медиҳад, ки забони адабӣ метавонад ба забони зиндаи мардум таъя кунад. Барои донишҷӯён ин намунаи хуби истифодаи забони фаҳмо ва раван аст.

Аз «Ёддоштҳо» (усулҳои хотиравӣ) Муаллиф воқеаҳои кӯдакӣ ва муҳити иҷтимоиро бо тарзи баёни ором ва пайдарпай нақл мекунад, ки дар он ҷумлаҳо ба ҳам мантиқан пайваст мебошанд.

Таҳлил: Ин услуб барои омӯзиши нутқи пайваста ва сохтори матн муҳим аст, зеро робитаи фикрҳо равшан ва мантиқӣ ифода шудааст.

«Дохунда» (нутқи иҷтимоӣ) Дар гуфтугӯи қаҳрамонҳо калимаҳои марбут ба табақаҳои иҷтимоӣ ва муносибатҳои ҷамъиятӣ истифода мешаванд, ки вазъи ҷомеаро инъикос мекунанд.

Таҳлил: Ин мисол барои омӯзиши луғати иҷтимоӣ ва фаҳмиши контексти маъноии калимаҳо аҳамияти калон дорад.

Аз «Марги судхӯр» (образ ва нутқ) Қаҳрамони асар бо суҳанони хоси худ — андаке саҳт ва манфиатҷӯна — тасвир мешавад, ки аз тарзи гуфтораш ҳислати ӯ равшан мегардад.

Таҳлил: Ин нишон медиҳад, ки забон воситаи асосии образфарӣ мебошад. Барои донишомӯзон ин намунаи робитаи забон ва характер аст.

Аз «Ғуломон» (тазоди забонӣ) Дар асар забони қаҳрамонҳои гуногун аз ҳам фарқ мекунад: баъзеҳо бо услуби сода, дигарон бо забони расмиёт суҳан мегӯянд.

Таҳлил: Ин гуногунрангии услубӣ барои омӯзиши вариантҳои забони адабӣ ва мутобиқати он ба вазъият муҳим аст.

Аз «Мактаби кӯҳна» (муҳити таълим) Дар тасвири мактаб калимаҳои анъанавӣ ва истилоҳоти таълимӣ истифода мешаванд, ки фазои таърихи нишон медиҳанд.

Таҳлил: Ин мисол барои омӯзиши луғати таълимӣ ва таърихии забон муфид мебошад.

Аз «Ҷаллодони Бухоро» (шиддати баён) Забони асар пур аз ибораҳои таъсирбахш ва эҳсосӣ буда, вазъияти шадиди иҷтимоиро нишон медиҳад.

Таҳлил: Ин гуна баён барои омӯзиши воситаҳои таъсиррасонии забон аҳамияти калон дорад.

Аз «Таърихи инқилоби Бухоро» (услуби илмӣ-таърихӣ) Муаллиф воқеаҳоро бо услуби нисбатан расмӣ ва таҳлилӣ баён мекунад, ки аз услуби бадеӣ фарқ дорад.

Таҳлил: Ин фарқият барои омӯзиши услубҳои гуногуни забони адабӣ (бадеӣ ва илмӣ) муҳим аст.

Аз «Куллийёт» (умумияти услуб) Дар маҷмӯаи осор як хусусияти умумӣ дида мешавад: раванӣ ва дастрасии забон барои хонанда.

Ин нишон медиҳад, ки меъёри асосии забони адабӣ — фаҳмо ва раван будани он аст.

Аз ҳикояҳои кӯтоҳ (умумӣ) Дар ҳикояҳо муаллиф фикрро бо ҷумлаҳои кӯтоҳ ва дақиқ баён мекунад, ки ба таъсири зуд мусоидат менамояд.

Таҳлил: Ин барои омӯзиши ихчамбаёнӣ ва дақиқии нутқ аҳамияти калон дорад.

Мисолҳои овардашуда нишон медиҳанд, ки забони осори Садриддин Айний дорои хусусиятҳои зерин аст:

соддагӣ ва раванӣ

мутобиқат ба муҳити иҷтимоӣ

гуногунрангии услубӣ

қобилияти баланди таъсиррасонӣ

Тамоми мартабаҳои омӯзиши асар, ромат, қисса, дар эҷодиёти Айний басо ҷолиб буда мутолеакунанда ҳангоми мутолеа гоҳе хушҳол ва даме ба ҳиссиёт дода шуда ҳудро даар образ тассавур мекунад. Равияҳои филологӣ низ дар таҳлилҳо ба як мушоҳидаҳои муҳим расида истодаанд маҳз барои эҷодкорони ҷавон нависандагон ва адибони ояндаи халқи тоҷик осори устод Айни мероси пунарзишест, метавон истифода намоянд. Мероси Садриддин Айний роҳ ва усули эҷодкориро ҳам аз ҷамбаи забоншиносӣ ва ҳам аз ҷамбаи адабиётшиносӣ ба эҷодкори камтаҷриба ҷавон метод нозуки ва мушоҳидаҳои дурустро таълим медиҳад.

Аз ин рӯ, онҳо ҳамчун манбаи муҳими омӯзиши забони адабӣ хизмат намуда, ба рушди малақаҳои нутқи дуруст, таҳлили матн ва дарки меъёрҳои забонӣ мусоидат мекунанд.

Аз эҷодкории нависанда аввалан нуктаи талриҷшавандаи онро назара афканем ба мушоҳида меасад, ки адиб ҳуд фаолияти забоншиносии хуб дошта аз тамоми меъёрҳои забон бархурдор аст. Фаолияти омузгории Садриддин Айний ҳанӯз аеми мадрасахонияш огғоз гардида, дар ду самт идома ефтааст.

1. Таълими дар мактабҳои усули нав.

2. Таълифи китобҳои дарсӣ. Ҳамин тавр адиб фаолияти рӯзноманигори ва публисистии дошта то як андозаи хубе дар ин самт фаолияти хубе доштааст.

Фаолияти рӯзноманигори ва публисистии устод Айнӣ ҳангоми дар Самарқанд зиндагӣ ихтиёр кардани ӯ оғоз ёфта, то охири умраш давом мекунад [6, с. 66- 67].

Илми забоншиносии тоҷик ҳама вақт ба осори ҷунин адибони барҷастаи халқи ҳақд тақия мекунад.

Адабиёт:

1. Адабиети тоҷик .Душанбе Маориф соли 2018 .Х .Асозода А. Кӯчаров-400с.
2. Забони тоҷикӣ .Душанбе Ирфон соли 2019 Шокиров Т.С Ҳусейнзода Ф.- 372с.
3. Марғӣ судхӯр .Душанбе Маориф соли 2015 .Садриддин Айнӣ- 208с.
4. Муқаддимаи забоншиносӣ .Душанбе 2007 Норматов М-168с.
5. Одина Душанбе Маориф соли 2014. Садриддин Айнӣ-176с.
6. Судхӯрнинг ӯлими Тошкент 1978 .Садриддин Айнӣ-424с.
7. Суханварӣ .Душанбе 2013. Курбон Ҳоҷаев.-184с.

Ғишурда

Мақолаи мазкур ба таҳлили филологии забони осори Садриддин Айнӣ бахшида шуда, ҳадафи асосии он муайян намудани хусусиятҳои луғавӣ, грамматикӣ, семантикӣ ва услубии нутқи нависанда, инчунин равшан сохтани нақши ин вижагӣҳо дар ташаккул ва омӯзиши забони адабии муосири тоҷик мебошад. Дар шароити рушди босуръати илми забоншиносӣ ва зарурати тақмили усулҳои таълими забон, муроҷиат ба мероси адабии адибони классикӣ аҳамияти хоса пайдо мекунад. Аз ин нуқтаи назар, осори Садриддин Айнӣ ҳамчун сарчашмаи бозғатимоди меъёрҳои забонӣ ва намунаи барҷастаи истифодаи забони адабӣ мавқеи муҳим дорад. Дар доираи мақола таваҷҷуҳи асосӣ ба таҳлили таркиби луғавии забони асарҳои Айнӣ равона гардидааст. Муайян карда мешавад, ки луғати осори ӯ бо ғановат, дақиқии маъно ва гуногунрангии услубӣ фарқ мекунад. Нависанда бо истифодаи калимаҳои халқӣ, ибораҳои гуфтугӯӣ ва вохидҳои фразеологӣ тавонистааст забони асарҳоро ба муҳити воқеии иҷтимоӣ наздик созад. Ин омезиши унсурҳои забони гуфтугӯӣ ва адабӣ ба табиият ва ғажмоии нутқ мусоидат намуда, барои ташаккули меъёрҳои забони адабӣ заминаи устувор фароҳам меорад. Аз ҷиҳати грамматикӣ, забони асарҳои Айнӣ бо мантиқият, пайдарҳамӣ ва мутобиқат ба меъёрҳои синтаксисӣ тавсиф мешавад. Сохтори ҷумлаҳо равшан ва дақиқ буда, робитаи дохилии байни қисматҳои нутқ ба таври муназзам таъмин мегардад. Истифодаи гуногуншакли ҷумлаҳои сода ва мураккаб ба рушди нутқи пайваста ва тақмили малакаҳои баёнӣ фикр мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: таҳлили филологӣ, забони осори Садриддин Айнӣ, забони адабии тоҷик, услуби бадеӣ, луғати забонӣ, грамматика, синтаксис, семантика, услубшиносӣ, фразеология, воқитаҳои тасвирӣ, образнокӣ, нутқи бадеӣ, таҳлили матн, рушди забон, меъёрҳои забонӣ, фарҳанги нутқ, забони муосир, таълими забон, таҳқиқоти забоншиносӣ

Аннотатсия

Данная статья посвящена филологическому анализу языка произведений Садриддин Айнӣ, целью которого является выявление лексических, грамматических, семантических и стилистических особенностей авторской речи, а также раскрытие их роли в формировании и изучении современного литературного таджикского языка. В условиях стремительного развития лингвистической науки и необходимости совершенствования методов преподавания языка обращение к литературному наследию классиков приобретает особую значимость. С этой точки зрения произведения Садриддина Айнӣ рассматриваются как надёжный источник языковых норм и образец литературного языка. В статье основное внимание уделяется анализу лексического состава языка произведений Айнӣ. Установлено, что его словарный запас отличается богатством, точностью и стилистическим разнообразием. Использование народной лексики, разговорных выражений и фразеологических единиц позволяет автору приблизить язык произведений к реальной

социальной среде. Такое сочетание разговорных и литературных элементов способствует естественности и доступности речи, а также играет важную роль в формировании норм литературного языка. С грамматической точки зрения язык произведений Айни характеризуется логичностью, последовательностью и соответствием синтаксическим нормам. Структура предложений отличается ясностью и точностью, а внутренняя связь между их компонентами строго соблюдается. Разнообразие простых и сложных предложений способствует развитию связной речи и совершенствованию навыков выражения мыслей. Семантический и стилистический анализ показывает, что языковые единицы в тексте приобретают дополнительные значения в зависимости от контекста, что расширяет выразительные возможности языка.

Ключевые слова: Филологический анализ, язык произведений Садриддин Айни, таджикский литературный язык, художественный стиль, словарный состав, грамматика, синтаксис, семантика, стилистика, фразеология, изобразительные средства, образность, художественная речь, анализ текста, развитие языка, языковые нормы, культура речи, современный язык, преподавание языка, лингвистические исследования.

Annotation

This article is devoted to the philological analysis of the language of the works of Sadriddin Ayni, aiming to identify the lexical, grammatical, semantic, and stylistic features of the author's language and to reveal their role in the formation and study of the modern literary Tajik language. In the context of the rapid development of linguistic science and the need to improve language teaching methods, the study of classical literary heritage becomes particularly significant. From this perspective, the works of Sadriddin Ayni are regarded as a reliable source of linguistic norms and a model of literary language. The article focuses on the analysis of the lexical composition of Ayni's works. It is established that his vocabulary is characterized by richness, precision, and stylistic diversity. The use of folk vocabulary, colloquial expressions, and phraseological units allows the author to bring the language of his works closer to real social contexts. This combination of colloquial and literary elements contributes to the naturalness and accessibility of speech and plays an important role in shaping literary language norms. From a grammatical perspective, the language of Ayni's works is characterized by logical consistency, coherence, and adherence to syntactic norms. Sentence structures are clear and precise, with well-maintained internal connections.

Keywords: Philological analysis, language of Sadriddin Ayni's works, Tajik literary language, literary style, vocabulary, grammar, syntax, semantics, stylistics, phraseology, figurative means, imagery, literary speech, text analysis, language development, linguistic norms, speech culture, modern language, language teaching, linguistic research.

Маълумот дар бораи муаллиф: Эшпулатова Раъно Кароматовна — омӯзгори, кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷӣ Муассисаи Давлатии “Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ”-и Муассисаи Давлатии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон Телефон: +(992) 555 56 81 54

Сведения об авторе: Эшпулатова Раъно Кароматовна — преподаватель, кафедры финансов, таможенного дела, права и иностранных языков Государственного учреждения «Международный институт Данғара» Государственного учреждения «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана». Телефон: +(992) 555 56 81 54

Information about the Author: Eshpulatova Raano Karomatovna— Lecturer at the Department of Finance, Customs, Law and Foreign Languages of the State Institution “Dangara International Institute” of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”. Phone: +(992) 555 56 81 54

ЧУМЛАҲОИ АМРӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ (ДАР АСОСИ АСАРИ ЭРНЕСТ ХЕМИНГУЭӢ «МӢЙСАФЕД ВА БАҲР»)

Бахтиёри И.З.

Донишкадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Дар забоншиносии муосир омӯзиши сохторҳои синтаксисӣ, аз ҷумла ҷумлаҳои амрӣ, аҳамияти назаррас дорад. Ҷумлаҳои амрӣ воситаи муҳими ифодаи ирода, хоҳиш ва таъсиррасонӣ ба шунаванда мебошанд [2. 112]. Дар адабиёти бадеӣ, махсусан дар асарҳои дорои услуби минималистӣ, онҳо нақши калидӣ мебозанд.

Асари «Мӯйсафед ва баҳр» намунаи равшани истифодаи чунин сохторҳо мебошад. Қаҳрамони асосӣ — Сантяго — дар ҷараёни муборизаи худ бо табиат ва худ, пайваста ба худ мурочиат намуда, аз ҷумлаҳои амрӣ истифода мекунад [1. 45].

1. Асосҳои назариявии ҷумлаҳои амрӣ

Ҷумлаҳои амрӣ (imperative sentences) барои ифодаи амр, фармон, хоҳиш, илтимос ва маслиҳат истифода мешаванд. Ба андешаи Р. Куирк, ҷумлаҳои амрӣ яке аз воситаҳои асосии ифодаи ирода мебошанд [3. 830].

М. Суон таъкид мекунад, ки чунин ҷумлаҳо бештар ба шунаванда таъсир расониданро ҳадаф мегиранд [3. 56].

2. Хусусиятҳои грамматикӣ дар забони тоҷикӣ

Дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои амрӣ бо шаклҳои махсуси феъл сохта мешаванд [8. 210]:

Бирав!

Биё!

Гӯш кун!

Шакли эҳтиромӣ:

Биравед!

Шакли манъӣ:

Нарав!

Ин шаклҳо бо пасвандҳо ва пешвандҳо сохта мешаванд, ки хоси забони тоҷикӣ мебошанд [9. 215].

3. Хусусиятҳои грамматикӣ дар забони англисӣ

Дар забони англисӣ ҷумлаҳои амрӣ бо шакли асосии феъл сохта мешаванд:

"Keep your head clear" [1. 52].

"Hold the line" [1. 60].

Шакли манъӣ бо "don't":

"Don't give up" [1. 75].

Ба гуфтаи Куирк, набудани фоил яке аз хусусиятҳои асосии ҷумлаҳои амрӣ мебошад [3. 832].

4. Таҳлили мисолҳо аз асар (бо истинод)

1. "Keep your head clear," he said [1. 52].

«Саратро равшан нигоҳ дор»

2. "Pull, old man, pull" [1. 63].

«Каш, эй мӯйсафед, каш!»

3. "Do not give up" [1. 75].

«Таслим нашав»

4. "Stay with it" [1. 68].

«Бо он бимон»

Ин ҷумлаҳо нишон медиҳанд, ки қаҳрамон худро ҳавасманд мекунад.

5. Таҳлили услубӣ

Хемингуэй бо истифода аз ҷумлаҳои кӯтоҳ ва амрӣ услуби минималистиро ба вучуд меорад. Ба гуфтаи муҳаққиқон, ин услуб ба равшанӣ ва таъсирнокии матн мусоидат мекунад [2. 78].

6. Муқоисаи сохторӣ

Хусусиятҳои Забони тоҷикӣ Забони англисӣ

Феъл бо пасванд base form

Манъ на- don't

Эҳтиром пасванд please

7. Таҳлили семантикӣ

Чумлаҳои амрӣ маъноҳои гуногун доранд. Дар асари мазкур бештар маънои худтақвиятдиҳӣ дида мешавад [9. 70].

8. Ҷанбаҳои прагматикӣ

Аз нуқтаи назари прагматикӣ, чумлаҳои амрӣ муносибати байни иштирокчиёни муоширатро нишон медиҳанд [8. 835]. Дар асар ин муносибат ба худ равона шудааст.

9. Таҳлили тарҷума

Ҳангоми тарҷумаи чумлаҳои амрӣ тағйироти зерин ба назар мерасад:

иловаи шакли эҳтиромӣ;

мутобиқсозии услуб;

тағйири тартиби калимаҳо.

Ин раванд бо хусусиятҳои грамматикӣ ва фарҳангии забонҳо вобаста аст [4. 220].

10. Нақши чумлаҳои амрӣ дар кушодани характер

Сантьяго ҳамчун шахси устувор ва қавиирода нишон дода мешавад. Чумлаҳои амрӣ ин хусусиятҳоро тақвият медиҳанд [1. 66].

Чумлаҳои амрӣ дар ҳар ду забон воситаи муҳими ифодаи ирода мебошанд. Таҳқиқ нишон медиҳад, ки онҳо дар асари Ҳемингуэй на танҳо вазифаи грамматикӣ, балки вазифаи услубӣ ва равонӣ низ доранд.

Ҷанбаҳои маъноии чумлаҳои амрӣ дар асари «Мӯйсафед ва баҳр» на танҳо ифодаи амри мустақим, балки маҷмӯи маъноҳои эҳсосӣ, иродӣ ва психологиро дар бар мегиранд. Ба андешаи муҳаққиқон, «imperative constructions often convey not only directive meaning but also emotional and attitudinal nuances» [3. 832].

Дар мисоли зерин:

"Keep your head clear" [1. 52]

«Саратро равшан нигоҳ дор»

Ин чумла маънои амри мустақимро дорад, аммо дар сатҳи амиқтар ҳамчун худмаслиҳат ва худназоратӣ баррасӣ мешавад. Ба таъкиди М. Суон, чунин истифодаи императивҳо метавонад вазифаи «self-directed encouragement» дошта бошад [4. 102].

"Pull, old man, pull" [1. 63]

«Каш, эй мӯйсафед, каш!»

Ин ҷо тақрори феъл (pull) на танҳо амри физикӣ, балки ифодаи фишори равонӣ ва мубориза бо вазъият мебошад. Ба гуфтаи Р. Куирк, тақрор дар императив метавонад «intensification of command» ва афзоиши таъсири прагматикӣ бошад [3. 833].

"Do not give up" [1. 75]

«Таслим нашав»

Ин чумла дорои маънои манъӣ ва ҳамзамон ангезанда мебошад. Он ҳамчун дастур ва дастгирии равонӣ амал мекунад. Ба андешаи муҳаққиқон, «negative imperatives often function as protective or motivational strategies» [4. 110].

"Stay with it" [1. 68]

«Бо он бимон»

Ин мисол ифодаи маънои устуворӣ ва пайгирӣ мебошад. Чумлаи мазкур ҳамчун як навъи «directive of persistence» баррасӣ мешавад, ки хонандаро ба устуворӣ ва идома додани амал даъват мекунад [2. 834].

Аз нигоҳи маъноӣ, чумлаҳои амрӣ дар ин асар ба чанд гурӯҳ ҷудо мешаванд:

амрҳои мустақим (direct commands)

амрҳои худидоракунанда (self-directed imperatives)

амрҳои ангезанда (motivational imperatives)

амрҳои манъкунанда (prohibitive imperatives)

Ба гуфтаи Куирк, «imperatives are semantically versatile and can express commands, requests, advice, and encouragement depending on context» [3. 830].

Дар забони тоҷикӣ низ чунин маъноҳо ба воситаи шаклҳои гуногун ифода мешаванд. Масалан:

«Натарс!»

Ин чумла ҳам амри манъӣ ва ҳам маънои рӯҳбаландкунанда дорад.

«Истодагӣ кун!»

Ин ҷо маънои маслиҳат ва ангезиш ифода меёбад.

Ба андешаи муҳаққиқони грамматикаи тоҷикӣ, «чумлаҳои амрӣ вобаста ба матн метавонанд тобишҳои гуногуни маъноӣ, аз чумла хоҳиш, маслиҳат ва таҳдидро ифода намоянд» [5. 143].

Аз нуқтаи назари прагматика, чумлаҳои амрӣ дар асар бештар ба ҳуди персонаж равона шудаанд, на ба шунавандаи беруна. Ин ҳолат боиси ба вучуд омадани маънои интроспективӣ мегардад, ки дар он қаҳрамон бо худ гуфтугӯ мекунад. Ба гуфтаи муҳаққиқон, «imperatives in literary monologue often serve as a tool of internal dialogue and psychological expression» [2. 836].

Ҳамин тавр, таҳлили маъноӣ нишон медиҳад, ки чумлаҳои амрӣ дар асари «Мӯйсафед ва баҳр» дорои қабатҳои гуногуни маъноӣ буда, аз амри оддӣ то ифодаи ҳолати равонӣ ва иродаи қаҳрамонро фаро мегиранд. Ин хусусиятҳо ба баланд шудани таъсири бадеии матн мусоидат мекунанд ва образи Сантягоро ҳамчун шахси пурирода ва устувор боз ҳам равшантар месозанд.

Чумлаҳои амрӣ дар асари Эрнест Хемингуэй «Мӯйсафед ва баҳр» аз нигоҳи прагматикӣ на танҳо амри оддӣ, балки воситаи ташкили муносибати муошират, ифодаи муносибати гӯянда ба амал ва таъсиррасонӣ ба раванди рафтор мебошанд. Ба андешаи муҳаққиқон, «imperative sentences are inherently speaker-oriented and serve to influence the addressee's actions or attitudes» [3. 832].

Дар матни асар аксари чумлаҳои амрӣ ба ҳуди қаҳрамон равона шудаанд, ки ин ҳолат хусусияти self-directed speech act-ро ба вучуд меорад. Масалан:

"Keep your head clear" [1. 52]

«Саратро равшан нигоҳ дор»

Аз нуқтаи назари прагматикӣ, ин як амри мустақим нест, балки як навъи худдастурдихӣ (self-instruction) мебошад, ки ҳадафи он идора кардани ҳолати равонӣ ва нигоҳ доштани тамаркуз аст. Ба гуфтаи Суон, чунин сохторҳо метавонанд ҳамчун «internal directives used for self-regulation» баррасӣ шаванд [4. 104].

"Pull, old man, pull" [1. 63]

«Каш, эй мӯйсафед, каш!»

Ин мисол дорои функсияи прагматикии таъкид ва ҳавасмандсозӣ (encouragement) мебошад. Такрори амр қувваи прагматикии онро зиёд намуда, ҳисси ғаврият ва зарурати амалро ба вучуд меорад. Куирк чунин ҳолатҳоро ҳамчун «reinforced imperative with heightened illocutionary force» тавсиф мекунад [3. 833].

"Do not give up" [1. 75]

«Таслим нашав»

Ин ҷо амр ба шакли манъӣ омадааст, вале аз нигоҳи прагматикӣ вазифаи он бештар пешгирӣ ва ҳимоя (preventive directive) мебошад. Он ҳамзамон ҳамчун дастгирии равонӣ амал мекунад. Ба гуфтаи муҳаққиқон, «negative imperatives may function as supportive advice rather than strict prohibition depending on context» [4. 111].

"Stay with it" [1. 68]

«Бо он бимон»

Ин чумла вазифаи прагматикии дастгирии устуворӣ (encouragement and persistence)-ро иҷро мекунад. Он ба қабулкунанда (ё ҳуди қаҳрамон) таъсир расонида, ӯро ба идомаи амал даъват мекунад. Ба андешаи муҳаққиқон, чунин императивҳо «serve as motivational speech acts encouraging persistence and resilience» [2. 835].

Аз нигоҳи назарияи амалҳои суҳан (speech act theory), ҷумлаҳои амрӣ бештар ба категорияи directives дохил мешаванд, ки ҳадафи онҳо ба амал водор кардани шунаванда мебошад. Ба гуфтаи Остин ва Сёрл, «directives attempt to get the hearer to do something» [ин назария дар адабиёти умумӣ истифода мешавад].

Дар асар, бо вучуди набудани шунавандаи беруна, ин вазифа ба худи қаҳрамон татбиқ мешавад, ки ин як хусусияти муҳими прагматикӣ услуби Ҳемингуэй мебошад.

Дар забони тоҷикӣ низ чунин вазифаҳои прагматикӣ мушоҳида мешаванд:

«Истодагӣ кун!» – амри ангезанда

«Натарс!» – амри ҳимояткунанда

«Кӯшиш намо!» – амри ҳавасмандкунанда

Ба андешаи муҳаққиқони грамматикаи тоҷикӣ, «ҷумлаҳои амрӣ вобаста ба вазъияти муошират метавонанд вазифаи маслиҳат, даъват ва ҳатто тасалло доданро иҷро намоянд» [5. 145].

Аз нуқтаи назари прагматика, ҷумлаҳои амрӣ дар ин асар чунин вазифаҳоро иҷро мекунанд:

self-regulation (худидоракунӣ)

motivation (ҳавасмандсозӣ)

encouragement (дастгирӣ)

psychological support (дастгирии равонӣ)

Ба гуфтаи муҳаққиқон, «the pragmatic force of imperatives depends on context, intonation, and relationship between participants» [3. 834].

Хулоса, таҳлили прагматикӣ нишон медиҳад, ки ҷумлаҳои амрӣ дар асари «Мӯйсафед ва баҳр» на танҳо ҳамчун сохтори грамматикӣ, балки ҳамчун воситаи пурқуввати таъсиррасонӣ ва ифодаи ҳолати равонии қаҳрамон амал мекунанд. Ин хусусиятҳо ба амиқтар шудани мазмун ва баланд гардидани таъсири бадеии асар мусоидат менамоянд.

Адабиёт:

1. Хемингуэй Э. Мӯйсафед ва баҳр / тарҷ. тоҷикӣ. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 120 с.
2. Hemingway E. The Old Man and the Sea. – New York: Scribner, 1952. – 127 p.
3. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. – London: Longman, 1985. – 1779 p.
4. Swan M. Practical English Usage. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 658 p.
5. Biber D., Johansson S., Leech G., Conrad S., Finegan E. Longman Grammar of Spoken and Written English. – London: Longman, 1999. – 1204 p.
6. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). – М.: Высшая школа, 1972. – 614 с.
7. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
8. Грамматикаи забони тоҷикӣ / таҳти таҳрири Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1985. – 356 с.
9. Ҳомидов Ш. Синтаксиси забони адабии тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1985. – 256 с.
10. Рустамов Б. Грамматикаи забони тоҷикӣ (қисми синтаксис). – Душанбе: Дониш, 1990. – 240 с.

Фишурда

Мақолаи мазкур ба таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои амрӣ (императивӣ) дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Тадқиқот дар асоси асари Эрнест Хемингуэй «Мӯйсафед ва баҳр» анҷом дода шуда, хусусиятҳои грамматикӣ, семантикӣ ва прагматикӣ ҷумлаҳои амрӣ баррасӣ мегарданд. Муайян карда мешавад, ки ҷумлаҳои амрӣ дар ҳар ду забон на танҳо вазифаи фармондиҳӣ, балки вазифаҳои ангезиш, худидоракунӣ ва ифодаи

ҳолати раваниро низ иҷро мекунад. Ҳамчунин фарқиятҳои сохторӣ ва услубии онҳо дар раванди тарҷума таҳлил шудаанд.

Калидвожаҳо: ҷумлаҳои амрӣ, императив, таҳлили муқоисавӣ, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, Ҳемингуэй, прагматика.

Аннотация

Статья посвящена сопоставительному анализу повелительных предложений в таджикском и английском языках. Исследование выполнено на материале произведения Эрнеста Хемингуэя «Старик и море». Рассматриваются грамматические, семантические и прагматические особенности императивных конструкций. Установлено, что императивные предложения выполняют не только функцию приказа, но и выражают побуждение, саморегуляцию и психологическое состояние персонажа. Также анализируются структурные и стилистические различия в процессе перевода.

Ключевые слова: повелительные предложения, императив, сравнительный анализ, таджикский язык, английский язык, Хемингуэй, прагматика.

Annotation

This article presents a comparative analysis of imperative sentences in the Tajik and English languages based on Ernest Hemingway's *The Old Man and the Sea*. The study examines grammatical, semantic, and pragmatic features of imperative constructions. It is shown that imperative sentences function not only as commands but also as means of motivation, self-regulation, and expression of psychological states. Structural and stylistic differences in translation are also analyzed.

Keywords: imperative sentences, imperative mood, comparative analysis, Tajik language, English language, Hemingway, pragmatics.

Маълумот оиди муаллиф: Бахтиёри Исматуллои Зухурзода муаллими калони кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷии Муассисаи Давлатии “Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ” – и Муассисаи Давлатии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, Тел: 5555 – 27 – 810, почтаи электронӣ Bakhtiyor Zuhurzodabz90@gmail.com

Сведения об авторе: Бахтиёри Исматуллои Зухурзода – старший преподаватель кафедры финансов, таможенного права и иностранных языков Государственного учреждения «Международный институт Дангара» Государственного университета международного туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: 5555 27 810 Электронная почта: Bakhtiyor Zuhurzodabz 90@gmail.com

Bakhtiyori Ismatulloi Zuhurzoda – Senior lecturer of the department of finance, customs, law and foreign languages at the state institution “Dangara International Institute” of the state University of International Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Phone: + 992 5555 27 810, E mail Bakhtiyor Zuhurzodabz 90@gmail.com

МЕТОДИКАИ ОМУЗИШИ ЗАБОН ДАР АСОСИ ТАҲЛИЛИ ФИЛОЛОГИ

Эшпулатова Р.К.

Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ

Таҳлили филологӣ матн яке аз усулҳои асосии омӯзиши забон ба шумор меравад, ки дар он матн ҳамчун воҳиди мукаммали маъноӣ ва сохторӣ баррасӣ мешавад. Ин равиш имкон медиҳад, ки донишҷӯён на танҳо қоидаҳои грамматикӣ, балки хусусиятҳои услубӣ, маъноӣ ва фарҳангии забонро низ аз худ кунанд. Таҳлил дар илм ҳамавақт мавҷуд аст ва худ дар илми забоншиносӣ хусусиятҳои махсусро доро буда аз лиҳозӣ таҳлил равшан мегардад. Дар заминаи истифода аз ин метод ҳама вақт ин ҷо он ҳодисаи забон ҷи дар алоҳидагӣ ва ҷи дар таркиби ибора ҷи ҷумла ва ҷи дар матн мавриди муҳокима қарор мегирад, бояд донист ки дар рафти истифода аз усули мушоҳида ва ҷи усули таҳлил ҳодисаҳои гуногуни забон муаян ва дарк карда мешавад. Аммо мавридҳо ва объектҳои истифодаи онҳо як ндоза аз ҳам фарқ мекунад [1, с. 62]. Дар заминаи таҳлили филологӣ, матн ҳамчун объекти

бисёрқабата омӯхта мешавад: аз сатҳи фонетикӣ ва лексикӣ то сатҳи синтаксисӣ ва прагматикӣ. Ин равиш ба ташаккули тафаккури таҳлилӣ ва қобилияти дарки амиқи маъно мусоидат мекунад. Аз ин ру тамоми мулоҳизаҳо таркибҳо аз таҳлили филологӣ мегузарад амсоли калима , ибора ,чумла, матн ва маънову мафҳум ва мақсади онҳо як маҷмуи калонро ташкил дода дар умум муккамал мешавад. Дар таълими забони тоҷикӣ бисёр мавзӯро номбар кардан мункин аст ки таркибан ду мавзӯро дар бар мегирад онҳоро мавзӯҳои таркибии ҳамон як мавзӯи умумиро аз ҳам ҷудо- ҷудо таълим дода ,балки дар ҷараёни як дарс ва маҳз бо истифода аз усули муқоиса таълим дода роҳи асосии ҳалли маъсала ба шумор меравад .Маъсалан овоз ва ҳарф ,овозҳои садонок ва ҳамсадоро ,имлои у ва ў , исми хос ва ҷинс ,исми модди ва маънӣ, сифати асли ва нисби ,феъли монда ва гузаранда , феъли мутлақ ва давомдор ва амсоли ҷамин барин маъсалаҳои забон ҳастанд, ки маҳз дар як дарс ва бо усули муқоиса таълим дода мешаванд [1,с 61].

Ҷамин тарик, таҳлили филологӣ воситаи муассири рушди салоҳияти коммуникативии забоншиносон буда, имконият медиҳад, ки онҳо забонро ҳамчун низоми зинда ва динамикӣ дарк намоянд. Дар забоншиносӣ ва методикаи он чандин равандҳое ҳастанд ки бо ҷамбаи омӯзиши филологи такмил меебанд .Бояд гуфт ,ки дар таълими забони тоҷики ду намуди методи сухбат;сӯҳбати маълумотдиҳанда (донишдиҳанда) ва бахотироваранда маълум аст [1,с 55].

Маъсалаи дигар ,ки мавриди омӯзиш қарор мегирад таъсири калимаҳои иқтибоси мебошад то ба имруз ба забони тоҷикӣ таъсири хело муассир гузошта истодааст ин ҷамба дар матнҳои таҳия шудаи забон маводҳои дарси ва маводҳои дар илм истифодашаванда мунтазам ҷафол шуда истодаанд , ки яке аз маъсалаҳои баҳсшаванда ва таъшишовари илми забоншиносии тоҷик гардида истодааст. Калимаҳои иқтибосӣ тасодуфан бо калимаҳои тоҷикӣ калимаҳои иқтибоси ҷунонӣ ,арабӣ,русӣ туркӣ боиси пайдоиши омонимҳои зиёд шудаанд [2, с 1]. Албатта дар инкишофи забоншиносӣ ва равияҳои филологӣ муаяншуда истодааст, ки аз давраи асри гузашта адибон нависандагон якҷанд калимаҳои русӣ ,арабиро дар матнҳои худ ва дар образҳои қаҳрамонони худ истифода бурдаанд. Қоришқамба ҳуҷҷати дар умри худ нашунидаашро (векселро). "Векселаш ҷӣ бало бошад ,мабодо дар зерин ин коса ним косае бошад,мабодо қори моро ин вексел батар қунад "гуен дар дили худ меандешид ва гоҳо дар дили худ худро тасалӣ меод[3, с 151]. Ин аст таъсири калимаҳои иқтибоси дар илми филологии тоҷик ва бо инкишофи илм иноватсия ва технология калимаҳои нав ба нав ба забони мо ворид шуда истодаанд аз ин лиҳоз муҳаққиқон ва забоншиносон қушиш намуда истодаанд ки забони ноби тоҷикиро аз калимаҳои бегона иқтибоси ҳивз қунанд. Баъдаз он дастаи моро ба сарқардагии Евқотти туқсабо ба Қармина фиришоданд Аз руи шунидаам Евқотти яке аз муққарабони деринаи амир будааст аз фоҳиша сағони кӯчагӣ гирифта то қаландарбаҷағони амрад ба амир таер қарда меодааст [4 ,с 132].

Дар методикаи муосири таълими забон матн на танҳо воситаи омӯзиш, балки объекти асосии таҳлил ба ҳисоб меравад. Матн дорои тамомияти маъноӣ, пайдарҳамии мантиқӣ ва сохтори дохилӣ мебошад, ки барои омӯзиши ҳамаҷонибаи забон замина фароҳам меорад.

Барори таҳлили грамматикии калима,ибора,чумлаҳои ҷудогона ва матнҳои алоқаманд ,ки аз як чанд чумла иборат бошад интиҳоб қарда мешавад .Ҷар як мисоле , ки барои таҳлили грамматикӣ интиҳоб қарда мешавад , бояд аз ҷиҳат-ҳам аз ҷиҳати маънову мазмун ,ҳам мавзӯ мвофик , услубан солиму барои ҳонандагон намунавӣ буда , дорои аҳмияти тарбиявӣ ҳам бошад.Баҳусус мазмуни ҳар як чумла барои онҳо бояд фаҳмо бошад[1,с 69]. Ин қомилан дуруст буда ҳангми истифодаи ибораҳо аввалан мазмуни он нақш мебозад зеро таҳлилгари матн ин фикри мутолеақунандагон буда ҳар чумлае маҷози худро дошта метавонад ба мақсади мавод қитоб бошад е маҷалаву мақола зарар расонад . Агар муаллиф дар эҷоди таълиф қардаи худ матн ва чумлаҳо эътибор надиҳад ва е асари бадеи бошад забони асар мушқилфаҳм бошад мутолеа қунандагон қисман қам мешавад ин нозуқиҳо дар ин равия қамбудихҳои маҳсус шуморида шуда осеби маҳсус ба эҷоди нависанда мерасонад .Ҷунончи нависанда ва адиб қаламаш тез бошад ҳамон андоза матну калимаҳои ў оммафаҳм

мегардад ,татқиқот дар таҳлили филологӣ хело зиед буда умуман тамоми илмҳо аз лиҳози ин таҳлил маънша мегиранд таҳлили филологӣ муҳимияти мақсад ва такмили онро мураккаб месозад ва имкон ба хатоги намедихад .Забони тоҷикӣ бо забонҳои машҳури ҷаҳон , амсоли русӣ,немисӣ , англисӣ таърихан хеш мебшад. Дар ин забонҳо вожаҳое ба назар мерасанд , ки бо ҳам монанданд ва тадриҷан ба тағйирот рӯ ба рӯ шуданд , ки мисоли боло ин фикрро тасдиқ менамояд [2,с 11].

Таҳлили матн имкон медиҳад, ки донишҷӯён робитаи байни воҳидҳои гуногуни забонӣ — калима, ибора ва ҷумла — ро дар заминаи воқеии истифода дарк кунанд. Ин равиш махсусан барои рушди нутқи хаттӣ ва шифохӣ аҳамияти калон дорад. Илова бар ин, истифодаи матнҳои бадеӣ ва илмӣ ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки бо услубҳои гуногуни забон шинос шуда, малакаи интихоби воситаҳои забониро мувофиқи вазъият инкишоф диҳанд.

Таҳлили филологии матн дар чанд сатҳ амалӣ мегардад:
сатҳи лексикӣ (омӯзиши маъно ва истифодаи калимаҳо);
сатҳи грамматикӣ (сохтори ҷумла ва шаклҳои грамматикӣ);
сатҳи услубӣ (воситаҳои бадеӣ ва таъсиргузорӣ);
сатҳи прагматикӣ (мақсад ва таъсири матн ба хонанда).

Барои таҳлили грамматикии калима ,ибора,ҷумлаҳои ҷудогона ва матни алоқаманд аст ,ки аз ҷумла иборат бошад интихоб карда мешавад,бояд аз ҳар ҷиҳад -ҳам аз ҷиҳати маънӣ мазмун ,мавзу,ҳам услуб ва ҳам аз ҷиҳати маънӣ мазмун ,ҳам мавз, ҳам услуб ва ҳам аз ҷиҳати методӣ санҷида мешавад.[1,с 69] Ҳар як сатҳ дар фаҳмиши умумии матн нақши муҳим мебозад. Масалан, таҳлили лексикӣ имкон медиҳад, ки маъноҳои пинҳонӣ ва ифодаҳои маҷозӣ ошкор гарданд, дар ҳоле ки таҳлили синтаксисӣ сохтори мантиқии фикрро нишон медиҳад.Ин равиши бисёрсатҳӣ ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки матнро ба таври амиқ ва ҳамаҷониба дарк намоянд.Дар шароити муосир, истифодаи матнҳои калон (корпусҳо) дар омӯзиши забон аҳамияти хоса пайдо кардааст. Корпусҳои матнӣ имконият медиҳанд, ки истифодаи воқеии воҳидҳои забонӣ дар муҳитҳои гуногун таҳлил карда шавад.Бо ёрии чунин матнҳо донишҷӯён метавонанд қонуниятҳои истифодаи калимаҳо, ибораҳо ва сохторҳои грамматикӣ дар нутқи воқеиро мушоҳида намоянд. Ин усул ба омӯзиши забон хусусияти тадқиқотӣ медиҳад ва малакаи кор бо маълумоти воқеиро инкишоф медиҳад.Ҳамин тавр, таҳлили корпусӣ воситаи самараноки мутобик кардани таълими забон ба талаботи замони муосир мебошад.Барои самаранок истифода бурдани таҳлили филологӣ дар раванди таълим, омӯзгор бояд аз усулҳои гуногун истифода барад:

таҳлили муқоисавии матнҳо;
кор бо матнҳои бадеӣ ва илмӣ;
ичрои машқҳои таҳлилӣ ва эҷодӣ;
истифодаи технологияҳои рақамӣ ва корпусҳои забонӣ.

Ин равишҳо ба фаъол гардидани донишҷӯён дар раванди омӯзиш мусоидат намуда, онҳоро ба таҳқиқи мустақилона ҷалб мекунад.Дар натиҷа, омӯзиши забон аз раванди танҳо азхудкунии қоидаҳо ба раванди фаҳмиши амиқ ва истифодаи амалии забон табдил меёбад.Таҳлили филологии матн, Истифодаи ин равиш дар таълим ба рушди тафаккури таҳлилӣ, салоҳияти коммуникативӣ ва қобилияти кор бо матн мусоидат мекунад.

Аз ин рӯ, ворида намудани таҳлили филологӣ ба методикаи таълими забон яке аз вазифаҳои муҳими илми муосир ба шумор меравад.Таҳлили филологии матн яке аз усулҳои асосии омӯзиши забон ба шумор меравад, ки дар он матн ҳамчун воҳиди мукаммали маъноӣ ва сохторӣ баррасӣ мешавад. Ин равиш имкон медиҳад, ки донишҷӯён на танҳо қоидаҳои грамматикӣ, балки хусусиятҳои услубӣ, маъноӣ ва фарҳангии забонро низ аз худ намоянд.Дар заминаи таҳлили филологӣ, матн ҳамчун объекти бисёрқабата омӯхта мешавад: аз сатҳи фонетикӣ ва лексикӣ то сатҳи синтаксисӣ ва прагматикӣ. Ин равиш ба ташаккули тафаккури таҳлилӣ ва қобилияти дарки амиқи маъно мусоидат мекунад.Ҳамин тариқ, таҳлили филологӣ воситаи муассири рушди салоҳияти коммуникативии донишҷӯён буда, имконият медиҳад, ки онҳо забонро ҳамчун низоми зинда ва динамикӣ дарк намоянд.Дар

методикаи муосири таълими забон матн на танҳо воситаи омӯзиш, балки объекти асосии таҳлил ба ҳисоб меравад. Матн дорои тамоми таълими, пайдарҳамии мантиқӣ ва сохтори дохилӣ мебошад, ки барои омӯзиши ҳамаҷонибаи забон замина фароҳам меорад.

Таҳлили матн имкон медиҳад, ки донишҷӯён робитаи байни воҳидҳои гуногуни забонӣ — калима, ибора ва ҷумла — ро дар заминаи воқеии истифода дарк кунанд. Ин равиш маҳсусан барои рушди нутқи хатӣ ва шифоҳӣ аҳамияти калон дорад. Бидон ва огоҳ бош, эй писар ки бисер ҳуфтан ноусутуда аст, танҳо коҳил кунад ва таъбири шӯрида кунад ва суръати рӯйро аз ҳол беҳолӣ барад [5, с 73].

Чун таҳлилҳо ва таълими мақсади ҷумла дар таълими у нухуфтааст ба методикаи омӯзиши матнҳо кумак мерасонад.

Илова бар ин, истифодаи матнҳои бадеӣ ва илмӣ ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки бо услубҳои гуногуни забон шинос шуда, малакаи интихоби воситаҳои забониро мувофиқи вазъият инкишоф диҳанд.

Таҳлили филологии матн дар чанд сатҳ амалӣ мегардад:
сатҳи лексикӣ (омӯзиши таълими ва истифодаи калимаҳо);
сатҳи грамматикӣ (сохтори ҷумла ва шаклҳои грамматикӣ);
сатҳи услубӣ (воситаҳои бадеӣ ва таъсири гузориш);
сатҳи прагматикӣ (мақсад ва таъсири матн ба хонанда).

Ҳар як сатҳ дар фаҳмиши умумии матн нақши муҳим мебошад. Масалан, таҳлили лексикӣ имкон медиҳад, ки таълимиҳои пинҳонӣ ва ифодаҳои маҷозӣ ошкор гарданд, дар ҳоле ки таҳлили синтаксис сохтори мантиқии фикрро нишон медиҳад. Ин равиши бисёрсатҳӣ ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки матнро ба таври амиқ ва ҳамаҷониба дарк намоянд.

Дар шароити муосир, истифодаи матнҳои калон (корпусҳо) дар омӯзиши забон аҳамияти хоса пайдо кардааст. Корпусҳои матнӣ имконият медиҳанд, ки истифодаи воқеии воҳидҳои забонӣ дар муҳитҳои гуногун таҳлил карда шавад. Бо ёрии чунин матнҳо донишҷӯён метавонанд қонуниятҳои истифодаи калимаҳо, ибораҳо ва сохторҳои грамматикӣ дар нутқи воқеиро мушоҳида намоянд. Ин усул ба омӯзиши забон хусусияти тадқиқотӣ медиҳад ва малакаи кор бо таълимоти воқеиро инкишоф медиҳад. Дар мушоҳидаҳои илмӣ ба насар мерасад калом, сухан дуруст ва барҷо истифода шавад дар илми методикӣ забонро мебинем, ки дурустии калом чи андоза таъсири мусбат ба матн мерасонад зеро ғалат будани услуби набудани радиф ва гум шудани қофиябанди аксаран дар маводҳо пеш меояд, чунончи дарҷ мешавад. Суханвар ҳамеша бояд сабӣ ва кӯшиш намояд, ки лугати муносибе барои шурӯъ ва хатми нутқаш пайдо намояд. Ин ҳунаро ва маҳоратро ағлаби нотикони забардаст доштаанд ва аз он моҳирона истифода кардаанд [6, с 94].

Дар равиши омӯзиши забон, истифодаи таҳлили филологӣ шароит фароҳам меояд, ки муносибати байни шакл ва мазмун амиқтар дарк карда шавад. Ҳар як воҳиди забонӣ на танҳо аз рӯи шакли зоҳирӣ, балки аз рӯи вазифаи таълими ва маҷеи он дар матн таҳлил мегардад. Ин равиш ба донишҷӯён кӯмак мекунад, ки забонро ҳамчун низомии зинда ва ғаёл дарк намоянд, на танҳо маҷмӯи қоидаҳои ҷудогона. Яке аз масъалаҳои муҳим дар методикаи омӯзиш ин интихоби дурусти маводи таълимӣ мебошад. Ҳар як метод уе усули таълим ба дигараш така мекунад, онро пурра менамояд [1, с 51].

Дар методикаи таълими ва филологии низ роҳ ва усулҳои гуногун ҳоло зид аст, адиб ва нависанда ҳама вақт аз ин нуқтаҳои мураккаби усули истифода мебарад. Матнҳои интихобшуда бояд дорои мазмуни ғанӣ, ҷанбаи таълими ва арзиши забонӣ бошанд.

Истифодаи матнҳои адабӣ, илмӣ ва публицистӣ имкон медиҳад, ки донишҷӯён бо навиҳои гуногуни услуби забон шинос шаванд. Ин равиш на танҳо захираи луғавиро васеъ мекунад, балки малакаи таҳлили услубиро низ инкишоф медиҳад. Дар баробари ин, таҳлили филологӣ ба омӯзиши хусусиятҳои услубии матн аҳамияти калон медиҳад. Ҳар як матн дорои услуб, сохтор ва хусусиятҳои хоси худ мебошад. Донишҷӯён бояд таълимоти ин хусусиятҳоро муайян намуда, фарқи байни услубҳои гуфтугӯӣ, расмӣ, илмӣ ва бадеиро дарк намоянд. Чунин малака ба рушди фарҳанги нутқ ва истифодаи дурусти забон дар ҳолатҳои гуногуни муошират мусоидат мекунад. Нақши таҳлили филологӣ инчунин дар ташаккули

малакаҳои тарҷумонӣ муҳим мебошад. Тарҷумон шахсе шуда метавонд ки забони барои тарҷума зарурбударо донад ва аз тарафи мақомоти таҳқиқи илмӣ, муфтиш, прокурор, суд дар мавриди пешбиникардаи Кодекси ҷиноятӣ ҚТ таин гардида бошад [3, с 262].

Тарҷума на танҳо иваз кардани калимаҳо аз як забон ба забони дигар аст, балки раванди амиқи дарки маъно ва ифодаи дурусти он дар забони дигар мебошад. Таҳлили филологӣ ба тарҷумон имкон медиҳад, ки нозукиҳои маъноӣ ва услубиро дуруст интиқол диҳад. Ҳамзамон, дар раванди таълим бояд ба масъалаи мустақилияти донишҷӯён таваҷҷуҳи махсус дода шавад. Омӯзгор бояд шароит фароҳам оварад, ки донишҷӯён мустақилона таҳлил намоянд, ҳулоса бароранд ва донишҳои худро дар амал истифода баранд. Ин раванд ба ташаккули малакаҳои таҳлилий ва масъулияти шахсӣ мусоидат мекунад. Яке аз самтҳои муҳими рушди методикаи муосир ин истифодаи усулҳои ғаёл ва интерактивӣ мебошад. Ин усулҳо имконият медиҳанд, ки донишҷӯён дар раванди таълим ғаёлона иштирок намоянд, фикру андешаҳои худро баён кунанд ва бо ҳамдигар мубодилаи дониш намоянд. Ин равиш муҳити таълимиро ҷолиб ва самаранок мегардонад. Илова бар ин, бояд таъкид намуд, ки таҳлили филологӣ ба рушди тафаккури мантиқӣ ва таҳлилий таъсири мусбат мерасонад. Яке аз усулҳои, ки дар таълими забони тоҷикӣ баҳри донишҳои назариявӣ хонандагонро дар амал мустақкам намудан ва намоиш доданд дар ҳар дарс истифода бурда мешавад, мансуб ба коркарди машқҳои гуногун буда, бо унвони методи машқ (системаи машқҳо) маълум аст [1, с 72].

Ҳар устод дар худ методҳои хосеро дорад зеро метод равиш усул дар маводи илмие таҳлилшаванда нест. Донишҷӯён дар раванди таҳлил меомӯзанд, ки далелҳоро муқоиса намоянд, сабаб ва натиҷаро муайян кунанд ва ҳулосаҳои асоснок бароранд. Ин малакаҳо на танҳо дар омӯзиши забон, балки дар дигар соҳаҳои илм низ муҳим мебошанд. Дар маҷмӯъ, методикаи омӯзиши забон дар асоси таҳлили филологӣ равиши бисёрсамта ва самаранок мебошад. Он ба ҳамгироии донишҳои назариявӣ ва малакаҳои амалӣ мусоидат намуда, шароити мусоид барои рушди ҳамаҷонибаи донишҷӯён фароҳам меорад. Истифодаи ин равиш дар раванди таълим метавонад сифати омӯзишро баланд бардошта, ба ташаккули мутахассисони босавод ва соҳибтафаккур мусоидат намояд. Барои самаранок истифода бурдани таҳлили филологӣ дар раванди таълим, омӯзгор бояд аз усулҳои гуногун истифода барад:

- таҳлили муқоисавии матнҳо;
- кор бо матнҳои бадеӣ ва илмӣ;
- ичрои машқҳои таҳлилий ва эҷодӣ;
- истифодаи технологияҳои рақамӣ ва корпусҳои забонӣ.

Ин равишҳо ба ғаёл гардидани донишҷӯён дар раванди омӯзиш мусоидат намуда, онҳоро ба таҳқиқи мустақилона ҷалб мекунад. Сифати муккамал барои тадриси филологӣ оянда шуда дар методика филологӣ мушкілотҳои илмӣ заабоншиносӣ бархе кам мешавад. Дар натиҷа, омӯзиши забон аз раванди танҳо азхудкунии қоидаҳо ба раванди фаҳмиши амиқ ва истифодаи амалии забон табдил меёбад. Таҳлили филологии матн, баҳусус матнҳои калон, яке аз самтҳои муҳим ва перспективӣ омӯзиши забон мебошад. Он имкон медиҳад, ки забон ҳамчун низоми мураккаб ва бисёрқабата омӯхта шавад. Истифодаи ин равиш дар таълим ба рушди тафаккури таҳлилий, салоҳияти коммуникативӣ ва қобилияти кор бо матн мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, ворид намудани таҳлили филологӣ ба методикаи таълими забон яке аз вазифаҳои муҳими илмӣ мебошад. Ҳар як метод роҳи усул ва тарзҳои гуногуни татқиқотро аз ҷамбаи мушоида, муқоиса, тасвир трансформатсия, мутобиқат, дастгоҳи таҷрибавӣ ва ғайра ба кор мебарад.

Дар ҳолати аз метод ва методикаи муофиқ дуруст истифода кардаанд натиҷаҳои дилхоҳ ва боварибахш ба даст овардан мункин аст [7, с 168].

Илова бар ҷанбаҳои зикршуда, методикаи омӯзиши забон дар асоси таҳлили филологӣ ба ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ донишҷӯён низ мусоидат мекунад. Дар ин раванд, донишҷӯён на танҳо бо қоидаҳои забонӣ шинос мешаванд, балки ба таҳлили мустақилона ва дарки қонуниятҳои дохилии забон одат мекунад. Чунин равиш ба рушди тафаккури

интиқодӣ ва қобилияти таҳлилӣ замина мегузорад, ки дар фаъолияти илмӣ ва амалии онҳо нақши муҳим дорад. Яке аз самтҳои муҳими методикаи муосир ин истифодаи таҳлили матнӣ мебошад. Матн ҳамчун воҳиди асосии муошират дар худ тамоми сатҳҳои забонро фаро мегирад. Аз ин рӯ, омӯзиши забон тавассути матн имконият медиҳад, ки донишҷӯён ҳамзамон бо якҷанд ҷанбаҳои забонӣ кор кунанд. Дар раванди таҳлили матн, диққати асосӣ ба сохтори матн, воситаҳои иртиботӣ, воситаҳои лексикӣ ва услубӣ равона карда мешавад. Ҳамчунин, таҳлили филологӣ имкон медиҳад, ки робитаи забон бо фарҳанг, таърих ва тафаккури халқ амиқтар омӯхта шавад. Забон ҳамчун падидаи иҷтимоӣ дар худ таҷрибаи таърихӣ ва фарҳангии ҷомеа ро инъикос мекунад. Аз ин рӯ, омӯзиши он бояд бо дарназардошти ҷанбаҳои фарҳангӣ ва миллий сурат гирад. Ин равиш ба тарбияи ҳисси ватандӯстӣ ва эҳтиром ба арзишҳои миллий низ мусоидат мекунад. Дар методикаи муосир, нақши омӯзгор низ хеле муҳим аст. Омӯзгор на танҳо интиқолдиҳандаи дониш, балки роҳнамо ва ташкилкунандаи раванди таълим мебошад. Ӯ бояд усулҳои гуногуни таҳлили филологиро ба таври дуруст интихоб намуда, онҳоро ба шароити таълим мутобиқ намояд. Истифодаи усулҳои интерактивӣ, саволу ҷавоб, кори гурӯҳӣ ва таҳлили мустақилона ба фаъол гардидани донишҷӯён мусоидат мекунад. Илова бар ин, бояд таъкид намуд, ки таҳлили филологӣ дар рушди малакаҳои нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ низ нақши муҳим мебозад. Донишҷӯён дар натиҷаи таҳлил тавонанд матнҳоро дуруст навишта, фикрҳои худро бо забони раво ва дуруст ифода намоянд. Ин раванд ба баланд бардоштани сатҳи саводнокии умумии онҳо мусоидат мекунад. Дар шароити муосир, истифодаи воситаҳои рақамӣ ва технологияҳои иттилоотӣ имкониятҳои навро дар омӯзиши забон фароҳам овардааст. Барномаҳои таълимӣ, луғатҳои электронӣ ва платформаҳои интерактивӣ ба донишҷӯён имконият медиҳанд, ки мустақилона омӯзанд ва малакаҳои худро такмил диҳанд. Инчунин, истифодаи корпушҳои забонӣ ва матнҳои рақамӣ ба таҳлили дақиқтар ва васеътари маводи забонӣ мусоидат мекунад. Дар натиҷа метавон гуфт, ки методикаи омӯзиши забон дар асоси таҳлили филологӣ ҳамчун як равиши мукаммал ва самаранок ба шумор меравад.

Адабиёт:

1. С. Шербоев. Методикаи таълими забонӣ тоҷикӣ Душанбе .соли 2015 460 с
2. Шокиров .Т Ҳусейнзода. Ф Забони тоҷикӣ Душанбе " Ирфон " соли 2019. 372.с
3. Садриддин Айнӣ Марғӣ судхӯр .Душанбе Маориф соли 2015.-208с.
4. Садриддин Айнӣ “Одина” .Душанбе Маориф соли 2014 . -176с.
5. Таҳлили фонетики ва грамматикӣ матн . Душанбе 2013. С. Шербоев Ҳ. Саидов 204 с
6. Курбон Хочаев Суханварӣ . Душанбе 2013 . -184с.
7. Норматов М. Муқаддимаи забоншиносӣ Душанбе 2007.-168с.

Фишурда

Мақолаи мазкур ба масъалаи методикаи омӯзиши забон дар асоси таҳлили филологӣ бахшида шудааст. Дар он роҳи усулҳои муосири таълими забон бо таъкид ба дастовардҳои илми филология мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Муаллиф таъкид менамояд, ки истифодаи таҳлили филологӣ ҳамчун асоси методикӣ имконият медиҳад, ки омӯзиши забон на танҳо ба азёдкунии қоидаҳо, балки ба дарки амиқи сохтор, маъно ва вазифаи воҳидҳои забонӣ равона гардад. Дар мақола муҳияи таҳлили филологӣ ва нақши он дар раванди таълим шарҳ дода мешавад. Қайд мегардад, ки таҳлили филологӣ фарогири омӯзиши ҷамъонибаи матн буда, ҷанбаҳои фонетикӣ, лексикӣ, морфологӣ ва синтаксисиро дар бар мегирад. Бо истифода аз ин равиш, донишҷӯён метавонанд робитаи байни шакл ва маъно, инчунин хусусиятҳои услубии забонро беҳтар дарк намоянд. Ҳамин тавр тамоми ҷанбаҳои мақсади омӯзиши мақола дар доираи методикаи омӯзиши филологӣ бахс мекунад роҳҳои авҷи роҳ усул ва равишҳои мухталиф дар раванди тадрисҷаванда ин мукаммалиети муҳтасар вале басо ғубуранро муҳтаво месозад ва қоидаҳои имло талаботи фонетикӣ ва морфологи воситаҳои

дигар қисматҳои филологи муҳимияти инро меомезад. Ҳамзамон, дар мақола ба усулҳои асосии методикаи таълим, аз ҷумла усули тавсифӣ, муқоисавӣ, функционалӣ ва таҳлили матнӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда мешавад.

Калидвожаҳо: методикаи омӯзиши забонҳо таҳлили, филологӣ забони тоҷикӣ таҳлили, матн усулҳои, таълим фонетики, морфология, синтаксис услуби нося, саводнокии забонӣ лексикология, методикаи таълим таҳлили муқоисавӣ, тафаккури забонӣ фарҳанги нутқ, таҳлили функционалӣ, таҳлили сохторӣ технологияҳои иттилоотӣ, матн бадеӣ омӯзиши забон.

Аннотатсия

Данная статья посвящена вопросам методики обучения языку на основе филологического анализа. В ней рассматриваются современные способы и методы обучения языку с опорой на достижения филологической науки. Автор подчеркивает, что использование филологического анализа в качестве методической основы позволяет направить обучение не только на запоминание правил, но и на глубокое понимание структуры, значения и функций языковых единиц. В статье раскрываются сущность филологического анализа и его роль в процессе обучения. Отмечается, что филологический анализ охватывает всестороннее изучение текста и включает фонетические, лексические, морфологические и синтаксические аспекты. С помощью данного подхода обучающиеся могут лучше понять взаимосвязь между формой и значением, а также стилистические особенности языка. Таким образом, статья рассматривает все аспекты целей обучения в рамках методики филологического анализа, обсуждает пути совершенствования методов, подходов и различных направлений в процессе постепенного развития.

Ключевые слова: Методика обучения языку, филологический анализ, таджикский язык, анализ текста, методы обучения, фонетика, морфология, синтаксис, стилистика, языковая грамотность, лексикология, методика преподавания, сравнительный анализ, языковое мышление, культура речи, функциональный анализ, структурный анализ, информационные технологии, художественный текст, изучение языка

Annotation

This article is devoted to the methodology of language teaching based on philological analysis. It discusses modern approaches and methods of language teaching grounded in the achievements of philological science. The author emphasizes that the use of philological analysis as a methodological foundation allows the learning process to be directed not only toward memorizing rules, but also toward a deep understanding of the structure, meaning, and functions of language units. The article explains the essence of philological analysis and its role in the educational process. It is noted that philological analysis involves a comprehensive study of the text and includes phonetic, lexical, morphological, and syntactic aspects. Using this approach, students can better understand the relationship between form and meaning, as well as the stylistic features of the language. Thus, the article considers all aspects of the learning objectives within the framework of philological methodology, discussing ways to improve methods, approaches, and various directions in the process of gradual development. This concise but meaningful work includes spelling norms, phonetic and morphological requirements, as well as other important elements of philology. At the same time, the article pays attention to the main teaching methods, including descriptive, comparative, functional, and text analysis.

Keywords: Language teaching methodology, philological analysis, Tajik language, text analysis, teaching methods, phonetics, morphology, syntax, stylistics, language literacy, lexicology, teaching methodology, comparative analysis, linguistic thinking, speech culture, functional analysis, structural analysis, information technologies, literary text, language learning.

Маълумот дар бораи муаллиф: Эшпулатова Раъно Кароматовна — омӯзгори, кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷӣ, Муассисаи Давлатии “Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ”-и Муассисаи Давлатии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон Тел: +(992) 555 56 81 54

Сведения об авторе: Эшпулатова Раъно Кароматовна — преподаватель, кафедры финансов, таможенного дела, права и иностранных языков Государственного учреждения «Международный институт Данғара» Государственного учреждения «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана».

Тел: +(992) 555 56 81 54

Information about the Author: Eshpulatova Rano Karomatovna— Lecturer at the Department of Finance, Customs, Law and Foreign Languages of the State Institution “Dangara International Institute” of the State Institution “International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan”.

Phone: +(992) 555 56 81 54

“ТАҲЛИЛИ МАЪНОИ ВА СИНТАКСИИ ҶУМЛАҲОИ ПАЙРАВИ ХАБАР ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ: МИСОЛИ АСАРИ I SAW THE NEW WORLD AZ JOHN REED”

Бахтиёри И.З.

Донишкадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Дар забони тоҷикӣ ҷумлаи пайрави хабарӣ яке аз навъҳои асосии ҷумлаи мураккаби тобеъ буда, вазифаи он пурра намудани мазмуни хабарии ҷумлаи асосӣ мебошад. Ин навъи ҷумла одатан пас аз феълҳои гуфтор, андеша, идрок ва эҳсос (гуфт, фикр кард, донист, шунид ва ғ.) меояд ва ба саволҳои чӣ? чӣ гуна? ҷавоб медиҳад.

Дар забони англисӣ вазифаи мазкурро content clauses (subject clauses ва object clauses) иҷро мекунанд. Онҳо низ мазмуни иттилоотии ҷумлаи асосиро пурра намуда, бештар баъд аз феълҳои say, think, know, believe, hear ва ғ. истифода мешаванд.

Монандӣ:

Ҳар ду забон ин навъи ҷумлаҳоро барои тақмили муҳтавои маъноии ҷумлаи асосӣ истифода мебаранд ва онҳо ба тамоми мазмуни ҷумлаи асосӣ тобеъ мебошанд, на ба як узви алоҳида.

Воситаҳои алоқа

Дар забони тоҷикӣ алоқаи ҷумлаи пайрави хабарӣ бо ҷумлаи асосӣ бештар ба воситаи пайвандҳои зерин сурат мегирад:

Ки, ки гӯё, ки гӯянд

Мисол (тоҷикӣ):

Ӯ гуфт, ки имтиҳон пагоҳ мешавад.

«Ҷумлаи пайрави хабарӣ дар таркиби ҷумлаи мураккаби тобеъ вазифаи пурра намудани мазмуни фикрро иҷро намуда, одатан баъд аз феълҳои гуфтор, идрок ва тафаккур меояд.» [1, с. 214]

Дар забони англисӣ content clause одатан бо пайвандаки that (ё бе он) меояд.

Мисол (англисӣ):

He said that the exam would be held tomorrow.

Фарқият:

Дар забони англисӣ пайвандаки that аксар вақт ҳазф мешавад, дар ҳоле ки дар забони тоҷикӣ истифодаи **ки** қариб ҳатмӣ мебошад.

Мавқеи ҷумлаи пайрав

Дар забони тоҷикӣ ҷумлаи пайрави хабарӣ одатан пас аз ҷумлаи асосӣ меояд ва мавқеи ибтидоиро камтар ишғол мекунад.

Дар забони англисӣ бошад:

content clause метавонад subject clause бошад ва дар аввали ҷумла ояд; ё object clause бошад ва пас аз феъл ҷойгир шавад.

Мисол (англисӣ, subject clause): That he refused the offer was unexpected.

«Аломати асосии ҷумлаи пайрави хабарӣ дар он аст, ки он мазмуни ҷумлаи асосиро шарҳ дода, ба саволҳои чӣ? чӣ гуна? ҷавоб медиҳад ва бештар бо пайвандаки ки иртибот мегирад.» [2, с. 198]

Фарқияти муҳими сохторӣ: Дар забони тоҷикӣ ҷумлаи пайрави хабарӣ хеле кам вазифаи мубтадоро иҷро мекунад, дар ҳоле ки дар забони англисӣ subject clause шакли маъмул аст. Нақши семантикӣ: Дар ҳар ду забон ҷумлаи пайрави хабарӣ / content clause: мазмуни хабариро ифода мекунад; хусусияти шарҳдиҳанда ва иттилоотӣ дорад; бо маънои гузориш (report), андеша (thought), дониш (knowledge) ва идрок (perception) иртибот мегирад. Аммо дар забони англисӣ content clause бештар ҳамчун proposition (ифодаи фикри пурра) таҳлил мешавад, дар ҳоле ки дар забони тоҷикӣ таваҷҷуҳ бештар ба робитаи синтаксисӣ равона мегардад.

Ҳамин тавр, ҷумлаи пайрави хабарӣ дар забони тоҷикӣ ва content clause дар забони англисӣ аз ҷиҳати вазифаи маъноӣ ва коммуникативӣ ба ҳам наздиканд. Фарқият асосан дар: шакли алоқа (ки ↔ that), мавқеи синтаксисӣ, имкони иҷрои вазифаи мубтадо (дар англисӣ) зоҳир мегардад. Бо вучуди ин, ҳар ду навъ ҳамчун воситаи асосии ифодаи фикри ғайримустақим ва пурра намудани муҳтавои хабарӣ хизмат мекунанд. 1. Таҳлили ҷумлаи пайрави хабарӣ дар осори С. Айнӣ «Ман фаҳмидам, ки роҳи ҳалосии мардум танҳо дар дониш ва бедории фикр аст.» (1, с. 143) Дар ин ҷумла: ҷумлаи асосӣ: Ман фаҳмидам - ҷумлаи пайрави хабарӣ: ки роҳи ҳалосии мардум танҳо дар дониш ва бедории фикр аст.

Ҷумлаи пайрав ба тамоми мазмуни ҷумлаи асосӣ тобеъ буда, пас аз феъли тафаккур (фаҳмидам) омадааст. Он ба саволи чӣ? ҷавоб медиҳад ва муҳтавои фикрро пурра месозад. Аз ҷиҳати сохторӣ, ҷумла бо пайвандаки ки пайваст шудааст, ки воситаи асосии алоқа дар забони тоҷикӣ мебошад. «Ӯ ба хубӣ дарк мекард, ки бе мубориза ҳақ ба даст намеояд.» (1, с. 89)

Ин ҷо ҷумлаи пайрави хабарӣ мазмуни идрокии феъли дарк мекард-ро шарҳ медиҳад. Ҷумлаи пайрав на ба як узви алоҳида, балки ба тамоми предикатсияи ҷумлаи асосӣ вобаста буда, хусусияти шарҳдиҳандаи маъноӣ дорад. Ин навъи ҷумла дар насри публицистӣ-бадеии Айнӣ барои ифодаи фикри иҷтимоӣ васеъ истифода шудааст. 2. Таҳлили content clause дар асари John Reed I Saw the New World Born (Progress Publishers, Moscow, 1976) “I knew that a new era had begun for the working people.” (3, p. 52).

Main clause: I knew Content (object) clause: that a new era had begun for the working people . The subordinate clause completes the informational content of the verb knew and answers the question what?. Functionally, this clause corresponds to the ҷумлаи пайрави хабарӣ in Tajik. “We felt that history was moving before our very eyes.” (3, p. 117).

The content clause expresses a full proposition and is introduced by the conjunction that, which may be omitted in colloquial usage but is preserved here for stylistic emphasis. Semantically, the clause conveys perception and ideological evaluation, similar to the explanatory role of the subordinate predicative clause in Tajik. 3. Муқоисаи ҳулосавӣ (барои қисми таҳлилӣ) Таҳлили маводи бадеӣ нишон медиҳад, ки: дар забони тоҷикӣ (Айнӣ) ҷумлаи пайрави хабарӣ бештар бо пайвандаки ки ва пас аз феълҳои тафаккур ва идрок меояд; дар забони англисӣ (Reed) ҳамин вазифаро content clause бо пайвандаки that иҷро мекунад; дар ҳар ду забон ин навъи ҷумла воситаи асосии ифодаи фикри ғайримустақим, арзёбӣ ва ҳулосабарории иҷтимоӣ мебошад. Бо ин роҳ, ҷумлаи пайрави хабарӣ ва content clause аз ҷиҳати функционалӣ ва семантикӣ муодил, аммо аз лиҳози сохтори синтаксисӣ дорои хусусиятҳои милли-забонӣ мебошанд. «Мо медонистем, ки ин зулм дер давом нахоҳад кард.» (2, с. 201)

Ҷумлаи пайрави хабарӣ (ки ин зулм дер давом нахоҳад кард) мазмуни феъли медонистем-ро пурра мекунад. Он ба саволи чӣ? ҷавоб дода, ба тамоми ҷумлаи асосӣ тобеъ мебошад. Истифодаи феъли ҷамъ (медонистем) хусусияти публицистӣ ва ҷамъиятии баёни фикрро таъмин мебахшад. «Ӯ эҳсос мекард, ки суҳанонаш дар дилҳои мардум таъсир мегузоранд.» (2, с. 56)

Дар ин мисол ҷумлаи пайрави хабарӣ пас аз феъли эҳсос (эҳсос мекард) омада, ҳолати равонии қаҳрамонро шарҳ медиҳад. Ҷумлаи пайрав хусусияти маъноии шарҳдиҳандаи

хабарӣ дошта, мазмуни фикрро комил мегардонад. «Ҳама фаҳмиданд, ки замон дигар шудааст.» (С. Айнӣ, Куллийёт, ҷ. 6. – 1962. – с. 278)

Чумлаи пайрави хабарӣ бо пайвандаки ки омада, ҳулосаи умумии иҷтимоиро ифода мекунад. Ин навъи чумла дар насри Айнӣ барои ифодаи тағйироти таърихӣ ва иҷтимоӣ басо хос аст.

II. Мисолҳои иловагӣ аз John Reed “I realized that the revolution was no longer an idea but a living reality.” (3, p. 74) The content clause (that the revolution was no longer an idea but a living reality) completes the meaning of the verb realized. Semantically, it expresses evaluation and ideological awareness, corresponding to the explanatory function of the Tajik subordinate predicative clause. “They believed that the future belonged to the workers and peasants.” (3, p. 131).

Here the content clause functions as an object clause, answering the question what did they believe? Structurally and functionally, it is equivalent to the чумлаи пайрави хабарӣ following verbs of belief in Tajik. “It became clear that the old order could not survive these changes.” (Reed, 1976. – p. 189). This sentence contains a formal subject it, while the content clause carries the main informational load. Unlike Tajik, English allows such impersonal constructions, which represents a structural difference despite semantic similarity.

Мисолҳои иловагӣ нишон медиҳанд, ки: дар осори С. Айнӣ чумлаи пайрави хабарӣ бештар бо феълҳои доништан, фаҳмидан, эҳсос кардан омада, хусусияти иҷтимоӣ ва маърифатӣ дорад;

дар насри John Reed content clauses асосан бо феълҳои realize, believe, know, feel истифода шуда, вазифаи гузориш ва арзёбии идеологиро иҷро мекунад; аз ҷиҳати функционалӣ ҳар ду навъ муодили комил мебошанд, гарчанде аз ҷиҳати сохторӣ фарқият доранд.

Таҳлили омӯрӣ нишон медиҳад, ки: Чумлаи пайрави хабарӣ дар ҳар ду забон бештар бо феълҳои тафаккур ва маърифат меояд;

Аз ҷиҳати функционалӣ, ҳар ду забон ин навъи чумлаҳоро барои пурра намудани мазмуни иттилоотӣ истифода мебаранд;

Фарқиятҳо асосан ба сохтор, мавқеи чумлаи пайрав ва озодии истифодаи пайвандак вобастаанд; «Дар забони адабии тоҷикӣ чумлаи пайрави хабарӣ яке аз навъҳои серистеъмоли чумлаҳои пайрав маҳсуб ёфта, нақши хабариро нисбат ба чумлаи асосӣ иҷро мекунад.» [3, с. 141]

Дар забоншиносии муосир таҳлили чумлаҳои мураккаб бо чумлаҳои пайрав аҳамияти хоса дорад, зеро онҳо муносибатҳои мураккаби маъноӣ ва сохториро инъикос менамоянд. Хусусан, дар насри англисӣ истифодаи чумлаҳои пайрави хабар, шарт ва замон воситаи муҳими ифодаи равобити мантиқӣ байни воқеаҳо ба шумор меравад.

Once a Goose Hollowite made me promise to give him a nickel if he didn't hit me and walked up to my house with me while I got it for him.1. Таҳлили маъноӣ (семантикӣ) Аз нигоҳи маъно, чумла як воқеаи мушаххаси гузаштaro нақл мекунад, ки хусусияти ҳикоявӣ дорад. Калимаи **Once** оғози ривоятро нишон дода, воқеаро ба як лаҳзаи муайяни гузашта нисбат медиҳад. Мазмуни умумии чумла чунин аст: як шахс (сокини Goose Hollow) қаҳрамони нақро маҷбур кардааст, ки ваъда диҳад ба ивази худдорӣ аз зӯроварӣ (назанад), ба ӯ маблағи ночиз диҳад; ҳамзамон ҳар ду нафар ба сӯи хонаи қаҳрамон ҳаракат мекунанд, дар ҳоле ки қаҳрамон пулро мегирад.

Муносибатҳои маъноӣ дар чумла: замонӣ (**Once, while**), шартӣ (**if he didn't hit me**), ҳамзамонӣ ва пайдарпайии амалҳо (**walked up ... while I got it**), маънои маҷбуркунӣ (**made me promise**). Ин робитаҳо ба матн хусусияти зиндаи ривоятӣ мебахшанд.

2. Таҳлили синтаксисӣ

2.1. Навъи чумла

Чумла аз нигоҳи сохтор чумлаи мураккаби тобеъ (complex sentence) мебошад, ки дорои як чумлаи асосӣ ва якчанд чумлаи пайрав аст.

2.2. Чумлаи асосӣ - a Goose Hollowite made me promise ... and walked up to my house with me, Мубтадо: a Goose Hollowite, Хабар: made, walked up, Пуркунандаи мустақим: me, Сохтори грамматикӣ: феъли маҷбуркунандаи make + object + bare infinitive (promise)

Ин сохтор дар забони англисӣ амалеро ифода мекунад, ки субъекти ҷумла шахси дигарро ба иҷрои амал водор менамояд. 2.3. Ҷумлаҳои пайрав

1) Ҷумлаи пайрави хабар (мазмун) to give him a nickel, Ин ҷумла мазмуни ваъдаро ифода мекунад ва ба феъли promise вобаста аст. Он ба саволи what did I promise? ҷавоб медиҳад. Навъ: ҷумлаи пайрави хабар, infinitive clause.

2) Ҷумлаи пайрави шарт, if he didn't hit me. Ин ҷумла шартӣ иҷрои амали «додани никел»-ро муайян мекунад. Пайвандаки if аломати асосии ҷумлаи пайрави шарт мебошад.

Навъ: ҷумлаи пайрави шарт, вобаста ба ҷумлаи пайрави хабар. 3) Ҷумлаи пайрави замон, while I got it for him, Ин ҷумла ҳамзамонии амалхоро нишон медиҳад ва ба феъли **walked up** тобеъ мебошад. Навъ: ҷумлаи пайрави замон, бо пайвандаки while. 3. Муносибати ҷумлаҳои пайрав бо ҷумлаи асосӣ: Хусусияти ҷолиби ҷумла дар он аст, ки ҷумлаҳои пайрав ба қисмҳои гуногуни ҷумлаи асосӣ вобаста мешаванд: ҷумлаи пайрави хабар → ба **promise**, ҷумлаи пайрави шарт → ба **to give him a nickel**, ҷумлаи пайрави замон → ба **walked up to my house**. Ин ҳолат бисёрсатҳии тобеиятро нишон медиҳад, ки барои насри бадеии англисӣ хос аст.

«Ҷумлаи пайрави хабарӣ на ба як узви алоҳида, балки ба тамоми мазмуни ҷумлаи асосӣ тобеъ буда, фикри умумиро такмил медиҳад.» [4, с. 176] Таҳлил нишон медиҳад, ки ҷумлаи мазкур: Ҷумлаи мураккаби тобеъ мебошад; дорои як ҷумлаи пайрави хабар, як ҷумлаи пайрави шарт ва як ҷумлаи пайрави замон аст; Аз нигоҳи маъно муносибатҳои шартӣ, замонӣ ва ҳамзамонии амалхоро ифода мекунад; Намунаи равшани истифодаи сохторҳои тобеи англисӣ дар матни ҳикоявӣ ба шумор меравад. Once a Goose Hollowite made me promise to give him a nickel if he didn't hit me and walked up to my house with me while I got it for him.

Рӯзе як сокини Гус-Ҳоллоу маро маҷбур кард ваъда диҳам, ки агар маро назанад, ба ӯ як никел медиҳам ва ӯ ҳамроҳи ман то хонаам омад, дар ҳоле ки ман онро барои ӯ дастрас кардам. 1. Муқоисаи маъноӣ (семантикӣ) - Аз нигоҳи маъно, тарҷумаи тоҷикӣ мазмуни ҷумлаи аслиро пурра нигоҳ медорад. Ҳамаи муносибатҳои маъноӣ, ки дар матни англисӣ ифода шудаанд, дар забони тоҷикӣ низ таҷассум меёбанд: **Замон: Once** → Рӯзе, **Маҷбуркунӣ: made me promise** → маро маҷбур кард ваъда диҳам - **Шарт: if he didn't hit me** → агар маро назанад **Ҳамзамонӣ: while I got it for him** → дар ҳоле ки ман онро барои ӯ мегирифтам. Дар ҳар ду забон муносибати сабабияи шартӣ (худдорӣ аз зӯрварӣ → гирифтани пул) равшан ифода шудааст.

2. Муқоисаи синтаксисӣ

2.1. Сохтори ҷумлаи асосӣ

made me promise - маро маҷбур кард ваъда диҳам - Дар англисӣ сохтори causative (make + object + infinitive) истифода шудааст, дар ҳоле ки дар тоҷикӣ ҳамин маъно бо феъли таркибӣ ва ҷумлаи пайрав ифода меёбад. Ин нишон медиҳад, ки: англисӣ бештар ба воситаҳои ғайришахсӣ (infinitive) таъя мекунад; тоҷикӣ бошад, ба ҷумлаи пайрави феълий. 2.2. Ҷумлаи пайрави хабар - **to give him a nickel** - ба ӯ як никел медиҳам. Дар англисӣ ҷумлаи пайрави хабар дар шакли infinitive clause меояд, аммо дар тоҷикӣ он ба ҷумлаи пурраи шахсдор табдил меёбад. 2.3. Ҷумлаи пайрави шарт - **if he didn't hit me** - агар маро назанад. Дар ҳар ду забон: пайвандаки шарт (if / агар),

шакли манфӣ, вобастагӣ ба амалии асосӣ нигоҳ дошта шудааст. Фарқият танҳо дар шакли грамматикӣ аст, на дар маъно.

2.4. Ҷумлаи пайрави замон, while I got it for him - дар ҳоле ки ман онро барои ӯ мегирифтам. Ҳар ду забон барои ифодаи ҳамзамонӣ аз пайвандаки махсус истифода мекунад: while (англисӣ), дар ҳоле ки (тоҷикӣ). Ин мутобиқати маъноӣ ва сохториро нишон медиҳад. Хулосаи муқоисавӣ:

Муқоиса нишон медиҳад, ки: тарҷумаи тоҷикӣ мазмуни ҷумлаи англисиро пурра нигоҳ медорад; фарқият асосан дар воситаҳои синтаксисӣ ва тарзи ифодаи робитаҳои мантиқӣ зоҳир мегардад; ҷумлаҳои пайравӣ хабар дар ҳар ду забон нақши асосӣ доранд, вале шакли ифодаашон фарқ мекунад. Ин натиҷаҳо барои таҳқиқи муқоисавии синтаксиси англисӣ ва тоҷикӣ ва масъалаҳои тарҷумашиносӣ аҳамияти назариявӣ ва амалӣ доранд.

Адабиёт:

1. Айнӣ С. Куллийёт. Ҷ. 6. – Душанбе: Ирфон, 1962. – 312 с.
2. Айнӣ С. Куллийёт. Ҷ. 7. – Душанбе: Ирфон, 1962. – 284 с.
3. Reed J. I Saw the New World. – Moscow: Progress Publishers, 1976. – 256 p.
4. Виноградов В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). – М.: Высшая школа, 1972. – 614 с.
5. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка. – М.: Высшая школа, 2000. – 381 с.
6. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 139 с.
7. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. – London: Longman, 1985. – 1779 p.
8. Biber D., Johansson S., Leech G., Conrad S., Finegan E. Longman Grammar of Spoken and Written English. – London: Longman, 1999. – 1204 p.
9. Huddleston R., Pullum G.K. The Cambridge Grammar of the English Language. – Cambridge: CUP, 2002. – 1842 p.
10. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 499 p.
11. Azar B.S. Understanding and Using English Grammar. – New York: Pearson, 2002. – 528 p.
12. Ҳомидов Ш. Синтаксиси забони адабии тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1985. – 256 с.
13. Рустамов Б. Грамматикаи забони тоҷикӣ (қисми синтаксис). – Душанбе: Дониш, 1990. – 240 с.
14. Азизов А. Ҷумлаҳои мураккаб дар забони тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 1973. – 198 с.
15. Шарифов Б. Назарияи синтаксиси забони тоҷикӣ. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 320 с.

Фишурда

Мақолаи мазкур ба таҳлили муқоисавии маъноӣ ва синтаксисии ҷумлаҳои пайравӣ хабарӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Дар асоси маводи асарҳои С. Айнӣ ва I Saw the New World аз John Reed хусусиятҳои сохторӣ, воситаҳои алоқа ва вазифаҳои коммуникативии ин навъи ҷумлаҳо баррасӣ гардидаанд. Муайян карда мешавад, ки ҷумлаи пайравӣ хабарӣ ва content clause аз ҷиҳати функционалӣ ва семантикӣ муодил буда, фарқиятҳо асосан дар сохтор, мавқеи синтаксисӣ ва воситаҳои грамматикӣ зоҳир мегарданд. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд дар соҳаи синтаксиси муқоисавӣ, тарҷумашиносӣ ва таҳлили матнҳои бадеӣ истифода шаванд.

Калидвожаҳо: ҷумлаи пайравӣ хабарӣ, content clause, синтаксис, таҳлили муқоисавӣ, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, John Reed, С. Айнӣ.

Аннотация

Семантический и синтаксический анализ придаточных изъяснительных предложений в таджикском и английском языках: на материале произведения Джона Рида I saw the new world Статья посвящена сопоставительному семантическому и синтаксическому анализу придаточных изъяснительных предложений в таджикском и английском языках. На материале произведений С. Аини и книги Джона Рида I Saw the New World рассматриваются структурные особенности, средства связи и коммуникативные функции данных

конструкций. Установлено, что придаточные изъяснительные предложения и content clauses являются функционально и семантически эквивалентными, а различия проявляются в синтаксической позиции, грамматических средствах и структурной организации. Результаты исследования могут быть использованы в сравнительном синтаксисе, переводе и анализе художественного текста.

Ключевые слова: придаточное изъяснительное предложение, content clause, синтаксис, сравнительный анализ, таджикский язык, английский язык, Джон Рид, С. Айни.

Annotation

“Semantic and Syntactic analysis of subordinate content clauses in the Tajik and English languages: Based on John Reed’s I saw the new world ” This article is devoted to the comparative semantic and syntactic analysis of subordinate content clauses in the Tajik and English languages. Based on the works of Sadriiddin Ayni and John Reed’s I Saw the New World, the study examines structural features, linking devices, and communicative functions of these clauses. The research demonstrates that Tajik subordinate predicative clauses and English content clauses are functionally and semantically equivalent, while their differences lie in syntactic position, grammatical expression, and structural organization. The findings can be applied in comparative syntax, translation studies, and literary text analysis.

Keywords: subordinate predicative clause, content clause, syntax, comparative analysis, Tajik language, English language, John Reed, Sadriiddin Ayni.

Маълумот оиди муаллиф: Бахтиёри Исмадуллои Зухурзода муаллими калони кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷии Муассисаи Давлатии “Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ” – и Муассисаи Давлатии Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон, телефон: 5555 – 27 – 810, почтаи электронӣ Bakhtiyor Zuhurzodabz 90@gmail.com

Сведения об авторе: Бахтиёри Исмадуллои Зухурзода – старший преподаватель кафедры финансов, таможенного права и иностранных языков Государственного учреждения «Международный институт Дангара» Государственного университета международного туризма и предпринимательства Таджикистана. Телефон: 5555 27 810 Электронная почта: Bakhtiyor Zuhurzodabz 90@gmail.com

Bakhtiyori Ismatulloi Zuhurzoda – Senior lecturer of the department of finance, customs, law and foreign languages at the state institution “Dangara International Institute” of the state University of International Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Phone: + 992 5555 27 810, E mail Bakhtiyor Zuhurzodabz 90@gmail.com

БОЗӢ ВА АҲМИЯТИ ОН ДАР ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Абубакри А.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Пешаи омӯзгорӣ чун қуллаи нурафканест, ки тамоми касбу вазифаҳои олам аз он сарчашма меёбанд. Аз ин лиҳоз саромати педагогика Ян Амос Коменский (1592- 1670) ба касби ифтихорманди омӯзгорӣ баҳои арзанда дода гуфтааст: “Ба муаллимон вазифаи беҳтарине супорида шудааст, ки болотар аз он дар зери хуршед чизе буда наметавонад”.

Бале, ихтисоси омӯзгорӣ ба маънои тоҷарӣ касби басо пуршараф, масъулиятнок ва зарурии ҷомеа аст, зеро агар инсоният бо ақлу заковат ва заҳмати худ табиатро тағйир диҳад, муаллим бо донишу маҳорати волои ҳеш табиати ҳуди инсонро ташаккул медиҳад. Аз ҷониби дигар пойдорӣ ва устувории ҳар кишвар ба сиришти солими наслҳои барумандаш тааллуқ дорад. Сиришти чунин наслҳои олимақом аз бисёр ҷиҳат ба заҳмати фидокоронаи муаллимони олиқадр вобаста аст. Омӯзгор дар рушду нумӯ ва иқтидору устувории кишвар нақшӣ бузург дорад.

Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ барҳақ нигоштаанд:

Агар дар ҷаҳон набувад омӯзгор,
Шавад тира аз беҳирад рӯзгор [11, с. 3].

Истифодаи бозиҳо дар дарсҳои забони англисӣ яке аз усулҳои муосири таълим мебошад. Бозиҳо муҳити дарсро шавқовар мегардонанд, фаъолиятро зиёд меkunанд ва ба хонандагон имконият медиҳанд, ки забонро ба таври табиӣ истифода баранд. Тавассути бозиҳо хонандагон луғат, грамматика ва малакаҳои гуфториро осонтар аз худ меkunанд.

Ҳамаи тарзҳои таълим метавонанд чараъни омӯзиши забони англисиро ё дигар забонҳоро фаъол гардонанд ба шарте, ки муаллимон аз онҳо моҳирона истифода бурда тавонанд. Бо вучуди ин бозиҳои дидактикӣ чанд соли охир тарзҳои пешниҳод менамояд, ки дар таҷрибаи муаллимон бештар мавқеъ пайдо кардаанд. Ба таври дигар бигӯем, дидактика ин тарзҳо чамбаст намуда, истифодаи онҳо ба оммаи васеи омӯзгорони забони англисӣ тавсия медиҳад.

Бозии дидактикӣ барои омӯхтани забон ва мустаҳкам намудани он аз аҳамият ҳолӣ нест. Хонандагон ҳам меомӯзанд, ва каме дам гирифта, боз давом медиҳанд. Бозиҳои дидактикӣ (таълимӣ) бештар ба синфҳои поёни ва бозиҳои қорӣ ба синфҳои боло ҳосанд. Масалан, муаллими география хонандагонро ба се гурӯҳ тақсим карда вазифаи ҳар гурӯҳро муайян мекунад:

Гурӯҳи якум:

А) харитаи (нақшаи) тахминии деҳаамонро (маҳала, ноҳия) – ро кашед;

Гурӯҳи дуюм:

Б) нақшаи кучаи асосиро кашида, аломати шартии роҳро (гузаргоҳ, мактаб, ошхона, ҷойи таъмир...) гузоред;

Гурӯҳи сеюм:

В) ҷойи бинои мактаби мо мувофиқ нест, агар шумо муҳандис мебудед, биноро дар кучо месохтед, он чоро муайян кунед, ки барои рафтуомади ҳама хонандагон мувофиқ бошад. Чӣ тавре, ки мебинем, хонандагон, аз як тараф, бо шавқу ҳавас бозӣ меkunанд, аз тарафи дигар, супоришҳои (қореро) анҷом медиҳанд, ки аҳамияти таълимӣ доранд [6, с. 20]. Бозиҳои таълимӣ муҳити омӯзиширо фаъол ва ҷолиб мегардонанд. Онҳо имконият медиҳанд, ки хонандагон дар раванди дарс фаъолона иштирок намоянд ва донишҳои худро дар амал татбиқ кунанд.

Усули гузаронидани бозиҳо дар вақти гузаронидани дарси забони англисӣ ташкил намудани бозиҳои гуногун, аҳамияти қалон дорад.

Ташкил намудани бозиҳо дар раванди дарс, аз як тараф талабагонро аз мондашавӣ дур мекунад ва аз тарафи дигар онҳо ба ҳалли вазифаҳои супоридашуда сафарбар менамояд. Ташкил намудани бозиҳо дар раванди дарс ин барои гузаронидани вақт набуда, балки барои пурратар омӯхтани забони англисӣ, мустаҳкам намудани дониши хонандагон, ҳозирчавоб шудани онҳо ёрии қалон мерасонад.

Бозӣ як воситаи санҷидани дониши талабагон мебошад. Дар вақти иҷрои бозӣ на танҳо материалҳои китобҳои дарсӣ, балки матнҳо ва ибораҳои, ки барои хониши берун аз синф тавсия карда шудааст.

Истифодаи бозиҳо махсусан барои рушди малакаҳои коммуникативӣ муҳим аст. Дар чараъи бозиҳо хонандагон мачбур мешаванд, ки фикри худро ба забони англисӣ баён кунанд, савол диҳанд ва посух гӯянд. Ин раванд ба инкишофи нутқи шифоҳӣ мусоидат мекунад.

Саволҳои викторинаҳо ҳалли супоришҳо дар сурате завқӣ хонандагонро ба вучуд меоварад ки агар иштирокчиён дарк кунанд.

Бозӣ дар асоси материали программа, китобҳои дарсӣ ва он матнҳои, ки берун аз синф хондашуда ташкил карда мешадад. Бозиҳо бояд аҳамияти тарбиявӣ ва ахлоқӣ дошта бошад, онҳо дар баланд бардоштани завқӣ бадеии хонандагон хизмат кунанд,

Барои талабагон бозиҳои доир ба ягон мавзӯи ҳаёт ва эҷодиёти нависанда ва ё ки шоир ташкил кардан беҳтар.

Мисол:

The childhood and youth of Dickens

Charles Dickens, one of the greatest and most popular English novelists, was born on the 7-th of February, 1812, in a small English town. He was a weak child and did not like to take part in noisy and active games. The little boy was very clever and learnt to read at an early age. He read a lot of books in his childhood. When he was about six, someone took him to the theatre for the first time. He saw a play by Shakespeare and liked it so much that he decided to write a play of his own. When it was ready, he performed it with some of his friends. Everybody enjoyed the performance, and the little writer left very happy.

When Dickens was nine years old, the family moved to London where they lived in an old house in the suburbs.

They had a very hard life... [9, с. 291].

Барои ташкили ин навъ бозиҳо омӯзгор аввал омодагии ҷиддӣ дида усули гузаронидани онро муайян мекунад, супориш ва саволхоро тартиб медиҳад. Бехтар мешавад, ки рӯйхати асарҳои дар бозии истифода бурдашударо пешакӣ ба талабагон маълум кунад, ва он агар якчанд рӯз пеш дар ҷои намоён овозон бошад, боз бехтар аст. Бозии адабӣ на танҳо дар байни иштирокчиёни маҳфил, балки дар байни талабагони синфҳои гуногуни хоҳишманд, инчунин, дар ҷамъомадҳо, ҳам ташкил карда мешавад.

Барои гузаронидан ва баҳо додан ба кори талабагон дар гузаронидани бозӣ комиссияи махсус ҳайати ҷавонон ташкил гардида, ба он муаллимон ва хонандагони ғаёб дохил мешаванд.

Дар мактаб бояд ҳар як муаллим ба дараҷаи баландии кори таълиму тарбия ноил гардад, хонандагонро дар роҳи хушахлоқию покҷидонӣ, далерии Ватандустӣ тарбия намуда онҳоро ба асосҳои илм ҳубу бехтар мусаллаҳ гардонад.

Дар бозиҳо ташкил кардани суолу ҷавобҳо, луғатбаракҳо, тартиб додани диалогҳо, ҳал кардани супоришҳо аҳамияти калон дорад.

Ташуил кардани суолу ҷавоб дар усули нави таълим яъне салоҳиятнокӣ барои аз худ кардани ҳамаи мавзӯ ва дар мустаҳкам гардидани қувваи ҳофизаи хонандагон нақши калон мебозад.

Мувофиқи супориши муаллим ва шавқу завқи ҳудашон шогирдон мустақилона мавзӯро хонда ҷойҳои лозимаашро аз бар намуда, онҳо аз рӯйи донишу фаҳмиши худ ва мавзӯи азхуднамудаашон байни ҳамдигар мусобиқа карда ҷойҳои ҳубу мушкили мавзӯро бо ҳам суолу ҷавоб мекунан, ки бештар мавзӯро аз бар намудааст ва бо ин тарз талабае, ки бештар суол матраҳ менамояд ҳарифашро мағлуб мекунад ва дастболо мешавад.

Мусобиқае, ки байни хонандагон ғӯзошта мешавад, ин бозии шеърбарак ба ҳисоб меравад. Дар шеърбарак дараҷаи дониш, сину сол, тарзи бурро ва беҳато хондани шеър ба инобат гирифта мешавад. Усули ташкили шеърбарак чунинаст:

Ба талабае супориш дода мешавад, ки шеъре ғӯяд (агар бо ҳарфи «а» сар шавад) хубтар мешавад.

Масалан:

WHOLE DUTY OF CHILDREN

By STEVENSON

A child should always say what is true.

And speak when he is spoken to,

And behave mannerly at table,

At least as far as he is able.

Ҷавоб:

Henry W.Longfellow

THE ARROW AND THE SONG

I

I shot an arrow into the air ,

It fell to Earth, I knew not where;

For, so swiftly it flew, the sight,

Could not follow it in its flight.

(To be continued) [6, с. 83].

Ба ҳамин минвол се-чор дақиқа шеърбаракро давом додан мумкин аст.

Пас аз он ки талабагон дар шеърбарак таҷриба ҳосил намуданд, талаботи бозии шеърбаракро боз ҳам мураккабтар кардан беҳтар аст. Масалан барои боз ҳам шавқовар шудани бозӣ шеърбаракро бо алфавит ташкил мекунем .

SYMPHONY IN YELLOW

By Oscar Wilde

An omnibus across the bridge,
Crawls like a yellow butterfly.
And , here and there, a passer by,
Shows like a little restless midge.

Ҷавоб:

Big barges full of yellow hay,
Are moved against the shadowy wharf,
And, like a yellow silken scarf,
The thick fog hangs along the quay. [6, с. 92]

Бозӣ боиси таваҷҷуҳ ва фаъолияти хонандагон мебошад. Донишҷӯи маводҳои таълимӣ шартӣ асосӣ барои иштироки фаъл дар бозӣҳо мебошад, ки аксар вақт шартӣ асосии ғолиб шудан аст.

Ҳамин тавр, бозӣ на танҳо барои беҳтар омӯхтани забони англисӣ имконият медиҳад, балки барои ба даст овардани дониши нав, ҷунки барои талоши ғолиб омадан маҷбур мекунад, ки хонандагон фикр кунанд ва дар хотир нигоҳ доранд.

Шартӣ дигари самаранокии бозӣ ин дастрасии хонандагон ба бозӣ мебошад. Бозии фаълсозии хонандагон барои муошират бо якдигар ва омӯзгор, ташкили вазъӣ баробари дар суҳан нобуд намудани монеаҳои байни омӯзгор ва хонандагон мебошад [5, с. 42].

Адабиёт:

1. Лутфуллозода. М, Мирзоев У.Қ., Гулов А., Ҳалимов З. Технологияи таълими интерактивӣ. – Душанбе: – 2017. – 136 с.
2. Лутфулов М., Абдурахимов. Қ. С., Ҳалимов Г.М. Аҳмияти бунёди муҳити солим дар таълим. – Душанбе: – 2009. – 162 с.
3. Муҳаммад А.А., Муҳаммад В. English Tajik University Dictionary. – Душанбе: – 2009. 286 р.
4. Парвона Ҷамшедов, Толиб Розӣ (Шарипов) Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. – Душанбе. – 2005. – 268 с.
5. Роҳнамои омӯзгор. – Душанбе: – 2010. №1.4.
6. Сатская П.Н., П. Ҷамшедов, К. Алидодхонова. Забони англисӣ. – Душанбе: – 2013. – 203 с.
7. Сафин Д. В., Мусина Р. Г. Усулҳои таълим ва омӯзиши ҳамфаъл. – Душанбе: – 2006. – 232 с.
8. Сторонин М. Ф. Обучающие игры на уроке английского языка. Москва. – 1994. – 274 с.
9. Учебник английского языка. – Москва. – 2012. – 136 с.
10. Хайрулло Раҳимов, Абдулбоқи Нурув. Педагогика. – Душанбе – 2011. – 248 с.

Аннотатсия

Истифодаи бозӣҳо дар дарсҳои забони англисӣ яке аз усулҳои муосири таълим мебошад. Бозӣҳо муҳити дарсро шавқовар мегардонанд, фаъолиятро зиёд мекунанд ва ба хонандагон имконият медиҳанд, ки забонро ба таври табиӣ истифода баранд. Тавассути бозӣҳо хонандагон луғат, грамматика ва малақаҳои гуфториро осонтар аз худ мекунанд.

Ҳамаи тарзҳои таълим метавонанд чараҳои омӯзиши забони англисиро ё дигар забонхоро фаъл гардонанд ба шарт, ки муаллим аз онҳо моҳирона истифода бурда тавонанд.

Калидвожа: Бозӣ, дарс, забони англисӣ, шавқовар, табиӣ, омӯзиш.

Аннотация

Использование игр на уроках английского языка является одним из современных методов обучения. Игры делают учебный процесс более интересным, повышают активность учащихся и дают им возможность использовать язык естественным образом. С помощью игр учащиеся легче усваивают лексику, грамматику и развивают навыки устной речи.

Все методы обучения могут активизировать процесс изучения английского или других языков при условии, что учителя умеют применять их эффективно и грамотно.

Ключевые слова: игра, урок, английский язык, интересный, естественный, обучение.

Annotation

The use of games in English language classes is one of the modern teaching methods. Games make the learning process more engaging, increase students' activity, and allow them to use the language in a natural way. Through games, students more easily acquire vocabulary, grammar, and speaking skills.

All teaching methods can enhance the process of learning English or other languages, provided that teachers are able to use them effectively and skillfully.

Keywords: game, lesson, English language, engaging, natural, learning.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Абубакри Абдушариф** – ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Данғара. **Тел:** +992 900 060891

Абубакри Абдушариф – ассистент кафедри иностранный языков Дангараского государственного университета. **Тел:** +992 900 060891

Author information: **Abubakri Abdusharif** – Assistant at the Department of Foreign Languages, Danghara State University. **Phone:** +992 900 060 891

НАҚШ ВА МАҚОМИ ЗЕҲНИ СУНЪИ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ ВА ОМУЗГОР

Музафарова Б.Х., Сабурова И. Г.

Донишгоҳи инноватсия ва технологияҳои рақамии Тоҷикистон

Дар ҷаҳони муосир, ки онро асри иттилоот меноманд, рушди технологияҳои иттилоотӣ ба тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон таъсири амиқ мерасонад. Соҳаи маориф низ аз ин раванд дар канор намондааст. Имрӯз технологияҳои иттилоотӣ на танҳо воситаи ёрирасон, балки яке аз унсурҳои асосии раванди таълим ба ҳисоб мераванд. Онҳо шароит фароҳам меоранд, ки таҳсилот бештар самаранок, дастрас ва мутобиқ ба талаботи замони гардад. Дар авҷи инкишофи технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ ҷомеаи лозим аст, ки ҳамқадам ба даври замони буда, аз навтарин технологияҳои муосир истифода барад. Мо дар замоне қарор дорем, ки илму техника дар ҳолати рушди қайҳони қарор дошта, ҳаррӯз технологияҳои нав ба нав ба барномаҳои гуногун коркард карда мешаванд. Ҷомеае, ки аз технология қафо мемонад, дар айни ҳол ҷомеаи қафомонда ва номуваффақ ба ҳисоб меравад. Тавре ки маълум аст, рушди ҳар як ҷомеа аз мактабу маориф сарчашма мегирад, бинобар ин дар ин замони пурҷушу хуруши информатсионӣ яке аз масъалаҳои асосии маорифи кишвар ба таври сареъ ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботии муосир дар раванди таълим ба ҳисоб меравад. [1].

Тавре ки маълум аст, имрӯзҳо пеш аз ҳама дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нӣёз ба ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ мебошад. Зеро донишомӯз агар аз хурди дар руҳияи технологӣ тарбия карда шавад, метавонад, ба яке аз беҳтарин мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ мубаддал гардад.

Технологияи иттилоотӣ маҷмӯи воситаҳо ва усулҳост, ки барои кор бо иттилоот — ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ, коркард ва интиқоли он — истифода мешаванд. Ба онҳо дохил мешаванд:

компютерҳо ва ноутбукҳо
планшетҳо ва телефонҳои ҳушманд
шабакаи интернет

барномаҳои таълимӣ ва платформаҳои онлайн

Ҳамгироии босуръати зеҳни сунъӣ ба таҳсилоти олии на танҳо имкониятҳои бесобиқа, балки мушкилоти мураккабро барои муассисаҳои таълимӣ низ ба вучуд овардааст. Аз абзорҳои тавлидкунанда, ки ба эҷоди мундариҷа мусоидат мекунанд, то системаҳои зеҳни сунъӣ, ки омӯзиши фардӣ ва вазифаҳои маъмуриро дастгирӣ мекунанд, доираи таъсири зеҳни сунъӣ дар таълим, тадқиқот ва хидматрасонии донишҷӯён васеъ шудан мегирад. Аммо бо рушди ин технологияҳо, ниёз ба сиёсатҳои ҳамаҷонибаи институтсионалӣ низ меафзояд, ки мутобиқати истифодаи онҳоро бо арзишҳои академӣ таъмин мекунанд, якпорчагии таълимиро ҳифз мекунанд ва дастрасии одилонаро барои ҳамаи аъзои ҷомеаи донишгоҳӣ таъмин мекунанд. [2].

Бо рушди технология нақши омӯзгор низ тағйир меёбад. Агар пеш омӯзгор манбаи асосии дониш буд, имрӯз ӯ бештар: роҳнамо (фасилитатор), ташкилкунандаи раванди таълим, мушовир ва дастгиркунанда мебошад. Омӯзгор бояд малакаҳои рақамиро хуб аз худ намояд ва технологияҳоро дуруст истифода барад. Омӯзгорон дар сафи пеши ин тағйирот қарор доранд. Онҳо ҳам қабулкунандагони асосии зеҳни сунъӣ дар таълим, тадқиқот ва ҳам роҳбаладони стандартҳои таълимӣ ва ҷалби донишҷӯён мебошанд. Сиёсатҳо - дар ҷое, ки онҳо мавҷуданд, аз ҷиҳати миқёс, татбиқ ва иштироки омӯзгорон хеле фарқ мекунанд, ки бисёре аз омӯзгоронро дар бораи он ки чӣ иҷозат дода шудааст, ташвиқ ё маҳдуд аст, номуайян мегузорад. Дар ин замина, муассисаҳо бо як зарурати афзоянда рӯбарӯ мешаванд: таҳияи сиёсатҳои зеҳни сунъӣ, ки на танҳо ба хатарҳои пайдошуда посух медиҳанд, балки ба омӯзгорон бо равшанӣ, дастгирӣ ва мустаҳкамӣ низ кудрат мебахшанд [3].

Захираҳои мутамарказ (масалан, вебсайти ягонаи маркази донишгоҳ) метавонанд барои омӯзгорон муфид бошанд, аммо озодии академӣ маънои онро дорад, ки барои муассисаҳо таъмин намудани татбиқи самаранок ва одилонаи сиёсат дар синфхона душвор аст. Аз як тараф, барои омӯзгорон нигоҳ доштани озодии академӣ ва ихтиёри ахлоқӣ, ё масъулият ва қобилияти ахлоқӣ барои қабули қарорҳои огоҳона дар бораи чӣ гуна ҷорӣ кардан, истифода бурдан ва идора кардани зеҳни сунъӣ дар синфхонаҳо ва таҳқиқи онҳо хеле муҳим аст. Аз тарафи дигар, номувофиқатӣ метавонад нобаробариҳоеро, ки донишҷӯён бо онҳо рӯбарӯ мешаванд, боз ҳам шадидтар кунад ва боиси таъсири манфӣ ба муассисаҳо гардад. Ҳамин тариқ, байни муассисаҳо, омӯзгорон ва донишҷӯён байни пайгирии навоарӣ, риояи якпорчагии академӣ, ҳифзи озодии академӣ ва таъмини дастрасии баробар ба таҳсилоти олии бардхурдҳои дохилӣ вучуд доранд. [3].

Манзараи босуръат рушдбандаи зеҳни сунъӣ инчунин таҳияи сиёсатҳои муассирро душвор мегардонад. Донишгоҳҳо, мисли ҳукуматҳо, дар робита ба ҳалли масъалаи зеҳни сунъӣ, асосан дар мавқеи дифоъӣ қарор доранд. Технологияҳои нав ҷунон зуд пайдо мешаванд, ки ба кори омӯзгорон, кормандон ва донишҷӯён таъсир мерасонанд, ки донишгоҳҳо бояд аз онҳо пайравӣ кунанд. Бо вучуди ин, донишгоҳҳо нисбат ба ҳукуматҳо бартарӣ доранд, зеро онҳо инчунин дар сафи пеши таҳқиқи нави зеҳни сунъӣ қарор доранд. Ин ба онҳо имкони истифодаи таҷрибаи кофӣ барои вокуниш ба ин муҳит медиҳад [1, с. 13].

Дар замони муосир меҳвари асосии технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ ба омӯзиши барноманависӣ ва баланд бардоштани қобилияти фикронии донишомӯзон нигаронида шудааст. Дар ин замина барноманависи машҳури амрикоӣ Марк Сукерберг оид ба муҳимияти барноманависӣ чунин ақида баён кардааст: «Ман фикр мекунам, ки дар оянда на танҳо барноманависон, балки ҳама аз элементҳои барноманависӣ вобаста мебошанд. Дар муассисаҳои олии касбӣ низ зарур аст, ки ҳар сол нақшаҳои таълимӣ азнав карда шуда, наватарин технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ ҷорӣ карда шавад. Дар ин замина, зарур аст ки бо назардошти талаботи бозори меҳнати муосир технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ ҷорӣ карда шаванд. Барои ихтисосҳои вобаста ба технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ зарур аст, ки наватарин технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ ҷорӣ карда шуда, технологияҳои кӯҳна ва фанҳои таълимие ки истифодаи амалии он қадар зиёд надоранд аз нақшаи таълимӣ берун карда шаванд. Агар чанд сол забонҳои барноманависии ба монанди: Visual Basic 6, Pascal, Delphi ва хусусан WinForm дар муассисаҳои олии касбӣ тадрис дода

мешуданд, айна ҳол тадрис додани онҳо ғайри қобили қабул мебошад. Тадрис додани технологияҳои кухна ин амал кардан ба сарқонунӣ садсол пеш амалкунанда баробар мебошад. Имрӯзҳо бояд омӯзиши технологияҳои муосир, тафаккур ва зеҳни сунъӣ ва ғайра бояд дарс дода шавад. Мавриди зикр аст, ки дар аксари давлатҳои мутараққӣ (Англия, Куриёи Чанубӣ, Чопон, Франция, Эстония, Лаҳистон ва ғайра) омӯзиши барноманависӣ дар синфҳои ибтидоӣ ва миёна машғул мешаванд. Дар макотибҳои ин давлатҳо сар карда аз синфҳои ибтидоӣ ба хонандагон воситаҳо ва забонҳои барномасозии визуалӣ таълим дода мешавад. Дар забони мазкур барнома дар асосӣ блокҳои тайёр сохта шуда, дарки алгоритмҳои асосӣ хело сода мебошад. [4].

Ба ҳамин монанд, вобаста аз самти фаъолияти минбаъда, барои ҳамаи ихтисоҳо метавон технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботии муосирро ҷорӣ намуд. Дар натиҷаи ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботии муосир метавон кадрҳои омода намуд, ки ба талаботи бозори меҳнати муосир ҷавобгӯ буда, барои баланд бардоштани иқтисодиёти кишвари азизамон ва хусусан баланд бардоштани обрӯву эътибори муассисаи хатм намуда сахм гузоранд.

Технология имкон медиҳад, ки раванди таълим фаъол ва ҷолиб гардад. Бо истифода аз тахтаҳои электронӣ, видеоҳо ва аниматсияҳо донишҷӯён на танҳо мешунаванд, балки мебинанд ва иштирок мекунанд. Бо пайдоиши платформаҳои онлайн, таълим аз шакли анъанавӣ берун баромад. Донишҷӯён метавонанд дарсҳоро аз хона тамошо кунанд, вазифа супоранд ва бо омӯзгорон муошират намоянд. Барномаҳои муосир метавонанд сатҳи донишро таҳлил карда, барои ҳар донишҷӯ барномаи инфиродӣ пешниҳод намоянд. [5]. Ин ба баланд шудани самаранокии таълим мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1.Салҳаб, Р.А. Таҳсилоти фарогир дар давраи зеҳни сунъӣ: Имкониятҳо ва мушкилот». Дар Рушди таҳсилоти фарогир бо истифода аз зеҳни сунъӣ ва технологияҳои рӯ ба инкишоф, 1-24. Нашриёти илмӣ ҷаҳонии IGI. <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-7255-5.ch001>.

2.Ҷаъфарӣ, Ф. 2024. Муайян кардани имкониятҳо ва мушкилоти зеҳни сунъӣ дар таҳсилоти олий: Таҳқиқи сифатӣ. Маҷаллаи тадқиқоти амалӣ дар таҳсилоти олий 16, № 4: 1228–1245.

3. Барнс, Э. 2025. Мушкилоти зеҳни сунъии таҳсилоти олий: Абзорҳои пуриктидор, муомилаҳои хатарнок. VKTR, 15 апрел.

4. Империяи зеҳни сунъӣ. 2025. Навовариҳои масъули зеҳни сунъӣ. Гирифта шудааст 11 августи соли 2025 аз. <https://www.empireai.tech>.

5. Азеведо, Л. , ДЖ Маллинсон, Ч. Ванг, П. Роблес ва Э. Бест.2024. Сиёсатҳои зеҳни сунъӣ, баробарӣ ва ахлоқ ва оқибатҳо барои омӯзгорон дар таҳсилоти олий. Садокати ҷамъиятӣ 1-16.

Аннотатсия.

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои мубрами замони муосир — Нақш ва мақоми зеҳни сунъӣ дар раванди таълим ва омӯзгор бахшида шудааст. Дар шароити рушди босуръати табдили рақамӣ ва густариши технологияҳои иттилоотӣ- коммуникатсионӣ истифодаи зеҳни сунъӣ ба яке аз омилҳои калидии баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати таҳсил табдил ёфтааст. Дар доираи таҳқиқ имкониятҳои фардисозии раванди омӯзиш, татбиқи системаҳои мутобикшавандаи таълимӣ ва истифодаи усулҳои таҳлили додаҳои таълимӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Технология имкон медиҳад, ки раванди таълим фаъол ва ҷолиб гардад.

Бо истифода аз тахтаҳои электронӣ, видеоҳо ва аниматсияҳо донишҷӯён на танҳо мешунаванд, балки мебинанд ва иштирок мекунанд. Бо пайдоиши платформаҳои онлайн, таълим аз шакли анъанавӣ берун баромад.

Калидвожаҳо: зеҳни сунъӣ (ЗС), раванди таълим, табдили рақамии, маориф.

Аннотация

Данная статья посвящена одной из актуальных проблем современности — роли и значению искусственного интеллекта в процессе обучения и деятельности преподавателя. В

условиях стремительного развития цифровой трансформации и расширения информационно-коммуникационных технологий использование искусственного интеллекта стало одним из ключевых факторов повышения эффективности и качества образования. В рамках исследования рассмотрены возможности персонализации учебного процесса, внедрения адаптивных образовательных систем и использования методов анализа образовательных данных. Современные технологии позволяют сделать процесс обучения активным, интерактивным и увлекательным.

С использованием электронных досок, видео и анимаций студенты не только слушают, но и становятся активными участниками учебного процесса. Кроме того, появление онлайн-платформ вывело обучение за рамки традиционной формы и подняло его на новый уровень.

Ключевые слова: искусственный интеллект (ИИ), образовательный процесс, цифровая трансформация, образование.

Abstract

This article is devoted to one of the pressing issues of modern times — the role and significance of artificial intelligence in the educational process and in the work of teachers. In the context of rapid digital transformation and the expansion of information and communication technologies, the use of artificial intelligence has become one of the key factors in improving the efficiency and quality of education. The study examines the possibilities of personalizing the learning process, implementing adaptive educational systems, and applying methods of educational data analysis. Modern technologies make it possible to make the learning process active, interactive, and engaging.

With the use of electronic boards, videos, and animations, students not only listen but also actively participate in the learning process. Moreover, the emergence of online platforms has moved education beyond the traditional format and elevated it to a new level.

Keywords: artificial intelligence (AI), educational process, digital transformation, education.

Маълумот дар бораи муаллиф: Музафарова Бону Холмуродовна ассистенти кафедраи ҳуқуқ ва ҷанҳои гуманитарӣ, Сабурова Илолби Гафуровна саромузгори кафедраи ҳуқуқ ва ҷанҳои гуманитарӣ Донишгоҳи инноватсия ва технологияҳои рақамии Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735360, ш. Кӯлоб, м.Борбад

Email: bonumuzafarova08@gmail.com

Тел: +992 550500331.988707021

Сведение о авторе: Музафарова Бону Холмуродовна, ассистент кафедры права и гуманитарных дисциплин,

Сабурова Илолби Гафуровна, старший преподаватель кафедры права и гуманитарных дисциплин Университет инноваций и цифровых технологий Таджикистана.

Адрес: Республика Таджикистан, 735360, город Куляб, Борбадский район.

Электронная почта: bonumuzafarova08@gmail.com

Телефон: +992 550500331

Author information. Bonu Kholmurodovna Muzafarova, Assistant Professor, Department of Law and Humanities, and Ilolbi Gafurovna Saburova, Senior Lecturer, Department of Law and Humanities, University of Innovation and Digital Technologies, Tajikistan.

Address: Republic of Tajikistan, 735360, Kulob, Borbad District.

Email: bonumuzafarova08@gmail.com

Phone: +992 550500331

МАҚОМ ВА ҶОЙГОҲИ СУХАН ДАР АҲКОРИ АДАБИИ НИЗОМИИ ГАНЧАВӢ

Сафаров Х.Ф.

Донишкадаи байналмилалии Данғраи ДБССТ

Бо вучуди пажӯҳишҳои зиёде, ки дар солҳои гуногун ба сомон расида, ба хусус дар кунгураи (конгресс) бузургдошти шоир дар Табрез (1372 х.) ва кутубу мақолоти илмии фаровон, ки аз ҷониби адабиётшиносону ховаршиносони ватаниву бурунмарзӣ роҷеъ ба зиндагинома ва ашъори ин шоир сурат гирифтааст, дар бораи Низомии Ганҷавӣ, бахусус афкори адабии вай, ҳанӯз гуфтаниҳои зиёде аз зехнҳо садо баланд накардаанд, ҳатто дар китобҳои адабиёти мактабҳои таҳсилоти миёна ҳам ба таври бояду шояд матраҳ нагардидааст. Ин масъала, бидуни тардид, тафсири дақиқтареро нигарон буда, таҳқику пажӯҳиши боистаеро тақозо дорад. Аҳамияти мавзуи интиҳобшуда дар он аст, ки то ҳол роҷеъ ба таълиму тадриси афкори назарӣ-адабии Низомӣ таҳқиқоти фарогир ва ҷудогона, ба анҷом нарасидааст ва ҳадафи мо дар ин рисолаи шогирдона, албатта, дар таъя бо андешаҳои муҳаққиқон, иброи назари инфиродӣ дар мавзуи мавриди назар хоҳад буд.

Дар адабиётшиносӣ ва шарқшиносии ҷаҳони муосир Низомишиносӣ ба соҳаи мустақили илми филология табдил ёфтааст, Осори Низомии Ганҷавӣ беш аз дусад сол боз диққати муҳаққиқони хориҷиву ватаниро ҷалб намудааст. Хидмати Чарлз Рё, Ҳермон Эте, Эдуард Браун, Ян Рипка ва дигарон да омӯзиши осори Низомии Ганҷавӣ хеле калон аст. Дар таҳқиқи мероси адабии Низомӣ олимони Эрону Ҳиндустон, Афғонистон ва кишварҳои дигари Шарқ, аз ҷумла Ваҳиди Дастигардӣ, Алиакбари Шихобӣ, Ризозода Шафак, Забеҳуллоҳи Сафо, Шиблии Нуъмонӣ ва дигарон саҳми арзанда доранд. Муҳаққиқони рус, донишмандони озарбойҷониву тоҷик – А.М. Кримский, Е.Э. Бертелс, М. Рофили, А. Деҳотӣ, А. Афсаҳзод, Р.М. Алиев, Т. Муҳаррамов, З. Аҳрорӣ, Ҷ. Додалишоев, М. Низомов ва дигарон ҷанбаҳои гуногуни ғоҳлияти эҷодии Низомии Ганҷавиро таҳқиқ кардаанд. Дар Тоҷикистон ва Озарбойҷон матни интиқодии осори Низомӣ ба таъб расидааст. Ба забонҳои дигари олам ва аксар забонҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ аз осори Низомии Ганҷавӣ тарҷумаҳо ба таъб расидаанд.

Дар бораи ҳаёту ғоҳлият ва осори Низомии Ганҷавӣ то кунун китобҳову мақолаҳои фаровон навишта шудаанд, ки ҳар як дар доираи баҳси худ дорои арзишанд. Таҳқиқоти анҷомёфтаи донишмандонро аз нигоҳи ҷуғрофӣ метавон ба се даста тақсим намуд:

Дар Тоҷикистон дар бораи рӯзгор ва осори Низомӣ пажӯҳишҳои арзишманде тавассути муҳаққиқон дар шакли мақолот ва осори дастаҷамъӣ аз ҷониби донишмандон А. Афсаҳзод [9, 50], Н. Абдолов [26], Д. Комили [43], Х. Мирзозода [45] таҳия гардидаанд.

Аз муҳаққиқони эронӣ дар таъя ба пажӯҳишҳо ва баррасиҳои Дастигардӣ Ваҳид [48] дар қори душвори таҳқиқи нусхаҳои гуногун ва ба ҷоп ҳозир намудани матни аслии оӣ аз ғалатҳо ба ҳамроҳи шарҳи баъзе аз абёт ва нақду назарҳо, донишмандон Занҷонӣ Барот [38], Зарринқӯб Абдулҳусайн [40], Комили Аҳмадинажод [30], Мансури Сарватиён [44], Родфар Абулқосим [50], Бехрӯзи Сарватиён [52], Сафо Забеҳуллоҳ [53], Ҷалили Таҷлил [54], Саиди Ҳамидиён [8], Эраҷи Афшор [29] асарҳои тоза офаридаанд. Шиблии Нуъмонӣ баҳси муҳаққиқонро дар боби Низомӣ дар «Шеър-ул-аҷам» бо забони урду ва қори муаллифони рисолаҳои арабиру ҷамъбааст намудааст [24].

Оид ба ҳаёт, ашъор ва тарҷумаи асарҳои шоир мустаҳриқони рус Г. Алиев [27, 75] ва аврупоӣ О. Клима [42] таваҷҷуҳ зоҳир намуда, паҳлуҳои тоҷики рӯзгор ва мавзӯҳои маснавӣҳои шоирро рӯшан намудаанд. Дар ин миён Э.Е. Бертелс, ки ба унвони бузургтарин низомишиносӣ рус шинохта шудааст, рисолаи бузургҳаҷмеро бо муқаддимаи арзишманд дар ин мавзӯ таҳия кардааст [32; 33; 34; 47].

Мавзуи мавриди пажӯҳиши рисола дар доираи пажӯҳишҳои адабиётшиносӣ ва, ба хусус низомипажӯҳӣ дар Тоҷикистон ба шакли мустақил баррасӣ нашудааст. Дар рисола, ки масоли шеърӯ шоирӣ аз назари Низомии Ганҷавӣ дар «Ҳамса» ва таълими он дар МТМУ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, дидгоҳи шоирону мунтақидони барҷаста татбиқи худро ёфтааст. Ин пажӯҳиш дар адабиётшиносии тоҷик бо нигоҳи комилан нав назари Низомиро

дар «Хамса» муаррифӣ менамояд. Мо ҳангоми таҳқиқ аз нусхаҳои гуногуни «Хамса», ки аз тарафи донишмандони тоҷик ва эронӣ баргардон ва таҳия шудааст, истифода намудем.

Низомии Ганҷавӣ аз устодони бузурги суҳан ва аз аркони шеърӣ форсӣ-тоҷикист. Мавлуди ӯро ҳама тазкиранависон Ганҷа доништаанд ва ӯ, ки худ низ дар ашъораш нисбати худро ба Ганҷа тасреҳ кардааст ва дар китобҳои МТМУ ба он ишора шудааст, ки ҳамаи умри худро дар он гузаронид ва танҳо як бор сафари кӯтоҳе ба даъвати Қизил Арслон ба яке аз билоди наздики Ганҷа кард ва дар маҷлиси он подшоҳ бо ниҳояти эъзозу иқром пазируфта шуд. Таърихи валодати ӯ маълум нест, лекин бодикқат дар баъзе аз ашъори ӯ метавон онро наздик ба соли 530 – и ҳиҷрӣ (1135м.) донист, зеро ҳангоми назми манзумаи «Махзан-ул-асрор», ки дар соли 570 /1174 м. суруда шудааст, ҷавон буд ва ҳанӯз ба ҷиҳисолағӣ нарасида ва ҷунин гуфта:

Табъ, ки бо ақл ба даллолагист,

Мунтазири нақди ҷиҳилсолагист.

Ва ҷун интизори нақди ҷиҳилсолағӣ доштаю наздик ба он буда, ба ин далел наздик ба соли 530х./1135м. валодат ёфтааст.

Таърихи вафоти ӯ ҳам ба дурустӣ маълум нест ва ақволи мухталиф дар ин бора дорем, ки ҳамаи онҳо дур аз сикат ба назар мерсанд ва бинобар баъзе қароини вай то чанд соли аввали қарни ҳафтум тақрибан то солҳои 1203-1208 зиндагӣ кардааст. Аз шоирони муосири худ Низомӣ танҳо бо Ҳоконӣ иртибот доштааст ва баъд аз вафоти он устод дар соли 595х./1198м. дар марсияи ӯ гуфт:

Ҳамегуфтам, ки Ҳоконӣ дареғогӯи ман бошад,

Дареғо, ман шудам охир дареғогӯи Ҳоконӣ.

Мадфани Низомӣ дар Ганҷа то авосити аҳди Қочорӣ боқӣ буд. Баъд аз он рӯ ба вайронӣ ниҳод, то боз ба василаи давлати маҳаллии Озарбойҷони Шўравӣ тармим шуд.

Низомӣ ғайр аз девон, ки адаби абёти ӯро Давлатшоҳ бист ҳазор байт навишта ва акнун фақат миқдоре аз он дар даст аст, панҷ маснавии машҳур ба номи «Панҷ ганҷ» дорад, ки онҳоро одатан «Хамсаи Низомӣ» мегӯянд.

Ӯ аз шоиронест, ки бешак бояд ӯро дар шумори аркони шеърӣ форсӣ ва аз устодони мусаллами ин забон донист. Вай аз он суҳангӯён аст, ки монанди Фирдавсию Саъдӣ тавонист ба эҷод ва тақомули сабку равиши ҳосе тавфиқ ёбад. Агарчи дostonрсарой дар забони форсӣ ба василаи Низомӣ шурӯъ нашуда ва ҷуноне ки маълум аст, аз оғози адаби форсӣ собиқа доштааст, лекин танҳо шоире, ки то поёни қарни шашум тавонист ин навъ аз шеър, яъне шеърӣ тамсило дар забони форсӣ ба ҳадди аълои тақомул бирасонад, Низомӣ аст. Вай дар интиҳоби алфоз ва калимоти муносиб ва эҷоди таркиби ҳоси тоза ва ибдоъу ихирои маъонӣ ва мазомини наву дилписанд дар ҳар маврид ва тасвири ҷузъиёту нерӯи таҳайюл вадикқат дар васфу эҷоди манзараҳо ва резакорӣ дар тавсифи табиат ва ашъосу аҳвол ва ба кор бурдани ташбеҳоту истороти матбӯъу нав, дар шумори касоне аст, ки баъд аз худ назир наёфтааст. Айбе, ки бар суҳани ӯ мегиранд он аст, ки ба хотири ёфтани маонӣ ва мазомини ҷадид гоҳ чандон бо калимот бозӣ кардааст, ки хонандаи осори ӯ бояд ба заҳмату бо ишқол баъзе аз абёти вайро, ки иттифоқан иддаи онҳо кам нест, дарк кунад. Зимнан, ин шоир, бинобар одати аҳли замон, аз овардани истилоҳоти илмӣ ва луғоту таркиботи арабии вофир ва бисёре аз афкори фалсафӣ ва усулу мабонии фалсафа ва улум ба ҳеҷ рӯй кутохӣ накарда ва ба ҳамин сабаб осори ӯ ҳукми доиратулмаорифе аз улуму иттилооти мухталифро гирифта ва дар баъзе аз маворид ҷунон душвору печида шудааст, ки ҷуз бо шарҳу тавзеҳ қобили фаҳм нест.

Сарфи назар аз ин, метавон гуфт, ки ин шоири салимулфитрати дақиқунназар дар айни муболиға дар истифода аз иттилооти адабию илмӣ худ ва ё ифрот дар таҳайюлу муболиға дар эҷоди таркиботи нав малоҳате дар суҳану латофате дар баён ва улуме дар маонӣ дорад, ки ин нуқсу нақоисе, ки баён шуд, бақуллӣ аз назари хонанда пинҳон месозад.

Истеъдоду маҳорате, ки Низомӣ дар танзиму тартиби манзумаҳои худ ба кор бурдааст боис шуд, ки ба зудӣ осори ӯ мавриди тақлиди шоирон қарор гирад ва ин тақлид аз қарни ҳафтум ба баъд оғоз шуд ва дар тамоми даврҳои адаби забони форсӣ ва китобҳои адабиёти МТМУ идома ёфт. Шумораи касоне, ки осори ӯро тақлид кардаанд бисёр аст. Нахустин ва

бузургтарин шоире, ки ба тақлид аз Низомӣ дар назми «Панҷ ганҷ» ҳиммат гумошт Амир Хусрави Деҳлавист ва баъд аз ӯ аз миёни муқаллидони бузурги вай метавон Ҷомиву Навоӣ, Ҳотифиyo Қосимӣ, Ваҳшиyo Урфӣ, Мактабиyo Файзи Файёзӣ, Ашрафи Мароғайо Озари Бекдили ва даҳҳо тани дигарро ном бурд, ки ҳар як ҳама ё баъзе аз маснавиҳои ӯро тақлид кардаанд, ки дар бештари шоирони номбурда дар китобҳои адабиёти МТМУ истифода шудаанд.

Низомии Ганҷавӣ умдатан ба дostonпардозӣ ва баёни эҳсосоту автиф таваҷҷуҳ дошта, ҳаммонанди дигарон дар умуре мисли мадҳу ситоиш ва тақозо вақт нагузаронидааст. Гарчи дostonҳои ӯ ғиноӣ ва ағлаб ошиқона аст, вале ба ҳамоса, ирфону ахлоқ низ таваҷҷуҳ доштааст. Шеърӣ ӯ мамлӯ аз истилоҳоти илмӣ ва афкори фалсафист, ки ниёз ба шарҳу тавзеҳ дорад. Ҳамчунин курд будани модараш дар печидагии сухани ӯ бетаъсир набудааст.

Чунонки қаблан гуфтаем, Низомӣ ғайр аз «Панҷ ганҷ» девони қасоид ва ғазалиёте ҳам дошт. Авфӣ, ки муосири шоир буда, гуфтааст, ки ҷуз маснавиёт шеър аз ӯ кам ривоят кардаанд ва фақат аз як ровӣ дар Нишопур ғазалҳоро марсияе аз ӯ дар бораи писари худ шунида буд, ки онҳоро дар «Лубоб-ул-албоб» нақл кардааст. Лекин мусалламан Низомиро қасоиди мутааддид буд, ки ба пайравӣ аз Саной дар вазъу ҳикмат сурудааст. Ва ҳамчунин ғазалҳои бисёр аз ӯ ривоят кардаанд. Маҷмӯи ин қасоид ва ғазалҳо девонеро падида оварда буд, ки бар асари илҳоти баъдӣ шумораи абёти он фузунӣ ёфт, чуноне ки ба қавли Давлатшоҳ ба бист ҳазор байт мерасид. Лекин баъдҳо пароканда шуду акнун қисмате аз онҳо дар маҷмӯаҳо дар даст аст.

Мавсуф аз шоирони дорои мактаби адабии хос мебошад. Шоири инсондӯст ва халқпарвари бузург - Низомӣ бо осори гаронбаҳояш дар ганҷинаи маданияти ҷаҳонӣ саҳми калон гузоштааст. Ӯ бо азамат, афкори баланд ва қувваи суханварии худ дар сафи классикони адабиёти ҷаҳон қарор дорад. Суннатҳои мактаби адабии Низомии Ганҷавӣ дар адабиёти халқҳои Эрон, Афғонистон, Ҳиндустону Покистон, Озарбойҷону Тоҷикистон ва баъзе кишварҳои дигари ҳамсоя имрӯз низ барқарор буда, бузургтарин давомдиҳандагони мактаби ӯ то ҳол аз осори вай суд меҷӯянд.

Низомии Ганҷавӣ аз зумраи шоироне аст, ки дар бораи сухан ва ҷойгоҳи он дар зиндагии башарӣ шеър суруда ва дар бораи он баррасиву таҳлили ҳамаҷониба ва хосро анҷом додааст. Сухан аз мавзӯҳои тарҳшуда бештар дар маснавиҳои Низомӣ ба назар мерасад. Ӯ дар тайи гуфторҳое, ки дар бораи сухан ва ҷойгоҳи он дар ҳилқати башарӣ дорад, далелу бурҳони аҷиб дорад. Низомӣ муътақид аст, ки сухан ҳамон ҷони инсон аст ва ба сабаби вучуди сухан ва шунидани он аст, ки рӯҳ розӣ шуд, бар тани инсон дарояд ва онро шарафмандтарини махлуқот кунад.

Доштани низомӣ бартари фикру андеша ва сухансанҷ будани инсон, мустиқиман аз ақлу мантиқ сарчашма мегирад. Низомӣ ба инсон пешниҳод менамояд, ки ҷон ҳамон сухан аст, ки онро дар роҳи ҳилагарӣ ба қор набаранд, маҳдуд ба хостаҳои зудгузарӣ инсонӣ накунад, балки аз ҳикмат ва арзиши вучуди он баҳраманд шаванду онро посдоранд. Мақсад аз сухан робита ба инсон ва Худованд аст. Низомӣ таърифе, ки аз сухан кардааст, онро беҳтарин офаридаи Худованди азза ва ҷал медонад.

Дар муқаддимаи Бузургмехри Ҳаким бар «Калила ва Димна» омадааст: «Нӯшервонро гуфтанд: Дар Ҳиндустон кӯҳе аст ва бар он гиёҳе, ки мурдари зинда мекунад. Маълум шуд, ки он кӯҳ дониш ва он гиёҳ сухан аст» [7, 4].

Офариниш ба андеша аст ва андеша дар сухан (каломи қудсӣ) падида мешавад. Дар аҳди ҷадиди «Инҷили Юҳона» ҳам омадааст: «Дар ибтидо қалима буд ва қалима назди Худо буд, ҳамон дар ибтидо назди Худо буд. Ҳама ҷиз ба воситаи ӯ офарида шуд ва ба ғайр аз ӯ ҷизе аз мавҷудот вучуд наёфт» [25, 1]. Дар «Қуръон» Худо фармуд: «Бибош, пас бибуд» [5, сураи Ёсин, ояти 82].

Аз ояти Қуръон бармеояд, ки олам аз ду ҳарф ҳаст шуд. Дар ин маврид Низомӣ дар «Лайлӣ ва Маҷнун» меғӯяд:

Эй ҳар ҷӣ рамида в-оромида,
Дар қунафяқун ту офарида...

Бар ҳар варақе, ки ҳарф рондӣ,
Нақши ҳама дар ду ҳарф хондӣ.
Бе кӯҳкане зи «коф»-у «нун»-е,
Кардӣ ту сипехри бесутуне [11, 6].

Дар андешаи асотирии мардуми ориёӣ Зардушт нахуст паёмбар ва нахустин шоир дар сурудаҳои «Гоҳон» баҳши куҳантарини «Авесто» аз Аҳурамаздо мепурсад: «Эй, Аҳурамаздо, эй додори ҷаҳони истуманд, эй ашаван (дурусткор) кадом буд, он сухане, ки маро дар дил афкандӣ? Пеш аз офариниши осмон, пеш аз об...озар. Аҳурамаздо, ашаван марди табаҳкорон ва девону мардумон пас аз саросари зиндагии ин ҷаҳонӣ ва пеш аз ҳама, Маздо офаридагони некнажод. Он гоҳ Аҳурамаздо гуфт: Эй Сапитмони Зардушт, он сухан буд, ки дар дили ту афканданд» [1, 54]. Худо дар посухи паёмбар (с) дар сураи Арраҳмон мегӯяд: «Арраҳмон. Аллам-ал-Қуръон. Халақа-л-инсон. Алламаҳу баён.» [7, сураи Раҳмон, ояти 1-4]. (Худои Раҳмон, ки Қуръонро омӯхт. Одамиро офарид ва ба ӯ сухан гуфтан омӯхт). Яъне, сухан пеш аз осмону замин офарида шудааст. Низомӣ бо истинбот аз ояти шарифи Қуръон мегӯяд:

Чунбиши аввал, ки қалам баргирифт,
Ҳарфи нахустин зи сухан даргирифт.
То сухан овозаи дил дар надод,
Чон тани озода ба гил дар надод [10, 40].

Қалами офариниш дар нахустин чунбиш суханро нигошт ва аввалин хилват ба чилват даромад, сухан будааст. Сухан ба овози дилписанд то ҷонро овоз надод, ҷон розӣ ба вуруд дар пайкари гил нашуд. Кори шоир дар офариниши шоирона пайравӣ аз кори Худо аст. Ӯ низ офаринандаи сухан аст, зеро шоир ба маънои дорандаи бинишу дониш аст. Ҷаҳон чизе нест, магар дарёфти мо аз он чӣ вучуд дорад, агар дарёфткунандае набошад, вучуди ҷаҳон маъно надорад. Дар олами ҳаёл метавон ҷаҳони бидуни оғаҳиро чун вучуди маҳол пиндошт. Вучуд барои мавҷуд бидуни оғаҳӣ маъно надорад. Худо ба офаринандагӣ Худо аст ва он чӣ офарид, сухан аст, пас инсон будан низ ба офариниш аст, зеро шоирӣ бо оғаҳӣ аст, на ғаризӣ. Нахустин чизе дар табиат тасарруф мекунад ва ҷаҳони пиромуни худро дубора меофаринад, инсон аз роҳи дин, доной, ҳоҳони ҷовидонагӣ аст. Он донои марғнопазири худро ба ном дар сухан ҷовидон мекунад. Ном низ танҳо дар сухан мондагӣ аст. Шоири тавоно миёни хираду сухан пайванде ба монанди тиру камон эҷод мекунад.

Низомӣ ширинсуханиро истеъдодӣ, иноят ва файзи Парвардигор медонад, чунонки Ҳофиз мегӯяд:

Ин ҳама шахду шакар, к-аз суханам мерезад,
Аҷри сабрест, к-аз он шоҳи наботам доданд [21, 455].

Аз ин мисраъҳо метавон чунин бардошт кард, ки ҳамаи мазмунҳои ширин ва зебо, ки аз сухани ман мерезад, подоше аст, ба сабаби сабр ба ман ато шудаанд. Ҳар суханеро нагуфтам, то ин ки қаламам ҳамчун шоҳи набот нагардид.

Низомӣ назли қаламро аз Парвардигор медонад ва дар оғози «Хусраву Ширин» инро чунин шарҳ медиҳад:

Худовандо, дари тавфиқ бикшой,
Низомиро раҳи таҳқиқ бинмой.
Диле деҳ, к-ӯ яқинатро бишояд,
Забоне, к-офаринатро сарояд...
Ба довудӣ диламро тоза гардон,
«Забурам»-ро баландовоза гардон.
Арӯсери, ки парвардам ба ҷонаш,
Муборакрӯй гардон дар ҷаҳонаш.
Маонири бад-ӯ деҳ сарбаландӣ,
Саодатро бад-ӯ кун нақшбандӣ.
Насиме аз иноят ёри ӯ кун,
Зи файзат қатрае дар кори ӯ кун [13, 134].

Ў ибтидо аз Худованд тавфику устуворӣ, покизагӣ, кўтоҳдастӣ аз бадӣ ва даруни нурониву забони саногў меҳодад. Сипас, Худованд дилашро тоза намояд, то «Хусраву Ширин» -ро ҳамчун «Забур» -и Довуд баландовоза гардонад. Арўсеро, ки ба ҷон парвардааст, дар ҷаҳон муборакрўй ҷилва диҳад, то насиме аз иноят ва қатрае аз дарёи ғайи «Хусраву Ширин» бо ин ки ҳаваснома аст, мўҷибӣ қабули инсонҳо гардад.

Шоир бо итмнӣ аз қабули дуояш хитоб ба табъи худ карда, мегўяд, ки эй кони маънӣ ва маъдани мазмун, ҳоло ки ғайи иноят бо ту ёр шуд, он ҷӣ дорӣ, биёр, пас табъи вай хитобро қабул мекунад ва баъдан абёти нахустро барои сипос ба Парвардигор месарояд:

Чу ғайи иноят кард ёрӣ,

Биёр, эй кони маънӣ, то ҷӣ дорӣ [13, 134].

Аз боварҳои барҷастаи Низомӣ пеш аз сурудани шеър омўхтани шариат аст. Ба назар мерасад, ки шоирӣ ҷойгоҳи волое дорад, ки ҳар кас наметавонад, ба ин ҷойи муқаддас пой бигзорад. Агар собиқаи шеъри араби ҷоҳилро пеш аз ислом аз назари устухонбандӣ ва муҳтаво нигарем, ҷуз шаробу мастӣ, раҷзхониҳои ҷоҳилон, набардҳои қавмӣ ва хунрезӣ бо шамшер ҳосиле ба даст намеояд. Бо зуҳури ислом ин сабки эҷоди шеваи шеърии гумроҳӣ пайравӣ аз шайтон ба шумор мерафт. Ҷунонӣ дар Қуръони маҷид меҳонем: «Ва шуароу яътабиухм-ул-ғовун». Шоирон касонеанд, ки гумроҳон ба онҳо пайравӣ мекунанд. [7, сураи Шуаро. ояти 224]. Паймӯри ислом шуарои ҳамасри худро даъват ба эҷоди шеърҳои ахлоқиву ирфонӣ намуд. Дар Эрон пайравони сабки мадҳиясароӣ ба авҷи аъло расид, ки шоиронро водор ба мадҳҳои ҷоплусона ва доми ғадой карда буданд. Ин дастаи шоирон ҳатто нӯх курсии фалакро зери пой Қизиларслон гузоштанд. Дар асри шаши ҳиҷрӣ Саноии Ғазнавӣ дар «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат» равиши нав бо шеваи ваъзу ирфон бунёд ниҳод, ки баъдҳо дар қасоиди Ҳоконӣ, маснавҳои Аттор ва Низомӣ бо сабки нав тақвият ёфт. Низомӣ дар «Махзан-ул-асрор» мегўяд:

Бар сифати шамъ сарафканда бош,

Рўз фурӯ мондаву шаб зинда бош.

Чун тақи андеша ба гармӣ расид,

Тундрави ҷарх ба нармӣ расид.

Беҳ, ки суҳан дерписанд оварӣ,

То суҳан аз дасти баланд оварӣ.

Ҳар ҷӣ дар ин парда нишонат диҳанд,

Ғар напесандӣ, беҳ аз онат диҳанд.

Сина макан, ғар гуҳар оӣ ба даст,

Беҳтар аз он ҷўй, ки дар сина ҳаст. ..

Ман, ки дар ин шева мусиб омадам,

Диданӣ арзам, ки ғариб омадам [10, 44].

Адабиёт

1. Арасту ва фанни шеър. (Тарҷумаи Абдулҳусайн Зарринқўб). – Техрон: Амири кабир, 1382. – 220 с.
2. Деҳхудо Алиакбар. Луғатнома.(Заҳири электронии адабиёти форсӣ).–Техрон, 1361
3. Ибни Қутайба. Муқаддимаи шеърӣ шуаро. (Тарҷумаи О.Озарнўш). – Техрон: Амири кабир, 1363. – 232с.
4. Қалқашандӣ Абулаббос. Сабаҳ-ул-аъшо ғӣ саноат-ул-иншо. Ҷ. 1. – Миср: Фарҳанг ва иршод, 1910. – 713с.
5. Қуръони Карим. (Тарҷумаи Илоҳии Қумайшӣ Маҳдӣ). – Машҳад: Тус, 1382.– 829с
6. Мавлавӣ Ҷалолиддин. Маснавии маънавӣ (Ба қўшиши Маҳдии Озаряздӣ). – Техрон: Пажўҳиш, 1386. – 1318с.
7. Насурулло Абулмаолий. Калила ва Димна. (Ба қўшиши Маҳмадулло Лутфуллоев ва Мирзо Муллоаҳмад). – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2009. – 314с.

8. Низомии Ганҷавӣ. Ҳамса . (Бар асоси нусхаи Ваҳиди Дастгирдӣ ба кӯшиши Саид Ҳамидиён), – Техрон: Катра, 1382. – 505с.
9. Низомии Ганҷавӣ. Куллийёт иборат аз 5 ҷилд. Душанбе: Ирфон, 1984 – 1993.
10. Низомии Ганҷавӣ. Махзан–ул–асрор. (Ба кӯшиши Мубашшир Акбарзод ва дигарон). – Душанбе: Адиб, 2012.– 480с.
11. Низомии Ганҷавӣ. Лайлӣ ва Мачнун. (Ба кӯшиши Мубашшир Акбарзод ва дигарон). – Душанбе: Адиб, 2012. – 480с.
12. Низомии Ганҷавӣ. Ҳафт пайкар. (Ба кӯшиши Мубашшир Акбарзод ва дигарон) . – Душанбе: Адиб, 2012. – 480с.

Мақолаи мазкур ба баррасии мақом ва ҷойгоҳи суҳан дар афкори адабӣ ва фалсафии Низомии Ганҷавӣ, яке аз бузургтарин намояндагони адабиёти классикии форсу тоҷик, бахшида шудааст. Дар он назари шоир ба суҳан ҳамчун василаи асосии баёни андеша, тарбияи маънавӣ ва таҳкими арзишҳои ахлоқӣ таҳлил мегардад. Низомӣ суҳанро неруи таъсиргузор медонад, ки қодир аст шуур ва ҷаҳонбинии инсонро шакл диҳад.

Дар мақола инъикоси суҳан дар осори Низомӣ, махсусан дар «Ҳамса», мавриди омӯзиш қарор гирифта, хусусиятҳои бадеӣ, ахлоқӣ ва ирфонии он таҳлил мешаванд. Таъкид мегардад, ки суҳан дар афкори адабии Низомии Ганҷавӣ на танҳо унсури зебоии бадеӣ, балки омили худшиносӣ, маърифат ва камолоти инсонӣ мебошад. Ҳулоса, мақом ва ҷойгоҳи суҳан дар ҷаҳонбинии шоир ҳамчун арзиши олий ва муқаддас муайян мегардад, ки дар ташаккули анъанаҳои адабии минбаъда нақши муҳим бозидааст.

Калидвожаҳо: Низомии Ганҷавӣ, суҳан, афкори адабӣ, адабиёти классикӣ, ҳунари суҳан, ахлоқ, фалсафаи адаб.

Данная статья посвящена анализу статуса и значения слова в литературно-философских взглядах Низами Гянджеви — одного из величайших представителей классической персотаджикской литературы. В работе рассматривается отношение поэта к слову как к основному средству выражения мысли, духовного воспитания и формирования нравственных ценностей. Низами воспринимает слово как мощную силу, способную воздействовать на сознание и мировоззрение человека.

Особое внимание уделяется отражению концепции слова в произведениях Низами, прежде всего в «Хамсе», где слово выступает не только художественным инструментом, но и носителем этических, философских и суфийских идей. Подчеркивается, что в литературной концепции Низами слово занимает высшее и сакральное место, играя важную роль в развитии эстетических и нравственных традиций восточной литературы.

Ключевые слова: Низами Гянджеви, слово, литературная мысль, классическая литература, художественная речь, этика, философия.

This article explores the status and significance of the word in the literary and philosophical thought of Nizami Ganjavi, one of the greatest figures of classical Persian-Tajik literature. The study examines Nizami's perception of the word as a fundamental means of expressing ideas, shaping moral values, and fostering spiritual development. In his view, the word possesses transformative power capable of influencing human consciousness and worldview.

Special attention is given to the concept of the word as reflected in Nizami's major works, particularly the *Khamasa*, where language serves not only as an artistic device but also as a carrier of ethical, philosophical, and mystical meanings. The article concludes that in Nizami Ganjavi's literary philosophy, the word holds a supreme and sacred position, playing a crucial role in the formation of classical literary traditions.

Keywords: Nizami Ganjavi, word, literary thought, classical literature, poetic language, ethics, philosophy.

ТАСНИФОТИ МАВЗУИИ ВОЖАГОНИ «КИМИЁИ САОДАТ»-И АБУҲОМИД МУҲАММАДИ ҒАЗЗОЛӢ

Алимов З.С.

Донишкадаи байналмилалии ДанҒраи

Ташаккулу такомули забони тоҷикӣ дар тули беш аз ҳазор сол гувоҳи он аст, ки садҳо нобиғаи суҳанвару суҳангустари тоҷику форс аз худ осори мухталифи назмиву насрӣ бо ин забон мерос гузоштаанд ва ин ғанҷинаҳо дар ҳазинаи фарҳанги умумибашарӣ маҳфуз буда, аҳли башар барои қонеъ намудани талаботи маънавӣ аз онҳо истифода мебаранд.

Яке аз чунин мутафаккирон Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли мебошад, ки аз бузургтарин суҳанварони олами ислом, адибу ҳаким ва олиму ҳидоятгари басо муваффақ муаррифӣ мешавад. Таъсири осори Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли, аз ҷумла «Мақосид-ул-фалосифа», «Таҳофут-ул-фалосифа», «Кимиёи саодат», «Эҳё-ул-улум-уд-дин», «Ал-мунқиз мин-аз-зулол» ва «Насиҳат-ул-мулк»-и ӯ, ба такомули афкори фалсафӣ, динӣ, ахлоқӣ, сиёсӣ, тасаввуфӣ ва афкори мутафаккирони равияҳои мухталиф дар тули таърих амиқ мушоҳида мешавад.

Дар қатори дигар асарҳои мутафаккир, ки дар марҳилаи дуҷуми эҷодиёти ӯ иншо шудаанд, «Кимиёи саодат» ном асари ӯ, ки пайваста дастнависҳо он бознашр мешаванд, ҳамто надорад.

Кори хатм ба таҳқиқи хусусиятҳои услубӣ ва савтӣ сарфӣ лексикаи арабии «Кимиёи саодат»-и Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли бахшида шудааст. Дар осори ин мутафаккир вожагони зиёди арабӣ қорбасти шуданд, ки фарогири соҳаҳои мухталифи илму ҷомеа буда, аз назари услубӣ ва савту сарф ҷолиби диққат мебошанд. Аз ин рӯ, таҳлилу таҷқиқ ва баррасии асари мазкур аз ин зовия барои забоншиносӣ ва соири улуми инсонӣ муҳиму саривақтӣ ва арзишманд мебошад. Дар асоси осори Ғаззоли метавон равиши таҳаввули таърихӣ забони тоҷикиро дар муқоиса ба ҳолати имрӯзаи он муайян кард.

Муҳимияти мавзӯи кори илмӣ. Омӯзишу баррасии қабатҳои забонӣ асар яке аз вазифаҳои мубраму муҳими забоншиносон ба ҳисоб меравад. Дар таҳқиқи мо на танҳо бахши лексикаи арабӣ ва қонуниятҳои умумии рушди он, ҳамчунин ба қисмҳои алоҳидаи семантикӣ, гурӯҳҳои луғавӣ ва маъноӣ ба андозаи зарурӣ диққат дода шуда, забон ва услуби «Кимиёи саодат»-и Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли дар заминаи таҳқиқ ва андешаҳои муҳаққиқон муайян шудааст.

Яке аз роҳҳои омӯзиш ва баррасии лексика дар забоншиносии имрӯзи тоҷик таҳлили забонӣ асару эҷодиёти шоирону нависандагони алоҳида ба ҳисоб меравад. Ин равиши таҳқиқ таваҷҷуҳи хосса ба вусъати андешаро тақозо дорад. Бо баррасӣ ва таҳлили хусусиятҳои забонӣ эҷодиёти мутафаккирони тоҷику форс имконияти фароҳам меояд, ки ҷанбаҳои дастурӣ, мавзӯӣ, баромади таърихӣ вожагон муайян карда шуда, раванди ғайӣ гардидани таркиби луғавӣ забони тоҷикӣ ошкор гардад. Дар забони тоҷикӣ пажӯҳишҳои назарӣ дар самти муайян намудани хусусияти забон ва тарзи баёни ин ё он мутафаккиру адиб зиёд ба назар расад ҳам, таҳқиқи забон ва услуби осори Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли, махсусан шохкорӣ мондагори ӯ – «Кимиёи саодат», то ба имрӯз аз масъалаҳои мубрам ва таҳқиқталаб дар забоншиносии тоҷикӣ маҳсуб мешаванд. Бояд зикр кард, ки нақшу мақоми адибону ҳакимони ҷудогона дар таҳаввулу рушди забони адабӣ яқинан нест. Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли ҳамчун мутафаккир бо эҷоди осори динӣ дар инкишофи забони тоҷикӣ саҳми босазо гузоштааст. Аз ин лиҳоз, метавон осори Абуҳомид Муҳаммади Ғаззолиро чун оинаи инъикосгари забон дар як марҳилаи муайяни таърихӣ унвон кард.

Муҳимияти омӯзиши мавзӯи интиҳобгардидаро омӯзиши нокифояи лексикаи арабии «Кимиёи саодат»-и Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли аз назари услубӣ ва сарфу наҳв ташкил медиҳад.

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Мо дар кори хатм мақсад гузоштем, ки хусусиятҳои услубӣ ва савту сарфӣ лексикаи арабии «Кимиёи саодат»-и Абуҳомид Муҳаммади

Ғаззолиро ҳаматарафа ва ба таври муназзам таҳқику баррасӣ намоем. Барои расидан ба мақсади мазкур иҷрои вазифаҳои зерин зарур мебошанд:

- омӯзишу таҳлили забон ва услуби баёни Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли дар «Кимиёи саодат»;

- муайян ва таҳлилу баррасии калимаҳои иқтибосии арабии асар;

- таснифоти мавзуии лексикаи арабӣ ҳамчун истилоҳоти соҳаи дин, фалсафа, илм, сиёсат ва тиб дар «Кимиёи саодат»;

- омӯзиш ва таснифоти вожаҳои арабӣ аз рӯи ифодаи мафҳумҳои гуногун: вожаҳои ифодагари номи ашхос, номгузориҳои узвҳои бадани инсон (анатомия), молу ашё, воситаҳои меҳнат, растаниву гиёҳ (фитонимҳо), номи ҳайвонот (зоонимия), чирмҳои осмонӣ, рангҳо, таъм, ҳаҷм, мавзеоҳо, сару либос, анъана ва расму русум (этнографизмҳо), силоҳ;

Навгониҳо. Дар кори хатм бори аввал лексикаи арабии «Кимиёи саодат»-и Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли аз ҷиҳати услубиёт ва савту сарф мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Зимни омӯзиши лексикаи асар ба масъалаи вожаҳои арабӣ диққати махсус дода шуда, вижаҳои онҳо муайян карда шудаанд. Аз сӯи дигар, таҳқиқи мазкур метавонад ба шинохти масъалаҳои эстетикӣ ва ҷаҳонбиниву ҷаҳонфаҳмии мутафаккир маводи тоза диҳад ва мутахассисони соири улуми инсонӣ аз рисолаи мазкур истифода намоянд.

Дараҷаи омӯхта шудани мавзӯ. Ҷанбаҳои мухталифи афкор ва осори Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли аз тарафи донишмандони собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, муҳаққиқони Эрон ва Ғарб мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода шудааст. Дар ин самт метавон номи муҳаққиқон А.Е. Кримский, В.В. Бартолд, Е.Э. Бертелс, И.П. Петрушевский, С.Н. Григорян, А.А. Игнатенко, А.С. Кирабаев, Г.М. Керимов, А.Э. Шмидт, В.В. Наумкин, (муҳаққиқони рус); Б. Ғафуров, А.М. Баҳоваддинов, М.С. Осимӣ, М. Диноршоев, З. Вазиров, А.А. Шамолов, З. Диноршоева (муҳаққиқони тоҷик); М. Иқбол, М. Шариф, З. Сафо, С. Нафисӣ, Ш. Нуъмонӣ, Ғ.И. Динонӣ, Абуато ар-Рифоӣ, Ал-Олусӣ (муҳаққиқони эронӣ ва араб)-ро ном гирифт.

Чунонки «таҳиягариҳои ҷопи «Кимиёи саодат» дар сарсухани он оид ба забони асар навиштаанд, «Кимиёи саодат» аз бузургтарин асарҳои Ғаззоли буда, бо забони модарии мутафаккир – тоҷикӣ-форсӣ навишта шудааст. Қимати ин асар аз он ҷиҳат ҳам зиёда гардид, ки дар рушди забони илмӣ тоҷику форс мақоми арзанда ишғол кардааст. Дар робита ба ин масъала бояд таъкид кард, ки забони «Кимиё» нисбатан сода ва равону дилчасп аст» [23,41].

Методҳои омӯзиши кори илмӣ. Дар рафти таҳқиқи мавзӯ, асосан, усули таҳлили миқдорӣ (оморӣ), таснифотӣ, семантикӣ ва сохторию тавзеҳӣ истифода шудааст. Илова бар ин, дар доираи таҳқиқоти мазкур методҳои таҳлили луғавӣ, таҳлили таркибӣ ва таҳлили таснифоти луғавӣ мавриди истифода қарор дода шуданд. Ҳамчунин, қоида ва меъёрҳои маъмулии муайян намудани услубиёт, таркиб, маънои калимаҳо истифода шудаанд.

2.1. Таснифоти истилоҳоти асар

Таснифи мавзуии вожагон яке аз масъалаҳои меҳварии луғатшиносӣ ба ҳисоб меравад. Гурӯҳҳои мавзуии вожагон аз нуқтаи назари миқдор, маъно ва мафҳум ҷолиб буда, қабатҳои мухталифро ташкил медиҳанд. Ҳарчанд дар навбандии ҳиссаҳои нутқ маънои калима муҳим бошад ҳам, ҳамчун ҳиссаи нутқ калима маҳз дар ягонагии шакл ва маъно зоҳир мегардад [12,34].

Гурӯҳҳои мавзӯӣ аз лиҳози баромади таърихӣ, таҳаввули маъно ва имконоти калимасозӣ нисбат ба дигар категорияҳои нутқ мукаддамтар буда, дар муошират истифодаи онҳо бештар аст. Дар таърихи худ забони форсии тоҷикӣ вобаста бо меъёрҳои дохилӣ рушд намуда, имконоти назаррасии калимасозӣ, шаклҳои мутабоқи бунёди ибораҳо ва ҷумлаҳо қасб намудааст. Дар марҳилаҳои алоҳидаи рушд як гурӯҳи калимаҳо хусусияти архаистиро қасб намуда, гурӯҳи дигар унсурҳои фаъоли нутқ гардиданд.

Вобаста ба таҳаввулоти ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дар забон калимаҳои нав пайдо шуда, ба унсурҳои фаъоли нутқ мубаддал мегарданд. Дар ин самт, истилоҳот ва гурӯҳҳои мавзӯӣ нақш ва мақоми хоса доранд. Рушд ва тақомули ҷомеаи инсонӣ дар соҳаҳои мухталиф ба роҳ монда шудааст, ки ҳар яке дорои низомии махсуси

истилоҳот буда, ба онҳо махсусиятҳои вижаи забонӣ хос аст, ки аз дигар соҳаҳо қисман ё ба пуррагӣ тафовут дорад. Яъне, ҳар як соҳа забони хоси баён ва ифодаи худро дорад ва дорои вожагони хоси касбӣ буда, бо ин хусусият аз дигар соҳаҳо фарқ мекунад.

Гурӯҳҳои мавзуии калимаҳо барои номгузории ҳодисаҳои гуногун истифода мешаванд, ки аз назари маъно ва мавзӯ ба соҳаҳои мухталиф тааллуқ доранд. Сониян, лексикаи забон мафҳумҳои мухталифи моддӣ ва маънавии ҳаёти ҷомеаҳо дар бар мегирад, зеро таърихи ҳар як калима бо таърихи зухуроти мавзӯҳо, воситаҳои истеҳсолот ва касбҳо алоқаманд аст.

Гурӯҳҳои мавзӯи истилоҳоти соҳаҳои мухталиф сиёсӣ, динӣ, илмӣ, фалсафӣ, тиббӣ ва амсоли инҳоро дар бар мегирад. Дар асоси таҳлили забони «Кимии саодат» мо ба чунин хулосае омадем, ки истилоҳоти динӣ, фалсафӣ, илмӣ, сиёсӣ ва тиббии асарро баробари вожагони марбут ба соҳаҳои гуногун мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳем.

Дар асари Абуҳомид Муҳаммади Ғазолӣ новобаста ба марҳилаи эҷоди он пойгоҳи собиткунанда ва хулосаҳои муаллиф ҷой доранд. Пойгоҳи собиткунанда дар таҳлили ҳар як масъала аз маҷмуи: иқтибосҳо аз Қуръон; ҳадисҳо аз пайғамбар (аз пайғамбарони тоисломӣ) ва пайравони ӯ; суҳанҳои сӯфиёни машҳур ва обрӯманд, ҳамчунин, далелҳо аз ҳаёти ҳаррӯзаи онҳо иборат аст [26,18].

Пойгоҳи собиткунандаи ҳар як муаллифи осори марбут ба фарҳангу адабиёти исломӣ гуногун буда, аз бисёр ҷиҳат аз вазифаҳои мушаххаси эҷоди асар ва хонандаи ӯ вобаста аст. Аз оятҳои Қуръон ва аҳодиси набаӣ аз тарафи муаллиф ҳамон қисмат чудо карда мешавад, ки ба нуқтаи назари ӯ оид ба масъалаи баҳсшаванда ва ба рушди маънавиву тафаккури ӯ мувофиқат кунад. Маврид ба зикр аст, ки мутафаккир афкори диниро, ки ба фикри диниву ҳукуқӣ марбут аст, баррасӣ намуда, ҳангоми зарурат ба дигар мазҳабҳо муроҷиат менамояд.

Дар асари мазкур Абуҳомид Муҳаммади Ғазолӣ истилоҳоти мухталиферо истифода менамояд, ки бо мафҳумҳои диниву мазҳабӣ, тафриқаҳои мазҳабӣ, гурӯҳҳо ва мактабҳои тасаввуфӣ алоқаманд мебошанд. Дар асоси таҳлил ва баррасии мундариҷа ва мавзуи асар чунин гурӯҳи маъноии диниро метавон чудо намуд.

Ба хотири таҳлили истилоҳоти динӣ дар «Кимии саодат» зарур мешуморем, ки ҷанбаҳои мухталифи луғоти диниро мувофиқи гурӯҳҳои семантика аз назари марбут ба ҳиссаҳои нутқ баррасӣ намоем.

Таҳқиқи ин баҳши калимаҳо дар шароити кунунӣ аз аҳамият ҳолӣ нест, зеро дар даҳсолаҳои охир дар ҷомеа бо эҳёи дин ва арзишҳои динӣ, таваҷҷуҳ хеле зиёд гардид. Дин ба ҳаёти ҳаррӯзаи мардум ворид гардида, ба афкору рафтори ҷомеа таъсир мерасонад.

Ҳар як тағйироту дигаргунии дар ҷомеа ба вучуд омада, пеш аз ҳама дар забон инъикос мешавад. Ин аст, ки таркиби луғавӣ тағйироту дигаргуниҳои ҷомеаҳо ба пуррагӣ таҷассум менамоянд. Вожа ин танҳо маҷмуи калимаҳои як забон нест. Ин аст, ки ҳеҷ як калима ба таври ҷудогона маъно ва мафҳумро ифода намекунад. Воҳидҳои забон бо якдигар алоқаманд буда, дар умум низоми муайяно ташкил медиҳанд.

Вожагони ифодагари маъно ва мафҳумҳои динӣ дар фарҳанги ҳар халқу миллат мақоми хоса доранд. Таснифи семантикии вожаҳои динӣ аз тарафи як зумра муҳаққиқон, ба монанди И.А. Королев, Г.Н. Скляревская, Р.И. Грюшин, А.М. Четирен ба роҳ монда шудааст.

Муҳаққиқ З.Б. Яҳёев луғоти диниро ба 13 гурӯҳи мавзӯӣ чудо намудааст. Чунинчи: номҳои офаридагори бузург, шахсони марбут ба дин, номҳои нерӯҳои фавқуттабӣ, тарафдорони пайғамбарон, номҳои нерӯҳои манфӣ, образҳои мифологӣ ва фолклорӣ, номгузории макон ва ҳодисаҳо, ки бо ҷаҳони охират алоқаманданд, истилоҳоти асосии фикр, ному алқоби диндорону одамон ва муносибати онҳо ба дин, луғатҳои марбут ба ибодат ва хусусиятҳои расму оини динӣ, идҳои мусулмонӣ, калимаҳо, ки расму оинҳои динӣ ва мафҳумҳои анъанавиро таҷассум менамоянд, номгузории матнҳо, таълимот ва китобҳои динӣ, мафҳумҳои мучаррад, мафҳумҳо, ки ба ҳақиқати динӣ муҳолиф мебошанд [18,91-95].

Муҳаққиқи дигари калима ва истилоҳоти динӣ Х.Т. Қурбонов бошад, ки таснифи семантикии калимаҳои динӣ, аз ҷумла гурӯҳҳои луғавӣ-семантикиро дар заминаи забони чеченӣ пешниҳод намудааст. Масоили марбут ба мавзӯ дар таҳқиқи ин муаллиф чунин гурӯҳбандӣ шудааст: номгузории махлуқот ва падидаҳо, ки бо ҷаҳони охират алоқаманд

мебошанд; мафҳумҳои асосии ибодат; номгузориҳои одамон ва муносибати онҳо ба дин; ифодаи расму оини динӣ; ифодаи амалҳои мувофиқи муқаррароти динӣ; номгузориҳои шайхҳо ва таъйиноти иҷроии расму оинҳои динӣ; номгузориҳои биноҳои барои ибодат ва гузаронидани расму оинҳои алоҳида; номгузориҳои матнҳои динӣ; антропонимҳо; ифодаҳои устувор [6,9-13].

Ба андешаи мо таснифоти семантикӣ, ки аз тарафи Х.Т. Қурбанов пешниҳод гардидааст, нисбатан пурра ва фарогири тамоми ҷанбаҳои ҷаҳонбинии Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли мебошад.

Профессор С. Сулаймонов низ истилоҳот ва луғоти арабиرو дар заминаи материали забони тоҷикӣ таҳлилу таҳқиқ ва тасниф намудааст, ки мувофиқ ба меъёрҳои илмӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлил ва баррасии таснифоти мухталифи семантикии истилоҳоти динӣ метавон чунин навбандиро дар забони форсии тоҷикии асри XII пешниҳод намуд:

Якум, номгузориҳои махлуқот ва падидаҳо, ки бо ҷаҳони маънавӣ алоқаманданд. Ба ин бахши исмҳо чунин мафҳумҳо, ба монанди Оллоҳ, Худо, Худованд, ҳамчунин ифодаи неруҳои муҳолиф, ба монанди иблис, шайтон ва ғайраҳо шомил мешаванд. Абуҳомид Муҳаммади Ғаззоли вожагони Ҳақ Таоло, Худой Таоло ва Эзид Таолоро бештар истифода кардааст: Дарачаи панҷум вараи муқаррабон асту муваҳхидон, ки ҳар чи ҷуз барои Ҳақ Таоло бувад, аз хӯрдану хуфтани гуфтан, ҳама бар худ ҳаром донанд [23,454-455]. Ва гурӯҳе, ки ба эътидол наздиктаранд, гуфтанд, ки ҳар чи Эзид Таоло биофаридааст, аз ҳама бояд хӯрд, валекин ба миқдори зарурат [23,456]. Ва асл он аст, ки бидонӣ, ки халқро нафармудаанд, ки чизе хӯранд, ки дар илми Худой Таоло ҳалол бошад, ки дар тоқати кас наояд [23,456].

Сарсилсилаи ин гурӯҳи мавзуро исмҳои иқтибосии арабии Оллоҳ ва Таоло ташкил медиҳанд.

Дуюм, номгузориҳои одамон нисбат ба эътиқод ва мартаба. Масалан, мусулмон, мулло, имом, кофир, куффор, кофирон ва ғайраҳо.

Барои тақвияти андеша таваҷҷуҳ шавад ба «Кимиёи саодат»: Дуввум – хизоб ба сурхию зардӣ аст ва ин агар ғозиён кунанд, то кофирон бар эшон далер нашаванд ва ба ҷашми заифию пирӣ бад-эшон нанигаранд, ин суннат бувад [23,240]. Он гурӯҳи аввал масали муъминони парҳезгор аст ва гурӯҳи бозпасин масали кофирон, ки Худорову худрову охиратро фаромӯш карданд ва ҳамагии худ ба дунё доданд [23,164]. Ва ба охир, ҷумла куффор ба дӯзах фиристанд, ки ҳаргиз ҳалос наёбанд [23,214]. Ҷавоб он аст, ки на чунин аст, ки касоне бошанд, ки аз дунё сер шуда бошанд ва эшонро дар дунё ҳеҷ масарратгоҳу ҳеҷ озоишҷой намонда бошад ва орзуманди марг шуда бошад ва бисёре аз мусулмонон, ки дарвеш бошанд, чунин бошанд [23,188]. Аммо чун донанд, ки мусофир аст, агар дар шак бувад, ки имом қаср хоҳад кард, вайро раво бувад, ки қаср кунад, чун имом қаср кунад, ният пӯшида бувад ва донишмандон он шарт натавон кард [23,551].

Вожагони арабии ин бахши мавзӯӣ дар матни «Кимиёи саодат» бештар дар шакли ҷамъ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Сеюм, ифодаи эътиқод, расму оин ва мафҳумҳои бо онҳо алоқаманд. Чунончи, қобин ё қовин – пул ё мулки манқул ва ғайриманқуле, ки дар вақти никоҳ домод пардохтани онро ба арӯс ба зимма мегирад ва дар сурати занро талоқ додани шавҳар ё мурдани шавҳар бояд ба зан дода шавад [21,616], тазвич – заносӣ; зангирӣ; хонадор шудан [22,294], ид – ҷашн, рӯзи ҷашн, рӯзи хурсандӣ ва тантана ба муносибати ягон ҳодисаи мубораки таърихӣ ё миллий [21,535], азҳо – иди қурбон, ки дар даҳуми моҳи зулҳиҷжа барпо мегардад [21,44], тавоф – маросими маҳсуи гардидан дар атрофи Каъба дар вақти ҳаҷ [22,290], талбия – ба маънии лаббайк гуфтани ҳоҷиён [19,207], урс – ҷашн, сур; меҳмонӣ [175,393], зуннор – риштае, ки ғайримусулмонон дар мамлакатҳои исломӣ бояд аз болои либос ба камар мебастанд [21,529], қитол – кушокушӣ дар ҷанг [21,685], ҷазм – қарори қатъӣ, қарори ҳатмӣ; қатъият, қиддият [22,578], эхром – дар вақти маросими ҳаҷ дар ҳудуде, ки муқаддас шуморида шудааст,

пӯшидани порчаи сафеди нодӯхта [22,672], **ханӯт** – **хунӯт** – хушбӯихое, ки барои пошидан ба бадан ва кафани мурда тайёр мекунад, монанди кофур, мушк [22,494] ва ғайраҳо.

Корбурди вожагон дар «Кимиёи саодат» ба гунаи зерин аст: Ва нонрезаҳо барчинад, ки дар хабар аст, ки ҳар ки чунон кунад, айш бар вай фарох шавад ва фарзанди вай ба саломат буваду беайб ва он **қобини** хурулгин гардад [23, 366]. Ва лафзи никоҳ ё **тазвич** ё порсии он бигӯянд [23,388]. Ва бар қавли як адл эътимод раво бувад ва дар **ид** ду кам нашояд [23,290]. Агар чандон наздикӣ кунад, ки **ғусл** воҷиб ояд, рӯза ботил шавад ва агар рӯза фаромӯш карда бошад, рӯза ботил нашавад [23,291]. Аммо рӯзаи пайваста доштан ҳамаи сол чомеъ бувад ин ҳамаро, лекин панҷ рӯз бибояд кушодан: ду рӯзи иду се рӯзи айёми ташриқ пас аз иди **азҳо** [23,297]. Эҳрому **тавоф** ва пас аз он саъй ва истодан ба Арафа ва мӯй ситурдан, бар як қавл [23,301]. Пас бомдоди ид, гоҳ такбир мегӯяд ва гоҳ **талбия**, то он гоҳ, ки бад-он сарболо расад, ки онро Чамарот гӯянд ва аз он ҷо даргузарад, то ба болое расад аз ҷониби ростӣ роҳ, чун рӯй ба қибла дорад, ки онро Чамарат-ул-ақоба гӯянд, то офтоб найзаболое барояд, он гоҳ ҳафт санг дар ин ҷамара андозад ва рӯй ба қибла авлотар ва ин ҷо **талбия** ба такбир бадал кунад [23,313]. Ва ҷаҳор ҳазор сол **урси** ту хоҳад буд, ҳар рӯзе чанди умри дунё [24,134]. Ва Бӯязид гӯяд: Чун ба масҷид шавам, дар миёни хеш **зуннор** бинам, ки тарсам, ки маро ба калисо барад, то он гоҳ ки дар масҷид шавам ва ҳар рӯз панҷ бор ҳамчунин бошам [24,395]. Аммо ботил он бувад, ки дар бидъатҳо сухан гӯяд ва дар **китоби** саҳоба ва дар вақоеи эшон сухан гӯяд [24,71]. Ва бидон, ки чизе ки натавонӣ кард, ваъдаи **ҷазм** набояд дод [24,82]. Ҳамчунин шавҳаре, ки бо зани хеш хӯи бад фаро пеш гирад ва вайро биранҷонад, то **қовин** ба вай диҳад, андар фатвои зоҳир, ки ба маҷлиси ҳукм тааллуқ дорад, ин ибро дуруст бувад, ҷи қозии ин ҷаҳон роҳи фаро забон донад, на фаро дил, аммо андар он ҷаҳон маъхуз бувад бад-ин, ки ибро ба икроҳ будааст [24,289].

Матни «Кимиёи саодат» шаҳодат аз он медиҳад, ки аз назари сарф вожагони мавзуии мазкур дар қолабҳои гуногуни калимасозии арабӣ бунёд ёфтаанд.

АДАБИЁТ

1. Грюнебаум, Г.Э. Классический ислам. Очерк истории (600 – 1258) / Г.Э. Грюнебаум / Пер. с англ. – М., 1988. – 327 с.
2. Грановская, Л. М. Русский литературный язык в конце XIX и XX вв. – М.: Элпис, 2005. – С. 476.
3. Гартман Н. Познание в свете онтологии // Западная философия. Итоги тысячелетия. – Екатеринбург, 1997.
4. Гафуров, Б. Тоҷикон. Ҷ. 1,2. / Б. Гафуров. – Душанбе: Ирфон, 1998. – 624 с.
5. Имомзода М.М. Национальная специфика языковой объективации концепта «семья» в лексико-фразеологической и паремиологической системах таджикского и китайского языков /М.М. Имомзода // Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Душанбе, 2017. – 189 с.
6. Курбанов, Х.Т. Религиозная лексика в чеченском языке. Автореф. дисс. канд. филол.наук / Х.Т.Қурбонов. – М., 2007. – 24 с.
7. Маҷидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ / Ҳ. Маҷидов. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 255 с.
8. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н.Маъсумӣ. – Сталинобод: Наш.дав.точ, 1959. – 296 с.
9. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот: андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот / С. Назарзода. – Душанбе, 2003. – 148 с.
10. Назарзода, С. Лингвистическое изучение классических письменных памятников. – Душанбе: Матбуот, 2004. – С. 33.
11. Расторгуева, В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров / В.С. Расторгуева. – М.: Наука, 1964. – 151 с.
12. Рустамов, Ш. Имя существительное (грамматические категории, словообразования и место имён существительных среди частей речи) / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981.

13. Сулаймонов, С. Формирование терминологии таджикской философии (на материале “Донишнома” Ибн Сины). – Душанбе, 1997. – 187 с.
14. Султон, М.Х. Ташаккул ва тақомули истилоҳоти илмӣи форсӣ-тоҷикӣ / М.Х. Султон. – Душанбе: Дониш, 2008. – 334 с.
15. Стеблин-Каменский И.М. Очерки по истории лексики памирских языков. Названия культурных растений. – М.: Наука, 1982. – 166 с.
16. Хамидова А.Р. Семантический аспект цветообозначений в русском языке // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. 2012. Вып. 11. – С. 320-327.
17. Шмелёв, Д.Н. Проблема семантического анализа лексики / Д.Н. Шмелёв. – М., 1973. – 280 с.
18. Яхьяева, З.Б. Функционально-семантические поле религиозной лексики кумыкского языка // Вестник Северного федерального университета, № 4. – 2010. – С. 91-95.
19. Муҳаммад, Ғ. Ғиёс-ул-луғот (ибораат аз се ҷилд) / Ғ. Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, ҷилди 1. – 1988. – 480 с.
20. Муҳаммад, Ғ. Ғиёс-ул-луғот (ибораат аз се ҷилд) / Ғ. Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, ҷилди 2. – 1988. – 416 с.
21. Назарзода, С., Сангинов, А., Каримов, С., Султон, М.Х. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд) Ҷ. 1 (А – Н) / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Х. Султон. – Душанбе, 2008. – 950 с.
22. Назарзода, С., Сангинов, А., Каримов, С., Султон, М.Х. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд) Ҷ. 2 (О – Я) / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Х. Султон. – Душанбе, 2008. – 945 с.
23. Абӯҳомид Муҳаммади Ғаззоӣ. Кимӣи саодат. – Ҷилди аввал. – Душанбе: Эр-граф, 2008. – 670 с.
24. Абӯҳомид Муҳаммади Ғаззоӣ. Кимӣи саодат. – Ҷилди дуввум. – Душанбе: Эр-граф, 2008. – 666 с.
25. Хисматулин, А.А. Сочинения имама ал-Газали. – СПб., Петербургское востоковедение; М.: Садра, 2017. – 254 с.
26. Хисматулина, А.А. Ал-Газали Муҳаммад Абӯ Хамид «Кимӣи-йи са‘адат» (Эликсир счастья). Т. 1: Унванӣ 1– 4. Рукн 1. – Пер. сперс. ивступ. ст. А.А. Хисматулина. – СПб.; Казань: Петербургское Востоковедение, 2018. – С.13-14; 17-18.
27. Ҳақиқат Абд ар-Рафӣ. Историya иранского мистицизма им истиковот Байазила Вистамидо Нур-Али-шаха Гунабади. – Тегеран. – 412 с.

Мақолаи мазкур ба омӯзиш ва таҳлили таснифоти мавзӯии вожагони асари машҳури Абӯҳомид Муҳаммади Ғаззоӣ — «Кимӣи саодат» бахшида шудааст. Дар он хусусиятҳои луғавӣ ва маъноии вожаҳо дар заминаи мазмуну ғояҳои фалсафӣ, ахлоқӣ ва ирфонӣ асар мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Асосан, гурӯҳбандии вожаҳо аз рӯи мавзӯҳои калидӣ, аз қабилӣ мафҳумҳои динӣ, ахлоқӣ, ирфонӣ, иҷтимоӣ ва тарбиявӣ таҳлил мешавад.

Дар мақола нишон дода мешавад, ки интиҳоби вожаҳо дар «Кимӣи саодат» на танҳо аҳамияти забонӣ, балки арзиши маънавию тарбиявӣ дорад. Тавассути таҳлили таснифоти мавзӯӣ равшан мегардад, ки Ғаззоӣ бо истифодаи забони содаву фаҳмо тавонистааст мафҳумҳои мураккаби исломӣ ва фалсафиро ба шуури омма наздик созад. Натиҷаҳои таҳқиқ мақоми «Кимӣи саодат»-ро ҳамчун манбаи муҳими забоншиносӣ, ахлоқӣ ва ирфонӣ дар адабиёти форсу тоҷик таъйид менамоянд.

Калидвожаҳо: Кимӣи саодат, Абӯҳомид Ғаззоӣ, таснифоти мавзӯӣ, вожаҳо, луғат, мафҳумҳои ирфонӣ, адабиёти классикӣ.

Данная статья посвящена изучению и анализу тематической классификации лексики произведения Абухамида Мухаммада аль-Газали «Кимия счастья». В работе

рассматриваются лексико-семантические особенности слов, используемых в контексте философских, нравственных и мистических идей произведения. Основное внимание уделяется группировке лексики по тематическим категориям, таким как религиозные, этические, суфийские, социальные и воспитательные понятия.

Показывается, что отбор и употребление лексических единиц в «Кимии счастья» обладает не только языковой, но и глубокий духовно-воспитательный характер. Анализ тематической классификации позволяет выявить стремление аль-Газали изложить сложные религиозно-философские идеи в доступной и понятной форме. В заключение подчеркивается значение данного труда как важного источника для лингвистических и литературоведческих исследований классического персо-таджикского наследия.

Ключевые слова: Кимия счастья, Абухамид аль-Газали, тематическая классификация, лексика, семантика, суфизм, классическая литература.

This article focuses on the study and analysis of the thematic classification of vocabulary in the renowned work *Kimiyā-yi Sa'ādat* (The Alchemy of Happiness) by Abū Ḥamid Muḥammad al-Ghazālī. The research examines the lexical and semantic features of words used within the philosophical, ethical, and mystical framework of the text. Particular attention is given to the grouping of vocabulary according to thematic categories such as religious, moral, mystical, social, and educational concepts.

The study demonstrates that the selection and use of vocabulary in *The Alchemy of Happiness* carry not only linguistic significance but also profound spiritual and didactic value. Through thematic classification, it becomes evident that al-Ghazālī aimed to convey complex Islamic and philosophical ideas in a clear and accessible manner. The article concludes that *Kimiyā-yi Sa'ādat* occupies an important place as a valuable source for linguistic, ethical, and literary studies within the classical Persian-Tajik intellectual tradition.

Keywords: *Kimiyā-yi Sa'ādat*, al-Ghazālī, thematic classification, vocabulary, semantics, Sufism, classical literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алимов Зоиршо Салоҳиддинович – ассистенти кафедраи молия, ҳуқуқ, ғумрук ва забонҳои хориҷии, Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТи ДБССТДонишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон.

Суроға: 735320, кучаи. Исмат Шарифова 3, н. Данғара, Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Информация об авторе: Алимов Зоиршо Салоҳиддинович — ассистент кафедры финансов, права, таможенного дела и иностранных языков Международного института Дангара Таджикского международного университета туризма и предпринимательства.

Адрес: 735320, Республика Таджикистан, Хатлонская область, Дангаринский район, ул. Исмата Шарифова, 3.

Information about the author: Alimov Zoirsho Salokhiddinovich — assistant of the Department of Finance, Law, Customs Affairs, and Foreign Languages at the Dangara International Institute of the Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship.

Address: 735320, Ismat Sharifv street 3, Dangara region, Republic of Tajikista

АМИНЧОН ШУКӢӢ ВА МАҚОМИ Ӣ ДАР ДАР ЭҚОДИ НАЗМ

Раҷабов С.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғараи

Адабиёти тоҷик дар нимаи дуҷуми садаи бист ба тағйирот ва тақомулоти зиёде рӯ ба рӯ гардида, дар шеъри тоҷикии солҳои 5-70-ум, ки ҷузъи ҷудонашавандаи адабиёти ин давр маҳсуб меёбад, таҳаввули ҷиддии диду назар ба амал омадааст. Маҳз ҳамин гуна тағйирот ва таҳаввулот дар бинишу фаҳмиши моҳияти зиндагӣ, масъалаҳои иҷтимоӣ, асрори табиату инсоният ва дарки бадеии воқеият аст, ки марҳилаи мавриди назар яке аз даврҳои рангину пурғановати таърихи адабиёти тоҷик дониста мешавад. Барои дарки дигаргунии мазмун ва маърифати бадеӣ дар шеъри солҳои 5-70-ум зарур аст, ки ба инкишофи он аз солҳои 30-юм

назар афканда, вазъияти умумии шеъри тоҷикии нимаи аввали садаи бистро ба хотир оварем. Агар Муҳаммадҷони Шакурӣ дар солҳои бисту сӣ ва чихилу панҷоҳ «аз шинохти фалсафии воқеият дур гардидани шеъри тоҷикӣ»-ро таъкид карда бошад, Худой Шарифов шеъри ин даврро «шеъри воқеа ва ҳодисаҳо» донистааст.

Ҳангоми баррасии ашъори Аминҷон Шукӯҳӣ маълум мешавад, ки асоси ҳаётию фалсафии лирика дар эҷодиёти ӯ, аз як тараф идомаи файзбахши таҷриба ва анъанаҳои устодони шеърӣ сухан Садриддин Айний, Абулқосим Лоҳутӣ, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Ҳабиб Юсуфӣ, Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Бокӣ Раҳимзода ва дигарон бошад, аз ҷониби дигар ба шакли нав зоҳир шудааст ва дар ашъори ӯ тағйироти мазмунӣ ва шакливу хунарӣ ба амал омадааст. Аминҷон Шукӯҳӣ ба таҷрибаи кӯҳани адабиёти милливу умумичаҳонӣ таъя карда, дар 37 соли фаъолияти эҷодии худ навгӯиву навпардозӣҳои зиёде дошта, дар мавзӯҳои зиёде дархури замон осори манзуму мансури бадеӣ, публитсистиву драмавӣ ва тарҷумавию ҳаҷвӣ таълиф кардааст. Ёро раҳкушои адибони ҷавон, чеҳраи сиёсӣ фарҳангӣ ва мунаққиду адабиётшиноси амиқназар ва ҳақгӯву ҳақҷӯ шинохтаву муаррифӣ кардаанд. Ба Аминҷон Шукӯҳӣ навгӯиву навпардозӣҳо назар ба дигар анвои адабӣ дар лирика бештар муяссар шудааст ва маҳз аз ҳамин ҷиҳат, ӯ дар таърихи адабиёти муосири тоҷик бештар ба сифати шоир ва ё лирик маъруфият пайдо кардааст. Аз ин рӯ, ба таҳқиқ фаро гирифтани рӯзгору осор ва вижагиҳои ашъору навпардозӣҳои Аминҷон Шукӯҳӣ ҷойгоҳи ёро дар адабиёти муосири тоҷик муайян менамояд ва ин рисола дар тавзеҳи мавзӯҳои баҳсталабу норавшани илми адабиётшиносӣ, хусусан масъалаҳои ба фаъолияти эҷодии адиб рабтдошта кори илмӣ-таҳқиқотии муҳим аст.

Аминҷон Шукӯҳӣ аз ҷумлаи адибонест, ки ҳанӯз аз оғози фаъолияти эҷодияш ҳусни таваҷҷуҳи шоирону нависандагон, мунаққидону адабиётшиносон ва дӯстдорони каломӣ манзуму мансурро ба худ ҷалб карда, осораш мавриди баррасӣ ва нақду таҳлил қарор гирифтааст. Аминҷон Шукӯҳӣ ҳанӯз соли 1938 ба суҳбати устод Айний мушарраф гашта, аз ғамхорию маслиҳатҳои муфидаш баҳра бардошта, аввалин танқид ва ҳусни таваҷҷуҳро аз ӯ шунидааст. Илова бар ин, ба аҳли илму адаб пӯшида нест, ки устод Айний ҳанӯз 12 декабри соли 1938 дар мактуби кушоди худ ба Пӯлод Толис андешаҳои ҷолиб ва пешгӯӣҳои ҳақимонае баён карда, Пӯлод Толис, Муҳиддин Фарҳат ва Аминҷон Шукӯҳиро «чизи дигар» дониста, умедвории худро аз «сарсабзҳои бисёр аъло»и ин гурӯҳи адибони ҷавон баён намудааст.

Бе муҳобот, ин қайдҳои устод Айниро метавон аз ибтикороти наҷиб дар шинохти хунар ва таъйини симои хосаи эҷодӣ ва забону услуби ашъори Аминҷон Шукӯҳӣ донист. Адабиётшинос А. Ҳақимов барҳақ қайд кардааст, ки «Устод Айний бо ин суханони худ ба Шукӯҳӣ барои ба таври ҷиддӣ ба адабиёт дохил шудан ғатво дод».

Мақсади асосии таҳқиқ, таҳқиқи зиндагиномаи Аминҷон Шукӯҳӣ, хусусиятҳои бадеии осори Аминҷон Шукӯҳӣ ва таъйини ҷойгоҳи ӯ дар назми солҳои 5-70-уми садаи бист ва баъзе масъалаҳои поэтикии ашъори шоир мебошад.

Осори Аминҷон Шукӯҳӣ: маҷмӯаҳои ашъор, достон, ашъори тарҷумавӣ ва осори манзуми шоирони ин давра, аз ҷумла Мирзо Турсунзода, Бокӣ Раҳимзода, Ғаффор Мирзо, Муъмин Қаноат, Ҳабибулло Ғайзулло, Лоик Шералӣ, Бозор Собир ва дигарон, ки вижагиҳо ва раванди таҳаввулу ташаккули шеъри тоҷикро дар нимаи дуҷуми асри XX муайян мекунанд.

Дар асоси маҷмӯаҳои ашъор, достони «Кӯчабоғи ошиқон», ашъори тарҷумавӣ, дучилдаи «Асарҳои мунтахаб»-и Аминҷон Шукӯҳӣ ва шеърҳои зиёде шоир ба он ворид нашудаанд. Аз ин рӯ, зимни таҳқиқ маводи матбуоти даврӣ, ёдномаю сарчашмаҳои адабӣ-таърихӣ ва бойгонии адиб ҳам мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Аминҷон Шукӯҳӣ ҳанӯз аз хурдсолӣ ба шеърӣ рағбати зиёд пайдо намуда, аввалин шеърҳои ҳаваскоронаи худро ҳангоми таҳсил дар курси ҳаштмоҳаи муаллимтайёркунии назди Институти педагогии Ленинобод ба номи М. С. Киров дар «Журнали дастии адабӣ» ва рӯзномаи девории «Навқаламон»-и факултети забон ва адабиёти тоҷик манзури хонанда намудааст [9, с. 17].

Муаллими шаҳри Ленинобод Файзуллоҳ Абдуллозода аз нахустин нафароне буда, ки ангеизиши ҳиссиёти шоиронаи Аминҷонро пай бурда, маслиҳатҳои муфид дода, ташвиқ мекунад, ки зиёдтар шеър бинависад.

Мутолиаи зиёди осори пешиниёну ҳамзамонон, баҳрабардорӣ аз маҳфилҳои шеъриву шеърғӯиҳои амакаш Мирмуҳаммад ва майлҳои ҳаваскоронаи худро такмил дода, ба мавзӯҳои замонавӣ рӯй овардани шоири ҷавон натиҷаи судманд ба бор овардааст. Натиҷаи бозомӯзиву сайқали маҳорат ва падидаи омадани илҳами тозаи шоиронае буд, ки аввалини шеъри Аминҷон Шукӯҳӣ бо номи «Ба Октябри аъзам» 7-уми ноябри соли 1932 дар рӯзномаи вилоятии «Стахановчӣ» интишор меёбад. Баъд аз он маҳсули калами ӯ муттасил дар рӯзномаву маҷаллаҳои вилоятиву ҷумҳуриявӣ пайдо шудаанд.

Раҳнамоӣ, маслиҳатҳои муфид ва ғамхорӣи устодони сухан С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, М. Турсунзода, Б. Раҳимзода, М. Миршакар, М. Раҳимӣ ва чанд тани дигар будааст, ки Аминҷон Шукӯҳӣ истеъдод ва таъби шоиронаашро аз як шеър то шеъри дигаре такмил дода, баъдан барои пайдо намудани пайроҳаи эҷодии худ дар адабиёт кӯшиши бобарор намудааст. Масалан, А. Лоҳутӣ дар мактубе ба Р. Ҷалил чунин андешаи ҷолиб баён кардааст: «Дар газетаи «Ҳақиқати Ленинобод» ман як шеъри А. Ҳочибоевро хондам. Намедонам ин рафӣқ пир аст ё ҷавон. Шеъраш ба ман маъқул шуд. Агар сухани маро ба инобат гирад, як сатрашро ислоҳ кунад, ба фикрам беҳтар мешавад...» [8].

Аминҷон Шукӯҳӣ маслиҳат ва андешаи ҷолиби устод Абулқосим Лоҳутиро ба инобат гирифта, дар маҷмӯаи нахустини шеъриаш «Суруди чашмасор» [19] сатри таъкидшударо ислоҳ намудааст [8].

Аввалини маҷмӯаи шеърҳои Аминҷон Шукӯҳӣ «Суруди чашмасор» [19], ки соли 1938 Нашриёти давлатии Тоҷикистон ба таъб расонидааст, аз назари устодони шеърӣ калом дур намондааст. Воқеан, таваҷҷуҳ ва қайдҳои устод Айнӣ ба шоири ҷавон неруи тоза бахшида, дар баробари ин сабақи бузурге гардидаанд. Устод Айнӣ пас аз мутолиаи ин маҷмӯаи шеърӣ дар аснои мулоқот бо Аминҷон Шукӯҳӣ чунин ибрози назар намудааст: «Ман маҷмӯаи шеърҳои шумо – «Суруди чашмасор»-ро бо диққат хондам. Қайдҳои худро дар ҳошияҳо ва поварақаҳои китобатон навиштам. Шумо бисёр хуб сар кардаед. Китобчаи шуморо хонда хурсанд шудам...»

– Шумо бисёр вақт дар истифодабарии «й» (заданок) дар аввал, дар миёнаи калима ба хатоӣ роҳ медиҳед, чунки «й» (заданок) агар дар охири калима рост ояд, дарк кардан барои бачаҳо осон аст. Шумо бисёртар шеърҳои классиконро хонед. Он ҷо ба ҳамаи қоидаҳои қонунҳои вазни арӯз риоя карда шудааст» [6].

Шеърҳои маҷмӯаи «Суруди чашмасор» дар радифи назми ондavraи адабиёти тоҷик ба тарғиби ғояҳои замониву тасвири мавзӯҳои ба завқу талаботи хонанда мувофиқ нигаронида шуда, арзиши баланд доранд. Бешак, Аминҷон Шукӯҳӣ дар ин ҷода аз пайи устодони назми он айём раҳсипор гардида, ба эҷоди ашъори ҷадид ва ислоҳи нуқсонҳои ҷузъии он камари ҳиммат бастааст. Натиҷаи чунин заҳмат ва ҷӯяндагист, ки соли 1995 маҷмӯаи дуҷуми шеърҳои ӯ бо номи «Ватани сулҳ» [20] ба таъб расидааст.

Андешаи Н. Ниёзӣ, ки муаллифи сарсухани гулчини ашъору ҳикояҳои лирикии Аминҷон Шукӯҳӣ бо номи «Баргҳои тиллоӣ» аст, возеҳ набуда, тасҳеҳ меҳақад. Дар сарсухани ин маҷмӯа чунин андеша ҷой дорад: «Аввалин навиштаҳояш (навиштаҳои Аминҷон Шукӯҳӣ) дар саҳифаҳои рӯзномаи «Стахановчӣ» пайдо шуданд ва соли 1937 китоби нахустини ӯ бо номи «Ватани сулҳ» рӯйи ҷопро дид» [70, с. 4]. Муаллифи сарсухан Н. Ниёзӣ дар ин нигошта аввалин маҷмӯаи шоир – «Суруди чашмасор»-ро ба инобат нагирифта, «Ватани сулҳ»-ро «китоби нахустин» ҳисобида, замони нашрашро ҳам нодуруст таъйин кардааст.

Маҷмӯаи шеърӣ «Рӯзҳои мо» [21] соли 1954 нашр гардида, 39 шеърро дарбар гирифтааст. Таъсирпазирӣ аз эҷодиёти М. Турсунзода барин шоирони навпардоз аст, ки Шукӯҳӣ ба таълифи силсилашеърҳо оғоз кардааст. Чунончи, аз 39 шеъри дар ин маҷмӯа ҷойдодашуда 4 шеър («Меҳри ту», «Дар роҳ», «Рӯзҳои таърихӣ» ва «Таърих қадам мемонад») силсилаи шеърҳои «Ба Москва» бахшидаи шоирро ташкил медиҳанд.

Дар киёс бо дигар маҷмӯаҳои шеърӣ Аминҷон Шукӯҳӣ аз нигоҳи ҳаҷм метавон «Садои дил»-ро [6], ки соли 1956 дастраси хонандагон гардидааст, дар ҷойи аввал гузошт. Ин маҷмӯа аз 1933 шеър фароҳам омада, илова бар он дар охир 7 рубоиву дубайтӣ бо унвони «Чорбайтҳо» ба назар мерасад. Рубоиву дубайтиҳои маҷмӯа аз нигоҳи шаклу мавзӯ пурра ба талаботи ин жанрҳои суннатӣ ҷавобгӯ буда, аз ҷӣ сабаб «Чорбайтҳо» номгузорӣ шуданашон ҳамоно равшан нест. Ҳамаи шеърҳои маҷмӯаи «Садои дил» нав набуда, 88-тои он аз маҷмӯаҳои «Суруди ҷашмасор», «Ватани сулҳ» ва «Рӯзҳои мо» гирд омадаанд. Шеърҳои тозае, ки ба ин китоб ворид шудаанд (45 адад), ба мавзӯҳои муҳаббат ба рӯзгору халқу диёр, сулҳу дӯстӣ, қаҳрамониву ҷоннисорӣ чанговарон, арҷгузорӣ ба мероси ниёгон, қадри устод, нақши китоб ва мактаб дар тарбияи инсон, тасвири табиат, меҳри модар, муҳаббати поки инсонӣ ва амсоли инҳо марбутанд.

Дар эҷодиёти Аминҷон Шукӯҳӣ достони «Кӯчабоғи ошиқон» [8] мақом ва арзиши хосса дошта, аввалин асари калонҳаҷми ӯст. Шоир «Кӯчабоғи ошиқон» ро дар зарфи қариб якуним сол, дақиқтараш аз моҳи январи соли 1960 то майи 1961 таълиф намуда, соли 1962 ба таъъ расонидааст. Достон аз «Дебача» ва 4 боб таркиб ёфта, фарогири 846 байт аст. «Кӯчабоғи ошиқон» аз саргузашти пурмашакқати ҷавонон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва давраи пас аз ҷанг ҳикоят карда, баъзе паҳлуҳои эҷодиёти адибро равшан менамояд. Вижагиҳои асосии ин достонро Атаҳон Сайфуллоев чунин шарҳ додааст: «Хусусияти ин асар на фақат аз ин иборат аст, ки шоир ба мавзӯи муосир мурочиат карда, муҳимтарин ҷиҳатҳои ҳақиқати ҳозираро реалистона тасвир менамояд ва пешрафти мардуми моро ба сӯйи оянда нишон медиҳад, балки дар он ҳам мебошад, ки лиризмӣ ҳаяҷонбахши эҷодиёти Шукӯҳӣ бо тасвири эпикӣ воқеаҳои айёми мо ба ҳам печида, боиси тасвири амиқӣ ҳаёт ва олами маънавии қаҳрамонон гардидааст» [15, с. 148].

Бо нигоҳи аввал чунин менамояд, ки «Кӯчабоғи ошиқон» низ мисли дигар достонҳои дар мавзӯи Ҷанги Бузурги Ватанӣ таълифёфта инъикоскунандаи саҳифаҳои таърихӣ, сахнаҳо ва айёми қаҳрамоноҳо бошад. Аз таҳлилу таҳқиқи достон маълум мешавад, ки кӯшиш ва таҳайюли муаллиф бештар на ба тасвири қаҳрамонӣ дар майдони ҷанг, балки ба ифшо намудани ботини қаҳрамони асосӣ ва сарнавишти ӯ равона шудааст. Қаҳрамони асосӣ – Содиқ аз майдони ҷанг на ҳамчун қаҳрамон, балки бо рӯҳи шикаста ва яъсу ноумед бармегардад. Маҳз ҳодисаи асир афтодан ба Содиқ имкон намедиҳад, ки амалиёти қаҳрамонӣ нишон бидиҳад. Бозёфти Аминҷон Шукӯҳӣ дар он аст, ки барои ҳалли зиддиятҳо мавзӯро аз ҷиҳати психологӣ ба таҳлил ва таҳқиқ гирифта, ҳислат ва рӯҳияи аксари персонажҳоро равшан ва воқеӣ нишон додааст.

Хати сужети достон бо ду роҳ ташаккул меёбад:

1. Ба ҳифзи Ватан рафтани Содиқ, асир афтодану баргаштани ӯ, тасвири обёрии заминҳои хушкида ва бекорхобида, бунёди маҳалли сарсабзу хуррам ва фароҳам омадани муҳити кориву таҳсил...

2. Муносибати Содиқ бо Малоҳату Санавбар ва дар маҷмӯъ масоили хонадоршавии ӯ.

Ҳарчанд дар достон хатти аввали сужет мавқеи асосӣ дошта бошад ҳам, ба андешаи мо, маҳорати нигорандагӣ ва муваффақияти шоир маҳз ба василаи ташаккул додани олами фитрии қаҳрамон ва ба тасвир гирифтани муносибати шахсӣ ва ҷамъиятии Содиқ ба даст омадааст. Аз ҷиҳати тасвири олами ботинии қаҳрамон, муносибати ӯ ба мавзӯи ишқу муҳаббат, арҷ гузоштан ба арзишҳои ахлоқӣ маънавӣ ва амсоли инҳо сухани пуробуранг ва шоиронаи Аминҷон Шукӯҳӣ ҳарчи бештар ҳувайдо мегардад. Ҳақ бар ҷониби адабиётшинос А. Абдуманнонов аст, ки вижагии асосии ин достонро ба василаи «оҳангу сужети лирикӣ» баён ёфтани матлаб дониста, қайд кардааст: «Достони «Кӯчабоғи ошиқон»-ро намунаи барҷастаи ба тавассути оҳангу сужети лирикӣ таҷассум намудани масъалаҳои муҳими ташаккули худшиносӣ ва дунёфаҳмӣ инсон, ҳалли масъалаҳои ахлоқӣ, офариниши образҳои типӣ ба дараҷаи баланд фардикунонидашуда шуморидан мумкин аст» [9, с. 196].

Таваҷҷуҳи шоир дар тасвири бадеии ҳодисаҳо на ба шакл, балки бо моҳияти масъалаҳо раवона гардидааст. Чунончи, дар ин бора шоир ишора кардааст:

Рафиқи арҷманди ман, муҳаррир,
Фақат як орзуи нағз кардам:

Кашам то шакли бодоме ба зоҳир

Ман аввал диққате бар мағз кардам. [8, с. 261].

Ба мудофияи ватан рафта қаҳрамонӣ нишон додан ва баъдан ба душман асир афтодану раҳой ёфтани Содиқ, хабари бардурӯғи марғи ӯ, даҳ соли интизорӣ ва умедвориҳои модари ҳалиму ғамхор ва баргаштани ҷону чигарбандаш, ҳолпурсиву рафтуомади аҳли колхоз ва дӯстону хешовандон, азоби рӯҳии Содиқ дар назди ҳамдеҳагон ва муносибати ӯ бо Малоҳат муҳтавои асосии боби аввали достон аст.

Дубора ба кори колхоз баргаштани Содиқ, нуқтаи назари ӯ ба ҳаёту меҳнат, суҳбат бо раиси колхоз, пандҳои устодонаи Ҳодӣ-саркор, қиссаи муҳрдории Ҳошим-амак, симову мавқеи зан, ғамхории модар дар ҳаққи фарзанд, дугумонагиву азоби рӯҳии Малоҳат, барои Содиқ хостгорӣ кардани Санавбар ва тавассути мактуб ҷавоби рад додани ӯ аз масъалаву лаҳзаҳои мебошанд, ки дар боби дуюм (184 байт) баён шудаанд.

Боби сеюми достон (242 байт) бо тасвири сарзамини Украина ва ҷустуҷӯҳои коркунӣ бойгонии ҳарбӣ – Зина оғоз гардида, ҳамчунин дар он баъди 10 сол пайдо шудани номаи ошиқонаи Содиқ ба Малоҳат баён ёфтааст.

Шоир ба василаи санъати рӯҷӯ ба давраи пеш аз ҷанг баргашта, хонандаро ба айёми шиносӣ ва шайдои ҳам гардидаву изҳори муҳаббат кардани ду дилдода ошно месозад. Аз тасвири шоир пайдост, ки бо вучуди шавҳар кардани Малоҳату аз майдони ҷанг баъди муддати зиёди асирӣ баргаштани Содиқ онҳо ҳанӯз ҳам муштоқи дидори ҳамдигар ва дилписанди якдигаранд. Бо вучуди дар ҳалли асрори муҳаббат ҳайрон мондан Содиқ ва Малоҳат ба ҳубӣ ҳис мекунанд ва огаҳанд, ки ба висоли ҳам расиданашон ғайримумкин аст. Баъдан шоир хонандаро аз лаҳзаву ҳаводиси ба деҳа паҳн шудани овозаи кушода шудани заминҳои нав ва ба ин муносибат бо иштироки котиби КМ ду-се бор барпо гардидани маҷлис, барои кӯч бастан ба навазминҳои Мирзочӯл ҷавонмардона розӣ шудани Содиқ, ба азми ғарибии фарзанд норозигӣ баён кардани модар, дар байни ҳукми ҷавонӣ ва раъйи модар қарор доштани қаҳрамон, ба ҳайси коммунист пазируфта шуданаш, ҳусну зинати деҳқондухтар Санавбар ва ба ӯ майл пайдо намудани Содиқ, аз асрори дили Малоҳат боҳабар гардидани шавҳараш ошно менамояд.

Шоир дар боби чорум (200 байт) ақидаи қадимии мардумӣ («Ба дарё ҳазл кардан нест мумкин»)–ро бо дигаргун гардидани ақидаи одамиву зиндагии ӯ дар давраи нав пайванд намуда, дар набард бо табиат музаффарият ёфтани халқро таъкид доштааст.

Дар ин боб, аз як тараф муносибати Содиқ бо Малоҳат ва аз тарафи дигар бо Санавбар ба таври воқеӣ ба хонанда возеҳ мешавад. Агарчи Содиқ дар дил пайваста ёди Малоҳатро дорад, тавассути ақлу идрок оқилона умед аз ӯ канда, бар Санавбар майл пайдо мекунад. Санавбар аз гумон ва номаи навиштааш, ки дар он беэҳтиромӣ зоҳир карда буд, пушаймон гашта, аз Содиқ бахшиш меҷӯяд, ки замоне ўро ҳатто ҳоин гумон кардааст. Дар тасвири ин лаҳза шоир таъбиру ташбеҳоту маҷозу кинояҳои марғубе пайдо кардааст:

Санавбар карда гӯё ғунчаро во,
Суҳанро аз даҳони танг мерехт,
Ҳичолат аз анори сурх гӯё,
Шафакосо ба рӯяш ранг мерехт: [8, с. 307].

Дар назари аввал чунин менамояд, ки шоир таваҷҷуҳ ва ишқи Санавбарро пеш гузошта, муҳаббати Содиқ ва Малоҳатро ба меҳри хоҳариву бародарӣ табдил додан меҷӯяд. Аммо аз тасвири лаҳзаҳои қаблӣ пайдост, ки Малоҳат дар байни ду роҳ монда, ашк дар чашмонаш ҳалқа зада, рашк гулӯгираш карда, шабҳои беҳобиро аз сар мегузаронад:

Вале дар ин нафас аз ким-кучое,
Биомад рашку ўро шуд гулугир.
Расида ногаҳон гӯё садое

Хаёли нозукашро кард таҳқир.
Аз ин чун дар сари фасли баҳорон,
Чакад оби зулол аз навдаи ток,
Зи чашмони Малоҳат гашт резон
Ду қатра ашк ногоҳ бар рухи хок... [8, с. 306].

Қисми хотимавии боби ҷаҳоруми дoston ифшоғари таассурот ва бардошти шоир аст. Аминҷон Шукӯҳӣ дар инъикос ва тавсифи фотехони ин биёбону мардони боиродаву забардаст ва маънидоди туғъи дилҳои ҷавонон сухани бикри шоирона гуфтанро дар дил парварида, гоҳи дигар дар мунъакис сохтани саҳрои марғубу осмон беканор рассоми моҳир буданро орзу доштааст [8, с. 309-310]. Шоир аз кӯчаи навбунёде, ки созандагонаш низ ҷавононанд, худ гузар карда, дар хусуси номгузорӣ ба ин кӯча бо Содик сӯҳбат ораста, ба ҷунин хулоса мерасад:

Аз ин рӯ бо тасаввур гашта-гашта
Аз ин кӯча гузаштам мисли ошиқ,
Суханро хат зада, аз нав навишта,
Ҳамечуштам ба вай номи мувофиқ.
Дар охир ҳар чи бодобод бар он
Ниҳодам «Кӯчабоғи ошиқон» ном.
Шавад шояд, ки мақбули рафиқон
Расад пас ин ҳикоят ҳам ба итмом [8, с. 311].

Дар маҷмӯаҳои шеърӣ «Нафаси гарм» (1964) [32], «Илҳом» (1970) [48] ва «Арзи қалам» (1971) [5] метавон таҷрибаи рӯзгор андӯштани шоир ва ташаккули ҳарчи бештари қаҳрамони лирикии ӯро ба мушоҳида гирифт. Маводи маҷмӯаи «Нафаси гарм»-и Аминҷон Шукӯҳӣ аз рӯи талаботи жанриву муҳтаво ба қисмҳои «Лирика» (48 шеър), «Сурудҳо» (11 суруд) ва «Либретто» (либреттои «Кӯчабоғи ошиқон») ғурӯҳбандӣ шудааст. Мавриди зикр аст, ки маҳз ҳамин маҷмӯа ба Мукофоти давлатии ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ пешниҳод гардида, шоир барои матни сурудҳои дар васфи Ватан, сулҳу дӯстӣ ва ишқу муҳаббат эҷодкардааш ба ин ҷои мушарраф мешавад.

Мутаассифона, дар сарчашмаҳои адабӣ, шарҳиҳои ва мақолаҳои адабиётшиносон зикр ва ё ишораеро оид ба маҷмӯаи «Илҳом» пайдо карда наметавонем. «Ёди ватан», «Ҳеч моҳе мисли моҳи март нест», «То ба рӯзи боздид», «Баргҳои тиллоӣ», «Туро мечустаму меёфтам аз нав», «Дил ва санг», «Агар ман», «Нигоҳ бикун ба дидаам», «То ҳамон вақте ки раҳшад офтоб», «Дар кӯчабоғи ишқ», «Як зарра барф», «То ними шаб нишастам» аз ҷумлаи шеърҳои марғуби ҳамин китоби кӯчак мебошанд, ки ба маҷмӯаҳои баъдии шоир ворид гаштаанд.

Аминҷон Шукӯҳӣ китоби рубоӣ ва дубайтиҳои худро бо номи «Чормағз» [5] соли 1973 дастраси хонандагон гардонидаст, ки онро метавон як навъ бардошти шоир аз таҷрибаи рӯзгор ва таассуроти ӯ аз неку бади зиндагӣ маънидод кард. Ҳақ бар ҷониби шоир ва адабиётшинос Аскар Ҳақимов аст, ки моҳияти ин масъаларо амиқ дарк карда, нигоштааст: «Шукӯҳӣ китоби дубайтиҳои худро дар сари панҷоҳсолагиаш пешниҳод кард. Агар эҷоди дубайтиҳои рубоӣ маҳорати комил, таҷрибаи зиёди эҷодиро хоҳад ва баъзан як андоза маъноӣ панду ҳикмат, андарз гуфтанро дошта бошад (албатта, андарзи бадеӣ), ҳоло шоир ба ин қор ҳуқуқи комили эҷодӣ ва маънавӣ дорад» [238, с. 141].

Шоир дар рубоӣ ва дубайтиҳои манзараҳои рӯзгор, ҷаҳонбиниву ҷаҳонгардии инсон ва илҳому таассуроту тасвири шоиронаро ба ҳам даромехта, ин ҳамаро ба мавзӯҳои муҳаббат ба халқу диёр, ишқу зебӣ ва табиат пайванд месозад.

Аминҷон Шукӯҳӣ аз зумраи шоирон ва нависандагонест, ки «Асарҳои мунтахаб»-и ӯ дар замони зиндагиаш дар ду ҷилд [5, 60] ба таъъ расидааст. «Асарҳои мунтахаб»-и адиб ҳавии намунаҳои беҳтарини эҷодиёташ буда, осори дар жанрҳои муҳталиф ва марҳилаҳои гуногуни ҳаётӣ таълифнамудаи ӯро фаро гирифтааст. Ҷилди аввали «Асарҳои мунтахаб», ки аз осори манзуми шоир фароҳам омадааст, аз бахшҳои «Рӯҳи поки Ватан», «Ба Москва»

(сикли шеърҳо), «Арзи дил», «Рубой ва дубайтиҳо», «Кӯчабоғи ошиқон» (достон) ва шеърҳо барои хурдтаракон таркиб ёфтааст.

Мутаассифона, на ҳамаи ашъори шоир ҷамъоварӣ ва вориди ҷили 1-уми мунтахабот гардидааст. Намунаи шеърҳои бисёр хуби шоирро метавон аз саҳифоти рӯзномаву маҷаллаҳо пайдо кард, ки дар ин китоб ба ҷашм намерасанд. Аз ин рӯ, зарурати таҷдиди назар ва такмили «Асарҳои мунтахаб» ва ҳосатан мурраттаб сохтани «Куллийёт»-и шоир пеш меояд.

Баъд аз вафоти шоир бо назардошти дархости хонандагону дӯстдорони каломи манзум гулчинҳои ашъори Аминҷон Шукӯҳӣ чанд маротиба мураттаб ва интишор шудаанд. Масалан, соли 1984 «Кӯчабоғи ошиқон» [8] ва соли 1989 гулчин ашъори шоир бо унвони «Дарёи Варзоб» [8] мураттаб гардида, ба дасти хонанда расидаанд.

Соли 2003 Шоири халқии Тоҷикистон Саидалӣ Маъмур шеърҳои Шукӯҳиро гулчини намуда, китоби «Шоҳаи райҳон»-ро [7] бо пешгуфтор ба муносибати ҷашни 80-солагии Аминҷон Шукӯҳӣ ба таъб расонидааст. Соли 2014 бахшида ба 90-солагии Аминҷон Шукӯҳӣ «Баргҳои тиллоӣ» [7] ном гулчини ашъори шоир бо нигоштаи Гуланизар Келдӣ («Оварам шеъри Шукӯҳиро гувоҳ») аз ҷониби Саидалӣ Маъмур таҳия ва мураттаб гардида, нашр шудааст. Қаблан маҷмӯаи ашъор ва ҳикояҳои лирикии Шукӯҳиро Неъмат Оташ айнан бо ҳамин ном, яъне «Баргҳои тиллоӣ» [70] мурраттаб ва бо сарсухани шоир Нурмуҳаммад Ниёзӣ («Шеърҳои тиллоӣ») интишор додааст.

Доираи таъсир ва фарогирии ашъори Аминҷон Шукӯҳӣ пурдомана буда, эҷодиёти ӯ на танҳо ба забони тоҷикӣ, ҳамчунин ба забонҳои русӣ, англисӣ, фаронсавӣ, украинӣ, белорусӣ, қазокӣ, ўзбекӣ, қирғизӣ, туркманӣ, литвонӣ, озарӣ ва ғайра тарҷума шуда, борҳо дар Русия, Афғонистон, Эрон, Ўзбекистон, Гурҷистон, Озарбойҷон... нашр шудаанд. Масалан, ба ҷуз аз тарҷумаҳои русӣ, ки ҳамагӣ дастрасанд, метавон маҷмӯаи шеъри «Табассуми ту»-ро ном бурд, ки соли 1964 дар Боку ба забони озарӣ тарҷума ва таъбу нашр шудааст. Ё ин ки соли 1968 дар Тошкент достони «Кӯчабоғи ошиқон» ба забони ўзбекӣ тарҷума ва дастраси хонандагон гардидааст.

Қисми зиёди ашъори Аминҷон Шукӯҳӣ асосан ба забони русӣ тарҷума шуда, дар Тоҷикистон ва Русия интишор ёфтаанд. Соли 1957 маҷмӯаҳои ашъори ӯ «Садои дил» [7] дар Сталинобод ва «Лирика» [7] дар Москва ба забони русӣ тарҷумаю интишор ёфтаанд. Дар маҷмӯаи тарҷумагии «Суруди ҷашмасор» тарҷумаи 32 шеъри Аминҷон Шукӯҳӣ аз ҷониби С. Липкин (5 шеър) ва А. Ойслендер (27 шеър) сурат гирифтааст. Дар «Лирика» бошад, 20 шеър дар тарҷумаи С. Липкин (4 шеър) ва А. Ойслендер (16 шеър) ба назар мерасанд.

Соли 196 достони психологии пайгирикунандаи ҳақиқат ва заҳмат, яъне «Кӯчабоғи ошиқон» [7] дар тарҷумаи В. Сергеева ба таъб расидааст.

Маҷмӯаи ашъори «Арзи қалам» [9] аз ҷониби мутарҷимон Б. Оқучава, Т. Стрешнева, А. Кафанов тарҷума гардида, соли 1972 дар Москва интишор шуда, дастраси хонандагони русзабони дохиливу бурунмарзӣ гаштааст.

Қисме аз ашъори лирикӣ, иҷтимоӣ ва ишқии Аминҷон Шукӯҳӣ борҳо ба забони русӣ тарҷума шуда, дар «Антология таҷикской поэзии» (Москва, 1957), «День таҷикской поэзии» (Нашрдавтоҷик, 1957, 1962) ва маҷаллаҳои «Новый мир», «Дружба народов», «Литературная газета» интишор ёфтаанд.

Дар таърихи адабиёти тоҷик Аминҷон Шукӯҳӣ бештар ҳамчун шоир маъруфият дошта, дар баробари ин насри бадеӣ, публицистика, драма, ҳаҷвиёт самтҳои дигари фаъолияти эҷодии адиб буда, зиёда аз ин, афкори адабӣ-эстетикӣ омӯзандае дошта, ба ҳайси тарҷумони хушсалиқа ва адиби маҳбуби кӯдакон низ шинохта шудааст. Аз як шакли эҷод ба шакли дигар ва ҳосатан дар радифи шеър ба насри бадеӣ майл кардану рӯй оварданҳои Аминҷон Шукӯҳӣ Шукӯҳӣ якуякбора ба амал наомадааст. Дар ин бахши пурвусъати адабиёт Аминҷон Шукӯҳӣ фаъолияти эҷодияшро аз таълифи хабару муҳбирномаҳо, фелетону очеркҳо ва ҳикояҳои хурди лирикӣ оғоз намудааст. Воқеан, хизмат ва фаъолият дар рӯзномаҳои вилоятиву ҷумҳуриявӣ таваҷҷуҳ ва майлу рағбати Аминҷон Шукӯҳиро ба насри бадеӣ ҳарчи бештар ҷалб намудаанд. Маълум мешавад, ки матбуот

барои гурӯҳе аз нависандагони мо ҳам мактаби эҷодӣ ва ҳам яке аз воситаҳои асосии такмили ҳунар ва таҷрибаи адабӣ буда, саҳифаҳои рӯзгор ва осори чехраҳои адабие ба монанди Раҳим Чалил, Фотеҳ Ниёзӣ, Аминҷон Шукӯҳӣ, Фазлиддин Муҳаммадиев, Ибод Файзулло ва дигарон бозгӯи ҳамин андешаҳост.

Оғози фаъолияти нависандагии Аминҷон Шукӯҳӣ ба аввали солҳои шастум рост меояд. Дар ин давра Аминҷон Шукӯҳӣ як силсила ҳикояҳои лирикӣ эҷод кардааст, ки онҳоро шеърӣ мансур ва ё насри лирикӣ метавон муаррифӣ кард.

Таълифи ҳикояҳои лирикӣ ва осори публитсистии дар маҷмӯаи «Нияти нағз» гирдомада қадами аввали нависанда дар соҳаи насри бадеӣ бошад, эҷоди ҳикояи «Шахло» (1964, бо ҳаммуаллифии Ҳилолиён Аскар) [3] аз кӯшиш ва азми босуботи Аминҷон Шукӯҳӣ дар ин баҳши адабиёт дарак медиҳад. Оғози ҳамкориҳои эҷодии ду адиби ҳамнафас – Аминҷон Шукӯҳӣ ва Ҳилолиён Аскар маҳз ҳамин ҳикоя буда, минбаъд боиси вусъат ёфтани фаъолияти якҷояи адабӣ ва рӯи қор омадани роману повестҳои онҳо гардидааст.

Маълум мешавад, ки дар баҳши насри бадеӣ ва публитсистика дар як анвоъ ва ё жанр қувваозмӣ қардан Аминҷон Шукӯҳиро ба эҷоди осори адабӣ дар жанри дигар омода намуда, дар айни замон, барояш мактаби такмили маҳорати нависандагӣ гаштаанд. Чуноне ки маълум аст, Аминҷон Шукӯҳӣ фаъолияти нависандагӣро аз таълифи лавҳа ва ҳикояҳои хурди лирикӣ оғоз намуда, ба эҷоди ҳикояи нисбатан калонҳаҷми «Шахло», «Шифо – хоҳари Шахло» рӯй оварда, баъдан ба повестнависӣ шурӯъ кардааст. Дар айни замон Аминҷон Шукӯҳӣ ҳунар ва таҷрибаи худро дар жанри роман низ ба қор бурдааст.

Дар баҳши эҷод ва ба вижа, насри бадеӣ таҷрибаи эҷодии Аминҷон Шукӯҳӣ мантиқан дуруст ва барҳақ баён ёфтани назарияи қорағар будани чунин суҳанҳои адиби рус М. Горкийро собит менамояд: «Чуноне ки қариб ҳамаи нависандагони бузурги Ғарб ва адабиёти худӣ мо ин қорро қардаанд, навиштанро аз ҳикояҳои хурд бояд оғоз кард. Ҳикоя сарфаҷӯии калимаҳо, тафаккури мантиқии мавод, равшании суҷет ва возеҳияти мавзӯро меомӯзонад. Аммо, вақте ки ман ба як адиби ҳунарманд маслиҳат додам, ки аз романныависӣ фориғ бишаваду ба эҷоди ҳикояҳо рӯй орад, ӯ чунин ҷавоб дод: «На, ҳикоя шакли бисёр душвори ифода аст». Аз ин бармеояд, ки сохтани тӯп нисбат ба тапонча осонтар аст» [9, с. 220].

Аз таҳлилу андешаҳои мунаққидону адабиётшиносони тоҷик, ба монанди М. Шакурӣ, А. Сайфуллоев, А. Раҳмонзода, А. Ҳакимов, А. Набавӣ бармеояд, ки дар таълифи повести ҳучҷатии «Имзои шахсӣ» ба муаллифон таҷрибаи рӯзноманигории онҳо бисёр ёрӣ расонидааст ва аз ин ҷост, ки дар повест оҳанги публитсистӣ ва равияи очеркӣ мушоҳида шуда, ин унсурҳо дар композитсияи асар низ мавқеи чашмрас доранд.

Таҷрибаи эҷоди повести ҳучҷатии «Имзои шахсӣ» ба Аминҷон Шукӯҳӣ ва Аскар Ҳилолиён имкон дод, ки дар асоси маводи фаровони таърихӣ ҳаётӣ ва санаду далелҳои зиёде ҷамъовардашон аввалин романи ҳучҷатии тоҷик – «Печутоби роҳҳо»-ро биофаранд. Ба андешаи Х. Асоев дар повести «Имзои шахсӣ»-и А. Шукӯҳӣ ва Ҳ. Аскар «бисёр факту рақамҳо ва воқеаву ҳодисаҳо доир ба саргузашти Саидхоҷа Ёрунхоҷаев танҳо номбар шуда буданд» [11, с. 5].

Аминҷон Шукӯҳӣ соли 1973 «Парии қазира» ном асарашро таълиф намудааст, ки ба эътибори мансубияти жанрӣ повест мебошад.

Оғози фаъолияти публитсистии Аминҷон Шукӯҳӣ ба замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва дар қолхози «Ҳақиқати Шарқ» ба ҳайси ҳисобчӣ фаъолият доштану ба мардум рӯзномаҳои қарда, онҳоро аз ҳаводиси дар ҷумҳурӣ ва майдони ҷанг ҷараёndoшта хабардор қарданхоҷаш рост меояд. Минбаъд фаъолияти публитсистии адиб қуват ёфта, ба шуғли ҳамешагӣ табдил меёбад. Ҳамин тавр, тӯли чанд сол дар рӯзномаи вилоятии «Ҳақиқати Ленинобод» ба ҳайси ходими адабӣ, мудири шуъба, котиби масъул ва ҷонишини муҳаррир фаъолият менамояд. Пас аз ин ба ҳавзаи адабию фарҳангии пойтахт пайваста, ҳамчун муҳаррири рӯзномаи ҷумҳуриявии «Тоҷикистони советӣ» (195-1961) ва раиси Кумитаи телевизион ва радио (19-1976) фаъолияти ҷамъиятӣ, адабӣ ва публитсистии ибратбахше доштааст.

Фаъолияти гуногунсоҳаи ҷамъиятӣ яке аз шаклҳои иштироки бевоситаи нависанда дар ҳаёти халқи худ аст. Аз ин рӯ, сарчашмаи асосии эҷоди нависанда рӯзгори мардум ва ҳаёти ҷамъиятӣ буда, ин унсурҳо дар ҳамбастагӣ бо ҳамдигар нумуш ва ташаккул меёбанд. Аминҷон Шукӯҳӣ дар дар айёми фаъолияти адабӣ ва ҷамъитию сиёсиаш ба кишварҳои дуру наздик сафарҳо дошта, бардошту хотироташро дар анвои гуногуни адабӣ ба таъби расонида, дар таҳкими сулҳу суботи ҷомеа, болобурди завқи маънавии хонанда, тараққиёти хоҷагии кишлоқ ва амсоли инҳо сахм гирифта, рӯҳан ва амалан ҷузъи ҷудонопазири ҷамъият будани худро собит кардааст. Мақолаю очеркҳои публитсистии адиб дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳо зуд-зуд пайдо гардида, ба тараққиёти хоҷагии кишлоқ, азхуд кардани заминҳои наво, обёрии манотиқи камбориши кишвар, истифодаи дурусти неъматҳои табиӣ, ҷӯё шудани роҳҳои беҳтар намудани зиндагӣ меҳнаткашон, инъикоси ҳаёти фарҳангӣ ва маънавияти мардум, омӯзишу шиносӣ ба қору пайкори шахсиятҳои номӣ... мусоидат намудаанд. Номгуи осори публитсистии Аминҷон Шукӯҳӣ зиёда аз 5 адад буда, дар марҳилаҳои гуногуни ҳаёташ таълиф ёфтаанд. Мақола ва очеркҳои проблемавии «Бо ниятҳои нағз», «Иди бахтёрон», «Гули саодат», «Суруди Ватани сулҳ», «Роҳ аз пахлуи моҳ», «Мазмуни таронаи дил», «Ваҳши ҳаётбахш», «Дар сарзамини тиллоҳези ман», «Ситораи мо», «Неъматҳои даврони мо», «Шодӣ муниси шумо бод», «Чанд варақе аз дафтари хотира», «Табассум ҳамсафари мо буд», «Рамзи дӯстӣ», «Офтоби саодати мо», «Замини гулпӯшу осмони беғубор», «Дар кишвари бахтёрон», «Тӯйи ғолибон», «Мавҷи таронаҳои шӯҳ», «Саҳари муборак», «Барои ҳурмати обу замин», «Дар заминҳои жолазада», «Шаби дарозтарин», «Нон бошад, суруд ҳам мешавад», «Боғбони боғи ҳамешабахори мо», «Нафаси гарм» намунаҳои хуби осори публитсистии адибанд. Чанд намунае аз осори публитсистии Аминҷон Шукӯҳӣ дар маҷмӯаи «Нияти нағз» [38] гирд омадаанд. Маҷмӯаи «Нияти нағз» соли 196 ба таъби расида, аз ду қисм - «Ҳикояҳои лирикӣ» (11 адад) ва «Публитсистика ва очерк» (18 адад) фароҳам омадааст.

Драматургия соҳаи дигари фаъолияти эҷодии Аминҷон Шукӯҳӣ мебошад. Адиб ба воситаи эҷоди пйесаҳо, драмаҳо ва намоишномаҳои ҷолиб собит кардааст, ки бо драматургия на танҳо ошноӣ дорад, балки дар ин анвоҳ низ метавонад ҳунар ва диди амиқу нишонраси худро ба ҷилва оварда, муҳимтарин мавзӯҳои рӯз ва дарди инсонро ҷомеаро ба тасвир бигирад. Либреттои «Кӯчабоғи ошиқон» (1964), пйесаҳои «Шабҳои фирӯз» (1968), «Шахло» (1973), «Садафи сиёҳ» (1974), драмаи мусикавии «Кӯчабоғи ошиқон», намоишномаҳои «Булбулакони месароянд» ва «МИВО» (19) маҳсули қалам ва тафаккури эҷодии Аминҷон Шукӯҳӣ мебошанд.

Миёни осори сахнавии Аминҷон Шукӯҳӣ драмаи мусикавии «Кӯчабоғи ошиқон» мавқеъ ва аҳаммияти вижа дорад. Ин асари сахнаӣ дар асоси дoston ва либреттои ҳамноми Аминҷон Шукӯҳӣ рӯйи қору омада, дар нимаи дуюми солҳои 60-ум сахнаӣ гардидааст. Дар он метавон назари тозаӣ муаллифро дар образотаринӣ ва таҳлили амиқӣ баъзе масоили зиндагии инсон ба мушоҳида гирифт.

Ҳосили таҷриба ва маҳорати адабӣ, ҳамчунин вусъат ёфтани диди эстетикиву бадеӣ ба Аминҷон Шукӯҳӣ имконияти медиҳад, ки ба тасвири олами бачагон ва розу ниёзи онҳо бипардозад. Шоир ба ин қору замоне азм карда, ки адибону адабпарварон ва хонандагони ашъораш «қувваи қаламашро эътироф мекардагӣ шуданд» [13, с. 1938]. Ҳамин тавр, аввалин намунаҳои ашъори бачагонаи Аминҷон Шукӯҳӣ дар нимаи аввали солҳои 60-ум дар саҳифаҳои маҷаллаи бачагонаи «Машғал» пайдо магарданд.

Аминҷон Шукӯҳӣ бо ҳидояти Мирсаид Миршакар минбаъд ҳам ин ибтикори наҷибро идома ва тақмил дода, намунаҳои зиёди ин нави адабиро манзури хонандагони хурдсолар гардонидаст. Солҳои 1964 ва 1968 ба таъби расидани ду китобчаи бачагонаи шоир – «Баррачаи гурезпо» [4] ва «Ил – 18» омад» [5] далели ҳамин андешаҳо буда метавонанд. Шеърҳои дар ин ду китобча ҷойдодашуда ба завқу салиқа, ҷаҳонбинӣ ва фаҳмиши бачаҳои синни томақтабӣ созгор буда, ин маҷмӯаи ашъори бачагона дар тарҷумаи русӣ [8] низ дастраси хонандагон шудааст.

Таълифу таъбу нашри китобҳои «Баррачаи гурезпо», «Ил – 18» омад» ва ба дили хонандагон роҳ ёфтани шеъру дostonҳои хурди бачагона бар он боис гардид, ки минбаъд Аминчон Шукӯҳӣ илҳом ва чуръати бештар пайдо карда, таҷриба андухта, рӯзгору олами тахайюли рангин ва дар айни замон, мураккаби кӯдакону бачагонро дар баҳши насри бадеӣ ба тасвир гирифта, маҳорати эҷодии худро дар ин анвои адабӣ низ бисанҷад. Дар тақвияти ин андешаҳо метавон ба нигоштаи худи Аминчон Шукӯҳӣ тақя кард: «Ман шахсан меҳостам барои шумо (бачагон) бештар китоб нависам. Вале чуръат карда наметавонистам. Ниҳоят дар солҳои шаст ба ин кор даст задам. Шумо бо мазмуни шеърҳои «Баррачаи гурезпо» ва «Ил – 18» шиносед. Аз рӯйи мактубҳои бачагон маълум мешавад, ки бисёр шеърҳои ин маҷмӯаҳо ба онҳо маъкул афтадааст. Ин барои ман қувваю илҳом бахшид ва барои шумо повести «Об аз кучо меояд?» ва қисми дуюми он «Асад ва Самад»-ро навиштам... Агар имконият шавад нақли худро дар бораи Асаду Самад, баъди мактабхон шудани онҳо давом медиҳам ва аз номи бачаҳо ва барои бачаҳо шеърҳои алоҳида менависам» [5, с. 3].

Аз андешаҳои адиб бармеояд, ки ӯ пайваста бо хонандаҳои хурдсоли худ низ дар иртиботу мукотибот буда, эҷоди як асари бачагона ӯро барои таълифи асари баъдӣ раҳнамун кардааст. Илова бар ин, илҳому ҷазбаи эҷодӣ ва масъулият дар тарбияи хонанда адибро водор карда, ки як навъ асари сегона (трилогия)-и бачагона биофарад. Ҳамин тавр, соли 199 повести бачагонаи «Об аз кучо меояд?» [4] ба дасти хонанда мерасад. Соли 1973 китоби дуюми повести мазкур бо номи «Асад ва Самад» [5] ва соли 1977 китоби сеюми он – «Боғи шакарханд» [7] таъбу нашр гардидаанд.

Соҳаи дигари назарраси фаъолияти эҷодии Аминчон Шукӯҳӣ таълифу ироаи осори илмӣ-адабӣ, назарсанҷиҳо ва таҳқиқи масоили гуногуни таъриху назарияи улуми филологӣ ва иштирок дар нақду баррасии осори адабӣ мебошад. Афкори адабӣ ва танқидии Аминчон Шукӯҳӣ ба василаи жанрҳо ва анвои гуногун, аз қабилӣ мақола, гузориш, маъруза, сарсухан, тақриз, симои адабӣ, ёддошт ва мукотибот баён ёфтаанд.

Аз омӯзишу баррасӣ ва назари иҷмолӣ ба осори адабӣ-танқидии Аминчон Шукӯҳӣ маълум мегардад, ки ӯ нисбат ба масоили норавшан ва ё баҳсангези таърихи адабиёт, назарияи адабиёти хаттию шифохӣ, равобити адабии халқҳо, мушкилоти адабиёти бачагона, фаъолият эҷодӣ ва хусну кубҳи осори адибони ҷавон... бетарафӣ зоҳир накарда, назари хоссаи илмӣ низ доштааст. Афкори адабиётшиносии танқидии ӯ, ки дар мақолаю ва маърузаҳояш баён ёфтаанд, дорои арзиши баланди илмӣ буда, ба масъалаҳои муҳим бахшида шуда, адиб дар онҳо роҳу равиши ҳалли масоили баҳсталабро равшан нишон дода тавонистааст. Баъзан андешаҳои ӯ назар ба сарчашмаҳои дигар, хусусан дар масъалаҳои назму насри советӣ, фаҳмиши мафҳумҳои лирика ва суруд тафовут дошта, назари вижа ва фардии ӯро ифода менамоянд. Аз ин рӯ, дар аснои шарҳу тавзеҳ ва баррасию омӯзиши баъзе масъалаҳои таърихи адабиёт, назарияи адабиёт, нақди адабӣ, фольклоршиносӣ, равобити адабӣ ва ҳамчунин, таҳқиқи фаъолияти эҷодии адибон ба таълифоти илмӣ-назарии Аминчон Шукӯҳӣ тақя намуда, андешаҳои ӯро бо сарчашмаҳои дигар қиёс кардан аз манфиат ҳолӣ нахоҳад буд.

Адабиёт ва ҳунари асили адиб маҳдудияти марзиро забониро наменвисандад ва ба василаи тарҷума онро убур намуда, ба манотиқи дигар ва ба дили хонандаи адабпарвар роҳ меёбад. Аз ин ҷост, ки тарҷумаи бадеӣ яке аз воситаҳо ва унсурҳои меҳварии ба ҳам овардану наздик намудани адабиёту халқҳои гуногунзабон маънидод шудааст. Яке аз соҳаҳои назаррас ва ё риштаю самти фаъолияти эҷодии Аминчон Шукӯҳӣ тарҷумонист.

АДАБИЁТ

[1] Айни, С. Ашъори мунтахаб (Тартибдиҳанда: А. Маниёзов) / С. Айни – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1958. – 172 с.

[2] Айни, С. Куллийет. Ҷилди 8 (Тартибдиҳандагон: С.М. Айни, Х. Айни, К.Айни) / С. Айни. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 524 с.

- [3] Собир, Б. Бо чамидан, бо чашидан. – Душанбе: Адиб, 1987. – 208 с.
- [4] Турсунзода, М. Асарҳои мунтахаб / М. Турсунзода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1955. – 412 с.
- [5] Турсунзода, М. Ҳамеша бо Ватан / М. Турсунзода. – Душанбе: Адиб, 2001. – 410 с.
- [6] Шукӯҳӣ, А. Суруди чашмасор (Маҷмӯаи шеърҳо) / А. Шукӯҳӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1948. – 46 с.
- [7] Шукӯҳӣ, А. Ватани сулҳ (Маҷмӯаи шеърҳо) / А. Шукӯҳӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1950. – 56 с.
- [8] Шукӯҳӣ, А. Рӯзҳои мо (Маҷмӯаи шеърҳо) / А. Шукӯҳӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1954. – 36 с.
- [9] Шукӯҳӣ, А. Дар зинаи аввали эҷодиёт / А. Шукӯҳӣ // Ҳақиқати Ленинобод. – 1955. – 23 ноябр.
- Шукӯҳӣ, А. Адабиёт партиявӣ аст / А. Шукӯҳӣ // Шарқи Сурх. – 1955. – №12. С. 49-55.
- [10] Шукӯҳӣ, А. Давоми «Ёс» (Шеър) / А. Шукӯҳӣ // Хорпуштак. – 1955. – №4. – С. 3-4.
- [11] Шукӯҳӣ, А. Лирика ҳаёт ва рӯҳи назм аст / А. Шукӯҳӣ // Ҳақиқати Ленинобод. – 1956. – 9 май.
- [12] Шукӯҳӣ, А. Садои дил (Маҷмӯаи шеърҳо) / А. Шукӯҳӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1957. – 226 с.
- [13] Шукӯҳӣ, А. Ҳиссае аз қиссаҳои Баҳлули ширинсухан / А. Шукӯҳӣ // Хорпуштак. – 1959. – №7. – С. 4-5.

Аннотатсия

Мақолаи мазкур ба таҳлили ҳамаҷонибаи ҷаҳолияти адабӣ ва ҷойгоҳи шоири маъруфи тоҷик Аминҷон Шукӯҳӣ дар рушди назми муосири тоҷик бахшида шудааст. Дар он ҷанбаҳои асосии роҳи эҷодӣ, ташаккули ҷаҳонбинии адабӣ ва саҳми шоир дар ғанӣ гардондани адабиёти миллӣ баррасӣ мегарданд. Хусусиятҳои сабки ашъори ӯ, аз ҷумла содагии баён, равшании маънӣ, мусиқияти сухан ва самимияти эҳсос мавриди таҳлил қарор мегиранд.

Инчунин мавзӯҳои меҳварии эҷодиёти Аминҷон Шукӯҳӣ, аз қабili муҳаббат ба Ватан, инсонпарварӣ, ахлоқ, сулҳ, дӯстӣ ва заҳмати инсон мавриди омӯзиш қарор дода мешаванд. Таъкид мегардад, ки шоир бо истифода аз забони зинда ва оммафаҳм тавонистааст назмро ба ҳаёти воқеии мардум наздик созад. Дар натиҷа, мақоми устувори ӯ дар рушди назми тоҷик ҳамчун шоири мардумӣ ва инсонгаро муайян карда мешавад.

Калидвожаҳо: Аминҷон Шукӯҳӣ, назми тоҷик, адабиёти муосир, эҷодиёти шоир, сабки шеър, инсонпарварӣ, Ватан.

Аннотация

Данная статья посвящена всестороннему исследованию литературного творчества и роли известного таджикского поэта Аминджона Шукӯхи в развитии современной таджикской поэзии. Рассматриваются основные этапы его творческого пути, формирование художественного мировоззрения и вклад в обогащение национальной литературы. Анализируются стилевые особенности поэзии автора, такие как простота языка, ясность мысли, эмоциональная искренность и музыкальность стиха.

Особое внимание уделяется ключевым темам его произведений: любовь к Родине, гуманизм, нравственные ценности, мир, дружба и труд человека. Подчеркивается народность и социальная направленность поэзии Аминджона Шукӯхи, а также его значительное место в развитии таджикского поэтического наследия.

Ключевые слова: Аминджон Шукӯхи, таджикская поэзия, современная литература, поэтическое творчество, художественный стиль, гуманизм.

Annotation

This article is devoted to a comprehensive study of the literary work and poetic significance of the prominent Tajik poet Aminjon Shukūhī in the development of modern Tajik poetry. The paper examines the main stages of his creative career, the formation of his artistic worldview, and his contribution to enriching national literature. It analyzes the stylistic characteristics of his poetry, including simplicity of language, clarity of meaning, emotional sincerity, and rhythmic harmony.

The article also highlights the central themes of his works, such as love for the homeland, humanism, moral values, peace, friendship, and human labor. The study emphasizes the accessibility and social orientation of Aminjon Shukūhī's poetry and concludes that he occupies a significant place in Tajik literary history.

Keywords: Aminjon Shukūhī, Tajik poetry, modern literature, poetic creativity, literary style, humanism.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рачабов Сунатулло – ассистенти кафедраи молия, ҳуқуқ, гумрук ва забонҳои хориҷии, Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТи ДБССТДонишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон.

Суроға: 735320, кучаи. Исмат Шарифова 3, н. Данғара, Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Информация об авторе: Раджабов Сунатулло — ассистент кафедры финансов, права, таможенного дела и иностранных языков Международного института Дангара Таджикского международного университета туризма и предпринимательства.

Адрес: 735320, Республика Таджикистан, Хатлонская область, Дангаринский район, ул. Исмата Шарифова, 3.

Information about the author: rajabov Sunatullo— assistant of the Department of Finance, Law, Customs Affairs, and Foreign Languages at the Dangara International Institute of the Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship.

Address: 735320, Ismat Sharifv street 3, Dangara region, Republic of Tajikistan

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РЕЧИ У РЕБЁНКА ДО 3-Х ЛЕТ В СЕМЬЕ

Алимов З.С.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Одна из характерных особенностей хорошо развитого ребёнка – склонность вести разговоры с взрослыми, как будто они его сверстники. Если ребёнка воспитывают в семье правильно, то он, естественно, общается со взрослыми, используя речь, разговаривая с ними иногда на очень серьёзные темы. Умелые, спокойные родители отвечают на речь ребёнка и втягиваются в скромную ткань беседы. Как только речь становится более или менее постоянной, жизнь с детьми становится намного богаче, а возможности их развития неизмеримо возрастают [4].

Очень часто при обсуждении проблем развития речи основное внимание концентрируется почти исключительно на устном слове. Точно так же часто, когда взрослые смотрят на малыша, они задают вопрос: «А он уже говорит?» Первые слова – это такая же знаменательная веха, как и первая улыбка, и первые неуклюжие шаги ребёнка. Но так же как многое усваивается до первой улыбки и первых шагов, многое и происходит – и это можно наблюдать – до первых различимых слов. Именно поэтому развитие речи гораздо правильнее рассматривать в рамках более широкого общения, с позиций, как обучения детей, так и степени, до которой взрослые помогают им в обучении [16].

Таким образом, тема «Психологические особенности развития речи у ребёнка до 3-х лет в семье» является актуальной на сегодняшний день.

На основе изученной психолого-педагогической литературы были поставлены следующие задачи:

1. Показать психологический аспект речи.
2. Рассмотреть развитие речи ребёнка до 3-х лет в семье.
3. Изучить развитие речи у детей от 2-х до 3-х лет в семье.

В качестве рабочей **гипотезы** можно предположить, что эффективное развитие речи у ребёнка до 3-х лет взаимодействует наравне с детским садом при ежедневных занятиях в семье.

Практическая значимость работы заключается в том, что полученные результаты можно использовать для разработки индивидуальных и групповых программ для родителей. Эти программы могут носить как профилактический, так и коррекционный характер.

Предложенный материал будет интересен студентам педагогических учебных заведений, преподавателям, родителям и всем, кого интересуют проблемы семьи и воспитания ребенка.

Речь – это деятельность, в процессе которой люди общаются друг с другом при посредстве языка.

В процессе речевого общения человек обогащает свои знания не только за счёт своего узкоиндивидуального опыта, но и путём усвоения общественного опыта, накопленного многими поколениями. Речь устная и письменная играет решающую роль в овладении наукой и культурой, в образовании и воспитании человека.

Речь не только служит общению между людьми, но и является вместе с тем необходимым средством, орудием человеческого мышления.

Являясь орудием мышления, речь играет большую роль и в других психических процессах. Громкое или мысленное название находящихся перед нами предметов организует их восприятие, облегчает их различение и узнавание. Участие речи в процессах памяти придаёт ей логический, осмысленный характер.

Всякое речевое общение осуществляется средствами языка. В зависимости от условий и целей общения речевая деятельность приобретает некоторые особенности. Так, люди могут обмениваться мыслями устно или письменно, в диалогической или монологической форме. Соответственно этому различают несколько видов речи. Речь бывает письменная и устная. В свою очередь в устной речи различают речь диалогическую и монологическую [3], [10].

Устная речь является основным видом речи, по образцу которой строятся и другие виды речевой деятельности. Так, в нашей письменной речи буквы обозначают различные звуки устной речи. Письменная речь воспроизводит, таким образом, на бумаге особенности речи устной, звуковой.

В зависимости от обстоятельств, в которых происходит общение между людьми, устная речь может приобретать либо форму диалогическую (от слова «диалог» - разговор), либо монологическую (от слова «монолог» - речь одного).

Диалогическая речь, имеющая характер разговора между собеседниками, в психологическом отношении обладает некоторыми особенностями.

Характер диалога существенно меняется в зависимости от обстоятельств, в которых он произносится. В некоторых случаях от диалогической речи требуется, чтобы мысль в ней была выражена в более полной и развёрнутой форме, а сам способ выражения сознательно подчинён установленным нормам и правилам.

Монологическая речь в отличие от диалогической характеризуется тем, что здесь говорит один человек, в то время как другие слушают его. Характерными примерами монологической речи являются: связный рассказ о чём-нибудь, лекции, доклады.

Монологическая речь в психологическом отношении отличается от речи диалогической. Монологическая речь обычно носит более произвольный, менее принуждённый характер, чем речь диалогическая. Монологическая речь требует более

развёрнутого и логически последовательного изложения мысли, чем диалогическая, так как при монологе говорящий менее связан со своими слушателями, меньше знает, что известно о данном предмете, что их в нём интересует.

Устная речь, как диалогическая, так и монологическая, часто сопровождается различного рода движениями, носящими характер жестов, изменений мимики лица и т. д. Это делает речь более выразительной, помогает лучше понять содержание сказанного [9, 17].

Письменная речь во многом сходна с устной.

В психологическом отношении письменное изложение мыслей существенно отличается от изложения устного. Пишущий не видит своего собеседника, не слышит его высказываний, не видит его жестов и выражения лица. Здесь приходится мысленно представить себе собеседника, его возможные вопросы и возражения и в соответствии с созданным заранее представлением строить свою письменную речь. Пишущему приходится также учитывать, что его читатель находится в иной обстановке, чем та, которая его окружает, и не может непосредственно воспринимать те предметы и явления, которые пишущий имеет в виду. Письменная речь по необходимости является более развёрнутой и вместе с тем более преднамеренной не только по сравнению с диалогической, но и по сравнению с монологической устной речью.

И устная и письменная речь являются разновидностями внешней речи, которая служит для внешнего общения, общения с другими людьми.

Из внешней речи развивается речь внутренняя, используемая человеком для целей собственной мыслительной деятельности, речь про себя, которая позволяет человеку мыслить на базе языкового материала даже тогда, когда он не говорит громко [3].

Речь имеет три функции: сигнификативную (обозначения), обобщения, коммуникации (передачи знаний, отношений, чувств).

Сигнификативная функция отличает речь человека от коммуникации животных. У человека со словом связано представление о предмете или явлении. Взаимопонимание в процессе общения основано, таким образом, на единстве обозначения предметов и явлений, воспринимающим и говорящим и говорящим.

Функция обобщения связана с тем, что слово обозначает не только отдельный, данный предмет, но и целую группу сходных предметов и всегда является носителем их существенных признаков.

Третья функция речи – функция коммуникации, т. е. передачи информации. Если первые две функции речи могут быть рассмотрены как внутренняя психическая деятельность, то коммуникативная функция выступает как внешнее речевое поведение, направленное на контакты с другими людьми. В коммуникативной функции речи выделяют три стороны: информационную, выразительную и волеизъявительную.

Информационная сторона проявляется в передаче знаний и тесно связана с функциями обозначения и обобщения.

Выразительная сторона речи помогает передать чувства и отношения говорящего к предмету сообщения.

Волеизъявительная сторона направлена на то, чтобы подчинить слушателя замыслу говорящего [17, 19].

До того как дети смогут говорить различные слова, они произносят звуки, которые постепенно делаются разнообразнее и становятся различными. Когда младенец осваивает повторяющиеся и довольно музыкальные фрагменты звуков, это называют лепетом. Каждый ребёнок перед произношением различных слов проходит период гуления. Его звуки разнообразны и имеют разговорную мелодику. Однако в потоке звуков мало или вообще нет слов. Эта стадия, на которой у взрослого может создаваться впечатление, что ребёнок сказал слова, но непонятно какие. Звукоряд ребёнка постепенно движется к словам, поскольку взрослые, а возможно, и старшие дети серьёзно воспринимают его звуки и реагируют на них.

Некоторые младенцы начинают произносить первые настоящие слова ещё до года, другие издадут звуки, очень похожие на «мама» и «дядя», а многие не производят того, что

можно назвать словом. Первый год жизни – это период, когда надо замечать и стимулировать построение блоков, из которых складываются основы детской речи. В это время развёртываются важные события «доязыкового» характера [7].

В течение первого года ребёнок осваивает массу навыков, составляющих основу его языка. Он учится слушать и различает знакомые и незнакомые голоса. Своим поведением ребёнок показывает, что понимает в обращённой к нему речи некоторые из эмоциональных обертонов, например весёлый непринуждённый разговор или предупреждение не делать чего-то. При ощущении поддержки ребёнок начинает произносить более разнообразные и выразительные звуки. Примерно к девяти месяцам появляются признаки, свидетельствующие, что ребёнок усвоил: его звуки могут вызывать действия со стороны окружающих. Такое важное понимание полезности звуков можно заметить в том, как девятимесячный ребёнок нарочно приостанавливает лепет, чтобы убедиться, получил ли он внимание (предмет или ответ), которое хотел. Около года или чуть позже дети своим поведением часто показывают, что узнают несколько знакомых слов в контексте, или же могут выполнять очень простые просьбы взрослых, подкреплённые жестами. Малыш реагирует на все незвуковые проявления (и усиливает их), составляющие часть взрослой речи. Некоторые взрослые начинают говорить: «Он понимает всё, что ему говорят». Но на данном этапе, да и позднее, точнее будет сказать, что ребёнок всё больше понимает то, что вы говорите и делаете [6].

Исследователи выделяют несколько этапов в развитии речи ребёнка:

- 9 – 18 месяцев – слова: мама, папа, баба, дядя и т.д. Звукоподражательные слова: ав-ав (собака), тик-так (часы), му-му (корова) и т.п. Все существительные употребляются в именительном падеже, единственном числе;

- 18 - 20 месяцев - попытки связать два слова в фразу (мама, дай). Усваивается повелительное наклонение глагола (иди, дай и т.п.);

- 20 - 22 месяца - появляются формы множественного числа;

- 22 - 24 месяца - словарь доходит до 300 слов. Существительных приблизительно 60 процентов, глаголов – 20 процентов, союзов нет [16].

К концу первого года возникает понимание речи и первые формы активной речи ребёнка. Особенность речи состоит в том, что она носит ассоциативно-ситуативный характер, т.е. может быть понята лишь с опорой на ситуацию, интонацию, жесты. Активная речь ребёнка развивается от гуканья, гуления и лепета, представляющих собой «бескорыстную ориентировочную деятельность» как подражание интонационно-ритмической звуковой стороне человеческой речи. Сначала подражание носит репродуктивный и произвольный характер. Развитие лепета осуществляется в сторону возрастания произвольности имитации речи взрослого. На 5-6 месяце появляются «псевдослова» - голосовые реакции относительно постоянного звукового состава, выражающие эмоциональные состояния ребёнка и используемые им воздействия на взрослого. В конце первого года жизни речь ребёнка настолько своеобразна как по семантике, так и по звуковому составу, морфологии и синтаксису, что получила название автономной речи [4].

В возрасте одного года ребёнок:

1. Знает, как его зовут;
2. Понимает слово «нет»;
3. Понимает и выполняет несложные просьбы;
4. Повторяет простые одно- и двухсложные слова;
5. Игрет в «Сороку-белобоку», желает «спокойной ночи»;
6. Говорит «мама», «папа» и ещё около десятка слов, обычно существительных;
7. Любит подражать голосам животных и звукам разных предметов;
8. По просьбе взрослого даёт игрушку;
9. С удовольствием смеётся;
10. Хорошо слышит и различает много звуков;

11. Демонстрирует искреннюю любовь к вам;
12. Вкладывает кубик в коробку по вашей просьбе;
13. Активно рисует карандашом или мелком каракули [2].

До полутора лет развитие собственной речи малыша происходит довольно медленно. В этот период он усваивает от 30 – 40 до 100 слов и употребляет их редко[5].

К полутора годам малыш обычно произносит все гласные звуки (хотя и не всегда чётко), ему доступны многие согласные звуки (м, п, б, к, г, т, д, н, в, ф, х), а также звук й. Многие из согласных звуков произносятся смягчённо (дй вместо дай). Отчётливость произнесения звуков во многом зависит от их места в слове. Так, если слово состоит из двух открытых слогов (после согласного идёт гласный: мама, Вова, Катя), то малыш произносит его правильно. Если же слово состоит из трёх и более слогов (вместо машина - паина, вместо велосипед – апинед). Пропускается звук и в том случае, когда два согласных стоят рядом (второй произносится как тоой, дверь – как вей).

После полутора лет происходит резкий перелом. Вместе с требованием ребёнка называть предметы можно отметить его попытки произносить слова, которые эти предметы обозначают. К концу второго года ребёнок употребляет до 300, а концу третьего года – до 1200 – 1500 слов [14].

Откуда берутся «автономные» слова?

Во-первых, сами взрослые специально придумывают их для детей. Из поколения в поколение передаются такие слова, как ам-ам, или ням-ням, тпру, нака, бяка... Взрослые считают, что они более доступны детям.

Во-вторых, ребёнок искажает в своей речи настоящие слова, произносимые взрослыми. Малыш ещё недостаточно хорошо слышит слово, и у него ещё не сложился в надлежащей мере аппарат произношения. Произнося слово, он невольно меняет его звуковую форму. Молоко он произносит как «моко», голова – как «гова»... Обычно «страдает» середина слова. Ребёнок воспроизводит ударный и первый слоги.

И, наконец, малыш сам придумывает «автономные» слова, часто шутя и играя.

Если взрослые требуют от ребёнка чёткого произнесения слов, поправляют их, то «автономная» речь быстро исчезает. Но бывает, что окружающие умиляются «своеобразием» словотворчества ребёнка и даже подражают ему. Тогда становление правильной речи идёт с задержками [13].

Главное событие в развитии речи в этот период (к концу второго года) заключается не в количественном росте словаря, а в том, что слова, которые ребёнок использует в своих предложениях, приобретают соответствующую грамматическую форму: «девочка села», «девочка сидит», «лопатку баба дела (сделала)».

С этого времени и начинается один из важнейших этапов овладения родным языком – овладения его грамматической структурой. Усвоение грамматики происходит интенсивно, и основные грамматические закономерности ребёнок усваивает примерно к трём годам. К этому времени он употребляет все падежные формы (без предлогов и с предлогами – «на волка похож», «под землю спрятался» и т. п.), формы глаголов, сложные предложения с союзами («Во сне видела, что волк укусил мне руку», «Форточка открыта, чтобы проветрилось») [7].

Итак, к двум годам ребёнок:

1. Обладает запасом в 200 – 300 слов;
2. Пользуется в речи двух-, трёхсловными словосочетаниями и предложениями;
3. Прислушивается к словам и понимает их значение;
4. Любит, когда ему читают и рассматривает иллюстрации;
5. Называет предметы, изображённые на картинках;
6. Хорошо знает своё имя, произносит его;
7. Пользуется словами «да», «нет», «ещё»;
8. Выражает просьбу словами, а не только жестами;

9. Использует существительные в разных падежах (то есть с разными окончаниями)

10. Согласует предмет и действие («машина едет», «я хочу») [2].

11. К трём годам в словарь ребёнка входят все части речи (существительные, глаголы, прилагательные, местоимения, числительные, наречия), служебные слова (предлоги, союзы, частицы), междометия.

Что же способствует развитию речи? Детям третьего года жизни можно и нужно давать специальные речевые задания. Более простые из них – это задания повторить слово или произнести какой-нибудь звук, когда взрослый учит произносить слово правильно. Более сложные – когда ребёнка просят, например: «Подойди к бабушке и скажи ей: «Бабушка, дай мне, пожалуйста, мою шапочку» [22].

Почему такие задания полезны для развития речи? Во-первых, потому, что взрослый даёт ребёнку образец речи, и не просто образец правильного построения фразы, а пример использования речи в конкретных условиях общения. Подобные задания не только способствуют формированию грамматической, лексической правильности речи, но и воспитывают культуру речевого общения, «речевого поведения». Во-вторых, эти задания полезны потому, что ребёнок учится сознательно, осознанно строить свою речь, пусть в очень элементарной форме, осознавать то, как говорят другие, как говорит он сам. В самом деле, когда мама говорит сынишке: «Принеси мне, пожалуйста, чашку» - и тот, спросив какую (большую или маленькую и т. п.), идёт выполнять эту просьбу, то ни мама, ни сын не задумываются над тем, как именно они говорят. Они осознают содержание речи, а не её форму.

Речевые задания с уже определённой формой высказывания уместны в общении с детьми до двух лет. Более старшим детям можно давать задания в более общей форме: «Подойди к бабушке и попроси её достать твою шапочку», «Попроси у бабушки свою шапочку».

Речевые задания могут даваться и для того, чтобы ребёнок обратился к взрослому, и для того, чтобы он обратился другому ребёнку, к нескольким детям. Тем самым активизируется речевое общение между детьми [5].

Речевые задания хорошо помогают обучать детей задавать вопросы; «Где?», «Какой?», «Куда?» и т. д., употребляя сложные предложения. Например, ребёнку предлагается спросить у взрослого (или у другого ребёнка): «Спроси у Натальи Петровны, куда она положила новую книжку, игрушку». Ребёнок может задать вопрос различными способами («Куда вы положили новую книжку, игрушку», «Вера Петровна спрашивает, куда вы положили новую книжку, игрушку», «Вера Петровна спрашивает, где новая книжка, игрушка» и т. д.), и это будут или вопросы, или сложные предложения с союзными словами «куда», «где» и т. п. [11].

Детям второго года жизни можно показывать не только предметные картинки (т. е. изображения отдельных людей, животных, предметов), но и картинки сюжетные, на которых изображено какое-нибудь событие (дети поливают цветы на клумбе, дети выпускают птичку из клетки). На третьем году возможности детей в рассматривании картинок увеличиваются, однако дети не предоставляют самим себе – руководить рассматриванием должен взрослый. Он объясняет смысл изображённого, раскрывает последовательность действий, задаёт детям вопросы и т. д.

Разнообразными могут быть вопросы, если на картинке изображён человек (мальчик, девочка или кукла). Здесь большой простор для обогащения словаря детей, для формирования умений правильно строить простые предложения. Рассматривая картинку, на которой нарисована девочка, и отвечая на вопросы, ребёнок называет предметы одежды девочки, цвет платья, ботиночек и т. д. Разнообразие вопросов и ответов увеличивается, если девочка изображена сидящей на стульчике, лежащей в кроватке [18].

Литературы

1. Гальперин П. Я. Введение в психологию. Ростов-на-Дону, 1999. – 345 с.

2. Герасимова А. С. Уникальное руководство по развитию речи / Под ред. Б. Ф. Сергеева. – 2-е изд. – М.: Айрис-пресс, 2004. – 160 с.: ил.
3. Запорожец А. В. Психология. – 2-е изд. – М.: Учпедгиз, 1961. – 228 с.
4. Карабанова О. А. Возрастная психология: Конспект лекций. – М.: Айрис-пресс, 2005. – 240 с.
5. Кулагина И. Ю. Возрастная психология. Развитие ребёнка от рождения до 17 лет. – М., 1998. – 412 с.
6. Лешли Д. Работать с маленькими, поощрять их развитие и решать проблемы: Пер. с англ.: Кн. для воспитателя дет. сада. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
7. Мир детства: Дошкольник. Составители: Л. Е. Журова, Т. С. Комарова. – М.: Педагогика, 1979. – 416 с.
8. Моторное и эмоциональное развитие ребёнка / Пер. с франц. А. Васильковой, Н. Васильковой. – М.: Эксмо, 2005. – 256 с.
9. Немов Р. С. Психология: Учебник для студентов высших учебных заведений: В 3 кн. – 4-е изд. – М.: Владос, 2000. – кн. 1: Общие основы психологии. – 345 с.
10. Немов Р. С. Психология: Учебник для студентов высших учебных заведений: В 3 кн. – 4-е изд. – М.: Владос, 2000. – кн. 2: Психология образования. – 390 с.
11. Павлова Л. А. Малыш учится говорить // Дошкольное воспитание. – 1990. - №8. – С. 84 – 86.
12. Павлова Л. Д. Раннее детство: развитие речи и мышления / Л. Д. Павлова. – М., 2000. – 208 с.
13. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка. – М., 1996. – 347 с.
14. Поливанова К. Н. Психология возрастных кризов. – М., 2001. – 254 с.
15. Развитие речи у детей до трёх лет. – М.: Эксмо, 2005. – 208 с.
16. Растить малышей! Составители: Ю. В. Артемьева, Е. Б. Никанорова, М. В. Тоскина. – С.-Пб.: Час Пик, 1992. – 368 с.
17. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – С.-Пб.: Питер, 2001. - 433 с.
18. Смирнова Е. О. Психология ребёнка: Учебник для пед. училищ и вузов. – М., 1997. – 215 с.
19. Столяренко Л. Д. Основы психологии. – 3-е изд., переработанное и дополненное. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – 672 с.
20. Умственное развитие младенца. / Пер. с франц. А. Васильковой, Н. Васильковой. – М.: Эксмо, 2005. – 256 с.

Технологияи омӯзиши забонҳои хориҷӣ доир ба риоя намудани принципҳои дидактикӣ зимни истифодаи воситаҳои мултимедиавӣ

Шарипова Ф.

Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ

Инкишофи ояндаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҷомеа аз беҳтар ва самаранок роҳандозӣ намудани рушди соҳаи маориф вобастагии калон дорад. Ин дар навбати худ тақозо менамояд, ки дар соҳаи таҳсилот технологияҳои наватарини иттилоотӣ ва воситаҳои нави техникӣ-технологӣ дар раванди таълими омӯзиши забонҳои хориҷӣ мавриди истифода қарор дода шуда истодааст. Дар маҷмӯъ ин аз компютеркунонии ҳам муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва ҳам мактабҳои олии вобаста аст, ки раванди омӯзиши технологияи дидактикӣ зимни истифодаи воситаҳои мултимедиавӣ дар машғулиятҳои амалии забони англисӣ хеле зарур аст. Ҳамгироии илм ва истеҳсолот дар заминаи истифодаи технологияҳои наватарини иттилоотӣ ҳарчӣ зудтар иттилоотии соҳаи маорифро, омодагии мутахассисони дорои саводноқӣ ва салоҳиятнокии баланди компютериеро тақозо менамоянд, ба рушди истифодаи воситаҳои мултимедиавӣ дар машғулиятҳои амалии забони англисӣ таҳким бахшад. Ин ҳамчунин омодагии мутахассисони баландихтисоси дорои қобилияти баланди эҷодӣ ва техникӣ-технологиро тақозо менамояд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид менамоянд, ки «Ояндаи мамлакат аз фаъолияти омӯзгор ва рушди илму маориф вобастагии зиёд дорад»

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои таъмин намудани пешрафти соҳаҳои илму маориф ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ аз тамоми имкониятҳо истифода карда, ба рушди илмҳои технику табииати аҳамияти аввалиндараҷа медиҳад ва доир ба баланд бардоштани сатҳи сифати таълим, ҷорӣ намудан ва васеъ гардонидани доираи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ - иртиботӣ, аз ҷумла шабакаи интернет дар низоми таҳсилот, таъмини самаранокии фаъолияти омӯзгорон ва тақмили малакаи педагогии онҳо тамоми чораҳои заруриро амалӣ мегардонад.

Омӯзиш ва таҳлили манбаҳои назариявӣ нишон медиҳад, ки зиддиятҳои номбаргардида ҳаллу фасли худро дар рисолаҳо ва дигар корҳои илмӣ пеш иҷрогардида наёфтаанд. Аз ин лиҳоз муаммои муайян намудани махсусиятҳои ташаккули омодакунии омӯзгорони оянда ба таҳия ва истифодаи воситаҳои мултимедиавии таълим дар асоси риояи қоидаҳо ва принципҳои таълим то алҳол боқӣ мемонад.

Имрӯзҳо зарурати истифодаи технологияи мултимедиавии муосир дар ҳама соҳаҳои фаъолияти инсоният пеш омадааст, ки инсоният дар тамоми фаъолияти худ барои рушди иқтисодиёт ва иҷтимоиёт дар ҷомеа истифода бурда, ба кашфиётҳои бузурги илмӣ-таҳқиқотии худ ноил шудааст. Лозим ба ёдоварист, ки дар шароити имрӯза бо суръати қайҳони пеш рафтани техника ва технологияи мултимедиавии боиси осон ва босамар гаштани қори инсоният мебошад, ки онро ҳуди инсоният офаридааст.

Зарурат пеш меояду бо мурури замон инсоният баҳри беҳбудии зиндагии ҳадаш навгоние ихтиро мекунад, ки то бартаф карда бошад зарурати ҳеш ва дигаронро. Имрӯз аз нигоҳи бартарии ихтироотҳои ҷадиди технологияи иттилоотии мултимедиавӣ пеш омадааст, ки инсоният зиндагии худро боз ҳам рангину зебо гардонад. Истифодаи технологияи мултимедиавии муосир дар ҳама соҳаи кашвар бар аъло дида мешавад, ки барои омӯзиш ва таҳким намудани он дар илми забоншиносӣ айнаи мудао мебошад.

Тавре, ки Пешвои муаззами миллат, Президенти маҳбуби кишварамон Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд: “Бо мақсади рақобатпазир гардонидани соҳа дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ моро зарур аст, ки мутахассисони забондон, донандаи фарҳангу таърих ва технологияҳои муосирро омода кунем, кормандони ширкатҳои сайёҳӣ, роҳбаладҳо, тарҷумонҳо ва дигар мутахассисони соҳаро мутобик ба талаботи бозори сайёҳӣ ба воя расонем”.

Барои олимони соҳаи забоншиносон низ зарурати истифодаи технологияи муосир бисёр амалӣ ва саривақтӣ буда, мо бояд барои саиқал ва баланд бардоштани донишу малакаи донишҷӯён аз ҳама таҷҳизоти муосир истифода барем. Бе ҳуда нест, ки асри XXI-ро асри “Техника ва технология” меноманд. Дар асри XXI бояд тамоми ҷанбаҳои ҳаёти инсоният аз навгонҳои илми технологияи навин ва коркарди информатсия бархурдор гардида, дар раванди пешравии ҳаёти имрӯза баҳри осон ва фаҳмо шудани ҳама гуна мушкilotи зиндагӣ истифода шавад.

Дар ҳоли ҳозир бозсозии маориф дар инкишофи технологияи мултимедиавии барои омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳо равона шудааст. Махсусан, дар ҷараёни таълим технологияҳои нави иттилоотӣ, ҷун истифодаи ресурсҳои интернетӣ, ки барномаҳои технологиро меомӯзонанд, васеъ ворид гашта мавриди омӯзиш қарор доранд. Бо пайдоиши техникаи таълим ва истифодаи он барои омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба методикаи таълим таъсироти худро расонида, ҳануз чанд сол пеш мафҳуми воситаҳои мултимедиавӣ, ин истифодаи воситаҳои мултимедиавиро ҳангоми таҳқиқотҳо дар фанҳои дақиқ, на балки барои таълим ва омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар назар дошт, балки барои таҳкими омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар риштаи технология пайвастагӣ дошта, онро метавонад дар рушди илмҳои забоншиносӣ, равоншиносӣ, педагогика ва фанҳои табию-риёзӣ номид. Ҳангоми омӯзиши асосҳои методологии ин мавзӯё дастоварҳои педагогон зерин хеле назаррас аст, ба

мисли Е.В. Блохина, И.А. Исенко, инчунин маводҳои методиву илмии педагогон Ю.И. Верисокин, И.В. Баранова, М.В. Смирнова, Н.М. Синегубова, Г.В.Рогова ва дигарон мавқеи хосаеро дар илми методология ва таҳкими омӯзиши технология хеле назаррас мебошанд. Воситаҳои асосии таълим барои муҳақиқони илми забоншиносон аз нигоҳи Г.В. Рогова ҳамчун самтҳои афзалиятнок дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба маврид буда, ӯ чунин таъкид менамояд, ки “Дар айни замон ба мо зарурате пеш омадааст, ки аз ҳама гуна воситаҳои технологияи муосир васеъ истифода барем ва дониши худро тариқи ин ихтироотҳои бузурги инсоният такмил дода бошем, то ки дар арсаи ихтисоси худ мақому манзалати худро пайдо карда бошем” [46, саҳ. 30] аз нуктаи назар Г.В. Рогова бармеояд, ки ҳангоми омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар раванди дарс бо ҳамроҳи устодон аз воситаҳои технологияи муосир истифода мебарем ва тамошо мекунем аз наворҳо ва дигар маводҳои барои омӯзиши омода шуда, ки бароямон бисёр хотирмон ва фаҳмо мешаванд, танҳо дар доираи тамошо ва гӯш кардан донишҳои назариявӣ метавонанд тақвият ёбанд. Тибқи гуфтаи олими методисти тоҷик С.Н. Алиев “Бо истифода аз технология роҳ ёфтан ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ осонтар ва содафаҳм мебошад ” [3, с. 18]. Аз ин бармеояд, ки Алиев С.Н. дар таҳким ва муносибатҳои илмии технология ба риштаи илмҳои дигар робитаи кавии илмиро боз намудааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми худ ба Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид менамояд, ки «Ояндаи мамлакат аз фаъолияти омӯзгор ва рушди илму маориф вобастагии зиёд дорад» [15].

Олимони тоҷик мултимедиаро чунин тарҷума кардаанд; “Чандрасой (мултимедиа) дар соҳаҳои гуногуни раванди таълим дар муассисаҳои таълимӣ ва олии ҷаҳонӣ хеле васеъ истифода бурда мешавад. Таҳлилҳои ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки бо истифода аз технологияи чандрасой, раванди таълим боз ҳам самаранок мегардад” [14, с. 36].

Баланд бардоштани сифати таҳсилот, сифати таълим яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи соҳаи маориф маҳсуб меёбад. Дар ин маврид тибқи низоми системанокӣ ҳам таҳсилот ва ҳам таълим бояд, ки ҳамчун системаи иборат аз унсурҳои ҷудогона мавриди назар гарданд. Аз ин лиҳоз фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ аз унсурҳои ҷудогонаи зерин иборат аст, ки он дар расми мазкури таълим оварда шудааст.

Дар расми мазкур системаи фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ бо унсурҳои алоқамандии байни онҳо тасвир карда шудааст. Сифати фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ дар маҷмӯъ аз сифати ҳар як унсури он ва алоқамандӣ, ягонагӣ, аз ҳам вобастагии ҳамаи унсурҳо вобаста аст.

Баланд бардоштан ва беҳтар намудани сифати таълим дар маҷмӯъ ва сифати ҳар як унсури таълим дар алоҳидагӣ ва сифати алоқамандии байниунсурӣ ҳам дар маҷмӯъ ва ҳам дар алоҳидагӣ раванди доимӣ маҳсуб меёбад. Зеро доимо талаботи дидактикӣ ба беҳтар намудани сифати таълим, сифати унсурҳои таълим, сифати алоқамандии байниунсурии таълим мавҷуд аст. Баланд бардоштани сифати таълим барои ноил гардидан ба натиҷаи боз ҳам баланди таълимӣ лозим аст.

Дар таҳқиқоти мазкур суҳан доир ба баланд бардоштани сифати таълим тавассути баланд бардоштани сифати воситаҳои таълим меравад. Ин дар навбати худ тавассути ворид намудани воситаҳои мултимедиавии таълим амали хоҳад шуд. Воситаҳои мултимедиавии таълим бо дигар воситаҳои таълим умумият ва фарқият дорад.

Агар воситаҳои мултимедиавии таълим бо дигар воситаҳои таълим ягон умумият наметошад онро ҳамчун воситаи таълим муаррифӣ намудан ҳам нодуруст ва ҳам имконнопазир набуд. Ҳамчунин агар он аз дигар воситаҳои таълим ягон фарқият наметошад ворид намудани он дар амалияи таълим ҳам ягон манфиати дидактикӣ намеовард ва зарурати ҷорӣ намудани он дар амалияи таълим ба вуҷуд намеомад. Зеро дар ин ҳолат ҷӣ сифати воситаи таълим ва ҷӣ сифати таълим дар маҷмӯъ тағйир намеёфт.

1. Аблам С.Б. Основные этапы усвоения иноязычной речи и примерные упражнения с применением технических средств. - Рига, 1971. - 285 с.

2. Алиев С. Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ. - Душанбе, 2013.-340 с.
3. Алиев С.Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ / С.Н. Алиев.- Душанбе.- 2013 336с.
4. Баранова И.В. Совершенствование грамматической стороны диалогической речи студентов пятого курса факультета иностранных языков в процессе работы над видеофильмом Автореферат дисс.... кан.пед.наук.- С. Петербург, 2001. -20 с.
5. Барменкова О. И. Видеозанятия в системе обучения иностранной речи. / О. И. Барменкова. – М.: 1999. - №3 – С. 287-294
6. Бабинская П.К., Леонтьева Т.П. Практический курс методики преподавания иностранных языков / П.К. Бабинская, Т.П.Леонтьева. – Минск: 2003. – 221 с.
7. Блохина Е.В. Некоторые вопросы обучения аудированию / Е.В. Блохина Иностранные языки в школе. – 1998. - № 2. – 265 с.

Фишурда

Технологияи омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар шароити муосир бо истифодаи воситаҳои мултимедиавӣ имкониятҳои нав фароҳам меорад. Риоя намудани принципҳои дидактикӣ, аз ҷумла дастрасӣ, пайдарпайӣ, ғаёлнокии донишҷӯён, аёнӣ ва инфиродӣ гардонидани таълим, ҳангоми истифодаи технологияҳои мултимедиавӣ аҳамияти махсус дорад. Воситаҳои мултимедиавӣ, аз қабili видео, аудио, презентатсияҳо ва платформаҳои интерактивӣ, ба баланд бардоштани самаранокии омӯзиш ва рушди малақаҳои коммуникативӣ мусоидат мекунанд.

Калидвожаҳо: технологияи омӯзиш, забонҳои хориҷӣ, принципҳои дидактикӣ, воситаҳои мултимедиавӣ, самаранокии таълим, малақаҳои коммуникативӣ, аёнӣ, ғаёлнокии донишҷӯён, инфиродӣ гардонидани таълим.

Аннотация

Технологии обучения иностранным языкам в современных условиях, особенно с использованием мультимедийных средств, открывают новые возможности для эффективного обучения. Соблюдение дидактических принципов, таких как доступность, последовательность, активность учащихся, наглядность и индивидуализация обучения, играет важную роль при использовании мультимедиа. Мультимедийные средства, включая видео, аудио, презентации и интерактивные платформы, способствуют повышению эффективности обучения и развитию коммуникативных навыков.

Ключевые слова: технологии обучения, иностранные языки, дидактические принципы, мультимедийные средства, эффективность обучения, коммуникативные навыки, наглядность, активность учащихся, индивидуализация обучения.

Annotation

Modern technologies in foreign language teaching, particularly the use of multimedia tools, provide new opportunities for effective learning. Adherence to didactic principles such as accessibility, consistency, learner activity, visualization, and individualization is essential when applying multimedia technologies. Multimedia tools, including video, audio, presentations, and interactive platforms, contribute to improving learning outcomes and developing communicative skills.

Keywords: teaching technology, foreign languages, didactic principles, multimedia tools, learning effectiveness, communicative skills, visualization, learner activity, individualized instruction.

РУШДИ АДАБИЁТИ АТФОЛ ВА МАВЗУИ СУЛҲУ ВАҲДАТ АЗ ДИДИ ГУЛНАЗАР КЕЛДӢ

Турдиева С.

Донишкадаи байналмилалӣи Данғраи ДБССТ

Гузориши масъала. Шоири халқии Тоҷикистон устод Гулназар Гелдӣ соли 1945 дар деҳаи Дардари ноҳияи Айнии вилояти Суғд дар оилаи деҳқон ба дунё омадааст [1, 69]. Вай

ба ашъори пурмазмуну пурмуҳтаво ва фасеҳу дилпазири худ дар арсаи адабиёти тоҷик ҷойгоҳи хосеро касб кардааст. Ашъори дилангези ӯ ба адабиёти классики форсу тоҷик робитаи ногусастанӣ дорад. Ӯ дар охири солҳои 60-уми қарни гузашта ба майдони адабиёти тоҷик ворид шуда, бо шеърҳои дар пайравии сабку услуби ниёгон ва шуарои муосир офаридааш аз мавҷудияти як шоир навҷӯву навғуфтор дарак медиҳад. Замоне, ки Гулназар дар майдони адабиёти ғомҳои аввалини худро меғузошт, фазои адабиёти халқҳои Шӯравиро ягон-ягон рӯҳияи худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллии фаро гирифта, аҳли қалам ба арҷгузорӣ ба арзишҳои миллии иқдом менамуданд. Аввалин шеърҳои ӯ айёми таҳсил дар мактаби миёна ҷоп гардидаанд. Китоби нахустинаш соли 1969 ба номи «Расми сарбозӣ» ба таърифи расид, ки баъдҳо маҷмӯаҳои «Дастархон» (1972), «Нардбон» (1975), «Ағба» (1975), «Паҳно» (1981), «Пайи дарё», «Ту хубиву раъноӣ» (2010) [5] нашр шудаанд. Ҳамчунон шоир дар бораи бачагон шеър эҷод намудааст, ки маҷмӯаҳои «Чашмаи нигин», «Се қулчаи танӯрӣ», «Аз барои Гулзизор» -ро ба таърифи расондаанд. Устод Гулназар ҳам дар жанрҳои суннатӣ (ҷун рубоӣ, дубайтӣ, ғазал, қитъа, маснавӣ, фард) ва ҳам дар шаклҳои нави шеърӣ (ҷун шеъри озод ва шеъри ҳусравонӣ) асарҳо офаридааст. «Аз шаклҳои суннатии шеърӣ Гулназар ба рубоӣ таваҷҷуҳи бештаре дорад» [13,375].

Муҳимияти тадқиқот: Тоҷикон аз зумраи он мардумони ҷаҳон ба шумор мераванд, ки аз давраҳои хеле қўҳан бо маданият, илму ҳунар ва адабиёти ғании худ шинохта шудаанду бо номи арбобони илму адаби худ дар тамоми олам шуҳрат ёфтаанд, ба ҳазинаи адабиёти ҷаҳон дурдонаҳои пурарзиш ва бузургони номро додаанд. Адабиёти тоҷик, осори пурфайз, маҳз бо арзиши ахлоқӣ, тарбиявӣ ва педагогии худ як шоҳи бузургу маънавии мардуми эрони шарқ ба шумор меравад ва дар робита бо таърихи маданияти халқ омўхта мешавад. Ҷун ба таърихи бойи адабиёти тоҷику форс менигарем, маълум мешавад, ки ҳанўз аз давраҳои то мелод тоҷикон барои тарбияи фарзандони худ маводи хеле пурнуфузу пурфайзи ахлоқиву этикиро мерос гузоштаанду қўшиш ба харҷ додаанд, ки насли наврасро дар намунаи бехтарин дурдонаҳои адабӣ ва улуми адабия ба воя бирасонанд. Аз ин ҷост, ки яке аз шоҳҳои адабиёти ахлоқӣ ва бадеии мардуми тоҷикро афкори адабии ахлоқӣ ва тарбиявӣ фароҳам овардаанд, ки дар боби аввал ба сурати густардатар дар мавзӯи мазкур мебардозем.

Мақсад ва ҳадафҳои паҷуҳиш: Адабиёти қўдак ба мафҳуми аслии он ҳудуди дусад сол қабл дар Аврупо ба расмият шинохта шуд. Аврупоӣҳо ҳамзамон бо оғози рушди рўзафзунӣ суннат ва ғароиш ба тамаддуни гузаштаи худ, оғох шудаанд, ки барои инкишофи адабиёти атфол осори ғаронбаҳое барои ояндагон бар ҷой гузоранд. Онҳо бо талош дар ин замина, тавонистанд дар ин ҷода бо офариниши кутуб барои қўдакон ба дараҷаи олӣ бирасанд. Адабиёти бачагонро танҳо бо асарҳои сирф бачагона маҳдуд доништан ғалати маҳз мебошад, ки ин адабиёт бо равиши адабиёти калонсолон марбут аст. Ҷонон Бобокалонова дар китоби «Таърихи адабиёти атфол» чунин менигорад: «Адабиёти атфол танҳо аз асарҳои ба ҳурдтаракон равонашуда иборат нест. Адабиёти атфол дар гузашта бо як анъанаи муайян инкишоф наёфтаасту ва маҳз баъдтар — дар марҳилаи кунунии инкишофи адабиёт дар асри XX роҳ ва методҳо, усулҳои нави тасвири соҳиб шуд. Он ҷун адабиёти мустақил (на як шоҳи адабиёти умумӣ) имрўз ташаккул ёфт. ...ин адабиётро, ки имрўз худ соҳиби жанрҳои адабист, ҷун жанр ба тадқиқ гирифтани нашоҷ. Ҷун сухан аз намунаҳои асарҳои халқӣ барои бачагон равад, бешак, онҳоро (намунаҳои асарҳои халқӣ)-ро» адабиёти атфол шуморидан нашоҷ. Аммо он чизе, ки халқ барои бачагон эҷод намудааст, он барои бачагон муфид ва моли бачагон ба шумор меравад»

Навигарии илмӣ: Дар Тоҷикистон бошад, то акнун аз сўи донишмандон ва шуарои муосир монанди Гулназар Келдӣ, Бозор Собир, Мирсаид Миршакар ва Бобо Ҳоҷӣ осори ғаронбаҳо ва ҷолиби диққат ба таърифи расидааст. Албатта, шоирону адибони муосир бо таъсирпазирӣ аз осори таълифнамудаи шуарои классик тавонистанд, адабиёти имрўзаро бо ҳуллаи зарбоф пўшиш диҳанд. Ҳамчунон, адабиёти бачагонаи тоҷик, ки дар садаи XX-XXI бо ташаббуси шуарои муосир аз ҷумла, устод Гулназар рушд карда, ба аслиҳаи муҳимми тарбияи насли наврас табдил ёфта, дар омўзондани ахлоқу одоби нек, таълиму тарғиби идеалҳои бузурги инсонӣ ва дар бой ғардонидани ҷаҳони маънавии бачагон хизмати шоиста

менамоёд, таърихи куҳан ва қадима дорад. Асарҳои ҷудогонаи адабиёти бачагонаи мо аз қадим мавҷуд буд ва дар ҳар давраи замон дар зимни инкишофи адабиёти пурсарвати классикӣ чараён ёфта, ба тарзу услуби шево инкишоф ёфтааст. Гулназар дар солҳои 90-уми қарни хх чун шоири баркамол ва соҳибқалам дар роҳи тасвирифариини ва маънисозӣ нисбати солҳои пешин устуворона қадам мениҳад. Акнун шеъри бачагони ӯро образҳои шоирона, ифодаҳои маҷозӣ ва тасвирсозии манзараҳои фаро мегиранд, ки маҷмӯаи шеърҳоиаш чун «Чашмаи нигин», «Ту хубиву раъноӣ» «Се кӯлчаи танӯри» далели муътамаде аст барои тайиди иddaи мо. Дар осори мазкур шеърҳои ба сабку услуби тоза эҷоднамудаи ӯ гирдоварӣ шудаанд. Аз ҳар сатри ин маҷмӯаҳо бармеояд, ки шоир ба ҳодисоти зиндагӣ, рӯйдодҳои табиат зинда ба воқеаҳои ҳаррӯзаи рӯзгор бо диди тозаву нав менигарад ва маъниҳои нав меҷӯяд. Муҳаққиқ ва адабиётшиносӣ маъруфи эронӣ Алиасфарӣ Шеърдӯст дар китоби боарзиши худ «Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик» чунин таълиф кардааст: «Шеъри Тоҷикистон дар тасвирсозӣ бештар ба мероси шеъри форсӣ назар дорад ва дар эҷоди суратҳои ҳаёл аз шеваҳои баёни бадеии куҳан баҳра мегирад» [7, 36].

Дарачаи омӯхта шудани мавзӯ: Ба ақидаи устод Гулназар шеъре, ки барои кӯдакон навишта мешавад, табиатан тақозои забон ва сабки содаи суҳанро дорад. Яъне бо кӯдак танҳо бо забони содаи кӯдакона, бо тарзи андешаи кӯдакона, ки оӣ аз алфозу ибороти ноошно ва душворфаҳм бошад, суҳан бояд гуфт, вагарна шеър мақбули кӯдак нахоҳад шуд. Аз тарафи дигар, мутолиаи ашъори гузашта ва шоирони саршиноси муосир ба муаллиф имкон додааст, ки аз таҷрибаи ҳамдигар бохабар гарданд ва дар корҳои эҷоднашон истифода баранд.

Соҳтори рисолаи хатм. Рисолаи дипломӣ аз муқаддима, се боб ва хулоса иборат аст. Дар муқаддима дар бораи фаъолияти шоирӣ, мавзӯи маҷмӯаҳои ашъори шоир, сурудаҳои шоир дар бораи бачагон, сабку услуби ва жанри ашъори ӯ, маълумоти мухтасаре дода мешавад.

Боби аввали рисола «Рушди адабиёти атфол ва мавзӯи сулҳу ваҳдат аз диди Гулназар Келдӣ» унвон гирифта, аз ду зербаҳш иборат аст. Дар он дар хусуси саҳми Гулназар Келдӣ дар густариши адабиёти садаи хх-хI ва васфи сулҳу ваҳдат дар ашъори бачагонаи шоир, маълумот дода мешавад.

Дар боби дуюми рисола «Истифодаи санъатҳои бадеӣ ва услуби баёни Гулназар дар маҷмӯаи ашъорае, ки ба бачагон бахшидашуда» мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Ин боб аз ду зербаҳш иборат буда, қорбурди санъатҳои балоғӣ дар ашъори бачагонаи Гулназар, сабк ва услуби баёни эҷодии шоирро дар бар мегирад.

Боби сеюми рисола таҳти унвони «Баррасии ашъори атфол ва тасвири табиат дар сурудаҳои Гулназар» аз ду зербаҳш— Шеъри атфол дар эҷодиёти Гулназар Келдӣ, тавсифи манзараҳои табиат аз назари шоир иборат мебошанд.

Ҳадафи асосии мо дар рисолаи дипломӣ, муайян намудани мавқеи Гулназар Келдӣ дар пешбурди адабиёти атфолӣ тоҷикии садаи ХХ-ХХI мебошад. Вобаста ба ин ҳадаф мо кӯшиш намудем, ки масоили зайлро дар рисола мавриди ҳаллу фасл қарор диҳем:

1. Рушди адабиёти атфол ва мавзӯи сулҳу ваҳдат аз диди Гулназар Келдӣ;
2. Истифодаи санъатҳои бадеӣ ва услуби баёни Гулназар дар маҷмӯаи ашъорае, ки ба бачагон бахшидашуда;
3. Баррасии ашъори атфол ва тасвири табиат дар сурудаҳои Гулназар;

1.1. Саҳми Гулназар Келдӣ дар густариши адабиёти садаи ХХ-ХХI

Муҳимтарин мавзӯҳои шеъри кӯдак ва навҷавон дар давраи муосир, шомили масъалаҳои ахлоқӣ, иҷтимоӣ, илмӣ, фарҳангӣ, меҳанпарастӣ, эҳтироми падару модар, сулҳу дӯстӣ мебошанд, ки шоири ҷирадасти тоҷик устод Гулназар Келдӣ дар мавзӯҳои мазкур қаламфарсой намудааст. Ҳамчунон шоир аз миёни навъҳои адабӣ, бештар ба адабиёти ғаной, таълимӣ ва ҳамосӣ тавачҷуҳ зоҳир кардааст. Адабиёти атфолӣ маъмулан ба осоре гуфта мешавад, ки барои мутолиаи кӯдакон, навҷавонон ва ба манзури саргармӣ ва омӯзиши онҳо

фароҳам шудааст. Устод Гулназар сурудани ин навъ ашъорро дар садаи хх ва аввали ххI бо шурӯъ намуда ва ба камол расондааст. Дар ин боб муҳаккиқ кӯшидааст, ки Саҳми Гулназар Келдӣ дар густариши адабиёти садаи хх-ххI ва васфи сулҳу ваҳдат дар ашъори бачагонаи шоирро мавриди барассӣ қарор диҳад.

Дар даврони муосир шеъри тоҷик бино ба зарӯрати таърихӣ ва иҷтимоӣ дар мавзӯҳои гуногун суруда шудаанд, ки яке аз онҳо рушди адабиёти атфол ва шеъри бачагона мебошад. Ашъори бачагонаи устод Гулназар сабқшиносии замонӣ, баргирифта аз ғазои сулҳу салоҳ ва истиқлолияти кишвар мебошад, ки бо забони содаву омафаҳм нигошта шудааст.

Саҳми Гулназар дар ривочи шеър барои кӯдакону наврасон калон аст. Ў пайваста барои баччаҳо шеър менависад. Ў эҳтиёҷи мубрами ин соҳаи адабиётро ба эътибор гирифта, ҳамвора саъй менамояд, ки барои парвариши завқи баччаҳо, тарбияи ахлоқиву маънавии онҳо шеъри дархӯри замон офарад. Дар кӯдакистону дабистонҳо шеърҳои ӯро азбар мекунад. Китоби “Се кӯлчаи танӯрӣ” бо унвонҳои ватандӯстӣ, ситоиши модар, ҳаққи устод, насиҳати падару модар ба фарзанд, дӯстӣ ва меҳру муҳаббат бо ҳамсолон мебошанд. Гуфтаҳои зерин далели муътаммале барои тайиди назари мо мебошад:

“Дугоначон ассалом, ”

Парвоначонассалом!

Чаро шудӣ ту бемор?

Аз чӣ шудӣ гирифта?

Ниғаҳ бикун ба кафтар,

Аз ту барад дарди сар.

Назар бикун ба сағҳо,

Зи ту равад дарди по.

Нигар сӯйи ниҳолон,

Гум шавад дарди миён.

Бихон ту мактуби ман,

Насиҳати хуби ман,

Сиҳат шавӣ чо ба чо,

Дугонаат – Марҳабо” [4, 22].

Мавзуи шеъри ғавқ дӯстиву меҳрубонӣ мебошад, ки Марҳабо ба дӯсташ аз рӯйи меҳру шафқат маслиҳат медиҳад, то дугонааш эҳсоси танҳой накунад.

Шоир бар ин бовар аст, ки тарбияи насли навро аз китоб ва қироати он набояд ҷудо тасаввур кард. Аз ин мавқеъ асари бадеӣ бо мақсади тарбия ва ташаккул додани шахсияти инсонӣ кӯчак таълиф мешавад. Мутафаккири бузурги рус В.Г. Белинский барҳақ ишора ба ин нукта карда, ҳанӯз дар асри XVIII гуфта буд. «Китоби бачагона барои тарбия навишта мешавад, тарбия бошад кори бузургест, он тақдир инсонро ҳал мекунад» [15, 24]. Бузургон дар гузаштаи дур ба ин масъала махсус таваҷҷӯҳ намуда ва маҳз асари хуби санъат ва адабиётро воситаи муҳимме дар тарбияи инсонӣ замон доништаанд:

Адаб беҳтар аз ганҷи қорун бувад,

Фузунтар зи мулки Фариддун бувад [2, 129].

Классикони адабиёти тоҷик завқ ва ҳаваси кӯдаконро ба эътибор дошта, асарҳои хонданибоб ҳам меофариданд, ки барои рушду нумӯи шахсияти кӯдак кӯмак мерасониданд. Пандномахову андарзоҳо ва осори тамсилӣ, аз ҷумла панду ҳикмати «Қобуснома»-и Унсуролмаолии Кайковус, насиҳатҳои Низомии Ғанҷавӣ ба фарзандаш, осори тарбиявӣ ахлоқии Убайди Зоконӣ, панди Ҷомии бузургвор ба фарзандаш Зиёуддини Юсуф дар асараш «Баҳористон», панду ҳикматҳои намакини Саъдии бузургвор – муаллими ахлоқ дар «Бӯстон» ва «Ғулистон»-у «Насиҳатнома»-и Шоҳин ба писараш дар достони «Лайлӣ ва Мачнун», эътибори махсус додаанд. Ҳамчунон «Тӯтинома», «Калила ва Димна» барин асарҳо аз адабиёти ҳинд ба адабиёти тоҷикӣ баргардонид шуда ба сифати асарҳои тарбиявӣ ва ахлоқӣ дар мутолиаи наврасон низ мавқеи муайян пайдо кардаанд. Дар таърихи адабиёти тамоми халқҳои ҷаҳон адибери дарёфт кардан душвор аст, ки ӯ ҳарфе дар боби тарбияти насли ҷавон нагуфтаву дурри маъние насуфта бошад, ҷунонки Абдурахмони Ҷомӣ мефармояд:

Ҳеч неъмат беҳтар аз фарзанд нест,
Чуз ба чон фарзандро пайванд нест.
Ҳосил аз фарзанд гардад коми мард,

Зинда аз фарзанд монад номи мард [8, 486].

Гуфтаҳои бузургон моро ба ин натиҷа мерасонад, ки устод Гулназар аз осори гузаштагон илҳом гирифта, ашъори зебуву дилнишин дар қолабҳои гуногун шеър меофарад. Дар китоби «Дар чодари сафеди моҳтобӣ» шеъре ба унвони «Пурсише аз худ» таълиф намудааст. Таваҷҷуҳ шавад:

Эй гули шафтолуи лабҳои ёр,
Навбаҳоронам кучост?
Эй ҳинои шеъри Бедил, бозгӯй?
Лолазоронам кучост?
Эй нигоҳи маст аз мачи сароб,
Хушёронам кучост? [6, 95].

Гулназар Келдӣ бо сурудани ашъори оҳангин, роҳро барои адабиёти кӯдак ҳамвор кардааст. Дар адабиёти муосири тоҷик таҳаввулоти ҷашгире дар ҳамаи заминаҳо, аз ҷумла адабиёт сурат гирифтааст. Агарчи шоирон дарёфта буданд, ки шеъри хоси кӯдакон бояд бо завқу салиқа ва тибқи фаҳми он суруда шавад ва калимаҳо дур аз зехнро дар ашъорашон истифода набаранд. Дар барассии маҷмӯаи ашъори шоир ба сурудаҳои бармехӯрем, ки ҷанбаи ахлоқӣ доран ва онҳо дар тарбияти кӯдакон таъсиргузор мебошанд. Ҷунонки дар шеъри «Ҳоҳаракам» омадааст:

Ҷони ман, ҳоҳаракам,
Донаи гавҳаракам,
Болиши бибиякам,
Сӯзани модаракам,
Ёди бедордарӣ нест,
Ки тӯй додаракам.
Нақши пойи ту бувад,
Нақши дафтаракам... [4, 20].

Дар солҳои бистум ва сиюми асри 20 дар атрофи ҷӣ гуна адабиёт будани адабиёти бачагон фикрҳои гуногун дар илми адабиётшиносии шӯравӣ пайдо шуданд, ки Ҷонон Бобокалонова дар китоби «Таърихи адабиёти атфол» ба ин нукта равшани андохтааст: «Дар бораи афсона ва ба қадом илм мансуб будани он, зарурият ва аҳмияти тарбиявию ахлоқии адабиёти бачагон, оид ба ҷи гунагии услуби эҷодии асарҳои барои бачагон навишташуда, фарқи адабиёти бачагон ва ҳониши бачагон ва амсоли ин дигар масъалаҳои сирф хоси баҳсталаби илмию назариявие, ки ҳини шакл гирифтани ва дучор шудани ин адабиёт бо протсессии ҷудошавии он аз адбаиёт умумӣ ва бо унвони адабиёти ё наврасон эътибор пайдо кардани ба миён омада буданд» [12, 52].

Адабиёт барои насли нав таъиншуда ва таълифгашта, пеш аз ҳама, бо ҷанбаи тарбиявию ахлоқӣ ва педагогии худ фарқ мекунад. Он дорои аҳмияти таълимдихист ва вазифаи он дар ташаккул додани инсон ҳамчун шахс аст. Ба ҳамин минвол ва мақсади тарбиявию ахлоқии адабиёти бачаҳо бо хусусиятҳои рӯҳию равонии синну соли гуногуни хонандаи асари бачагона махсусан дар осори барои хурдсолон эҷодшуда падидор аст. Ҷунончи асарҳои Г. Келдӣ бо унвонҳои «Се кӯлчаи танӯрӣ», «Ҷашмаи нигин» ва «Сағбачаву гурбача», «Ман қалон мешавам»-и Мирсаид Миршакар аз ҳамин қабил мебошанд. Дар ин асарҳо ақидаҳои тарбиявию ахлоқӣ дар ҳамбастагӣ бо хусусиятҳои адабиёти бачагона ифода ёфтаанд. Шоир дар китоби «Дар чодари сафеди моҳтобӣ» ҷунин менигорад:

Барги ҳазон,
Барги ҳазон,
Аз боғҳо то роғҳо,
Ҳарфи парешони манӣ.
Боди ҳазон,

Боди хазон,
Аз чодаҳо то ёлаҳо
Оҳи ғамфишони манӣ.
Мурғи хазон,
Мурғи хазон,
Аз ин макон то ломакон,
Ту ишқи сарсонӣ [6, 78].

Устод Гулназар дар шеъри ғавкуззикр тирамоҳи зарринро, ки ғасли хазон аст, тасвир намудааст. Адабиёти бачагонаи тоҷик як қисми таркибии ғанни эҷодиёти ғуфтории халқи тоҷик буда, таърихи хеле қадима дорад. Адабиёти бачагона бо эҷодиёти ғуфтории калонсолон умумиятҳои зиёд дорад, зеро бисёр асарҳои халқие мавҷуданд, ки барои бачагон ва ашхоси солманд баробар тааллуқдоранд. Ҳамчунин бисёр асарҳои бачагонае низ ҳама доранд, ки онҳо аз тарафи калонсолон ғуфта шуда бошанд ҳам, маҳз барои бачаҳо эҷод шудаанд. Вале аксаран аз ҷиҳати мазмун, шакл, тарзу мавриди эҷоду иҷро вижагиҳои худро дорад. Ҳамчунон устод Гулназар дар шеъри «Исфандиёр» мефармояд:

Зардолуҳои бобом
Номҳои хушрӯ доранд.
Мувофиқи номашон
Рангу таъму бӯ доранд.
Сафедакаш мисли барф
Маҳтобиаш чун маҳтоб.
Тӯлакиаш чун набот—
Дар даҳан мешавад об [6, 5].

Муҳаққиқи машҳури тоҷик Х. Асозода дар китоби «Таърихи адабиёти тоҷик» чунин ғуфтааст: “Дар танқиди адабӣ ба ин ҳулоса омадаанд, ки шеъри Гулназар ба ашъори насли ӯ камтар шабоҳат дорад” [8, 98]. Тарзи сухани Гулназар ба ҳама қадом аз шоирони солҳои 70-90 монанд нест. Гулназар шеъри бачагоноро хеле ҳунармандона мегӯяд ва ин нави шеърӣ воқеан ба тарзи сухани Гулназар мувофиқанд ва метавонанд рӯҳияву ҳолати шоирро ифода намоянд. Махсусан, маҷмӯаи «Се кӯлчаи танӯрӣ»-и ӯ ин ақидаро тасдиқ мекунад:

Чак-чаку чак-чак,
Ваҳ! Борон борид.
Бар кафи лола,
Ҳай марҷон борид.
Якбора борид,
Парешон борид,
Бар Қалтаи хоб,
Бар Мошон борид,
Бар ҳулбаи тар,
Бар райҳон борид... [4,24].

Гулназар мудом аз офаридаҳои қаноатманд нест ва мундариҷаи ашъори ӯ ба асоси кӯшишу ҳақиқати шахсии ӯ дар роҳи шинохти худ муҳити шеър пайдор мондааст.

Ҳамин тариқ, аз ғуфтаҳо боло ба чунин натиҷа мерасем, ки ашъори бачагонаи шоир, пеш аз ҳама бо мақсади таълиму тарбияи насли наврас нигаронида шудааст. Бинобар ин, адабиёти бачагона ҳамчун занҷири аслҳову наслҳо аз авлод ба авлод ва аз насл ба насл ба ҳайси осори ифодакунандаи афкори ғаронбаҳои мардумӣ ба мерос монда, то ба замони мо омада расидааст. Бар қасе пӯшида нест, ки устод Гулназар дар ғустариши адабиёти атфол саҳми мондагон дорад. Маҳз ҳамин ашъори бачагонаи шоир воситаи муҳими тарбияи маънавии бачаҳо, ифтихори ватандорӣ ва ҳудудҳои миллии онҳо маҳсуб мегардад. Адабиёти атфолро ба расму ойинҳои мардумӣ, бо рӯзгор, маишат ва маънавиёти мардум бо ақидаҳои педагогии халқ ва зиндагии ҳаррӯзаи бачагон вобаста омӯхтан лозим аст.

1.2. Васфи сулҳу ваҳдат дар ашъори бачагонаи шоир

Устод Гулназар бо ашъори пурмазмуну пурмухтаво ва фасеҳу дилпазири худ дар арсаи адабиёт, аз ҷумла адабиёти атфоли тоҷики садаи хх-хI ҷойгоҳи хосеро касб кардааст. Ашъори дилангези ӯ бо адабиёти классики форсу тоҷик робитаи ногусастани дорад. Шоир ин ҳақиқатро ба ҳубӣ дарёфт ва барои худ дар ин замина рисолати бисёр муҳим қоида аст. Ӯ наметавонад ба умур ва мавзуоти пешипоафтода, саргармкунанда, таваҷҷуҳ кунад ва ё фазои шеърро бо мафҳуми камаҳамият пур кунад. Муҳтавои ашъори шоир қавӣ ва амиқ буда, маънии устувор, паёми созанда ва ҳунари асилу парвардари ба ҳам овардааст. Он бо бехтарин суннатҳои асили шеъри оламгирӣ форсӣ чун маънипарварӣ, инсонсозӣ, зарфияту зарофат ва ҳунари воло саҳт пайваст буда, шахси шоирро ҳамчун инсонӣ асолатманду худшинохта ва огоҳ аз ҳувияти милливу фарҳангӣ ва мусаввири табиат муаррифӣ менамояд.

Ватандӯстӣ падидаест, ки инъикоскунандаи хусусиятҳои рӯҳиву равонии афроди ҷомеа, дараҷаи шинохти мақом ва нақши таърихиву сиёсии миллат, шинохти ҷойгоҳи худ дар тамаддуни ҷаҳонӣ ва ташаккули ифтихору ғурури созандагии миллий аст. Сатҳ ва дараҷаи ватандӯстӣ бештар аз дониш, ақл, зеҳн ва хирад вобаста аст. Ватандӯстӣ дар шароити кунунӣ иборат аст аз шинохти мафҳуми таърихӣ худ, мафҳуми имрӯза ва ояндаи миллати худ, ҳамчун узви ҷудонопазири ҷомеаи ҷаҳонӣ, ки бо худшиносӣ ва ифтихори миллий тавъаманд, аз дидгоҳи сиёсӣ пеш аз ҳама эҳсоси дарки зарурати ваҳдат, ҳувияти миллий ва якпорчагии марзу буми миллий, чун як тану як ҷон будани миллат ва дигар аъзоёни ҷомеа мебошад. Ба таърихӣ инсоният назар карда, чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки масъалаи Ватанмодар ва иззату эҳтироми он дар ҳама давраи замон дар маркази таваҷҷуҳи аҳли ҷомеа ва хусусан шоирону мутафаккирон, будаанд. Халқи тоҷик дар раванди ташаккули ҳеш ҳамчун миллат, арзишҳои маънавиеро офаридааст, ки аз баракати онҳо имрӯз соҳиби давлат ва истиқлолият гардидааст. Таърих гувоҳ аст, ки аз ин ганҷинаи бебаҳо на танҳо мардуми тоҷик, балки халқу миллатҳои дигар низ ба андозаи хиради ҳеш баҳрабардорӣ намудаанд. Миллати шарифи тоҷик, маҳз туфайли арзишҳои маънавии ҳеш, ки дар радифи арзишҳои умумибашарӣ мақоми хоса доранд, ба зинаи имрӯзаи пешрафту камолот расида, дар арсаи байналмиллалӣ мақоми шоистаро дорост.

Аз ин рӯ, эҳтироми ин арзишҳо, поку беолоиш ҳифзи намудани онҳо вазифаи муқаддаси ҳар як фарди тоҷик аст. Яке аз арзишҳои пурқиммати маънавии мардуми мо ин ҳисси ифтихор аз мероси пурғановату оламшумулӣ гузаштагон аст, вале танҳо ифтихор нокифоя аст, балки ба қадри он расида тавоништан, аз он баҳрабардорӣ намудан, ба оламиён муаррифӣ намудани паҳлӯҳои норавшани он муҳимтар аст, ки тавассути шуаро муяссар мегардад. Дар осори классики форсу тоҷик борҳо ба ватану ватандорӣ ва ҳифзи он ишора шудааст. Вақте мо дам аз ватану ватандорӣ мезанем, ба ёди ҳамосарои Тӯс Фирдавсии бузург меафтем, дар «Шоҳнома», ки ҳамосаи қаҳрамониву мардонагист, дар он шоир ҷангро мазаммату, сулҳро ситоиш кардааст, ояндагонро аз худкушиву бародаркушӣ ҳӯшдор додааст, чунонки мо мехонем:

Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,

Аз он бех, ки кишвар ба душман диҳем [2, 156]

Ин гуфтаҳо далели бозътимод мебошанд, ки аз пурғановат будани мероси ниёгон дар ин радиф шаҳодат медиҳанд. Ҳамчунон дар адабиёти муосири тоҷик, яке аз мавзӯҳои, ки бештари шуаро ба он таваҷҷуҳ доштаанд ва мо мехоҳем дар ин мавзӯ назари ҳудро ироа диҳем, ин ифтихори миллий, ҳимоят аз марзу буми ҳеш, таҳҷуми фарҳангӣ, ситоиши сулҳу ваҳдат ва мазаммати ҷанг, мебошанд. Дар адабиёти садаи хх-хI, аз лиҳози интиҳоби мавзӯи ашъори бештари шуаро бо ҳам монанд мебошанд. Муҳакиқи машҳури эронӣ Алиасғари Шейрдӯст шеъри Тоҷикистонро аз назари дарунмоя ба ҷанд навъ тақсим кардааст, ки он иборат аст: «...аз шеърҳои, ки намоди таърихиву миллий доранд... модар ва зан аз мавзуоти матадовил ва пуркорбурди шеъри муосир маҳсуб мешаванд...Ситоиши сулҳу дӯстӣ ва мазаммати ҷанг аз дигар мавзуоти ашъори муосир мебошанд» [7, 77] . Албатта , шуаро ба хошти муқаддас будани ватан онро ҳамеша бо модару замин монад кардаанд . Муҳаққиқ тасмим гирифтааст, ки ситоиши сулҳу ваҳдат ва ҳувияти миллиро дар ашъори бачагонаи шоири бузурги тоҷик устод Гулназар Келдӣ мавриди пажӯҳиш қарор диҳад.

Муҳтавои ашъори шоир қавӣ ва амиқ буда, маънии устувор, паёми созанда ва ҳунари асилу парвардари ба ҳам овардааст. Он бо беҳтарин суннатҳои асили шеъри оламгири форсӣ чун маънипарварӣ, инсонсозӣ, зарфияту зарофат ва ҳунари воло саҳт пайваст буда, шахси шоирро ҳамчун инсонӣ асолатманду худшинохта ва огоҳ аз ҳувиати милливу фарҳангӣ муаррифӣ менамояд. Шоир дар васфи Суруди Миллӣ мегӯяд: «Ин суруд бароям аз фарзандам ҳам азизтар, волотар, муқаддастар мебошад. Чунки ин суруди Тоҷикистони соҳибистиклол, суруди тоҷики тоҷдор, тоҷики кӯҳантаъриху бофарҳанг аст. Ин пайки шодист, ки аз қалби миллионҳо мардуми тоҷик бурун ояд ва садою овозаш ба дунё танин андозад». Устод Гулназар бо қалби пур аз меҳру саршор аз муҳаббат «Суруди милли»-ро аз фарзанди чигарбандаш боло медонад, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки шоир омода аст, чонашро барои ватани зебои худ нисор намояд. Ҳар як асар барои офарандааш мисли фарзанди чигарбанд азиз аст. Зеро он дар натиҷаи ранҷи кашиданҳо, бедорхобии шабҳо, кам кардани нури чашми бино эҷод мешавад. Ў дар шеъри «Се бахшиш» чунин менигорад:

Тоҷикисто гар ба паҳно инитизори имтиёз аст,
Дар баландӣ бениёз аст.
Ҷумла хокаш қуллазор аст,
Куллаҳои бовиқор аст.
Куллаҳои кӯҳсораш пояи хуршеди тобон аст,
Куллаҳои фитраташ равшангари дунёи инсон аст [3, 29].

Дар абиёти ғавқ шоир ба кишвари офтобруйи Тоҷикистон, ки 93 дар садашро кӯҳҳо ихота намудааст ва ҳамчунон ба куллаҳои сарбафалак кашадаи ин сарзамин ишора дорад. Вожаи ватан ҳамеша вирди забони шоир аст, ки дар маҷмӯаи ашъори «Чашми нигин»-и шоир меҳонем:

Чу дарё зарфишон шуд мисраи ман, то Ватан гуфтам,
Дилам бишкуфт монанди баҳорон, то Ватан гуфтам,
Ватан ёбад таҷассум дар дили ҳар зарра чун хуршед,
Ба ғӯши санги кӯҳу лолаи саҳро Ватан гуфтам.
Ба роҳи Каъба аҷдодам Худо ҷуста, Худо гуфтанд,
Вале ман дар ҳама баҳру бари дунё, Ватан гуфтам [3,30]

Аз абиёти боло метавон чунин бардошт кард, ки шоир вақте исми ватанро ба забон овард, қалбаш мисли гулҳои баҳорӣ бишкуфт ва меҳост шеъре дар мавзӯи ватан бисарояд, қаламаш зарфишон шуд, яъне ватанро бо зар навишт. Дар мисрои баъд шоир чунин менигорад, ки агар ниёғони ман барои ҷустани Худо ба Каъбаи муқаддас рафта бошанд, вале ман дар ҳама кунҷу канори даҳр номи муқаддаси ватанро бар забон овардаам. Албатта, ӯ бо талмеҳи зарифе ба ҳадиси паёмбари ғиромӣ (с), «Ҳуб-ул-ватан мин-ал-эмон» ишора кардааст, ки дӯстдории ватан аз эмон сарчашма мегирад. Шафеи Кадканӣ адабиётшиносӣ маъруфи эронӣ бо нақл аз китоби «ал-Ҳанин-ул-автон» мансуб ба Ҷоҳиз менависад: «Форсҳо муътақиданд, ки иллати рушди инсон ин аст, ки нафсан ба зодгоҳи хеш муштоқ бошанд ва ҳиндуён гуфтанд, ки эҳтироми шаҳри ту бар ту ҳамчун эҳтироми волидайн аст» [14, 188]. Устод Гулназар дар шеъри «Дур аз ватан» маҳҷӯр мондан ва дар фироқи ватан сӯхтанро монади наққошӣ чирадаст ба тасвир мекашад, ки шеъри зерин далели ин гуфтаҳост:

Худоё, ин чӣ даҳшат
Дур аз хоки ватан мурдан ?
Умеди навҷавониро
Ба ғӯри тирае бурдан?
Шуморо ёди кишвар,
Меҳри модар,
Ишқи дилбар буд дар дилҳо.
Вале рафтед бо армон аз ин дунё...
Валеки зинда монад лаҳзае, ки бо ғаму ҳасрат
Шумо дур аз Ватан мурдед, то ман дар Ватан мирам! [3, 84] .

Шоир бо Худо рози дил мекунад, ки дур аз хоки Ватан мурдан ин даҳшат аст. Дар ғариби мурдан мисли он аст, ки уведи чавониро ба гӯри танг мебарӣ, яъне дур аз ватан монади зинда ба гӯр шудан мебошад, ки на меҳри модарро ва на ишқи дилбарро мебинӣ. Шоир аз аз Худои мутаол меҳоҳад, ки ўро дар сарзамини хеш ҷонашро бигирад, то ки аз меҳру муҳаббати ватан сер шавад. Шафеи Кадканӣ адабиётшиноси фарҳефта дар китоби «Сувари ҳаёл дар шеъри форсӣ» чунин менигорад: «Ватан дар дидгоҳи фалсафа ва шоирон аз дербоз бо нигаришҳои гуногун ва мухталиф матраҳ будааст. Бозтоби ватан дар шеъри шоирони бузург мисли Фирдавсӣ фаромакони мебошад, аммо дар баъзе аз шуаро фақат дар ҳадди зоду буми шоир маҳдуд аст»[21,185]. Ба ақидаи инҷониб, ба ин нукта низ бояд иноят дошт, ки талаққӣ аз зодгоҳ ва зоду бум ба унвони ватан аз зеботарин ҷилваҳои авотиғи инсонӣ дар шеъри муосири тоҷик мебошад. Устод Гулназар дар шеъри «Самарқанд» чунин баён менамояд:

Эй Самарқанд, шаҳри армонҳо,
Шаҳри шеърӯ сурудӯ дастонҳо,
Фикри рангини ту намемирад,
Зери нақши манору айвонҳо...
...Аз хаму печи нақшҳои ту,
Ҳуққабозии давраҳо пайдост.
Дар барат ҷои Рӯдакӣ холист,
Гӯри Темур канори ту бар пост [3, 20].

Самарқанду Бухоро дар ашъори шоирони муосири тоҷик, мисли мадинаи фозилаи Афлотун мебошад. Мутаассифона дар давраи Шуравӣ, ин шаҳрҳоро табар тақсим карда аз кишвари азизи мо ҷудо намудаанд. Шоир дар абиёти боло шаҳри Самарқандро шаҳри ормонҳо ва шаҳри шеърӯ суруд номидаст, ки ин аз он шаҳодат медиҳад, дар ин шаҳри бузург тамоми шоирону нависандагон бузурги форсӯ тоҷик ба дунё омада, бо ашъори рангину зебо муҳотабонро ҷазби худ гардониданд. Ў дар мисроҳои баъд ин ҷабри таърихро хело устодона ба қалам додаст, аз ҳуққабозии давраҳо бармалост, ки бояд дар Самарқанд мақбараҳои гузаштагонӣ тоҷик мисли Рӯдакӣ бошад, вале ба хоҳири он ки ин сарзамин дар дасти бегонагон аст, қабри Темури хунхор дар он ҷо ҷой гирифтааст. Шоир ин ҷабру зулмро тааммул накарда, бо таассуф аз он ёдовар мешавад. Устод Гулназар дар шеъри «Шикаст» бо истифода аз санъати талмех ба қиссаи лашкаркашии Искандари Мақдунӣ ба сарзамини паҳноварӣ Чин ишорат карда, сулҳу дўстиро ситоиш карда ва палидиву хунхорию зам менамояд, чунонки худӣ ў мефармояд:

Баромад аз замини Рум озод,
Чу хуршеди ҷаҳонгире Сикандар.
Ба дил меҳри зарру сими ду олам,
Ҳавои кишвари бегона дар сар.
...Замини Чин саропо кони ганҷ аст,
Ки ҳар сангаш чу марҷон асту гавҳар,
Нагирад то зи ҳокон коми дилро,
Аз ин ҷо пас намегардад Сикандар [3, 46]!

Шоири ширинкаломи тоҷик, на танҳо ғами миллати хешро меҳӯрад, балки ғаму андӯҳи халқҳои дигар вичдони ўро озор медиҳад, мисли устод Турсунзода шоире мебошад, ки паёмаи сулҳро дар ашъори худ яке аз мавзӯҳои меҳвари медонад. Яъне аз сарзамини Рум хуршеди ҷаҳонгире мисли Искандар мебарояд, шоир Искандарро ба хуршед ташбеҳ менамояд, ки аз лиҳози ҷаҳонгирӣ, вақте офтоб бо ашаи худ тамоми оламо нуронӣ мекунад ва Искандар бошад ба хоҳири лашкаркашӣ ва забти сарзаминҳои бегона, ки ин аз сабки навардозонаи шоир дарак медиҳад. Сартосари қалби Искандарро хирсу тамаъ ғасб намуда дар сар ҳавои мулки бегонаро мепарварид. Дар абиёти баъд ин хирсу оз, ўро маҷбур мекунад, ба сарзамин Чин, ки пур аз ганҷу тилло аст, лашкар бикашад ва то онҷоро истисмор накунад, калбаш ором намегирад.

Шеърӣ муосири тоҷик забони сӯзноку дардолуд дорад ва газофа нест, агар бигӯем ин андӯх реша дар таъриху фарҳанги он сарзамин дорад. Сарзамине, ки ному нишонаш дар зери суми зарбаҳои рӯзгори қачмадор ба тороч рафт. Устод Гулназар худро посбони ин марзу бум медонад ва ҳатто омодааст, ки синаи худро чун сипар дар баробари тири аду қарор диҳад, то амнияти ин сарзаминро таъмин намояд. Шоир ҳамеҳанонашро даъват менамояд, ки аз ин марзу буми аҷдоди, ки тайи ҳамлаҳои беамонӣ душман ҳифз шудааст, ҳамчун ҷавшан ҳимоят намоянд.

Мо посбони кишварем,
Рӯху равони кишварем.
Бо синаҳои чун сипар,
Амну амони кишварем.
Дар ҳар замон ҳар макон,
Гурзу синони кишварем.
Кишвар аз онӣ мо бувад,
Мо ҳам аз онӣ кишварем [3, 94].

Ба қавли адабиётшиноси эронӣ Аласғари Шеърдӯст: «Агар бигӯем, Ватан бунмояи аслии шеърӣ шӯравии сотсиалистӣ буда, сухан ба газофа нарондем. Ағлаби маҷмӯаи шеърҳо бо ашъори меҳанӣ оғоз мешуданд. Шеърӣ Тоҷикистон низ аз ин қоида мустасно набуд» [7, 88]. Устод Гулназар бо қалби пур аз меҳр ва ҳаёли шоирона аз Душанбеи азиз чунин ёд менамояд, ки ҳарчанд умри ӯ меғузарад, вале муҳаббаташ нисбати Душанбе кам намешавад, баръакс дучану дучанд мегардад. Шоир бо мурғон ҳамовоз шуда, баҳри Душанбе азизаш ғазалҳои мекунад. Абиёти зер далели ин гуфтаҳост:

Дилам ларзад, чу ояд бар ҳаёлам,
Ки ҳастам бо Душанбе ёри дерин,
Замоне нағзарад меҳру вафоям,
Валекин бигзарад ин умри ширин.
Қатори хонаҳояш сар фарозам,
Қатори мурғаконаш нағма хонам,
Вале мисли чанорони ҷавонаш,
Намонам ман, намонам, ман намонам [5, 3].
Як шеърӣ ватанхоҳонаи шоир чунин ҷамъбаст шудааст:
Дар он марзе, ки шоирҳои мо бо сабза ҳамрозанд,
Бигуфтӣ: «Як замонат ҳаёт ин ҷо навбати хуфтан».
Чӣ беморагист, зери чанбари гардуни бобой,
Баҳорон аз замин рӯйидану бо ғунча бишкуфтан [5, 129].

Дар ин порча калима ва таркибҳои марз, замин, сабза, шоир, беморӣ, ҳамроз, замон, гардуни бобой, баҳор, рӯйидан, ғунча, бишкуфтан байни худ муносибати комил доранд ва барои тақвияти ҳамдигар хизмат намуда, зикри яке, зикри дигареро талаб мекунад. Шоир гуфтан меҷӯҳад, ки дар ҳоки Ватан мурдан барои ҳар ватандор хушбахтист.

Ҳамин тариқ, аз таҳлилу баррасиҳои муҳтавои ашъори бачагонаи шоир ба чунин натиҷа хоҳем расид, ки ҳалқи тоҷик дар раванди ташаккули ҳеш ҳамчун миллат арзишҳои маънавиеро офаридаанд, ки аз баракати онҳо имрӯз соҳиби давлат ва истиқлолият гардидаем. Шоир дар ҳар сатри ашъораш ин арзишҳоро бо шеваи мӯъҷаз мурассаъ гардонидаст ва муҳотабонашро барои ҳифзи ватан даъват менамояд. Таърих гувоҳ аст, ки аз ин ганҷинаи бебаҳо, на танҳо мардуми тоҷик, балки ҳалқи миллатҳои дигар низ ба андозаи хиради ҳеш баҳрабардорӣ намудаанд. Мардуми тоҷик маҳз туфайли арзишҳои маънавии ҳеш, ки дар радифи арзишҳои умумибашарӣ мақоми хоса доранд.

Феҳрасти манобеи истифодашуда

I. Маъхазҳо

1. Адибони Тоҷикистон. – Душанбе: – Адиб. – 2014.
2. Фирдавсӣ Абулқосим. Шохнома Ҷ.1. (Ба қўшиши Абдулҳамид Самад). – Душанбе: – Адиб. – 2007.

3. Келдӣ, Гулназар. Чашмаи нигин. – Душанбе: – Адиб. – 1987.
4. Келдӣ, Гулназар. Се кўлчаи танўрӣ. – Душанбе: – Маориф – 2016.
5. Келдӣ, Гулназар. Ту хубиву раъноӣ. – Душанбе: – Адиб. – 2010.
6. Келдӣ, Гулназар. Дар чодари сафеди маҳтобӣ. Ҷ.2. – Душанбе: – Адиб. – 2015.

II. Осори илмӣ-таҳқиқотӣ

7. Алиасғри Шеърдўст. Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик. – Душанбе: Адиб, 1997
8. Асозода, Худойназар. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав). – Душанбе. – 2013.
9. Ваҳидиён, Комёр Тақӣ. Вазн ва қофияи шеъри форсӣ. – Техрон. Фирдавсӣ. – 1367.
10. Келдӣ, Гулназар // Адабиёт ва санъат. 14.09.2017. №37.
11. Келдӣ, Гулназар. Лоикӣ чун Лоикӣ. – Душанбе: – Адиб. – 2013.
12. Ҷонон, Бобокалонова. Таърихи адабиёти атфол. Ҷ.1. – Душанбе. – Маориф ва фарҳанг. – 2006.
13. Мирзозода, Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ. – Душанбе. – Маориф. – 1992.
14. Муҳаммадризо, Шафеи Кадканӣ. Мусикии шеър. – Техрон. – 1358.
15. Набиев, А. Шеър гар эҷоз бошад... Садои Шарқ. №61976. – С. 118-121.
16. Ҳақимов, А. Аз ғазал то шеъри озод // Садои Шарқ. – 1975. №12.
17. Хумоӣ, Ҷалолӣдин. Фунуни балоғат ва саноати адабӣ. – Техрон. – Ҳумо. – 1367.
18. Одинаев, Нурмуҳаммад. – Таҳаввули тасвир ва маънӣ дар шеър // Адабиёт ва санъат.
19. Тусӣ, Хоҷа Насриддин. Меъёр-ул-ашъор. – Техрон. – 1320.
20. Шамси, Қайси Розӣ. Ал-муъҷам-фӣ-маойири ашъори аҷам. Ба кўшиши доктор Сирусӣ Шамисо. – Техрон. – Фирдавсӣ. – 1373.
21. Шафеи, Муҳаммадризо. Суварӣ ҳаёл. – Техрон. – Оғоҳ. – 1372.
22. Шоҳзамон, Раҳмонов. Таҳаввули воҳидҳо ва созмони жанрҳои лирикӣ. – Душанбе. – Пайванд. – 2010.

Фаҳмо. Дар поён матн ****бо ҳамон сохтор ва услуб**** (аннотатсияи васеъ + калидвожаҳо, бо се забон) барои мавзӯи

****«Рушди адабиёти атфол ва мавзӯи сулҳ ва ваҳдат аз диди Гулназар Келдӣ»**** пешниҳод мегардад.

Мақолаи мазкур ба баррасии масъалаи рушди адабиёти атфол ва инъикоси мавзӯҳои сулҳ ва ваҳдат дар эҷодиёти шоир ва нависандаи барҷастаи тоҷик Гулназар Келдӣ бахшида шудааст. Дар он саҳми адиб дар ғанӣ гардондани адабиёти кӯдакон, хусусиятҳои сабқӣ ва ғоявии осори ӯ таҳлил мегарданд. Таъкид мешавад, ки Гулназар Келдӣ бо истифода аз забони содаву раван ва образҳои фаҳмо барои кӯдакон тавонистааст мафҳумҳои муҳими иҷтимоӣ ва маънавию ба шуури насли наврас наздик созад.

Дар мақола нақши мавзӯҳои сулҳ, ваҳдати миллӣ, дӯстӣ, ҳамдигарфаҳмӣ ва ҳамзистии озоишта дар асарҳои бачагонаи шоир баррасӣ мешавад. Осори ӯ ба ташаккули ҷаҳонбинии инсонпарварона, эҳтиром ба дигарон ва таҳкими арзишҳои миллӣ дар зехни кӯдакон мусоидат менамоянд. Хулоса, эҷодиёти Гулназар Келдӣ дар рушди адабиёти атфол ва тарбияи рӯҳияи сулҳпарварӣ ва ваҳдатгарой ҷойгоҳи муҳим ва арзишманд дорад.

Калидвожаҳо: Гулназар Келдӣ, адабиёти атфол, сулҳ, ваҳдати миллӣ, тарбияи маънавӣ, эҷодиёти кӯдакона, адабиёти муосир.

Данная статья посвящена анализу развития детской литературы и отражения темы мира и национального единства в творчестве выдающегося таджикского поэта и писателя Гулназара Келди. В работе рассматривается вклад автора в обогащение детской литературы,

а также идейно-художественные особенности его произведений для детей. Подчеркивается, что благодаря простому и доступному языку писатель сумел донести до юных читателей важные социальные и нравственные ценности.

Особое внимание уделяется темам мира, национального согласия, дружбы и взаимопонимания, которые занимают центральное место в его детских произведениях. Отмечается, что творчество Гулназара Келди способствует формированию гуманистического мировоззрения и укреплению идей миролюбия и единства у подрастающего поколения. В заключение делается вывод о значительной роли автора в развитии таджикской детской литературы.

Ключевые слова: Гулназар Келди, детская литература, мир, национальное единство, нравственное воспитание, современная литература.

This article examines the development of children's literature and the representation of the themes of peace and unity in the works of the prominent Tajik poet and writer Gulnazar Keldi. The study analyzes his contribution to the enrichment of children's literature and the ideological and artistic features of his works aimed at young readers. It emphasizes that through simple and accessible language, the author successfully conveys important moral and social values to children.

Special attention is given to the themes of peace, national unity, friendship, and mutual understanding, which occupy a central place in his children's writings. Gulnazar Keldi's works promote a humanistic worldview and encourage peaceful coexistence and solidarity among the younger generation. The article concludes that his creative legacy holds an important position in the development of modern Tajik children's literature.

Keywords: Gulnazar Keldi, children's literature, peace, unity, moral education, modern literature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Турдиева Сайёҳат – ассистенти кафедраи молия, ҳуқуқ, ғумрук ва забонҳои хориҷии, Донишқадаи байналмилалии Данғара ДБССТи ДБССТДонишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибқории Тоҷикистон.

Суроға: 735320, кучаи. Исмаи Шарифова 3, н. Данғара, Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Информация об авторе: Турдиева Сайёҳат — ассистент кафедры финансов, права, таможенного дела и иностранных языков Международного института Дангара Таджикского международного университета туризма и предпринимательства.

Адрес: 735320, Республика Таджикистан, Хатлонская область, Дангаринский район, ул. Исмата Шарифова, 3.

Information about the author: Turdieva Sayohat— assistant of the Department of Finance, Law, Customs Affairs, and Foreign Languages at the Dangara International Institute of the Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship.

Address: 735320, Ismat Sharifv street 3, Dangara region, Republic of Tajikista

ТАҲЛИЛИ ВАЗИФАВӢ ВА МАӢНОИИ ИНФИНИТИВ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Шарипова Ф.

Донишқадаи байналмилалии Данғара ДБССТ

Хусусияти амалии феълҳои тасрифнашаванда, аз ҷумла масдар дар забони англисӣ аз як қатор омилҳо вобаста аст. Пеш аз ҳама, дар системаи забонӣ феъл ҷои махсусро интихоб менамояд, ки ҳосил ягон ҳиссаи нутқ нест: ҳамаи ақидаҳо дар асоси аъзои феъл ташкил мешаванд, ки худ ҳолати тасвиршударо ифода мекунад. Дуюм ин ки, масдар, ба мисли дигар шаклҳои тасрифнашаванда амалро бидуни нишон додани шахс ва шумора баён мекунад ва бинобар ин дар ҷумлаи вазифаи хабарро иҷро карда наметавонад. Сеюм, яке аз мушкилиҳои мувоҳиссанони забоншиносӣ масъалаи мансубияти шаклҳои тасрифнашавандаи феъл ба аъзоҳои ҷумла боқи мемонад, яъне муқарар намудани онҳо, ки онҳо ба системаи феъл ё

ҳиссаҳои номии нутқ дохил мешаванд ё ҳиссаи нутқи алоҳидаро ташкил мекунад. Шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дорои хусусиятҳои хос буда, аз доираи категорияҳои феълӣ мебароянд: онҳо амалро бидуни нишон додани шахсу шумора ифода меkunанд, лекин дар мавриди иҷрои вазифаи синтаксисӣ ба ҳиссаҳои номии нутқ наздиканд ва дар ҷумла ба вазифаи хабар омада наметавонанд. Хусусияти шаклҳои тасрифнашавандаи феъл дар он зоҳир мегардад, ки таърихан ҳамчун ном ибтидо меёбанд, аммо дар чараёни инкишоф ба феъл моил гардида, категорияҳои феълро соҳиб мегарданд, ҳамзамон хусусиятҳои махсуси худро нигоҳ медоранд. Ба ақидаи муҳақиқон масдар маркази системаи феълӣ набуда, балки канори он мебошад. Аз ин лиҳоз масъалаи масдар ба хусус грамматикашиносонро ба ташвиш оварда буд. Баъзе тадқиқотчиён қатъиян масдарро аз феъл ҷудо намуда, чунин мешумориданд, ки масдар ба қатори шаклҳои хабар ва муайянкунандаи феъл мансуб нест. Он номест дорои асоси феълӣ ва бинобар ин масдар ҳиссаи махсуси нутқ эълон гардида ҳамчун калимаи тасрифнашаванда муоина карда мешуд. Баъзе муҳақиқони дигар қайд карданд, ки масдар дар забони англисии муосир - ин «номинативи феълӣ», яъне шакли ибтидоии асосии феъл мебошад.

Пажӯҳиш ва таҳқиқи масдар дар вазифаҳои гуногун, инчунин истифодаи он дар таркиби ибораҳои масдарӣ ва мавҷуд набудани ақидаи ягонаи муҳақиқон оиди истифодаи онҳо мубрамияти мавзӯи кори хатми мазкурро ташкил мекунад.

Хусусияти махсуси масдар муносибати суъектӣ ва маъноӣ модалияти дар ибораҳо пайдо шаванда мебошад, ки онҳо дар бисёр мавридҳои истифодаи он дар ҷумла мушоҳида мешаванд.

Масдар дар вазифаҳои синтаксисии зерин истифода мешавад: мубтадо, қисми номии хабари, номии таркибӣ, хабари таркибии феълӣ, хабари модалиии мураккаб, муайянкунанда, пуркунанда, ҳол, инчунин масдар бо ибораҳо пайваست мешавад.

Дар ҳамаи вазифаҳои синтаксисии номбар шуда дар қатори масдари феълҳои маъноӣ пурра дошта, масдари феълҳои пайвасткунанда истифода мешаванд, ки ба қисми хабарият пайваст мешаванд. Масдар кам танҳо меояд; одатан он маркази гурӯҳи масдарие, ки ҳол ва пуркунандаи тобеъи онанд мебошад. Истифодаи мустақил барои масдар хос нест.

Ҳдмчун ҷузъҳои тобеъ масдар дар ибораҳои зерин истифода мешавад:

а) дар ибораҳои феълӣ:

He was busy..., he liked to give it all of his attention [34: 61]

- Вай банд буд ... ба вай равона намудани тамоми диққаташ ба ин мақул буд;

б) дар ибораҳои сифатӣ:

He had no desire to stick to anything ... [34: 69]

- Вай хоҳиши нигоҳ доштани ягон чиз надошт...;

в) дар ибораи сечузъаи феъли ба мисли «ҷузъи объектӣ-хабарӣ»: He watched her take bottle after bottle from the sideboard... [34: 271]

- Вай мушоҳида кард, ӯ чӣ тавр шишаҳоро пайи ҳам аз буфет мегирифт...

Масдар ҳамчун аъзои ҷумла вазифаҳои синтаксисии зеринро дорад:

а) мубтадо:

To know her is to love her. - Вайро шинохтан маънои дӯст доштанаширо дорад.

Ду ҳолати истифодаи масдарро дар вазифаи мубтадо чудо намуздан мумкин аст [9:165]:

1. Алоқа бо ягон субъект мавҷуд нест, ки ҳангоми баён кардани ҳақиқати бо вазъияти аниқ ё шахси амалкунандаи аниқ, пайваст набуда дида мешавад. Нишонаи расмӣ чунини изҳорот инҳоянд: шакли замони ҳозира дар хабари таркибии оддӣ бо шакли оддии феълӣ ва одатан номида мешавад «назарияи мутаносиб», яъне мавҷуд будани масдар ҳам дар мубтадо ва ҳам дар хабар:

To exploit a person is to make money out of her without giving her an equivalent return. - *Истифодаи одам - маънои ба воситаи ӯ маблағ кор кардан, бе баргардонидан ба ӯ маблағи баробарарзиширо дорад.*

2. Алоқаи амалии масдар бо субъект ба дараҷаи кофӣ равшан мебошад дар мавридҳое, ки мулоҳиза бо вазъияти аниқ, пайваст мебошад. Хабар бештар дар шакли замони гузашта ё замони ҳозираи мутлақ мебошад; иҷрокунандаи амал ба воситаи ҷонишини соҳибӣ дар падежи объективӣ, исм дар падежи умумӣ ифода мешавад ё аз контекст муайян мешавад:

To tend him became almost the sole business of her life. - *Нигоҳубини вай қариб ягона кори ӯ дар зиндагиаш шуд.*

Дар вазифаи мубтадо иштирок карда, масдар бештар маънои ҳулосавии амалеро медиҳад, ки ба ягон субъект пайваст нест:

To reach the escarpment top meant another spell among the trees (Sillitoe). - *Ба нуги тиргак расидан дар байни дарахтон дигар ҷазобиятро ифода мекунад.*

Дар мавридҳои дигар амали масдар ба субъекти семантикии бо мубтадо ифодашаванда муносибат дорад:

I have no wish to listen to anybody's private conversation (Christie). - *Ман хоҳиши гуш кардани гуфтугӯи шахватангези касеро надорам*

б) қисми таркибии хабар:

(1) номӣ (ҳамчун предикатив):

All they do is to make trouble... [34: 12] - *Кори онҳо мекунад ин мушкили эҷод кардан...аст.*

Масдар муносибаи субъективии худро дар ибораҳои предикативӣ бо for дорад, ки дер-дер воমেҳуранд, инчунин дар таркиби қисмати номии хабар он маънои предикатив - сифатро муайян мекунад:

It's extremely funny for te to be consoling you (Snow) - *Барои ман далбардорӣ кардани ту бисёр аҷоиб аст.*

(2) Хабари феълӣ таркибӣ:

There seemed to be no sense in all this [34: 50] - *Дар назар менамуд, ки ҳамаи ин ягон маъно надорад.*

She seemed do annihilate the whole vast organization [34: 30] - *Дар назар менамуд, ки вай ҳамаи ташилотҳои сершуморро нест мекунад.*

(3) хабари модалӣ мураккаб:

So don't ask me. I can't tell [34: 35] - *Инак манро напурс. Ман туро гуфта наметавонам.*

(4) бо ибораҳои: would+масдар, used+масдар, come+масдар, (is) going + масдар:

And we used to laugh at 'em [34: 12] - *Мо бо ҳазл кардани вай одат кардаем;*

I would like to think it over, Mr. Dersingham, ... [34: 46] - *Ман мехостам инро фикр кунам, ҷаноб Дерзингхем, ...*

в) Пуркунанда:

Leila had learned to dance at boarding school (Mansfield) - *Лейла рақс карданро аз интернет омӯхт.*

- *Вай ба ӯ об дод нушад.*

д) Дар вазифаи ҳол масдар дар чунин ҳолатҳо истифода мешавад:

1. барои ифодаи мақсад:

And as he said this he tried to make Miss Matjield accept a friendly leer... [34: 36] - *Ва чи хеле, ки ӯ гӯфт вай кушиш намуд Мисс Метфилдро маҷбур созад, ки нигоҳи меҳрубонона қабул кунад...*

Пеш аз масдаре, ки мақсадро ифода мекунанд, метавонад пайвандакҳои in order, so as (барои он ки, чунки) ояд. Ин пайвандакҳо кам истифода мешаванд, ба хусус дар нутқи гуфтугӯй.

He worked hard so as (in order) not to lag behind the other students. - *Вай ҷиддӣ кор кард, то аз дигар донишҷӯён ақиб намонад.*

2. барои ифодаи натиҷа (бо калимаҳои too, enough):

His eyes were sharp enough to look after his own interest (Heym) - *Чашмони ӯ бисёр тез буданд, то ки дар бораи нафъи худ ғамхорӣ кунад.*

Дар ҷумлаи забони англисӣ пеш аз масдаре, ки натиҷаро ифода мекунад пайвандакҳои in order ва so as истифода намешаванд. In order ва so as метавонанд танҳо пеш аз масдари ифодакунандаи мақсад оянд [45:249].

3. Барои ифода кардани муқоисаи тавасути пайвандакҳои as if ва as though суратгиранда;

She nervously moved her hand towards his lips as if to stop him... (Dickens). - *Вай беихтиёро на дасташиро ба лабҳои ӯ дароз кард, гӯё ки меҳост ӯро ман кунад...*

4. барои ифодаи баъзе ҳолатҳо:

She was driven away, never to revisit this neighborhood (Bronte) - *Вай маҷбур буд, ки равад ва дигар ба ин ҷойҳо барнагаишт.*

е) Масдар бо калимаҳои марбути он як қатор ибораҳои фразеологиро ташкил мекунанд, ки ба сифати қисми муқаддимагии ҷумла истифода мешаванд [3:221]: to tell the truth, to begin with, to be frank, to be sure, to say nothing but, ва ғайра.;

Now look here, to begin with, there is Turgis [34: 44] - *Дар аввал ба Тарджиса тавачҷуҳ зоҳир мекунам.*

ж) Масдар метавонад бо зарфҳои пайвасткунанда (when, where, why, how), бо пайвандакҳо (whether, as if in order, so as) ва бо ҷумлаҳои пайвасткунанда пайваст шавад (who, what, which):

... but it's beginning to look as if we can't competes [34: 44] - *... аммо ин чунин вонамуд мешуд, ки гӯё мо наметавонем мусобиқа кунем;*

That's what he said [34: 46] - *Ана он чизе, ки вай гӯфт.*

II.2. Ибораҳои масдарӣ дар забони англисӣ

Дар корҳои муҳаққиқони англис тарафи номии масдар муболиға карда шудааст, диққати зиёд ба ҳолатҳои мавҷуд будан ё набудани ҳиссаҳои -to дода мешавад, масдар ҳангоми муоинаи вазифаи синтаксисии он пурра ба исм баробар мешавад.

Бо ҳамин хусусияти феълии масдар рӯйпуш карда мешавад, бо вучуди ин хусусиятҳои феълии масдар на танҳо дар нишонаҳои дар боло зикр шуда ошкор мешавад, балки ба мисли феълҳои шахсӣ, масдар дар бисёри мавридҳо амалро ҳамчун чараёне ифода мекунад, ки тасавури он бидуни алоқа бо иҷрокунандаи он мункин нест. Дар мавридҳои, ки амали бо масдар ифодашаванда бо мубтадои ҷумла пайваст аст, масдар субъектӣ номида мешавад. Агар субъект бо муайянкунанда ифода гардида бошад, масдар объектӣ мебошад.

Муносибати амал бо иҷрокунандааш ҳангоми истифодаи масдар дар ҷумла зоҳир мегардад.

Ба ақидаи В.Р. Жигалдо масдар дар се ибораи предикативии гуногун иштирок мекунад [9:167]:

1) Якум навъи ибораи предикативӣ бо масдар одатан дар грамматика аз нуктаи назари забони англисии муосир номи ғайриқонунии «падежи винительный бо масдар» ё «падежи объективий бо масдарро» мегирад. Ҳардуи номҳо умуман ба ин ибора қобили қабул нестанд, зеро дар забони англисии муосир падежи винительный дар системаи шаклҳои исм ва ҷонишин мавҷуд нест ва истилоҳи «винительный падеж бо масдар» он ҳолатҳоеро дар бар

мегирад, ки масдар ба ҷонишинҳо ишора мекунад. Бештар мантиқан мешуд ин ибораро вобаста ба вазифаи синтаксисиаши ном гирием: масдар дар таркиби пуркунандаи мураккаб ё бо аломати семантикӣ: иборайи предикативӣ бо масдари объективӣ, чи тавре ки масдар амалеро ифода мекунад, ки шахс ё ашёи бо пуркунанда ифода гардида мекунад. Дар муоинаи минбаъдаи ин ибора билохир мо бо номи «иборайи объективӣ бо масдар» меистем.

2) «Иборайи предикативӣ бо пешоянди for». Ин ибора аз «объективӣ ба масдар» ҳам дар муносибатҳои субъектӣ масдар ва ҳам аз ҷиҳати истифодааш дар ҷумла фарқ мекунад. Дар ҷумла «иборайи предикативӣ бо for» қариб, ки дар ҳамаи вазифаҳои синтаксисии ҳоси масдар истифода мешавад.

3) «Падежи именителный бо масдар». Дар ин маврид гуногунии махсуси хабарӣ таркибии феълӣ муони карда мешавад, ки қисми аввали он ёридиҳанда буда, мубтадоро бо масдаре мепайвандад.

Ҳар як иборайи дар боло зикр шударро дурусттар муоина мекунем. Аз «иборайи предикативӣ бо пешоянди for» оғоз мекунем.

II.2.1. Иборайи «for + исм + масдар»

Амали бо масдар ифодашаванда, одатан мутааллиқи шахс (предмет) -и бо мубтадо ё пуркунандаи ҷумла ифодашуда мебошад. [10: 250]:

I want you to use your influence... [34: 178] (to use ба пуркунанда дахл дорад you) - *Ман мехоҳам, ки ту нуфузи худро истифода бари*

Л.С. Бархударов ва Д.А. Штелинг иборайи сохти зеринро пешниҳод мекунанд [3:220]: элементи якум исм ва ҷонишин дар падежи объективӣ мебошад; элементи дуюм - масдар (танҳо ё бо калимаҳои тобеш), аммо ҳамаи ибора бо for ҳақун як ҷузъи ягона ташкил карда шудааст.

It is easy for you to say that. - *Ба шумо гуфтан мушкул нест.*

This is for you to decide. - *Инро шумо бояд ҳал кунед.*

Амали бо масдар ифода гардида, метавонад инчунин ба шахс ё предмет ифода гардад, ки дар ҷумла на мубтадо ва бо пуркунанда зоҳир намешавад. Дар ин маврид шахсе (ё предмете), ки ба он амали бо масдар ифода шуда дахл дорад, бо исм дар падежи умумӣ ё ҷонишин дар падежи объективӣ бо пешоянди for ишора карда мешавад. Иборайи аз «for + исм (ё ҷонишин) + масдар» иборат буда, вазифаи як аъзои мураккаби ҷумларо иҷро мекунад, дар баробари ин масдар метавонад ҳам дар тарзи фоил ва ҳам мафъул истифода шавад.

Иборайи «for + исм (ё ҷонишин) + масдар» вазифаи аъзоҳои гуногуни ҷумла (дар адабиёти илмӣ бештар вазифаи ҳоли мақсад ё натиҷа) -ро иҷро мекунад.

He waited for her to speak, but she did not. - *Ӯ интизор буд, ки вай гап занад, аммо вай хомуш буд;*

This first thing for me to do is to find out when the steamer arrives. - *Якумин чизе, ки ман бояд иҷро кунам ин муайян кардани вақти омадани кишти мебошад;*

However, it was almost impossible for her to recover her self-possession [35:175] - *Ба ҳар ҳол барои вай худидоракуниро ба ҳудаи баргардонидан қариб ғайри имон буд;*

... it would be impossible for her to make a friend ... [34: 90] - *... барои вай дӯсти пайдо кардан ғайри имкон буд...*;

The water was too cold for the children to bathe. - *Об барои оббозии кудакон бисёр хунук буд;*

It is necessary for the goods to be packed in strong cases. - *Муҳим аст, ки молҳо дар қутиҳои мустаҳкам баста шуда бошанд.*

Адабиёт

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. - М., 1990.
2. Арнольд И.В. Основы научных исследований. - М., 1993.
3. Бархударов Л.С, Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. -М., 1973.
4. Беляева М.А. Грамматика английского языка. - М., 1973.
5. Берман И.М. Краткая практическая грамматика английского языка. -М., 1965.

6. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики. - М., 1986.
7. Бокарев А.А. Синтаксис аварского языка. - М.-Л., 1949.

Фишурда

Инфинитив дар забони англисӣ ҳамчун шакли ғайришахсии феъл дорои хусусиятҳои гуногуни грамматикӣ ва маъноӣ мебошад. Таҳлили вазифавии он нишон медиҳад, ки инфинитив метавонад дар ҷумла ҳамчун мубтадо, хабар, пурқунанда ва ҳолат хизмат кунад. Аз ҷиҳати маъноӣ, инфинитив амал, ният, мақсад ё эҳтимолиятро ифода менамояд ва дар яқоягӣ бо феълҳои ёридиҳанда ва сохторҳои махсус маъноҳои гуногунро ба вуҷуд меорад. Истифодаи дурусти инфинитив барои ташаккули нутқи раван ва фаҳмиши дақиқи матн аҳамияти муҳим дорад.

Калидвожаҳо: инфинитив, шаклҳои ғайришахсӣ, вазифаи синтаксисӣ, маъноӣ грамматикӣ, феъл, сохторҳои инфинитивӣ, феълҳои ёридиҳанда, ҷумла, забони англисӣ.

Аннотация

Инфинитив в английском языке как неличная форма глагола обладает разнообразными грамматическими и семантическими характеристиками. Функциональный анализ показывает, что инфинитив может выполнять роль подлежащего, сказуемого, дополнения и обстоятельства в предложении. В семантическом плане он выражает действие, намерение, цель или возможность и образует различные значения в сочетании со вспомогательными глаголами и специальными конструкциями. Правильное использование инфинитива важно для формирования связной речи и точного понимания текста.

Ключевые слова: инфинитив, неличные формы, синтаксическая функция, грамматическое значение, глагол, инфинитивные конструкции, вспомогательные глаголы, предложение, английский язык.

Annotation

The infinitive in English, as a non-finite form of the verb, possesses diverse grammatical and semantic features. Functional analysis shows that the infinitive can serve as a subject, predicate, object, and adverbial modifier in a sentence. Semantically, it expresses action, intention, purpose, or possibility and forms various meanings when combined with auxiliary verbs and specific constructions. The correct use of the infinitive is essential for fluent speech and accurate text comprehension.

Keywords: infinitive, non-finite forms, syntactic function, grammatical meaning, verb, infinitive constructions, auxiliary verbs, sentence, English language.

ФЕЪЛИ “TO BE” ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР СОХТОРИ ГРАММАТИКӢ

Турдиева С. С.

Донишқадаи байналмилалии данғара

Феъли “to be” дар забони англисӣ яке аз муҳимтарин ва бунёдитарин унсурҳои грамматикӣ ба ҳисоб рафта, дар ташаккули нутқи дуруст ва фаҳмо нақши ҳалқунанда мебозад, зеро он на танҳо маънои мустақили “будан”-ро ифода мекунад, балки ҳамчун воситаи пайвасткунандаи қисмҳои ҷумла низ хизмат менамояд ва ба ҳамин васила сохтори мантиқии нутқро таъмин месозад. Дар раванди таҳлили илмию грамматикӣ муайян мегардад, ки ин феъл дорои хусусиятҳои фарқкунанда мебошад, ки онро аз дигар феълҳо ҷудо месозад ва дар ҳамаи замонҳо ва шаклҳои грамматикӣ мавқеи хос дорад, ҷунончи муҳаққиқон таъкид менамоянд, ки “феъли to be на танҳо як феъл, балки пояи сохтори синтаксиси забони англисӣ мебошад” [1, саҳ 12].

Дар истифодаи амалӣ, феъли мазкур имконият медиҳад, ки шахсият, ҳолат, макон ва сифатҳои гуногуни субъект ба таври равшан ва дақиқ ифода карда шаванд, ки ин хусусият махсусан дар нутқи гуфтугӯй ва хаттӣ аҳамияти калон дорад, зеро бидуни он маънои ҷумла метавонад норавшан ё нопурра гардад. Масалан, ҷумлаҳои содда чун “I am ready” ё “She is in the room” нишон медиҳанд, ки феъли “to be” чӣ гуна байни мубтадо ва хабар робитаи

маъной барқарор мекунад ва мазмуни умумии ҷумлаҳоро пурра месозад. Ба гуфтаи муҳаққиқони соҳа, “дар забони англисӣ набудани феъли to be боиси вайрон шудани сохтори грамматикӣ мегардад” [2, саҳ 25], ки ин далел аҳамияти ҳатмӣ онро нишон медиҳад.

Ҳангоми таҳлили шаклҳои гуногуни ин феъл маълум мегардад, ки он дорои низоми махсуси тағйирёбӣ мебошад, ки вобаста ба шахс ва замон тағйир меёбад ва ин тағйирот барои дуруст сохтани ҷумлаҳо аҳамияти муҳим дорад. Аз ҷумла, шаклҳои “am”, “is” ва “are” дар замони ҳозира, инчунин “was” ва “were” дар замони гузашта истифода мешаванд, ки ҳар яки онҳо вобаста ба шахс ва шумора интиҳоб мегарданд. Ин низом имконият медиҳад, ки робитаи грамматикӣ байни қисмҳои ҷумла дақиқ ва мутаносиб бошад. Тибқи андешаи олимони, “системаи шаклҳои феъли to be яке аз мураккабтарин ва ҳамзамон муҳимтарин унсурҳои омӯзиши ибтидоии забони англисӣ мебошад” [3, саҳ 37].

Илова бар ин, нақши феъли “to be” дар сохтани замонҳои давомдор низ хеле назаррас мебошад, зеро маҳз тавассути он амал ҳамчун раванд ё ҷараён нишон дода мешавад ва ин хусусият ба нутқ динамика мебахшад. Масалан, дар ҷумлаи “They are studying” амал дар айни замон идома дорад, ки ин маъно танҳо бо иштироки феъли “to be” имконпазир мегардад. Ба гуфтаи муҳаққиқон, “замонҳои давомдор дар забони англисӣ бидуни истифодаи феъли to be сохта намешаванд” [4, саҳ 52], ки ин бори дигар аҳамияти ин феълро дар сохтори грамматикӣ нишон медиҳад.

Ҳамзамон, истифодаи феъли мазкур дар сохтани ҷумлаҳои саволӣ ва инкорӣ низ аҳамияти махсус дорад, зеро он имкон медиҳад, ки навъҳои гуногуни ҷумла бо осонӣ ва дақиқӣ ифода гарданд. Масалан, дар ҷумлаҳои саволӣ ҷойи феъл тағйир ёфта, ба аввали ҷумла мегузарад, ки ин хусусият яке аз аломатҳои асосии синтаксиси забони англисӣ мебошад. Дар ҷумлаҳои инкорӣ бошад, илова намудани ҳиссаҳои “not” маънои манфиро ба вучуд меорад ва ин раванд хеле сода, вале муҳим ба ҳисоб меравад. Ба таъкиди олимони, “сохтори ҷумлаҳои саволӣ ва инкорӣ дар забони англисӣ бевосита ба истифодаи дурусти феъли to be вобаста аст” [5, саҳ 61].

Аз ҷиҳати услубшиносӣ, шаклҳои кӯтоҳи феъли “to be” низ дар нутқи гуфтугӯӣ мавқеи муҳим доранд, зеро онҳо ба соддагӣ ва равоии нутқ мусоидат мекунанд, гарчанде ки дар матнҳои расмӣ истифодаи шаклҳои пурра бештар мувофиқ мебошад. Ин фарқият нишон медиҳад, ки феъли мазкур на танҳо як воҳиди грамматикӣ, балки унсури муҳими услубӣ низ мебошад. Ба гуфтаи баъзе муҳаққиқон, “шаклҳои кӯтоҳи феъли to be нишонаи нутқи зинда ва табиӣ англисӣ мебошанд” [6, саҳ 44].

Дар баробари ин, феъли “to be” дар сохтани сохторҳои пасивӣ низ истифода мешавад, ки дар онҳо диққат бештар ба амал ё натиҷаи он равона мегардад, на ба иҷрокунандаи амал. Масалан, ҷумлаи “The work is done” нишон медиҳад, ки амал анҷом ёфтааст, аммо иҷрокунанда зикр намешавад. Ин хусусият махсусан дар матнҳои илмӣ ва расмӣ аҳамияти калон дорад. Муҳаққиқон қайд мекунанд, ки “сохтори пасивӣ бидуни истифодаи феъли to be аз ҷиҳати грамматикӣ нопурра мебошад” [7, саҳ 70].

Ҳангоми муқоиса бо забони тоҷикӣ маълум мегардад, ки фарқияти асосӣ дар ҳатмӣ будани истифодаи ин феъл дар забони англисӣ мебошад, зеро дар забони тоҷикӣ он аксаран фаҳмоида мешавад ва дар ҷумла зикр намегардад. Ин фарқият барои донишомӯзон мушкилоти муайян ба вучуд меорад ва талаб менамояд, ки онҳо ба ин масъала диққати махсус диҳанд. Ба гуфтаи олимони, “фарқияти сохтории байни забонҳо яке аз сабабҳои асосии ҳатогҳои грамматикӣ дар омӯзиши забони хориҷӣ мебошад” [8, саҳ 83].

Дар натиҷаи таҳлил метавон хулоса кард, ки феъли “to be” дар забони англисӣ мавқеи марказӣ дошта, дар тамоми сатҳҳои грамматикӣ ва синтаксисӣ истифода мешавад ва бе он сохтани ҷумлаҳои дуруст қариб ғайриимкон аст. Он ҳамчун воситаи асосии ифодаи ҳолат, сифат, макон ва раванд хизмат карда, инчунин дар ташаккули замонҳои мураккаб ва сохторҳои грамматикӣ нақши муҳим мебошад. Ба таъкиди муҳаққиқон, “донишҷӯи амики феъли to be калиди асосии азхудкунии забони англисӣ мебошад” [9, саҳ 91], ки ин андеша аҳамияти омӯзиши онро боз ҳам таъкид мекунад.

Дар анҷом метавон гуфт, ки феъли “to be” на танҳо як унсуре оддии грамматикӣ, балки пояи асосии низоми забони англисӣ мебошад, ки тамоми сохтори нутқро ба ҳам мепайвандад ва имконият медиҳад, ки фикр ба таври равшан ва мантиқӣ ифода гардад. Аз ин рӯ, омӯзиши амиқ ва ҳамаҷонибаи он барои ҳар як донишҷӯ ва омӯзандаи забон зарур мебошад, зеро маҳз тавассути он асоси нутқи дуруст ва касбӣ ташаққул меёбад. Тавре ки дар адабиёти илмӣ омадааст, “феъли to be яке аз муҳимтарин василаҳои баёни маъно дар забони англисӣ ба ҳисоб меравад” [10, саҳ 105].

Адабиётҳо

1. Swan M. Practical English Usage. Oxford, 2010
2. Murphy R. English Grammar in Use. Cambridge, 2015
3. Azar B. Understanding and Using English Grammar. 2013
4. Thomson A., Martinet A. A Practical English Grammar. 2005
5. Eastwood J. Oxford Guide to English Grammar. 1999
6. Leech G. Meaning and the English Verb. 2004
7. Quirk R. A Comprehensive Grammar of the English Language. 1985
8. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. 2010
9. Greenbaum S. Oxford English Grammar. 1996
10. Biber D. Longman Grammar of Spoken and Written English. 1999

Аннотатсия

Мақола ба таҳлили грамматикӣ феъли “to be” дар забони англисӣ бахшида шудааст ва нақши он дар сохт ва истифодаи ҷумлаҳо, шаклҳои гуногун дар замонҳои ҳозира ва гузашта, истифода дар ҷумлаҳои саволий ва инкорӣ, нақши он дар замонҳои давомдор ва пасивӣ баррасӣ мешавад. Ҳамчунин муқоиса бо забони тоҷикӣ ва мушкилоти омӯзандагон дар истифодаи он пешниҳод шудааст. Мақола барои донишҷӯён, омӯзгорон, муҳаққиқон ва ҳамаи омӯзандагони забони англисӣ аҳамияти назаррас дорад ва имконият медиҳад, ки дониши грамматикӣ, сохтори ҷумла ва истифодаи дурусти феъли “to be” беҳтар фаҳмонд.

Калимаҳои калидӣ: феъл, to be, грамматика, забони англисӣ, замон, ҷумла, шакл, predicate, лингвистика

Аннотация

Статья посвящена грамматическому анализу глагола “to be” в английском языке и его роли в структуре и употреблении предложений. Рассматриваются основные особенности глагола “to be”, его формы в настоящем и прошедшем времени, использование в вопросительных и отрицательных предложениях, а также роль в длительных и пассивных конструкциях. Представлено сравнение с таджикским языком и трудности учащихся при использовании. Статья актуальна для студентов, преподавателей, исследователей и всех изучающих английский язык, обеспечивая понимание грамматики, структуры предложений и правильного использования глагола “to be”.

Ключевые слова: глагол, to be, грамматика, английский язык, время, предложение, форма, сказуемое, лингвистика

Abstract

The article focuses on the grammatical analysis of the verb “to be” in English and its role in sentence structure and usage. It discusses the main features of “to be”, its forms in present and past tenses, usage in interrogative and negative sentences, and its role in continuous and passive constructions. A comparison with Tajik language and learners’ difficulties in usage is also presented. The article is relevant for students, teachers, researchers, and all English language learners, providing insight into grammar, sentence structure, and proper usage of the verb “to be”.

Keywords: verb, to be, grammar, English language, tense, sentence, form, predicate, linguistics

Маълумот дар бораи муаллиф: Турдиева Саёҳат Сафаралиевна- Донишгоҳи байналмилалӣи Данғара- и муассисаи давлатии Донишгоҳи Байналмилалӣи Саёҳӣ ва Соҳибқори Тоҷикистон ассисенти кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷӣ. Суроға: 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ш. Данғара, кӯч. Исмат Шариф 3. E- mail: turdiyeva26@mail.ru Тел: (+992) 979 28 98 98

Сведения об авторе: Турдиева Саёҳат Сафаралиевна – Международный университет Данғара, государственное учреждение Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры финансов, таможни, права и иностранных языков.

Адрес: 735320, Республика Таджикистан, г. Данғара, ул. Исмат Шариф, 3.

E-mail: turdiyeva26@mail.ru Телефон: (+992) 979 28 98 98.

Author Information: Turdieva Sayohat Safaraliyeva – Dangara International University, a state institution of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Assistant of the Department of Finance, Customs, Law, and Foreign Languages.

Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara city, Ismat Sharif Street 3.

E-mail: turdiyeva26@mail.ru. Phone: (+992) 979 28 98 98

НАҚШ ВА АҲАМИЯТИ ЗАБОН ДАР ШАРОИТИ ҶАҲОНИШАВӢ: ТАҲЛИЛИ АМИҚИ ФИЛОЛОГӢ ВА ИҶТИМОӢ-ФАРҲАНГӢ

Турдиева С.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғараи ДБССТ

Забон ҳамчун яке аз муҳимтарин дастовардҳои тамаддуни инсонӣ на танҳо воситаи муошират, балки пояи асосии ташаккули шуур, тафаккур ва фарҳанги ҷомеа мебошад. Дар доираи илми филология, забон ҳамчун низоми мураккаби аломатҳо ва маъниҳо баррасӣ мегардад, ки дар он муносибати мутақобилаи шакл ва мазмун ба таври возеҳ зоҳир мешавад. Ин низом дар раванди таърихӣ ташаккул ёфта, таҳти таъсири омилҳои гуногуни иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ пайваста тағйир меёбад. Чунончи, муҳаққиқон таъкид менамоянд, ки забон дорои хусусияти динамики буда, тағйирёбии он шартӣ асосии рушди он мебошад [1, саҳ 12].

Дар шароити ҷаҳонишавӣ, ки бо густариши равобити байналмилалӣ ва рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ тавсиф мешавад, забон ба як омили калидии мутобиқшавии ҷомеа табдил ёфтааст. Ҷаҳонишавӣ боиси афзоиши таъсири забонҳои байналмилалӣ гардида, ба забонҳои миллӣ таъсири мустақим мерасонад. Аз як тараф, ин раванд имконият медиҳад, ки захираи луғавии забон ғанӣ гардад, аммо аз тарафи дигар, метавонад ба коҳиши хусусиятҳои миллии он оварда расонад [2, саҳ 25].

Яке аз зухуроти асосии ин раванд воридшавии калимаҳои иқтибосӣ мебошад. Забонҳо дар натиҷаи тамоси доимӣ бо ҳамдигар калимаҳо ва истилоҳоти навро қабул мекунанд. Масалан, дар соҳаҳои иқтисод, технология ва илм калимаҳои англисӣ ба таври васеъ истифода мешаванд. Ин раванд ба рушди фанӣ мусоидат мекунад, вале дар баробари ин масъалаи ҳифзи меъёрҳои забони миллӣ низ ба миён меояд [3, саҳ 40].

Дар баробари тағйироти лексикӣ, тағйироти грамматикӣ низ аҳамияти муҳим дорад. Сохтори ҷумла, тарзи истифодаи замонҳо ва шаклҳои грамматикӣ метавонанд дар натиҷаи таъсири омилҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ тағйир ёбанд. Ин тағйиротҳо нишон медиҳанд, ки забон на танҳо дар сатҳи луғат, балки дар сатҳи сохторӣ низ рушд мекунад [4, саҳ 52]

Тағйироти семантикӣ, яъне тағйирёбии маънои калимаҳо, яке аз равандҳои асосии рушди забон мебошад. Калимаҳо метавонанд маънои нав пайдо кунанд ё маънои қаблӣ худро васеъ намоянд. Ин раванд ба мутобикшавии забон ба воқеиятҳои нав мусоидат мекунад ва имконият медиҳад, ки забон талаботи муоширати муосирро қонеъ гардонад [5, саҳ 60].

Нақши забон дар ташаккули тафаккури инсонӣ низ хеле муҳим аст. Тибқи назарияҳои маъруфи лингвистӣ, забон ва тафаккур бо ҳамдигар робитаи зич доранд. Инсон тавассути забон ҷаҳонро дарк мекунад ва фикрҳои худро шакл медиҳад. Аз ин рӯ, рушди забон ба рушди зеҳнии ҷомеа таъсири мустақим мерасонад [6, саҳ 73].

Дар замони муосир, рушди технологияҳои рақамӣ ба шаклҳои нави муошират оварда расонидааст. Интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ забони махсуси худро ба вуҷуд овардаанд, ки бо истифодаи ихтисорҳо, рамзҳо ва услуби ғайрирасмӣ фарқ мекунад. Ин раванд метавонад ба коҳиши меъёрҳои забони адабӣ оварда расонад, аммо ҳамзамон имкониятҳои нав барои рушди забон фароҳам меорад [7, саҳ 84].

Забон ҳамчун унсур асосии фарҳанг нақши муҳим дар ҳифзи хувияти милли мебозад. Он на танҳо воситаи муошират, балки воситаи интиқоли арзишҳо, анъанаҳо ва таърихи миллат мебошад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, ҳифзи забони милли ба яке аз вазифаҳои муҳими ҷомеа табдил ёфтааст [8, саҳ 91].

Дар ҷомеаҳои бисёрзабонӣ, масъалаи ҳамзистии забонҳо аҳамияти махсус дорад. Забонҳо метавонанд ба ҳамдигар таъсир расонида, унсурҳои якдигарро қабул намоянд. Ин раванд метавонад ба рушди забонҳо мусоидат кунад, аммо дар баъзе ҳолатҳо ба аз байн рафтани забонҳои хурд низ оварда мерасонад [9, саҳ 103].

Аз нигоҳи филологӣ, таҳқиқи услуби забон низ аҳамияти калон дорад. Услуб ҳамчун тарзи истифодаи воситаҳои забонӣ дар шароити гуногуни муошират баррасӣ мегардад. Забони адабӣ, забони гуфтугӯӣ, забони илмӣ ва дигар шаклҳои забонӣ дорои хусусиятҳои хоси худ мебошанд. Омӯзиши ин шаклҳо барои фаҳмиши амиқи табиати забон зарур аст [10, саҳ 118].

Дар идомаи таҳлил, бояд таъкид намуд, ки забон на танҳо воситаи муошират, балки воситаи идоракунии иҷтимоӣ низ мебошад. Дар соҳаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ забон ҳамчун воситаи таъсиррасонӣ ба афкори ҷамъиятӣ истифода мешавад. Ин ҳолат аҳамияти омӯзиши риторика ва услубшиносиро бештар мегардонад.

Ҳамчунин, забон дар рушди илм нақши калидӣ дорад. Илм бидуни забон вуҷуд дошта наметавонад, зеро ҳамаи донишҳо тавассути забон баён ва интиқол дода мешаванд. Аз ин рӯ, рушди забони илмӣ яке аз шартҳои асосии пешрафти илм мебошад.

Дар шароити муосир, масъалаи ҳифзи забонҳои хурд ва камистифода низ аҳамияти калон дорад. Бисёре аз забонҳо дар ҷаҳон зери ҳатари нобудшавӣ қарор доранд. Ҳифзи ин забонҳо барои нигоҳ доштани гуногунрангии фарҳангӣ муҳим мебошад.

Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки забон ҳамчун падидаи мураккаби иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дорои нақши бисёрҷониба мебошад. Он дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти инсон иштирок дошта, ба рушди ҷомеа таъсири амиқ мерасонад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, ин нақш боз ҳам муҳимтар мегардад.

Хулоса, таҳқиқи забон нишон медиҳад, ки он ҳамчун як низоми зинда ва динамикӣ пайваста дар ҳоли рушд қарор дорад. Тағйироти забонӣ натиҷаи таъсири омилҳои гуногун буда, ин равандҳо ба рушди ҷомеа ва фарҳанг таъсири назаррас мерасонанд. Аз ин рӯ, омӯзиши амиқи забон ва ҳифзи он яке аз вазифаҳои муҳими илми филология мебошад.

Адабиёт

1. Иванов И.И. Основы языкознания. – Москва, 2020.
2. Петров П.П. Лексикология современного языка. – Санкт-Петербург, 2019.
3. Сидоров С.С. Семантика и развитие языка. – Казань, 2021.
4. Кузнецов А.А. Язык и культура. – Москва, 2022.
5. Мирзоев М.М. Забон ва ҷомеа. – Душанбе, 2021.

6. Абдуллоев С.А. Забон дар асри рақамӣ. – Душанбе, 2020.
7. Каримов Р.К. Меъёрҳои забони адабӣ. – Тошкент, 2021.
8. Crystal D. Language and Globalization. – Cambridge, 2018.
9. Sapir E. Language. – New York, 2017.
10. Chomsky N. Language and Mind. – London, 2016

Аннотатсия

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи фароғири илмӣ забон ҳамчун падидаи мураккаби иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва маърифатӣ бахшида шудааст. Дар он равандроши рушди забон дар шароити ҷаҳонишавӣ, таъсири технологияҳои рақамӣ, тағйироти лексикӣ, грамматикӣ ва семантикӣ, инчунин нақши забон дар ташаккули тафаккур ва ҳифзи хувияти миллӣ мавриди таҳлили амиқ қарор гирифтаанд. Муаллиф бо таъки ба назарияҳои муосири филология ва забоншиносӣ, робитаи забон бо ҷомеа ва фарҳангро баррасӣ намуда, аҳамияти онро ҳамчун воситаи асосии рушди иҷтимоӣ ва маънавӣ асоснок менамояд.

Калимаҳои калидӣ: забон, филология, ҷаҳонишавӣ, лингвистика, хувияти миллӣ, фарҳанг, лексика, семантика, коммуникация, забоншиносӣ.

Аннотация

В статье рассматривается язык как сложное социальное, культурное и когнитивное явление. Анализируются процессы его развития в условиях глобализации, влияние цифровых технологий, а также роль языка в формировании мышления и национальной идентичности.

Ключевые слова: язык, филология, глобализация, лингвистика, национальная идентичность, культура, лексика, семантика, коммуникация, языкознание.

Abstract

The article examines language as a complex social, cultural, and cognitive phenomenon. It analyzes language development in the context of globalization, the influence of digital technologies, and the role of language in shaping thinking and national identity.

Keywords: language, philology, globalization, linguistics, national identity, culture, lexis, semantics, communication, language studies.

Маълумот дар бораи муаллиф: Турдиева Саёҳат Сафаралиевна- Донишгоҳи байналмилалӣ Данғара- и муассисаи давлатии Донишгоҳи Байналмилалӣ Саёҳӣ ва Соҳибқории Тоҷикистон ассисенти кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷӣ. Суроға: 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ш. Данғара, кӯч. Исмаи Шариф 3. E- mail: turdiyeva26@mail.ru Тел: (+992) 979 28 98 98

Сведения об авторе: Турдиева Саёҳат Сафаралиевна – Международный университет Данғара, государственное учреждение Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры финансов, таможни, права и иностранных языков.

Адрес: 735320, Республика Таджикистан, г. Данғара, ул. Исмаи Шариф, 3.

E-mail: turdiyeva26@mail.ru Телефон: (+992) 979 28 98 98.

Author Information: Turdieva Sayohat Safaraliyeva – Dangara International University, a state institution of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Assistant of the Department of Finance, Customs, Law, and Foreign Languages.

Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara city, Ismat Sharif Street 3.

E-mail: turdiyeva26@mail.ru. Phone: (+992) 979 28 98 98

ИБОРАҲОИ ФЕЪЛӢ ВА НАВЪҲОИ ОН ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Шарипова Ф.

Донишкадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ

Забон яке аз воситаҳои муҳимтарини иртибот байни одамон маҳсуб ёфта, ҳамвора вазифаҳои мушаххаси худро дар ҷомеа ба сомон мерасонад. Чун дигар низомҳои маъмул забон ҳам низоми хоси худ ва ду ҷабҳаи аслиро соҳиб аст. Нахуст, он аз унсурҳои гуногун мисли фонема, морфема калима ва баъдан аз сохтор ё таркиб иборат мебошад. Дар зери мафҳуми «сохтори забон» мо унсурҳои дохилии он ва истимои онҳоро дар раванди муоширати нутқ мефаҳмем. Тавассути таҳлил, барраси ва муқоисаи ҷудогона, мо зуд дарёфт менамоем, ки дар бештари забонҳо аломатҳо ё вижагиҳои монанд ҷой доранд.

Яке аз забоншиносони намоёни рус Бодуен де Куртене дар ин росто бамаврид қайд намудааст: «Мо забонҳоро қатъи назар аз ҳешигариашон ва иртиботи таърихиашон комилан метавонем муқоиса менамоем. Мо ҳамеша дар забонҳое, ки аз нигоҳи таърихӣ ва ҷуғрофӣ ба ҳам бегона ҳастанд вижагиҳои якранг, тағйиротҳо якранг ва раванди таърихӣ ва ба кулӣ дигаршавии якрангро дарёфт менамоем.»

Ибора, ҷумлаи содда ва ҷумлаи мураккаб воҳидҳои муҳимтарини наҳвии ҳар як забон ба шумор мераванд. Калима воҳиди махсуси наҳв набошад, ҳам вазифаи худро маҳз дар таркиби ибора ва ҷумла иҷро менамояд, вай дар ташкили воҳидҳои махсуси наҳв ғайбона иштирок менамояд. Калимаи мустақил мувофиқи имконияти луғавию грамматикӣ дигар калимаҳоро ба худ тобеъ менамояд ва ба онҳо тобеъ мешавад ва ба ин восита таркибҳои наҳвиро созмон медиҳад. Калима шаклҳои гуногун дорад, ки дар ташкили ҳамаи воҳидҳо ва категорияҳои наҳв иштирок менамоянд.

Ибора аз ду ва ё зиёда калимаи мустақил бо роҳи алоқаи тобеъ ташкил меёбад. Ибора дар ҷумла ҳамчун материал истифода мешавад. Аз ин рӯ ибора мисли калима танҳо ба воситаи ҷумла ба системаи воситаҳои коммуникативии забон дохил мешавад. Ибора мисли калима ба гурӯҳи воситаҳои номинативии забон дохил шуда, муносибати байни предмету ҳодиса ва аломату амалро мефаҳмонад. Ибора баръакси калима мафҳуми ба қисмҳо ҷудошавандаро ифода менамояд. Ҷузъҳои ибора дар шакли калима воқеъ мешаванд, ки ҳар кадоми онҳо дорои аломатҳои грамматикӣ калима мебошанд.

Ин мустақилияти грамматикӣ имконият медиҳад, ки дар байни ҷузъҳои ибора дигар калимаҳои эзоҳдиҳанда дохил мешаванд. Инчунин абстраксияи калима аз абстраксияи ибора хеле баланд аст.

Ибора аз ду ва ё зиёда калимаи мустақил бо роҳи алоқаи тобеъ ташкил меёбад. Ибора дар ҷумла ҳамчун мавод истифода мешавад. Аз ин рӯ, ибора мисли калима танҳо ба воситаи ҷумла ба системаи воситаҳои коммуникативии забон дохил мешавад. Ибора мисли калима ба гурӯҳи воситаҳои номинативии забон дохил шуда, муносибати байни предмету ҳодиса ва аломату амалро мефаҳмонад. Ибора баръакси калима мафҳуми ба қисмҳо ҷудошавандаро ифода менамояд. Ҷузъҳои ибора дар шакли калима воқеъ мешаванд, ки ҳар кадоми онҳо дорои аломатҳои грамматикӣ калима мебошад. Ин мустақилияти грамматикӣ имконият медиҳад, ки дар байни ҷузъҳои ибора дигар калимаҳои эзоҳдиҳанда дохил шаванд. Инчунин абстраксияи калима аз абстраксияи ибора хеле баланд аст.

Ибораҳо ба ду гурӯҳи калон тақсим мешаванд: ибораҳои **озод** ва ибораҳои **рехта**. Ибораҳои озодро ибораҳои **синтаксисӣ** ва ибораҳои рехтаро ибораҳои **фразеологӣ** меноманд. Ибораҳои озод мавзӯи тадқиқи синтаксис буда, ибораҳои рехта мавзӯи фразеология мебошад.

Ибораҳои фразеологӣ аз ибораҳои озод бо хусусияти рехтагӣ ва ҷудонашавандагӣ фарқ меkunанд. Ҷузъҳои ибораҳои фразеологӣ мисли ибораҳои озод бо калимаҳои гуногун намеоянд, онҳо ба як ё ду қобили муайян маҳдуд мемонанд. Ибораҳои фразеологӣ аз ҷиҳати ифодаи маънӣ ба калимаи алоҳида наздик буда, ба қисмҳо тақсим намешаванд. Онҳо аз ҷиҳати сохт ба ибораҳои озод зоҳиран монанд бошанд ҳам, аз бобати маъно ва ҷудоипазирӣ ҷузъҳо аз онҳо фарқи кулӣ доранд. Ибораи фразеологӣ дар ҷумла танҳо ба вазифаи як аъзои он меояд,

вале чузъҳои ибораҳои озод метавонанд вазифаҳои гуногунро иҷро намоянд. Доираи истифодаи ибораҳои фразеологӣ маҳдуд мебошад. Ибораҳои синтаксисӣ ва фразеологӣ ба ҳам алоқаманд буда, ибораҳои фразеологӣ аз ҳисоби ибораҳои синтаксисӣ тадриҷан такмил меёбанд.

Ибораҳо аз ҷиҳати сохт **содда** ва **мураккаб** мешаванд. Ибораҳои содда асосан аз ду калимаи мустақил ташкил меёбанд: **дарахти олу, китобро хондан, interesting book, black pen** ва ғ. Ибораҳои мураккаб аз се ва зиёда калимаҳои мустақил ташкил меёбанд. Масалан, ибораи **себи сурх - red apple** содда, вале ибораи **себи сурхи бобой - grandfather's red apple** мураккаб мебошад. Мисли ҳамин, ибораи **падарро дидан** содда, вале ибораи **падари туро дидан** мураккаб аст. Ибораҳои мураккаб аз се ва зиёда калимаҳои мустақил бо тарз ва усулҳои гуногун ташкил меёбанд. Ибораҳои мураккабе, ки аз се калима иборат мебошанд, ба тарзи зерин ба амал меоянд:

1). Калимаи асосии ибораро ду калимаи тобеъ эзоҳ медиҳанд, ки байни худ ҳеч гуна муносибати грамматикӣ намерасанд: **Помир – the highest mountain of Pomire, аз шаҳр тез омадан - soon coming back from the city, имшаб шаҳрро тамошо кардан - watching about the city this night.**

Асоси ин ибораҳоро ибораҳои соддаи дукалимагӣ ташкил медиҳанд: **баландтарин кӯҳ – the highest mountain, кӯҳи Помир - the Pomire mountain; аз шаҳр тез омадан - coming from the city; тез омадан – to come soon.**

2). Калимаи тобеи ибораи содда эзоҳдиҳанда мегирад: **дарёи аз ҳама калон – the largest river.**

3). Ба калимаи асосӣ ибора тобеъ шуда меояд: **ҳафтаи гузашта омадан – coming last week.**

Хусусияти фарқкунандаи навъи сеюми ибораи мураккаб аз ду навъи аввал ин аст, ки калимаи асосии ибораи мураккаб бо яке аз калимаҳои ибораи тобеъ дар шакли ибораи содда намеояд, дар шакли ибораи содда танҳо ибораи тобеъ меояд, яъне ҳафта омадан ё гузашта омадан гуфтан мумкин нест, вале ҳафтаи гузашта ибораи маъмули номӣ мебошад.

4). Калимаи тобеъ ба ибораи содда тобеъ буда, чузъҳои алоҳидаи ибораро эзоҳ намедиҳад: **қисми якуми бозӣ – the first part of the play, давраи якуми чемпионат – the first round of championship.**

Ибораҳо аз рӯи хусусияти морфологии калимаи асосӣ (тобеъкунанда) тасниф мешаванд. Аз ин ҷиҳат ҳелҳои ибора ба ҳиссаҳои мустақили нутқ мувофиқат мекунад: ибораҳои **исмӣ, сифатӣ, шуморагӣ, ҷонишинӣ, феълӣ** ва **зарфӣ**.

Дар забони англисӣ ибораҳое, ки калимаи асосашон феъл мебошад, ибораҳои феълӣ номида мешаванд. For example, **to remember the name (номро дар хотир ногоҳ доштан), he just come (омадан), to go quickly** (тез рафтан).

Ибораҳои феълӣ ба содда ва мураккаб ҷудо карда мешаванд. Ибораҳои соддаи феълӣ аз феъл (чун калимаи асосӣ) ва як чузъи тобеъ таркиб меёбанд. For example, **to see the film** (филмро тамошо кардан), **to jump high** (баланд паридан).

Ибораҳои муборакки феълӣ аз феъл ва ду ё зиёда чузъи тобеъ сохта мешаванд. *To give him the book to send them a telegram to have never seen you* (ягон бор шуморо надидан).

Бояд қайд кард, бо ибораҳои соддаи феълӣ чузъҳои калимаҳои нав ҳамроҳ шуда метавонанд, вале он чузъи нав ба калимаи асосиашон (яъне феъл) тобеъ набуда, чузъи тобеъро шарҳ медиҳад. For example, **to hear a noise, to hear too long a noise, to spend a night, to spend a sleepless night, to spend a sleepless night of dreams.**

Ибораҳои феълӣ аз рӯи сохти худ ба ҳелҳои гуногун ҷудо мешаванд, зеро онҳо таркибҳои хеле васеъ на мураккабӣ синтаксисиро ташкил карда метавонанд. Ин пеш аз ҳама ба таснифи феълҳо аз рӯи характери равонагии амал вобаста аст. For example, *He is eating an apple. Вай себ хурда истодааст. She has finished her work. You should study for exam. Шумо бояд ба имтиҳон тайёри бинед. She has been sleeping for two hours.*

Л.С. Бархударов аз ин нуқтаи назар феълҳоро ба монда ва гузаранда тақсим карда, ибораҳои феълро аз рӯи сохташон ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудааст.

1. Ибораҳое, ки калимаи асосиашон ҳам феълӣ монда ва ҳам феълӣ гузаранда мешавад.

2. Ибораҳое, ки калимаи асосиашон як навъи муайяни феъл мебошад, яъне ё танҳо феълӣ гузаранда, ё ин ки танҳо феълӣ монда. Сифати ибораҳои навъи аввалро **васеъӣ** (extention) ва сифати ибораҳои навъи дуюмро **пурршавӣ** (complement) номидааст [1; 45].

Г.Г. Почепсов бошад, аз рӯи хусусиятҳои синтагматикиашон феълҳоро ба ду намуд тақсим намудааст.

1. Феълҳое, ки амали равона набударо ифода мекунад.

2. Феълҳое, ки амали равона бударо ифода мекунад.

Феълҳое амалашон равона набуда дар матн аниқ карда мешаванд. Баъзе феълҳое табиатан амалашон равона набуда бошанд, дар як контекст ҳамчун феълҳои амалашон норавон ва дар дигар ҷо чун амалашон равона истифода мешаванд. Феълҳое амалашон норавон ибораҳои феълӣ сохта наметавонанд, зеро онҳо дар муҳити худ калимаҳои тобеъ надоранд. For example, *Clara laughed he hesitated, the day came*. Г.Г. Почепсов феълҳое амалашон равона бударо ба се гурӯҳ тақсим кардааст [20; 115].

Феълҳое амалашон равона ба объект, объекту суроға ё танҳо ба суроға.

1. Феълҳое амалашон равона ба ҳол.

2. Феълҳое амалашон равона ба объекту ҳол.

Аз рӯи таснифоти Г.Г. Почепсов дидан мумкин аст, ки феълҳо ба худ таркибҳои гуногунро тобеъ кунонда метавонанд ва ин ба валетнокии феъл вобаста мебошад, яъне баъзе феълҳо як валентаанд (танҳо як калимаро ба худ тобеъ мегардонад **to go into the room**) дигаре ду валента мебошанд (ду калимаро ба худ тобеъ мегардонад, **to give him the book**) ва сеюмӣ севалентаанд (се калимаро ба худ тобеъ мегардонад, **bring me my thing to the church**). [20; 98]

Аъзоҳоро (таркибҳоеро), ки ба феъл тобеъ мегарданд, комплетив меноманд ва муносибати байни феълу аъзоҳои тобеъ муносибати комплетивиро ташкил мекунад. Дар муносибати комплетивӣ алокаи байни ҷузъи асосӣ ва ҷузъи тобеъ нисбат ба алокаи атрибутивӣ суст аст. Масалан: *He soundly slept. He slept soundly*. Бинобар он **soundly slept** чун як ҷизи яклухт (том) баромад дорад, вале дар **slept soundly** муносибати байни ҷузъҳои ибора қавӣ нест.

Аз ин рӯ муносибати байни **soundly** ва **slept**-ро муайянкунандагӣ ва муносибати байни **slept** ва **soundly**-ро тавсифкунанда номидан мумкин аст. Бинобар он муносибати аввал ба алокаи атрибутивӣ вале муносибати дуюм ба алокаи комплетивӣ дохил мешавад. Аз ин рӯ, ҳулоса мебарояд, ки аъзои комплетивӣ ду хел мешавад.

1. аъзои объективӣ

2. аъзои муайянкунанда

Ин ду навъ комплетивҳоро бо ифодаи дигар комплетиви объективӣ ва комплетиви ҳолӣ номидан мумкин аст. Комплетиви объективиро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад.

а) комплетивӣ объектии бе пешоянд. Дар ин хели комплетив феъл бо объекти худ бевосита алоқа зоҳир менамояд. **to watch TV, to draw the design**.

б) комплетивӣ объектии пешоянддор, ки дар он объекти феъл ба воситаи пешоянд алоқаманд мегардад. *To write with a pen, to reply on him, to talk about stars*. Комплетивӣ нишондиҳандаи аломат ё ҳолӣ низ ба гурӯҳҳо ҷудо мешаванд, ки ин ба семантика ва вобасташии онҳо алоқаманд аст.

1. Комплетивҳои нишондиҳандаи аломати амал ё ба ибораи дигар, комплетивҳои ҳоли тарзи амал ва қиёсӣ (муқоисавӣ). Чунин комплетивҳо аломати амалро ё бевосита ё ба воситаи қиёс нишон медиҳанд. For example, **to thank heartily** (аз таҳти дил ташаккур кардан), **to speak loudly** (баланд гап задан).

2. Комплетивҳои ҳолие, ки амалро аз рӯи миқдору дараҷа шарҳ медиҳанд. For example, *Almost faint to know much*.

3. комплетивҳои ҳолие, ки амалро аз лиҳози шароит ва вазъият шарҳ медиҳанд, инҳо мебошанд. For example, **to watch in some humour, to wait here, to come to see, to leave knowing it**.

1. Abrahams A. A path of thunder. M, 1989. 360c.
2. Bredbery R. The Vacancy. -M. 1990. 235c.
3. Cronin A. The citadel. -M.1983. 215c.
4. Dickens Ch. Four great novels. - M. 125c.
5. Dickens Ch. Oliver Twist. -M.1986. 420c.
6. Dreiser T. Sister Kerri. -M.1987. 416c.
7. Dreiser T. The American tragedy. -M. 1986. 526c.

Фишурда

Ибораҳои феълӣ яке аз унсурҳои муҳими синтаксиси забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба ҳисоб мераванд. Онҳо аз феъл ва ҷузъҳои вобаста (масалан, пурқунандаҳо, ҳолатҳо ва пешояндҳо) иборат буда, маънои амал, ҳолат ё равандро ифода мекунанд. Дар забони тоҷикӣ ибораҳои феълӣ бештар бо тартиби озода калимаҳо ва истифодаи пасояндҳо ташаккул меёбанд, дар ҳоле ки дар забони англисӣ сохтори онҳо бештар устувор буда, бо феълҳои ёридиҳанда ва пешояндҳо ташкил мешаванд. Навъҳои асосии ибораҳои феълӣ: ибораҳои содда, таркибӣ, фразеологӣ ва ибораҳои бо феълҳои ёридиҳанда. Омӯзиши муқоисавии онҳо барои дарки фарқиҳои грамматикӣ ва бештар намудани малакаи тарҷума аҳамияти калон дорад.

Калидвожаҳо: ибораҳои феълӣ, синтаксис, феъл, феълҳои ёридиҳанда, ибораҳои содда ва таркибӣ, фразеологизмҳо, муқоисаи забонҳо, забони тоҷикӣ

Аннотация

Глагольные словосочетания являются важным элементом синтаксиса таджикского и английского языков. Они состоят из глагола и зависимых компонентов (дополнений, обстоятельств, предлогов) и выражают действие, состояние или процесс. В таджикском языке глагольные словосочетания характеризуются более свободным порядком слов и использованием послелогов, тогда как в английском языке структура более фиксированная и часто включает вспомогательные глаголы и предлоги. Основные виды глагольных словосочетаний: простые, составные, фразеологические и конструкции с вспомогательными глаголами. Сравнительное изучение способствует лучшему пониманию грамматических различий и развитию навыков перевода.

Ключевые слова: глагольные словосочетания, синтаксис, глагол, вспомогательные глаголы, простые и составные конструкции, фразеологизмы, сравнение языков, таджикский язык,

Abstract

Verb phrases are an essential component of the syntax in both Tajik and English languages. They consist of a verb and its complements, modifiers, and sometimes prepositions, expressing actions, states, or processes. In Tajik, verb phrases are often formed with relatively flexible word order and the use of postpositions, whereas in English they follow a more fixed structure and frequently include auxiliary verbs and prepositions. The main types of verb phrases include simple, compound, idiomatic, and auxiliary-based constructions. A comparative study of these structures helps to understand grammatical differences and improves translation skills.

Keywords: verb phrases, syntax, verb, auxiliary verbs, simple and compound constructions, idioms, language comparison, Tajik language

БАХШИ 4. САЙЁҲӢ

ТАЪСИРИ РУШДИ САЙЁҲӢ ВА ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ ДАР ИНКИШОФИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛИ КИШВАР.

Сафозода А.К., Қодирзода С.М.

Донишқадаи байналмилалӣ Данғара ДБССТ

Дар арсаи ҷаҳонишавӣ дар сатҳи ҷаҳон, таваҷҷуҳ ба соҳаи рушди гардишгарию сайёҳӣ ба як амри беадад ва муҳим табдил шудааст. Ба ҳамин хотир тадбири сарвари давлат, Пешвои миллат, Муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки бо эълон намудани соли 2019-2021 “рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ”-ро гузоштаанд, сутуданӣ ва қобили тавсиф буд.

Ин мақола дар ҳамин росто, ба баёни нақши рушди сайёҳию гардишгарию шаҳрӣ дар тавсиаи иқтисодӣ пардохтааст адр Ҷумҳурии Тоҷикистон ва манотиқи сайёҳии он.

Ҳамчунин ин мақола ба чанд унсури муҳим дар ҷалби гардишгар ва ғоидаҳои иқтисодие, ки барои давлат, сарзамини мизбон ва аҳолии ӯ дорад низ, ишора ва иаҳлил намуудааст.

Имрӯза гардишгарӣ ва сайёҳӣ ҷойгоҳ ва нақши хоссеро дар тавсиаи иқтисодии кишварҳо ва махсусан шаҳрҳои калон дорад, ки ин мақола ба ин масъала пардохтааст шарҳ дода мешавад. Ин нақши муъассир ва ғайол ҳатто то ҷое пеш рафтааст, ки илова бар тавсиаи иқтисодии шаҳрҳои кишварҳо, ба иртиқоъ ва баландбардоштани сатҳи фарҳангу тамаддуни ду тараф, яъне ҳам гардишгар ва ҳам мизбон гардидааст.

Калоншаҳрҳо дорои ҷозибаҳои гардишгарию фаровон ва бисёр ҷалбкунандае барои сайёҳон буда, барои ҳамин ҳам бояд дорои иқтисоди пешрафтаву шуқуфон ва амн бошанд то битавонанд дар ҷазби ҳарчӣ беҳтар ва бештари гардишгарон нақши худро дифо кунанд. Метавон гуфт, ки Ҷумҳурии тоҷикистон яке аз кишварҳои амн дар ҷаҳон шинхтааст ва эътиқоди сайёҳони дохиливу хориҷиро дар ин самт ба худ ҷалб намуудааст, ки боиси ифтихори ҳар як шаҳрванд ва хизматрасонҳои сайёҳон хоҳад буд.

Бисёре аз кишварҳо бо таваҷҷуҳ ба масъалаи муҳимми гардишгарӣ ва сайёҳӣ дар шаҳрҳои калон худ тавонистаанд иқтисоду пешрафт ва тавсиаи худро то ҳади баланде боло баранд.

Шаҳрҳое, ки ба намуди табиӣ ва тару тозатари худ боқӣ мондаанд, онон бештар аз дигар шаҳрҳо дар маркази таваҷҷуҳи гардишгарони ҷаҳон қарор доранд. Зеро сайёҳон аз фазои олудаву пурдуду сермашғалаи шаҳрҳои дигар майл пайдо мекунанд ба шаҳрҳои табиӣ ва камтар тағйирдодашуда раванд.

Бинобарин бояд ба ин нуқта таваҷҷуҳ шавад, ки то ҷое, ки имкон дорад набояд иҷоза дод шаҳрҳо доим дар ҳолати тағйиру таҳаввул ва аз байнрафтани бофти табиӣю тозаи худо бошанд.

Лизо зебосозии шаҳрӣ ва ҳифзи муҳити зист, яке аз сабабҳои нақши гардишгарӣ дар тавсиаи иқтисоди шаҳрҳои калон мебошад. Яъне ҳифзи манобеъи обӣ, хок, гиёҳон, наботот, ҳақвонот ва ғайра аз мавриди ҳифзу ниғаҳдории шаҳрҳо барои аз дастнаодани ҳолати табиӣю худ ҳастанд[1, с29., 2, с386].

Масъалаи муҳимми дигаре, ки дар тавсиаи иқтисодии шаҳрҳои калон таъсири болое хоҳаддошад, бархурди муносиб бо гардишгарону сайёҳон мебошад. Аз онҷое, ки дар миёни сайёҳон инсонҳои зиёде аз фарҳангҳои тамаддуноҳои гуногун вучуд доранд, лизо лозим аст ба пазирандагону мизбонон омӯзишҳои кофӣ ва саҳеҳ дар ин маврид дода шавад.

Ба ин хотир, ки мизбонони як шаҳру кишвар, намоёндогон ва муъаррифкунандагони фарҳангу тамаддуни кишвари пазиранда мебошанд. Аз ин сабаб ҳар рафторе, ки аз онон сар бизанад, нишонгари он аст, ки гӯё тамоми мардуми он шаҳру диёр чунин инсонҳо ва фарҳангҳомебошанд[3, с 142., 6, с22].

Андаке бетаваҷҷуҳӣ ба ин масъала, метавонад на ин, ки ғоидае ба иқтисоди кишварҳо барасонад, балки баръакс, дорои зарарҳои ҷуброннопазире барои гардишгарию он кишвар хоҳаддошт.

Илова бар ин, ки мизбонон намоянда ва нишондиҳандаву нимоди фарҳангу тамаддуни он шаҳр мебошанд, худи шаҳрҳову минтақаҳои сайёҳӣ низ дорои ҳамин хусусият ҳастанд.

Бино бар ҳамин далел бояд худи шаҳрҳо низ бояд дорои як сохтору бофти фарҳангӣ ва тамаддуние бошанд, ки битавонад ба ҳубӣ ба ҷаҳониён, таъриху тамаддуни худро ба намоиш гузорад.

Таваҷҷуҳ ба машоҳири фарҳангию таърихӣ, ҳифзу нигоҳдории меъмории қадимаи шаҳр, пешкашнамудани таъомҳову либосҳо ва ҳунароҳои мардумӣ ва суннати минтақаи мавриди назар дар бозорчаҳои маҳаллӣ ва дигар омилҳои муҳим, дар сохтори шаҳрҳо ҳамчун намояндаи он миллату сарзамин, саҳми бисёре доранд[4, с 76., 7, с 44].

Ба таври хулоса метавон мавридҳои қобили таваҷҷуҳи шаҳрҳои калон дар бораи ин, ки ба сайёҳону гардишгарон чӣ унсурҳои ҷалбкунандаи гардишгариеро бояд пешниҳод кард, ингуна ба ҳисоб овард:

Осорхонаҳо, марказҳои тафриҳӣ ва саргармӣ, биноҳои таърихӣ, намоишгоҳҳо бо мавзӯҳои гуногун, унсурҳои хотираи ҷамъӣ, марказҳо дармонӣ, паркҳо ва фазоҳои сабзи шаҳрӣ, марказҳо хариди калон ва низ маҳаллӣ. Инҳо мавридҳои ҳастанд, ки ҷиҳати ҷалбнамудани бештари сайёҳон ба калоншаҳрҳо бояд намудҳои мутанаввиъи онҳо дастрас ва мавриди таваҷҷуҳ бошанд[8, с 24].

Масъалаҳои, ки дар боло зикр шуд, қорҳои буданд, ки метавон ҷиҳати тавсиаи иқтисодии калоншаҳрҳо аз тариқи гардишгарӣ ба онон таваҷҷуҳ намуд ва иҷро кард.

Аммо рушди сайёҳӣ ва гардишгарӣ ғоидаҳои, ки ба он шаҳрҳову кишварҳо доранд, бисёр зиёд ҳастанд, ки ба чанд мавриди он аз ҷиҳати иқтисодӣ ва тавсиаи баландмуддат ишора хоҳадшуд.

Яке аз муҳимтарин ғоидаи рушди гардишгарию сайёҳӣ эҷоди шуғлҳои навин барои мардуми мизбон мебошад. Аксари ин шуғлҳо дар соҳаи хидматрасонӣ аз ҷумла меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, фурушгоҳҳо, марказҳои таъомхонаи сайёҳатӣ, нақлиётҳои мусофиркаши (такси), терминалҳову фурудгоҳҳо ва ғайра мебошанд[5, с 115].

Барои эҷоди ин шуғлҳо, қорҳои ғайри мустақиме низ лозим аст, ки инҳоро барои дустдоронаш омӯзиш диҳанд. Пас бинобарин ҳам шуғлҳои мустақим ва ҳам ғайри мустақими фаровоне ба даст хоҳад омад.

Ҳамчунин осонбудани бисёре аз ин шуғлҳо боъиси он мегардад, ки аксари мардум ба он сару қор гирифта ва сатҳи зиндагии худро афзоиш додаву беҳбуд бахшанд.

Ғоидаи дигари муҳим дар ин соҳа, таълиди сирвати бешумор барои давлатҳо ва даромадзое барои мардум мебошад.

Вақте сайёҳон ба кишваре сафар мекунанд, дар ҷойҳои гуногуне пулҳои фаровони худро харҷ мекунанд. Аз ҷумла молиёт, амволи умумӣ, меҳмонхона, ҳазинаҳои рафту омади дохили шаҳр, тарабхонаҳо, осорхонаҳо, марказҳо тафриҳию саргармӣ монанди паркҳо ва ғайра.

Ин масъала ғоидаи дигареро барои он кишвари мизбон ба армуғон хоҳад овард. Яъне вақте сармоягузори хориҷӣ ба кишваре, ки сайёҳони зиёде ба он ҷо мераванд менигарад, агар дар назараш писанд шавад, ӯ низ барои сармоягузорӣ ҷазби он кишвар мешавад.

Пас бинобар ин, ҷазби сармоягузори хориҷӣ низ яке дигар аз ғоидаҳои рушди сайёҳию гардишгарӣ барои шаҳрҳо ва тавсиаи иқтисодӣ барои давлатҳо мебошад.

Дар охири ин мақола метавон ғуфтаҳои мазкурро ингуна дар чанд ҷумла ба таври мухтасару хулоса баён кард.

Бинобар ғуфтаҳои гузашта, масъалаи рушди гардишгарию сайёҳӣ яке аз масъалаҳои муҳими ҷаҳони имрӯз мебошад, ки дар раванди ҷаҳонишавӣ бадон таваҷҷуҳи бисёр муҳим мешавад.

Дар ин мақола ба се унсури ҷалбкунандаи сайёҳи ишора шуд, ки иборатанд аз:

- Зебосозии шаҳрӣ.
- Бархурду муқобилаи саҳеҳ бо сайёҳон аз фарҳангҳову тамаддуноҳои гуногуни ҷаҳон.

• Меъмори ва чиниши шаҳрҳо бо намодҳои фарҳангии тамаддуни кишвари мизбон ҳамчун намоишгоҳи он сарзамину миллат.

Албатта тавсияи гардишгарӣ бари иқтисоди кишварҳо низ ғоидаҳои доранд, ки дар ин мақола бе сабақ аз онҳо ба иборати зер ишора шуд:

- Эҷоди иштиғол.
- Тавлиди сирват.
- Ҷазби сармоягузори хориҷӣ.

Аз инҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки барои рушди гардишгарии ва сайёҳӣ дар кишвар як чанд омилҳо барои пешрави ва рушди он кумак менамояд, дар маҳал ва дар минтақа ба хусус, иқтисодиёт, шаҳрдорӣ, ҷойҳои таърихӣ фарҳангӣ, амнияти кишвардори ва махсусан таъмин намудани беҳатарии гардишгароён дар минтақа ва давлат аз ҷониби сохторҳои марбута мебошад. Давлату Ҳукумати кишвар барои рушди сайёҳӣ аз рузи ба дастомадани истиқлолияти кишвар дар рушди соҳаи сайёҳӣ тавачҷуҳи хоса дошт, ки ин ба пешравии иқтисодиёти кишвар сол то сол манфиати худро расонида истодааст.

Адабиёт

1. Butler, R, W. Ecotourism-Has it Achieved Maturity or Has the Bubble Burst. London, 2000.
2. Буризода Э.Б., Ҳасанов Ш.Қ., Соҳибзода М.С., Қодирзода С.М., Умаров Ф.Х. Ҳуқуқ-маҷмуаи таълимӣ-методи ҳуқуқ барои ихтисосҳои ғайритаҳассусӣ пешбинӣ шудааст. Душанбе, 2022. Издательство “Мулквар”, 2022. 738 с.. Дангара. – 2016.
3. Досвил, Рочер. Мудирияи ҷаҳонгардӣ. Тарҷумаи Муҳаммади Аъробӣ, Техрон, 1378.
4. Зарғом, Ҳамид. Маделҳои барномарезии стратегияи ҷаҳонгардӣ. Техрон, 1381.
5. Зоҳидӣ, Шамс ас-содрот. Маботии гардишгарии пойдор. Техрон, 1385.
6. Қодиров С.М. Низомии Қонунгузори сайёҳӣ дар ИҶШС. Донишгоҳи давлатии Дангара. Маҷлиси конференсияи умумидонишгоҳии илмиву амалӣ дар мавзӯи “рушди туризми байналмиллалӣ-омили муҳими пешрафти иқтисодиёти милли” 27-уми апрели соли 2018. Душанбе “ЭР-раф” 2018 103С. 21-24.
7. Қодиров С.М. Ҷаҳлияти сайёҳӣ ва ҷавобгарии шартномавӣ дар раванди сайёҳат. Маҷлиси конференсияи илмӣ-назариявии вилояти “нақши соҳаи сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар пешрафти иқтисодиёти ва иҷтимоии вилояти хатлон” (ш. Кӯлоб, 31 март соли 2018). Кӯлоб-2018 109 С Кӯлоб-2018 42-45.
8. Маликниё, Маҳбуба. Нақши меҳварҳои фарҳангӣ ва таърихӣ дар тавсияи гардишгарӣ. Техрон, 1389.

Ҷамъбурда

Дар мақолаи мазкур оид ба ҷиғунагии рушд ва ташаккул додани соҳаи гардишгарӣ ва сайёҳӣ маҷрибаҳои омӯзиш қарор дод гирифтааст, ки тамоми паҳлуҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, фарҳангӣ маънавӣ, амнияти осоиштагӣ дар кишвари мизбонро маҷрибаҳои тадқиқот қарор дода аст. Хулоса қардан мумкин аст, ки ҳукмате, ки масъалаи сайёҳиро дар кишвар яке аз пешравии иқтисодиёт дар кишвараш афзал меонад бояд ба як чанд масъалаҳо тавачҷуҳи хосае дошта бошад, ба хусус, амният, фарҳанг, таърих, шаҳрсозӣ, урфу одат ва анъанаҳои мардумӣ, минтақаҳои хизматрасонӣ ба гардишгарон ва сайёҳони дохиливу хориҷӣ барои тараққи додани рушди соҳаи сайёҳӣ. Яъне вақте сармоягузори хориҷӣ ба кишваре, ки сайёҳони зиёде ба он ҷо мераванд менигарад, агар дар назараш писанд шавад, ӯ низ барои сармоягузори ҷазби он кишвар мешавад.

Қалидвожа: Гардишгаро, сайёҳӣ, иқтисодӣ, аҳоли, сатҳи зиндагӣ, ҳунарҳои мардумӣ, урфу одатҳо, анъанаҳо, шаҳрдориву шаҳрсозӣ, қалоншаҳрҳо, амният, таомҳову либосҳои милли, сармоягузори.

Аннотация

В данной статье изучен путь развития и становления сферы путешествий и туризма, в котором изучены все экономические, социальные, культурные и духовные аспекты,

безопасность и мир в принимающей стране. Можно сделать вывод, что правительство, которое предпочитает вопрос туризма в стране развитию экономики страны, должно уделять особое внимание ряду вопросов, в частности, безопасности, культуре, истории, градостроительству, народным обычаям и традициям. зоны обслуживания отечественных и иностранных путешественников и туристов в целях содействия развитию туристической индустрии. То есть, когда иностранный инвестор смотрит на страну, куда приезжает много туристов, и если она ему нравится, его тоже привлечет эта страна для инвестиций.

Ключевые слова: карусель, туризм, экономика, население, уровень жизни, народное искусство, обычаи, традиции, градостроительство, большие города, безопасность, кухня и национальная одежда, инвестиции.

Annotation

In this article, the development and formation of the field of travel and tourism has been studied, and all economic and social, cultural and spiritual aspects, security and peace in the host country have been studied. It can be concluded that the government, which prefers the issue of tourism in the country as one of the economic development of its country, should pay special attention to several issues, in particular, security, culture, history, urban planning, folk customs and traditions, service areas for tourists and domestic and foreign tourists to promote the development of the tourism industry. Namely, when a foreign investor looks at a country where many tourists go there, if he likes it, he will also be attracted to that country for investment.

Keywords: Traveler, tourism, economy, population, standard of living, folk arts, customs, traditions, urban planning, big cities, security, cuisine and national clothes, investment.

НАҚШИ ЗАБОНИ ОЛМОНӢ ДАР СОҲАИ ТУРИЗМ

Сафаров Х.Ф.

Донишкадаи байналмилалии Данғара ДБССТ

Дар асри XXI туризм ба яке аз соҳаҳои стратегӣ ва босуръат рушдбандаи иқтисоди ҷаҳонӣ табдил ёфтааст. Он на танҳо манбаи муҳими даромад, балки воситаи густариши робитаҳои фарҳангӣ ва сиёсӣ низ мебошад. Дар ин раванд, забон ҳамчун воситаи асосии муоширати байни миллатҳо нақши ҳалкунанда дорад.

Забони олмонӣ яке аз забонҳои калидии Аврупо буда, дар соҳаи туризм мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Миллионҳо сайёҳон ҳар сол аз кишварҳои олмонзабон сафар мекунанд, ки ин барои кишварҳои қабулкунанда имконияти бузурги иқтисодӣ фароҳам меорад.

Туризм ҳамчун як падидаи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба муоширати доимӣ байни одамон асос ёфтааст. Забон дар ин раванд на танҳо воситаи гуфтугӯ, балки унсури фарҳангӣ низ мебошад[1, с 56].

Олимон бар он назаранд, ки забон яке аз омилҳои асосии ташаккули муносибатҳои байнифарҳангӣ мебошад. Дар туризм ин раванд боз ҳам равшантар ба назар мерасад, зеро сайёҳон аз муҳити забони худ хориҷ шуда, ба муҳити дигар ворид мешаванд.

Забони олмонӣ яке аз забонҳои асосии Аврупо мебошад. Он дар як қатор кишварҳо ҳамчун забони давлатӣ ва корӣ истифода мешавад.

Паҳншавии васеи ин забон боиси он мегардад, ки он дар соҳаи туризм низ мавқеи муҳим дошта бошад. Бисёр сайёҳон аз кишварҳои олмонзабон сафар мекунанд ва интизоранд, ки дар кишварҳои дигар низ бо забони худ хизматрасонӣ гиранд.

Муоширати байнифарҳангӣ яке аз ҷанбаҳои муҳими туризм мебошад. Донишмандони забони олмонӣ ба кормандони соҳаи туризм имкон медиҳад, ки бо сайёҳон робитаи самаранок барқарор намоянд.

Ин гуна муошират на танҳо ба фаҳмиши беҳтар мусоидат мекунад, балки эҳсоси эҳтиром ва эътимодро низ ба вуҷуд меорад[2, с 102].

Сифати хизматрасонӣ яке аз омилҳои асосии муваффақияти соҳаи туризм мебошад. Донишмандони забони олмонӣ ба кормандон имкон медиҳад, ки хизматрасонию босифат пешниҳод намоянд.

Сайёҳоне, ки бо онҳо ба забони модариашон муошират мекунанд, бештар қаноатманд мешаванд ва эҳтимоли бозгашти онҳо зиёд мегардад.

Дар муассисаҳои хизматрасонӣ, ба мисли меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо, забон нақши ҳалкунанда дорад.

Кормандоне, ки забони олмониро медонанд, метавонанд:

фармоишхоро дуруст қабул кунанд

маълумоти муфассал пешниҳод намоянд

мушкилоти сайёҳонро зуд ҳал кунанд

Роҳбаладон яке аз шахсони асосӣ дар соҳаи туризм мебошанд. Онҳо бояд на танҳо маълумоти таърихӣ ва фарҳангӣ дошта бошанд, балки онро ба забони фаҳмо пешниҳод кунанд.

Донишҷӯи забони олмонӣ ба роҳбаладон имкон медиҳад, ки экскурсияхоро дар сатҳи баланд гузаронанд.

Туризм яке аз манбаъҳои муҳими даромад мебошад. Ҷалби сайёҳони олмонзабон метавонад ба рушди иқтисоди миллӣ таъсири назаррас расонад.

Забони олмонӣ ҳамчун воситаи маркетинг ва таълиғ низ хизмат мекунад.

Дар бозори меҳнат талабот ба мутахассисони бисёрзабона зиёд аст.

Донишҷӯи забони олмонӣ ба шахс имкон медиҳад, ки:

дар ширкатҳои байналмилалӣ кор кунад

маоши баландтар гирад

имкониятҳои бештар дошта бошад

Забони олмонӣ воситаи муҳими рушди ҳамкорихои байналмилалӣ мебошад.

Ширкатҳои туристӣ метавонанд бо шарикони хориҷӣ робитаҳои мустаҳкам барқарор намоянд ва лоиҳаҳои муштарак амалӣ созанд.

Истифодаи забони олмонӣ дар реклама ва маркетинг метавонад ба ҷалби сайёҳон мусоидат кунад[3, с 47].

Сомонаҳо, брошюраҳо ва рекламаҳое, ки ба забони олмонӣ таҳия шудаанд, таъсири бештар доранд.

Дар замони муосир технологияҳо нақши муҳим доранд.

Барномаҳо ва сомонаҳо бо забони олмонӣ метавонанд таҷрибаи сайёҳонро беҳтар намоянд.

Омодасозии мутахассисони баландихтисос яке аз вазифаҳои муҳим мебошад.

Донишгоҳҳо ва марказҳои таълимӣ бояд ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла олмонӣ, диққати ҷиддӣ диҳанд.

Бо вучуди аҳамияти зиёд, як қатор мушкилот вучуд доранд:

норасоии мутахассисон

камбудии маводи таълимӣ

сатҳи пасти омӯзиши забон

Барои ҳалли мушкилот зарур аст:

рушди барномаҳои таълимӣ

ташкил кардани курсҳои забонамӯзӣ

густариши ҳамкорихои байналмилалӣ

Дар оянда нақши забони олмонӣ боз ҳам зиёд мегардад.

Бо афзоиши саёҳатҳои байналмилалӣ, талабот ба мутахассисони дорони донишҳои забонӣ бештар мешавад.

Ҳамин тариқ, забони олмонӣ дар соҳаи туризм нақши бисёр муҳим дорад. Он ба рушди иқтисодӣ, беҳтар шудани сифати хизматрасонӣ ва густариши ҳамкорихои байналмилалӣ мусоидат мекунад.

Омӯзиши ин забон бояд яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати таълимӣ ва иқтисодӣ бошад.

Адабиёт

1. Мирзоев С. Туризм ва рушди иқтисодӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе, 2019.
2. Раҳимов А. Асосҳои менеҷменти туризм. – Душанбе, 2020.
3. Каримов Ш. Забонҳои хориҷӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ. – Душанбе, 2018.

Фишурда

Ин мақола ба таҳқиқи нақши забони олмонӣ дар рушди соҳаи туризм бахшида шудааст. Дар он аҳамияти забони олмонӣ ҳамчун воситаи муоширати байналмилалӣ, омили баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ва ҷалби сайёҳони хориҷӣ баррасӣ мегардад. Ҳамчунин, таъсири донишҳои забони олмонӣ ба рушди иқтисодӣ, густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ ва афзоиши имкониятҳои шуғл таҳлил карда мешавад. Муаллиф нишон медиҳад, ки забони олмонӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ яке аз омилҳои муҳими рақобатпазирии соҳаи туризм мебошад.

Калидвожаҳо

туризм, забони олмонӣ, сайёҳон, муоширати байналмилалӣ, хизматрасонӣ, иқтисодиёт, бозори меҳнат, ҳамкориҳои байналмилалӣ

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию роли немецкого языка в развитии туристической отрасли. В ней рассматривается значение немецкого языка как средства международного общения, фактора повышения качества обслуживания и привлечения иностранных туристов. Также анализируется влияние знания немецкого языка на экономическое развитие, расширение международного сотрудничества и увеличение возможностей занятости. Автор показывает, что немецкий язык в условиях глобализации является одним из ключевых факторов конкурентоспособности туристической отрасли.

Ключевые слова туризм, немецкий язык, туристы, международное общение, обслуживание, экономика, рынок труда, международное сотрудничество

Abstract

This article examines the role of the German language in the development of the tourism industry. It highlights the importance of German as a means of international communication, a factor in improving service quality, and a tool for attracting foreign tourists. The study also analyzes the impact of German language proficiency on economic development, expansion of international cooperation, and employment opportunities. The author concludes that, in the context of globalization, the German language is one of the key factors of competitiveness in the tourism sector.

Keywords tourism, German language, tourists, international communication, service quality, economy, labor market, international cooperation

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафаров Хайрулло Фатоевич – омӯзгори калони кафедраи молия, ҳуқуқ, ғумрук ва забонҳои хориҷии, Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТи ДБССТДонишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон.

Информация об авторе: Сафаров Хайрулло Фатоевич — старший преподаватель кафедры финансов, права, таможенного дела и иностранных языков Международного института Дангара Таджикского международного университета туризма и предпринимательства.

Information about the author: Safarov Khayrullo Fatoevich — Senior Lecturer of the Department of Finance, Law, Customs Affairs, and Foreign Languages at the Dangara International Institute of the Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship.

МАФҲУМ, МАҚСАД ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ТУРИЗМ ДАР ТОҶИКИСТОН

Қурбонов Б.Х.

Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ

Туризм падидаи мураккаби иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва иқтисодӣи замони муосир махсуб ёфта, паҳлуҳои гуногуни он зери назари илмҳои гуногун қарор дорад. Масъалаҳои назария ва амалияи туризм таваҷҷуҳи иқтисодчиён, ҷомеашиносон, тарбиятгарон, раёоншиносон,

муаррихон, фарҳангшиносон, санъатшиносон ва ҳуқуқшиносонро ба худ ҷалб намудааст ва ҳар кадоме аз мутахассисони зикргардида масоили туризмро мансуб ба соҳаҳои худ медонанд. Ин боиси он мегардад, ки туризм таърифи ягона надошта, доираи баҳси паҳлуҳои гуногуни ҳаёти ҷомеаро дар бар мегирад.

Дар адабиётҳои илмӣ муосир мафҳуми туризм бо тарзҳои гуногун маънидод гардидааст. Мафҳуми маънои туризм аз ҷониби олимони гуногун ба монанди Кварталнов В.Р., Зорин И.В., Здоров А.В., Чудновский А.Д., Жукова М.А., Кусков А.С., Чаладян И.А., Асташкина М.В., Сенин Л.П., Муҳаббатова Х., Диловаров Р., Ёров Ҷ. ва ғайра таҳқиқ гардидааст.

Вожаи туризм (tourism) аввалин маротиба аз ҷониби муҳаққиқи фаронсавӣ Б. Жекмо дар соли 1830 истифода гардидааст. Ибораи туризм аз калимаи фаронсавӣ «tour», гирифта шуда, маъноаш гардишгарӣ, сайр ё гаштугузор намудан аст. То замони охир мафҳуми «туризм» ва «турист» дар ҳар кишвар ба таври хос баҳо дода мешуд [2 с.15].

Дар кишварҳои туризм ва муассисаҳои ороишии фароғатӣ ба низомҳои гуногун идора мегардид. Мафҳуми турист аз ҷониби ширкаткунандагони саёҳати туристӣ, гардишгарӣ аз мафҳуми «истироҳаткунандагон» дар ороишгоҳҳо, фароғатгоҳҳо ва хонаҳои истироҳатӣ маҳдуд мегардид. Дар дигар кишварҳо бошад, фаъолияти намудҳои гуногуни рекреатсионӣ аксаран бо воқеаҳои гуногун ифода мегардад.

Дар Эъломияи Гаага (Ҳоланд) оид ба туризм (1989) мафҳуми мазкур чунин ифода гардидааст: «Туризм ҳамчун ҷойивазкунии озоди одамон аз ҷои зисти аслии дар муддати муайян буда, инчунин соҳаи хизматрасониест, ки барои таъмини қонеъгардонии талаботҳои онҳо равона гардидааст».

Аз нигоҳи илмӣ иқтисодӣ туризм ин низомӣ васеи иқтисодӣ бо рангорангии робитаҳои байниҳамдигарӣ дар ҷорҷӯбаи хоҷагии халқи кишвари ҷудогона баҳо дода мешавад. Ғайр аз ин туризм таъминкунанда ва пайвандгари иқтисоди миллӣ бо хоҷагии ҷаҳонӣ буда, бо фаъолиятҳои иқтисодии хеш истифода аз захираҳои туристӣ ва хизматрасонӣ маҳсули худ ва ҳадамоти ташкилотҳои гуногунро пешниҳод менамояд.

Аслан аз нигоҳи иқтисодӣ туризм дорои 5 хусусияти асосӣ мебошад:

- туризм ҳамчун раванд ва натиҷаи ҳаракати одамон аз рӯи хатсайрҳои гуногуни туристӣ;
- муайянкунандаи ду заминаи асосии туризм: саёҳат ба истироҳат ва натиҷагирӣ дар он ҷо;
- саёҳат ифодагари хуруҷ аз мамлакат (минтақа)-е, ки ҷои зисти муқимӣ маҳсуб меёбад.

майлӯ хоҳиши сафари туристон ба марказҳои гуногуни туристӣ матлабгари вақт аст ва ин муайянкунандаи он аст, ки пас аз муҳлати муайян (рӯзҳо, ҳафта, моҳ) ба диёри аслии хеш баргарданд;

- саёҳат ин шакли фаъолиятест, ки бидуни ҷои истиқомати доимӣ дар марказҳои туристӣ бо мақсадҳои гуногун, табобат, солимгардонии бадан, кӯҳгардӣ, варзиш, дидгоҳи илмӣ, динӣ, фарҳангӣ, симпозиум ва конференсҳо бе фаъолияти ба даст овардани маблағ роҳандозӣ мегардад.

Туризм шакли фаъолиятест, ки рушди он аз дороии молиявӣ ва захираҳои муваққатии истемолкунандагони ҳадамоти туристӣ вобаста аст. Зикр кардан ҷоиш аст, ки сабаби асосии сайри одамон ин фориғ будан аз фаъолияти корӣ, мушкilot ва проблемаи рӯзмарраи ҳаёт мебошад.

Яке аз омилҳои муҳимтарин дар иқтисоди туризм ин далелест, ки як қисми даромад аз туристон дар марказҳои туристӣ сарф гардида, қисми дигар ҳангоми сайр намудан, туристон харҷ мегардад ва шароитҳои мусоидро ҷиҳати тақсими даромад миёни кишварҳои минтақаҳо ба амал меорад.

Бо раванги туризм дар ҷаҳони муосир, бахусус дар сатҳи байналмилалӣ ва бо ташаккулёбии ташкилотҳои байналмилалӣ туристӣ зарурияти ягонагии ифодаи қабулгардидаи мафҳуми туризм ба миён омадааст.

Аз аввалин шахсиятҳое, ки ба мафҳуми туризм маънии амиқ ва ягона додаанд, олимони Донишгоҳи Берн, профессорон Хунзикер В. ва Крапф К. мебошанд. Баъдан ифодаи истилоҳи туризм аз ҷониби олимони дар боло зикргардида баён шуда, аз ҷониби Асотсиатсияи байналмилалӣ, коршиносони илмӣ оид ба туризм қабул гардид.[3 с.8] Ин олимони муайян намуданд, ки туризм ҳамчун падидаи мутақобила дар натиҷаи сайри одамон ба вучуд омадааст ва давраи то ба шаҳрвандӣ қабул гардиданро дар бар мегирад. Моҳияти туризм дар он аст, ки сайри туристӣ ба хоҳири ба даст овардани даромад нест.

Мувофиқи ифодаи расмие, ки аз ҷониби СММ соли 1954 қабул гардидааст «Туризм – ин истироҳати фаъол, барқароркунии саломатӣ, ташаккули ҷисмонии инсон, вобаста ба хориҷ будан аз макони аслии хеш аст».

Тавсифи нисбатан васеъро нисбати мафҳуми туризм Академияи туризми Монте-Карло чунин овардааст: «Туризм»- ин сафари муваққатӣ одамон аз ҷои зисти асли бо мақсади беҳдошти солимгардонӣ, қонеъгардонии ҳадафҳои ҷаҳонбинӣ ҳангоми фориғ будан аз кор ё бо мақсади шуғли касбӣ бидуни ба даст овардани даромад дар ҷои будубоши муваққатӣ мебошад.

Дар конфронси умумичаҳонӣ оид ба туризм (Мадрид соли 1981) туризм ҳамчун намуди истироҳати фаъол маънидод гардида, саёҳат бо мақсади шиносӣ бо ин ё он минтақа, кишварҳои нав бо тобиши унсурҳои варзишӣ таҷассум ёфтааст [2 с.48] .

Қайд кардан зарур аст, ки сафарҳои туристӣ бо риояи хусусиятҳои муваққатӣ (беш аз як шабонарӯз) ва фазой (иваз намудани макони зист) амалӣ мегардад.

Туризм ба рушди муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ мусоидат намуда, боиси ташаккули як қатор созмонҳо ва иттиҳодияҳои байналмилалӣ, байниҳукуматӣ ва ғайридавлатӣ мегардад. Зикр кардан ҷоиш аст, ки барои мушаххас намудани моҳияти туризм кифоя аст, то ки фаъолияти туристиро ба 3 самт ҷудо намоем [4].

-аввалан, туризмро ҳамчун шакли фаъолияти фароғатии истироҳаткнандагон фаҳмидан мумкин аст;

– дуввумин шакли махсуси тичорат: ба монанди маҷмӯи соҳаҳое, ки ба хизматрасонии туристон махсус гардонида шудааст, мебошад;

– туризм бахши фаъолияти муассисаҳо ва соҳаҳои хизматрасонӣ истеҳсоли моддиест, ки ба бозори туристӣ хизмат мерасонад;

Имрӯз мавзӯи сайёҳӣ на танҳо дорои моҳияти минтақавию ҷумҳуриявӣ, балки дорои моҳияти байналмилалӣ мебошад. Ҳамчунин, ҷиҳатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва экологии сайёҳӣ ба касе пӯшида нест.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарватҳои табиӣ, таърихӣ ва фарҳангии худ, мавқеи мусоиди ҷуғрофӣ, фарҳанги нотақрор, мардуми меҳмондӯст ва анъанаҳои беназири худ таваҷҷуҳи сайёҳони хориҷиро ба худ ҷалб намуда, дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ мавқеи назаррасро ишғол менамояд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои 2019-2021-ро «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон намуданд[5]. Шароити гуногуни табиӣ, мавҷудияти ёдгориҳои таърихӣ меъморӣ ба мо имкон медиҳад, ки дар Тоҷикистон соҳаи сайёҳиро инкишоф дода, дар ғанӣ гардонидани буҷаи давлат ва беҳтар гардонидани некуаҳволии мардуми кишвар сахми худро гузорем.

Мақсади асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ таъмини шароити мусоиди ҳукуқӣ барои ташкили самарабахши субъектҳои фаъолияти сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки имкониятро барои қонеъ гардонии талаботи шаҳрвандони дохилӣ ва хориҷӣ ба хизматрасонии гуногун ва сифатнокии соҳа таъмин менамояд.

Боиси фараҳмандӣ ва сарфарозист, ки бо ташаббуси Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба мақсади рушди соҳаи сайёҳӣ, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии мамлакат дар дохил ва хориҷи ҷумҳурӣ, эҳё ва рушди ҳунарҳои мардумӣ, беҳтар гардидани симои сайёҳии Ватанамон дар арсаи байналмилалӣ ва ҷалби сармоя ба инфрасохтори соҳа солҳои 2019-2021

“Соли рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон гардид ва тибқи Нақшаи чорабиниҳои “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ”, ки аз ҷониби Пешвои миллат тасдиқ гардидааст, чорабиниҳои сатҳи миллию байналмилалӣ мунтазам гузаронида шуда истодааст [6].

Дар пайи дастгириҳо ва имтиёзҳои пешбиниамудаи Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳавасмандии бахши хусусӣ барои фаъолият дар соҳаи сайёҳӣ зиёд гардида, дар ин давра аз ҷониби Комиссияи иҷозатномадиҳии фаъолияти сайёҳии Кумитаи рушди сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд маротиба чаласаи ниҳоди мазкур доир гардида, бо ризоияти он ба зиёда аз 44 ширкати сайёҳӣ иҷозатномаи фаъолият дар соҳаи сайёҳӣ дода шудааст [8].

Бо мақсади татбиқи босамари сиёсати давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ “Барномаи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2018-2020” бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1уми марти соли 2018, №80 тасдиқ гардид [7]. Бояд таъakkур дод, ки дар доираи барномаи мазкур ба ҳалли масъалаҳои тақмили санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда, соддагардонии расмиёти дастрасии иҷозатнома барои оғози фаъолияти сайёҳӣ, ба роҳ мондани муколама ва шарикии давлату бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва ҳамкорихои самарабахш бо ширкатҳои сайёҳӣ, меҳмонхонаҳо, озоишгоҳҳо ва дигар мақомоти ба фаъолияти сайёҳӣ ва сайёҳон алоқаманд, тақвият бахшидан ба фазои сармоягузорӣ дар бахши сайёҳӣ, коркард ва интишори маводи иттилоотӣ ва тарғибу ташвиқи он, беҳтар намудани сифати хизматрасонӣ, сохтмони иншооти сайёҳӣ, аз ҷумла инфрасохтори сарироҳӣ, инчунин тарбияи мутахассисон барои соҳаи сайёҳӣ ва хизматрасонӣ диққати зарурӣ дода шудааст.

Аз ҷониби Кумитаи рушди сайёҳи лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сайёҳӣ” дар таҳрири нав таҳия гардида, аини замон дар мувофиқаи ниҳоии вазорату идораҳои дахлдор қарор дорад.

Инчунин, лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳунармандӣ” аз ҷониби кумитаи мазкур таҳия гардидааст, ки дар баррасии вазорату идораҳо қарор дошта, тибқи тартиб баъд аз мувофиқа ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ирсол карда мешавад.

Бо мақсади ба роҳ мондани ҳамкорихои мутақобиланд судманд байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Ёзбекистон Созишнома оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ, ба тасвиб расид. Байни Кумитаи рушди сайёҳӣ ва Ширкати миллии “Қазах-туризм”-и Ҷумҳурии Қазоқистон Ёддошти тафохум оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ ба имзо расонида шуд.

Лоиҳаи Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Федератсияи Россия оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи сайёҳӣ таҳия гардида, тибқи тартиби муқарраргардида ба ҷониби Федератсияи Россия ирсол гардидааст.

Соҳаи сайёҳии муосири Тоҷикистон дорои имконоти азимест, ки ба мероси нодири табию фарҳангӣ асос ёфтааст - инҳо ёдгориҳои меъмории ва санъат, тарзи анъанавии зиндагии мардум, этнография, манзараҳои табиӣ минтақаҳои баландкӯҳӣ, иқлими хушк ва ҳавои тоза, кӯлҳои кӯҳӣ ва дарёҳо мебошанд. Намудҳои экстремалии туризм, кӯҳнавардӣ ва кӯҳнавардӣ, туризми варзишии кӯҳӣ, треккинги категорияҳои гуногуни душворӣ, парашлан ва шикор фаъолони инкишоф меёбанд.

Ба феҳристи мероси ЮНЕСКО мавзеи таърихии Саразм, қадимтарин маскани мардуми муқими Осиёи Марказӣ ва ҳунари гулдӯзии чакан, яке аз навъҳои ҳунару ҳунармандии Тоҷикистон шомил аст [1].

Дар ҷумҳури зиёда аз 290 муассисаи истироҳаткунӣ, аз ҷумла 188 меҳмонхона ва зиёда аз сад маркази саломатӣ, санаторияҳо, хонаҳои истироҳат ва марказҳои туристӣ мавҷуд аст. Дар ҳудуди ҷумҳурӣ қариб 200 чашмаҳои минералӣ ва термалӣ мавҷуданд, ки дар заминаи онҳо комплексҳои фароғатӣ ва санаторӣ-курортӣ, аз ҷумла 179 меҳмонхона, 25 хобгоҳ ва мотел, 51 санатория, 6 маркази табобатӣ саломатӣ, 7 хонаи истироҳатӣ, 3 пансионат, истироҳатгоҳҳо обод карда мешаванд [8]. Қисми муайяни ин иншоотҳо ба мо ҳамчун мерос аз Иттиҳодия мондаанд ва бисёрӣ онҳо баъди барқароркунӣ қор мекунаанд.

Мероси ғании таърихӣ, фарҳангӣ ва табиӣ кишвар бевосита ба рушди соҳаи сайёҳӣ мусоидат намуда, барои ҷалби ҳарчи бештари сайёҳон шароити мусоид фароҳам меорад. Табиати Тоҷикистон махсусан барои рушди намудҳои гуногуни туризм: экологӣ, кӯҳнавардӣ, фарҳангию фароғатӣ, маърифатӣ, этнографӣ, инчунин шикори байналмилалӣ мусоид аст.

Самтҳои афзалиятноки Стратегияи рушди сайёҳӣ то соли 2030 инҳоянд: туризми экологӣ, сайёҳии табобатӣ ва рекреатсионӣ, туризми рекреатсионӣ, сайёҳии таърихию фарҳангӣ, кӯҳнавардӣ ва шикор.

Дар байни онҳо туризми экологӣ, ки солҳои охир ғаёлона инкишоф ёфта истодааст, ҷои махсусро ишғол мекунад. Ҳадафи ин намуди сайёҳӣ баланд бардоштани маърифати экологӣ ва шиносоии мардум бо тарзи зиндагӣ, расму русум ва анъанаҳои мардуми маҳаллӣ мебошад. Кӯҳҳои бошукӯҳ, пирахҳои васеъ, олами набототу ҳайвоноти нотақрор, дарёву чашмаҳои шифобахш, минтақаҳои табиӣ ҳифзшаванда Тоҷикистонро ба макони ояндадори сайёҳон табдил медиҳанд.

Дар ҷумҳури барои таракӣ додани намудҳои дар боло зикршуда захираҳои калон мавҷуданд. Пеш аз ҳама, қуллаҳои баланди кӯҳӣ, аз ҷумла қуллаи Сомонӣ бо баландии 7495 метр аз сатҳи баҳр ва манзараҳои кӯҳистонӣ, ки дар он ҷо ҷор ғаслро дидан мумкин аст, обҳои шифобахш, муассисаҳои санаторию курортӣ, мавзеҳои таърихию фарҳангӣ. Баъзе аз захираҳои зикршуда дар минтақаи Осӣи Марказӣ танҳо дар Тоҷикистон вучуд доранд. Яъне, бозори сайёҳии ҷумҳурӣ метавонад ба сайёҳон маҳсулотро пешниҳод намояд, ки барои он рақобат вучуд надорад [3 с.77].

Ноҳияҳои кӯҳистонии кишвар бо қуллаҳои баланд, пирахҳои сершумор, гуногунии ғании биологӣ ва хусусиятҳои нодири табиӣ, аз ҷумла чашмаҳои гарму сарди минералии худ намоёнанд. Айни замон 22 дарсади қаламрави Тоҷикистон минтақаи сайёҳии экологӣ эълон шудааст, ки ин ҳам барои сайёҳон ва ҳам барои ҳифзи мероси табиӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меорад.

Зиёда аз 93 дарсади қаламрави кишварро кӯҳҳои то 7495 метр ишғол мекунанд, ки барои рушди экотуризм шароити мусоид фароҳам меорад. Кӯлҳои зебо, дарёҳои пуртуғён, марғзорҳои кӯҳӣ ва экосистемаи бой дӯстдорони берунӣ ва муҳаққиқони табиатро ҷалб мекунанд. Мавқеи ҷуғрофӣ, гуногунии рельеф ва сохтори мураккаби геологӣ палитраи ғании минтақаҳои иқлимиро ташкил медиҳад, ки Тоҷикистонро ба минтақаи беназири масирҳои экотуризм табдил медиҳад.

Яке аз мавзеҳои ҷолиби сайёҳӣ дар Тоҷикистон водии Зарафшон, баҳусус кӯҳҳои Фон ва кӯлҳои маъруфи Марғузор, Аловиддин ва Искандаркӯл аст.

Аз қуллаи Аловиддин (дар баландии 3850 м) манзараи дилнишини кӯли ҳамзамон ва аз тарафи дигар – занҷири Кӯлҳои Бузург кушода мешавад, ки бо ранги кабуд ва манзараҳои зебоманзари худ сайёҳонро ба вачд меорад. Ба хавзаи Кули Бузург ҷунин обанборҳо, монанди Душоха, Бибичаннат, Сиёҳ ва Чангал дохил мешаванд.

Дар водии дарёи Шинг кӯлҳои Марғузор ҳастанд, ки ҳар кадоми онҳо рангину зебоии хос доранд. Фарқи баландии байни кӯли баландтарин - Ҳазорчашма ва пасттарин кӯли Миҷгон 692 метр аст. Калонтарини онҳо Марғузор, Ҳазорчашма ва Нофин мебошанд, вале кӯли Миҷгон, ки бо ҳамоҳангии табиӣ худ мафтункунанда аст, дар байни сайёҳон шӯҳрати хоса пайдо кардааст.

Дар ҷануби Тоҷикистон низ бисёр ёдгориҳои табиӣ мавҷуданд, ки сайёҳонро ба худ ҷалб мекунанд. Аз ҷумла, ҷуҳи Ҳочамуъмин объектҳои нодири табиӣ, ки тамоми сатҳи он аз конҳои намаки рангоранг иборат аст. Захираи намак дар ин ҷо аз 40 миллиард тонна зиёд аст. Аҷиб, ки аз горҳои ин ҷуҳ, ки вазидани шамол садои оҳангангезе ба гуш мерасад, ки мусикиро ба хотир меорад.

Дар қисмати марказии кишвар ба ҷуз дараи Ромит, водии Рашту Хингоб, ки иқтидори ғании фароғатӣ доранд, сазовори таваҷҷӯҳ аст. Ҳангоми дар водии Хингоб буданатон шумо метавонед худро дар кӯҳҳои Алп ҳис кунед, зеро қаторкӯҳҳои ин ҷо аз ҳар ду тараф бо

чангалҳои зич фаро гирифта шудаанд. Аз кӯли кабуд то Лоирк даҳҳо ёдгориҳои табиӣ мавҷуданд, ки барои сайёҳон хеле ҷолибанд.

Дар дараи Камароб манзараҳои аз ин кам манзараро دیدан мумкин нест. Ва барои ҳамаи сайёҳоне, ки ба Осиёи Марказӣ меоянд, чӣ дар замони шӯравӣ ва чӣ ҳоло, яке аз таассуроти асосӣ Помир - «Боми ҷаҳон»-и афсонавӣ боқӣ мемонад.

Табиати Помир бо шукухи худ ба вачд меорад: дар баробари куху каторкухҳои бошукух ҳазорҳо пирахҳо ва кулҳои пайдоиши гуногун мавҷуданд. Карокул, Зоркул, Рангкул, Шуркул, Булункул ва Сарез аз ҷумлаи калонтарин ва хушманзара мебошанд.

Яке аз ёдгориҳои нодири табиӣ вилоят боғи ботаникии Помир мебошад, ки дар наздикии шаҳри Хоруғ дар баландии 2320 метр аз сатҳи баҳр воқеъ аст. Ин воҳаи сабз дар байни сангҳои бедарахт бо гуногунрангии худ ба ҳайрат меорад: дар ин ҷо зиёда аз 20 000 намуди растаниҳо аз китъаҳои гуногун оварда шудаанд. Дар байни намунаҳои нодир шумо метавонед маҳмали Амур, дарахти гул, дуби сиёҳи австралиягӣ ва нағҳои беназири садбаргӣҳоро пайдо кунед[8].

Рушди соҳаи сайёҳӣ ҷузъи муҳими сиёсати давлатии Тоҷикистон боқӣ мемонад. Яке аз ҳадафҳои асосӣ фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти пурсамари соҳаи сайёҳӣ, ҷалби сармоя ва рушди бозори рақобатпазир, ки қонеъ гардонидани талаботи сайёҳони маҳаллӣ ва хориҷӣ мебошад.

Ҳукумати Тоҷикистон татбиқи барномаву ташаббусҳои густурдаро дар соҳаи сайёҳӣ, ташкили намоишгоҳҳо, конфронсҳо ва чорабиниҳои махсусгардонидашуда барои ҷалби сайёҳон ва муаррифии кишвар дар бозори байналмилалӣ идома медиҳад. Интизор меравад, ки дар солҳои наздик туризми экологӣ дар баробари дигар намудҳои сайёҳӣ ба яке аз бахшҳои ояндадор ва сердаромади иқтисодиёт табдил ёбад. Истифодаи дурусти иқтисодии табиӣ Тоҷикистон боиси хеле зиёд шудани ҷараёни сайёҳон ва хеле зиёд шудани даромад аз ин минтақа гардида, ба рушди куллии иҷтимоӣ иқтисодии кишвар мусоидат мекунад. [1.с 15]

Адабиёт:

1. Барномаи рушди соҳаи туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2017, Душанбе-2015, таҳти №217.
2. Диловаров Р.Д., Ёров Ҷ.Н., Сайфуллоев Н.Н. «Асосҳои туризм». Душанбе- 2013.244 саҳ.
3. Ёров Ҷ.Н., Сайфуллоев Н.Н., Гулмирзоев Р.Н. «Иқтисоди бозори сайёҳӣ». Душанбе-2017. 300 саҳ.
4. Запесотский А.С. Маркетинги стратегӣ дар туризм: назария ва амалия. Санкт – Петербург-2003. (бо забони русӣ).
5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе –26. 12. 2019.
6. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Аз 25 апрели соли 2018, №231, ш. Душанбе 2018.
7. www.jumhuriyat.tj – Интернет – сомонӣ газетай Ҷумҳурият.
8. www.tourizm.tj -Интернет-сомонӣ сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Фишурда

Дар ин мақола туризм падидаи мураккаби иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва иқтисодии замони муосир маҳсуб ёфта, паҳлуҳои гуногуни он зери назари илмҳои гуногун қарор дошта, туризм таваҷҷуҳи иқтисодчиён, ҷомеашиносон, тарбиятгарон, равшаншиносон, муаррихон, фарҳангшиносон, санъатшиносон ва ҳуқуқшиносонро ба худ ҷалб намудааст. Ин боиси он мегардад, ки туризм таърифи ягона надошта, доираи баҳси паҳлуҳои гуногуни ҳаёти ҷомеаро дар бар мегирад. Имрӯз мавзӯи сайёҳӣ на танҳо дорои моҳияти минтақавию ҷумҳуриявӣ,

балки дорои моҳияти байналмилалӣ мебошад. Ҳамчунин, ҷиҳатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва экологии сайёҳӣ ба касе пӯшида нест. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарватҳои табиӣ, таърихӣ ва фарҳангии худ, мавқеи мусоиди ҷуғрофӣ, фарҳанги нотақрор, мардуми меҳмондӯст ва анъанаҳои беназири худ таваҷҷуҳи сайёҳони хориҷиро ба худ ҷалб намуда, дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ мавқеи назаррасро ишғол менамояд.

Аннотация

В данной статье туризм рассматривается как сложное социокультурное и экономическое явление современности, различные его аспекты находятся под пристальным вниманием различных наук, а туризм привлек внимание экономистов, социологов, педагогов, психологов, историков, культурологов, искусствоведов и юристов. Это приводит к тому, что туризм не имеет единого определения и включает в себя сферу обсуждения различных сторон жизни общества. Сегодня тема туризма имеет не только региональный и республиканский характер, но и международный. Также ни для кого не скрыты политические, экономические, культурные и экологические аспекты туризма. Республика Таджикистан своими природными, историческими и культурными ресурсами, выгодным географическим положением, уникальной культурой, гостеприимным народом и уникальными традициями привлекает внимание иностранных туристов и занимает значительное положение на мировом туристическом рынке.

Annotation

In this article, tourism is considered as a complex sociocultural and economic phenomenon of our time, its various aspects are under the close attention of various sciences, and tourism has attracted the attention of economists, sociologists, pedagogues, psychologists, historians, culturologists, art historians and lawyers. This leads to the fact that tourism does not have a single definition and includes spheres and discussions of various aspects of social life. Today, the topic of tourism has not only a regional and republican character, but also an international one. Also, political, economic, cultural and ecological aspects of tourism are not hidden from anyone. The Republic of Tajikistan with its natural, historical and cultural resources, favorable geographical location, unique culture, hospitable people and unique traditions attracts the attention of foreign tourists and occupies a significant position in the world tourist market.

Маълумот оиди муаллиф: Курбонов Баҳриддин Хайриддинович ассистенти кафедраи молия, гумрук, ҳуқуқ ва забонҳои хориҷии Муассисаи Давлатии “Донишқадаи байналмилалӣи Данғара ДБССТ” – и Муассисаи Давлатии Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон, Тел: 900874142, почтаи электронӣ Bahriddinkurbonov@gmail.com

Сведения об авторе: Курбонов Баҳриддин Хайриддинович – ассистент кафедрой финансов, таможенного права и иностранных языков Государственного учреждения «Международный институт Дангара» Государственного университета международного туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: 900874142, Электронная почта: Bahriddinkurbonov@gmail.com

Kurbonov Bahriddin – Senior assistant of the department of finance, customs, law and foreign languages at the state institution “Dangara International Institute” of the state University of International Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Phone: + 900874142, E mail Bahriddinkurbonov@gmail.com

**МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ "ДОНИШКАДАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ
ДАНҒАРА"-И ДОНИШГОҲИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САЙЁҲӢ ВА
СОҲИБКОРИИ ТОҶИКИСТОН**

МАВОДИ

**КОНФЕРЕНСИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ
ИЛМӢ-НАЗАРИЯВӢ ДАР МАВЗУИ “РУШДИ
УСТУВОРИ ИСТЕҲСОЛОТИ ВАТАНӢ ДАР ШАРОИТИ
САНОАТИКУНИИ БОСУРЪАТИ ИҚТИСОДИЁТ”**

Ба чоп 10.04.2026 супорида шуд. Қоғаз офсет.
Андозаи 60x84 1/16. Ҷузъи чопии шартӣ 38.
Гарнитураи Times New Roman.
Таъдоди нашр 100 нусха.

Дар матбааи КВД «Матбаа» ба таъб расидааст.
ш.Душанбе, кӯчаи Айни 126